LIFE & WORKS OF

Kabisurya Baladeva Rath

Compiled and annotated

BY

KULAMANI DAS KAVYATIRTHA

କବିସୂର୍ଯ୍ୟ-ଗ୍ରନ୍ଥାବଳୀ

ଓ

ଜୀବନଚରିତ

ଶ୍ରୀ କୁଳମଣି ଦାଶ କାବ୍ୟତୀର୍ଥଙ୍କ ଦ୍ୱାରା

ସଙ୍କଳିତ ଓ ଶୁଦ୍ଧପାଠ, ବ୍ୟାଖ୍ୟା ସମ୍ବଳିତ

ଅଷ୍ଟମ ମୁଦ୍ରଣ

୧୯୭୨

ମୂଲ୍ୟ ୫ ୨୯ ଟା ମାତ୍ର

Published by
CUTTACK PUBLISIHNG HOUSE
Balubazar. Cuttack.

"ALL RIGHTS RESERVED"

Printed by
Rabindra Nath Mohanty
CUTTACK PUBLISHING PRESS
Cuttack
1962

Dedicated

TO

HIS HIGHNESS

SRI SRI RAMCHANDRA MARDARAJ DEV

Raja Saheb of Khalikot and Athagarh, noble successor of the illustrious royal family under whose fostering care Kavisurya Baladeva Rath, the great poet, wrote his immortal works that adorn some of the following pages as a token of heartfelt gratitude for his kind encouragement by the humble and grateful.

Author

ମୁଖବନ୍ଧ

କିଶୋରଚନ୍ଦ୍ରାନନ୍ଦ ଚମ୍ପୂ ବା ଚଳିତ ଭାଷାରେ 'କିଶୋରୀ ଚମ୍ପୂ' ଉତ୍କଳରେ ସର୍ବତ୍ର ସୁପରିଚିତ ଓ ଆଦୃତ । ଯେଉଁ ଗୋଷ୍ଠିସୁଅଞ୍ଚଳେ କିଶୋରୀ ଚମ୍ପୂର ଗୋଟିକେତେ ସଙ୍ଗୀତକୁ ସ୍ୱରଜ ଓ ରାଗ ରାଗିଣୀ ସହିତ ଗାଇ ନ ପାରନ୍ତି, ତାଙ୍କ ପ୍ରତି ଲୋକଙ୍କର ଆସ୍ଥା କମିଯାଏ । ହେଲେହେଁ ଉକ୍ତ ଗ୍ରନ୍ଥଟି ଚମ୍ପୂକାବ୍ୟ ଥିବାରୁ ଏବଂ ସେଥିରେ ସଂସ୍କୃତ ଗଦ୍ୟ, ପଦ୍ୟ ଓ ଚଉତିଶା ଧରଣରେ ଓଡ଼ିଶୀ ସଙ୍ଗୀତ ଥିବାରୁ ଓ ତାହାର କେତେକଗୁଡ଼ିଏ ସ୍ଥଳ ସହଜ ବୋଧଗମ୍ୟ ନ ଥିବାରୁ (ଯଥା—ଧ ଗୀତ, ନ ଗୀତ, ଭ ଗୀତ, ମ ଗୀତ, ଷ ଗୀତ ଏବଂ ଜ ଗୀତ, ବ ଗୀତ, ତ ଗୀତ, ଟ ଗୀତ ଓ ଯ ଗୀତର କେତେକ ପଦ) ବହୁ କାଳରୁ ଉକ୍ତ ଗ୍ରନ୍ଥଟି ମୂଳରୁ ଶେଷ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଥରେ କୌଣସି ସଙ୍ଗୀତଜ୍ଞ ପଣ୍ଡିତଙ୍କ ସାହାଯ୍ୟରେ ପଢ଼ି ବୁଝିବି ବୋଲି ମନାସିଥିଲି; କିନ୍ତୁ ସେଥିରେ ଥିବା ସଂସ୍କୃତ ଗଦ୍ୟ ଓ ପଦ୍ୟରେ ମୋର ଦନ୍ତସ୍ଫୁଟ ହେବା ତେଣିକି ଥାଉ, ଓଡ଼ିଆ ସଙ୍ଗୀତର ଯେଉଁ ଅଂଶମାନଙ୍କର ଅର୍ଥରେ ମୋର ସନ୍ଦେହ ଥିଲା, ସେଗୁଡ଼ିକର ମଧ୍ୟ ସମାଧାନ ହୋଇ ପାରିଲା ନାହିଁ । ଏହି ଚମ୍ପୂର ଖଣ୍ଡିଏ ହେଲେ ନିର୍ଦ୍ଦୋଷ ଓ ବିଶୁଦ୍ଧ ସଂସ୍କରଣ କୌଣସିଠାରେ ଖୋଜି ପାଇଲି ନାହିଁ । ଅନେକ ସ୍ଥଳରେ କବିସୂର୍ଯ୍ୟଙ୍କର ସଂସ୍କୃତ, ଅପଭ୍ରଂଶ, ଦେଶଜ ଏବଂ ଯାବନିକ ଶବ୍ଦମାନଙ୍କର ଏକାନ୍ତ ବିନ୍ୟାସ (ଉଦାହରଣସ୍ୱରୂପ ଟ ଗୀତ) ଦେଖି ମୁଁ ମୁଗ୍ଧ ହୋଇଥିଲେହେଁ ସମସ୍ତ ଗ୍ରନ୍ଥଟି ଆସ୍ୱାଦ କରିବାର ସୁବିଧା ପାଇ ନ ଥିଲି । ଦୈବେ ଶ୍ରଦ୍ଧେୟ ପଣ୍ଡିତ ଚୂଡ଼ାମଣି ଦାଶଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ଭେଟ ହେବାରୁ ଏହି ଚମ୍ପୂର କେତେକ ସ୍ଥାନରେ ମୋର ରହିଥିବା ସନ୍ଦେହ ସେ ଅକ୍ଲେଶରେ ମୋଚନ କରି ଦେଲେ ଏବଂ ସମସ୍ତ ଗ୍ରନ୍ଥଟି ଟୀକା ସହିତ ପ୍ରକାଶ କରିବାର ବାସନା କରିଅଛନ୍ତି ବୋଲି ପଣ୍ଡିତ ମହାଶୟ ଚମ୍ପୂର ଯେଉଁ ଟୀକା ଲେଖିଅଛନ୍ତି, ତାହା ମୋତେ ଦେଖିବାକୁ ଦେଲେ । ମୁଁ ଉକ୍ତ ଟୀକା ଓ ବ୍ୟାଖ୍ୟା ସାହାଯ୍ୟରେ ପୂର୍ବରୁ ବୁଝି ପାରି ନ ଥିବା ସଂସ୍କୃତ ଗଦ୍ୟ ଓ ପଦ୍ୟ ଓ ସଙ୍ଗୀତର ଭାବାର୍ଥ ହୃଦୟଙ୍ଗମ କରି କୃତାର୍ଥ ହୋଇଗଲି । 'ଚମ୍ପୂ' ଖଣ୍ଡି ଆମ ଓଡ଼ିଆ ଭାଷାର ଗୋଟିଏ ଶାସ୍ତ୍ରୀୟ ସମ୍ପଦ (Classics) ବୋଲି ମୋର ଦୃଢ଼ ଧାରଣା ହେଲା । ପଣ୍ଡିତ ମହାଶୟ କବିଙ୍କର ଜନ୍ମଭୂମି ଗଞ୍ଜାମ ଅଞ୍ଚଳକୁ ଯାଇ ତାଙ୍କର ଓ ତାଙ୍କ ପ୍ରତିବେଶୀମାନଙ୍କ ବଂଶଧରମାନଙ୍କଠାରୁ ଓ ଉତ୍କଳର ବହୁଳ ଅଞ୍ଚଳର ଗୀତାର୍ଥୀ ଓ ସଙ୍ଗୀତରସିକମାନଙ୍କଠାରୁ ଅନେକଗୁଡ଼ିଏ ତାଳପତ୍ର ପୋଥି, କବିଙ୍କର ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ରଚନା, ଜୀବନବୃତ୍ତାନ୍ତ ଓ କିମ୍ବଦନ୍ତୀଗୁଡ଼ିଏ ବହୁ ସାଧନା ଓ

ପରିଶ୍ରମ ସହକାରେ ସଂଗ୍ରହ କରୁଥିବାର ଶୁଣି ମୋ ମନ ଆନନ୍ଦରେ ନାଚି ଉଠିଲା ଏବଂ ପଣ୍ଡିତ ମହାଶୟ କବିସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ଗ୍ରନ୍ଥାବଳୀ ପୁସ୍ତକାକାରରେ ପ୍ରକାଶ କଲେ ମତେ ତହିଁର ମୁଖବନ୍ଧ ଲେଖିବାର ସମ୍ମାନ ଅର୍ପଣ କରିବାକୁ ପ୍ରତିଶ୍ରୁତ ହେଲେ । ଏହି ମୁଖବନ୍ଧ ତାଙ୍କ ପ୍ରତିଶ୍ରୁତିଗର୍ଭକ ଆଦେଶପାଳନ ମାତ୍ର ।

କଥାରେ ଅଛି—'କବିତାରସମାଧୁର୍ଯ୍ୟଂ କବିର୍ବେତ୍ତି ନ ତତ୍ କବିଃ ।' କବିତାର ରସମାଧୁରୀକୁ ଯେଉଁ କବିତାର କବି ସେତେଦୂର ଉପଲବ୍ଧି କରି ନ ଥାନ୍ତି, ରସଜ୍ଞଶକ୍ତିଧାରୀ ସହୃଦୟାଲୋଚକ ତାହା କରନ୍ତି । କବିଙ୍କର ଜୀବନୀ ଓ କବିତା ରଚନାର ଆନୁପୂର୍ବିକ ଓ ଆନୁଷଙ୍ଗିକ ଘଟନା ସମ୍ୟକ୍ ନ ଜାଣିଲେ ତାଙ୍କ ଜୀବନର ଘଟଣାବଳୀଜନିତ ତାଙ୍କ ମନର ଭାବ ଓ ତଜ୍ଜନିତ ଉଚ୍ଛ୍ୱାସ ଏବଂ ତହିଁର ଅଭିବ୍ୟକ୍ତି ହୃଦୟଙ୍ଗମ କରିବା ପାଠକ ଓ ଶ୍ରୋତାଙ୍କ ପକ୍ଷରେ ସହଜ ହୁଏ ନାହିଁ । ପଣ୍ଡିତ ମହାଶୟ କବିଙ୍କର ପ୍ରତିଭା ପ୍ରଦର୍ଶନର ଲୀଳାକ୍ଷେତ୍ର ଗଞ୍ଜାମରୁ କବିଙ୍କର ଜୀବନ ଓ ଜୀବନର ଘଟଣାବଳୀ ସଂଗ୍ରହ କରି କବିଙ୍କ ତଥା ତାଙ୍କ କବିତାକୁ ଉତ୍କଳବାସୀଙ୍କର ସାଧାରଣ ସମ୍ପଦ କରି ଦେଇଗଲେ ।

ପଣ୍ଡିତ ମହାଶୟ ତାଙ୍କ ଗ୍ରନ୍ଥକୁ ଚାରିଖଣ୍ଡରେ ବିଭକ୍ତ କରିଅଛନ୍ତି । ଯଥାଃ—

୧ମ—କବିଙ୍କର ଜୀବନବୃତ୍ତାନ୍ତ ।

୨ୟ—ସଟୀକ ଓ ସାନ୍ୱୟ 'କିଶୋରଚନ୍ଦ୍ରାନନ୍ଦ ଚମ୍ପୂ' ଓ ସଟୀକ 'ଚଉପଦୀ-ରତ୍ନାକର ।'

୩ୟ—କବିଙ୍କର ୫୦ ସଙ୍ଗୀତପରିବେଶୋକ୍ତ ସଟୀକ 'ସଙ୍ଗୀତ-କଳ୍ପଲତା ।'

୪ର୍ଥ—ଟୀକା ସହିତ କବିଙ୍କର ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ଜଣାଣ, ଚଉତିଶା, କୃଷ୍ଣଗୀତ, ରାମକୃଷ୍ଣ ଚଉତିଶା ଆଦି ସମ୍ବଳିତ 'କବିତାକଲ୍ଲୋଳିନୀ' ।

ଏ ସମସ୍ତ ଗ୍ରନ୍ଥର କଥା ଦେଖିବା ଥାଉ, ଏଥିର ଗୋଟିଏ ଗୋଟିଏ ଭାଗ ମଧ୍ୟ ଉତ୍କଳ ସାହିତ୍ୟରେ ଗୋଟିଏ ଲେଖାଏଁ ଭୂଷଣୀ କୀର୍ତ୍ତି ବୋଲିବାକୁ ହେବ ।

ବହୁବର୍ଷବ୍ୟାପୀ ଅକ୍ଳାନ୍ତ ପରିଶ୍ରମ, ଅଧ୍ୟବସାୟ ଓ ଅନୁସନ୍ଧାନ ଫଳରେ ପଣ୍ଡିତ ମହାଶୟ ଉତ୍କଳର ନାନା ଅଞ୍ଚଳ—ବିଶେଷତଃ ଗଞ୍ଜାମ, ଜଳନ୍ତର, ଆଠଗଡ଼ ଆଦି ବୁଲି କବିଙ୍କ ଭକ୍ତ ଓ ବଂଶଧରମାନଙ୍କଠାରେ ଅନୁସରଣ କରି କବିଙ୍କ ଜୀବନର ଯେଉଁ ତଥ୍ୟଗୁଡ଼ିକ ସଂଗ୍ରହ କରିଅଛନ୍ତି; ସେମାନ ସଂଗୃହୀତ ନ ହୋଇଥିଲେ ଅଳ୍ପଦିନେ ଲୋପ ପାଇ ଯାଇଥାନ୍ତା । ବହୁ ଆୟାସରେ ହସ୍ତଗତ ହୋଇଥିବା ନାନା ପୋଥିରୁ ଭିନ୍ନ ଭିନ୍ନ ପାଠମାନ (reading) ସଂଗ୍ରହ କରି ଓ ବହୁ ଗୀତାର୍ଥୀମାନଙ୍କଠାରୁ ଭିନ୍ନ ଭିନ୍ନ ଅର୍ଥମାନ ସଂଗ୍ରହ କରି ସେଗୁଡ଼ିକ ପରସ୍ପର ସହିତ ତୁଳନା କରି ଯେଉଁ ଅର୍ଥ ଓ ପାଠଦ୍ୱାରା କବିଙ୍କ ମନୋଭାବର ଅଭିବ୍ୟକ୍ତି ସୁନ୍ଦରତମ ହୋଇଅଛି, ତାହା ବାଛିବାଦ୍ୱାରା ପଣ୍ଡିତେ ଯେଉଁ କୃତିତ୍ୱ ଓ

ଅସାଧାରଣ ମନୀଷା ଦେଖାଇଅଛନ୍ତି, ତାହା ଲକ୍ଷକଲେ ସ୍ତବ୍ଧ ହେବାକୁ ହୁଏ । କବିଙ୍କ ରଚିତ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ରଚନା ଓ 'ଭୂମା' ବାଦ୍ୟଯନ୍ତ୍ର ସାହାଯ୍ୟରେ ସେସବୁ ଗୀତଗୁଡ଼ିକ ମଧ୍ୟ ସଂଗ୍ରହ କରିବାକୁ ପଣ୍ଡିତଙ୍କୁ ବହୁ କଷ୍ଟ ପାଇବାକୁ ହୋଇଅଛି ।

ପାଠକମାନେ ଏ ଗ୍ରନ୍ଥକୁ ଆମୂଳ ପାଠ କଲେ ଏ ପ୍ରସଙ୍ଗର ପ୍ରାରମ୍ଭରେ ମୁଁ ଯେଉଁ ସଂସ୍କୃତ ବଚନ ଉଦ୍ଧାର କରିଅଛି, ତାହାର ସାରବତ୍ତା ବୁଝିବାକୁ ସମର୍ଥ ହେବେ ।

ଇଂରାଜୀରେ ପ୍ରବଚନ ଅଛି ଯେ, a prophet is not honoured in his own country । ଏହାର ଓଡ଼ିଆ ଅନୁବାଦ "ଗାଅଁ ବଣାଅଁ ହିଡ଼ାଣିବାଗ" । କବିସୂର୍ଯ୍ୟଙ୍କ ଜୀବନରେ ଏ ଉକ୍ତି ସଫଳ ହୋଇନାହିଁ । କବି ଜୀବଦ୍ଦକାଳରେ ଜଳନ୍ତ୍ରର, ଅଠଗଡ଼ ଏବଂ ପୁରୀର ରାଜଦରବାରରେ ସମ୍ମାନିତ ଓ ପୁରସ୍କୃତ ହୋଇଥିଲେ । ଉତ୍କଳ ଯେ ପ୍ରତିଭାପୂଜା କରି ଶିଖିଥିଲା, କବିଙ୍କ ଜୀବନୀ ଏଥିର ପ୍ରକୃଷ୍ଟତମ ଉଦାହରଣ । କବିଙ୍କର ଅସାଧାରଣ ଗୁଣ, ଆଶୁକବିତ୍ୱ ଓ ଗୁଣଗ୍ରାହକତ୍ୱ ଯୋଗୁ ସେ ସର୍ବତ୍ର ସମ୍ମାନିତ ଓ ଆଦୃତ ହୋଇଥିଲେ । କବି ସରସ୍ୱତୀଙ୍କ ସେବା ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ତତ୍କାଳୀନ ରାଜଗଡ଼ରେ କିପୁଣି ଥାଇ କେତେଗୁଡ଼ିଏ ରାଜ୍ୟର ମାନେଜର ମଧ୍ୟ ହୋଇ ଖ୍ୟାତିଲାଭ କରିଥିଲେ ।

ଦେଖାଯାଏ ଯେ, ଲକ୍ଷ୍ମୀ ସ୍ୱୟଂ ସରସ୍ୱତୀଙ୍କ ବରପୁତ୍ରମାନଙ୍କ ପ୍ରତି ଅନୁକୂଳା ନ ଥିଲେହେଁ ଲକ୍ଷ୍ମୀଙ୍କର ବରପୁତ୍ରମାନେ ସରସ୍ୱତୀଙ୍କ ବରପୁତ୍ରମାନଙ୍କଠାରେ ସାବତ ଭଲ ଦୃଷ୍ଟି ନ ରଖି ସେମାନଙ୍କ ପୃଷ୍ଠପୋଷକ ହୋଇଥାନ୍ତି । ଉତ୍କଳରେ ମଧ୍ୟ ତାହା ଘଟିଥିଲା । ଉତ୍କଳରେ କବିଙ୍କ ସମସାମୟିକ ରାଜନ୍ୟବର୍ଗ ଶତ ଶତ କବି ଓ ପଣ୍ଡିତଙ୍କୁ ଆଶ୍ରୟ ଦେଇ ସେମାନଙ୍କୁ ସରସ୍ୱତୀଙ୍କ ସେବାରେ ଲାଗିବା ପାଇଁ ସୁବିଧା ଦେଇଥିଲେ । ଫଳତଃ ଉତ୍କଳର ରାଜସଭାମାନ 'ବୁଧବଂସଭେଳସର' ଥିଲା । ସେହି ନୃପତିମାନଙ୍କ ବଂଶଧରମାନେ ପୂର୍ବପୁରୁଷଙ୍କ ପନ୍ଥା ଆଜିକାଲି କେତେଦୂର ଅନୁଧାବନ କରୁଅଛନ୍ତି, ତାହା ସାଧାରଣଙ୍କ ଦୃଷ୍ଟିଗୋଚର ହେଉଅଛି । ଯେ ହେଉ, କବି ଯେଉଁ ରାଜାମାନଙ୍କ ବାହୁଚ୍ଛାୟାରେ ରହି ଉତ୍କଳର ସଙ୍ଗୀତକୁଞ୍ଜକୁ ମୁଖରିତ କରିଅଛନ୍ତି, ଆଜି ଏହି ସଙ୍ଗୀତମାନଙ୍କ ଯୋଗୁଁ ସେହି ସେହି ଆଶ୍ରୟଦାତାମାନଙ୍କ ନାମ ଅମରାକ୍ଷରରେ ରହିଅଛି ।

ଭଞ୍ଜକବିଙ୍କର ଛନ୍ଦଯୁଗ ପରେ ସଙ୍ଗୀତଯୁଗରେ ଗୋପାଳକୃଷ୍ଣ, ବନମାଳୀ ଆଦି ଅବତୀର୍ଣ୍ଣ ହୋଇ ଓଡ଼ିଶୀ ସଙ୍ଗୀତମାନ ରଚନା କରିଥିଲେ । କବିସୂର୍ଯ୍ୟ ସେହି ନକ୍ଷତ୍ରମାଳା ମଧ୍ୟରେ ସୁଧାକର ବୋଲି ମୋର ଧାରଣା । ଗଞ୍ଜାମ ଅଞ୍ଚଳ ମାନ୍ଦ୍ରାଜ ପ୍ରଦେଶ ସୀମାଭୁକ୍ତ ହୋଇ ରାଜନୈତିକ କ୍ଷେତ୍ରରେ ଓଡ଼ିଆଙ୍କର ସ୍ୱତ୍ୱ

କି ସ୍ଥିର ହୋଇଅଛି, ତାହା ସ୍ଥିର କରିବା ଗବେଷଣାକୁଶଳ ପଣ୍ଡିତମାନଙ୍କ ଇଚ୍ଛା, କିନ୍ତୁ ସ୍ୱରବ୍ୟଞ୍ଜନ ଓ ସଙ୍ଗୀତ ରାଗରାଗିଣୀ ଓ ଛନ୍ଦ ଅନୁଶୀଳନରେ ବିଶେଷଜ୍ଞ (expert) ଅଳ୍ପ ତେଲଙ୍ଗାମାନଙ୍କ ସମ୍ପର୍କରେ ରହିବା ଯୋଗୁ ଉତ୍କଳ ଭଞ୍ଜୀୟ ଯୁଗରେ ଏବଂ କବିସୂର୍ଯ୍ୟ ଯୁଗରେ ଯେଉଁ କାବ୍ୟ ଓ ଓଡ଼ିଶୀ ସଙ୍ଗୀତର ସମ୍ପଦ ଆହରଣ କରିବାକୁ ସମର୍ଥ ହୋଇଅଛି, ତାହା ଯୁଗେ ଯୁଗେ ଉତ୍କଳର ଗୃହସ୍ଥଙ୍କ କୋଠଭଣ୍ଡାରରେ ସାଇତା ହୋଇଥିବ । ତହିଁ ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ଅନ୍ୟମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ସଙ୍ଗୀତ ଗାନ ଓ ନୃତ୍ୟରେ ଯେଉଁ ବେଶ୍ୟାନୃତ୍ୟରୂପ ଲୀଳାକୁ ପ୍ରଶ୍ରୟ ଦିଆଯାଇଥିଲା, ଉତ୍କଳୀୟମାନେ 'ଗୋଟିପୁଅ' ଦଳର ସୃଷ୍ଟିଦ୍ୱାରା ଉତ୍କଳକୁ ସେହି ଲୀଳାର ଅନିଷ୍ଟରୁ ରକ୍ଷା କରି ପାରିଅଛନ୍ତି । ଏହା ଉତ୍କଳ ପକ୍ଷରେ ଗୌରବର ବିଷୟ । ଭଞ୍ଜୀୟ ଯୁଗର ଅପବିତ୍ରଜନକ ରୁଚି କବିସୂର୍ଯ୍ୟ ଯୁଗରେ ମାର୍ଜିତ ଆକାର ଧାରଣ କରିଥିଲା ଏବଂ କବିସୂର୍ଯ୍ୟ ବ୍ୟାକରଣସୁସମ-ସ୍ମତ ରଚନାଦ୍ୱାରା ଭାଷାର ଟେକ ବଢ଼ାଇଥିଲେ । ଏହାହିଁ କବିସୂର୍ଯ୍ୟଙ୍କର ବିଶିଷ୍ଟତା । ସେ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କୁ ପୁରୁଷ ଓ ରାଧାଙ୍କୁ ପ୍ରକୃତିରୂପେ ଧ୍ୟାନ କରି 'ମ' ଗୀତରେ ଯେଉଁ ପ୍ରକୃତି ପୁରୁଷର ମିଳନ ଲେଖିଅଛନ୍ତି ତାହା ଭାଷାରେ ଅମୂଲ୍ୟ ନିଧି ଅଟେ । ସେ ଯେ ହେଉ ପଣ୍ଡିତ ଶ୍ରୀ ନୀଳମଣି ଦାଶ ଅକ୍ଳାନ୍ତ ପରିଶ୍ରମ କରି କବିଙ୍କର ଯେଉଁ ଜୀବନୀ ଓ ସଙ୍ଗୀତାଦି ସଂଗ୍ରହ କରିଅଛନ୍ତି, ତଦ୍ୱାରା କବିଙ୍କର କବିତ୍ୱ ବୁଝିବା ଅପେକ୍ଷା କବିଙ୍କୁ ବୁଝି ପାରିବା ପାଇଁ ସାଧାରଣଙ୍କୁ ଗୋଟିଏ ମୁହାଦୁଆର ଫିଟାଇ ଦେଇଅଛନ୍ତି । ଏଥିପାଇଁ ତାଙ୍କର ଏ ପରିଶ୍ରମ ଉତ୍କଳରେ ତଥା ଉତ୍କଳସାହିତ୍ୟରେ ଚିରକାଳ ଦିଶୁଥିବ । ପରିଶେଷରେ ବକ୍ତବ୍ୟ କି, ଯେଉଁ 'ଶରଣ-ଧରଣୀ' ଅଠଗଡ଼ ଦିନେ ଅପର ଓଡ଼ିଶା ରାଜାଙ୍କୁ ଓ ଜଗନ୍ନାଥ ମହାପ୍ରଭୁଙ୍କୁ ଆଶ୍ରୟ ଦେଇଥିଲା; ଯେଉଁ ଅଠଗଡ଼ ରାଜ୍ୟ କବିସୂର୍ଯ୍ୟଙ୍କର ସ୍ତୁତିକୋଲାହଳ ପ୍ରତିଭାର ପୂଜାକରି ନିଜକୁ ଧନ୍ୟ କରିଥିଲା, କାଳକ୍ରମେ ସେହି ଅଠଗଡ଼ ରାଜ୍ୟ ତଦାଗମନ ରାଜାଙ୍କ ବଂଶଧରଙ୍କଠାରୁ ହସ୍ତାନ୍ତରିତ ହୋଇଅଛି, କିନ୍ତୁ ସେହି ଅଠଗଡ଼ ରାଜ୍ୟର ବର୍ତ୍ତମାନ ଅଧିକାରୀ ଖଲ୍ଲିକୋଟର ଭୂସ୍ୱାମୀମାନ ରାଜା ଶ୍ରୀ ରାମଚନ୍ଦ୍ର ମର୍ଦ୍ଦରାଜ ଦେବ ପଣ୍ଡିତଙ୍କର ଏହି ଗ୍ରନ୍ଥ ପ୍ରକାଶିତ ହେବା ବିଷୟରେ ପୃଷ୍ଠପୋଷକ ହୋଇ ଅଠଗଡ଼ର ଟେକକୁ ବଜାୟ ରଖିଅଛନ୍ତି ଓ ନିଜପାଇଁ ସାହିତ୍ୟର ଇତିହାସରେ ଗୋଟିଏ ଠାଣ ରଖି ଯାଇଅଛନ୍ତି । ଏହା ଆନନ୍ଦର ବିଷୟ ।

କଟକ
୨୭।୪।୨୮ } ଗୋପାଳଚନ୍ଦ୍ର ପ୍ରହରାଜ

ପ୍ରଥମ ସଂସ୍କରଣର ଭୂମିକା

କବିବର ରାଧାନାଥ ପ୍ରଣୀତ ଚିଲିକାରେ ମହାତ୍ମା କବିସୂର୍ଯ୍ୟ ବଳଦେବ ରଥଙ୍କ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଯେଉଁ ମନ୍ତବ୍ୟ ପ୍ରକାଶ କରିଅଛନ୍ତି, କଟକ ଟ୍ରେନିଂ ସ୍କୁଲରେ ଶିକ୍ଷକତା କରୁଥିବାବେଳେ ତାହାର ସମ୍ୟକ୍ ଆଲୋଚନା କରିବା ଆବଶ୍ୟକ ହୋଇଥିଲା । ଛାତ୍ରମାନଙ୍କ ଅନୁରୋଧରେ ମୁଁ କିଶୋରଚନ୍ଦ୍ରାନନ୍ଦ-ଚମ୍ପୂରୁ ଦୁଇ ଚାରିଗୋଟି କବିତା ସେମାନଙ୍କୁ ବୁଝାଇଲି, ମାତ୍ର ମୁଦ୍ରିତ ପୁସ୍ତକର ପାଠ ପ୍ରାୟଶଃ ଅଶୁଦ୍ଧ ଥିବାରୁ ବ୍ୟାଖ୍ୟା କାର୍ଯ୍ୟରେ ମୁଁ ତୃପ୍ତିଲାଭ କରି ପାରିଲି ନାହିଁ । ଏହି ସମୟରେ ମୋର ବନ୍ଧୁ କଟକ ଟ୍ରେନିଂ ସ୍କୁଲର ଅନ୍ୟତମ ଅଧ୍ୟାପକ ବାବୁ ଶ୍ରୀ କୃଷ୍ଣଚନ୍ଦ୍ର ସେନଗୁପ୍ତ ମହାଶୟ ଓଡ଼ିଆରେ ଏମ୍. ଏ. ପରୀକ୍ଷା ଦେବାକୁ ପ୍ରସ୍ତୁତ ହେଉଥିଲେ । କିଶୋରଚନ୍ଦ୍ରାନନ୍ଦଚମ୍ପୂ ଓଡ଼ିଆ ଏମ୍. ଏ. ପରୀକ୍ଷାର ଖଣ୍ଡିଏ ବିଶିଷ୍ଟ ପାଠ୍ୟଗ୍ରନ୍ଥ । କୃଷ୍ଣ ବାବୁ ଚମ୍ପୂରୁ କେତେ ଗୋଟି ସଙ୍ଗୀତ ବ୍ୟାଖ୍ୟା କରିବାକୁ ମୋତେ ଅନୁରୋଧ କଲେ, ମାତ୍ର ମୁଁ ସବୁଠି ତାଙ୍କର ସନ୍ଦେହମୋଚନ କରି ନ ପାରି ଏକାନ୍ତ ଲଜ୍ଜିତ ହେଲି ଏବଂ ସେହି ଦିନଠାରୁ ଚମ୍ପୂକୁ ଉତ୍ତମ-ରୂପେ ବୁଝିବାପାଇଁ ସଙ୍କଳ୍ପ କଲି । ଏହାର ଅଳ୍ପ ଦିନ ପରେ ସ୍କୁଲରୁ ଦୀର୍ଘ ଅବକାଶ ପାଇ ମୁଁ ସେହି ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟରେ ପୁରୀ ଗଲି । ପୁରୀର ପ୍ରାଚୀନ ପଣ୍ଡିତ-ମଣ୍ଡଳୀରେ ଚମ୍ପୂର ଆଦର ଅତ୍ୟଧିକ । ଏପରି କି, ଚମ୍ପୂର ବ୍ୟାଖ୍ୟା କରିପାରିବା ପୁରୀରେ ଉତ୍କୃଷ୍ଟ ପାଣ୍ଡିତ୍ୟର ପରିଚାୟକ; ତେଣୁ ସେଠାରେ କେତେକ ଜଣ ପଣ୍ଡିତଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ଚମ୍ପୂର ଆଲୋଚନା କଲି, ମାତ୍ର ମୋର ଆଶା ପୂର୍ଣ୍ଣ ହେଲା ନାହିଁ । ପୁରୀ ସଂସ୍କୃତ କଲେଜର ଅନ୍ୟତମ ଅଧ୍ୟାପକ ପଣ୍ଡିତ ଶ୍ରୀ ଆନନ୍ଦଚନ୍ଦ୍ର ମିଶ୍ର, କାବ୍ୟସ୍ମୃତିତୀର୍ଥ ମହାଶୟ ମୋର ଏ ବିଷୟରେ ଆଗ୍ରହାତିଶଯ୍ୟ ଦେଖି ଦୟା କରି ବିଶୁଦ୍ଧ ଭାବରେ ଲେଖା ହୋଇଥିବା ଖଣ୍ଡିଏ ତାଳପତ୍ର ପୋଥି ତାଙ୍କ ଘରୁ ମୋତେ ଦେଲେ । ଏହାହିଁ ମୋର ପ୍ରଥମ ସମ୍ବଳ; ତେଣୁ ମୁଁ ଆଜି ତାଙ୍କ ନିକଟରେ କୃତଜ୍ଞ ।

କଟକରୁ ବାହାରିବା ବେଳେ ମୋର ଗୁରୁକଳ୍ପ ମାନନୀୟ ବିଶ୍ୱନାଥ କର ମହୋଦୟ ମୋତେ ଏ ପ୍ରସଙ୍ଗରେ ପ୍ରଥମେ ଖଲ୍ଲିକୋଟ ଯିବା ଉପଦେଶ ଦେଇଥିଲେ, ସୁତରାଂ ସେହି ଯାତ୍ରାରେ ଖଲ୍ଲିକୋଟ ଯାଇ ବିଶ୍ୱନାଥ ବାବୁଙ୍କ ପରାମର୍ଶ ଅନୁସାରେ ପ୍ରଥମେ ଖଲ୍ଲିକୋଟ ଅଠଗଡ଼ ରାଜାଙ୍କ ସଭାସଦ ମାନନୀୟ ପଣ୍ଡିତ ଶ୍ରୀ ବିଶ୍ୱନାଥ ବ୍ରହ୍ମାଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ଦେଖା କଲି । ମନୁଷ୍ୟ ସ୍ୱଳ୍ପବୁଦ୍ଧିସମ୍ପନ୍ନ ହେଲେ ସବୁ କାର୍ଯ୍ୟରେ ମଙ୍ଗଳମୟ ବିଧାତାଙ୍କର ପ୍ରେରଣା ଦେଖି

ପାଇରେ । ଏହି ସୁଶାନ୍ତାତ୍ମା ବର୍ଷୀୟାନ୍ ବ୍ରାହ୍ମଣଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ମୋର ସଖ୍ୟ ସ୍ଥାପନ ତାହାର ଗୋଟିଏ ସୁନ୍ଦର ନିଦର୍ଶନ । ପ୍ରକୃତରେ ଏହାଙ୍କୁ ପାଇ ନ ଥିଲେ ମୁଁ କେବେହେଁ ଅଜି ଏହି ଦୁରୂହ କାର୍ଯ୍ୟ ସମାଧାନ କରି ପାରି ନ ଥାନ୍ତି । "ଜନାକୃତଜ୍ଞେ ଘୃଣା ବସନ୍ତି' ଏହି ଉକ୍ତି ଖଣ୍ଡାଦାର ମହାଶୟଙ୍କଠାରେ ଅକ୍ଷରେ ଅକ୍ଷରେ ପ୍ରମାଣିତ ହୋଇଅଛି । ଏହି ଉଦାରହୃଦୟ ସାଧୁ କବିସୂର୍ଯ୍ୟଙ୍କର ଜଣେ ପ୍ରଧାନ ଭକ୍ତ । ଏ ବୃଦ୍ଧ ବୟସରେ ସୁଦ୍ଧା କବିସୂର୍ଯ୍ୟଙ୍କ କବିତା ଆବୃତ୍ତି କରୁ କରୁ ପ୍ରେମାହତ ଓ ଗଳଦଶ୍ରୁ ହୋଇ ଉଠନ୍ତି । କିଶୋରଚନ୍ଦ୍ରାନନ୍ଦ ଚମ୍ପୂର କେତେଗୋଟି କଠିନ କବିତାର ବିଶୁଦ୍ଧ ପାଠ ଓ ଅର୍ଥ ପ୍ରଥମେ ଏହାଙ୍କଠାରୁ ଶୁଣି ମୋର ଚିରପୋଷିତ ବାଞ୍ଛା ପୂର୍ଣ୍ଣ ହେବ ବୋଲି ମୁଁ ଆଶାନ୍ୱିତ ହେଲି । ଏହାଙ୍କ ସାହାଯ୍ୟରେ ଖଲ୍ଲିକୋଟ ଲୁଣିପା ଶାସନନିବାସୀ ପଣ୍ଡିତ ଶ୍ରୀ ରାମଚନ୍ଦ୍ର ମହାପାତ୍ର କାବ୍ୟତୀର୍ଥଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ମୋର ଆଳାପ ହେଲା ଏବଂ ତାଙ୍କଠାରୁ କବିସୂର୍ଯ୍ୟଙ୍କ ପୌତ୍ର ଲୋକନାଥ ବିଦ୍ୟାଗୁରୁଙ୍କ କର୍ତ୍ତୃକ ସଂଗୃହୀତ କବିଙ୍କ ଜୀବନସମ୍ପର୍କୀୟ କେତେକ ଘଟଣା ଓ କେତେଗୁଡ଼ିଏ କବିତା ପାଇଲି ଏବଂ ସେଠାରୁ ଫେରି ଆସି ଉତ୍କଳସାହିତ୍ୟ ପତ୍ରିକାରେ 'କବିସୂର୍ଯ୍ୟ ବଳଦେବ ରଥ' ଶୀର୍ଷକ ପ୍ରବନ୍ଧ ଲେଖିବାକୁ ଆରମ୍ଭ କଲି । ଏହି ପ୍ରବନ୍ଧ ପାଠକରି ପ୍ରଥମେ ମାନନୀୟ ବିଶ୍ୱନାଥ ବାବୁ ମହାଶୟ ମୋତେ ଉତ୍ସାହିତ କଲେ ଏବଂ ମୋର କେତେକ ସାହିତ୍ୟସେବୀ ବନ୍ଧୁ କବିସୂର୍ଯ୍ୟଙ୍କର ଜୀବନବୃତ୍ତାନ୍ତ ସଙ୍ଗେ ତାଙ୍କର ଗ୍ରନ୍ଥମାଳା ବ୍ୟାଖ୍ୟା ସହିତ ପ୍ରକାଶ କରିବାକୁ ଅନୁରୋଧ କଲେ । ଏହି ଅବସରରେ ମୁଁ ଗଞ୍ଜାମ ଜିଲ୍ଲାର ଅନେକ ସ୍ଥାନରେ ବୁଲି କବିଙ୍କର ଜୀବନବୃତ୍ତାନ୍ତ ଓ କବିତା ସଂଗ୍ରହ କରୁଥାଏଁ । କବିଙ୍କ ପୌତ୍ର ପଣ୍ଡିତ ଲୋକନାଥ ବିଦ୍ୟାଗୁରୁଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ଏହି ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟରେ ମୁଁ ଅସ୍କା ନିକଟବର୍ତ୍ତୀ ଲଙ୍କ ଶାସନରେ ଦେଖା କଲି । ସେତେବେଳକୁ କବିସୂର୍ଯ୍ୟଙ୍କ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଉତ୍କଳ ସାହିତ୍ୟରେ ମୋର ୨।୩ ଗୋଟି ମାତ୍ର ପ୍ରବନ୍ଧ ବାହାରିଥିଲା । ବୃଦ୍ଧ ସେଗୁଡ଼ିକ ମନୋଯୋଗ ସହକାରେ ପାଠ କରିଥିଲେ ଏବଂ ମୋତେ ଯେପରି ଦେଖିଲେ ଅତ୍ୟନ୍ତ ଆନନ୍ଦିତ ହୋଇ ଶୀଘ୍ର କବିଙ୍କର ଗ୍ରନ୍ଥାବଳୀ ପ୍ରକାଶ କରିବାପାଇଁ ଦୃଢ଼ରୂପେ ଅନୁରୋଧ କଲେ । ମୁଁ ତାଙ୍କର ଆଶୀର୍ବାଦ ଭିକ୍ଷା କରି ସେଠାରୁ ଫେରି ଆସିଲି; କିନ୍ତୁ ଦୁଃଖର କଥା, ଏ ପୁସ୍ତକ ପ୍ରକାଶ କରି ମୁଁ ତାଙ୍କ ହସ୍ତରେ ସମର୍ପଣ କରିବାକୁ ଅବସର ପାଇଲି ନାହିଁ; ବୃଦ୍ଧ ଏଥି ମଧ୍ୟରେ ସଂସାରତ୍ୟାଗ କରି ଚାଲିଗଲେ ।

ଚମ୍ପୂର ବିଶୁଦ୍ଧ ପାଠ ଓ ଟୀକା ଲେଖା ହେବା ପରେ ଉତ୍କଳର ବର୍ଷୀୟ ସାହିତ୍ୟିକ ମାନନୀୟ ଶ୍ରୀଯୁକ୍ତ ଗୋପାଳଚନ୍ଦ୍ର ପ୍ରହରାଜ ମହାଶୟ ପାଣ୍ଡୁଲିପି ପଢ଼ି

ମୋତେ ନାନା ଭାବରେ ଉତ୍ସାହିତ କଲେ ଏବଂ ଏହାର ମୁଖବନ୍ଧ ସ୍ୱତଃ ଲେଖିବାକୁ ଆଗ୍ରହ ପ୍ରକାଶ କଲେ । ତାଙ୍କର ଏହି ଅଯାଚିତ ଅନୁଗ୍ରହ ନିମିତ୍ତ ମୁଁ ତାଙ୍କଠାରେ ଋଣୀ ।

ଏହି ଗ୍ରନ୍ଥାବଳୀର ପ୍ରଥମ ଖଣ୍ଡରେ କବିଙ୍କ ଜୀବନବୃତ୍ତାନ୍ତ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଯାହା ଲେଖା ହୋଇଅଛି, ତାହାର କେତେକ ଅଂଶ ତାଙ୍କ ନାତି ପଣ୍ଡିତ ମେଘନାଥ ବୃହସ୍ପତିଙ୍କଠାରୁ ସଂଗୃହୀତ । ଅବଶିଷ୍ଟ ଅଂଶ ମୁଁ ଗଞ୍ଜାମ ଜିଲ୍ଲାରେ ନାନା ସ୍ଥାନ ବୁଲି ଅନେକ ବୃଦ୍ଧଙ୍କଠାରୁ ସଂଗ୍ରହ କରିଅଛି । ମେଘନାଥ ବୃହସ୍ପତି କବିଙ୍କ ଜୀବନସମ୍ପୃକ୍ତ ଘଟନାବଳୀ ତାଙ୍କ ପିତା (କବିସୂର୍ଯ୍ୟଙ୍କ ପୁତ୍ର) ପଣ୍ଡିତ ବିଶ୍ୱନାଥ ବୃହସ୍ପତିଙ୍କଠାରୁ ପାଇଥିଲେ । ଉତ୍କଳସାହିତ୍ୟରେ ସେଗୁଡ଼ିକ ଯେପରି ବାହାରିଥିଲା, ଏଥିରେ ସେହିପରି ସନ୍ନିବେଶିତ ହୋଇଅଛି, ତେବେ ପ୍ରୟୋଜନାନୁସାରେ ସ୍ଥାନେ ସ୍ଥାନେ ଟିକିଏ ଟିକିଏ ପରିବର୍ତ୍ତନ ମଧ୍ୟ କରାଯାଇଅଛି । ସାମୟିକ ପତ୍ରିକାଗୁଡ଼ିକ ଜୀବନଚରିତମଧ୍ୟରୁ ଉଠାଇ ନେଇ ପାଠକମାନଙ୍କ ସୁବିଧା ପାଇଁ ଯଥାସ୍ଥାନରେ ସଂଯୋଜିତ କରି ଦେଇଅଛି । ଏହି ଗ୍ରନ୍ଥାବଳୀର ଦ୍ୱିତୀୟ ଖଣ୍ଡ କିଶୋରଚନ୍ଦ୍ରାନନ୍ଦ ଚମ୍ପୂ । ଏହା କବିସୂର୍ଯ୍ୟଙ୍କ ରଚନାର ଗୋଟିଏ ବିଶିଷ୍ଟ ଅଂଶ । ମୁଁ ପୁରୀ ଓ ଗଞ୍ଜାମ ଜିଲ୍ଲାରୁ ଯେଉଁ ହାତଲେଖା ତାଳପତ୍ର ପୋଥି ପାଇଥିଲି, ସେ ସମସ୍ତର ପାଠ ସଙ୍ଗେ ମିଳାଇ ଏଥିରେ ପାଠ ସନ୍ନିବେଶିତ କଲି । ଅଶୁଦ୍ଧ ପାଠକୁ ପାଠାନ୍ତର ଭାବରେ ସ୍ଥାନେ ସ୍ଥାନେ ଗ୍ରହଣ କରିଅଛି । ଏହାର ଅର୍ଥ ବୁଝିବାରେ ମୁଁ ଅନେକଙ୍କଠାରେ ଋଣୀ, ତନ୍ମଧ୍ୟରୁ ପୂର୍ବୋକ୍ତ କାଳ୍ପାବାର ସମ୍ପୃକ୍ତ ବିଶ୍ୱନାଥ ବ୍ରହ୍ମା, ଅଠଗଡ଼ର ପୁରୋହିତ ସର୍ବାଙ୍ଗିଙ୍କ ପଣ୍ଡିତ ଗଙ୍ଗାଧର ପ୍ରହରାଜ ଓ ସମ୍ବଲପୁର ଜିଲ୍ଲାର ଲୁଡ଼ସୁଙ୍ଗ ସ୍କୁଲ ହେଡ୍‌ମାଷ୍ଟର ମାନ୍ୟବର ରାଧାଚରଣ ଦାସ ବି. ଏ., ବି. ଟି. ଙ୍କ ନାମ ଉଲ୍ଲେଖଯୋଗ୍ୟ । ମୋର ବାଲ୍ୟଗୁରୁ ସ୍ୱର୍ଗୀୟ ପୁଣ୍ୟନାମଧନ୍ୟ ପଣ୍ଡିତ ମଧୁସୂଦନ ତର୍କବାଚସ୍ପତି ମହୋଦୟ ମୋର ସଂସ୍କୃତ ଟୀକାଟିକୁ ଦୟାପୂର୍ବକ ସଂଶୋଧନ କରି ଦେଇଥିବାରୁ ମୁଁ ତାଙ୍କଠାରେ ଚିରକୃତଜ୍ଞତାପାଶରେ ଆବଦ୍ଧ ରହିଲି ।

କବିସୂର୍ଯ୍ୟଙ୍କ ପ୍ରଣୀତ ଅନେକ ସଙ୍ଗୀତ ମୁଁ ସଂଗ୍ରହ କରିଅଛି. ମାତ୍ର ସେଗୁଡ଼ିକ କାଳକ୍ରମେ ଅଜ୍ଞ ଲେଖକଙ୍କ ହାତରେ ପଡ଼ି ଏପରି ବିକୃତ ହୋଇ ଲେଖା ହୋଇଅଛି ଯେ, ତହିଁରୁ ପ୍ରକୃତ ପାଠ ମିଳାଇବା ଅତ୍ୟନ୍ତ ଆୟାସସାଧ୍ୟ । ସେହି ସଙ୍ଗୀତମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରୁ ୨୫|୩୦ ଗୋଟି ସଙ୍ଗୀତ ଏହିପୂର୍ବେ ମୁଦ୍ରିତ ହୋଇଥିଲା, ସେ ସବୁରେ ମଧ୍ୟ ଭ୍ରମପ୍ରମାଦ ପରିପୂର୍ଣ୍ଣ । ଯାହାହେଉ, ମୁଁ ଅନେକ ହାତଲେଖା ପୋଥି ସଙ୍ଗେ ମିଳାଇ ତନ୍ମଧ୍ୟରୁ ୧୦୧ ଗୋଟି ସଙ୍ଗୀତ ଏ

ପୁସ୍ତକରେ 'ସଙ୍ଗୀତ କଳ୍ପଲତା' ନାମରେ ପ୍ରକାଶ କଲି । ସମୟକ୍ରମେ ଅବଶିଷ୍ଟ ସଙ୍ଗୀତମାନ ଅନ୍ୟ ଭାଗରେ ପ୍ରକାଶ କରିବାକୁ ଇଚ୍ଛା ରହିଲା ।

ଏହାର ଚତୁର୍ଥ ଭାଗରେ କବିସୂର୍ଯ୍ୟଙ୍କ ପ୍ରଣୀତ କେତେଗୁଡ଼ିଏ ଛାନ୍ଦ-କବିତା ଦେଲି । ଏପରି ଅନେକ କବିତା ମଧ୍ୟ ମୁଁ ପାଇଅଛି; ମାତ୍ର ପାଠର ଅଶୁଦ୍ଧି ଓ ଉତ୍ତର ବାହୁଲ୍ୟ ଭୟରୁ ସେ ସବୁ ବର୍ତ୍ତମାନ ତ୍ୟାଗ କଲି ।

ଏହାଛଡ଼ା କବିସୂର୍ଯ୍ୟଙ୍କର ଅସମାପ୍ତ କାବ୍ୟ 'ଚନ୍ଦ୍ରକଳା' ଓ 'ହାସ୍ୟ-କଲ୍ଲୋଳ' ପ୍ରଧାନ । ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟରେ ହାସ୍ୟକଲ୍ଲୋଳ ସ୍ଥାନ ଅଛି ବୋଲି ମୋର ବିଶ୍ୱାସ ହୁଏଁ । ଚନ୍ଦ୍ରକଳାର ଗୋଟିଏ ସଟୀକ ବିଶୁଦ୍ଧ ସଂସ୍କରଣ ପ୍ରକାଶିତ ହେବା ଆବଶ୍ୟକ, ମାତ୍ର ବର୍ତ୍ତମାନ ଦେଶରେ ତାହାର ଆବଶ୍ୟକତା ମୁଁ ଅନୁଭବ କଲି ନାହିଁ ।

ମୁଁ ଯଥାଶକ୍ତି ଚେଷ୍ଟା କରି 'କିଶୋରଚନ୍ଦ୍ରାନନ୍ଦ ଚମ୍ପୂ'ର ବ୍ୟାଖ୍ୟା ବିସ୍ତାରିତ ଭାବରେ ଏଥିରେ ଦେଇଅଛି । କାରଣ ଓଡ଼ିଶାରେ ଚମ୍ପୂର ଆଦର ଅତ୍ୟଧିକ ଏବଂ ତାହା ଅପେକ୍ଷାକୃତ ଭାବଗର୍ଭକ ଓ କଠିନ । ରତ୍ନାକର ଚମ୍ପୂ, ସଙ୍ଗୀତ ଓ ଶବ୍ଦ କବିତାରୁ କେତେକର ବିଶଦ ବ୍ୟାଖ୍ୟା ଲେଖିଥିଲି, ମାତ୍ର ପୁସ୍ତକଟିର ଆକୃତି ଯଥେଷ୍ଟ ବଡ଼ ହୋଇ ପଡ଼ିବାରୁ ସେ ଗୁଡ଼ିକ ଉଠାଇ ଦେଇ ତାହା ସ୍ଥାନରେ କେବଳ ପଦବ୍ୟାଖ୍ୟା (Foot note) ମାତ୍ର ଦେଲି । ପାଠକମାନେ ଯେବେ କିଶୋରଚନ୍ଦ୍ରାନନ୍ଦ ଚମ୍ପୂ ଉତ୍ତମରୂପେ ପଢ଼ିବେ, ତେବେ ତା ସାହାଯ୍ୟରେ ପଦବ୍ୟାଖ୍ୟା ଦେଖି ଅନ୍ୟାନ୍ୟ କବିତା ସୁନ୍ଦରରୂପେ ବୁଝି ପାରିବେ । ପାଠ ମିଳାଇବାରେ ଓ ବ୍ୟାଖ୍ୟା କାର୍ଯ୍ୟରେ ଭ୍ରମପ୍ରମାଦ ରହିବା ଅତ୍ୟନ୍ତ ସ୍ୱାଭାବିକ; ତେଣୁ ପଣ୍ଡିତମାନଙ୍କ ନିକଟରେ ପ୍ରାର୍ଥନା ଯେ, ସେମାନେ ଦୋଷ ଦେଖିଲେ ଦୟା କରି ମୋତେ ଜଣାଇବେ ଏବଂ ମୁଁ ପରବର୍ତ୍ତୀ ସଂସ୍କରଣରେ ସେଗୁଡ଼ିକ ସଂଶୋଧିତ କରିବାକୁ ଚେଷ୍ଟା କରିବି ।

ପରିଶେଷରେ ବକ୍ତବ୍ୟ ଏହି ଯେ, କବିସୂର୍ଯ୍ୟ ଆଠଗଡ଼ ରାଜାଙ୍କର ସଭାପଣ୍ଡିତ ଥିଲେ । ବର୍ତ୍ତମାନ ଖଣ୍ଡିକୋଟ ଆଠଗଡ଼ ସମ୍ମିଳିତ ରାଜ୍ୟର ସିଂହାସନକୁ ଖଣ୍ଡିକୋଟ ରାଜା ଅଳଙ୍କୃତ କରୁଅଛନ୍ତି, ତେଣୁ ମୁଁ ଏ ଗ୍ରନ୍ଥଖଣ୍ଡି ତାଙ୍କ ନାମରେ ଉତ୍ସର୍ଗ କରିଅଛି । ପ୍ରକୃତରେ ମୁଁ ତାଙ୍କଠାରୁ ଉତ୍ସାହ ପାଇ ନ ଥିଲେ ଏତେ ବଡ଼ ବ୍ୟୟସାଧ୍ୟ କାର୍ଯ୍ୟରେ ଅଗ୍ରସର ହୋଇ ନ ଥାନ୍ତି । ଏହି ହେତୁରୁ ମୁଁ ତାଙ୍କ ଠାରେ ଚିରକୃତଜ୍ଞ ।

କଟକ
୨୫।୫।୨୮ } ଶ୍ରୀ କୁଳମଣି ଦାଶ

ଚତୁର୍ଥ ସଂସ୍କରଣର ଭୂମିକା

'କବିସୂର୍ଯ୍ୟ ଗ୍ରନ୍ଥାବଳୀ' ର ଚତୁର୍ଥ ସଂସ୍କରଣ ପ୍ରକାଶିତ ହେଉଛି; ୧୯୩୯ରେ ତୃତୀୟ ସଂସ୍କରଣ ପ୍ରକାଶରେ କବିଙ୍କର ଅପ୍ରକାଶିତ କାବ୍ୟ 'ଚନ୍ଦ୍ରକଳା' ଅନ୍ତର୍ଭୁକ୍ତ ହୋଇଥିଲା। ମାତ୍ର ବିଶୁଦ୍ଧ ପାଠର ଅଭାବରୁ ଅଗତ୍ୟା ୧୮୯୮ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦରେ ସ୍ୱର୍ଗତ ପଣ୍ଡିତ ଗୋବିନ୍ଦ ରଥଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ମୁଦ୍ରିତ 'ଚନ୍ଦ୍ରକଳା'ରୁ ପାଠ ଗ୍ରହଣ କରିଥିଲି। ମାତ୍ର ସେ ପାଠ ପ୍ରମାଦପୂର୍ଣ୍ଣ ଥିବାରୁ ମୁଁ ବ୍ୟାଖ୍ୟାରେ ସନ୍ତୋଷ ଲାଭ କରି ପାରି ନ ଥିଲି। ଏହି ମଧ୍ୟରେ ଗତ ୧୯୪୫ ମସିହା ଅଗଷ୍ଟ ତୃତୀୟା ଦିନ କବିସୂର୍ଯ୍ୟଙ୍କ ମୃତ୍ୟୁର ଶତବାର୍ଷିକ ଶ୍ରାଦ୍ଧୋତ୍ସବ ଆଠଗଡ଼ର ଅନ୍ୟତମ ପ୍ରସିଦ୍ଧ ଗ୍ରାମ ବୋଲଗୁଣ୍ଡିରେ ଅତି ଆଡ଼ମ୍ବର ସହକାରେ ପ୍ରତିପାଳିତ ହୋଇଯାଇଅଛି। ସେ ସ୍ଥାନରେ ପୌରୋହିତ୍ୟ କରିବାପାଇଁ ମୁଁ ଆହୂତ ହୋଇଥିଲି ଏବଂ ଖଲ୍ଲିକୋଟ, ଆଠଗଡ଼ ଏବଂ ଗଞ୍ଜାମ ଜିଲ୍ଲାର ଅନେକ ଉତ୍ସାହୀ ଯୁବକ, ବିଶିଷ୍ଟ ପଣ୍ଡିତ ଓ ରାଜକର୍ମଚାରୀ ସେ ଉତ୍ସବରେ ଯୋଗ ଦେଇଥିଲେ। ଆଠଗଡ଼ର ଯେଉଁ ସ୍ଥାନରେ କବିସୂର୍ଯ୍ୟ ତାଙ୍କ ମଦନମୋହନ ବାଡ଼ିରେ ବୀଣ ଝଙ୍କାର କରୁଥିଲେ, ସେ ଦିନ ସେଠାରେ ଗୋଟିଏ ସ୍ମୃତିସ୍ତମ୍ଭ ଉତ୍ତୋଳିତ ହେଲା। ଗଞ୍ଜାମବାସୀ ଜନସାଧାରଣଙ୍କ 'ପ୍ରତିଭା ପୂଜାର' ଏପରି ଆୟୋଜନ ଦେଖି ମୁଁ ପ୍ରକୃତରେ ହୃଦୟରେ ଗଭୀର ଆନନ୍ଦ-ପ୍ରସାଦ ଅନୁଭବ କରୁଅଛି ଏବଂ 'କବିସୂର୍ଯ୍ୟ କବିତା' ଆଲୋଚନା କରିବା ଦ୍ୱାରା ମୋ ସାହିତ୍ୟ ସାଧନା ସାର୍ଥକ ହୋଇଅଛି ବୋଲି ବୁଝୁଅଛି। ଏଥିରେ କବିସୂର୍ଯ୍ୟ ଭକ୍ତ ଯୁବକବନ୍ଧୁ ଶ୍ରୀମାନ୍ ଶଶିଭୂଷଣ ପଟ୍ଟନାୟକ ଅଗ୍ରଣୀ ଥିଲେ।

ଖଲ୍ଲିକୋଟ ଗଡ଼ବାସୀ ରାଜବୈଦ୍ୟ ଶ୍ରୀମାନ୍ ବିଶ୍ୱନାଥ ଆଚାର୍ଯ୍ୟଙ୍କଠାରୁ ସେହି ଅବସରରେ ଶୁଣିଲି 'ଚନ୍ଦ୍ରକଳା'ର ଗୋଟିଏ ଶୁଦ୍ଧଲେଖା ତାଳପତ୍ର ପୋଥି ତାଙ୍କ ପାଖରେ ଅଛି। ସେ ଏବଂ କବିସୂର୍ଯ୍ୟଙ୍କର କବିତାରେ ବିଶ୍ୱନାଥଙ୍କର ସୁନ୍ଦର ପ୍ରବେଶ ଅଛି; ଏ ସଂସ୍କରଣରେ ତାଙ୍କ ସାହାଯ୍ୟରେ ଚନ୍ଦ୍ରକଳାର ପାଠ ମାର୍ଜିତ କରିଅଛି ଏବଂ ବ୍ୟାଖ୍ୟାଦିରେ ଅନେକ ପରିବର୍ତ୍ତନ କରିଅଛି ଓ କବିସୂର୍ଯ୍ୟଙ୍କ ଅନ୍ୟ ଗୋଟିଏ ଚଉତିଶା 'ମହାବାହୁ କଣାଣ' ମଧ୍ୟ ଟୀକାସହ ଯୋଗ କରିଅଛି। ଖଲ୍ଲିକୋଟ ଆଠଗଡ଼ ଅଞ୍ଚଳରେ ବିଶ୍ୱନାଥ ବର୍ତ୍ତମାନ ଜଣେ ବିଶିଷ୍ଟ ଗୀତାର୍ଥୀ। ସଂସ୍କୃତ ସାହିତ୍ୟରେ ମଧ୍ୟ ତାଙ୍କର ପ୍ରବେଶ ଅଛି। ତାଙ୍କର ଏହି ସହାୟତା ପାଇ ନ ଥିଲେ ଚନ୍ଦ୍ରକଳାର ଶୁଦ୍ଧପାଠ ମୁଁ ପାଇପାରି ନ ଥାନ୍ତି। ଚମ୍ପୂର କେତେକ ଗୀତର ବ୍ୟାଖ୍ୟା ଓ ଶୁଦ୍ଧପାଠରେ ତାଙ୍କର ଧାରଣା ଭ୍ରମପୂର୍ଣ୍ଣ ଥିଲା। ମୋ ପାଖରେ ଏ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ରକ୍ଷା ପାଇଥିବା 'ଚମ୍ପୂ'ର ଦୁଇଖଣ୍ଡ ତାଳପତ୍ର ପୋଥି ଦେଖି ତାଙ୍କର ଭ୍ରାନ୍ତ ଧାରଣା ଦୂରୀଭୂତ ହୋଇଅଛି। ବିଶ୍ୱନାଥ ପ୍ରାଚୀନ କାବ୍ୟ କବିତାର ଜଣେ ପରମ ଭକ୍ତ; ମୋର ଆଶା ତାଙ୍କର ଏହି ପ୍ରବୃତ୍ତି ଅନେକେ ଅନୁକରଣ କରିବେ।

ପୁରୀ
ଅକ୍ଷୟ ତୃତୀୟା
୧୯୪୭ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦ } ଶ୍ରୀ ନୀଳମଣି ଦାଶ

ସୂଚୀପତ୍ର

ବିଷୟ — ପୃଷ୍ଠା

ପ୍ରଥମ ଭାଗ—ଜୀବନବୃତ୍ତାନ୍ତ

୧ମ ପରିଚ୍ଛେଦ ଜନ୍ମ ଓ ବଂଶ ପରିଚୟ ୧
୨ୟ " ବାଲ୍ୟଶିକ୍ଷା ୮
୩ୟ " ଚନ୍ଦ୍ରକଳା ରଚନା ୧୫
୪ର୍ଥ " କଲକତ୍ତାରେ ମହିନ୍ତ ୨୪
୫ମ " ପୁଣି ସ୍ୱଜନସ୍ଥଳରେ ପ୍ରବେଶ ଚେଷ୍ଟା ୨୯
୬ଷ୍ଠ " ପୁଣି ସ୍ୱଜନସ୍ଥଳରେ ପ୍ରତିଷ୍ଠାଲାଭ ୩୩
୭ମ " ଅଠଗଡ଼ରେ ଅବସ୍ଥାନ ୪୧
୮ମ " ଅଠଗଡ଼ ସଙ୍ଗୀତପରିଷଦ୍ ୪୯
୯ମ " ଜମ୍ବୁସ୍ମାତଲେବା ୫୫
୧୦ମ " ଘାଉଲାରେ ଶିକ୍ଷକତା ୭୦
୧୧ଶ " ମହୁରୀ ରାଜ୍ୟରେ ମ୍ୟାନେଜର ୭୫
୧୨ଶ " ଉପସଂହାର ୮୩

ଦ୍ୱିତୀୟ ଭାଗ

କିଶୋରଚନ୍ଦ୍ରାନନ୍ଦ ଚମ୍ପୂ ୯୧-୧୮୩
ରତ୍ନାକର ଚମ୍ପୂ ୧୮୪-୨୦୬

ତୃତୀୟ ଭାଗ—ସଙ୍ଗୀତକଳ୍ପଲତା

ଅନା ଅନାଥରେ ଥରେ ୨୮୯
ଅନା ଅନାରେ ମୋତେ ୨୩୮
ଅନା ଅନା ସୁନାସୁନା ୨୬୭
ଅନାଗତ ସରସମନା ୨୪୪
ଅଳକ ଥିବାର ପ୍ରୀତି ୨୪୨
ଅଲକାକ ପଦ୍ମ କଳ ୨୮୧
ଅଳସ୍ୟ ଦେଖିବାରୁ ୨୧୪
ଅଶ୍ରୁ କି ସଖି ଏହି ୨୨୪
ଅଳ ଏ କି ଗୁମାନରେ ୨୨୬
ଆଜ ଏ ଭୁଷା ରେ ୨୭୨
ଆଜ ଭେ ଶିଖାଇଲ ଦୁଷାକୁ ରେ ୨୦୯
ଅରେ କୁରଙ୍ଗୀନୟନା ୨୪୫
ଅରେ ପ୍ରାଣସଙ୍ଗୀ ୨୩୨
ଅଦ୍ଭୁ ମୋ ଖଞ୍ଜନାକ୍ଷୀ ୨୯୧
ଏହି ବେଲୁ କି ମୋ ସଖି ୨୨୯
କର ଛମା ରେ ୨୨୩
କବିର କି ଶକ୍ତି ୨୫୪
କନାକୁଶଳା ରେ ୨୭୫
କଳା ବଳାହକ ଛଳ ୨୫୬
କହି କି ହେଲୁ ସଖି ୨୬୦
କହ ରେ ଜୀବସଙ୍ଗିନି ୨୮୨
କହି ନାହିଁକି ଦେ ଯତନ ୨୭୫
କହିବାକୁ ଲାଜ ୨୯୨
କହିବାକୁ ସଙ୍ଗିନ ଭୋ ଅଟେ ୨୬୫
କାଳନ୍ଦୀକୂଳକୁ ୨୮୨
କା ମନେ ଥିଲ ଏ କଥା ଗୋ ୨୮୬
କାହିଁରେ ମନ ସଖି ୨୨୧
କି ନ କରେ ପ୍ରେମଗାଢ ୨୭୨
କୁଞ୍ଜନିଳୟଭୂଷା ୨୪୯
କୁନ୍ଦରଦନା ରସବତି ୨୭୮
କେଉଁ କାରଣୁଁ ମୁଁ ତୋ ୨୮୩
କେତେ କହିହୁବ କଳାମୁଦ ୨୬୬
କେକପ୍ରବୀଣା କେବଳ ୨୪୦
କେତୁ ସହିବି ୨୮୧
ଖଣ୍ଡବଦନକୁ ସଖି ମଣି ୨୨୬
ଖଞ୍ଜଞ୍ଜନୟନା ୨୩୨
ଗଜଗତେ ଏ ଜଗତେ ୨୪୪
ଗଜ୍ଜ ଉ ଅନୁରାଗ ଜଣା ୨୮୪
ଗେଲ୍ଲ ଦଲ୍ଲୁ ସଖି ରେ ୨୬୩
ଗୁଣନିଧି ଲବଣୀଲଳିତାଙ୍ଗୀରେ ୨୪୪

ବିଷୟ	ପୃଷ୍ଠା
ଶୋ ରସନାହି	୨୩୬
ଶେବ ଦେଖି ମନ	୨୫୦
ଭଜନବାସି ଭୂଦବାରଷ୍ଟାସି ରେ	୨୭୮
ଚନ୍ଦ୍ରକଣାରେ	୨୪୬
ଚରଣାମ୍ବୁଧନ୍ଦୁନ ରହିଲି ରେ	୨୧୯
ଚନ୍ଦ୍ର ସୁନ୍ଦରମୁଖୀ ରେ	୨୫୮
ଚକ୍ଷୁଁରେ କଥୁବନ ଦେଖ	୨୭୦
ଚକ୍ଷୁ କ ନାହିଁ ଦେଖ	୨୫୯
ଚକ୍ଷୁହ ମାଣ୍ଡ ଶିଖଣ୍ଡ ଲେ	୨୮୩
ଚକ୍ଷୁକୁ ଦେବେ ଶ୍ୟାମସୁନ୍ଦରଙ୍କ ଦେ	୨୭୯
ଛଣା ଭ ଅଛ ମାଙ୍ଗ ଏଭଳି ରେ	୨୮୬
ଜଣା ଥିଲା କି ମୋତେ	୨୨୨
ଜଣା ଥିଲି ରେ	୨୨୩
ଜାବାଢିବା ଦେ	୨୭୮
ଝୁମକ ବାଜଇ	୨୫୬
ତାର ଗିରେ କ ବର୍ଣ୍ଣାସ	୨୫୦
ତୁମ୍ଭ ଦେଖି ମୋ ହୃଦୟ	୨୧୫
ତେଣ୍ଟାରେ କାଣି ଜାଣି	୨୪୧
ଦେଖ ମୁଁ ପଶୁଣକୁ	୨୯୨
ଦୋଷ ଦିବା ମୋ ନବାନା	୨୪୪
ଧନ ସନାଏ ବଢ଼ିଲି	୨୭୪
ଧନ୍ୟ ନେ ନବକଣୋର ସହୀଦୃତ ଧନଦେବର	୨୧୬
ନବୃଲ୍ଲ ଯାହା ଦେ	୨୭୮
ନାଦ ନ ଲବ୍ଧ ସଖୀରେ	୨୫୫
ନବଟେ ମୁଁ ଅଛି	୨୨୪
ନୂଆ ରସିକା ରେ	୨୭୯
ପଶୁର ଦେ ଅଣିଛି	୨୪୯
ପର ମଣି ଭ ରମଣୀ	୨୭୧
ପେଷିଃ ଛାର କି ଲେଖା	୨୨୫
ପାଦ୍ଧପାଦ୍ଧିଆ	୨୫୮
ପ୍ରାଣନାଥ ଦିଜେ ଦେଖ	୨୭୯
ପ୍ରାଣବନ୍ଧୁ ଅଳ ତୋ	୨୮୫
ପ୍ରାଣବନ୍ଧୁ, ଗରବ ବାହିଁକ	୨୫୧
ପ୍ରିୟସଖୀ, ଏତେବେଳ ଥାଅ	୨୧୩
ପ୍ରିୟ ସନ୍ନ ଜରବ କ ବୁଝି	୨୨୦
ଫୁଲ୍ଲ ମଲ୍ଲୀବାସି ରେ	୨୭୨
ବନ୍ଧୁ ଅଛ କ ଲେଖା	୨୩୮
ବନ୍ଧୁ ଅବୋଧେ ରସନା ଦୋଷେ	୨୪୬
ବନ୍ଧୁଅ ତୁ ମୋ ସତ୍ତ ହରଣା	୨୫୮
ବନ୍ଧୁଅ ରେ ବାହର ଅବାରେ	୨୮୮
ବନ୍ଧୁ କଲ କ ଦୁର୍ବିବୃଦ୍ଧି	୨୧୬
ବନ୍ଧୁ ଭୁଲିଲ ଅନ୍ଦର ଯତ୍ନ	୨୪୮
ବର୍ଣ୍ଣୀ ଧୀର ସରୂପିକନ	୨୧୧
ବାଉନାର ! ଗୁମାନ ମନେ	୨୮୧
ବାଲା ନା ଦେଖ ତାଲାନାଗରେ	୨୫୨
ବାଣିକାଶି ମନକୁ ମାନ	୨୩୪
ବାଳାବଳିରେ ଶଙ୍ଖବାଣୀ	୨୫୬
ବାଧାଣା ଶ୍ରୀ ନ ଜରଲୁ ତୋ	୨୮୬
ବାଧାଟାରେ କ କାଲେ	୨୬୬
ବସିତ ରହେ ଗୋ	୨୭୪
ବିମ୍ବାଧରିରେ, ବାଣ୍ଡମନ୍ତ୍ରୀ ଦେବା	୨୩୬
ବୁଢ଼ି ମୀଠରେ	୨୯୧
ଭୁବିଲ୍ଲ ଅସି ଦାସବାଣୀ	୨୪୬
ମନ କମି ଯା ସିକ୍ତକେମା	୨୫୨
ମନ ବନା ଭ ନବାନା	୨୭୬
ମନା ମୁଁ କଲୁଥିଲି ଏଥକୁ	୨୧୩
ମନ୍ଦ ମଲୟାନିଲ ବହୁଲ	୨୮୪
ମହାତମା ତଦ୍ଧ	୨୮୬
ମହାମଣ୍ଡନା ତୁ ନ ମାର ମାରରେ	୨୨୬
ମାନ ଅବା ଲଜ୍ଜ	୨୭୧
ମାନସକୁ ମାନ ସବୁ	୨୮୫
ମାନ ସୁନକା, ବଣ ଦେ ମାନସୁଁ	୨୧୧
ମିତ ଅମ୍ଭ ଶ୍ୟାମବନ୍ଧୁ	୨୭୦

ବିଷୟ	ପୃଷ୍ଠା
ମିଠ ହସ ଯେତେ ତୁ କହିଲୁ	୨୭୭
ମୁଁ ହାରିଲି ତେଜି ଏଥକୁ ଗୋ	୨୨୧
ମୋ ବନ୍ଧୁଟି ଖାଲି ହୋଇଯାଏ	୨୩୧
ମୋ ଭୁଲିଲି ଥିଲୁ କି ଲଡ଼ି	୨୯୩
ମୋହିଲୁ ରେ ବାରି ମହୁଲା ରେ	୨୭୪
ଯାଉଛୁ ମା ଅଭି ନ ପାରେ	୨୫୩
ଯା ନ ଯେଜନ୍ତୁ ସେ	୨୮୯
ଯା ଯା ମୋ ପାଣ୍ଡୁ	୨୬୦
ଯେବେ ନବଘନ ଶ୍ୟାମ	୨୪୯
ଯୋଗାଡ଼ି ଭୁଷା କେ ଶିଖାଇଲୁ	୨୮୮
ରସନାଥ ବଜା ଅଟେରେ	୨୪୯
ରସିକାମଣ୍ଡଳ ମଥା ହସି ରେ	୨୭୭
ଲଳ ପାଣ୍ଡବଙ୍କ ଦେଖି ହାଣି	୨୮୯
ଲଗେ ରସିକାଲି	୨୫୧
ଲୁଖା ବାଲକ ମୁଦୁ କଣାଚୀ	୨୭୭
ରେ କଣୋରି ତୁ ଚେଲୁଥିଲୁ	୨୯୨
ରେ କଣୋରି ପଡ଼ି ହଲିଚୁ	୨୭୧
ରେ କଣୋରି ଭୁଲିବାର ଦିନା	୨୦୮
ରେ ନାରଦ ଗରଜମନ୍ଦୁ ତେବେ	୨୩୩
ରେ ମୋ ଜୀବନ ମୁଁ କି ମୀନ	୨୫୩
ରେ ମୋ ବନ୍ଧୁ ଶିଶୁବଣୀ ମୃଗନୟଣୀ	୨୨୮
ରେ ରମଣୀ ଗୁରୁଜନେ	୨୮୫
ରେ ହଗାଡ଼ ଏଣିକି ମୋ ହକାଲଇ	୨୮୦
ରେ ସଙ୍ଗାତ ତୋ ବୋଲେ ବସନ୍ତ	୨୩୦
ରେ ସଙ୍ଗାତ ଦକ୍ଷିଣନାଥଙ୍କ	୨୬୨
ରେ ସଙ୍ଗାତ ଭୁଷି ମୁଁ ବସିଲି	୨୧୦
ରେ ସଙ୍ଗାତ ସମ୍ଭାଳି ନ ପାରେ	୨୪୮
ରେ ସଙ୍ଗାତ ସହିଗଲି ଘଟକେ	୨୧୯
ରେ ସଙ୍ଗାତ ସେ ଦିନା ବସିବ ଭୁଷି	୨୧୬
ରେ ସଜନି ଥକି ତୋର ଏକ ଘଡ଼ି	୨୯୦
ଶିଶୁମଣ୍ଡନ କି କହିଲେ	୨୩୬
ଶୁଣି ଶୁଣି ରେ ଜୀବର ଧନ	୨୭୯
ଶ୍ୟାମ କେତେ ଅବୁଝାଣି	୨୭୧
ଶ୍ୟାମ ସମ ଜନମସ୍ତୁ	୨୨୫
ସଖି କେ ସେ ନାଗରୁଲେ ଗୋ	୨୯୦
ସଜନି ଥକି ଘରଜାରେ	୨୮୦
ସଙ୍ଗ ହୋଇଥା ରେ	୨୫୦
ସଖୀରଣୀ ଶାଣ୍ଡିଲୀ	୨୨୯
ସହିଗଲୁ ଯେ ଘଟକେ	୨୨୮
ସରି ଯାଉଛି ରେ ଏହୁଠାରୁ	୨୯୩
ସୁନାଗୋଷ୍ଠୀ ତୁ ଏତା ଦିନା	୨୩୫
ସୁନାଗୋଷ୍ଠୀରେ ନାଗରୀ ଏକ ଅଛି	୨୭୭
ସେ କି ସାସ୍ୱାର ଜାଣେ	୨୩୩
ସେ ଗଜେନ୍ଦ୍ରଗତି ମୋତେ	୨୯୧
ସେ ମୋହନ ସ୍ୱପ୍ନରେ	୨୫୨
ହଲିଶଣ କାର୍ତ୍ତିକ ଏତିକି	୨୯:
ହରିଭୁଲେ କରିବୁ ଯେ ପ୍ରୀତି	୨୭୩
ହେ ସରସେ ନନ୍ଦିନୀ ଗଲେ	୨୪୩

ଚତୁର୍ଥଭାଗ — କବିତା କଲ୍ଲୋଳିନୀ

ଉପଗତ କେବଳ	୨୯୭
କାହାକୁ କହିବା	୨୯୯
ଶିଶୁ ମୁହୂର୍ତ୍ତ	୩୦୧
ଗୁମ୍ଫିଲୁ ତ କାନ୍ତି	୩୦୩
ସେ ପୀରତି ସତେ	୩୦୫
ଚୈତ୍ର ତୁମ୍ଭ	୩୦୬
କାଳିମୂଳି ତୁମ୍ଭ	୩୦୭
କାମଦୁଗ୍ଧା ଉଦ୍ଧବା	୩୦୯
ସର୍ପ କଣାଣି	୩୧୫
ଜଗନ୍ନାଥ କଣାଣ	୩୧୭
ନନ୍ଦବାବୁ କଣାଣ	୩୧୮

ପଞ୍ଚମ ଭାଗ

ଚନ୍ଦ୍ରକଳା	୩୨୫

କବିସୂର୍ଯ୍ୟ ଗ୍ରନ୍ଥାବଳୀ

ପ୍ରଥମ ଭାଗ

ଜୀବନ-ବୃତ୍ତାନ୍ତ

କବିସୂର୍ଯ୍ୟ ବଳଦେବ ରଥ

ଜୀବନ-ବୃତ୍ତାନ୍ତ

ପ୍ରଥମ ପରିଚ୍ଛେଦ

ଜନ୍ମ ଓ ବଂଶପରିଚୟ

ଭାରତରେ ଇଂରେଜ ରାଜତ୍ୱ ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ ହେବା ପୂର୍ବେ ଏବଂ ପାଶ୍ଚାତ୍ୟ ସାହିତ୍ୟ ଭାବରାଶି ସାହିତ୍ୟ ଉପରେ ପ୍ରଭାବ ବିସ୍ତାର କରିବା ଆଗରୁ ଏ ଦେଶରେ ଯେଉଁ ଯେଉଁ ଜାତି ପ୍ରାଦେଶିକ ସାହିତ୍ୟର ଉନ୍ନତିବିଧାନ କରିଥିଲେ, ସେମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଓଡ଼ିଆ ଜାତି ଏକତମ । ଏ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ପ୍ରାଚୀନ ଓଡ଼ିଆ ଗ୍ରନ୍ଥମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରୁ ଯେତେ ପ୍ରକାଶିତ ହୋଇଅଛି, ତାହା ତୁଳନାରେ ଅପ୍ରକାଶିତ ଗ୍ରନ୍ଥମାନଙ୍କ ସଂଖ୍ୟା ବେଶି ହେବ ବୋଲି ଅନୁମାନ କରାଯାଏ । ଏ ପୁସ୍ତକ ମଧ୍ୟରୁ କେତେ ଗ୍ରନ୍ଥ ଲେଖକମାନଙ୍କ ଅଜ୍ଞତା ଏବଂ ଦୁରବସ୍ଥାର କୋପରୁ ବର୍ତ୍ତମାନ ନଷ୍ଟ ହୋଇ ଗଲଣି; ଆଉ କେତେ ଅପ୍ରକାଶିତ ଅବସ୍ଥାରେ ଇତସ୍ତତଃ ପଡ଼ି ରହିଅଛି । ଧନ ଓ ମନର ଅଭାବରୁ ସେଗୁଡ଼ିକର ପ୍ରକାଶରେ ଆମ୍ଭମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରୁ କେହି ମଧ୍ୟ ପ୍ରବୃତ୍ତ ହେଉ ନାହାନ୍ତି । ଆନନ୍ଦର ବିଷୟ ଯେ, ତନ୍ମଧ୍ୟରୁ କୌଣସି କୌଣସି ଗ୍ରନ୍ଥର ପ୍ରକାଶରେ ବର୍ତ୍ତମାନ ଉଦ୍‌ଯୋଗ ହେଉଅଛି । ସମଗ୍ର ଭାରତରେ ପ୍ରାୟ ୮୦୦ ପ୍ରକାର ଭାଷା ପ୍ରଚଳିତ, ତନ୍ମଧ୍ୟରୁ ଅଧିକାଂଶ ସାହିତ୍ୟବର୍ଜିତ—କେବଳ କଥ୍ୟଭାଷା । ବଙ୍ଗଳା, ତେଲୁଗୁ, ତାମିଲ, କାନାରିଜ, ମାଲୟାଲମ୍, ମରହଟ୍ଟୀ, ଗୁଜୁରାଟୀ, ଗୁରୁମୁଖୀ, ଉର୍ଦ୍ଦୁ, ନେପାଳୀ ଓ ଆମ୍ଭମାନଙ୍କ ଓଡ଼ିଆ ପ୍ରଭୃତି ଅତ୍ୟଳ୍ପ ଭାଷା ପ୍ରାଚୀନ ଓ ଆଧୁନିକ ସାହିତ୍ୟସମ୍ପଦରେ ପ୍ରକୃତ ଭାଷା ନାମରେ ଅଭିହିତ ହୁଏ । ବର୍ତ୍ତମାନ ଯୁଗରେ ଓଡ଼ିଆ ଭାଷା ଏହିସବୁ ଅଗ୍ରବର୍ତ୍ତୀ ଭାଷା ସମାନରେ ସମାନ ଆସନର ଅଧିକାରୀ ନ ହେଲେହେଁ ପ୍ରାଚୀନ କାବ୍ୟରେ ଏ ଯେ ଶୀର୍ଷସ୍ଥାନ ଅଧିକାର କରିବ, ଏହା ଅନେକ ଭାଷାବିତ୍ ମୁକ୍ତକଣ୍ଠରେ ସ୍ୱୀକାର କରିଅଛନ୍ତି । ପ୍ରାଚୀନ ଯୁଗ ଅନେକ ସମୟରେ ଉନ୍ନତିବିଧାୟକ । ପ୍ରାଚୀନ କବିଙ୍କ ଭାବକଳ୍ପନା ଓ ରସମୟ କାବ୍ୟମାନଙ୍କର ଆଲୋଚନା ଅନେକ ସମୟରେ ସାହିତ୍ୟସେବକ ପ୍ରାଣରେ

ନବ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ରୀକରଣ ଦ୍ୱାରା ଉତ୍‌ସାହିତ କରୁଅଛି । ତେଣୁ ଆମ୍ଭେମାନେ ଏତ ଶୀର୍ଷାଙ୍କିତ ମହାପୁରୁଷଙ୍କ ଜୀବନଚରିତ୍ରାବଳୀର ଆଲୋଚନାରେ ପ୍ରବୃତ୍ତ ହେଉଅଛୁଁ ।

ପ୍ରାଚୀନ ଉତ୍କଳର ସାହିତ୍ୟଗଗନରେ ଯେଉଁ ଉଜ୍ଜ୍ୱଳ ଜ୍ୟୋତିଷ୍କମାନେ ଅବତୀର୍ଣ୍ଣ ହୋଇ ତିମିରଘନସମାଚ୍ଛାଦିତ ଏହି ପ୍ରଦେଶକୁ ଜ୍ୟୋତିର୍ମାଳାଦ୍ୱାରା ଉଦ୍ଭାସିତ କରିଥିଲେ, ସେମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଉପେନ୍ଦ୍ର ଭଞ୍ଜ, ଦୀନକୃଷ୍ଣ ଦାସ, ଅଭିମନ୍ୟୁ ସାମନ୍ତସିଂହାର, ବଳଦେବରଥ କବିସୂର୍ଯ୍ୟ ପ୍ରଧାନ ।

ଉପେନ୍ଦ୍ର ୫୨ ଖଣ୍ଡ ଗ୍ରନ୍ଥପୁସ୍ତକ, ଦୀନକୃଷ୍ଣ ରସକଲ୍ଲୋଳ ଓ ଅଭିମନ୍ୟୁ ବିଦଗ୍ଧଚିନ୍ତାମଣି ଲେଖି ଯେଉଁ ଖ୍ୟାତି ଓ ପ୍ରତିଷ୍ଠା ଲାଭ କରିଅଛନ୍ତି, କବିସୂର୍ଯ୍ୟ କିଶୋରଚନ୍ଦ୍ରାନନଚମ୍ପୂ, ଚନ୍ଦ୍ରକଳା ପ୍ରଭୃତି କେତେଗୁଡ଼ିଏ ଅପେକ୍ଷାକୃତ କ୍ଷୁଦ୍ର ଅବୟବବିଶିଷ୍ଟ ଗ୍ରନ୍ଥ ଲେଖି ପ୍ରାଚୀନ ସାହିତ୍ୟକ୍ଷେତ୍ରରେ ସେହିପରି ବରଂ ସେମାନଙ୍କ ଅପେକ୍ଷା ଅଧିକତର ପ୍ରତିଷ୍ଠା ଅର୍ଜନ କରିଅଛନ୍ତି । ଆମ୍ଭେମାନେ ଏ ପ୍ରବନ୍ଧରେ କବିଙ୍କ ସଂକ୍ଷିପ୍ତ ଜୀବନବୃତ୍ତାନ୍ତ ସହ ତତ୍‌ପ୍ରଣୀତ ଗ୍ରନ୍ଥ ଓ କବିତାମାନଙ୍କର ସଂକ୍ଷିପ୍ତ ଆଲୋଚନା କରିବାକୁ ଚେଷ୍ଟା କରିବୁଁ ।

ରାଜନୀତିକ୍ଷେତ୍ରରେ ବର୍ତ୍ତମାନ ଗଞ୍ଜାମ ଜିଲ୍ଲା ଓଡ଼ିଶାରୁ ପୃଥକ୍ ହୋଇଲେହେଁ, ତେବେ ଯେ ଏହା ଜାତିର ଗୌରବର ଲୀଳାକ୍ଷେତ୍ର ଥିଲା, ଏହା ସମସ୍ତେ ସ୍ୱୀକାର କରିବେ । କୃଷି, ବାଣିଜ୍ୟ, ସାହିତ୍ୟ ପ୍ରଭୃତି ପ୍ରତ୍ୟେକ ବିଷୟରେ ଗଞ୍ଜାମକୁ ଓଡ଼ିଶାର ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ଜିଲ୍ଲାର ଆଦର୍ଶ କହିଲେ ଚଳେ । ଉପେନ୍ଦ୍ର, ବଳଦେବ, ଲୋକନାଥ ଓ କୃଷ୍ଣସିଂହ ପ୍ରଭୃତି ସାହିତ୍ୟରଥୀମାନେ ଏହି ଜିଲ୍ଲାର ଲୋକ ।

ଏମାନଙ୍କ ଛଡ଼ା ଆଉ ଅନେକ କବି ଏହି ଜିଲ୍ଲାରେ ଜନ୍ମଗ୍ରହଣ କରି ଅନେକ ଗ୍ରନ୍ଥ ଲେଖିଯାଇଅଛନ୍ତି, ମାତ୍ର ସେମାନଙ୍କ ଗ୍ରନ୍ଥମାନ ଅପ୍ରକାଶିତ ଥିବାରୁ ସେମାନେ ଆଜଯାଏ ସାହିତ୍ୟକ୍ଷେତ୍ରରେ ପରିଚିତ ହୋଇପାରି ନାହାନ୍ତି । କବିତ୍ୱର ସ୍ଫୁରଣ ପାଇଁ ଯେଉଁ ଯେଉଁ ଅବସ୍ଥା ଅନୁକୂଳ, ଗଞ୍ଜାମରେ ସେ ସମସ୍ତ ପୂର୍ଣ୍ଣମାତ୍ରାରେ ବିଦ୍ୟମାନ ଥିବା ପରି ଅନୁମିତ ହୁଏ । ପ୍ରଥମତଃ ଗଞ୍ଜାମ ଜିଲ୍ଲାର ପ୍ରାକୃତିକ ଅବସ୍ଥାନ ବଡ଼ ହୃଦୟସ୍ପର୍ଶୀ । ଏହାର ଏକ ଦିଗରେ "ପ୍ରକୃତିର ନୃତ୍ୟଶାଳା ଶୋଭାଧାରୋଚ୍ଚ ଅଦ୍ରିସଙ୍କୁଳ" ଚିଲ୍‌କାହ୍ରଦ ଓ ବଙ୍ଗୋପସାଗରର ଲୋଳଫେନାବିଳକଲ୍ଲୋଳଉଦ୍ଦାମଲହରୀର ସୁବିସ୍ତୃତ ବେଳାପ୍ରଦେଶର ତମାଳତାଳୀବନରାଜିର ଶ୍ୟାମାୟମାନ ମାଧୁରୀ, ଅନ୍ୟ ଦିଗରେ ଅଭ୍ରଭେଦୀ ମହେନ୍ଦ୍ରାଚଳର ନେତ୍ରରଞ୍ଜନ ଧୂମଳ ପ୍ରଶାନ୍ତ ମୂର୍ତ୍ତିରୁ ଶୋଭା ନିତାନ୍ତ ନୀରସ ହୃଦୟକୁ ମଧ୍ୟ ନବୀନ ସ୍ୱପ୍ନରାଜ୍ୟରେ ପ୍ରବିଷ୍ଟ କରାଏ । ଦ୍ୱିତୀୟତଃ ମୃତ୍ତିକାର ଉର୍ବ୍ବରତା ଓ ବୈଦେଶିକ ବାଣିଜ୍ୟର ଅନୁକୂଳତା ଗଞ୍ଜାମର ଲୋକମାନଙ୍କୁ ଚିରକାଳ ପରମ ସୁଖରେ ରଖିଅଛି । ପ୍ରକୃତିର କମନୀୟ ଲୀଳାକ୍ଷେତ୍ର ମଧ୍ୟରେ ଅବସ୍ଥାନ କଲେ ଓ

ଆକବରସାହା କର୍ତ୍ତୃକରେ ଏହାକୁ ଶାନ୍ତିଶୂନ୍ୟ ହେବାର ସ୍ଥିର ସ୍ଥଳଗୁଡ଼ିକରେ ଏସବୁଦଳ ବରାବରଣ୍ଡ ଯେ ପୁନଃ ଅଶାନ୍ତି ହୋଇ ଥିଲା, ଏହା ସହଜରେ ଅନୁମିତ ହୁଏ ।

ଅଷ୍ଟାଦଶ ଶତାବ୍ଦୀର ମଧ୍ୟ ଭାଗରେ ଇଂରେଜ ରାଜତ୍ୱ ଏ ଦେଶରେ ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ ହେବାରୁ ମୁସଲମାନ ଓ ମରହଟ୍ଟାମାନଙ୍କ ପରସ୍ପରାଗତ ଅଧୀନତା ଏକ ପ୍ରକାର କମି ଯାଇଥିଲା । ତେଣୁ ଉତ୍କଳର କ୍ଷୁଦ୍ର କ୍ଷୁଦ୍ର ରାଜ୍ୟର ରାଜାମାନେ ପରମ ସୁଖରେ ରାଜ୍ୟ ପାଳନ କରୁଥିଲେ ଏବଂ ପ୍ରଜାମାନେ ଧନ ପ୍ରାଣକୁ ନିରାପଦ ମଣି ନିଶ୍ଚିନ୍ତମନରେ ଆତ୍ମୋନ୍ନତିବିଧାନରେ ତତ୍ପର ଥିଲେ ।

ଅଷ୍ଟାଦଶ ଶତାବ୍ଦୀ ମଧ୍ୟରେହିଁ ଓଡ଼ିଶାର ବିଭିନ୍ନ ଅଞ୍ଚଳରେ ଅନେକ କବି କାବ୍ୟକବିତାଦି ଲେଖିଯାଇଅଛନ୍ତି । ଅସ୍ମାନଙ୍କ କବି ବଳଦେବ ଏହି ଅଷ୍ଟାଦଶ ଶତାବ୍ଦୀର ଶେଷଭାଗରେ କାବ୍ୟରଚନା କରିଥିଲେ । ବଳଦେବଙ୍କ ପୌତ୍ର ଲୋକନାଥ ରଥ ଏପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଜୀବିତ ଥାଇ ଗତ ୧୯୧୮ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦରେ ପ୍ରାୟ ୭୨ ବର୍ଷ ବୟସରେ ପରଲୋକଗତ ହୋଇଅଛନ୍ତି । ସମ୍ପ୍ରତି ତାଙ୍କ ପୁତ୍ର ଅସ୍ଥା ନିଜଃବର୍ତ୍ତୀ ଘର ଶାସନରେ ବାସ କରୁଅଛନ୍ତି । ଲୋକନାଥଙ୍କ ପ୍ରଦତ୍ତ ବିବରଣରୁ ଜଣାଯାଏ ଯେ, ତାଙ୍କ ପିତାମହ ବଳଦେବ ୧୬୬୯ ଶକାବ୍ଦ ମାଘମାସ ଶ୍ରୀପଞ୍ଚମୀ ଦିନ ଭୂମିଷ୍ଠ ହୋଇଥିଲେ । ବର୍ତ୍ତମାନ ଶକାବ୍ଦ ୧୮୪୦ । ଏ ବିବରଣ ଯେବେ ସତ୍ୟ ହୁଏ, ତେବେ ବଳଦେବ ୧୭୯୯ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦରେ କାବ୍ୟରଚନା କରିଥିଲେ ବୋଲି ସହଜରେ ଜଣାଯାଇପାରେ । ଅନ୍ୟ ପ୍ରସ୍ତାବରେ ଦେଖିଲେ ଜଣାଯାଏ ଯେ, ବଳଦେବ ପୁରୀର ତତ୍କାଳୀନ ରାଜା ଶ୍ରୀ ମୁକୁନ୍ଦ ଦେବଙ୍କ ସମୟରେ ଜୀବିତ ଥିଲେ । ଉକ୍ତ ମୁକୁନ୍ଦଦେବ ବର୍ତ୍ତମାନ ପୁରୀ ରାଜା ଶ୍ରୀ ରାମଚନ୍ଦ୍ରଦେବଙ୍କ ପିତା ଶେଷ ମୁକୁନ୍ଦ ଦେବଙ୍କର ବୃଦ୍ଧ ପ୍ରପିତାମହ । ପୁରୀ ରାଜ-ସିଂହାସନରେ ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ ରାଜାମାନେ ପ୍ରତି ଚତୁର୍ଥ ପୁରୁଷରେ ପୂର୍ବ ଚତୁର୍ଥ ପୁରୁଷ ନାମ କ୍ରମାନୁସାରେ ଗ୍ରହଣ କରନ୍ତି । ଶେଷ ମୁକୁନ୍ଦ ଦେବ ପ୍ରାୟ ୩୮ ବର୍ଷ ସିଂହାସନରେ ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ ଥିଲେ । ତାଙ୍କ ପିତା ଦିବ୍ୟସିଂହ ଦେବ ୨୪ ବର୍ଷ, ପିତାମହ ବୀରକିଶୋର ଦେବ ଓ ପ୍ରପିତାମହ ରାମଚନ୍ଦ୍ର ଦେବ ମାତ୍ର ୪୭ ବର୍ଷ ରାଜତ୍ୱ କରିଥିଲେ । ଏଥିରୁ ଜଣା ଯାଉଅଛି ଯେ, ଶେଷ ମୁକୁନ୍ଦ ଦେବଙ୍କ ବୃଦ୍ଧ ପ୍ରପିତାମହ ପ୍ରାୟ ୧୧୧ ବର୍ଷ ପୂର୍ବେ ରାଜତ୍ୱ କରୁଥିଲେ, ଅର୍ଥାତ୍ ତାହାଙ୍କ ରାଜତ୍ୱ ୧୮୧୭ ମସିହାରେ ଶେଷ ହୋଇଥିଲା, ମାତ୍ର ମାଦଳାପାଞ୍ଜିରୁ ଜଣାଯାଏ ଯେ ମୁକୁନ୍ଦ ଦେବ ୧୭୯୧ରୁ ୧୮୧୦ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ରାଜତ୍ୱ କରିଥିଲେ । ପ୍ରସିଦ୍ଧ ଐତିହାସିକ ହଣ୍ଟର ମାଦଳାପାଞ୍ଜିର ଏହି ଗଣନାକୁ ଅଭ୍ରାନ୍ତ ବୋଲି ମତେ କରନ୍ତି ନାହିଁ । ଲୋକନାଥ ରଥଙ୍କ ବିବରଣ

ଅନୁସାରେ ଯେବେ ସନ ୧୭୯୯ ରେ ଜନ୍ମଗ୍ରହଣ କରିଥାନ୍ତି, ତେବେ ମୁକୁନ୍ଦ ଦେବଙ୍କ ରାଜତ୍ୱରେ ସେ ଓ ପଣ୍ଡିତ ବୋଲି ଖ୍ୟାତି ଲାଭ କରି ପାରି ନ ଥିବେ ।

ଷ୍ଟାର୍ଲିଙ୍ଗ ସାହେବ ଏବଂ ଅନ୍ୟ କୌଣସି କୌଣସି ଐତିହାସିକ ସେହି ମୁକୁନ୍ଦ ଦେବଙ୍କ ରାଜତ୍ୱ ୧୭୯୮ ରୁ ୧୮୧୭ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ନିର୍ଦ୍ଦେଶ କରିଅଛନ୍ତି । ଇଂରେଜମାନେ ୧୮୦୩ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦରେ ଓଡ଼ିଶା ଦଖଲ କଲେ । ସେତେବେଳେ ଏହି ମୁକୁନ୍ଦ ଦେବହିଁ ରାଜତ୍ୱ କରୁଥିଲେ, ମାତ୍ର ଖୋର୍ଦ୍ଧା ଛଡ଼ା ଅନ୍ୟ ସ୍ଥାନରେ ତାଙ୍କର ପ୍ରଭୁତ୍ୱ ନ ଥିଲା । ୧୮୦୪ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦରେ ଖୋର୍ଦ୍ଧାରେ ବିଦ୍ରୋହ ଉପସ୍ଥିତ ହୋଇଥିଲା । ଇଂରେଜମାନେ ରାଜା ମୁକୁନ୍ଦ ଦେବଙ୍କୁ ଏହି ବିଦ୍ରୋହର ନେତା ବୋଲି ସନ୍ଦେହ କରି ବନ୍ଦୀ କଲେ । ସେ ପ୍ରଥମେ କେତେ ଦିନ କଟକରେ, ପରେ ମେଦିନୀପୁରରେ ବନ୍ଦୀଭାବରେ ଅବସ୍ଥାନ କଲେ । ପରେ ବିଚାରରେ ସେ ନିର୍ଦ୍ଦୋଷ ବୋଲି ପ୍ରମାଣିତ ହେବାରୁ ମୁକ୍ତିଲାଭ କଲେ, ମାତ୍ର ତାଙ୍କୁ ଆଉ ଖୋର୍ଦ୍ଧାଗଡ଼କୁ ଯିବାକୁ ଅନୁମତି ମିଳିଲା ନାହିଁ । ସେହିଦିନଠାରୁ ସେ ପୁରୀରେ ରହିଲେ । ଇଂରେଜ ରାଜତ୍ୱ ଆରମ୍ଭରେ ଘଟିଥିବା ଅଳ୍ପଦିନ ପୂର୍ବର ଏହି ବିବରଣ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣରୂପେ ବିଶ୍ୱାସଯୋଗ୍ୟ, ଏଥିରେ ସନ୍ଦେହ ନାହିଁ । କବିଙ୍କ ଜନ୍ମକାଳ ୧୭୨୧ ଶକାବ୍ଦ ବା ୧୭୯୯ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦ ବୋଲି ଧରିଗଲେ ମଦଳାପାଞ୍ଜି ହିସାବରେ ମୁକୁନ୍ଦ ଦେବଙ୍କ ରାଜତ୍ୱ ଶେଷକୁ ତାଙ୍କୁ ୧୧ ବର୍ଷ, ଷ୍ଟାର୍ଲିଙ୍ଗଙ୍କ ବର୍ଣ୍ଣିତ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦ ଅନୁସାରେ ୧୮ ବର୍ଷ ମାତ୍ର ହେଉଅଛି । ଏଥିରୁ ସ୍ପଷ୍ଟ ଅନୁମିତ ହୁଏ ଯେ, ତାଙ୍କ ପୌତ୍ରଙ୍କ ପ୍ରଦତ୍ତ ବିବରଣ ଜନ୍ମସମ୍ବନ୍ଧରେ ମଧ୍ୟ ବିଶୁଦ୍ଧ ନୁହେ । ସମ୍ଭବତଃ ସେ ୧୭୧୧ ଶକାବ୍ଦ ସ୍ଥଳରେ ଦଶାବ୍ଦ ଭ୍ରମ କରି ୧୭୨୧ ବୋଲି କହୁଅଛନ୍ତି । ତାହା ୧୭୧୧ ଶକାବ୍ଦ ବା ୧୭୮୯ ମସିହା ହେଲେ ମୁକୁନ୍ଦ ଦେବଙ୍କ ରାଜତ୍ୱ ଶେଷକୁ ତାଙ୍କୁ ୨୮ ବର୍ଷ ହୋଇଥିବ । ସେ ବୟସରେ କବିତାରେ ବେଶି ପ୍ରତିଷ୍ଠା ଲାଭ କରିବା ସ୍ୱାଭାବିକ । କବି ମୁକୁନ୍ଦ ଦେବଙ୍କଠାରୁ ଯେଉଁ ସନନ୍ଦରେ 'ସୂର୍ଯ୍ୟ' ଉପାଧି ଓ କେତେକ ଅଧିକାର ପାଇଥିଲେ, ତାହା ତାଙ୍କ ରାଜତ୍ୱର ୨୩ ଅଙ୍କରେ ଲିଖିତ ହୋଇଥିବା କଥା ତହିଁରେ ସ୍ପଷ୍ଟଭାବରେ ଉଲ୍ଲେଖ କରାଯାଇଅଛି । ଆମ୍ଭେମାନେ ଯଥାସ୍ଥାନରେ ସେହି ସନନ୍ଦର ପ୍ରତିଲିପି ପ୍ରଦାନ କରିବୁଁ । ସେ ପ୍ରାୟ ୨୦ ବର୍ଷ ରାଜତ୍ୱ କରିଥିଲେ । ପୁରୀ ରାଜାଙ୍କ ଅଙ୍କରେ ଶୂନ୍ୟ ଓ ୬ ଅଙ୍କ ସାଧାରଣତଃ ଗଣାଯାଏ ନାହିଁ, ତେଣୁ ୨୩ ଅଙ୍କ କହିଲେ ତାଙ୍କ ରାଜତ୍ୱର ଅଷ୍ଟାଦଶ ବର୍ଷରେ ଅର୍ଥାତ୍ ଶେଷଆଡ଼କୁ ଯେତେବେଳେ ସେ କାରାଗାରରୁ ମୁକ୍ତ ଲାଭ କରି ଅପେକ୍ଷାକୃତ ନିଶ୍ଚିନ୍ତ ହୋଇ କ୍ଷେତ୍ରବାସ କରୁଥିଲେ, ସେତେବେଳେ କବିବର ତାଙ୍କ ସଭାରେ ପ୍ରତିଷ୍ଠା ଲାଭ କରି ଉପାଧି ପ୍ରଭୃତି ପ୍ରାପ୍ତ ହୋଇଥିଲେ । ଅଧିକନ୍ତୁ ମଧ୍ୟ ଗୋପୀନାଥ ରଥେ କହନ୍ତି, କବିସୂର୍ଯ୍ୟ ୧୭୨୩ ଶକାବ୍ଦ ଅର୍ଥାତ୍

୧୮୫୧ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦ ମାଘ ଶୁକ୍ଳ ସପ୍ତମୀ ତିଥିରେ ତାଙ୍କ ପୁତ୍ର ରଘୁନାଥଙ୍କ (ବୈଦ୍ୟନାଥ ପିତା) ଉପନୟନ ପାଇଁ ଅଠରଗଡ଼ ତତ୍କାଳୀନ ରାଜାଙ୍କୁ ଗୋଟିଏ ପତ୍ର ଦ୍ୱାରା ନିମନ୍ତ୍ରଣ କରିଥିଲେ ଏବଂ ଏହାର ଅଳ୍ପକାଳ ପରେ ପ୍ରାଣତ୍ୟାଗ କଲେ । ଏଥିରୁ ଜଣାଯାଉଅଛି, ସେତେବେଳେ ରଘୁନାଥଙ୍କ ବୟସ ୯ ରୁ ୧୧ ମଧ୍ୟରେ ହୋଇଥିବ । ୧୯୨୫ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦରେ ବୈଦ୍ୟନାଥଙ୍କ ବୟସ ପ୍ରାୟ ୭୦ ବର୍ଷ ଥିଲା; ତେବେ ବୈଦ୍ୟନାଥ ୧୮୫୫ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦରେ ଜନ୍ମଗ୍ରହଣ କରିଥିଲେ । ୧୮୫୧ରେ ଯାହାଙ୍କର ଉପନୟନ, ୧୮୫୫ ବେଳକୁ ତାଙ୍କ ପ୍ରାୟ ୧୬ ବା ୧୫ ବର୍ଷ ହୋଇଥିବ, ଏପରି ଅନୁମାନ ଅସଙ୍ଗତ ନୁହେଁ । ୧୪ ବା ୧୫ ବର୍ଷ ବୟସ୍କ କୌଣସି ବାଳକ ପୁତ୍ରୋତ୍ପାଦନରେ ଏକାନ୍ତ ଅକ୍ଷମ । ଏଥିରୁ ଜଣାଯାଏ, ବୈଦ୍ୟନାଥ ନିଜ ପିତାମହଙ୍କର ଅଧିକତା ପ୍ରତିପାଦନ କରିବାକୁ ଯାଇ ତାଙ୍କ ମୃତ୍ୟୁକାଳକୁ ମଧ୍ୟ ୧୦ ବର୍ଷ ପଛକୁ ଘୁଞ୍ଚାଇ ଦେଇ ଅଛନ୍ତି । କବିସୂର୍ଯ୍ୟ ପ୍ରାୟ ୫୫ ବର୍ଷ ଜୀବିତ ଥିଲେ ବୋଲି ଖଲ୍ଲିକୋଟ ଓ ଅଠରଗଡ଼ର ଅନେକ ଲୋକଙ୍କଠାରୁ ଶୁଣାଯାଏ ।

ଅତଏବ କବିସୂର୍ଯ୍ୟ ୧୭୮୯ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦରେ ଜନ୍ମଗ୍ରହଣ କରି ପ୍ରାୟ ୧୮୪୫ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦରେ ପ୍ରାଣତ୍ୟାଗ କରିଥିଲେ ଏହା ସହଜରେ ଅନୁମେୟ । ସ୍ଥାନୀୟ କେତେକ ଅଶୀତିପର ବୃଦ୍ଧ କବିସୂର୍ଯ୍ୟଙ୍କୁ ଦେଖି ନ ଥିବା କଥା ପ୍ରକାଶ କରନ୍ତି । ଜଣେ ବର୍ଷୀୟସୀ (ପ୍ରାୟ ୮୫ ବର୍ଷ ବୟସ୍କା) କହନ୍ତି, ତାଙ୍କ ଉତ୍ତମ ନାନୀଙ୍କ (କବିସୂର୍ଯ୍ୟଙ୍କ ସ୍ତ୍ରୀ) କଥା ସେ ଭଲରୂପେ ମନେ ରଖିଛନ୍ତି, ମାତ୍ର ତାଙ୍କ ସ୍ୱାମୀଙ୍କ କଥା ତାଙ୍କର ମନେ ନାହିଁ । ଏହା ଅନୁମାନଙ୍କ ସତ୍ୟର ଅନ୍ୟତର ପ୍ରମାଣ ।

କବିସୂର୍ଯ୍ୟଙ୍କ ପୂର୍ବପୁରୁଷ ପୁରୀ ଜିଲ୍ଲାର ପ୍ରସିଦ୍ଧ 'ରଥ ସାମନ୍ତ' ବଂଶର ପ୍ରତିଷ୍ଠାତା କଳାହସ୍ତ ରଥ ବାଜପେୟୀ । ଏ ମହାତ୍ମା ସ୍ୱୀୟ ଅସାଧାରଣ ନିଷ୍ଠା, ବ୍ରହ୍ମତେଜ ଓ ଶାସ୍ତ୍ରଜ୍ଞାନଦ୍ୱାରା ସମସାମୟିକ ଉତ୍କଳର ଗଜପତି ରାଜାଙ୍କର ଗୁରୁ ପଦରେ ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ ହୋଇ ରାଜପ୍ରସାଦରୁ ବ୍ରାହ୍ମଣସମାଜରେ କୌଳୀନ୍ୟପ୍ରଥା 'ସାମନ୍ତ' ହେବାର ପ୍ରବର୍ତ୍ତନ କରିଥିଲେ । ଏହାଙ୍କର ପ୍ରଥମ ସ୍ତ୍ରୀଙ୍କର ଦୁଇ ପୁତ୍ର ଯଥାକ୍ରମେ 'ଗାଙ୍ଗାପୁରଥ ରଥ' ଓ 'ଦକ୍ଷିଣାବାହୁଅ ରଥ' ବଂଶର ଆଦିପୁରୁଷ । ଦ୍ୱିତୀୟ ସ୍ତ୍ରୀଙ୍କ ପୁତ୍ର ରୁକ୍ମଣୀ ରଥଙ୍କଠାରୁ 'ମଣିପୁରଥ' ରଥବଂଶର ଉତ୍ପତ୍ତି । କଳାହସ୍ତ ବାଜପେୟୀଙ୍କର ଦ୍ୱିତୀୟ ବାହୁପରମ୍ପରାର ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଗୋଟିଏ ସୁନ୍ଦର ଗଳ୍ପ ପ୍ରଚଳିତ ଅଛି । ପ୍ରଥମ ସ୍ତ୍ରୀର ମୃତ୍ୟୁ ପରେ ପୁତ୍ରଦ୍ୱୟଙ୍କୁ ସ୍ୱଳ୍ପବୟସରେ ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ କରି ବାଜପେୟୀ ପ୍ରାୟ ସପ୍ତତୀୟ ବର୍ଷ ବୟଃକ୍ରମ ବେଳେ ତୀର୍ଥାଟନ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟରେ ଘରରୁ ବୈତରଣୀକୂଳ ଦାକ୍ଷିଣାତ୍ୟ ଅଭିମୁଖରେ ବହିର୍ଗତ ହେଲେ ଏବଂ

କେତେକ ଦିନ ପରେ ବାଣପୁର ନିକଟବର୍ତ୍ତୀ କୃଷ୍ଣପୁର ଗ୍ରାମରେ ଜଣେ ଶ୍ରୋତ୍ରିୟ ବ୍ରାହ୍ମଣଙ୍କ ଗୃହରେ ଆତିଥ୍ୟ ଗ୍ରହଣ କଲେ । ବ୍ରାହ୍ମଣ ପୂର୍ବରୁ ସାମନ୍ତଙ୍କ ପାଣ୍ଡିତ୍ୟ, ଭକ୍ତିପରତା ଓ ବ୍ରହ୍ମଜ୍ଞାନର ପରିଚୟ ପାଇଥିଲେ, ଏତିକିମାତ୍ର ତାଙ୍କୁ ଅତିଥିରୂପେ ଗୃହରେ ପାଇ ଆପଣାକୁ କୃତକୃତ୍ୟ ମନେ କଲେ । ସାମନ୍ତ ମଧ୍ୟ ତାଙ୍କ ଅତିଥିସେବା ଓ ଭକ୍ତିଭାବରେ ମୁଗ୍ଧ ହୋଇ ସେଠାରେ କେତେଦିନ ରହିଗଲେ । ସେତେବେଳେ ସେ ସମ୍ଭବତଃ ବାର୍ଦ୍ଧକ୍ୟରେ ପଦାର୍ପଣ କରିଥିଲେହେଁ ସ୍ତ୍ରୀସୁ ବ୍ରାହ୍ମଣସୁଲଭ ସମୁଜ୍ଜ୍ୱଳ ତେଜଃପୁଞ୍ଜଦ୍ୱାରା ତରୁଣବୟସ୍କ ପରି ପ୍ରତୀତ ହେଉଥିଲେ । ବ୍ରାହ୍ମଣଙ୍କ ଆଦେଶରେ ତାଙ୍କର ଅସାମାନ୍ୟ ରୂପଲାବଣ୍ୟ-ସମ୍ପନ୍ନା ଅବିବାହିତା, ଏକାଦଶବର୍ଷୀୟା କନ୍ୟାଟି ସାମନ୍ତଙ୍କ ସେବାକାର୍ଯ୍ୟରେ ନିଯୁକ୍ତ ହୋଇଥିଲା । କନ୍ୟାଟି ପ୍ରତ୍ୟହ ପ୍ରାତଃକାଳରେ ସ୍ନାନାଦି ସମାପନ କଲାପରେ ଗୋଟିଏ ବଡ଼ ଗୌଣୀରେ ଉଦ୍ୟାନରୁ ତୁଳସୀ, ବିଲ୍ୱଦଳ ଓ ବିବିଧ ପୁଷ୍ପ ଚୟନପୂର୍ବକ ପୂଜା ନିମନ୍ତେ ସାମନ୍ତଙ୍କ ସମୀପରେ ସମର୍ପଣ କରି ଭକ୍ତି ନମ୍ରଭାବରେ ନମସ୍କାର କରୁଥିଲା । ବୃଦ୍ଧ ସାମନ୍ତ ବାଳିକାର ବିବାହଯୋଗ୍ୟ ବୟସ ଦେଖି ଏବେ ଏବେ ନାନା କଥା ପ୍ରସଙ୍ଗରେ ତାକୁ ପଚାରନ୍ତି, "କିଲୋ ମା, ତୁ ତ ବଢ଼ିଲୁ ଆଜି-ଯାଏ ବାହା ହୋଇନାହୁଁ, କାହା ସଙ୍ଗରେ ବାହା ହେବାକୁ ତୋ ମନ ଅଛି କହ, ମୁଁ ତୋ ବାପାଙ୍କୁ କହି ତା ସଙ୍ଗେ ତୋତେ ବାହା କରାଇ ଦେଇଯିବି ।" ଏହା ଶୁଣି ବାଳିକା ଲଜ୍ଜାବନତମୁଖରେ ଚାଲିଯାଏ । ଏହିପରି ସାମନ୍ତ ଅନେକ ଥର ତାକୁ କୌତୁକରେ ପଚାରୁଥାନ୍ତି । ପ୍ରତିଦିନ କନ୍ୟା ସାମନ୍ତଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ତାହାର କଥାବାର୍ତ୍ତା ପ୍ରସଙ୍ଗ ନିଜ ମାଙ୍କ ଆଗରେ କହୁଥାଏ । ଏବେ ତାହାର ବୁଦ୍ଧିମତୀ ଜନନୀ ତାକୁ କହିଲେ, "ଯେବେ ସାମନ୍ତ ପୁଣି ତୋତେ ଏପରି ପ୍ରଶ୍ନ କରନ୍ତି, ତେବେ ତୁ କହିବୁ, 'ତୁମେ ମୋର ବର ହୁଅ' ।" ଦୈବଘଟଣା ପରଦିନ ପୁଷ୍ପୋପହାର ଦେଇ ପ୍ରଣାମ କଲା ପରେ ସାମନ୍ତ ତାକୁ ପୁଣି ସେହିପରି ଭାବରେ ପଚାରିଲେ । "କିଲୋ ମା, କଏ ତୋ ବର ହେବ କହିଲୁ ?" ଏହା ଶୁଣି କନ୍ୟା ଜନନୀଙ୍କ ଶିକ୍ଷା ଅନୁସାରେ ହଠାତ୍ କହିପକାଇଲା, 'ତୁମେ ମୋ ବର ହୁଅ' । ଏହା ଶୁଣି ସାମନ୍ତ ପୁଣି ପରିହାସରେ କହିଲେ, "ହଁ, ଆଚ୍ଛା ଯେବେ ଏହି ଗୌଣୀରେ ଗୌଣୀଏ ଚାଉଳ ମୋତେ ଦେବୁ, ତେବେ ମୁଁ ତୋତେ ବାହା ହେବି ।" କନ୍ୟା ଏହି ପ୍ରସଙ୍ଗଟି ମାଆଙ୍କ ପାଖରେ ଅବିକଳ ବର୍ଣ୍ଣନ କରିବାରୁ ମା ଅତି ଆନନ୍ଦିତ ହୋଇ ନିଜର ସ୍ୱାମୀଙ୍କ ଅନୁମତିରେ ସେ ବଡ଼ ଗୌଣୀଟି ମୋହନଭୋଗରେ ଭରି ତାହା ଉପରେ ଫୁଲ ତୁଳସୀ ଦେଇ କନ୍ୟା ହସ୍ତରେ ସାମନ୍ତଙ୍କ ପାଖକୁ ପଠାଇ ଦେଲେ । କନ୍ୟା ବଡ଼କଷ୍ଟରେ ସେହି ଗୌଣୀଟି ଟେକି ନେଇ ସାମନ୍ତଙ୍କ ନିକଟରେ ଯେତେବେଳେ ଥୋଇ ଦେଲା, ସେତେବେଳେ ସାଆନ୍ତେ-ଅବାକ୍ । ସେ କୌତୁକରେ ଏପରି କହିଥିଲେ । କିନ୍ତୁ ବସ୍ତୁତଃ ସଂସାର ତ୍ୟାଗ

କରୁ ସେ ପାର୍ଥାଂଶନରେ ବାହାରିଅଛନ୍ତି, ବର୍ତ୍ତମାନ ଏ ଘଟଣା ଦେଖି ସ୍ପଷ୍ଟରୂ ଜଣ୍ଟ୍ର ହେଉଅଛି । କନ୍ୟାର ପିତା ଓ ଆତ୍ମୀୟମାନେ ପ୍ରତ୍ୟୁତ୍ପନ୍ନ ରକ୍ଷାକରିବାକୁ ଘୁଡ଼ ଅନୁରୋଧ କରିବାରୁ ସେ ଅଗତ୍ୟା ସେହି ବୃଦ୍ଧ ବୟସରେ କନ୍ୟାର ପାଣି-ଗ୍ରହଣ କଲେ । ଏହି ସମ୍ବାଦ ଶୁଣି ତାଙ୍କ ପ୍ରଥମ ସ୍ତ୍ରୀଙ୍କ ପୁତ୍ରଦ୍ୱୟ ଅତ୍ୟନ୍ତ ଅସନ୍ତୁଷ୍ଟ ହୋଇ ଯେତ ଭାଗ୍ୟ ବ୍ରାହ୍ମଣକନ୍ୟାର ପାଣିଗ୍ରହଣ କରିଥିବା ଯୋଗୁଁ ପିତାଙ୍କ ଅବଦଶାରେ ତାଙ୍କର ଅନ୍ତ୍ୟେଷ୍ଟିକ୍ରିୟା ସମ୍ପନ୍ନ କରିବାକୁ ଇଚ୍ଛୁକ ହୋଇ ନ ଥିଲେ । ତାଙ୍କ ସ୍ତ୍ରୀ ଯେଉଁସମୟରେ ସପ୍ତ ମାସ ଗର୍ଭବତୀ, ସେତେବେଳେ ବୃଦ୍ଧ କାଳକବଳରେ ପତିତ ହେଲେ । ଏହି ଗର୍ଭରୁ ଯେଉଁ ପୁତ୍ର ଜନ୍ମଗ୍ରହଣ କଲେ, ସେ 'ମଣିପୁର ପଥ' ବଂଶର ଅଟ୍ଟପୁରୁଷ ଚୂଳମଣି ଭଥ ନାମରେ ପରିଚିତ । ଚୂଳମଣି ଭଥେ ଓ ତାଙ୍କ ପରବର୍ତ୍ତୀ ବଂଶଧରମାନେ ମଣିପୁର ଶାସନରେ ରାଜଦତ୍ତ ପ୍ରଚୁର ଦାନ ଜମି ଭୋଗ କରି ପରମ ସୁଖରେ କାଳ ହରଣ କରୁଥିଲେ । କିନ୍ତୁ ଦିନ ପରେ ଏହି ଦାନସମ୍ପତ୍ତି କ୍ରମ ନଷ୍ଟ ହୋଇଯିବାରୁ ସେହି ବଂଶୀୟମାନେ ମଣିପୁର ତ୍ୟାଗ କରି ଖଣ୍ଡାମ ଜଙ୍ଗଲ ପଲ୍ଲୀମାନଙ୍କରେ ବ୍ରାହ୍ମଣକର୍ମନିର୍ବାହ-ଦ୍ୱାରା ଜୀବିକା ନିର୍ବାହ କରିବାରେ ଲାଗିଲେ । ରତ୍ନପୂର୍ଣ୍ଣିଙ୍କ ପିତା ଶ୍ରୀହରିଚରଣ ଏହି ସ୍ଥାନରେ ବଡ଼ଖେମୁଣ୍ଡି ଗଡ଼ରେ ଅବସ୍ଥାନ କରୁଥିଲେ । ସେ ନାନାଶାସ୍ତ୍ର ନିପୁଣ, ସ୍ମୃତିବିଦ୍ୟାପାରଦର୍ଶୀ, ନିଷ୍ଠାପର ବ୍ରାହ୍ମଣପଣ୍ଡିତ ରୂପେ ବଡ଼ଖେମୁଣ୍ଡି ରାଜସଭାରେ ଅତ୍ୟନ୍ତ ସମ୍ମାନ ଲାଭ କରିଥିଲେ । 'ଧ୍ୱଜନାଗବତମ୍' ଓ 'ଗ୍ରନ୍ଥ-ତମ୍' ନାମକ ଦୁଇ ଖଣ୍ଡି ଗଦ୍ୟ ପଦ୍ୟାତ୍ମକ କାବ୍ୟ ରଚନା କରି ତତ୍କାଳୀନ ରାଜାଙ୍କ ସମ୍ବର୍ଦ୍ଧନ କରିବାରୁ ରାଜା ତାଙ୍କ ପାଣ୍ଡିତ୍ୟରେ ମୁଗ୍ଧ ହୋଇ ତାଙ୍କୁ 'କବିରାଜ ରତ୍ନ' ଉପାଧି ସହ ତମ୍ର ସମ୍ବଣ୍ଡିତରୂପେ ସେ ସ୍ଥାନରେ ନିଷ୍କର ଜମି ଜୀବନୋପଯୋଗୀ ଭୂମି ଦାନ କରିଦେଲେ ଏବଂ ଗଡ଼ରେ ପ୍ରାଚୀନ ପ୍ରଣାଳୀରେ ଗୋଟିଏ ଚତୁଷ୍ପାଠୀ ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ କରି ପଣ୍ଡିତଙ୍କୁ ତାହାର ଅଧ୍ୟାପନାର ଭାର ଦେଲେ । ସେହିକାଳରେ ଖଣ୍ଡାମ ଜିଲ୍ଲା ଅନ୍ତର୍ଗତ ଅଠଗଡ଼ରେ 'ହିମ୍ବ ଓଝା' ନାମରେ ଜଣେକ ବ୍ରାହ୍ମଣ ସ୍ୱୀୟ ଅସାଧାରଣ ଶାସ୍ତ୍ରଜ୍ଞାନ ଓ ପାଣ୍ଡିତ୍ୟ ପାଇଁ ପ୍ରଶଂସା ଲାଭ କରିଥିଲେ । ଓଝାଏ ସ୍ୱଗୃହରେ ଗୋଟିଏ ଦୁର୍ଗାମୂର୍ତ୍ତି ପ୍ରତିଷ୍ଠା କରି ତନ୍ମୟରେ ତାଙ୍କର ଉପାସନା କରିବାଦ୍ୱାରା 'ସିଦ୍ଧତାନ୍ତ୍ରିକ' ବୋଲି ତତ୍କାଳୀନ ସମାଜରେ ପରିଚିତ ହୋଇଥିଲେ । ତାଙ୍କର ଖ୍ୟାତି ତାଙ୍କ ପ୍ରତି ସମସାମୟିକ ସମାଜର ବହୁତ ଆକର୍ଷଣ କରିଥିଲା; ତେଣୁ ସେ କାହାକୁ କୌଣସି ପ୍ରକାର ଅନୁରୋଧ କଲେ, ସେ ତାହା ସହଜରେ ଉପେକ୍ଷା କରି ପାରୁ ନ ଥିଲେ । ତାଙ୍କର ଗୋଟିଏ ରୂପବତୀ କନ୍ୟା ଥିଲା, ମାତ୍ର ସେ ଭାଗ୍ୟଦୋଷରେ ନିର୍ଦ୍ଧନ ଥିବାରୁ କୁଳୀନ ବଂଶରେ କନ୍ୟାଦାନ କରିବାର ବାସନାକୁ ଅନେକ ଦିନଯାଏ କାର୍ଯ୍ୟରେ ପରିଣତ କରି ପାରି ନ ଥିଲେ । ଏକଦା ସେ ବଡ଼ଖେମୁଣ୍ଡିବାସୀ ରତ୍ନ

ରଘୁଙ୍କ ପିତା ଶ୍ରୀନିବାସ ରଥଙ୍କ ନିକଟରେ ତାଙ୍କ ପୁତ୍ରଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ସ୍ୱୀୟ କନ୍ୟାର ବିବାହ ପ୍ରସଙ୍ଗ ଉତ୍ଥାପନ କରିବାରୁ ରଥେ ଅଗତ୍ୟା ତହିଁରେ ସମ୍ମତ ହେଲେ । ଏହିପରି ଉତ୍କଳ ରଥେ ତିନିପୁରୁଷ ଓଡ଼ାଙ୍କ କନ୍ୟାର ପାଣିଗ୍ରହଣ କରିଥିଲେ ବୋଲି ଅଠଗଡ଼ର ଦେବଦେବ ଭୂଷଣେନ୍ଦ୍ର ପ୍ରକାଶ କରନ୍ତି ।

ଏହି ନବଦମ୍ପତି କବିଶେଖର ରଘୁନାଥଙ୍କ ଅନୁଗ୍ରହ. ଲାଭକରି ସେଠାରେ ପରମ ସୁଖରେ ବାସ କଲେ ଏବଂ ଅଳ୍ପକାଳ ମଧ୍ୟରେ 'ସୁଲକ୍ଷଣା' ନାମ୍ନୀ କନ୍ୟାର ଓ 'ହରିହର' ନାମକ ପୁତ୍ରର ପିତା ମାତା ହୋଇଥିଲେ । ସେମାନେ ଯଥାକାଳରେ କନ୍ୟା ଓ ପୁତ୍ରଙ୍କର ବିବାହୋତ୍ସବ ସମାପନ କରି ସୁଖ ବଂଶଧର ଦର୍ଶନାକାଙ୍କ୍ଷୀ ହୋଇ ଅବସ୍ଥାନ କରୁଥାନ୍ତି, ମାତ୍ର ବିଧାତାର ଦାରୁଣ ବିଧାନରେ କନ୍ୟାଟି ଅଳ୍ପକାଳ ପରେ ବିଧବା ହେଲା ଓ ପୁତ୍ର ହରିହରଙ୍କ ସ୍ତ୍ରୀ ତାଙ୍କର ଅଷ୍ଟାଦଶ ବର୍ଷ ବୟଃକ୍ରମବେଳେ କାଳକବଳିତ ହେଲେ । ଏଥିରେ ଦମ୍ପତି ଘୋର ଦୁଃଖରେ ଅଭିଭୂତ ହୋଇପଡ଼ିଲେ ଏବଂ କିଛିଦିନ ପରେ ଶୋକାବେଗ କମିଯିବାରୁ ପୁତ୍ରଙ୍କୁ ପୁନର୍ବାର ବିବାହିତ କରିବାକୁ ଚେଷ୍ଟା କଲେ, ମାତ୍ର ପ୍ରଥମ ସ୍ତ୍ରୀର ବିୟୋଗ ପରେ ହରିହର ସଂସାର ପ୍ରତି ଏକାନ୍ତ ଉଦାସୀନ ହୋଇ ପଡ଼ିଥିଲେ, ତେଣୁ ସେ ପୁନର୍ବାର ବିବାହ କରିବାକୁ ସର୍ବଥା ଅନିଚ୍ଛୁକ ହେଲେ । କନ୍ୟା ବିଧବା ଓ ପୁତ୍ର ମୃତଦାର—ଏପରି ଅବସ୍ଥାରେ ରଥେ ସୁଖ ବଂଶଧର-କାମନାରେ ଏକାନ୍ତ ଅଧୀର ହୋଇ ସ୍ୱୀୟ ଇଷ୍ଟଦେବତାଙ୍କୁ ଭଜନ କଣ୍ଠରେ ଡାକିଲେ । କିଛି ଦିନ ପରେ ତାଙ୍କର ଅଭିଳାଷ ପୂର୍ଣ୍ଣ ହେଲା । ୧୭୮୯ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦରେ (ମାଘ ମାସ ଶ୍ରୀପଞ୍ଚମୀ ଦିନ) ବୃଦ୍ଧ ବୟସରେ ତାଙ୍କର ଅତି ଗୋଟିଏ ପୁତ୍ର ଲାଭ ହେଲା । ପୁତ୍ରଟିର ମୁଖାବଲୋକନ କରି ପିତା ମାତା ଆନନ୍ଦିତ ହୋଇ ସ୍ୱୀୟ ଆରାଧ୍ୟ ଇଷ୍ଟଦେବତାଙ୍କ ନାମାନୁସାରେ ତାଙ୍କୁ 'ବଳଦେବ' ନାମରେ ଅଭିହିତ କଲେ ।

ଦ୍ୱିତୀୟ ପରିଚ୍ଛେଦ

ବାଲ୍ୟଶିକ୍ଷା

ବର୍ତ୍ତମାନ ସମୟରେ ଯେପରି ଅନେକମାନେ ଗ୍ରାମ ଗ୍ରାମରେ ବୈଦେଶିକ ଭାଷା ପ୍ରଚଳନର ଚେଷ୍ଟା କରୁଅଛନ୍ତି, ସେତେବେଳେ ବୋଧ ହୁଏ ସେପରି କରୁ ନ ଥିଲେ । ତଥାପି ଅନେକ ବଡ଼ ବଡ଼ ସମସ୍ତ ଗଡ଼ଜାତ ରାଜ୍ୟ ଓଡ଼ିଆ ରାଜାମାନଙ୍କ ସ୍ୱାଧୀନରୂପେ ପରିଚାଳିତ । ସପ୍ତଦଶ ଶତାବ୍ଦୀର ଶେଷ ଭାଗରୁ ଭଞ୍ଜବଂଶ ରାଜାଙ୍କର

ଦ୍ୱିତୀୟ ଯାକ ମଧ୍ୟରେ ଏହି ଗଞ୍ଜାମ ଜିଲ୍ଲାର ରାଜାମାନେ ଓଡ଼ିଆ ଭାଷାର ପୁଷ୍ଟି ଓ ପ୍ରସାର ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଯେଉଁ ଚେଷ୍ଟା କରିଅଛନ୍ତି, ତାହା ଓଡ଼ିଆ ଭାଷାର ଇତିହାସରେ ସ୍ୱର୍ଣ୍ଣାକ୍ଷରରେ ଲିଖିତ ହୋଇ ରହିବା ଉଚିତ । ପ୍ରସିଦ୍ଧ କବିବର ୧୬୯୦ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦରେ ଜନ୍ମଗ୍ରହଣ କରି ଅଷ୍ଟାଦଶ ଶତାବ୍ଦୀର ମଧ୍ୟଭାଗରେ ତାଙ୍କର ଗ୍ରନ୍ଥାବଳୀ ରଚନା କରିଥିଲେ । କେବଳ, ପୁରୀ ପ୍ରଭୃତି ଅଞ୍ଚଳରେ ଭଞ୍ଜୀୟ କବିତାର ଯେଉଁଭଳି ପ୍ରଚାର ଓ ଆଦର ଗଞ୍ଜାମ ଜିଲ୍ଲାରେ ତଦପେକ୍ଷା ସେଥିରୁ ଅଧିକ ଖୁବ୍ ବେଶି । ସେ ଜିଲ୍ଲାରେ ଗ୍ରାମେ ଗ୍ରାମେ ଘରେ ଘରେ ଅଦ୍ୟାପି ଲୋକେ ଭଞ୍ଜୀୟ କବିତାରସ ଆସ୍ୱାଦନ କରି ମୁଗ୍ଧ ହୋଇଅଛନ୍ତି । ବୈଦେହୀଶବିଳାସର ପ୍ରସିଦ୍ଧ ଟୀକାକାର ଲୋକନାଥ ଦାସ ଉକ୍ତ ରାଜ୍ୟରେ ଜନ୍ମଗ୍ରହଣ କରିଥିଲେ । ସେଦିନ ଖଲିକୋଟର ଗୋଟିଏ ପଲ୍ଲୀଗ୍ରାମରେ ଜଣେ ଲୋକ ବ୍ରାହ୍ମଣ ଆମ୍ଭମାନଙ୍କୁ ବୈଦେହୀଶବିଳାସର ଖଣ୍ଡିଏ ତାଳପତ୍ର ପୋଥି ଦେଖାଇଲେ । ସେଥିରେ ସେ କେବଳ ଲେଖନଚାତୁର୍ଯ୍ୟରେ ସମସ୍ତ ବୈଦେହୀଶବିଳାସ ମଧ୍ୟରେ ବର୍ଣ୍ଣିତ ହୋଇଥିବା ଶତ ଶତ ପ୍ରସିଦ୍ଧ ଘଟନାକୁ ବର୍ଣ୍ଣିତ କରିବା ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ମନୋହରଭାବରେ ଚିତ୍ରିତ କରିଅଛନ୍ତି । ସମୁଦ୍ରବନ୍ଧନ, ସୀତାଙ୍କ ଜନ୍ମ, ସୀତାଙ୍କ ବିବାହ, ସ୍ୱୟମ୍ବରଣକ୍ଷେତ୍ର ପ୍ରଭୃତିର ସୁନ୍ଦର ଚିତ୍ରାବଳୀ ତାଙ୍କର ସୂକ୍ଷ୍ମସୂକ୍ଷ୍ମ କଳାଦକ୍ଷତାର ତଥା ଭଞ୍ଜୀୟ କବିତା ପ୍ରତି ଅସାଧାରଣ ଅନୁରାଗର ଜ୍ୱଳନ୍ତ ନିଦର୍ଶନ । ଚିତ୍ର ପ୍ରଦର୍ଶନ ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ସେ ବର୍ଣ୍ଣିତ ଛନ୍ଦଗୁଡ଼ିକୁ ଯେଉଁ ସ୍ୱରରେ ଗାନ କଲେ, ତାହା ଆମ୍ଭମାନଙ୍କ ସ୍ମୃତିକୋଷର ଗୋଟିଏ ଅମୂଲ୍ୟ ସମ୍ପଦ । ବ୍ରାହ୍ମଣ ପ୍ରକାଶ କଲେ ଯେ, ତାଳପତ୍ର ପୋଥିରେ ଏହିପରି ସଚିତ୍ର ବୈଦେହୀଶବିଳାସ ଲେଖିବା ତାଙ୍କର ଅନ୍ୟତମ ବ୍ୟବସାୟ । ଏହିପରି ଅନେକଗୁଡ଼ିଏ ପୋଥି ସେ ଲେଖି ଗଞ୍ଜାମର ରାଜା ଓ ବଡ଼ଲୋକମାନଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ପୁରସ୍କୃତ ହୋଇଅଛନ୍ତି । ଏଥିରୁ ଜଣା ଯାଉଅଛି ଯେ, ସେ ଅଞ୍ଚଳର ଲୋକମାନେ ଓଡ଼ିଆ ଭାଷାର ପୁଷ୍ଟି ଓ ପ୍ରଚାର ନିମିତ୍ତ ଆଦରଶୀଳ ଯତ୍ନପର । ଯେତେବେଳେ ବଳଦେବ ଜନ୍ମଗ୍ରହଣ କରିଥିଲେ, ସେତେବେଳେ ଗଞ୍ଜାମରେ ଭଞ୍ଜୀୟ କବିତାର ସମାଦର ଅତ୍ୟଧିକ ଥିଲା । ବ୍ରାହ୍ମଣମାନେ ସଂସ୍କୃତରେ କାବ୍ୟପଠନାଦି ଲୋଡ଼ୁଥିଲେହେଁ ଭଞ୍ଜୀୟ କବିତାରେ ଭକ୍ତିମାନ୍ ହୋଇ ତାହା ମଧ୍ୟ ଆଗ୍ରହସହକାରେ ପାଠ କରୁଥିଲେ । କେଣ୍ଟୁ ସ୍କୁଲ ରହେ ବଳଦେବଙ୍କୁ ଆଗ୍ରହସହକାରେ ଓଡ଼ିଆ ଭାଷା ଶିଖାଇବାକୁ ଲାଗିଲେ ଏବଂ ଅବସର କ୍ରମେ କୌମୁଦୀ ସଂସ୍କୃତ ବ୍ୟାକରଣ ଓ ଅମରକୋଷ ପଢ଼ାଉଥିଲେ । ବାଲ୍ୟଶିକ୍ଷାରେ ବଳଦେବ ଅସାଧାରଣତ୍ୱ ପ୍ରଦର୍ଶନ କରିଥିଲେ—ଏହାର କୌଣସି ପ୍ରମାଣ ନାହିଁ । ଦଶମ ବର୍ଷ ବୟସରେ ତାଙ୍କର ଉପନୟନ ହେଲା ଏବଂ ତାହାର ଦୁଇମାସ ପରେ ତାଙ୍କ ଜନକ ଇହଧାମ ତ୍ୟାଗ କଲେ ।

ମାତୃବିୟୋଗ ପରେ ବାଳକ ବଳଦେବଙ୍କ କଷ୍ଟକର ଅବସ୍ଥା ଦେଖି ତାଙ୍କ ଅଜା ଅଠରଶାସନବାସୀ ନିତ୍ୟାନନ୍ଦ ଓଡ଼ା ତାଙ୍କୁ ସ୍ୱଗୃହକୁ ନେଇଗଲେ ଏବଂ ସ୍ୱୟଂ ତାଙ୍କର ସଂସ୍କୃତ ଶିକ୍ଷାର ଭାର ଗ୍ରହଣ କଲେ । ତତ୍କାଳୀନ ସମାଜରେ ଓଡ଼ାଏ ଜଣେ ବିଶିଷ୍ଟ ପଣ୍ଡିତ ବୋଲି ପରିଚିତ ଥିଲେ; ତେଣୁ ନାତିଙ୍କୁ ଉପଯୁକ୍ତ ସମୟରେ ସଂସ୍କୃତ କାବ୍ୟ, ଅଳଙ୍କାର, ଦର୍ଶନ ଓ ସ୍ମୃତି ପ୍ରଭୃତି ପଢ଼ାଇବାକୁ ଆରମ୍ଭ କଲେ । ଏହିଠାରେ ତାଙ୍କର ପ୍ରତିଭା ବିକାଶୋନ୍ମୁଖ ହୋଇ ଉଠିଲା । ଏଣେ ବଳଦେବ ତାଙ୍କ ପରଲୋକବାସିନୀ ପ୍ରାଣପ୍ରିୟା କନ୍ୟାର ଏକମାତ୍ର ସନ୍ତାନ, ଦ୍ୱିତୀୟରେ ସେ କୁଳୀନ ବ୍ରାହ୍ମଣବଂଶରେ ଜାତ; ଏପରି ଅବସ୍ଥାରେ ବୃଦ୍ଧ-ଓଡ଼ାଏ ତାଙ୍କର ଶାସ୍ତ୍ର ମେଧାର ପରିଚୟ ପାଇ ତାଙ୍କ ପ୍ରତି ଏକାନ୍ତ ଅନୁରକ୍ତ ହୋଇ ପଡ଼ିଲେ ଓ ଅସାଧାରଣ ଅଧ୍ୟବସାୟସହକାରେ ତାଙ୍କୁ ସଂସ୍କୃତ ବିଦ୍ୟା ଶିକ୍ଷା ଦେବାରେ ଲାଗିଲେ । ସେ ପରମ ତାନ୍ତ୍ରିକ ଥିଲେ । ତାଙ୍କ ମନରେ ବୋଧ ହୁଏ ଏହି ଧାରଣା ହୋଇଥିଲା ଯେ, ତାଙ୍କର ଧନ ଓ ବିଦ୍ୟା ସେ ତାଙ୍କର ପ୍ରାଣପ୍ରିୟ ବଂଶଧର ଏହି ବଳଦେବଙ୍କ ସାହାଯ୍ୟରେ ଜଗତରେ ପ୍ରଚାର କରିଯିବେ ।

ବର୍ତ୍ତମାନ ସମୟରେ ଯେ କେବଳ ସାହିତ୍ୟକମଣ୍ଡଳୀରେ ବଳଦେବ ଜଣେ ଅସାଧାରଣ କେତ୍ରବଳ କବି ବୋଲି ପରିଚିତ ତାହା ନୁହେଁ, ସାଧାରଣ ଲୋକ-ସମାଜ ତାଙ୍କୁ ଅଲୌକିକ ଶକ୍ତିସମ୍ପନ୍ନ ଜଣେ ପ୍ରତିଭାଶାଳୀ ମହାପୁରୁଷ ବୋଲି ମନେ କରନ୍ତି । ଅନ୍ୟମାନଙ୍କ ଅପେକ୍ଷା ପଲ୍ଲୀ ଅଞ୍ଚଳରେ ତାଙ୍କର ଖ୍ୟାତି ଓ ପ୍ରତିପତ୍ତି ବେଶି, କାରଣ ସେ ଅଳ୍ପବୟସ ପୂର୍ବରୁ ଚମତ୍କାରରେ ତାଙ୍କର ପ୍ରତିଭା-ପ୍ରଦର୍ଶନର ଲୀଳାକ୍ଷେତ୍ର କରିପାରିଥିଲେ । ସାଧାରଣତଃ ମହାପୁରୁଷମାନଙ୍କ ପ୍ରତିଷ୍ଠା ଲାଭ ବିଷୟରେ ଯେପରି ଦୈବୀ ଘଟଣାମାନ ଶୁଣାଯାଏ, ତାଙ୍କ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ମଧ୍ୟ ସେହିପରି ନାନା ପ୍ରବାଦ ଓ ଜନଶ୍ରୁତି ଅଦ୍ୟାବଧି ଲୋକଙ୍କଠାରୁ ଶୁଣାଯାଏ । ନିମ୍ନରେ ଯେଉଁ ଘଟଣାଟି ଉଦ୍ଧୃତ କରାଯାଉଅଛି, ଐତିହାସିକ ଦୃଷ୍ଟିରେ ତାକୁ ଅବିଶ୍ୱାସ କରିବାର କୌଣସି କାରଣ ନାହିଁ । ଅଠରଶାସନ-ବାସୀ ଜଣେ ନିଷ୍ଠାପର ବର୍ଷୀୟ ବ୍ରାହ୍ମଣ ପଣ୍ଡିତ ଘଟଣାଟି ଯେପରି ଭାବରେ ବର୍ଣ୍ଣନା କଲେ, ଆମ୍ଭେମାନେ ତାହା ଏଠାରେ ଅବିକଳ ଦେଉଅଛୁଁ । ବଳଦେବ ଅଜାଙ୍କର ଅତ୍ୟନ୍ତ ପ୍ରିୟପାତ୍ର ହୋଇ ଅଠରଶାସନରେ ଅଧ୍ୟୟନ କରୁଥାନ୍ତି । ସେତେବେଳେ ତାଙ୍କର ବୟସ ୧୧ । ୧୨ ହେବ । ଦିନେ ସେ ଓ ତାହାଙ୍କ ସମବୟସ୍କ କେତେକ ପିଲା ମିଶି ଅଗ୍ନି କ୍ରୀଡ଼ା କରିବା ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟରେ କେତେଗୁଡ଼ିଏ ବାହୁଣ ତେଜା (ଏକ ପ୍ରକାର କ୍ଷୁଦ୍ରବାଣ ବା ଅଗ୍ନିବାଣ) ତିଆରି କରୁଥିଲେ । ସନ୍ଧ୍ୟା ହେଲେ ଜଳାଇବ ବୋଲି ପିଲାମାନେ ସମସ୍ତେ ଆନନ୍ଦିତ । ସେଥିପାଇଁ ଧନଯାତ ସେମାନଙ୍କୁ ଲୋକ ଦେଖି ନାହିଁ । ଦୈବଘଟଣା ସେଦିନ ଅଷ୍ଟମୀ-

ଜଣକୁ ଦେଇ ଅପୂର୍ବ ବେଗରେ ପତନ କରୁଛି । ପତନ ବେଳେ-ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟତଃ ଶୂନ୍ୟପଥ ନିକଟରେ ବାଣ ଉଡ଼ାଇବା ସର୍ବଦା ଦେଖିଛୁ । କ୍ରମେ କ୍ରମେ ପବନର ବେଗ ବୁଝି ଦେଖି ସେମାନେ ଅଳ୍ପ ବାଣ ଉଡ଼ି ପାରୁଛି ନାହିଁ ବୋଲି ଶିଶୁମାନେ ସମସ୍ତେ ଏକାନ୍ତ ଦୁଃଖରେ ନିରାଶ ହୋଇଗଲେ ଏବଂ ସେମାନଙ୍କ-ମଧ୍ୟରୁ କେତେକ ସରଳପ୍ରାଣ କୋମଳହୃଦୟ ଶିଶୁ କାନ୍ଦିବାକୁ ଲାଗିଲେ । ଅସ୍ମମାନଙ୍କ ବଳଦେବ ବାଧ୍ୟ ହୋଇ ମ୍ଳାନ ମୁଖରେ ଘରକୁ ଆସିଲେ ! ପ୍ରାଣପ୍ରିୟ ସ୍ନେହର ପିଲ୍ଲାଙ୍କୁ ମ୍ଳାନମୁଖ ଦେଖି ଅଭାଙ୍କର ସ୍ନେହପ୍ରବଣ ପ୍ରାଣରେ ଆଘାତ ଲାଗିଲା । ସେ ତାଙ୍କୁ କୋଳରେ ବସାଇ ବେଦନାର କାରଣ ପଚାରନ୍ତେ ବଳଦେବ ସମସ୍ତ କଥା ଅଭାଙ୍କୁ କହିଲେ । ଅଳ୍ପ ବୟସ୍କ ଶିଶୁମାନଙ୍କ କ୍ରୀଡ଼ାରେ ଏପରି ପ୍ରତିକୂଳାଚରଣ କରୁଅଛି ଦେଖି ଭକ୍ତିପ୍ରକୃତିକ ସ୍ୱଧର୍ମନିଷ୍ଠ ଠାକୁର ପ୍ରାଣ ମଧ୍ୟ ଚଞ୍ଚଳ ହୋଇ ଉଠିଲା । ସେ ପ୍ରତୀକାରର ଅନ୍ୟ ଉପାୟ ନ ଦେଖି ମନେ ମନେ କଅଣ ଚିନ୍ତା କଲେ । ଅସ୍ମେମାନେ ଶୁଣିଅଛୁଁ ଯେ, ନିଷ୍ଠାବାନ ଠାକୁର ତତ୍କାଳୀନ ସମାଜରେ ଜଣେ ପ୍ରଧାନ ସିଦ୍ଧାନ୍ତିକ ଥିଲେ । ଘରେ ଦୁର୍ଗାମୂର୍ତ୍ତି ରଖି ତନ୍ତ୍ରଶାସ୍ତ୍ରୋକ୍ତ ବିଧାନରେ ଷଡ଼ଙ୍ଗ ଉପଚାରଦ୍ୱାରା ପୂଜା କରି'ସେ ବହୁ ଅସାଧ୍ୟ ସାଧନ କରି ପାରୁଥିଲେ । କ୍ଷଣେକାଳ ଚିନ୍ତା କରିବା ପରେ ମନ୍ତ୍ର ମହେଶ୍ୱରୀ ଯନ୍ତ୍ରରେ ପ୍ରସ୍ତୁତ ତାଙ୍କ ଜପମାଳାଟି ଆଣି ଦେବାପାଇଁ ସେ ବଳଦେବଙ୍କୁ ଆଦେଶ ଦେଲେ ଏବଂ ଶିଘ୍ର ସରଳରେ ବୁଦ୍ଧି ଶୁଚିଶୁଦ୍ଧ ହୋଇ ଜପମାଳାଟି ନେଇ ଦେବୀଙ୍କ ଘର ମଧ୍ୟରେ ପ୍ରବେଶ କଲେ । ସେତେବେଳକୁ ସୂର୍ଯ୍ୟ ପ୍ରାୟ ଅସ୍ତୋନ୍ମୁଖ । ଅର୍ଦ୍ଧ ମୁହୂର୍ତ୍ତ-ପରେ ବଳଦେବ ଦେଖିଲେ ଯେ, ପବନର ଗତି କ୍ରମେ ମନ୍ଦୀଭୂତ ହୋଇ ଆସିଲା ଓ କ୍ରମେ ଗ୍ରାମ ମଧ୍ୟରେ ପବନର ସଞ୍ଚାର ମୋଟେ ଅନୁଭୂତ ହେଲା ନାହିଁ । ଅଦ୍ଭୁତ ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟର ବିଷୟ ଯେ, ଯେତେବେଳେ ଗ୍ରାମ ମଧ୍ୟରେ ବାୟୁ ଅବରୁଦ୍ଧ ଓ ସ୍ଥିର, ସେତେବେଳେ ଗ୍ରାମର ଚତୁର୍ଦ୍ଦିଗସ୍ଥ ବୃକ୍ଷାବଳୀ ପୂର୍ବବତ୍ ପ୍ରବଳ ବାୟୁବେଗରେ ପ୍ରକମ୍ପିତ ହେଉଥିଲା । ଠାକୁର ଏ ଧ୍ୟାନଭଙ୍ଗ ପରେ ତାଙ୍କୁ କ୍ରୀଡ଼ାରେ ଯୋଗଦେବାକୁ ଅନୁମତି ଦେଲେ । ବଳଦେବ ଆନନ୍ଦରେ ବନ୍ଧୁମାନଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ମିଳିତ ହୋଇ ପ୍ରସ୍ତାବିତ ଅଭୀଷ୍ଟ କ୍ରୀଡ଼ା କରି ପରମ ତୃପ୍ତିଲାଭ କଲେ । ଏହି ଘଟଣାଟି ଯେ କେବଳ ଗ୍ରାମବାସୀମାନଙ୍କୁ ବିସ୍ମିତ କରିଥିଲା ତାହା ନୁହେଁ, ବାଳକ ବଳ-ଦେବଙ୍କ ମନ ମଧ୍ୟ ଏଥିରେ ଘୋର ବିସ୍ମୟାନ୍ୱିତ ହୋଇଥିଲା ଏବଂ ଅଭାଙ୍କର ଅସାଧାରଣ ଶକ୍ତିମତ୍ତାରେ ତାଙ୍କର ଭକ୍ତି ଆନ୍ଦୋଳିତ ହେଲା । ସେ କ୍ରୀଡ଼ା ଶେଷରେ ଘରକୁ ଫେରି ଆସି ଅଭାଙ୍କୁ କହିଲେ, "ଅଭା, ତୁମେ କେଉଁ ମନ୍ତ୍ର ବଳରେ ଗ୍ରାମ ମଧ୍ୟରେ ପବନର ବେଗକୁ ଅଟକାଇ ଦେଲ, ମୋତେ ସେ ମନ୍ତ୍ରଟି କହିଦିଅ ।" ପ୍ରଥମେ ଠାକୁର ବଳଦେବଙ୍କର ବାଳକତ୍ୱକୁ ଉପେକ୍ଷା କଲେ ; ମାତ୍ର-କ୍ରମେ ଯେତେବେଳେ ବଳଦେବ ଏକାନ୍ତ ଜିଦ୍ଦି ସ୍ୱଭାବରେ ତାଙ୍କର ପ୍ରତି-

ଅଭିଳାଷ ପ୍ରକାଶକଲେ, ସେତେବେଳେ ସେ ଅନନ୍ୟୋପାୟ ହୋଇ ବଳଦେବଙ୍କୁ ଅନ୍ୟମନସ୍କ କରିବାପାଇଁ ନାନା ଉପାୟ ପ୍ରୟୋଗ କଲେ । ସେ ଭଲ ଜାଣିଥିଲେ, ଦେବୀଙ୍କ ମୂର୍ତ୍ତି ବଳଦେବଙ୍କୁ ଭଣ୍ଡେଇ ପାରିଥାନ୍ତା; ମାତ୍ର ତାଙ୍କର ଧାରଣା ଥିଲା, ସେଉଁମାନେ ଶକ୍ତି ଉପାସନା କରନ୍ତି, ସେମାନେ ପ୍ରାୟ ଅସୁର ହୋଇ ନିର୍ଦ୍ଧନ ହୁଅନ୍ତି; ତେଣୁ ସେ ନିଜ ପ୍ରାଣପ୍ରିୟ ଦୌହିତ୍ରଙ୍କୁ ସେ ପଥ ଧରିବାକୁ ଆଦୌ ଇଚ୍ଛା କଲେ ନାହିଁ । ଶକ୍ତିର ମୂର୍ତ୍ତି ନ ଥିବାରୁ ସେଦିନ ରାତିରେ ଓଡ଼ାଏ କେବଳ ଦୁଗ୍ଧପାନଦ୍ୱାରା ରାତ୍ରିଯାପନର ବ୍ୟବସ୍ଥା କରିଥିଲେ । ଏହି ସମୟରେ ଗୋଟିଏ ପାତ୍ରରେ ଦୁଗ୍ଧ ଆଣି ଓଡ଼ାଙ୍କ ପାଖରେ ରଖାଗଲା । ବଳଦେବ ସେତେବେଳେ, "ଅଜା ବଡ଼, ଅଜା ବଡ଼, ନଇଲେ ମୁଁ ଆଜ ଖାଇବ ନାହିଁ" ଏହା କହି ଅଜାଙ୍କୁ ବଡ଼ ବ୍ୟସ୍ତ କରୁଥିଲେ । ଏଥିରୁ ଉଦ୍ଧାର ହେବାକୁ ଓଡ଼ାଏ ତାଙ୍କୁ କହିଲେ, "ତୁ ଯା, ଠାକୁରାଣୀଙ୍କ ଘର କବାଟ ଖୋଲି ତାଙ୍କ ମୂର୍ତ୍ତି ପାଖରେ ଏ ଦୁଧବେଲାକୁ ଧରି କହିବୁ, "ଅଜା କହିଲେ, ତୁ ଦୁଧ ପି ।" ବଳଦେବ ଶୁଦ୍ଧପୂତ ହୋଇ ସରଳବିଶ୍ୱାସରେ ସେହିପରି କଲେ । ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟ କଥା, ଚୁମ୍ବି ଚୁମ୍ବି ଦୁଗ୍ଧପାତ୍ର ପାତ୍ରରୁ ଶେଷ ହୋଇଗଲା । ବଳଦେବ ଶୂନ୍ୟ ପାତ୍ର ଧରି ଅଜାଙ୍କ ନିକଟକୁ ଆସି କହିଲେ, "ଅଜା, ଠାକୁରାଣୀ ସବୁ ଦୁଧ ପିଇଦେଲେ ।" ଓଡ଼ାଏ ପୁନର୍ବାର ବଳଦେବଙ୍କୁ କହିଲେ, "ପୁଣି ତୁ ଯାଃ ଠାକୁରାଣୀଙ୍କୁ ପଚାରିବୁ, ତୁ ତ ସବୁଯାକ ଦୁଧ ପିଇଲୁ, ଅଜା ଆଜ ରାତିରେ କଅଣ ପିଇ ବଞ୍ଚିବ ?" ଅଜାଙ୍କ ନିର୍ଦ୍ଦେଶରେ ବଳଦେବ ଶୂନ୍ୟହସ୍ତରେ ପୁନର୍ବାର ଠାକୁରାଣୀଙ୍କ ଘରକୁ ଯାଇ ପଚାରିଲେ, "ତୁ ତ ସବୁ ଦୁଧ ପିଇଲୁ, ଅଜା ଆଜ ରାତିରେ କଅଣ ପିଇ ବଞ୍ଚିବ ?" ଦେବୀ ଭକ୍ତର ଅଧୀନ ହୋଇ ରହିଥିଲେ । ସେ ଭକ୍ତର ଅଭିଳାଷ ଅବଗତ ହୋଇ ହସ୍ତସଙ୍କେତଦ୍ୱାରା ବାଳକ ବଳଦେବଙ୍କୁ ନିଜର ମୁଖ ସମୀପରେ ଖଣ୍ଡି ଧରିବା ପାଇଁ ଇଙ୍ଗିତ କଲେ । ବଳଦେବ ତଦନୁରୂପ କରନ୍ତେ ତତ୍‌କ୍ଷଣାତ୍ ପାତ୍ରଟି ଦୁଗ୍ଧପୂର୍ଣ୍ଣ ହୋଇଗଲା । ସେ ଫେରି ଆସି ଅଜାଙ୍କୁ କହିଲେ, "ଅଜା, ଦେଲା ମାତ୍ର ଏ ଗାଲୁ ଦୁଧ ଦୁହିଁ, ତା ନିଅ ଖୁଆ ।" ଓଡ଼ାଏ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ସିଦ୍ଧ ହେବାର ଦେଖି ଆନନ୍ଦିତ ହେଲେ ଓ ପ୍ରାଣପ୍ରିୟ ନାତିକୁ ସେହି ଅମୃତମୟ ଦୁଗ୍ଧଟିକ ପିଇଦେବାକୁ ଆଦେଶ କଲେ । କହିବା ବାହୁଲ୍ୟ ଯେ, ବଳଦେବ ସେହି ଦୁଗ୍ଧଟିକ ପାନ କରି ପରମ ତୃପ୍ତିଲାଭ କଲେ ଓ ଦେବୀଙ୍କ ଅଜାଙ୍କର ମାତୃସ୍ଥାନୀୟା ସନେହର ଉତ୍ସୁକ ଅଗାଧ ସାଧନର ହେତୁ ବୁଝି ପାରିଲେ ।

କିମ୍ବଦନ୍ତୀ ଓଡ଼ାଙ୍କର ଅଦ୍ଭୁତ ତନ୍ତ୍ରସାଧନ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଅନେକ ଗଳ୍ପ ଏବଂ ଅଦ୍ୟାବଧି ଖଣ୍ଡିକୋଟ ଅଞ୍ଚଳରେ ପ୍ରଚଳିତ ଅଛି । ତନ୍ତ୍ରସାଧନ ସ୍ଥଳରେ

ହିନ୍ଦୁ ଛାତ୍ରମାନେ ଯେ ଏହିପରି ଶତ ଶତ ବସ୍ତୁସ୍ଥିତିର ବ୍ୟାପାରମାନ ସମାଧାନ କରି ପାରୁଥିଲେ, ଏ ଦେଶରେ ଏହାର ଅଳ୍ପ ପ୍ରମାଣ ନାହିଁ । ବର୍ଣ୍ଣିତ ପ୍ରସଙ୍ଗର ଅଙ୍ଗୀଭୂତ ବୋଲି ଅମ୍ଭେମାନେ ଏହି ଶ୍ଳୋକଟି ମାତ୍ର ଏଠାରେ ଉଦ୍ଧୃତ କଲୁ । ସେ ଯାହା ହେଉ, ସେହି ଦିନଠାରୁ ବଳଦେବଙ୍କର ମେଧାଶକ୍ତି ବିଷୟ ପ୍ରଚାର ହୋଇ ଉଠିଲା । ସେ ଏବେ ଯାହା ପଢୁଥିଲେ, ତାହା ତାଙ୍କ ସ୍ମୃତିପଟରେ ଲାଗି ରହୁଥିଲା । ଏହିପରି ନାନାଶାସ୍ତ୍ରରେ ବ୍ୟୁତ୍ପନ୍ନ ହୋଇ ସେ କେତେକ ବର୍ଷ ପରେ ନିଜ ପିତ୍ରାଳୟ ବଡ଼ଖେମଣ୍ଡିକୁ ଫେରି ଆସିଲେ ଏବଂ ସେଠାରେ ରହି ଓଡ଼ିଆ ଭାଷାର ସଥ ପ୍ରକୃତ ଅଲୋଚନା କରିବାରେ ଲାଗିଲେ ।

ଅମ୍ଭେମାନେ ପୂର୍ବେ କହିଅଛୁଁ ଯେ, ସେତେବେଳେ ଉତ୍କଳ ସାହିତ୍ୟ ରାଜ୍ୟରେ ଉପେନ୍ଦ୍ର ଭଞ୍ଜଙ୍କ ପ୍ରଭୁତ୍ୱ । ସେତେବେଳକୁ ଅବଶ୍ୟ ଭଞ୍ଜ ଜୀବିତ ନ ଥିଲେ, ମାତ୍ର ସୁଶିକ୍ଷିତ ଲୋକର ଅନୁବର୍ତ୍ତୀ ହୋଇ ସାହିତ୍ୟ ଭଣ୍ଡାରରେ ସେ ଯେଉଁ ରତ୍ନରାଜି ରଖି ଯାଇଥିଲେ, ତାହା ପାଠ କରି ସମାଜ ତାଙ୍କୁ ସାହିତ୍ୟ-ସମ୍ରାଟ୍‌ରୂପେ ଦେଖୁଥିଲେ । ଅମ୍ଭେମାନେ ଏଠାରେ ସ୍ପଷ୍ଟ ଅନୁମାନ କରି ପାରୁଁ, ଏହି ଭଞ୍ଜୀୟ ପଦାବଳୀ ବଳଦେବଙ୍କ ହୃଦୟରେ କବିତ୍ୱର ବୀଜ ଆଣି ଦେଇଥିଲା । ସେପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ସଂସ୍କୃତଜ୍ଞ ପଣ୍ଡିତମାନଙ୍କର ଧାରଣା ଥିଲା ଯେ, କେବଳ ସଂସ୍କୃତ ଗ୍ରନ୍ଥହିଁ ଯମକ, ଅନୁପ୍ରାସ, ସାଙ୍ଗରୂପକ, ଶ୍ଳେଷ, ଧ୍ୱନି, ବ୍ୟଞ୍ଜନା, ପ୍ରଭୃତି ସାହିତ୍ୟର ଛଟା ଧାରଣ କରିବାରେ କ୍ଷମ । ଭାଷାଗ୍ରନ୍ଥରେ ଉପେନ୍ଦ୍ର ଭଞ୍ଜ ହିଁ ଏ ସମସ୍ତର ଆଦ୍ୟପ୍ରୟୋଗକର୍ତ୍ତା ବୋଲି ବୋଧହୁଏ । ଅବଶ୍ୟ ଅଭିମନ୍ୟୁ ଏହି ସବୁ ତତ୍‌ପ୍ରଣୀତ ବିଦଗ୍ଧଚିନ୍ତାମଣିରେ ପ୍ରୟୋଗ କରି ଯାଇଅଛନ୍ତି, ମାତ୍ର ସେ ୧୭୫୭ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦରେ ଅର୍ଥାତ୍ ଭଞ୍ଜଙ୍କ ବହୁ ପରେ ଜନ୍ମଗ୍ରହଣ କରିଥିଲେ । ଅଭିମନ୍ୟୁ ୧୮୦୬ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦରେ ଅର୍ଥାତ୍ ବଳଦେବଙ୍କ ଜନ୍ମର ୧୭ ବର୍ଷ ପରେ ପ୍ରାଣତ୍ୟାଗ କରିଅଛନ୍ତି । ତେଣୁ ତତ୍‌ପ୍ରଣୀତ ଗ୍ରନ୍ଥମାନ ସେତେବେଳକୁ ଗଞ୍ଜାମ ଅଞ୍ଚଳରେ ପ୍ରଚଳିତ ହୋଇଥିଲା କି ନା ସ୍ପଷ୍ଟରୂପେ ଜଣାଯାଏ ନାହିଁ । ସେ ଯାହା ହେଉ, ଭାଷାରାଜ୍ୟରେ କବିତା ଲେଖିବା ବିଷୟରେ ଉପେନ୍ଦ୍ର ଭଞ୍ଜ ବଳଦେବଙ୍କର ଗୁରୁସ୍ଥାନୀୟ, ଏଥିରେ ସନ୍ଦେହ କରିବାର କୌଣସି କାରଣ ନାହିଁ ।

ବଳଦେବଙ୍କ ବଡ଼ ଭାଇ ମୁକ୍ତିଆର ହୋଇ ଗୃହରେ ଅବସ୍ଥାନ କରୁଥିଲେ । ତେଣୁ ପିତା ମଧ୍ୟ ଶୀଘ୍ର ଦ୍ୱିତୀୟ ପୁତ୍ର ବଳଦେବଙ୍କ ବିବାହରେ ମନୋଯୋଗୀ ହେଲେ । ସେ କୁଳୀନ ବ୍ରାହ୍ମଣ, ତେଣୁ ପୁତ୍ର ପାଇଁ କନ୍ୟା ଅନ୍ୱେଷଣ କରି କରି କୁଳୀନପ୍ରଧାନ ପୁରୀ ଅଞ୍ଚଳରେ ଯାତ୍ରା କଲେ । ସେଠାରେ ସେ ବାସେଳୀସାହି ନିବାସୀ "ବଡ଼ାପରିହାରିଆ" ରାମକୃଷ୍ଣ ମିଶ୍ରଙ୍କ କନ୍ୟା ରତ୍ନମଣିଙ୍କୁ ନିଜର ପୁତ୍ର

ସ୍ତ୍ରୀ ମନୋଜ୍ଞା ବନ୍ଧୁ ନିଜ ଗୃହ ବଡ଼ଖେମୁଣ୍ଡିକୁ ନେଇଗଲେ । ପ୍ରାୟ ୧୬ ବର୍ଷ ବୟସରେ ବଳଦେବ ଏହି କନ୍ୟାଙ୍କର ପାଣିଗ୍ରହଣ କଲେ । ତାହାର ୬।୭ମାସ ପରେ ସ୍ତ୍ରୀକ ଲୋଚେ ପରିବାରବର୍ଗଙ୍କୁ ଶୋକସାଗରରେ ଭସାଇଦେଇ ଇହଧାମ ତ୍ୟାଗ କଲେ । ସେତେବେଳେ ତାଙ୍କ ପରିବାରରେ ବୃଦ୍ଧ ପୁଅ, ବିଧବା କନ୍ୟା ଓ ସେହି ବାଳିକା ପୁତ୍ରବଧୂ । ଜ୍ୟେଷ୍ଠ ଭ୍ରାତାର ଗୃହର ଶୂନ୍ୟତା, ମାତା ପିତାଙ୍କ ମୃତ୍ୟୁ-ପରେ ସେ ବଡ଼ଖେମୁଣ୍ଡିରେ ରାଜଦତ୍ତ ଅନୁଗ୍ରହରୁ ବଞ୍ଚିତ ହେବାରୁ ଅଗତ୍ୟା ଅନ୍ୟ ରାଜଧାନୀକୁ ଚାଲିଯିବାର କଳ୍ପନା କଲେ ଏବଂ ଯେ କୌଣସି ସୂତ୍ରରୁ ପିତାଙ୍କ ମୃତ୍ୟୁ ପରେ ଏକ ବର୍ଷ ସେମାନେ ବଡ଼ଖେମୁଣ୍ଡିରେ ଅତିବାହିତ କରି ଜଳନ୍ତର ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟରେ ଅଗ୍ରସର ହେଲେ । ଗଞ୍ଜାମର ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ରାଜ୍ୟ ପରି ସେତେବେଳେ ଜଳନ୍ତର ଗୋଟିଏ ସମୃଦ୍ଧିଶାଳୀ ରାଜ୍ୟ ଥିଲା । ଏହାର ଏକପଟେ ଟେକଲି, ଅନ୍ୟ ପଟେ ମଞ୍ଜୁଷା ଓ ପାହାଡ଼ । ପ୍ରାୟ ୬୦ ବର୍ଷ ତଳେ ଋଣଗ୍ରସ୍ତ ହୋଇ ଏହି ରାଜ୍ୟ ନିଲାମ ହୋଇଗଲା ଏବଂ ବର୍ତ୍ତମାନ ଜୟପୁରଙ୍କର ରାଜା ଏହି ରାଜ୍ୟର ସ୍ୱତ୍ୱାଧିକାରୀ । ଏହି ସ୍ଥାନରେ କବିଙ୍କର ଅଗ୍ରଜ ଭ୍ରାତା, ବାଳିକା ଭ୍ରାତୃବଧୂ ଓ ବିଧବା ଭଗିନୀ ସହ ଜଳନ୍ତରରେ ବାସ କରିବାରେ ଲାଗିଲେ । ସେତେବେଳେ ରାମଚନ୍ଦ୍ର ଛୋଟରାୟ ନାମକ ଜନୈକ ତରୁଣ ରାଜା ଜଳନ୍ତରର ସିଂହାସନରେ ଅଧିଷ୍ଠିତ ଥିଲେ । କବିବର ପ୍ରଥମେ ତାଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ପରିଚିତ ହେଲେ । ସେ ତରୁଣ ହେଲେହେଁ ପୂର୍ବପୁରୁଷପ୍ରଥା ଅନୁସରଣ କରି ରାଜ୍ୟର ଆରମ୍ଭରେ କେତେକ ବ୍ରାହ୍ମଣଙ୍କୁ ଜୀବିକାନିର୍ବାହୋପଯୋଗୀ ଭୂବୃତ୍ତ୍ୟାଦି ଦାନ କରି ନିଜ ରାଜଧାନୀରେ ବସାଇଥିଲେ । ପ୍ରଥମ ପରିଚୟରେ ସେ ରାଜକୁମାର ସ୍ୱଧର୍ମନିଷ୍ଠ ତେଜସ୍ୱୀ କବିବରଙ୍କୁ ଶ୍ରଦ୍ଧାଯୁକ୍ତ ଅନ୍ତଃକରଣରେ ସ୍ଥାନ ଦେବାକୁ ଆରମ୍ଭ କଲେ; ତେଣୁ ତାଙ୍କ ପରିବାର ପରମଶାନ୍ତିରେ ରାଜାନୁଗ୍ରହ ଲାଭପୂର୍ବକ ସେଠାରେ ଅବସ୍ଥାନ କଲେ । ରାମଚନ୍ଦ୍ର ଛୋଟରାୟଙ୍କର କାବ୍ୟକବିତାରେ ବେଶ୍ ପ୍ରବଣ ଥିଲା । ବିଶେଷତଃ ପ୍ରସିଦ୍ଧନାମା ଭଞ୍ଜକବି ରାଜବଂଶରେ ଜନ୍ମଗ୍ରହଣ କରି ସାହିତ୍ୟଗଗନର ଯେଉଁ ଜ୍ୱଳନ୍ତ ତାରା ଅନ୍ୟ ରାଜାମାନଙ୍କ ସମ୍ମୁଖରେ ରଖି ଯାଇଥିଲେ, ତାହାଙ୍କୁ ଅନୁକରଣ କରିବାକୁ ସେ ସମୟର ରାଜାମାନେ ଯଥାଶକ୍ତି ଚେଷ୍ଟା କରୁଥିଲେ ଏବଂ କବିଙ୍କ ସହ କାବ୍ୟବିନୋଦ ନ କଲେକୁ ଘଟେକ, ଅଜ୍ଞାତତଃ ତାଙ୍କ କବିତାନୁଶୀଳନରେ ବହୁଳ ପ୍ରସାରର ଉତ୍ତୁଙ୍ଗତାର ଲକ୍ଷ୍ୟ ବୋଲି ମନେ କରୁଥିଲେ । ସେତେବେଳକୁ ବଳଦେବଙ୍କ ବୟସ ପ୍ରାୟ ୧୮ । ସେ ପ୍ରଥମେ କ୍ଷୁଦ୍ର କ୍ଷୁଦ୍ର କବିତା ଲେଖି ନିଜ ସମବୟସ୍କ ବନ୍ଧୁମାନଙ୍କୁ ଶୁଣାଉଥିଲେ । ତାଙ୍କ କବିତାର ଖ୍ୟାତି କ୍ରମେ ରାଜାଙ୍କ କର୍ଣ୍ଣଗୋଚର ହେଲା । ସେ ବଳଦେବଙ୍କ ସରଳ, ସୁମଧୁର ବଚନ ତଥା ହୃଦୟର ସରସତା ଦେଖି ଅତ୍ୟନ୍ତ ପ୍ରୀତି ପ୍ରକାଶପୂର୍ବକ ତାଙ୍କୁ ପ୍ରତ୍ୟହ ରାଜଦରବାରକୁ ଆସି କାବ୍ୟ-

କବିତାବଳୀର ଅବଲୋକନ କରିବାକୁ ଆଦେଶ ଦେଲେ । ଅତଃପର କ୍ରମେ ବଳଦେବ ରାଜାଙ୍କ ନାମରେ ଲିଖିତ କେତେକ ଅବସରୋଚିତ କବିତା ରଚନା କରି ସାମୟିକ ରାଜାନୁଗ୍ରହଜନିତପୁରସ୍କାର ପରମସୁଖରେ ଦିନ ଯାପନ କରିବାକୁ ଲାଗିଲେ । କଳନ୍ତ୍ରର ରାଜାଙ୍କ ନାମରେ ଲିଖିତ ତାଙ୍କର କେତେଗୁଡ଼ିଏ ପ୍ରାଥମିକ ରଚନା ଅନୁବାଦକଙ୍କ ହସ୍ତଗତ ହୋଇଅଛି । ଶବ୍ଦରଚନାର ମାଧୁରୀ ଓ ଭାବର ସରସତା ନ ଥିଲେ ମଧ୍ୟ ସେ କବିତାଗୁଡ଼ିକ ସୁମିଷ୍ଟଲୟରେ ଲୋକଙ୍କର ସରସ ହୃଦୟକୁ ଆକର୍ଷଣ କରେ ।

ଦେବୀ ବୀଣାପାଣିଙ୍କର ଯେଉଁ ଚିତ୍ତମୋହନ ମଧୁମୟ ବୀଣାବାଦନରେ ସଦା ସେ ଉତ୍କଳଗଗନକୁ ଅମୃତ ସଙ୍ଗୀତଲହରୀରେ ପୂର୍ଣ୍ଣ କରୁଥିଲେ, କିଏ ଜାଣିଥିଲା ଯେ, ଏହି ପ୍ରାଥମିକ ସଙ୍ଗୀତାବଳୀ ସେହି ମହାନ ବୀଣାର ଅଙ୍ଗୁଳିସଂସ୍କାର ? ରାଜା ରାମଚନ୍ଦ୍ର ହୋଇଥିଲେ ବଳଦେବଙ୍କ ରଚନାବଳୀର ପ୍ରଥମ ଉତ୍ସାହଦାତା, ତେଣୁ ସେ ଆଜି ଉତ୍କଳୀୟ ସାହିତ୍ୟସେବୀଙ୍କର ଅଶେଷ ଧନ୍ୟବାଦର ପାତ୍ର । ବଳଦେବ କ୍ରମେ ନାନା କବିତା ଲେଖି ରାଜାଙ୍କର ପରମ ପ୍ରୀତିଭାଜନ ହେଲେ । ଗୁଣଗ୍ରାହୀ ରାଜା ମଧ୍ୟ ସେହି ଅଭିନବ ସଙ୍ଗୀତର ମାଧୁରୀରେ ମୁଗ୍ଧ ହୋଇ ବଳଦେବଙ୍କର ଅସାଧାରଣ ପାଣ୍ଡିତ୍ୟ ଓ କବିତ୍ୱଶକ୍ତିରେ ସନ୍ତୁଷ୍ଟ ହୋଇଥିଲେ ଏବଂ ତାହାର ନିଦର୍ଶନସ୍ୱରୂପ ତାଙ୍କୁ "କବିସୂର୍ଯ୍ୟ" ଉପାଧି ପ୍ରଦାନ କରି ତାତ୍କାଳିକ ପ୍ରଥାନୁସାରେ ସାଧାରଣ ଦରବାରରେ ତାଙ୍କ ମସ୍ତକରେ ପାଗଡ଼ି ବାନ୍ଧିଦେଲେ । ଅତ ବଳଦେବ କଳନ୍ତ୍ରର ରାଜଦତ୍ତ 'କବିସୂର୍ଯ୍ୟ' ନାମରେ ଉତ୍କଳର ଗ୍ରାମେ ଗ୍ରାମେ ପରିଚିତ ।

ତୃତୀୟ ପରିଚ୍ଛେଦ

ପଣ୍ଡିତମାନେ କହନ୍ତି, 'ଉପାଧି ବ୍ୟାଧିସମ୍ଭବ' । ପ୍ରକୃତରେ ସାଧୁ ଲୋକଙ୍କଠାରୁ ଯେବେ କୌଣସି ଉପାଧିରେ ଭୂଷିତ ହେଲେ ଗୃହୀତ ଉପାଧିର ମର୍ଯ୍ୟାଦା ଅକ୍ଷୁଣ୍ଣ ରଖିବା ଚିନ୍ତାରେ ଉପାଧିକୁ ବ୍ୟାଧିବିଶେଷ ବୋଲି ମନେ କରନ୍ତି । ଅଜ୍ଞାତ ଲୋକର କାର୍ଯ୍ୟକଳାପ ସହିତ ଏହାର ସମ୍ବନ୍ଧ ଯେପରି ଘନିଷ୍ଠ; ଉପାଧିଧାରୀ ଲୋକର କାର୍ଯ୍ୟ ସହିତ ଏହାର ସମ୍ବନ୍ଧ ତଦପେକ୍ଷା ଅଧିକ ଘନିଷ୍ଠ । ଉପାଧି ପାଇଥିବା କୌଣସି ଲୋକ ପରବର୍ତ୍ତୀ ଜୀବନର କାର୍ଯ୍ୟ ଦ୍ୱାରା ସ୍ୱୀୟ ଅଯୋଗ୍ୟତା ପ୍ରଦର୍ଶନ କଲେ ସମାଜରେ ଯେପରି କଳଙ୍କିତ ହୁଅନ୍ତି, ଅନୁପାଧିକ ଲୋକ କେବେହେଁ ସେପରି କଷ୍ଟ ଅନୁଭବ କରନ୍ତି ନାହିଁ; ସୁତରାଂ ଉପାଧି ପ୍ରକୃତ ଯୋଗ୍ୟ ବ୍ୟକ୍ତି ପକ୍ଷରେ ଶଙ୍କା ବା ଅହଙ୍କାରର ବିଷୟ ନୁହେଁ; ସମସାମୟିକ ଲୋକସମାଜରେ ତାହାଙ୍କର ବିଶେଷତ୍ୱ ପ୍ରଦର୍ଶକ ମାତ୍ର । ବଳଦେବ କଳନ୍ତ୍ରର

ସଭାଙ୍କଠାରୁ 'କବିସୂର୍ଯ୍ୟ' ଉପାଧି ଗ୍ରହଣ କରି ସେହି ଉପାଧିର ମର୍ଯ୍ୟାଦାକୁ ଅକ୍ଷୁଣ୍ଣ ରଖିବା ପାଇଁ ଏକାନ୍ତ ଉଦ୍‌ବିଗ୍ନ ହୋଇ ପଡ଼ିଲେ ଏବଂ ସେହି ଉପାଧିକୁ ସେ ନିଜ ଅଗାଧ ସାଧନାର କାର୍ଯ୍ୟକଳାପର ସମ୍ମାନର ଫଳ ବୋଲି ଭାବୁ ନ କରି ଭବିଷ୍ୟତ୍ କାର୍ଯ୍ୟକଳାପର ଉତ୍ସାହପ୍ରଦ ମନ୍ତ୍ର ବୋଲି ଭାବିଲେ । ଉପାଧି ପାଇବା ପୂର୍ବରୁ ବଳଦେବ ଯେଉଁ ସମସ୍ତ କବିତା ଲେଖିଥିଲେ, ସେଥିପାଇଁ ଯେବେ ସେ କବିସୂର୍ଯ୍ୟ ଉପାଧି ପାଇବାର ଉପଯୁକ୍ତ ବୋଲି ବିବେଚିତ ହୋଇଥାନ୍ତି, ତେବେ ତାଙ୍କର ପରବର୍ତ୍ତୀ କାର୍ଯ୍ୟକଳାପ ପାଇଁ ସେ ଅବଶ୍ୟ ତଦପେକ୍ଷା ଉତ୍କୃଷ୍ଟତର ଅଧିକ ସମ୍ମାନସୂଚକ କୌଣସି ବିଶିଷ୍ଟ ଉପାଧି ପାଇବାର ଯୋଗ୍ୟ ହୋଇ ଜଣିମାନ ବିବେଚିତ ହେବେ । ଅମ୍ଭେମାନେ ଯେଉଁଭଳି ଆଲୋଚନା କରି ଦେଖିଅଛୁ, ଯେଉଁ ସବୁ ରଚନାବଳୀ ପାଇଁ ବଳଦେବ ପ୍ରାଚୀନ ଉତ୍କଳ ସାହିତ୍ୟ ରାଜ୍ୟରେ ଅପ୍ରତିଦ୍ୱନ୍ଦ୍ୱୀ ଅମର କବି, ସେ ସବୁ ତାଙ୍କର କବିସୂର୍ଯ୍ୟ ଉପାଧି ପାଇବାର ପରବର୍ତ୍ତୀ ରଚନା ।

ବଳଦେବ ସଂସ୍କୃତ ଭାଷାରେ ଅସାଧାରଣ ପଣ୍ଡିତ ଥିଲେ । ଏବଂ ଷଡ୍‌ଦର୍ଶନଶାସ୍ତ୍ରର ଆଲୋଚନାଦ୍ୱାରା ତାଙ୍କର ଧୀଶକ୍ତି ପରିମାର୍ଜିତ ଓ ସୂକ୍ଷ୍ମ ବ୍ରହ୍ମତତ୍ତ୍ୱ ଅନୁସନ୍ଧାନକ୍ଷମ ହୋଇଥିଲେ ମଧ୍ୟ ସେ ନିତ୍ୟକଳ୍ପଲତାମୟ କାବ୍ୟକାନନରେ ଶବ୍ଦାଳଙ୍କାରପୂର୍ଣ୍ଣ ଶିଖରରୁ ବିହାର କରିବାକୁ ଜୀବନରେ ସ୍ୱର୍ଗୀୟ ସୁଖ ବୋଲି ମନେ କରୁଥିଲେ । ସେତେବେଳେ ଅଠଗଡ଼ର ରାଜଦରବାର 'ବୁଧହଂସ କେଳିସରଃ' ଥିବାରୁ ସ୍ଥାନୀୟ ଓ ଅନ୍ୟ ପଣ୍ଡିତମଣ୍ଡଳୀର ସମାବେଶ ହୋଇଥିଲା । ଉପାଧି ପାଇବା ପରେ ବଳଦେବ କେବେ କେବେ ଅବସରମତେ ସଂସ୍କୃତ କବିତା ଲେଖି ରାଜସଭାରେ ପ୍ରତ୍ୟହ ଆବୃତ୍ତି କରି ପଣ୍ଡିତମଣ୍ଡଳୀରେ ସୁପ୍ରଶଂସିତ ହେଉଥିଲେ । କେବେ କେବେ ବା କୋଟିଏ ସ୍ୱରଚିତ ଓଡ଼ିଆ ସଙ୍ଗୀତ ତାଙ୍କର ସୁମଧୁର କଣ୍ଠସ୍ୱରରେ ଆବୃତ୍ତି କରି ଶ୍ରୋତାବୃନ୍ଦମାନଙ୍କର ମନୋରଞ୍ଜନ କରୁଥିଲେ । ତତ୍ପ୍ରଣୀତ ସଂସ୍କୃତ ରଚନାବଳୀ ଅଦ୍ୟାପି ଅପ୍ରକାଶିତ । ଏ ଯୁଗରେ ସଂସ୍କୃତଭାଷାର ସମ୍ୟକ୍ ଆଲୋଚନା ଅଭାବରୁ ସେସବୁରେ ପାଠକଙ୍କର ଦୃଷ୍ଟି ପଡ଼ୁନାହିଁ, କିନ୍ତୁ ସଂସ୍କୃତ ସାହିତ୍ୟ ଭଣ୍ଡାରରେ ସେସବୁ ଯେ ପରମ ଆଦରଣୀୟ ରତ୍ନ, ଏହା ପଣ୍ଡିତ ମାତ୍ରେ ଏକ ବାକ୍ୟରେ ସ୍ୱୀକାର କରନ୍ତି । ବଳଦେବଙ୍କ ସଂସ୍କୃତ ରଚନାବଳୀର ବୈଶିଷ୍ଟ୍ୟ ଓ ସରସତା କେବଳ ପଣ୍ଡିତମାନେ ବୁଝି ପାରୁଥିଲେ, ଜନସଭାର ସାଧାରଣ ଲୋକେ ସେ ରସ ଆସ୍ୱାଦନରୁ ବଞ୍ଚିତ ହୋଇ ତାଙ୍କୁ ଓଡ଼ିଆ କବିତା ଆବୃତ୍ତି କରିବାପାଇଁ ପୁନଃପୁନଃ ଅନୁରୋଧ କଲେ, ତେଣୁ ସେ କେତେବେଳେ ନିଜ ନାମରେ, କେତେବେଳେ ବା ରାଜା ରାମଚନ୍ଦ୍ର ଛୋଟରାୟଙ୍କ ନାମରେ କବିତା ରଚନା କରି ରାଜସଭାରେ ଆବୃତ୍ତି କରିବାଦ୍ୱାରା ସାଧାରଣ ଲୋକଙ୍କର ଚିତ୍ତରଞ୍ଜନ

କରୁଥିଲେ । ଆମ୍ଭେମାନେ ପୂର୍ବେ କହିଅଛୁଁ ଯେ, ତାହା ଭଞ୍ଜୀୟ ସ୍ୱପ୍ନ; ସେତେବେଳେ ମଧ୍ୟ ନାରିକେଳଫଳସଦୃଶ ଭଞ୍ଜୀୟ କାବ୍ୟରୁ ରସ ଆସ୍ୱାଦନ କରିବାରେ ସାଧାରଣ ଲୋକମାନେ ଅକ୍ଷମ ଥିଲେ, ତେଣୁ ବଳଦେବଙ୍କ ରୂପରେ ସାଧାରଣ ସ୍ୱଳ୍ପଶ୍ରମରେ ସେଗୁଡ଼ିକର ଶବ୍ଦ ବ୍ୟାଖ୍ୟା କରିବାର ଲୋଡ଼ ଅସିତ ହୋଇଥିଲା । ବଳଦେବଙ୍କ ଶବ୍ଦ ଚାତୁରୀ ଓ ବ୍ୟାଖ୍ୟାକୌଶଳ ଦେଖି ରାଜା ତଥା ସାଧାରଣ ଲୋକସମାଜ ଏପରି ମୁଗ୍ଧ ହୋଇଥିଲେ ଯେ, ସେମାନେ ଆହାର ନିଦ୍ରା ତ୍ୟାଗ କରି ଦିନେ ଦିନେ ସାରା ରାତି ଜାଗ୍ରତ ରହି ତାହା ଶୁଣୁଥିଲେ । ଭଞ୍ଜ ଯୁଗୋଚିତ ରୁଚିର ଅନୁବର୍ତ୍ତୀ ହୋଇ ଯେଉଁ ସବୁ ଆଦିରସାତ୍ମକ କବିତା ଲେଖିଥିଲେ, ତାହା ଯେ ତତ୍କାଳୀନ ଜନସମାଜକୁ ମନ୍ତ୍ରମୁଗ୍ଧ କରିଥିବ, ଏଥିରେ ସନ୍ଦେହ କରିବାର କୌଣସି କାରଣ ନାହିଁ । ଏହି କବିତାମାନଙ୍କର ପୁନଃପୁନଃ ଆବୃତ୍ତି ଓ ବ୍ୟାଖ୍ୟାଦ୍ୱାରା କବିତା ରଚନାର କୌଶଳ ଓ ପାରିପାଟ୍ୟ ତାଙ୍କ ହୃଦୟରେ ବଦ୍ଧମୂଳ ହୋଇଗଲା । ବାରମ୍ବାର ଆଲୋଚନା ଦ୍ୱାରା ସେ ଭଞ୍ଜୀୟ କବିତାର ଦୋଷ ଓ ଗୁଣ ସୁନ୍ଦରରୂପେ ହୃଦୟଙ୍ଗମ କରି ପାରିଥିଲେ, ତେଣୁ ନିଜ ରଚନାରେ ସେସବୁ ଦୋଷ ଯେପରି ପ୍ରବେଶ ନ କରେ, ସେ ବିଷୟରେ ସେ ସର୍ବଦା ସତର୍କ ଥିଲେ । କିନ୍ତୁ ସେ ଆଦିରସପ୍ରିୟ ସାଧାରଣ ଲୋକ ରୁଚିର ଅନୁବର୍ତ୍ତୀ ହୋଇ ପ୍ରଥମେ ପ୍ରଥମେ ଆଦିରସର ବର୍ଣ୍ଣନା ପ୍ରସଙ୍ଗରୁ ଏକାବେଳେ ମୁକ୍ତ ହୋଇ ପାରିଲେ ନାହିଁ, ତଥାପି ତାଙ୍କ କବିତାବଳୀ ମଧ୍ୟରେ କ୍ୱଚିତ୍ ଉତ୍କଟ ଆଦିରସର ବର୍ଣ୍ଣନା ଦେଖାଯାଏ ।

ଦିନେ କବିସୂର୍ଯ୍ୟଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ରାଜା ଶ୍ୟାମଚନ୍ଦ୍ର ଜ୍ୟେଷ୍ଠସ୍ୟ ସ୍ତ୍ରୀୟ ପିତୃବ୍ୟଙ୍କ ଘରକୁ ବିଜେ କରିଥିଲେ । ସେଠାରେ ଗୋଟିଏ ଲାବଣ୍ୟମୟୀ ପଞ୍ଚମବର୍ଷୀୟା କନ୍ୟାର ଅସାଧାରଣ ଅଙ୍ଗସୌଷ୍ଠବରେ ମୁଗ୍ଧ ହୋଇ ରାଜା ପିତୃବ୍ୟଙ୍କ କନ୍ୟାର ପରିଚୟ ଜିଜ୍ଞାସା କଲେ । ଯେତେବେଳେ ସେ ଶୁଣିଲେ ଯେ, କନ୍ୟାଟି ମାତୃ-ପିତୃହୀନା ଓ ନିରାଶ୍ରୟା ହୋଇ ଅଶ୍ରୁସ୍ୱର କାମନାରେ ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ ରାଜାନ୍ତଃପୁରକୁ ଆସୁଅଛି, ସେତେବେଳେ ସେ ଏକାନ୍ତ କରୁଣାପୀଡ଼ିତ ହୋଇ ତାକୁ ଅନ୍ତଃପୁର ମଧ୍ୟରେ ରାଜକନ୍ୟାରୂପେ ପ୍ରତିପାଳନ କରିବାର ଆଦେଶ ପ୍ରଦାନ କଲେ । କନ୍ୟାଟି କୁଳୀନ କରଣଗୃହରେ ଜନ୍ମିଥିଲା ଏବଂ ଜନକ ଜନନୀ ତାହାର ଅସାଧାରଣ ଅଙ୍ଗସୌଷ୍ଠବ ଦେଖି ତାକୁ 'ଚନ୍ଦ୍ରକଳା' ନାମରେ ଅଭିହିତ କରିଥିଲେ । ଚନ୍ଦ୍ରକଳା ରାଜାଦେଶରେ ରାଜକନ୍ୟାସ୍ଥାନୀୟ ହୋଇ ତତ୍କ୍ଷଣାତ୍ ଅନ୍ତଃପୁରକୁ ଆଗତ ହେଲେ । ସ୍ନେହମୟୀ ରାଣୀ ମଧ୍ୟ କନ୍ୟାଟିର ରୂପ ଓ ଗୁଣରେ ଏକାନ୍ତ ଆକୃଷ୍ଟା ହୋଇ ତାକୁ ଆତ୍ମଜାସ୍ଥାନୀୟ ମନେ କରି ତାହାର ଲାଳନପାଳନ ଓ ଶିକ୍ଷାରେ ଯତ୍ନବତୀ ହେଲେ ।

ରାଜା ଥରେ ପ୍ରସଙ୍ଗକ୍ରମେ କବିସୂର୍ଯ୍ୟଙ୍କୁ କହିଲେ, "ଭଞ୍ଜେ ଯେଉଁ ଗଢ଼ଣରେ 'ଲାବଣ୍ୟବତୀ' ରଚନା କରିଅଛନ୍ତି, ଆପଣ ସେହି ଗଢ଼ ଅବଲମ୍ବନ କରି ଏହି କନ୍ୟା ଚନ୍ଦ୍ରକଳାକୁ ଲକ୍ଷ୍ୟକରି 'ଚନ୍ଦ୍ରକଳା' ନାମରେ ଖଣ୍ଡିଏ କାବ୍ୟଗ୍ରନ୍ଥ ରଚନା କରନ୍ତୁ ।" ରାଜାଙ୍କ ଆଦେଶରେ କବିସୂର୍ଯ୍ୟ 'ଚନ୍ଦ୍ରକଳା' ନାମକ ଖଣ୍ଡିଏ ଛାନ୍ଦ ଗ୍ରନ୍ଥ ଲେଖିବାକୁ ଆରମ୍ଭ କଲେ । ସ୍ୱର୍ଗୀୟ ପଣ୍ଡିତ ଗୋବିନ୍ଦ ରଥ ଏହି ଗ୍ରନ୍ଥ ଖଣ୍ଡି ବହୁ ଆୟାସରେ ସଂଗ୍ରହ କରି ପ୍ରକାଶ କରିଅଛନ୍ତି । କିନ୍ତୁ ଲିପିକର ପ୍ରମାଦର ଆଧିକ୍ୟବଶତଃ ତାହାର ଅଧିକାଂଶ ଅବୋଧ । 'ଚନ୍ଦ୍ରକଳା'ର ଶୁଦ୍ଧ ଟୀକା ସମ୍ବଳିତ ସଂସ୍କରଣଟିଏ ପ୍ରକାଶିତ ହେଲେ ଉତ୍କଳ ସାହିତ୍ୟକ୍ଷେତ୍ରରେ ଗ୍ରନ୍ଥଟି ଯେ ଅମୂଲ୍ୟ ରତ୍ନରୂପେ ଆଦୃତ ହୁଅନ୍ତା, ଏଥିରେ ସନ୍ଦେହ ନାହିଁ । ବଳଦେବ ଇଚ୍ଛା କରିଥିଲେ, ସେହି ଗ୍ରନ୍ଥ ଖଣ୍ଡିକ ଚରିତ୍ରଚିତ୍ରଣ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣରୂପେ ପରିକଳ୍ପିତ କରି ନୂତନ ଆକାରରେ ଲେଖି ପାରିଥାନ୍ତେ; ମାତ୍ର ରାଜାଙ୍କ ଆଦେଶ ଓ ସମାଜର ରୁଚିର ଅନୁବର୍ତ୍ତୀ ହୋଇ ସେ ଭଞ୍ଜକବିଙ୍କ 'ଲାବଣ୍ୟବତୀ'ର ଚରିତ୍ର ଚିତ୍ରଣକୁ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣରୂପେ ତାଙ୍କ ଗ୍ରନ୍ଥରେ ଗ୍ରହଣ କରିଅଛନ୍ତି । ମାତ୍ର ବର୍ଣ୍ଣନାଗୁଡ଼ିକ, ଅଦ୍ଭୁତ ଶବ୍ଦପ୍ରୟୋଗ ଓ ମୌଳିକ ରଚନାଭଙ୍ଗୀ ତାଙ୍କର ବୈଶିଷ୍ଟ୍ୟକୁ ଉଚ୍ଚରେ ସର୍ବଥା ଅକ୍ଷୁଣ୍ଣ ରଖିଅଛି ।

ସୂର୍ଯ୍ୟୋପାସକ କବି ଲାବଣ୍ୟବତୀର ପ୍ରଥମ ଛାନ୍ଦରେ ସଂସ୍କୃତ ଅଳଙ୍କାର-ଶାସ୍ତ୍ର ନିୟମରେ ଆଦୌ ସ୍ୱୀୟ ଇଷ୍ଟଦେବତାଙ୍କୁ ସ୍ତବ କରି ପରେ ଲାବଣ୍ୟବତୀର ପୂର୍ବଜନ୍ମ କଥା ଏହିପରି ବର୍ଣ୍ଣନ କରିଅଛନ୍ତି—ଥରେ ପାର୍ବତୀ କୈଳାସପର୍ବତରେ ପ୍ରାଣନାଥଙ୍କର ଅନୁରୂପ ସଙ୍ଗିନୀ ନ ଦେଖି ସ୍ୱୀୟ ମନରୁ ଅସାଧାରଣ ରୂପଧାରିଣୀ କାଞ୍ଚନବତୀ ନାମ୍ନୀ ଗୋଟିଏ କନ୍ୟା ଜାତ କରାଇଲେ । ପାର୍ବତୀ କାଞ୍ଚନବତୀଙ୍କ ସଙ୍ଗେ କେତେକ ସମୟ କ୍ରୀଡ଼ା କରିବା ପରେ ହଠାତ୍ ତପସ୍ୟାରୁ ପ୍ରତ୍ୟାଗତ ଶିବଙ୍କ ଡମ୍ବରୁନାଦ ଶୁଣି ପାରିଲେ । ସେତେବେଳେ ପାର୍ବତୀ ଭାବିଲେ, 'ହର ନେତ୍ରପାତ ହେବ ଯେବେ ଏ ସୁନ୍ଦରୀ, ଶିବ ଶିବା ମୋହର ସପତ୍ନୀପଣ ଘଟି ।' ତେଣୁ ସେ କନ୍ୟାକୁ ନିର୍ଜନ ଅରଣ୍ୟରେ ଜୀବନ ଅତିବାହିତ କରିବାକୁ ଆଦେଶ ଦେଇ କହିଲେ ଯେ, "ଯେବେ ତୁ ଗୃହର ଦ୍ୱାର ଲଙ୍ଘନ କରି କୌଣସି ପୁରୁଷର ରୂପ ଗ୍ରହଣ କରିବୁ, ତେବେ ତୋର ପ୍ରାଣନାଶ ହେବ । କିନ୍ତୁ ପର-ଜନ୍ମରେ ସେହି ପୁରୁଷକୁ ତୁ ସ୍ୱାମୀରୂପରେ ପାଇବୁ ।" କାଞ୍ଚନବତୀ ଏହି ରୂପରେ କେତେ କାଳ ନିର୍ଜନ ଅରଣ୍ୟରେ ବାସ କଲା ପରେ ଥରେ ପ୍ରଭାକର ନାମକ ଜଣେ ରାଜପୁତ୍ର ସଙ୍ଗେ ସେଠାରେ ତାର ସାକ୍ଷାତ୍କାର ହେଲା ଏବଂ ଅଭିଶାପର ଫଳାନୁସାରେ କାଞ୍ଚନବତୀ ପ୍ରାଣତ୍ୟାଗ କଲା । ପ୍ରଭାକର ମଧ୍ୟ ସେହି ରମଣୀରତ୍ନ ଲାଭରୁ ବଞ୍ଚିତ ହୋଇ ଗଙ୍ଗାସାଗରରେ ଆତ୍ମବିସର୍ଜନ କଲା । ପରଜନ୍ମରେ

ସେମାନେ ସବର୍ଣ୍ଣବର୍ଗ ଓ ଚନ୍ଦ୍ରବିନ୍ଦୁରୂପେ ବ୍ୟବହାର କଲେ । ମାତ୍ର ଜନ୍ମଭୂମି-ବତ୍ସଳ ବଳଦେବ 'ଚନ୍ଦ୍ରକଳା'ର ପ୍ରଥମ ଛାନ୍ଦରେ ସ୍ୱୀୟ ମାତୃଭୂମି ଓଡ଼ିଶାର ଇଷ୍ଟଦେବତା ଜଗନ୍ନାଥ ଦେବଙ୍କ ସ୍ତବ କରିଅଛନ୍ତି । ଚନ୍ଦ୍ରକଳାର ସମଗ୍ର ପ୍ରଥମ ଛାନ୍ଦଟି ଜଗନ୍ନାଥମନ୍ଦିରର ବେଢ଼ା ମଧ୍ୟରେ ଥିବା ଭିନ୍ନ ଭିନ୍ନ ଦେବଦେବୀଙ୍କର ବନ୍ଦନ ରୂପ ଗୁଣ ବର୍ଣ୍ଣନାରେ ପରିପୂର୍ଣ୍ଣ ।

କବି ପ୍ରଥମେ ସିଂହଦ୍ୱାରକୁ ନମସ୍କାର କରି ସିଂହଦ୍ୱାର ସମୀପବର୍ତ୍ତୀ ଜଗଦ୍ଭୂଷୀ ପତିତପାବନଙ୍କୁ ବର୍ଣ୍ଣନ କରି କହୁଅଛନ୍ତି—

"ପତିତଜନଙ୍କର ତ ଅମ୍ବର ଅବଶ୍ୟକ,
ଅବଲମ୍ବ କରନ୍ତି ମୁମୁକ୍ଷୁ ଅନେକ ।
ଅଘ ପଙ୍କ ହେଲେ ହେବ ପ୍ରକ୍ଷାଳଣ ଖଣ୍ଡ,
ଏହି ଚିନ୍ତାରେ ଯେ ଜନପଦ ଅଭ୍ୟସନ୍ତି ।"

କବିତାର ସରସତା ଓ ଝଙ୍କାର ମଧ୍ୟରେ ପ୍ରଶସ୍ତଭାବ ପ୍ରକାଶର କ୍ଷମତା ଦେଖି ହୃଦୟ ଅପୂର୍ବ ଆନନ୍ଦରେ ପୂର୍ଣ୍ଣ ହୋଇ ଉଠେ । ଏହି ଛାନ୍ଦରେ ଏପରି ଗୋଟିଏ ପଦ ମଧ୍ୟ ନାହିଁ, ଯହିଁରେ କବି ନିଜର କବିତ୍ୱଶକ୍ତି ପ୍ରଦର୍ଶନ କରି ନାହାନ୍ତି । ପ୍ରତ୍ୟେକଟିକୁ ଉଦ୍ଧାର କରି ପାଠକସମାଜକୁ ଉପହାର ଦେବାକୁ ଇଚ୍ଛା ହୁଏ । ପୁରୀର ଜଗନ୍ନାଥମନ୍ଦିର ହିନ୍ଦୁଧର୍ମର ଉଦାର ସାମ୍ପ୍ରଦାୟିକତାର ସମନ୍ୱୟକ୍ଷେତ୍ର । ତନ୍ତ୍ରପ୍ରଧାନ ମତବାଦକୁ ମନ୍ଦିର ମଧ୍ୟରେ ଶକ୍ତିରୂପିଣୀ ବିମଳାଙ୍କ ଅଧିଷ୍ଠାନଦ୍ୱାରା କିପରି ଏକ ମହାଧର୍ମର ଅଙ୍ଗୀଭୂତ କରାଯାଇଅଛି, ତାହା ହିନ୍ଦୁ-ମତାବଲମ୍ବୀମାନେ ବେଶ୍ ବୁଝି ପାରନ୍ତି । ବିମଳାଙ୍କ ବର୍ଣ୍ଣନାପ୍ରସଙ୍ଗରେ କବି କହୁଅଛନ୍ତି—

"ଯାହା ପ୍ରସାଦକଣକୁ ମହାପ୍ରସାଦରେ,
ପରଶି ହୁଅଇ ଜଗତ୍ତ୍ରୟ ପ୍ରମୋଦରେ ।
ମୃଗେନ୍ଦ୍ରବାହିନୀ କ୍ଷେତ୍ରବର ଅଧୀଶ୍ୱରୀ,
ନାମସୂତା ସୁଧାକୁମ୍ଭ-ଧାରିଣୀ ସୁନ୍ଦରୀ ।
ବିମଳା ବିମଳ ଅମ୍ଭୋରୁହ ବିଲୋଚନା,
ହୋଇବେ କି ମୋର ପାପକଳାପମୋଚନା ।"

ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କ ନିକଟରେ ଯାହା ଭୋଗ କରାଯାଏ, ସେହି ପ୍ରସାଦ ବିମଳାଙ୍କୁ ସମର୍ପଣ କରାଯିବା ପରେ ମହାପ୍ରସାଦରେ ପରିଣତ ହୁଏ । ବିମଳାଦେବୀଙ୍କ ବର୍ଣ୍ଣନା ପ୍ରାରମ୍ଭରେ ଏହି ସତ୍ୟକୁ ପ୍ରଖ୍ୟାପନ କରିବାଦ୍ୱାରା କବି ଶାକ୍ତ ମତକୁ ପ୍ରଚଳିତ ହିନ୍ଦୁଧର୍ମର ମୂଳମନ୍ତ୍ରରୂପେ ଗ୍ରହଣ କରୁଥିବା ବୋଧ ହେଉ ନାହିଁ କି ?

ତତ୍ପରେ କବି ଦ୍ୱିତୀୟ ଛାନ୍ଦରେ ଚନ୍ଦ୍ରକଳାର ପୂର୍ବଜନ୍ମ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଏହିପରି ଉଲ୍ଲେଖ କରନ୍ତି—

ଏକଦା ଇନ୍ଦ୍ରପ୍ରମୁଖ ଦେବତାମାନେ କୌଣସି ଯଜ୍ଞ କରୁଥିଲେ । ଯଜ୍ଞର କାର୍ଯ୍ୟାରମ୍ଭ ହେବା ପରେ ଲବଣ୍ୟଧ୍ୱଜନାମା ଗନ୍ଧର୍ବ ଚନ୍ଦ୍ରମଞ୍ଜୁଳା(ନାମ୍ନୀ) ସ୍ତ୍ରୀ ସହ ପ୍ରଂସ୍ତିଗ ଯାନରେ ମୋହନା ନାମକ ନଗରୀ ପଥରେ ଯାଇ ସେଠାରେ ଉପସ୍ଥିତ ହେଲେ । ଦମ୍ପତି ଦେବତାଙ୍କୁ ପ୍ରଣାମ କଲାବେଳେ ସେମାନଙ୍କ ଅଲୌକିକ ରୂପମାଧୁରୀ ଦେଖି ଦେବବୃନ୍ଦଙ୍କ ଦୃଷ୍ଟି ସେହି ଅପରୂପ ରୂପସାଗରରୁ ସୁଷମା-ସୁଧା ପାନ କରିବାରେ ଲାଗିଲା । ଏହି ସମୟରେ ଲବଣ୍ୟଧ୍ୱଜ ଭାବରେ ଅଙ୍ଗୁଳିସଂଯୋଗ କରି ବଂଶୀବାଦନ କରିବାକୁ ଆରମ୍ଭ କରନ୍ତେ ଚନ୍ଦ୍ରମଞ୍ଜୁଳା ବିଶ୍ୱବିମୋହନ ସୁକଣ୍ଠରେ ସଙ୍ଗୀତ ଗାନ କଲା । ତ୍ରିଦଶମଣ୍ଡଳୀ ସେମାନଙ୍କ ଅଲୋକସାମାନ୍ୟ ରୂପ, ତଥା ଗୀତବାଦ୍ୟରେ ଏକାବେଳକେ ହୃତହୃଦୟ ହୋଇ 'ଲେଖା' (ଦେବ) ପଦ ବର୍ଜିଲେ । ସେହିଜନ୍ୟ ସେମାନେ ଲେଖା ନାମରେ ଅଭିହିତ ହୋଇଅଛନ୍ତି । ଯଜ୍ଞରେ ଉପସ୍ଥିତ ଦେବୀମାନେ ମଧ୍ୟ ଚନ୍ଦ୍ରମଞ୍ଜୁଳାର ରୂପ ଦେଖି ମନେ କଲେ, ଆମ୍ଭମାନଙ୍କର ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟଗର୍ବ ତଥା ଜୀବନଧାରଣ ବୃଥା । ତତ୍ପରେ ଦେବବୃନ୍ଦ ପରସ୍ପର ଚର୍ଚ୍ଚା କରି ସେହି ଗନ୍ଧର୍ବଦମ୍ପତିଙ୍କୁ ଦେବସଭା ମଧ୍ୟରେ ସେମାନଙ୍କ ସଙ୍ଗରେ ସମାନ ଆସନ ପ୍ରଦାନ କରି କହିଲେ, “ବେଶ, ଆମ୍ଭେମାନେ ତୁମ୍ଭ ଦୁହିଁଙ୍କ ରୂପଗୁଣରେ ମୁଗ୍ଧ ହୋଇ ପ୍ରସନ୍ନ ହୋଇ-ଅଛୁଁ । ତୁମ୍ଭେ ଦୁହେଁ ଦେବତାମାନଙ୍କ ଅନୁଗ୍ରହରୁ ଏ ଲୋକରେ ଦେବତାତ୍ମାଗଣ ହେବ । ଦେବତାମାନଙ୍କ ଅନୁରୋଧ ଏହି ଯେ, ତୁମ୍ଭେ ଦୁହେଁ ସ୍ୱ ସ୍ୱ ଲାବଣ୍ୟରୁ ଦେବ ଓ ଦେବୀମାନଙ୍କୁ କିଛି କିଛି ପ୍ରଦାନ କରିବ ।” ଏହା ଶୁଣି ଗନ୍ଧର୍ବଦମ୍ପତି ଏକାନ୍ତ ଦୁଃଖିତ ହେଲେ ଏବଂ ବିନମ୍ରସହକାରେ କହିଲେ, “ଆମ୍ଭେମାନେ ଦେବତାଙ୍କରେ ଜୀବନ ଦାନ କରିବାକୁ କୁଣ୍ଠିତ ନୋହୁଁ ; ମାତ୍ର ଗନ୍ଧର୍ବ ଜାତିର ଏକମାତ୍ର ସମ୍ବଳ ସ୍ତ୍ରୀ ରୂପଲାବଣ୍ୟରୁ ଅଣୁମାତ୍ର ପ୍ରଦାନ କରି ପାରିବୁଁ ନାହିଁ ।” ଏହି ଉତ୍ତରରେ ଦେବତାମାନେ କ୍ରୁଦ୍ଧ ହୋଇ ସେମାନଙ୍କୁ ଚିରକାଳୀନ ରଥାଙ୍ଗ ମିଥୁନ ପରି ପରସ୍ପର ବିଚ୍ଛିନ୍ନ ରହିବାକୁ ଅଭିଶାପ ଦେଲେ—

ଚର୍ଚ୍ଚି ଜାଦତ ଦେବ ପ୍ରଣମ୍ୟ ବସ୍ତୁ ।
ସ୍ୱାମିଙ୍କ କଣ୍ଠ ଦମ୍ପତିର ହୃଦୟ ।
ଶୋକବଶ ହୋଇ କଲେ ଏ ସ୍ତୁତି ।
ନମୋ ନମସ୍ତେ ସୁଧାଶନସଙ୍ଘ ॥
ନମସ୍ତେ ନାକଲୋକନିବାସିବାର ।
ଶୁଣନ୍ତ ତ୍ରିଦେବ ଗାନ ବିନାଶିବାର ॥
ଶୀଘ୍ର ଅମ୍ଭୋଦରୁ କମ୍ପୋଜ ଦୃଷ୍ଟି ।
ସମ୍ବରିଲେ କ ଥାଇ ପ୍ରମୈବ ସୃଷ୍ଟି ॥

ରକ୍ଷକଠାରେ ହେଲେ ଭକ୍ଷକ ଘାତ ।
ଶରଣଠାରୁ ହେଲେ ମରଣଘାତ ॥
ଯନ୍ତ୍ରା କ୍ଷୁଦ୍ରର ଶିଳା ଘନ ବାଧନେ ।
ବଦାନ୍ତୁ-ବିନାଶନ ନାହିଁ ଭୁବନେ ॥
ହରକି ଭକ୍ତ ସମ୍ଭୂ ତାର ନ ଲଭେ ।
ଭଗବାନ ଯାଉ ଭୂମି ମନ୍ଦ ନ ହେବେ ॥

ଏହି ସ୍ତବ ଶୁଣି ଦେବବୃନ୍ଦ କୃପାର୍ଦ୍ର ହୋଇ ଉପ୍ତାଙ୍କୁରରେ ସୁଧା ସେଚନ ପୂର୍ବକ ଏହିପରି ମୃଦୁବଚନ ପ୍ରକାଶ କଲେ—"ଶିବଗଣମାନଙ୍କର ଶାପ କଦାପି ଅନ୍ୟଥା ହୁଏ ନାହିଁ । ଏ ଦେହ ଶେଷରେ ତୁମ୍ଭେମାନେ ଏହି ରୂପ ଓ ଗୁଣ ପୁନଃ ପ୍ରାପ୍ତ ହେବ । ମାତ୍ର ବର୍ତ୍ତମାନ ଅବସ୍ଥାରେ ତୁମ୍ଭର ଅଳ୍ପ ମିଳନ ସମ୍ଭବପର ହେବ ।" ଏହି ଶାପଗ୍ରସ୍ତଙ୍କରେ ସେ ଦୁହେଁ ତଦ୍‌ବଶାତ୍ ଜନ୍ମିଲ ହୋଇ ଶିବ ଓ ଶିବାଙ୍କ ସେବାରେ ନିଯୁକ୍ତ ହେଲେ । ଏବେ ନାରଦଙ୍କ ବାଣୀବଶରୁ ସ୍ଖଳିତ ପୁଷ୍ପ ସେମାନଙ୍କ ଉପରେ ପତିତ ହେବାରୁ ପତିତ୍ୱପ୍ରାପ୍ତ ହୋଇ ପୁରୁଷ ସୋମଶର୍ମାଙ୍କ ଘରେ କୁତ୍ସିତ ଓ ସ୍ତ୍ରୀ କୈଳାସରେ ଦ୍ରାକ୍ଷାଲତାରୂପେ ଜନ୍ମଗ୍ରହଣ କଲେ । ସେମାନେ ଫଳପ୍ରଦାନଦ୍ୱାରା ଶିବ-ଶିବାଙ୍କୁ ତୁଷ୍ଟ କରି ପରଜନ୍ମରେ ଅନଙ୍ଗସୁନ୍ଦର ନାମକ ରାଜପୁତ୍ର ଓ ଚନ୍ଦ୍ରକଳାନାମ୍ନୀ ରାଜକନ୍ୟାରୂପେ ଜାତ ହେଲେ । ରାଜପୁତ୍ର ଓ ରାଜକନ୍ୟାଙ୍କ ଜନ୍ମବର୍ଣ୍ଣନା ମଧ୍ୟ ଅତି କୁତୂହଳପୂର୍ଣ୍ଣ । ସେ ସମସ୍ତର ବିସ୍ତାରିତ ଆଲୋଚନା ଏଠାରେ ସମୀଚୀନ ବୋଧ ନ ହେବାରୁ ସଂକ୍ଷେପରେ କେବଳ ଏତକ ମାତ୍ର ବ୍ୟକ୍ତ କଲି ।

ଲାବଣ୍ୟବତୀର ପୂର୍ବଜନ୍ମ ବୃତ୍ତାନ୍ତ ସଙ୍ଗେ ଚନ୍ଦ୍ରକଳାର ପୂର୍ବଜନ୍ମ ବୃତ୍ତାନ୍ତକୁ ତୁଳନା କଲେ ଜଣାଯାଏ ଯେ, କୁମାରସମ୍ଭବର ତୃତୀୟସର୍ଗରେ ବଳଦେବଙ୍କର ଚିତ୍ରକୁଶଳତା ସର୍ବଥା ପ୍ରଶଂସନୀୟ । ପାର୍ବତୀଙ୍କ ମନୋଜାତ ବନ୍ୟାର ରୂପମାଧୁରୀ ଦେଖିଲେ ଶିବ ପାର୍ବତୀଙ୍କ ପ୍ରତି ଆକୃଷ୍ଟ ହୋଇଥିଲେ, ଏ ତତ୍ତ୍ୱ ଅନେକ ଆଦର୍ଶ-ଯୋଗୀ ଦେବଦେବ ଶିବଙ୍କ ସ୍ୱଭାବର ଅନୁରୂପ କି ? ସେ ଯାହାହେଉ, ବଳଦେବ ଅନଙ୍ଗସୁନ୍ଦର ଓ ଚନ୍ଦ୍ରକଳାର ପରବର୍ତ୍ତୀ ଜନ୍ମ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ମଧ୍ୟ ସେହିପରି ମାନବ-ଚରିତ୍ରର ସୁସଙ୍ଗତ ଚିତ୍ର ପ୍ରଦାନ କରିଅଛନ୍ତି, ତାହା ପାଠ କଲେ ଜଣାଯାଏ ଯେ, ତତ୍ପ୍ରଣୀତ ଛନ୍ଦକୁ ଏହି ସ୍ଥଳରେ ସ୍ୱଭାବାନୁଗତ କଳ୍ପନା ତାଙ୍କ ଚରିତ୍ରର ବଶ ଥିଲା । ମାତ୍ର ସମସାମୟିକ ଲେଖକରୁଚିର ଅନୁବର୍ତ୍ତୀ ହୋଇ ପରବର୍ତ୍ତୀ ଛନ୍ଦମାନଙ୍କରେ ସେ ଲାବଣ୍ୟବତୀର ବସ୍ତୁବିଷୟ (Plot) ଗ୍ରହଣ କରିଅଛନ୍ତି । ବଳଦେବ ଉକ୍ତ ଉପାୟର ପ୍ରଧାନାର୍ଥ ତାଙ୍କ 'ଇଚ୍ଛା' କାବ୍ୟରେ ଇଚ୍ଛା-ଜନ୍ମକ୍ଷଣ ପୂର୍ବଜନ୍ମର ଅଭିଶାପ ବସ୍ତୁରେ ଯେଉଁ ଚିତ୍ର ଦେଇଅଛନ୍ତି, ତାହା ପାଠ କଲେ

ଜଣାଯାଏ ଯେ, ସେ ବଳଦେବଙ୍କର 'ଚନ୍ଦ୍ରକଳା'ର ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟମୂଳକ ରଚନାର ସ୍ପୃହା ଦୃଷ୍ଟିରେ ଗ୍ରହଣ କରିଅଛନ୍ତି । ଅବଶ୍ୟ ରାଧାନାଥଙ୍କ କଳ୍ପନା ତାହାକୁ ସରେ କବିତ୍ୱ ଏକାକାର ପ୍ରଦାନ କରିଅଛି, ମାତ୍ର ଘଟଣାର ମୂଳ ସେ ବଳଦେବଙ୍କ ଚନ୍ଦ୍ରକଳାରୁ ଗୃହୀତ, ତାହା ସହଜରେ ଅନୁମିତ ହୁଏ । ଚନ୍ଦ୍ରକଳାର ପରବର୍ତ୍ତୀ ଛନ୍ଦମାନଙ୍କରେ ଅଙ୍ଗନୃପତିଙ୍କ ଜନ୍ମଭୂମି ମହାଭଦ୍ରଘୋଷର ବର୍ଣ୍ଣନା, ଚନ୍ଦ୍ର-କଳାର ଜନ୍ମ, ବାଲ୍ୟଲୀଳା, କଳାବିଦ୍ୟାର ଅନୁଶୀଳନ, ଉଦ୍ୟାନବିହାର, ଜଳକେଳି, ବେଶବିନ୍ୟାସ, ଯୌବନାରମ୍ଭ, ଷଡ଼ ଋତୁ ପରିବର୍ତ୍ତନ, ସ୍ୱପ୍ନଦର୍ଶନ ପ୍ରଭୃତି ବର୍ଣ୍ଣିତ ହୋଇଅଛି । ବର୍ଣ୍ଣନାର କ୍ରମ ଲକ୍ଷଣୀୟଭାବରୁ ଗୃହୀତ ହୋଇଥିଲେହେଁ ବଳଦେବ ସେ ସ୍ଥଳରେ ସର୍ବତ୍ର ସ୍ୱୀୟ ଅସାଧାରଣ ପାଣ୍ଡିତ୍ୟ, ଅଲୌକିକ ରଚନାଚାତୁରୀ, ବିଚିତ୍ର ଅଳଙ୍କାରସୃଷ୍ଟି ଓ ଯଥାଯଥ ଶବ୍ଦପ୍ରୟୋଗର ବହୁଳ ନିଦର୍ଶନ ପ୍ରଦାନ କରିଅଛନ୍ତି । ବ୍ୟାକରଣ ଦୋଷ ବା ଅସାଧୁ ପ୍ରୟୋଗ ଚନ୍ଦ୍ରକଳାରେ ପ୍ରାୟଶଃ ଦୃଷ୍ଟ ହୁଏ ନାହିଁ, ତେବେ ସ୍ଥାନେ ସ୍ଥାନେ ଭାବର ଗମ୍ଭୀରତା ସାଧାରଣ ଲୋକଙ୍କ ପକ୍ଷରେ ବୁଝିବାକୁ ଦୁର୍ବୋଧ କରିଅଛି, ମାତ୍ର ଉତ୍କର୍ଷ କବିତା ଏବଂ ତାହା ତେତେ ଦୁର୍ବୋଧ ନୁହେଁ । ଆମ୍ଭେମାନେ ଉପରେ ଚନ୍ଦ୍ରକଳାର ଯେଉଁ କେତେକ ଅଂଶ ଉଦ୍ଧାର କରିଅଛୁଁ ତାହା ଅବେକ୍ଷଣ କଲେ ଜଣାଯାଏ ସେ କବି ସରଳ ସୁମଧୁର ରଚନାର ପକ୍ଷପାତୀ ଥିଲେ ; ଭାଷାର କଠିନ ଆବରଣରେ ଭାବର କମନୀୟ ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟ ଆଚ୍ଛାଦନ କରିବାକୁ ତାଙ୍କର ଆଦୌ ପ୍ରବୃତ୍ତି ନ ଥିଲା । ଯେଉଁ ସ୍ଥାନରେ ସେ କେତେଗୋଟି ସଂସ୍କୃତ ଶବ୍ଦ ପ୍ରୟୋଗ କରିଅଛନ୍ତି, ସେ ସ୍ଥାନରେ ତାଙ୍କର ରଚନା ଅଧିକତର ଶ୍ରୁତିମଧୁର ବା ଭାବୋଦ୍ଦୀପକ ହୋଇଅଛି । ସଂସ୍କୃତ ସାହିତ୍ୟରସିକ ଲୋକମାନଙ୍କ ପକ୍ଷରେ ଏହା ସ୍ୱାଭାବିକ । ସଂସ୍କୃତ ଭାଷାରେ କାଦମ୍ବରୀ ଗୋଟିଏ ଅମୂଲ୍ୟ ଗ୍ରନ୍ଥ । ରାଧାନାଥ ଚିଲିକାରେ "ଧାରାସ୍ନାତା ସ୍ତମ୍ଭସମା ଉତ୍ତୁଙ୍ଗ × × × ଅଦ୍ୟାପି ସ୍ମୃତିର ଗ୍ରାମାନ୍ତମରେଖା" ଉକ୍ତି ଅଂଶ ଯେପରି ଅବିକଳ କାଦମ୍ବରୀରୁ ଗ୍ରହଣ କରିଅଛନ୍ତି, ବଳଦେବ ମଧ୍ୟ ସେହିପରି ଚନ୍ଦ୍ରକଳାର ଦ୍ୱିତୀୟ ଛନ୍ଦରେ ମହାଭଦ୍ରଘୋଷ ରାଜଧାନୀର ବର୍ଣ୍ଣନାପ୍ରସଙ୍ଗରେ କାଦମ୍ବରୀର ଗୋଟିଏ ମନୋହର ବର୍ଣ୍ଣନା ଗ୍ରହଣ କରିଅଛନ୍ତି ।

"ଅମିତ ହିରଣ୍ୟଗର୍ଭଗୃହ ସମର୍ଚ୍ଚିରୁ
ସେ ନଗରୀ ତପସ୍ୱୀ ହରଶୃଙ୍ଗରେଖାରୁ
× × × ×
ସମସ୍ତ ପ୍ରାସାଦଶିଖରିଲୁ ଲଭରେ,
ନାହାନ୍ତି ବର୍ଣ୍ଣସଙ୍କର ସେ ପୁର ଭିତରେ ।

ଉଚ୍ଚ ହସା ଅନେ ତହିଁ ନାହିଁ କେଶଗ୍ରନ୍ଥ,
ଅନ୍ତରୀକ୍ଷା ଧନା ଦେଖା ନାହିଁ ଶୂନ୍ୟ ଗୃହ ।
ଦନ୍ତବାସ ଗୀତ ଧନା ସ୍ୱର ନାହିଁ ଅନେ,
କୁଞ୍ଜରେ ମଦବତୀର ଅଙ୍କ, ନାହିଁ ଜନେ ।
ଧମଶ ହୋଇଏ ଏକା ବନ୍ଧୁଙ୍ଗମ ପଥ,
କୁଞ୍ଚିଳ କେବଳ କଳାବଣଙ୍କ ଭଣ୍ଡାର ।
କାବ୍ୟେ କୁଟିଳତା, ଶାସ୍ତ୍ରେ ଚିନ୍ତା, କର୍ମଧ୍ୱଜେ,
କଠିନତା ମଣି ମାତ୍ର ରମଣୀ କୁଚରେ ।
କନକକଳସ ଦଣ୍ଡ ଧ୍ୱଜ ଅଙ୍କପଟେ,
ଚଞ୍ଚଳତା ବାରବନିତାଙ୍କ ନୟନେ ।”

× × × ×

ଜାଦବସିଂହର ଏହି ବର୍ଣ୍ଣନା ଅଳଙ୍କାରବାହୁଲ୍ୟସତ୍ତ୍ୱେ ସମ୍ଭବତଃ ଏପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଅନ୍ୟ କୌଣସି ଓଡ଼ିଆ କବି ସ୍ୱରଚିତ ଗ୍ରନ୍ଥରେ ସ୍ଥାନ ଦେଇ ପାରି ନାହାନ୍ତି । ଚନ୍ଦ୍ରକଳାର ବନବିହାର ଓ ବେଶବର୍ଣ୍ଣନା ସ୍ଥଳରେ କବି ଯେଉଁ ଅଦ୍ଭୁତ ରଚନାକୌଶଳ ଓ ମୌଳିକ କଳ୍ପନାସାମର୍ଥ୍ୟ ପ୍ରଦର୍ଶନ କରିଅଛନ୍ତି, ତାହା ଅନନ୍ୟ ଦୁର୍ଲଭ ପରି ବୋଧ ହୁଏ । ବଳଦେବ ଚନ୍ଦ୍ରକଳାର ଛନ୍ଦମାନଙ୍କୁ ନିଜ ନାମରେ ଭଣିତା ନ କରି ସ୍ୱୀୟ ଉତ୍ସାହଦାତା କଳଦୃଢ଼ର ରାଜା ରାମଚନ୍ଦ୍ର ଛୋଟରାୟଙ୍କ ନାମରେ ଭଣିତ କରିଅଛନ୍ତି । ପ୍ରତ୍ୟେକ ଛନ୍ଦର ରଚନା ଶେଷରେ ସେ ତାହା ରାଜସଭାରେ ପାଠ କରି ସଭାସଦମାନଙ୍କର ପ୍ରୀତି ଆକର୍ଷଣ କରୁଥିଲେ । ଏଣେ ରାଜା ତାହାଙ୍କର ଅସାଧାରଣ ଶକ୍ତିମତ୍ତା ଓ ପାଣ୍ଡିତ୍ୟ ଦେଖି ତାଙ୍କୁ ନିଜ ରାଜ୍ୟର ଦେବାନ କାର୍ଯ୍ୟରେ ନିଯୁକ୍ତ କରି ସମସ୍ତ ରାଜ୍ୟପରିଚାଳନାର ଭାର ତାଙ୍କ ଉପରେ ନ୍ୟସ୍ତ କଲେ । ଚନ୍ଦ୍ରକଳା ଗ୍ରନ୍ଥର ୧୯ଶ ଛନ୍ଦ ରଚିତ ହେବା ପରେ ରାଜାଙ୍କର ସେହି ପ୍ରାଣପ୍ରିୟା ପାଳିତା କନ୍ୟା "ଚନ୍ଦ୍ରକଳା" ସପ୍ତଦଶ ବର୍ଷ ବୟସରେ ହଠାତ୍ ବସନ୍ତ ରୋଗରେ ଆକ୍ରାନ୍ତ ହୋଇ ଅକାଳରେ ଭୂଲୋକରୁ ଅନ୍ତର୍ହିତ ହୋଇଗଲେ । ଦୁର୍ଭେଦ୍ୟ ବନବେଷ୍ଟିତ କନ୍ୟାର ବିବାହ ନିମନ୍ତେ ଆୟୋଜନ କରାଯାଇଥିବା ଦ୍ରବ୍ୟସମ୍ଭାର ତାହାର ଅନ୍ତ୍ୟେଷ୍ଟିକ୍ରିୟାରେ ବ୍ୟୟିତ ହେଲା । ରାଜା, ରାଜପରିବାର ଓ ଚନ୍ଦ୍ରକଳା ଛନ୍ଦର ଶ୍ରୋତୃମଣ୍ଡଳୀ ରାଜପାରିଷଦବର୍ଗ ଏହି ଘଟଣାରେ ଏକାନ୍ତ ଶୋକାକୁଳ ଓ ମ୍ରିୟମାଣ ହୋଇ ପଡ଼ିଲେ । ଅସ୍ମାନଙ୍କର କବି ବଳଦେବ ମଧ୍ୟ ତାଙ୍କ କାବ୍ୟ ଉପଜୀବ୍ୟ ନାୟିକାର ବିୟୋଗରେ ଏକାନ୍ତ ଶୋକାକୁଳ ହୋଇ ଛନ୍ଦର ପରିପୂର୍ଣ୍ଣତା ଅପେକ୍ଷା ଆଉ ଦୃଷ୍ଟିଦେଲେ ନାହିଁ, ସୁତରାଂ ଚନ୍ଦ୍ରକଳା ଅସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ଅବସ୍ଥାରେ ରହିଲା । ଆମ୍ଭେମାନେ ଅନୁମାନ କରୁଁ, ଶୋକାବେଗ କମିଗଲା ପରେ କବି ଇଚ୍ଛା

କରିଥିଲେ ଚନ୍ଦ୍ରକଳାକୁ ସଫଳ କରି ପାରିଥାନ୍ତେ, ମାତ୍ର ସେ ନିଜ ଗୁରୁ-ଉପରୋଧରେ କେବଳ ରାଜା ଏବଂ ଜନମଣ୍ଡଳୀର ଅନୁରୋଧକ୍ରମେ କୃଷ୍ଣଙ୍କ ଲାବଣ୍ୟବର୍ଣ୍ଣନାକୁ ଅନୁସରଣ କରି ଚନ୍ଦ୍ରକଳା ଲେଖିଥିଲେ; ତେଣୁ ଏପରି ଦୁର୍ଘଟନା ପରେ ସେ ଅଳ୍ପ ତାହାର ପୂର୍ଣ୍ଣତା ପ୍ରତି ଦୃଷ୍ଟି ଦେଲେ ନାହିଁ । ଶେଷରେ ଅଳ୍ପ ୭ ଗୋଟି ଛାନ୍ଦ ତହିଁରେ ଯୋଗ କରି ପୂଜା ସଫଳ କରିବାକୁ ଚେଷ୍ଟା କରିନାହାନ୍ତି ।

ଚତୁର୍ଥ ପରିଚ୍ଛେଦ

ଶାସନଦଣ୍ଡ ପ୍ରିୟ ଦେବାନ ବଳଦେବଙ୍କ ହସ୍ତରେ ନ୍ୟସ୍ତ କରି ଚନ୍ଦ୍ରକଳାର ବିୟୋଗ ପରେ ରାଜା ରାମଚନ୍ଦ୍ର ଛୋଟରାୟ ବହୁକାଳଯାଏ ଶୋକାକୁଳ ହୋଇ ରହିଥିଲେ । ପ୍ରତ୍ୟହ ପ୍ରାୟ ସନ୍ଧ୍ୟା ପରେ ରାଜା ପାରିଷଦ-ପରିବୃତ ହୋଇ ଚନ୍ଦ୍ରକଳାସମ୍ବନ୍ଧୀୟ କଥାରେ କାଳାତିପାତ କରୁଥାନ୍ତି । ବନ୍ଧୁ ସାନ୍ତ୍ୱନାସତ୍ତ୍ୱେ ହିଆ ଝଳିଲ ସ୍ନେହଶଲ୍ୟର ମର୍ମଭେଦ ପ୍ରତ୍ୟହଯାତନା ରାଜାଙ୍କର ଏକାନ୍ତ ଅସହ୍ୟ ହୋଇ ପଡ଼ିଥିଲା । ବୁଦ୍ଧିମାନ ବଳଦେବ ସୁକୁମାର ଶୋକର ଲଘୁକରଣ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟରେ କାବ୍ୟରସପାୟୀ ରାଜାଙ୍କୁ ଅନୁରଞ୍ଜକ ସଙ୍ଗୀତ ଓ କବିତାଦି ଶୁଣାଇବାର କଳ୍ପନା କଲେ । ରାମଚନ୍ଦ୍ର ଛୋଟରାୟ ପ୍ରକୃତରେ ଗୁଣଗ୍ରାହୀ ରସିକ ରାଜା । ବଳଦେବ ଯେତେବେଳେ ଦେଖିଲେ ଯେ, ରାଜାଙ୍କ ମନସ୍ତାପ ତାଙ୍କର କାବ୍ୟାଦି ଆଲୋଚନାର ପ୍ରଧାନ ଅନ୍ତରାୟ ହେଲା ସେତେବେଳେ ସେ ତାହାର ନିରାକରଣ ନିମିତ୍ତ ଯଥାଶକ୍ତି ଚେଷ୍ଟା କରିବାରେ ଲାଗିଲେ । ପୂର୍ବ ପ୍ରବନ୍ଧାବଳୀର ଆଲୋଚନାରେ ସାଧାରଣତଃ ତାଙ୍କର ଧୈର୍ଯ୍ୟଚ୍ୟୁତ ହେବାର ଦେଖି ସେ ନବ ନବ ଭାବଯୁକ୍ତ କ୍ଷୁଦ୍ର କ୍ଷୁଦ୍ର ସରସ ଚଉପଦୀ ବା ସଙ୍ଗୀତ ଶୁଣାଇବାରେ କୃତସଙ୍କଳ୍ପ ହୋଇ ତଦ୍‌ବିଷୟକ ରଚନାରେ ଅଭିନିବିଷ୍ଟ ହେଲେ । ରାଜକାର୍ଯ୍ୟ ପରିସମାପନା ପରେ ଯେଉଁ ଅଳ୍ପ ସମୟ ବଳୁଥିଲା, ସେ ସମୟରେ ସେ ସଙ୍ଗୀତ ରଚନାରେ ବ୍ୟାପୃତ ରହୁଥିଲେ । ଏହି ସଙ୍ଗୀତମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରୁ ଅଧିକାଂଶ ରାଜା ରାମଚନ୍ଦ୍ର ଛୋଟରାୟ ବା ଜଳଗ୍ରାମ ଅଧିପତିଙ୍କ ନାମରେ ଭଣିତ । ଏହି ସମୟରେ ରଚିତ ଅନେକଗୁଡ଼ିଏ କବିତା ଆମ୍ଭମାନଙ୍କ ହସ୍ତଗତ ହୋଇଅଛି । ଏହି ପୁସ୍ତକର ସଙ୍ଗୀତକଳ୍ପଲତା ପ୍ରକରଣରେ ଆମ୍ଭେମାନେ ପାଠକସମାଜକୁ ସେ ସବୁ ଉପହାର ପ୍ରଦାନ କରିଅଛୁଁ । ଯେଉଁ କବିତା ହୃଦୟର ଅନ୍ତରତମ ପ୍ରଦେଶର ଅନୁଭୂତି ପ୍ରକାଶ ନ କରେ ଏବଂ ସାଧାରଣ ପାଠକସମାଜକୁ କବିଙ୍କ ସ୍ୱରରେ ଅନୁପ୍ରାଣିତ ନ କରେ, ତାହା କବିତାପଦବାଚ୍ୟ ନୁହେଁ । କାରୁଣ୍ୟାଦି-

ବ୍ୟଞ୍ଜନରୁ ଯେ କବି କପିଳ ସ୍ୱଜାତିଙ୍କ ଦୃଷ୍ଟି ନିର୍ବାଚନରେ ଅଛି, ତାହା ମଧ୍ୟ ଅବେକ୍ଷଣୀୟ ବିଷୟ । କବିତା ସ୍ୱର୍ଣ୍ଣମୟୀ, ସ୍ୱଚ୍ଛନ୍ଦଗତିର ଶବ୍ଦଯୋଜନା ସେ ଯୁଗର ପ୍ରକାଶକ । ପ୍ରାଚୀନ ତଥା ଆଧୁନିକ ଉତ୍କଳ ସାହିତ୍ୟରେ ସେଭଳି କବିତାର ସ୍ଥାନ ପାଠକମାନେହିଁ ସ୍ଥିର କରିବେ ।

ଏହି ସମୟରେ ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ କାର୍ଯ୍ୟକାରିତାର ଅଭ୍ୟାସକରେ ବଳଦେବ ରାଜାଙ୍କୁ ଯଥେଷ୍ଟ କରିଲବା ପରେ ରାଜା ବଳଦେବଙ୍କୁ ଏକାନ୍ତ ବିଶ୍ୱାସଯୋଗ୍ୟ ଚକ୍ଷୁରେ ଦେଖିଲେ । ବଳଦେବଙ୍କୁ ସମସ୍ତ ରାଜ୍ୟ ପରିଚାଳନା ଦେଲେ । ବଳଦେବ କୁଳୀନ ବ୍ରାହ୍ମଣବଂଶରୁ ଉଦ୍ଭୂତ ହୋଇଥିଲେ । ସେ ସ୍ୱୀୟ ପୂର୍ବପୁରୁଷଙ୍କ ପଦାଙ୍କାନୁସରଣ କରି ପ୍ରକୃତ ମନ୍ତ୍ରୀର କାର୍ଯ୍ୟ କରିବାକୁ ଲାଗିଲେ । ପ୍ରାଚୀନ ଭାରତରେ କ୍ଷତ୍ରିୟ ରାଜାଙ୍କୁ ରାଜତ୍ୱ ଦେଇ ବ୍ରାହ୍ମଣମାନେହିଁ ମନ୍ତ୍ରୀରୂପେ ରାଜ୍ୟଶାସନ କରୁଥିଲେ । କେଣୁ ପ୍ରତ୍ୟେକ ଶୁଭାନୁଷ୍ଠାନରେ 'ଗୋବ୍ରାହ୍ମଣେଭ୍ୟଃ ଶୁଭମସ୍ତୁ ନିତ୍ୟଂ, ଲୋକାଃ ସମସ୍ତାଃ ସୁଖିନୋ ଭବନ୍ତୁ' ବୋଲି ଈଶ୍ୱରଙ୍କଠାରେ ପ୍ରାର୍ଥନା କରାଯାଉଥିଲା । ବଳଦେବଙ୍କର ନିର୍ଲୋଭ ବ୍ୟବହାର, ସତ୍ୟନିଷ୍ଠା ଓ ଅପ୍ରତ୍ୟାଶିତ ଭାବରେ ଲୋକସମାଜର ମଙ୍ଗଳ କରିବାର ବାସନା ଅଳ୍ପଦିନ ମଧ୍ୟରେ ତାଙ୍କୁ କନିକାର ପ୍ରକୃତିମଣ୍ଡଳୀରେ ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ କଲା । ସମୁଚ୍ଚ ରାଜପଦରେ ଅଳଂକୃତ ହୋଇ ମଧ୍ୟ ସେ ଏକାନ୍ତ ସରଳମନା ଓ ନିରାଡ଼ମ୍ବର ଥିଲେ । ସାଧାରଣ ଆମୋଦପ୍ରମୋଦ ତାଙ୍କ ହୃଦୟକୁ ସ୍ପର୍ଶ କରି ପାରି ନ ଥିଲା । ରାମଚନ୍ଦ୍ର ଦେବ ସ୍ୱୟଂ ତାଙ୍କ ଉପରେ ରାଜ୍ୟର ଆୟବ୍ୟୟର ଯାବତୀୟ ଭାର ଅର୍ପଣ କରିଥିଲେ । ସେ ଇଚ୍ଛା କରିଥିଲେ ସ୍ୱୀୟ ପାରିଶ୍ରମିକରୂପେ ରାଜକୋଷରୁ ବହୁ ଅର୍ଥ ସଞ୍ଚୟ କରି ପାରିଥାନ୍ତେ, ମାତ୍ର ସେ ବ୍ରାହ୍ମଣୋଚିତ ଖାଦ୍ୟ ଓ ବ୍ରାହ୍ମଣୋଚିତ ବସ୍ତ୍ରଭୂଷାରେ ସନ୍ତୁଷ୍ଟ ରହୁଥିଲେ; ସୁତରାଂ ବିଳାସବାସନା ଚରିତାର୍ଥ କରିବାରେ ବା ଭବିଷ୍ୟତ ନିମିତ୍ତ ସଞ୍ଚୟ କରିବାରେ ତାଙ୍କର ଆଦୌ ଭ୍ରୂକ୍ଷେପ ନ ଥିଲା । ରାଜାଙ୍କ ଅନୁମତିକ୍ରମେ ସେ ପ୍ରଜାସାଧାରଣର ଉପକାର ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟରେ ରାଜ୍ୟମଧ୍ୟରେ କୃଷିର ଉନ୍ନତି ପାଇଁ ଅନେକଗୁଡ଼ିଏ ବଡ଼ ବଡ଼ ପୋଖରୀ ଖୋଳାଇଲେ ଏବଂ ଦୁଃସ୍ଥ ପ୍ରଜାମାନଙ୍କୁ ରାଜକୋଷରୁ ଅର୍ଥ ସାହାଯ୍ୟ ଦେଇ ବିବିଧ ଶସ୍ୟଉତ୍ପାଦନରେ ଉତ୍ସାହିତ କଲେ । ଅଳ୍ପକାଳ ମଧ୍ୟରେ କନିକାର ପ୍ରକୃତିମଣ୍ଡଳୀ 'ରାମରାଜ୍ୟ'ର ସୁଖ ଉପଭୋଗ କରିବାକୁ ଲାଗିଲେ । ପ୍ରଜାକୁଳର ସୁବିଧା ପାଇଁ ସେ କନିକାର ପ୍ରାଚୀନ ଗଡ଼ରୁ ସୋମପେଣ୍ଠ ନିକଟବର୍ତ୍ତୀ ଦୁର୍ଗାପ୍ରସାଦ ନାମକ ସ୍ଥାନକୁ ଉଠାଇ ଆଣିଥିଲେ । କନିକାର ରାଜ୍ୟ ମଧ୍ୟରେ ଅନେକଗୁଡ଼ିଏ ଦେବମନ୍ଦିର ଥିଲା ଓ ପ୍ରତ୍ୟେକ ଦେବତାଙ୍କ ସେବାପୂଜା ନିମିତ୍ତ ପ୍ରଚୁର ଭୂସମ୍ପତ୍ତି ଦିଆ ଯାଇଥିଲା, କିନ୍ତୁ ଉପଯୁକ୍ତ ପରିଚାଳନା ଅଭାବରୁ ସେ ସବୁ ବ୍ୟକ୍ତିବିଶେଷର ସମ୍ପତ୍ତିରେ ପରିଣତ ହୋଇଥିଲା । କ୍ରମେ ବଳଦେବଙ୍କ ଦୃଷ୍ଟି ତହିଁରେ ପଡ଼ିଲା । ସେ ଦେଖିଲେ ଯେ,

ରାଜ୍ୟର ପ୍ରତ୍ୟେକ ଅଞ୍ଚଳରେ ପ୍ରଚୁର ଭୂସମ୍ପତ୍ତି ଦେବତାମାନଙ୍କ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟରେ ପ୍ରଦତ୍ତ ହୋଇଅଛି । ରାଜ୍ୟର ବୃଦ୍ଧିହେତୁ ଅର୍ଥ, ଅସହାୟ ଓ ଦରିଦ୍ର ଲୋକ-ମାନଙ୍କୁ ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ ସାହାଯ୍ୟ କରିବା ଏହି ସବୁ ଦେବୋତ୍ତର ସମ୍ପତ୍ତିର ଲକ୍ଷ୍ୟ; ତେଣୁ ସେ ଦେବ ମନ୍ଦିର ପରିଚାଳକମାନଙ୍କୁ ରାଜଧାନୀକୁ ଆହ୍ୱାନ କରି ଆଣି ତାଙ୍କର ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ଜ୍ଞାପନ କଲେ ଏବଂ ପ୍ରତ୍ୟେକ ମନ୍ଦିରର ପରିଚାଳନା କାର୍ଯ୍ୟପ୍ରଣାଳୀ ଉପରେ ନିଜେ ତୀକ୍ଷ୍ଣ ଦୃଷ୍ଟି ରଖିଥିଲେ । ଏହି ଭାବରେ କାର୍ଯ୍ୟ ହେବାରୁ ରାଜ୍ୟରେ କୌଣସି ଲୋକ କୌଣସି ଧନ ଅପବ୍ୟୟରେ ରତ ନ ଥିଲେ ।

ଅନନ୍ତର ସେ ଦେଖିଲେ ଯେ, ଆନ୍ଧ୍ରମାନଙ୍କ ସଙ୍ଗରେ ଆସି ଉତ୍କଳୀୟ-ମାନେ କ୍ରମେ ଆଚାରଭ୍ରଷ୍ଟ ହୋଇଅଛନ୍ତି ଏବଂ ଉତ୍କଳୀୟ ସ୍ମୃତି ଅନୁଯାୟୀ ହିନ୍ଦୁମାନଙ୍କର କ୍ରିୟାକଳାପ ସମାହୃତ ହେଉ ନାହିଁ; ତେଣୁ ସେ ସ୍ଥାନୀୟ ପଣ୍ଡିତମଣ୍ଡଳୀଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ପରାମର୍ଶ କରି ରାଜାଙ୍କ ସଭାପତିତ୍ୱରେ 'ଉତ୍କଳାଗମ' ନାମକ ଗୋଟିଏ ସଭା ପ୍ରତିଷ୍ଠା କଲେ । କ୍ରମେ ନଗରର ଶିକ୍ଷିତ ସମ୍ପ୍ରଦାୟ ଏଥିରେ ଯୋଗ ଦେଲେ ଏବଂ ସଭାର କାର୍ଯ୍ୟକଳାପ ଏବଂ ସଭ୍ୟଙ୍କ ନିଷ୍ପତ୍ତିରେ ଜନସମାଜ ପରମ ସନ୍ତୋଷ ପ୍ରକାଶ କଲେ । ବୁଦ୍ଧିମାନ୍ ବଳଦେବ ରାଜାଙ୍କୁ ସଭାପତି ନିର୍ବାଚନ କରିବାଦ୍ୱାରା ଅନେକ ସମୟରେ ରାଜ୍ୟଶାସନସଂକ୍ରାନ୍ତ ନାନା ଜଟିଳ ସମସ୍ୟା ମୀମାଂସା କରିବା ନିମନ୍ତେ ସଭାରେ ଉପସ୍ଥାପିତ କରୁଥିଲେ । ପାଶ୍ଚାତ୍ୟ ଶିକ୍ଷା ଓ ସଭ୍ୟତାର ପ୍ରଭାବରେ ଆସି ନ ଥିବା ଜଣେ ବ୍ରାହ୍ମଣ ପଣ୍ଡିତଙ୍କ ମସ୍ତିଷ୍କରେ ଶାସନଶୃଙ୍ଖଳା ନିମନ୍ତେ ଏଭଳି ସମଷ୍ଟିମତ ଗ୍ରହଣ କରିବାର ଚିନ୍ତା ପ୍ରବେଶ କରିବା ଉତ୍କଳ ପ୍ରଦେଶରେ ଅଭିନବ ବୋଧହୁଏ ।

ଜଳନ୍ତର ନିକଟରେ ମଞ୍ଜୁଷା ରାଜ୍ୟ ବିଦ୍ୟମାନ । ବହୁକାଳରୁ ମଞ୍ଜୁଷା ରାଜାଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ଜଳନ୍ତର ରାଜାଙ୍କର ବିବାଦ ଥିଲା ଏବଂ ସେହି ହେତୁରୁ ଉଭୟ ରାଜ୍ୟର ସମୂହ କ୍ଷତି ମଧ୍ୟ ହେଉଥିଲା । ବଳଦେବ ଦେଖିଲେ ଯେ, ଏହି ବିବାଦ ବର୍ଦ୍ଧିତ ହେଲେ ନିଶ୍ଚୟ ପ୍ରଜାମାନେହିଁ ପରିଣାମରେ ଦୁଃଖୀ ହେବେ; ତେଣୁ ନିଜ ସୂକ୍ଷ୍ମ ବୁଦ୍ଧି ପ୍ରୟୋଗରେ ଉଭୟ ରାଜ୍ୟକୁ ମିତ୍ରତାସୂତ୍ରରେ ଆବଦ୍ଧ ରଖିବାକୁ ଯତ୍ନ କଲେ । ଏହି ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟରେ ସେ ମଧ୍ୟସ୍ଥରୂପେ ମଞ୍ଜୁଷା ରାଜ୍ୟକୁ ଗମନ କଲେ ଏବଂ ତତ୍କାଳୀନ ମଞ୍ଜୁଷାର ରାଜା ତାଙ୍କର ଅସାଧାରଣ ବାକ୍ପଟୁତା, ପ୍ରତ୍ୟୁତ୍ପନ୍ନମତିତ୍ୱ ଓ ରାଜନୀତିକୁଶଳତା ଦେଖି ଏକାନ୍ତ ବିମୁଗ୍ଧ ହୋଇଗଲେ । ରାଜା ପୂର୍ବେ କବିସୂର୍ଯ୍ୟଙ୍କ ଖ୍ୟାତି ଶୁଣିଥିଲେ । ବର୍ତ୍ତମାନ ତାଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ପରିଚୟ ହେବାରୁ ଏକାନ୍ତ ପ୍ରୀତ ହୋଇ ପରମସମାଦରରେ ପଣ୍ଡିତୋଚିତ ସମ୍ମାନ ପ୍ରଦର୍ଶନ କରିବାରେ ଅଣୁମାତ୍ର କୁଣ୍ଠିତ ହେଲେ ନାହିଁ । ଏହି ସୁଯୋଗରେ ସେ ମଞ୍ଜୁଷାରାଜପରିବାରକୁ ଜଳନ୍ତର ରାଜପରିବାର ସଙ୍ଗେ ଚିରକାଳ ନିମନ୍ତେ ବନ୍ଧୁତ୍ୱ-

ସ୍ଥଳରେ ଅବଶ୍ୟ ରହିଥିଲେ । ଓଡ଼ିଶା ପ୍ରଭୃତି କଳକତ୍ତାର ପ୍ରତିବେଶୀ ରାଜନ୍ୟ-ବୃନ୍ଦ ମଧ୍ୟ ସେହି ଅସାଧାରଣ ଶକ୍ତିଶାଳୀ ମରାଠାଙ୍କର ଆକ୍ରମଣରୁ ରକ୍ଷା କରିବା ପାଇଁ ତାଙ୍କୁ ପୁନଃପୁନଃ ସ୍ଵ ସ୍ଵ ରାଜଧାନୀକୁ ନିମନ୍ତ୍ରଣ କରି ନେଇ ଯଥେଷ୍ଟ ସମାଦର କରୁଥିଲେ ।

ଆମ୍ଭେମାନେ ପୂର୍ବେ କହିଅଛୁଁ ଯେ ଓଡ଼ିଶା ଓ ଗଞ୍ଜାମର ରାଜାମାନଙ୍କ ଯତ୍ନରେ ଏ ଦେଶରେ ମାତୃଭାଷାର ତଥା ସଂସ୍କୃତଭାଷାର ଆଦର ଓ ଉନ୍ନତି ହୋଇଥିଲା । ବିଶେଷତଃ ପ୍ରାଚୀନ ଓଡ଼ିଶାରେ ସଂସ୍କୃତଭାଷାର ଆଲୋଚନା ବିଷୟ ବିଚାର କଲେ ଦେଖାଯାଏ ଯେ, ଓଡ଼ିଶାର ଭୂପତିମାନେ ଏହାର ପ୍ରଧାନ ପୃଷ୍ଠ-ପୋଷକ । ଅତି ପ୍ରାଚୀନକାଳରୁ ଆଜିଯାଏ ପ୍ରାୟ ପ୍ରତ୍ୟେକ ରାଜଧାନୀରେ ସଂସ୍କୃତ ଆଲୋଚନା ନିମିତ୍ତ ଗୋଟିଏ ଗୋଟିଏ ପଣ୍ଡିତସଭା ଅଛି । ଅବଶ୍ୟ ବର୍ତ୍ତମାନ ସମୟରେ କେତେକ ରାଜା ପାଶ୍ଚାତ୍ୟଶିକ୍ଷାପ୍ରଣୋଦିତ ହୋଇ ଅନ୍ୟ ସେ ଆଡ଼କୁ ମନ ଦେଇ ନାହାନ୍ତି, କିନ୍ତୁ ପ୍ରତ୍ୟେକ ରାଜଧାନୀ ଯେ ପୂର୍ବେ ସଂସ୍କୃତ ଆଲୋଚନାର କେନ୍ଦ୍ରସ୍ଥଳ ଥିଲା, ଏଥିରେ ଆଉ ସନ୍ଦେହ ନାହିଁ । ଏହି ଆଲୋଚନା ପ୍ରଭାବରୁ କେତେ ଲୋକ ଦେଶର, ତଥା ରାଜାର ମୁଖ ଉଜ୍ଜ୍ୱଳ କରିଯାଇଅଛନ୍ତି । ରାଜାମାନଙ୍କ ସଭାରେ ସମ୍ମାନିତ ହେବା ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟରେ ହିଁ ଗ୍ରାମେ ଗ୍ରାମେ ଶାସ୍ତ୍ରାଲୋଚନା ହେଉଥିଲା ଏବଂ ଶତ ଶତ ପଣ୍ଡିତ ଏହି ରାଜଧାନୀ-ମାନଙ୍କରେ ନିଜ ଶାସ୍ତ୍ର ଜ୍ଞାନ ଓ ପାଣ୍ଡିତ୍ୟର ପରିଚୟ ଦେଇ ଧନମାନଲାଭ କରୁଥିଲେ; କିନ୍ତୁ ଦୁଃଖର କଥା, ଆଧୁନିକ ଭୂପତିଙ୍କର ଉଦାସୀନତା, ତଥା ଶାସ୍ତ୍ରାଲୋଚନାବିମୁଖତା ଆଜି ଏ ଦେଶକୁ ପଣ୍ଡିତଶୂନ୍ୟ କରିବାକୁ ବସିଲାଣି । ବଳଦେବ ଯେତେବେଳେ କଳକତ୍ତାର ରାଜଦରବାରରେ ପ୍ରତିଷ୍ଠା ଲାଭ କରି ରାଜକାର୍ଯ୍ୟ ପରିଚାଳନ କରୁଥିଲେ, ସେତେବେଳେ ଏ ଦେଶର ବହୁ ପଣ୍ଡିତ ସେ ସ୍ଥାନରେ ନିତ୍ୟ ସମାଗତ ହେଉଥିଲେ । ଗୁଣଗ୍ରାହୀ ରାଜା ରାମଚନ୍ଦ୍ର ସ୍ୱୟଂ ମଧ୍ୟ ସମାଗତ ପଣ୍ଡିତମାନଙ୍କୁ ଯଥୋଚିତ ସମ୍ମାନ ପ୍ରଦର୍ଶନ କରିବାରେ ତ୍ରୁଟି କରୁ ନ ଥିଲେ । ଆଠଗଡ଼ ଗଞ୍ଜାମ ଜିଲ୍ଲାର ଅନ୍ୟତମ ରାଜ୍ୟ । ଶ୍ରୀ ହାଲୁକେଶ୍ୱର ହରିଚନ୍ଦନ ନାମକ ଜଣେ ବିଦ୍ୟୋତ୍ସାହୀ ଯୁବକ ରାଜା ସେତେବେଳେ ଆଠଗଡ଼ର ସିଂହାସନ ଅଳଙ୍କୃତ କରିଥିଲେ । ଆମ୍ଭେମାନେ ଯଥା କାଳରେ ଏହି ମହାନୁଭବ ନୃପତିଙ୍କ ବିଷୟ ଆଲୋଚନା କରିବୁଁ । ତାଙ୍କର ମଧ୍ୟ ଗୋଟିଏ ପଣ୍ଡିତସଭା ଥିଲା । ଅବେ ଆଠଗଡ଼ର କବି ରଥ ନାମଧେୟ କବୀନ୍ଦ୍ର ପ୍ରସିଦ୍ଧ ପଣ୍ଡିତ କଳକତ୍ତାର ରାଜଦରବାରକୁ ଗମନ କରି ବଳଦେବଙ୍କ ସାହାଯ୍ୟରେ ରାଜାଙ୍କ ସହ ପରିଚିତ ହେଲେ ଏବଂ କେତେକ ଦିନ ସେ ସ୍ଥାନରେ ଅବସ୍ଥାନ କରି ବଳଦେବଙ୍କ ଆତିଥେୟତା, ପାଣ୍ଡିତ୍ୟ ତଥା ସୌଜନ୍ୟରେ ବିମୁଗ୍ଧ ହୋଇ ଆଠଗଡ଼କୁ ଫେରି ଆସିଲେ ଏବଂ ତତ୍ପର

ପଣ୍ଡିତ ସଭାରେ ବଳଦେବଙ୍କର କବିତ୍ୱ ଓ ମଲ୍ଲଶାଟୀର ଭୂୟସୀ ପ୍ରଶଂସା କଲେ । କ୍ରମେ ଏକଥା ରାଜାଙ୍କ କର୍ଣ୍ଣଗୋଚର ହେଲା । ଅବଶ୍ୟ ଏହାପୂର୍ବରୁ ରାଜା ଚମ୍ପୂକବିଙ୍କ ଖ୍ୟାତି ଶୁଣିଥିଲେ । ବର୍ତ୍ତମାନ ନିଜ ରଥଙ୍କଠାରୁ ତାହାର ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ ପ୍ରମାଣ ପାଇ ତାଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ଦେଖା କରିବା ନିମିତ୍ତ ପଣ୍ଡାଙ୍କଦ୍ୱାରା ତାଙ୍କୁ ନିମନ୍ତ୍ରଣ କଲେ । ମାତ୍ର ବଳଦେବ ସେତେବେଳେ ରାଜକର୍ମରେ ଏକାନ୍ତ ବ୍ରତୀ ହୋଇ ରହିଥିବାରୁ ଅଠଗଡ଼ର ରାଜା ମହୋଦୟଙ୍କ ନିମନ୍ତ୍ରଣ ରକ୍ଷା କରି ପାରିଲେ ନାହିଁ ଏବଂ ପତ୍ର ଦ୍ୱାରା ପରେ ଦେଖା କରିବା ବିଷୟ ଜଣାଇଲେ । ମାତ୍ର ରାଜାମହୋଦୟ ଏଥିରେ ସନ୍ତୁଷ୍ଟ ନ ହୋଇ ପୁନର୍ବାର ଜଳନ୍ତରକୁ ଲୋକ ପଠାଇଲେ ଏବଂ ପଞ୍ଚବାହକଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ବଳଦେବଙ୍କ ଆସିବା ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟରେ ଶିବିକା ଓ ବାହକ ପ୍ରେରଣ କଲେ । ବଳଦେବ ଅଠଗଡ଼ ରାଜାଙ୍କର ଦୃଢ଼ ନିର୍ବନ୍ଧ ବିଷୟ ଅଗତ୍ୟା ରାମଚନ୍ଦ୍ର ଛୋଟରାୟଙ୍କ ନିକଟରେ ପ୍ରକାଶ କଲେ ଏବଂ ତାଙ୍କଠାରୁ ୬ ମାସ ପାଇଁ ବିଦାୟ ଗ୍ରହଣ କରି ଦେବାନ କାର୍ଯ୍ୟର ଭାର ମିତ୍ର ମହାନ୍ତି ନାମକ ବନ୍ଧୁଙ୍କର କନିଷ୍ଠ ବନ୍ଧୁ କର୍ମସୂତ୍ରଙ୍କୁ ପ୍ରଦାନପୂର୍ବକ ଅଠଗଡ଼ ଅଭିମୁଖରେ ଯାତ୍ରା କଲେ ।

ବଳଦେବ ଜଳନ୍ତରରେ ପ୍ରାୟ ୧୨ ବର୍ଷ ରହିବା ପରେ ସେଠାରୁ ଏହି ପ୍ରକାର ବିଦାୟ ନେଇ ଅଠଗଡ଼ ଆସିଲେ । ଏହି ଅବସରରେ ତାଙ୍କର ପ୍ରଥମା କନ୍ୟା ବିବାହଯୋଗ୍ୟ ବୟସରେ ଉପନୀତ ହୋଇଥିବାରୁ ଉପଯୁକ୍ତ ପାତ୍ର ଅନ୍ୱେଷଣ ନିମିତ୍ତ କୁଳୀନପ୍ରଧାନ ପୁରୀଜିଲ୍ଲା ଅଭିମୁଖରେ ଯିବା ତାଙ୍କର ପ୍ରୟୋଜନ ହୋଇଥିଲା । ଅଠଗଡ଼ରେ ଉପସ୍ଥିତ ହୋଇ ବଳଦେବ ରାଜାଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ଦେଖା କଲେ ଏବଂ ପରମ ସମାଦରରେ ସେଠାରେ ରାଜାଙ୍କଦ୍ୱାରା ଗୃହୀତ ହେଲେ । ବାଲୁକେଶ୍ୱର ହରିଚନ୍ଦନ ଜଣେ ସହୃଦୟ, ସଙ୍ଗୀତଶାସ୍ତ୍ରାନୁରାଗୀ ରାଜା । ବଳଦେବଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ତାଙ୍କର ମିଳନରେ ଉଭୟେ ପରମପ୍ରୀତି ଅନୁଭବ କଲେ । ବଳଦେବ ବାଲ୍ୟକାଳରେ ମଧ୍ୟ ଅଠଗଡ଼ରେ ସ୍ୱୀୟ ମାତାମହଙ୍କ ଗୃହରେ ବହୁ ବିଦ୍ୟାଭ୍ୟାସ କରିଥିଲେ; ତେଣୁ ଅଠଗଡ଼ ତାଙ୍କ ପକ୍ଷରେ ଅପରିଚିତ ସ୍ଥାନ ନ ଥିଲା । ସ୍ଥାନୀୟ ପଣ୍ଡିତମଣ୍ଡଳୀ ତାଙ୍କର ଅସାଧାରଣ ପାଣ୍ଡିତ୍ୟ ଓ କବିତ୍ୱ ଦେଖି ତାଙ୍କୁ ପଣ୍ଡିତ ସମାଜରେ ଉଚ୍ଚତମ ଆସନ ପ୍ରଦାନ କଲେ । ସେ ମଧ୍ୟେ ମଧ୍ୟେ ନିଜ ନାମରେ ଓ ରାଜାଙ୍କ ନାମରେ ସଙ୍ଗୀତ ରଚନା କରି ରାଜସଭାରେ ସୁସ୍ୱରରେ ଆବୃତ୍ତି କରୁଥିଲେ । ହରିଚନ୍ଦନ କୃଷ୍ଣଭକ୍ତ ରାଜା, ସୁତରାଂ ରାଧାକୃଷ୍ଣଙ୍କ ପ୍ରଣୟାତ୍ମକ ଭକ୍ତିରସପୂର୍ଣ୍ଣ ସଙ୍ଗୀତ ରଚନା କରିବାରେ ଏହିଠାରୁ ତାଙ୍କର ପ୍ରବୃତ୍ତି ଜାତହେଲା । ତାଙ୍କର ଏହି ସମୟର କେତେଗୁଡ଼ିଏ ସଙ୍ଗୀତ ଆମ୍ଭେମାନେ ପାଇଅଛୁଁ, ପ୍ରତ୍ୟେକ ଭଣିତାରେ ରାଜ ନାମକୁ ପ୍ରତିପାଦନ କରିଅଛନ୍ତି । ତନ୍ମଧ୍ୟରୁ "ମନା ମୁଁ କରୁଥିଲି ଏକାକୁ ଗୋ, ଅନା ନା ବୋଲି ବନ ଗୃହାକୁ ଗୋ" ଶୀର୍ଷକ ସଙ୍ଗୀତଟି ଆବେଦନା କରିବା ପାଇଁ ଆମ୍ଭେମାନେ ପାଠକମାନଙ୍କୁ

ଅନୁରୋଧ କରୁଅଛୁଁ । ସୁତରାଂ, ସତ୍ୟ ଓ ମୌଳିକତା ଚରିତ୍ରର ପ୍ରାଣ ବୋଲି ଗଣ୍ୟ ହୁଏ । ପ୍ରାଚୀନ ତଥା ଆଧୁନିକ ଇଂରାଜୀ ଚରିତ୍ରମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ସେହିଭଳି ଚରିତ୍ରକୁ ଆଦର୍ଶ କରିବା କହିଲେ ଅତିରଞ୍ଜିତ ହେବ କି ?

ଏହିପରି ପ୍ରମୋଦରେ କେତେକାଳ ସେଠାରେ ଅତିବାହିତ କରିବା ପରେ ବଳଦେବ ରାଜାଙ୍କଠାରୁ ବିଦାୟ ନେଇ ବାସସ୍ଥାନ ଅନ୍ୱେଷଣ ନିମିତ୍ତ ପୁଣି ଅରଣ୍ୟରେ ଯାତ୍ରା କଲେ । ମାତ୍ର ତତ୍ପୂର୍ବ ସୁଣ୍ଡମୁଣ୍ଡ ରାଜା ବାଲୁକେଶ୍ୱର ପୁଣି ଯାତ୍ରା ପୂର୍ବେ ତାଙ୍କର ପରବର୍ତ୍ତୀ ଜୀବନକାଳ ଅଠଗଡ଼ରେ କଟାଇବା ପାଇଁ ତାଙ୍କୁ ବିଶେଷ ଅନୁରୋଧ କରନ୍ତେ ସେ ଧର୍ମସଙ୍କଟରେ ପଡ଼ିଲେ । ସେଥିରେ କଟକରାଜ ରାଜା ତାଙ୍କୁ ନିଜ ପ୍ରାଣ ପରି ସ୍ନେହ କରୁଥିଲେ ଏବଂ ତାଙ୍କ ପରିବାରବର୍ଗ ସେ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ କଟକରେ ଅବସ୍ଥାନ କରୁଥିଲେ । ଏପରି ଅବସ୍ଥାରେ ବନ୍ଧୁଜନଙ୍କ ଅନୁରୋଧ ରକ୍ଷା କରିବାକୁ ଯଥାସମ୍ଭବ ପ୍ରତିଶ୍ରୁତ ହୋଇ ରାଜାଙ୍କ ପ୍ରଦତ୍ତ ପାଥେୟ ଗ୍ରହଣପୂର୍ବକ ସପରିବାରେ ଅଠଗଡ଼ରୁ ବହିର୍ଗତ ହେଲେ ।

ପଞ୍ଚମ ପରିଚ୍ଛେଦ

ଅଠଗଡ଼ର ରାଜା ଧନ ଜନ ଦେଇ ପାଥେୟ ସହ ପୁରୀ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଯିବା ଓ ଆହାରର ବନ୍ଦୋବସ୍ତ କରି ଦେଇଥିଲେ; ସୁତରାଂ ବଳଦେବ କିଛିଦିନରେ ପୁରୀରେ ଉପସ୍ଥିତ ହୋଇ ତତ୍ରତ୍ୟ ଗୌଡ଼ବାଡ଼ସାହି ନିବାସୀ ତଦୀୟ ପୂର୍ବ ପରିଚିତ ବନ୍ଧୁ ଜଗନ୍ନାଥ ମହାପାତ୍ରଙ୍କ ଗୃହରେ ଉପସ୍ଥିତ ହେଲେ । ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କ ପ୍ରସାଦରୁ ପୁରୀର ସେବକ ସମ୍ପ୍ରଦାୟ ଚିରକାଳ ଲକ୍ଷ୍ମୀଙ୍କର ବରପୁତ୍ର; ସୁତରାଂ ସରସ୍ୱତୀଙ୍କ ଅନୁକମ୍ପାଭାଜନ ହେବା ସେମାନଙ୍କ ପକ୍ଷରେ ଅତୀବ ଅସ୍ୱାଭାବିକ । ଏହି ନବଜାଗରଣ ଯୁଗରେ ଜଣେ ପୁରୀ ସେବକ ଅଦ୍ୟାପି ଜାଗ୍ରତ ହୋଇ ନାହାନ୍ତି । ଅତଏବ ଶତାଧିକ ବର୍ଷ ପୂର୍ବେ ସେମାନଙ୍କ ଅବସ୍ଥା କିପରି ଥିଲା, ସହଜରେ ଅନୁମାନ କରିଯାଇ ପାରେ । ମାତ୍ର ଜଗନ୍ନାଥ ମହାପାତ୍ର ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ସମସ୍ତ ପଣ୍ଡାମାନଙ୍କ ପରି ଲୋଭପରାୟଣ, ବ୍ୟସନାସକ୍ତ, ଶାସ୍ତ୍ରବିମୁଖ ନୋହୁ ନ ଥିଲେ । ତାଙ୍କର ଧର୍ମପ୍ରାଣ ହୃଦୟ ଧର୍ମଶାସ୍ତ୍ରାଦିର ସମ୍ୟକ୍ ଅର୍ଥବୋଧ ନିମିତ୍ତ ତାଙ୍କୁ ସ୍ୱତଃ ସଂସ୍କୃତ ଅନୁଶୀଳନରେ ପ୍ରବର୍ତ୍ତିତ କରିଥିଲା; ତେଣୁ ସେ ବଳଦେବଙ୍କ ପ୍ରତି ଏକାନ୍ତ ଆକୃଷ୍ଟ ହୋଇଥିଲେ । ବଳଦେବଙ୍କ ଶ୍ୱଶୁର କାଶୀପଲ୍ଲୀଶାସନବାସୀ ସମ୍ଭବତଃ ମିଶ୍ରଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ଜଗନ୍ନାଥ ମହାପାତ୍ରଙ୍କର ସୌହୃଦ୍ୟ ଥିଲା । ଏହି ସମ୍ପର୍କରେ ଜଗନ୍ନାଥ ପୂର୍ବରୁ ବଳଦେବଙ୍କ ପାଣ୍ଡିତ୍ୟପ୍ରକର୍ଷ ବୁଝିବାକୁ ଅବସର ପାଇଥିଲେ । ବର୍ତ୍ତମାନ ସେ ବଳଦେବଙ୍କୁ ନିଜ ଅତିଥିରୂପେ ପାଇ ଆପଣାକୁ କୃତକୃତ୍ୟ ମନେ କଲେ ।

ସେତେବେଳେ ମୁକୁନ୍ଦଦେବ ପୁରୀର ରାଜସିଂହାସନ ଅଳଂକୃତ କରୁଥିଲେ । କେବଳ ଖୋର୍ଦ୍ଧା ଓ ଲେମ୍ବାଇ ଛଡ଼ା ଅନ୍ୟ ତାଙ୍କର ପ୍ରଭୁତ୍ୱ ନ ଥିଲେହେଁ ଓଡ଼ିଶା ଓ ତନ୍ନିକଟବର୍ତ୍ତୀ ଉତ୍କଳଲକ୍ଷ୍ମୀ ପ୍ରଦେଶର ରାଜାମାନେ ତାଙ୍କୁ ସମ୍ମାନ କରୁଥିଲେ । ଅଦ୍ୟାପି ଏହି ରାଜସମାଜରେ ପୁରୀ ରାଜାଙ୍କର ପ୍ରତିଷ୍ଠା ଅକ୍ଷୁଣ୍ଣ ରହିଅଛି ଏବଂ ଉତ୍କଳର ଅଧୀଶ ଦେବତା ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କ ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ ସେବକ ବୋଲି ଉତ୍କଳୀୟ ରାଜା ପ୍ରଜା ସମସ୍ତଙ୍କ ଦୃଷ୍ଟିରେ ପୁରୀ ରାଜସିଂହାସନ ପରମ ପବିତ୍ର ଓ ଗୌରବଗରିମାମଣ୍ଡିତ । ତାଙ୍କର ପୂର୍ବବର୍ତ୍ତୀ ରାଜାମାନଙ୍କ ଅପେକ୍ଷା ମୁକୁନ୍ଦଦେବଙ୍କର ଅନେକ ବିଷୟରେ ବିଶେଷତ୍ୱ ଥିଲା । ସେ ସ୍ୱୟଂ ଶାସ୍ତ୍ରଜ୍ଞାନସମ୍ପନ୍ନ ପଣ୍ଡିତ ଥିଲେ ଏବଂ ସ୍ୱୀୟ ଇଷ୍ଟଦେବ ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କ ସେବାରେ କାଳାତିପାତ କରିବାକୁ ସୁଖକର ମନେ କରୁଥିଲେ । ବହୁକାଳରୁ ପୁରୀ ସଂସ୍କୃତଚର୍ଚ୍ଚା ନିମିତ୍ତ ଉତ୍କଳ ଦେଶର ବାରାଣସୀ । ପୁରୀର ପଣ୍ଡିତମଣ୍ଡଳୀ ଏହି ଗୁଣଗ୍ରାହୀ ବିଦ୍ୱାନ ନୃପତିଙ୍କ ରାଜତ୍ୱରେ ନାନା ଭାବରେ ଶାସ୍ତ୍ରାଲୋଚନାରେ ପ୍ରବୃତ୍ତ ହୋଇଥିଲେ । ରାଜା ମଧ୍ୟ ପଣ୍ଡିତମାନଙ୍କୁ ଯଥେଷ୍ଟ ସମାଦର କରୁଥିଲେ ଏବଂ ନିଜ ଅବସର ଅଧିକାଂଶ ଏହି ପଣ୍ଡିତମଣ୍ଡଳୀଙ୍କ ଚର୍ଚ୍ଚାରେ ବ୍ୟୟ କରୁଥିଲେ । ଏହି ସମୟରେ ମୁକୁନ୍ଦଦେବଙ୍କ ରାଜସଭାର ଖ୍ୟାତି ଓଡ଼ିଶା ଓ ତାହାର ନିକଟବର୍ତ୍ତୀ ଅଞ୍ଚଳରେ ବିଶେଷ ଭାବରେ ପ୍ରଚାରିତ ହୋଇଥିଲା । ରାଜା ତାଙ୍କର ଅଧିକାଂଶ କାଳ ପଣ୍ଡିତଗୋଷ୍ଠୀରେ ଅତିବାହିତ କରନ୍ତି ଏବଂ କେତେକ ପଣ୍ଡିତ ନିତ୍ୟ ରାଜାଙ୍କର ସହଚର ହୋଇ ଥାଆନ୍ତି । ସେତେବେଳେ ପ୍ରତ୍ୟେକ କ୍ଷୁଦ୍ର କ୍ଷୁଦ୍ର ରାଜ୍ୟରେ ଏହିପରି ଗୋଟିଏ ଗୋଟିଏ ପଣ୍ଡିତସଭା ଥିଲା, ଯାହା ପୁରୀ ପଣ୍ଡିତ ସଭାରେ ସମାଦୃତ ନ ହେବାଯାଏ କୌଣସି ପଣ୍ଡିତଙ୍କ ଗୁଣ, ଯୋଗ୍ୟତା ଓ ପାଣ୍ଡିତ୍ୟ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଅପ୍ରତ୍ୟୟ ଦୂର ହୋଇ ନ ଥିଲା, ତେଣୁ ବିଭିନ୍ନ ରାଜଧାନୀରୁ ଶାସ୍ତ୍ରଜ୍ଞାନସମ୍ପନ୍ନ ବିଦ୍ୟାନୁରାଗୀ ପଣ୍ଡିତମାନେ ପୁରୀରେ ସମବେତ ହେଉଥିଲେ । ଗୁଣଗ୍ରାହୀ ରାଜା ମଧ୍ୟ ସେମାନଙ୍କ ପ୍ରତି ଯଥୋଚିତ ସମ୍ମାନ ପ୍ରଦର୍ଶନ କରୁଥିଲେ । କବି ବଳଦେବ ଜନ୍ମଭୂମି, ଅଠଗଡ଼ ପ୍ରଭୃତି ରାଜସଭାରେ ଯଥେଷ୍ଟ ସମ୍ମାନ ଲାଭ କରିଥିଲେହେଁ ପୁରୀ ରାଜସଭାରେ ସମ୍ମାନିତ ନ ହେବା ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ପୂର୍ଣ୍ଣ ଆତ୍ମପ୍ରସାଦ ଲାଭ କରି ପାରୁ ନ ଥିଲେ । ଏହି ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟର ବଶବର୍ତ୍ତୀ ହୋଇ ବରପାତ୍ର ଅନ୍ୱେଷଣ ବ୍ୟାଜରେ ସେ ଜନ୍ମଭୂମି ଓ ଅଠଗଡ଼କୁ ବିଦାୟ ଦେଇ ପୁରୀରେ ଅବସ୍ଥାନ କଲେ ।

ତାଙ୍କ ବନ୍ଧୁ ଜଗନ୍ନାଥ ମହାସୁଆର ରାଜା ମୁକୁନ୍ଦଦେବଙ୍କର ବଡ଼ ପ୍ରୀତିପାତ୍ର ଥିଲେ । ପ୍ରତ୍ୟହ ରାଜା ସ୍ନାନାଦି ନିତ୍ୟକର୍ମ ସମାପନାନନ୍ତର ପ୍ରଭୁଙ୍କ ପ୍ରାତଃ-ଅବକାଶ ଦର୍ଶନ ପାଇଁ ମନ୍ଦିରକୁ ଯାଆନ୍ତି ଏବଂ ସନ୍ଧ୍ୟାବେଳେ ପ୍ରତ୍ୟହ ଆଳତି ଦର୍ଶନ କରନ୍ତି । ରାଜାଦେଶରେ ମହାସୁଆର ମନ୍ଦିର ମଧ୍ୟରେ ରାଜାଙ୍କ ଆଗମନ

ପ୍ରଗଟା କରି ଦର୍ଶନର ସୁଯୋଗ କରି ଦଅନ୍ତି । ମହାପ୍ରଭୁଙ୍କ ସାହାଯ୍ୟରେ ବଳଦେବ ରାଜାଙ୍କ ସଙ୍ଗରେ ପରିଚିତ ହେବାକୁ ଚେଷ୍ଟା କଲେ । ଏହି ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟରେ ସେ ମଧ୍ୟେ ମଧ୍ୟେ ସଂସ୍କୃତ ଶ୍ଳୋକ ରଚନା କରି ମହାପ୍ରଭୁଙ୍କଦ୍ୱାରା ରାଜାଙ୍କ ନିକଟକୁ ପଠାଉଥିଲେ । ଅସ୍ପୃଶ୍ୟତ୍ୱ ଅଛିବାରୁ ସ୍ୱୟଂ ଯାଇ ରାଜାଙ୍କ ନିକଟରେ ଉପସ୍ଥିତ ହୋଇ ଆତ୍ମପରିଚୟ ଦେବାରେ ସେ ସର୍ବଦା ସଙ୍କୋଚ ବୋଧ କରୁଥିଲେ । ଅନ୍ୟ ପକ୍ଷ ଅଦ୍ୱୈତବାଦୀ ପଣ୍ଡିତକୁଳ ସେତେବେଳେ ରାଜଦରବାରକୁ ଶାସନକୁଳ ଉତ୍ପାତର ଘର ଦୃଢ଼ କେନ୍ଦ୍ର କରୁଥିଲେ । ଅସାଧାରଣ ସୂକ୍ଷ୍ମଦର୍ଶନ ଦୁଇ ଜଣ ପଣ୍ଡିତଙ୍କର ପ୍ରତିଷ୍ଠା ତତ୍କାଳୀନ ରାଜସଭାରେ ଅପ୍ରତିହତ ଥିଲା । କୌଣସି ନୂଆ ଲୋକ ଗୋଟିଏ ଶ୍ଳୋକ ପାଠ କଲେ ମାତ୍ରକେ ସେମାନେ ସ୍ୱୀୟ ଧାରଣାଶକ୍ତିଦ୍ୱାରା ତାହାକୁ ପୁନର୍ବାର ଆବୃତ୍ତି କରି ରାଜାଙ୍କୁ, ତଥା ଅନ୍ୟ ପାରିଷଦବର୍ଗଙ୍କୁ ବିସ୍ମିତ କରି ଦେଉଥିଲେ । ବଳଦେବଙ୍କ ରଚିତ ଶ୍ଳୋକମାନ ଜଗନ୍ନାଥ ମହାପ୍ରଭୁଙ୍କ ସମ୍ମୁଖରେ ପାଠ କରିବା ପରେ ପୂର୍ବୋକ୍ତ ପଣ୍ଡିତଦ୍ୱୟ ସେଗୁଡ଼ିକ ଯଥାଯଥଭାବରେ ଆବୃତ୍ତି କରି ପ୍ରକାଶ କରନ୍ତି ଯେ, ଏ ସବୁ ପ୍ରାଚୀନ ରଚନା । ଏହିପରି ଈର୍ଷାପ୍ରଣୋଦିତ ହୋଇ ସେମାନେ ବଳଦେବଙ୍କ ପାଣ୍ଡିତ୍ୟକୁ ମୁକୁନ୍ଦଦେବଙ୍କ ସମୀପରେ ଅନେକ ଦିନ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଲୁକ୍କାୟିତ ରଖିଲେ । ମାତ୍ର ଧୂମ କେତେକ୍ଷଣ ପାଏ ବହ୍ନିର ତେଜକୁ ଆଚ୍ଛାଦନ କରିପାରେ ? ନିତ୍ୟବସରରେ ବଳଦେବ ପ୍ରତ୍ୟହ ପ୍ରାତଃକାଳରେ ଜଗନ୍ନାଥ ଦର୍ଶନ କରି ଯାଇ ସିଂହଦ୍ୱାରରେ ରାଜଦର୍ଶନପୂର୍ବକ ବସାକୁ ଫେରି ଆସୁଥାଆନ୍ତି । ଦିନେ ତାଙ୍କ ବ୍ରାହ୍ମତେଜ ରାଜାଙ୍କ ଦୃଷ୍ଟିକୁ ସିଂହଦ୍ୱାର ସମୀପରେ ଆକର୍ଷଣ କରିଥିଲା । ମାତ୍ର ରାଜା ସ୍ୱସ୍ୱଭାବର ଗାମ୍ଭୀର୍ଯ୍ୟବଶତଃ ସେହି ଅପରିଚିତ ବ୍ରାହ୍ମଣଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ସମ୍ଭାଷଣ ନ କରି ଚାଲିଗଲେ । ଏହି ସମୟର କେତେ ଦିନ ଅତିବାହିତ ହୋଇଗଲା । ବଳଦେବ ମଧ୍ୟେ ମଧ୍ୟେ ଓଡ଼ିଆ ଭାଷାରେ ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କ ସ୍ତବ ରଚନା କରି ସ୍ୱୟଂ ସକାଳେ ଓ ସନ୍ଧ୍ୟାରେ ସୁସ୍ୱରରେ ମନ୍ଦିର ମଧ୍ୟରେ ଗାନ କରୁଥାନ୍ତି । ତାଙ୍କର ସରଳ ସୁମଧୁର ଭାଷା, ଅଭିନବ ଶବ୍ଦସଞ୍ଚୟ ଓ ସୁଲଳିତସ୍ୱରର କଣ୍ଠସ୍ୱର ଉପସ୍ଥିତ ଦର୍ଶକମଣ୍ଡଳୀଙ୍କ ଚିତ୍ତ ମୁଗ୍ଧ କରୁଥିଲା । ପ୍ରଥମେ ଜଗନ୍ନାଥଦର୍ଶନ ବେଳେ ସେ

“ବାଧୁଆ ଜାଣି ଖମା କର ଯୋଡ଼ିଲେ ରମା—
ରମଣ ଦଣ୍ଡେ ଦଅ ଠାଇ,
ତୁମ୍ଭକୁ ଜଗନ୍ନାଥ ଏତ ମୋ ମନୋରଥ
ପୂର୍ଣ୍ଣ କରିବ ହେଉ ଗାନ ।”

ଏବଂ “ଶ୍ରୀରମଣ ସିନ୍ଧୁ ତେଜି ପ୍ରାଣବନ୍ଧୁ” ଏହି ଭଳି ଗୀତ ଦଶଟି ପ୍ରତ୍ୟହ ଗାନ କରୁଥିଲେ, ତାହା ଏପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ସର୍ବତ୍ର ସମାଦୃତ ହୋଇଅଛି । ଏ ପୁସ୍ତକର ଚତୁର୍ଥ ଭାଗରେ ଗୀତ ଦଶଟି ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣରୂପେ ଦିଆଗଲା । ଓଡ଼ିଆ ଭାଷାରେ ଜଗଣ,

ରସଜ୍ଞତା ଥିଲା ନାହିଁ । ମାତ୍ର ଏପରି ପ୍ରାଣସ୍ପର୍ଶୀ ଭାଷାରେ କେତେ ଜଣ କେବେ କବିତା ରଚନା କରିଅଛନ୍ତି ? ପ୍ରଥମ କବିତାଟି ଭକ୍ତର ପ୍ରଭୁଙ୍କ ନିକଟରେ ଅଭିମାନାତ୍ମକ ସମ୍ବୋଧନର ଜ୍ୱଳନ୍ତ ଉଦାହରଣ । ପ୍ରଭୁଙ୍କୁ କାଳସର୍ପ ବୋଲି କହି ଦେଇ କବି କିପରି ଶ୍ଳେଷମୂଳକ ଭାଷାରେ ସୁନ୍ଦର ସମର୍ଥନ କରିଅଛନ୍ତି, ତାହାହିଁ ଏ କବିତାରେ ପ୍ରଧାନ ଆସ୍ୱାଦନୀୟ । ଯେଉଁମାନେ ପ୍ରଭୁଙ୍କଠାରୁ ଆପଣାକୁ ଦୂରବର୍ତ୍ତୀ ମନେ କରନ୍ତି, ସେମାନେ ଅବଶ୍ୟ ଏପରି ଭାବ ବହିବାକୁ ସାହସୀ ହେବେ ନାହିଁ । ମାତ୍ର ଯେଉଁ ଭକ୍ତ ସର୍ବଦା ପ୍ରଭୁଙ୍କ ମଙ୍ଗଳମୟ ହସ୍ତ ନିରୀକ୍ଷଣ କରନ୍ତି, ସେମାନେହିଁ ଏପରି ପ୍ରାଣସ୍ପର୍ଶୀ ଭାଷାରେ ଭାବ ଧରି ପାରନ୍ତି । ଦ୍ୱିତୀୟ କବିତାଟି ଅନ୍ୟପ୍ରକାର । ଏଥିରେ ଭକ୍ତ ପ୍ରଭୁଙ୍କ ଅନୁଗ୍ରହ ଲାଭ କରିବାପାଇଁ ସ୍ୱୀୟ ଅଧିକାରିତ୍ୱ ପ୍ରଦର୍ଶନ କରୁଅଛନ୍ତି । ପ୍ରକୃତ ଭକ୍ତଛଡ଼ା ଅନ୍ୟ କିଏ ଅନୁଗ୍ରହକୁ ଅଧିକାର ବୋଲି ଦାବି କରି ପାରେ ? ପ୍ରବନ୍ଧର କଳେବର ବୃଦ୍ଧି ଭୟରେ ଆମ୍ଭେମାନେ ଏଠାରେ ଏହି କବିତାଦ୍ୱୟ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଏତିକି ମାତ୍ର କହି କ୍ଷାନ୍ତ ହେଲୁଁ ।

ଏସବୁ କବିତା କ୍ରମେ ପୁରୀବାସୀ ଜନସମାଜରେ ପ୍ରଚଳିତ ହେବାରୁ ଲୋକେ ଦଳ ଦଳ ହୋଇ କବିଙ୍କ ଦର୍ଶନ ନିମିତ୍ତ ତାହାଙ୍କ ଘରେ ଜମା ହେଲେ । ନଗରରେ ସର୍ବତ୍ର କବିଙ୍କ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ନାନା ତର୍କ ବିତର୍କ, କଳ୍ପନା ଜଳ୍ପନା ଚାଲିଲା । କିଏ କହିଲା ଜଗନ୍ନାଥର ପଣ୍ଡିତ, କିଏ କହିଲା ଆଠଗଡ଼ିଆ, କିଏ ବା କହିଲା ଦକ୍ଷିଣିଆ ପଣ୍ଡିତ । ଜନସମାଜରେ ତାଙ୍କର ଭାଷା ଓ କବିତାର ସମାଦରରେ ବଳଦେବଙ୍କର ଟିକଏ ଅପ୍ରବାଦ ଜାତ ହେଲା, କେଣୁ ସେ ଦିନେ "ଅଲଘ୍ୟ ହେବାରୁ ମୋ ଗୁଣ ଯଗୁଣଅଳ ଯାହା ଦିନେ ଦିନେ" ଏହି ପଦୀଟିକି ମୁକୁନ୍ଦଦେବଙ୍କ ନାମରେ ଲେଖି କରି ତାଙ୍କଠାକୁ ପଠାଇଲେ । ପଣ୍ଡିତମାନେ ସେ କବିତା ଶୁଣି ମତପ୍ରକାଶ କଲେ, "ମହାରାଜ, ଗାଉଁଲିଆମାନେ ଏହା ଅପେକ୍ଷା ଭଲ ଭାଷାକବିତା ପ୍ରକାଶ କରି ପାରନ୍ତି । ଏଥିରେ କିଛି ମାତ୍ର ବିଶେଷତ୍ୱ ନାହିଁ ।" ରାଜା ଶୁଣି ଅବାକ୍ । ମାତ୍ର ରାଜା ସ୍ୱୟଂ ପଣ୍ଡିତ ଓ ଗୁଣଗ୍ରାହୀ ଥିଲେ । ସେ କବିତାଟିକୁ ପୁନର୍ବାର ପାଠକରିବା ପାଇଁ ଜଣେ ଗାୟକଙ୍କୁ ଆଦେଶ ଦେଲେ । ଗାୟକ ସୁସ୍ୱରଦତ୍ତ ସୁକଣ୍ଠରେ କବିତାଟି ପୁନର୍ବାର ଆବୃତ୍ତି କଲେ । ସ୍ୱର ଓ ଭାଷାର ମାଧୁର୍ଯ୍ୟରେ ପରିଷଦ୍ ଉନ୍ମତ୍ତ ତନ୍ମୟ ହୋଇଗଲା । ରାଜା ପ୍ରଶଂସା ନ କରି ରହି ପାରିଲେ ନାହିଁ । ଅଗତ୍ୟା ପଣ୍ଡିତମାନେ ମଧ୍ୟ କବିତ୍ୱର ପ୍ରଶଂସା କଲେ । ପୂର୍ବରୁ ସେମାନଙ୍କର ଧାରଣା ଥିଲା ଯେ, ସମୁଚ୍ଚ ଭାବ, ଭାଷା ଓ ଅଳଙ୍କାରସମନ୍ୱିତ ଅଦ୍ଭୁତରସାତ୍ମକ କବିତା କେବଳ ସଂସ୍କୃତ ଭାଷାରେ ଅଛି; ଉତ୍କଳ ଭାଷାରେ କୌଣସିମତେ ହୋଇପାରେ ନାହିଁ । ମାତ୍ର ସେ କବିତାଟି ସେମାନଙ୍କର ସେହି ମଧୁର ଭ୍ରାନ୍ତିକୁ ଅପସାରିତ କରିଦେଲା । କବି ଲୋକଗୁଡ଼ିକ

ଅନୁବର୍ତ୍ତୀ ହୋଇ ଏହି ଉତ୍ସବଟି ଦେଖିଥିଲେ । ଭକ୍ତି, ଜ୍ଞାନ ଓ ପାଣ୍ଡିତ୍ୟର ଏପରି ଏକତ୍ର ସମବାୟ ଅନ୍ୟତ୍ର କ୍ୱଚିତ୍ ଦୃଷ୍ଟ ହୁଏ । (ଏହି ପୁସ୍ତକର ସଙ୍ଗୀତ-ପ୍ରକରଣରେ ସଙ୍ଗୀତ ଦ୍ରଷ୍ଟବ୍ୟ)

ସଭାରେ କବିତାର ଆଲୋଚନା ପରେ ରାଜା ମହାସୁଆରଙ୍କୁ ଆଦେଶ ଦେଲେ, "କବିସୂର୍ଯ୍ୟଙ୍କୁ କହିବ, କାଲି ପ୍ରଭାତ ଅବକାଶବେଳେ ସେ ଲକ୍ଷ୍ମୀଙ୍କ ମୋହନରେ ମୋ ସଙ୍ଗେ ଦେଖା କରିବେ ।" ତଦନୁଯାୟୀ ମହାସୁଆର କବିସୂର୍ଯ୍ୟଙ୍କୁ ଜଣାଇଲେ । ସେ ପ୍ରଭାତର ବହୁପୂର୍ବରୁ ଗାତ୍ରୋତ୍ଥାନ କରି ମାତାମହପ୍ରଦତ୍ତ ଦେବୀମନ୍ତ୍ର ସ୍ମରଣପୂର୍ବକ ମନ୍ଦିରକୁ ରାଜଦର୍ଶନକାମନାରେ ବହିର୍ଗତ ହେଲେ । ତାଙ୍କର ବହୁଦିନର କାମନା ପୂର୍ଣ୍ଣ ହେବାର ସୁଯୋଗ ଦେଖି ସେ ମନେ ମନେ ଆନନ୍ଦିତ ହେଲେ । ମାତ୍ର ଅଜ୍ଞାତଭୟରୁ ଅନ୍ତରରୁ ତାଙ୍କର ଚଞ୍ଚଳତା ସ୍ଥିର ହୋଇ ଯାଉ ନାହିଁ ।

ଷଷ୍ଠ ପରିଚ୍ଛେଦ

ଆମ୍ଭେମାନେ ପୂର୍ବେ କହିଅଛୁଁ, ମହାରାଜ ମୁକୁନ୍ଦଦେବ ଯେପରି ଶାସ୍ତ୍ରଜ୍ଞ ସେହିପରି ଈଶ୍ୱରପରାୟଣ ଥିଲେ । ଅତି ପ୍ରତ୍ୟୁଷରେ ଶଯ୍ୟା ତ୍ୟାଗ କରି ସ୍ନାନ-ଧ୍ୟାନାଦି ପ୍ରାତ୍ୟହିକ ଅନୁଷ୍ଠାନ ସମାପନାନନ୍ତର ଇଷ୍ଟଦେବ ଶ୍ରୀ ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କ ପ୍ରଭାତ ଅବକାଶର ମଙ୍ଗଳ ଆଳତି ଦର୍ଶନ ନିମିତ୍ତ ସେ ପ୍ରତ୍ୟହ ପ୍ରାତଃକାଳରେ ପୂର୍ବୋକ୍ତ ପଣ୍ଡିତମାନଙ୍କ ସଙ୍ଗ ମନ୍ଦିର ମଧ୍ୟକୁ ଗମନ କରୁଥିଲେ । ସେଦିନ ରାଜାଙ୍କ ଆଗମନର ବହୁକ୍ଷଣ ପୂର୍ବରୁ ବଳଦେବ ମହାସୁଆରଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ଲକ୍ଷ୍ମୀଙ୍କ ମୋହନରେ ଅପେକ୍ଷା କରୁଥାନ୍ତି । ଯଥାସମୟରେ ରାଜା ମନ୍ଦିରମଧ୍ୟକୁ ବିଜେ କଲେ । ବିଧାନ ଅନୁସାରେ ପ୍ରଥମେ ପାର୍ଶ୍ୱ ଦେବତାମାନଙ୍କ ଦର୍ଶନ ଶେଷରେ ରାଜା ଲକ୍ଷ୍ମୀଙ୍କ ମନ୍ଦିରର ସମୀପବର୍ତ୍ତୀ ହୁଅନ୍ତେ ବଳଦେବଙ୍କ ଉପରେ ତାଙ୍କ ଦୃଷ୍ଟି ପତିତ ହେଲା ।

ସିଂହଦ୍ୱାର ସମୀପରେ ଯେଉଁ ବ୍ରାହ୍ମଣଙ୍କର ତେଜଃପୁଞ୍ଜ ବଦନ ତାଙ୍କ ଦୃଷ୍ଟି ଆକର୍ଷଣ କରିଥିଲା, ସେ ଦର୍ଶନମାତ୍ରେ ତାଙ୍କୁ ସେହି ବ୍ରାହ୍ମଣ ବୋଲି ଚିହ୍ନିପାରି ଅତ୍ୟନ୍ତ ଆନନ୍ଦିତ ହେଲେ; ପରେ ମହାସୁଆରଙ୍କ ପରିଚୟ ପ୍ରଦାନ ତାଙ୍କ ଅନୁଷ୍ଟୁପ୍ ଏକ କୁତୂହଳଭୂମି ଉପରେ ପ୍ରତିଷ୍ଠାପିତ କରିଥିଲା ମାତ୍ର । ରାଜାନନ୍ତର ପଣ୍ଡିତମାନେ ମଧ୍ୟ ଏହିଠାରେ ପ୍ରଥମେ ବଳଦେବଙ୍କ ସାକ୍ଷାତ୍ ଦର୍ଶନ ଲାଭ କଲେ, ଲକ୍ଷ୍ମୀଙ୍କ ଦର୍ଶନ ଶେଷରେ ରାଜା ସେହି ମୋହନ ମଧ୍ୟରେ ବଳଦେବଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ମୁହୂର୍ତ୍ତମାତ୍ର ଆଳାପ କରି ଜାଣି ପାରିଲେ ଯେ, ସଂସ୍କୃତ ତଥା ଓଡ଼ିଆ ଉଭୟ ଭାଷାରେ ସେ କବିତା ଲେଖି ପାରନ୍ତି; ତେଣୁ ସେ ତତ୍କାଳପ୍ରଚଳିତ

ସଭାର ଅନ୍ତର୍ଗତୀ ହୋଇ ତାଙ୍କର ସମ୍ମୁଖ ଜନତାଙ୍କ ନିମିତ୍ତ "ବାଣାସ୍ତ-ସନ୍ଧାନ୍ତି କବ ତେ ସଲାବଣ୍ୟେନ ମନଃ" ଏହି ସମସ୍ୟାଟି ସମାଧାନ ନିମିତ୍ତ ଆଦେଶ କଲେ ଏବଂ କହିଲେ ୮ ଦିନ ମଧ୍ୟରେ ଏହାର ପ୍ରଥମ ୩ ପାଦ ପୂରଣ କରି ଆପଣ ମୋ ସଙ୍ଗେ ଦେଖା କରିବେ । ସମ୍ଭବତଃ ପୂର୍ବୋକ୍ତ ପଣ୍ଡିତମାନେ ଏହିପରି ଗୋଟିଏ କଠିନ ସମସ୍ୟା ପୂରଣ କରିବାକୁ ଦେଇଥିବ ବୋଲି ପୂର୍ବରୁ ରାଜାଙ୍କୁ ପରାମର୍ଶ ଦେଇଥିଲେ । ନଚେତ୍ ଏକାଳ କଠିନ ପ୍ରଶ୍ନଟିଏ ହଠାତ୍ ରାଜାଙ୍କ ମୁଖରୁ ଉତ୍ଥାପିତ ହେବା ସମ୍ଭବପର ହୁନ୍ତେ । ଯାହାହେଉ ପ୍ରଶ୍ନ ଶେଷରେ ରାଜା ପାରିଷଦ ପରିବୃତ ହୋଇ 'ଜଗମୋହନ' ମଧ୍ୟକୁ ପ୍ରବେଶ କଲେ । ମହାପ୍ରଭୁଙ୍କ ସଙ୍ଗେ କବିସୂର୍ଯ୍ୟ ମଧ୍ୟ ସେହି ସୁଦୁର୍ଲଭ ପ୍ରାତଃକାଳ ମଙ୍ଗଳ ଆଳତି ଦର୍ଶନାକାଂକ୍ଷାରେ ରାଜାଙ୍କ ଅନୁଚରରୂପେ ମନ୍ଦିରକୁ ଗଲେ । ରାଜା ପରମ ଭକ୍ତିଭାବ, ସେ ଭକ୍ତିଭରିତ ଚିତ୍ତରେ ଆଳତି ଦର୍ଶନ କରି ପ୍ରତ୍ୟାବର୍ତ୍ତନ କରୁଥିଲେ ରତ୍ନସିଂହାସନର ଅନତି ଦୂରରେ ଅନୁଚରମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ବଳଦେବଙ୍କୁ ଦେଖି କହିଲେ, "ଆପଣ କବିସୂର୍ଯ୍ୟ ଉପାଧି ପାଇଛନ୍ତି ପରା ? ଅଚ୍ଛା, ଲକ୍ଷ୍ମୀ ଓ ଭଗବାନଙ୍କର ଏହି ଅବସ୍ଥାକୁ ଲକ୍ଷ୍ୟ କରି ଗୋଟିଏ କବିତା ବୋଲନ୍ତୁ ।" କବିସୂର୍ଯ୍ୟ କାଳବିଳମ୍ବ ନ କରି ତାଙ୍କ ସ୍ୱଭାବସିଦ୍ଧ ସୁକଣ୍ଠରେ ରତ୍ନସିଂହାସନ ତଳେ ଦଣ୍ଡାୟମାନ ହୋଇ ଶ୍ରୀ ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କ ଉପରେ ଦୃଷ୍ଟିରଖି ଚମ୍ପକବରାଡ଼ି ରାଗରେ "ଧନ୍ୟ ହେ ନବକିଶୋର, ସଜାଡ଼ି ଧନରେଣୁ" ସଙ୍ଗୀତଟି ବୋଲିବାକୁ ଆରମ୍ଭ କଲେ । (ସଙ୍ଗୀତପ୍ରକରଣରେ ସଙ୍ଗୀତଟି ଦ୍ରଷ୍ଟବ୍ୟ) ।

ଏହି ଅତର୍କିତପୂର୍ବ (Extempore) କବିତାର ସୁରମାଧୁରୀ, ଅଳଙ୍କାର ଛଟା, ଶବ୍ଦବିନ୍ୟାସନୈପୁଣ୍ୟ ଓ ଭାବଗାମ୍ଭୀର୍ଯ୍ୟ ରାଜା ଏବଂ ତାଙ୍କ ପରିଷଦବର୍ଗ-ବୃନ୍ଦଙ୍କୁ ଏକାବେଳକେ ଆନନ୍ଦସାଗରରେ ଅଭିଭୂତ କରିଦେଲା । ସ୍ୱୟଂ ଅସାଧାରଣ ପ୍ରତ୍ୟୁତ୍ପନ୍ନମତି ବଳଦେବ କବି କବିତାଟିକୁ ମୁକୁନ୍ଦଦେବଙ୍କ ନାମରେ ଭଣିତ କରି ତାଙ୍କ କୃତଜ୍ଞତା ପ୍ରଦର୍ଶନ କଲେ, ତହିଁରେ ମଧ୍ୟ ରାଜା ଓ ଅନୁଚରବର୍ଗ ଅଧିକ ମୁଗ୍ଧ ହୋଇଗଲେ । ଏହାହିଁ ପ୍ରକୃତ, ଅଶାଭର କଠିନ ଚିନ୍ତା ହୃଦୟକୁ ସ୍ପର୍ଶ କରି ନାହିଁ, ଏପରି ଅବସ୍ଥାରେ ପ୍ରକୃତ ରସଜ୍ଞ କବିଙ୍କର ହୃଦୟକନ୍ଦରରୁ ଏହିଭଳି କବିତାମନ୍ଦାକିନୀଧାରା ସ୍ୱତଃ ସମ୍ଭୂତ ହେବା ଅସମ୍ଭବ ହୋଇ ନ ପାରେ । ଯେଉଁମାନେ ପ୍ରକୃତ କବି, ସେମାନେ ଅନ୍ୟର ମିଳାଇ କବିତା ଲେଖନ୍ତି ନାହିଁ; ଭାବମୟୀ ସ୍ୱରଗଙ୍ଗା ବିଶ୍ୱମୋହନ ବଂଶୀର ମଧୁମୟ ସ୍ୱରଳହରୀ ଭଳି ତାଙ୍କର ହୃଦୟରେ ସ୍ୱତଃ ଉଚ୍ଛ୍ୱସିତ ହୋଇ ଉଠେ, ତାହାହିଁ ରସମୟୀ କବିତା । ଯେଉଁମାନେ ଅପର ପୋଡ଼ି ଅଭିଧାନ ଖୋଲି କବିତା ଲେଖନ୍ତି, ସେମାନେ ଶବ୍ଦବର୍ଷରେ 'ଧରେ ସ୍ୱଧା କର ଧରି' ସବୁ ଛନ୍ଦ 'ଜାଳନେ ଅସ୍ତୁତଃ ସୂକ୍ତେ

କେବେ କେବେ ଜଳଶୀକ୍ତ କୋକିଳାର ପରି ପ୍ରକୃତବର୍ଣ୍ଣନା ଲେଖି ପାରିବେ କି ? ତେଣୁ ଆମ୍ଭେମାନେ କଥାଟିକୁ ଏକାନ୍ତ ଅସମ୍ଭବ ବୋଲି ଏକାବେଳକେ ଉଡ଼ାଇ ଦେଇପାରୁ ନାହିଁ । ଏହି କବିତାର ସ୍ୱଚ୍ଛ ସୂକ୍ଷ୍ମଦୃଷ୍ଟିରେ ଅବଲୋକନ ପରି ବୋଧହୁଏ; ପ୍ରକୃତରେ ଏହା ପ୍ରେମନାମରେ ଅଭିହିତ । କିନ୍ତୁ ସ୍ୱାମୀ ଦେବ-ଦେବାଙ୍କର ଏହି ପ୍ରେମବର୍ଣ୍ଣନାକୁ ଭକ୍ତିପୂର୍ଣ୍ଣ ଶାନ୍ତରସ ଦୃଷ୍ଟିରେ ଦେଖିବାରେ ଚରିଅସ୍ୟନ୍ତ । କେଶବଙ୍କ ଅନଙ୍ଗଲୀଳା ଓ କାଳିଦାସଙ୍କ କୁମାରସମ୍ଭବରେ ପାର୍ବତୀଙ୍କ ରୂପବର୍ଣ୍ଣନା ଏହାର ପ୍ରକୃଷ୍ଟ ଉଦାହରଣ ।

ସଙ୍ଗୀତ ଶୁଣିବା ପରେ ଗୁଣଗ୍ରାହୀ ରାଜା ଧନ୍ୟାନନ୍ଦରସରେ ଅଭିଷିକ୍ତ ହୋଇ ପଚାରିଲେ "ଆପଣ କବିଭୂଷଣ ଉପାଧି କେଉଁକି ସାମନ୍ତ ରାଜାଙ୍କଠାରୁ ପାଇଅଛନ୍ତି । (କହିବା ବାହୁଲ୍ୟ ଯେ, ଏତେବେଳେ ସୁଦ୍ଧା ଉତ୍କଳୀୟ ରାଜନ୍ୟ-ବୃନ୍ଦଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ପୁରୀ ରାଜବଂଶର ଆଧିପତ୍ୟ ଅଭିମାନ ଯାଇ ନାହିଁ ।) ଆପଣ ଆମ୍ଭଠାରୁ ଗୋଟିଏ ନୂତନ ଉପାଧି ଗ୍ରହଣ କରନ୍ତୁ, ତଦ୍ଦ୍ୱାରା ସର୍ବତ୍ର ପରିଚିତ ହେବେ ।" ଏହା ଶୁଣି ବଳଦେବ ଉତ୍ତର କଲେ, "ଆଜ୍ଞା, ମୋର କବିଭୂଷଣ ପଦ ବହୁଅତୀତ ପ୍ରଚାରିତ ହୋଇଗଲାଣି, ଯେବେ ଆପଣଙ୍କର ମୋ ପ୍ରତି ଅନୁଗ୍ରହ ହୁଏ, ତେବେ ମୋର ଏହି 'କବିଭୂଷଣ' ଉପାଧିକୁ ଆପଣ ନିଜର ବୋଲି ସ୍ୱୀକାର କରନ୍ତୁ ।" ରାଜା ଏହା ଶୁଣି ପ୍ରୀତ ହେଲେ ଏବଂ ଉପସ୍ଥିତ ବନ୍ଧୁ-ମଣ୍ଡଳୀଙ୍କ ସମ୍ମୁଖରେ କୋଠଭଣ୍ଡାରରୁ ତତ୍କ୍ଷଣାତ୍ ପାଟ ଶାଢ଼ୀ ଆଣାଇ କବିଙ୍କ ଶିରରେ ସ୍ୱହସ୍ତରେ ବାନ୍ଧି ଦେଲେ । ଏହିପରି ପ୍ରଥମ ସାକ୍ଷାତ୍କାରରେ ବଳଦେବଙ୍କ ପ୍ରିୟ ପଦବୀଟି ପୁରୀ ରାଜାଙ୍କ କର୍ତ୍ତୃକ ଗୃହୀତ ହୋଇଗଲା । ଏହି ଘଟଣାଟି ଆଜିକାଲି ପୁରୀର ପ୍ରାଚୀନ ପଣ୍ଡିତମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ପ୍ରବାଦରୂପେ ପ୍ରଚଳିତ ଅଛି ।

ଏଥିରେ ବଳଦେବଙ୍କ ମନରେ ଆନନ୍ଦର ଉଚ୍ଛ୍ୱାସ ଖେଳିଗଲା । ତଥାପି ଇପ୍ସିତ ବସ୍ତୁର ସମସ୍ୟା ପୂରଣ ନ ହେବା ଯାଏ ତାଙ୍କର ମନଃପ୍ରସାଦ ଜାତ ହେଉ ନ ଥାଏ । ପ୍ରକୃତରେ ମହାକବି କାଳିଦାସଙ୍କ ଉକ୍ତି ଅକ୍ଷରେ ଅକ୍ଷରେ ଅନୁଭୂତ ସତ୍ୟ—

ଆପରିତୋଷାଦ୍ୱିଦୁଷାଂ ନ ସାଧୁ ମନ୍ୟେ ପ୍ରୟୋଗବିଜ୍ଞାନଂ ।
ବଳବଦପି ଶିକ୍ଷିତାନାମାତ୍ମନ୍ୟପ୍ରତ୍ୟୟଂ ଚେତଃ ॥

ଶାଢ଼ୀ ବନ୍ଧା ପରେ ରାଜା ନଗରମଧ୍ୟବର୍ତ୍ତୀ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ଦେବଦେବୀଙ୍କ ଦର୍ଶନ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟରେ ଦକ୍ଷିଣଦ୍ୱାର ପଥରେ ପ୍ରଥମେ ସିଂହଦ୍ୱାରକୁ ଗମନ କଲେ । ଇତ୍ୟ-ବସରରେ ବଳଦେବ ଇପ୍ସିତ ସମସ୍ୟାଟି ପୂରଣ କରି ତାଳପତ୍ରରେ ଲେଖି ଯଥାବିଧି ଭକ୍ତିପୂର୍ବକ ସିଂହଦ୍ୱାରରେ ରାଜାଙ୍କୁ ଉପହାର ଦେଲେ ।

"ମା କାର୍ଣ୍ଣଭ୍ରମୂପାଗତା ଧୃ ଗଣିକାଗ୍ରକାମନଃ ପ୍ରୀଣନା —
ଦାଙ୍କିବାଦ୍ଧ୍ବ ଶକ୍ତ୍ଯମ୍ମି ବନ୍ତଂ ବାଜାଛରତ୍ ସାଧୁଜଃ ।
ଅଜାତଃ ପରପୀଡ଼ନଂ ମମ ଜୀବିକା ନତା ବୈ ଯତଃ
ବାଲ୍ବକୁତସ୍ବଜବଗ୍ରଜ ଭଜ ରେ ବ୍ରଜବନେନ୍ଦ୍ର ମନଃ ।"

ରାଜାଙ୍କ ସମସ୍ୟାଗତ ପ୍ରଶ୍ନସଂହର ଅର୍ଥ—'ରେ ମନ, ପତିଗ୍ରାଜ ଗରୁଡ଼ ଯାହାଙ୍କର ବାହନ, ସେହି ବ୍ରଜବନେନ୍ଦ୍ର ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କଠାରେ ତୁ ନିତ୍ୟ ଅନୁରକ୍ତ ରହ ।' କବି ଅବଶିଷ୍ଟ ପଂକ୍ତିଗୁଡ଼ିକ ପୂରଣ କରିଲେ—'ଲକ୍ଷ୍ମୀପଦସ୍ମରଣହେତୁରୁ ମୋର ଜୀବନବନ୍ତ୍ର ଯାଉଛି, ଯକ୍ଷିନିଂସର୍ଗରେ ରହି ଜୀବନକାଳରେ ଥରେ ହେଲେ ଭଗବତ୍‌ଚରଣର ଶରଣ କରି ନାହିଁ, ପରନ୍ତୁ ଲଳନାର ଶଯ୍ୟାରେ ମୁଁ ନିତ୍ୟ ଅନୁରକ୍ତ, ପରପୀଡ଼ନ ମୋର ଜୀବିକା ହୋଇଅଛି, ବ୍ରାହ୍ମଣ ହୋଇ ମଧ୍ୟ ବେଦବେଦା ମୋର ମନ ସଦ୍‌କାର୍ଯ୍ୟରେ ଲିପ୍ତ ହୋଇନାହିଁ, ଅତଏବ ଏପରି ଅବସ୍ଥାରେ ରେ ମନ, ପତିଗ୍ରାଜ ଗରୁଡ଼ ଯାହାଙ୍କର ବାହନ, ସେହି ବ୍ରଜବନେନ୍ଦ୍ର ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କଠାରେ ତୁ ନିତ୍ୟ ଅନୁରକ୍ତ ରହ ।'

ପ୍ରଶ୍ନରେ 'ଜ' ଗଡ଼ ଅନୁପ୍ରାସ ତିନଥର ଥିବାରୁ କବି ବ୍ୟାକରଣ, ସ୍ୱର ଓ ଯତିପାତର କଠୋର ନିୟମରେ ଆବଦ୍ଧ ରହି ସୁନ୍ଦର ଭାବରେ ଅବଶିଷ୍ଟ ପଂକ୍ତିଗୁଡ଼ିକରେ ସେହି ଅନୁପ୍ରାସକୁ ଛଅ ଥର ରକ୍ଷା କରି ଅନନ୍ୟସାଧାରଣରେ ସମସ୍ୟା ସମାଧାନ କରିଅଛନ୍ତି । ଆଜିକାଲି ସ୍ଥଳରେ ଏହିଭଳି ସମସ୍ୟା ସମାଧାନ ଇନ୍ଦ୍ରଜାଲ ପରି ପ୍ରତୀତ ହେଲେହେଁ ଏହା କାହାର କପୋଳକଳ୍ପିତ ନୁହେଁ । ପରବର୍ତ୍ତୀ ସମୟରେ ପୁରୀଜିଲ୍ଲା ହରେକୃଷ୍ଣପୁର ଗ୍ରାମନିବାସୀ ପ୍ରସିଦ୍ଧ ପଣ୍ଡିତ ଶ୍ରୀବତ୍ସ ରଥେ ଏହି ସମସ୍ୟାଟିକୁ ଅନ୍ୟ ଭାବରେ ପୂରଣ କରିଥିଲେ । ମାତ୍ର ତାହା ଏଠାରେ ଅପ୍ରାସଙ୍ଗିକ ହେବ ବୋଲି ଆମ୍ଭେମାନେ ତାହାର ଉଲ୍ଲେଖ କଲୁଁ ନାହିଁ । ଶ୍ଳୋକାବୃତ୍ତି ଶେଷରେ ରାଜା ପରମପରିତୋଷ ପ୍ରକାଶପୂର୍ବକ ସଭାରେ ତାହାଙ୍କୁ ରାଜସଭାକୁ ଡକାଇବେ ବୋଲି କହି ବିଦାୟ ଦେଲେ ଏବଂ ସ୍ୱୟଂ ନଗରକୁ ବିଜେ କଲେ ।

ପରବର୍ତ୍ତୀ ଦିନ ରାଜା ସଭାସ୍ଥଳରେ ଉପସ୍ଥିତ ସଭାସଦ୍ ପଣ୍ଡିତମାନଙ୍କ ସହିତ କବିସୂର୍ଯ୍ୟଙ୍କ ବିଷୟ ଆଲୋଚନା କରିବେଳେ ସେମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରୁ ଯେଉଁମାନେ ଗୁଣଗ୍ରାହୀ, ସେମାନେ ଏକବାକ୍ୟରେ ତାଙ୍କ ପାଣ୍ଡିତ୍ୟର ଭୂୟସୀ ପ୍ରଶଂସା କଲେ, ମାତ୍ର ମତ୍ସରମାନେ ପୁଣି ଗ୍ରହଣ କଲେହେଁ ସ୍ୱଭାବଦୌର୍ଜନ୍ୟବଶରୁ କହିଲେ, "ହଁ, ଭାଷା-କବିତାରେ ତ ପାଣ୍ଡିତ୍ୟ କଳା ହୁଏ ନାହିଁ, ଯେ କୌଣସି ଲୋକ ସେଥିରେ କବିତା ବୋଲିପାରେ, ସଂସ୍କୃତରେ ମଧ୍ୟ ତାଙ୍କର ବିଶେଷତ୍ୱ କିଛି ପରି ଜଣା ପଡ଼ୁନାହିଁ, କାରଣ ସେ ଯେଉଁ ସମସ୍ୟାଟି ପୂରଣ କଲେ, ତାହା ଗୋଟିଏ

ପ୍ରାଚୀନ କବିତା ।’ ରାଜା କବିତାଟି ଆବୃତ୍ତି କରିବାକୁ ସେମାନଙ୍କୁ କହିବାରୁ ସେମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରୁ ଜଣେ ଅସାଧାରଣ ସ୍ମୃତି ଓ ଧାରଣାଶକ୍ତି ପ୍ରଭାବରୁ ପୂର୍ବବତ୍ ଶ୍ଳୋକଟିକୁ ଆବୃତ୍ତି କରିଦେଲେ । ସେମାନଙ୍କ ମତରେ ସାମାନ୍ୟ ଭିକ୍ଷା-ଜୀବୀ ବୋଲିବା ଦକ୍ଷିଣିଆ ଲୋକଟାକୁ ରାଜସଭାରେ ପୂରାଇବା ଅନୁଚିତ । ଏଥିରେ ରାଜା ଭୀଷଣ ସମସ୍ୟାରେ ପଡ଼ି ଚଃ କରିବେ, ସେଦିନ କର୍ତ୍ତବ୍ୟ ଅବଧାରଣ କରିପାରିଲେ ନାହିଁ । ତାଙ୍କର ଉଦାର ହୃଦୟ ନାନା ଆନ୍ଦୋଳନ ପରେ କବିପୂର୍ଣ୍ଣଙ୍କ ପାଣ୍ଡିତ୍ୟରେ ଦୃଢ଼ନିଶ୍ଚୟ ହେଲେ । ସେ ନିଜ ସଭାର ସେହି ମନସ୍ୱୀ ପଣ୍ଡିତମାନଙ୍କୁ ଭର୍ତ୍ସନାରୂପେ ଛାଡ଼ି ପାରିଲେ ଏବଂ ପରଦିନ ସଭାରେ କହିଲେ, ‘ଅଚ୍ଛା, ସେ ଜଣେ ଦୂର ଦେଶାଗତ ଲୋକ, ଅନେକ ଦୂରୁ ଆମ ସଭାକୁ ଆସିବାକୁ ଉତ୍ସୁକ ହୋଇ ବସିଅଛନ୍ତି, ସେ ଏଠାକୁ ଆସନ୍ତୁ ଓ ଆପଣମାନଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ତାଙ୍କର ଶାସ୍ତ୍ରାଲାପ ହେଉ । ପ୍ରଥମ ଦିନ ତାଙ୍କୁ ଆପଣମାନଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ଏକାସନ ନ ଦେଇ ପୃଥକ୍ ଆସନ ଦେବା ଓ ନମସ୍କାର କରିବା ନାହିଁ । ଏପରି ଅବସ୍ଥାରେ ସେ ଶାସ୍ତ୍ରାଲାପରେ ପରାସ୍ତ ଓ ଅପମାନିତ ହୋଇ ନିଜେ ଚାଲି ପଳାଇଯିବେ । ଆସିବାକୁ ମନା କରିବା କାହିଁକି ?’ ଏପରି ଆଲୋଚନା ପରେ ଉପସ୍ଥିତ ଦିନ ଅପରାହ୍ଣରେ କବିପୂର୍ଣ୍ଣଙ୍କୁ ସଭାକୁ ଡକାଇଲେ ।

ସେଦିନ ରାଜସଭାରେ ସ୍ଥାନବାସୀ ପଣ୍ଡିତମଣ୍ଡଳୀ ଓ ସ୍ଥାନୀୟ କେତେ ଶିକ୍ଷିତ ଲୋକ ସମବେତ ହୋଇଥିଲେ । ରାଜା ଯଥାରୀତି ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ଆସନରେ ଉପବିଷ୍ଟ । ରାଜଦର୍ଶନ କାଳରେ ଆବୃତ୍ତି କରିବେ ବୋଲି କବିପୂର୍ଣ୍ଣ ପୂର୍ବରୁ କେତେଗୁଡ଼ିଏ ସଂସ୍କୃତ ଶ୍ଳୋକ ଲଳିତ ମଧୁର ଛନ୍ଦରେ ରଚନା କରି ମୁଖସ୍ଥ କରିଥାଆନ୍ତି । ମନ୍ତ୍ରୀ-ମୁଖ୍ୟଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ସଭାସ୍ଥଳରେ ଉପସ୍ଥିତ ହେବା ମାତ୍ରକେ, ରାଜା ତାଙ୍କୁ ଯଥୋଚିତ ଅଭିନନ୍ଦନ ଓ ପ୍ରଣାମ କରନ୍ତେ ସେ ହସ୍ତପ୍ରସାରଣପୂର୍ବକ ଆଶୀର୍ବାଦାତ୍ମକ ଶ୍ଳୋକାବଳୀ ଅନର୍ଗଳଭାବରେ ଆବୃତ୍ତି କରିବାରେ ଲାଗିଲେ । ସେହି କବିକଣ୍ଠର ବାକ୍ୟସ୍ରୋତ ଅର୍ଦ୍ଧ ଘଣ୍ଟିକାବ୍ୟାପୀ ସଭାମଣ୍ଡପରେ ପ୍ରବାହିତ ହୋଇ ସଭାସଦ୍-ବୃନ୍ଦଙ୍କୁ ଆନନ୍ଦ ଓ ବିସ୍ମୟରେ ଅଭିଭୂତ କରିଦେଲା । ଅନନ୍ତର ରାଜା ସ୍ୱୟଂ ଅତ୍ୟାଦରସହକାରେ ତାଙ୍କୁ ସ୍ୱୀୟ ଆସନ ସମୀପରେ ଗୋଟିଏ ଶ୍ରେଷ୍ଠ ଆସନରେ ଆସୀନ ହେବାକୁ ଆଦେଶ ଦେଲେ । ଏଥିରେ ପୂର୍ବୋକ୍ତ ମନସ୍ୱୀମାନଙ୍କ ହୃଦୟ ଈର୍ଷାନଳରେ ଦହ୍ୟମାନ ହୋଇ ଉଠିଲା । ସେମାନେ ପ୍ରଚଳିତ ରୀତି ଅନୁସାରେ କଳ୍ପିତପୂର୍ବ ନାନା ଜଟିଳ ସମସ୍ୟାର ସମାଧାନ ନିମିତ୍ତ ସେହି ସଭାରେ କବିପୂର୍ଣ୍ଣଙ୍କୁ ବିବ୍ରତ କରି ପକାଇଲେ । ମାତ୍ର ସେ ସ୍ୱଭାବସୁଲଭ ଗାମ୍ଭୀର୍ଯ୍ୟ, ଧୀରତା ଓ ପାଣ୍ଡିତ୍ୟ ବଳରେ ସେମାନଙ୍କୁ ଏପରି କୌଶଳରେ ନିରୁତ୍ତର କଲେ ଯେ, ସେମାନେ ଆଉ ପରବର୍ତ୍ତୀ ପ୍ରଶ୍ନ ପଚାରିବାକୁ ସାହସୀ ହେଲେ ନାହିଁ ଏବଂ କବିପୂର୍ଣ୍ଣ ଜୟଶ୍ରୀ ସେ

ସନ୍ଦପ୍ରାଣରେ ଅଙ୍କିତ ହୋଇଅଛି, ଏହା ହସ୍ତସମ୍ପଦରେ ସହସ୍ତଲରେ ସ୍ୱୀକାର କରିବାକୁ ବାଧ୍ୟ ହେଲେ । ରାଜା ପରମପ୍ରୀତି ପ୍ରକାଶପୂର୍ବକ ପ୍ରତ୍ୟହ ତାଙ୍କୁ ଅପରାହ୍ନରେ ସଭାକୁ ଆସିବାକୁ ଆଦେଶ କଲେ । ଏହେ କବିସୂର୍ଯ୍ୟଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ପୂର୍ବୋକ୍ତ ପଣ୍ଡିତମାନଙ୍କର ମିତ୍ରତା ସୁଦୃଢ଼ୀକୃତ ହେଲା । ଅନ୍ୟମାନଙ୍କ କଥା ଭଲରେ ବାରାଣସୀ ପୁରୀର ରାଜସଭାରେ ସମ୍ମାନିତ ହୋଇଥିବାରୁ ସେତେବେଳେ ଆପଣାକୁ ଗୌରବାନ୍ୱିତ ଓ ଭାଗ୍ୟବାନ୍ ମନେ କରି ଆଶ୍ୱସ୍ତ ହେଲେ ।

ଏହାପରେ କେତେଦିନ ଅତିବାହିତ ହୋଇଗଲା । ଶତ୍ୟ ବଳଦେବଙ୍କ ଅଲୌକିକ ସ୍ମୃତି ଓ ବୈଦୁଷ୍ୟ ଦର୍ଶନରେ ରାଜା ଓ ପଣ୍ଡିତମାନେ ମୁଗ୍ଧ ହୋଇଗଲେ । ଏହି ମଧ୍ୟରେ ବଳଦେବ କୌଶଳକ୍ରମେ ତଦୀୟ ପୂର୍ବପୁରୁଷ ମଣି ରଥ ରାଜଗୁରୁ ମହାପାତ୍ରଙ୍କଠାରୁ ସେପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ସଂଗୃହୀତ ବଂଶାବଳୀ ରାଜାଙ୍କ କର୍ଣ୍ଣଗୋଚର କରି ପ୍ରକାଶ କରିଥିଲେ ଯେ, ତାଙ୍କର ପୂର୍ବପୁରୁଷମାନେ ପୁରୁଷୋତ୍ତମବାସୀ ଓ ପୁରୀ ରାଜାଙ୍କ ଅନୁଗ୍ରହରେ ଚିରକାଳ ପ୍ରତିପାଳିତ । ଦୈବଦୁର୍ବିପାକରେ ସେ ପ୍ରଦେଶ ତ୍ୟାଗ କରି ବିଦେଶରେ ରହିଅଛନ୍ତି, ସୁତରାଂ ସେ ଲୁପ୍ତପ୍ରାୟ ସେହି କୌଳୀନ୍ୟ ଅଧିକାର ପୁନର୍ବାର ପାଇବାକୁ ବର୍ତ୍ତମାନ ପ୍ରାର୍ଥୀ । ରାଜା ସମଗ୍ର ବିଷୟ ଆଦ୍ୟୋପାନ୍ତ ଶ୍ରବଣ କରି ପରେ ଗୋଟିଏ ସାଧାରଣ ପଣ୍ଡିତସଭା ଆହ୍ୱାନ କଲେ ଏବଂ ତହିଁରେ ତାଙ୍କୁ ଅଭିଲଷିତ ସନନ୍ଦ ପ୍ରଦାନ କଲେ । ଆମ୍ଭେମାନେ ସେହି ସନନ୍ଦକୁ ଏଠାରେ ଅବିକଳ ଉଦ୍ଧାର କରି ଦେଉଅଛୁଁ :—

"ଶ୍ରୀ ଶ୍ରୀ ଶ୍ରୀ ମୁକୁନ୍ଦଦେବଙ୍କ ୨୩ ଅଙ୍କ ଧନୁ ମାସ ୧୫ ଦିନ ଶ୍ରୀପୁରୁଷୋତ୍ତମ ବଡ଼ଦେଉଳ ସମସ୍ତ ପଡ଼ିଛାଙ୍କୁ, ସମସ୍ତ କାର୍ଯ୍ୟମାନଙ୍କୁ, ସମସ୍ତ ସେବକମାନଙ୍କୁ, ୧୮ ଗଡ଼ଜାତର ମହାନାୟକମାନଙ୍କୁ, ଖୋଲଗାବଣ ମହାଜନମାନଙ୍କୁ, ସାତ ଶାଇ ନାୟକମାନଙ୍କୁ ମଧ୍ୟ ଶଠାଉ, ଆଠଗଡ଼ବାସୀ ବଳଦେବରଥଙ୍କୁ କବିସୂର୍ଯ୍ୟ ରାଜଗୁରୁ ମହାପାତ୍ର ପଦ, ସୁନାବେଣ୍ଟ ଚାମର, କୋଡ଼ାମଶାଲ, ଘୋଡ଼ା ପାଲିଙ୍କି, ପାର୍ଶ୍ୱନ କବାଟ, ମଗଧମୁଣ୍ଡା ପାଲଙ୍କ ଓ ଗୁଡ଼ାଚ, ଅଡ଼େଣୀ, ଛାପ, ପୃଥକ୍ ନମସ୍କାର, ଶିଳାମଣ୍ଡପର ବୈଠକଘର ଛାଡ଼ ! ଏପରି ସମସ୍ତ ପ୍ରକାର କାର୍ଯ୍ୟମାନଙ୍କୁ ଶ୍ରୀ ଶ୍ରୀ ଶ୍ରୀ ହୁକୁମରୁ ଆଜ୍ଞା ହୋଇଥିବାରୁ ଆଜି ତାରିଖ ଅନୁସାରେ ଲେଖିବାକୁ ହୋଇଲା । ଶ୍ରୀ ଶ୍ରୀ ଜଗନ୍ନାଥ ମହାପ୍ରଭୁଙ୍କ ଭଣ୍ଡାରରୁ ସୁନାବେଣ୍ଟ ଚାମର ଦେଇ ବଡ଼ଦାଣ୍ଡ ଅର୍କଠାରେ, ରଥ ଉପରେ, ଚୂପ ଉପରେ, ଯାନଯାତ୍ରାମାନଙ୍କରେ ଚାମର ସେବା କରାଇବ । ଚନ୍ଦନଯାତ୍ରାରୁ ଗୀତଗୋବିନ୍ଦ ଟିଆ ମୋଡ଼ଏ ଲେଖାଏଁ ଦେଉଥିବ । ଏହାଙ୍କୁ ଚତୁଃପାର୍ଶ୍ୱେ ବର୍ତ୍ତନ କରାଇ ଦେଉଥିବ । ବାକି ବନ୍ଦସ୍ତ ହୁକୁମ ଶଠାଉ ଲେଖିଦେଲେ ପୂର୍ବଦାନୁକ୍ରମେ କରୁଥିବ । ଅନ୍ୟଥା ନ କରିବ ।" (ଏହି ସନନ୍ଦରେ ମହାରାଜାଙ୍କର ଦସ୍ତଖତ ଓ ମୋହର ଅଛି) ।

ଊନବିଂଶ ଶତାବ୍ଦୀର ପ୍ରଥମ ପାଦରେ ୧୮୧୭ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦରେ ଉତ୍କଳୀୟ ଗଦ୍ୟ-ସାହିତ୍ୟର ଅବସ୍ଥା କିପରି ଥିଲା, ତାହା ଏହି ସନନ୍ଦରୁ ଉପଯୁକ୍ତପ୍ରମାଣରେ ଜଣାଯାଏ । ସେ ଯାହାହେଉ, ବଳଦେବ ତାଙ୍କର ଶତ୍ରୁକବଳିତ ବସ୍ତୁ ପ୍ରାପ୍ତ ହୋଇ ନିଜ ଜୀବନକୁ ଧନ୍ୟ ମନେ କଲେ ଏବଂ ନିରବଚ୍ଛିନ୍ନ ଶାସନକାଳରେ ନଅର ମଧ୍ୟରେ ଶୁଭମଙ୍ଗଳନାଦ କରି କୃତକୃତ୍ୟ ହେଲେ । ଏହି ଭାବରେ ୫ ମାସ କାଳ ସୁଖରେ ଅତିବାହିତ ହୋଇଥିଲା । ସଙ୍ଗୀତସାହିତ୍ୟପ୍ରିୟ ରାଜାଙ୍କର ରୁଚି ଓ ଅଭିଳାଷ ଅନୁସାରେ ସେ ଏହି ସମୟରେ ଅନେକଗୁଡ଼ିଏ କବିତା ରଚନା କରିଥିଲେ । କବିସୂର୍ଯ୍ୟଙ୍କ ପ୍ରଣୀତ ଯେତେଗୁଡ଼ିଏ ରଚନା ମୁକୁନ୍ଦଦେବଙ୍କ ନାମରେ ଭଣିତ, ତାହା ଏହି ସମୟରେ ରଚିତ । ରାଧାକୃଷ୍ଣ କେଳି ବର୍ଣ୍ଣନା କୌଶଳରେ ଛନ୍ଦ ପୂରିବାକୁ ମହତ୍ ପଣ୍ଡିତମାନଙ୍କୁ ଲକ୍ଷ୍ୟ କରି ଏଗୁଡ଼ିକର ଅଧିକାଂଶ ଯେ ରଚନା କରିଥିଲେ, ତାହା କବିତାମାନଙ୍କର ଅଳଙ୍କାରିକଛଟାରୁ ସ୍ପଷ୍ଟ ପ୍ରତୀତ ହୁଏ । ପାଠକସମାଜର କୌତୂହଳ ଚରିତାର୍ଥତା ପାଇଁ ତନ୍ମଧ୍ୟରୁ ଗୋଟିଏ କବିତାର କେତେପଂକ୍ତି ମାତ୍ର ଏଠାରେ ଉଦ୍ଧାର କରିଦେଉଅଛୁଁ :—

ପ୍ରିୟ ସଖି । କି ବୁଝି କହିବି ଗୋ, ଗଲିଣି ମୁଁ ଛକେ ପଡ଼ି ।
ହେଉଁ ସୁରେଣ ଉଷି   ନବକଞ୍ଜଦଳାଶୀ
ଅଛନ୍ତି ମୋ ହୃଦେ ଭୂଡ଼ି । ଘୋଷା ।
ବୁକେ କେତେ କାମ   କାହ୍ନାଙ୍କ ସୁଷମା—
ସମ୍ଭାରୁ ରମ୍ଭାରେ ବଳ,
ସେ ଶିଖଣ୍ଡ ଚୂଳ   ହେତନ ଅମୂଲ୍ୟ
ଆଡେ ତ ନ ଭଙ୍ଗୁ କେଳି । ୧ ।
ମୁଁ ବୁଦ୍ଧି ନ ଜାଣେ   ଲବେ ନେନକୋଣେ
ନାଶିଲ ଭୁରୁଭୁ ଟେଗଲେ ।
ଦେବେ ପୀତପଟ-   ନଟ-ଗଣ୍ଠି-
ନନ୍ଦିନୀ ମୋ ନାମ ଦେଲେ । ୨ ।

× × × ×

ଏବଂକର ପୁତ୍ର ଆଗମନର ମୁଖ୍ୟ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ସାଧିତ ହେଲା । ଏବେ ତାଙ୍କର ସ୍ତ୍ରୀସ୍ତ୍ରୁ ଜ୍ୟେଷ୍ଠା କନ୍ୟା ପାଇଁ ବରପାତ୍ର ଅନ୍ୱେଷଣରୂପ ଗୌଣ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ସାଧନର ସମୟ ଉପସ୍ଥିତ ଦେଖି ସେ ଯେବେ ରାଜା ମୁକୁନ୍ଦଦେବଙ୍କଠାରୁ ବିଦାୟ ନେବା ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟରେ ସେହି ରାଧାକୃଷ୍ଣକେଳିମୂଳକ ଗୋଟିଏ କବିତା ରଚନା କରି ସଙ୍ଗୀତ ବୈଠକବେଳେ ଗାୟକଙ୍କୁ ଗାନ କରିବାକୁ ସଙ୍କେତ କଲେ ।

ହେ ବଂଶୀପାଣି, ଏବେ ହେଉ ଖଣ୍ଡିମୁଲୁ ମେଲାଣି ହେ । ଘୋଷା ।
କୃପା ଦିଶୁ କୃପାଚକ୍ଷୁ ମୋଠାରେ ଥାଉ ସତତ,
ଯାଉ ଜୀବନ ନିଷ୍ଠୁର ଭୂମ୍ୟ ଋଣ ସୁଝି ହେ । ୧ ।
ଜଟିଳା କୁଟିଳା ସୁଧ ଜାଣିଛୁ ତ ଶିଖଣ୍ଡି,
ତୁମ୍ଭେ ଏକା ମୋର ବନ୍ଧୁ ସୁଦୟର ଶ୍ରେଣୀ ହେ । ୨ ।
ରାଧା ବାଧା ତ ତୁମ୍ଭର ଶୃଙ୍ଗାରେ କର ଉଦ୍ଧାର,
କୀ ଧନ କୃଷ୍ଣ ଛାଡ଼ିବ ଚନ୍ଦ୍ରେ ମୋ ମାଗୁଣି ହେ । ୩ ।
କବିରାଜ କହେ ଗୀତେ ପଦ୍ମ ଉଦ୍ଧରିଲୁ ଚନ୍ଦ୍ରେ,
ବାଳ କୃଷ୍ଣ ବାଧା ଦେଉ ନ ବର୍ତ୍ତିବ ଘୃଣି ହେ । ୪ ।

କବିତାଟି କ୍ଷୁଦ୍ର ହେଲେହେଁ କବି କରୁଣାହିତ ସ୍ୱରରେ ତାହାର ରଚନା କରି ବଦାନ୍ୟତାଳନ ମନୋଜ୍ଞ ଭଙ୍ଗୀରେ ସୁସ୍ପଷ୍ଟରୂପେ ପ୍ରକାଶ କରିଅଛନ୍ତି । ମଧ୍ୟ ପଣ୍ଡିତମାନଙ୍କୁହିଁ ଜଟିଳା କୁଟିଳା ଶବ୍ଦଦ୍ୱାରା ବ୍ୟଞ୍ଜିତ କରାଯାଇଅଛି । ଗୁରୁଜନଙ୍କୁହିଁ ତାଙ୍କର ପୁଣ୍ୟ ଛାଡ଼ିବାର ହେତୁ । ବୃନ୍ଦେରେ ଏହାହିଁ କବିଙ୍କର ବ୍ୟଙ୍ଗାର୍ଥ । ସେ ସଙ୍ଗୀତରେ ସମସ୍ତ କଥା ବ୍ୟକ୍ତ କରିଥିଲେ, ସୁତରାଂ ଭାବଗ୍ରାହୀ ରସିକ ରାଜାଙ୍କୁ ସେ କଥା ଆଉ ଥରେ କହିବାକୁ ହେଲା ନାହିଁ । ସେଦିନ ସଙ୍ଗୀତ ଶେଷରେ ରାଜା ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ଦିନ ପରି ଆନନ୍ଦ ପ୍ରକାଶ ନ କରି ଘୋର ଦୁଃଖରେ କବିସୂର୍ଯ୍ୟଙ୍କୁ କହିଲେ, "ଆଜି ଏହି ବିଷାଦପୂର୍ଣ୍ଣ ସମ୍ବାଦ ଶୁଣିବାକୁ ହେବ ବୋଲି ମୁଁ ପ୍ରଭାତରୁ ଆଶଙ୍କା କରୁଥିଲି । କିନ୍ତୁ ଶୀଘ୍ର ଯେଉଁଦିନେ ସୁଖମୟ ପ୍ରଭାତ ଆସିବ, ତାହାର ଚେଷ୍ଟା କରିବେ ।" ଅନନ୍ତର ରାଜା ସହସ୍ର ମୁଦ୍ରା ପାଥେୟ, ମୂଲ୍ୟବାନ କୌଶେୟ ବସ୍ତ୍ର, ରତ୍ନଖଚିତ ସୁବର୍ଣ୍ଣ କୁଣ୍ଡଳ ସହ ତାଙ୍କୁ ଦୁଃଖିତାନ୍ତଃକରଣରେ ବିଦାୟ ଦେଲେ ଏବଂ ଅଠଗଡ଼ରେ ପହଞ୍ଚିବାଯାଏ ଶିବିକାବାହକଙ୍କର ବନ୍ଦୋବସ୍ତ କରିବାକୁ କର୍ମଚାରୀମାନଙ୍କୁ ଆଦେଶ ଦେଲେ । କବି ଏହିପରି ଉପଯୁକ୍ତ ସମ୍ମାନିତ ହୋଇ ଶିବିକାରୋହଣପୂର୍ବକ ସ୍ୱୀୟ ଜନ୍ମର ଅନ୍ୟତମ ସାମନ୍ତସ୍ଥଳୀ ଜମୁନାବରପଦାକୁ ଗମନ କଲେ । ତତ୍ରତ୍ୟ ନନ୍ଦ ସାମନ୍ତ ରାମଚନ୍ଦ୍ର ବ୍ରହ୍ମାଙ୍କ ପୁତ୍ର ଗଜପତିଙ୍କୁ ଜାମାତୃରୂପେ ମନୋନୀତ କରି ଅଠଗଡ଼ ବାଟେ ଜଳମାର୍ଗେ ବାହାରିଗଲେ । କାରଣ, ସେତେବେଳେ ତାଙ୍କର ପରିବାର-ବର୍ଗ ଜଳନ୍ତର ଗଡ଼ରେ ଅବସ୍ଥାନ କରୁଥିଲେ ।

ସପ୍ତମ ପରିଚ୍ଛେଦ

କଲକତ୍ତାରେ ଉପସ୍ଥିତ ହୋଇ ବଳଦେବ ରାଜା ରାମଚନ୍ଦ୍ର ଶ୍ରେଷ୍ଠଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ପରମସମାଦରରେ ଗୃହୀତ ହେଲେ । ସେଠାରେ ଯଥାବିଧି କନ୍ୟାର ପରିଣୟ ସମ୍ପାଦନ କରି ନବୀନ ସମ୍ବନ୍ଧୀଙ୍କ ରାଜଦରବାରରେ ପରିଚିତ କରାଇଲେ । ତାଙ୍କ ଅନୁକମ୍ପାରେ ରାଜା ତଦୀୟ ଜାମାତା ଏବଂ କନ୍ୟାର ମଙ୍ଗଳାକାଂକ୍ଷାରେ ଉତ୍ତର ବୃତ୍ତି ଦାନ କରି କଲକତ୍ତାର ସୁପ୍ରସିଦ୍ଧ ଦୁର୍ଗୋତ୍ସବରେ ତାଙ୍କୁ ପ୍ରଧାନ ପୁରୋହିତରୂପେ ନିଯୁକ୍ତ କଲେ । ସୁତରାଂ ପ୍ରତ୍ୟାବୃତ୍ତ ହୋଇ ଏଥିପରେ କେତେକ କାଳ ପରମସୁଖରେ ସେ କଲକତ୍ତାରେ ଅବସ୍ଥାନ କରିଥିଲେ । ଏଥିମଧ୍ୟରେ ଆଠଗଡ଼ର ରାଜା ତାଙ୍କୁ ସପରିବାରରେ ଆଠଗଡ଼ ଯିବାପାଇଁ ପୁନଃପୁନଃ ଅନୁରୋଧ କରୁଥାଆନ୍ତି । ମାତ୍ର ରାମଚନ୍ଦ୍ର ଶ୍ରେଷ୍ଠଙ୍କ ସ୍ନେହର ବଶବର୍ତ୍ତୀ ହୋଇ ସେ କଲକତ୍ତା ତ୍ୟାଗ କରି ପାରୁ ନ ଥାନ୍ତି । ଇତ୍ୟବସରରେ କଲକତ୍ତାର ରାଜା ରୋଗ ଓ ଶୋକରେ ଅଭିଭୂତ ହୋଇ ଇହଲୀଳା ସାଙ୍ଗ କଲେ । ଏହାର କେତେକ ମାସ ପରେ କବି ବଳଦେବ ଅଗତ୍ୟା ଆଠଗଡ଼ ରାଜାଙ୍କ ସନିର୍ବନ୍ଧ ଅନୁରୋଧ ରକ୍ଷା କରିବାକୁ ମନସ୍ଥ କରି କଲକତ୍ତାର ତ୍ୟାଗପୂର୍ବକ ସପରିବାରରେ ଆଠଗଡ଼ ବାହାରି ଆସିଲେ । କଲକତ୍ତା ତ୍ୟାଗ କଲେହେଁ ସେ ଶେଷ ଜୀବନ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ କଲକତ୍ତାର ସଙ୍ଗେ ସମ୍ବନ୍ଧ ରଖିଥିଲେ ଏବଂ ରାମଚନ୍ଦ୍ରଙ୍କ ଉତ୍ତରାଧିକାରୀମାନେ କବିଙ୍କୁ ତାଙ୍କ ପୂର୍ବ ସମ୍ମାନ ଓ ରାଜଦତ୍ତ ବୃତ୍ତିରୁ ଆଜୀବନ ବଞ୍ଚିତ କରି ନ ଥିଲେ ।

ତଦୀୟ ଗୁଣମୁଗ୍ଧ ତତ୍କାଳୀନ ଆଠଗଡ଼ର ଯୁବକ ରାଜା ବାଲୁଙ୍କେଶ୍ୱର ଜଗଦେବ ଶୁଭାଗମନ ପୂର୍ବରୁ ତାଙ୍କ ବାସୋପଯୋଗୀ ଗୋଟିଏ ମନୋହର ଉଦ୍ୟାନ ଗୃହ ନିର୍ମାଣ କରିଥିଲେ । ବଳଦେବ ସେହି ଗୃହରେ ବାସ କରି ପରମସୁଖରେ କାଳ ଅତିବାହିତ କରିବାରେ ଲାଗିଲେ । ସେତେବେଳକୁ ତାଙ୍କର ବୟସ ପ୍ରାୟ ୩୮ ବର୍ଷ ହୋଇଥିଲା; ସୁତରାଂ ଉପଯୁକ୍ତ ସମୟରେ ସେହି ଗୁଣଗ୍ରାହୀ ନୃପନନ୍ଦନ ବାଲୁଙ୍କେଶ୍ୱରଙ୍କ ସାନ୍ନିଧ୍ୟ ଲାଭ କରି ସେ ବାଗ୍‌ଦେବୀଙ୍କ ଚରଣାର୍ଚ୍ଚନା କରିବାର ଯୋଗ୍ୟ ଅବସର ଲାଭ କଲେ ।

ଗଞ୍ଜାମ ଜିଲ୍ଲାର ଗଡ଼ଜାତମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଆଠଗଡ଼ର ପ୍ରାକୃତିକ ଅବସ୍ଥାନ ଅତି ସୁନ୍ଦର ଓ ଅତି କମନୀୟ । ପ୍ରାକୃତିକ ଓଡ଼ିଶାର ପଶ୍ଚିମରେ ଯେଉଁ ମହେନ୍ଦ୍ର ପର୍ବତମାଳା ପ୍ରାଚୀରାକାରରେ ଉତ୍ତରରୁ ଦକ୍ଷିଣ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ବିସ୍ତାରିତ ହୋଇଅଛି, ତାହାର ଅନେକଗୁଡ଼ିଏ ଶାଖା ଆଠଗଡ଼ ରାଜ୍ୟ ମଧ୍ୟରେ ଇତସ୍ତତଃ ପ୍ରସାରିତ । ସେହି ସବୁ ଘନବନାଚ୍ଛାଦିତ ପର୍ବତମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରୁ ପ୍ରବାହିତ ହୋଇ ଅସଂଖ୍ୟ ନଦୀମାନେ ରାଜ୍ୟର ଶ୍ରୀବୃଦ୍ଧି ପ୍ରାକୃତିକ ଶୋଭାର କାନ୍ତି ବଢ଼ାଉଅଛନ୍ତି ।

ଶତକ ଶେଷରୁ ରାଜ୍ୟର ସମଗ୍ର ଅଂଶକୁ ଜଳ ଦେବାପାଇଁ ଯଥାଯଥ ଉନ୍ନତିକ ଅବସ୍ଥା ହୋଇ ଏମାନେ ବ୍ରାହ୍ମଣକୁଳଠାରୁ ଧାରଣପୂର୍ବକ ଅଦୂରରେ ପ୍ରବାହିତା ସୁରମ୍ୟତୋୟା ଚିତ୍ରୋତ୍ପଳା ସଙ୍ଗେ ମିଳିତ ହୋଇଅଛନ୍ତି । ଯେତେ କାଳ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଏହି ନଦୀମାନେ ଆଠଗଡ଼ ରାଜ୍ୟରେ ପ୍ରବାହିତ ହେଉଥିବେ, ସେତେଦିନ ଯାଏ ଗଞ୍ଜାମ ଜିଲ୍ଲା ମଧ୍ୟରେ ଆଠଗଡ଼ ସର୍ବୋତ୍ତମ ପ୍ରଦେଶ ବୋଲି ପରିଗଣିତ ହେଉଥିବ । ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ରାଜଧାନୀ ତୁଳନାରେ ଆଠଗଡ଼ ରାଜଧାନୀର ଅବସ୍ଥାନରେ ମଧ୍ୟ ବିଶେଷତ୍ୱ ରହିଅଛି । ଅରଣ୍ୟସମାଚ୍ଛନ୍ନ ଅତ୍ୟୁଚ୍ଚ ପର୍ବତମାଳପରି-ବେଷ୍ଟିତ ୫୧୨ ବର୍ଗମାଇଲ୍ କ୍ଷେତ୍ରଫଳବିଶିଷ୍ଟ ଗୋଟିଏ ଦୃଶ୍ୟକର ମନୋରମ ଉପତ୍ୟକା ମଧ୍ୟରେ ଗଡ଼ଟି ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ । ଏକସ୍ଥାନରେ ପର୍ବତ କଟା ହୋଇ ଗଡ଼ ମଧ୍ୟକୁ ପ୍ରବେଶପଥ ନିର୍ମିତ ହୋଇଅଛି । ଅତେବ ଆଠଗଡ଼ ପ୍ରସିଦ୍ଧ ଘୁମୁସର ରାଜ୍ୟର ଏକାଂଶ ଥିଲା । ପ୍ରାଚୀନ କାଳରୁ ପୁରୀର ଗଜପତି ରାଜବଂଶର କରଦ ରାଜାରୂପେ ଏଠାରେ ଏକ ରାଜବଂଶ ପରମ୍ପରାରେ ରାଜତ୍ୱ କରୁଥିଲେ । ବୀରବତ୍ତା, ଶୌର୍ଯ୍ୟ, ପାଣ୍ଡିତ୍ୟ ଓ ପରୋପକାରିତା ହେତୁରୁ ଏହି ରାଜବଂଶ ଉତ୍କଳ ଇତିହାସରେ ସୁପ୍ରସିଦ୍ଧ । ୧୭୩୨ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦରେ ପୁରୀର ରାଜା ରାମଚନ୍ଦ୍ର ଦେବ ମହମ୍ମଦ ତକି ଖାଁଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ନାନା ପ୍ରକାରରେ ଉପଦ୍ରୁତ ହେବାରୁ ସ୍ୱୀୟ ପରିବାରବର୍ଗ ଓ ଇଷ୍ଟ-ଦେବତା ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ଏହି ଆଠଗଡ଼ ରାଜ୍ୟରେ ଶରଣ ନେଇଥିଲେ । ସେତେବେଳେ ଶଂସିତ କାଳିକେଶ୍ୱର ହରିଚନ୍ଦନଙ୍କ ପିତା ବୃନ୍ଦାବନ ହରିଚନ୍ଦନଙ୍କ ବଡ଼ଭାଇ ମଧୁସୂଦନ ହରିଚନ୍ଦନ ଜଗଦେବ ଆଠଗଡ଼ର ରାଜା ଥିଲେ । ସେ ପରମ ସମାଦରରେ ରାମଚନ୍ଦ୍ରଙ୍କୁ ଆଶ୍ରୟ ଦେଲେ ଏବଂ ଅନୁଧାବନ-କାରୀ ମୁସଲମାନ ସୈନ୍ୟମାନଙ୍କ ଆକ୍ରମଣରୁ ନିରାପଦରେ ରକ୍ଷା କରିବା ନିମନ୍ତେ ମଥୁରା ନାମକ ସ୍ଥାନର ନିକଟବର୍ତ୍ତୀ ପାଣ୍ଡିପଡ଼ା ମାଳରେ ଦୁର୍ଗରେ ଗୋଟିଏ ପ୍ରାସାଦ ନିର୍ମାଣ କରାଇ ସେଠାରେ ପରିବାର ସହ ତାଙ୍କୁ ରକ୍ଷା କଲେ ଏବଂ ଶତ୍ରୁ-ମାନଙ୍କର ସନ୍ଦେହ ନିବାରଣ ନିମିତ୍ତ ସେହି ପ୍ରାସାଦର ଉପରସ୍ଥ ଭୂଭାଗରେ ଗୋଟିଏ ମନୋହର ଉଦ୍ୟାନ ରଚନା କରିଥିଲେ । ପୁରୀର ରାଜା ଏହି ଭାବରେ ସେଠାରେ ପ୍ରାୟ ଦୁଇବର୍ଷ ଅବସ୍ଥାନ କରିଥିଲେ । ମଧୁସୂଦନ ଜଗଦେବ ରାଜାଙ୍କୁ ଶରଣ ଦେଇ ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କ ସେବା ପୂଜା ନିମିତ୍ତ ୯୦୦ ଭରଣ ଧାନ ଉତ୍ପନ୍ନ ହେବା ଭଳି ଭୂସମ୍ପତ୍ତି ଲଗାଇଦେଲେ । ଅଦ୍ୟାବଧି ଆଠଗଡ଼ର ମାରଦା ନାମକ ସ୍ଥାନରେ ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କ 'ଚଳା' ଅର୍ଥାତ୍ ଅଧିଷ୍ଠିତ ଦେବାର ପୂଜା ହେଉଅଛି । ଘୋର ବିପଦ ବେଳେ ମୁକ୍ତ ରାଜାଙ୍କୁ ଆଠଗଡ଼ ରାଜା ରକ୍ଷା କରିଥିବାରୁ ପୁରୀ ରାଜା ତାହାଙ୍କୁ "ମାନୋଦ୍ଧାରଣ ଶରଣପଞ୍ଜର ବାହୁବୀରବର ଶ୍ରୀ ହରିଚନ୍ଦନ ଜଗଦେବ ରାଜା ବାହାଦୁର" ଉପାଧି ପ୍ରଦାନ କରିଥିଲେ ଏବଂ ଆଠଗଡ଼ର ରାଜା ପୁରୀକୁ ଗଲେ କଟକବେଳେ ସ୍ୱୟଂ ତାଙ୍କୁ ଅଠରନଳା ଓ ଲୋକନାଥ ଘାଟଠାରୁ

ଯାଗିରି ଦେଇଥିଲେ । ଆଠଗଡ଼ର ରାଜାମାନେ ବଂଶାନୁକ୍ରମେ ଏହି ସମ୍ମାନର ଅଧିକାରୀ ଥିଲେ । ସେହି ଦିନଠାରୁ ଆଠଗଡ଼ ରାଜ୍ୟ 'ଶରଣ' ରାଜ୍ୟ ନାମରେ ପୁରୀ ରାଜାଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ଅଭିହିତ ହେଲା । ଏହି ବାଲୁକେଶ୍ୱର ହରିଚନ୍ଦନ ଜଗଦେବ ମହାପାତ୍ର ସେହି ରାଜବଂଶର ଜଣେ ଖ୍ୟାତିମନ୍ତ ରାଜା । ସେ ଯେପରି ରୂପବାନ୍, ସେହିପରି ନାନାଶାସ୍ତ୍ରଦର୍ଶୀ ସଂସ୍କୃତଜ୍ଞ ଓ ସଙ୍ଗୀତ ସାହିତ୍ୟରସିକ ଥିଲେ । ଯୌବନର ପ୍ରାରମ୍ଭରେ ସମୃଦ୍ଧିମନ୍ତ ସାମ୍ରାଜ୍ୟ ଲାଭ କରି ସେ ସଙ୍ଗୀତ ସାହିତ୍ୟ-ସେବାରେ ମନଃପ୍ରାଣ ଅର୍ପଣ କରିଦେଲେ । ତାଙ୍କ ରାଜତ୍ୱକାଳେ ଆଠଗଡ଼ ରାଜ୍ୟ 'ବୃନ୍ଦାବନ ସଙ୍କେତସଦନ'ରେ ପରିଣତ ହେଲା । କବିସୂର୍ଯ୍ୟ ରାଜନ୍ୟଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ପରମ ଆନନ୍ଦରେ ସେହି ଗୋଲକପାଦୋପମ କେଳିସଦନରେ ସନ୍ତରଣ କରିବାକୁ ଲାଗିଲେ ।

ଏହି ସମୟକୁ ଉତ୍କଳସଙ୍ଗୀତ ସାହିତ୍ୟର ଉନ୍ନତକାଳ ବୋଲି ଆମ୍ଭେମାନେ ମନେ କରୁଅଛୁଁ । ଛନ୍ଦ ଓ ଚୌତିଶା ଏହାର ବହୁପୂର୍ବରୁ ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟରେ ପ୍ରବର୍ତ୍ତିତ ହୋଇଥିଲା । କେଉଁ ସୂତ୍ରରେ ଓ କେଉଁ ସମୟରେ ଏଗୁଡ଼ିକ ଭାଷାରେ ପ୍ରବେଶ କଲା, ତାହା ଜାଣିବାର କୌଣସି ଉପାୟ ନାହିଁ । ପ୍ରତିବେଶୀ ସାହିତ୍ୟ ବଙ୍ଗଳା ଓ ହିନ୍ଦୀ ଅପେକ୍ଷା ଉତ୍କଳ-ସାହିତ୍ୟ ଯେ ପ୍ରାଚୀନତମ, ଏହା କେହି ଅସ୍ୱୀକାର କରିବେ ନାହିଁ । ପ୍ରାଚୀନ ଓ ଆଧୁନିକ ବଙ୍ଗଳା ଓ ହିନ୍ଦୀ ସାହିତ୍ୟରେ ଯେଉଁ ସବୁ ରାଗରାଗିଣୀ ପ୍ରଚଳିତ ଅଛି, ସେଗୁଡ଼ିକଠାରୁ ଓଡ଼ିଆ ରାଗରାଗିଣୀ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର, ଏଥିରେ ସନ୍ଦେହ ନାହିଁ । ଆଦ୍ୟ ଅବସ୍ଥାରେ ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟରେ ଯେଉଁ ସବୁ ବୃତ୍ତ ପ୍ରବେଶ କରିଥିଲା, ସେଗୁଡ଼ିକ ଅପେକ୍ଷାକୃତ ସରଳ । କେଶବ କୋଇଲି ଓ ସାରଳା ମହାଭାରତରେ ଅନୁସୃତ ବୃତ୍ତ ଏହାର ଉଦାହରଣ ସ୍ଥଳ । ସାରଳା ମହାଭାରତ ସାଧାରଣତଃ ଚତୁର୍ଦ୍ଦଶ ଅକ୍ଷରବିଶିଷ୍ଟ ମଙ୍ଗଳଗୁଜ୍ଜରୀ ବୃତ୍ତରେ ଲିଖିତ, ମାତ୍ର କବି କ୍ୱଚିତ୍ ଏହି ବୃତ୍ତର ଅକ୍ଷର ପରିମାଣ ଓ ଯତିର ନିୟମ ରକ୍ଷା କରିଅଛନ୍ତି । ତେଣୁ ସାରଳା ମହାଭାରତର ରଚନାକାଳରେ ଯେ ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟରେ ବୃତ୍ତ ବା ଛନ୍ଦ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣରୂପେ ପ୍ରବର୍ତ୍ତିତ ହୋଇ ନ ଥିଲା, ଏହା ସହଜରେ ଅନୁମାନ କରାଯାଇ ପାରେ । ସାରଳା ମହାଭାରତର ପରବର୍ତ୍ତୀ କବିମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ବାରମାସ ବୃତ୍ତରେ ଲିଖିତ ଚୌତିଶା ପ୍ରଧାନ । ଭକ୍ତକବି ଜଗନ୍ନାଥ ଦାସ ପଞ୍ଚଦଶ ଶତାବ୍ଦୀର ଶେଷପାଦର ଲୋକ । ଶ୍ରୀମଦ୍ଭାଗବତର ଅନୁବାଦରେ ସେ ସରଳ 'ଗୁଜ୍ଜରୀ' ରାଗ ଅବଲମ୍ବନ କରିଅଛନ୍ତି । ତଦ୍ରଚିତ ଭାଗବତ ମଧ୍ୟରେ ମଙ୍ଗଳ-ଗୁଜ୍ଜରୀ ଓ ବଙ୍ଗଳାଶ୍ରୀ ରାଗର ଯେଉଁ କେତେକ ପଦ ଦେଖାଯାଏ, ସେଗୁଡ଼ିକ ପରବର୍ତ୍ତୀ ଯୁଗର ପ୍ରକ୍ଷିପ୍ତ ରଚନା, ତାହା ସହଜରେ ପ୍ରମାଣିତ ହୋଇଅଛି । ପ୍ରକୃତରେ ଦେଖିବାକୁ ଗଲେ ସପ୍ତଦଶ ଶତାବ୍ଦୀର ଶେଷରୁ ଅଷ୍ଟାଦଶ ଶତାବ୍ଦୀ ମଧ୍ୟରେ ଓଡ଼ିଆ କାବ୍ୟଗ୍ରନ୍ଥ ବା ଛନ୍ଦ ପୁସ୍ତକମାନ ରଚିତ ହୋଇଅଛି । ପ୍ରସିଦ୍ଧ-

ଗୀତଲେଖକ ଉପେନ୍ଦ୍ର, ଦୀନକୃଷ୍ଣ ଓ ଅଭିମନ୍ୟୁ ଅଷ୍ଟାଦଶ ଶତାବ୍ଦୀ ମଧ୍ୟରେହିଁ ସେମାନଙ୍କର ସମସ୍ତ ଗ୍ରନ୍ଥ ଲେଖିଥିଲେ । ଏମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଉପେନ୍ଦ୍ରହିଁ ପ୍ରାଚୀନତମ କବି । ଉପେନ୍ଦ୍ରଙ୍କ କାବ୍ୟଗ୍ରନ୍ଥମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ବୈଦେହୀଶ-ବିଳାସ ପ୍ରାଥମିକ, ତେଣୁ ଯେତେଦୂର ଅନୁମାନ କରାଯାଏ, ଭଞ୍ଜ ହିଁ ଏହି ବୃତ୍ତ ଅଭିନବ ବୃତ୍ତ ବା ଛାନ୍ଦ ପ୍ରଥମେ ଭାଷାରେ ପ୍ରବର୍ତ୍ତିତ କରିଅଛନ୍ତି । ସଙ୍ଗୀତ କଳା ବହୁକାଳରୁ ତେଲିଙ୍ଗୀମାନଙ୍କ ସମ୍ପଦରେ ଅଛି । ସମ୍ଭବତଃ ଭାରତବର୍ଷରେ ତେଲିଙ୍ଗୀମାନେ ସଙ୍ଗୀତକଳା ଅନୁଶୀଳନରେ ଯେପରି କୁଶଳ, ଅନ୍ୟ କୌଣସି ଜାତି ସେପରି ନୁହନ୍ତି । ତେଲିଙ୍ଗୀବାଦ୍ୟର ଚମତ୍କାରମାଧୁର୍ଯ୍ୟ ସର୍ବତ୍ର ପ୍ରସିଦ୍ଧ । ତେଣୁ ଅନୁମାନ କରାଯାଏ, ତେଲିଙ୍ଗୀମାନଙ୍କ ସହବାସରେ ଆସି ଭଞ୍ଜ ସେମାନଙ୍କ ଭାଷାରୁ ଅଭିନବ ବୃତ୍ତମାନ ଓଡ଼ିଆ ଭାଷାରେ ପ୍ରଥମେ ପ୍ରବର୍ତ୍ତିତ କରିଥିଲେ । ଓଡ଼ିଆ ଛାନ୍ଦ ବା ବୃତ୍ତମାନଙ୍କଠାରୁ ଓଡ଼ିଆ ସଙ୍ଗୀତମାନଙ୍କରେ ପ୍ରଚଳିତ ରାଗ ବୃତ୍ତର ଓ ସଂଖ୍ୟାରେ ଅଧିକ । କେବେ ବା କାହାର ଯତ୍ନରେ ଏଗୁଡ଼ିକ ଭାଷାରେ ପ୍ରବର୍ତ୍ତିତ ହେଲା, ତାହା ଜାଣିବାର ମଧ୍ୟ ଉପାୟ ନାହିଁ । ସପ୍ତଦଶ ଶତାବ୍ଦୀର ଶେଷଭାଗ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟରେ ସମ୍ଭବତଃ ସଙ୍ଗୀତର ପ୍ରଚଳନ ନ ଥିଲା । ଭଞ୍ଜଙ୍କ ନାମରେ ଯେଉଁ ସବୁ ସଙ୍ଗୀତ ଭଣିତ ହୋଇଅଛି, ସେଗୁଡ଼ିକ ଯେ ଭଞ୍ଜଙ୍କ ରଚନା ନୁହେଁ ତାହା ସହଜରେ ସ୍ଥିର କରାଯାଇ ପାରେ । ଭଞ୍ଜଙ୍କ ଛନ୍ଦର ଭାଷା ସଙ୍ଗେ ସେ ସବୁ ସଙ୍ଗୀତର ଭାଷାର ଆଦୌ ସୌସାଦୃଶ୍ୟ ଥିଲା ପରି ବୋଧ ହୁଏ ନାହିଁ । ତେଣୁ ମନେ ହୁଏ, ଅପରାଶ୍ରିତ କବିର ଚାତୁର୍ଯ୍ୟ ରଖି ରଚନାକୁ ସୁପ୍ରତିଷ୍ଠିତ କରିବା ଆକାଂକ୍ଷାରେ କେତେକ ପରବର୍ତ୍ତୀ କବି ସେଗୁଡ଼ିକ ପ୍ରସିଦ୍ଧ କବି ଭଞ୍ଜଙ୍କ ନାମରେ ଭଣିତ କରିଅଛନ୍ତି । ସଂସ୍କୃତ ସାହିତ୍ୟରେ ମଧ୍ୟ ଏପରି ଧୃଷ୍ଟତାପୂର୍ଣ୍ଣ ଭୂରିଭୂରି ରଚନା ଅଳ୍ପ ଦେଖାଯାଏ ନାହିଁ । ରଚନାରେ ଗୁଣ ଥାଉ ବା ନ ଥାଉ ଜଣେ ବଡ଼ କବିଙ୍କ ନାମରେ ଭଣିତ ହୋଇଥିବା ଶୁଣିଲେ ଲୋକେ ଯେ ତାକୁ ପରମ ଆଦରରେ ଗ୍ରହଣ କରିବେ ଏ କଳ୍ପନା ବହୁକାଳରୁ ମାନବ ସମାଜରେ ପ୍ରଚଳିତ । ଜଣେ ସଂସ୍କୃତ କବି ଯଥାର୍ଥ କହିଅଛନ୍ତି—

"ଅବିଦିତଗୁଣାପି ସତ୍କବିଭଣିତିଃ କର୍ଣ୍ଣେଷୁ ବମତି ମଧୁଧାରାଂ ।
ଅନଧିଗତପରିମଳାପି ହି ହରତି ଦୃଶଂ ମାଲତୀମାଳା ।"

ଯାହାହେଉ, ଭଞ୍ଜଙ୍କ ମୃତ୍ୟୁ ପରେ ଯେ ଏ ଦେଶରେ ସଙ୍ଗୀତସାହିତ୍ୟର ପୁଷ୍ଟି ଓ ବୃଦ୍ଧି ହୋଇଥିଲା, ଏହା ଆମ୍ଭେମାନେ ସହଜରେ ଅନୁମାନ କରୁଁ । ସଙ୍ଗୀତମାନଙ୍କ ଭାଷାରୁ ଅଧିକ ମଧ୍ୟ ଅନୁମାନ କରାଯାଏ ଯେ, ଏଗୁଡ଼ିକ ଅତି ପ୍ରାଚୀନ ନୁହେଁ । ପ୍ରସିଦ୍ଧ ପ୍ରାଚୀନ ଓଡ଼ିଆ ସଙ୍ଗୀତଲେଖକମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଗୋପାଳକୃଷ୍ଣ, ବନମାଳୀ, ହରେକୃଷ୍ଣ ଓ ଅନ୍ୟମାନଙ୍କର କବି ବଳଦେବ ପ୍ରଧାନ । ଏମାନଙ୍କ ସଙ୍ଗୀତାବଳୀ

ପ୍ରାଚୀନ ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟର ଗୋଟିଏ ବିଶିଷ୍ଟ ଅଙ୍ଗ ଓ ସୁତରାଂ ଆମ୍ଭମାନଙ୍କ ଆଲୋଚନାର ବିଷୟ । ଦୁର୍ଗୀସୁ ଦାମୋଦର ସଙ୍ଗୀତାତ୍ମକ ଦ୍ରୁପଦ ଏହି ସବୁ ସଙ୍ଗୀତକୁ କେତେକ ପ୍ରକାଶ କରି ଓଡ଼ିଶାର ପ୍ରକୃତ କଲ୍ୟାଣ ସାଧନ କରି ଯାଇ-ଅଛନ୍ତି । ତାଙ୍କ ମତରେ ଭବସ୍ପର୍ଶୀ ବଳଦେବ ରଥ ହିଁ ଓଡ଼ିଶାର ସର୍ବୋତ୍କୃଷ୍ଟ ସଙ୍ଗୀତ ପ୍ରବର୍ତ୍ତକ । ତେଣୁ ସେ ତତ୍ପ୍ରକାଶିତ ସଙ୍ଗୀତସାଗରର ପ୍ରଥମରେ କବିଶ୍ରେଷ୍ଠଙ୍କ ସଙ୍ଗୀତମାନ ପ୍ରଦାନ କରିଅଛନ୍ତି । ପ୍ରକୃତରେ ଭବସ୍ପର୍ଶୀଙ୍କ ସଙ୍ଗୀତାବଳୀର ବିଶିଷ୍ଟତା ପ୍ରତ୍ୟେକ ଶିକ୍ଷିତ ଲୋକଙ୍କୁ ଭଲରୂପେ ଜଣା; ତେବେ ତାଙ୍କ ପୂର୍ବରୁ ଏ ଦେଶରେ ଏ ଶ୍ରେଣୀର ସଙ୍ଗୀତ ପ୍ରଚଳନ ଥିଲା କି ନାହିଁ, ସନ୍ଦେହରେ କହାଯାଇ ନାହିଁ । ଆଧୁନିକ ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟରେ ଅନେକ ନୂତନ ରାଗ ରାଗିଣୀ ପ୍ରବେଶ କଲାଣି, ମାତ୍ର 'ଓଡ଼ିଶୀ' ସଙ୍ଗୀତ ସ୍ୱକୀୟ ବିଶିଷ୍ଟତା ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଅକ୍ଷୁଣ୍ଣ ରହିଅଛି । ଆଜିକାଲି ଯେଉଁମାନେ ଏ ଦେଶରେ ସଙ୍ଗୀତଶାସ୍ତ୍ରର ଆଲୋଚନା କରନ୍ତି ଓ ସଙ୍ଗୀତଜ୍ଞ ବୋଲି ପ୍ରତିଷ୍ଠାଲାଭ କରିଅଛନ୍ତି, ସେମାନେ ଭବସ୍ପର୍ଶୀଙ୍କ ଓଡ଼ିଶୀ ସଙ୍ଗୀତ ଗାଇବାକୁ ପ୍ରାୟଶଃ ସ୍ୱତ ଓ କୁଣ୍ଠିତ । ଏହାର ଏକମାତ୍ର କାରଣ, ସେ ସବୁ ସଙ୍ଗୀତର ରାଗ ରାଗିଣୀ ଓ ତାଳାଦିର ବିନ୍ୟାସ ଅପେକ୍ଷାକୃତ ଜଟିଳ ।

ଆମ୍ଭେମାନେ ପୂର୍ବେ କହିଅଛୁଁ, ଜଳନ୍ତରର ରାଜା ରାମଚନ୍ଦ୍ର ଛୋଟରାୟଙ୍କ ସଙ୍ଗ ବନ୍ଧୁ ଅନ୍ତ ଓ ଭକ୍ତିଲୟ ପଣ୍ଡିତଙ୍କର ଆଶ୍ରୟସ୍ଥଳ ଥିଲା । ଜଳନ୍ତର, ମଞ୍ଜୁଷା ପ୍ରଭୃତି ଗଞ୍ଜାମର ଦକ୍ଷିଣ ଅଞ୍ଚଳରେ ତେଲିଙ୍ଗୀମାନଙ୍କର ସଂଖ୍ୟା ଅପେକ୍ଷାକୃତ ଅଧିକ; ତେଣୁ ଜଳନ୍ତରରେ ଅବସ୍ଥାନ କରୁଥିବା ତେଲିଙ୍ଗୀମାନଙ୍କ ଅନୁକରଣରେ ବଳଦେବ ଓଡ଼ିଆରେ ଶଙ୍କର ରାଗରାଗିଣୀରେ ସଙ୍ଗୀତ ଲେଖିବାକୁ ଆରମ୍ଭ କରିଥିଲେ ଏବଂ ବର୍ତ୍ତମାନ ଆଠଗଡ଼ରେ ତାଙ୍କର ସେହି ଅନୁକରଣବୃତ୍ତିକୁ ସେ ଯଥାଶକ୍ତି ଉନ୍ନତ କରିବାକୁ ଅବସର ପାଇଲେ । ରାଜା ବାଲୁଙ୍କେଶ୍ୱର ଅତ୍ୟନ୍ତ ସଙ୍ଗୀତପ୍ରିୟ ଏବଂ ସଙ୍ଗୀତମାଧୁର୍ଯ୍ୟ-ମଦସ୍ରାବେ ବିହ୍ୱଳ ରହୁବାପାଇଁ ସେ ଆଗ୍ରହ-ସହକାରେ ତେଲିଙ୍ଗୀରୁ ଭାଷା ଶିକ୍ଷା କରିଥିଲେ । ତେଲିଙ୍ଗୀ ସଙ୍ଗୀତଶାସ୍ତ୍ରଜ୍ଞ ବହୁ ଲୋକ ସେତେବେଳେ ତାଙ୍କ ରାଜଧାନୀକୁ ଅଳଙ୍କୃତ କରୁଥିଲେ । ସଙ୍ଗୀତ ଆଲୋଚନା ପାଇଁ ସେ ଗଡ଼ ମଧ୍ୟରେ ପର୍ବତପାଦଦେଶରେ କେତକୀକୁଞ୍ଜ, ସୁପ୍ରଶସ୍ତ ନାଟେଶ୍ୱର ଉଦ୍ୟାନ, ବିଚିତ୍ର ବାଟିକାମାନ ରଚନା କରିଥିଲେ । ଅଦ୍ୟାପି ସେ ସବୁ ବାଲୁଙ୍କେଶ୍ୱରଙ୍କ ସଙ୍ଗୀତାନୁରାଗର ମୂକସାକ୍ଷୀରୂପେ ବିଦ୍ୟମାନ । ବାଲୁଙ୍କେଶ୍ୱରଙ୍କ ମୃତ୍ୟୁର ୧୨ ବର୍ଷ ପରେ ତତ୍ପୁତ୍ର ରାମଚନ୍ଦ୍ର ହରିଚନ୍ଦନଙ୍କ ରାଜତ୍ୱରେ ୧୮୫୪ ମସିହା ଜୁଲାଇ ୧୫ ତାରିଖରେ ସ୍ୱର୍ଣ୍ଣପ୍ରସୂ ଅଠଗଡ଼ ରାଜ୍ୟ ନିଲାମ ହୋଇ ଖଲ୍ଲିକୋଟ ରାଜ୍ୟର ଅନ୍ତର୍ଭୁକ୍ତ ହେଲା । ତାହାର କେତେ ଦିନ ପରେ ପ୍ରଜାମାନେ ବିଦ୍ରୋହୀ ହୋଇ ପ୍ରଧାନ ପ୍ରଧାନ ରାଜକର୍ମଚାରୀଙ୍କୁ ହତ୍ୟା କରିବାରୁ ଗଭର୍ଣ୍ଣମେଣ୍ଟ-ଆଦେଶରେ ସେହି ଦୁର୍ଗମ ଦୁର୍ଗର ସମସ୍ତ ରାଜ-

ଭାସ୍କର୍ଯ୍ୟମାନ ଉଠାଇ ନିଆଗଲା । ବର୍ତ୍ତମାନ ଅଠଗଡ଼ ରାଜଧାନୀର ଧ୍ୱଂସାବଶେଷ ମାତ୍ର ସେଠାରେ ରହିଅଛି । ଦର୍ଶକ ଯେତେବେଳେ ଧ୍ୱସ୍ତ ସ୍ତୂପରୂପରେ ଦଣ୍ଡାୟମାନ ହୋଇ କାଳସ୍ରୋତର ପ୍ରଭଞ୍ଜନରେ ସନ୍ତରଣ କରି ଅଶୀ ବର୍ଷର ଅତୀତ କଥାକୁ ଅନୁସ୍ମରଣ କରେ, ସେହି ସମୟରେ ତାହାର ବକ୍ଷଦେଶ ନୟନର ଜଳରେ ଆପ୍ଲୁତ ହୋଇ ଉଠେ । ସେହି ଗଡେଶ୍ୱର ବନ, ସେହି କେତକୀକୁଞ୍ଜ, ସେହି ସୁବିସ୍ତୀର୍ଣ୍ଣ ଦୀର୍ଘିକା ସମସ୍ତ ବର୍ତ୍ତମାନ ଅଛି; ମାତ୍ର ସେ ରାଜା ବାଲୁକେଶ୍ୱର ନାହାନ୍ତି, କି ସେହି କବି ବଳଦେବ ନାହାନ୍ତି । ଏବେ ଆଉ ରଙ୍ଗମଞ୍ଚରେ ସେଠାରେ ମନୋହର ତେଲିଙ୍ଗିବାଦ୍ୟ ଯନ୍ତ୍ର ସାହାଯ୍ୟରେ ଓଡ଼ିଶୀ ସଙ୍ଗୀତ ଗୀତ ହେଉ ନାହିଁ । ତତ୍ପରିବର୍ତ୍ତେ ଶୃଗାଳକୁଳର ହୁକ୍କା ନିନାଦ ସହ ସ୍ଥାନମାନଙ୍କର ଭଗ୍ନାବଶେଷ ତଳାର ସେହି ସ୍ଥାନମାନଙ୍କୁ ମୁଖରିତ କରୁଅଛି । ସେହି କୋଳାହଳମୟ ନଗର ଏବେ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ଜନଶୂନ୍ୟ ହୋଇଅଛି । କେବଳ ବହୁକାଳରୁ ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ ଜଗନ୍ନାଥ ଦେବଙ୍କ ସେବା ପୂଜାରେ ଖଣ୍ଡିକୋଟର ରାଜବଂଶ ଏ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ କୌଣସି ବ୍ୟତିକ୍ରମ କରି ନ ଥିବାରୁ କେତେକ ଲୋକ ସେ ସ୍ଥାନ ଛାଡ଼ି ଆସି ପାରୁ ନାହାନ୍ତି ।

ପ୍ରବାଦ ଅଛି, ଅଠଗଡ଼ ରାଜ୍ୟ ଜଣେ ବୈଷ୍ଣବଙ୍କଦ୍ୱାରା ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ ହୋଇଥିଲା । ଚୈତନ୍ୟଦେବଙ୍କ ଓଡ଼ିଶା ଆଗମନର ବହୁ ପୂର୍ବରୁ ଏ ଦେଶରେ ବୈଷ୍ଣବ ଧର୍ମ ପ୍ରଚଳିତ ଥିଲା; ଏଥିରେ ସନ୍ଦେହ ନାହିଁ । ଚରିତାମୃତ ପାଠ କଲେ ଜଣାଯାଏ, କଳିଙ୍ଗରୁ କଇଁଶଙ୍କୁଳନାଜ ତତ୍କାଳୀନ ଓଡ଼ିଶା ରାଜାଙ୍କର ଗୋଦାବରୀ କୂଳର ଶାସନକର୍ତ୍ତା ରାୟ ରାମାନନ୍ଦଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ଯେତେବେଳେ ଚୈତନ୍ୟଙ୍କର ପ୍ରଥମ ସାକ୍ଷାତ୍କାର ହୁଏ, ସେତେବେଳେ ତାଙ୍କଠାରୁ ବୈଷ୍ଣବ ଧର୍ମର ସାରତତ୍ତ୍ୱ ଶୁଣି ଚୈତନ୍ୟ ଏକାନ୍ତ ବିମୁଗ୍ଧ ହୋଇ ଯାଇଥିଲେ ।

ଅଠଗଡ଼ର ରାଜବଂଶ ଏହି ପ୍ରାଚୀନ ବୈଷ୍ଣବ ସମ୍ପ୍ରଦାୟଭୁକ୍ତ । ବଳଦେବ ପରମ ବୈଷ୍ଣବ ବାଲୁକେଶ୍ୱରଙ୍କ ସଂସର୍ଗରେ ଆସି ରାଧାକୃଷ୍ଣଲୀଳାକୁ ତାଙ୍କ ସଙ୍ଗୀତାବଳୀର ପ୍ରଧାନ ଉପଜୀବ୍ୟରୂପେ ନିର୍ବାଚନ କରିନେଲେ । ଭକ୍ତପ୍ରାଣ ପ୍ରେମିକ ରାଜାଙ୍କର ସାହିତ୍ୟିକ ରୁଚିକତା ପାଇଁ ଏହା ଅପେକ୍ଷା ପ୍ରିୟତର ବସ୍ତୁ ଆଉ କଣ ହୋଇପାରେ ? ପ୍ରତ୍ୟହ ନବନବୋଦ୍ଭାବିତ ମୌଳିକ ଭାବମାନ ରଚନା କରି ବଳଦେବ ସନ୍ଧ୍ୟା ସମୟରେ ରାଜାଙ୍କୁ ଉପହାର ଦେଉଥିଲେ ଏବଂ ରାଜା ପରମ ଆଦରରେ ସେଗୁଡ଼ିକ ଶ୍ରବଣ କରି କୃତକୃତ୍ୟ ହେଉଥିଲେ । କଥିତ ଅଛି, ବଳଦେବ ଲେଖନୀ ଧରି ସାଧାରଣ ଲୋକଙ୍କ ପରି କବିତା ଲେଖୁ ନ ଥିଲେ । ତାଙ୍କ ପାଖରେ ଜଣେ ଲେଖକ ଥାଆନ୍ତି । କବି ମୁହେଁ ମୁହେଁ କବିତା ଗାଇ ଯାଆନ୍ତି, ଲେଖକ ଅନେକ ସମୟରେ ଖଡ଼ିଦ୍ୱାରା ଭୂମିରେ ବା ଲେଖନଦ୍ୱାରା ତାଳପତ୍ରରେ ସେଗୁଡ଼ିକ ଲେଖି ଯାଆନ୍ତି ।

ଅମ୍ଭେମାନେ ଆଲୋଚନା କରି ଦେଖୁଅଛୁଁ, କବିସୂର୍ଯ୍ୟପ୍ରଣୀତ କୌଣସି ଦୁଇଟି ସଙ୍ଗୀତର ଭାବ ମଧ୍ୟ ପରସ୍ପର ଅନୁରୂପ ନୁହେଁ । ପ୍ରତ୍ୟେକରେ ମୌଳିକ ଛନ୍ଦ ଓ ରଚନାକୌଶଳ ବିଦ୍ୟମାନ । ଏହି ସଙ୍ଗୀତମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରୁ କେତେକ ପୁରୀରାଜା ମୁକୁନ୍ଦଦେବଙ୍କ ନାମରେ, କେତେକ ଛତ୍ରପୁର ରାଜା ରାମଚନ୍ଦ୍ର ଦୋଳସ୍ୱାମୀଙ୍କ ନାମରେ ଓ କେତେକ ପାରଳାଖେମୁଣ୍ଡିରାଜା ଗଜାଦ୍ରିନାରାୟଣ ହରିଚନ୍ଦନଙ୍କ ନାମରେ ରଚିତ । ଅବଶିଷ୍ଟ ତାଙ୍କ ନିଜ ନାମରେ ଓ ଆଠଗଡ଼ର ଏହି ରାଜା ବାଲୁକେଶ୍ୱର ହରିଚନ୍ଦନ ଜଗଦେବଙ୍କ ନାମରେ ରଚିତ ହୋଇଅଛି । ଏକ ଭିନ୍ନ ଲୋକଙ୍କ ନାମରେ ରଚିତ ହେଲେହେଁ ସେହି ସବୁ ସଙ୍ଗୀତର ଆବୃତ୍ତି ମାତ୍ରକେ ସେଗୁଡ଼ିକ କବିସୂର୍ଯ୍ୟଙ୍କ କବିତା ବୋଲି ସ୍ପଷ୍ଟ ଜଣାଯାଏ । ଏହି ସମୟରେ ଆଠଗଡ଼ ରାଜାଙ୍କ ଦେୱାନ୍ ରାମଚନ୍ଦ୍ର ଦାସଙ୍କ ପୁତ୍ର କେତେକ କବିତା ଲେଖି ପ୍ରତି-ଯୋଗିତାକ୍ଷେତ୍ରରେ ବଳଦେବଙ୍କ ପ୍ରତିଦ୍ୱନ୍ଦ୍ୱୀରୂପେ ଦଣ୍ଡାୟମାନ ହୋଇଥିଲେ । ନାନା ଭାବରେ ରସଜ୍ଞରାଜା ବାଲୁକେଶ୍ୱର ଉଭୟଙ୍କ କବିତାକୁ ଆଲୋଚନା କରି ପରବର୍ତ୍ତୀ ଲେଖକଙ୍କୁ କବିଚନ୍ଦ୍ର ଉପାଧି ଦେଇଥିଲେ । କବିଚନ୍ଦ୍ରଙ୍କୁ ତାଙ୍କର ଅକାରଣ ପ୍ରତିଦ୍ୱନ୍ଦ୍ୱୀ ଦେଖି ଦିନେ ବଳଦେବ ରାଜାଙ୍କୁ କହିଲେ,—“ଅଜ୍ଞ,

କାଶ ହୋଇଗଲେ ସମସ୍ତ ଲୋକେ
ଭଲ ହେଲେ କୋଷଛିନ୍ନା ଯୋଗେ,
ଶ୍ୱେତ ହୋଇଗଲା ମୁକୁନ୍ଦ ପେଟ,
ଧଳ ହୋଇଗଲଣି ମୃଣାଳବୃନ୍ଦ,
ଆଦରେକ ଦେବେ
କଦାନ ସ୍ତୁତି କଲି କି ଏବେ ?”

ଗୁଣଗ୍ରାହୀ ରାଜା ଏହା ଶୁଣି କହିଲେ, “ଆପଣ ତ ସୂର୍ଯ୍ୟ, କେତେ ଚନ୍ଦ୍ର ସୂର୍ଯ୍ୟଙ୍କ ପାଖରେ ନ ଥାନ୍ତି, ଏଥିପାଇଁ ଆପଣଙ୍କର ଦୁଃଖ କାହିଁକି ?” ସେହିବେଳେ କବିଚନ୍ଦ୍ର ସେଠାରେ ଉପସ୍ଥିତ ଥିଲେ । ସେ ମନେ କରୁଥିଲେ, ଆଗରୁ ବଳଦେବ କବିସୂର୍ଯ୍ୟ ଉପାଧି ପାଇଥିବାରୁ ରାଜା ତାଙ୍କୁ କବିଚନ୍ଦ୍ର ଉପାଧି ଦେଇଅଛନ୍ତି । କାରଣ ନିଜ ପାଣ୍ଡିତ୍ୟ ଓ ରଚନାକୁ ସେ କୌଣସି ଅଂଶରେ ନିକୃଷ୍ଟତର ମନେ କରୁ ନ ଥିଲେ । ବର୍ତ୍ତମାନ ରାଜା ଉଭୟଙ୍କ ସମ୍ମୁଖରେ ସେମାନଙ୍କ ପାଣ୍ଡିତ୍ୟକୁ ପ୍ରକୃତ ସୂର୍ଯ୍ୟ-ଚନ୍ଦ୍ର-ଗତ ପ୍ରଭେଦରୂପେ ନିର୍ଦ୍ଦେଶ କରିଦେବାରୁ ତାଙ୍କ ମନରୁ ସେହି ମଧୁର ଭ୍ରାନ୍ତି ଶୀଘ୍ର ଦୂରୀଭୂତ ହୋଇଗଲା । ସେ ଦୁଃଖ ଓ କ୍ଷୋଭରେ ଏକାନ୍ତ ମ୍ରିୟମାଣ ହୋଇପଡ଼ିଲେ ଓ ବଳଦେବଙ୍କ ପରି ଅସାଧାରଣ ଶକ୍ତି ଲାଭ କରିବା ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟରେ କାଳୀଙ୍କ ଉପାସନା କରିବାପାଇଁ ସେହିଦିନ ରାତିରେ କାହାକୁ କିଛି ନ କହି କଲିକତା ଚାଲିଗଲେ । ପ୍ରାୟ ତିନିବର୍ଷ ପରେ ସେଠାରୁ ଫେରିଆସି ସଂସ୍କୃତ କାଦମ୍ବରୀ ଗ୍ରନ୍ଥର ଉତ୍କଳ ଅନୁବାଦ ରାଜା ବାଲୁକେଶ୍ୱରଙ୍କ

ଜାମଦଗ୍ନ୍ୟ ଖଣ୍ଡନ କରି ଶ୍ରୀରାମଙ୍କ ନିକଟରେ ଉପହାର ଦେଲେ । କବିଚନ୍ଦ୍ରଙ୍କ କବିତା କେତୋଟି ଆମ୍ଭମାନଙ୍କ ଦୃଷ୍ଟିରେ ପଡ଼ିଅଛି । ତାହା ପାଠ କରି ଆମ୍ଭେ-ମାନେ ବୁଝିଅଛୁଁ, ସେଗୁଡ଼ିକ କବିସୂର୍ଯ୍ୟଙ୍କ କବିତାପରି ନ ହେଲେହେଁ ଏକାନ୍ତ ଉପେକ୍ଷଣୀୟ ନୁହେଁ । ପାଠକବୃନ୍ଦଙ୍କ କୌତୂହଳ ଚରିତାର୍ଥ କରିବାପାଇଁ ଆମ୍ଭେମାନେ ସୁବୋଧ୍ୟ, କଣ୍ଠପାଠ୍ୟରୁ ଦୁଇ ଚାରି ପଦ ଏଠାରେ ଉଦ୍ଧାର କରି ଦେଉଅଛୁଁ ।

'ସ୍ୱର୍ଣ୍ଣ ଜିଣିବାକୁ ବର୍ଣ୍ଣ ବଳିଷ୍ଠ,
ଲୋକେଶ ଦାରିବା ଚାରୁକୁ ପକ୍ଷ,
ଦଶନ ମେଣ୍ଟି ଧନବୋଟି ତାଙ୍କୁ,
ଶ୍ରବଣା ସେହୁଟି ତେ ନାଗଗ୍ରୀବ,
        ହେଲେ ମଥା ପରେ
ଦନ୍ତେ ଅଠର ଲତା ମେଞ୍ଚୁଁ ପରେ । ୩ ।
ଭ୍ରମିବାଗ୍ନିକ ତୋଷ ନାଶା ନଥ
ନମୁଲିବାକୁ ଅଛି ମନମଥ
ଥୋଇବା ନିର୍ମଳ ଅଭ୍ରଏ ଦର୍ପଣ,
ଧନୁଷ୍ଟା କାମ ପଞ୍ଚ ନାଶକି ସେ
        ହେଲେ ମଥା ପରେ
ଶଙ୍ଖେ ଛପନ ଲତା ମେଣ୍ଟୁଁ ପରେ । ୪ ।
ଜଣା-ନାଗସ୍ତ୍ରୀ ସୁଧିସ୍ତ ତନ୍ତ୍ରକୁ
କବିଙ୍କେ ଅଲିଙ୍ଗନ କରିବାକୁ
କୁନ୍ଦ କାଢ଼ିବା ମୁକ୍ତାହାର ପରି
ଦଶନ ଶତରଞ୍ଜା ଶଙ୍ଖେ ତାଙ୍କୁ,
        ଶଙ୍ଖେପଞ୍ଚସ୍ତ୍ରୀ—
ଲତା କୁଚୁଁ, କେଶ କାଳେ ସେପରି । ୫ ।
×   ×   ×   ×
ଶତ୍ରୁଭୂପଙ୍କର ମସ୍ତକଶୂଳ
ଅକ୍ଷୁର୍ଣ୍ଣ ଭୂର୍ଗଣ୍ଡିରାଜର
ମାନୋଦ୍ଧାରଣ ଶରଣପଞ୍ଜର
ବାହାଧୀର ଶ୍ରୀ ବାଳୁକେଶ୍ୱର
        ଶ୍ରୀ ହରିଚନ୍ଦନ
ଭଗଦେବ ଭକ୍ତେ ଲଗ୍ନବିଧାନ । ୩୮ ।'

ମାତ୍ର ଦୁଃଖର କଥା, ବଳଦେବଙ୍କ ଜୀବଦ୍ଦଶାରେ କବିଚନ୍ଦ୍ର ଇହଧାମ ତ୍ୟାଗ କରିଗଲେ ।

ଥରେ ଅନ୍ୟ ଜଣେ ପଣ୍ଡିତ ଝଲ୍ଲିକୋଠର ଲୁଚ୍‌ସୁନ୍ ରଜା ନାରାୟଣ ମର୍ଦ୍ଦରାଜଙ୍କ ନିକଟରେ ନିଜ ପାଣ୍ଡିତ୍ୟ ପ୍ରକଟପୂର୍ବକ କିଛି ପ୍ରାର୍ଥନା କରିବାରୁ ତାଙ୍କ ଗୋଟିଏ ସଙ୍ଗୀତ ରାଜାଙ୍କ ନାମରେ ରଚିତ କରି ଉପହାର ଦେଲେ । ରାଜା ସ୍ୱରବନ୍ଧରେ ସେହି ପଦୋଟିକୁ ଗାଇବାକୁ କହିବାରୁ ପଣ୍ଡିତେ ଗାଇଲେ । ସଙ୍ଗୀତ ଶୁଣି ସାରି ରାଜା ଆନନ୍ଦ ପ୍ରକାଶ କଲେ ଓ ପଣ୍ଡିତଙ୍କୁ କିଛି ପୁରସ୍କାର ଦେଇ ତାଙ୍କ ଗୃହରେ ଥିବା କବିସୂର୍ଯ୍ୟଙ୍କ ସଙ୍ଗୀତ ପୁସ୍ତକରୁ ଅଣାଇ ତହିଁରୁ ସେହି ସଙ୍ଗୀତଟି ପାଠ କରିବାପାଇଁ ତାଙ୍କୁ ଅନୁରୋଧ କଲେ । ଲଜ୍ଜା, ଅପମାନ ଓ କ୍ଷୋଭରେ ଅବନତମସ୍ତକ ହୋଇ ପଣ୍ଡିତେ ଦେଖିଲେ ଯେ, ଭଣିତାରେ "କବିସୂର୍ଯ୍ୟ" ସ୍ଥାନରେ "ଝଲ୍ଲିକୋଠ" ମାତ୍ର କରାଯାଇଅଛି । ଏଥିରୁ ଦେଖା ଯାଉଅଛି ଯେ, ସେକାଳରେ କବିସୂର୍ଯ୍ୟଙ୍କ ପରି କବିତା ଲେଖିବାର ଆକାଂକ୍ଷା ଅନେକ ଲୋକଙ୍କର ଜାତ ହୋଇଥିଲା । କେହି କେହି ନିଜ ପାଣ୍ଡିତ୍ୟଦ୍ୱାରା, କେହି ବା ଚୌର୍ଯ୍ୟବୃତ୍ତି ଅବଲମ୍ବନରେ ତାଙ୍କ ସମକକ୍ଷ ହେବାକୁ ଚେଷ୍ଟା କରୁଥିଲେ, କିନ୍ତୁ ଯଥାକାଳରେ ଲଜ୍ଜିତ ହୋଇ ଏମାନେ ନିଜେ ନିଜେ ଅପସାରିତ ହୋଇଗଲେ ।

ଅଷ୍ଟମ ପରିଚ୍ଛେଦ

ପୂର୍ବେ କହିଅଛୁଁ, ତେଲିଙ୍ଗୀମାନେ ସ୍ୱରବିଜ୍ଞାନ, ତଥା ସଙ୍ଗୀତର ଅନୁଶୀଳନରେ ପ୍ରାଚୀନ କାଳରୁ ଭାରତରେ ଅତି ଉନ୍ନତ ଏବଂ ରାଜା ବାଲୁକେଶ୍ୱର ଏହି ସଙ୍ଗୀତ ରସମାଧୁରୀ ପାନ କରିବାପାଇଁ ବହୁ ଯତ୍ନ ଓ ପରିଶ୍ରମ ସହକାରେ ତେଲୁଗୁ ଭାଷା ଶିକ୍ଷା କରିଥିଲେ । ଏକଦା ବିଜୟନଗରବାସୀ ଜଣୈକ ସ୍ୱରବିଜ୍ଞାନବିତ୍ ସୁପ୍ରସିଦ୍ଧ ସଙ୍ଗୀତାଚାର୍ଯ୍ୟ ଆଠଗଡ଼ ରାଜଧାନୀରେ ଉପସ୍ଥିତ ହୋଇ ରାଜା ବାଲୁକେଶ୍ୱରଙ୍କ କର୍ତ୍ତୃକ ପରମ ସମାଦରରେ ଅଭ୍ୟର୍ଥିତ ହେଲେ । ରାଜାଙ୍କ ସଙ୍ଗୀତ ପରିଷଦ୍ ଆଚାର୍ଯ୍ୟଙ୍କ ଉପସ୍ଥିତି କାଳରେ ମହାନନ୍ଦୋତ୍ସବମୟ ହେଲା । ଦିନେ ଆଚାର୍ଯ୍ୟ ମହାଶୟ ପ୍ରସଙ୍ଗ କ୍ରମେ ପ୍ରକାଶ କଲେ, "ଆଠଗଡ଼ର ସଙ୍ଗୀତ-ପରିଷଦ୍ ସଙ୍ଗୀତଚର୍ଚ୍ଚାରେ ଯେଉଁ ଅନନ୍ୟସାଧାରଣ ଉନ୍ନତି କରିଅଛି ବୋଲି ମନେ କରେ, ତାହାର ସମ୍ୟକ୍ ପରୀକ୍ଷା ପ୍ରୟୋଜନୀୟ । ପୂର୍ବାଚାର୍ଯ୍ୟମାନେ କହିଅଛନ୍ତି, 'ଶିଶୁର୍ବେତ୍ତି ପଶୁର୍ବେତ୍ତି ବେତ୍ତି ଗାନରସଂ ଫଣୀ ।' ବୋଧଶୂନ୍ୟମାନ ଅଜ୍ଞାନ ଶିଶୁ ସଙ୍ଗୀତ ରାଗରେ ବେଦନାନିବୃତ୍ତି ହୋଇ ଶାନ୍ତି ଅବଲମ୍ବନ କରେ । ବିଷାକ୍ତ ସର୍ପମାନେ ସଙ୍ଗୀତସ୍ୱରଦ୍ୱାରା ବିବର ମଧ୍ୟରୁ ଆକୃଷ୍ଟ ହୋଇ ଆସନ୍ତି । ଏହା ସମସ୍ତେ ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ କରିଅଛନ୍ତି । ବର୍ତ୍ତମାନ ପରୀକ୍ଷା କରାଯାଉ, ପଶୁ ପ୍ରକୃତରେ ସଙ୍ଗୀତ-

ସ୍ବରରେ ଆକୃଷ୍ଟ ହୁଏ କି ନାହିଁ । ଯେବେ ଅରଣ୍ୟଭୂମି କୌଣସି ପଶୁ ସଙ୍ଗୀତ ସ୍ବରରେ ଆକୃଷ୍ଟ ହୋଇ ବାହ୍ୟଜ୍ଞାନଶୂନ୍ୟ ହୋଇଯାଏ ତେବେ ବୁଝିବାକୁ ହେବ, ସଙ୍ଗୀତ ଅବଲମ୍ବନରେ ଆଠଗଡ଼ ରାଜଧାନୀ ପ୍ରଶଂସନୀୟ ସମ୍ମାନର ଅଧିକାରୀ ।" ଆଠଗଡ଼ର ଉତ୍କଳୀୟ ସଙ୍ଗୀତାନୁରକ୍ତବୃନ୍ଦ ପ୍ରଥମେ ଆବୃତ୍ତିକର ଏହି କଥାକୁ ଏକାନ୍ତ ଅସମ୍ଭବ ବୋଲି ମନେ କରି ପୂର୍ବୋକ୍ତ ପ୍ରମାଣ ଶ୍ଳୋକାଂଶର ଅର୍ଥକୁ ସେ ନିର୍ଦ୍ଦେଶ କଲେ,—ପଶୁ ଗୀତରସ ବୁଝିପାରେ, ଅର୍ଥାତ୍ ଯେପରି ଦୁଗ୍ଧପୋଷ୍ୟ ଶିଶୁ ଗୀତସ୍ବରରେ ଏକାଗ୍ରଚିତ୍ତ ହୋଇ ତନ୍ମୟ ଅବସ୍ଥ ହୁଏ, ସେହିପରି ପଶୁ ଏକାଗ୍ର-ଚିତ୍ତରେ ଗୀତରସ ପ୍ରତି ଆକୃଷ୍ଟ ହୋଇପାରେ ମାତ୍ର । ଆବୃତ୍ତି ମହାଶୟ ତେବେ ସ୍ୱୟଂ ଅରଣ୍ୟପଶୁକୁ ଗୀତରସରେ ମାନବସମାଜମଧ୍ୟକୁ ଆକର୍ଷଣ କରି ଆଣିବେ ତେବେ ଆଠଗଡ଼ବାସୀ ସଙ୍ଗୀତଜ୍ଞମାନେ ତାଙ୍କୁ ଗୁରୁ ପଦରେ ବରଣ କରିବେ ।

କବି ବଳଦେବ ମଧ୍ୟ ପ୍ରଥମେ ଏଥିରେ ବିଶ୍ୱାସ ସ୍ଥାପନ କରି ପାରି ନ ଥିଲେ, କିନ୍ତୁ ଯେତେବେଳେ ଉତ୍କଳୀୟ ଆବୃତ୍ତିକର ଏଥିରେ ଦୃଢପ୍ରତ୍ୟୟ ଶୁଣିଲେ, ସେତେବେଳେ ତାଙ୍କ ମନ ଶ୍ଳୋକୋକ୍ତର ସତ୍ୟତାରେ ଆଉ ଅନାସ୍ଥା ସ୍ଥାପନ କରିପାରିଲା ନାହିଁ । କ୍ରମେ ପରୀକ୍ଷାର ସମସ୍ତ ଆୟୋଜନ ହେଲା । ରାଜ୍ୟର ସଙ୍ଗୀତଜ୍ଞ ମହାରଥୀମାନେ ଏହି ଅଭିନବ ବ୍ୟାପାର ଦର୍ଶନରେ କୁତୂହଳୀ ହୋଇ ଗଡ଼ରେ ସମବେତ ହେଲେ । ସମୀପବର୍ତ୍ତୀ ନିବିଡ଼ବନ-ସମାକୀର୍ଣ୍ଣ ଗୋଟିଏ ମନୋହର ପାର୍ବତ୍ୟ ଉପତ୍ୟକାର ନାରେଙ୍ଗର ଉପବନ ମଧ୍ୟରେ ସଙ୍ଗୀତ ବିନୋଦ ପାଇଁ ସଙ୍ଗୀତପ୍ରିୟ ରାଜା ଗୋଟିଏ ବର୍ତ୍ତୁଳ ପ୍ରମୋଦଗୃହ ନିର୍ମାଣ କରିଥାଆନ୍ତି । ଦିନେ ସନ୍ଧ୍ୟାରେ ସେହିଠାରେ ଏହି ପରୀକ୍ଷା ହେବା ସ୍ଥିରୀକୃତ ହେଲା ।

କବିତ୍ୱ ଓ ଗାୟକତ୍ୱର ଏକତ୍ର ସମାବେଶ ପ୍ରାୟଶଃ ଦୁର୍ଲ୍ଲଭ । କବି ବଳଦେବ ସ୍ୱକଣ୍ଠ ଥିଲେହେଁ ସଙ୍ଗୀତଗାନ କାର୍ଯ୍ୟରେ ସୁଗାୟକ କେତେକ ଗାୟକଙ୍କୁ ସେ ଅତ୍ୟଧିକ ସମାଦର କରୁଥିଲେ । ସେମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଆଠଗଡ଼ବାସୀ ବୈରାଗୀ କର୍ତ୍ତା ବ୍ରଜମଣି ପାଣି, ମଦନମଣି ଓ ନାରାୟଣ ବେହେରା ପ୍ରଧାନ । ସଙ୍ଗୀତ ରଚନା କରି ସେ ପ୍ରଥମେ ଏମାନଙ୍କୁ ଶିଖାଉଥିଲେ । ଏମାନେହିଁ ପରେ ସର୍ବସ୍ଥଳରେ ସଙ୍ଗୀତ ଗାନ କରୁଥିଲେ । ସେତେବେଳଯାଏ ଏ ଅଞ୍ଚଳରେ 'ଗୋଟିପୁଅ' ଗାୟକ ଦଳର ସୃଷ୍ଟି ହୋଇ ନ ଥିଲା । ଯେତେଦୂର ଅନୁମାନ ହୁଏ, ସୁଦ୍ଧା କହିହେବ ଏହି ଗୋଟିପୁଅ ନାଚଦଳର ପ୍ରଥମ ପ୍ରବର୍ତ୍ତକ-କୁଳର୍ମ୍ମ । ସେଠାରୁ କ୍ରମେ ଏହା ଭିନ୍ନ ଭିନ୍ନ ଅଞ୍ଚଳରେ ପ୍ରବର୍ତ୍ତିତ ହୋଇଅଛି । ଆଠଗଡ଼ବାସୀ ଜନୈକ ବୃଦ୍ଧ ପ୍ରକାଶ କଲେ ଯେ, ବାଙ୍କିକେଶ୍ୱରଙ୍କ ପୁତ୍ର ରାମଚନ୍ଦ୍ର ହରିଚନ୍ଦନ ତତ୍ପର ପୁଣ୍ୟଶ୍ଳୋକ ପିତାଙ୍କ ଅନୁକରଣରେ ସଙ୍ଗୀତ

ଆଲୋଚନା କରିବାକୁ ଯାଇ ସେତେବେଳେ ମାଦକ ଦ୍ରବ୍ୟ ସେବନରେ ଅଭ୍ୟାସକ୍ତ ବହୁଳ ଉଚ୍ଚ ସ୍ୱଳବୋଧ ପ୍ରକାର କରିବାରେ ଲାଗିଲେ, (ଏମାନଙ୍କ ସ୍ୱଜନ୍ମରେହିଁ ସ୍ୱର୍ଗୀୟ ଅଠଗଡ଼ ସ୍ୱଳ୍ପ ଗବର୍ଣ୍ଣମେଣ୍ଟ ସେକ୍ରେଟାରି କଲ୍ୟାଣ ବୋଲାଇଥିଲେ) ସେତେବେଳେ ଯେ ପୁରୀ କଣ୍ଠାକୁ ଏକ ଅଭିନବ ଗୋଟିପୁଅ ଯାତ୍ରାଦଳ ନିମନ୍ତ୍ରଣ କରି ସେମାନଙ୍କ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟରେ ଅଜସ୍ର ଅର୍ଥ ବ୍ୟୟ କରି-ଥିଲେ । ବେଶ୍ୟାମାନେ ସେତେବେଳେ ଏ ଅଞ୍ଚଳର ପ୍ରଧାନ ଗାୟିକା ଥିଲେ । ଉତ୍ସବାଦିରେ ସଙ୍ଗୀତ ଗାନ କରିବାକୁ ଏମାନେହିଁ ନିମନ୍ତ୍ରିତ ହେଉଥିଲେ । ଆଜି ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ମଧ୍ୟ ଦକ୍ଷିଣରେ ବେଶ୍ୟାମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ସଙ୍ଗୀତଚର୍ଚ୍ଚା ପୂର୍ବ ପରି ଅକ୍ଷୁଣ୍ଣ ରହିଅଛି । ସମ୍ଭବତଃ ଏହି ବେଶ୍ୟାମାନଙ୍କ ଅନୁକରଣରେ ପୁରୀ କଣ୍ଠାର ସଙ୍ଗୀତରସିକବୃନ୍ଦ ଗୋଟିପୁଅର ପ୍ରବର୍ତ୍ତନ କରିଥିଲେ । ସାଧାରଣତଃ ଗୋଟି-ପୁଅମାନଙ୍କୁ ଦକ୍ଷିଣୀ ସ୍ତ୍ରୀ ବେଶରେ ଭୂଷିତ କରାଯାଏ । ଅଳଙ୍କାରଯୁକ୍ତ ବେଶ-ସଜ୍ଜିତ ଗୋଟିପୁଅମାନଙ୍କୁ ଦେଖିଲେ ଅନେକ ସମୟରେ ଦକ୍ଷିଣୀ ଯୁବତୀ ସ୍ତ୍ରୀ ବୋଲି ଭ୍ରମ ଜାତ ହୁଏ । ବୋଧହୁଏ ଏହି ବେଶ୍ୟାନୃତ୍ୟରୂପ ବାରସ୍ତ୍ରୀ ସ୍ୱଜାତି କଳାକୁ ନାରକୀୟ ବହୁରୂପ ଘୃଣାଚକ୍ଷୁରେ ଦେଖି ପୁରୀ କଣ୍ଠାର ଶିକ୍ଷିତ ସମାଜ ପରେ ମାର୍ଜିତରୁଚିର ଅନୁବର୍ତ୍ତନରେ ଏହି ଗୋଟିପୁଅ ନୃତ୍ୟ ପ୍ରବର୍ତ୍ତନ କରିଥିଲେ । ସେ ଯାହା ହେଉ, ଆମ୍ଭମାନଙ୍କ କବି ବଳଦେବ ତାଙ୍କର ପ୍ରିୟ ଗାୟକମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରୁ ମଦନମଣିକୁ ବେଶୀ ଆଦର କରୁଥିଲେ, କାରଣ ମଦନମଣି ଈଶ୍ୱରଦତ୍ତ ମୁକ୍ତକଣ୍ଠରେ ସୁମଧୁର ଦକ୍ଷିଣୀ ନର୍ତ୍ତକୀର ସ୍ୱରକୁ ଅନୁକରଣ କରି ସ୍ୱରସାଧନ କରିଥିଲେ । ସେ ଗୀତ ଗାଉଥିବାବେଳେ ଦୂରବର୍ତ୍ତୀ ଲୋକମାନଙ୍କର ତାଙ୍କ କଣ୍ଠସ୍ୱରରେ ଦକ୍ଷିଣୀ ନର୍ତ୍ତକୀଙ୍କର ଭ୍ରମ ଜାତ ହେଉଥିଲା ।

ବୈଶାଖ ପୂର୍ଣ୍ଣିମାର ଘନନିକୁଞ୍ଜରେ ପୂର୍ବଦିନରୁ ପ୍ରମୋଦକାନନରେ ସଙ୍ଗୀତର ଆୟୋଜନ ହେବା ସ୍ଥିର ହୋଇଥିଲା । ଏକେ ସନ୍ଧ୍ୟାସମାଗମର ଶୀତଳତା, ତହିଁରେ ପୂର୍ଣ୍ଣ ପୂର୍ଣ୍ଣିମାର ଜ୍ୟୋତ୍ସ୍ନାଜାଲ । ଅରଣ୍ୟ ପ୍ରକୃତି ଜ୍ୟୋତ୍ସ୍ନା-ଧୌତକଳେବର ଧାରଣ କରି ହସି ଉଠିଲା । ଚତୁର୍ଦ୍ଦିଗରେ ପ୍ରସ୍ଫୁଟିତ ନାଗେଶ୍ୱର କୁସୁମରୁ ସୁବାସ ହରଣ କରି ମନ୍ଦପବନଶ୍ରୀକର ସ୍ୱଚ୍ଛାନ୍ଦପ୍ରବାହୁଦ୍ଧ ସେବା ଦେବାରେ ଲାଗିଲା । ସ୍ୱର୍ଗୀୟ ସୁଷମାର ଅଭିନବ ଅନୁଭୂତିରେ ସମବେତ ଜନତା ଉତ୍ଫୁଲ୍ଲ ହୃଦୟ । ଏହି ସମୟରେ ସୁଗନ୍ଧ ନାଗେଶ୍ୱରମାଳା ଗଳଦେଶରେ ଧାରଣ କରି ଦେଖିଲେ ସଙ୍ଗୀତାଚାର୍ଯ୍ୟ ସେହି ନାଗେଶ୍ୱର ଉଦ୍ୟାନରେ ତାଙ୍କର ବଳଭଦ୍ରମୋହନ ବାଣୀବୀଣାରେ ଅମୃତଝଙ୍କାର ଆରମ୍ଭ କରିଦେଲେ । ବୋଧ ହେଲା, ଯେପରି ସୁଧାକର ସେହି ବଂଶୀ ଗୀତଶ୍ରୁତିରେ ବହୁଳ ହୋଇ ଗଗନପଥରେ ତାଙ୍କର ଗତି ସ୍ଥଗିତ କରିଦେଲେ । ଜନତା ମନ୍ତ୍ରମୁଗ୍ଧ । ସ୍ୱଳ୍ପ ପ୍ରତ୍ୟୁତ୍ପନ୍ନବ୍ୟାକରଣରେ ଆଗ୍ରହୀଙ୍କ ବୃଦ୍ଧଙ୍କୁ ସମର୍ଥନ କରିବାରେ ଲାଗିଲା ।

ଏହି ସମୟରେ ଅରଣ୍ୟଚାରିଣୀ ଗୋଟିଏ ହରିଣୀ ସ୍ୱରାକୃଷ୍ଟା ହୋଇ ମୃଦୁମନ୍ଦଗତିରେ କ୍ରମେ କ୍ରମେ ଆଗନ୍ତୁକଙ୍କ ସମୀପରେ ଉପସ୍ଥିତ ହୋଇଗଲା । ଦୂରଦର୍ଶୀ ଅତିଥି ସ୍ୱୀୟ ଗଳଦେଶରୁ ସେହି ସ୍ୱର୍ଗୀୟ ନାଗେଶ୍ୱରମାଳାଟି କାଢ଼ି ରଖି ଓ ତତ୍ପରେ ଯାତ୍ରିଦେବବର୍ଗଙ୍କ ଦୃଷ୍ଟିବନ୍ଧନ କରି ଅଲକ୍ଷିତଭାବରେ ହରିଣୀର ଗଳଦେଶରେ ଲମ୍ବାଇଦେଲେ । କହିବା ବାହୁଲ୍ୟ ଯେ, ହରିଣୀ ନାଗେଶ୍ୱରମାଳା ଗଳାରେ ଧାରଣ କରି ମନୁଷ୍ୟକରସ୍ପର୍ଶ ମାତ୍ରକେ ଦ୍ରୁତଗତିରେ ଅରଣ୍ୟମଧ୍ୟକୁ ଚାଲିଗଲା ।

କୃତକୃତ୍ୟ ଅତିଥିଙ୍କୁ ଧନ୍ୟବାଦ ଦେବାରେ ସ୍ଥାନଟି କ୍ଷଣକାଳ ପାଇଁ ମୁଖରିତ ହୋଇ ଉଠିଲା । ଅନନ୍ତର ଆମ୍ଭମାନଙ୍କ ବଳଦେବ ପ୍ରତିଯୋଗିତା କ୍ଷେତ୍ରରେ ଦଣ୍ଡାୟମାନ ହେବା ପାଇଁ ତାଙ୍କ ପ୍ରିୟ ଗାୟକ ମଦନମଣିଙ୍କୁ ସଙ୍କେତ କଲେ । ମଦନମଣି ଏହି ଉପଲକ୍ଷରେ ରଚିତ ସଙ୍ଗୀତକୁ ସ୍ୱୀୟ ବଂଶୀବିନିନ୍ଦୀ ସୁମିଷ୍ଟସ୍ୱରରେ ଗାଇବାକୁ ଆରମ୍ଭ କଲେ । (ସଙ୍ଗୀତପ୍ରକରଣ ସପ୍ତଚତ୍ୱାରିଂଶତ୍ତମ ସଙ୍ଗୀତ ଦ୍ରଷ୍ଟବ୍ୟ)

ବିସ୍ମୟର କଥା, ପୁନର୍ବାର ସେହି ହରିଣୀଟି ଗୀତସ୍ୱରାକୃଷ୍ଟା ହୋଇ ଦେଖାଦେଲା । ମାତ୍ର ମାନବ କରସ୍ପର୍ଶଜନିତ ଭୟର ଅନୁସ୍ମରଣରେ ଆଉ ଗାୟକର ସମୀପବର୍ତ୍ତିନୀ ହେଲା ନାହିଁ । ଉପସ୍ଥିତ ଅତିଥି ନବାଗତଙ୍କ ଏହା ଦେଖି ବଳଦେବଶିଷ୍ୟ ମଦନମଣିଙ୍କୁ ଭୂୟସୀ ପ୍ରଶଂସା କରି ଅଠଗଡ଼ର ଉତ୍କଳୀୟ ସଙ୍ଗୀତଚର୍ଚ୍ଚାକୁ ଶତମୁଖରେ ପ୍ରଶଂସା କରିଗଲେ । ଆମ୍ଭେମାନେ ଏହିପରି ଦେଖୁଁ ଯେ, ଅଠଗଡ଼ହିଁ ଉତ୍କଳୀୟ ସଙ୍ଗୀତଚର୍ଚ୍ଚାର ଆଦି ଜନ୍ମକ୍ଷେତ୍ର । କେତେ ଦିନରୁ ଏହି ସଙ୍ଗୀତଶକ୍ତି ସେ ସ୍ଥାନରେ ଆଲୋଚିତ ହେଉଥିଲା, ତାହା ସ୍ଥିର କରିବା ସହଜ ନୁହେଁ । "ତୁମ୍ବା ସଙ୍ଗୀତ" ଏହି ଅଠଗଡ଼ରୁହିଁ ପ୍ରଥମେ ଉଦ୍ଭାବିତ ହୋଇଥିଲା । ସ୍ଥାନୀୟ କିମ୍ବଦନ୍ତୀରୁ ଜଣାଯାଏ, ଆମ୍ଭମାନଙ୍କ କବି ଏହି 'ତୁମ୍ବା' ସଙ୍ଗୀତର ପ୍ରଥମ ପ୍ରବର୍ତ୍ତକ । ଯଥା, 'ସଳଖ ଓ ଶାଖାବିହୀନ ମଇଚଗଛଟିଏ ମୂଳରୁ କାଟି ଆଣି ତାହାର ସମସ୍ତ ଗୋଲାକାର ଅଂଶଟିକୁ କେତେକ ଦିନ ଜଳରେ ପଚାଇ ରଖାଯାଏ । ତତ୍ପରେ କୌଶଳପୂର୍ବକ ତାହାର ମଧ୍ୟବର୍ତ୍ତୀ ଦାରୁମୟ ଅଂଶକୁ ବାହାର କରିଦେଇ ଉପରର ଅବଶିଷ୍ଟ ତ୍ୱଗଂଶରେ ଏହି ତୁମ୍ବା ଯନ୍ତ୍ର ପ୍ରସ୍ତୁତ ହୁଏ । କ୍ଷୁଦ୍ର କ୍ଷୁଦ୍ର କାଷ୍ଠଖଣ୍ଡର ଅଗ୍ରଭାଗରେ ପିତ୍ତଳର ଘୁଙ୍ଗୁର ସଂଯୋଜିତ କରି ତଦ୍ଦ୍ୱାରା ଏହି ଯନ୍ତ୍ର ଉପରେ ଆଘାତ କଲେ, ତହିଁରୁ ଏକ ବିଚିତ୍ର ସ୍ୱର ବାହାରେ । ସମବୟସ୍କ ଆଠ ଦଶ ଜଣ ସଙ୍ଗୀତସେବୀଙ୍କର ସମକାଳୀନ ସଙ୍ଗୀତ ବିନୋଦ ଏହାଦ୍ୱାରା ସମ୍ପାଦିତ ହୋଇପାରେ । ସେହି ପାଇଁ ତୁମ୍ବାର ଦୁଇପାଖରେ ରସିକମାନେ ଉପବେଶନ କରି ସଙ୍ଗୀତଗାନପୂର୍ବକ ଉତ୍ସବ ସମ୍ପାଦିତ ସେହି

ସଙ୍ଗୀତ ରଚିଥିବା ସ୍ୱର ବାଦ୍ୟଯନ୍ତ୍ରଦ୍ୱାରା ଶୁଣାଯାଇ ସେହି ଶବ୍ଦଟି ଉପରେ ଆଘାତ କରନ୍ତି । ଏହି ସ୍ୱରର ମାଦକତା ଏତେ ଅଧିକ ଯେ, ଏଥିରେ ମତ୍ତ ହେଲେ ସଙ୍ଗୀତଜ୍ଞମାନଙ୍କର ସ୍ରଷ୍ଟା ଦୃଷ୍ଟି ବନ୍ଦ ହୋଇଯାଏ । ଭୂଷା ଭାଷାକୁ ସଙ୍ଗୀତର ଛନ୍ଦ ଓ ସ୍ୱରଭଙ୍ଗୀ ସ୍ତବ୍ଧ; ଅବଶ୍ୟ ଶୃଙ୍ଗାରବର୍ଣ୍ଣନାରେ ଏ ସବୁ କବିତାର ଅଙ୍ଗୀ ଥିଲା । ବଳଦେବଙ୍କ ପ୍ରଣୀତ କୁଳଗୋଟି ଭୂଷା ସଙ୍ଗୀତ ଆମ୍ଭମାନଙ୍କର ହସ୍ତଗତ ହୋଇଅଛି । ସେଗୁଡ଼ିକ ଏ ପୁସ୍ତକର ଯଥାସ୍ଥାନରେ ସନ୍ନିବେଶିତ ହେବ ।

ଜଣେ ପ୍ରସିଦ୍ଧ ସମାଲୋଚକ କହିଅଛନ୍ତି, କବିଙ୍କର କବିତ୍ୱ ବୁଝିବା ଅପେକ୍ଷା କବିତ୍ୱ ବୁଝି ପାରିଲେ ଅଧିକତର ଲାଭ ହୁଏ । କବିତା ତ ଆମ୍ଭମାନଙ୍କ ହାତରେ, ପଢ଼ିଲେ ବୁଝିବା, କିନ୍ତୁ କବି କି ପ୍ରକାରରେ ସେହି କବିତା-ସୃଷ୍ଟି କରି ଯାଇଅଛନ୍ତି, ତାହାହିଁ ବୁଝିବା ଆମ୍ଭମାନଙ୍କର ସର୍ବଥା ଉଚିତ; ତେଣୁ ଆମ୍ଭେମାନେ ବଳଦେବଙ୍କ ଜୀବନ ଆଲୋଚନା କଲାବେଳେ ଯେଉଁ ଯେଉଁ ଅବସ୍ଥାରେ ବା ଘଟଣାବିଶେଷରେ ସେ ଯେଉଁ ଯେଉଁ କବିତା ଲେଖିଥିଲେ, ତାହା ଆଲୋଚନା କରି ଦେଖି ଆସିଅଛୁଁ । ଘଟଣାବିଶେଷଦ୍ୱାରା ପ୍ରଣୋଦିତ ହୋଇ ନ ଥିଲେ ପ୍ରକୃତରେ ସେସବୁ କବିତାର ସ୍ଫୂର୍ତ୍ତି ହୋଇଥାଆନ୍ତା ବୋଲି ସମ୍ଭବରେ ବିଶ୍ୱାସ ହୁଏ ନାହିଁ । କବି ଅଠଗଡ଼ରେ ବାସ କଲାବେଳେ ସେ ସ୍ଥାନର ତତ୍କାଳୀନ ବାୟୁମଣ୍ଡଳ ସଙ୍ଗୀତର ଉଚ୍ଛ୍ୱାସରେ ପରିପୂର୍ଣ୍ଣ ଥିଲା । ରାଜା ନିଜେ ସଙ୍ଗୀତପ୍ରିୟ । ସେ ଅହୋରାତ୍ର ସଙ୍ଗୀତମାଦକତାରେ ବିହ୍ୱଳ । "ଯଦ୍‌ପଦାବଳୀଭି ଶ୍ରେଷ୍ଠପୁଷ୍ପଦେବେବଭେ ଇଜାଃ ।" ଏହି ସମୟରେ ପ୍ରତ୍ୟେକ ଶିକ୍ଷିତ ଲୋକ ସଙ୍ଗୀତ ରଚନାରେ ଏକାନ୍ତ ବ୍ୟାକୁଳ ହୋଇ ପଡ଼ିଥିଲେ । ରାଜା ବାଲୁକେଶ୍ୱର ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ ଏପରି ବହୁ ସଙ୍ଗୀତ ଉପହାର ପାଉଥିଲେ । କିନ୍ତୁ ଯଥାକାଳରେ କାଳ ସେ ସମସ୍ତଙ୍କୁ ବିସ୍ମୃତି ଗର୍ଭରେ କବଳ ପରି ଭକ୍ଷଣ କରିଅଛି । ଆଜି ସେ ସମସ୍ତର ଅସ୍ତିତ୍ୱ ଏକାବେଳକେ ନାହିଁ କହିଲେ ଚଳେ—ଅଛି କେବଳ ବଳଦେବଙ୍କର ସେହି ଅମୃତନିଃସ୍ୟନ୍ଦୀ କବିତା । ଯାହା ଥିଲା ତାହା ଚିରକାଳ ଥିଲା, ଯାହା ହେଲା ତାହା ଅନାଦରଣୀୟ ମାତ୍ର । ପ୍ରକୃତ କବିତା ପ୍ରାଣର କଥା, କବିଙ୍କ କଥାରେ କହିଲେ ସୁଧାସିକ୍ତ ବାଣୀଭଙ୍ଗୀରେ ତାହା ବାହାରେ; ତାହା କେବଳ କଥାର ସମଷ୍ଟି ନୁହେଁ, ସ୍ୱାଭାବିକ ଅଭିବ୍ୟକ୍ତି । କଥାର ଭଙ୍ଗୀରେ ଶବ୍ଦବିନ୍ୟାସ ସମ୍ଭବରେ କେବଳ ନିଃଶ୍ୱାସ ଫେଲିଲେ ଦଶଆଙ୍ଗୁଳରେ, ମାତ୍ର କଥାର ସ୍ଫୁଟରେ ସ୍ୱଭାବ ଅନ୍ତରଙ୍ଗ ବସିଯାଇ ପାରେ ନାହିଁ । ସେଥିପାଇଁ କବିତାର ସାହାଯ୍ୟ ଲୋଡ଼ା; ତେଣୁ ମାନବ-ସମାଜରେ କବିର ଆସନ ସାଧାରଣ ଲେଖକର ଅପେକ୍ଷା ଉଚ୍ଚତର ।

ଏହିପରି ଭାବରେ ସେତେବେଳେ କବିତାର ପ୍ରବଳ ବନ୍ୟାରେ ଆଠଗଡ଼ ରାଜ୍ୟ ସମାପ୍ଳୁତ, ସେତେବେଳେ କବି ବାଳଦେବ ଜଟନିକ ତଥାକଥିତ କବିଙ୍କୁ ଲକ୍ଷ୍ୟ କରି କେତେଗୁଡ଼ିଏ ବ୍ୟଙ୍ଗ କବିତା ରଚନା କରିଥିଲେ । ସେହି ସବୁ କବିତା ଶୁଣି ସାଧାରଣ ଜନମାନେ ବାଳଦେବଙ୍କୁ ବିଜ୍ଞବର୍ଯ୍ୟ, ଅନନ୍ୟମାନ୍ୟ ବୋଲି ସର୍ବତ୍ର ପ୍ରଚାର କଲେ ଏବଂ ରାଜାଙ୍କ ମନରେ ତାଙ୍କ ଦୃଢ଼ ସ୍ଥାନ ହେବ ଆଶୀର୍ବାଦ ଚେଷ୍ଟା କଲେ । ଏହି ଅଯଥା ସାଧୁବାଦରେ କ୍ରୁଦ୍ଧ ହୋଇ ବଳଦେବ ବନ୍ଧୁମାଳ କବିତାରଚକଙ୍କୁ ଜବ୍ଦ କରୁଥିଲେ, କିନ୍ତୁ ବାଳଦେବ ତ ସେମାନଙ୍କ ତୁଷ୍ଟିସାଧନ ପାଇଁ କବିତା ରଚନା କରୁ ନ ଥିଲେ; ତାଙ୍କ କବିତା ଗୁଣଗ୍ରାହୀ ରାଜା ବାଲୁକେଶ୍ୱରଙ୍କ ପାଇଁ ଅଭିପ୍ରେତ ଥିଲା । କୋଟି ନୟନର କିରଣ ଚକୋରର ତୃପ୍ତିବିଧାନ କରିପାରେ ନାହିଁ । ଏହା ଚନ୍ଦ୍ରମା ଭାବାର କଥନ । ରାଜା ଏଥି ମଧ୍ୟରେ କବିଙ୍କ ହୃଦୟଦୁଃଖ ନିରାକରଣ ନିମିତ୍ତ ତାଙ୍କୁ ନାନାଭାବରେ ସମ୍ମାନିତ କରିବାରେ ଲାଗିଲେ ଏବଂ ଚେତାବନୀରେ ସେହି କର୍ଣ୍ଣେଜପକୁଳଙ୍କୁ ତିରସ୍କାର କରିବାକୁ ସଙ୍କେତ କଲେ; ତେଣୁ କବି ସେହି ପ୍ରକାଣ୍ଡ ସଭାସ୍ଥଳରେ ଅନୁମତି ପାଇ କର୍ଣ୍ଣିକଣ୍ଠରେ ଅଷ୍ଟାଦଶକ୍ଷ ବାଣୀରେ "କେତେକ କେବଳ, ଭଜେ ବସିବେ ଦିନା ଏହି ପଲ" ଶୀର୍ଷକ ଗବାକ୍ଷରଣ କବିତାଟି ଗାନ କଲେ । (ଏହି ପୁସ୍ତକର ଚତୁର୍ଥଭାଗ ଦ୍ରଷ୍ଟବ୍ୟ)

ସମୀଚୀନ ଦୃଷ୍ଟିରୁ ଦେଖାଗଲେ କବିଙ୍କର ଯେ ଅସାଧାରଣ କ୍ଷମତା ଥିଲା, ଏହି କବିତାଟିହିଁ ତାହାର ନିଦର୍ଶନ । ଏକୋଇଶ ପଦ ମଧ୍ୟରୁ କୌଣସି ଗୋଟିଏ ପଦରେ ନୂତନତ୍ୱର ଅଭାବ ଦେଖାଯାଏ ନାହିଁ । ଗୋଳକେରି ଅଧ୍ୟୟନରେ ଓଁ ସ୍ୱାହାକାର ହୃଦୟଙ୍ଗମ କରିବାରେ କବିଙ୍କର କେତେଦୂର ପାରଦର୍ଶିତା ଥିଲା, ପ୍ରତ୍ୟେକ ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତର ଆଲୋଚନାରୁ ତାହା ପରିସ୍ଫୁଟ ହେବ । ହୃଦୟଗ୍ରାହୀ କବିତା ଶ୍ରବଣରେ ସ୍ୱପର ହର୍ଷ, କିନ୍ତୁ ସେ ଅଭିଭୂତ ହୋଇଗଲେ । ଈର୍ଷ୍ୟାମାନଙ୍କ ହୃଦୟକନ୍ଦରରେ ବିଦ୍ୱେଷବହ୍ନି ଦପ୍ ଦପ୍ ହୋଇ ଜଳି ଉଠିଲା । ରସିକରାଜ ବାଲୁକେଶ୍ୱର କବିତା ଶ୍ରବଣରେ ଏକାନ୍ତ ହୃଷ୍ଟହୃଦୟ ହୋଇ କବିଙ୍କ ପ୍ରତିଭାର ଭୂୟସୀ ପ୍ରଶଂସା କଲେ । ତାଙ୍କର ବିଦ୍ୱେଷୀ ପଣ୍ଡିତମାନେ ଯେ ଏହି କବିତାବଳୀର ଲକ୍ଷ୍ୟ, ଏହା ଆଉ କହିବାକୁ ହେବ ନାହିଁ । ସେହି ପ୍ରକାଶ୍ୟ ସଭାସ୍ଥଳରେ ଏପରି କବିତାର ଆଦର କରିବାରୁ ସେମାନେ ବୁଝି ପାରିଲେ ଯେ 'ରାଜା' ବଳଦେବଙ୍କୁହିଁ ପ୍ରକୃତ କବି ବୋଲି ସ୍ୱୀକାର କରନ୍ତି; ତେଣୁ ସେମାନେ ମର୍ମୋତ୍ଥିତ ତୁଷବହ୍ନି ରୋଗୀ ପରି ଅନ୍ତରରେ ଦଗ୍ଧ ହେବାରେ ଲାଗିଲେ ଏବଂ ସମାଲୋଚନା-ନିକଷରେ ତାଙ୍କ କବିତା ପରୀକ୍ଷା କରି ଦୋଷ ପ୍ରଦର୍ଶନ କରିବାକୁ ଦୃଢ଼ସଙ୍କଳ୍ପ ହେଲେ । ସେମାନଙ୍କର ଏହି ବୈରଭାବ ବଳଦେବଙ୍କ ପ୍ରତିଭାବିକାଶର ପରମ ସହାୟ ହେଲା । ପ୍ରକୃତରେ

ସମାଲୋଚନାର ସୃଷ୍ଟି ନ ଥିଲେ ଜଗତରେ ସମ୍ଭବତଃ ବଡ଼ ବଡ଼ କବିଙ୍କର ଅବିର୍ଭାବ ହୋଇ ନ ଥାନ୍ତା । ସମାଲୋଚକମାନେ ଲେଖକ ବା କବିଙ୍କ କୃତିରେ ଅପୀଡ଼ଣକୁ ହେଲେହେଁ ସେମାନେ ଯଥାର୍ଥରେ ଯେ କବିଙ୍କ ପ୍ରତିଷ୍ଠାର କାରଣ, ଏହା ଚିନ୍ତାଶୀଳ ଲୋକମାନେ ଜାଣନ୍ତି । ଅତ୍ୟୁଜ୍ଜ୍ୱଳ ବର୍ତ୍ତିକା ଉପଯୁକ୍ତ ଇନ୍ଧନର ସମ୍ପର୍କରେ ପ୍ରକାଣ୍ଡ ଅଗ୍ନିରେ ପରିଣତ ହୋଇ ଉଠେ । ପ୍ରଦୀପ୍ତ କାଞ୍ଚନ ତୈଳସ୍ପର୍ଶରେ ଅଧିକ ଉଜ୍ଜ୍ୱଳିତ ହୁଏ । ଯେଉଁ ଦେଶ ବା ଜାତିର ଲେଖକ-ମାନଙ୍କର ସମାଲୋଚନାବୃଦ୍ଧି ନାହିଁ, ସେ ଦେଶ ବା ଜାତିର ସାହିତ୍ୟ ଅତ୍ୟନ୍ତ ଅପରିପକ୍ୱ । ଏହାହିଁ ଆମ୍ଭମାନଙ୍କ ଆଧୁନିକ ଉତ୍କଳ ସାହିତ୍ୟର ଅପରିପକ୍ୱତାର କାରଣ । ଅତଏବ ବିଶେଷ କରି ଦେଖିଲେ ଆମ୍ଭେମାନେ ବେଶ୍ ବୁଝି ପାରୁଁ, ସମାଲୋଚନାର କଶାଘାତ ଭୟ ନ ଥିବାରୁ ଆମ୍ଭମାନଙ୍କ ଅନ୍ତଃକରଣବୃତ୍ତି ସୁପ୍ତ ଓ ନଷ୍ଟ ଏବଂ ବୁଦ୍ଧି ବୃତ୍ତି ଅଭିନବ କଳ୍ପନାର ଉନ୍ମେଷଣାଶୀଳ ହୁଏନାହିଁ । ସେଥିଁ ପଣ୍ଡିତକୁଳର ଈର୍ଷାପ୍ରସୂତ ତୀବ୍ର ମୃଦୁସ୍ୱର ବଳଦେବଙ୍କ ହୃଦୟରେ ନିମୀଳିତ ପ୍ରତିଭାକୁ ଜାଗରିତ କରିଥିଲା, ଏଣୁ ଆମ୍ଭେମାନେ ସେମାନଙ୍କୁ ଶତ ଧନ୍ୟବାଦ ପ୍ରଦାନ କରୁଅଛୁଁ । ଯାହାହେଉ, ଏହି ସମୟରୁ ବଳଦେବ ଅତି ସତର୍କତା ସହିତ କବିତା ରଚନା କରିବାରେ ଲାଗିଲେ । ଏହିସବୁ କବିତା ମଧ୍ୟରେ 'କଳୋଲଚନ୍ଦ୍ରାନନ ଚମ୍ପୂ' ଓ 'ଚୌପଦୀରତ୍ନାକର' ପ୍ରଧାନ । ଆମ୍ଭେମାନେ ଅତଃପର ଏହି କବିତାମାନଙ୍କ କଥା ଆଲୋଚନା କରିବୁଁ ।

ଦଶମ ପରିଚ୍ଛେଦ

ଅସମାପ୍ତ କାବ୍ୟ ଚନ୍ଦ୍ରକଳା ଛଡ଼ା ବଳଦେବ ଏପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଯାହା ଲେଖି ଥିଲେ, ସେସବୁ କେବଳ ସଙ୍ଗୀତମୟୀ କବିତା—ଭୁବନେଶ୍ୱର ଉଦ୍‌ବୋଧନ ମାତ୍ର । ପାଶ୍ଚାତ୍ୟ ସାହିତ୍ୟରେ ଏହିଭଳି କବିତାର ସ୍ଥାନ ବର୍ତ୍ତମାନ ଯୁଗରେ ଅତି ଉଚ୍ଚରେ । ଆମ୍ଭମାନଙ୍କ କବିବର ମଧୁସୂଦନଙ୍କ ବସନ୍ତଗାଥା ଓ କୁସୁମାଞ୍ଜଳିର କବିତାବଳୀ ପରସ୍ପର ସମ୍ମିଳିତ ନ ଥିଲେହେଁ ଉତ୍କଳ ସାହିତ୍ୟରେ କିପରି ଉଚ୍ଚ ସ୍ଥାନ ଲାଭ କରିଅଛି, ତାହା ପାଠକସମାଜରେ ସୁପରିଚିତ । ପ୍ରାଚୀନ ସାହିତ୍ୟରେ ବଳଦେବଙ୍କର ସଙ୍ଗୀତମୟୀ କବିତାବଳୀ ସେହିପରି ଉନ୍ନତ ଓ ବିଶିଷ୍ଟ ସ୍ଥାନର ଅଧିକାରୀ । କିନ୍ତୁ ପ୍ରବନ୍ଧ କବିତାଦ୍ୱାରା ନାୟକନାୟିକାଙ୍କ ଚରିତ୍ର– ଚରିତ୍ରଚିତ୍ରଣ ପ୍ରଦର୍ଶନ କବିତ୍ୱଶକ୍ତିର ବିଶିଷ୍ଟତା । ଏହି ବିଶିଷ୍ଟତା ପ୍ରତିପାଦନ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟରେ ସୁପ୍ରସିଦ୍ଧ କବି ବଳଦେବ ରାଧାକୃଷ୍ଣଙ୍କ କେଳିବର୍ଣ୍ଣନା ପ୍ରସଙ୍ଗରେ ଯେଉଁ ପ୍ରବନ୍ଧ କବିତାବଳୀ ଲେଖିଥିଲେ, ତାହା କଳୋଲଚନ୍ଦ୍ରାନନ ଚମ୍ପୂ ନାମରେ

ଅଦ୍ଭୁତ । ରାଜା ବାଳୁକେଶ୍ୱର ଦେଓ ଲୁବ୍ଧ, ସୁତରାଂ ତାଙ୍କ ପ୍ରୀତିସମ୍ପାଦନ ପାଇଁ ସୁଧୀବୃନ୍ଦଙ୍କ କେଳିକଳ୍ପନା ଯେ ତାଙ୍କ ପ୍ରିୟ କବିଙ୍କ କାବ୍ୟର ଉତ୍କର୍ଷ ବିଷୟ ହେବ, ଏହା ଆଉ କହିବାକୁ ହେବ ନାହିଁ ।

ସଂସ୍କୃତ ଆଳଙ୍କାରିକମାନେ 'ଗଦ୍ୟପଦ୍ୟମୟଂ କାବ୍ୟଂ ଚମ୍ପୂରିତ୍ୟ-ଭିଧୀୟତେ' ଚମ୍ପୂର ଏହିପରି ଲକ୍ଷଣ ନିର୍ଦ୍ଦେଶ କରିଅଛନ୍ତି । ସଂସ୍କୃତ ଭାଷାରେ ଏହିପରି ଗଦ୍ୟପଦ୍ୟାତ୍ମକ ଅନେକ ଚମ୍ପୂ ରହିଅଛି । ସଂସ୍କୃତରେ ଏଗୁଡ଼ିକ ଖଣ୍ଡ-କାବ୍ୟଶ୍ରେଣୀର ଅନ୍ତର୍ଗତ । କାବ୍ୟର ଏକ ଦେଶକୁ ଅବଲମ୍ବନ କରି ଯାହା ଲିଖିତ ହୁଏ, ତାହା ଖଣ୍ଡକାବ୍ୟ । ସଂସ୍କୃତ ଭାଷାରେ ମେଘଦୂତ ଓ ଓଡ଼ିଆ ଭାଷାରେ ଚିଲିକା ଏହାର ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତ ଉଦାହରଣ । ସାଧାରଣତଃ କାବ୍ୟ ଗଦ୍ୟରେ ବା ପଦ୍ୟରେ ଲିଖିତ ହୋଇଥାଏ; କିନ୍ତୁ ଗଦ୍ୟ ଓ ପଦ୍ୟ ଉଭୟ ସାହାଯ୍ୟରେ ଏକାଠି କାବ୍ୟ ଲେଖିବାର ଉପଯୋଗିତା କଣ—ଏହି ପ୍ରଶ୍ନ ପ୍ରଥମରୁ ମନରେ ଉଦିତ ହୁଏ । ଆମ୍ଭେମାନେ ସାଧାରଣତଃ ଯେଉଁ ଭାଷାରେ କଥାବାର୍ତ୍ତା କରୁ, ତାହା ମୁଖର ଭାଷା ବା ଗଦ୍ୟ । ସଂସ୍କୃତ ଆଳଙ୍କାରିକମାନେ କହିଅଛନ୍ତି, 'କଥାୟାଂ ସରସଂ ବସ୍ତୁ ଗଦ୍ୟୈରେବ ବିନିର୍ମିତମ୍' ଅର୍ଥାତ୍ କଥାରେ ଯାହା ସରସ ବସ୍ତୁ, ତାହା ଗଦ୍ୟରେ ପ୍ରକାଶିତ ହୁଏ । ଭାବପ୍ରକାଶ ବିଷୟରେ ପଦ୍ୟ ବା କବିତା ଅପେକ୍ଷା ଗଦ୍ୟର ସ୍ଥାନ ଯେ ଉଚ୍ଚତର, ଏ ସତ୍ୟ ପ୍ରାଚୀନକାଳରୁ ପ୍ରଚଳିତ ଅଛି । ପ୍ରତିଭା-ଶାଳୀ ଅନେକ ବଡ଼ ବଡ଼ କବି ମଧ୍ୟ କବିତାର କଠୋର ନିୟମରେ ଆବଦ୍ଧ ହୋଇ ଅନେକ ସମୟରେ ସ୍ୱୀୟ ମନୋଗତ ଭାବକୁ ନିର୍ବାଧରେ ପ୍ରକାଶ କରି ପାରି ନାହାନ୍ତି । ସେହି ହେତୁରୁ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ଭାବର ସ୍ପଷ୍ଟ ଉଦ୍ଗିରଣ ନିମିତ୍ତ ଗଦ୍ୟ ଓ ପଦ୍ୟ ଉଭୟର ସାହଚର୍ଯ୍ୟ ଏକାନ୍ତ ଲୋଡ଼ା । କବି ବଳଦେବ ଏହି ସତ୍ୟର ଅନୁ-ସରଣରେ ଗଦ୍ୟପଦ୍ୟମୟ କିଶୋରଚନ୍ଦ୍ରାନନ୍ଦ ଚମ୍ପୂ ଲେଖିବାକୁ କଳ୍ପନା କରିଥିଲେ ବୋଲି ଆମ୍ଭମାନଙ୍କର ଧାରଣା । ଓଡ଼ିଆରେ ଏଇଟି ଛଡ଼ା ଅନ୍ୟ ଚମ୍ପୂ ନାହିଁ । ବଳଦେବଙ୍କ ସମୟରେ ଆମ୍ଭମାନଙ୍କ ଭାଷାରେ ମାର୍ଜିତ ଗଦ୍ୟ ସାହିତ୍ୟ ନ ଥିଲା, ତେଣୁ ସେ ସଂସ୍କୃତ ଭାଷାକୁ ଏହି ଅଭାବପୂରଣ ନିମନ୍ତେ ସହକାରିଣୀରୂପେ ଗ୍ରହଣ କରି ନିଜ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ସମ୍ପାଦନ କରି ଯାଇଅଛନ୍ତି । ଚମ୍ପୂଖଣ୍ଡ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣରୂପେ ଓଡ଼ିଆ ଭାଷାରେ ଲେଖିବେ ବୋଲି ମାତୃଭାଷାପ୍ରିୟ କବି କୃତସଂକଳ୍ପ ହୋଇଥିଲେହେଁ ଯେତେବେଳେ ସେ ଅଗତ୍ୟା ତାହାରି ଗଦ୍ୟାଂଶଗୁଡ଼ିକ ସଂସ୍କୃତରେ ଲେଖିଲେ, ସେତେବେଳେ ମୂଳ ସଙ୍ଗୀତର ଭାବର ଛାୟା ମାତ୍ର ଗ୍ରହଣ କରି ପ୍ରତି ସଙ୍ଗୀତ ଶେଷରେ ସଂସ୍କୃତ ଶ୍ଳୋକ ଗୋଟିଏ ଲେଖାଏଁ ଲେଖିବାକୁ ବାଧ୍ୟ ହେଲେ । ଅନ୍ୟଥା ସମାଲୋଚକଙ୍କ ଦୃଷ୍ଟିରେ ଏହା ବିରାଟ ଦୋଷ ପରି ପ୍ରତିଭାତ ହୋଇଥାଆନ୍ତା । କେହି କେହି ମନେ କରି ପାରନ୍ତି, ଗ୍ରଥିତ ଚମ୍ପୂଖଣ୍ଡି ସଂସ୍କୃତରେ ଲିଖିତ, ସଂସ୍କୃତ

ଶ୍ଳୋକ ଓ ଗଦ୍ୟର ସ୍ତବକ ସନ୍ନିବେଶ କରି କବି ସାଧାରଣଙ୍କ ଅବଗତି ପାଇଁ ଓଡ଼ିଆରେ ଗୋଟିଏ ଗୋଟିଏ ସଙ୍ଗୀତ ରଚନା କରିଅଛନ୍ତି । ମାତ୍ର ଏପରି ମନେ କରିବା ଭ୍ରମାତ୍ମକ । ବଳଦେବ ସଂସ୍କୃତ ଭାଷାରେ ଜଣେ ଅସାଧାରଣ ପଣ୍ଡିତ ସତ୍ୟ ମାତ୍ର ସଂସ୍କୃତ ଅପେକ୍ଷା ଓଡ଼ିଆ ଭାଷାକୁ ସେ ବେଶୀ ପସନ୍ଦ କରୁଥିଲେ ଏବଂ ସେ ତାଙ୍କର ଅନନ୍ୟସାଧାରଣ ଶକ୍ତିକୁ ମାତୃଭାଷାର ଉପକାରରେ ପ୍ରଥମରୁ ନିୟୋଜିତ କରିଥିଲେ । ତାଙ୍କର ସଂସ୍କୃତ ଶ୍ଳୋକ ଓ ଗଦ୍ୟାଂଶ ସହିତ ଆମ୍ଭେମାନେ ପ୍ରତ୍ୟେକ ସଙ୍ଗୀତକୁ ମିଳାଇ ଦେଖିଅଛୁଁ । ସଙ୍ଗୀତରେ ନିହିତ ସମସ୍ତ ଭାବ ସେ ଉପର୍ଯ୍ୟୁକ୍ତ ସଂସ୍କୃତ ଅଂଶରେ ପ୍ରକାଶ କରି ନାହାନ୍ତି । ଆମ୍ଭେମାନେ ପରେ ଏହାର ଉଦାହରଣ ପାଠକସମାଜ ସମ୍ମୁଖରେ ଉପସ୍ଥାପିତ କରିବୁଁ । ତେଣୁ ସ୍ପଷ୍ଟ ପ୍ରତୀତ ହୁଏ ଯେ, ଓଡ଼ିଆରେ ଚମ୍ପୂ ଲେଖିବା ତାଙ୍କର ମୁଖ୍ୟ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ଥିଲା । ମାତ୍ର ଓଡ଼ିଆରେ ଗଦ୍ୟମିଶ୍ରିତ ସାହିତ୍ୟ ରଚନାର ଅଭାବ ଦେଖି ସେ ତହିଁରେ ତାଙ୍କର ଅନ୍ୟତର ଅଂଶ ଗଦ୍ୟସନ୍ନିବେଶ କାମନାରେ ସଂସ୍କୃତ ଗଦ୍ୟ ବ୍ୟବହାର କରି ତାହାକୁ ସର୍ବାଙ୍ଗସୁନ୍ଦର କରିବାପାଇଁ ଗୋଟିଏ ଗୋଟିଏ ସଂସ୍କୃତ ଶ୍ଳୋକ ତାହା ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ରଚନା କରି ଦେଇଅଛନ୍ତି । ତାଙ୍କର ଯେଉଁ ହସ୍ତ ଲିଖିତ ତାଳପତ୍ର ପୋଥି ଆମ୍ଭେମାନେ ପାଇଅଛୁଁ, ତହିଁରେ ପ୍ରଥମେ ଓଡ଼ିଆ ସଙ୍ଗୀତ, ପରେ ତଦର୍ଥବୋଧକ ସଂସ୍କୃତ ଶ୍ଳୋକ ଓ ଗଦ୍ୟ ସନ୍ନିବେଶିତ ହୋଇଅଛି । ତାଙ୍କର ଯେତେ ପୁସ୍ତକ ପ୍ରକାଶିତ ହୋଇଅଛି, ସବୁରି ଏହି ପ୍ରଥା ଅନୁସୃତ ହୋଇଅଛି । ମାତ୍ର ଜଣେ ବିଶିଷ୍ଟ ବ୍ୟକ୍ତିଙ୍କ ପ୍ରକାଶିତ ତାଙ୍କର ପୁସ୍ତକରେ ଏହାର ଅନ୍ୟଥା ଭାବ ଦେଖି ଆମ୍ଭେମାନେ ବିସ୍ମିତ ହୋଇଅଛୁଁ । ସଂସ୍କୃତ ଭାଷାରୁ ଓଡ଼ିଆ ଓ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ପ୍ରାଦେଶିକ ଭାଷା ଉତ୍ପତ୍ତି ହୋଇଅଛି ବୋଲି ଯେପରି କେତେକ ଭାଷାବିତ୍ ବିଶ୍ୱାସ କରନ୍ତି, ସେହିପରି ମଧ୍ୟ ତାଙ୍କୁ ସଂସ୍କୃତ ଭକ୍ତ ବୋଲି ମନେକରି ସେ ପ୍ରଥମେ ସଂସ୍କୃତ ଶ୍ଳୋକ ଓ ଗଦ୍ୟ ପ୍ରକାଶ କରି ତାହା ତଳେ ଓଡ଼ିଆ ସଙ୍ଗୀତକୁ ପ୍ରକାଶ କରିଅଛନ୍ତି ।

ସେ ଯାହାହେଉ, କିଶୋରଚନ୍ଦ୍ରାନନ୍ଦ ଚମ୍ପୂ ଯେତିକି ସଙ୍ଗୀତାତ୍ମକ, ସେ ଭାବାତ୍ମକ, ତାହା ଆମ୍ଭେମାନେ ବର୍ତ୍ତମାନ ଆଲୋଚନା କରିବୁଁ । କଥା ଓ ସ୍ୱର ଏହି ଦୁଇ ଉପକରଣ ସାହାଯ୍ୟରେ ଆମ୍ଭେମାନେ ଭାବ ପ୍ରକାଶ କରିଥାଉଁ । କଥା ଦ୍ୱାରା ଯେ ପରିମାଣରେ ଭାବ ପ୍ରକାଶିତ ହୋଇଥାଏ, ସ୍ୱର ଦ୍ୱାରା ପ୍ରାୟ ସେହି ପରିମାଣରେ ଭାବ ପ୍ରକାଶ ପାଏ । ଅନେକଥର ସ୍ୱର ଉପରେ କଥାର ଅର୍ଥ ନିର୍ଭର କରିଥାଏ । ଗୋଟିଏ କଥା ଭିନ୍ନ ଭିନ୍ନ ସ୍ୱରରେ ଭିନ୍ନ ଭିନ୍ନ ଅର୍ଥ ପ୍ରକାଶ କରେ । କବିତାରେ କଥା-ଭାଷାର ପ୍ରାଧାନ୍ୟ ଏବଂ ସଙ୍ଗୀତରେ ସ୍ୱର-ଭାଷାର ପ୍ରାଧାନ୍ୟ । ସାଧାରଣ କଥାବାର୍ତ୍ତା କହିବାବେଳେ ଆମ୍ଭେମାନେ ଯେପରି ଶୃଙ୍ଖଳା କ୍ରମେ କଥା ବ୍ୟବହାର କରୁଁ, କବିତା ରଚନା କରିବାବେଳେ ସେପରି ଶୃଙ୍ଖଳା ବା କ୍ରମ

ବ୍ୟବହାର କରୁଁ ନାହିଁ । କବିତାପାଇଁ ଆମ୍ଭମାନଙ୍କୁ କେତେଗୁଡ଼ିଏ ସୁନ୍ଦର ସୁନ୍ଦର କଥା ବାଛିନେବାକୁ ପଡ଼େ ଏବଂ ସେଗୁଡ଼ିକୁ ଅପେକ୍ଷାକୃତ ସୁନ୍ଦର କରି ସଜାଇବାକୁ ହୁଏ । ସଙ୍ଗୀତ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଆମ୍ଭେମାନେ ତାହାହିଁ କରୁଁ । ସାଧାରଣତଃ ଯେଉଁ ସ୍ୱରରେ ଆମ୍ଭେମାନେ କଥା କହୁଁ, ସଙ୍ଗୀତରେ ସେ ସ୍ୱର ବ୍ୟବହାର କରୁନାହିଁ । ସେଥିପାଇଁ ଭଲ ଭଲ ସ୍ୱର ବାଛି ନେଇ ଅପେକ୍ଷାକୃତ ମନୋହର ଢଙ୍ଗରେ ସେଗୁଡ଼ିକୁ ସଜାଇ ରଖିବାକୁ ହୁଏ । ତଥାପି ଭାବପ୍ରକାଶ ସମ୍ବନ୍ଧରେ କବିତା ଯେତେ ଉନ୍ନତ, ସଙ୍ଗୀତ ସେପରି ନୁହେଁ । ତାହାର ପ୍ରଧାନ କାରଣ ଶୂନ୍ୟଗର୍ଭ କଥାର କୌଣସି ଆକର୍ଷଣ ନାହିଁ । ତାହା ଏକ ପକ୍ଷରେ ଅର୍ଥଶୂନ୍ୟ ବୋଲି ଯେପରି ଅସାର ବୋଧହୁଏ, ଅନ୍ୟ ପକ୍ଷରେ ସେହିପରି ସ୍ୱରହୀନ ବୋଲି ପ୍ରୀତି ଉତ୍ପାଦନ କରିପାରେ ନାହିଁ । କିନ୍ତୁ ଭାବଶୂନ୍ୟ ସ୍ୱରର ଗୋଟିଏ ଆକର୍ଷଣ ଅଛି, ଭାବ ନ ଥିଲେହେଁ ତାହା କାନକୁ ତୃପ୍ତିକର ବୋଧହୁଏ । ସଙ୍ଗୀତରେ କେବଳ 'ଗତ'ର ଅନୁଶୀଳନ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ଭାବହୀନ, ମାତ୍ର ସ୍ୱରର ମଧୁରତା କର୍ଣ୍ଣମାନଙ୍କୁ ଏକାବେଳକେ ଆକର୍ଷଣ କରି ନିଏ । ଏହି ହେତୁରୁ ସଙ୍ଗୀତରେ ଭାବ ପ୍ରତି ସାଧାରଣ ଲୋକମାନେ ସେତେ ମନୋଯୋଗ ଦିଅନ୍ତି ନାହିଁ । ସ୍ୱରର ଉତ୍କର୍ଷତାର ବିକାଶରେ ସଙ୍ଗୀତରେ-ପ୍ରାୟଶଃ ଭାବ ମଳିନ ହୋଇଯାଏ । ସୁମଧୁର ସ୍ୱର ଶୁଣାଯିବା ମାତ୍ରକେ ଇନ୍ଦ୍ରିୟକୁ ଆକର୍ଷଣ କରି ନିଏ, ତେଣୁ ଭାବଜ୍ଞାନଶୂନ୍ୟ ଶିଶୁ, ପଶୁ ଓ ସର୍ପ ସଙ୍ଗୀତରେ ଆକୃଷ୍ଟ ହୁଅନ୍ତି । ସଙ୍ଗୀତରଚୟିତାଙ୍କୁ ଭାବପାଇଁ ସେହି ହେତୁରୁ ଅଧିକ ପରିଶ୍ରମ କରିବାକୁ ପଡ଼େ ନାହିଁ । ସ୍ୱରବଦ୍ଧ ସୁମଧୁର ସ୍ୱରବିନ୍ୟାସ ନିର୍ମିତ ହେଲେ ତାଙ୍କର ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ସାଧିତ ହୋଇଯାଏ । କିନ୍ତୁ ଖାଲି କଥାର ସେପରି ମନୋହାରିତା ନାହିଁ ବୋଲି କବିତା ଭାବାନ୍ବେଷଣ କରେ । ସେଥିପାଇଁ ସଂସାରରେ କବିତା ଉନ୍ନତ ଓ ସଙ୍ଗୀତ ଅବନତ । ଅତଏବ ଦେଖାଯାଉଛି ଯେ, କବିତା ଓ ସଙ୍ଗୀତ ଉଭୟେ ଭାବପ୍ରକାଶର ଭିନ୍ନ ଉପାୟ ମାତ୍ର । ତେବେ କବିତା ସ୍ଥୂଳ ସୂକ୍ଷ୍ମ ସବୁ ଭାବ ଧାରଣ କରିପାରେ, କିନ୍ତୁ ସଙ୍ଗୀତ ପ୍ରାୟଶଃ ତାହା କରି ପାରେ ନାହିଁ । କବିସୂର୍ଯ୍ୟଙ୍କ ଭଜନାବଳୀର ଅଧିକାଂଶ ସଙ୍ଗୀତ-ସ୍ୱର । ସାଧାରଣ ସଙ୍ଗୀତଠାରୁ ସେଗୁଡ଼ିକରେ ବିଶେଷତ୍ୱ ଏହି ଯେ, ତାହା କବିତା ପରି ଯେପରି ଭାବପ୍ରକାଶକ, ସଙ୍ଗୀତ ପରି ସେହିପରି ସୁମଧୁର ସ୍ୱରଭଙ୍ଗୀରେ ଗେୟ । ଉଦ୍ଧୃତ ଗୀତ କବେଉଦ୍ଧବଚନ୍ଦ୍ରାନନ ତମ୍ଭ ହୋଇ ପ୍ରକୃଷ୍ଟ ଉଦାହରଣ ସ୍ଥଳ । ତହିଁର ଏହି ବୈଶିଷ୍ଟ୍ୟ ହେତୁରୁ ତାହା ଉତ୍କଳସାହିତ୍ୟକ୍ଷେତ୍ରରେ ଅତୁଳନୀୟ ଭଜନ । ଏକାଧାରରେ କବିତାର ଉଚ୍ଚ ଭାବ ଓ ସଙ୍ଗୀତର ବିଚିତ୍ର ଦୁର୍ଲଭ ସ୍ୱରଲହରୀ-ଲୀଳାର ସମବାୟ, ଏପରି ଉଜ୍ଜ୍ୱଳ ଭାବରେ କାହିଁ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ଭକ୍ତ କ୍ଷେତ୍ରରେ ମଧ୍ୟ ଏକାନ୍ତ ଦୁର୍ଲଭ ହେବ; ତେଣୁ ଆମ୍ଭେମାନେ ଏହି ସବୁ ଭଜନାବଳୀକୁ ସଙ୍ଗୀତମୟୀ କବିତା ଆଖ୍ୟାରେ ଅଭିହିତ କରୁଅଛୁଁ ।

କର୍ପୂରଚନ୍ଦ୍ରୋଦୟ ଚମ୍ପୂରେ ଚଉତିଶା ପ୍ରଣାଳୀରେ 'କ ଠାରୁ କ୍ଷ' ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଚଉତିଶି ଅକ୍ଷରରେ ୩୪ଟି ସଙ୍ଗୀତ ଅଛି । ଏଥିରୁ ହିଁ ତାହାର ପ୍ରାଚୀନତାର ପ୍ରମାଣ । ଅନ୍ୟଥା ଏହାକୁ ପ୍ରାଚୀନ କବିତା ବୋଲି ମନେ କରିବାର ଅନ୍ୟ କୌଣସି କାରଣ ନାହିଁ । ଆଧୁନିକ କାବ୍ୟଗ୍ରନ୍ଥରେ ମାର୍ଜିତ ରୁଚିର ଅନୁବର୍ତ୍ତୀ କବି କେହି ଏହା ଅପେକ୍ଷା ଉତ୍କୃଷ୍ଟତର କବିତା ଲେଖିଅଛନ୍ତି ବୋଲି ଆମ୍ଭ-ମାନଙ୍କ ବୁଦ୍ଧିରେ ପଡ଼ୁନାହିଁ । ଏହି ୩୪ ଗୋଟି ସଙ୍ଗୀତ ମଧ୍ୟରୁ ଅଳଙ୍କ-ବର୍ଣ୍ଣନାରେ 'ନ' ଗୀତଟି କେବଳ କବିଙ୍କର ନିଜ ଉକ୍ତି, ଅବଶିଷ୍ଟ ୩୩ଟି ନାୟକ ନାୟିକା, ଦୂତୀ ଓ ସଖୀଙ୍କର ଉକ୍ତି । ଉତ୍କଳ କାବ୍ୟ ସାହିତ୍ୟରେ ଏହା ଗୋଟିଏ ବିଶିଷ୍ଟ ଲକ୍ଷଣ । ନାୟକନାୟିକାମାନଙ୍କ ଚରିତ୍ରଚିତ୍ରଣ କରିବାକୁ ଯାଇ ଯେଉଁ କବି ସ୍ୱୟଂ ସେ ସବୁ ପ୍ରକାଶ କରନ୍ତି, ଅଥଚ ଯେ ବର୍ଣ୍ଣନୀୟ ନାୟକନାୟିକାଙ୍କ ମୁଖରେ ସେମାନଙ୍କ ପରସ୍ପର ଚରିତ୍ରଚିତ୍ରଣ କରନ୍ତି, ଏମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଦ୍ୱିତୀୟୋକ୍ତ କବି ଉଚ୍ଚଶ୍ରେଣୀର ଅନ୍ତର୍ଗତ । ପ୍ରାଚୀନ ଗ୍ରୀକ୍ ମହାକାବ୍ୟ ଇଲିଅଡ୍ ଓ ଭାରତୀୟ ମହାକାବ୍ୟ ରାମାୟଣର ତୁଳନାରେ ଏହି ଗୁଣ ପାଇଁ ଇଲିଅଡ୍‌ର କବିଙ୍କୁ କେତେକ ପରିମାଣରେ ପ୍ରଶଂସା କରାଯାଇଅଛି । ପ୍ରକୃତରେ ନାୟକ-ନାୟିକାଙ୍କ ମୁଖରେ ସେମାନଙ୍କ ପରସ୍ପର ଚରିତ୍ରଚିତ୍ରଣ ପ୍ରସ୍ଫୁଟ କରିବା ପ୍ରତିଭାଶାଳୀ ନାଟ୍ୟକାରଙ୍କର କାର୍ଯ୍ୟ । ଯେଉଁ କବିତାଲେଖକ ଏ କାର୍ଯ୍ୟ ସାଧନ କରନ୍ତି, ସେ ଯେ ଅସାଧାରଣ ଶକ୍ତିସମ୍ପନ୍ନ, ଏହା ଆଉ କହିବାକୁ ହେବ ନାହିଁ । କାବ୍ୟ ବା ଉପନ୍ୟାସଖଣ୍ଡଟିକୁ ଯେବେ ବିନା ପ୍ରଯତ୍ନରେ ରଙ୍ଗମଞ୍ଚର ଉପଯୋଗୀ କରାଯାଇ ପାରେ, ତେବେ ଲେଖକଙ୍କର ମନୀଷା ତଥା ଦୂରଦର୍ଶିତାର ପରିଚୟ ମିଳେ । ଆମ୍ଭମାନଙ୍କ ସମାଲୋଚିତ ଚମ୍ପୂ ଯେ ଦୃଶ୍ୟ ସ୍ୱାଭାବିକରୂପେ ରଙ୍ଗ-ମଞ୍ଚରେ ଅଭିନୟର ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ଉପଯୋଗୀ, ତାହା ସଙ୍ଗୀତସାହିତ୍ୟବିତ୍‌ମାନଙ୍କୁ ଉପଲବ୍ଧିରୂପେ ଜଣା । ଏହି କାରଣରେ ଆମ୍ଭେମାନେ ଚମ୍ପୂକୁ "ଗୀତନାଟ୍ୟ" ନାମରେ ଅଭିହିତ କରୁଅଛୁଁ ।

କେତେକ ଲୋକଙ୍କ ମତରେ ମନୁଷ୍ୟ ମାତ୍ରକେ କବି, କାରଣ ପ୍ରତ୍ୟେକ ମନୁଷ୍ୟର ସୁଖଦୁଃଖାନୁଭବ ଓ ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟାନୁଭବ ଶକ୍ତି ଅଳ୍ପାଧିକ ପରିମାଣରେ ବିଦ୍ୟମାନ, ତେଣୁ ଏ ଭାବରେ ଦେଖିଲେ ଶିଶୁ ଓ ଅଶିକ୍ଷିତ ଲୋକ ମଧ୍ୟ କବିଶ୍ରେଣୀର ଅନ୍ତର୍ଗତ । କିନ୍ତୁ ପ୍ରକୃତରେ ଆମ୍ଭେମାନେ ସେମାନଙ୍କୁ କବି କହୁ ନାହିଁ । ଯେ ବିଶେଷ ଶ୍ରେଣୀର ଭାବସମୂହକୁ ଶୃଙ୍ଖଳାକ୍ରମେ ଭାଷାରେ ପ୍ରକାଶ କରିପାରନ୍ତି, ତାହାଙ୍କୁ ହିଁ କବି କହିବା ଉଚିତ । ଆଜିକାଲି ଆମ୍ଭମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଏକପ୍ରକାର ବିକୃତ କବିଖ୍ୟାତି ପ୍ରଚଳିତ ହୋଇଅଛି । ଏ ବିଷୟରେ ପ୍ରାଚୀନଙ୍କର ମାଦକତା ଅତି ବେଶି । ବର୍ତ୍ତମାନ ଯୋଗଦ୍ ମୁଦ୍ରାଯନ୍ତ୍ରର ସୁଲଭତାରୁ ଅନେକେ କବିପଦ ଲାଭ କରିବାକୁ ଲାଳାୟିତ, ପୂର୍ବକାଳରେ ମଧ୍ୟ ଏ ଦେଶରେ ସେହିପରି

ଅନେକ ଅଶିକ୍ଷିତ ଲୋକ କବିଯଶଃ ପ୍ରାର୍ଥୀ ହୋଇ କେତେକ କବିତା ଲେଖି ଯାଉଅଛନ୍ତି । ସେଗୁଡ଼ିକୁ ଅଧ୍ୟାବଧି ହାଲ ଗରୁ କଥାଘାଟରେ ଲୋକଙ୍କଠାରୁ ଅବହେଳନରେ ରହିଥିଲା । ଛନ୍ଦ ଓ ଭାଷାର ସାମଞ୍ଜସ୍ୟ ନ ଥାଇ ସୁଦ୍ଧା କେହି କେହି ସେ ସବୁକୁ ଏବେ ଜାତୀୟ ସାହିତ୍ୟ କବିତା ବୋଲି ପ୍ରକାଶ କରୁଅଛନ୍ତି । ଆମ୍ଭେମାନେ ଯେତେଦୂର ଅନୁମାନ କରୁଁ ବର୍ତ୍ତମାନ ଯୁଗର ଗ୍ରାମ୍ୟ କବି ବୈଷ୍ଣବ ହରି, ଦ୍ୱିଜ ବାସୁ ନାୟକ ପ୍ରଭୃତିଙ୍କ ଅପେକ୍ଷା ସେ ସବୁ କବି ଉଚ୍ଚତର ସ୍ଥାନର ଅଧିକାରୀ ନୁହନ୍ତି । ଯେବେ ସେମାନଙ୍କୁ ଆମ୍ଭେମାନେ ଜାତୀୟ କବି ବୋଲି ଅମ୍ଳାନ ସମ୍ମାନରେ ଗ୍ରହଣ କରୁଁ, ତେବେ ବର୍ତ୍ତମାନ ଯୁଗର ଗ୍ରାମ୍ୟ କବିମାନଙ୍କୁ କାହିଁକି ସେ ଆସନ ଦେବାକୁ କୁଣ୍ଠିତ ହେଉଁ ? କେବଳ ପ୍ରାଚୀନ କବିତା ଦେଖିଲେ ସେ ସବୁକୁ ଆଦର କରିବୁଁ ତାହା ନୁହେଁ, ବନ୍ଧୁମାନେ ଦେଖିବାକୁ ହେବ—ସେ ସବୁ କବିତାରେ କେଉଁଠାରେ ଭାଷା ଓ ଭାବର ମର୍ଯ୍ୟାଦା ଅକ୍ଷୁଣ୍ଣ ରହିଅଛି କି ନାହିଁ, ତତ୍ପରେ ବର୍ତ୍ତମାନ ଯୁଗରେ ଆମ୍ଭମାନଙ୍କର କୌଣସି ଉପକାର ହେବ କି ନାହିଁ ? କବି ଯଥାର୍ଥ ସୁନ୍ଦର, ଯଥାର୍ଥ ଭୂଷିତକୁ ଚକ୍ଷୁରେ ଦେଖିଅଛନ୍ତି କି ନାହିଁ ? ଅଧିକାଂଶ ଲୋକ ସୁନ୍ଦର ଦେଖିପାରନ୍ତି ନାହିଁ କିମ୍ବା ତାହା ଉପଭୋଗ କରି ପାରନ୍ତି ନାହିଁ । ସୁନ୍ଦର ପଦାର୍ଥଟି କାହିଁକି ସୁନ୍ଦର, ତାହା ବୁଝି ପାରିବା, ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ସୁନ୍ଦର ବସ୍ତୁ ସଙ୍ଗେ ତୁଳନା କରି ତାହାକୁ ତାହାର ଯଥାଯୋଗ୍ୟ ସ୍ଥାନ ଦେବା, ଗୋଟିଏ ସୁନ୍ଦର ବସ୍ତୁ ଦେଖି ତଦନୁରୂପ ଦଶଟା ସୁନ୍ଦର ବସ୍ତୁର ସ୍ମରଣ କରିବା କେଉଁ ସମସ୍ତଙ୍କର ସାଧ୍ୟ ? କଳ୍ପନା ଅଳ୍ପାଧିକ ପରିମାଣରେ ସମସ୍ତଙ୍କଠାରେ ଅଛି । ଉନ୍ମାଦଗ୍ରସ୍ତ ଲୋକର କଳ୍ପନାଶକ୍ତି ଅତି ପ୍ରବଳ । ଏପରି ଅବସ୍ଥାରେ କେବଳ କଳ୍ପନାଦ୍ୱାରା ପ୍ରକୃତ କବିତ୍ୱ ଜାତ ହୁଏ ନାହିଁ । କଳ୍ପନା ସୁମାର୍ଜିତ, ସୁଶିକ୍ଷିତ ଓ ଉଚ୍ଚଶ୍ରେଣୀର ହେବା ଆବଶ୍ୟକ ଏବଂ ତାହାକୁ ଯଥାଯଥ ପଥରେ ନିୟୋଗ କରିବାପାଇଁ ବୁଦ୍ଧି ଓ ସୂକ୍ଷ୍ମ ପ୍ରତିଭା ପ୍ରୟୋଜନୀୟ । ଅନ୍ୟଥା କବିତାକୁ କବିତା ଆଖ୍ୟା ଦେବାକୁ ବା ଲେଖକଙ୍କୁ କବି ଆଖ୍ୟା ଦେବାକୁ ଆମ୍ଭେମାନେ କୁଣ୍ଠିତ । ଚମ୍ପୁର ପ୍ରତ୍ୟେକ ପଂକ୍ତିରେ କବି ଏହି ବିଶେଷତ୍ୱକୁ କିପରି ଅକ୍ଷୁଣ୍ଣ ରଖିଅଛନ୍ତି, ତାହା ଚମ୍ପୁର ପାଠକ ମାତ୍ରକେ ଉତ୍ତମରୂପେ ଜାଣନ୍ତି ।

ନଦୀ, ପର୍ବତ, ବନ, ସାଗର, ମେଘ ପ୍ରଭୃତି ପ୍ରକୃତିର ରମଣୀୟ ବସ୍ତୁର କଳ୍ପନା, ଛଟା, ଅଳଙ୍କାରବିନ୍ୟାସଦ୍ୱାରା ମାନସଲୋଚନର ଗୋଚରୀଭୂତ କରିବା ଏକପ୍ରକାର କବିଙ୍କର ଧର୍ମ । ଶ୍ରେଷ୍ଠ କବିମାନେ ନିଜ ପ୍ରାଣ ମଧ୍ୟରେ ଏବଂ ମାନବହୃଦୟର ଅନ୍ତଃସ୍ଥଳରେ ପ୍ରବେଶ କରି ତାହାକୁ ଯଥାଯଥଭାବରେ ପ୍ରକାଶ କରିବାର କ୍ଷମତା ଲାଭ କରିଥାନ୍ତି । ଆମ୍ଭମାନଙ୍କ ମତରେ ଶେଷୋକ୍ତ ଶ୍ରେଣୀର କବିମାନେହିଁ ପ୍ରକୃତ କବିପଦବାଚ୍ୟ । କେବଳ

ପ୍ରାକୃତିକ ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟ ବର୍ଣ୍ଣନା କରି ଯାଇଥିଲେ ଅଳ୍ପ କାଳିଦାସ, ଭବଭୂତି ଷେକ୍ସପିୟର ଅପେକ୍ଷା କମ ହୋଇ ନ ଥାନ୍ତେ । ମନୁଷ୍ୟ ପ୍ରକୃତିକୁ ବହୁବସ୍ତୁରଙ୍ଗ-ରୂପରେ ଚିତ୍ର କରିବାରୁ ଅଙ୍କ ସେମାନେ କବିକୁଳର ଆଦର୍ଶ । ବର୍ଣ୍ଣନୀୟ ନାୟକନାୟିକାଙ୍କ ମର୍ମସ୍ଥଳରେ ପ୍ରବେଶ କରିବାକୁ କବି ଯେଉଁ କଳ୍ପନାସୋପାନ ଅନ୍ୱେଷଣ କରନ୍ତି, ତାହାହିଁ ଉଦଙ୍କର କବିତ୍ୱ । ଯେତେଦୂର ସେ ପ୍ରାଣ ମଧ୍ୟରେ ପ୍ରବେଶ କରି ପାରିଅଛନ୍ତି, ସେ ସ୍ୱାଭାବିକ କବି । କାରଣ ଯେ ସିଦ୍ଧ କବି ତାହାକୁ ଦଶଟା କଥା ଯୋଡ଼ାଯାଡ଼ି କରିବାକୁ ପଡ଼େ; ସେ ଶତ କହେ, ତାକୁ ଗୋଟିଏ କଥାକୁ ବେଶି କହିବାକୁ ପଡ଼େ ନାହିଁ । ସେହିପରି ଯେ ଅନୁଭବ କରି କହନ୍ତି, ସେ ଅଳ୍ପ କଥାରେ ବେଶି କହି ପାରନ୍ତି, ଅଥଚ ଯେ ଅନୁଭବ ନ କରି କହନ୍ତି, ସେ କୋଡ଼ିଏ କଥା କହନ୍ତି; କିନ୍ତୁ ଏତେଗୁଡ଼ାଏ କଥାର ଛବି ପ୍ରାଣକୁ ସ୍ପର୍ଶ କରେ ନାହିଁ । କବି ବଳଦେବ ରାଧାକୃଷ୍ଣ ମିଳନକୁ ଯେ ଭାବରେ ବର୍ଣ୍ଣନା କରିଅଛନ୍ତି, ତାର ବସ୍ତୁଭାଗ (plot) ଅତି ସରଳ ଓ ସ୍ୱାଭାବିକ ସଙ୍ଗତ । ଅଳ୍ପ କଥାରେ ସେ ଯାହା ପ୍ରକାଶ କରିଅଛନ୍ତି, ଅନେକ ବଡ଼ ବଡ଼ କବିଙ୍କ ବିସ୍ତାରିତ ରଚନାରେ ଆମ୍ଭେମାନେ ତାହା ଦେଖି ନାହୁଁ ।

ବଳଦେବ ପ୍ରାଚୀନ ଯୁଗର କବି; ସୁତରାଂ କାଳୋଚିତ ରୁଚିର ବଶବର୍ତ୍ତୀ ହୋଇ ତାଙ୍କୁ ଅନେକ ସ୍ଥାନରେ ଶୃଙ୍ଗାରରସର ବର୍ଣ୍ଣନା କରିବାକୁ ହୋଇଅଛି । କିନ୍ତୁ କମନୀୟ ରାଧାକୃଷ୍ଣଙ୍କ କେଳିବର୍ଣ୍ଣନା ହେଲେହେଁ ସେଥିରେ ସେ ଅତି ସାବଧାନତା ସହିତ ସୂକ୍ଷ୍ମ ଶୃଙ୍ଗାରକୁ ଗୁଣୀଭୂତ କରି ଭକ୍ତିକୁ ଅଙ୍ଗୀ ରସରୂପେ ଗ୍ରହଣ କରିଅଛନ୍ତି । ତେଣୁ ତାହାର ପାଠରେ ଆଧୁନିକ ମାର୍ଜିତ ରୁଚିର ବ୍ୟକ୍ତିମାନେ ନାସିକା କୁଞ୍ଚନ କରିବାକୁ ଅବସର ପାଆନ୍ତି ନାହିଁ । ଏହି ହେତୁ ବିଶେଷତ୍ୱ ଥିବାରୁ ଚମ୍ପୂ ଅଳଙ୍କାରଭାବରେ ଏ ଦେଶର କି ଶିକ୍ଷିତ କି ଅଶିକ୍ଷିତ ସମସ୍ତଙ୍କ ହୃଦୟ ହରଣ କରିଅଛି । ଅଶିକ୍ଷିତ ସମାଜରେ ଏହାର ପ୍ରଭାବ ଏତେ ବେଶି ଯେ, ଚମ୍ପୂ-ସଙ୍ଗୀତ ବୋଲି ଜାଣୁ ନ ଥିବା ଗ୍ରାମ୍ୟ ଯାତ୍ରାଦଳ ମଧ୍ୟ ପ୍ରାୟ ସବୁଦିନ ଅନାବୃତ୍ତ କରୁଅଛନ୍ତି । ଏଠାରେ ଅନ୍ୟ ଗୋଟିଏ କଥା କହି ରଖିବା ଉଚିତ ଯେ ଚମ୍ପୂରେ ବ୍ୟବହୃତ ବୃନ୍ଦାବନ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣରୂପେ ଉତ୍କଳଦେଶୀୟ । ଅବିମିଶ୍ର ଗୋପ ଓ ନାୟକନାୟିକାମାନଙ୍କ ମୁଖରେ ସ୍ୱଭାବସଙ୍ଗତରୂପେ ଦୈନ୍ୟସ୍ତ । ସେଥିରୁ ହୃଦୟରେ ଯେଉଁ ଭାବ ଉଦ୍‌ବୋଧିତ ହେବ, ତାହା ବନ୍ଧୁ ବହୁଦର୍ଶୀ ଓ ବହୁ-ଦର୍ଶିତାହିଁ ଜଣାଇଦେ । ଏ ବିଷୟରେ ବଳଦେବଙ୍କର ଅସାଧାରଣ ଶକ୍ତିମତ୍ତା ଦେଖି ଆମ୍ଭେମାନେ ବିସ୍ମିତ ହୋଇଅଛୁଁ ।

ବଳଦେବ ଅସାଧାରଣ ପ୍ରତିଭାସମ୍ପନ୍ନ କବି ଓ ତାଙ୍କ ରଚନାବଳୀ ମଧ୍ୟରେ କିଶୋରଚନ୍ଦ୍ରାନନ୍ଦ ଚମ୍ପୂ ସର୍ବଶ୍ରେଷ୍ଠ । ଏଣିକି ଅବସ୍ଥାରେ ତାକୁ ଆଲୋଚନା

କରି ପାଠକ ସମାଜରେ ତାହାର ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟ ଦେଖାଇ ଦେବା ଆମ୍ଭମାନଙ୍କ ଭଳି ପଲ୍ଲବଗ୍ରାହୀଙ୍କ ପକ୍ଷରେ ଧୃଷ୍ଟତା ଛଡ଼ା ଅନ୍ୟ କିଛି ନୁହେ । ତଥାପି ଏ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ସାହିତ୍ୟରେ କେହି ସେ ବିଷୟର କୌଣସି ଆଲୋଚନା କରି ନ ଥିବାରୁ ଅସ୍ମ-ଦାଦିଙ୍କ ସ୍ୱୀୟ କ୍ଷୁଦ୍ର ଶକ୍ତିରେ ସେ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଦୁଇ ଚାରି କଥା କହିବାକୁ ଅଗ୍ରସର ହେଉଅଛୁଁ । ଏହି କାବ୍ୟର ନାୟକ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ, ନାୟିକା ଶ୍ରୀରାଧିକା, ଦୂତୀ ଲଳିତା । ସମଗ୍ର କାବ୍ୟଟି ଏମାନଙ୍କ ଲୀଳାପ୍ରସୂତ । ଚମ୍ପୂର ଉପକ୍ରମଣିକାରେ କବି ପ୍ରଥମେ ଶିଷ୍ଟାଚାରପଦ୍ଧତି ଅନୁସରଣ କରି ପରମପୁରୁଷ ଶ୍ରୀଭଗବାନ୍ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କ ଦୟାଳୁତା, ଭକ୍ତବାତ୍ସଲ୍ୟ ବର୍ଣ୍ଣନା କରି ନିର୍ବିଘ୍ନରେ ଗ୍ରନ୍ଥ ସମାପ୍ତି ନିମିତ୍ତ ତାଙ୍କର କରୁଣାପ୍ରାର୍ଥୀ ହୋଇଅଛନ୍ତି । ଦ୍ୱିତୀୟ ଶ୍ଳୋକରେ ଅଜ୍ଞାନ ଅନ୍ଧକାର ପରିହାର ନିମନ୍ତ କହୁଅଛନ୍ତି—

କ୍ୱ ଚନ୍ଦ୍ରୋପଠାନଷ୍ଟା ଚରଣଲଗ୍ନୋଙ୍ଗିଶ୍ରୀପ୍ରସୂଂ
ମନ୍ତ୍ରଃ କ୍ୱ ଚ ଲସଦ୍ଧାରକନକାଭୋକଳିତଂ ପ୍ରଜଃ ।
ତତ୍ପ୍ରୋଃ କ୍ୱ ଘଟନାବିଧୌ କବନଜଲ୍ପନଂ ପ୍ରାଣୀ—
ରମ୍ଭା କ୍ୱ ଚ କଥଂ ସ୍ଥିତାନ୍ଦପଦମର୍ଦ୍ଦିତଂ ସାହସ ।

ଅର୍ଥାତ୍ ଜାନୁ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଯାହାଙ୍କ ଚରଣଦ୍ୱୟ ନୃତ୍ୟପଟୁ, ସେହି ପରମ ପୁରୁଷ ଭଗବାନ୍ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ କେଉଁଠାରେ ? ଶ୍ୱାନ ତେଜ ଅପେକ୍ଷା ଅଧିକତର ଜଳମଗ୍ନ ଶାସ୍ତ୍ରଧୀ କୋଥାରେ ବା କେଉଁଠାରେ ? ସେ ଦୁହିଙ୍କ ମିଳନ ବିଷୟରେ କଳ୍ପନା ବା କେଉଁଠାରେ ? ଫାଶରୁଚି ମୁଁ ବା କାହିଁ ? କାହିଁକି ମୋର ଏ ଦୁଃସାହସ ଜାତ ହେଲା ?

ଏଥିରୁ ସ୍ପଷ୍ଟ ଜଣାଯାଉଅଛି ଯେ, କବି କାବ୍ୟବର୍ଣ୍ଣିତ ନାୟକନାୟିକାଙ୍କ କାମୁକ-କାମୁକୀରୂପେ ମିଳନ କରିବାକୁ ଯାଇ ନାହାନ୍ତି । ସେ ଯାଉଅଛନ୍ତି ପ୍ରକୃତିପୁରୁଷରୂପୀ ମହୋଜ୍ଜ୍ୱଳ ଦେବୋପମଙ୍କର ମିଳନବର୍ଣ୍ଣନା କରିବାକୁ । ତହିଁରେ ସୃଷ୍ଟି ଶିଳ୍ପ ବ୍ୟାପାରର କି ଅଶ୍ଳୀଳତା ? ଏହାର ଅନୁବର୍ତ୍ତୀ ଗଦ୍ୟାଂଶର ଭାବ ମଧ୍ୟ ଅତ୍ୟନ୍ତ ମନୋହର ! ଇନ୍ଦ୍ରନୀଳମଣିକାନ୍ତି ସଙ୍ଗେ କାଞ୍ଚନକାନ୍ତିର ମିଳନ ଘଟନା । କବିଙ୍କ ରାଧିକା ପ୍ରକୃତିରୂପିଣୀ । ତାଙ୍କ ପିତା ବୃଷଭାନୁ ମହର୍ଷିଙ୍କ ଅବତାର । ସୃଷ୍ଟି ପ୍ରକୃତିକୁ କନ୍ୟାରୂପେ ପାଇବେ ବୋଲି ବହୁକାଳ କଠୋର ତପସ୍ୟାରେ ନିଯୁକ୍ତ ଥିଲେ । ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କ ମର୍ତ୍ତ୍ୟଲୀଳା ବେଳେ ଗୋପପୁରରେ ବୃଷଭାନୁରୂପରେ ସେ ଜନ୍ମଗ୍ରହଣ କରି ପ୍ରକୃତିକୁ କନ୍ୟାରୂପେ ପାଇଥିଲେ । ସେହି ପ୍ରକୃତିରୂପିଣୀ ରାଧାଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ପୁରୁଷଙ୍କ ମିଳନବର୍ଣ୍ଣନା ଗ୍ରନ୍ଥର ପ୍ରତିପାଦ୍ୟ ବିଷୟ । ଏହିପରି ଉପକ୍ରମଣିକା ପରେ କବି ପ୍ରଥମେ ରାଧିକାଙ୍କ ମୁଖରେ ଗଗନର କୃଷ୍ଣାଭ୍ରବର୍ଣ୍ଣ ପ୍ରକାଶ

ଭରିବାକୁ ଯାଇଅଛନ୍ତି । "କି ହେଲରେ—କିଛୁ ତ ବୁଝିଲ ସ୍ୱରୂପ ରେ ! ଶ୍ୟାମ ଯା ରୂପକୁ ଦେଖି, ଝଲମଲ କଲ ମୋ ଆଖି, ଝଲାଇଯିବାର ଆରତ ରେ ।"

× × × ×

ବୈଷ୍ଣବଧର୍ମରେ ସଖୀ ଶବ୍ଦର ପ୍ରକୃତାର୍ଥ ଅଷ୍ଟନାୟିକାରଙ୍ଗୀ, ସୁତରାଂ ଅଷ୍ଟ ଦେବତାଙ୍କ ପ୍ରତି ଆରାଧନାକାରିଣୀଙ୍କର ଅପେକ୍ଷା ଅନୁରାଗସଞ୍ଚାର ଅତି ସ୍ୱଲ୍ପବାସ୍ତ-ଶତ: ତେଣୁ କବି ପ୍ରଥମ ସଖୀଙ୍କ ଅନୁରାଗଙ୍କଣ୍ଠାଏ ଚିତ୍ର ଦେଇଅଛନ୍ତି । ଯେବେ ଏହି ଅନୁରାଗ ପ୍ରଥମ ଦୃଷ୍ଟିକମ୍ପରେ ଭାବ ପ୍ରକାଶ କରିଥାଆନ୍ତେ, ତେବେ ସ୍ୱଭାବବର୍ଣ୍ଣିତ ହେଉଥିବାରୁ ଆମ୍ଭେମାନେ ଏହାକୁ କାମୁକତା ଦୋଷଯୁକ୍ତ କହିଥାଆନ୍ତୁ । ରାଧିକା ପ୍ରିୟସଖୀ ଲଳିତାକୁ ନିର୍ଜନରେ କହୁଅଛନ୍ତି—"ସଖି, ଆଜି ମୁଁ ଯମୁନାକୁ ଯାଉ ଯାଉ ଅତର୍କିତଭାବରେ କେଳିକଦମ୍ବମୂଳଛାୟାତଳରେ ମୂର୍ତ୍ତିମନ୍ତ ଶ୍ୟାମଳତାର ତେଜ ଦେଖି ଏକାବେଳକେ ବିବେକଶୂନ୍ୟ ହୋଇଗଲି ଏବଂ ମନସିଜର ତୀବ୍ର ଶରାଘାତରେ ମୋର ଜ୍ଞାନ ବିବେକ ଲୁପ୍ତ ହୋଇଗଲା । ଗୁରୁଜନଙ୍କ ଭୟ, ଲଜ୍ଜା କୁଳଶୀଳ ସବୁ କଥା ସେତିକିଲ ମଧ୍ୟରେ ମୋ ମନରୁ ପଳାଇଗଲା । ସଖି ! ଏହାପରି ଶୁଣିବା ବେଳେ ହଠାତ୍ ସମ୍ମୋହନ ବଂଶୀସ୍ୱନ ମୋର ଶ୍ରବଣଗୋଚର ହେଲା । ସେହି ଠାରୁ ଶୁଣିବା ବେଳୁ ମୋର ସ୍ୱାଧୀନତା ରହି ହୋଇ ଗଲାଣି, ତେଣୁ ମୁଁ ଏକାନ୍ତ ବିକଳ ହୋଇ ଯାଉଅଛି ।" କଥାଗୁଡ଼ିକ କେତେ ସ୍ୱଭାବସୁନ୍ଦର ! ମୂଳ କବିତାରେ ଏହି ଭାବଗୁଡ଼ିକ ଯେଉଁ ସରଳ ଶବ୍ଦ ଦ୍ୱାରା ପ୍ରକାଶିତ ହୋଇଅଛି, ତାହାର ପ୍ରତ୍ୟେକଟିକୁ ମଧ୍ୟ ଆଲୋଚନା କରାଯାଇ ପାରେ; ମାତ୍ର ତାହା ଏଠାରେ ଏକାନ୍ତ ଅନାବଶ୍ୟକ ଦେଖି ଉପେକ୍ଷା କରୁଗଲୁ ।

ଏହି କବିତାର ଅନୁବର୍ତ୍ତୀ ଶ୍ଳୋକ ଓ ସଂସ୍କୃତ ଗଦ୍ୟାଂଶରେ ବୁଝାଯାଇ ଅଛି, "ସଖି, ମୁଁ ଏକ ଅପୂର୍ବ ଶବ୍ଦ ଶୁଣି ଏବଂ ମେଘଚନ୍ଦ୍ରିକା ମୂର୍ତ୍ତିକୁ ଅନିର୍ଗତ ତେଜ ଦେଖି ଏକାନ୍ତ ବିମୋହିତ ହୋଇ ପଡ଼ିଅଛି ଏବଂ ଚତୁର୍ଦ୍ଦିଗରେ ଇନ୍ଦ୍ରଜାଲମୟୀ ଲୀଳା ନିରୀକ୍ଷଣ କରୁଅଛି !" ଅତଏବ ଦେଖାଯାଉଅଛି ଯେ, ମୂଳ ସଙ୍ଗୀତରେ ଯେଉଁ ଭାବମାନ ନିବଦ୍ଧ ଅଛି, ତାହାର ଛାୟାମାତ୍ର ସଂସ୍କୃତ ଗଦ୍ୟ ଓ ପଦ୍ୟରେ ଗ୍ରହଣ କରାଯାଇଅଛି । ଅତଏବ ଏହି ଦୃଷ୍ଟିରେ ଉଡ଼ିଆ ଭାଷାହିଁ ମୁଖ୍ୟ ଓ ସଂସ୍କୃତ ଗୌଣ ।

ବୁଦ୍ଧିମତୀ ଲଳିତା ରାଧିକାଙ୍କ ମୁଖରୁ ନିର୍ଜନରେ ଏହିପରି ସରସ, କରୁଣାପୂର୍ଣ୍ଣ ଗଭୀର ଅନୁରାଗ ଶ୍ରବଣ କରି ମନେ ମନେ ଅତି ଆନନ୍ଦିତ ହେଲେ କିନ୍ତୁ ସେହି ଅନୁରାଗର ପ୍ରକୃତ ଜାଣିବାପାଇଁ ତାଙ୍କର ଏପରି ଦୁର୍ବ୍ୟାଦଶତାକୁ ବାହାରେ ଧିକ୍କାର କରିବାରେ ଲାଗିଲେ । ଏ ଧିକ୍କାର ବଡ଼ ଗୁରୁତ୍ୱପୂର୍ଣ୍ଣ, ସାଧାରଣ ଧିକ୍କାର ପରି ନିରର୍ଥକ ନୁହେଁ । ରାଧିକାଙ୍କ କୃଷ୍ଣପ୍ରାପ୍ତି-ଅଭିଳାଷ

ବାଦଳର ଡମ୍ବୁରା ଧରିବା ଅଭିଳାଷ ପରି ଅନନ୍ତ ଧୃଷ୍ଟତାର ଉପକ୍ରମ; ଏହି ଗୋଟିଏ କଥାକୁ ସୁନ୍ଦରରୂପେ ବୁଝାଇ ଦେବାପାଇଁ କାଳିଦାସ ତିନିଗୋଟି ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତ ଅନ୍ୱେଷଣ କରିଅଛନ୍ତି । ପ୍ରତ୍ୟେକ ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତ କିପରି ପୁଙ୍ଖାନୁପୁଙ୍ଖରୂପେ ବର୍ଣ୍ଣନୀୟ, ଭାବିଲେ ହୃଦୟ ହଠାତ୍ ସ୍ତମ୍ଭିତ ହୋଇଯାଏ । ଏଠାରେ କାଦମ୍ବରୀରଚୟିତାଙ୍କ ଦଣ୍ଡୀଙ୍କ "ଶ" ଗୀତଟି ପାଠ କରିବାପାଇଁ ପାଠକମାନଙ୍କୁ ଅନୁରୋଧ କରୁଅଛୁଁ ।

ଅମ୍ଭେମାନେ ପୂର୍ବେ କହିଅଛୁଁ, କେବଳ ପ୍ରଶଂସାକାରୀ କବିମାନେହିଁ ଗୋଟିଏ କଥାକୁ ନାନା ଭାବରେ ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତ ଦେଇ ବୁଝାଇ ପାରନ୍ତି । ଏ ସବୁ ସାଧାରଣ କବିଙ୍କ ଶକ୍ତିର ଅତୀତ । ଖର୍ବ ହସ୍ତରେ ଯାହାର ଗଗନ ସ୍ପର୍ଶିଲ ପରେ, ସେ ମଧ୍ୟ ସୂର୍ଯ୍ୟଙ୍କୁ ଧରିବାପାଇଁ ସୂର୍ଯ୍ୟମଣ୍ଡଳକୁ ହାତ ବଢ଼ାଉଅଛି ! ଏହି ଗୋଟିଏ ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତ ମଧ୍ୟରେ କେତେ ଉଚ୍ଚକଳ୍ପନା ସଙ୍ଗୋପନ କରାଯାଇଅଛି, ଭାବିଲେ ଶରୀର ପୁଲକିତ ହୋଇଯାଏ । ଏହିପରି ମଧୁର ବର୍ଣ୍ଣନାରେ କବାଟ୍ଟଭାଗ ପ୍ରୌଢ଼ ହଠାତ୍ ପ୍ରକଟିତ ହୋଇଗଲା । ପ୍ରେମର ଗତି ପ୍ରତିରୁଦ୍ଧ ହେଲେ ପ୍ରଣୟିହୃଦୟ ଅଭିମାନପୂର୍ଣ୍ଣ ହୋଇଯାଏ, ଏହା ଜଗତର ପ୍ରକୃତିସିଦ୍ଧ ଧର୍ମ । ବାସୁକୀ ଲଳିତାଙ୍କ ଉପସ୍ଥିତିରେ ଏକାନ୍ତ ମ୍ରିୟମାଣ ହୋଇ ତାଙ୍କୁ ପୁନର୍ବାର କହିଲେ, "ସଖି, ଯାହା ହେବାର ହୋଇଗଲାଣି, ଏବେ କିପରି ତହିଁରୁ ରକ୍ଷାପାଇବି, ଉପାୟ ନିର୍ଦ୍ଧାରଣ କରିଦିଅ । ଗୋଟିଏ ଅପାର୍ଥିବ ଜାଲ ତେଜଃ ହଠାତ୍ ହୃଦୟରେ ପ୍ରବେଶ କରି ମୋ ବିବେକ ନଷ୍ଟ କରି ଦେଇଅଛି, ମୋର ବର୍ତ୍ତମାନ ହିତାହିତ ବିବେଚନା ଶକ୍ତି ନାହିଁ । ପେଟରେ ଜଳ ପ୍ରବେଶ କଲେ ଯେପରି ଜୀବର ହଠାତ୍ ପ୍ରାଣ-ନାଶ ହୁଏ ନାହିଁ, ଅନେକ ଲୋକ ମତ୍ତ ଓ କିଂକର୍ତ୍ତବ୍ୟବିମୂଢ଼ ହୋଇ ପଡ଼େ, ବର୍ତ୍ତମାନ ମୋର ଅବସ୍ଥା ସେହିପରି ହୋଇଅଛି ।" ବାସୁକୀଙ୍କ ପ୍ରଣୟପ୍ରବଣ ହୃଦୟ ସଙ୍ଗେ ଗର୍ଭରେ ଜଳପ୍ରବେଶର ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତ କବିଙ୍କ ମୌଳିକ କଳ୍ପନା ପ୍ରସୂତ । ଏହିପରି କରୁଣୋକ୍ତିରେ ଲଳିତାଙ୍କ ଚିତ୍ତ ଦ୍ରବୀଭୂତ ହୋଇଗଲା । ସେ ଅପେକ୍ଷାକୃତ ସହାନୁଭୂତିପୂର୍ଣ୍ଣ କଣ୍ଠରେ କହିଲେ, "ଦେଖ, ତୁମ୍ଭ ହାତରେ 'ପଣ୍ଡି' ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଅଛିସୁ ନାହିଁ, ଅଥଚ ତୁମ୍ଭେ ମହାସମୁଦ୍ର ସନ୍ତରଣ କରିବାକୁ ଅଭିଳାଷୀ ! ତୁମ୍ଭର ଏପରି ଅଭିଳାଷର କାରଣ ଆଉଟି ବୁଝାପଡୁ ନାହିଁ, ବୋଧ-ହୁଏ, ଜଳ ପଦକୋଳରେ ବାଲ୍ୟଉଚ୍ଛ୍ୱାସ ଦେଖି ତୁମ୍ଭର ଏହି ଅଭିଳାଷ ଜାତ ହୋଇଅଛି ।" କଥାଟି ଅତି ସରଳ, ମାତ୍ର ଭାବର ଗମ୍ଭୀରଭାବରେ ଏପରି ଉଚ୍ଚ ସାହିତ୍ୟରାଜ୍ୟରେ ଦୁର୍ଲଭ ନୁହେଁ । ଯାହାହେଉ, ସମସ୍ତଙ୍କ ଅଭିଳାଷ ପୂରଣ ଇଚ୍ଛାରେ ଦୂତୀ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କ ସମୀପରେ ପ୍ରବେଶ କରି ପ୍ରଥମେ କାଂସ୍ୟକଟନୀଗତ ବ୍ୟବହାରରେ ତାଙ୍କ ଶରୀର ମ୍ଳାନ ଓ ମୁଖଶୋଭା ନଷ୍ଟପ୍ରାୟ ଦେଖିବାର କାରଣ ଜିଜ୍ଞାସା କଲେ, କିନ୍ତୁ ଦିନ ପରେ ଅପ୍ରତ୍ୟାଶିତ ଭାବରେ ତାଙ୍କ ସଙ୍ଗରେ ଦେଖା ହେବାରୁ ଆନନ୍ଦ ପ୍ରକାଶ କରି ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ ଉତ୍ତର ଦେଲେ, "ନା, ମୋ ଦେହ ତ

ଛଳ ଅଛି; ମୁଁ ଅନାଦରେ କ୍ରୀଡ଼ା କରି ଗୋବର୍ଦ୍ଧନଧାରଣ କରୁଅଛି । ତେଣୁ ଲଳିତା ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କ ଏପ୍ରକାର ଅତ୍ୟୁପହାସରେ ନ ହସି ରହି ପାରିଲେ ନାହିଁ; ସେ ଏଥର ମୃଦୁହାସ୍ୟରେ କହିଲେ "ମୁଁ ଏବେ ବେଶ୍ ବୁଝି ଅଛି, ଅନ୍ତଃଦର୍ପାହିଁ ତୁମର ଏହି କୈତବକୁଶଳତା-ଲତାର ଫଳ ହେବ । ପ୍ରକୃତ କଥା ମୋ ଆଗରେ ଗୋପନ କଲେ ତୁମର ଏହି କୁସୁମସୁକୁମାର ଶରୀର କ୍ରମେ କ୍ରମେ କ୍ଷୀଣ ହୋଇଯିବ ପରା !" ଏଥିରେ କୃଷ୍ଣ ଆଉ ବିଳମ୍ବ ନ କରି ଅଶ୍ରୁପ୍ରକାଶ କଲେ ଏବଂ କହିଲେ, "ସହଚରି ଲଳିତେ, ତୁମ୍ଭ ପାଖରେ ଲୁଚାଇ ରଖିବା ଉଚିତ ନୁହେଁ ଭାବି ମୁଁ କହୁଅଛି—ଇନ୍ଦ୍ରନୀଲମଣି ଦ୍ୟୁତିଧର ବାଣାକୁଞ୍ଜପଥରେ ଦିନେ ଗୋଟିଏ ରମଣୀ ବସ୍ତ୍ର ମୋର ନେତ୍ରଗୋଚର ହେଲା, ସେହି ଦିନଠାରୁ ମୁଁ ଏହିପରି ଅସ୍ଥିର । ଆଉ ବିଶେଷ କଥା ମୁଁ କଣ କହିବି ?" ଏଥର ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କ କପଟତା କଳନା ସହଜସାଧ୍ୟ ମନେକରି ଲଳିତା ବାକ୍‌ଚାତୁରୀ ବାଗ୍‌ଭଙ୍ଗୀ ବିସ୍ତାର କରିବାରେ ଲାଗିଲେ, "କେଶବ, ଶୁଣିଛି ଲୋକ କେବେ ପୂର୍ଣ୍ଣିମାଚନ୍ଦ୍ରକୁ ମୁଠା ଭିତରେ କରି ଉଦ୍ୟାନ ଶୁଷ୍କିଭୂତ କରିବାକୁ ଅଭିଳାଷ କରେ କି ? ମୋ ମତରେ ତୁମେ କିଛି ଦୁର୍ଦ୍ଦଶାଗ୍ରସ୍ତ ହୋଇଅଛ; ଅନ୍ୟମାନେ ଲୁତା-ତନ୍ତୁ-ଜାଲରେ ବରଂ ସିଂହକୁ ବନ୍ଧନ କରି ପାରନ୍ତି, କିନ୍ତୁ କେବେହେଁ ରାଧିକାଙ୍କୁ କରଗତ କରି ପାରନ୍ତି ନାହିଁ ।" ଏଥିରେ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ ଏକାନ୍ତ କାତର ହୋଇ କରୁଣକଣ୍ଠରେ ପୁନର୍ବାର ଲଳିତାଙ୍କୁ କହିଲେ, "ସଖି, ସୁଖସୌଧ-ଶିଖରରେ ଯେଉଁ ଲୋକ ବିଳାସ କରିବାକୁ ଆଶା ବାନ୍ଧୁଅଛି, ତୁ ଏକାନ୍ତ ନିର୍ଦ୍ଦୟ ହୋଇ ତାହାଙ୍କୁ ଅଶ୍ରୁ-ନିଶ୍ରେଣୀଟିକୁ ଅପହରଣ କଲେ ଚଳିବକି ?" ଏହି ବିକଳ ପ୍ରାର୍ଥନାରେ ଲଳିତା ଟିକିଏ ଦୟାର୍ଦ୍ର ହୋଇ କହିଲେ, "ଦେଖ, ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ ! ତୁମ୍ଭଙ୍କୁ ବିଶ୍ୱାସ କରିହେଉ ନ ପାରେ, ମୋତେ ଠକାଠକି କଲେ ତୁମର ଅଭିଳାଷ ପୂର୍ଣ୍ଣ ହେବା ସତ୍ୟ, ମାତ୍ର ଆମ୍ଭ ସଖୀ ଶେଷରେ ଗୁରୁଜନମାନଙ୍କ ଦାରୁଣ ଯନ୍ତ୍ରଣା ସହି ନ ପାରି ପ୍ରାଣତ୍ୟାଗ କରିବ ।" ଏହିପରି ନାନା ଭାବରେ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ ଅନୁରାଗର ଚତୁରଙ୍କୁ ହୃଦୟଙ୍ଗମ କରି ଏବଂ ବଚନ କୌଶଳରେ ସେହି ଅନୁରାଗକୁ ଶତଗୁଣିତ କରି ଶେଷରେ ଲଳିତା ଶ୍ରୀମତୀଙ୍କୁ ଅନୁରାଗିଣୀ କରାଇବେ ବୋଲି ଆଶା ଦେଇ ଶ୍ରୀମତୀଙ୍କ ପାଖକୁ ଫେରିଗଲେ ଏବଂ ସେଠାରେ ସମ୍ବାଦ ଦେଲେ, "ସଖି, ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ ମୋତେ ଏପରି ଅପମାନିତ କଲେ ଯେ, ମୁଁ ଆଉ ଯମୁନାକୂଳକୁ ଜୀବନ ଥିବାଯାଏ ଯିବି ନାହିଁ; ବାଟରେ କୃଷ୍ଣ ପଣ୍ଡିତ ଧରି ତାଙ୍କୁ ତୋ ପ୍ରତି ଅନୁରକ୍ତ କରାଇବାକୁ ଚେଷ୍ଟା କଲି, ମାତ୍ର ମୋର ସମସ୍ତ ଚେଷ୍ଟା ବ୍ୟର୍ଥ ହେଲା ।" ଏହା ଶୁଣି ଶୁଣି ରାଧିକା ଏକାନ୍ତ କାତର ହୋଇପଡ଼ି କହିଲେ—

"ଆସିରେ କହ ତଥାପି ରେ ପ୍ରିୟସଖି । ଥିବ କି ଛାଡ଼ିବ ପ୍ରାଣ" ।

(ଚମ୍ପୂ 'ଥ' ଗୀତ)

ଏହି ମର୍ମସ୍ପର୍ଶୀ କରୁଣୋକ୍ତିରେ ଲଳିତା ବିଚଳିତ ହୋଇଗଲେ ଏବଂ ଏକାନ୍ତ ପ୍ରବୋଧ ସ୍ୱର କହିଲେ, "ସଖି, ତୋର ଧୈର୍ଯ୍ୟ ପ୍ରଶଂସା କରିବାକୁ ମୁଁ ଚିନ୍ତା ଏପରି କରୁଥିଲି, ପ୍ରକୃତରେ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ ତୋ ପ୍ରଣୟବିରହାଗ୍ନିରେ ଏକାନ୍ତ କ୍ଷୀଣ ହୋଇ ଗଲେଣି, ତାଙ୍କର ଇନ୍ଦ୍ରନୀଳ-ଦ୍ୟୁତିବର୍ଣ୍ଣିତ ମନୋହର ଶରୀର ବର୍ତ୍ତମାନ ତୋ ଚିନ୍ତାରେ ଦ୍ୱିତୀୟାଚନ୍ଦ୍ର ପରି କ୍ଷୀଣକାନ୍ତି ଦିଶୁଅଛି । ବନପ୍ରିୟ ପୁଷ୍ପିତ ଚୂତମଞ୍ଜରୀକୁ, ଭ୍ରମର ପଦ୍ମଗନ୍ଧକୁ, ଚକୋର ଚନ୍ଦ୍ରିକାକୁ, ଶୁଷ୍କ ନବମେଘମାଳାକୁ ସ୍ମରଣ କଲା ପରି ସେ ଅନନ୍ୟଗତିକ ହୋଇ ତୋତେ ସ୍ମରଣ କରୁଅଛନ୍ତି ।" ରାଧା ଆନନ୍ଦରେ ଅଧୀର ହୋଇ କୃତଜ୍ଞତା ଜ୍ଞାପନ କଲେ । ଅନନ୍ତର ସେହି ଚନ୍ଦ୍ରିକା-ଧୌତ ରାତ୍ରିରେ ଲଳିତା ବଂଶୀଧ୍ୱନି ଶ୍ରବଣବ୍ୟାଜରେ ଶ୍ରୀମତୀଙ୍କୁ ଯମୁନାତୀରବର୍ତ୍ତୀ କୁଞ୍ଜ ଆଡ଼କୁ ନେଇଗଲେ । ଅଦୂରରେ ବଂଶୀଧ୍ୱନି ମାଧୁର୍ଯ୍ୟ ଶୁଣି ରାଧା ହର୍ଷରେ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କ ସ୍ନିଗ୍ଧ ମୂର୍ତ୍ତିରେ ଆନନ୍ଦ ଦୃଷ୍ଟିପାତ କଲେ । ଲଳିତା ସେହି ମୋହନ ମୂର୍ତ୍ତିର ମାଧୁର୍ଯ୍ୟ ବର୍ଣ୍ଣନ କରି ପୁଷ୍ପାବଚୟନବ୍ୟାଜରେ ଏହି ସମୟରେ ଆପଣାକୁ ହରିଙ୍କର ନୟନଗୋଚରଶୂନ୍ୟ କରି ଦୂରକୁ ପ୍ରସ୍ଥାନ କଲେ । ରାଧାକୃଷ୍ଣଙ୍କ ଶରୀରସୌରଭରେ ଆକୃଷ୍ଟ ହୋଇ ଅଳିକୁଳ ମଧୁର ସଙ୍ଗୀତ ଆରମ୍ଭ କରିଦେଲେ । କବି ଏଠାରେ ତାଙ୍କ ଅଭିଳଷିତ ପ୍ରକୃତି-ପୁରୁଷର ମିଳନ ବର୍ଣ୍ଣନା କରିବାକୁ ଯାଇ କହି ଗାଇଲେ—

"ମଧୁରେ । ମନ ମଧ ହୋଇ ଗନ୍ଧ ପ୍ରସରିଲା

କଦମ୍ବନିକୁଞ୍ଜ ସୀମାରେ ।"

(ଚମ୍ପୂ 'ମ' ଗୀତ)

ଏହି କବିତାରେ କବି ସ୍ୱୀୟ ଅସାଧାରଣ କୌଶଳ ଦ୍ୱାରା ମିଳନର ଯେଉଁ ମନୋହର ଚିତ୍ର ଦେଇଅଛନ୍ତି, ଅନ୍ୟତ୍ର ତାହାର ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତ ଦେଖାଯାଏ ନାହିଁ । ପ୍ରକୃତି-ପୁରୁଷର ମିଳନରେ ଅକସ୍ମାତ୍ ବସନ୍ତର ଆବିର୍ଭାବ ବର୍ଣ୍ଣନା ଅତି ଅଳ୍ପ କଥାରେ କେଡ଼େ ସୁନ୍ଦରରୂପେ ବ୍ୟକ୍ତ ହୋଇଅଛି । ମହାକବି କାଳିଦାସ ହର-ପାର୍ବତୀଙ୍କ ମିଳନବର୍ଣ୍ଣନା ପ୍ରସଙ୍ଗରେ କୁମାରସମ୍ଭବ କାବ୍ୟରେ ଠିକ୍ ଏହିପରି ଅକସ୍ମାତ୍ ବସନ୍ତ ଋତୁର ବର୍ଣ୍ଣନା କରିଅଛନ୍ତି । "ମିଳନ୍ତୁ ଶ୍ୟାମ ଗୌର ଦୁଇ ମନ" ଏହାହିଁ କବି ମଙ୍ଗଳାଚରଣ ଶ୍ଳୋକରେ ବର୍ଣ୍ଣନାର ମୁଖ୍ୟ ବିଷୟରୂପେ ନିର୍ଦ୍ଦେଶ କରିଥିଲେ । "ମାନସ ଅଙ୍ଗଭେଦ ପ୍ରସଙ୍ଗ କଲା ରତ୍ନେ ହେଲ୍ହ, ମଣ୍ଡଳଗାସ୍ତ ଶେଷ ସାତ୍ତ୍ୱିକ ମୁଚ୍ଛନସ୍ତମ୍ଭନକଶ୍ୟପସାଙ୍କ ମଞ୍ଜାଇ ଦେଲ୍ଲ ଦୁହିଙ୍କ ମନ ମହାମୋଦ ପ୍ରକାଶ ।" ସ୍ନେହାଧିକ୍ୟବଶତଃ ଶରୀରଗତ ଓ ମାନସଗତ ପ୍ରଭେଦ ଲୁଚିଗଲା । ସ୍ତମ୍ଭ, ସ୍ୱେଦ, ରୋମାଞ୍ଚ, ସ୍ୱରଭଙ୍ଗ, ବେପଥୁ, ବୈବର୍ଣ୍ଣ୍ୟ, ଅଶ୍ରୁ, ପ୍ରଳୟ ଏହି ଆଠୋଟି ସାତ୍ତ୍ୱିକ ବିକାର ମଧ୍ୟରୁ ମିଳନରେ ମୂର୍ଚ୍ଛନସ୍ତମ୍ଭନଶ୍ୟାକ ଅର୍ଥାତ୍ ଶେଷ ତିନୋଟି ମଳିନ ହୋଇଯାଏ, କେବଳ ପ୍ରଥମ ପାଞ୍ଚୋଟି ରହେ ଅର୍ଥାତ୍ ସ୍ତିମ

ଓ ରୋମାଞ୍ଚିତ ଶରୀର ସ୍ତବ୍ଧ ହୋଇଯାଏ; ଦେହ ଅବଶ ଓ ଭଙ୍ଗା ଭଙ୍ଗା ସ୍ୱରରେ କଥା ବାହାରେ । ମାନବପ୍ରକୃତିର ଏହି ରତିର ରହସ୍ୟ ଏତେ ଅଳ୍ପ କଥାରେ ପ୍ରକାଶ କରିବା କବିଙ୍କ ଶକ୍ତିମତ୍ତାର ପରିଚାୟକ, ସହଜରେ ଜଣାଯିବ । ମିଳନ ପରେ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ରାଧିକାଙ୍କ ଆଳାପ, ସଖା ଓ ସଖୀମାନଙ୍କ ରହସ୍ୟମୟ ଅନୁପ୍ରବୃତ୍ତି ଏବଂ ଶେଷରେ ପ୍ରାର୍ଥନା ଦ୍ୱାରା କାବ୍ୟଟି ସାଙ୍ଗ ହୋଇଅଛି ।

ଏହାହିଁ କିଶୋରଚନ୍ଦ୍ରାନନ୍ଦ ଚମ୍ପୂର ଅତି ସଂକ୍ଷିପ୍ତ ବସ୍ତୁନାୟ (plot) । କବି ଏପରି ସାବଧାନତା ଓ କୌଶଳ ସହକାରେ ଏହା ରଚନା କରିଅଛନ୍ତି ଯେ, ସାଧାରଣ ଭାଷାରେ ସମସ୍ତ ବର୍ଣ୍ଣନାକୁ ପ୍ରକାଶ କରିବାକୁ ଗଲେ ତାହା ଗୋଟିଏ ବଡ଼ ଗ୍ରନ୍ଥରେ ପରିଣତ ହେବ । କବି ଅତି ସଂକ୍ଷିପ୍ତ ଭାଷାରେ ରଚନା ଭାବଗର୍ଭିତ ହେଲେ ତାହାହିଁ ପାଣ୍ଡିତ୍ୟର ନିଦର୍ଶନ କହନ୍ତି । କେତେ ଆଲୋଚନା ଓ କେତେ ଗବେଷଣାରେ ଯେ ଏହିପରି ଶବ୍ଦ ଲାଭ କରାଯାଏ, ତାହା ଅନୁଭବ ନ କରିଥିବା ଲୋକ ସହଜରେ ବୁଝି ପାରିବ ନାହିଁ । ସ୍ଥୂଳରେ କହିବାକୁ ଗଲେ— କିଶୋରଚନ୍ଦ୍ରାନନ୍ଦ ଚମ୍ପୂ ଭଳି ଉଚ୍ଚାଙ୍ଗ ସାହିତ୍ୟଗ୍ରନ୍ଥ କି ଆଧୁନିକ କି ପ୍ରାଚୀନ ଉତ୍କଳ ସାହିତ୍ୟଜଗତରେ ଏକାନ୍ତ ଦୁର୍ଲଭ । ଏହି ଚମ୍ପୂ ରଚନାରେ ମହାକବି ଜୟଦେବ ଗୋସ୍ୱାମୀଙ୍କ ଗୀତଗୋବିନ୍ଦହିଁ କବିଙ୍କ ଆଦର୍ଶ; ମାତ୍ର ଗୀତଗୋବିନ୍ଦର ବିଷୟାଂଶକୁ କବି ଉପେକ୍ଷା କରି ଏଥିରେ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ନୂତନ ଚିତ୍ର ଅଙ୍କନ କରିଅଛନ୍ତି । ପ୍ରଥମେ ଜୟଦେବ ଗୋସ୍ୱାମୀ ବସନ୍ତ ସମାଗମରେ ରାଧାଙ୍କର ବିରହବର୍ଣ୍ଣନା କରି ସଖୀମୁଖରେ ବସନ୍ତବର୍ଣ୍ଣନା ଛଳରେ ସେହି ବିରହର ଉଦ୍ଦୀପନା କରିଅଛନ୍ତି ଏବଂ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କୁ ବହୁଯୁବତୀସଙ୍ଗରୂପ ଦର୍ଶନ କରି ରାଧାଙ୍କୁ ତାହାଙ୍କ ଅନୁସରଣ କରିବାକୁ ଉପଦେଶ ଦେଇଅଛନ୍ତି । ଏହାପରେ ଅଷ୍ଟପଦୀବନ୍ଧରେ ରାଧାଙ୍କ ବିରହ, ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କ ବିରହ, ଦୂତୀକର୍ତ୍ତୃକ ଉଭୟଙ୍କର ବିରହବର୍ଣ୍ଣନା, କୃଷ୍ଣଙ୍କର ଦୃଷ୍ଟପ୍ରାୟ ଆଗମନ, ପ୍ରତ୍ୟାବର୍ତ୍ତନ, ଖଣ୍ଡିତା, ଉପାଳିତା, କଳହାନ୍ତରିତା ରୂପେ ରାଧାଙ୍କର ବର୍ଣ୍ଣନା ପ୍ରଭୃତି ବର୍ଣ୍ଣିତ ହୋଇଅଛି । ସ୍ଥୂଳରେ ପ୍ରେମିକଭାବ ଜୟଦେବ ରାଧାକୃଷ୍ଣଙ୍କ ଚରିତ୍ରରେ କୌଣସି ବିଶିଷ୍ଟ ଚିତ୍ର ଅଙ୍କନ କରି ପାରି ନାହାନ୍ତି । ଗୀତଗୋବିନ୍ଦର ବିଷୟ ଯଦି ବୈଷ୍ଣବସମ୍ପ୍ରଦାୟର ରୁଚିର ଅନୁକୂଳ ହେଲେହେଁ ସାଧାରଣ ଲୋକରୁଚିର ସେ ସୀମା ସ୍ପର୍ଶ କରି ନାହିଁ, ଏହା କହିବା ଅତ୍ୟୁକ୍ତି ନୁହେଁ; ପରନ୍ତୁ ଜୟଦେବ ରାଧାକୃଷ୍ଣଙ୍କଠାରେ ଦେବତ୍ୱ ଆରୋପ କରିବାଦ୍ୱାରା ମାନବିକତାକୁ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣରୂପେ ବିସର୍ଜନ କରିଅଛନ୍ତି ଏବଂ ପବିତ୍ର ଓ ଆଦର୍ଶ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଚରିତ୍ରକୁ ପ୍ରେମପ୍ରସଙ୍ଗରେ (ଆପାତସ୍ଥୂଳ ଦୃଷ୍ଟିରେ) ଆଦିରସରଞ୍ଜିତ କରି ସମ୍ପ୍ରଦାୟବିଶେଷକୁ ତଦନୁପ୍ରାଣିତ କରିବାଦ୍ୱାରା ସମାଜରେ ଘୋର ପରିବର୍ତ୍ତନ ଆଣିଅଛନ୍ତି । ବୈଷ୍ଣବ ସମାଜ ଏହାକୁ ଭକ୍ତିଦୃଷ୍ଟିରେ ଗ୍ରହଣ କରିପାରନ୍ତି; ମାତ୍ର ଏହି ସୁପ୍ରସିଦ୍ଧ ଗ୍ରନ୍ଥର ବିଷୟବସ୍ତୁଦ୍ୱାରା ସାଧାରଣ ଲୋକସମାଜର ମାର୍ଜିତ ରୁଚି ପରିଦଳିତ ହୋଇଅଛି

କ ନାହିଁ, ପାଠକମଣ୍ଡଳୀ ବିଚାର କରିବେ । କିନ୍ତୁ ବଳଦେବ ଗୀତଗୋବିନ୍ଦର ଅନୁସରଣ କରିଲେହେଁ ତାହାର ଦେହ୍ୟଶରକୁ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ କୃଷ୍ଣପ୍ରେମାନୁଗତ ଧର୍ମାନୁମୋଦିତ ଏବଂ ସ୍ୱରୁଚି ସଙ୍ଗତ କରିପାରିଅଛନ୍ତି । ତାଙ୍କର ରାଧାକୃଷ୍ଣମିଳନ 'ଶ୍ୟାମ ଗଉର ମହି' ଦୁହିଁଙ୍କର ମିଳନ, ସେ ମିଳନରେ

ମୁଦ୍ରସ୍ଥେ ରଦେନ୍ଦ୍ର ନମ୍ରି ଶିର୍ଷୂଦନ୍ତଦଂଶ—
ଦୋଃକଣ୍ଠୀବନ୍ଧନବକ୍ଷସ୍ତନପୀଡ଼ନାବ ।
ତଣ୍ଡି କ୍ଷୁଦେବ ମୁଦମସ୍ତି ନ ପଟବାଣ—
ଚଣ୍ଡାଳକାଣ୍ଡଦଳନାଦସବଃ ପ୍ରସୂତୁ ।
(ଗୀତଗୋବିନ୍ଦ, ୧୨ମ ସର୍ଗ ୧୧ ଶ୍ଳୋକ)

ଏହି ନର୍ଦ୍ଦସ୍ତ ଦନ୍ତଦଂଶନ, ନିବଡ଼ ସ୍ତନପୀଡ଼ନାଦ (ଏହାର ଆଧ୍ୟାତ୍ମିକ ବ୍ୟାଖ୍ୟା ଯେଉଁ ଭାବରେ ହେଉ ନା କାହିଁକି) ପୁରୁଷର ପରାକାଷ୍ଠା ବର୍ଣ୍ଣିତ ହୋଇ ନାହିଁ । ସେହି ହେତୁରୁ କିଶୋରଚନ୍ଦ୍ରାନନ୍ଦ ଚମ୍ପୂ ଏ ଦେଶରେ କି ଶିକ୍ଷିତ କି ଅଶିକ୍ଷିତ ସମସ୍ତଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ସମାନ ଭାବରେ ସମାଦୃତ ହୋଇଅଛି । କବି ଅବଶ୍ୟ ସବୁ ଜୟଦେବ ଗୋସ୍ୱାମୀଙ୍କ ରୁଚିକୁ ତ୍ୟାଗ କରି ନାହାନ୍ତି, ଯେଣୁ ଯେଉଁ ସ୍ଥାନରେ ସେ ଶୃଙ୍ଗାରରସର ଅବତାରଣା କରିଅଛନ୍ତି, ସେଠାରେ ଅତି ସତର୍କତା ଅବଲମ୍ବନ କରିଅଛନ୍ତି । ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତସ୍ୱରୂପ ଏଠାରେ ଆମ୍ଭେମାନେ ପାଠକ ସମାଜକୁ ଚମ୍ପୂର 'ଚ' ଗୀତଟିକୁ ପାଠ କରିବାକୁ ଅନୁରୋଧ କରୁଅଛୁଁ ।

କେଳିକାଳରେ ସଖୀଜନ ଉକ୍ତି ସାଧାରଣତଃ ଅସଙ୍ଗତ ହୋଇଥାଏ । ମାତ୍ର ଏଠାରେ ସାହିତ୍ୟ ରୁଚିର ଅନୁବର୍ତ୍ତୀନରେ କବି ଲେଖନୀକୁ କପରି ସଂଯତ କରି ଦେଇଅଛନ୍ତି, ତାହା ଭାବିବାର ବିଷୟ । ଗୀତଗୋବିନ୍ଦ କାବ୍ୟର ନାୟକ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ ଆଳଙ୍କାରିକ ଦୃଷ୍ଟିରେ ଧୃଷ୍ଟ ନାୟକଶ୍ରେଣୀର ଅନ୍ତର୍ଗତ ଏବଂ ନାୟିକା ରାଧା ଖଣ୍ଡିତା, ଅଭିସାରିକା, କଳହାନ୍ତରିତା ପ୍ରଭୃତି ବହୁଭାବ ନାୟିକା ଚରିତ୍ରବିଶିଷ୍ଟା । ମାତ୍ର କିଶୋରଚନ୍ଦ୍ରାନନ୍ଦ ଚମ୍ପୂରେ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ ଏକାନ୍ତରତ ଅନୁକୂଳ ନାୟକ ଏବଂ ଶ୍ରୀମତୀ ଅଭିସାରିଣୀ ମୁଗ୍ଧା ନାୟିକା ।

ଭାଷା ଓ ଭାବର ସାମଞ୍ଜସ୍ୟରେ ଗୀତଗୋବିନ୍ଦ ସଂସ୍କୃତ ସାହିତ୍ୟରେ ଅତୁଳନୀୟ ଗ୍ରନ୍ଥ । ଏ ବିଷୟରେ କିଶୋରଚନ୍ଦ୍ରାନନ୍ଦ ଚମ୍ପୂର କବି ବଳଦେବ ଜୟଦେବ ଗୋସ୍ୱାମୀଙ୍କ ସହୃଦୟ । ଯେଉଁ ଅସାଧାରଣ ଶକ୍ତିବଳରେ ସେ ଏହି କ୍ଷୁଦ୍ର ଖଣ୍ଡକାବ୍ୟରେ ଭାଷାବୈଚିତ୍ର୍ୟରେ ନିଜ ନୈପୁଣ୍ୟ ପ୍ରଦର୍ଶନ କରିଅଛନ୍ତି, ତାହା ଭାବିଲେ ବିସ୍ମିତ ହେବାକୁ ହୁଏ । ଅନେକ କହନ୍ତି, ଓଡ଼ିଆ ଭାଷାରେ ସଂସ୍କୃତ ଶବ୍ଦର ବ୍ୟବହାର ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ଦୋଷାବହ; ସୁତରାଂ ସରଳ ଗ୍ରାମ୍ୟଭାଷାର ପ୍ରୟୋଗ ସର୍ବଥା ବାଞ୍ଛନୀୟ । ତାହାହେଲେ ଅଶିକ୍ଷିତ ହିଁ କେବଳ ମୁକ୍ତିନେବୁ ସାହିତ୍ୟ-

ସେହିମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଅବାଧ ନ ହେଉ ସାଧାରଣ ଲୋକଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ପ୍ରଚଳିତ ହୋଇ ପାରିବ । ମୂଳ ଭାଷାର ପ୍ରକୃତ ଦେଖିଲେ ସହଜରେ ଜଣାଯିବ ଯେ, ଉକ୍ତ ମତବାଦୀମାନେ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ଭ୍ରାନ୍ତ ବା ଉକ୍ତ ସାହିତ୍ୟର ପ୍ରକୃତସମ୍ବନ୍ଧରେ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ଅନଭିଜ୍ଞ । ପ୍ରାଚୀନଯୁଗରୁ ଯେଉଁ ସମସ୍ତ ଉଚ୍ଚାଙ୍ଗ ସାହିତ୍ୟ ଗ୍ରନ୍ଥରେ ଲିପିବଦ୍ଧ ହୋଇ ରହିଅଛି ଏବଂ ସେସବୁଗ୍ରନ୍ଥରେ ସର୍ବତ୍ର ଯେଉଁ ପ୍ରଥା ଅବଲମ୍ବିତ ହୋଇଅଛି, ତାହା ତ୍ୟାଗ କଲେ ଜାତୀୟ ସାହିତ୍ୟଭଣ୍ଡାର ଶୂନ୍ୟ ହୋଇଯିବ । ଅବଶ୍ୟ ସରଳ ଗ୍ରାମ୍ୟ ଭାଷାରେ ଏ ଯୁଗରେ ତରଳ ସାହିତ୍ୟ, ଉପନ୍ୟାସ ପ୍ରଭୃତି ଲେଖାଯାଇପାରେ । ମାତ୍ର ସେହି ଭାଷା ଯେ ଉଚ୍ଚ ଭାବରାଜି ପ୍ରକାଶରେ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ଅକ୍ଷମ, ଏହା ସହଜରେ ଜଣାଯାଏ । ସାହିତ୍ୟରେ ସଂସ୍କୃତ ଶବ୍ଦର ବହୁଳ ପ୍ରଚାର ହୋଇ ପାରିବାରୁ ଆଜକାଲି କେତେକ ଲୋକ କବିବର ରାଧାନାଥ, ମଧୁସୂଦନଙ୍କ ଭାଷାର [illegible] ବୋଲି ନିର୍ଦ୍ଦେଶ କରିବାକୁ କୁଣ୍ଠ ନାହାନ୍ତି; କିନ୍ତୁ ନିଜେ ଏପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ସଂସ୍କୃତ ଶବ୍ଦଶୂନ୍ୟ କୌଣସି ଆଦର୍ଶ ସାହିତ୍ୟ ପ୍ରକାଶ କରି ନାହାନ୍ତି । ଯେବେ ସେମାନେ ନିଜ ରଚନାରୁ ବା ଅନ୍ୟ କାହାର ରଚନାରୁ ଏ ବିଷୟରେ ଆଦର୍ଶରୂପେ ଦେଖାଇ ପାରିବେ, ତେବେ ଆମ୍ଭେମାନେ ସେମାନଙ୍କ ମତକୁ ନିରପେକ୍ଷଭାବରେ ଗ୍ରହଣ କରିବୁଁ; ଅନ୍ୟଥା ସେସବୁକୁ ବ୍ୟକ୍ତିବିଶେଷର ଈର୍ଷା ବା ସ୍ୱାର୍ଥପ୍ରସୂତ କଥା ଛଡ଼ା ଆଉ କିଛି କହିବୁ ନାହିଁ । ସାରଳା ମହାଭାରତ ଯୁଗରୁ ଉପେନ୍ଦ୍ର ଯୁଗ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଭାଷା ଯେଉଁ ଆକାର ଧାରଣ କରିଥିଲା, ତାହା ବର୍ତ୍ତମାନ ଦୁର୍ବୋଧ । କାରଣ ସେତେବେଳେ ଓଡ଼ିଆ ଭାଷାର ପ୍ରକୃତି ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣରୂପେ ଜଣାଯାଇ ନ ଥିଲା କିମ୍ବା ଭାଷାରେ ବ୍ୟାକରଣର ସ୍ଥାନ ନ ଥିଲା । ତେଣୁ ଅନେକ ପ୍ରାଚୀନ ରଚନା [illegible] ଭାବରେ ରଚିତ ହୋଇ ନାହିଁ । ପୁଣି ଅନେକ ସଂସ୍କୃତ ଶବ୍ଦ ନାନା ବିକୃତରୂପ ହୋଇ ପ୍ରାଚୀନ ଭାଷାରେ ପ୍ରବେଶ କରିଅଛି । ଆମ୍ଭମାନଙ୍କ କବି ବଳଦେବ ଉପେନ୍ଦ୍ର ଯୁଗର ପରବର୍ତ୍ତୀ କବି । ଭାଷା ରାଜ୍ୟରେ ଏହି ସବୁ ଅତ୍ୟାଚାର ଦେଖି ସେ ସ୍ୱୀୟ ଈଶ୍ୱରଦତ୍ତ ମେଧା ବଳରେ ତହିଁରେ ଯେଉଁ ପରିବର୍ତ୍ତନ ବିଧାନ କରିଅଛନ୍ତି, ତାହାହିଁ ଏକ-ପ୍ରକାର ଆଧୁନିକ ଭାଷାର ଆଦର୍ଶ । ଦେଶରେ ପାଶ୍ଚାତ୍ୟ ଶିକ୍ଷାର ପ୍ରଚଳନ ପରେ ଆମ୍ଭମାନଙ୍କ ଭାଷାର ଯେ ପରିବର୍ତ୍ତନ ହୋଇଅଛି, ତାହା ଅବଶ୍ୟ କବି ବଳଦେବଙ୍କ ଦୃଷ୍ଟିରେ ପଡ଼ି ନାହିଁ । ତଥାପି ତତ୍‌ପ୍ରଯୁକ୍ତ ଭାଷା ଆଧୁନିକ ମାର୍ଜିତ ଓଡ଼ିଆ ଭାଷାଠାରୁ କୌଣସି ଅଂଶରେ ନ୍ୟୂନ ନୁହେଁ । ଆମ୍ଭେମାନେ ବର୍ତ୍ତମାନ ଯାହାକୁ ଓଡ଼ିଆ ଭାଷାର ବ୍ୟାକରଣ ନିୟମର ଅଙ୍ଗୀଭୂତ ବୋଲି ମନେ କରୁଁ, ବଳଦେବ ସେ ସବୁ କୌଣସିଠାରେ ଲଙ୍ଘନ କରିଅଛନ୍ତି ବୋଲି ଆମ୍ଭମାନଙ୍କ ଦୃଷ୍ଟିରେ ଏପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ପଡ଼ି ନାହିଁ ଏବଂ ତାଙ୍କର କବିତା କୌଣସିଠାରେ ଦୁରନ୍ୱୟ-ଦୋଷଦୁଷ୍ଟ ବୋଲି ଆମ୍ଭେମାନେ ଦେଖି ନାହୁଁ । ସରଳ ଅଥଚ ବିଶିଷ୍ଟାର୍ଥକ

ମ୍ୟାନେଜରର କାର୍ଯ୍ୟ ପରିଚାଳନା କରୁଥିଲେ । ତତ୍କାଳୀନ ଗଞ୍ଜାମର କଲେକ୍ଟର ରବର୍ଟ ବେୟାର୍ଡଙ୍କ (Robert Bayard Esq., Collector, 1827—1830) ପ୍ରଥମେ ସେ କବିସୂର୍ଯ୍ୟଙ୍କୁ ଅପ୍ରାପ୍ତବୟସ୍କ ରାଜାଙ୍କର ଗୃହଶିକ୍ଷକ (Guardian tutor) ରୂପେ ନିଯୁକ୍ତ କରି ପାରଳାଖେମୁଣ୍ଡିକୁ ଡକାଇ ନେଲେ । ବେୟାର୍ଡ ସାହେବ ଓଡ଼ିଆ ଭାଷାରେ ସୁପଣ୍ଡିତ ଥିଲେ, ତେଣୁ କବିସୂର୍ଯ୍ୟଙ୍କ ବିଦ୍ୱତ୍ତାରେ ଅତ୍ୟନ୍ତ ଆନନ୍ଦ ପ୍ରକାଶ କରି ତାଙ୍କୁ ଶାସନ କାର୍ଯ୍ୟରେ ଯୋଗଦେବାକୁ ଅନୁରୋଧ କରିଥିଲେ । କବିସୂର୍ଯ୍ୟ ଯେତେବେଳେ ସେଠାରେ କାର୍ଯ୍ୟଭାର ଗ୍ରହଣ କଲେ, ସେତେବେଳେ ପାରଳାରାଜ୍ୟରେ ଘୋର ଅଶାନ୍ତି । ୧୮୧୩ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦରୁ ପ୍ରାୟ ୨୦ ବର୍ଷ ପାରଳା ରାଜ୍ୟର ପ୍ରଜାମାନେ ମହାଦୁଃଖରେ କାଳହରଣ କରୁଥିଲେ । ମ୍ୟାନେଜର ପଦ୍ମନାଭ ଦେବଙ୍କ କାର୍ଯ୍ୟରେ ରାଜ୍ୟର ବଣୋଇ ଓ ଦୋରାମାନେ ଅସନ୍ତୁଷ୍ଟ ହେବାରୁ ଏହି ଅଶାନ୍ତିର ଉପକ୍ରମ ହୋଇଥିଲା । ବିଧବା ରାଜମାତା ଏବଂ ଦୁର୍ଗାହରି ନାମକ ଅନ୍ୟ ଜଣେ ରାଜବଂଶୀୟ ଲୋକ ଏହି ବିଦ୍ରୋହରେ ଯୋଗ ଦେବାରୁ ଅଗ୍ନି କ୍ରମେ ପ୍ରବଳରୁ ପ୍ରବଳତର ହୋଇ ଉଠିଲା । ଏହି ଅଶାନ୍ତିକୁ ନିବାରଣ କରିବା ପାଇଁ ଗଭର୍ଣ୍ଣମେଣ୍ଟଙ୍କୁ କେତେଥର ସୈନ୍ୟସାହାଯ୍ୟ ନେବାକୁ ପଡ଼ିଥିଲା । ରାଜା ନାବାଳକ ଥିବାରୁ ଏହି ଉପଦ୍ରବର ଉତ୍ପତ୍ତି ହୋଇଥିବା—ଏହି ଧାରଣାର ବଶବର୍ତ୍ତୀ ହୋଇ ଗଭର୍ଣ୍ଣମେଣ୍ଟ ତାଙ୍କ ବୟଃପ୍ରାପ୍ତି ପୂର୍ବରୁ ତାଙ୍କୁ ସିଂହାସନରେ ବସାଇବାର କଳ୍ପନା କରିଥିଲେ; ମାତ୍ର ସେଥିରେ ଅଶାନ୍ତିମୂଳ ଫଳ ନ ହେବାର ଜାଣି ଶେଷରେ ୧୮୩୦ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦରେ ଗଭର୍ଣ୍ଣମେଣ୍ଟ ତାହାକୁ କୋର୍ଟ ଅଫ୍ ୱାର୍ଡସ୍ ଅଧୀନରେ ନେଲେ । ୧୮୩୨ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦରେ ଜର୍ଜ ରସେଲ (ମାନ୍ଦ୍ରାଜ ରେଭିନ୍ୟୁ ବୋର୍ଡର ସିନିଅର ମେମ୍ବର) ସ୍ୱୟଂ ପାରଳାରେ ଉପସ୍ଥିତ ହୋଇ ବିଦ୍ରୋହଦମନ ନିମିତ୍ତ ସାମରିକ ଆଇନ (Martial law) ଜାରି କଲେ ଓ ପ୍ରକୃତ ବିଦ୍ରୋହୀମାନଙ୍କୁ ଦଣ୍ଡିତ କରି ରାଜ୍ୟରେ ଚିରଶାନ୍ତି ସ୍ଥାପନ କଲେ । ଏହି ଘୋର ଅଶାନ୍ତି ଓ ଦୁଃସମୟରେ ବଳଦେବ ଅପ୍ରାପ୍ତବୟସ୍କ ରାଜାଙ୍କୁ କେତେ ସାବଧାନତା ସହିତ ରକ୍ଷା କରୁଥିଲେ, ତାହା ସହଜରେ ଅନୁମାନ କରାଯାଇ ପାରେ । ବଳଦେବଙ୍କ ଭଳି ଗୃହଶିକ୍ଷକଙ୍କ ତତ୍ତ୍ୱାବଧାନରେ ଥିବାରୁ ରାଜାଙ୍କ ମତି ଶାନ୍ତିମୟ ଥିଲା । ବିଦ୍ରୋହୀ ଦଳପତିମାନେ ନାନା ଚେଷ୍ଟା କଲେହେଁ ତାଙ୍କୁ କୌଣସି ପକ୍ଷ ଅବଲମ୍ବନ କରାଇପାରି ନ ଥିଲେ । ବଳଦେବ ମଧ୍ୟ ବିଦ୍ରୋହଦମନରେ ସ୍ଥାନୀୟ ରାଜକର୍ମଚାରୀମାନଙ୍କୁ ଯଥାଶକ୍ତି ସାହାଯ୍ୟ କରି ସେମାନଙ୍କଦ୍ୱାରା ସମ୍ମାନିତ ହୋଇଥିଲେ । ଏ କାର୍ଯ୍ୟରେ ତାଙ୍କୁ ପ୍ରାୟ ପାଞ୍ଚବର୍ଷକାଳ ସେଠାରେ କଟାଇବାକୁ ପଡ଼ିଥିଲା । ଏହି ସମୟରେ ତାଙ୍କ ପ୍ରାଣପ୍ରିୟ ରାଜା ବାଲ୍ୟକେଶର ଦୁରାରୋଗ୍ୟ ଦୁମ୍ବକୁଣରୋଗରେ ଆକ୍ରାନ୍ତ ହୋଇ ଶେଷ ସମୟରେ ଥରେ କବିସୂର୍ଯ୍ୟଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ଦେଖା କରିବାକୁ ତାଙ୍କ ସମ୍ବାଦ

ଦେଲେ । ବଳଦେବ ବାଲ୍ୟକାଳରୁ ନ ଜାଣି ମୁହ୍ୟନ୍ତଃପ୍ୟାଶାସ୍ତ୍ରୀ : ରାଜାଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ଦେଖା କଲେ । ଶାନ୍ତଦେହରେ ରୋଗୋପଶମ ନ ହେବାରୁ ରାଜସନ୍ନିଧାନ ରୋଗୀ ମୁହଁରେ କାଳଦ୍ୱାରଣା କରୁଥିଲେ । ବଳଦେବ ଅସ୍ତ୍ରନିକ୍ଷେପ କୃପଦେଖି ଦେଖିଲେ ରାଜା ଉତ୍ତର କଲେ, "ବତ୍ସ, ଏହି ଅବସ୍ଥାରେ ମୃତ୍ୟୁ ହେଉଥିବାରୁ, ଅନ୍ତଃକାଳରେ ଶାସ୍ତ୍ର ପଢ଼ିବାରେ ମନ ଦେବା ଉଚିତ ନୁହେଁ ।" ଏହା ଶୁଣି ବଳଦେବ ନିରସ୍ତ ହେଲେ ଏବଂ ପ୍ରିୟବନ୍ଧୁଙ୍କ ଜୀବନରକ୍ଷା ନିମନ୍ତେ ଏକାଗ୍ର ଭକ୍ତିଳ ହୃଦୟରେ ମହାମହିମପ୍ରଭାବ ଦେବାଦିଦେବଙ୍କ ଜପ କରିବାରେ ଲାଗିଲେ । ଅନନ୍ତର-ତାଙ୍କ ହୃଦୟରେ ଏହି ଭାବ ଜାତ ହେଲା ଯେ, ଯେବେ ରାଜାଙ୍କୁ କୌଣସିମତେ ସେ ହସାଇ ପାରିବେ, ତେବେ ହାସ୍ୟ ଉଦ୍ରେକ ହେଲେ କ୍ରମେ ରୋଗ ଭଲ ହୋଇପାରିବ; ତେଣୁ ସେ ସ୍ୱୀୟ ପ୍ରତ୍ୟୁତ୍ପନ୍ନମତିବଳରେ ବଡ଼ ହାସ୍ୟପ୍ରସ୍ଫୁର୍ତ୍ତି ଗୋଟିଏ କବିତା ଲେଖିବାକୁ ଆରମ୍ଭ କଲେ ଏବଂ ମୁହ୍ୟନ୍ତଃପ୍ୟାଶାସ୍ତ୍ରୀ ରାଜାଙ୍କ ଶେଷ ସମୟରେ ଶ୍ରୀମୁଖ ଭକ୍ତଦେବଙ୍କ ନାମ ସ୍ମରଣ କରାଇବା ବ୍ୟାଜରେ ପ୍ରଥମେ ; ତାହାର ମଙ୍ଗଳାଚରଣରୂପେ ଗାଇଲେ :—

ଭୂୟୋ ନମଃ କୌତୁକଲମ୍ପଟାୟ ଗୋପାଙ୍ଗନାରମ୍ୟାତଟନଠାୟ ।
ଯଷ୍ଟ୍ରଗଣାଂ ଯଶୋଲିବଞ୍ଚନାୟ କୃଷ୍ଣାୟ ଶିଶ୍ୱାଦ୍ୟକାଳଯଶଃପ୍ରଦାୟ ।
ନନ୍ଦାଦ୍ୟଗୋପୀଜନବନ୍ଦିତାଙ୍ଘ୍ରି ନନ୍ଦାଳୟସ୍ତ୍ରୋତ୍ପଳନୀଳକାନ୍ତିଂ
ବୃନ୍ଦାବନବେଶ୍ୟାମନେହାରନେତ୍ରଂ ବୃନ୍ଦାବନାଗ୍ରତାଂ ତମ୍ମାଶମୀତେ ।

ଉକ୍ତ ରାଜା ଶେଷ ସମୟରେ କୃଷ୍ଣନାମ ଶୁଣି ଆନନ୍ଦିତ ହେଲେ ଏବଂ ପୁନଃ ପୁନଃ ଏହି କୃଷ୍ଣଗୀତ ପଦ୍ୟ ଅବତାରଣା କରିବାକୁ ତାଙ୍କୁ ଅନୁରୋଧ କଲେ । ଏହା ଶୁଣି ବୁଦ୍ଧିମାନ ବଳଦେବ ପ୍ରସ୍ତାବ କଲେ ଯେ ଭଗବାନ ସଦା କୌତୁକ-ପ୍ରିୟ, ତେଣୁ ମୁଁ ମଙ୍ଗଳାଚରଣର ପ୍ରଥମରେ ଭଗବାନଙ୍କୁ "କୌତୁକଲମ୍ପଟାୟ" ବୋଲି ସମ୍ବୋଧିତ କରିଅଛି, ବର୍ତ୍ତମାନ ଆମ୍ଭେମାନେ କେତେକ କୌତୁକ କଥାର ଅବତାରଣା କରି ପରେ ଅନ୍ୟ ପ୍ରସଙ୍ଗ ଧରିବା । ରାଜା ତଥାସ୍ତୁ କହନ୍ତେ ବଳଦେବ ତାଙ୍କ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟସିଦ୍ଧି ନିମନ୍ତେ 'ହାସ୍ୟକଲ୍ଲୋଳ' ଆରମ୍ଭ କରି-ଦେଲେ—"ସେ ହେମ ହେ ! ଏ ହେଲା, ଏବେ ଯେ ମହାପୁରୁଷ ଅଛ । ସେ ରାଜ୍ୟ ନାମ ରୂପଦୋଷ, ଟଙ୍କେ ଲୁଣ ପାଞ୍ଚଶ କୋଶ । ଅଛି ସୁନ୍ଦର ସବୁଡ଼ି ତୋଷ ତୋଷାଇଁମାନଙ୍କ ବେଶାଇ ଦୋଷ । ଚଣା କେଞ୍ଚୁଆଇଲେ ବଞ୍ଚିତି ଶୋଷ; ସାଧୁଙ୍କୁ କହିଲେ ମନରେ ରୋଷ । ଟୁପୁରି ଦେଖିଲେ ବୋଲନ୍ତି ହାତୀ, କଣା ନ ଯାଆନ୍ତି କେ କେଉଁ ଜାତି । ବ୍ରାହ୍ମଣମାନଙ୍କ ହସ୍ତରେ ଜାତି, ଖନ୍ତେ ଗୁରୁବନ୍ଧୁବଧାଗି । ଜଡ଼ତ୍ୱମାନଙ୍କ ଘରୁଁଙ୍କ ଗଲା, ହାଣ୍ଡି ନ କରନ୍ତି ମେଳରେଁ ଖଟ । ବାଣ୍ଡେ ନ ଜାଣନ୍ତି ତାସର ଡାଁଢ, ସମସ୍ତଙ୍କର ଇଚ୍ଛାଦେବତା ଷାଣ୍ଢ । ଜୋତର ଅଣ୍ଡା ଘଳଙ୍କ ଯୁଦ୍ଧ, ଏଡ଼ାନ୍ତି କଥାକୁ ବାଙ୍କାରେ ଗଣ୍ଠି ।

× × × ×

ତାଙ୍କ ସ୍ୱରଚନା ଓ ଭାବର ଉଦ୍‌ବେଳନରେ ଏଣେ ରାଜାଙ୍କର ହୃଦୟ ରସପୂର୍ଣ୍ଣ ହୋଇ ଉଠିଲା ଏବଂ ହାସ୍ୟସାଗର ହୃଦୟ ମଧ୍ୟରେ ଉଦ୍‌ବେଳ ହୋଇଗଲା । ରାଜା ଏକାନ୍ତ ବିହ୍ୱଳ ହୋଇ ହସିବାକୁ ଆରମ୍ଭ କଲେ । ହସି ହସି ସେହି ଦାରୁଣ ଜ୍ୱର ସହସା ଉପଶାନ୍ତ ହୋଇଗଲା । ରାଜା କ୍ରମେ ସୁସ୍ଥ ହୋଇ କବିଙ୍କୁ ଆଜୀବନ ସଭାକବିରୂପେ ରଖିବାର କଳ୍ପନା କଲେ ଏବଂ ଏକଶତ ଭରଣ ଧାନ ପାଳିବା ଭଳି ଭୂମି ଦାନ କରି ମାସିକ ଏକଶତ ଟଙ୍କା ଲେଖାଏଁ ବୃତ୍ତି ନିର୍ଦ୍ଧାରଣ କରିଦେଲେ । ଏହାପରେ ସ୍ୱଭାବରେ କାବ୍ୟଶାସ୍ତ୍ରର ଅନେକଗୁଡ଼ା ବଡ ବଡ ଗ୍ରନ୍ଥମାନଙ୍କରେ ସେଠାରେ ପୁନର୍ବାର ବାସ କରିବାରେ ଲାଗିଲେ ।

ସବୁଦିନ ସୁଖରେ ଯାଏ ନାହିଁ । ଦୁଃଖ ସୁଖ ସଂସାରର ଧର୍ମ । ଏହି ସମୟରେ ରାଜାଙ୍କର ପ୍ରଧାନ କର୍ମଚାରୀଙ୍କ ସଙ୍ଗେ କୌଣସି କାରଣରୁ କବିସୂର୍ଯ୍ୟଙ୍କର ମନୋମାଳିନ୍ୟ ହେଲା । କର୍ମଚାରୀ ନାନା ଅସୁବିଧା ଦେଖାଇ ପ୍ରାୟ ଛଅ ମାସ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ତାଙ୍କର ମାସିକ ବୃତ୍ତି ଦେଲେ ନାହିଁ । କବି ମଧ୍ୟ ରାଜଦରବାରର ଅସ୍ୱଚ୍ଛଳତା ଦେଖି ଏକଥା ରାଜାଙ୍କୁ କହି ପାରୁ ନ ଥାନ୍ତି । ଏକଦା ସେହି କର୍ମଚାରୀଙ୍କୁ ଲକ୍ଷ୍ୟ କରି ଏହି କବିତାଟି ରାଜାଙ୍କୁ ପଠାଇଦେଲେ:—

ବାସୀ କୁସୁମକୁ ଶୁଙ୍ଘିଲେ ହେଲେ ବାସିବ କି ମନୋହର,
ବାସୀଅନ୍ନ ସମ୍ମତ କି ଭୂଦେବ ଆଶୀର୍ବାଦ ଅନନ୍ତର,
ସରସେ ଭୁଞ୍ଜାଯାଇଥାଏ ପିଠା,
ଭୁଞ୍ଜାଇ ଭୁଞ୍ଜାଇ ସୁଦ୍ଧ ଦେଲେ ହେଲେ ଲଜ୍ଜା କି ହୋଇବ ସୁନା । ୧ ।
ଯାମର ଯାମିନୀ ଶିମୁଳି କି ହେବ ତାମରସ ଫୁଲ ବଣି
ଗ୍ରାମ ଶୂକରୀକି ବଢ଼ାଇ ଯେ ଥିଲ କାମଧେନୁ କୁଅ ହୋଇ,
ସରସେ ଭୁଞ୍ଜାଯାଇଥାଏ ପିଠା,
ଭୁଞ୍ଜାଇ ଭୁଞ୍ଜାଇ ସୁଦ୍ଧ ଦେଲେ ହେଲେ ଲଜ୍ଜା କି ହୋଇବ ସୁନା । ୨ ।
କୁଆ ପଞ୍ଜରାରେ ପଢ଼ିଲେ କି ଧରେ ଶୁଆପରି ହରିନାମ,
କୁଅଁଠା ଘୋଡ଼ାରେ ଘଷିଲେ କି କରେ କୁଅ ଶିକ୍ଷ ପରିକ୍ରମ,
ସରସେ ଭୁଞ୍ଜାଯାଇଥାଏ ପିଠା,
ଭୁଞ୍ଜାଇ ଭୁଞ୍ଜାଇ ସୁଦ୍ଧ ଦେଲେ ହେଲେ ଲଜ୍ଜା କି ହୋଇବ ସୁନା । ୩ ।

କ୍ରମେ ଏ ଗୀତ ରାଜାଙ୍କର କର୍ଣ୍ଣଗୋଚର ହେବାରୁ ରାଜା ଅତ୍ୟନ୍ତ କ୍ଷୁବ୍ଧ ହେଲେ ଏବଂ ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ତାଙ୍କ ପ୍ରାପ୍ୟ ବୃତ୍ତି ପ୍ରଦାନ କରିବାକୁ କର୍ମଚାରୀଙ୍କୁ ଆଦେଶ ଦେଲେ । ଏହି ସମୟରେ ତାଙ୍କର ରଘୁନାଥ ନାମକ ଗୋଟିଏ ଅଷ୍ଟମ-ବର୍ଷୀୟ ପୁତ୍ର ଅକାଳରେ ପ୍ରାଣତ୍ୟାଗ କରିବାରୁ କବି ଏକାନ୍ତ ଦୁଃଖିତ ହୋଇ

ଅଧିଶାସ୍ତ୍ର, ଉମିତି ଶାନ୍ତିନିକେତନ ଗଜାତଳଧାମକୁ ଯାତ୍ରା କଲେ । ସେଠାରେ ପ୍ରାୟ ଚାରିମାସ କଟାଇ ପୁନର୍ବାର ଅଠଗଡ଼କୁ ଫେରି ଆସିଲେ ।

ଏହି ସମୟରେ ସେ ଅଠଗଡ଼ର ରାଣୀଙ୍କ ଅନୁରୋଧମତେ ସ୍ତ୍ରୀ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ଉଦ୍ଭଟ କଥାକୁ (ବାଳକୃଷ୍ଣ କଥା) ବଙ୍ଗଭାଷାନଭିଜ୍ଞ ସ୍ତ୍ରୀଲୋକମାନଙ୍କ ବୁଝିବା ନିମନ୍ତେ ସରଳ ଓଡ଼ିଆ ଭାଷାରେ ଅନୁବାଦ କରିଥିଲେ ।

ଦ୍ୱାଦଶ ପରିଚ୍ଛେଦ

ଦେଶରେ ପ୍ରତିଭାଶାଳୀ ମହାପୁରୁଷ ଜନ୍ମଗ୍ରହଣ କରିବା ଅବଶ୍ୟ ଦେଶ ପକ୍ଷରେ ଗୌରବର ବିଷୟ । ମାତ୍ର ସେହି ପ୍ରତିଭାକୁ ସମାଦର କରିବାର ଲୋକ ଯେବେ ସମସାମୟିକ ସମାଜରେ ନ ଥାନ୍ତି, ତେବେ ତାହା ଅରଣ୍ୟଗର୍ଭଜାତ ରତ୍ନ ଖଣ୍ଡ ବା ଅରଣ୍ୟାନୀ ମଧ୍ୟରେ ପ୍ରସ୍ଫୁଟିତ ସୁରଭିକୁସୁମ ପରି ଉଦ୍ଗତିରେହିଁ ପରିବର୍ତ୍ତିତ ହୋଇ ରହିଯାଏ । ପୁଣ୍ୟଶ୍ଳୋକ ନରପତି ବିକ୍ରମାଦିତ୍ୟଙ୍କ ଉତ୍ସାହରେହିଁ ମହାକବି କାଳିଦାସଙ୍କ ପ୍ରତିଭା ସୁପ୍ରତିଷ୍ଠିତ ହୋଇଥିଲା । ସୁଖର କଥା, ଗୁଣଗ୍ରାହୀ ବାଲୁକେଶ୍ୱର ହରିଚନ୍ଦନ ବଳଦେବଙ୍କ ପ୍ରତିଭାକୁ ସମ୍ୟକ୍ରୂପେ ଚିହ୍ନି ପାରିଥିଲେ ଏବଂ ସେହି ସୂତ୍ରରେ ଗଞ୍ଜାମର ତତ୍କାଳୀନ ରାଜସମାଜରେ ବହୁ ଲବ୍ଧପ୍ରତିଷ୍ଠ ହୋଇଥିଲେ । ସେ ଅଠଗଡ଼ ରାଜାଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ପୁନଃ ପୁନଃ ଅନୁରୁଦ୍ଧ ହୋଇ ମଧ୍ୟ ସାହିତ୍ୟସେବା ପଥରେ ବାଧା ଜାତ ହେବ—ଏହି ଭୟରେ ଅଠଗଡ଼ ରାଜ୍ୟର ଦେୱାନ କାର୍ଯ୍ୟ ଗ୍ରହଣ କରି ନ ଥିଲେ, ମାତ୍ର ତାଙ୍କର ରାଜକାର୍ଯ୍ୟ ପରିଚାଳନାରେ ଅସାଧାରଣ ଦକ୍ଷତା ଥିବା କଥା ସମାଜରେ ପ୍ରଚଳିତ ହୋଇଥିବାରୁ ତାହାସ୍ତୁ ଇଂରେଜ ଶାସନକର୍ତ୍ତାମାନେ ମଧ୍ୟ ତାଙ୍କ ପ୍ରତି ଆକୃଷ୍ଟ ହୋଇଥିଲେ । ତତ୍କାଳ ତଦାନୀନ୍ତନ ଗଞ୍ଜାମ ଜିଲ୍ଲାର କଲେକ୍ଟର ମିଷ୍ଟର ବେମ୍ବ୍ରିଜ୍ଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ସେ ଏଥିପୂର୍ବେ ପାରଳାର ଅପ୍ରାପ୍ତବୟସ୍କ ରାଜାଙ୍କର ଶିକ୍ଷକରୂପେ ନିଯୁକ୍ତ ହୋଇଥିଲେ ।

ସେତେବେଳେ ଗଞ୍ଜାମ ଜିଲ୍ଲାରେ ମନ୍ଦସା ନାମରେ ଗୋଟିଏ ବଡ଼ ରାଜ୍ୟ ଥିଲା । ଗଞ୍ଜାମର ବର୍ତ୍ତମାନ ରାଜଧାନୀ ବ୍ରହ୍ମପୁର ସେହି ମନ୍ଦସାରାଜ୍ୟର ଅନ୍ତର୍ଗତ । ଖଜଣା ବାକି ପଡ଼ିବାରୁ ମନ୍ଦସାରାଜ୍ୟ ଅନେକ ଦିନ ପୂର୍ବରୁ ନିଲାମ ହୋଇ ଯାଇଥିଲା । ଶେଷରେ ଇଂରେଜ ଗଭର୍ଣ୍ଣମେଣ୍ଟ ୧୮୬୧ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦରେ ନିଲାମ ଖରିଦଦାରଙ୍କଠାରୁ ପଞ୍ଚତିରିଶ ହଜାର ଟଙ୍କାରେ ଏହାକୁ କିଣି କରି ପୂର୍ବ ରାଜବଂଶୀୟ କୃଷ୍ଣଚନ୍ଦ୍ର ହରିଚନ୍ଦନ ନାମକ ଜଣେ ଶିଶୁକୁ ରାଜ୍ୟ ସିଂହାସନ

ପ୍ରଦାନ କଲେ ଏବଂ ରାଜ୍ୟକୁ କୋର୍ଟ ଅଫ୍ ୱାର୍ଡସ୍ ଅଧୀନ ରଖିଲେ । ମିଷ୍ଟର ୱାଜ୍‌ଲେଟ ନାମକ ଜଣେ ଇଂରେଜ ପ୍ରଥମେ ତାହାର ମ୍ୟାନେଜର ଥିଲେ । ରାଜା ପ୍ରାପ୍ତବୟସ୍କ ହେବାରୁ ସେ ରାଜ୍ୟକୁ ବିଦାୟ ଦେଇ ଦେଲେ । ପ୍ରାପ୍ତବୟସ୍କ ହେଲେ ହେଁ ରାଜା ରାଜ୍ୟ ପରିଚାଳନାରେ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ଅକ୍ଷମ ଥିଲେ; ସୁତରାଂ ତାଙ୍କର ମାତା ରାଜ୍ୟର ସର୍ବେସର୍ବା ହେଲେ । ଏହି ସମୟରେ ରାଜ୍ୟ ମଧ୍ୟରେ ନାନାବିଧ ବିଶୃଙ୍ଖଳା ଉପସ୍ଥିତ ହେବାରୁ ତତ୍କାଳୀନ ଗଞ୍ଜାମ ଜିଲ୍ଲାର କଲେକ୍ଟର ମିଃ ବାନରମ୍ୟାନ୍ (Robert Alexander Bennerman Esq. 1838-1843) କବିସୂର୍ଯ୍ୟଙ୍କୁ ତାହାର ମ୍ୟାନେଜରରୂପେ ନିଯୁକ୍ତ କଲେ । ତେଣୁ ସେ ସପରିବାରରେ କୁଲ୍ଲଡ଼ାର ବାଲକଟପେଣ୍ଟରେ ବାସ କରି ମନୋଜ୍ଞ ରାଜକାର୍ଯ୍ୟ ପରିଚାଳନା କରିବାରେ ଲାଗିଲେ । ନିସ୍ପୃହଚେତା ସହୃଦୟ ବାନରମ୍ୟାନ୍ ସାହେବ ରାଣୀଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ସାକ୍ଷାତ୍ ସମ୍ପର୍କ ନ ରଖିବାକୁ କବିସୂର୍ଯ୍ୟଙ୍କୁ ହୁକୁମ ଦେଇ ଥିଲେ । ତଦନୁଯାୟୀ ସେ ପ୍ରତ୍ୟହ ନିଜ କଚେରୀରେ କର୍ତ୍ତବ୍ୟ ସମାପନ କରି ଗୃହକୁ ଫେରି ଆସନ୍ତି, କେବେହେଁ ନଅର ମଧ୍ୟକୁ ଯାଆନ୍ତି ନାହିଁ । ରାଣୀ ଆଇଲା ମାର୍ଲୀ ବଡ଼ ବୁଦ୍ଧିମତୀ ଓ ଶାସ୍ତ୍ରଜ୍ଞାନସମ୍ପନ୍ନା ଥିଲେ । ପ୍ରବାଦ ଅଛି, ସେ ପ୍ରତ୍ୟହ ପୁରୁଷବେଶ ଧାରଣ କରି ଅଶ୍ୱାରୋହଣପୂର୍ବକ ରାଜ୍ୟର ବିଭିନ୍ନ ଅଞ୍ଚଳରେ ବୁଲି ପ୍ରଜାମାନଙ୍କର ଅବସ୍ଥା ପରିଦର୍ଶନ କରୁଥିଲେ । କବିସୂର୍ଯ୍ୟଙ୍କ କାର୍ଯ୍ୟ-କଳାପ ଦେଖି ସେ ତାଙ୍କ ପ୍ରତି ପ୍ରଥମେ ପ୍ରଥମେ ବହୁ ସମ୍ମାନ ପ୍ରଦର୍ଶନ କରୁଥିଲେ, ଏବଂ ତାଙ୍କର ପ୍ରିୟତମ କର୍ମଚାରୀ ଯଦୁମଣି ସିଂହଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ତାଙ୍କର ସମ୍ପର୍କକୁ ଦୃଢ଼ କରିବାପାଇଁ ନାନାପ୍ରସାଦଦ୍ୱାରା କବିଙ୍କୁ ବନ୍ଧୁତ୍ୱସୂତ୍ରରେ ଆବଦ୍ଧ କରିଥିଲେ । ତାଙ୍କ ଅନୁରୋଧମତେ କବିସୂର୍ଯ୍ୟ ମଧ୍ୟେ ମଧ୍ୟେ କବିତାଦି ରଚନା କରି ରାଣୀଙ୍କୁ ଉପହାର ଦେଉଥାଆନ୍ତି । କବିତାପାଠରେ ରାଣୀ କବିସୂର୍ଯ୍ୟଙ୍କ ପାଣ୍ଡିତ୍ୟ, ରସଜ୍ଞତା ଓ ବୁଦ୍ଧି ଗୁଣରେ ଏକାନ୍ତ ମୁଗ୍ଧ ହୋଇ ପଡ଼ିଲେ । ଏହି ସମୟରେ ମଞ୍ଜୁଷା ରାଜ୍ୟରେ ପ୍ରଜାଦମନ ଆରମ୍ଭ ହେଲା । କବିସୂର୍ଯ୍ୟ ପ୍ରିୟ ପ୍ରଭୁଭକ୍ତିମନ୍ତ୍ର ବଳରେ ସେହି ବିଦ୍ରୋହାନଳକୁ ଅଳ୍ପରେ ନିର୍ବାପିତ କରିଦେବାରୁ ରାଣୀଙ୍କର ସ୍ନେହ ତାଙ୍କ ପ୍ରତି କ୍ରମଶଃ ବୃଦ୍ଧି ହେଲା । ମିଃ ବାନରମ୍ୟାନ୍ ମଧ୍ୟ ତାଙ୍କର ଭୂୟସୀ ପ୍ରଶଂସା କଲେ । ରାଣୀ ତାଙ୍କର ପ୍ରିୟ କର୍ମଚାରୀ ଯଦୁମଣି ସିଂହରାୟଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ଅନେକ ଥର କବିସୂର୍ଯ୍ୟଙ୍କୁ ଡକାଇଥିଲେ, ମାତ୍ର ସେ ବାନର-ମ୍ୟାନଙ୍କ କଥା ସ୍ମରଣ କରି ନାନା ଛଳନା ପ୍ରଦର୍ଶନପୂର୍ବକ ତାଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ପ୍ରାୟ ଏକବର୍ଷ କାଳ ଦେଖା କରି ନ ଥିଲେ । ଏଥିରେ ରାଣୀ ତାଙ୍କ ପ୍ରତି ବିରକ୍ତ ପ୍ରକାଶ କରି ନାନା ଭାବରେ ତାଙ୍କର ଅନିଷ୍ଟ କରିବାକୁ ଚେଷ୍ଟା କଲେ । ଏହା ଜାଣିପାରି ବଳଦେବ ମିଷ୍ଟର ବାନରମ୍ୟାନଙ୍କ ଅନୁମତି କ୍ରମେ କାର୍ଯ୍ୟରୁ ଇସ୍ତଫା ଦେଇ ସ୍ଥାନାନ୍ତରିତ ହୋଇଗଲେ । କବିସୂର୍ଯ୍ୟ କାର୍ଯ୍ୟତ୍ୟାଗ କରିବା ପରେ ରାଣୀ

କିଛୁ କଷ୍ଟରେ ପ୍ରାୟ ଦୁଇବର୍ଷ ରାଜ୍ୟ ରକ୍ଷା କରିଥିଲେ । ଶେଷରେ ଅତ୍ୟାଚାରିତ ପ୍ରଜାମାନଙ୍କୁ ରକ୍ଷା କରିବାପାଇଁ ୧୮୪୪ ମସିହାରେ କଲେକ୍ଟର ରାଜ୍ୟକୁ ନିଜ ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ ଶାସନରେ ରଖିଲେ । ତହିଁରେ ମଧ୍ୟ ରାଜା ଓ ରାଜମାତାଙ୍କର ଅତ୍ୟାଚାର କମିଲା ନାହିଁ । ପ୍ରଜାମାନେ ନିତାନ୍ତ ଅସନ୍ତୁଷ୍ଟ ହୋଇ ଉଠିଲେ । ସରକାରୀ ରାଜସ୍ୱ ଆଦାୟ ହେଲା ନାହିଁ, ତେଣୁ ୧୮୫୧ ମସିହାରେ ଏହା ନିଲାମ କରାଗଲା । ଏକ ଶତ ଟଙ୍କାରେ ନିଜେ ଗଭର୍ଣ୍ଣମେଣ୍ଟ ସେହି କିଲ୍ଲାଟି ଖରିଦ କରି ନେଲେ ଏବଂ ରାଜା ଓ ତାଙ୍କ ପରିବାରମାନଙ୍କୁ ଉପଯୁକ୍ତ ପେନସନ୍ ଦେବାର ବନ୍ଦୋବସ୍ତ କଲେ ।

ନନ୍ଦଗ୍ରାମ ସେନେକାଗ୍ରା ତ୍ୟାଗ କରିବା ପରେ କବି ବ୍ରହ୍ମପୁର ବାଲିଛତ୍ରପୁରରେ ସ୍ଥାୟୀଭାବରେ ବାସ କରି ରହିଲେ । ରାଜା ବାଲୁକେଶ୍ୱରଙ୍କ ଅନୁରୋଧ ରକ୍ଷା କରିବାକୁ ଏବଂ ତତ୍‌ପ୍ରଦେଶ ରାସ୍ତାର ଭୂସମ୍ପତ୍ତିର ରକ୍ଷଣାବେକ୍ଷଣ କରିବାକୁ ବେଳେ ବେଳେ ତାଙ୍କୁ ଅଠଗଡ଼ ଆସିବାକୁ ହେଉଥାଏ । ମାତ୍ର ତାଙ୍କର ପରିବାରବର୍ଗ ବ୍ରହ୍ମପୁରରେ ଥାଆନ୍ତି । ଏହିଠାରେ ତାଙ୍କର ଜ୍ୟେଷ୍ଠଭ୍ରାତା ହରିହର ପରଲୋକ ଗମନ କଲେ । ସେ ମୃତଦାର ଓ ଅନପତ୍ୟ ଥିଲେ । ପୂର୍ବରୁ କବିଙ୍କର ଏକମାତ୍ର ପୁତ୍ର ରଘୁନାଥର ମୃତ୍ୟୁ ହୋଇଥିଲା । କନ୍ୟାଟିକୁ ସେ ମଧୁପୁର ରାଜ୍ୟବାସୀ ଜଣେ କୁଳୀନ ବ୍ରାହ୍ମଣଙ୍କୁ ଦାନ କରିଥିଲେ । ତେଣୁ ସ୍ୱାମୀ ବଂଶଧର ଅଭାବରୁ କବିଙ୍କୁ ଘୋର ଦୁଃଖରେ ପଡ଼ିବାକୁ ହୋଇଥିଲା । ସେ ପୁତ୍ରକାମନାର ବଶବର୍ତ୍ତୀ ହୋଇ ସୁବର୍ଣ୍ଣ ରାଜ୍ୟରେ ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ ମହିମ ଭୁମ୍ନାଥ ନାମକ ମହାଦେବଙ୍କ ଶରଣାପନ୍ନ ହେଲେ । ଶୁଦ୍ଧାଚାରୀ ହୋଇ ନିଷ୍ଠାସହକାରେ ସେଠାରେ ପ୍ରାୟ ଦୁଇ ମାସ କାଳ ବ୍ରାହ୍ମଣୋଚିତ କର୍ମ—ଗାୟତ୍ରୀଜପ ଓ ଶତରୁଦ୍ରାଭିଷେକରେ ଅତିବାହିତ କଲେ ଓ ମନ୍ତ୍ରପୂତ ଲକ୍ଷସଂଖ୍ୟକ ତର୍ପଣପୁଷ୍ପ ଆଶୁତୋଷଙ୍କୁ ସମର୍ପଣ କଲେ । ବର୍ଷକାଳ ପରେ ତାଙ୍କର ଅଭିଳାଷ ପୂର୍ଣ୍ଣ ହେଲା । ନବପ୍ରସୂତ ପୁତ୍ରଟିକୁ ଅଭୀଷ୍ଟ ଦେବଙ୍କ ନାମାନୁସାରେ ଭୁମ୍ନାଥ ନାମରେ ଅଭିହିତ କଲେ । ସେ ତାଙ୍କ ଜନ୍ମପତ୍ରିକାଗତ 'ଶମ୍ଭୁନାଥ' ନାମରେ ସର୍ବତ୍ର ବିଦିତ ।

କବି ଶେଷ ଜୀବନକୁ ବ୍ରହ୍ମପୁରରେ ପରମସୁଖରେ ଅତିବାହିତ କରି-ଥିଲେ । ଅଠଗଡ଼ରୁ ମାସିକ ବୃତ୍ତି ଏକ ଶତ ଟଙ୍କା ଓ ବାର୍ଷିକ ବୃତ୍ତି ଶହେ ଭରଣ ଧାନ ନିରୂପିତ ରୂପେ ମିଳୁଥିଲା । ଏହାଛଡ଼ା କଲ୍ଲିକୋଟ, ପାରଳା, ଟିକାଲି, ରଘୁନାଥପୁର ପ୍ରଭୃତି ଅନ୍ୟ ଅନେକ ରାଜ୍ୟରେ ତାଙ୍କର ବିସ୍ତୀର୍ଣ୍ଣ ଭୂବୃତ୍ତି ଥିଲା । ଭିନ୍ନ ଭିନ୍ନ କାର୍ଯ୍ୟୋପଲକ୍ଷରେ ନିକଟବର୍ତ୍ତୀ ରାଜାମାନେ ତାଙ୍କୁ ନିମନ୍ତ୍ରଣ କରିନେଇ ବେଳେ ବେଳେ ଅତିରିକ୍ତ ପୁରସ୍କାର ମଧ୍ୟ ଦେଉଥିଲେ ।

୧୮୫୫ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦର ବୈଶାଖ ମାସରେ ଅଠଗଡ଼ ରାଜାଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ନିମନ୍ତ୍ରିତ ହୋଇ କବିସୂର୍ଯ୍ୟ ଅଠଗଡ଼ ରାଜଧାନୀକୁ ଗମନ କଲେ । ସେଠାରେ

କେତେକ ଦିନ ପରମ ସୁଖରେ ରହିବା ପରେ ରାଜା ତାଙ୍କୁ ସ୍ଥାୟୀଭାବ ଅଠଗଡ଼ରେ ସପରିବାରରେ ବାସ କରିବାପାଇଁ ଅନୁରୋଧ କଲେ । ମାତ୍ର ସେ ସ୍ୱାଧୀନତା ସୁଖ ଅତେବ ଉପଭୋଗ କରିଅଛି, ସମ୍ପ୍ରତି ପ୍ରଲୋଭନରେ ପୁଣି ସେ ଆଉ ପରାଧୀନ ହେବାକୁ ମନ ବଳାଏ କି ? ଯାହାହେଉ ଗୁଣଗ୍ରାହୀ ରସିକ ନୃପତିଙ୍କ ଅନୁରୋଧ କିଛି ଏଡ଼ି ନ ପାରି ଯଥାକଥଞ୍ଚିତ୍ ତାହା ସ୍ୱୀକାର କରିଥିଲେ । ରାଜାଙ୍କ ଆଦେଶରେ "ହେମଗିରି" ପାହାଡ଼ରେ ଥିବା ତାଙ୍କ ପୂର୍ବ ବାସଗୃହ ନୂତନ ଆକାରରେ ନିର୍ମିତ ହେଉଥାଏ । ମାତ୍ର ନିୟତିର ନିର୍ବନ୍ଧ ଏମନ୍ତ ହୋଇବ ବୋଲି କିଏ ଜାଣିଥିଲା ? ଏହି ସମୟରେ ସେହି ଅଠଗଡ଼ରେ ହଇଜା ବସନ୍ତରୋଗ କାଳ ରୂପରେ ଉପସ୍ଥିତ ହେଲେ ଏବଂ ଗୃହେଁ ଗୃହେଁ ଦିନ ଦିନ ପରେ ବସନ୍ତର ଚିହ୍ନ ସର୍ବାବସ୍ଥାରେ ପ୍ରକାଶିତ ହେଲା । ରାଜା ବାଲୁକେଶ୍ୱର ଏହା ଦେଖି ଶିବିକାବାହକ ସାହାଯ୍ୟରେ ତାଙ୍କୁ ପୁରୁଷୋତ୍ତମ ବାସଭବନକୁ ପଠାଇଦେଲେ । ଗୃହରେ ଉପସ୍ଥିତ ହେବାର ଏକ ସପ୍ତାହ ପରେ ବୈଶାଖ ମାସ ଶୁକ୍ଳପକ୍ଷ ସପ୍ତମୀ ଅକ୍ଷୟ ତୃତୀୟାର ମଧ୍ୟାହ୍ନରେ ତାଙ୍କର ଅମର ଆତ୍ମା ନଶ୍ୱର ଦେହ ତ୍ୟାଗ କରି ପରମାତ୍ମାଙ୍କ ଶ୍ରୀଚରଣରେ ଲୀନ ହୋଇଗଲା ।

କ୍ରମେ କ୍ରମେ ଏହି ଦୁଃସମ୍ବାଦ ଚତୁର୍ଦ୍ଦିଗରେ ପ୍ରଚାରିତ ହୋଇଗଲା । ରାଜା ବାଲୁକେଶ୍ୱର କବିସୂର୍ଯ୍ୟଙ୍କ ପରଲୋକବାର୍ତ୍ତା ଶ୍ରବଣ କରି ଏତାଦୃଶ ଶୋକାର୍ତ୍ତ ହୋଇ ପ୍ରାୟ ଏକ ମାସ କାଳ ରାଜକାର୍ଯ୍ୟ ଆଲୋଚନାରୁ ନିବୃତ୍ତ ରହିଲେ । ତାଙ୍କର ଔର୍ଦ୍ଧ୍ୱଦେହିକ କ୍ରିୟା ସମାଧାନ ନିମିତ୍ତ ସେ ପ୍ରଚୁର ଅର୍ଥ ସାହାଯ୍ୟ କରିଥିଲେ । ସେତେବେଳେ ବୈଷ୍ଣବନାଥଙ୍କ ବୟସ ପ୍ରାୟ ଦଶ ବର୍ଷ । ରାଜା ତାଙ୍କୁ କବିଙ୍କର ପ୍ରିୟବନ୍ଧୁ ସତ୍ୟବାଦୀ ମିଶ୍ରଙ୍କ ତତ୍ତ୍ୱାବଧାନରେ ରଖି ଶିକ୍ଷା ପ୍ରଦାନ କରିବାକୁ ଅଠଗଡ଼ ନେଇ ଆସିଲେ । ଏହାର କେତେକ ବର୍ଷ ପରେ ସେହି ମହାଗୁଣଗ୍ରାହୀ ନରପତି ବାଲୁକେଶ୍ୱର ମର୍ତ୍ତ୍ୟଲୀଳା ସମ୍ବରଣ କଲେ । ତତ୍ପରେ ତାଙ୍କର ଏକମାତ୍ର ପୁତ୍ର ରାମଚନ୍ଦ୍ର ଜଗଦେବ ସିଂହାସନ ଆରୋହଣ କଲେ । ଏହାଙ୍କ ରାଜତ୍ୱର ଦ୍ୱାଦଶ ବର୍ଷରେ ୧୮୫୦ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦରେ ଗଭର୍ଣ୍ଣମେଣ୍ଟଙ୍କ ରାଜସ୍ୱ ବାକିରେ ଅଠଗଡ଼ ନିଲାମରେ ବିକ୍ରୀତ ହେବାର ସରକାରୀ ବିଜ୍ଞାପନ ପ୍ରଚାରିତ ହେଲା । ଖଲ୍ଲିକୋଟର ତତ୍କାଳୀନ ଧର୍ମପ୍ରାଣ ସୁଚତୁର ରାଜା ଶ୍ରୀ ନାରାୟଣ ମର୍ଦ୍ଦରାଜ ଦେବ ମହୋଦୟ ଅଠଗଡ଼କୁ ନିଲାମରେ କ୍ରୟ କରି ନିଜ ରାଜ୍ୟ ସଙ୍ଗେ ମିଶାଇଦେଲେ ।

ସେହି ଦିନଠାରୁ ଖଲ୍ଲିକୋଟର ରାଜବଂଶ ଅଠଗଡ଼ର ସିଂହାସନରେ ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ ଅଛନ୍ତି ଏବଂ ରାଜ୍ୟର ନାମ ପରିବର୍ତ୍ତିତ ହୋଇ ତାହା ଖଲ୍ଲିକୋଟ-ଅଷ୍ଟଦୁର୍ଗ ନାମରେ ଅଭିହିତ ହେଉଅଛି । ନାରାୟଣ ମର୍ଦ୍ଦରାଜ ଦେବ ସେହି ସୁପ୍ରସିଦ୍ଧ ଖଲ୍ଲିକୋଟ, ଅଠଗଡ଼ ମିଳିତ ରାଜ୍ୟର ବର୍ତ୍ତମାନ ଅଧୀଶ୍ୱର ରାଜା ଶ୍ରୀ ରାମଚନ୍ଦ୍ର ମର୍ଦ୍ଦରାଜ ଦେବଙ୍କ ପିତାମହ । ଖଲ୍ଲିକୋଟ ରାଜବଂଶ ଉତ୍କଳୀୟ ପ୍ରସିଦ୍ଧ

ପ୍ରାଚୀନ ଉଦୟପୁରର ରାଣାବଂଶର ଗୋଟିଏ ଶାଖା । ଏମାନେ କ୍ଷତ୍ରିୟ ଅଗ୍ନିବଂଶୀୟ ବଂଶରୁ ସମ୍ଭୂତ । ପ୍ରାୟ ୪୦୦ ବର୍ଷ ପୂର୍ବେ ସେହି ବଂଶର ରେଣ୍ଟୁ ରାଣା ଓ ସାନ୍ତିନ ରାଣା ନାମକ ଦୁଇଭାଇ ସଶିଷ୍ୟ ଚାରି ଦଣ୍ଡବାସୀ ବ୍ୟାପାରରେ ଦକ୍ଷିଣ ଦେଶକୁ ଆସି ସ୍ୱୀୟ ବାହୁବଳରେ ମୁସଲମାନମାନଙ୍କୁ ପରାସ୍ତ କରି ଖଲ୍ଲିକୋଟ ରାଜ୍ୟ ପ୍ରତିଷ୍ଠା କରିଥିଲେ । ରେଣ୍ଟୁ ରାଣା ଖଲ୍ଲିକୋଟର ଓ ତାଙ୍କ ଅନୁଜ ସାନ୍ତିନ ପୂର୍ବୋକ୍ତ ଛଲନ୍ତ୍ରର ରାଜ୍ୟର ପ୍ରଥମ ସଂସ୍ଥାପକ ଥିଲେ । ନାରାୟଣ ମର୍ଦ୍ଦରାଜ ଦେବ ରେଣ୍ଟୁ ରାଣାଙ୍କର ଷୋଡ଼ଶ ବଂଶଧର । ନାରାୟଣ ପ୍ରାକୃତ ସୁଜଶ୍ରୀସମ୍ପନ୍ନ ହୋଇ ମାତୃଗର୍ଭରୁ ଭୂମିଷ୍ଠ ହୋଇଥିଲେ । ଏହାଙ୍କର ଅସାଧାରଣ ତେଜଃପୁଞ୍ଜ ଦର୍ଶନ କରି ଶତ୍ରୁମାନେ ସର୍ବଦା ଏହାଙ୍କର ପଦାନତ ହୋଇ ରହୁଥିଲେ ଏବଂ ଏହି ସଂଶାଳକା ମନ୍ତ୍ରୀଙ୍କର ଗୁଣ ପୁଣ୍ୟଭୂମି ସୃଷ୍ଟିପ୍ରଭୃ ଅଠଗଡ଼ ରାଜ୍ୟ ଖଲ୍ଲିକୋଟର ଅଙ୍ଗୀଭୂତ ହେଲା । ସେ ଯେପରି ବଦାନ୍ୟସ୍ୱଭାବ, ସେହିପରି ଦାତା ଓ ଧର୍ମାନୁରାଗୀ ଥିଲେ । ସେ ଲକ୍ଷାଧିକ ଟଙ୍କା ବ୍ୟୟ କରି ସ୍ୱୀୟ ରାଜଧାନୀରେ ଅଗ୍ନିଷ୍ଟୋମ ଯଜ୍ଞର ଅନୁଷ୍ଠାନ କରିଥିଲେ ଓ ସେଠାରେ ସ୍ୱୀୟ ଇଷ୍ଟଦେବତା ଜଗନ୍ନାଥ ଦେବଙ୍କ ପାଇଁ ଗୋଟିଏ ପ୍ରକାଣ୍ଡ ମନ୍ଦିର ନିର୍ମାଣ କରିଥିଲେ । ପୁରୀର ପ୍ରସିଦ୍ଧ ଜଗନ୍ନାଥ ମନ୍ଦିରର ଅନୁକରଣରେ ଏହି ମନ୍ଦିରଟି ନିର୍ମିତ ହୋଇଅଛି । ଖଲ୍ଲିକୋଟରେ ଏହି ମନୋହର ଓ ବିଶାଳ ଜଗନ୍ନାଥ ମନ୍ଦିର ଭଳି ମନ୍ଦିର ଓଡ଼ିଶାର ଅନ୍ୟ ଗଡ଼ଜାତମାନଙ୍କରେ ପ୍ରାୟଶଃ ଦେଖାଯାଏ ନାହିଁ । ନାରାୟଣ ମର୍ଦ୍ଦରାଜ ଦେବ ଯେ କେବଳ ଏହି ବିଶାଳ ମନ୍ଦିର ନିର୍ମାଣ କରି ଯାଇଅଛନ୍ତି ତାହା ନୁହେଁ, ଜଗନ୍ନାଥ ଦେବଙ୍କ ସେବାପୂଜାର ମଧ୍ୟ ସୁନ୍ଦର ଆୟୋଜନ କରି ଯାଇଅଛନ୍ତି । ସେ ବହୁ ଅର୍ଥବ୍ୟୟରେ ସପରିବାରରେ ସମସ୍ତ ଭାରତ ଭ୍ରମଣ କରି ନାନା ତୀର୍ଥ ଦର୍ଶନ କରିଥିଲେ । ତତ୍କାଳୀନ ଅଠଗଡ଼ର ପ୍ରସିଦ୍ଧ ପଣ୍ଡିତ ରଘୁନାଥ ରାଜଗୁରୁ ମହାପାତ୍ର ଏହାଙ୍କର ସଭା ପଣ୍ଡିତ ଥିଲେ । ଏହାଙ୍କର ପାଣ୍ଡିତ୍ୟରେ ମୁଗ୍ଧ ହୋଇ ରାଜା ନାରାୟଣ ଏହାଙ୍କୁ ସ୍ୱୀୟ ରାଜ୍ୟର ଦେବାନପଦରେ ମନୋନୀତ କରିଥିଲେ । ରଘୁନାଥ ରାଜଗୁରୁ କବିସୂର୍ଯ୍ୟ ବଳଦେବଙ୍କର ଜଣେ ଏକନିଷ୍ଠ ଭକ୍ତ । ସେ କବିସୂର୍ଯ୍ୟଙ୍କ 'ଚୌପଦୀହାର' ଅନୁକରଣରେ 'ଚୌପଦୀକଳାନିଧି' ନାମରେ ଖଣ୍ଡିଏ ମନୋହର ସଙ୍ଗୀତ ପୁସ୍ତକ ଲେଖି ଯାଇଅଛନ୍ତି । ତାହା ଅଦ୍ୟାବଧି ଅପ୍ରକାଶିତ ।

ନାରାୟଣ ୧୮୮୨ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦରେ ସ୍ୱର୍ଗାରୋହଣ କଲେ । ତତ୍ପୁତ୍ର ହରିହର ମର୍ଦ୍ଦରାଜ ଦେବ ସେତେବେଳେ ଅପ୍ରାପ୍ତବୟସ୍କ ଥିଲେ । ତେଣୁ ପ୍ରାୟ ଛଅ ବର୍ଷ ରାଜ୍ୟ ଗଭର୍ଣ୍ଣମେଣ୍ଟଙ୍କ ତତ୍ତ୍ୱାବଧାନରେ ରହିଲା ଓ ୧୮୯୩ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦରେ ହରିହର ରାଜସିଂହାସନରେ ଉପବେଶନ କଲେ । ହରିହରଙ୍କ ଭଳି ଉଦାରଚେତା, ବଦାନ୍ୟ, ଗୁଣଗ୍ରାହୀ ଓ ବିଦ୍ୟୋତ୍ସାହୀ ରାଜା ଅତ୍ୟଳ୍ପ ମାତ୍ର ଦେଖା ଯାଇଅଛନ୍ତି । ସେ ଉତ୍ତମରୂପେ ବୁଝି ପାରୁଥିଲେ—

"ଦାନୋପଭୋଗଶୂନ୍ୟେନ ଧନେନ ଧନିନୋ ଯଦି ।
ଭୂମିଖାତବିଖାତେନ ତେନୈବ ଧନେନ ଧନିନୋ ବୟଂ ॥"

ଅର୍ଥାତ୍ ଦାନ ନ ଦେଇ ଓ ଉପଭୋଗ ନ କରି ଧନକୁ କେବଳ ମାଟିତଳେ ପୋତି ରଖି ଯେବେ ଲୋକେ ଧନବାନ୍ ବୋଲି ପରିଚିତ ହୁଅନ୍ତି, ତେବେ ଏହି ବସୁନ୍ଧରାଗର୍ଭରେ ନିହିତ ଥିବା ଅସଂଖ୍ୟ ଧନରତ୍ନହେତୁ ଆମ୍ଭେମାନେ ସମସ୍ତେ ଧନବାନ୍ । ତେଣୁ ସେ ଅକୁଣ୍ଠିତଚିତ୍ତରେ ଧନର ସଦ୍‌ବ୍ୟବହାର କରିବାକୁ ଆରମ୍ଭ କରିଥିଲେ । ତାଙ୍କର ଅସାଧାରଣ ବଦାନ୍ୟତା ଦେଖି ତତ୍କାଳୀନ ରାଜନ୍ୟମଣ୍ଡଳୀ ବିସ୍ମିତ ହୋଇଥିଲେ । ସେ ପ୍ରାୟ ୧୬ ବର୍ଷ ରାଜତ୍ୱ କରିଥିଲେ ଏବଂ ଏହି ଅଳ୍ପକାଳ ମଧ୍ୟରେ ଏକ କୋଟି ବାର ଲକ୍ଷ ଟଙ୍କା ବ୍ୟୟ କରିଥିଲେ । ବର୍ଷେ ରାଜ୍ୟରେ ବୃଷ୍ଟି ନ ହେବାରୁ ସେ ପ୍ରଜାମାନଙ୍କୁ ଏକ ଲକ୍ଷ ପଚିଶ ହଜାର ଟଙ୍କା ବାକି ରାଜସ୍ୱ ଛାଡ଼ି ଦେଇଥିଲେ । ସେ ଏକ ଲକ୍ଷ ଦଶ ହଜାର ଟଙ୍କା ଦାନ କରି ବ୍ରହ୍ମପୁର ସହରରେ ଯେଉଁ କଲେଜ ପ୍ରତିଷ୍ଠା କରି ଯାଇଅଛନ୍ତି, ତାହା ଅଦ୍ୟାବଧି 'ଖଲ୍ଲିକୋଟ' କଲେଜ ନାମରେ ଅଭିହିତ । ବ୍ରହ୍ମପୁରର ଟାଉନ-ହଲ ଏହାଙ୍କର ଅନ୍ୟ ଗୋଟିଏ ସାଧାରଣ କୀର୍ତ୍ତି । ଚିଲିକା କୂଳବର୍ତ୍ତୀ ରମ୍ଭା ନଗରରେ ସେ ଯେଉଁ ବହୁମୂଲ୍ୟ ବିରାଟ ରାଜପ୍ରାସାଦ ଓ ଉଦ୍ୟାନ ରଚନା କରି ଯାଇଅଛନ୍ତି, ସମଗ୍ର ଉତ୍କଳ ଦେଶରେ ତାହାର ଦ୍ୱିତୀୟ ନାହିଁ କହିଲେ ଚଳେ । ଏହା ହରିହରଙ୍କ ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟପ୍ରିୟତା, ଉଦାର ହୃଦୟବତ୍ତାର ସୁନ୍ଦର ନିଦର୍ଶନ । ପ୍ରଜାପୁଞ୍ଜର ଉପକାର ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟରେ ଏ 'ପ୍ରଜାବନ୍ଧୁ' ନାମରେ ଯେଉଁ ସୁପ୍ରସିଦ୍ଧ ଉତ୍କଳ ପତ୍ରିକାର ପ୍ରଚାର କରିଥିଲେ, ତାହାର ଖ୍ୟାତି ଅଦ୍ୟାବଧି ଉତ୍କଳୀୟ ପାଠକ ସମାଜର ସ୍ମରଣୀୟ । ଏହି ମହାମନା ରାଜାଙ୍କ ଚେଷ୍ଟାରେହିଁ 'ଉତ୍କଳ ସମ୍ମିଳନୀ' ନାମକ ଓଡ଼ିଆ ଜାତୀୟ ଅନୁଷ୍ଠାନର ପ୍ରଥମ ସୂତ୍ରପାତ ହୁଏ । ବ୍ରହ୍ମପୁରଠାରେ ୧୯୦୩ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦର ଏପ୍ରିଲ ମାସରେ ଗଞ୍ଜାମ ସମିତିର ଅଧିବେଶନ ହୋଇଥିଲା । କଟକ, ପୁରୀ, ବାଲେଶ୍ୱରର କେତେକ ବିଶିଷ୍ଟ ବ୍ୟକ୍ତି ନିମନ୍ତ୍ରିତ ହୋଇ ଏଥିରେ ଯୋଗ ଦେଇଥିଲେ । ହରିହରଙ୍କର ଏହି ସବୁ ସଦନୁଷ୍ଠାନରେ ପ୍ରୀତ ହୋଇ ବ୍ରିଟିଶ ଗଭର୍ଣ୍ଣମେଣ୍ଟ ତାହାଙ୍କୁ "ରାଜା ବାହାଦୁର" ଉପାଧିରେ ଭୂଷିତ କରିଥିଲେ ।

୧୯୦୯ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦରେ ହରିହର ପରଲୋକ ଗମନ କରିବାରୁ ତାହାଙ୍କର ଆତ୍ମଜ ବର୍ତ୍ତମାନ ଖଲ୍ଲିକୋଟ-ଅଷ୍ଟଦୁର୍ଗର ରାଜା ରାମଚନ୍ଦ୍ର ମର୍ଦ୍ଦରାଜ ଦେବ ସିଂହାସନ ଲାଭ କଲେ । ପିତାଙ୍କର ମୃତ୍ୟୁ ସମୟରେ ସେ ମଧ୍ୟ ଅପ୍ରାପ୍ତବୟସ୍କ ଥିବାରୁ କେତେକ ବର୍ଷ ପାଇଁ ରାଜ୍ୟ ଗଭର୍ଣ୍ଣମେଣ୍ଟଙ୍କ ତତ୍ତ୍ୱାବଧାନରେ ରହିଲା । ପରେ ଯଥାକାଳରେ ସେ ରାଜପଦରେ ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ ହୋଇ ବର୍ତ୍ତମାନ ସୁଦକ୍ଷତାରେ ରାଜକାର୍ଯ୍ୟ ପରିଚାଳନ କରୁଅଛନ୍ତି । ରାମଚନ୍ଦ୍ର ମର୍ଦ୍ଦରାଜ ଦେବ ମାନ୍ଦ୍ରାଜ ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟର

ବି. ଏ. ଶ୍ରେଣୀପାଏ ଅଧ୍ୟୟନ କରି ସ୍ୱୀୟ ପିତା ଓ ପିତାମହଙ୍କର ଉପଯୁକ୍ତ ଉତ୍ତରାଧିକାରୀ ହୋଇଅଛନ୍ତି । ସମ୍ପ୍ରତି ପାଶ୍ଚାତ୍ୟ ଶିକ୍ଷା ଲାଭ କରି ଓ ପାଶ୍ଚାତ୍ୟ ସଭ୍ୟତା ଆଦିର ବ୍ୟବହାରରେ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ଅଭିଜ୍ଞ ହୋଇ ମଧ୍ୟ ସେ ସ୍ୱଦେଶୀୟ ପ୍ରଥାର ପିତା-ପିତାମହଙ୍କ ଅନୁସୃତ ଧର୍ମପଥରୁ ବିଚଳିତ ହୋଇ ନାହାନ୍ତି । ସ୍ୱଳ୍ପକାଳରେ ତାହାଙ୍କର ଏହି ପ୍ରଚେଷ୍ଟା ଅବର୍ଣ୍ଣନୀୟ କହିଲେ ଚଳେ । ଶରଣ୍ୟର ସତ୍କାର୍ଯ୍ୟରେ ବ୍ୟାପୃତ ରହିବାରୁ ବିଳାସବାସନା ତାଙ୍କର ପବିତ୍ର ହୃଦୟକୁ ସ୍ପର୍ଶ କରି ପାରି ନାହିଁ । ଖଣ୍ଡିକୋଟ ଓ ଅଠଗଡ଼ର ବୋଲବାଣୀରେ ଦଶଟି ସେକେଣ୍ଡାରୀ ସ୍କୁଲ ପ୍ରତିଷ୍ଠା କରି ସେ ସ୍ୱୀୟ ପ୍ରଜାକୁଳର ଜ୍ଞାନୋନ୍ନତିର ପଥ ସୁଗମ କରିଅଛନ୍ତି । ଖଣ୍ଡିକୋଟ ଗଡ଼ରେ ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ ସଂସ୍କୃତ ଚତୁଷ୍ପାଠୀ ଏହାଙ୍କ ସଂସ୍କୃତ ଶାସ୍ତ୍ରପ୍ରୀତିର ଜ୍ୱଳନ୍ତ ନିଦର୍ଶନ ।

ଖଣ୍ଡିକୋଟ-ଅଠଗଡ଼ର ପ୍ରଜାକୁଳ ବର୍ତ୍ତମାନ ରାମଚନ୍ଦ୍ରଙ୍କ ରାଜତ୍ୱରେ ସେହି ପୁରାଣବର୍ଣ୍ଣିତ 'ରାମରାଜ୍ୟ'ର ସୁଖ ଉପଭୋଗ କରୁଅଛନ୍ତି । ସେ ରାଜକୋଷରୁ ବିପୁଳ ଅର୍ଥ ବ୍ୟୟ କରି ରାଜ୍ୟ ମଧ୍ୟରେ କୃଷିର ଉନ୍ନତିକଳ୍ପେ ଅନେକଗୁଡ଼ିଏ 'ଜଳଭଣ୍ଡାର' ପ୍ରସ୍ତୁତ କରାଇଅଛନ୍ତି । ତଦ୍ଦ୍ୱାରା ରାଜ୍ୟ ମଧ୍ୟରୁ ଦୁର୍ଭିକ୍ଷର ଆଶଙ୍କା ଏକପ୍ରକାର ଦୂରୀଭୂତ ହୋଇଅଛି । ରାଜା ରାମଚନ୍ଦ୍ର ମର୍ଦ୍ଦରାଜ ଦେବ ବର୍ତ୍ତମାନ ମାନ୍ଦ୍ରାଜ କାଉନ୍‌ସିଲର ଜଣେ ନିର୍ବାଚିତ ସଭ୍ୟ, ଗଞ୍ଜାମ ଡିଷ୍ଟ୍ରିକ୍ଟ ବୋର୍ଡର ପ୍ରେସିଡେଣ୍ଟ ଓ ଗଞ୍ଜାମ ଜମିଦାରସଙ୍ଘର ସଭାପତି ।

ସ୍ଥଳରେ ଆମ୍ଭମାନଙ୍କ କହିବାର ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ଯେ, ଗୁଣଗ୍ରାହୀ ବଦାନ୍ୟସ୍ୱାମୀ ପୁଣ୍ୟାତ୍ମା ବାଲୁକେଶ୍ୱର ହରିଚନ୍ଦନ ଯେଉଁ ସିଂହାସନ ଅଳଙ୍କୃତ କରୁଥିଲେ, ସେହି ସିଂହାସନ ବର୍ତ୍ତମାନ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ତାଙ୍କ ପରି ଦାତା, ବଦାନ୍ୟ ଓ ପ୍ରଜାନୁରାଗୀ ରାଜାମାନଙ୍କର ଅଧିକାରରେ ଅଛି ।

ଯେଉଁ ରାମଚନ୍ଦ୍ର ହରିଚନ୍ଦନଙ୍କ ସମୟରେ ଅଠଗଡ଼ ନିଲାମ ହୋଇଗଲା, ସେ ନିଃସନ୍ତାନ ଥିଲେ ଏବଂ ମୃତ୍ୟୁକାଳରେ ଧଳାକୋଟର ଛଟେଇ ରାଜକୁମାରଙ୍କୁ ପୋଷ୍ୟପୁତ୍ର ମନୋନୀତ କରି ଯାଇଥିଲେ । ତାଙ୍କ ନିଜ ରାଜ୍ୟ ଅଠଗଡ଼ ନିଲାମ ହୋଇ ଯାଇଥିଲା । ମାତ୍ର ଦୌହିତ୍ର ସୂତ୍ରରେ ସେ ଟିକାଲି ରଘୁନାଥପୁରକୁ ଯେଉଁ ରାଜ୍ୟାଂଶ ଲାଭ କରିଥିଲେ, ସେଠାରେ ତାଙ୍କ ପୋଷ୍ୟପୁତ୍ରଙ୍କର ବଂଶଧର ବର୍ତ୍ତମାନ ରାଜତ୍ୱ କରୁଅଛନ୍ତି । ଅଠଗଡ଼ ରାଜ୍ୟ ଖଣ୍ଡିକୋଟର ଅନ୍ତର୍ଭୁକ୍ତ ହୋଇଥିଲେହେଁ ଗଡ଼ ବା ରାଜଧାନୀ ଅଂଶ ଏହି ପୋଷ୍ୟପୁତ୍ରଙ୍କ ଅଧିକାରରେ ଅଛି । ମାତ୍ର ସେମାନେ ସୁଦୂରବର୍ତ୍ତୀ ଟିକାଲିରେ ରହୁଥିବାରୁ ବର୍ତ୍ତମାନ ଅଠଗଡ଼ ଗଡ଼ ଅରଣ୍ୟସମାକୁଳ ହୋଇଗଲାଣି । ଚତୁର୍ଦ୍ଦିଗରେ ପର୍ବତ-ପ୍ରାଚୀରବେଷ୍ଟିତ ସେହି ରମଣୀୟ ଗଡ଼ରେ ପ୍ରାୟ ଏକ ସହସ୍ର ଗୃହ ଥିଲା । ମନୋହର ଉଦ୍ୟାନ, ସୁପ୍ରଶସ୍ତ ଦୀର୍ଘିକା, ସୁଦୃଶ୍ୟ ରାଜଭବନ, ଶତ ଶତ ଦେବମନ୍ଦିର ଓ ମଠରେ ପୂର୍ଣ୍ଣ ହୋଇ

ଯେଉଁ ସ୍ଥାନ ଆଜକୁ ପ୍ରାୟ ଅଶୀ ବର୍ଷ ତଳେ ସାହିତ୍ୟ ଓ ସଙ୍ଗୀତ ଅଭ୍ୟାସକାରୀ କେନ୍ଦ୍ରସ୍ଥଳ ଥିଲା, ଆଜି ତାହା ଘୋର ଅରଣ୍ୟାବୃତ ହୋଇ ହିଂସ୍ର ଶ୍ୱାପଦକୁଳର କ୍ରୀଡ଼ା ସ୍ଥାନ ହୋଇଅଛି । ଉପତ୍ୟକା ପ୍ରଦେଶ ବାସଭବନ ଦ୍ୱାରା ପୂର୍ଣ୍ଣ ହୋଇଯିବାରୁ ଅନେକ ଲୋକ ସେହି ପ୍ରାଚୀରପର୍ବତର ଅଧିତ୍ୟକାରେ ଘର କରି ରହୁଥିଲେ । କୌଣସି ଆଗନ୍ତୁକ ଅଭ୍ୟାସ ନିମିତ୍ତ ଆଠଗଡ଼ରେ ଉପସ୍ଥିତ ହେଲେ ତାଙ୍କୁ ପରମ ସମାଦରରେ ଗ୍ରହଣ କରି ରାଜା ସ୍ୱୟଂ ତାଙ୍କ ପାଇଁ ବୃତ୍ତିର ବ୍ୟବସ୍ଥା କରି ଦେଉଥିଲେ । କିନ୍ତୁ ଜନାକୀର୍ଣ୍ଣ ଗଡ଼ ମଧ୍ୟରେ ବାସ ଭବନର ସୁବିଧା ନ ଥିବାରୁ ଆଗନ୍ତୁକଙ୍କୁ ନିଜ ବାସଭବନ ତଥା ଶଯ୍ୟା କରିବାକୁ ହେଉଥିଲା । ଆଠଗଡ଼ ରାଜ୍ୟର ପ୍ରାୟ ଅର୍ଦ୍ଧେକ ବୃତ୍ତି ଏହି ସୂତ୍ରରେ ଦେବତ୍ର ଓ ବ୍ରହ୍ମତ୍ର ସମ୍ପତ୍ତିରେ ପରିଣତ ହୋଇଅଛି ।

ଗଡ଼ମଧ୍ୟବର୍ତ୍ତୀ ହେମଗିରି ପାହାଡ଼ରେ କବିସୂର୍ଯ୍ୟଙ୍କର ବାସଗୃହ ଥିଲା । ତାଙ୍କ ଦ୍ୱାରଦେଶରେ ଥିବା ଗୋଟିଏ ଅଶ୍ୱତ୍ଥ ଗଛ ଆଉ ସବୁ କାଳଦ୍ୱାରା କବଳିତ ହୋଇଗଲାଣି । ସେହି ଅନ୍ତଃସାର ମହାବୃକ୍ଷଟି ବିନା କବିସୂର୍ଯ୍ୟଙ୍କର ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ ଦ୍ରଷ୍ଟା ଆଉ କେହି ନାହାନ୍ତି । ଆମ୍ଭେମାନେ ସେହି ବୃକ୍ଷମୂଳରେ ଦଣ୍ଡାୟମାନ ହୋଇ ମହାକବିଙ୍କ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟରେ ନମସ୍କାର କରି ଆପଣାକୁ ଧନ୍ୟ ମନେ କରୁଅଛୁଁ ।

କବିସୂର୍ଯ୍ୟଙ୍କ ପୁତ୍ର ବିଶ୍ୱନାଥ ରଘୁଗୁରୁ ମଧ୍ୟ ସୁପଣ୍ଡିତ କବି ଥିଲେ । ସଂସ୍କୃତ ଏବଂ ଓଡ଼ିଆରେ ସେ ଅନେକ କବିତା ଲେଖି ଯାଇଅଛନ୍ତି । ବିଶ୍ୱନାଥ ସଂସାର ପ୍ରତି ଏକାନ୍ତ ଉଦାସୀନ ଥିଲେ, ତାଙ୍କର ସରଳତା ଓ ଔଦାସୀନ୍ୟ ହେତୁ କୁଟିଳ ପ୍ରକୃତିର ଲୋକମାନେ କ୍ରମେ ତାଙ୍କ ଦାନବୃତ୍ତି ହରଣ କରିନେଲେ । ଆଠଗଡ଼ବାସୀ ଜଣେ ଲୋକ ବର୍ତ୍ତମାନ କବିସୂର୍ଯ୍ୟଙ୍କ ଦାନବୃତ୍ତିମାନଙ୍କର ଅଧୀଶ୍ୱର ହୋଇ ସେ ଅଞ୍ଚଳରେ ଜଣେ ବିଶିଷ୍ଟ ଧନବାନ୍ ବୋଲି ପରିଚିତ । ସମସ୍ତ ବୃତ୍ତି ହସ୍ତାନ୍ତରିତ ହୋଇଯିବାରୁ ବିଶ୍ୱନାଥ କ୍ରମେ ନିଃସ୍ୱ ହୋଇ ପଡ଼ିଲେ । ତଥାପି ଜୀବନର ଶେଷ ମୁହୂର୍ତ୍ତ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ସେ ଶାସ୍ତ୍ରାଲାପ ଓ ଈଶ୍ୱରଚିନ୍ତା କରି ହୃଦୟରେ ପରମାନନ୍ଦ ଉପଭୋଗ କରୁଥିଲେ । ପ୍ରାୟ ପଞ୍ଚାଶ ବର୍ଷ ବୟସରେ ବିଶ୍ୱନାଥଙ୍କର ପରଲୋକପ୍ରାପ୍ତି ହେଲା । ପିତାଙ୍କ ମୃତ୍ୟୁପରେ ତାଙ୍କ ପୁତ୍ର ଲୋକନାଥ ନିଃସହାୟ ଅବସ୍ଥାରେ ବ୍ରହ୍ମପୁର ତ୍ୟାଗ କରି ଅସ୍କା ଅନ୍ତର୍ବର୍ତ୍ତୀ ବଲ୍ଲୀ ଶାସନରେ ବାସ କଲେ । ସେ ମଧ୍ୟ ଜଣେ ପଣ୍ଡିତ ଓ କବି ଥିଲେ । ଗଣେଶ୍ୱର ନାମକ ଏକମାତ୍ର ପୁତ୍ର ଓ ସାତଗୋଟି କନ୍ୟାର ପିତାରୂପେ ସେ ସୁଖରେ ସଂସାରଯାତ୍ରା ନିର୍ବାହ କରି ଗତ ବର୍ଷ ପରଲୋକଗାମୀ ହୋଇଅଛନ୍ତି । ଗଣେଶ୍ୱର ମାଟ୍ରିକୁଲେସନ୍ ପାଶ କରିଅଛନ୍ତି ।

ଦ୍ୱାଦଶ ପରିଚ୍ଛେଦ

କବିସୂର୍ଯ୍ୟଙ୍କ ଜୀବନଚରିତ ଓ କାର୍ଯ୍ୟାବଳୀର ସଂକ୍ଷିପ୍ତ ଆଲୋଚନା ଏଇଠାରେ ଶେଷ ହେଲା । ତାଙ୍କ ଭଳି ଜଣେ ମହାକବିଙ୍କ ଜୀବନ ଓ କାର୍ଯ୍ୟ ଆଲୋଚନା କରିବାକୁ ଯାଇ ଆମ୍ଭେମାନେ ଧୃଷ୍ଟତାର ପରିଚୟ ଦେଉଅଛୁଁ । କଟକ ଓ ପୁରୀ ଅଞ୍ଚଳରେ ଲୋକେ କବିସୂର୍ଯ୍ୟଙ୍କୁ ଯେପରି ସମ୍ମାନ କରନ୍ତି, ଗଞ୍ଜାମ ଜିଲ୍ଲାର ଲୋକମାନେ ତାଙ୍କୁ ତଦପେକ୍ଷା ଶତଗୁଣରେ ଅଧିକ ଭକ୍ତି ଓ ସମ୍ମାନ କରନ୍ତି । ଖଲ୍ଲିରେ ସେ ଅଞ୍ଚଳର କି ଶିକ୍ଷିତ, କି ଅଶିକ୍ଷିତ ସମସ୍ତେ ତାଙ୍କୁ ଦେବତା ପରି ଭକ୍ତି କରନ୍ତି—ଦେଖି ଆମ୍ଭେମାନେ ବିସ୍ମିତ ହୋଇଅଛୁଁ । ଏ କେବଳ ତାଙ୍କର ଅଗାଧ ପାଣ୍ଡିତ୍ୟ ଓ ଶାସ୍ତ୍ରଜ୍ଞାନର ଫଳ ନୁହେଁ; ତାଙ୍କର ରାଜକାର୍ଯ୍ୟ ପରି-ଚାଳନାରେ ଅସାଧାରଣ ଦକ୍ଷତା, ଜନାନୁରାଗ, ମାନବିକତା ଓ ହୃଦୟବତ୍ତାର ନିଦର୍ଶନ । ଏ ଦେଶରେ ଇଂରାଜୀ ଶିକ୍ଷା ପ୍ରବର୍ତ୍ତିତ ହେବା ଦିନରୁ ସଂସ୍କୃତଜ୍ଞ ପଣ୍ଡିତମାନଙ୍କ ସ୍ଥାନରେ ଇଂରାଜୀ ଶିକ୍ଷିତ ଲୋକେ ରାଜାମାନଙ୍କର ଦେୱାନ ଓ ମ୍ୟାନେଜରରୂପେ ନିଯୁକ୍ତ ହେଉଅଛନ୍ତି, କିନ୍ତୁ ଏହା ପୂର୍ବେ ସଂସ୍କୃତଜ୍ଞ ପଣ୍ଡିତ-ମାନେ ଯେ ସେ କାର୍ଯ୍ୟ ସୁଚାରୁରୂପେ ନିର୍ବାହ କରୁଥିଲେ, ଏହାର ବହୁ ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତ ଆମ୍ଭେମାନେ ଦେଖିଅଛୁଁ । ବଳଦେବ ଜଲନ୍ତର, ପାରଳା, ମଞ୍ଜୁଷା ଓ ଅଠଗଡ଼ର ରାଜକାର୍ଯ୍ୟରେ ଯୋଗ ଦେଇ ଯେଉଁ କୃତିତ୍ୱ ଦେଖାଇଥିଲେ, ଡକ୍ରିନ୍ସ ମାକେଞ୍ଜି ଲେଫ୍ଟାର୍ଡ଼ ଓ ବାନରମ୍ୟାନ୍ ପ୍ରମୁଖ ସିଭିଲିଆନ୍‌ମାନେ ତାହାର ଭୂୟସୀ ପ୍ରଶଂସା କରି ଯାଇଅଛନ୍ତି । ଏସବୁ ଖ୍ୟାତି ବଂଶପରମ୍ପରାକ୍ରମେ ଏ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ସେ ଅଞ୍ଚଳରେ ଲୋକମୁଖରେ ପ୍ରଚଳିତ ଅଛି । ମାତ୍ର ଏ ଅଞ୍ଚଳରେ ଆମ୍ଭେମାନେ କେବଳ ତାଙ୍କର ପାଣ୍ଡିତ୍ୟପୂର୍ଣ୍ଣ କବିତା ଦେଖି ମୁଗ୍ଧ । ଅବଶ୍ୟ ତାଙ୍କର ରାଜକାର୍ଯ୍ୟଗତ ଯଶ କାଳକ୍ରମେ ମଳିନ ହୋଇଯିବ, ମାତ୍ର ନାନା ଛନ୍ଦାଳଙ୍କାର-କଳନାଙ୍କିତ ରଚନାରେ ସେ ଯେଉଁ ରତ୍ନହାର ଲମ୍ବାଇ ଦେଇ ଯାଇଅଛନ୍ତି, ତାହା ଓଡ଼ିଆ ଜାତି ଓ ଓଡ଼ିଆ ଭାଷାର ଅସ୍ତିତ୍ୱ ଥିବାଯାଏ ମଳିନ ହେବ ନାହିଁ । ସେହି ହେତୁରୁ ପଣ୍ଡିତମାନେ କହନ୍ତି—

"କୀର୍ତ୍ତିରକ୍ଷରସମ୍ବଦ୍ଧା ସ୍ଥିରା ଭବତି ଭୂତଳେ ।"

ଭୂତଳରେ ଭୀମାର୍ଜୁନ ପ୍ରଭୃତି ମହାବୀରମାନଙ୍କର ଯଶଃ କ୍ଷୀଣ ହୋଇଗଲାଣି, ମାତ୍ର ବ୍ୟାସ, ବାଲ୍ମୀକି ପ୍ରଭୃତି କବିମାନଙ୍କ ଅକ୍ଷରସମ୍ବଦ୍ଧା କୀର୍ତ୍ତି ଅଦ୍ୟାପି ଅକ୍ଷୁଣ୍ଣ ରହିଅଛି ଏବଂ ଚିରକାଳ ରହିବ ।

ଆମ୍ଭେମାନେ ଦେଖିଅଛୁଁ, କବିସୂର୍ଯ୍ୟ ଭଞ୍ଜୀୟ ଯୁଗର କବି ଏବଂ ଭଞ୍ଜଙ୍କ କବିତାର ଛାୟା ତାଙ୍କ ରଚନାରେ ସର୍ବତ୍ର ପରିଲକ୍ଷିତ । ତଥାପି ଅସାଧାରଣ

କଥାରେ ସଙ୍ଗୀତ' ଏହା ବଳଦେବଙ୍କର ଗୋଟିଏ ସୁନ୍ଦର କରୁଣରସାତ୍ମକ ଗୀତର ପୋଷ୍ଟା ।"

ଏହି ଉକ୍ତିରେ ରାଧାନାଥ ବଳଦେବଙ୍କୁ ମହାତ୍ମାରୂପେ ନିର୍ଦ୍ଦେଶ କରି-ଅଛନ୍ତି । ରାଧାନାଥ ଗୁଣଗ୍ରାହୀ, ତାଙ୍କର ଏହିକ ଉକ୍ତି ଯେ ଅତିରଞ୍ଜିତ ନୁହେଁ, ତାହା ସହଜରେ ଅନୁମାନ କରାଯାଏ । ବର୍ତ୍ତମାନ ଯୁଗରେ ଆମ୍ଭେମାନେ ଯେ କବିସୂର୍ଯ୍ୟଙ୍କ କବିତାର ମାଧୁର୍ଯ୍ୟରେ ମୁଗ୍ଧ ହେଉଅଛୁଁ ତାହା ନୁହେଁ; ସେହି ସମୟରେ ସେ କବିତା ଲେଖିଥିଲେ, ସେତେବେଳେ ମଧ୍ୟ ଲୋକେ ତାହାର ସରସତାରେ ମୁଗ୍ଧ ହୋଇଥିଲେ । ଆମ୍ଭେମାନେ ପୂର୍ବେ ଯେଉଁ କବିଙ୍କ କଥା ଉଲ୍ଲେଖ କରିଅଛୁଁ, ସେ ମଧ୍ୟ ଜଣେ ଉଚ୍ଚଦରର କବି ଓ ପଣ୍ଡିତ ଥିଲେ ଏବଂ ପ୍ରତିଯୋଗିତାକ୍ଷେତ୍ରରେ କବିସୂର୍ଯ୍ୟଙ୍କ ସମକକ୍ଷ ହେବାକୁ ବହୁକାଳ ଚେଷ୍ଟା କରିଥିଲେ । ଶେଷରେ ଯେତେବେଳେ ନିଜର ଶକ୍ତିର ଅଭାବ ଅନୁଭବ କଲେ, ସେତେବେଳେ ଅନନ୍ୟୋପାୟ ହୋଇ ନୈଷଧପ୍ରଣେତା ଶ୍ରୀହର୍ଷଙ୍କ ପରି ସଂସ୍କୃତ କବିତା ଓ କବିସୂର୍ଯ୍ୟଙ୍କ ପରି ଭଲ କବିତା ଲେଖିବା ବାସନା କରି କଳ୍ପତାର ପ୍ରସିଦ୍ଧ ଦେବୀ କାଳୀଙ୍କଠାରେ ପ୍ରାୟ ବର୍ଷେକାଳ କଠୋର ସାଧନା କରିଥିଲେ । ଶେଷରେ ଦେବୀ ପ୍ରସନ୍ନା ହେଲେ ଓ ବରଦାତ୍ରୀ ରୂପେ ତାଙ୍କୁ ସ୍ୱପ୍ନରେ ଦର୍ଶନ ଦେଇ କହିଥିଲେ, "ଏ ଜନ୍ମରେ ତୁମ୍ଭର ସେପରି କ୍ଷମତା ହେବ ନାହିଁ, ଯେବେ ତୁମ୍ଭେ ସେପରି କ୍ଷମତା ଲାଭ କର, ତେବେ ୩୦ ବର୍ଷ ବୟସରେ ତୁମ୍ଭର ମୃତ୍ୟୁ ହେବ ।" ସାଧକ ଏଥିରେ ସମ୍ମତ ହେବାରୁ ଦେବୀ "ତଥାସ୍ତୁ" ବୋଲି ବର ଦାନ କରି ଅନ୍ତର୍ହିତ ହେଲେ । ସେଠାରୁ ଫେରି ଆସି ସେ ଯେଉଁ କବିତାମାନ ଲେଖିଲେ, ଆମ୍ଭେମାନେ ପୂର୍ବେ ତାହାର ଆଦର୍ଶ ଦେଇଅଛୁଁ । ତାହା ପଢ଼ିଲେ କବିସୂର୍ଯ୍ୟଙ୍କ କବିତା ବୋଲି ଭ୍ରମ ହୁଏ । ମାତ୍ର ତାଙ୍କୁ ବେଶି ଦିନ ଆଉ କବିସୂର୍ଯ୍ୟଙ୍କ ପ୍ରତିଯୋଗିତା କରିବାକୁ ପଡ଼ି ନ ଥିଲା । ୩୦ ବର୍ଷ ନ ପୂରୁଣୁ ତାଙ୍କୁ ଇହସଂସାର ତ୍ୟାଗ କରିବାକୁ ପଡ଼ିଲା । ଏ କଥାଟି ଏପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଖଲ୍ଲିକୋଟ ଆଠଗଡ଼ ଅଞ୍ଚଳରେ ପ୍ରବାଦରୂପେ ପ୍ରଚଳିତ ଅଛି ।

କବିସୂର୍ଯ୍ୟଙ୍କ କବିତାବଳୀକୁ ଆମ୍ଭେମାନେ ପ୍ରଧାନତଃ ତିନିଭାଗରେ ବିଭକ୍ତ କରିଅଛୁଁ । ୧—ରାଧାକୃଷ୍ଣବିଷୟକ । ୨—ସାଧାରଣ ନାୟକନାୟିକାବିଷୟକ । ୩—ଭକ୍ତିବିଷୟକ । ପ୍ରଥମ ବିଭାଗଦ୍ୱୟର ଅଙ୍ଗୀରସ ଶୃଙ୍ଗାର ଓ ଶେଷ ବିଭାଗର ଅଙ୍ଗୀରସ ଶାନ୍ତ । ଏହା ଛଡ଼ା ହାସ୍ୟରସ ଓ କରୁଣରସର ବର୍ଣ୍ଣନାରେ ମଧ୍ୟ ସେ ସିଦ୍ଧହସ୍ତ ଥିଲେ । ହାସ୍ୟରସର ବର୍ଣ୍ଣନାପ୍ରସଙ୍ଗରେ ଆମ୍ଭେମାନେ ତତ୍ପ୍ରଣୀତ "ହାସ୍ୟକଲ୍ଲୋଳ"ର କିୟଦଂଶ ପୂର୍ବେ ଉଦ୍ଧାର କରିଅଛୁଁ ଏବଂ କରୁଣରସ ପ୍ରସଙ୍ଗରେ କିଶୋରଚନ୍ଦ୍ରାନନ୍ଦ ଚମ୍ପୂର 'ଗ' ଗୀତ ଓ 'ଘ' ଗୀତ ପାଠ କରିବାକୁ ପାଠକମାନଙ୍କୁ ଅନୁରୋଧ କରୁଅଛୁଁ । ଶାନ୍ତରସ ବର୍ଣ୍ଣନା ପ୍ରସଙ୍ଗରେ ଏ ଥିଲୁଙ୍କ

ତାଙ୍କର ଏହିପରି ବୈଷ୍ଣବ କଥା ଉଲ୍ଲେଖ କରିଥିଲେ । ଏ ପୁସ୍ତକର ସଙ୍ଗୀତ-ପ୍ରକରଣରେ ପ୍ରଦତ୍ତ ହୋଇଥିବା "ମୋ ରସନାଟି, କୃଷ୍ଣନାମ ଛାଡ଼ି ଅନେକ ରସ ନାହିଁ" ନାମକ ସଙ୍ଗୀତଟି ଶାନ୍ତରସବର୍ଣ୍ଣନାର ଆଉ ଗୋଟିଏ ସୁନ୍ଦର ଉଦାହରଣ ।

ସାଧାରଣ-ନାୟକନାୟିକାଙ୍କ ଶୃଙ୍ଗାରରସ ବିଷୟକ କବିତା ମଧ୍ୟରେ ତାଙ୍କ ଚନ୍ଦ୍ରକଳା ଅସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ କାବ୍ୟଟି ପ୍ରଧାନ । ତା ଛଡ଼ା ସେ ବିଷୟରେ ତାଙ୍କର କେତେଗୁଡ଼ିଏ ଚୌପଦୀ ବା ସଙ୍ଗୀତ ମଧ୍ୟ ଅଛି । ମାତ୍ର ସେଗୁଡ଼ିକର ସଂଖ୍ୟା ଅତ୍ୟଳ୍ପ । କବିସୂର୍ଯ୍ୟ ଅନେକ ଚୌପଦୀ ବା ଖଣ୍ଡକବିତାର ପ୍ରଣେତା । ସେଥିରେ ସେ ରାଧାକୃଷ୍ଣଙ୍କୁ ବର୍ଣ୍ଣନୀୟ ନାୟକନାୟିକାରୂପେ ଗ୍ରହଣ କରିଅଛନ୍ତି; ତେଣୁ ମନେ ହୁଏ, ତାଙ୍କ ମତରେ ରାଧାକୃଷ୍ଣହିଁ ଜଗତର ଆଦର୍ଶ ନାୟିକା ଓ ନାୟକ । ଅବଶ୍ୟ କିଶୋରଚନ୍ଦ୍ରାନନ୍ଦ ଚମ୍ପୂରେ ସେ ରାଧାକୃଷ୍ଣଙ୍କୁ ଉପାସ୍ୟ ଦେବତାରୂପେ ଗ୍ରହଣ କରିଅଛନ୍ତି । କିନ୍ତୁ ତତ୍ପ୍ରଣୀତ ସଙ୍ଗୀତାବଳୀ ମଧ୍ୟରେ ସେ ଅନେକ ସ୍ଥାନରେ ଶୃଙ୍ଗାରରସର ଶେଷ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ବର୍ଣ୍ଣନା କରି ଶେଷରେ ରାଧାକୃଷ୍ଣଙ୍କ ନାମରେ ସମର୍ପଣ କରିବାଦ୍ୱାରା ସତେ ଯେପରି ସେ ସବୁରୁ ତୁଳସୀପତ୍ର ପକାଇ ଦେଇ ଦେଇଅଛନ୍ତି । ତେଣୁ କେହି କେହି କବିସୂର୍ଯ୍ୟଙ୍କୁ 'ତୁଳସୀପକିଆ' କବି ବୋଲି କହନ୍ତି । ଆମ୍ଭେମାନେ ପୂର୍ବେ କହିଅଛୁଁ, ହିନ୍ଦୁ ସ୍ୱୀୟ ଉପାସ୍ୟ ଦେବତାଙ୍କ ପ୍ରଣୟ ବର୍ଣ୍ଣନାକୁ ଭକ୍ତିଦୃଷ୍ଟିରେ ଦେଖିବାରେ ଅଭ୍ୟସ୍ତ । କବିସୂର୍ଯ୍ୟ ଏହି ଉପାୟରେ ଆଦିରସ ବର୍ଣ୍ଣନା ଦୋଷରୁ ମୁକ୍ତ ହେବାକୁ ଚେଷ୍ଟା କରି ତାଙ୍କ ପୂର୍ବ କବିମାନଙ୍କଠାରୁ ନିଜର ସ୍ୱାତନ୍ତ୍ର୍ୟ ରକ୍ଷା କରିଅଛନ୍ତି ।

ଛନ୍ଦ, ଚମ୍ପୂ ଓ ସଙ୍ଗୀତ ଛଡ଼ା ସେ ଅନେକ ଗୀତକବିତା ମଧ୍ୟ ରଚନା କରିଥିଲେ । ଆମ୍ଭେମାନେ ଯଥାସ୍ଥାନରେ ସେଥିରୁ କେତେକ ଅଂଶ ଉଦ୍ଧାର କରି ପାଠକସମାଜକୁ ଉପହାର ଦେବୁଁ । ଥରେ ଗଣିକାଗଣଙ୍କୁ ଲକ୍ଷ୍ୟ କରି ଲେଖିଥିଲେ:—

ଦାସୀ ବୋଲି ଯାହା ଡାକ ଦଇବ, ତା ସୁତ ବଢ଼ଲେ କିସ ହୋଇବ,
ଖୋସ ବେଣୀ ପଛେ ଭୁଜଙ୍ଗଶ୍ରେଣୀ, ନାସାରେ ନକ ତା ଛଳକୁ ଗଣି;
ତାହାର ସେ ନୂପୁରେ, କୁହାଇ ଦେଉଛି ପରାଣ ଦହେ । ୧ ।
କି ଜାଣି ତାଠାରୁ ସେ କି ନାହିଁବା, "ଦକା"* ବିକା ଏଣା ଯାହା ଖାଉଣି,
ରଙ୍ଗରେ ସଙ୍ଗରେ ରସିକ ଦେଖି, ରସ ଖାଇ ଖାଇ ପରାଣ ଯାଉ,
କହୁଛି ତାହାକୁ, ସଦା କହେ ସେ ଜନାପବାଦକୁ । ୨ ।

* ଦକା—ଶଣୀଠାର ଅନୁସାରେ 'ଦ' ଠାରେ 'ବ' ଓ 'କ' ଠାରେ 'ଶ' ହୁଏ; ଅଶ୍ଳୀଳତା ଦୋଷ ପରିହାର ପାଇଁ କବି ଏଠାରେ ଶଣୀଠାର ଭାଷା ପ୍ରୟୋଗ କରିଅଛନ୍ତି

ଶଶିକୁ ଯୋଜନାଏ ଅତି ସ୍ନେହେ, ମଞ୍ଜୁକୁଞ୍ଜ କଥା ଶୁଣାଏ କହେ,
କାଳୁ ସୁଭ ମାମୁ ପିଉସୀ ଦେଇ, ଲକ୍ଷ୍ମଣ ମାମଲତ କରନ୍ତି,
କହି ଜୁହେ ଅଲ, ଛ ଛ ତା ମୁହେଁ ପଦ୍ମ ନାହିଁ ଫୁଲ । ୩ ।
ଜାଣିରେ ଖାଇ ହୋଇଥିଲେ ହେଲେ, ଜାଣିରେ ଲୁଚା ବୁଦ୍ଧି ଠକା ଥିଲେ,
ଘରରେ ଛାଡ଼ି ଚଳନ୍ତି ନାହିଁ, ହୃଦରେ ଭକ୍ତି ଶୁଝିଲ ଯେ ନାହିଁ,
ନାରୀଙ୍କ ଛନ୍ଦାଇ, ଦୂରୁ ତୋଷରେ ଧନ ପଚାରାଇ । ୪ ।
କନ୍ଦର୍ପ ପରି ଦେଖି ରୂପବନ୍ତ, ଗଣେଶ ସମାନ ହେଲ ପଣ୍ଡିତ,
କଲ୍ଲ ଲଭ ଆଗୁ ଦ୍ୱିଜକୁଳରେ, ମାତଙ୍ଗକୁ କଣି ଥାନ୍ତି ବାଳରେ,
ଏକ ନାହିଁ ହେବେ, ମନ ନାହିଁ ବାନ୍ଧିବାର ହେବେ । ୫ ।

ଏମନ୍ତି ନାନାଭାବରେ ସେ ଅକାଟ୍ୟ କବିତା ରଚନା କରିଅଛନ୍ତି ।

କବିସୂର୍ଯ୍ୟଙ୍କ ଚରିତ୍ର ଅତି ମଧୁର ଓ କମନୀୟ ଥିଲା । ଏହି ଚରିତ୍ର-ମାଧୁର୍ଯ୍ୟରେ ଆକୃଷ୍ଟ ହୋଇ ବାଳକଠାରୁ ବୃଦ୍ଧ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ସମସ୍ତେ ତାଙ୍କ ସହବାସ କାମନା କରୁଥିଲେ । ଶ୍ରୀଯୁକ୍ତ ଚନ୍ଦ୍ରଚୂଡ଼ଦେବଙ୍କର ବଚନକଳାରେ ସେ ସମସ୍ତଙ୍କୁ ମୁଗ୍ଧ କରି ପାରୁଥିଲେ । ନିଜ ପାଣ୍ଡିତ୍ୟ ବଳରେ ସେ କେବେହେଁ ଅହଂକାର କରୁ ନ ଥିଲେ, ତେଣୁ ତତ୍କାଳୀନ ସମାଜର ବହୁ ପଣ୍ଡିତ ଓ ଲେଖକ ତାଙ୍କ ସାହାଯ୍ୟରେ ନାନାଭାବରେ ଉପକୃତ ହୋଇଅଛନ୍ତି ।

କବିସୂର୍ଯ୍ୟ ଗ୍ରନ୍ଥାବଳୀ

ଦ୍ୱିତୀୟ ଖଣ୍ଡ

କିଶୋରଚନ୍ଦ୍ରାନନ୍ଦ ଚମ୍ପୂ

ଓ

ଦ୍ରୌପଦୀ-ରତ୍ନାକର

କିଶୋରଚନ୍ଦ୍ରାନନ୍ଦ ଚମ୍ପୂ

ଶ୍ରୀ ରାଧାକୃଷ୍ଣାଭ୍ୟାଂ ନମଃ

ମଙ୍ଗଳାଚରଣ

ଚେଲେନ ଯେନନବ କୃଷ୍ଣାବସନହୃତିରଣେଽଧୃତବେଶନୈପୁଣ୍ୟପୁଣ୍ୟଂ,
ପାର୍ଥାନର୍ଥାନ୍ କୁରୁଣାମଧିପତିଭିହୃତାନ୍ ଯୋ ଜହାରାହବାର୍ତ୍ତୌ ।
ସତ୍ୟାମତ୍ୟାନମ୍ରବାକ୍ ଯୋ ଭୁବମମରତରୁଂ ସ୍ୱର୍ଗତୋଽନର୍ଗଳୌକାଃ,
ହନ୍ତା ଦନ୍ତାବଳାରେଃ ସ ପରମପୁରୁଷଃ ସନ୍ତତଂ ଶଂ ତନୋତୁ ।

ଭାଷା ଶୁଦ୍ଧା ନୂତନମତଃ ସଦ୍ଭେଦଂ ବ୍ୟାଖ୍ୟାଶସ୍ତ୍ରୁତ୍ ଯୋ ବସ୍ତୁଶ୍ଚାନ୍ତସ୍ଥଂ,
ତମାଶ୍ରିତ୍ୟ ହୃଦସ୍ଥାଧିଷ୍ଠାନଂ ସତ୍ୟଂ ଶିବଂ ସୁନ୍ଦରମାଶ୍ରୟେଽହଂ ।

ସଂସ୍କୃତ ଟୀକା—ଗ୍ରନ୍ଥାରମ୍ଭେ 'ମଙ୍ଗଳମାଚରତି ଚେଲେନ' ଇତି । ଯେନ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣେନ ଇନ୍ଦ୍ରାମ୍ନିତ୍ର ସଭାରେ କୃଷ୍ଣାୟୈ ଦ୍ରୌପଦ୍ୟୈ କୁରୁସଭାୟାଂ ଦୁଃଶାସନ ଦୁଃଶାସନେନାକୃଷ୍ଟବସ୍ତ୍ରାୟୈ ଇତ୍ୟର୍ଥଃ, ବସନବିତରଣେ ବସ୍ତ୍ରପ୍ରଦାନେ ସ ଉଦ୍ଭବେଶ ସ୍ମୃତିରୂପ ଯତ୍ ନୈପୁଣ୍ୟଂ ତଦେବ ପୁଣ୍ୟଂ ଚେଲେନ ଅତନୁତ; ଯଃ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଃ କୁରୁଣାମଧିପତିଦୁର୍ଯ୍ୟୋଧନେନ ହୃତାନ୍ ପାର୍ଥାନାଂ ଯୁଧିଷ୍ଠିରାଦୀନା-ମନର୍ଥାନ୍ ଅନିଷ୍ଟାନି ଆହବେ କୁରୁକ୍ଷେତ୍ରଯୁଦ୍ଧଂ ଆର୍ତ୍ତିରେବ ଜହୁ : ଜହାର ଅପଜହାର; ଯୋଽନର୍ଗଳୌକା! ଅନିବାରିତଗମନଶାଳୀ ସତ୍ୟାୟାଃ ସତ୍ୟଭାମାୟାଃ ପ୍ରପନ୍ନ୍ୟାଃ ମତ୍ୟା ବୁଦ୍ଧ୍ୟା ଉତ୍ପନ୍ନକ୍ରୁଦ୍ଧଃ ନମିତ୍ୟର୍ଥଃ ଅମରତରୁଂ ପାରିଜାତବୃକ୍ଷଂ ସ୍ୱର୍ଗତଃ ସ୍ୱର୍ଲୋକାତ୍ ଭୁବଂ ପୃଥ୍ୱୀଂ ଆନମ୍ରତ୍ ଆନୀତବାନ୍, ଦନ୍ତାବଳାରେଃ ଗ୍ରାହଗ୍ରସ୍ତସ୍ୟ ଗଜରାଜସ୍ୟ ଅରେଃ ଶତ୍ରୋଃ ହନ୍ତା ନାଶକଃ ସ ପରମପୁରୁଷଃ ସନ୍ତତଂ ସର୍ବଦା ଶଂ ମଙ୍ଗଳଂ ତନୋତୁ ବିସ୍ତାରୟତୁ ।

। ଉତ୍କଳ ଅନୁବାଦ—କୁରୁସଭାରେ ଦୁଃଶାସନ ବସ୍ତ୍ର ଆକର୍ଷଣ କରନ୍ତେ ଦ୍ରୌପଦୀଙ୍କୁ ବସ୍ତ୍ର ଦାନ କରି ଯେ ଏହି ସଂସାରରେ ପୁଣ୍ୟକୀର୍ତ୍ତି ବିସ୍ତାର କରିଥିଲେ, ଦୁର୍ଯ୍ୟୋଧନ ପାଣ୍ଡବମାନଙ୍କର ଯେତେ ସବୁ ଅନିଷ୍ଟ କରିଥିଲା, ସେ ସବୁକୁ ଯେ କୁରୁକ୍ଷେତ୍ର ଯୁଦ୍ଧାଗ୍ନିରେ ଆହୁତିରୂପେ ପ୍ରଦାନ କରିଥିଲେ, ସ୍ୱପତ୍ନୀ ସତ୍ୟଭାମାଙ୍କ ଅନୁରୋଧରେ ଯେ ପାରିଜାତ ବୃକ୍ଷକୁ ସ୍ୱର୍ଗରୁ ଭୂଲୋକକୁ ଆଣିଥିଲେ, କୁମ୍ଭୀର-ଦ୍ୱାରା ଆକ୍ରାନ୍ତ ହୋଇଥିବା ଗଜରାଜଙ୍କୁ ଯେ ଉଦ୍ଧାର କରିଥିଲେ, ସେହି ପରମ ପୁରୁଷ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ ସର୍ବଦା ମଙ୍ଗଳ ବିସ୍ତାର କରନ୍ତୁ ।

କ୍ୱ ନୃତ୍ୟଫଟାନଟାଚରଣଲଗ୍ନମଙ୍ଘ୍ରିଦ୍ୱୟଂ
ମଣିଃ କ୍ୱ ଚ ଲସଲ୍ଲଲାଟଜଚଳାଚଳଶ୍ରୀଶଂ ପୁନଃ;
ତୟୋଃ କ୍ୱ ଘଟନୋଦ୍ଭଟୌ କଦନକଲ୍ପନଂ ସ୍ୱଳ୍ପଧୀ—
ରହଂ କ୍ୱ ଚ କଥଂ ହଠାଦୁଦ୍ଧତମୀକ୍ଷଣଂ ସାହସଂ ।

ଇତ୍ୟେବମିହ ମହାରସମୂର୍ତ୍ତ୍ୟୋଃ ପ୍ରେମସମ୍ପଦଭୁଙ୍ଗଦ୍ୱୟୋଃ ଯଥା ତଦ୍ୱାଦଶାଙ୍ଗନାବୃନ୍ଦୈଃ ସ୍ୱଭାବଶୀଳୟୋଃ ମଧ୍ୟେ ମଧୌ ବର୍ଣ୍ଣିତ-ନ୍ୟାୟାନ୍ତ୍ୟୟିତାନ୍ତରସ୍ୟ ସଙ୍କେତସ୍ୟ ଶ୍ରୀନନ୍ଦନନ୍ଦନସାମ୍ରାଜ୍ୟ-ଲକ୍ଷ୍ମୀସମ୍ପନ୍ନତ୍ରିଲୋକୀକ୍ରୀଡାନେକାନେକଯୋଃ ଭଗବତୋ ମାଧୁର୍ଯ୍ୟସ୍ୟ ମୁକୁନ୍ଦକୃପାବଲାପିନ୍ଯା ରାଧୟା ସହ ଲୀଳାଂ ସ୍ମୃତ୍ୱାପି ସ୍ୱଗ୍ଲାନିଂ ଦର୍ଶୟିତୁମିଚ୍ଛନ୍ତି ବର୍ଣ୍ଣୟିତୁମାହ ।

ଟୀକା—ସାଶ୍ରୁଂ ବଦତି ସ୍ୱାମିକାଙ୍କ୍ଷଂ ହରିହରତି କ୍ୱଚିଦ୍ବ୍ରଜେ । ଅହୋ କାଳିୟସ୍ୟ ଫଟାୟାଂ ଫଣାୟାଂ ନଟାଚରଣେ ନର୍ତ୍ତନେ ଲଗ୍ନଂ ଅଙ୍ଘ୍ରିଦ୍ୱୟଂ ଚରଣଦ୍ୱୟଂ ଯସ୍ୟ ତତ୍ ତଚ୍ଚ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣାଖ୍ୟଂ ଦ୍ରବ୍ୟମଣିଃ କ୍ୱ ଭୂତ୍, କସ୍ୟାଃ ମହାରଶ୍ମିତାନାଂ ଶାନ୍ତନାନାଂ ନାଡେଃ ଶ୍ରେଣ୍ୟାଭିଷ୍ଟସ୍ୟ ଚୈତିଚଂ ଜାମ୍ବୁନଦମସ୍ତ୍ରେଷୁ ଶ୍ରୀରାଧାସ୍ୱରୂପମଣିରତ୍ନବାଃ ପୁନଃ କ୍ୱ ତୟୋର୍ବୃନ୍ଦାବନପୋଃ ପ୍ରେମ-ଫଲ୍ଗୁଦ୍ବୟୋରିତ୍ୟର୍ଥଃ ଘଟନୋଦ୍ଭଟୌ ମେଳନଜନ୍ୟାୟାଂ କଦନକଲ୍ପନଂ ଚକ୍ଷୁକଲ୍ପନା କ୍ୱ, ସ୍ୱଳ୍ପଧୀଃ କ୍ଷୀଣବୁଦ୍ଧିରହଂ ତ କୁ କଥଂ ହଠାଦ୍ଦୃଢଂ ସାହସଂ ସାହସିକତା ପ୍ରକୃତିସ୍ୱରୂପୟୋଃ ଶ୍ରୀରାଧାକୃଷ୍ଣୟୋର୍ମେଳନଜନ୍ୟାୟାଂ ତତ୍ପ୍ରକାରସ୍ୟ କର୍ମଣି-ରୂପଂ ଅବାଙ୍ମନସଗୋଚରମିତି ଭାବଃ କୃପଣଂ ଜାତଂ । ସ୍ୱଶକ୍ତିସ୍ୱରୂପିଣ୍ୟା-ଦର୍ଶନେଚ୍ଛୟାଃ କଦାଚିତ୍କଳ୍ପନମୁଦ୍ଭବଯୋଃ ପ୍ରତ୍ୟାପିମନ୍ଦଦର୍ଶନେଚ୍ଛମ୍ୟ ମମାସ୍ତ୍ୟୁପ୍ୟାମଃ ସ୍ୱସ୍ୱକ୍ଷ୍ୟେ ଭଗବଦ୍ଭକ୍ତ୍ୟାଶାପେକ୍ଷ୍ୟ ଇତି ଫଳତୋଽର୍ଥଃ ।

ଅନୁବାଦ—ଯାହାଙ୍କର ଚରଣଦ୍ୱୟ କାଳୀୟ ସର୍ପର ଫଣାରେ ନୃତ୍ୟ କରିବାରେ ନିପୁଣ, ସେହି ଇନ୍ଦ୍ରନୀଳରୂପୀ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ କେଉଁଠାରେ, ସୁବର୍ଣ୍ଣ କେତକୀକୁ ଜୟ କରୁଥିବା ପ୍ରକୃତିରୂପିଣୀ ରାଧିକାଙ୍କର ଉଜ୍ଜ୍ୱଳ ଜ୍ୟୋତି ବା ପୁଣି କେଉଁଠାରେ ? ସେ ଦୁହିଁଙ୍କର ମିଳନାତ୍ମକ ଚମତ୍କାର୍ଯ୍ୟ କର୍ମରେ କଲ୍ପନା ବା କେଉଁଠାରେ ? କ୍ଷୀଣବୁଦ୍ଧି ମୁଁ ବା କେଉଁଠାରେ ? ହଠାତ୍ ବର୍ଣ୍ଣନ ମୋର ଏପରି କାର୍ଯ୍ୟରେ ପ୍ରବୃତ୍ତ ହେବାରେ ସାହସ ହେଲା ।

ଟୀକା—ଅଳ୍ପଧୀଃ କ୍ଷୀଣବୁଦ୍ଧିରହଂ କଥଂ ରାଧୟା ସହ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣସ୍ୟ କେଳିକଳ୍ପ-ମଲୌକିକଂ ଲୀଳାଂ କଳ୍ପାମୀତି ବର୍ଣ୍ଣୟିତୁମାହ । ତଂ ଲୁଠସ୍ୟ ଭଗବତ ଭକ୍ତ୍ୟ-ପେକ୍ଷାସ୍ତ୍ୟାପାଦ. ମହତାନାଂ ଗୁଣତାନାଂ ମହତ୍ମ ମହୋତ୍ସବଧର୍ମକାମଗୁଣମାଧକ

ଇତ୍ୟର୍ଥଃ, ପୁନଃ କିଂଭୂତସ୍ୟ, ମହେନ୍ଦ୍ରମଣେରିନ୍ଦ୍ରନୀଳମଣେର୍ମୈତ୍ରୀମୁଖୀଣାଂ ଭରଣୀନାଂ ଯଃ ସନ୍ଦୋହଃ ସମୂହସ୍ତସ୍ୟ ସନ୍ଦୋହନଂ ତନ୍ମୂଲମଣିମନ୍ଥଃ ଶରୀରକାନ୍ତିର୍ଯସ୍ୟ ତସ୍ୟ, ପୁନଃ କିଂଭୂତସ୍ୟ, ମଧୁରେ ମଧୌ ମନୋହରେ ବସନ୍ତେଽପି. ଗୃହୀତ-ଶାଳନୌ ଭୂମଣ୍ଡଳଭୂତସ୍ୟ, କୃଷ୍ଣ ଗୋପାଳରାସୋଦଲେନ ପ୍ରକାଶିତେନ କାତ୍ୟାୟନ୍ୟର୍ଚ୍ଚନ ବ୍ୟବହାରସମ୍ବନ୍ଧେନ ସିଦ୍ଧାନ୍ତସ୍ୟ ପରମାସ୍ୱାଦନ୍ୟା କଲୁଷିତସ୍ୟ ସ୍ୱସଙ୍କଳ୍ପଦୌ ଗୋପସ୍ତ୍ରୀସମ୍ପର୍କସ୍ୟ କୃଷ୍ଣଦର୍ଶନାଦନ୍ୟ ସ୍ୱବଃ, ଯଦ୍ୱା ବଧୂବଡ଼-କାତ୍ୟାୟନୀଂ କାନ୍ତାଯନ୍ତ୍ରିତଶାୟୀଣୀମନୁଦ୍ୟ ଶରୀରସ୍ୟ ସିଦ୍ଧାନ୍ତଃ ପ୍ରତିଷ୍ଠାପଦେନ ପ୍ରାପିତୌ ଯସ୍ମାତ୍ ତାଦୃଶସ୍ୟ, 'ଶଙ୍କମୂର୍ତ୍ତ୍ୟାଽଽଦେଶ୍ୟତେ କବିଷ୍ଟାରଂଶା ମହୀଂସ୍ୱନ' ଇତ୍ୟାଦି ଶାସ୍ତ୍ର ପ୍ରସିଦ୍ଧବଚନାତ୍ * ସନ୍ଦେଶୁତସ୍ୟ ନୀଳବର୍ଣ୍ଣାଶ୍ରିତାରଣସ୍ୟ, ସ୍ୱଧର୍ମ ଦର୍ଶୟନ୍ତି, ପୂର୍ବକୃତାବତାରସ୍ୟେତି—ଅଶ୍ୱତ୍ଥପୋଷଣେନ ଅଶ୍ୱିନୀକୃତଃ ସନ୍ଦୋହେନଶଚୀନ୍ଦ୍ରିୟଭୂତାଃ ଯତ୍ପୂର୍ବତା ଅନେକେଽନେକଧେଷୋ ବସୁହୀନା ତେନ ତସ୍ୟ ସର୍ବତ୍ରତେଜସାଣୀବ ବନ୍ଦନୀୟଂ ସୂର୍ଯ୍ୟବର୍ଣ୍ଣବନ୍ଧନଂ କୃତବାନ୍ ଇତ୍ୟର୍ଥଃ (ଭୂତଳମ୍ପଦଲକ୍ଷ୍ମୀ ବୃନ୍ଦାବନେ ପିତୃଣ୍ଡିଲ ଇତ୍ୟମରଃ) ଯଦ୍ୱାତ ଶୀଘ୍ରଶୀଳାଲନୌ ମାର୍ତ୍ତଣ୍ଡସ୍ୟ ସୂର୍ଯ୍ୟସ୍ୟ ପୂର୍ବକୃତାତ୍ ପ୍ରୀତ୍ୟାଽନେନତା କୃତବତାନ୍ୟା ଭୂବାସବତାରଂ ରେବନ୍ତକନ୍ୟା ରାଧୟା ପ୍ରକୃତଭୂମିଷ୍ଠାଂ ସହ । ପୂର୍ବ କଲ ଭଗବାନ୍ ମାର୍ତ୍ତଣ୍ଡ ପ୍ରକୃଷ୍ଟଂ କନ୍ୟାରୂପେଣ ଲବ୍ଧୁଂ ପଞ୍ଚ ତପସ୍ତେପେ, କୃଷ୍ଣାବତାରକାଳେ କୃଷ୍ଣରୂପ-ରୂପେଣ ଭୂବ୍ୟବତାରଂ ଗୃହୀତସ୍ୟ କନ୍ୟାରୂପେଣ ପ୍ରକୃଷ୍ଟବର୍ଣ୍ଣାନୁଦତ ଯୋଗ୍ୟତ୍ୱଂ ବାଞ୍ଛା ।

ଅନୁବାଦ—ପୂର୍ବକାଳରେ ସୂର୍ଯ୍ୟ ପ୍ରକୃଷ୍ଟ କନ୍ୟାରୂପରେ ପାଇବା ପାଇଁ ସର୍ବକାଳ ତପସ୍ୟା କରିଥିଲେ; ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ ଯେତେବେଳେ ଭୂତଳରେ ଅବତାର ଧାରଣ କଲେ, ତତ୍ପୂର୍ବରୁ ସୂର୍ଯ୍ୟ କୃଷ୍ଣଙ୍କ ରୂପରେ ଜାତ ହୋଇଥିଲେ, ପ୍ରକୃତ ସ୍ୱରୂପରେ ତାହାଙ୍କର କନ୍ୟା; ଯେ ମହାମହିମାଶାଳୀ ତାହାଙ୍କ ଦେହକାନ୍ତି ଇନ୍ଦ୍ରନୀଳମଣି ତେଜ ସଦୃଶ, ମନୋହର ବସନ୍ତ ଋତୁରେ ସ୍ନାନ କରିବାବେଳେ ସମସ୍ତ ଗୋପବଧୂମାନେ ତାହାଙ୍କ ସନ୍ଦେଶର ହୋଇ ଜାଣିପାରି ଆତ୍ମସମର୍ପଣ କରିଥିଲେ, ସେହି ନନ୍ଦନନ୍ଦନ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କର ରାଧାଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ଯେଉଁ ଅଲୌକିକ ଲୀଳା ହୋଇଥିଲା, ମୁଁ ସାମାନ୍ୟ ବୁଦ୍ଧିରେ ତାହା କିପରି ବର୍ଣ୍ଣନା କରିବି ? କବି ଏହିପରି ଚିନ୍ତା କରିଥିଲେ ।

---

* କେଚିତ୍ ବଧୂବଡ଼କାତ୍ୟାୟନ୍ୟାଃ ସିଦ୍ଧାନ୍ତସ୍ୟେତି ପଠନ୍ତି । କେଚିତ୍ତୁ ସିଦ୍ଧାନ୍ତୌ ମୀମାଂସିତୌ ବଧୂବଡ଼କାତ୍ୟାୟନ୍ୟୌ ଯେନ ତସ୍ୟ ଗୋପାଙ୍ଗନାଭିଃ ପ୍ରକାଶିତ କାତ୍ୟାୟନ୍ୟର୍ଚ୍ଚନେ ମୀମାଂସକସ୍ୟେତି ବ୍ୟାଖ୍ୟାୟନ୍ତେ ।

ଗୀ ସ୍ୱର୍ଗୀୟ ପ୍ରକାଶ ପ୍ରତି ଉକ୍ତି

ରାଗ—ସାବେରୀ

କି ଦେଖିଲି ଦେବି, ଅଦ୍ଭୁତ ଦୃଶ୍ୟଟି ସ୍ୱପନରେ,
କାଲି ଯା ପୂରବୁ ଦେଖି, * ଢଳନା ଢଳି ମୋ ଆଖି,
ନୀଳ ଇନ୍ଦୀବର ଅରଡରେ । ପଦ ।
ଦେଖିଲି କଦମ୍ବ ନିକର, ଦୋହଲେ କି ଶ୍ୟାମଳତାର,
ଦୋଳ ଯେ ରବିସୁତାର ତୀରେ,
ବଂଶୀ ମୋର ଜଳେବର, ଦେହ'ଲଗାଇ ଅଥପାର,
ଯାହାଙ୍କୁ ଡକାଇ ଗାର ଗୀତେ । ୧ ।
କୁସୁମକୋଦଣ୍ଡ କାଣ୍ଡ, ଦେଖିତ କରିଥିଲା ଷଣ୍ଡ,
କର୍କଶ କୋହ୍ନବା ଝଲକରେ,
କହୁଛି ବରଜ-ଲକ୍ଷ୍ମୀ, ଦେଖିଲି ହେଲି ମୋ ମକ୍ଷୀ,
ମଜ୍ଜିଗଲି କି ଜଗ୍ଧ-ରସରେ । ୨ ।
କି ମୋହନ ଲୀଳା ଧର କୋଟି କଳା କର ଶିଖ,
ଯୁବତୀ ଦେଖ ଶ୍ୟାମ ମୂରତିରେ,
କୁହା କରେ ମୁଁ ଧାଉଁ, କାହିଁକି ସୁରଜ ତାଙ୍କୁ,
ଶରୀରୁ ଉଭାଇ ଜଳଘରେ । ୩ ।
କି ଗୀତ କି ନାଚଣୀର, କି କୁଳବରତ ଫଳ,
ଓଷ୍ଠ ପାଇଲି ମୋ ମନରେ ?
କୋମଳତର ମୋହନ କୁଞ୍ଜକୁଟୀରୁ ନିଃସ୍ୱନ
ଆସି ଚୁମ୍ବି ଦେଲା ମୋ ଶ୍ରୁତିରେ । ୪ ।
ଜଳବଳି ଛଟପଟ ହୋଇ ଯାଉଛି ନିପଟ,
ସନ୍ଦେଶ ଅଶନ-ବିରହରେ,
କହଇ ଶ୍ରୀ ବାଲୁକେଶ, ଶରଣ-ଧାରଣୀଶ୍ୱର,
ଏ କି ଦଣ୍ଡ ବନା ଯୀବନରେ । ୫ ।

---

* ପାଠାନ୍ତର—କାଲି ଯା ପୂରବୁ ସଖି ।

(କ) ସ୍ୱପନରେ—ସ୍ୱପ୍ନରେ; ଢଳନା ଢଳି—ଓଲଟାଇଲି; ଅରଡରେ—ନିଦ୍ରା ଅବସ୍ଥାରେ; ଶ୍ୟାମଳତା—ଶ୍ୟାମଲତା ବା କାଳିମା; ରବିସୁତା—ଯମୁନା; ଅଥପାର—ଅସ୍ତବ୍ୟସ୍ତ; ଶର—ବାଣ; କର୍କଶ କୋହ୍ନବା—କୋମଳ; ଝଲକ—ଶର ଉଚ୍ଛିନ୍ନତା, ତୁଣୀର; କଳାକର—ଚନ୍ଦ୍ର; ନିଷ୍ଠା—ନିଦ୍ରା, ଶରୀରୁ—

ଗର୍ବିଣୀଙ୍କ; ଜରତୀ—ବୃଦ୍ଧା (ରାଧାଙ୍କ ଶାଶୁ ବୁଢ଼ୀ ଜଟିଳା); ରୁଚି—ଦୀପ୍ତି, କାନ୍ତି; ମୁଖ—କାଳ; ନିପଟ—ଏକାନ୍ତ; ସବେଶ—ଶଯ୍ୟା; ଅଶନ—ଭୋଜନ; ଶର୍ବରୀ—ଅମ୍ବର; ଶରଣଧରଣୀଶ—ଆଠଗଡ଼ ରାଜ୍ୟର ରାଜା (ଗଞ୍ଜାମ ଜିଲ୍ଲାର ଆଠଗଡ଼ରେ ବସନ୍ତବେଳେ ପୁରୀର ରାଜା ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କ ପଦ ଶରଣ ନେଇଥିବାରୁ ଆଠଗଡ଼ ‘ଶରଣଗଡ଼’ ନାମରେ ଅଭିହିତ ହୁଏ)।

ଏବେ ରାଧା ଲଳିତାଙ୍କୁ କହିଲେ, ହେ ସଖି, କଣ ହେଲା ! ଆଜି ମୋ ଆଖି ଗୋଟିଏ ଗାଢ଼ ନୀଳଆ ବର୍ଣ୍ଣର ଜର୍ଜିରୁ ବାହାରି ଅଦ୍ଭୁତ ଅବସ୍ଥାରେ ଦେଖି ଯାହା ଠକିଗଲା, ତାହା ମୁଁ କଥାରେ କହି ପାରୁ ନାହିଁ * । ସଦା । ଯମୁନା କୂଳରେ ଥିବା କେଳିକଦମ୍ବ ଲତାକୋଳରେ ଗାଢ଼ ଶ୍ୟାମବର୍ଣ୍ଣର ଜ୍ୟୋତି ଗୋଟିଏ ତେଜ ଦେଖିଲି । ମୁଁ ଯାହାକୁ ଭାବେ, ସେହି କାମଦେବର ଶରରେ ମୋର ଦେହ ଏକାବେଳକେ ବିଦ୍ଧ ହୋଇଗଲା । ୧ । କାମଦେବ ସମ୍ମୁଖରେ ବାହାର କରି ଛାଡ଼ିବ ବୋଲି ତାହାର କୋମଳ ଶରମୁଣାରେ କେତେ ଶର ଜମା କରି ରଖିଥିଲା । ସେଗୁଡ଼ିକ ମୋତେ ମାରିବାରୁ, ମୁଁ ଏକ ଚିନ୍ତା କରୁଛି, ଓଃ କେଉଁଠାରେ, କେଉଁଠାରେ ତାଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ମିଳିବା ପାଇଁ ମୋର ମନ ଚଞ୍ଚଳ ହୋଇ ଉଠିଲା । ୨ । ଅହୋ ! ସେ ଶ୍ୟାମଳବର୍ଣ୍ଣ ତେଜୋମୟ ରୂପରେ ଏ ମନୋହର ଭୁବନରେ କୋଟି ଚନ୍ଦ୍ରର ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟ ମୁଣ୍ଡ ରଖିଅଛି । ତାଙ୍କୁ ଦେଖିବା ବେଳୁ ମୁଁ ବିଧାତାକୁ ନିନ୍ଦା କରୁଅଛି କେ, ସେ ତାଙ୍କୁ ସୃଷ୍ଟି କରି ମୋତେ (ନିଜ ଶାଶୁଙ୍କୁ) କାହିଁକି ଏତେ ଦର୍ପ ଅର୍ପଣ ଦେଇଅଛି ? ୩ । ହେ ସଖି ! ସେତେବେଳେ ଶାନ୍ତି, କାନ୍ତି, ସୁଖ, ଦର୍ପ କି ଗୁଣଫଳ କୌଣସିଟା ମୋ ମନରେ ଠାବ ପାଇଲା କି ? ଅର୍ଥାତ୍ ମୁଁ ଏ ସବୁ ଭୁଲିଗଲି । ଏହି ସମୟରେ କେଳିକଦମ୍ବ ଲତାର କୁଞ୍ଜ ଭିତରୁ ଗୋଟିଏ ଅତି କୋମଳ ମନୋହର ସ୍ୱନ (ବଂଶୀରବ) ମୋ କର୍ଣ୍ଣକୁ ଚୁମ୍ବି ଦେଲା ଅର୍ଥାତ୍ ମୋ କାନରେ ପ୍ରବେଶ କଲା । ୪ । ସେହି ସମୟରୁ ନିଦ୍ରା ଏବଂ ଭୋଜନରେ ମୋର ରୁଚି ଅଟିଅଛି ଅର୍ଥାତ୍ ମୁଁ ଶୋଇ ପାରୁ ନାହିଁ କି ମୋତେ ଭୋକ ହେଉ ନାହିଁ, ତେଣୁ ମୁଁ କଳବଳ ଛଟପଟ ହୋଇ ଯାଉଅଛି । ଶରଣଧରଣୀଶ ଅର୍ଥାତ୍ ଆଠଗଡ଼ର ରାଜା ବାଲୁକେଶ କହନ୍ତି, ରାଜା ପ୍ରୀତିରେ ଏ ଦଣ୍ଡ କାହିଁକି ହେଲା ? ୫ ।

---

* ଏହି ପଦର ବ୍ୟାଖ୍ୟାରେ କେହି କେହି କହନ୍ତି, କଳାଜର୍ଜିରର ଅର୍ଥରେ ଅର୍ଥାତ୍ ଗାଢ଼ ନୀଳ ବର୍ଣ୍ଣର କର୍ଜିରୁ ଯେ ଅର୍ତ୍ତି ଅର୍ଥାତ୍ ପୀଡ଼ା ପ୍ରଦାନ କରନ୍ତି ଅର୍ଥାତ୍ ନୀଳଜର୍ଜିର ବେଶରେ ସଜ୍ଜିତ କରୁଥିବା ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କ ତେଜକୁ ଦେଖିଲି; ଆଉ କେହି କେହି କହନ୍ତି, ଏଠାରେ ଆରତ ଶବ୍ଦ ଅଳଙ୍କ ବା ଆସକ୍ତିର ଅର୍ଥରେ ପ୍ରଯୁକ୍ତ ହୋଇଅଛି । ଗାଢ଼ ନୀଳବର୍ଣ୍ଣ ଜର୍ଜିରେ କରୁଥାଉଥିବା ଅଳଙ୍କୁ ଦୂରରୁ ଦେଖି ମୋ ଆଖି ଯାହା ଠକିଗଲା—ଇତ୍ୟାଦି ।

(ଖ) ନାଦଃ କୋଽପି ନିତମ୍ବିନୀଜନମନଃ ପ୍ରୋତ୍ସାହନଃ ଶ୍ରୂୟତେ,
ଭାନ୍ତିଃ କାପି ଚଲତ୍ କଳାପମୁକୁଟାଲଙ୍କା ଦୃଷ୍ଟ୍ୟାସ୍ତବେ,
ସ୍ଥୈର୍ଯ୍ୟଂ ତତ୍ ପ୍ରସ୍ତୁତ ସ୍ଖଳତ୍ୟପି ବଲାତ୍ ବ୍ରୀଡ଼ାତପା ବଲା-
ଦ୍ୱସ୍ତ୍ରାନ୍ତଂ ସଖି ଦୃଶ୍ୟତେ କମପ୍ୟହୋ ମାହେନ୍ଦ୍ରଜାଲଂ ମହତ୍ ।

ସଖି । ଶିଖଣ୍ଡାପୀଡ଼ମନୋହରଃ ପ୍ରତ୍ୟଗ୍ରାମ୍ବୁଦବନ୍ମେଦୁରଃ ସମ୍ଭ୍ରତ-
କଣ୍ଠୋପକଣ୍ଠୋପଚନ୍ଦ୍ରଃ କୋଽପି ସମୁଦ୍ରୋ ମଞ୍ଜୁଶ୍ୟାମଳଃ ସମାଲୋକ୍ୟ
ମତ୍ପ୍ରେୟସ୍ୟାଦ୍ଭୁତାଂ ଶ୍ରୀମତ୍ୟାଂ ତାଂ ପ୍ରତି ଲଳିତା ।

ଟୀକା—(ଖ) ଅଦୋ ଯଥା ମୁକୁନ୍ଦଶ୍ୟୈବ ଭୂଷଣାଦି ସ୍ୱସ୍ତରେଣ ଲଳିତାଯାଃ ସମୀପେ ପ୍ରକାଶ୍ୟତ ନାଦଃ କୋଽପୀତି । ହେ ସଖି, ନିତମ୍ବିନୀ-ଜନାନାଂ ଯୁବତିଜନାନାଂ ମନସାଂ ପ୍ରୋତ୍ସହନ ଉଦ୍‌ବେଗଜନକଃ କୋଽପି ଅନିର୍ବଚନୀୟୋ ନାଦଃ ଶ୍ରୂୟତେ ଶ୍ରୂୟମାନସ୍ୟ ଇତି ଶେଷଃ । ଚଲନ୍ତଃ କମ୍ପମାନାଃ କଳାପାଃ ମୟୂରପିଚ୍ଛାଃ ଯତ୍ର, ଏତାଦୃକ୍ ମୁକୁଟଂ ଯସ୍ୟ ସ ତଥୋକ୍ତଃ ଅଲଙ୍କ ଅଦ୍ଭୁତୋ ଯସ୍ୟାସ୍ତାଦୃଶୀ କାପି ଅନିର୍ବଚନୀୟା କାନ୍ତିସ୍ତେଜଃ ଅସ୍ମାକେ ମମ ଦୃଷ୍ଟୀ ଦୃଷ୍ଟ୍ୟୋ ସ୍ପୃଷ୍ଟବତୀ; କମପି ଅନିର୍ବଚନୀୟଂ ତେଜୋ ମମ ଚକ୍ଷୁର୍ବିଷୟୀଭୂତମଭୂଦିତ୍ୟର୍ଥଃ । ତଦନ୍ତରମେବ ଚନ୍ଦ୍ରବ୍ରୀଡ଼ାଦାରଭ୍ୟ ସ୍ଥୈର୍ଯ୍ୟଂ ସ୍ଖଳତି, ଧୈର୍ଯ୍ୟଗ୍ଲାନାଦ୍ଦଂ ଯନ୍ମମ । କଳାପଃ ପରିବେଦନଂ ବଲାତ୍ ଧୈର୍ଯ୍ୟାଦଙ୍କଂ ଭ୍ରଂଶୟିତ୍ୱା ଚଲତି ବର୍ଦ୍ଧତେ, ଅଣ୍ୱତଶ୍ଚଭୂର୍ଦ୍ଦିକ୍ଷୁ ମାହେନ୍ଦ୍ରଜାଲଂ ମହତ୍ ଇନ୍ଦ୍ରମହେଶ୍ୱର ଜାଲଂ ତେଜଃ ଅସ୍ତ୍ରାନ୍ତଂ କରଣ୍ଡଂ ଯଥା ସ୍ୟାତ୍ ତଥା ଦୃଶ୍ୟତେ ମୟେତି ଶେଷଃ ।

ପୁନସ୍ତମେବାର୍ଥଂ ଶବ୍ଦାନ୍ତରେଣ ବାକ୍ୟେନ ସ୍ଫୁଟୀକୁର୍ବନ୍ତି ସଖି ଶିଖଣ୍ଡେତି । ଅୟି ସଖି, ମୟା କୋଽପି ମହସାଂ ତେଜସାଂ ଅନଳଃ ସମୁଦ୍ରଃ ସମାଲୋକ୍ୟ-ସ୍ତିଷ୍ଠ ସମାଲୋକ୍ୟ ଦୃଷ୍ଟଃ, କୀଦୃଶଃ ମହସାଂ ସମୁଦ୍ରଃ ? କିଞ୍ଚିଦ୍‌ବିଶେଷଣୈର୍ଦ୍ଦର୍ଶୟନ୍ତି, ଶିଖଣ୍ଡ ଏବ ଆପୀଡ଼ଃ ଶିରୋଭୂଷଣଂ, ତେନ ମନୋହରଃ ପ୍ରତ୍ୟଗ୍ରୋ ନବୀନୋ ଯୋ ମୁଦରେ ମେଘସ୍ତଦ୍ୱତ୍ ମେଦୁରଃ ସ୍ନିଗ୍ଧୋ ନବମେଘଶ୍ୟାମଳ ଇତ୍ୟର୍ଥଃ, ପୁନଃ କୀଦୃଶଃ, ସମ୍ଭ୍ରତଂ ଅତ୍ୟୁଦଗ୍ରଂ ଯତ୍ କଣ୍ଠଂ କଣ୍ଠଂ ତସ୍ୟ ଯ ଅଟୋପଃ ଅଙ୍ଗସୌଷ୍ଠବଂ ଚନ୍ଦ୍ରଃ କୁଣ୍ଡଳଃ ସମୁଜ୍ଜ୍ୱଳତ୍ୟାଦ୍ୟନ୍ତଲକୁଣ୍ଡଳ ଇତ୍ୟର୍ଥଃ, ଶ୍ରୀମତ୍ୟାଂ ଇତ ଅଦ୍ଭୁତତ୍ୟାଂ ମତ୍ୟାଂ ତାଂ ପ୍ରତି ଲଳିତା କଥୟତି ।

ଅନୁବାଦ—(ଖ) ହେ ସଖି, ଯୁବତୀମାନଙ୍କର ଚିତ୍ତଉଦ୍‌ବେଗକାରୀ କେଉଁ ଅନିର୍ବଚନୀୟ ବଂଶୀଧ୍ୱନି ଶୁଣିଅଛେଁ ଏବଂ ତାଙ୍କର ଚଞ୍ଚଳ ମୟୂରପୁଚ୍ଛ ମୁକୁଟରୁ ବାହାରୁଥିବା ମନୋହର ତେଜ ମୋ ଚକ୍ଷୁ ସ୍ପର୍ଶ କରୁଅଛି ମୁଁ ଏହାକୁ

ଖ

ରାଗ—କେଦାର

ଖରାପ ତୁ ହେଲୁ ରେ,
ଖେଳଖେଳଖଞ୍ଜନାକ୍ଷି ତ ଖାହସ କଲୁ ରେ । ପଦ ।
ଖର୍ବ ହୋଇ ସୁରତରୁକୁସୁମ ବାଞ୍ଛିଲୁ ରେ,
ଖେଦବାଜ ନିଜ ହୃଦ-କେଦାରେ ବୁଣିଲୁ ରେ । ୧ ।
ଖିଅଳ ପରି ତୁ ଧନ ମନରେ ଭାଳିଲୁ ରେ,
ଖଳଭାବ ତୋହର ଭଲା ନାରୀକୁ ଗୁଣାଇଲୁ ରେ । ୨ ।
ଖଗ ଯୁବ ଝାଞ୍ଜିଲାବା ଶ୍ରୀଅଙ୍ଗ ପାଇଲୁ ରେ,
ଖମଣିମଣ୍ଡଳକୁ ତୁ କର ବଢ଼ାଇଲୁ ରେ । ୩ ।
ଖାଇ ଦେଲୁ ତ ଅମଳ ଅଚେତା ହୋଇଲୁ ରେ,
ଖାଣ୍ଡ ଖଣ୍ଡାଧାର ଗାଢ଼ ବକ୍ଷୁ ଶୋଇଲୁ ରେ । ୪ ।
ଖଟିଛି ଅପ୍ସରାଗଣନାଥ ତୋ ପଦେ ପଡ଼ିଲୁ ରେ,
ଖଣ୍ଡ ଭବେର ଧନ ଦେଖ ପଦେ ନ କହିଲୁ ରେ । ୫ ।

ଅଧୀର ହୋଇ ପଡ଼ୁଅଛୁ ଏବଂ ମୋ ଅନ୍ତରରେ ଘୋର ଦୁଃଖ ବଢ଼ୁଅଛି, ସେଥିପାଇଁ ମୁଁ ଯାହା ଇନ୍ଦ୍ରଜାଲମଣିର ଗୋଟିଏ ବଡ଼ଜନ୍ମ ଦେଖ ମୋତେ ଦେଖାଯାଉଅଛି ।

ହେ ସଖି, ମନ୍ଦରୁଚିହାସ୍ୟ ସ୍ପର୍ଶରେ ସୁନ୍ଦର ଦିଶୁଥିବା ଏବଂ ନବ ମେଘ ପରି ଶ୍ରୀମୂର୍ତ୍ତି ତ ବଡ଼ଜନ୍ମ ଦେଖିଲି । ଆହା ! ଉଦଣ୍ଡନୃତ୍ୟାଡମ୍ବରରେ ତାହା ମୁଁ ହେଳେ ନିପୁଣ ଦିଶୁଥିଲା । ଶ୍ରୀମତୀ ଏହା କହୁଥିଲେ ଲଳିତା ତାଙ୍କୁ ପ୍ରବୋଧିବାରେ କହୁଅଛନ୍ତି—"ଖରାପ ତୁ ହେଲୁ ରେ" ଇତ୍ୟାଦି ।

(ଖ) ଖେଳଖେଳଖଞ୍ଜନାକ୍ଷି—କ୍ରୀଡ଼ାରେ ଚଞ୍ଚଳ ହୋଇଥିବା ଖଞ୍ଜନ ପକ୍ଷୀର ନେତ୍ରର ଆଖି ପରି ଆଖି ଯାହାର; ଖାହସ—ବାହାର, ଖାଲ; ସୁରତରୁକୁସୁମ—କଳ୍ପବୃକ୍ଷଫୁଲ; ଖେଦବାଜ—ଦୁଃଖର ବୀଜ (ମଞ୍ଜି); କେଦାର—କିଆରି; ଖିଅଳ—ଥଟ୍ଟା, ପରିହାସ; ଖଳଭାବ—ଖଳୁଆ; ଖମଣି—ସୂର୍ଯ୍ୟ; ଅମଳ—ନିଶା; ଖାଣ୍ଡ ଖଣ୍ଡାଧାର—ଖଣ୍ଡାଧାରର ଧାର; ଖଣ୍ଡ—ଭଙ୍ଗାହୃଦ ।

ହେ ଚଞ୍ଚଳାକ୍ଷି ସଖି, ତୁ ଖରାପ ହୋଇଗଲୁ । ଏ ତୋର ବୃଥା ଦୁଃସାହସ । ଯେପରି ତୁ ବାମନ ମଣିଷଟିଏ ହୋଇ ସ୍ୱର୍ଗରେ ଥିବା କଳ୍ପବୃକ୍ଷର ଫୁଲ

(ଗ) ଦୃଷ୍ଟ୍ୱା ଚଞ୍ଚଳଚନ୍ଦ୍ରଖଣ୍ଡଳ ଚମ୍ପିକାରଞ୍ଜନଂ ତଦ୍ଭୁଜା,
କାବାସ୍ମିନ୍ନୁ ପୁଷ୍ପଭେଦନେ ନବବଧୂଟୀଷ୍ୱକାପ୍ୟଶୋକା ଭବେତ୍ ।
ବାଲେ ନୂତନପୁଷ୍ପକାଳସ୍ମରତୌ କାଲେଽପି ଭାତ୍ୟୁର୍ବକା—
ହଂସାମର୍ତ୍ୟକୁତୂହଳସ୍ୟ ଲୋକବଚସଃ କଂ ସାହସଂ ସ୍ୱୀକୃତଂ ।

ସନ୍ତ୍ରସନ୍ତ୍ରାଭିକାନ୍ତାତ୍ୟନ୍ତବିସ୍ମୟବଚନସ୍ୟ ଦେବୀକାଶଗଲ୍ଲାକାବଲୋକ-ଲୋଚନସ୍ୟ ଭବତ୍ୟା ସୁବର୍ଣ୍ଣକାଞ୍ଚିପାତନ୍ତୁଭ୍ୟାଦିଷ୍ଟପାତନ ଶ୍ରୀଖଣ୍ଡଶେଖରେ ନଷ୍ଟପଦ୍ମିନୀ ତମାଲମାଳମେଚକେ ମହଦପି ବ୍ୟଥିତ ସାପେକ୍ଷକଣ୍ଟକାକ୍ଷେପ-ବିଳାସଃ ।

ତୋଳିବାକୁ ହାତ ବଢ଼ାଇଲୁ । ତେଣୁ ତୁ ଜାଣୁ ଜାଣୁ ହୃଦୟରୂପ ଡଆଁସରେ ଦୁଃଖର ବୀଜ (ମଞ୍ଜି) ବୁଣିଲୁ, ଅର୍ଥାତ୍ ଯାହା ମନୁଷ୍ୟ କେବେ ହେଲେ ପାଇ ପାରେ ନାହିଁ, ତୁ ସେହିପରି ପଦାର୍ଥ ପାଇବାକୁ ଇଚ୍ଛା କରି ଏବେ ଦୁଃଖ ଭୋଗ କରୁଅଛୁ । ୧ । ହେ ଧନ, ସାଧାରଣତଃ ସାପୁଆ କେଳାମାନେ ହିଁ କଳାନାଗକୁ ଖେଳାଇବାକୁ ଜାଣନ୍ତି; କିନ୍ତୁ ତୁ ସାପୁଆ ନ ହୋଇ ମଧ୍ୟ କୌତୁକରେ କଳାନାଗକୁ ଖେଳାଇଲୁ; ତେଣୁ ତୁ ଏପରି ଦୁଃଖ ପାଇଲୁ । ୨ । ତୋ ଦେହଟି ଏପରି କୋମଳ ଯେ, ଶିରୀଷ ଫୁଲ ମାନଙ୍କେ ତାହା ଛାଞ୍ଚିଲ ପଡ଼େ, ଏପରି ଦେହଟିଏ ପାଇ ମଧ୍ୟ ତୁ ସୂର୍ଯ୍ୟକୁ ଧରିବା ପାଇଁ ସୂର୍ଯ୍ୟମଣ୍ଡଳକୁ ହାତ ବଢ଼ାଇ ଦେଲୁ । ୩ । କି କଣ ଖାଇ ଦେଲୁ ତୁ ଅଞ୍ଜନ ବୋଲିପରି ଜାଣୁ ଜାଣୁ ସୁନାସୁଣ ଖଣ୍ଡା ଧାରକୁ ଗଣ୍ଠି ମନେ କରି ତହିଁରେ ଶୋଇଲୁ ? ୪ । ଆଠଗଡ଼ର ରାଜା ପ୍ରଥମରୁ ତୋ ପାଦତଳରେ ଅର୍ପିତ, ସଖି, ଖଣ୍ଡଲୋକଙ୍କପାଦରେ ଧନ ଦେଇ ଦେଲୁ- ଦେବେ ହେଲେ ପସୁଲୁ ନାହିଁ । ୫ ।

ଟୀକା—(ଗ) ଅସ୍ମିନ୍ନୁ ପୁଷ୍ପଭେଦନେ ପୁଷ୍ପାଂ ଶୋଧନଶାଳୀମିତ୍ୟର୍ଥଃ (ପୁଃ ସ୍ତ୍ରୀ ପୁଷ୍ପ ନବଯୌବନେ ବା ପତ୍ନୀ ପୁଷ୍ପଭେଦନମିତ୍ୟମରଃ) ଚଞ୍ଚଲୋ ଲୋଲୋ ଯଶ୍ଚନ୍ଦ୍ରଃ ମଧ୍ୟସ୍ଥଚନ୍ଦ୍ରଚନେନାକୀର୍ଣ୍ଣଚନ୍ଦ୍ରସ୍ୟାଞ୍ଚଳଃ ପ୍ରାନ୍ତଭାଗସ୍ତସ୍ୟ ତନ୍ନିଭାନ୍-ତସ୍ୟା ବସ୍ତ୍ରସ୍ୟାଗ୍ରାଦିକା ଗଣ୍ଡସ୍ତଂ ତଦ୍ଭୁଜା ତେନହେଣ ଦୃଷ୍ଟ୍ୱା ଦୃଷ୍ଟ୍ୱା ଇତ୍ୟର୍ଥଃ, ଏକା ମୁଗ୍ଧା ବୃଜଶୀଳାଦ୍ୱୟସହେତୁ ଯାବତ୍ ନବବଧୂରପି ଭା ବା ଅଶୋକା ଶୋକଶୂନ୍ୟା ଭବେତ୍, ନ କାପୀତ୍ୟର୍ଥଃ । ଅପି ବାଲେ ନବୋଢେ ଲୁପ୍ତା ଲୋକ-ବଚସୋ ଜନାନାଂ ମୁଖାତ୍, ନୂତନସ୍ପୃହଭାଗୁଦ୍ଧେ ରଭଃ କୀଡ଼ା ଯଜ ଏବଂବିଧେ କାଲେଽପି ଅନର୍ତ୍ତୌଶବେଽପୀତ୍ୟର୍ଥଃ । ତାଦୃଶ୍ୟାଂ ପ୍ରୌଢ଼ାୟାଂ ବତ୍ୟାଂ ସୂତନାୟାଂ ନ୍ନା ହଂସୀ ପ୍ରାଣହରଣରୂପା ତାମତ୍ତୁଲ୍ୟ ଶୁଦ୍ଧକ୍ଷିତ୍ୟର୍ଥଃ କଥଂ ସାହସଂ ସ୍ୱୀକୃତଂ ? ଲୁପ୍ତା ନଃସ୍ୱଶସ୍ତ୍ରମବଶ୍ୟସ୍ୟକାରିତା ଜୃତେତ ସ୍ୱବଃ । ଯୋଷ୍ଠ ପୌଢ଼ାମପି ପୁଷ୍ପନାଂ କୈଶୋରେ କାହଂସ ସ ହୃଦସ୍ୟାଂ ସୁବଭଜନାସ୍ୟାଂସେନ ସାମୃତଂ ହଂସ୍ୟାଦଣ୍ଡ ବାଲେ

ଲଘୁ ନେତ୍ରାଞ୍ଚଳଂ ମୁକ୍ତମେବ । (ସ ହି ଭଗବାନ୍ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଃ ସ୍ତନ୍ୟକାଲେଽପି ଘୋରାକାରାୟାଃ ପୂତନାୟାଃ ପ୍ରାଣାନ୍ ସ୍ତନ୍ୟେନ ସହ ପପାବତି ପୌରାଣିକ୍ୟ କଥାଽପି ବୃଦ୍ଧାଭ୍ୟୋ ନୋକ୍ତା) ।

ଏତତ୍ ଶ୍ରୁତ୍ୱୈବ ଖେଦାମୃତଜମବ୍ୟୟମ୍ । ଅଥବା ଲସିତମତ୍ୟନ୍ତ ବାହୁଲମଗାଢତ୍ୱକରଂ ବଚନଂ ଯସ୍ୟା ତସ୍ୟା ଅନାଦୃତପ୍ରିୟଜନବଚନସ୍ୟୈବାର୍ଥଃ, କେବାନ୍ୟା ଅଲୌକିକୀ ଯା ଲୀଳା ତସ୍ୟା ବାଲ୍ୟେ ତଥିଲେ ସେତବେ ନଯ୍ୟାସ୍ୟାଃ ଅଲୌକିକଶୋଭାବତ୍ତ୍ୱାନ୍ତେନାସ୍ୟା ଭବତ୍ୟ ସୁବର୍ଣ୍ଣକାନ୍ତପାଦ- ଗ୍ରହ୍ୟାପଦାସନ ସୁବର୍ଣ୍ଣକୁଳସମ୍ଭାପହାରିଣି, ଶିଖଣ୍ଡଃ ଶେଖରଂ ଶିରୋଭୂଷଣଂ ଯସ୍ୟ ତନ୍ତ୍ରିକମୟୂରପୁଚ୍ଛମୁକୁଟଧାରିଣି ନଃସଙ୍ଗ କୃତ୍ୟନବସୁନ୍ଦରୀତମାଳମାଳାମେଚକେ ତମାଳନନ୍ଦନାବଳ୍ସ୍ନିଗ୍ଧଗଲେ (କର୍ଣ୍ଣିକଣ୍ଠସମଂ ବର୍ଣ୍ଣଂ ମେଚକଂ ତ୍ରୁକବତେ ବୁଧାଃ) ନନ୍ଦସ୍ୟ ଗୃହୈକ୍ୟ ଦେହଲିହି ଯାପେଜ୍ଞକଟାକ୍ଷନୟେପଦ୍ମଳାଦଃ ଷାଦୃଶାପ କର୍ଣ୍ଣୋତ୍ପାତ ବାଲ୍ୟମଃଯେରୁକ ବ୍ୟଥାନ୍ତି ।

ଅନୁବାଦ—(ଗ) ଏ ଗୋପପୁରରେ କେଉଁ ନବବଧୂ ତାଙ୍କର ମୁକୁଟଶୋଭିତ ଚଞ୍ଚଳ ମୟୂରପୁଚ୍ଛ ଗନ୍ଧକର ମନୋହର ଗଢଣ ଅଖିରେ ଦେଖି ଶୋକାକୁଳ ନ ହୋଇ ରହିବଟି ? କେହି ବାଳେ, ଇନ୍ଦ୍ରଜାଳରେ ଖେଳିବା ସମୟରେ ସେହି କୃଷ୍ଣ ପରି ପୂତନାର ପ୍ରାଣ ହରଣ କରିଥିଲେ, ଏ କଥା ଲୋକଙ୍କ ମୁହଁରୁ ଶୁଣି ମୁଁ ତା ଭୁ କପର ଏ ସାହସ କଲୁ ? (ସେ ଅତି ଶିଶୁବେଳେ ଗୋଟିଏ ଘୋର ସ୍ତ୍ରୀକୁ ହତ୍ୟା କରିଥିଲେ, ଏ ବୟସରେ ସେ କେବେ ତୋପରି ବାଳବାକୁ ଅକ୍ଳେଶରେ ହତ୍ୟା କରି ପାରିବେ ଏହା ନିଃସନ୍ଦେହ, ଏହା ଜାଣି ମୁଁ ତା ଭୁ କପରି ତାଙ୍କ ଆଡ଼କୁ ଚାହିଁଲୁ ?) ।

ଅହୋ, କି ଦୁଃଖର କଥା ! ଭୁ ପ୍ରିୟଜନଙ୍କର କଥା ନ ମାନି, ସେଉଁ ଲୋକ ଯୁବତୀମାନଙ୍କ ସନ୍ତାପ ନଷ୍ଟ କରିବାରେ ସୁଦକ୍ଷ ସେହି ସ୍ନିଗ୍ଧଗଳକାନ୍ତି- ମୟୂରପୁଚ୍ଛଧାରୀ ନୃତ୍ୟନିପୁଣ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କ ଆଡ଼କୁ ମନୋହର ଭ୍ରୂଭଙ୍ଗୀ ସହ ସାଭିଳାଷ ଦୃଷ୍ଟିପାତ କଲୁ ! ! !

ଏହା ଶୁଣି ସଖୀ ବୃନ୍ଦାଙ୍କ କହୁଅଛନ୍ତି —

"ଗଲ୍ଲନ୍ତି ତ ଗନ୍ଧ କଥା ରେ" ଇତ୍ୟାଦି ।

ଗ

ରାଗ—ତୋଡ଼ି ବସନ୍ତ

ଗରବିଣୀ ତ ଗଳ୍ପ କଥା ରେ ସଙ୍ଗାତ,
ଗୁପତେ ସିନା ମୁଁ ତୋଠେ ପଚାରିଲି ବଳ ପଣ୍ଡିବାକୁ ଦିଅ ।ପଦ।
ଗଙ୍ଗାକୁ ବିଶଦ ଗମ୍ଭୀର ତୋ ହୃଦ, ଗଣ୍ଡିଧନ ତୋର ଦେଖୁ,
ଗୋଡ଼ ଖସି ଖେଦ ହେବାର ଦରବ ପିବାର ଉପାୟ ଭବ ।୧।
ଗଞ୍ଜାଇଦ୍ଧ ଛନ୍ଦି ଲବି ତାର ପୁଣି ଗଞ୍ଜାଇବା ମନେ ଝୁଲି,
ଗୋଲା ଗରଳକୁ କରୁ ପୀୟୁଷକୁ ସ୍ୱାଦୁଗୁଣ ଗନ୍ଧ ବଳି ।୨।
ଗୋଳି ଦେଲୁ ମୋର ବାହାର ଭିତର ସ୍ୱର ସେ ଅବା ଶର ସେ,
ଗାଣ୍ଡ ଗୋଟିନାଙ୍କ ହୃଦୟ ସୁଲଭ ଶ୍ରବଣ ସୀମା ସ୍ପର୍ଶେ ।୩।
ଗିଳିଦେଲୁ ପୁରନ୍ଦର-ନୀଳକର-କଳାପାମଣ୍ଡ ତମିର,
ଗହନ କି ଗୁହ ହୋଇଲା ସନ୍ଦେହ ନିଶ୍ଚୟ ହୋଇ ବନ୍ଧୁର ।୪।
ଗଭୀଲସନାଟପଟୁ ଶଙ୍ଖଘାଟ ପଣ କି ଅସିଲା ଉଣ୍ଡ,
ଗଣ୍ଡି-ଗର୍ଭେ ଗୁଳି ଗଳ୍ପ ପଢ଼ ଚଳ ଲଭେଇ ଦେଲୁ ଗଣ୍ଡୁଷ ।୫।
ଗଗନ-କୁସୁମ ଫଳ ଏଥି ଶ୍ରମ ଫଳ ହୋଇବ କି କାଲେ,
ଗୋଳାଅ ନ ରଖି କହ ଚନ୍ଦ୍ରମୁଖି ଗହଳ ନ ଥିବା ବେଳେ ।୬।
ଗରବ୍ଧ ଅଲ୍ପତ କାହିଁକି କଳ୍ପିତ ଅଣତେ ବସନେ ଦେହେ,
ଗୁଲୁକନତଚ ଜାଣିଲେ କି ଗତ ଅପ୍ରବୃର୍ତ୍ତପଣ ତହେ ।୭।

(ଗ) ବିଶଦ—ନିର୍ମଳ; ଗଣ୍ଡିଧନ—ଅଣ୍ଟ ସନ୍ଧିରେ ରଖିଥିବା ସମ୍ପତ୍ତି; ଦରବ—ଦରବ, ଦ୍ରାବ; ଖସି—ନିଶା, ମାଦକତା; ଗଞ୍ଜାଇବା—ମୋହିତ କରି; ଝୁଲି—ପ୍ରବେଶ କରି; ଗୋଲା ଗରଳ—ତରଳ ବିଷ; ପୀୟୁଷ—ଅମୃତ; ଗୋଳିଦେଲୁ—ତରଳାଇ ଦେଲୁ ଅର୍ଥାତ୍ ଅବଶ କରିଦେଲୁ; ସେ ସ୍ୱର—ସେହି କଣ୍ଠଧ୍ୱନି; ଶର—ବାଣ; ଶ୍ରବଣସୀମା ସ୍ପର୍ଶେ—କାନପାଖରେ ପହଞ୍ଚିଲାକ୍ଷଣି; ପୁରନ୍ଦର ନୀଳକର—ଇନ୍ଦ୍ରନୀଳମଣିର କିରଣ; କଳାପ—ବର୍ହ (ବର୍ହମାନେ କିରଣକୁ କଳାପ ସଙ୍ଗେ ତୁଳନା କରନ୍ତି); ତମିର—ଅନ୍ଧକାର; ଗହନ—ବନ; ନିଶ୍ଚୟ—ସନ୍ଦେହଶୂନ୍ୟ ଜ୍ଞାନ; ବନ୍ଧୁର—ବିଶେଷ ପରିମାଣରେ ଦୂରବର୍ତ୍ତୀ; ଗଭୀ-ଳସ—ତରଳସ; ନାଟପଟୁ—ନୃତ୍ୟନିପୁଣ; ଶଙ୍ଖଘାଟ—କାନପାଣିଚାରିକୁ ଏକପ୍ରକାର

ପର୍ଯ୍ୟ; *ଶଣ୍ଢୀ—ଚାଣ୍ଡଶାଳ; ଗଗନ କୁସୁମ—ଆକାଶ ଫୁଲ ଅର୍ଥାତ୍ ଅସମ୍ଭବ ବସ୍ତୁ; ଶୋକଥ—କପଟ; ଜହ୍ନଜ—ଜନତା ବା ଲୋକଗହଳ; ଗବସ୍ତୁ—ଅତ୍ୟନ୍ତ, ଅଧିକ; ଅଶନ—ଭୋଜନ; ବସନ—ବସ୍ତ୍ର; ଗୁରୁଜନଡର—ଗୁରୁଜନଙ୍କ ଭୟ ।

ହେ ସଖି, ଯାହା ହେବାର ତ ହୋଇଗଲାଣି, କଷ୍ଟ କଲେ ପଡ଼ିବାକୁ ମୁଁ ଛିନା ଏକଥା ତୋତେ ଭୂରି ଦକ୍ଷ ପଚାରୁଛି । ସଖି । ତୋ ହୃଦୟ ଗଙ୍ଗାଜଳଠାରୁ ଅଧିକ ଶୁଭ୍ର ଓ ଗମ୍ଭୀର ଏବଂ ତୁ ହୃଦୟ ମଧ୍ୟରେ ଅତି ଯତ୍ନରେ ସ୍ନେହ ସମ୍ପାଦ ରଖିଅଛୁ ଅର୍ଥାତ୍ ତୁ ଅଗାଧ ସ୍ନେହଶୀଳା, ତୋତେ କହିଁ ଯିବାକୁ ଦୁଃଖଦାୟକ ବଦଳ ହୋଇଅଛି, ସେ ବଦଳ କପଟ ଯିବ ତାହାର ଉପାୟ କହ । ୧ । ସେ ନିଶା ମନରେ ପଶି ଶଙ୍କାର ନିଶାଠାରୁ ଅଧିକସ୍ତବରେ ମନକୁ ମୋହିତ କରିଅଛି, ତାହା ପୁଣି ତରଳ ବଳରୁ ଅଧିକ କଠିନ, କିନ୍ତୁ ଅମୃତଠାରୁ ଅଧିକ ସ୍ୱାଦ୍ୱାନ୍ ବୋଧ ହେଉଅଛି । ୨ । ସେ ବଂଶୀସ୍ୱର ବାଣରୂପରେ ମୋର ବାହାର ଭିତରକୁ ଶୋଳ କେଲା ଅର୍ଥାତ୍ ସେ ବଂଶୀନାଦ ଶୁଣିଲାବେଳେ ମୋର ଦେହ ଓ ମନ ଏକାବେଳକେ ତରଳି ଗଲା ଏବଂ ସେ ସ୍ୱର ମୋ କାନ ପାଖରେ ପହଞ୍ଚିଲାପରି ମୋର ସମସ୍ତ ଶରୀର ରୋମାଞ୍ଚିତ ହୋଇଗଲା । ୩ । ଇନ୍ଦ୍ରନୀଳମଣିର କିରଣ-ଜାଳବାଲା ରୂପ ଅନ୍ଧକାର ମୋତେ ଘେରି ପକାଇଲା ଅର୍ଥାତ୍ ଯେପରି ଅନ୍ଧାରରେ କୌଣସି ବସ୍ତୁ ଦେଖାଯାଏ ନାହିଁ, ସେହିପରି ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କ ଦେହକୁ ବାହାରୁଥିବା ଇନ୍ଦ୍ରନୀଳମଣି ତେଜ ମୋ ଆଖିକୁ ଅନ୍ଧକାର କରି ପକାଇବାରୁ ମୋତେ କୌଣସି ବସ୍ତୁ ସ୍ପଷ୍ଟରୂପେ ଦେଖାଗଲା ନାହିଁ । ଶିଶୁସୁ ଅର୍ଥାତ୍ ସଙ୍ଗସୂତ୍ରନ୍ୟ ଥିବା ଦୂର ହୋଇଯିବାରୁ ମୁଁ ଘରେ ଅଛି, କି ବନରେ ଅଛି ମୋର ସନ୍ଦେହ ହେଲା । ୪ । ଆହା ସଖି ! ସେହି କାମଗନ୍ଧକାନ୍ତ ସହିତ ଯେପରି ଥଳସ୍ୟଗ୍ରୀବ ନୃତ୍ୟନିପୁଣ ନାୟକଟି ପକ୍ଷୀ ପରି ଉଡ଼ି ଆସି ମୋ ହୃଦୟରେ ପ୍ରବେଶ କରିଗଲା । ଶରୀର ମଧ୍ୟରେ ଗୁଳି ପଶିଗଲେ ଲୋକ ଯେପରି ବିବେକଶୂନ୍ୟ ହୋଇଯାଏ, ସେହିପରି ସେ ନୀଳକାନ୍ତ ମୋ ଦେହରେ ପଶି ମୋତେ ବିବେକଶୂନ୍ୟ କରି ଦେଲାଣି । ୫ । ଆକାଶକୁସୁମ ପାଇବାକୁ ପରିଶ୍ରମ କଲାପରି ଏଥିରେ ମିଛା ପରିଶ୍ରମ କରୁଛି ? ହେ ଚନ୍ଦ୍ରମୁଖି, ମନରେ କପଟ ନ ରଖି କେହି ନ ଥିବାବେଳେ ମୋତେ ସତ କରି କହ, ଏଥିରେ କଅଣ ଫଳ ହେବ ? । ୬ । ଖାଇବାରେ, ପିନ୍ଧିବାରେ ଓ ଦେହକୁ ରକ୍ଷା କରିବାରେ ମୋର ସ୍ପୃହା ଅନାସ୍ଥା ହେଲାଣି, ଗୁରୁଜନମାନେ ଏ କଥା ଜାଣିଲେ କି ଗତି ହେବଟି ? ଆଗଭଳି ରାଜା ଏହା ରଚନା କଲେ । ୭ ।

---

* କେହି କେହି କହନ୍ତି, ଏଠାରେ ‘ଶଣ୍ଢୀ’ ଶବ୍ଦ ସ୍ତ୍ରୀ ଅର୍ଥରେ ପ୍ରଯୁକ୍ତ ହୋଇଅଛି ।

(ଗ) ସ୍ୱାଲ୍ପେନେ ସଖି ମୁଞ୍ଚ ମା ଦ୍ରୁତମିଜ ଜଳେ ତ୍ୱଂ ବନ୍ଧନାନାଂ ତତିମ୍,
ନାଥାଭାବବିଧାନତାଗ୍ରହଲତା ନାସୀତ୍ ଶର୍ମ୍ମପ୍ରଦା ।
ଜ୍ଞାନାଦ୍ ବା ତଦଜ୍ଞାନତଃ ପଥି ଭବସେବାର୍ଦ୍ରାନ୍ତରେ ବଧ୍ୟତେ,
ଯଦାତୋଭିନ୍ନବଦ୍ଧବ୍ୟଥାଂ ହର ଶତ୍ରୁମୋଦଂ ଚ ମୋଦଂକୃଥା ॥

ଅନେନ ବାକ୍ୟେନ ପ୍ରଣୀତସ୍ୟାଭିଧସ୍ୟାସ୍ୱାଦସ୍ୟ ସ୍ୱାଭିଣୀପର-
ପ୍ରସଙ୍ଗଂ ସ୍ୱୀୟଗର୍ଭାଙ୍ଗୀକାରଂ ମାସ୍ୱଭାସ୍ୱତାବଶେଷଣଃଶେଷସାମର୍ଥ୍ୟଂ
କାମାଲିଙ୍ଗନଂ ତଦର୍ଥମପି ବ୍ୟର୍ଥମିତଦାଭଦ୍ରଂ ସାମିଗଳାଦସୈର୍ଯ୍ୟଂ
ଜନ୍ୟୋର୍ଜ୍ଜାଂ ପୁନସ୍ତାଂ ପ୍ରତି ସଖୀ ସାକୂତଂ ।

ଟୀକା—(ଗ) ହେ ସଖି ତ୍ୱଂ ସ୍ୱାଲ୍ପେନ ଅକଳଙ୍କ ହୃଦୟେ ମାଦୃଶୀ ଜଡ଼େନ ମତ୍ତି ବନ୍ଧନାନାଂ ତତିଂ ପ୍ରତାରଣାପରମ୍ପରାଂ ମୁଞ୍ଚ ତ୍ୟଜ, ମାଂ ... ନ ପ୍ରତାରୟେତ୍ୟର୍ଥଃ, ଅନ୍ତରେ ମଦେନ୍ଦ୍ରି ଯାବତ୍ ଅସାବଧାନତାଂ ଅନବଧାନତାଂ ଆଗ୍ରହଲତା ଭବତ୍ୟା ପୁନଃ ପୁନସ୍ତତ୍କଥନମିତ ଯାବତ୍ ଶର୍ମ ସୁଖଂ ନ ଦଦାତି ନ ତଦଧାତି । ... ଜଳେନ ଅନୁସ୍ୱରେଣେଣ ... ଅନ୍ତରେ ପିତ୍ତଳମଧ୍ୟେ ବଦ୍ଧତେ ଭଦ୍ରାବତେ ପଥି ଜ୍ଞାନାତ୍ ତଦେଜ୍ଞାନତଃ ଅଜ୍ଞାନାଦ୍ ବା ଯଦାତୋଭବାଂ ତଡନଜନ୍ୟାଂ ହୃଦ୍ବ୍ୟଥାମନ୍ତର୍ପୀଡ଼ନାଂ ହର ଦୂରୀକୁରୁ ଶତ୍ରୁମୋଦଂ ପରେଷାଂ ଶତ୍ରୁଣାମାମୋଦଂ ଆନନ୍ଦଂ ନ ଜନୟସ୍ୱ ନ ପ୍ରକାଶୟ । ଯଦ୍ୱା ଯଦାତୋଭିନ୍ନବଦ୍ଧବ୍ୟଥାଂ ହରସରମ୍ୟ କାମସ୍ୟ ଆମୋଦଂ ... ନ ଜନୟସ୍ୱ ନ ପ୍ରକଟୟ ।

ଅପି ସଖି, ଅନେନ ଅଜ୍ଞାନେନ ବା ପ୍ରଣୀତସ୍ୟ କୃତସ୍ୟ ... ଶବ୍ଦସ୍ୟାପସ୍ୱଧସ୍ୟ ସ୍ମରଣମେବ ଶାରଦସ୍ୱପାଭସ୍ୟ ଶରସମୁଦ୍ଭବର୍ପିତସ୍ୟ ପ୍ରତ୍ୟେଣ ଲଭ୍ୟମନ୍ତ୍ରେନ ବର୍ଣ୍ଣିତସ୍ୟ କ୍ଷୀଣବଳାଂ ମାରସ୍ୟ କନ୍ଦର୍ପସ୍ୟ ଅଙ୍କୁରେଣ ସନ୍ଦି-ଗାମିନୀ ଅଙ୍ଗରାଗଶେଷେଣ ଦୃଷ୍ଟିସ୍ୱମାର୍ଗେଣ ନିଃଶେଷଂ କୃଷ୍ଣସ୍ତୁତଂ ସାମର୍ଥ୍ୟଂ ଶରୀରସ୍ୟାସ୍ତାଂ ମାଂ ଜଣ୍ଟ ବ୍ୟର୍ଥଂ ନିଷ୍କାରଣଂ ତଦର୍ଥମପି, ସାମିଗଳତ୍ତର୍ଣ୍ଣିଣୀସ୍ୱାଂ ଶତଦ୍ୱଳପ୍ରସୈର୍ଣ୍ଣିସ୍ୱାଂ କର୍ଣ୍ଣୋର୍ଜ୍ଜାଂ ବ୍ୟଥାସ୍ୱାଂ ଜତ କଥିତବତ୍ୟଂ ମତ୍ୟାଂ ପୁନସ୍ତାଂ ପ୍ରତି ସାକୂତଂ ସାଭିପ୍ରାୟଂ ସଖୀ ଲଳିତା କଥୟତି ।

ଅନୁବାଦ—ହେ ସଖି, ମୋପର ଅକଳଙ୍କ ହୃଦୟ ... ତୁ ପ୍ରତାରଣା କର ନା । ମୋର ଅସାବଧାନତା ଦେଖି ମୋତେ ଆଉ ବାରମ୍ବାର କହ ନା । ତାହା ସୁଖକର ବୋଧ ହେଉ ନାହିଁ । ଜାଣୁ ଜାଣୁ ହେଉ ବା ଅଜାଣତେ ହେଉ ଖାଲି ଛିପ ଖସଡ଼ା ବାଟରେ ଗୁଳିବାକୁ ଯୋଡ଼ା ଖସି ହୃଦୟରେ ବଡ଼ ବ୍ୟଥା ହୋଉଅଛି, ସେ ବ୍ୟଥାକୁ ଦୂର କର ଓ ଶତ୍ରୁମାନଙ୍କର ଆନନ୍ଦ ବଢ଼ା ନା ।

ଘ

ରାଗ—କାମୋଦୀ

ଘେନାଇ ଅଙ୍ଗେ ଯେତେକ ଘଷିଲୁ ରେ, ଘେନିଲୁ ନାହିଁ ବାଳା ପଦ୍ମିନୀ ରେ,
ଘୃତବନ୍ଧୁ ଶିଖି-ଶିଖା ପାଶରେ ବସି ଶିରୀଷଦେହା ଏହା ସହିଲୁ ରେ । ପଦ ।
ଘସ୍ରନାଥନନ୍ଦନା ଅନାକର୍ଣ୍ଣିକି ମନା କଲୁଁ ତେଣ ଆଖିଁ ଝଟି ଘୂର୍ଣ୍ଣିଲୁ ରେ,
ଘଟୀସମ୍ପୃକ୍ତ କରେ ନାହିଁ କି ବିବେକରେ ମହାର୍ଣ୍ଣବରେ ଅବଗାହିଲୁ ରେ ।୧।
ଘୋଷି କତକମୂଳ ଘୋର ଘୋର କାଙ୍ଗଲ ଗରଳତୁଲେ ତାହା ପିଇଲୁ ରେ,
ଘୁମାଇବାର ସମ୍ଭାଳ ନାହିଁ କା ଅମ୍ଭ ମୁହଁଯୋଗୁଁ ସିନା ବଞ୍ଚିଥିଲୁ ରେ ।୨।
ଘେନି ଯେବାର ଯାଇ କାନ୍ଦିବା ସମୟାକୁ ଘଟିଲେ ଆଜ ଏକା ଜାଣିଲୁ ରେ,
ଘୃଣା ବିଷୟରେ ଅବଶ୍ୟ ତ ଜଗତରେ ତେଣୁ ସେହି ଅପ୍ରମାଦ ହୋଇଲୁ ରେ ।୩।
ଘୋଳାରେ ପଡ଼ିଣ ମନ୍ତ୍ର ଅନୁ ଦେ । ତୁକୁମନ୍ତ୍ର ନିକୁଞ୍ଜ ଦାଉଡ଼ିକୁ ବହିଲୁ ରେ,
ଘାଣ୍ଟି ହେଉଥିଲୁ ମାଣି ଅକାଳଶରତସଜଳନେତ୍ରା ମା ଅମ୍ଭ ବଡ଼ ହୋଇଲୁ ରେ ।୪।
ଘନେ ଚପଳାମାଳା ରୂପୁଁ ଘନକୁନ୍ତଳା ତୁ କି ଏ ଅଭିଳାଷ ବହିଲୁ ରେ,
ଘାଣ୍ଡ ହେଲୁ କି ରତେ ଅଷ୍ଟାଦୁର୍ଦର୍ଶି ଭାବେ ଅଦୃଶ୍ୟ ମୋହନକୁ ମୋହିଲୁ ରେ ॥

ଏଣେ ତେଣେ ବା ଅଜ୍ଞାନରେ ଜେତିକି ଅପରାଧ କରିଅଛି, ପୁନଃପୁନଃ ସ୍ମରଣ କରିବାରୁ ତାହା ବାଣ ପରି ମୋ ଶରୀରରେ ପ୍ରବେଶ କରି ତାହାକୁ ଶୀର୍ଣ୍ଣ କରିଦେଲଣି, ତା ଉପରେ ପୁଣି କନ୍ଦର୍ପ ତୀକ୍ଷ୍ଣ ଶର ମାରି ମୋର ସବୁ ସମ୍ପଦ ଅପହରଣ କରି ନେଉଅଛି । ଏପରି ଅବସ୍ଥାରେ ତୁ ଆଉ କାହିଁକି ମୋତେ ଏପରି କଦର୍ଥନା କରୁଛୁ ? ସଖୀଙ୍କର ଧୈର୍ଯ୍ୟ ପ୍ରାୟଶଃ ନଷ୍ଟ ହୋଇ ଯାଇଥିଲା । ସେ ଏହିପରି କହି ନିବୃତ୍ତି ହୁଅନ୍ତେ ଦୂତୀ ହୃଦୟରେ ଅନୁପ୍ରାସ ରଖି ତାଙ୍କୁ କହୁଅଛନ୍ତି—"ଘେନାଇ ଅଙ୍ଗେ ଯେତେ" ଇତ୍ୟାଦି ।

(ଘ) ଘେନାଇ—ଲୁଚାଇ; ଘେନିଲୁ ନାହିଁ—ଗ୍ରହଣ କଲୁ ନାହିଁ; ଘଷିଲୁ—ପ୍ରଥମରୁ; ଘୃତବନ୍ଧ—ଘିଅମାଠିଆ; ଶିଖିଶିଖା—ଅଗ୍ନିଶିଖା; ଶିରୀଷଦେହା—ଶିରୀଷ ଫୁଲ ପରି ଦେହ ଯାହାର, କୋମଳାଙ୍ଗୀ; ଘସ୍ରନାଥନନ୍ଦନା—ଘସ୍ରନାଥ ଅର୍ଥାତ୍ ଦିନନାଥଙ୍କର (ସୂର୍ଯ୍ୟଙ୍କର) ଝିଅ ଯମୁନା; ଅନାକର୍ଣ୍ଣୀ—ଅନାଇବା, ଦୃଷ୍ଟିବା; ଝଟି—ଝଟକରି, ଶୀଘ୍ର; ଘଟୀସମ୍ପୃକ୍ତ—ମାଠିଆଟିଏ ମଧ୍ୟ; ବିବେକ—ବିଚାର ବୁଦ୍ଧି; ମହାର୍ଣ୍ଣବ—ମହାସମୁଦ୍ର; କତକ—ଧୂଳିବ; ଘୋର—ଭୟଙ୍କର; କାଙ୍ଗଲ—ଏକ ପ୍ରକାର ତିକ୍ତ ବିଷଯୁକ୍ତ ଜଙ୍ଗଲ ଗଛ (ଙ୍କରଳିଆ); ଗରଳ ତୁଲେ—ବିଷ ସାଙ୍ଗରେ; ଘୋଳା—ଦୋହଳିବା; ନିକୁଞ୍ଜ—କୁଞ୍ଜବନ; ଘାଣ୍ଟି ହେଉଥିଲି—କଷ୍ଟ ପାଉଥିଲି; ଅକାଳଶରତସଜଳନେତ୍ରା (ଅକାଳ, ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣରୂପେ ଜଳ)

ନେତ୍ରପତ୍ର—ପଦ୍ମ ଅର୍ଥାତ୍ ଜଳପଦ୍ମ ପରି ନେତ୍ର ଯାହାର)—ହେ ଜଳେନ୍ଦୀବର-ନେତ୍ରା; ଚପଳାଖେଳା—ବିଜୁଳି ଖେଳିବା; ସାରଦେଲୁ—ଅର୍ପିତ କରିଦେଲୁ; ଘନକୁନ୍ତଳା—ଘନ ଅର୍ଥାତ୍ ମେଘ ପରି ଗାଢ଼ କୃଷ୍ଣବର୍ଣ୍ଣ କେଶ ଯାହାର ।

ହେ ସଖି ! ଆମ୍ଭେ ତୋତେ ପ୍ରଥମେ କହିଲୁ ତୁ ତାହା ଅବଧାରି-ମାନିଲୁ ନାହିଁ, ଘିଅମାଠିଆକୁ ନିଆଁ ଥାଳ ପାଖରେ ରଖିଦେଲୁ । ଅର୍ଥାତ୍ ତୁ ଅତି କୋମଳାଙ୍ଗୀ, ତୋ ଦେହ ଘିଅମାଠିଆ ପରି, ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କ ପ୍ରତି ଆସକ୍ତ ହେବା ନିଆଁ ଥାଳପରି, ଘିଅମାଠିଆକୁ ନିଆଁ ଥାଳ ପାଖରେ ରଖିଲେ ତାହା ଯେପରି ନିଶ୍ଚୟ ତରଳି ଯାଏ ତୁ ସେହିପରି ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କ ପ୍ରତି ଆସକ୍ତ ହେଲେ ତାଙ୍କ ଚିନ୍ତାରେ ନିଶ୍ଚୟ ବ୍ୟାକୁଳ ହେବୁ । ୧ । ଯମୁନା ଅଡ଼କୁ ଚାହିଁବାକୁ ତୋତେ ମନା କରିଥିଲୁଁ, ଅଥଚ ତୁ ଆମ କଥା ନ ମାନି ସେ ଅଡ଼କୁ କଡ଼ରେ ହାତକରି ଚାହିଁଲୁ । ତୋତେ କାହାକୁ ବା ସେହିପରି ଆଉ କୌଣସି ପଦାର୍ଥ ଅଣ୍ଟାକୁ କରି ନେଇ ଯାଇ ହୁଅନ୍ତି, ମାତ୍ର ତୋ ହାତରେ ମାଠିଆଟିଏ ବି ନାହିଁ, ତୁ କି କନ୍ଦରେ ମହାସାଗରରେ ବୁଡ଼ିବାକୁ ଗଲୁ ଅର୍ଥାତ୍ ତୋର ଟିକିଏ ବୁଦ୍ଧି ଯୋଗ୍ୟ ନାହିଁ, ଏପରି ଅବସ୍ଥାରେ ତୁ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କ ପ୍ରତି ଅନୁରାଗିଣୀ ହେଲୁ । ୨ । ଧୂଳିରେ ଗୁଳାକୁ ଗୋଟି, ଲୁହରୁଣକଣାକୁ ଗୋଡ଼ ହାତ ପାଖରେ ମିଶାଇ ପିଇଲୁ । ଏକାଳ ଜଳ ପିଇଲେ ଲୋକ ନିଶ୍ଚୟ ମରିଯାଏ, ମାତ୍ର ତୁ ଟିକିଏ ବୁଝିପାରିଲୁ ନାହିଁ । ଆମ୍ଭମାନଙ୍କ ପାଖରେ ବସି ଅଛୁ କିନା ? ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କ ଅଡ଼କୁ ଚାହିଁବା ଦ୍ୱାରା ତୁ ଯେଉଁ ବିଷୁକର ଅନ୍ୟାୟ କରିଥିଲୁ, ସେଥିରେ ନିଶ୍ଚୟ ତୋର ଦୋଷ ଘଟି ହୋଇଥାଆନ୍ତା, ମାତ୍ର ଆମ୍ଭେମାନେ ପାଖରେ ଥିବାରୁ ତୋର କିଛି ଅନିଷ୍ଟ ହେଲା ନାହିଁ । ୩ । ଆମ୍ଭେମାନେ ଯାଇ ଯେନାତେନ କରି ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କୁ କହିବୁଁ, ଯେବେ ତୋର ତାଙ୍କର ମିଳନ ଘଟିବ, ତେବେ ଆମ୍ଭେମାନେ ବଞ୍ଚିବୁଁ, ଯେବେ ନ ଘଟିବ ତେବେ ଅବଶ୍ୟ ତୋ ପାଇଁ ଗଙ୍ଗାରେ ଆତ୍ମହତ୍ୟା କରିବୁଁ । ସୁ-ଯାହାହେଉ, ଦଉଡ଼ି ବାନ୍ଧି ଗୋଡ଼ିବାକାରେ ପଡ଼ି ମରିବୁଁ, ତୋ ଆଦେଶ ଅନୁସାରେ ଆଜଠାରୁ କଲୁଷିତ ହେଉଛୁଁ, ମାତ୍ର ହେ ଇନ୍ଦୀବରନେତ୍ରା ! ତୁ ଆମ କଥାରେ ନ ରହିବାରୁ ଆମ୍ଭେମାନେ କେବଳ ଦାଣ୍ଡି ହେଉଅଛୁଁ । ୪ । ହେ କୃଷ୍ଣକେଶୀ, ମେଘରେ ବିଜୁଳି ଖେଳିବା ଦେଖି ତୁ କଣ ଏ ଇଚ୍ଛା ହୃଦରେ ପୋଷିଛୁ କି ? (ନୀଳିଆ ମେଘରେ ଝଲସିଥା ରଙ୍ଗ ବିଜୁଳି ଖେଳିବା ଅତି ସୁନ୍ଦର, ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କ ବର୍ଣ୍ଣ ଗାଢ଼ ନୀଳବର୍ଣ୍ଣ ମେଘ ପରି, ତୋ ଦେହକାନ୍ତି ବିଜୁଳି ତୁଲ୍ୟପରି । ମେଘ କୋଳରେ ବିଜୁଳି ଯେପରି ସୁନ୍ଦର ଦେଖାଯାଏ, ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କ କୋଳରେ ବସିଲେ ତୁ ସେହିପରି ସୁନ୍ଦର ଦିଶିବୁ ଏହି ଇଚ୍ଛା ତୋ ମନରେ ଜାତ ହୋଇଅଛି କି ?) ଏଠାରେ ସଖୀ କହୁଅଛନ୍ତି, ବୋଧହୁଏ ତୁ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କୁ କି ନିଜ ମନରେ ସାର ଦେଇଅଛୁ, ତେଣୁ ମନେ ହୁଏ, ସେ କେବେ ତୋ ପ୍ରେମରେ ଅନୁରକ୍ତ ହେବେ । ୫ ।

(ଘ) ଦନ୍ୟାଗାମିଶ୍ରକନ୍ୟାତଟନିକଟଭୁବଃ ପ୍ରେଷଣଂ ନୈବ ପଥ୍ୟଂ,
ଭୂୟୋ ଭୂୟୋଽପି ପ୍ରଯୁକ୍ତା ଶ୍ରବସି ନ କଲିତା ତ୍ଵଙ୍ଗ ଭୂଷାନ୍ତିକସ୍ଥା ।
ବୈଦେହ୍ୟ ସଦ୍ୟଃ ସମୁଦ୍ୟଦ୍ଧଗଦଗୁରୁ ତନ୍ତୁବେ ଯଦ୍ୟପେକ୍ଷାନବଦ୍ୟା,
ତାପଃ ଭାମସ୍ୟ ସୁବ୍ରଶ୍ରୀଂ ଗଡ଼ବଡ଼ ଭଟତଃ କେବଳଂ ତୈଃ ବଲମ୍ଵଃ ॥

ସ୍ଵାମୀନ୍ୟାନୁଜ୍ଞାନୁଷ୍ଠାନାନନ୍ଦଙ୍କାଳଟେଡିବ   ମାଦ୍ଭକ୍ତିସ୍ନିଗ୍ଧଜନପ୍ରଣୀତ-
ପ୍ରତ୍ୟୁଃନାମନ୍ତ୍ରପ୍ରାର୍ଥନାଶ୍ରବଣତଃ   ପରମେଶ୍ୱରୀଧୀନଂ   ତର୍କପ୍ରୋଦର୍ଶିସ୍କନ୍ଧା
ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣାନ୍ତିକଂ ପ୍ରବିଶ୍ୟ ବିଜ୍ଞପୟାମାସ ଲଳିତା ।

ଟୀକା—(ଘ) ମାଣ୍ଡିଶ୍ରକନ୍ୟାୟାଃ ଯମୁନାୟାସ୍ତଟନିକଟସ୍ଥଳଃ କୁଞ୍ଜପ୍ରଦେଶ-
କାର୍ଯ୍ୟସ୍ଥାନାସ୍ଥା ବନ୍ୟା ଅରଣ୍ୟସ୍ୟ ପ୍ରେଷଣମବଲୋକନଂ ନ ପଥ୍ୟଂ ନ
ହିତକରମିତି ଅସ୍ମାଭିର୍ଭୂୟଃ ପ୍ରଯୁକ୍ତା ପୁନଃ ପୁନଃ କୃତା, ତ୍ଵଙ୍ଗା ଶୁନ୍ୟ ଭୂଷା
ଯଯା ଯସ୍ୟାଂ ସା ଶୂନ୍ୟାଶ୍ରୂନ୍ୟ ଅବସ୍ଥାସ୍ମ ଇତ୍ୟର୍ଥଃ, ତାଦୃଶୀ ଉପଦେଶରୂପା ତବ
ଶ୍ରବସି ଶ୍ରବଣେ ନ ଲଗିତା ନ ଫଲିତା; ତ୍ଵଂ ତୁ ଅସ୍ମାକଂ ହିତବଚନଂ ନ ଶ୍ରୁତ୍ଵା
ଯମୁନାତଟବନମବଲୋକିତବତୀ ଇତ୍ୟର୍ଥଃ । ସଦ୍ୟଃ ତତ୍କ୍ଷଣାଦେବ ସମୁଦ୍ୟନ୍
ପ୍ରକାଶମାନୋ ଯୋ ଗଦୋ ରୋଗସ୍ତସ୍ୟ ଗୁରୌ ମହତେ କ୍ଷଣେନୈବ ଯଃ
ପ୍ରକାଶମାନଂ ରୋଗଂ ବିନାଶୟତି ତଥା ଏବମ୍ଭୂତେ ତନ୍ତୁରେ ସୁକଣ୍ଠେ
ଅନବଦ୍ୟ କର୍ତ୍ତୋତ୍ଥେ ବୈଦେହ୍ୟ ଲକ୍ଷକ ଅପେକ୍ଷା ଆକାଙ୍କ୍ଷା ତେନ ତର୍ହି ବୟଂ
ତାପଃ ଶାନ୍ତିମେବ ଗଚ୍ଛାମଃ, ବୈଦ୍ୟାନ୍ବେଷଣାର୍ଥମିତ୍ୟର୍ଥଃ । ଭବ ଭାମସ୍ୟ
ସୁବ୍ରଶ୍ରୀ ତବ ଅଙ୍ଗଲାବଣ୍ୟପୂରଣେ ଭଗତଃ ଗଣ୍ଡଃ ପରମେଶ୍ୱର ଏବ କେବଳଂ ତତ
ଅବଲମ୍ବଃ ଆଶ୍ରୟ ଏବ । ଯଦ ଭଗବଦ୍ପଦେଶସ୍ୟ ବଦ୍ଧ ଅନୁଗ୍ରହଃ ସାନ୍ତ୍ଵ ତର୍ହି
ଶୁଭପ୍ରେମିକାନଂ ସମ୍ଭବେତ୍ ନାନ୍ୟଥେତି ଭାବଃ ।

ହେ ସ୍ଵାମିନ, ଅନୁଜ୍ଞୟା ଆଦେଶଂ ଅନୁଷ୍ଠାନାତ୍ ପାଳନାତ୍ ଭକ୍ତ
ଯାବତ୍ ଯା ଲଲିତା ଦେବବାଣ୍ଣ ନୈବ (କ୍ଷଣେନୋଃ ଖଳମିତ୍ରଲୋ ଭଗ-
ବଦ୍ଭକ୍ତାସ୍ତୌ ଇତ୍ୟମରଃ) ମତ୍ ସଦ୍ଗୁଣ ସ୍ନିଗ୍ଧଜନକୃତବେଷ୍ଟାନାଂ ଅନୁସ୍ୟୁତା
ଜପଃମ୍ନାନା ସରିଣତଃ, ଅସ୍ତୁ ସ୍ଵବଃ—ଅହଂ ତ ତେ ପ୍ରିୟଜନାଃ, ତଦବାପକାସ୍ଥିତଂ
ପସ୍ଥାବଶ୍ୟମେବ ଶସ୍ତପତେ ସତ୍ୟଃ କରିଷ୍ୟାମଃ, ତ୍ଵଦାଦେଶପାଳନାତ୍ ପୁନଃପୁନଃ
କୃଷ୍ଣାନ୍ତିକଂ ଗମିଷ୍ୟାମୀତି ମେ ସତ୍ୟସ୍ୟ ଚରଣାମଃ; ପତନ୍ତୁ ମେ ସ୍ଵାମିନୀ, ତତୋ
ଜପାଦେନେନ ବଦ୍ଧଶସ୍ତନ ଗଚ୍ଛା ତୃପ୍ତିଃ ଜୀବନୋପାୟଂ ଲଫ୍ସ୍ୟେ ଭକ୍ତ । କିନ୍ତୁ
ଉଦର୍କଂ ଅସ୍ୟ କାର୍ଯ୍ୟସ୍ୟ ଉତ୍ତରଫଳଂ ପଶ୍ୟାମ ଇତି ଯାବତ୍ (ଉଦର୍କଂ
ଫଳମୁତ୍ତରମ୍ ଇତ୍ୟମରଃ) ପରମେଶ୍ୱରୀଧୀନଂ ତତ୍ତ୍ଵ, ଲଳିତା ଶ୍ରୀପାଦଂ ନିଷ୍କୃତ୍ୟ
ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣାନ୍ତିକଂ ଗଚ୍ଛା ତଂ ବିଜ୍ଞପୟାମାସ ।

ଓଁ

ରାଗ—ସିନ୍ଧୁକାମୋଦ ବା କୁମ୍ଭକାମୋଦ

ନୂଆନନ୍ଦପଲ୍ଲୀମୁକୁଟ ହେ ନାହିଁ କି ଶ୍ରୀଅଙ୍ଗ ମୁଣ୍ଡ,
ଲପଟ ନାଟୁଆ ଦାଣ୍ଡରୁ ତ ଆଜ ନାଗଳସ ଉତ୍ତରୁଣ । ପଦ ।
ନୀଳୋତ୍ପଳ ବାସି ହେଲା ପରି ଦିଶି ଯାଉଛୁ ଧୂଳି ଶ୍ରୀଅଙ୍ଗ,
ନାସା ଶାଳ ଭଳି ଫୁଲରୁ ଅଣିଲ ପ୍ରସଭୁଛ ବେଗ ବେଗ । ୧ ।
ନୀପକୁଞ୍ଜପବନ ନିକଟ, ଯବନସ୍ପର୍ଶରୁ ତପତ ଭବ,
ନନ୍ଦକୂଳମଣ୍ଡଳ ଏ ବଡ଼ ଶୀତଳ କୁନ୍ଦକାନ୍ତି ବିହାର । ୨ ।
ନୀଦ ନାହିଁ କି ନୟନେ ଲାଗି ଧାନ ଅନ୍ଧା ମଉଳ ମୋ ଧନ,
ନବନୀତ ଭଳି ମୃଦୁ ଦେହେ କାହିଁ ସନ୍ଧ୍ୟାରାଗ ଏ ଲପନ ୩ ।
ନବ ହେମଦ୍ୟୁତି ଅମଳ ଏ ନିତ୍ୟ ନିଅନ୍ତି ଫୁଲ ଏ ବନ୍ଧୁ,
ନୀଳଗିରିପଟେ ପଞ୍ଚଶରେଲ କି ଚେପ ଯାଇ ନାହିଁ କ୍ଷୁର ମନୁ ୪ ।
ନ ବାହାର ଗୋପସଙ୍ଘାଳ ଏ ଘାସଗହନରେ କାଣ୍ଡ ଧନ,
ନିବେଦୀମଣ୍ଡନ ଶ୍ରୀବୃନ୍ଦାବନ ଜଗଦୀଶ ବ୍ରତ ଚେତ । ୫ ।

ଅନୁବାଦ—ଯମୁନାକୂଳବର୍ତ୍ତୀ ବନକୁ ଗୃହିବା ତୁମ୍ଭ ପକ୍ଷରେ ଉଚିତ ନୁହେଁ, ଏହା ଆମ୍ଭମାନେ ତୁମ୍ଭଙ୍କୁ ପୁନଃପୁନଃ କହୁଥିଲେହେଁ ତୁମ୍ଭେ ଏହି ହିତୋପଦେଶକୁ କାନରେ ଶୁଣିଲ ନାହିଁ । ଯେଉଁ ବୈଦ୍ୟ ରୋଗର ଅନୁପ୍ରତିକାର ବିଧାନ କରି ପାରନ୍ତି, ସେହିଭଳି ବୈଦ୍ୟଠାରେ ତୁମ୍ଭର ଯେବେ ଅପେକ୍ଷା ଥାଏ, ତେବେ ଆମ୍ଭମାନେ ବର୍ତ୍ତମାନ ତୁମ୍ଭ କାମନା ପୂରଣ କରିବାପାଇଁ ଯାଉଅଛୁଁ । ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କ ପାଦପଦ୍ମରହିଁ ଏ ବିଷୟରେ ଏକା ତୁମ୍ଭର ଉପାୟ ଅବଲମ୍ବନ ।

ହେ କାନ୍ତି ! ମୁଁ ତୁମ୍ଭର ପ୍ରିୟଜନ, ଏପରି ଅବସ୍ଥାରେ ତୁମ୍ଭର ଆଦେଶ ପାଳନ କରି ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କ ନିକଟକୁ ପୁନଃପୁନଃ ଯିବା ଆସିବା କରିବାକୁ ମୁଁ ମୋ ଜୀବନର ଶ୍ରେଷ୍ଠ ପରିଣାମ ବୋଲି ମନେ କରୁଅଛି । କିନ୍ତୁ ଏହାର ଭବିଷ୍ୟଫଳ ଈଶ୍ୱରାଧୀନ; ଲଳିତା ଏହା କହି ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କ ନିକଟକୁ ଗମନ କଲେ ଏବଂ ତାଙ୍କୁ କହିବାକୁ ଆରମ୍ଭ କଲେ, "ନୂଆନନ୍ଦପଲ୍ଲୀମୁକୁଟ" ଇତ୍ୟାଦି ।

(୧) ନୂଆନନ୍ଦପଲ୍ଲୀମୁକୁଟ—ନୂତନ ଗୋପିକାମାନଙ୍କ ବା ଗୁଣ୍ଡ ଗୋପାଳଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଶ୍ରେଷ୍ଠ; ଲପଟ—ଅବାଧ୍ୟ; ନାଗଳସ—ଆଳସ୍ୟହୀନ ଅର୍ଥାତ୍ ମନୋହର; ନୀଳୋତ୍ପଳ—ନୀଳକଇଁ; ବାସି—ମଉଳ ପଡ଼ିଥିବା (ସକାଳ ବେଳାର); ଶାଳ

(ଙ) କ୍ୱା କ୍ୱା ଭ୍ରମ ଭ୍ରମାନ୍ତି ତେନ ନଳସନୀଳାଶ୍ମତେଜୋଦେଃ।
ଶ୍ୱସିଂ ଯାସି ନିତାନ୍ତ କାବେଲିରୁଗ୍ନ ଯାସୀନି ଦୃଷ୍ଟସ୍ତୁ ବପୁଃ ।
ମାଽସ୍ମ କୀଡୃଗ୍ ପଞ୍ଚଶାଖାଂ ସ୍ୱି ଦନାନାଽମ୍ଭୋଲୁଷାଙ୍ଗୋର୍ମିକାକ୍ଷ,
କ୍ୱାଽପି କେନଦନଙ୍ଗସ୍ତମୌଷଂବଙ୍କଂ ମାତ୍ରିଣ୍ମସୃଷ୍ଟ୍ୟାସ୍ତ ଚ ॥
ତଦ୍‌ବାପୀତି ମୁଦ୍ରବେନ କନ୍ଦୋରେବଶକ୍ତିଗୋପତେଣି ଭାଦ୍ରୁନିଳୟ-
ହେମନିକରାକନାପିଲ୍ୟନନଳନୀତାସୁ ବହୁତେ ତବତୋ ଭବତ ନ କଂ
ସ୍ଥିତମଣ୍ଡାନ୍ତଂ ବାସ୍ତନୀତଃପର୍ଯ୍ୟନ୍ତନଂ ।

ଉତ୍ପଳ—ନେଳିଆ ସୁନ୍ଦିଫୁଲ; ଅନିଳ—ପବନ, ନିଶ୍ୱାସ; ବେଗ ବେଗ—ଶୀଘ୍ର ଚଞ୍ଚଳ; ନୀପ ଉପବନ—କଦମ୍ବ ବଗିଚ୍ଚ; ନବକାନ୍ତ—ଲକ୍ଷ୍ମୀ; ତର୍ଣ୍ଣ—ଆଖୁ; ବଦନ—କଣ୍ଠ, ଯନ୍ତ୍ରଣା; ନବହେମସ୍ୱଚ୍ଛ—ଯେଉଁମାନଙ୍କ ଦେହ ଶୋଭା ନୂତନ ସୁନା ପରି ଉଜ୍ଜ୍ୱଳ; ଅପ୍ସରା—ଅପ୍ସରାମାନେ; କ୍ଷୁର—ସନ୍ତାପ; ଗୋପସଂହାର—ଗୋପ ନଗରର ସତ୍ତ୍ୱ; ଶତ୍ରୁଜନରେ—ବନରେ; ନରେଶମୌଳ—ନୃପତିଶ୍ରେଷ୍ଠ ।

ହେ ନରନାଗରଶ୍ରେଷ୍ଠ, ତୁମ୍ଭର ଏଠାରେ ଭଲ ଲାଗୁ ନାହିଁ କି ? ତୁମ୍ଭର ମନୋହର ଚନ୍ଦ୍ରମା ବଦନ ତ କାହିଁକି ଅତି ଏତାଦୃଶକେ ମଳିନ ଦିଶୁଅଛି ? ଏଁବା ! ନୀଳକଳ୍ପ ମଣ୍ଡଳ ପଡ଼ିଲେ ଯେପରି ଦେଖାଯାଏ, ଦୂରରୁ ତୁମ୍ଭ ଆଖି ତ କାହିଁକି ସେହିପରି ଦିଶୁଛି । ନୀଳବର୍ଣ୍ଣ ଉତ୍ପଳ ପରି ଦିଶୁଥିବା ତୁମ୍ଭ ନାସିକାରୁ ତ କାହିଁକି ଅତି ଅଧିକ ବେଗରେ ନିଶ୍ୱାସ ବାହାରୁଛି । ୧ । କଦମ୍ବବନ ପାଖ ପବନ ଦେହରେ ଲାଗିବାରୁ ଯେବେ ତୁମ୍ଭର ଶରୀର ଅସୁସ୍ଥ ହୋଇଥାଏ, ତେବେ ଏହି ଶୀତଳ ନଈକୂଳ ମଧ୍ୟ ତୁମ୍ଭର ବୁଲିବାର ଉପଯୁକ୍ତ ସ୍ଥାନ ନୁହେଁ, (ହିନ୍ଦ ନିମ୍ନସ୍ଥଳ ଅଂଶମୁ, ଦୁଷ୍ଟାସ୍ୱପ୍ନ ନୁହେଁ)। ୨ । ଅହୋ ମୋ ଧନ ! ମହୋଦୟ ! ଅନବରତ ସର୍ବବେଳେ କଣ ଏ ଅଖିଡ଼ ନିଦ ମାଡୁନାହିଁ ? ଅହୋ । ତୁମ୍ଭର ଏ ଶରୀର ଲକ୍ଷ୍ମୀଠାରୁ ଅଧିକ କୋମଳ, ଏ ଶରୀରରେ ସୃଷ୍ଟି ଏତେ କଷ୍ଟ ସମ୍ଭବପର ନୁହେଁ । ଯେଉଁମାନଙ୍କ ଦେହର ବର୍ଣ୍ଣ ନୂଆ ସୁନା ପରି ମନୋହର, ସେହି ଅପ୍ସରାମାନେ ପ୍ରତିଦିନ ଏ ବନକୁ ଫୁଲ ତୋଳିବାକୁ ଆସନ୍ତି, ତୁମ୍ଭ ଆଖିରେ ଚକ୍ଷୁ ସେମାନେ କଣ ଛନ୍ଦି ପକାଇଗଲେ କି ? ସେ ଦିନରୁ କଣ ତୁମ୍ଭ ମନକୁ ସନ୍ତୋଷ ଦୂର ହୋଇଛି ନାହିଁ ? ଅର୍ଥାତ୍ ତପ୍ତକାଞ୍ଚନବର୍ଣ୍ଣାଭ ଅପ୍ସରାମାନଙ୍କୁ ଆଖିରେ ଦେଖିବା ହେତୁ କଣ ତୁମ୍ଭେ ଏପରି ଅଧିଭ୍ରଷ୍ଟ ହୋଇ ପଡ଼ିଅଛ ? ଅତଏବ ହେ ଗୋପନଗର-ବାସୀଙ୍କ ଜୀବନସ୍ୱରୂପ, ଏ ପାପବନରେ ଆଉ ବୁଲ ନାହିଁ, ନୃପତି ଶ୍ରେଷ୍ଠ ନଗରେଶ ନନ୍ଦନନ୍ଦନଙ୍କ ପ୍ରାର୍ଥନା ଗ୍ରହଣ କର । ୪ ।

ଟୀକା—(ଙ) କ୍ୱା କ୍ୱା ଭ୍ରମ ଭ୍ରମାନ୍ତି, ଅହୋ ସୁଭ୍ରମାଣାସି, ତେନ ହେତୁଂ ବାଲସନ୍ତ ଶୋଭମାନା ଯା ନୀଳାଶ୍ମତେଜସ ଇନ୍ଦ୍ରନୀଳମଣୀନାଂ ତେଜଃ ଯସ୍ୟା ଅନୁଷ୍ଟଃ

ତସ୍ୟା ଧୂର୍ତ୍ତିଂ ବାଢ଼ଙ୍କ ଅସ୍ମଦର୍ପିତ ଯାବତ୍ ସୁଶୋଭନେନ୍ଦ୍ର ନୀଳମଣିକାନ୍ତ୍ୟାଦି ତେ ବପୁଃ ତବ ଶରୀରଂ ପର୍ଯ୍ୟୁଷିତାନାଂ ମ୍ଲାନାନାମିତ୍ୟର୍ଥଃ କମଳାବଳୀନାଂ ଇନ୍ଦୀବରାଣାଂ ଭୂୟଂ ତେଜସାଂ କାନ୍ତିଃ ସ୍ଥାନଂ ଆସୀତ୍ । କାଳତେଜୋମୟସ୍ୟ ତେ ଶରୀରସ୍ୟ ମଳିନତାଂ ଦୃଷ୍ଟ୍ୱା ମରଣ ଯନ୍ତ୍ରଣା ମେ ମନସି ଜାୟତେ ଇତି ଭାବଃ; ହେ ଅମ୍ଭୋରୁହାକ୍ଷ, ହେ କମଳନୟନ, ଅଦ୍ୟ ଅସ୍ମିନ୍ ସ୍ଥାନେ ପଞ୍ଚଷାଣି (ପଞ୍ଚ ବା ଷଟ୍ ବା ପରିମାଣଂ ଏଷାଂ ପଞ୍ଚଷାଣି, ବହୁବଚନାନ୍ତୋଽୟଂ ଶବ୍ଦଃ) ଦିନାନି (କାଳାଧ୍ୱନୋରତ୍ୟନ୍ତସଂଯୋଗେ ଇତି ଦ୍ୱିତୀୟା) ଅର୍ଭକାନ୍ ଗୋପଶିଶୂନ୍ ନ କ୍ରୀଡ଼ୟ, ଭୋଃ ସଖେ ମା ବିହର, ତତ୍ର ହେତୁମାହ—ଇଦଂ ମାର୍ଗଶୀର୍ଷ୍ୟାଃ ଯମୁନାୟାଃ ତଟଂ କୂଳପ୍ରଦେଶଃ ଅଖଣ୍ଡଃ ଶୈତ୍ୟଭବଃ ଯସ୍ମିନ୍ ତଦ୍ୱିଧୋଽୟଂ ଅଚ୍ଛିନ୍ନଶୈତ୍ୟବିଧାନମିତ୍ୟର୍ଥଃ, ଅତଏବ ନବାଙ୍ଗଂ ନ ନିରାମୟଂ ନ ସ୍ୱାସ୍ଥ୍ୟପ୍ରଦଂ ଭବେଦିତି ଶେଷଃ । (ବାର୍ତ୍ତେ ନିରାମୟଃ କଲ୍ୟଃ ଇତ୍ୟମରଃ ।)

ଚନ୍ଦ୍ରକେତି—ହେ ଚନ୍ଦ୍ରକାପୀଡ଼ ଶିଖଣ୍ଡଚୂଳ, ହେ ସୁନ୍ଦରେନ୍ଦ୍ର ରମଣୀୟ-ଶିରୋମଣେ, କିଶୋରଚକ୍ରଂ ଯୁବକସମୂହଃ ତେଷାଂ ଚୂଡ଼ାମଣିଃ ତସ୍ୟ ସମ୍ବୋଧନେ ହେ ଯୁବଜନମୌଳିମଣ୍ଡନ, ଭବତଃ ତବ ତାଦୃକ୍ ଶରୀରସ୍ୟ ଯଃ କୋମଳକଳା-କଳାପଃ କ୍ରୀଡ଼ାକୌତୁକସମୂହଃ ତସ୍ୟ କୁଳକଂ ପୋଷଣଂ ତେନ ଜନିତାୟ ମନୋଜ୍ଞସ୍ୟ ବପୁଷେ ଶରୀରସ୍ୟ (କ୍ରିୟାଯୋଗେ ଚ ଇତି ଚତୁର୍ଥୀ) ଅଶ୍ରାନ୍ତଂ ସତତଂ ବାଲୁକାତଟପରିଶୀଳନଂ ନଦୀକୂଳଭ୍ରମଣଂ ସ୍ୱଦତଂ ପଥ୍ୟଂ ନ କମିତ ପ୍ରତ୍ୟେ ।

ଅନୁବାଦ—ଅହା, ତୁମ୍ଭର ଯେଉଁ ଶରୀର ଇନ୍ଦ୍ରନୀଳମଣିର ତେଜ ଧାରଣ କରି ମନୋହରଣ କରୁଥିଲା, ଆଜ ତାହା ବାସି ନୀଳପଦ୍ମ ପରି ଏବେ ମଳିନ ଦିଶୁଛି, ଏହା ଦେଖି ମୋ ମନରେ ବଡ଼ କଷ୍ଟ ହେଉଅଛି; ହେ ପଦ୍ମନେତ୍ର, ଏଠାରେ ପାଞ୍ଚ ଛଅ ଦିନ ଆଉ ଗୋପବାଳକମାନଙ୍କୁ ଖେଳାଅ ନାହିଁ, କାରଣ ଏ ଯମୁନା ନଦୀକୂଳରେ ଖୁବ ଶୀତ, ଏହା ତୁମ୍ଭ ସ୍ୱାସ୍ଥ୍ୟପକ୍ଷରେ ଅନୁକୂଳ ନୁହେଁ ।

ହେ ଚନ୍ଦ୍ରକଚୂଳ, ହେ ସୁନ୍ଦର ଯୁବକଶ୍ରେଷ୍ଠ, ତୁମ୍ଭ ଶରୀର ମନୋହର ବାଲାପଣରେ ସର୍ବଦା ଅତୀବ ସୁକୁମାର, ଯମୁନାକୂଳରେ ନିରନ୍ତର ଭ୍ରମଣ କରିବାଟା ତୁମ୍ଭର ସେହି ସୁକୁମାର ଶରୀର ପକ୍ଷରେ ହିତକର ହେଉ ନାହିଁ ପରା ।
ଲଳିତାଙ୍କଠାରୁ ଏହି କଥା ଶୁଣି ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ ତାଙ୍କୁ କହୁଛନ୍ତି—

"ବୃନ୍ଦେ ବୃନ୍ଦେ ତୋ ସରଣୀ" ଇତ୍ୟାଦ ।

ଚ

ରାଗ—ପଞ୍ଚମ ବରାଡ଼ି

ଚାହିଁ ଚାହିଁ ତୋ ସରଣୀ କଳ୍ପକଳ୍ପ ରେ ଗଲାଣି ଚକ୍ରାର୍ପିତ ପକ୍ଷ ପ୍ରାୟ ବସି । ନିଜ ମଣିଲି ମୁଁ ଭଳେ, ଚାହିଁ ଯା ଅଭିବନ୍ଦନେ ଚୂଡ଼ାରତ୍ନ ମିଶାଇଲି ଅସି ରେ, ତୋପାଇଁ, ଚନ୍ଦ୍ରକୁ ଚିପୁଣି ସୁଧା ହରି, ଚିରଞ୍ଜୀବିତର ମୂର୍ଚ୍ଛା କରି, ଚାତୁର୍ଯ୍ୟ ଚପଳାକୁ ଚୁଣି-ନାଥ ଭଣିଲି କି ପ୍ରାଣ ଚେତାଇଲି ମୁଁ ଏତେ ସବୁ ଭରି ରେ । ୧ ।

ଚେତା ଥିବା ଯାଏ କହୁ ପ୍ରମାଦ ତ ହେଉଅଛି, ଚାକଚଣୀ ତ ଦେଖୁ ମୋ ଦେହ । ଚାହିଁ କି ଲମ୍ଫିନ ସତେ ଚୁମ୍ବକରୀକୁଁ ମତେ ଚେହେରାର ପ୍ରଭୁରଙ୍କ କହ ରେ, ତୋପାଇଁ, ଚମ୍ପି ଚନ୍ଦନଜନାର ନୀର, ଚନ୍ଦ୍ରକାନ୍ତେ, ଚୁପାର ସାର; ଚାରୁ ମାରୁତକୁ ଚନ୍ଦ୍ର-ଚଳ ଶୀତଳ କହୁଛୁ, ଚୀନାଂଶୁ ଯେ ଚେଉ ନାହିଁ ମୋର ରେ । ୨ ।

ଚାର ବରତରେ ଯେଉଁ ଚଗ୍ରହଥାନ୍ତି ବାହୁଣୀ ଚୂଳମୁକୁଟିଏ ସଖୀମାନେ । ଚମ୍ପକର ଚୂର୍ଣ୍ଣ ଦେଣ୍ଡ, ବାଦ୍ୟନାଦ ଶୁଣୁ ଶୁଣୁ, ଚେଷ୍ଟ ହୁଏ ଧନ ଧନେ ଧନେ ରେ, ତୋପାଇଁ, ଚମ୍ପି ବାହୁଣୀକି ଧନହୁଂସ, ଚପଳେ ଅମୃତ ବରଜନ୍ତି; ଚରମ ସ୍ଥିତ ମୋ ଭ୍ରମ, ଲଗି ନାହିଁ ଭ୍ରମେ ତାଙ୍କ ଚମକ ତ ନାହିଁ ମୋର ସ୍ମୃତି ରେ । ୩ ।

ଚାମୀକରକୁ ଶିଖା—ପଣା ଯେ ଦେଖିଁ ଅମସ୍ତ, ଚାହିଁ ନାହିଁ ଧାଇଁନ ମୋ ନୟନ । ଚନ୍ଦ୍ରିକାର କଥା ଦେଖି ଯେତେବେ କପଟ ଭଣି, ଚୋରିତ ଜାଣି ନ ଭାବନ୍ତି ଯେନ ରେ, ତୋପାଇଁ, ଚମ୍ପକର ଶୂଳ ଚତୁମସ୍ତ, ଚେଷ୍ଟି ଦେଲି ମୋ ହୃଦାସ୍ତେ, ଚରଣ ସ୍ମରକୁ ତୋଷ, ବଦେ ଅସ୍ତ୍ରପୂର୍ବେସ୍ମର, ଚେଷ୍ଟ ନାହିଁ ଥିଲେହେଁ ବଞ୍ଚାଅ ରେ । ୪ ।

---

(୧) ସରଣୀ—ମାର୍ଗ, ବାଟ; ଭଳୁଷ—ବଗ; ଚକ୍ରାର୍ପିତ—ଚକ୍ରରେ ଅର୍ପିତ ଚିତ୍ରିତ ପ୍ରତିମା; ଅସି—ଅସ୍ତ୍ରଣି; ଅଭିବନ୍ଦନେ—ଅଭିବାଦନରେ, ତୋପାଇଁ—ତୋହଳନେକା; ସୁଧାହର—ଅମୃତର ସ୍ୱରେଷ୍ଠ, (ପାଦବିଶେଷ); ଲମ୍ଫିନ—ଲମ୍ଫ; ଚୁମ୍ବକରୀକୁଁ—(ଚୁମ୍ବକ ପଥ ଚକ୍ରର ଯାହାର) ଯାଇ ଚନ୍ଦନଶୈଳଶରଣୀ; ଚେହେରାର—ତସ୍ୱର; ଚନ୍ଦନଜନାର ନୀର—ଯମୁନାପାଣି; ଚାରୁ ମାରୁତ—ମନୋହର ପବନ; ଚୀନାଂଶୁ—ଚିହ୍ନାଏ; ବରତ—ବଗ; ଚୂଳମୁକୁଟିଏ—ମସ୍ତକ

ଦୂଳମ୍ବୁଜଃଧାସ୍ତ; ଚନ୍ଦ୍ରମଣ୍ଡ—ଉଅଁ ଦେଇ; ବାରୁଣୀ—ପଶ୍ଚିମଦିଗ; ଦନ୍ଦଶୂକ—ଚୂର୍ଣ୍ଣ; ଚପଳେ—ଅତି ଚଞ୍ଚଳ; ଅମ୍ବର—ଆକାଶ; ବର୍ତ୍ତନ୍ତ—ବ୍ୟାପ କରନ୍ତ; ଚରମ ଭୃଙ୍ଗ—ପୁଷ୍ପକଳିଗ; କହ—କହଣି (ପ୍ରଶ୍ନସୂଚକ ଅବ୍ୟୟ); ତଗତର ଗୃଳି—ତରୁହିଗର ସ୍ୱଚ୍ଛ, ସ୍ୱସାରସ୍ୱାଦ; ହୃଦାଶୟ—ଅନ୍ତଃକରଣ; ବୈଭବ ବାଢ଼ି—ବୈଭବ ନାହିଁ ।

ଅୟି ଲଳନେ, ତୋ ଆସିବା ବାଟକୁ ମୁଁ ଚାହିଁଥିମା ପରି ସ୍ଥିରଭାବରେ ଦୃଷ୍ଟି ବସିଥିଲି; ତୁ ଯାହା ଅତର୍କିତଭାବରେ ଆସି ଦୃଷ୍ଟିପଥକୁ ମିଶାଇ ଦେଲୁ ଅର୍ଥାତ୍ ଦେଖା ଦେଲୁ, ଏଥିରେ ମୁଁ ଅସ୍ଥିର ହୋଇଗଲି; ହେ ଚଳାପାଙ୍ଗି ! ହେ ସୁନ୍ଦରୀକୃପାଙ୍ଗୀ ଗୁଣନିଧି (ଚତୁରତା ଓ ବସ୍ତ୍ରାଭୂଷଣ ଅର୍ଥାତ୍ ସୁସଜ୍ଜିତା ଏହାର ନିଧି ଅର୍ଥାତ୍ ସ୍ଥାନ) ଚନ୍ଦ୍ରକୁ ଅମୃତକୁ ଦପୁଁକ ହେଉ ଫଳକୁ (ପାନକୁ) ଟଗରଭୂଷଣି ମୁହଁରେ ଢାଳି ଦେଇ ପ୍ରାଣ ରକ୍ଷା କଲୁ, ମୋତେ ଏହିପରି ଲାଗୁଛି । ଅର୍ଥାତ୍ ମୁଁ ତୋତେ ଦେଖିବା ପାଇଁ ବଡ଼ ବ୍ୟାକୁଳ ହେଉଥିଲି, ତୁ ହଠାତ୍ ଆସି ଏଠାରେ ଉପସ୍ଥିତ ହୋଇ ମୋର ବ୍ୟାକୁଳତା ଦୂର କଲୁ । ୧ । ('ଗୀତ' ଶୀତରେ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କ ଶରୀର ଅସୁସ୍ଥ ଥିବା ସମୟରେ ଲଳିତା ଯେଉଁ ସବୁ ପ୍ରଶ୍ନ କରିଥିଲେ, ବର୍ତ୍ତମାନ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ ତାହାର ଉତ୍ତର ଦେଉଅଛନ୍ତି) । ହେ ଘନକେଶୀ, ମୋର ଜ୍ୱର ଥିବା ପରି ମୋତେ ତ ଜଣାପଡୁଛି । ମୋ ଦେହ ତ ଶିକ୍ଳଣ ଦିଶୁଛି, ବାସ୍ତି ଖଳଙ୍କ ପରି ମଳିନ ଦିଶୁ ନାହିଁ ତ । କି ଶଙ୍କା ଦେଖି ତୁ ମୋତେ ଭ୍ରମରେ ଏ ସବୁ କଥା ପଚାରିଲୁ କହ । ହେ ଚଳାପାଙ୍ଗି ! ମୁଁ ଯମୁନା ଜଳ ପିଇ, ଚନ୍ଦ୍ର-କିରଣ ସମୂହର ତୁଷାରସାର ଅର୍ଥାତ୍ ଶୀତଳତାକୁ ସେବା କରି ଅର୍ଥାତ୍ ଚନ୍ଦ୍ର-କିରଣରେ ନୂତନ ମନୋହର ପବନ ହେଉଥିବାରୁ ଏ ସ୍ଥାନର ତରୁତଳ ବଡ଼ ଶୀତଳ ହୋଇଥିବାରୁ ଏଠାରେ ରହିଅଛି । ମୋର ତ ଏଠାରେ କିଛିଏ ଦୁଃଖ ନାହିଁ । ମଧୁରସ୍ୱରମ୍ବୁଜଃଧାସ୍ତ ତୋର ବନ୍ଧୁ ଗୋପବାଳକମାନେ ଗୃହଅଛନ୍ତି ଦୂର ବାହୁଡ଼ି ଚରାଉଥାନ୍ତି, ସେମାନଙ୍କର ଉଅଁ ଦେଇ ଦେଖୁ ଦେଖୁ ଶିଙ୍ଗା ଓ ବେଣୁବାଦ୍ୟାଦିର ଶବ୍ଦ ଶୁଣୁ ଶୁଣୁ ଦିନେ ଦିନେ ଦିନ ଶେଷ ହୋଇଯାଏ, ଏହି ସମୟରେ ସୂର୍ଯ୍ୟ ପଶ୍ଚିମ ଦିଗକୁ ଆଶ୍ରୟ କରି ଚଞ୍ଚଳ ଅସ୍ତ ହୋଇଯାଆନ୍ତି । ସାଧାରଣତଃ ଲୋକେ ଉଦିଲେ ତାଙ୍କ ପିଠିପଟ ଜ୍ୱର ଲାଗେ, ମାତ୍ର ମୋ ପିଠି ଆଡ଼ ତ ଜ୍ୱର ହୋଇ ନାହିଁ, ଅଥବା ଭ୍ରମରେ ମୋର ଛାତି ବା କେଉଁଠାରେ ଜ୍ୱର ନାହିଁ ଅର୍ଥାତ୍ କେବେହେଲେ ମୋ ହୃଦୟରେ ତ ମୁଁ ଭୟ ଅନୁଭବ କରି ନାହିଁ । ୩ । ଆଉ ମଧ ସୁନାଅଳି ସୁନ୍ଦର ଶ୍ରୀବୃନ୍ଦା କୌଣସି ଅପ୍ସରାକୁ ତ ମୁଁ ଏକେ ଦେଖି ନାହିଁ, ସଖି, ଏହିପରି ଟୋକିଏ ଚମତ୍କାର କଥା ଦେଖି ଚେଷ୍ଟା ନିମନ୍ତେ ଲକ୍ଷୀ ତୋତେ କଅଣ କହନ୍ତି ନାହିଁ ? ହେ ଚଞ୍ଚଳାକ୍ଷି, ଏହା ସ୍ଥିର ବୋଲି ଜାଣିଣ କର । ସଂସାରର ସବୁ ବଡ଼ ବସ୍ତୁସ୍ଥିତି, ଏପରି ଅବସ୍ଥାରେ ମୋ ଅନ୍ତଃକରଣକୁ ସନ୍ତୋଷ ହେଲୁ ଅର୍ଥାତ୍ ମୋ ମନରେ ବଡ଼ ଅଶାନ୍ତି ଜାତ କରିଦେଲୁ । ୮ । ଅଠଗଡ଼ ସ୍ୱଭା

(ଚ) କଲ୍ୟାଣଂ ବଲ୍ଲବାନାଂ ସକଲଭବବପୁଷାଂ କିଂ ସ୍ୱଦାରୈରୁଦାରୈଃ
କଚ୍ଚିଦ୍ବାଳାବଳୀନାଂ ଶ୍ରିୟମନୁଭବସି ପ୍ରତ୍ୟହଂ ସତ୍ୟସନ୍ଧେ ।
ଜ୍ଞାନଶ୍ଚିନ୍ତାମଣୀନାଂ ଉତ୍ପନ୍ନିବ ନବଚଙ୍ଗଂ ତ୍ୱାଂ ପ୍ରପଦ୍ୟାସ୍ମି ଭୂଷ-
ଶ୍ଚିନ୍ତଂ ସତ୍ୟାଭମାନା ବଧୂମୁଖି ମମ ନତ୍ ଯାହି ନେଶାଭୟାଙ୍କଂ ।

କାମଦ୍ୟ ଲଳିତେ 'ଧରଣୀପୁତ୍ରସ୍ୟ ଭୌମସ୍ୟ ତରମସଞ୍ଚାରବଶାଦ୍ବକ୍ରଦୃଷ୍ଟ୍ୟା ବକ୍ରୀଭୂତବକ୍ରନିଷ୍ଟବ୍ୟଭିଚାରଭୟାଦ୍ଭକ୍ତବକ୍ରକେଦାରଂ ପ୍ରତି କୃଷ୍ଣୈବ ଦାସ୍ୟାଣି ନିରନ୍ତଂ ସ୍ତୁତପାଦ୍ତ୍ରାଃ ଭୂସ୍ତା ।

ହେ ଚରଣପ୍ରସୁକ୍ତ ବନ୍ଧୁଅଛନ୍ତି; ମୁଁ କାହାକୁ କିଛି ଦେଖିବ ନାହିଁ; ଯେବେ ସେଥିକି କିଛି ହୋଇଥାଏ, ତେବେ ମୋତେ ବଞ୍ଚାଅ ଅର୍ଥାତ୍ ରକ୍ଷା କର ।

ଟୀକା—ସ୍ୱପ୍ରଣୟିନ୍ୟାଃ ଶ୍ରୀରାଧାୟାଃ କୁଶଲଂ କଥୟନ୍ତୀ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଃ ଶୀଘ୍ରାବୃତ-ବ୍ୟାଜେନ ଆଦୌ ତାବତ୍ କୃଷ୍ଣାନାଂ ଗୋପସୁନ୍ଦରୀଣାଂ କୁଶଳଂ ପୃଚ୍ଛତି, କଲ୍ୟାଣ-ମିତି । ସକଳଂ ବସ୍ତୁ ଯେଷାଂ ତେଷାଂ କୃଷ୍ଣାନାଂ ବଲ୍ଲବାନାଂ ଗୋପାଳାନାଂ ଉଦାରୈରମିତଗୁଣୈଃ ସ୍ୱଦାରୈଃ ସ୍ୱପତ୍ନୀଭିଃ ସହ କୁଶଳଂ କିଂ ? ଅୟି ସତ୍ୟସନ୍ଧେ ସତ୍ୟବାଦିନି, ତ୍ୱଂ ପ୍ରତ୍ୟହଂ ବାଳାବଳୀନାଂ ଗୋପଯୁବତୀନାଂ ଶ୍ରିୟଂ ସୁଷମାଂ ଅନୁଭବସି ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷୀକରୋଷି କଚ୍ଚିତ୍ ? ଅପି ଗୋପଯୁବତ୍ୟଃ ପ୍ରତ୍ୟହଂ ସର୍ବ ସୌଭାଗ୍ୟେନ ବର୍ତ୍ତନ୍ତେ ଇତି ତ୍ୱଂ ସର୍ବଥା ଜାନାସି କିମିତ୍ୟର୍ଥଃ । ଅୟି ବଧୂମୁଖି ନବୀନନେ, ସତ୍ୟାଭମାନା ସ୍ତୁଭମାନେନ ତ୍ୱଂ ମତ୍ ମମନେଶାଭୟାଙ୍କଂ ମମଚିତ୍ତକ୍ଷୋଭ ଚୋଦ୍ୟମାଙ୍କଂ ଯାହି ଏତଦ୍ଭିନ୍ନଂ । ଯଥା ଦୁର୍ଗତିଚିନ୍ତାମଣୀନାଂ, ଯେ ହି ଦରିଦ୍ରଂ ବାଞ୍ଛାଭଂ ପ୍ରସୂତନ୍ତି ତେ ହି ଚିନ୍ତାମଣୟଃ ତେଷାଂ ସତ୍ପ୍ରସୂଦିବ ତ୍ୱାଂ ପ୍ରପଦ୍ୟ ପ୍ରାପ୍ୟ ନବଦଙ୍ଗଂ ନବରତ୍ନସ୍ଥଂ ଭୂଷଣୋଽସ୍ମି । ଯଥା ଚିନ୍ତାମଣିସୃଷ୍ଟିକାରଣୈଃ ଉଲଙ୍ଘିତଂ ପ୍ରସୂତେ ତଥା ତ୍ୱଂ ଦମାଉଲାଭଂ ପୂରୟିଷ୍ୟସୀତି ତ୍ୱଦ୍ଦର୍ଶନାତ୍ ମେ ନିବୃତ୍ତିଃ ।

ଅୟି ଲଳିତେ ! ଧରଣୀପୁତ୍ରସ୍ୟ ଭୌମଗ୍ରହସ୍ୟ ତରମସଞ୍ଚାରେଣ ସନ୍ନିଗ୍ଧବକ୍ରଦୃଷ୍ଟ୍ୟା ବନ୍ଧକାନ୍ ଦୃଷ୍ଟିପ୍ରତିବନ୍ଧକଦୁର୍ଲିକ୍ଷ ଭୂତଳସ୍ୟ ଆଗ୍ରହଣୀୟଜନାଃ ତତ୍ପରତ୍ୱେନୈବ ଯାବତ୍ ରକ୍ଷଣସ୍ୟ ବରନିକର୍ଷଣାଂ ଚରଣସମ୍ପାଦନାଂ ବ୍ୟତି-କରେଣ ସମ୍ପର୍କେଣ ତସ୍ମା ଅକ୍ଷୁଣ୍ଣ ସନ୍ ତାଦୃଶଂ କେଦାରଂ ପ୍ରତି କେଦାରେ ଇତ୍ୟର୍ଥଃ କୃଷ୍ଣ୍ୟା ଇବ ବର୍ତ୍ତଣେନୈବ ସ୍ତୁତମାନସ୍ୟା ଭୂତଣମାନେଷେ ସମ୍ପ୍ରତିଭସ୍ୟା ଭୂସ୍ୟା ଦାସ୍ୟା ସ୍ୱଭୋଗେନ ଅଦ୍ୟ ଅପି ପ୍ରବନ୍ଧଂ ।

ଅନୁବାଦ—ଅୟି ଲଳିତେ ! ବୃଦ୍ଧ ଗୋପାଳମାନେ ନିଜ ନିଜ ଉଦାର ସ୍ୱଭାବା ସ୍ତ୍ରୀମାନଙ୍କ ସଙ୍ଗରେ କୁଶଳରେ ଅଛନ୍ତି ତ ? ହେ ସତ୍ୟବାଦିନି, ଗୋପ ଯୁବତୀଙ୍କ ପରମ ସୁଖରେ ଅଛନ୍ତି ତ ? ହେ ବଧୂମୁଖି, ସ୍ମରଣ ମାତ୍ରକେ ତୁମ୍ଭେ

୯

ରାଗ—ମୁଖାରୀ

ଜଳବାହୁନାଶ ହେ, ଉଚିତ ଏ ସାହସ ହେ । ପଦ ।
ଛଳ ତ ଅବଳ ଦଶେ, ଛପିବାରେ ଅଛି କ ସେ । ୧ ।
ଛଟା ଭାବା କଟାଯିର, ଛୁଇଁ ହେଉ ଛ ବସର । ୨ ।
ଛେଲିକୁ ଘ ଚନ୍ଦ୍ରା ବଳ, ଛାତରେ ଗଳଣି ଗଳ । ୩ ।
ଛୁଟିଯାଉ ବଚେତନା, ଛଟପଟ ହେବ ପିନା । ୪ ।
ଛଣା ପୂଧା ପର ଦଶେ, ଛୁଇଁଦେଲେ ବଣଟି ସେ । ୫ ।
ଛନ୍ଦ ମନ ତୁମ୍ଭ ଘୁଣେ, ଛ ଦୁଲ୍ ଦୃର୍ବେଶ ଭଣେ । ୬ ।

ଯାହା ମୋ ପାଖରେ ଉପସ୍ଥିତ ହୋଇଗଲା ଏ ବଡ଼ ବିଚିତ୍ର କଥା । ବହୁତ ଲୋକ ଏହାବେଳକେ ଅନେକସ୍ଥଳରେ ଚିନ୍ତାମଣି ପାଇଲେ ଯେପରି ଆନନ୍ଦିତ ହୁଏ, ତୁମ୍ଭଙ୍କୁ ଏଠାରେ ପାଇ ମୁଁ ସେହିପରି ଆନନ୍ଦିତ ହେଉଅଛି, ଅର୍ଥାତ୍ ତୁମ୍ଭଙ୍କୁ ପାଇବାରୁ ମୁଁ ମନେ କରୁଅଛି, ମୋର ଅଭିଳାଷ ନିଶ୍ଚୟ ପୂର୍ଣ୍ଣ ହେବ ।

ଅୟି ଲଳିତେ ! ମଙ୍ଗଳ ଗ୍ରହ ଏକ ରାଶିରୁ ଅନ୍ୟ ରାଶିରେ ଗମନ କଲାବେଳେ ପ୍ରଖର ସୂର୍ଯ୍ୟରଶ୍ମି ଦ୍ୱାରା ଶସ୍ୟକ୍ଷେତ୍ରମାନଙ୍କରେ ମ୍ରିୟମାଣ ହୋଇ ପଡ଼ିଥିବା ଅଙ୍କୁରସମୂହ ଯେପରି ପ୍ରବଳ ବୃଷ୍ଟିଧାରା ସେପରି, ତୁମ୍ଭଙ୍କୁ ସ୍ମରଣ କରୁଥିବାବେଳେ ତୁମ୍ଭେ ସୌଭାଗ୍ୟବଶେ ଏଠାରେ ଆସି ଉପସ୍ଥିତ ହୋଇପିବାରୁ ମୁଁ ସେହିପରି ପୂର୍ଣ୍ଣମନୋରଥ ହେଲି ବୋଲି ମନେ କରୁଅଛି ।

ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କର ଏହି କଥା ଶୁଣି ଲଳିତା ତାହାଙ୍କୁ ପୁନର୍ବାର କହିଲେ—

ଜଳବାହ୍ନୁଶ—କପଟରୂପ ନଦୀର ଈଶ ଅର୍ଥାତ୍ ହେ କପଟସାଗର; ଛଳ—ରୂପ; ଅବଳ—ମଳିନ; ଛପିବା—ଲୁଚିବା; ଛଟା—ଦୂତୀ; କଟାକ୍ଷ—ଅଙ୍ଗ ବୃଦ୍ଧାଣୀ; ଛେଲି—ଶଲ୍ୟ, ବାଣ; ଗଳଗଳଣି—ପଶିଚାଲିଣି; ଛୁଟିଯାଉ—ଦୂର ହୋଇ; ବଚେତନା—ଜ୍ଞାନ; ଛନ୍ଦ—ଅଞ୍ଜଳି କର; ଛ ଦୁଲ—ଅଠ ।

ହେ କପଟସାଗର, ଏ ସାହସ ଉଚିତ, ଅର୍ଥାତ୍ ଏପରି କପଟ କଥା ଦ୍ୱାରା ତୁମ୍ଭର ସାହସିକତା ଦେଖାଅ ନାହିଁ । ପଦ । ତୁମ୍ଭ ରୂପ ତ ମଳିନ ଦିଶୁଅଛି, ଏହା କଣ ଲୁଚିବାର ଅଛି କି ? ଅର୍ଥାତ୍ ଏହା ଲୁଚିବାର କଥା ନୁହେଁ, ସ୍ପଷ୍ଟ ଜଣା ପଡ଼ୁଅଛି । କେଉଁ ସ୍ତ୍ରୀର ବୃଦ୍ଧାଣୀ ଦୃଷ୍ଟି ତ ତୁମ୍ଭ ଦେହର ଦୂତୀ ହେଉଛି, ଅର୍ଥାତ୍ କେଉଁ ସ୍ତ୍ରୀର ବୃଦ୍ଧାଣୀଦୃଷ୍ଟି ତୁମ୍ଭ ହୃଦରେ ପ୍ରବେଶ କରି ତୁମ୍ଭଙ୍କୁ ଘୋର ଯନ୍ତ୍ରଣା ଦେଉଅଛି । ୨ । ବାଣରୁ ବଳି ସେହି ଚନ୍ଦ୍ରା ତ ଛାତିରେ ପଶିଗଲାଣି ।୩।

(୬) ଅଲସାଭାବଂ ତ୍ୟକ୍ତ୍ୱା ଋଜୁତାମାଲମ୍ବ୍ୟ ମନ-
ସ୍ତୁ ଶଲ୍ୟଂ ଦୂରତରମେବୋତ୍ସାର୍ଯ୍ୟ ଶ୍ରବଣେ ଧାର୍ଯ୍ୟତାଂ ମେ ବଚନଂ ।
ନୋଚେଦାସ୍ୟେନ୍ଦୁ ଦଶ ଋଦ୍ଧଦଶାଃ ସମେତଂ ତେ ସ୍ଫୁରନ୍ତଂ ସୁନ୍ଦରଂ,
କାନ୍ତାଂ ସ୍ପୃଷ୍ଟ୍ୱା ପ୍ରସ୍ପୃଶ୍ୟ ବକ୍ତ୍ରେ ଶାସନ୍ତେ ମେଘଂ ।
ମୋହନ ନାଥଦଳେ ଦନ୍ତସ୍ପୃଷ୍ଟ ମତଣି ନାନ୍ୟସନ୍ତାପମନ୍ତରେଣ
ଫଳମିତ ପ୍ରଜାସ୍ଥିତ ତବ ପଙ୍କିଳବକ୍ତ୍ରାଳଙ୍କାଳତା ଚୁଃ ।

ତୁମ୍ଭର ସ୍ୱଭାବଗତ ଶଳ୍ୟ ନିଶ୍ଚେ ଦୂର କରିଦେବ, ତୁମ୍ଭ ଖାଲି ସ୍ଥିର ହେବ
ନିନା ! କନ୍ତୁ ମନେ ରଖ, ସେ କାନ୍ତ ବର୍ତ୍ତମାନ ତୁମ୍ଭଙ୍କୁ ଲଜ୍ଜା ସ୍ପୃହା ଅର୍ଥ ଓ କମଳ
ଅମୃତପଦ ଦସ୍ତପୂର୍ବ ହେବେ ତାଙ୍କୁ ହୁଇଦେବ, ତେବେ ସେ ବନ୍ଧ ଚାଲିଯିବ । ଶ ।
ତୁମ୍ଭର ନୁଗରେ ମନକୁ ଅଟ୍ଟଳ କରି ଅଠଗଡ଼ର ରାଜା ଏହା କହିଲେ । ୬ ।

ଟୀକା—ହେ କୃଷ୍ଣ, ଅଲସୀଭାବଂ ଅବଦେକତୋଷ୍ଟାଂ ତ୍ୟକ୍ତ୍ୱା ତ୍ୟକ୍ତ୍ୱା,
ଋଜୁତାଂ ସାରଲ୍ୟଂ ଅବଲମ୍ବ୍ୟ ସରଳତାଂ ଅଭିନୀୟ ଇତ୍ୟର୍ଥଃ (ଆଲସ୍ୟଂ
ଅଲସନଂ କରୋତି ଅଲସାୟତେ, "ତତ୍ କରୋତି, ତଦାଚଷ୍ଟେ" ଇତି ସୂତ୍ରେଣ
ଣିଚ୍ ପ୍ରତ୍ୟୟାନ୍ତାତ୍ 'ଅଲସି' ନାମଧାତୋଃ ସ୍ୱୋଜନ୍ତସ୍ୟ ପୂର୍ବକାଲେ
କ୍ତ୍ୱାଚ୍, ଇତି ସ୍ପର୍ଶବିଦ୍ଧିବତଃ) ମନସଃ ସ୍ୱଭାବାତ୍ ଶଳ୍ୟଦୋଷାତ୍ ଋଜୁ,
କନ୍ଦୁତୋଷକ; ଇତି ମଦ୍ବଚନଶ୍ରବଣରୂପଂ ଦ୍ୱାରଃ ତବ ନେତ୍ରାଞ୍ଚଳଯୋଃ
ନୟନାଞ୍ଚଳଯୋଃ ଉଦ୍ଗମନଂ ଊର୍ଦ୍ଧ୍ୱଗତଂ ଉଦ୍ଧାରଂ ପ୍ରକଟୟ, ଅଧୋଲୋଚନେନ
ମଦ୍ବଚନଃ ଶ୍ରୂୟତ ଇତି ପ୍ରକାଶସ୍ୱ ଇତ୍ୟର୍ଥଃ । ନୋଚେତ୍ ମଦ୍ବାକ୍ୟଂ ନାଦ୍ରିୟସେ
ଚେତ୍, ତବ ଇନ୍ଦୁଂ (ମୁଖଚନ୍ଦ୍ରମିତ୍ୟର୍ଥଃ) ସୁନ୍ଦରଂ ମନୋହରଂ
କାନ୍ତାସ୍ପୃଷ୍ଟସ୍ୟ ମୁକ୍ତିକାବଦ୍ଦୃଶ୍ୟସ୍ୟ ସମ୍ପୂର୍ଣ ଚେଷ୍ଟାଶ୍ରୁବଦ୍ଦୃଶ୍ୟ କନ୍ଦର୍ପକୁଞ୍ଜ,
ଯସ୍ମିନ୍ ଦୃଷ୍ଟିଷୁ ସ୍ଫୁରତଃ କନ୍ଦର୍ପବାଣବର୍ତ୍ତିନଃ ଲିବଶ୍ଚ ତାନ୍ଦୃଶଂ ତେ ଶରୀରଂ
ଅଧିବଶାତ୍ ମନୋବ୍ୟଥାଧିକ୍ୟାତ୍, ଅପାଙ୍ଗଂ ଦଦାତିଭ ଅଶ୍ରୁଧାରା ବାଲନ୍ଧାନ୍ତର୍ଣା
ତାଂ ଦଶାଂ ଅବଚ୍ଛିନ୍ନ ଯାବତ୍ ପ୍ରାପ୍ୟ ଅନ୍ଧତାଂ କୁଣ୍ଠତାଂ ଏତ୍ୟାଲ ପ୍ରାପ୍ସ୍ୟତ ।

ହେ ମୋହନ, ହେ ନାଥାନାଂ ପଙ୍କଜସ୍ୟ ସନ୍ତୃପ୍ତସ୍ୟ ଉଦ୍ଭୂତଃ ଉତ୍କୃଷ୍ଟଃ
ମୁକ୍ତାମଣିଃ, ତସ୍ୟ ସମ୍ବୋଧନେ ହେ ନର୍ତ୍ତିକାତିଳକେତିରା, ଅନ୍ୟଃ ଦତ୍ତଂ
ଅନ୍ତରେଣ ଅନ୍ତର୍ଧାନଂ ବିନା ତବ କୌଣ୍ଡିନ୍ୟ କନ୍ଦର୍ପଶରେଣ ଯା କୁଶଳତା
କାମୁକତା ସା ଏବ ଲତା ତସ୍ୟାଃ ଫଳଂ ନ ଭବତ୍ୟେତିତ୍ୟର୍ଥଃ ଇତି ପ୍ରତୀୟତେ
ଅବବୁଧ୍ୟତେ ।

ଅନୁବାଦ—ହେ କୃଷ୍ଣ, ଅଙ୍ଗୀକୃତ ଅଳସତା ତ୍ୟାଗ କରି ସରଳ ହୃଦୟ ଏବଂ
ମନକଷ୍ଟଳତା ଦୂର କର ଏବଂ ମୋ କଥା ଶ୍ରବଣ କର, ଏହା ତୁମ୍ଭର ନେତ୍ର

ଜ

ରାଗ—କେଦାର ବା ମୃଦଙ୍ଗ

ଜାଣିଥିଲୁ ମୁଁ ଏତେ ମାନ ତୋ କଳେବର ପାହାଁ ଲଜ୍ଜା ତୋର ତାହା ଭର,
ଜ୍ୱଳନରୁ କଣା ହେମ ଧନୁ ବେଳା ଉଦର ଶ୍ୱଶୁରସୁତାହାରର । ପଦ ।
ଜଣାଦେଲେ ନୃତକରି ଥିଲେ ନାଗ, ପୁରୁଁ ଅଗୁଥିଲି ଖେଳାଇ ସମଜ୍ଞ,
ଜମ୍ଭାରାତିମଣି ଗିରୀନ୍ଦ୍ରରୁ ଜାଣିବାର ପୁର ହେଲା ମୋ ନଗର । ୧ ।
ଜାତକୁମ୍ଭବିଧ ବାଡ଼ାସୁନବନ୍ଧ, ଅନାଇଁ ମୁଁ ଗୁଲ୍ଲିଥିଲି ମନ୍ଦ ମନ୍ଦ,
ଜଙ୍ଗମ ହେବାର ଜମ୍ବୁନଦସାର ଗିରୀ ମୁକୁଳି ଯେ କା ପ୍ରକାର । ୨ ।
ଜୀବନଦ ନୀଳଜଳଜମ୍ବୁଜାଳ, ବିଧୁବିମ୍ବେ ହୋଇ ବିଳାସବେଳେ,
ଜାତ କଲା ତେ ଜଗତର ଶର—ନିକର ବରଷା ଖରତର । ୩ ।
ଜହରକୁ ନେଲା ଦେଲି ଘର ଦିନ, ମୋହର ଦେହର ପୀଡ଼ା ଗଲା ବଳା,
ଜୀବନାଶା ଟିକି ନାଉଅଛି କଳି ତାରୁ ନାହିଁ ମୁଁ, ମୋ ହୃଦନ୍ତର । ୪ ।
ଜନନତୋଷାର୍ଥୀ ଦେ କରିବ ଶିଷ୍ୟ, ଜାହା ନେତ୍ରପାତେ ଯାଉ ନାହିଁ ପୂର,
ଜଗଦେବ ଦୂରଗମନ ଦେମ ଧର ନାମ ଚଳୁଅଛି ନିରନ୍ତର । ୫ ।

ଖଣ୍ଡେ ଦେହ ପ୍ରକାଶ କରି; ନିତେଇ ଭୂମିର ଏହା ଯେଉଁ ସୁନ୍ଦର ଶରୀରକୁ ଦେଖି ସୁରଗଣମାନେ କାମପରବଶ ହୁଅନ୍ତି, ସେହି ଶରୀରଟି ମନସ୍ତାପ ହେଉଥିବାରୁ ବଳଶୂନ୍ୟ ହୋଇ ଏକାନ୍ତ କ୍ଷୀଣ ହୋଇଯିବ ।

ହେ ନାଗରକଳାନିଧି ଭୁଜ୍ୟାମଣି ମୋହନ, ତୁମ୍ଭେ ଯେଉଁ କପଟାଚରଣ କରୁଅଛ, ଅନ୍ତର୍ଦାହ ଦେଲା ସେହି କପଟତାରୂପ ଲତାରେ ଅନ୍ୟ ଫଳ ଫଳିବ ନାହିଁ । ଏହା ଶୁଣି ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ ଲଳନାଙ୍କୁ କହୁଅଛନ୍ତି, "ଜାଣିଛ ମୁଁ ଏତେ" ଇତ୍ୟାଦି ।

(କ) ଜ୍ୱଳନ—ଅଗ୍ନି, ଶ୍ୱଶୁରସୁତାହାରର—ଚନ୍ଦ୍ରକିରଣ, ସମଜ୍ଞ—ଯଶସମୂହ, ଜମ୍ଭାରାତିମଣି—ଇନ୍ଦ୍ରମଣି, ଗିରୀନ୍ଦ୍ର—ବଡ଼ ପର୍ବତ, ନଗର—ବୃଷ୍ଟି; ଜାତରୂପବର୍ଣ୍ଣ—ଉତ୍କୃଷ୍ଟ ପଦ୍ମରାଗମଣି, ବାଡ଼ାସୁନବନ୍ଧ—ଝରକା ସବୁ, ମନ୍ଦ ମନ୍ଦ—ଧୀରେ ଧୀରେ, ଜଙ୍ଗମ ହେବା—ଚଳନ୍ତା, ଉଡ଼ୁଥିବା; ଜମ୍ବୁନଦ—ନଦୀ ବିଶେଷ, ଏଥିରୁ ଉତ୍ପନ୍ନ ହୁଏ ବୋଲି ସୁବର୍ଣ୍ଣକୁ ଜମ୍ବୁନଦସାର ବା ଜାମ୍ବୁନଦ ବୋଲାଯାଏ, ଶ୍ରୀ—ଶୋଭା; ଜୀବନଦ—ବର୍ଷାକାଳମେଘ, ନୀଳଜଳଜସ୍ତୋମ—ଝୁଲନ୍ତି ନୀଳପଦ୍ମ, ବିଧୁବିମ୍ବ—ଚନ୍ଦ୍ରବିମ୍ବ, ବିଳାସବେଳେ—କ୍ରୀଡ଼ାରେ ଚହଲ, ଶର—ବାଣ, ଜର୍ଜର—ଲୁପ୍ତ, ଶରନିକର—ବାଣସମୂହ, ଜୀବନାଶା—ପ୍ରାଣର ଆଶା ।

(୬) ଭ୍ରୂଲ୍ଲସନ୍ମଦଚାକ୍ଷ୍ୟଦର୍ଶିନା ଭୃଶଂ ନାପରଦଶଃ,
ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣେଚ୍ଛ ମମ ତ୍ୱଦା ଭଥୟାପି ରଥ୍ୟଂ ।
ଯତ୍ସ୍ନେହମସ୍ତ୍ୟମିତଶୌଚଲ୍ୟଧନ୍ଧଲାସମ୍
ଉଦ୍‌ଘାଟଣାଦ ଂଦ ଶିଳ୍ପରି ଜୃମ୍ଭଣସ୍ୟ ।

ସନ୍ଦରଭ୍ର ଲଲିତେ ଭ୍ରମଦବିଲସଦନ୍ଦେନାପକମ୍ରାଶାଦିନ୍ଦ୍ରଲଚେଲବନ୍ଧସ୍ର-ଖେଳାତ୍କେଲିତେଲତେନେନ ମସ୍ତ୍ରା ପିଷ୍ଟତୋଲୁମ୍ପ-ଚେଷ୍ଟାଢାଗିଷ୍ଟା ତାଡନ ଲାଣ୍ଠନସ୍ୟୀ ସ୍ତ୍ରୀହ୍ରଣୀ ପାଣ୍ଠାଲିକା ଉଦ୍‌ଦଃ ସମାସ୍ୱିଷ୍ଟନୋପତେଷ୍ଟ ଗଠ-ପିଷ୍ଟଲ୍ୟବତେଜ୍ଞ ଉଦ୍‌ଗ୍ରସ୍ତତେଠାଢାଜୁଗବିତ୍ସ୍ଥଜ ମସ୍ତ୍ରା ସ୍ଥାପିତ ଲଭ ତେଜାଙ୍କ ଲାଗାପି ।

୬। ହେ ଲଳିତେ, ତୋର ସାକ୍ଷୀ ଏହା ତୁ କର, ସେହି ଦିନଠାରୁ (ଯେଉଁ ଦିନ ସୁଧାଙ୍କୁ ଦେଖିଲି) ଚନ୍ଦ୍ରକିରଣ ମୋତେ ଅଗ୍ନିପରି ବୋଧ ହେଉଅଛି । ସଖି । ଯେବେ କେତେ ଜଣ ଗୋପାଳବାଳକ ମୋ ପାଖରେ ଥିଲେ, ମୁଁ ସଖୀ ଗାଣ୍ଠିବାନ୍ଧୁଣୀ ପ୍ରଭୃତିକୁ ଖେଳାଳ ଖେଳାଇ ଅଛୁଥିଲି, ଏହି ସମୟରେ (ବୁଣ୍ଡ ଓ ଲଳିତାରେ) ଯାତ୍ରମଣି ଯନ୍ତକୁ କଣିଥିବା ଗୃହରେ ମୋ ଆଖି ପଡ଼ିଗଲା । ୧ । ଲୁଣ୍ଠିଷ୍ଟ ପଦ୍ମପଲାଶିରେ (ଯନ୍ତ୍ରାଣୀ ସ୍ତମ୍ଭରେ) ବିମିତ ହୋଇଥିବା ସେହି ଘରର ଦ୍ୱାରକାଗୁଡ଼ିକୁ ଅନାଇ ଅନାଇ ମୁଁ ଧୀରେ ଧୀରେ ଚାଲୁଥିଲି, ଏହି ସମୟରେ କି ଏକ ଅନିର୍ବଚନୀୟ ଶୁଭ ମୁଖମଣ୍ଡଳ ଡୋଳିଏ ତାରକା ଯେଜ ସେହି ଘର ଭିତରେ ପ୍ରକାଶିତ ହେଲା । ୨ । ବର୍ଦ୍ଧିତ ମେଘପରି ନୀଳବର୍ଣ୍ଣ ପଦ୍ମ ଦୁଇଟି ଚନ୍ଦ୍ରବିମ୍ବ ମଧ୍ୟରେ କୀଡ଼ାରେ ଚଞ୍ଚଳ ହୋଇ କଟାକ୍ଷବାଣ ଶରମାନଙ୍କୁ ବର୍ଷିଲା, (ଚନ୍ଦ୍ରବିମ୍ବ ମଧ୍ୟରେ ପଦ୍ମର ବିଳାସ ବର୍ଣ୍ଣନଟା ଅସମ୍ଭବ, କାରଣ ଚନ୍ଦ୍ରକିରଣରେ ପଦ୍ମ ବିକଶିତ ହୁଏ ନାହିଁ, କିନ୍ତୁ ଏଠାରେ ସେହାଙ୍କ ମୁଖରୂପ ଚନ୍ଦ୍ରରେ ଚକ୍ଷୁରୂପ ନୀଳପଦ୍ମ ଦୁଇଟି କ୍ରୀଡ଼ା କରୁଥିବା ଜାଣ) ତହିଁରୁ ବିଶାଳ ଶରସମୂହ ବାହାରି ମୋତେ ବିଦ୍ଧ କରି ପକାଇଲା । ୩ । ବାଣରୁ ତୋଳ ପିଲ୍‌ହେଲେ ଦେହରେ ଯେପରି ଯନ୍ତ୍ରଣା ହୁଏ, ସେହି ଶର ବାଜିବାରୁ ମୋ ଦେହର ପୀଡ଼ା ତାହାଠାରୁ ବଢ଼ିଗଲା, ମୋ ଜୀବନର ଆଉ ଆଶା ନାହିଁ, ମୋ ହୃଦୟ ଭିତରେ କଅଣ ହେଉ-ଅଛି ମୁଁ ତାହା ଜାଣି ପାରୁ ନାହିଁ । ୪ । ଅହୋ, ମନୁଷ୍ୟର ମନୋହରଣକାରିଣୀ ସେହି ବଣିକ ଶୋଭାରେ ବିଳାସି ଲୋକର ନେତ୍ରରୂପ ପାତ୍ର ପୂର୍ଣ୍ଣ ହୋଇ ନାହିଁ — ଅର୍ଥାତ୍ ଯେଉଁ ଲୋକ ସେହି ଦର୍ଶନ ଶୋଭା ଦେଖି ପୂର୍ଣ୍ଣମନୋରଥ ହୋଇ ନାହିଁ ! କାମଦେବ କୃତାନ୍ତ ମୋ ନାମକୁ ବାରମ୍ବାର ଉଚ୍ଚାରଣ କରୁଅଛି । ୫ ।

ଟୀକା—ଅୟି ଲଳିତେ, ଭ୍ରୂଲସନ୍ମଦାତ୍ କାମୁକେ ଯଃ ଅକ୍ଷ୍ୟଦର୍ଶଃ ଚୌର୍ଯ୍ୟଂ ସ ଏବ ଅସ୍ୟାର୍ଥିତ ତେନ ଭ୍ରୂଲ୍ଲସନ୍ମଦଚାକ୍ଷ୍ୟଦର୍ଶିନା ମମ ତ୍ୱଦା

୯

ରାଗ—ମୁଖାରୀ ବା ଚୋଖିପରଜ

ଝଗଡ଼ ମାନ ହେଲ କେ ଶ୍ୟାମ, ହିମୁଛ ଦେବାକୁ ଚଳନ୍ତୁ ଯାମ । ପଦ ।
ଝାଞ୍ଜିକିବା ନବ ତମାଳ ରମା, କିନ୍ତୁ ଅଛି ଅଙ୍ଗେ ଚଳଣି ଲମା । ୧ ।
ଝୁଲିବ ଗଳ ନେତ୍ରମଳ ସ୍ମରୁ, ଝସଧ୍ୱଜପୀଡ଼ା ଝାଞ୍ଜି ଯାଉନ୍ତୁ । ୨ ।
ଝୁମି ଝୁମି ଲୁଚି ସୁସ୍ଥେ ରସାଇ, ଝୁରିବାର ଏତା ହୋଇବ ସାର । ୩ ।
ଝଲ ଯାଞ୍ଜାଳି ଝଟକେ ଯାଇଁ କି ? ଖେଳ ମାଗଧ ଭ୍ରମୁଁ କହିକି । ୪ ।
ଝଲକା ଗଳ ଚିତ୍ତ ଅଳାବଣି, ଝାଁଉଁଣୀ ଲଗା ବାଦଯା ସଣି । ୫ ।

ସ୍ନେହେନ ତ୍ୱଦ୍ୱି ଅପବେଶଃ କପଟବ୍ୟବହାରଃ ନ ସନ୍ଦୃଶ୍ୟତେ । ସତୋଽହଂ ତ୍ୱପ୍ରସ୍ନେହବନ୍ଧୁଃ ତତ୍ତ୍ୱୟି କପଟାଚରଣଂ ନ କରୋମି ଇତ୍ୟର୍ଥଃ; ଅତଃ ତଥ୍ୟଂ କଥୟାମି—ଅପିତତ୍ରୋଽପି ଇନ୍ଦ୍ରମଣିମୟେ ପ୍ରାସାଦେ ଲସତ୍ ଶୋଭମାନାଃ ବାଳାପୋ ଯସ୍ୟ ତତ୍ ଏକଂ ବସ୍ତୁ ଅସ୍ତି ଦୃଷ୍ଟଂ ତେନ ଏବେଲୁତା ମେଗଃ ତଦ୍ୱୀକ୍ଷଣାଦ ତସ୍ୟ ଦର୍ଶନାଦେବ ଉତ୍ପନ୍ନଶ୍ଚ ଜାଗ ଇତ୍ୟର୍ଥଃ ।

ଅଦ୍ୟତନ୍ତ୍ର ଲଳିତେ, ବନଲାଃ ଶୁଣ୍ଡାଃ ଯେ ବାଳବାଲଗୋପାଳାଃ ଇନ୍ଦ୍ରମଣି-ସ୍ତମ୍ଭଃ ତେନ ନିର୍ମିତସ୍ୟ ପ୍ରାସାଦସ୍ୟ ତଳେ ଅଗ୍ରଭାଗେ ଯା ଚେଳବଦ୍ଧ ପତାକା-ଲାଭା ତସ୍ୟାଃ ବିଲୋଲ୍ୟାଂ ବାତାନ୍ଦୋଳନକାଲାୟାଂ ଲୋଚନ ସନ୍ନ୍ୟସ୍ତ ଲୋଚନେ ଯସ୍ୟ ତେନ ମୟା ଚିତ୍ରିତେ ଗତେନ ଯା ଉତ୍ପୁଲ୍ଲୋକ୍ତା ବାଲସଖିଷ୍ଟପାଦଯୁକ୍ତ ତତ୍ରାଗିନ୍ଧା ଦେବସ୍ତୁତା କାଚେନ ଅନବତନସ୍ଥା ଦର୍ଶାନଣୀ ଗନ୍ଧର୍ବଲା କାଞ୍ଚନମୟୀ ଶାଖାଲିକା ସୁବର୍ଣ୍ଣସୂତ୍ରଙ୍କିକା ତଦଧଃ ତସ୍ୟ ପ୍ରାସାଦସ୍ୟ ଶିଖରେ ସମୀପସ୍ଥୋ-ପକଣ୍ଠେ ଗବାକ୍ଷପ୍ରଦେଶେ ତତ୍ ପ୍ରବୃତ୍ତ ଯନ୍ତ୍ରମୂର୍ତ୍ତିଦର୍ଶନେନ ଦୃଷ୍ଟା ତତ୍ ପ୍ରଭୃତେର୍ବା ତନ୍ତ୍ରମୂର୍ତ୍ତି ଦେବମୟ୍ୟା ଏତାଦୃଶ୍ ଅବସ୍ଥା ଯସ୍ୟ ତେନ ମୁଁ ଅସ୍ମିତେ ଇତି କେବଳଂ ଅହଂ ଜାନାମି ।

ଅନୁବାଦ—ଅୟି ଲଳିତେ, ତୋ ସ୍ନେହ ଏକା ମୋ ମନର ସମସ୍ତ ଆନନ୍ଦର କାରଣ । ଏଣୁ ଅବସ୍ଥାରେ ତୋ ପାଖରେ ମୁଁ ଅଦୌ କପଟାଚରଣ ନ କରି ସତ୍ୟ କହୁଅଛି—ଇନ୍ଦ୍ରନୀଳମଣି ପ୍ରାସାଦରେ କ୍ରୀଡ଼ା କରୁଥିବା କୌଣସି ବସ୍ତୁକୁ ଦେଖିବା ଦିନଠାରୁ ମୋର ଏହି ରୋଗ ଜାତ ହୋଇ ଅଛି ।

ସଖୀ ଲଳିତେ, ବନ୍ଧୁର ଇନ୍ଦ୍ରମଣି ପତାକାରେ ନିର୍ମିତ ଟୋପା ଉପରେ ପବନରେ ଦୋହଲୁଥିବା ପତାକାକୁ ଚାହିଁ ଚାହିଁ ମୁଁ ଯାଉଥିଲି, ଏହି ସମୟରେ ଦେଖିଲି—ଅଲୌକିକସାମାନ୍ୟସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟଯୁକ୍ତା ଗୋଟିଏ ସୁବର୍ଣ୍ଣମୟୀ ଚିତ୍ତକା

(୪) ଏବଂ ପାବଂଶଣ ଂସ୍ୱଚ୍ଛଗୁଚ୍ଛବୃତାଂଶ୍ୟା ଶସ୍ତାଂ ସ୍ତୁଆ,
ମଣ୍ଡିଂଯଃ କ୍ୱାପି ସ୍ମୃଥଂସ୍ମୃତ ବସ୍ତୁଧାରେଷ୍ଟଙ୍କ ପିବନ୍ତ୍ୟାଗ୍ନିରଃ;
ବ୍ୟର୍ଥଂ ପ୍ରାର୍ଥନୟା କନ୍ଦର୍ପଭୂମି ମାଂ ଗତ୍ୱା କୃତ୍ୱାଶାଂ ଚଥମ୍,
ସା କାଂ ମନ୍ଦଜଣବେମଣ୍ଡ ଜନ୍ମ ଲପୂରସ୍ତାତ୍ୱଧୂକା ବଧୂକା ।
ରେଖଣବ ଲୁଣ୍ଠାଲୁଣ୍ଠପଦକପୁଟାଗ୍ରୁଗ୍ରୁଃ ଜଣ୍ଡୀରବରୀଣାବ ରାଜାବ-
ଲୋକନା ସାତ୍ତ୍ୱାତ୍ମୁଣୀକ୍ଷଂଣୀଳାଣ୍ଡି ପଣକ୍ୟା ।

ତାହାଙ୍କ ତଳଟାଣରେ ଥିବା ଝରକା'ବାଟେ ଗଳ ଯାଉଥିଲ, ସେହି ସମୟରୁ ମୋର ଅବସ୍ଥା ଏପରି ହୋଇଅଛି—ମୁଁ ଏକାକୀ ମାତ୍ର କାନ୍ଦେ ।

ଏହା ଶୁଣି ଲଳିତା କହୁଅଛନ୍ତି, "ହଗଡ଼ ମାଣ ହେଲ ହେ" ଇତ୍ୟାଦି ।

---

(୪) ହଗଡ଼ ହେବା—ଦୁଆ ଧରା ପଡ଼ିବା, ହିମ୍ଭ—ସ୍ମୃତି, ଦାମ—ପ୍ରହାର, ନବତମାଳ—ନୂଆ ତମାଳଗଛ, ଲମ୍ବା—ଶୋଷ, ଝିକିଅଣ୍ଟି—ଓଠାଧର ଅଣ୍ଟି, ଝଞ୍ଜର—ନଷ୍ଟ ହେବ, ଫେମ୍ପୁଗ—ମୀନଧ୍ୱଜ, କନ୍ଦର୍ପ; ଟାଙ୍ଗି—କୁସୁପ, ଝୁମି ଝୁମି—ଢୁଲାଇ ଢୁଲାଇ, ହକ—ଚକ୍ଷୁ ଚକ୍ଷୁ, ସାତ୍ତ୍ୱିକାଳି; ଫାନ୍ଦାଳୀ—ପିଞ୍ଜୁଳା, ଝଟିବା—ଶୋଷି ପାରିବା, ହୋଲ୍ଲ ମାଇଲ୍ଲ—ଭ୍ରମ ବା ଅଜ୍ଞାନ ଜାତ ହେଲା, ହଲ୍ଲିବଲ୍ଲି—ତମକ ମଡ଼ିଲ, ସ୍ୱାର୍ଜନ୍ତ—ଅରଣ୍ୟ ଅନଳ, ରମ୍ବା—ସୂର୍ଯ୍ୟ, ବାଦଶା—ରାଜା ।

ହେ ଶ୍ୟାମ, ତୁମ୍ଭେ ଅକାରଣରେ ଯିବା ଏତେ କଷ୍ଟ ପାଇଲ, ଏଥିରେ ମୁହୂର୍ତ୍ତିକ ତୁମ୍ଭଙ୍କ ସନ୍ଧ୍ୟ ପ୍ରହର ପରି ଦିନା ଜଣାଯିବ । ସଦା । ଫାନ୍ଦିକା ହୋଇଥିବା ଗଙ୍ଗା ତମାଳଗଛର ଶୋଷରୁ ଓଠାଧର ଅଣ୍ଟି ନଜ ଦେହରେ କମ୍ପ ହେଲାଣି, ଅର୍ଥାତ୍ ତଙ୍ଗା ତମାଳ ଗଛ ଝାଙ୍କିଲ ପଡ଼ିଲେ ଯେପରି ଦିଶେ, ତୁମ୍ଭ ଜାଣୁ ଛାଣୁ ସେହିପରି ଦିଶିଲଣି । ୧ । ଅତଏବ କନ୍ଦର୍ପପୀଡ଼ାଜନିତ ଉତ୍ତାପ ହେଉରୁ ତୁମ୍ଭ କୋମଳ ଛଳରୁ ବଳ ଉଠିଯିବ ଅର୍ଥାତ୍ ତୁମ୍ଭେ ଶୀଘ୍ର ପୌର୍ଣ୍ଣମାସୀ ହୋଇଯିବ । ୨ । (କଣାରେ) ଢୁମାଇବା ଛଳ ହୋଇ କେବଳ ମାଟିରେ ଗଡ଼ିବ ଏବଂ ସୁଦ୍ଧିକାଠା ମାତ୍ର ସାର ହେବ । ୩ । ତୁମ୍ଭେ ଗୋଟିଏ ଚଳନ୍ତା ସୁବର୍ଣ୍ଣପିତୁଳା ଦେଖି ଯାହା ଏପରି ହେଲ ବୋଲି କହୁଛ—ଅଲ୍ପା କଣ୍ଠ ନା ଦେଖି, ସୁନାର ପିତୁଳା କଅଣ ଚଳୁଚଳୁ ହେଉଛି ନାହିଁ ? ଏଥିରେ କାହିଁକି ତୁମ୍ଭଙ୍କୁ ହୋଲ୍ଲ ମାଇଲ୍ଲ ? ୪ । ହେ କୃଷ୍ଣ ! ତୁମ୍ଭେ ବୃଥା ତମକ ପଡ଼ିଲ, ଅରଣ୍ୟ ପ୍ରଦେଶର ରାଜା ଏଥିରେ ଜଣିଲେ । ୫ ।

ଟୀକା—ଅମୁଂ ଅପି ତ୍ୱଂ ବସୁଧାଲେଖକେ ତୁଙ୍ଗହିବ୍ୟାଂ କ୍ୱାପି ଏବଂ ସୁଦ୍ଧିକାସୁଃ ମଣ୍ଡିଂଯଃ ମାନବଂ ସ୍ତୁଆ ତୁଲ୍ୟହସ୍ତା ଆଗ୍ନିରଃ ସକୁ ପାବଂଶଣବର୍ଣ୍ଣାଃ

ଞ

ରାଗ—ଚେଉ ଭଙ୍ଗଳ ବା ମୋହନୀ

ଞ ଘ୍ରାଣ ରେ ଶୁଭଙ୍ଗି, ଭ୍ରମିଣ ତୁଅ ସାଦ୍ଧା । ପଦ ।
ଞୋଛ୍ନିଲେ ତୁ ଚନ୍ଦ୍ରବାଣୀ, ଞାର୍ଦ୍ଦୟୁ ଜଡନୁ ବାଣୀ
ଞାଚେଞ୍ଚିଥ କଲଡି ଦୋଷ ଲଦ୍ଧା । ୧ ।
ଞପଲୁଞ୍ଜି ଭୃଙ୍ଗକଣ୍ଠେ, ଞଂସ୍ତ କରୁଅ ମୋ କଣ୍ଠେ
ଞାବେଣୁ ଶଲ୍ଲପମ ବାଦ୍ଧା । ୨ ।
ଞେଶାନ୍ତି ବିଳାସ ଭାବ, ଞଦାନ ଏ ଅବସ୍ଥାବ
ଞାଢ଼େଷି ଭଉଁାରୁ ଅରେ ଝାଦ୍ଧା । ୩ ।
ଞଷ୍ଟ୍ର ଏ ଦେନ ତ୍ରେଶ୍ରି, ଞ ଗାରିବ ନେବାଣତେ
ଞ ବତାଇଲେ ତୁ ସୁଖୀ ସ୍ପର୍ଦ୍ଧା । ୪ ।
ଞାଥ ଉତ୍ତ୍ପର୍ଣ୍ଣିଲ ଯେ, ଞଭ ସେ ମୋ ପାଦେ ଭଜେ,
ଞାଦବତି ଞ କଲେ ତୁ ତାଦ୍ଧା । ୫ ।

ପୂର୍ଣ୍ଣିମାଲକକଣ୍ୟାଃ ଚନ୍ଦ୍ରଚନ୍ଦ୍ରୋଃ ସ୍ମରିତଃ ପୂର୍ଣ୍ଣିଜନ୍ୟସ୍ୟ ଇତ୍ୟର୍ଥଃ ବକ୍ତ୍ରଂ ମଣ୍ଡଳଂ ଅସିତ୍ୟ ନର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟୁ ସୁଧାଂ ଅମୃତଂ ପିବନ୍ତି ? ନ କ୍ୱାପି ଇତ୍ୟର୍ଥଃ । ତ୍ୱଂ କଥଂ ଧୂର୍ତ୍ତାଂ ବଦ୍ଧ୍ୱା ଧୂର୍ତ୍ତାର୍ପିତ୍ୱତଃ ହରୁ ମାଂ ପ୍ରାର୍ଥନାୟୁ ବ୍ୟର୍ଥଂ ଯଥା ସ୍ୟାତ୍ ତଥା କଦର୍ଥୟସି ପୀଡ୍ୟସି ? ଶୁଭ ! (ଶୋଭନେ) ଯସ୍ମାତଃ ଅକାଶସ୍ୟ ତାସ୍ୟାନ୍ତା ସା ଦ୍ୟୁତା ଲ ମନକଣଂ ଏବ ? ଯଥା ଅକାଶସ୍ଥାଂ ତାସ୍ୟ କୋଽପି ଗ୍ରହୀତୁଂ ନ ଶକ୍ନୋତି ତଥା ତାଂ ସ୍ୱାଦ୍ୟାଂ ଅଙ୍ଗଂ ବଣେ ଅଚେତ୍ତୁଂ ନ ଶକ୍ନୋମି ଇତ୍ୟର୍ଥଃ ।
ହେ ତୈଜନେ, ନୃତ୍ୟାଦିକୁଲବନସ୍ତ୍ରୀତ୍ୟୁଦ୍ଭୂତଃ ନୃତ୍ୟାଶ୍ରମପାଶୈଃ ବଣ୍ଠିତବସ୍ତ୍ରଭାବ ଶିଂହାରମୂର୍ତ୍ତି ଲବ, ତୃଣବନ୍ଧେନକା ଚନ୍ଦ୍ରନେତ୍ରା ଶା ସୁଧା ଅସ୍ମାଦୃଶୀଶ୍ଚ ବର୍ଣ୍ଣୀକରିତୁଂ ଅଶକ୍ୟା ।

ଅନୁବାଦ—ଏ ସଂସାରରେ କେଉଁ କୌଣସି ବାମନାକୃତି ମନୁଷ୍ୟଙ୍କର ନେତ୍ର ପୂର୍ଣ୍ଣଚନ୍ଦ୍ରରୁ ଅମୃତ ଚମ୍ପୁଡ଼ି ତାହାଙ୍କୁ ପିଇ ସୁଧା ନିବୃତ୍ତି କରେ ? ତୁ କିପରି ଧୂର୍ତ୍ତ, ତୁମ୍ଭେ ଧୂର୍ତ୍ତିଣୀ ରେ ପଡ଼ି ମୋତେ ଅକାରଣରେ ଏତେ ପ୍ରାର୍ଥନା କରୁଅଛ । ମନୁଷ୍ୟ ପକ୍ଷରେ ଆକାଶର ତାରା ପାଇବା ଯେପରି ଅସମ୍ଭବପର, କିନ୍ତୁ ସେହି ସୁଧାକୁ ପାଇବା ସମ୍ଭବପର ନୁହେଁ, ଏପରି ଅବସ୍ଥାରେ ତୁମ୍ଭେ କାହିଁକି ମୋର କଣ୍ଠେ ହେବ ?

(୫) ଭୁକ୍ତାଂ ନବ୍ୟାଂ ଭବ୍ୟାଂ ଭଲ୍ଲୁଣ୍ଠି ଭରଣୀଂ ତେଜ ମୁକ୍ତ ଗିରଂ,
କୃତେଷୁ କନ୍ଦର୍ପ ମୂଳସ୍ଥଭରଣାସ୍ମେଭ୍ୟାଙ୍କ୍ବଃ ।
ସ୍ମିତା ପାଣା ନାସାଲଲବ୍ଧବିନାଶାତ୍ ନତ୍ତୁ ଭାଂ,
ଲୁପ୍ତା ସାଙ୍ଗଂ ଭଙ୍ଗଂ ନ ନସ୍ତୁ ବନ୍ଧୁରଙ୍ଗଂ ନ କୁଞ୍ଜୁ ମାଂ ॥

ନୋତ୍ତରଂ ସର୍ଗ, ସାଧାରଣେତରସ୍ଫୁଟପାଧୌ ଷଷ୍ଠୀଙ୍କ୍ଷଣେନ-ଦ୍ୟାଢ଼ସାଦନିକଷ୍ୟ ପମାଣାଧିତସ୍ୱନ୍ତୀକରଣଂ ।

ହେ କେଶବ ଭୁଡ଼ୀୟଣିକାଳରେ ଶିଖମାନଙ୍କୁ ଧରିବା ଯେପରି ଅସମ୍ଭବ, ପଦ୍ମନେତ୍ର! ସ୍ୱଧା ଆମ୍ଭମାନଙ୍କ ଭଳି ଲୋକମାନଙ୍କର ବର୍ଣ୍ଣିତ ହେବା ସେହିପରି ଅସମ୍ଭବ ଅଟେ ।

ଏହା ଶୁଣି ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ ଲଳିତାଙ୍କୁ କହୁଅଛନ୍ତି, "ନ ଭଙ୍ଗ ରେ ଶୁଣ୍ଠୀ" ଇତ୍ୟାଦି ।

---

(୫) ଶୁଣ୍ଠୀ—ସୁନ୍ଦରୀ, ଭରଣୀ—କଥା, ଅନୁରୋଧ; ସାଙ୍ଗା—ସଙ୍ଗୀସ୍ଥ, ସନ୍ଧ୍ୟାଣୀ—ସନ୍ଧ୍ୟାକାଳିଣୀ, ନତନ୍ତୁ—ଅନନ୍ତ, କନ୍ଦର୍ପ; କୃଷ୍ଣା—ସାକ୍ଷୀଂଶ, ସଙ୍ଗୀ; ଉପକଣ୍ଠେ—ସମୀପରେ, କଳ୍ପଗମ—ଅଭିଳଷିତ ବାନ୍ଧବ—ବାନ୍ଧବ. ନେତ୍ରାଗ୍ନିକୋଣ—ଅଗ୍ନିକୋଣର ଦଣ୍ଡୀ, ନିଦାନ—କାରଣ. ନନ୍ଦିଣୀ—ଦେଖି, ସୁରକ୍ଷା—ମୃଗର ପଥ ।

ହେ ସୁନ୍ଦରି, ମୋ ଅନୁରୋଧ ଶୁଣି ହେ ନା, ମୋର ସଙ୍କଟସ୍ଥ ହୁଅ । ତହ । ତୁ ମୋତେ ରକ୍ଷା ନ କଲେ କନ୍ଦର୍ପର ବାଣ ମୋ ଦେହରେ ପଡ଼ିଅଛନ୍ତି ନାଶ ନିଶ୍ଚୟ ବୋଲି ମନେ କର । ୧ । ଏହି କଦମ୍ବବନ ନିକଟରେ ଦେହି ସୁନ୍ଦରୀ-ଶିରୋମଣି ରାଧାଙ୍କର ଅଭିଳଷିତ ବାନ୍ଧବ ମୋ କଣ୍ଠଦେଶରେ ରଖାଇ ଦିଅ, ଅର୍ଥାତ୍ ରାଧାଙ୍କ ସହିତ ମୋର ମିଳନ କରାଅ । ୨ । ସେ ମୋତେ ନେତ୍ରାଗ୍ନିକୋଣରେ ଦେଖିବାରୁ ମୁଁ ଏ ଦୁର୍ଦ୍ଦଶା ଭୋଗ କରୁଅଛି, ଏ କଥା ହୃଦୟରେ ଦେଖି ଥରେ ସେ 'ଆହା' ବୋଲି ଉଚ୍ଚାରଣ କରୁ । ୩ । ହୃଦୟରେ କନ୍ଦର୍ପ କାଣ. ତୁ ଯେବେ ସ୍ୱାଦ ମୃଗର ସଙ୍ଗ ନିଭାଇ ନ ଦେବୁ, ତେବେ ମୁଁ ଅତ୍ର କେବେହେଁ ବଞ୍ଚିବି ନାହିଁ । ୪ । ଅଶ୍ରୁଦ୍ୱାର ସଙ୍ଗୀ କାହିଁ ମୋ ପାଦତଳେ ସେବା କରୁଅଛି, ତୁ ରାଧାଙ୍କୁ ମୋ ସଙ୍ଗରେ ମିଳାଇ ନ ଦେଲେ ସେ ତୋର ନିନ୍ଦା କରିବ । ୫ ।

ଟୀକା—ଉକ୍ତ ଭାବୁଣ୍ଠି, ଅଷ୍ଟଂ ଅନୁଜ୍ଞେୟ ସଦୈବ ତନ ମୁଦୁଗିରଂ ତବ ଲଳିତକଥାଂ କନ୍ଦର୍ପାସ୍ତ୍ରନିର୍ଭରନୀୟ କାମସାଗରତଃ ଉଦ୍ଧାରୟ ଦୁର୍ଭା ସ୍ୱଧ୍ୟାଦିରହିତାଂ ଉଦ୍ଧ୍ୟଂ ନଗଲମଧ୍ୟୈ ନବ୍ୟାଂ ନୂତନାଂ ତନ୍ଣୀଂ ନୌକାଂ କୃତେଷୁ, ଏବଂ ତୈବ ଅପି ନ୍ କଷ୍ଟେଷୁ ତବ ବଚନାନୁସାରେଣ କର୍ତ୍ତିସ୍ୟ

ଠ

ରାଗ—ବଙ୍ଗଳାଶ୍ରୀ ବା ବସନ୍ତ

ଠାଣି କି ପ୍ରତିପଦ ଚାନ୍ଦକୋଦଣ୍ଡରୁ ଚିତ୍ତ ଧନ୍ଦ,
ଠାଣି ଭଉଣୀ ଶମ୍ବରବଇରୀ କେବଳ ଭୁରୁଙ୍କି କେବା ଅଟନ୍ତି ହେ । ୧ ।
ଠେକି ଏ ମୁଖର ମ୍ରିୟନ୍ତି ପଦ୍ମଜବ୍ରଜ ପ୍ରତାପ,
ଠିକା ଏ ହେଲେ ଟେ ହୃଦୟ ଶଶଧରଙ୍କ ବୋଧିଲା କାମବାଳାପେ ହେ ॥
ଠେକାଠେକି ହେଉଥିବ ଜାଣ ନାନାପରେ ଭ୍ରମୁ କାଜଳ ସୁରବ,
ଠାଣି ଶୁଣ୍ଡୀ ବ୍ରତବାନ ଲଜ୍ଜାରୁ ଟବା ପ୍ରାଣିଏଣି ସଖର ହେ । ୩ ।
ଠିଆ ଥିବା ଶୁଭ ବଚନ୍ତୁ କୋଟର ଯେସନ ଯୋଗ୍ୟ ତୋପେ,
ଠିପିରେକ୍ତି ଅଂଶ ଅଙ୍ଗରେ କେ ନୂତନ ନବ ରଙ୍ଗୀ ହେଉଛ କେଉଁଠି ହେ ॥
ଠାକର ସୁଧା ଶୁକକାନ୍ତ ଆଗାଙ୍କୁ କହିବାକୁ ପାରିବନ୍ତ,
ଠିଆଁକି ଅସୁନ୍ଦର୍ଯ୍ୟା କାବକ ଶୀଘ୍ର ଏ କି ଅଭାବର ହେ । ୫ ।

ଭାବାର୍ଥଃ, ନନୁ ହେ ନାନାବିଳାସବିଳାସିନ୍ୟ ପ୍ରାଣଧାରଣାୟ ମେ ଯା ଆଶା ସ୍ଥିତା ତାଂ ତ୍ୱଂ ବୋଧେନ ନଷ୍ଟାଂ କୁରୁ ମା କୁରୁ, ତତ୍ପ୍ରାପ୍ତ୍ୟର୍ଥଂ ଯା କାଚିତ୍ ଆଶା ମେ ହୃଦି ବର୍ତ୍ତତେ, ଯସ୍ୟ ତ୍ୱଂ ଜାନାସି ତାଂ ତ୍ୱଂ ସର୍ବଥା ବ୍ୟର୍ଥତାଂ ନ ପ୍ରାପୟ ଇତ୍ୟର୍ଥଃ ମାଂ ଚ ବଞ୍ଚନାଂ ଅକାଳୀକୁରୁ ନ କୁରୁ ।

ସଖି, ସାଧାରଣୀଜନଂ ତୁଚ୍ଛଂ ଚେଷ୍ଟା ତଥୋକ୍ତ୍ୟୋଃ ସୌଭାଗ୍ୟୋଦ୍ଧ୍ୱ ପ୍ରାସାଦୋପରି ସହାନୁଭାବୀ ନିଜ ଦୈବାଲାପେତ୍ୟଦ୍ ଜାନୁମାନଂ ସାନ୍ତ୍ୱୟିତ୍ୱା ସାମ୍ପ୍ରତଂ ଯତ୍ର ତଥୋକ୍ତସ୍ୟ ମମ ଅଶାଧ୍ୟବ୍ୟବହାରାଦିକଂ ଅଶାନ୍ତଶ୍ରେଣୀକା-ପଦସ୍ଥନଂ ତଦ ନ ଭବିତଂ ନ ଯୁଜ୍ୟତେ ।

ହେ ତରୁଣୀ, ଜଡର୍ ମୁଦ୍ରା, ଯ ର ହେବାପାଇଁ ତୁମର ମୃଦୁ କଥାକୁ ମୁଁ ନବୀନ ମଙ୍ଗଳକୁ ନୂତନ ଧୂଳି ଦେଖିବା କରିବ ଅର୍ଥାତ୍ ତୁମ୍ଭ କଥା ଅନୁସାରେ ତଳ ଏ ଭାବ ଭୁଲିଲୁ ଭରସା ପାଇବ । ହେ ସଖି, ମୋର ଧାରଣା ପାଇଁ ଯେଉଁ ଆଶା ହିତକ ଧରିଅଛି, କୋପରେ ସେ ଆଶାକୁ ସର୍ବଥା ନଷ୍ଟ କର ନାହିଁ ଏବଂ ମୋତେ ପର ବୋଲି ଭାବ ନାହିଁ ।

ସଖି, ମୁଁ ଅସାଧାରଣ ଶୁଭସୌଭାଗ୍ୟ ଉର୍ଦ୍ଧ୍ୱରେ କ୍ରୀଡ଼ା କରିବାକୁ ସାହସ କରଅଛି, ତହିଁର ଅନୁରୂପ କାରଣକୁ ଦୂରଣ କରି ଦେବା ଉଚିତ ନୁହେ । ଏହା ମୁଁ କଳନା କରୁଅଛନ୍ତି, "ଠାଣି କି ପ୍ରତିପଦ" ଇତ୍ୟାଦି ।

(୬) ଯ ଦ୍ଭବନ୍ତ୍ୟା ବାଳସନ୍ତି ଶୈବଳିତମନୋଜ୍ଞୈର୍ଜ୍ଞଃ କଟୋଦ୍ୱଃ ତ୍ରୁଟେ
ମତ୍ତଂଦ୍ରସ୍ତ୍ରୁ ମନ୍ମୁଷ୍ଟ୍ରୁଜାନ୍ ଦ୍ଭବାନ୍ତଃ ସ୍ପର୍ଶୁନ୍ଦନାଦ୍ ଦୈନ୍ୟନାତ୍
ଶାଦ୍ୱାରାବଳମୂଳାଗ୍ରା ଓଂକାର ନଂ ଭୂଦୋଷବ ଉକ୍ତାଦେତ୍ତୁ,
ଦ୍ୱାଦ୍ୱ ଶସ୍ତ୍ରବଦ୍ୟାନୁଭବସ୍ତ୍ରତବାକ୍‌ଗମ୍ଭାନ୍ କଳମ୍ବାନ୍ ନୃତ୍ତଃ ।

ଦେଖନ୍ତ ବାଣ ଲଟେଶ ତରଣୀ ବନ୍ଧବନର୍ଣ୍ଣାନ୍ଦ୍ରକ୍ଷିତିସଞ୍ଚିତାଂଗ୍ର-ଜାଗିସ୍ପନ୍ଦଜ୍ଞିଂପୁଷ୍ପିତା! ଭୂଷଣ କଣ ଗାଉଛନ୍ତ୍ୟାଉଛି !

---

(୬) ଟୀକା—ଝଂ ଝଂ ଶବ୍ଦ । ଓଁ ଭୀଷ୍ମ; ଶ୍ରବ—କାନ, ବାଣବକୋଦଣ୍ଡ—ଇନ୍ଦ୍ରଧନୁ, ଦଣ୍ଡ—ଛୁରିକର, ଶନ୍ତୁ—ବାଘ, କଳମ୍ବ—ଶର, ଅଙ୍କଭୃ—କନ୍ଦର୍ପ, ଅବଧାନଭୂତା—ଅନ୍ୟ ଗତକୁ ଗମ୍ୟ କରିବା । ଅନୁମାନ—ବାଣ୍ଡଦ, ଝିଙ୍କା ଏ—ଝିଙ୍କ ଏ, ଶାଗନ୍ୟ; ଭୂବନ୍ଦ୍ରଗନ୍ଧୋକ—ଭୂବନ୍ଦ୍ରଗନ୍ଧରେ, ଗାଣବଳାସ—ଇନ୍ଦ୍ରଚାପ, ଦେବତାଙ୍କ କର—ଦୂରାନ୍ତର ଜଳ, ଝାଗନ୍ଧୁଣ୍ଡା—ଫିଙ୍ଗାଦାସୁକ, ଗଞ୍ଜନା—ତର୍ଜନା, ଝଟା ଟିକା—ସମ୍ବାଦବାହକରୂପେ ଟିକା, ଶୁର—ଦୂତ, ଝିଙ୍ଗଦେବା—ଗୋପନରେ କହିଦେବା, ଟେଁଟେ—ଗାଳିଗୁଳଜରେ, ଠାକର—ଅପେକ୍ଷା କରନ୍ତ, ପାଣିଗର—କରଚର, ଝିଙ୍କାଡ଼ିଭ—ସୁଚିନ୍ତ ସ୍ୱର ।

ହେ କୃଷ୍ଣ, କନ୍ଦର୍ପ ଜଣ ଇନ୍ଦ୍ରଧନୁ ଅପେକ୍ଷା ପ୍ରବାଣ ଧନୁର ଗୁଣକୁ କାନପାଏ ଓଟାଣ ଆଣି ବାଣ୍ଡୁଛି ଏକେ ଅତବେଗରେ ଭୂମିକୁ ଚମ୍ପୁଅଛି ? ୧ । ଏ ସ୍ଥଳରେ ଶମ୍ଭୁ-ଝିଙ୍କ ଲେଖା ପରସର ନିଷ୍ଠ ଜଗିବାପାଇଁ ବାହୁଦ ଜଳୁଅଛି, ଏଥିରେ ଭୂମି ଭୂଦନ୍ଦ୍ରଗନ୍ଧ ମଧ୍ୟରେ ଝିଙ୍କ ଏ ଦେଲେ କିସ ଦେଖୁ ନାହିଁ ? ୨ । ମୋତେ ଦେବାତେକ କର ଭୂମି ଅଣ୍ଡାକ ଗୁଞ୍ଜାବ, କରୁ ଚେ। ଗ୍ରାସାଗଣୀ ଦ୍ୱା ଫିଙ୍ଗାଦ୍ରଦ ଶାଗୁ-ନଣ୍ଡାଙ୍କ ତର୍ଜ୍ଜନାକୁ କଷ୍ଟ ମାଳ ସହିବି । ୩ । ତୋପରେ ଦେଖ ଯନ୍ତ୍ରଣା ପାଉଅଛି, ଭାବକୁଳେ ଉଦ୍‌ଦ୍ୱୀପ ଦୂତମାନଙ୍କ କଥାକୁ ଦେଖ ସତ୍ୟ କାଂସ ଅପରର କାଣୁଅଛି, ଯେବେ କୋଇଲି ଝଲ କେଳ ଏ କଥା ଗୋପନରେ କହ ଅପରେ କହୁ ଦିଏ, ତେବେ ନିଜ ଶକ୍ତି କହୁନ ଦେବେ ବନ୍ଧ ଦ୍ୱାର ବନ୍ଦିବେ । ୪ । ଆକାଶକୁ ଚନ୍ଦ୍ରକଳାକୁ ହାତରେ ଧରିବ ବୋଲି ଭୂମେ ଅପେକ୍ଷା କରୁଅଛ, ଅତଏବ ସୁଚିନ୍ତ ସ୍ୱର କହୁଅଛନ୍ତି—ହେ କୃଷ୍ଣ, ଭୂମ ଏ କି ଅଭିପ୍ରାୟ ? ୫ ।

ଟୀକା—ଦ୍ୱାଦ୍ୱଶବଦେବତ୍ରକଳବାସ୍ୟଂ, ସୁବଦନାଂ ସନ୍ଦ୍ରବା ଶୋଭିତଂ ତସ୍ୟ ମନଦତ୍ତ୍ୱୋଷ୍ଣ ମନୋଦ୍ୱାରିଣଃ ଧାବନ୍ତ୍ୟ ଚାପଦ୍ ମନ୍ଦ୍ୟକା କିଶୋର ସୁଦନ୍ତା ସୁଚେ ଅପିନ୍ ଗୋପନଚେଚ କାଳମନ୍ତ୍ର ଭଞ୍ଜଧ୍ୱଃ ପଦଃ ଦନ୍ ସଦ୍ୟାସ୍ୟଃ ସଦ୍ ଚେତୁ କିଶୋରସ୍ୟ କୋସୁମାନ୍ ଚନ୍ଦ୍ରକଳାନ୍ ଭୂମିଗତବତ୍ ସନ୍ତୁଷ୍ଟୁକନ୍ ଗଚ୍ଛନ୍

ଠ

ରାଗ—ଚୋଖି ବା ଦେଶାକ୍ଷ

ଠିକ ଠ ବର୍ତ୍ତୁଳ ରତ୍ନାକରା ତୋ ଶରୀରେ । ପଦ ।

ଠକ ସ୍ୱଭ ନ ଅଟଇ ମୋ ଜଦୁନନ୍ଦନ ଶାଳୁକ
ଅଟପଟ ନ ଶବ୍ଦ ଉଚାରରେ । ୧ ।*

ଠଣା ଦୁର୍ଗି ତାପ ନାଶ,— ମୁଣ୍ଡେ ମନମଥ ପ୍ରାଣ—
ବାଜନ ଭର ତୁ ଘର ବୋଲାଉଛ । ୨ ।

ଠକୁରାଳ ଅବସର, କରିଲୁ ତୁ ପ୍ରସଙ୍ଗ ମୋର,
ଦିବା ଗୁଣାବଳିନାକୁ ଲୁଟାଉରେ । ୩ ।

ଠୋ ଭବ ଭ୍ରୂଭଙ୍ଗ ଦେଇ ନା ପ୍ରାଣସଖି ! ମୋ ବେଦନା
ନ ଲୁଚାଇ ନାକି ଭରେ କମ୍ପାଉରେ । ୪ ।

ଠାକୁରେ ତେଜ ଖଞ୍ଜିଲେ, ବାଜନ ଗୁଳେ ନେଇ ଚଳେ,
ବାଦଳବ ଛଳିରୁ ଉଚାଉରେ । ୫ ।

ଠାକୁର ଠକୁରାଣୀଙ୍କ, ପଦାମ୍ବୁଜଧ୍ୟାନରଙ୍କ,
ନୃପ ଲବଙ୍ଗଭେର କହେ ଜାଣିଥ ନେ । ୬ ।

ରତ୍ନାକରସ୍ୟ ସକଳାଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟାକରସ୍ୟ କୁଚମଣ୍ଡଳସ୍ୟ ଶ୍ୟାମବର୍ଣ୍ଣସ୍ୟ ବର୍ତ୍ତୁଳତ୍ୱସ୍ୟ ଚ ମୁଖ୍ୟଭାବଃ ଅତ୍ୟୋପାଦାନସ୍ୟ ତଦାଳମ୍ବ୍ୟାତ୍ ତଦାଶ୍ରମାଣଃ ନାଳାକାରଃ ନୀର୍ଭୋଗ ବାଦ୍ୟାବାଦ୍ୟ ଉଦ୍ଭାସୁତୋ ବାଦ୍ୟବାଦ୍ୟ ଗୁଞ୍ଜଂ ଗୁଞ୍ଜଂ ସନ୍ତି କର୍ଣ୍ଣାଭ୍ୟାମ୍ ଉତ୍ ଉଠୋଲି ଗୁଣଃ ପୁନଃ ପୁନଃ ତୋଳାଉ ବା ? କିମିଥଂ କିମ୍ ?

ଅନ୍ନ ବସନାଗାଣିତ ଚୋଟପୁରେ କଡ଼ ଅଙ୍ଗୁଳି ନେ ନେ ଗୋଷ୍ଠୋପକରଣ-ଗୁଚ୍ଛେ ବନୀତ୍ରାଃ ଦଣ୍ଡିତାଃ ଯା କାଳିନ୍ଦୀକଚ୍ଛ ବିମ୍ବଗ୍ରୁଦ୍ରାଃ ସୁବର୍ଣ୍ଣପୁଷ୍ପକଳାଃ ଭୂଷଣା ତଦ୍ଭୂଷଣା ତେନ ବା କରୋତି ନ ଅବହେଳ୍ୟନ୍ତେ ।

---

* ଅନେକ ଛପା ପୁସ୍ତକରେ ଏହି ଗୀତର ତୃତୀୟ ପାଦରେ ଦୁଇଗୋଟି ଲେଖାଏଁ ଅଧିକ ପଦ ଅଛି, ଯାହା ସେମାନେ ଭକ୍ତବତ୍ସଳକ ସେଥିପାଇଁ ମଧ୍ୟ ସମସ୍ତ ବା ପ୍ରାୟ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ପ୍ରକ୍ଷିପ୍ତ । ତାଳପତ୍ର ଗ୍ରନ୍ଥରୁ ହସ୍ତଲେଖା ଯେତେ ଗ୍ରନ୍ଥ ଯୋଗୁ ଆମ୍ଭମାନଙ୍କର ହସ୍ତଗତ ହୋଇଅଛି, କାହିଁରେ ସେ ଅଧିକ ପଦ ନାହିଁ । ତେଣୁ ଆମ୍ଭେମାନେ ତାହା ବର୍ଜନ କଲୁଁ । ଅଠଗଡ଼ର ସୁପ୍ରସିଦ୍ଧ ଗାୟକ ପଣ୍ଡିତ ଶ୍ୟାମସୁନ୍ଦର ପ୍ରଧାନଙ୍କଦ୍ୱାରା ଲିଖିତ ଟୀକାରେ ମଧ୍ୟ ସେ ପଦଗୁଡ଼ିକ ଅଧିକ ନାହିଁ ।

(୦) ଏଣୀଦୃଶଃ ପ୍ରିୟସଖୀ ପ୍ରିୟବାଦିନୀ ତେ—
ଜ୍ୟାପଦଶେଦନନ ସଦ୍ଗୁଣିତ ଶଶାଙ୍କଦେବତ୍;
ବାସ୍ୟାସନାଃସ୍ମିତଦାସ୍ୟକୃତପାଶ୍ୟ ଦୃଗନ୍ତ୍ୟମ୍,
ଯଦ୍ଭ୍ରୁଚଲେ କୁରୁ ମୁକୁନ୍ଦବଶଙ୍ଗତ ବତ୍ ।
ଦୁର୍ଗଭିଜନବର୍ଗେ ଚନ୍ଦ୍ରାଭଞ୍ଜନ୍ୟୁକ୍ତସ୍ୟାପଙ୍ଗାତ୍ ଅନ୍ତର୍ଣିନାର୍ଗଡାଳସଣ୍ଡାର୍ଗ
ପ୍ରୁ ଭସ୍ମାଲତେ ସ୍ଵୟମ୍ବାଲଙ୍କଃ ।

ଅନୁବାଦ—ଅହୋ ! ଏହି ଗୋପପୁରରେ ସୁବର୍ଣ୍ଣମଣ୍ଡପରୁ ଯେତେ ରସିକ ସୁବର୍ଣ୍ଣ ବିହାର କରନ୍ତି, କନ୍ଦର୍ପ ସେମାନଙ୍କ ପକ୍ଷ ହୋଇ ସେମାନଙ୍କୁ ଉଅଣ ଦେଖିକ ଦୃଷ୍ଟମଣର ମାର ଭୂମିକୁ ସତଳମଧ୍ୟ ଦେଖି ବାହୁ ସୃଷ୍ଟି କରି ଭୂମ୍ୟ ପ୍ରଭ ଶୀଘ୍ର ବାହୁସନ୍ଧାଣ ଶର ପୁନଃ ପୁନଃ ମାରୁଛି ?

କେଉଁ ତଳର ଯଶୋଦା ଅବା ଗୋପପୁର ତୋଠାମାନଙ୍କ ଉପରେ ରଖା ଯାଇଥିବା କେତେ ସୁବର୍ଣ୍ଣନିର୍ମିତ ପିତୁଳା ଦେଖୁ ନାହାନ୍ତି ?

ଏହା ଶୁଣି ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ କହୁଅଛନ୍ତି—"ଠିକ ଠ ବର୍ତ୍ତୁଳ" ଇତ୍ୟାଦି ।

---

(୦) ଠିକ ଠ ବର୍ତ୍ତୁଳ—ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ରୂପେ ଠ ଅକ୍ଷର ପରି ଗୋଲ, ତୋ ଚକ୍ଷୁରେ—ତୋ ମନରେ, କଦନ—କଷ୍ଟ, ଠଣା—ମୂର୍ତ୍ତିବନ୍ତ ଅସ୍ତ୍ରମାନଙ୍କ ତଳିରେ ଆଘାତ; ଠୁକି — ମାର, ଠଉକୁରି — ଶୋକ, ଠୋ କର—ଏକାବେଳକେ (ଏକ ସଙ୍ଗତ), ଠିକ—ବାଅଁ, ଠେଙ୍ଗାହିଲ—ଢେଣ୍ଢକୋଣ, ଅପାଙ୍ଗ; ଝଣ୍ଟଲୁର—ବ୍ୟୁତ୍ ।

ହେ ସଖି, ତୋ ମୁଖ 'ଠ' ଅକ୍ଷର ପରି ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣରୂପେ ଗୋଲାକାର ଚନ୍ଦ୍ରମାତୁଲ୍ୟ; ହୃଦୟ ମଧ୍ୟରେ ଠକାମି ଅତଏବ ନ କର ଏବଂ ମୋର ଏ କଷ୍ଟକୁ ବିଚାର କରି ଅକପଟଭାବରେ ମୋତେ ଉଦ୍ଧାର କରିବା ଉଚିତ ଅଟେ । ୧ । କନ୍ଦର୍ପସନ୍ତାପ ହେବାରୁ ମୋର ଯେଉଁ କଷ୍ଟ ହେଉଅଛି, ସେହି ଦୁଃଖ ନଷ୍ଟକଲେ ଠଣା ମାର ତୁ ଶୀଘ୍ର ମୃତପ୍ରାଣ ବନ୍ଧନକୁ ଉଦ୍ଧାର କର ।୨। ଏବଂ ଯେବେ ସୁନ୍ଦରୀ ଦେଖି ତୁ ତାଙ୍କ ପାଖରେ ମୋର ପ୍ରସଙ୍ଗ କରିବୁ, ତେବେ ତାହା ସ୍ୱୀକାରକେହିଁାକୁ ଲୁଚିଯିବ ଅର୍ଥାତ୍ ପ୍ରୀତିକର ହେବ । ୩ । ହେ ପ୍ରିୟସଖୀ, ଏହାକୁ ଠୋ କରି ଶୁଣାଇ ଦେ ନା, ଅର୍ଥାତ୍ ଅମ୍ଭ ଦୁହିଙ୍କ ସମ୍ପର୍କ ଅନୁଚିତ ବୋଲି ହଠାତ୍ ଏ ପ୍ରସ୍ତାବ ଶୁଣି ଦେ ନା ! ମୋ ଦୁଃଖ ବଅଁଣ ତୋତେ କେତେକ ପରିମାଣରେ ଲାଗେ ନାହିଁ ? ୪ । ଯେବେ ତୁ ତାକୁ ଠିକଏ ଆଖିକୋଣରେ ଠାର ଦେବୁ, ତେବେ ସେ ଏ ନିର୍ଜନସ୍ଥାନରେ ବନ୍ଧୁକ ପରି ଶବ୍ଦକର । ୫ । ଠାକୁରଠାକୁରାଣୀଙ୍କ ପାଦପଦ୍ମ-ଧ୍ୟାନଧାମ୍ ସ୍ୱାକା ଭଗବେଦ ବୃନ୍ଦିବନକଦ୍ୱାସ୍ ଏହା ରଚିତ ହେଲା । ୬ ।

୬

ବୃତ—ଚୋଖି ମଲ୍ହାର

ତବ ନାସିକା ତଷ୍ଣ, ପଲ୍ଲବରୁଣୀ ହରଣି,
ତୋର ଲାଗି ରୋଷ ନାଗର ତେ ଦେଢ଼ ତେଜ ମନ ଅଚଳଣି । ପଦ ।
କୋଳା ପ୍ରତିମାକୁ ଯଃ ଦେଖି ତୁମ୍ଭଙ୍କୁ ଦେଖ ଧାଆଁ ଅନ୍ତ ଯାଇ,
ବୁଲୁଥିଲି ଧନ କେଉଁଠାରୁ ଦେଖିଲା ଲୋଡ଼ୁଛି ସେ ଲୁଚିଯାଇ । ୧ ।
ତାଙ୍କ ଦେଖିବା ଧାଡ଼ନ ଅଙ୍ଗଶ୍ରୀ ଜଗ୍ରତେ ଦେଖିଛି ଶଳଭ ଦାଃ,
ତାକୁ ସଦ୍ଧମାନଙ୍କୁ କାଳ ଅଣିବାକୁ ଏଠାକୁ ଆସି ଜଣାଇ । ୨ ।
ତବ ଅଙ୍ଗ ବାସ ନାସେନ୍ଦ୍ରି ଗୁଣ ପଦ୍ମତେଳ ନଷ୍ଟବୁଦ୍ଧି,
ତନୁ ତନୁ ଦେଖ ମୁଦୃ ଅନନ୍ତ ସୋମ ଗ୍ରୀଷ୍ମ ହିଁ କେମନ୍ତ । ୩ ।
ତାଙ୍କ ତ ଜାଣି ସେମାନେ ବର୍ଣ୍ଣିବଟେ ବାଦର ସୁଖେ ଏ କଥନ,
ତୁଳି ହେଉଁ ମିନା ଅବେ ଫଳ ବନା ନ ପାଇ ଅନୁ କାତେନ । ୪ ।
ତାଳନୁମଞ୍ଜୀମଞ୍ଜୁକପାଣଠା ତେଜ ଖେଳୁଥାଉ ତୁମ୍ଭ ଭୁଜକ,
ଡେଉଁଥାଅ ପାନପାନ ତୁମ୍ଭ ମନ ଶ୍ରୀହରିଚନ୍ଦନ ବୋଲେ । ୫ ।

ଟୀକା—ଏଣୀଦୃଶଃ ମୃଗନୟନାୟାଃ ରାଧାୟାଃ ପ୍ରିୟସଖୀ ପ୍ରିୟବାଦନୀ ପ୍ରିୟଂବଦା ଚ ଇତି ଦ୍ୱୟୋଃ ଅନ୍ତଃଚରେଣ ସହୁଣୀ ଆଦର୍ଶଂ ଗୃହୀତଧନେନ ତୁଳ୍ୟା ବର୍ଣ୍ଣନା ପ୍ରତିରୂପାନୁଚରିତ୍ରା ଚ ଇତି ଦ୍ୱୟୋଃ ଶୋଭନାକୃତି- ଶାଳୀନାଂ 'ପଦ୍ମାକୃତିତ୍ୱଂ ସୁଧା ବନନ୍ତ' ଇତି ଶ୍ରୁତେଃ ବଣ୍ଟାପନାୟକୃଦେବତ୍ୱଂ ବଲ୍ଲଭସ୍ୟ କୃଷ୍ଣସ୍ୟ ଅପାଂଶ୍ୟ ଦୃଷ୍ଟଂ ରୁଚ୍ୟଂ ସର୍ବାଙ୍ଗନାବଲ୍ଲଭ୍ୟେନ ଯାବତ୍ ବର୍ତ୍ତି ପ୍ରାଣବେଦନାକାରଣଂ ଭୁଜ୍ୟଂ ନେତ୍ରାଗ୍ନି, ଯତ୍ ହେତବେତି ତତ୍ ବ୍ରୂ । •

ତେ ଲୁ ଦଣ୍ଡାଳକଂ ଦଣ୍ଡାତ୍ରୀ ହୃଦୟାଳବଃ ପ୍ରଣୟହୃଦୟପ୍ରାଃ ତେଷାଂ ଦୁର୍ଗତିନନ୍ଦନଙ୍କସ୍ୟ ଅନ୍ତଃଜନକାନ୍ୟନନ୍ଦସ୍ୟ ଉତ୍କାଣ୍ଠତ୍ ଜନାନାଂ ପ୍ରାଣପଦ୍ମସ୍ୟ ଅଯଶଂ ଫଳନ୍ତ୍ରୀ ସଦିଭୌ ବାତପ୍ରେ ଜର୍ଜରିତାଃ ନିଜଳସଃ କାସଶଃ ସ୍ପୃହବୋ ଦେଶଂ ତେ ତଥୋକ୍ତାଃ ହବନ୍ତି ।

ଅନୁବାଦ—ତୁମ୍ଭେ ମୃଗନୟନା ରାଧାଙ୍କର ପ୍ରିୟସଖୀ, ଏହି ଦେହରୁ ନାଶକ ପ୍ରିୟବାଦନୀ ଓ ଚମତ୍କାର କାନ୍ତିରେ ଜଗତ ମନୋଜ୍ଞ ପ୍ରୀତିକାରଣୀ, ଆଉ ମଧ୍ୟ ରୂପାଦି ନିରୂପଣରେ ତତ୍ପର ଅଛ, ତୁମ୍ଭର ମନୋହର ଆକୃତିରୁ ଏହା

(ଭ) ନାଦଃ ପୁଂସାଂ ନୃଣାଂ ପ୍ରାଣାଂ ଦଧିଂଷ୍ଃ ଶାନ୍ତି କାଶ୍ୟପୀନ୍
ଦୃଷ୍ଟ୍ୱାଥ ଧନିକଃ ହେବା ବଦ୍ଧଂ ଯାଚ୍ୟଦ୍ଧଂନାନଷ୍ଠାନ୍ ।
ଅଂଶୁଶ୍ରୀଶ୍ରିତୋବାଦିତ ଶ୍ରୀନନ୍ଦଗୋକୁଳଘ ଲାଟୋଲାଙ୍ଗ୍ରୁଦସି କିଂ ସ୍ତନ-
ସ୍ତମ୍ଭର୍ଣ ଛଉଣିଭିମ୍ନସ୍ଥିଚରଣାଦ୍ ମିଶ୍ରଯଦୃଶ୍ୟ ମାନସି ଲୁକକୁଳଦୀବଷ୍ଣୁଂ ବଧାସ୍ଥ
ମଲ୍ଲିସ୍ଥିତ୍ଥ ଧାତୁରମାଇଅଭପେ ।

ଜଣାଯାଏ, ଏଣୁ ଅନେକ ଲୋକ ସ୍ୱର ଉଦ୍‌ଯୋଗ କରି ମୁଁ ନିଜର ଅନ୍ତର୍ବେଦନା ତୁମ୍ଭ ଆଗରେ କହିଲି, ବର୍ତ୍ତମାନ ତୁମ୍ଭଙ୍କ ଯାହା ଭଲ ଲାଗେ ତାହା କର ।

ଯେଉଁମାନେ ଜଗତରେ ଦାତା ଓ କୃପାଳୁ ସେମାନଙ୍କ ସ୍ୱଭାବ ଦୁଃଖୀ ଲୋକମାନଙ୍କ ଉପକାର କରିବାକୁ ଜାତ ହେବା ପରେ ଯଶର ଫଳ ସାଧନ ଲକ୍ଷ୍ୟରେ ସାଧାରଣତଃ ନିରନ୍ତର ହୋଇଥାଏ, ଅର୍ଥାତ୍ ଉଦାରଚେତା ଲୋକମାନେ ସ୍ୱଭାବତଃ ପରୋପକାରୀ ହୁଅନ୍ତି ।

(ଡ) ଡୋର—ବାନ୍ଧିବା ଦଉଡ଼ି, ପେଲ ଚଢ଼ିବ—ଉଦ୍ଧାର ହେବ, ଜୋନା ଝୁଲନା—ଚନ୍ଦ୍ରର ପୁତ୍ତଳିକା, କଣୀନିକା; ଚୁଡ଼ିବାକି ଧନ—ସମସ୍ତ ନଷ୍ଟ ହେବ, କୁଳପାଳି—ପାଳ୍ପି ସ୍ତ୍ରୀ, ଅଧିଡି—ଗୃହିଣୀରୂପରେ, ଶିରଡ—ଶ୍ରଂପରୋକ୍ଷ ଅଦ୍ଭୁତପଟେଷ, ଘୁଞ୍ଚିନେ—ଚଳିଯିବାଇ, ନାକୁଯଥା—ଜଳିସ୍ଥଳା ଅର୍ଥାତ୍ ଖୀଣକଟି, ଉବ ଡବ—ଅବରଳଚ୍ଛିକରେ, ଡହ ଡହ—ଟକ୍‌ଟକ, ବୋଷ୍ଟ—ବୋଲିତ କାନନାଚ୍ଛୁ, ଜୁଇଁ ହେବୁଁ—କଥା ଶୁଣିଲୁଁ, ନ୍ୟକୁଳ ହେବୁଁ; ତାଳମୂଳଜ୍ଞି-ମଞ୍ଜୁଳଦରେ—ତାଳବୃନ୍ତ ମଞ୍ଜି ପରି ସୁନ୍ଦର ଦନ୍ତ ଯାହାର ।

ହେ କୃଷ୍ଣ, କି ଅପୂର୍ବ କଥା; ଯଶସ୍ୱୀ ସ୍ମରଣ କରିବାରେ ତୁମ୍ଭର ଆଦୌ ଭବ ନାହିଁ ? ଏହି ଚୌର୍ଯ୍ୟାଚରଣ ହେତୁରୁ ତୁମ୍ଭେ ଦଉଡ଼ିରେ ବନ୍ଧା ହେବ । ସଦା ! ତୁମ୍ଭେ ମା ଯଶୋଦା ଅଙ୍ଗିର ପିଲା ପରି ତୁମ୍ଭଙ୍କ ଅତି ସ୍ନେହରେ ପାଳନ କରୁଅଛନ୍ତି; ତୁମ୍ଭେ ବର୍ତ୍ତମାନ ଯୁବତୀଜନମାନଙ୍କ ଚିତ୍ତ ସଞ୍ଚୟ କରିବାକୁ ଶୋଭୁ ଥିବାରୁ ମୁଁ ମନେ କରୁଅଛି ତାଙ୍କର ହେଲି ଧନ ନଷ୍ଟ ହୋଇଯିବ । ୧ । ତୁମ୍ଭେ ଯେତେବେଳେ ଲୁଗୁଡୋଲରେ ଚନ୍ଦ୍ରହୋଇ ଶୋଇ ଜବାଡ଼ାକୁଥିଲ, ସେ ଅବସ୍ଥାରେ ମଧ୍ୟ ନିଜସ୍ୱ ଧୁଲିରୁ ମାନିଥିଲ ଏହା ଅଙ୍ଗିରେ ଦେଖିଅଛୁଁ; ଏପରି ଅବସ୍ଥାରେ ସେହି ଖୀଣକଟି ସ୍ତ୍ରୀକୁ ଏଠାକୁ ଡାକି ଆଣିବାପାଇଁ କାହାର ସାହସ ହେବ ? ଅର୍ଥାତ୍ ଯେ ପିଲାଦିନେ ଏତେ ବଡ଼ ଅପୂର୍ବ ମାରିଥିଲ, ସେ ଯେ ଏ ବୟସରେ ଗୋଟିଏ ଖୀଣକଟି ସ୍ତ୍ରୀକୁ ରଖିବ ଅମ୍ଭମାନଙ୍କର ଏ ଭରସା ନାହିଁ । ୨ । ସେବେ ତୁମ୍ଭ ସଙ୍ଗେ

୬

ରାଗ—ବୈଶାଖ

ଜାଣେ ତ ଜାଣନ୍ତି ନାହିଁ କୃପାସୁଧା ଝରନ୍ତି ରେ । ପଦ ।
ଭଜିବା ତାତୁଥାଉ ହୃଦୟ, କଳାଭାବ ହୃଦମ୍ବୁଜ,
କରୁଣା ଅଛି ବୋଲି ଯା ନେଲୁ ଯେ ତା ହୃଦ କି ରେ । ୧ ।
ଢଳାଇଲୁ ପଦ୍ମ ଡଳି, ରଚଳ ଚଳିଟିବା ଝଳି,
ଖେଳିଲି ଯେ କୁଞ୍ଜକାନନଗଳା ଏ ସଙ୍ଗି କେ । ୨ ।
ଝୁଙ୍କାଇ ଦେଲେ ଦ୍ରୁମିଟ, ରଙ୍ଗୋଲ ଚଳନ୍ତର ଶୀଘ-
ଗ୍ରନ୍ଥମଧୁକାଙ୍କୁ କେଉଁ ପାଏ କଣ୍ଠ ସନ୍ଧି କି ରେ । ୩ ।
ତୋଳୁଥିଲୁ ମିନା ହଣି, ମୋ ଭାଲୁ ଯାଉଛି ଛୁଟି,
ଫିଲୁ ଧାଉଁଛି କା ଦେଖିଥାକ ଯେ କାଶୋଧାଳି ରେ । ୪ ।
ଭବା-ତନାଇଲୁ ଗୋପ—ଜନେନ୍ଦ୍ର ବଦେ ଭୂପ
ବାଲୁକେଶ ନେବ କପଲୁଷ୍ଠିମୁଷ୍ଟିଧନା ନେ । ୫ ।

ତାଙ୍କର ମିଳନ ହୁଏ, ତେବେ ଭ୍ରମର ଏବଂ ଶୀମନ୍ତକଣ୍ଠ ମୁଦର ଅଙ୍ଗ ସ୍ପର୍ଶ କରିବା ହେତୁରୁ ତାଙ୍କର ଦୋଷ କଣ ହେବ, ହଠ ନୃପଶୃଙ୍ଗାର ଯନ୍ତ୍ରଣାରେ ତାଙ୍କ ଚକ୍ଷୁରୁ ଜଳ ଝର ହୋଇ ଲେତକ ପଡ଼ିବ, ତାଙ୍କର କୋମଳ ଶରୀରରେ ଦୋଷ ଦାନ୍ତ ଛାଟ ହେବ ! ମୁଁ ତାଙ୍କୁ କେବେହେଁ ତାହା ଅଣିବ ନାହିଁ । ତୁମେ ତ କଣୀମୁଖେନ ତାକ ଜାଣ, ତାଙ୍କୁ ଏଠାରୁ ନାଇ ଆଣ; କିନ୍ତୁ ମୁଁ ଦେଖୁଛି, ସେଥିରେ ଅନ୍ୟେ ଫଳ ହେବ ନାହିଁ, ତେଣୁ ତାହା ଆମ୍ଭ କାନରେ ନ ପଶୁ ଏବଂ ଅମ୍ଭେମାନେ ବ୍ୟାକୁଳ ନ ହେଉଁ । ୪ । (ତେବେ ଫଳ ହୁଏ) ଯେ ତାଳମୃଦଙ୍ଗୀ ଏଠାରେ ତୁମ୍ଭ ସଙ୍ଗେ ଖେଳୁ, ତୁମ୍ଭ ମନ ଅନୁସାରେ ତୁମ୍ଭେ ଏ ବଣରେ ଖେଳୁ-ଥାଅ, ଦ୍ୱିଜଦେବ ଏହା ରଚନା କଲେ । ୫ ।

ଟୀକା—ହେ କୃଷ୍ଣ, କୁରଙ୍ଗୀଣାଂ ସ୍ତନ୍ୟପାନାଂ ମୃଗୀଣାଂ ପୁତ୍ରଶାଣାଂ ତଦଂଶଃ ରୂପଶଂ ସାତ୍ତ୍ୱିକଶ୍ରେଷ୍ଠ ଇତ୍ୟର୍ଥଃ, କଂସଃ କାଶ୍ୟପାଂ ପୃଥ୍ୱୀଂ ଶାସ୍ତି; ହେ ଗୋପେନ୍ଦ୍ର ସୁନ୍ଦରୋ ହେ ଧନଞ୍ଜୟ ! ତ୍ୱଂ କଥଂ ପ୍ରଭୃତେ ଅଧିକାନାଂ ପଦ୍ମାକ୍ଷଂ ଯାସ୍ୟ ? କଥଂ କୁମାର୍ଗେ ପତନେ ଭବସୀତ୍ୟର୍ଥଃ ।

ତ୍ୱଂ ଅବଶ୍ୟମେବ ଅପବାଦ ସମୁଦ୍ରେ ନିମଗ୍ନୋଽସ୍ୟା ଭଦ୍ରଧ୍ୱଜସ୍ୟା କଲ୍ଲୋଳ-ମାଳାୟା ତରଙ୍ଗପରମ୍ପରାୟା ଅନେକାଜାତ୍ୟ ବ୍ୟାକୁଳତୋଽସି, ହେ ତରୁଣି, ତ୍ୱଂ ତରଣୀଙ୍କ ଅପବାଦ ସମୁଦ୍ରୋତ୍ତରଣାୟ ନୌକାଙ୍କୁରୋଽସି ତରଣୀସୁଃ ଲବ୍ଧୁମର୍ଥ

(ଖ) ଶୃଣ୍ୱଂ ଶୃଣ୍ୱଂ ମଦ୍ୟ'ଚୈଃ ଭଥ୍ଭମଧଚଃଂ ଶୃନ୍ମମାନର୍ଣ୍ଣ୍ୟ ଭୂତ୍ୱଃ,
ପାନ୍ତ୍ୱଂ ପାନ୍ତ୍ୱଂ ଚ ଦୃଷ୍ଟ୍ୱା ମମ ତନୁମଧତ୍ତ୍ୱ ଝୁର୍ ନାବିଚାରଃ;
ସାନ୍ଦ୍ରେ କେ ଚେଣନ ସ କୃତ୍ରିମ ନବନ୍ଧ ମମ ସ୍ତ୍ର ଶିବ୍ୟାଣାତୈବୀଜା—
ମିଗ୍ଧାଂ ଦୁଗ୍ଧାଂ ଷଧାସ୍ତ୍ର ହିତମି ସୂତ୍ରଶି ତ୍ୱଂ ରେଖବନ୍ଧଂ ଦ୍ୱେଷୟସ୍ୱ।

ନୀଳାବ୍ଜବନ୍ଧକପଦ୍ମନ୍ଧ ଯନ୍ତଃ ଜଳେଷ୍ୱାତ୍ରିଙ୍ଗ ଦେବସ୍ୟ କାର୍ତ୍ତସ୍ୱର-ଗୌରାଙ୍ଗୀଭବକାଲୁଣିକଦୂତବନ୍ଧୁବିକ୍ରୁଷ୍ଟହିଂସୃତ ଇତ ଦ୍ରୁତ ତଦେବାର-ମଣ୍ଡପମଣ୍ଡୀ ସଖି ଦୃଷ୍ଟ୍ୱଂ ଜଗାଦ।

ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ ନୃପତିଲକଂ କଂସଃ ଭବ୍ୟ ସ୍ତ୍ରାଭ୍ କଲାତ୍ ତଦାତ୍ ବଦନ୍ତ୍ୱାଂ କୃଶତଙ୍ଗୀଂ ଋଧାସ୍ତ୍ର ଭୂତ୍ୱା ନିନ୍ଦିତ୍ୱଂମପବାଦ ସମୁଦ୍ରେ ଇତ ଚୋଚଃ କାଂ ପୁନଃ ବଗୃହମାରଜସେ? କଥଂ ପୁନଃ ଚାତ୍ରସ୍ୱି? -

ଅନୁବାଦ—ହେ କୃଷ୍ଣ, କଂସ ନୃଶଂସମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଶ୍ରେଷ୍ଠ, ସେ ବର୍ତ୍ତମାନ ପୃଥିବୀ ଶାସନ କରୁଅଛି। ଏପରି ଅବସ୍ଥାରେ ତୁମ୍ଭେ କେଉଁ ଦେଶ ଲୋକର ସ୍ତ୍ରୀ ହୋଇ ତାହାଙ୍କ ଅପଥରେ ପଥିକ ହେଉଅଛ?

ତୁମ୍ଭେ ବର୍ତ୍ତମାନ ଅପବାଦସମୁଦ୍ରକୁ ଦେଖୁଥିବା ଲୋକମାନେ ଅବଲୋକିତ ହେଉଅଛ, ସେହି ସମୁଦ୍ର ପାରି ହେବାପାଇଁ, ହେ ଯୁବତି! ତୁମ୍ଭେ ମୋର ନୌକା ହୁଅ ବୋଲି ଉପଦେଶ ଦେଇ ମୋତେ ପୁଣି କାହିଁକି କୂଳକୁ ଦୂରକୁ ଠେଲି ଦେଇ ସେହି ଅପବାଦସମୁଦ୍ରରେ ବୁଡ଼ାଇବାକୁ ଆଗ୍ରହ କରୁଅଛ?

ଏହା ଶୁଣି ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ କହୁଅଛନ୍ତି, "ଭାଲେ ତ ଭାଙ୍ଗିଲ୍ କାହିଁ" ଇତ୍ୟାଦି।

(ଚ) ଭାଲେ—ଅରେ, ଖଞ୍ଜି—ସ୍ତ୍ରୀଲୋକର ଅଙ୍ଗୁଳିରେ ଥିବା ଆଭରଣବିଶେଷ, ଢଳ୍‌କା—ବାଦ୍ୟବିଶେଷ, ବଡ଼ ଢୋଲ; ହୃଦସ୍ଥଳେ—ହୃଦସ୍ଥଳରୂପ ପଦ୍ମରେ, ଢୋଲାଇଲ—ଘୁରାଇଲ, ଭୁଜଙ୍ଗଦଂଶନା—କୃଷ୍ଣପ୍ରେମର ବିଷ ପରି ବାଧା ଯାହାର, ନିଭାଇଦେଲେ—ପିଆଇଦେଲେ, ଚକ୍ଷୁ—ଅଶ୍ରୁ, ଶୀତଳନ୍ତ୍ୱ—ଶାନ୍ତ, ତୋଳ୍ପିଛି—ଅଙ୍ଗମାନ ଶିଳିବାକୁ, ଘାଟ—ବଳ, ଢକା—ଢୋଠାଗର, ଢମାଢ—ସ୍ତବକା।

ଅର୍ଥ୍ରି ଲଙ୍କରେ, ତୋତେ ଏତେ ଅନୁନୟ କରି କହିଲି, ତଥାପି ତୁ ଅବେ ହେଲେ ଦୟାରୂପ ଅମୃତ କଣିକ ଭାଙ୍ଗିଲୁ ନାହିଁ; ଅର୍ଥାତ୍ କିଛିଏ ହେଲେ କୃପା କଲୁ ନାହିଁ? ପଦ। ଏ ଗୋପପୁରରେ ଢକା (ଢୋଲ) ବାଜୁଅଛି ଯେ ଅର୍ଥାତ୍ ଗୋପପୁରରେ ସମସ୍ତେ ଜାଣନ୍ତି ଯେ, ଲଜ୍ଜାର ସ୍ଥଳପଦ୍ମରେ ବସା ଥାଏ ବା ଲଜ୍ଜାଶୀ ବସ୍ତ୍ରାବତୀ ବୋଲି ଗୋପପୁରରେ ସମସ୍ତଙ୍କୁ ଜଣା; ସେ

ଶ୍ରୀ

ରାଗ—ସୋମ

ଅତସୀ କୁସୁମସମ ଶ୍ୟାମ ହେ ମୁଁ ଶରଣି । ପଦ ।
ଅଳି ଭ୍ରମର ନିବାରି, ଅସଦ୍ବୃତ୍ତ ସେ ଯୋ ବୃନ୍ଦ
ଅବଶ୍ୟ ତା ସ୍ମୃତିରେ ମୁଁ ନିବେଦନ କଲି ହିଁ । ୧ ।
ଅଧ ଅଧରରେ ଥିଲ, ଉଲ୍ଲାସି ହେଲେ ନିତ୍ୟେ
ଉଦ୍ଧାର କେତେ ବୋଲି କୃପାକଳ୍ପବଲ୍ଲୀ ହିଁ । ୨ ।
ଅବନତ କରିଲି ମୁଖ, ଅଙ୍ଗୁଷ୍ଠ ମୂଳାଗ୍ରଶୁଖ,
ଅଗ୍ରେ ଶର୍ବ ମୋର ଗ୍ରାହନ୍ତେ ହେ ମଣି ହିଁ । ୩ ।
ଅନୁସ୍ମରିଲୁଁ କଟାକ୍ଷ, ଅଙ୍ଗୀକାର କଲେ ଦଣ୍ଡ
ଅଭ୍ୟନ୍ତର ଜ୍ୱଳନ ହେବ ଏ ଦଣ୍ଡବାଣୀ ହିଁ । ୪ ।
ଅଗ୍ରଜବର୍ତ୍ତିଶ ନୃପର ଜନପଦ ଦୋଷମୁକ୍ତ
ଅଣୁ ନୋହୁଦ ଗୋବର୍ଦ୍ଧନଗିରିଧାରୀ ହିଁ । ୫ ।
ଅଷ୍ଟଦୁର୍ଗନାଥ ସୁତ ଅଳି ଯାଚନ୍ତି କି ଶୋଭନ
ଅଣିମା ଜନନୀ ନାଶ୍ରମ୍ଭ ନନ୍ଦନନ୍ଦନ ହିଁ । ୬ ।

କମ୍ବଳ କିଏ ସହଜେ କରିଦେଲ କି ? ୧ । ହେ କୃପାନନ୍ଦ, ଦୂମାଇ ତାଳ ତଳ ତଳେ ପଡ଼ିଥିବା ଭଳି ମୋର ଦଶା ହେଲାଣି । ୨ । ଦୁଷ୍ଟାତ୍ମ ଦେହକାରୀ ଶଷ୍ପରେ ଯେତେବେ ଚନ୍ଦ୍ରକିରଣକୁ ପିଆଇ ଦେଉଥାଏ, ତେବେବି କଣ୍ଠ ଶମିଥି ସହିଥାଏ କି ? ୩ । ସାମାନ୍ୟ ଲୋକଙ୍କ ପାଇଁ ଯିବା ମୋ ଦାନ ହୁଡ଼ି ଯାଉଛି, ଅର୍ଥାତ୍ ମୋର ସର୍ବନାଶ ହେଉଅଛି; ଅଛା କହ ଦିଲ୍ଲ, ମୁଁ କଣ ସେ କଟୋଗ୍ନିକି ରୋହିତ ଯାଇ ପିଇ ଦେଇପାରେ ? ୪ । ରାଜା ବୀରକିଶୋର ଦେବ ଗୋପନଗରର ତୋରଣର ଦ୍ୱାରଦେଶରୁ (ଯେଉଁ ସ୍ଥାନଠାରେ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ ବାଳିକା ଦେଖିଥିଲେ) କଦମ୍ବ-କୁଞ୍ଜସମୂହ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ (ଯାହା ବର୍ତ୍ତମାନ ସେହିଠାରେ ଅଛନ୍ତି) ସେହି ସମସ୍ତ ସ୍ଥଳକୁ ନମସ୍କାର କରୁଅଛି ।

ଟୀକା—ଅଳିଃ ଭ୍ରମରଃ, ଶାକୁନିକୋପି ଜନଃ ଶଶ୍ୟା ଉଚ୍ଚୈଃ ଅନନ୍ତଂ ଅବଶ୍ୟଂ ସଦ୍ବୃତ୍ତଂ ଯଥା ସ୍ୟାତ୍ ତଥା କର୍ତ୍ତୁଂ ନିବେଦନଂ ଚନ୍ଦ୍ରାଂ ବନ୍ଧୁ ବୃନ୍ଦଂ ବୃନ୍ଦଂ ହୃଦି ନିଧାୟ ଲୁପ୍ତଃ ପୁନଃ ବୃନ୍ତଂ ଅଙ୍ଗେୟ ଦୃଷ୍ଟ୍ୱା, ଅନନ୍ତେନାଃ କାମଦେବ ଗୁଣନାସିକାଲା ନିତ୍ୟଭଗବଦ୍ବାଣୀଂ ମମ ତନୁଂ ନିଶ୍ଚଳଂ ଦୃଷ୍ଟ୍ୱା ତସ୍ମାତ୍ ସାକ୍ଷାତ୍ଂ ଅନୁଭବପୂର୍ବକଂ ଚାସ୍ୟଂ ପାସ୍ୟଂ ପୀତ୍ୱା ପୀତ୍ୱା ପୁନଃ ପୁନଃ ଦୃଷ୍ଟ୍ୱା

(ଗ) ଯାମି ପ୍ରତାପମନ୍ତ୍ରକୁଳଦ୍ୱିତ୍ତ୍ୱଂ ପ୍ରତଟେ —

ଶ୍ୱେତଃ ସବୋହଭୃତ୍ୱସନ୍ଦୋହରତଚ୍ଛଟନାମ୍ବୁଃ,

ସାମ୍ପି ପ୍ରସନ୍ନମପି ତେଦ୍‌ଭବ ଭୃତାର୍ଥା,

ଚନ୍ଦ୍ରୋ ଚେଷ୍ଟାଦାସ୍ୟବିମ୍ବାଗଣିତମେତଦେବ ।

ନନ୍ଦନନ୍ଦନ କର୍ଣ୍ଣିକାଲାବଣ୍ୟବିଲାସ୍ୟାପୁଞ୍ଜିତୌ ତମନ୍ତୁଲ୍ୟ ଲୁପ୍ତ ସ୍ମୃତ୍ୱ ଶମ୍ଭୁନତେରଧୁସ୍ପର୍ଶନକନ୍ଦଳଶ୍ଚାନନ୍ଦସନ୍ଦୋହାନୁଭବମଧାଦରତ୍ୱାଦାମସ୍ୱା ଭ୍ରବ୍ୟମିତ କଟେବଦ୍ୟ ନାସ୍ତ୍ୟସ୍ୟ ସବ୍ୟଂ ଶ୍ରୀଚାଧାସୁଃ ସ୍ତବଶ୍ୟ ତାଂ ସ୍ତୁତ ।

ଇତ୍ୟର୍ଥଃ, ଅତଏବ ମମ ପ୍ରାଣବଲ୍ଲଭେରୋକ୍ତାଂ ମମ ଚାଟବାଦେନ ସମୁତ୍ସୁକାଂ ଇଚ୍ଛାଂ ଭୁକ୍ତାଂ ବଧାସୁ ତ୍ୱଂ କଥଂ ବେଶଭୂଷଂ କୋପେନ କର୍କଶଂ କଠୋରଂ କିମପି ଚାତସ୍ତୁସି ମଣ୍ଡି ଇତି ଶେଷଃ ।

ମୀନାଙ୍କସ୍ୟ କନ୍ଦର୍ପସ୍ୟ କଙ୍କପତ୍ରୈଃ ବାଣୈଃ ଭୃଶଃ ପତିତାପିତଃ ଅତ୍ୟାପସ୍ୟ ତସ୍ୟ ଅସ୍ତିସ୍ୟ ବ୍ୟାକୁଳସ୍ୟ ମନ-ଚକ୍ଷତେସୁ, କାଶ୍ଚିତ୍ପଦଂ ସ୍ପୃଷ୍ଟଂ ତଦ୍‌ବତ୍ ଗୋପ୍ତ୍ରୀ ଅନ୍ୟାନି ଯାସଂ ତାଭିଃ ଚ୍ୟୁଦ୍‌ଭ୍ରୁଶୀରାଃ କଥଂ ଅକାତ୍ୟନ୍ତିକା ନିର୍ଦ୍ଦୟା ହୃଦୟୁତ୍ତ୍ରାଃ ଯାସାଂ ତାସାଂ ଭ୍ରୁବଃ ତନ୍ତ୍ରଂ ଉତ୍କଣ୍ଠିସ୍ୟତେ, ସ୍ତିକ୍ଷିସ୍ୟତେ ? କିଶୋରଶିରୋମଣି କିଶୋରଚନ୍ଦ୍ରକେ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣେ ଇତି ନୃତ୍ୟତି କଥୟତି ଯଶ୍ଚ ଲଳିତା ସଖି ତନ୍ତ୍ରଂ ସ୍ତିକ୍ଷୁଭିର୍ଜ୍ୟାଂ ସନ୍ତ କଥୟତି ।

ଅନୁବାଦ—ସଖି, ମୁଁ ଧନ ହୋଇଥିବାରୁ ମନ ଜୋଳି ମୃତ୍ତୁଲ୍ୟେ ଯାହା ପ୍ରକାଶ ନାହିଁ, ସେ ସବୁ କଥାକୁ ଗ୍ରହଣ କରି, ତୁଣି ମୋ ହୃତ୍ତୁ ଉତ୍ତରୁ ବାରମ୍ବାର ତ୍ରୀ, କନ୍ଦର୍ପର କର୍ଣ୍ଣସୁ ବାଣଦ୍ୱାରା ବିଦଗ୍ଧ ହୋଇଯାଇଥିବା ମୋର ଏହି ଶରୀରକୁ ଅନୁଗ୍ରହ କରି ବନ ତଟରେ ଦେଖି ନଥ କୁ ତୁମ୍ଭି ମୋ ଜୀବନ ରଖିବାରେ କାହିଁ ହୋଇଥିବା ଉତ୍କଣ୍ଠାକୁ କ୍ଷୁଆ କର ଅର୍ଥାତ୍ ମୋ ଜୀବନ ରକ୍ଷାରେ ମୋତେ ଲଜ୍ଜା ନ କରି କାହିଁକି କୋପକର୍କଶ ହୃଦୟକୁ ମୋ ଉପରେ ଯନ୍ତ୍ରାଉଅଛୁ ?

ସେହିଁ ତେଜନ କନ୍ଦର୍ପବାଣରେ ଏକାନ୍ତ ସନ୍ତପ୍ତ ହୋଇଅଛି, ସେହି ଅଭିମାନକୁ ରଖ ନବଧାରେ ତୁମ୍ଭ ପରି ତପ୍ତକାଞ୍ଚନବର୍ଣ୍ଣାଭ ସୁନ୍ଦରୀମାନଙ୍କ ହୃଦୟ ଏତେ ନିର୍ଦ୍ଦୟ କାହିଁକି ? କିଶୋରଚନ୍ଦ୍ରଙ୍କ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ ଏହା କହି ନିବୃତ୍ତ ହୁଅନ୍ତେ ଲଳିତା ହସି ହସି ତେଣିକି ତାଙ୍କୁ କହୁଅଛନ୍ତି,—"ଅତସୀକୁସୁମ ସମ" ଇତ୍ୟାଦ ।

(ଙ) ଅତସୀକୁସୁମ —ଦେଶୀଫୁଲ, ଅଳ—ସମାନକ ଅନ୍ତରେଣ; କଳାଙ୍କ —ଦୃଢ଼, ଅଧ ଅଧରରେ—ତଳ ଓଠରେ, ଖଣ୍ଡିବ—ଭାଙ୍ଗିବ, ଅନୁମାନ କରିବ;

କଲ୍ପବଲ୍ଲୀ—କଳ୍ପଲତା, ଅଖଣ୍ଡସୁଧାମୟୂଖ—ପୂର୍ଣ୍ଣଚନ୍ଦ୍ର, ଅଦ୍ଭୁତ—ମନ୍ଦଭାଗ୍ୟ, ଖର—ଭଲ ହେଉ (ଗଞ୍ଜାମ ଅଞ୍ଚଳର ପ୍ରୟୋଗ), ଗଣ୍ଡବଳ୍ଲୀ—ଗୋପାଳଗାଁ, ଗୋପପୁର; ଉତ୍ତୁଙ୍ଗନିର୍ଦ୍ଦେଶ—ଉଚ୍ଚପ୍ରଦେଶ, ମୃଗମଦପଙ୍କ—କସ୍ତୁରୀଟିକା ।

ହେ ଅତସୀପୁଷ୍ପ ପରି ନୀଳବର୍ଣ୍ଣ ଶରୀରଧାରୀ କୃଷ୍ଣ ମୁଁ ବର୍ତ୍ତମାନ ବାଉଳି ହେଲି । ପଦ । ଏକପକ୍ଷରେ ତୁମ୍ଭର ସମ୍ବନ୍ଧ ଅଭିଯୋଗ୍ୟ, ଅନ୍ୟ ପକ୍ଷରେ ସେ ସଖୀ ବଡ଼ ଅସନ୍ତୁଷ୍ଟ, ଅର୍ଥାତ୍ ପରପ୍ରୀତି କଥା ଆଦୌ ସହିପାରେ ନାହିଁ, ଏପରି ଅବସ୍ଥାରେ ଦୁଇଅଡ଼ ରକ୍ଷା କରିବା ମୋ ପକ୍ଷରେ ବଡ଼ କଠିନ, ତଥାପି ତୁମ୍ଭ କଥା ଅନୁସାରେ ତା ଆଗରେ ଏ ବିଷୟ ନିବେଦନ କଲି ବୋଲି ଜାଣ । ୧ । ଯେବେ ସେ ମୋ ପ୍ରାର୍ଥନା ଶୁଣି ତଳଓଠରେ ହସଟି ପ୍ରକାଶ କରି ଲଜ୍ଜିତ ହୋଇ ଚୁପ ହେବ, ତେବେ ତାହାକୁ ଅନୁଗ୍ରହର କଳ୍ପଲତା ବୋଲି ଅନୁମାନ କରିବ, ଅର୍ଥାତ୍ ତୁମ୍ଭ ପ୍ରତି ସେ ଅନୁଗ୍ରହ କରିବ ବୋଲି ମନେ କରିବ । ୨ । କିନ୍ତୁ ଯେବେ ତାହାର ପୂର୍ଣ୍ଣଚନ୍ଦ୍ର ମୁଖକୁ ରକ୍ତବର୍ଣ୍ଣ କରିଦେବ, ଅର୍ଥାତ୍ ରାଗିଯିବ ତେବେ ମୋ ମନ୍ଦଭାଗ୍ୟ ସକାଶେ, ମୁଁ ଯାଇଲେହେଁ ମଲି ବୋଲି ଜାଣିବ । ୩ । ଶୁଭ୍ରକୁଣ୍ଡଳକଣରୁ ଯେବେ ଦଶୋଗ ଅର୍ଦ୍ଧ ଭାବ କରେ, ତେବେ ତ ଖର (ଭଲ ହେଉ), ନଚେତ୍ ଏ ଗୋପପୁର ଉଜୁଡ଼ି ହୋଇଯିବ । ୪ । କିମ୍ପର ଆଦେଶ ନିଷ୍ଠୁର ଅଟେ; ଯେବେ ସେ ଏ କଥା ଜାଣିବ, ତେବେ ବନ ନିକଟରେ, କି ଗୋପପୁରରେ କିମ୍ବା ଗୋବର୍ଦ୍ଧନ ପର୍ବତ ଉଚ୍ଚସ୍ଥଳରେ କୌଣସିଠାରେ ଆଶ୍ରୟ ମିଳିବ ନାହିଁ । ୫ । ଅନନ୍ତର ରାଜା କହୁଅଛନ୍ତି, "ଅଖିଳନୟନ ଯେ ସୁନ୍ଦରୀ ତାହାଙ୍କର ନାସିକାର ମୃଗମଦପଙ୍କ ସଦୃଶ ଯେ କୃଷ୍ଣଚନ୍ଦ୍ର, ଧ୍ୟାନରେ ତାହାଙ୍କର ଶୋଭା କି ମନୋହର ଅଟେ ।" (ଅଥବା ନିଖିଳ ମାତୃମଣ୍ଡଳଙ୍କର ଶୀର୍ଷସ୍ଥାନସ୍ଥା ରାଧାଙ୍କ ଶୋଭା ଧ୍ୟାନରେ କି ସୁନ୍ଦର ଅଟେ) । ୬ ।

ଟୀକା—ପ୍ରଦତ୍ତୈଃ ଅତ୍ୟନ୍ତଚତେତ୍ତାଙ୍କଃ ସମ୍ବନ୍ଧିଙ୍ଗଂ ଗନ୍ଧଂ ତସ୍ୟ ସତ୍କାରେ ଉତ୍କର୍ଷେ ନେତନେ ଯସ୍ୟାଃ ତସ୍ୟାଃ ଶ୍ଲାଘ୍ୟାସ୍ୟାଃ ଭତ୍ୟର୍ଥଃ ପ୍ରଗତଂ ଚେତଃ ଦନ୍ତୁର୍ଭବାଗଲଂ, ମନଃ ଅନୁକୂଳପ୍ରୀତିଂ ଦୃଢାନୁକୂଳଂ କର୍ତ୍ତୁଂ ଯାଚି ଉଚ୍ଚରେତଃ ସାମ୍ପ୍ରତଂ ଈଷତ୍ ସ୍ମିତଂ ତେନ କୃତାର୍ଥୀ ଅଭବ, ନୋଚେତ୍ ଚୂଡାମଣ୍ୟଲଙ୍କରଣଂ ତବ ମୁଖଚନ୍ଦ୍ରାବଲୋକନଂ ଏତଦେବ । ଅଭୁତକାର୍ଯ୍ୟା ଚେତ୍ ପୁନଃ କୁତ୍ରାପିଗଂ ନାଗମିଷ୍ୟାମୀତ୍ୟର୍ଥଃ ।

ହେ ନନ୍ଦନନ୍ଦନ, କର୍ହିଚିତ୍ ଖଦବଲ୍ଲବସ୍ୟ ସ୍ୱଲ୍ପାସ୍ୟାଃ ଅପି ସ୍ମିତଭାସ୍ୟାଃ ଭୂଷଣୈତୌ ଅପି ତ୍ୱଂ ନନ୍ଦବାଳକ ଅନୁକୂଳସ୍ୟ ଭୂଷଃ ପୁନଃ ତବ ମୁଖଂ ଏବ ସୁନ୍ଦରେନ୍ଦୁଃ ତସ୍ୟ ସନ୍ଦର୍ଶନେନ କାନ୍ତନତଃ ଉତ୍ଫୁଲ୍ଲତଃ ଯଃ ଆନନ୍ଦସନ୍ଦୋହଃ ତସ୍ୟ ଅନୁଭବେ ମନଃ ଶିଥିଳଃ ଅଦଭ୍ରଃ ଯତ୍ନଃ ଯସ୍ୟାଃ, ତଥାଭୂତସ୍ୟା ବାମସ୍ୟା ଦେଶୁତ୍ୟା ସ୍ୱବାକ୍ୟଂ ଅଭ୍ୟସ୍ୟତେ ମୟା ଇତି ଶେଷଃ, ଯଦି ମେ ମନୋରଥସିଦ୍ଧିଃ ନ

ତ

ରାଗ—କାନଡ଼ାଭୈରବୀ ବା କନଡ଼ା

(ସଖି ହେ) ତୋ ଘେନି ତମାଳଶ୍ୟାମ ତମୋ ମନକୁ ତପିଲା ହେ,
ତଥାପି ତ ତଳେ ଦେହଲେ ତୋ ସ୍ନେହ ନ ରହିଲା ହେ । ପଦ ।
ତରଳ ନୟନ ପ୍ରସାର, ତୃଣ ଦଶନାଗ୍ରେ ଧର,
ତନୁରେଖେ ଅନୁସର, ସଖି ତ ନ ଚାହିଁଲା ହେ । ୧ ।
ତନ୍ତୁଁ କ ଶପଥସାର, ତର୍ଜିଲା ମୋ ଶୁଦ୍ଧ ଗିର—
ତହିଁକି ଘଟନ୍ତେ ଅବଧାନ କଲା ହସିଲା ହେ । ୨ ।
ତପନଜାତଟକୁ ଯାଇ, ତନୁଶୀଘ୍ର କେଉଁ ଭୁଇଁ—
ତଳଇ ଅସିଲା ଦେଖି, କହ ବୋଲି ଚୋପିଲା ହେ । ୩ ।
ତାର ତୋଳି ପୂର୍ବଚଳା, ତାରତମ୍ୟ ଶବୋଚଳା—
ତିବ ହୋଇ ନାହିଁ ତନ୍ତି, ତୋ ଠାଉ ତେତ କପଟିଲା ହେ । ୪ ।
ତରଙ୍ଗର ପୂର୍ବଗ୍ରାସ, ତଚଳାଘ ମୂର୍ଖ ଅଶା,
ତୋଟିକି ଦ୍ରୁମେର କୁଞ୍ଜ ତମିର ବାଳସିଲା ହେ । ୫ ।
ତୁଳୁବତ୍ସ୍ୱମନ ଜନ, ତୋ ସଙ୍ଗକୁ କି ଭ୍ରମନ,
ତ୍ରିପଥା ନନ୍ଦତାରନ ଜଗଦେବ ଭୂଷିଲା ହେ । ୬ ।

ସ୍ୟାତ୍ ଚେତ୍ ସାନନ୍ଦାମଧ୍ୟନ୍ତୁଷ୍ଟ ପ୍ରବଚ୍ଚୁ ବୃତ୍ତଂ ନ ଯଶ୍ୟାମୀତ୍ୟର୍ଥଃ । ଲଳିତା ଇତ୍ଥଂ ନିବେଦ୍ୟ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଂ ଦଷ୍ଟ୍ୟ କସ୍ତ୍ରୟ ନିବାସ୍ତ୍ରକାତ୍ ବହିର୍ଗତ୍ୟ ଶ୍ରୀରାଧାୟାଃ ସବିଧଂ ସମୀପଂ ପ୍ରବିଶ୍ୟ ଗତ୍ୱା ତାଂ ପ୍ରତି କଥୟତୀତି ଶେଷଃ ।

ଅନୁବାଦ—ହେ କୃଷ୍ଣ, ପଦ୍ମନେତ୍ରା ରାଧାଙ୍କର ଦଶ୍ୟଭେଲ୍ବାପନ ମନକୁ ନାନା ଚେଷ୍ଟାରେ ତୁମ୍ଭ ପ୍ରତି ଅନୁରକ୍ତ କରିବାକୁ ମୁଁ ଯାଉଅଛି । ଯେବେ ତାଙ୍କ ମନ ଅର୍ଦ୍ଧମାତ୍ରାରେ ପ୍ରସନ୍ନ ହୁଏ, ତେବେ ମୁଁ କୃତାର୍ଥ ହେଲି ବୋଲି ମନେ କରିବି, ଅନ୍ୟଥା ତୁମ୍ଭ ଚନ୍ଦ୍ରମୁଖ ଦର୍ଶନ ଏହିଠାରେ ମୋର ଶେଷ ହେଲା ।

ହେ କମଳନୟନ- ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ସିଦ୍ଧିରେ ଶିଥିଳତା ମଧ୍ୟ ଅଙ୍ଗୀକାର କରିବି । କିନ୍ତୁ ତୁମ୍ଭ ମୁଖଚନ୍ଦ୍ର ଦର୍ଶନରେ ଯେଉଁ ଆନନ୍ଦ ଅନୁଭବ କରୁଥିଲି, ତହିଁରେ ଆଉ ମୋର ଉତ୍ସାହ ରହିବ ନାହିଁ, ମୁଁ ଯେ ବଳପୂର୍ବେ ବିମୁଖ ହୋଇ ରହିବି ସିନା । ଲଳିତା ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କୁ ଏହିପରି କହିବା ପରେ ରାଧାଙ୍କ ନିକଟରେ ଉପସ୍ଥିତ ହୋଇ ତାଙ୍କୁ କହିଲେ, "ତୋ ଘେନି ତମାଳ ଶ୍ୟାମ" ଇତ୍ୟାଦି ।

(ଡ) ସ୍ନିଗ୍ଧଂ ଭ୍ରବଦ୍ଧଜଳଦମ୍ବୁଦେମଲଭସ୍ତୋଗହିତ୍ୟ ଶାତ୍ୟଂ ସ୍ଥିତାନ୍,
ପାଦୂାନ୍ମାମଧୁନାପି ଧନ୍ୟ ଭବତା ଭକ୍ତଃପ୍ରକାଙ୍କ୍ଷାସବାତ୍,
ଅସ୍ୟ ସଃ ସର୍ଖି ଦେବଳଂ ଫଳମଭୂତ୍ ବାଧାପ୍ୟସାଧାରଣୀ,
ଚେତସ୍ୟାସବଭୂତ୍‌ଭଳୁବ ନ ପୁନସ୍ତୁଷ୍ଟାଳପେଙ୍କ୍ଷାସନମ୍ ।
ଦୃଷ୍ଟ୍ୱା .ବଦାକଦୂକବଦାସ୍ୟାଂଭୁଷ୍ଣୀତ୍ତୌ ସମ୍ଭବାସ୍ଥାମପି ବନ୍ଧ୍ୟାଙ୍କ୍ଷ-
ମୁରୂପଭୂସ୍ୟତେ କଳ୍ୟାଣବନ୍ଧ୍ୟାଃ ।

(ଡ) ତୋ ପେଟ—ତୋ ପାଇଁ ବା ତୋ ହେତୁରୁ, ତମାଳଶ୍ୟାମ—ତମାଳ ଗଛର ପତ୍ରପରି ବର୍ଣ୍ଣ ଯାହାର, କୃଷ୍ଣ ; ମରାଳ—ହଂସ, ମୂଢ଼ବୁଦ୍ଧ ; ବଡ଼ିଶ—ଶୂଳକା ବାନ୍ଧି ଦେଲେ, ବଳନ—ବସ୍ତ୍ର, ବୃଥା ଦଶିଲା ନାହିଁ—ଅତି ହେବା ବଳ ଲଣାଇଲା ନାହିଁ, ଶ୍ରବଣଚଳ—କାନ ପାଖରେ, ଉପନକାଂଚଠ—ସମୁନାକୂଳ, କୁତୂହଳରୁ—କୌତୁକ ହେଲୁରୁ, ତାରତମ୍ୟ ବିବେଚନା—ନ୍ୟୂନତା ଓ ଅଧିକ୍ୟ ଜ୍ଞାନ, ଧରସ୍ଥାର ପ୍ରବଂଶ୍ଚା—ଶାଲଦେଇ କହିବା, ତରଳାଇ—ନାଶକରି ବା ଦୂରକରି, ଭୌଷି—କଣ୍ଠ, ଲୁହତ୍ନେ ହିମନ କନ—ଯାହା ମନରେ ଅବେଣୀ ସ୍ନେହ ନାହିଁ, ସ୍ନେହଶୂନ୍ୟ ଲୋକ ; ତ୍ରପନ୍ନ—ଅର୍ପିତ ।

ହେ ସଖି, ଦେଖ ତମାଳଶ୍ୟାମ ନୀଳବର୍ଣ୍ଣ କୃଷ୍ଣ ତୋ ସହାରେ ମୋ ହୃଦୟକୁ ଫାଶା କରିନେଲା, ତଥାପି କିଛିଏ ହେଲେ ତୋ ପ୍ରତି ଅନୁରାଗ ପ୍ରକାଶ କରି ନାହିଁ । ହେ ! ମୁଁ ଡରେ ଲୁଚି ପଡ଼ାଇ ଦାଣ୍ଡରେ ଲୁଚା ଧରି ଯେତେ ଅନୁସରଣ କରି କହିଲି, ସେ ତହିଁରେ ଲକ୍ଷ ଦେଲା ନାହିଁ । ୧ । ତହୁଁରେ ମୋର ମୃଦୁ କଥା ଯେତେବେଳେ ତା କାନ ପାଖରେ ପଡ଼ିଲା, ଅର୍ଥାତ୍ ତା କାନରେ ହେଲା ସେତେବେଳେ ତହିଁରେ ସେ ଗୋଟିଏ କଳୁଷ ଭଳି ଅନୁମାନ କଲା ଏବଂ ତହିଁରେ ଅବେଣୀ ମନ ନ ଦେଇ ଶୁଣିବାକୁ ଆରମ୍ଭ କଲା । ୨ । ଏବଂ ବାରମ୍ବାର କହିଲି, ଭୁ ସୁନ୍ଦରୀ ସ୍ତ୍ରୀଟିଏ, କ କୌତୁକରୁ ସମୁନାକୂଳକୁ ଅଣିଲୁ କହି । ୩ । ହେ ସୁଲୋଚନେ, ଭୁ କେଡ଼େ ଚ୍ଛନ, ସେ କେଡ଼େ ବଡ଼, ଏ କଥିର ଭୁ କିଛିଏ ବୁଝା କରୁ ନାହୁଁ, ଏପରି ଅବସ୍ଥାରେ ତୋ ମନ କାପରି ତା ପ୍ରତି ଅନୁରକ୍ତ ହେଲା । ୪ । ସେ ଯେତେବେଳେ ଶାଳ ଦେଇ କଥା କହୁଲା, ସେତେବେଳେ ମୋର ସବୁ ସୁଖ ଆଶା ତୁଟିଗଲା, ମୋ କଣ୍ଠ ଶୁଖିଗଲା ଏବଂ ମୋତେ ବ୍ରହ୍ମଅଣ୍ଡ ଅନ୍ଧାର ଦିଶିଲା । ୫ । ଯେଉଁ ଲୋକର ମନ ସ୍ନେହଶୂନ୍ୟ ସେ କଅଣ ତୋ ସଙ୍ଗର ଉପଯୁକ୍ତ ପାତ୍ର, ଅର୍ପିତ ହରିଚନ୍ଦନ ଭଗଦେବ ଏହା କହିଲେ । ୬ ।

ଥ

ରାଗ—ସଂକେଷୋଷ୍ଠୀ ବା ତୋଡ଼ି ଭଙ୍ଗଳ

ଥାପିରେ କହୁ ତଥାପିରେ ପ୍ରିୟସଖି ଥିବ କି ଯାଉଛି ପ୍ରାଣ । ପଦ ।
ଥିଲା ପର ସ୍ନେହ ଲଭିଲା କି କହ, ଅଛନ୍ତି ତୋତେ ମୋ ରାଣ । ୧ ।
ଥକାଇ ମୁଁ ଜଳୁ, କହୁ ଧୃତ ଗଳୁ, ନାହିଁଟି ମୋହର ଜାଣ । ୨ ।*
ଥୋକାଏ ବେଳା ପ୍ରୀତି-ବର୍ଦ୍ଧିକା ଖଣ୍ଡିତ କଲେ କି ମୋ ପଦ୍ମବାଣ । ୩ ।
ଥରେ ନେଉଳ ରାଜ, ଦେଖ ମୋତେ ନାକ ବଞ୍ଚାଇବ ପଞ୍ଚବାଣ । ୪ ।
ଥୋଇ ମୁଁ ଦେହ ଛଳ, ନ କର ବିକଳ, କହେ ଅସ୍ତୁଦୁର୍ଗାଗ୍ରାଣ । ୫ ।

ଟୀକା—ହେ ତନ୍ୱି, ତବ କୃତେ ଏବ ଦାମ୍ଭେମଲତେ ବ୍ୟାକୁଳଙ୍ଗୁଲତେ ତସ୍ୟାଃ ଯସ୍ୟାଂ ଅତ୍ରିତ୍ୟ କାଲଂ ତ୍ରିତାଂ ମାଂ ରକ୍ଷ ତ୍ୱଂ କଥାଧିକାତ୍ ସ୍ୱସ୍ୱ- ଗାତାଦଧିକପୀଡ଼ାପ୍ରଦାତ୍ କପଟାତ୍ ଅଗୌରବାତ୍ ଅଧୁନାପି ସସ୍ମାତ୍ ରପେତ୍ ହେ ସଖି, ଅସ୍ମାସୁଃ ପରିଶ୍ରମଃ କେବଲଂ ଫଳଂ, ଅଭୂତ୍ ଅସାଧାରଣୀ ଅଲୌକିକା ବାଧାପି ହେତଦି ଅକ୍ଷରାଭୂତ୍ ସଜାତା, କିନ୍ତୁ କୃତ୍ତି ଗ୍ଲାପସ୍ୟାଃ ଉଲ୍ଲାସନଂ ଅନୁରାଗ ପ୍ରକାଶଃ କୃଷ୍ଣସ୍ୟ ରତି ଲେଶଃ ନ ବଭୂବ ।

ଦଣ୍ଡ୍ୟା ଭୁଗ୍ୟବଲେନ ଚଦଧାଦ୍ୱାଞ୍ଛାସିଦ୍ଧୌ ସମ୍ଭାବ୍ୟାଂ ଅପି ତବାରକାଙ୍କେ ହେଶ୍ରଦ୍ଧେଶ୍ୟପି କଲ୍ୟାଣୀବାଞ୍ଛାଃ ମଙ୍ଗଳକାଲସ୍ୟାଃ କଦାଚନ୍ତ୍ରକଥ୍ୟାଣ୍ଣଂ ଉଦ୍ୟଦ୍ୟତେ ସତ୍ୟାପି ଭବତ୍ୟ । ସଦ୍ୟ ତସ୍ୟ ମିଳନେ ପରେଣାତେମୋ ନ ପୂର୍ଣ୍ଣାବେଦ୍ୟୋଦ୍ଧବସ୍ୟ- ତ୍ୟର୍ଥଃ ।

ଅନୁବାଦ—ହେ ସୁନ୍ଦରି, ମୁଁ ତୁମର ନିତ୍ୟ ଅନୁଗତ, ଗୌରବହାନି ହେବାରୁ ମୋତେ ପ୍ରାଣାନ୍ତକ କଷ୍ଟ ହେଉଅଛି, ତାହିଁରୁ ତୁମ୍ଭେ ମୋତେ ରକ୍ଷା କର, ମୋର ପରିଶ୍ରମ ମାତ୍ର ସାର ହେଲା ଏବଂ ହୃଦୟରେ ଅସାଧାରଣ କଷ୍ଟ ଜାତ ହେଲା; କିନ୍ତୁ ତୁମ୍ଭ ଆଶା ପୂରଣ ହେଲା ନାହିଁ ।

ଭାଗ୍ୟବଶରୁ ଯେବେ କେତେବେଳେ ତୁମ୍ଭ ଅଭିଳାଷ ପୂର୍ଣ୍ଣ ହୁଏ ତେବେ ଶେଷଫଳ ଲାଭ ହେବ ନାହିଁ ।

(ଥ) ଥାପି—ସ୍ଥିର କରି, ଲଭିଲା—ଜାଣିଲା, ଥକାଇ—ରହି ରହି, ଧୃତ—ଧୈର୍ଯ୍ୟ, ଥୋକାଏ—କିଛିଏ, ପଦ୍ମବାଣ—ଉପାକାର୍ଯ୍ୟ, ବଞ୍ଚ—ରକ୍ଷାକର ?

ହେ ସଖି, ସ୍ଥିର କରି କହ, ବଞ୍ଚିବି କି ପ୍ରାଣତ୍ୟାଗ କରିବି ? ପଦ । ତୋତେ ମୋ ରାଣଟି ସତ କରି କହ, ମୋଠାରେ ତାଙ୍କର ସ୍ନେହ ଥିଲା ପର

---

* ପାଠାନ୍ତର—ଥୋକାଏ ମୋ ପ୍ରୀତିବର୍ଦ୍ଧିକା ଖଣ୍ଡିତ ନ କଲେ କି ପଦ୍ମବାଣ ।

(୫) କିଂ ତମ୍ମୁଦ୍ରିତମୁଖଃ ଶିଖଣ୍ଡମୌଳିର୍ବଦ ନମ୍ରସ୍ୱୀକୃତବାନ୍ ମଦାଙ୍ଗସଙ୍ଗମ୍;
କଥମ୍ ସଖି ଯଦା ତୃଣୋସ୍ମି ମେନେ ବପୁରଥଂ କିଂ ବପୁସ୍ତ୍ୟଜାମି ଧାରୟାମି ।
ସହଚରି ଲଳିତେ । ଦମ୍ଭସମ୍ଭୃତସମ୍ଭୃତପ୍ରଣୟମନ୍ତ୍ରବେଣ ବଳମ୍ବ-
ମନବଲମ୍ବ୍ୟ ବ୍ରୂହି ହେ କୃଷ୍ଣମ୍ କାବାମି ବା କଉଦନାନଂଥବା ତାପିଞ୍ଛିଶାଖି-
ଶାଖାଗ୍ରାନ୍ତ୍ରବନ୍ଧ ବନମଣୀକରିଷ୍ୟାମି ।

କିଣାଟେଲ୍ଲ ତ ? ୧ । ଭୁ ତହି ଉଚ୍ଚ କଥା କହିବାରୁ ମୁଁ ଯୋଗୀ ଧର ପାରୁ ନାହିଁ । ୨ । ଭୁ ଦେହେ ହୃଦେ ମିଳନର ବଧାନ କଲୁ ତହିଁରେ ଝିକଏ ହେଲେ କଅଣ ମୋର ଦ୍ରୋକଡ଼ି (ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ) ପଦ୍ମଚ ଦ୍ରୋଣ କଲେ ନାହିଁ ? ୩ । ମୁଁ ଅରେ ହେଲେ ଏ ଗଜନକୁ ତାଙ୍କ ଶ୍ରୀଚରଣରେ ସମର୍ପଅନ୍ତି, ଅନ୍ୟଥା ମୋତେ କଦର୍ଥ ବଞ୍ଚାଇବ କି ? ୪ । ହୃଦୟରେ କପଟ ରଖି ମୋତେ ଛଳନ କର ନା; ଅଷ୍ଟାବ୍ଦ୍ର୍ୟର ହିକା ଏହା କହିଲେ । ୫ ।

ଟୀକା—ହେ ସଖି, କିଂ ତେନ ମୁଦ୍ରିତାସ୍ୟେନ ମୁଦ୍ରିତଂ ମୁଦ୍ରଂ ମୁଖଂ ଯସ୍ୟ ସଃ ମୁଦ୍ରିତାସ୍ୟଦେହିତିମୁଦ୍ରିତଶ୍ରେଣଃ, ଶିଖଣ୍ଡ ମୟୂରପୁଚ୍ଛଃ ମୌଳୌ ଯସ୍ୟ ସଃ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଃ ମଦଙ୍ଗସଙ୍ଗଂ ଉତ୍କୃଷ୍ଟବାନ୍ ସ୍ୱୀକୃତବାନ୍ କିଂ ? ବଦ ଯଦା ଯଦ ବା ତୃଣୋସ୍ମି ମେନେ ବୁଦ୍ଧେବ ଅକିଞ୍ଚିତ୍କରଂ ଅମଂସ୍ତ ତଥା କିଂ ବପୁଃ ଇଦଂ ଶରୀରଂ ବସ୍ତୁଜାମି ତ୍ୟଜାମି ଅଥ ଅଥବା ଧାରୟାମି ଦ୍ରଷ୍ଟୁ ବା କାବାମି କଥମ୍ ଇତ୍ୟର୍ଥଃ ।

ସହଚରି ଲଳିତେ, ଦମ୍ଭସମ୍ଭୃତ୍ୟା କପଟବ୍ୟବହାର ସମୃଦ୍ଧସ୍ୟ ସମ୍ଭୃତମଣଂ ପ୍ରକାଶଃ ତଦନ୍ତରେଣ କପଟାଗ୍ରହଂ ବିନା ଇତ୍ୟର୍ଥ, ବଳମ୍ବଂ ଅନବଲମ୍ବ୍ୟ ଅବଲମ୍ବଂ ଯଥାସ୍ୟାତ୍ ତଥା ହେ କୃଷ୍ଣଂ ବଶ୍ୟାହସ୍ମୃତଂ ବ୍ରୂହି କଥୟ, କଉଦନାନ କ୍ୟାପ୍ୟ କାବାମି ବା ତାପିଞ୍ଛିଶାଖିଶାଖାଗ୍ରାଂ ତମାଳବୃକ୍ଷଶାଖାଗ୍ରଂ (ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣସ୍ୟ ତମାଳଶ୍ୟାମତ୍ୱାତ୍) ଉଦ୍ବନ୍ଧନଂ ଆଙ୍ଗୀକରିଷ୍ୟାମି, ଉଦ୍ବନ୍ଧନେନ ପ୍ରାଣାନ୍ ତ୍ୟକ୍ଷ୍ୟାମି ।

ଅନୁବାଦ—ଅଟି ସଖି ଲଳିତେ, ସତ କହ, ମୟୂରଚୂଡ଼ାଥ ମୁଦ୍ରିତ-ସୁନ୍ଦରବଦନ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ ତୋ ପ୍ରସ୍ତାବକୁ ଅଙ୍ଗୀକାର କଲେକି ? ହସ୍ତା ମୋ ଅଙ୍ଗଙ୍କୁ ଅତି ସାମାନ୍ୟ ବୋଲି ମନେ କଲେ, ଏ ଦେହକୁ ରଖିବ କି ଛାଡ଼ିବ କହ ।

ସହଚରି, ହୃଦୟରେ କପଟ ନ ରଖି ଅଳ୍ପ ବିଳମ୍ବ ନ କରି ସତକରି କହ, ତମାଳବୃକ୍ଷ ଡାଳରେ ଦଉଡ଼ି ଦେଇ ପ୍ରାଣ ତ୍ୟାଗ କରିବି କି ଅଉ କିଛି ଦିନ ବଞ୍ଚିବି ?

ଏହା ଶୁଣି ଲଳିତା କହିଲେ,—"ରେ ଦୁଃଖିନି" ଇତ୍ୟାଦି ।

ଧ

ରାଗ—ରହିଅଛ

ହେ ଧୂର୍ତ୍ତଧନ, ଧନ୍ୟ ଦେଖିବାକୁ ଦିନା ଭଲ ଛନ,
ଧୃତିଗମ୍ୟ ନ ହେଉ ସହଜ ମନ ।ପଦ।

ଧୂଳୁ ମୁଁ ଯିବାରୁ ଚାଂଗି ଦ୍ୱାର, ଧାତ୍ରୀ ନିଧି ଲଭିଲା ପରି,
ଦ୍ୱିଗୁଣ ଧବଳେ ପ୍ରମୋଦନଦରେ ମଜ୍ଜି ସେନାଗଲେ କରଧର ।୧।
ଧନ୍ୟାଜିରଙ୍ଗର ଭଷ ରାଓ, ଦନ୍ତବାସେ ରହି ଦାରଦ୍ଧିତ;
ଧରବାର ଅନାମୟ ମୋତେ ଯେତାଯେତା କର ପଚାରିଲେ ମିତ ।୨।
ଦେଖିଲି ଯାହା ସ୍ତ୍ରୀଅଙ୍ଗଦ୍ୟୁତି, ଧନ ଦୋଇଗଲା ମୋର ଛାତି,
ଦ୍ୱିଜନ୍ମାର ଶଶି-ଲେଖା ପରି ଦିଶିଗଲେ ସେ ଇନ୍ଦ୍ରଜାଳହାସୀ ।୩।
ଧୂନାରି ତୋ ତେଜାଂଶିଳାଗ, ଦେବାଲୁ ଧୂର୍ତ୍ତ ଧୂର୍ତ୍ତନ୍ଦୁଭର,
ଧବାଲ ହେବାର ଦେବଦନ୍ତାସାର ଜାଣି ଯା ହେଲା ମାନସ ମୋର ।୪।
ଧୂର୍ତ୍ତଳ ସାଳସ ଦେଖି ଗୃହୀ, ଧୂଳୁହରେ ଜଳୁ ପଚାରିଲି,
ଧାର୍ଯ୍ୟ ଉପଜ କାହାଣୀ ଚେଷ୍ଟାଇଲି ଅଙ୍ଗୀ ମଇଲ ତ ଖାଇଲି ।୫।
ଦେବ ଧନ୍ୟ ତୋ ଅଦ୍ଭୁତ, ଧୂର୍ତ୍ତ ଜଳ ଦ୍ୱାଦଶକୁ ଚେତ,*
ଧାରକଷ୍ଟ ଏ ଜମ୍ବୁପାଳ ଦେବ ଅନ୍ତର୍ଦ୍ଧାନେ ଥିବ ଏ ବାଳକ ।୬।

(ଧ) ଛନ କଲ—ଉତ୍ସବଦ, ପ୍ରମୋଦନଦରେ—ଆନନ୍ଦସାଗରରେ, ଧନ୍ୟା—ସ୍ତ୍ରୀ, ଦନ୍ତବାସେ—ଓଠରେ, ଦାରଦ୍ଧିତ—ଅଲଙ୍କାର, ଅନାମୟ—କୁଶଳପ୍ରଶ୍ନ, ଯେତାଯେତା କର—ଯେତିକିଯେତିକି କରି, ମିତ—ଦୋଷ। ଶଶିଲେଖା—ଚନ୍ଦ୍ରକଳା, ଇନ୍ଦ୍ରଜାଲହାସୀ—ଇନ୍ଦ୍ରଜାଲଦଶିଶୋଭୀ ସ୍ମିତ, 'ଦ୍ୱିଜନ୍ମାର' ପଦ ଅବ୍ୟକ୍ତ-କଥିତ ସେହି ଅର୍ଥ, ଧୂନାରି—ଅଶିବାରି, ଚନ୍ଦ୍ରଚୂଡ଼; ଧବାଲ—ଦୁର୍ବଳ, ମନ୍ତ୍ରା—କୁବିନ୍ଦଗାରବଲ, ସାଳସ—ଅଲସଯୁକ୍ତ, ଦ୍ୱାଦଶ—ସଦେହ (ଦ୍ୱାଦଶରୋଗ ସମୂହ), ଚେତ—ମଦନ ରଣ, ଧାରକଷ୍ଟ—ଦୁରାଚାର ।

ହେ ଧୂର୍ତ୍ତଧନ, ତୋ ପରି ଦେଖିବାକୁ ମୁଁ ଏଠାରୁ ଦିନା ଭଲ ହେଲ, ତୋର ସ୍ୱଜନମାନଙ୍କୁ ଦୁଃଖିତ କର ନା । ପଦ । ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ କହନ୍ତି, ମୋ ଯିବା ଜାଣିପାରି ଦରିଦ୍ର ଲୋକ ନିଧି ପାଇଲେ ଯେପରି ଆନନ୍ଦିତ ହୁଏ ସେହିପରି ଆନନ୍ଦସାଗରରେ ବୁଡ଼ି ଅନ୍ୟ ସମସ୍ତଙ୍କ ମୋତେ ଯେପରି ଆଦର କରନ୍ତି ତାହାର

---

* ପାଠାନ୍ତର—'ଚେତ' ସ୍ଥାନରେ 'ମିତ' ।

(ଧ) ସମାଶ୍ୱସିହି ମାକନ୍ଦ ତ୍ୱଦଭିପ୍ରେତାଭିଳାଷସ୍ୟ,
ନହ୍ୟଦ୍ୟପଞ୍ଚମାଠେନ ତବ ସୁହୃଦଃ ପ୍ରୀଣିତଂ ବଚଃ;
ଅମନ୍ଦମଧୁମନ୍ଦଂ କମଳବନ୍ଧବଚ୍ଛନ୍ଦଂ ବିନା—
ଦୁଃଖବଦନ ନୂନଂ ତ୍ୱଦଗ୍ରବଙ୍ଗଣଂ ମିଳତ୍ୟେବା ଧ୍ରୁବା ।

ପୁଷ୍ପିତାଂ ମାକନ୍ଦମଞ୍ଜରୀଂ ବନପ୍ରିୟ ଇବ, ସରୋଜିନୀଂ ସୁବର୍ଣ୍ଣରେଖମ୍ ଇବ, ଚନ୍ଦ୍ରିକାଂ ଚକୋର ଇବ, ପ୍ରାଚ୍ୟପ୍ରତ୍ୟବଲମ୍ବିନୀଂ ଶୃଗାଳ ଇବ, ଚାତ୍ରାମଣୀମଣ୍ଡନ ଇବ, ଶ୍ୟାମଳତରଣିଂ ବଣ୍ଟିତମଗ୍ନମହେନ୍ଦ୍ରନନ୍ଦନାନଃ ମୃଗେନ୍ଦ୍ର କଦାଚିତ୍ ପୀଡ଼ିତ, ତ୍ୱ ତଥ୍ୟଂ ବେଦନେନ ରୋଦସ୍ୱପି ବେଦନୀ ।

ଘୁଞ୍ଚି ଯିବା ଅବସରରେ ଦ୍ୱାର ଧରି ମୋତେ ଦେଖନ୍ତେଲେ । ୧ । ହେ ମିତ୍ର, ତାଙ୍କୁ ସ୍ନେହପୂର୍ଣ୍ଣ କରି, ଓଷ୍ଠରେ ମନ୍ଦହାସ୍ୟକୁ ପ୍ରକାଶ କରି ମୋତେ ଡାକୁଥିବେ କି ସେ ବାଣ ଅର ଭ୍ରମର ଭଳି ଚଞ୍ଚଳ ଦୃଷ୍ଟି ପକାଉଥିଲେ । ୨ । ଆହା, ସଖି, ତାଙ୍କର ସ୍ୱଅଙ୍ଗ ଶୋଭା ଯାହା ଦେଖିଲି, ସେଥିରେ ମୋ ଛାତି ଫାଟିଗଲା । ସେହି ଶୀତକାଳାନ୍ତକ ଶ୍ୱେତ ବର୍ତ୍ତମାନ ଦ୍ୱିତୀୟା ତିଥିର ଚନ୍ଦ୍ରକଳା ପରି କ୍ଷୀଣ ହୋଇଗଲେଣି । ୩ । ମୋର ଅଦର୍ଶନର ଅତ୍ୟନ୍ତ ଦୁଃଖବେଦନାରୁ ତାଙ୍କର ଦେହ, ହୃଦୟ ଓ ବଳ କ୍ଷୀଣ ହୋଇଗଲାଣି, ଏହା ମୁଁ ଜାଣିପାରିବାରୁ ମୋର ମନ ଯାହା ହେଲା—ତା ଆଉ କିଏ କହିବ ? ୪ । ତାଙ୍କର ଦୁର୍ବଳ ଓ ଅଳସପୂର୍ଣ୍ଣ ଧୀର ଗତି ଦେଖି ମୁଁ ଅତି ଦୁଃଖରେ କାନ୍ଦି ପକାଇଲି, ମାତ୍ର ସେ ଯାଉଁ ଉଷ୍ଣ ନିଶ୍ୱାସ ତ୍ୟାଗ କରନ୍ତେ ମୁଁ ଶୁଣିଲି, ଏ ଦୁଃଖ ଦେଖି ମୋର ମରିବାଞ୍ଛା ଉଚିତ । ୫ । ହେ ସଖି ! ଦୈବ ତୋ ଅଭିଳାଷ ପୂର୍ଣ୍ଣ କରିବ, ମନକୁ ସନ୍ତୋଷ ଦୂରକର ଏବଂ ମନେ ରଖ, ତତେ ତୋର ଏ କଷ୍ଟଭାବ ଦୂର ହୋଇଯିବ । ଆଠଗଡ଼ର ରାଜା ଏହା ରଚନା କଲେ । ୬ ।

ଟୀକା—ଅୟି ମାକନ୍ଦ ମାନବତୀ ରାଧିକେ, ସମାଶ୍ୱସିହି ସମ୍ୟକ୍ ଆଶ୍ୱସ୍ତା ଭବ, ତ୍ୱଦଭିପ୍ରେତାଭିଳାଷସ୍ୟ ତବ ଅଭିପ୍ରେତଶତସ୍ୟ ଜାନୁସନ୍ଧ୍ୟା ସନ୍ତୁଷ୍ଟିସ୍ୱା ତବ ସୁହୃଦ୍ବନ୍ଧେ ନହ୍ୟଦ୍ୟ ଶାଳପିତଂ ବନ୍ଧସ୍ଥାନାଂ ପାଠକ ପକ୍ଷିଣାଂ ଯଥା କଳିତ-କାପଟ୍ୟପୂର୍ଣ୍ଣ ମିତ୍ୟର୍ଥଃ, ବଚଃ ପ୍ରୀଣିତଂ ମତ୍ସ୍ୟା ଇତି ଶେଷଃ, ମଧୁରା ମିଳନଃ ଭ୍ରମରଃ ଅମନ୍ଦସ୍ୟ ପ୍ରବୃଦ୍ଧସ୍ୟ ମଧୁନଃ ମଦଃ ମ୍ଳାନଂ ଅରବିନ୍ଦାନାଂ ଭୃଙ୍ଗଂ ବିନା ପଦ୍ମୋ-ଦରଂ ବିନା କୁସୁମକୁଡ୍ମଳାନାଂ ଅନ୍ତର୍ବନ୍ଧାଦାନଂ ମୁଦଂ ଆନନ୍ଦଂ ଅନୁଭବତ୍ୟେବ କିଂ ନୂନମେବ ନ ? (ଏବେ ଧାତଥି ଧାତବେ) ଇତ୍ୟର୍ଥଃ ।

ବନପ୍ରିୟଃ କୋକିଳଃ ପୁଷ୍ପିତାଂ ମୁକୁଳିତାଂ ମାକନ୍ଦମଞ୍ଜରୀଂ କୁସୁମ-ମୁକୁଳମିବ, ସୁବର୍ଣ୍ଣରେଖମ୍ଭ ଭ୍ରମରଭ୍ରମରଃ ସରୋଜିନୀଂ ପଦ୍ମଶୀମିବ, ଚକୋର

୪

ରାଗ—ଘନତ୍ରାବାଣି ବା ତୋଡ଼ିବଙ୍ଗଳା

ଧୀର ରେ କି ଧନ ତୁ ନ ଦେଲୁ ଅଜ
ଧଇଲେ କି ସତେ କର ମୁକରାଜ । ପଦ ।

ଧରମ ବୃନ୍ଦା କି ମୋର, ଧୂଳି ଦେଇ ନିଜ କର,
ଚୋଳକୁ ଅଣିଲୁ କଳାବିହିରାଜ । ୧ ।

ଧୂନଇ ସେ କଳିଥିଲେ, ଧରିଥିଲୁ ଚନ୍ଦ୍ର ପଟେ,
ଧମକାଇଲୁ ନାହିଁ ତ କେଉଁ କାଜ । ୨ ।

ଧରିଲେ ଯେତେ ପୁରୁଷେ, ଧୂଳି ତାହାଙ୍କ ଗୁରୁ ସେ
ଧନକୁ ଯେ ବରେ ତାହାଙ୍କର ବ୍ୟାଜ । ୩ ।

ଧୂଳି ହୋଇ ବଳହୀନ, ଧୂସର ହୋଇବା ମନ,
ଧୋଇ ଚିନ୍ତା ଭକ୍ତଙ୍କ ସମାଜ ମାଜ । ୪ ।

ଧରଣୀନ୍ଦ୍ର ଜଗଦେବ, ଧାଇଲେ ବଲ୍ଲବାବନ୍ଦ-
ଧବଧୂଳି କରେ ମସ୍ତକରେ ରାଜ । ୫ ।

ଚନ୍ଦ୍ରିକାମିବ, ଚାତକାଃ ନେତ୍ରସୁନ୍ଦରମଣ୍ଡଳୀଂ ନବମେଘମାଳାମିବ, ଅକ୍ଷତଜନଃ ଦାରିଦ୍ର୍ୟଃ ଚିନ୍ତାମଣିଂ ଇପ୍ସିତାର୍ଥଦାୟିମଣିମିବ, ବସ୍ତ୍ରବନ୍ତ୍ୟାଃ ଗୋପକାନନପଦ୍ୟ ନନ୍ଦନନ୍ଦନଃ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ ତସ୍ୟ ନନ୍ଦନାଗଧଃ ଆନନ୍ଦବର୍ଦ୍ଧକଃ କିଶୋରଃ ତ୍ୱାଂ ଅନାବରତଂ ସ୍ମରନ୍ ସୀଦତି ଖଣ୍ଡିତା ଭବତି । ଅତଏବ କଥଂ ତ୍ୱଂ ଖେଦରେଣ ଜନେନ ଖେଦାର୍ଥୀ ଦ୍ୟାବାପୃଥିବ୍ୟୋ ଖେଦୟସି ।

ଅନୁବାଦ—ଅୟି ମାନିନି ରାଧେ, ଅଶ୍ରୁତ୍ତ ଦୁଃଖ; ତୋର ଚୌର୍ଯ୍ୟ ଜାଣିବା ଇଚ୍ଛାରେ ମୁଁ ତୋ ଆଗରେ ଯେପରି କପଟତାପୂର୍ଣ୍ଣ କଥା କହିଲି କିନା । ଭ୍ରମର-ଗୁଞ୍ଜନ ମଧୁପରିପୂର୍ଣ୍ଣ ପଦ୍ମମୁଖର ଅଭ୍ୟନ୍ତର ଛଡ଼ା ଅନ୍ୟଣ ହୃଦୟସ୍ମରମୋହନ ଆନନ୍ଦ ପାଏ କି ?

କୋକିଳ ଯେପରି ପୁଷ୍ପିତ ଚୂତମଞ୍ଜରୀକୁ, ଭ୍ରମର ଯୁବକ ଯେପରି ପଦ୍ମ ବନକୁ, ଚକୋର ଯେପରି ଚନ୍ଦ୍ରିକାକୁ, ଚାତକ ଯେପରି ନବ ମେଘମାଳକୁ, ଦରିଦ୍ର ଯେପରି ଚିନ୍ତାମଣିକୁ ସର୍ବଦା ସ୍ମରଣ କରି କରି ଦୁଃଖରେ କାଳ କଟାନ୍ତି, ସେହିପରି ନନ୍ଦନନ୍ଦନ କିଶୋର ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ ସବୁବେଳେ ତୋତେ ସ୍ମରଣ କରି କରି ଦୁଃଖିତ ହୋଇ ରହିଅଛନ୍ତି । ଏହିପରି ଅବସ୍ଥାରେ ତୁ ତାହିଁକି ବାଦ ସାଦ ଆକାଶ ପୃଥିବୀକୁ କନାଉଅଛୁ ।

(୫) ଲୁଣ୍ଠତ୍ୟସ୍ୟ ସଖି ସ୍ଥଂ ନ ସତାଣ୍ଡ୍ରା, ଯଦ୍ଭୁଜ ଶ୍ରବଣସୀମ୍ନି ବଳାଣ୍ଡ୍ରୀ,
ଖାଜବୃନ୍ଦବଦ ଶର୍ମଲଭାଦ୍ୟାଃ, ସଖି ଚେନ୍ଦୁମୁଖୀ ବାଗନ୍ତୁଳା ।

ଯଦର୍ମିମିତ୍ରାଙ୍କୁରଚଷେଣ୍ୟାଃ ପ୍ରତ୍ୟଗ୍ରବୃଷ୍ଟିରତ, ରଜନ୍ୟାଃ ତୌମ୍ବୁପାବ, ଇମଃସମ୍ବନ୍ଧକବଳନ୍ତଶ୍ରିତ୍ୟୋ ଶୁକଲେଖାଦ୍ୟା ଘ୍ରାପଗିପେକ, ଯତରିଭ୍ରୁବଙ୍କ୍ରହ୍ମାନଧାରେବ ସାମ୍ପ୍ରତଂ ମମ ଲୁମ୍ପି ।

---

(୫) ଧାଁଷ୍ଟ ରେ—ହେ ପଣ୍ଡିତା, ସୁବଳ୍ଗ—ସୁବଳଶ୍ରେଷ୍ଠ, ଧୃତିହେଲ—ବଢ଼ାଇ ଦେଲ, ବଳାଦ୍ଭିଜଚନ୍ଦ୍ର—କୃଷ୍ଣଚନ୍ଦ୍ର, ଧୁରନ୍ଧର—ନିପୁଣ, ଇଙ୍ଗିତେ—ଅଙ୍ଗ ହଲାଇବାରେ, ଧରିହିଲ୍—ଜାଣିପାରିଲ୍, କେହ—କପଟ, ଧମ୍ଭାଲସ—ଚମ୍ପକବର୍ଣ୍ଣ—ସ୍ବର୍ଣ୍ଣ ବା ହଳଦ୍ର (ଉର୍ଦ୍ଦୁ—ବେଆଡ଼), ଧୂସର—ମଳିନ, କଳଙ୍କ-ସମାଜ—ବେଦସମ୍ଭୂତ, ମଙ୍ଗ—ପଦାର୍ଥର କଷଦଅ, ବଲ୍ଲଭା—ଗୋପୀ, ରାଧା; ବଲ୍ଲବ—ଗୋପାଳ, ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ; ଧର୍ମଧୂଳି—ବାସସ୍ଥାନର ଧୂଳି, ଡାକି—ମୁକୁଟ, ଲୁଣ୍ଠଣ ।

ହେ ପଣ୍ଡିତା, ତୁ ମୋତେ ଅଙ୍ଗ କି ଧନ ନ ଦେଲୁ ? ସତେ କି ସୁବଳମଣି କୃଷ୍ଣଚନ୍ଦ୍ର ତୋ ହାତ ଧରିଲେ ? ଚାହଁ । ମୋ ଧୈର୍ଯ୍ୟବଳକୁ କାହିଁ ତୁ ତେଣିକି ପକ୍ଷ ହାତ ବଢ଼ାଇ କୃଷ୍ଣରୂପ ଚନ୍ଦ୍ରକୁ କୋଳକୁ ଆଣିଲୁ ? ୧ । ସେ ତ ପରିହାସ କରିବାରେ ବଡ଼ ନିପୁଣ, ଅର୍ଥାତ୍ ସେ ହସି ଥିଲେ ଅଛନ୍ତି, ତୁ କିପରି ସାହସ କରି ତାଙ୍କ ମନକଥା ବୁଝିଲୁ, ତୋତେ ସେ ଅଙ୍ଗ କଲବେଳେ କିଛି କହି ନାହାନ୍ତି କି ? ୨ । ବୃନ୍ଦାବନରେ ଯେତେ ଧୂଳି ମିଳୁଛି ଅଛନ୍ତି, ସେ ସମସ୍ତଙ୍କର ଗୁରୁ ଅଟନ୍ତି, ତାଙ୍କର ମୁଖଧନକୁ ସ୍ବର୍ଣ୍ଣ ଦେଖି, ଅର୍ଥାତ୍ ସେ ଏପରି ବଳୁଆ ଯେ, ଯେତେ ମୂଳ ଅଛନ୍ତି, ତହିଁରୁ ଅଧିକ ଶ୍ରେଷ୍ଠ ଅଭ୍ୟାସ କରନ୍ତି, ଅର୍ଥାତ୍ ସେ ପ୍ରକୃତ କଥା ଯାହା କହନ୍ତି ଅନ୍ୟମାନେ ତହିଁରୁ ଅଧିକ କଥା ଅଭ୍ୟାସ-କରି ନଥାନ୍ତି । ୩ । ମୋର ଧୈର୍ଯ୍ୟ ନଷ୍ଟ ହୋଇ ଯାଉଥିବାରୁ ମନ ମଳିନ ହୋଇ ଯାଉଅଛି, ତାହାକୁ ନିର୍ମଳ କରି ବାହାରିଗଲା ବେଦମୂର୍ତ୍ତିକୁ ମୋ ହୃଦୟକୁ ପରିଷ୍କାର କରି ଦେ । ୪ । ହିଙ୍ଗୁଳା କାଶଦେବ ସେହି ଗୋପୀ ଓ ଗୋପାଳମାନଙ୍କ ବାସଭୂମିର ଧୂଳିକୁ ମସ୍ତକରେ ଲୁଣ୍ଠଣ କରୁଅଛି, ଅର୍ଥାତ୍ ଧାନରେ ସେହି ପବିତ୍ର ସ୍ଥାନ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟରେ ମସ୍ତକ ଅବନତ କରୁଅଛି । ୫ ।

ଟୀକା—ହେ ସଖି ଚେନ୍ଦ୍ରମୁଖୀ, ସଖି ତଂ ଶ୍ରୁତବାଷ୍ପସ୍ନୁତଂ ଇନ୍ଦୁମୁଖୀ ଚନ୍ଦ୍ରମୁଖଂ ଯସ୍ୟା ତତ୍ସମ୍ବୁଦ୍ଧୌ, ହେ ସଖି, ଶର୍ମଲଭାଦ୍ୟାଃ ବ୍ରଜକିଶୋର୍ଯ୍ୟାଃ ଖାଜବୃନ୍ଦବଦ ଅନୁକୂଳା ପ୍ରିୟତମ ବାସ୍ ମମ ଶ୍ରବଣସୀମ୍ନି ଶ୍ରୁତଂ ଯତ୍ ବଳାଣ୍ଡ୍ରୀ ଯତ୍ ତତ୍ ଲୁଣ୍ଠଃ ଧୈର୍ଯ୍ୟଂ ଅସ୍ୟ ନ ସତାଣ୍ଡ୍ରା କିଂ, ଅପିତୁ ଦଣ୍ଡିବ ।

ଗ

ରାଗ—ଭାମୋଦା

ନବଦଳାଙ୍ଗିନ ରେ, ନପନେଶ-ଦାହିନି । ପଦ ।
ନାହିଁ ବୋଲୁଚ୍ଛ ବାଣୀ, କପଟ ନାହିଁ ପୁଣି,
ନଳନାକ୍ଷି ରେ ବୋଲୁ କଥ ଦେବ,
ନନ୍ଦନନ୍ଦନ ପ୍ରେମା, ପ୍ରେମାତର କୁହେ ଜମା,
ନାଗମ୍ବୁଣାଙ୍କି ଯେତେବ ଗଢ ଥିବ । ୧ । *
ନିସ୍ପୃ ଭଗୁଣ କୁଳି— ଗଲୁ ପଦ୍ମିନୁ ବଳି,
ନଶ୍ରୁମ୍ଭୁ ତନି ବର୍ଣ୍ଣ ନାହିଁ ଲେଖି,
ନାଗସ୍ୱବମୋହନ, ମନ୍ଦ ମାଧବ ମନ
କପଟ ସମ୍ପୁଟରେ ଅଛୁ ରଖି । ୨ ।

ଧନେଶ ଶ୍ରୀମ୍ୱାଟେଶଙ୍ଘନ ତନ୍ତ୍ରାସ୍ୱାଃସ୍ମିସ୍ମୁମାଣସ୍ୟାଃ ଅଙ୍କୁରଶ୍ରେଣ୍ୟାଃ ପ୍ରତ୍ୟଗ୍ରବୃଷ୍ଟିଃ ନବବର୍ଷଣମିବ, ଉଚ୍ଚନ୍ୟାଃ କୌମୁଦୀ ଚନ୍ଦ୍ରିକା ଇବ, ତମଃସମ୍ପନ୍ତ-ବକଳତନ୍ତ୍ରିସ୍ୟାଃ ଉଦିଗ୍ରକ୍ଷାଙ୍କାସ୍ୟାଃ ଶୁଦ୍ଧଲେଖାସ୍ୟାଃ ଶୁଦ୍ଧସୁଧ୍ୱସ୍ୟା (ଦ୍ୱଥ୍ୟାଲସ୍ୱବଳଃ ସଂସ୍ତୁଃ ଶ୍ରେଣୀ ଲେଖାସ୍ତୁ ସ୍ଥକସ୍ୟ ଇତ୍ୟମରଃ) ଧାଗଶିଖା ଇବ, ଯଗନ୍ୟା ତପସ୍ୱିନାଂ ଶକ୍ତନ୍ତରେଃ ମନୋଦ୍ୟାଧାଇସ୍ୟ ବ୍ରହ୍ମାନନ୍ଦଧାରା ଇବ ସାମ୍ପ୍ରତଂ ମମ ଭୂୟସି ।

ଅନୁବାଦ—ହେ ସଖି, ତୁ ଏହି କଥାଟକୁ କହି ମୋତେ ଅଜ କି ସମ୍ମତି ନ ଦେଲୁ ? ହେ ସ୍ୱର୍ଣ୍ଣମୁଖି ଚନ୍ଦ୍ରାନନେ, ତୋର ଏହି ଅନୁକୂଳ ବାକ୍ୟ ଶୁଷ୍କଙ୍କ ତମା କୃଷଙ୍କୁର ଲତାର ବାଳାସନ୍ଧ୍ୱ ବା ସୁଲକାବିଣ ପରି ହୋଇଅଛି ।

ପ୍ରଚଣ୍ଡ ଗ୍ରୀଷ୍ମରେ ମଳି ପଡ଼ ହୋଇଥିବା ଭୂପରେ ଅଙ୍କୁର ପକ୍ଷରେ ନବବୃଷ୍ଟି ଧାରା ପରି, ରାତ୍ରି ପକ୍ଷରେ ଚନ୍ଦ୍ରକିରଣ ପରି, ଅନ୍ଧକାରରେ ଶୁଦ୍ଧସୁଧା ପକ୍ଷରେ ଦୀପଶିଖା ପରି ଏବଂ ସମାଧିସ୍ଥ ମୁନିଙ୍କ ପକ୍ଷରେ ବ୍ରହ୍ମାନନ୍ଦଧାରା ପରି ତୁ ବର୍ତ୍ତମାନ ମୋ ପକ୍ଷରେ ଅତ୍ୟନ୍ତ ଆନନ୍ଦଦାୟିନୀ ହେଲୁ ।

ଏହା ଶୁଣି ଲଳିତା କହିଲେ,—'ନବଦଳାଙ୍ଗିନ ରେ' ଇତ୍ୟାଦି ।

(କ) ନବଦଳାଙ୍ଗିନ—ହେ ନବକମଳିନୀ; ନୟନେଶଦାହିନି—ହେ ଚନ୍ଦ୍ରାସିନି; କପଟ—ଅସତ୍ୟ, ଛଳଦେବଙ୍କୁ; ନଳନାକ୍ଷି—ହେ ପଦ୍ମନେତ୍ରି; ପ୍ରେମା—ପ୍ରେମ,

---

* ପାଠାନ୍ତର—ନନ୍ଦନନ୍ଦନ ପ୍ରେମ-ବଶେ ହୋଇବ ଭ୍ରମ, କତମ୍ଭିକଙ୍କ ଯେତେବ ଗଢ ଥିବ ।

ନିରନ୍ତରାୟ ଭବ— ପ୍ରସାରଣେ ପୀୟୂଷ-
ଧାରାଧରଧାରାଧାରା ପରି ଲଗେ,
ନିମିଷକରେ ଜ୍ୱାଳା, ଜନ୍ମାଏ କରି ଢାଳା—
ଢଳକୁ ଯେ ସଙ୍ଖାଳି ମହାନାଟେ । ୩ ।
ନାହିଁ ପ୍ରାଣ ଶମ୍ଭୁନ, ନ ଜାଣଇ, ନବୀନ
ନଳିନୀଦଳ ଶେଯ ଯାଏ ଜଳି,
ନୀପବନ ପବନ, ନିର୍ଦ୍ଧୂମଶିଖା ଧନ—
ଞ୍ଜୟ ସ୍ୱାସକୁ କରେ କନ୍ଦୁରକଳି । ୪ ।
ନିଦାଘ ନବେକ୍ଷଣ, ହୋଇବୁ ରେ କୁଞ୍ଚନ-
ମନ୍ଦାର-ବିମ୍ବ-କୁନ୍ଦୁରୁବନ୍ଧୁଅଧରୀ,
ନିଶା-ରମଣୀ-କର— କଳିକା-ଜଣ ଚୋର
ହୋଇଥିବ କଲ୍ୟାଣକାରୀ ଖରୀ । ୫ ।

(ସଂସ୍କୃତରେ ପ୍ରେମନ୍ ଶବ୍ଦ ପୁଂଲିଙ୍ଗ ଓ କ୍ଲୀବଲିଙ୍ଗ, ଏଠାରେ ପୁଂଲିଙ୍ଗ ପ୍ରୟୋଗ); ଜମା—ଅବଧି; ନିତମ୍ବିନୀ—ନିତମ୍ବବତୀ ଯୁବତୀ ସ୍ତ୍ରୀ; କୁଳଣ—ଦଳ, ମନକପଟ-ସମ୍ପୁଟରେ—ମନରୂପ କପଟ ସମ୍ପୁଟରେ; ନିରନ୍ତରାୟ—ଅନ୍ତରାୟ ରହିତ ଅର୍ଥାତ୍ ବାଧାଶୂନ୍ୟ; ଭବ ପ୍ରସାରଣେ—ଭବ ବିସ୍ତାର କରିବାରେ; ଢାଳାଢଳ—ବୃଷ୍ଟି; ସଙ୍ଖାଳି—ସ୍ନିଗ୍ଧବସ୍ତ୍ର; ନଳିନୀଦଳ—ପଦ୍ମପତ୍ର; ନୀପବନପବନ—କଦମ୍ବକାନନ-ସଞ୍ଚାରୀ ବାୟୁ; ନିର୍ଦ୍ଧୂମଶିଖା—ଧୂଆଁ ନ ଥିବା ଶିଖା ଯାହାର; ଧନଞ୍ଜୟ—ଅଗ୍ନି; ମନ୍ଦାରବିମ୍ବକୁନ୍ଦୁରୁବନ୍ଧୁଅଧରୀ—ମନ୍ଦାର (ମନ୍ଦାରଫୁଲ), ବିମ୍ବ (କୁନ୍ଦୁରିକାକୋଳି) ଓ କୁନ୍ଦୁରୁ (ଦୁପହରି ମଣି) ଏମାନଙ୍କର ବର୍ଣ୍ଣ ପରି ଅଧର ଅର୍ଥାତ୍ ଓଠ ଯାହାର; ନିଶାରମଣୀକର କଳିକାଜଣ—ଚନ୍ଦ୍ରକିରଣଶାନ୍ତି; ନ ବରଷିଲୁ ଜଣା ଯାଉ— ୧ ବର୍ଷରୁ ଅଳ୍ପ ବୟସ ହୋଇଥିବା ଶମ୍ଭୁରୁ; ଉଦବଲ୍ଲ—ଓଷ୍ଠ ଅଧରଦ୍ୱୟ; ନବନୀରଜକୋଷନେତ୍ର—ନୂତନ ପଦ୍ମକଳି ସଦୃଶ; କର୍ତ୍ତୀରବମଧ୍ୟା—ସିଂହକଟି ଅର୍ଥାତ୍ କ୍ଷୀଣକଟି, କୃଶାଙ୍ଗୀ; କରକଞ୍ଜ—କରପଦ୍ମ; କଣ୍ଠାଦ୍ୱାରେ—କୋଳରେ ଓ ଗାଲରେ; ଗାଲବାନ୍ଧି—ଗାଲବନ୍ଧି ବାନ୍ଧର, (ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କର); ମୁଦ୍ରାଦ୍ୱାରେ—ଆଲିଙ୍ଗନ ରୂପ ଭାବରେ ।

ହେ ଚନ୍ଦ୍ରମୁଖୀ ନବଯୌବନେ ମୁଁ ତାଠାରୁ 'ନାହିଁ' ବୋଲି କଥା ଆଦୌ ଶୁଣି ନାହିଁ, ହେ ପଦ୍ମନେତ୍ରି 'ହୋଇ' ବା କଅଣ ହେବ ଅର୍ଥାତ୍ ହେଲେ କି ହେବ ? ଯେବେ ନିତମ୍ବିନୀ ଯୁବତୀ ସ୍ତ୍ରୀମାନଙ୍କର ଅନ୍ୟ ଉପାୟ ଥାଏ, ତେବେ ସେମାନେ ବୁଝିବେ ଯେ ନନ୍ଦନନ୍ଦନର ପ୍ରୀତି ଆଦୌ ପ୍ରୀତି ପଦବାଚ୍ୟ କି ନୁହେଁ । ୨ ।

ନ ବରଷିଲୁ ଜଳା ଜାଣୁ ନ ଅଛୁ କଣୀ
ନଖାଗ୍ରେ ଉଦ୍ଧରିଲ୍ଲ ଗୋବର୍ଦ୍ଧନ,
ନବଳାବଳ ଦୋଷ— କିବା ତୋ କୁଚ କାଶ
ଅଣ୍ଟିବ କ୍ଷୀଣିରବମଧ୍ୟା ସେନ । ୫ ।
ନିବେଦନ କରୁଛି କରକଞ୍ଜ ଧରୁଛି,
ଦେଖିଲେ ଦେଖଉ ଅଳୁତ ନିଦ୍ରାଦ୍ୱାରେ,
ନରନାଥ ଶ୍ରୀହରି— ଦଶନ ଛଦେ ଗୋରି
ନ ରସ ମୁକୁଳାଙ୍ଗୀ ମୁଦ୍ରାଦ୍ୱାରେ । ୬ ।

ତାହାର ସ୍ତନାଗ୍ରଭାଗ ଏତେ କଠିନ ଯେ, ତାହା ବଜ୍ର ଅପେକ୍ଷା ଅଧିକ କଠିନ ଏବଂ 'କଠିନ' ଏହି ଅକ୍ଷର ଶୁଣିବୋଟି ହେ ଅବୋ ଲୋଭି ନାହିଁ ଅର୍ଥାତ୍ 'କଠିନ' ଶବ୍ଦ ତାହା ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣରୂପେ ଅଜଣା, ମଦନରୂପ କାପଟ୍ଟଟଲ୍ଲୁଅଛେ କେବଳ ସ୍ତ୍ରୀମାନଙ୍କ ବର୍ଣ୍ଣନୀୟ କରିବାରେ ନେତ୍ର ଦେଖି ଲଜ୍ଜିତ, ତେଣୁ ସେ ନାରୀମାନଙ୍କ ସ୍ତନଗିରିରେ ବଣୀଭୂତ କରାଏ, ମଧ୍ୟ ତାହାଙ୍କଠାରେ 'କଠିନ' ଦେହ ବା ସ୍ଥିର ପ୍ରେମ ରହେ ନାହିଁ । ୧ । (ଅନୁହାର ପ୍ରକାଶ କରୁଛେ) କନାଥ ସ୍ତନରେ ରସ-କସ୍ତୁରୀ କାନ୍ତିରେ ଅମୃତଧାରାକୁ ଲୁଚ କରିବାର ବୋଧହୁଏ ଅର୍ଥାତ୍ ତା ଅନୁରାଗ ଭାବରେ ଅମୃତଧାରା ଲୁଚ ବନ୍ଧନ ବୋଧ ହୁଏ, କିନ୍ତୁ ତନ୍ମଧ୍ୟ ମଧ୍ୟରେ ମହାନାନ ଶାପର ସଙ୍ଗୀତ ଦାସଠାରୁ ବଳ ଲକ୍ଷଣ ଦିଏ । ୩ । ତୋ ହୃଦୟରେ ସେ ବର୍ତ୍ତିମାନ ସ୍ତନ ଧନ ନୟ କଥନ ଜାଣିପାରୁ ନାହିଁ, ଅର୍ଥାତ୍ ଧନ ସ୍ତନରେ ଅବୋଧି ଶୋଭି ନାହିଁ, ନୂଆ ପଦ୍ମସଦୃଶ ଦେହ ଭରଣ୍ଡଡ଼ପରେ ଜଳ ଯାଉଅଛି ଏବଂ ଢେଙ୍କଳଢପାନ୍ନ ବନର ପବନ ତାହୁ ଥିଁ ନ ଥିବା କିଅଁଶିଖାର ସ୍ପର୍ଶଠାରୁ ବେଶୀ ଶତ୍ରୁ ବୋଧ ହେଉଅଛି । ଜନ୍ମ ଦେହ ଉଲ୍ଲାସରୁ ସଖି, ତୁ ଯେବେ ତା ପ୍ରତି ଅନୁରକ୍ତ ହେଉ, ତେବେ ତୁ ନନ୍ଦର ସ୍ଥାନ ଦେବୁ ଅର୍ଥାତ୍ ମନସ୍ତ ତୋତେ ନନ୍ଦା ଜାତିବେ ଏବଂ ଚନ୍ଦ୍ରକିରଣର ଶାନ୍ତ ମଧ ତୋ ପଟରେ ପ୍ରଳୟ କାଳର ଶତ୍ରୁଠାରୁ ଅସହ୍ୟ ହେବ । ୪ । ଯେତେବେଳେ ତାର ବୟସ ୯ ବର୍ଷରୁ ଅଳ୍ପ ଥିଲା, ସେତେବେଳେ ସେ ସବୁ ନଖଅଗ୍ରରେ ଗୋବର୍ଦ୍ଧନ ପର୍ବତକୁ ଟେକି ଧରିଥିଲା, ଏ କଥା ସମସ୍ତଙ୍କୁ ଜଣାଅଛି, ଏପରି ଅବସ୍ଥାରେ ହେ ପିନ୍ଧାକଟି (ଅତଏବ ଦୁର୍ବଳା) ସଖି, ତୋହର ନୂଆ ପଦ୍ମକଢ଼ି ପରି କୁଚ ତାକୁ ଅଣ୍ଟିବ କି ? ଏହା ମନରେ ଗ୍ରହଣ କର । ୫ । ମୁଁ ତୋ କରପଦ୍ମ ଧରି ନିବେଦନ କରୁଅଛି, ହେ ସଖି, ଶୋଇବା ସିଜ୍ଜାରେ ଅଳୁଅ ହେଉ ପଛକେ ସେହି ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ ନାନା-ବାହାର ଅଳସନରୂପ ଦ୍ୱାରରେ ତୁ ଅତି ଅନୁରକ୍ତ ହୁଅ ନା ଅର୍ଥାତ୍ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କ

(କ) ମଦ୍‌ବିଜ୍ଞାପନମାଦରେଣ ମହତା ସ୍ମିତ୍ୱାନୟତ୍ କେଶବଃ,
କର୍ଣ୍ଣାଭ୍ୟର୍ଣ୍ଣମପଶ୍ୟମାଂଶ୍ଚ ତଥା ଭଙ୍ଗୀସ୍ତଦଙ୍ଗୀକୃତେଃ;
ସତ୍ୟଂ ତାବଦିଦଂ ତଥାପି ସୁଦୃଶାଂ ଗତ୍ୟନ୍ତରଂ ଚେଦ୍ଭବେତ୍,
ପ୍ରେମା ତନ୍ନ ବଟେଽତ୍ର ଶିଖଣ୍ଡମୁକୁଟେ ଧେୟୋ ନ ହେୟଃ ପରଂ ।
କୃଷ୍ଣଂ କୃଷ୍ଣବର୍ତ୍ମାନମିବ ଶଲଭଶ୍ରେଣିରାଶ୍ରିତ୍ୟ ଭ୍ରାତୃଣାଂ ବାମଭ୍ରୁବାଂ
ଚେତୋବୃତ୍ତିଃ ଶର୍ମେତରଗ୍ରାମମନୁଭବତି ।

ଶିଖାଲଙ୍କରଣରୂପ ଦ୍ୱାର ତୋ ପଦରେ ମସ୍ତକଲଗ୍ନ ହେବ ନାହିଁ । ଦୂରୁ କରତଳ ନମସ୍କାର କରୁଅଛି । ୭ ।

ଟୀକା—ହେ ଈଶ୍ୱରି, କେଶବଃ ସ୍ମିତ୍ୱା ଈଷଦ୍ଧାସ୍ୟ କୃତ୍ୱା ମଦ୍‌ବିଜ୍ଞାପନଂ ମହତା ଆଦରେଣ କର୍ଣ୍ଣାଭ୍ୟର୍ଣ୍ଣଂ ଶ୍ରବଣସମୀପଂ ଅନୟତ୍, ଅତ୍ୟାଦରେଣ ମତ୍‌ପ୍ରାର୍ଥନାଂ ଶ୍ରୁତବାନ୍ ଇତ୍ୟର୍ଥଃ, ତଥା ତଦଙ୍ଗୀକୃତେଃ ତସ୍ୟ କୃଷ୍ଣସ୍ୟ ଅଙ୍ଗୀକୃତେଃ ଅଙ୍ଗୀକାରସ୍ୟ ଭଙ୍ଗୀଃ ସ୍ପଷ୍ଟଃ ଅପଶ୍ୟଂ । ଇଦଂ ମହତ୍ତ୍ୱଂ ତାବତ୍ ସ୍ୱଚକ୍ଷୁର୍ଦର୍ଶନେନ ସତ୍ୟଂ ଯଦ୍ୟପି ଭବତି 'ଶେଣଃ, ତଥାପି ଯଦି ଅସ୍ମିନ୍ ସଂସାରେ ସୁଦୃଶାଂ ଭ୍ରାତୃଣାଂ ସୁଲୋଚନାନାଂ ନାରୀଣାଂ ଅନ୍ୟା ଗତିଶ୍ଚେତ୍, ତର୍ହି ତସ୍ମିନ୍ ଶିଖଣ୍ଡମୁକୁଟେ ମୟୂରପୁଚ୍ଛମୁକୁଟଧାରିଣି ବଟେ ଧୂର୍ତ୍ତେ ପ୍ରେମା ପ୍ରୀତିଃ ନ ଧେୟଃ ନ କର୍ତ୍ତବ୍ୟଃ, ଅପିତୁ ପରଂ ସର୍ବଥା ହେୟଃ ତ୍ୟାଜ୍ୟ ଇତ୍ୟର୍ଥଃ ।

ଶଲଭଶ୍ରେଣିଃ ପତଙ୍ଗାବଳୀଃ କୃଷ୍ଣବର୍ତ୍ମାନଂ ଅଗ୍ନିମାଶ୍ରିତ୍ୟ ଯଥା ଶର୍ମେତରେତି ଦୁଃଖଜାଲଂ ଅନୁଭବତି, ତଥା ଭ୍ରାତୃଣାଂ ବାମେ ସୁନ୍ଦର ଭ୍ରୁବୌ ଯାସାଂ ତାସାଂ ସୁନ୍ଦରୀଣାଂ ଚେତୋବୃତ୍ତିଃ କୃଷ୍ଣଂ ଆଶ୍ରିତ୍ୟ ଦୁଃଖଜାଲଂ ଅନୁଭବତି ।

ଅନୁବାଦ—ହେ ଈଶ୍ୱରି, କେଶବ ମୋ ପ୍ରାର୍ଥନାକୁ ହସି ହସି ଅତି ଆଦରରେ ଶୁଣିଲେ ଏବଂ ତାହାର ଅଙ୍ଗୀକାରଭଙ୍ଗୀ ମଧ୍ୟ ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ କଲି, ଏହା ସତ୍ୟ, ତଥାପି ଏ ସଂସାରରେ ସୁନ୍ଦରୀ ନାରୀମାନଙ୍କର ଯେବେ ଅନ୍ୟ ଗତି ଥିବ, ତେବେ ସେମାନେ ସେହି ମୟୂରଚୂଡ଼ଧାରୀ ଧୂର୍ତ୍ତଠାରେ ପ୍ରେମକଥା କେବେ ହେଲେ ମନେ କରିବେ ନାହିଁ, ବରଂ ତାଙ୍କୁ ହେୟ ଜ୍ଞାନ କରିବେ ।

ଯେପରି ପତଙ୍ଗକୁଳ ଅଗ୍ନିକୁ ଆଶ୍ରୟ କରି ଘୋର ଦୁଃଖ ଅନୁଭବ କରନ୍ତି, ସେହିପରି ତୋ ଭଳି ସୁନ୍ଦରୀ ନାରୀମାନଙ୍କର ଚିତ୍ତବୃତ୍ତି କୃଷ୍ଣଙ୍କୁ ଆଶ୍ରୟ କରି ଘୋର ଦୁଃଖ ଅନୁଭବ କରୁଅଛି ।

ଏହା ଶୁଣି ଘୋର ସଂଶୟାକୁଳ ହୋଇ ରାଧା ଦୂତୀଙ୍କୁ କହୁଅଛନ୍ତି—
"ପ୍ରିୟସଖି, ପରମାଦ ବଡ଼ ଲୁହ ଗୋ" ଇତ୍ୟାଦି ।

୮

ରାଗ—ଭୈରବ

ସିନ୍ଧୁସୁତା, ପରମାଦ ବଡ ଲୁହ ଗୋ,
ଯାକୁ ଦେଖେ ଛନ୍ନ ମୋହ ଗୋ । ପଦ ।

ପରମପଦରେ ଦେବ କାଣ୍ଡ ତି ତପାଇ, ପୁଣି ତହୁଁ କାଣ୍ଡ ତଳାତଳକୁ ଖସାଇ
ପାଶେଶ୍ୱର ମନ୍ଦ ନାନା ବଦନ ଲସାଇ, ପୀଡ଼ୁ ଅଶ୍ରୁ ବରଷାଇ ଗୋ । ୧ ।
ପ୍ରପଞ୍ଚପାଶରେ ଜଣା ନ ଥାଇ ଫସେ, ପସନ୍ଦ ନୁହଇ ପରପୁରୁଷରେ ସ୍ନେହ,
ପରବଶ ହେବ ଯେତେ ପ୍ରାଣନ୍ତରେ ଦେହ, ପ୍ରାଣୀ ସେ ବରଜ କହ ଗୋ । ୨ ।
ପରବଚନରପୁଞ୍ଜ ପିଇବା ସଂପୂର୍ଣ୍ଣ, ଦେଖିଲ ସମସ୍ତେ ସେ ହେବ ଯେତେକ ବର୍ଷ
ପ୍ରଗଲଭ ହେବା ଗଙ୍ଗାରେ ଜନ୍ମିଲେ କାଳୁଷ, ପ୍ରତାପ ତରଙ୍ଗା ଲୋପ ଗୋ । ୩ ।
ପିଆର ତୁହିଙ୍କି ଅଟେ ତୁହିଙ୍କ ଅଧର, ପଛେ କହ ଆନବଣି ଧୂର୍ତ୍ତନାବଧାର,
ପୀତଗ୍ରହକଣ୍ଠ ନାଁ ମୋ ଅନ୍ତରେ ନ ଧର, ପାଳଏ ମାନ ଉଜର ଗୋ । ୪ ।
ପୁରନ୍ଦରମଣି ଖାତେନ ଅଙ୍କ ଚେମ ଉରସ, ପଞ୍ଚଶରବାଦାନୁବନ୍ଧ ଟାକର ବରଷ,
ପୁଷ୍ପିତହରିବାଳ ପଦ୍ମଭୂଷ ବାଲ୍ଟୁନଣ, ପଦସ୍ରୁଇଲେ ଏ ଭସ ଗୋ । ୫ ।

---

(୫) ପରମାଦ—ପ୍ରମାଦ, ଏଠାରେ ଦୁଃଖଦାୟିକା; ପରମପଦ—ସର୍ବୋତ୍କୃଷ୍ଟ ସ୍ଥାନ, ସ୍ୱର୍ଗ; ତଳାତଳ—ପାତାଳ; ବଦନ—ଦୁଃଖ, କଷ୍ଟ; ଲସାଇ—ତରଳାଇ, ଏଠାରେ ଦୂର କରି; ପୀଡ଼ୁ—ପୀଡ଼ା ଦେଉ; ପ୍ରପଞ୍ଚ—ସଂସାର; ଭୁଲେ—ସହିତ; ପରବଚନ—ପୁଷ୍ପିମାତ୍ର; ଦେଖିଲେ ସମସ୍ତେ—ସବୁପାଶବେଳେ; ପ୍ରଗଲଭ—ଅତିତ, ଯାହାଙ୍କୁ ଅନ୍ୟ କରନ୍ତି (ବର୍ଣ୍ଣିବାବେଳେ ତ); କାଲୁଷ—ପାପ; ପୀତଗ୍ରହ—ପୀତବସ୍ତ୍ର ପରିଧାନକାରୀ; କଣ୍ଠ—କଣ୍ଠ, କୃଷ୍ଣ; ନାଁ—ନାମ; ପାଳଏ—ଅଟେ; ଉରସ—ପୂର୍ଣ୍ଣ ଲକ୍ଷ୍ମୀ; ପଞ୍ଚଶରବାଦ—ପରଜନ୍ମ; ଟାକର—ମୁକ୍ତିକର ଅଙ୍ଗୁଳିଗୁଡ଼ି ଦ୍ୱାରା ଆଘାତ କରିବା, ଠଣା; ପୁଷ୍ପିତହରିବାଳ—ତରବାଳବ୍ୟାପୀ ସମସ୍ତ ଲକ୍ଷଣ; ପଦ୍ମଭୂଷ—ପଦ୍ମ (ଅଥିଲ୍ଲ-ର୍ଣାଯୁତେ ବେତା ଗ୍ରନ୍ଥଃ ପଦ୍ମଭୂଷଣଃଧ୍ୱନଃ ଇତ୍ୟମରଃ ।)

ହେ ସଖି, ଲୁ ବଡ଼ ଦୁଃଖ ଦେଉଛୁ, ଦେଖେ ଫଳରେ ଲୁ ମନକୁ ବ୍ୟାକୁଳ କରୁଛୁ । ପଦ । ଲୁ କଥା କହୁ ପ୍ରଥମ ସ୍ୱର୍ଗରେ ବସାଇ ଦେଇ ପରେ ପୁଣି ପାତାଳକୁ ଖସାଇ ଥାଉ, ହୃଦୟକୁ ଦୁଃଖ ଦୂରକରି ଏବଂ ସବୁ ଯନ୍ତ୍ରଣାକୁ ଦୂରକରି ପୁଣି ତଡ଼ାଇ କରାଇ ମାରୁଛୁ । ୧ । ପରପୁରୁଷରେ ସ୍ନେହ

(୫) ଶ୍ୟାମାଙ୍ଗୋଲ୍ଲସନବ୍ୟଦିବ୍ୟବର୍ଦ୍ଧଙ୍କଣମ୍ଭୁ ଶ୍ରୁପର୍ଣ୍ଣିକିକା—
ସ୍ୱକଣ୍ଠଂ ତ୍ୱରଧାସ୍ୟ ବିକ୍ଷିପସି କିଂ ତସ୍ମାଦଧୋଽଧଃ ପୁନଃ ।
ଅର୍ତ୍ତିସ୍ୟାତିପିପାସୟାମୃତହରସ୍ୱରାର୍ଦ୍ଧଂ ନିବେଦ୍ୟ ଶ୍ରୁତୌ;
ଭୂୟଃ ଶମ୍ବରଦମ୍ବକୋଶକଠିନାଂ କିଂ ଭ୍ରୁବତାଂ ଭ୍ରାମୟସେ ।

ଭବନ୍ନୋଃ ସନ୍ତତତନ୍ତ୍ରାଲ୍ଲୁଲ୍ଲୁପଦନ୍ତନ୍ତ୍ରମୁଖାଗ୍ରଦଳିତତୃତୀୟଦଶସ୍ୟ ପିପାସାର୍ତ୍ତସ୍ୟ ବଦନାନ୍ତରେ ସୁଧାମୁଧାଙ୍ଗଂ ବିନ୍ୟସ୍ୟ ମନ୍ତ୍ରମନ୍ତ୍ରବେଣ ପୁନରୁଚ୍ଛିଦ୍ୟ ଚେଟୋ ବା ନିର୍ଗତଃ ।

ଉଚିତ ନୁହେଁ, ଏହା କିଂସନ୍ଦେହସ୍ୱରରେ ସାରା ସଂସାରରେ ଜଣା, କିନ୍ତୁ ଜଳ ଦେଖି ଯେବେ ପ୍ରାଣ ସହିତ ଦେହ ଚଞ୍ଚଳ ହୁଏ, ତେବେ ପ୍ରାଣୀ କଅଣ କରି ପାରେ ? ବୃଷ୍ଟିମାନନ୍ତରୁ ଶମ୍ଭୁ ଯେଉଁ ଅମୃତ ପାନ କରାଯାଏ, ତାହା ଯେବେ ପଶୁଙ୍କ ଦେଖିବେଳେ ବିଷ ହୋଇ ଉଠେ କିମ୍ବା ଦେବେ ଅଶ୍ରୁ କରିଥିବା ଗଙ୍ଗାରେ ସ୍ନାନ କଲେ ଅଧ୍ୟ ହୁଏ, ତେବେ କଅଣ କରାଯାଏ ? ୩ । ତୁମ୍ଭଙ୍କ ଅଟେ ତୁମ୍ଭଙ୍କ ଅଧର ପିଅଇ ପରେ ପୁତନାବଧର କଥା କହନ୍ତୁ ଅର୍ଥାତ୍ ସେ ଯେ ମୃତ୍ୟୁ ହେବା କରିଅଛନ୍ତି ସେ କଥା ଅଟେ ଲୋକେ କହନ୍ତୁ, ବର୍ତ୍ତମାନ ତୁମ୍ଭଙ୍କୁ ପରସ୍ପର ମିଳାଇ ଦେ । ତାଙ୍କର 'ଶଙ୍ଖଚକ୍ର' ନାମ ଅର୍ଥାତ୍ ହଳଦିଆ ଲୁଗାପିନ୍ଧା ପୁରୁଷଙ୍କ ଶିରୋମଣି—ଏହା ମୋ ଆଗରେ କହ ନା, ଥରେ ମାତ୍ର ଏ ଦୁଃଖରୁ ପରିତ୍ରାଣ କର । ଚନ୍ଦ୍ରକଳଙ୍କନିବାନ୍ତଧାମ ଶ୍ୟାମ କୃଷ୍ଣଙ୍କପାଖରେ ମୋର ପୂର୍ଣ୍ଣ ଅଭିଳାଷ ରହିଅଛି, ପଦ୍ମବନାନ୍ତର୍ଗତରେ ଠାକୁର ବର୍ଷା କର ଅର୍ଥାତ୍ ଚରଣଧୂଳି ତୁଚ୍ଛ ଅବେଷୀ ଲକ୍ଷ୍ୟ କର ନା ; ଚକ୍ରବାଳବ୍ୟାପୀ କୃଷ୍ଣଙ୍କର ପ୍ରେମ୍ଣ ବାଲ୍ୟବେଶ ଏ ରସକୁ ପ୍ରକୃଷ୍ଟିତ କଲେ । ୫ ।

ଟୀକା—ହେ ସଖି, ମାଂ ଅତ୍ୟନ୍ତତୃଷ୍ଣାର୍ତ୍ତାଃ ଅବାଙ୍ମୁଖିନୀଃ ନବ୍ୟାସ୍ତାଃ ନୂତନାସ୍ତାଃ ଦିବ୍ୟବକ୍ଷୋଜାଃ ମନୋହର ଚନ୍ଦ୍ରଲୋଳାସ୍ତାଃ କର୍ଣ୍ଣଶ୍ରୁପର୍ଣ୍ଣିକିକାସ୍ତାଂ ମଣିକାଞ୍ଚନଶିଖିପଳକେ ସ୍ୱକଣ୍ଠଂ ନିବଦ୍ଧାଂ ବିଧାୟ କୃତ୍ୱା ତସ୍ୟା ଅଧୋଽଧଃ କିଂ ବିକ୍ଷିପସି ସଂପାତୟସି ? ଅତି ପିପାସୟା ଅର୍ତ୍ତିସ୍ୟ ଜନସ୍ୟ ଶ୍ରୁତୌ , ଶ୍ରବଣେ ଅମୃତହରସ୍ୱରାର୍ଦ୍ଧଂ ଅମୃତଧାରାସ୍ୱାଦଂ ନିବେଦ୍ୟ କଥୟିତ୍ୱା ଭୂୟଃ ପୁନଃ ଶମ୍ବରଦମ୍ବନାଂ ବଜ୍ରସଦୃଶୀଂ କେଳଃ ଉତ୍ସ୍ରବଃ ଉଦ୍‌ଗତ୍ କଠିନାଂ ବର୍ଦ୍ଧନାଂ ସ୍ୱରଙ୍ଗଂ କିଂ କଥଂ ଭ୍ରାମୟସେ କଥୟସି ।

ସନ୍ତତତନ୍ତ୍ରା ଏବ ଅତ୍ୟୁଲ୍ଲୁପଦାଃ ଦନ୍ତାଗ୍ରଦାଃ ତୃତୀୟଃ ଦଶବିଶେଷଃ ତସ୍ୟ ମୁଖାଗ୍ରେଣ ଦଳିତଂ ତୃତୀୟଂ ଯସ୍ୟ ତସ୍ୟ ବନ୍ତ୍ରେ ବଦନାନ୍ତରେ ମୁଖସମୀପେ ସୁଧାସ୍ୱାଃ ଅମୃତସ୍ୟ ସୁଧାସ୍ୱଂ ସୁନ୍ଦରପ୍ରବାହଂ ବିନ୍ୟସ୍ୟ ସଂସ୍ଥାପ୍ୟ ମନ୍ତ୍ରଃ ଅପସାଧଃ

ଫ

ରାଗ—ପୁରବୀ ବା ଚୋଖିପହଞ୍ଚ

ଫାଟି ପଡ଼ିବାର ନିକୁଞ୍ଜ ପଶିବାର ଶମ୍ଭୁ ମୋ ଚରଣ ଚଳ,
ଫଲ୍ଗୁରଶୋଭ ଅଙ୍ଗଙ୍କୁ ଦେଖିବାର ଏହି ଏକା ଏଥି ଫଳ,
ହେ କିଶୋର, ଫିଙ୍ଗିଗଲୁ ମୋ ସ୍ମୃତିଧୃତି,
ଫୁଲ୍ଲଗଲ୍ଲ ଫୁଲ୍ଲକଞ୍ଜମଞ୍ଜରିକା ଜାଣି ପଶୁ ଶ୍ୟାମ ଭ୍ରମରୁ ରେ । ୧ ।
ଫନ୍ଦାଇ ନାନା ଛଳରେ କହୁ ଦନ୍ତେ ତୃଣ ଚେପାଇ ଗଲୁ;
ଫଟା କପାଳରେ କୁଟିଳ ବିଧାତା ବୋଲିଥିବା ଲେଖା ଥିଲୁ,
ହେ କିଶୋର, ଫଳା ଧନି ତୁ ତ ମୋର,
ଫଳଅଦ କାହିଁ ତୋ ନାମେ କହିବି ନିଧୁବନେ ଘଟିଛ କରୁ ରେ ।
ଫଲ୍ଗୁଅରେ ଫନ୍ଦ ଢେରକରେ ଦିନ ଦିଶେ ସେ ଜାନମଣିକା,
ଫଉଜଭୁଲେ କୁଞ୍ଜଦ୍ୱାରେ ଲଗାଅ ବେଶବଲ୍ଲୀଧ ରକ୍ଷୀକା,
ହେ କିଶୋର, ଫରମାସ ମତେ ମତେ,
ଫେରିଯାଅ ତୁ ମୋ ଅକୁର ମୁଁ ଯେବେ ଥିବି ମୋ ପଦକୁ ପାନେ ରେ ।

ଅମନ୍ତ୍ରରେଣ ବନାପସ୍ୱତ୍ୟମିତ୍ୟର୍ଥଃ କୋ ବା ଜନଃ ତାଂ ସୁଧାଧାରାଂ ପୁନଃ ଅଚ୍ଛିଦ୍ୟ ଅଛିଦ୍ୟ ନିଶାକର କେତୁମିଚ୍ଛତି ? ନ କୋଽପି ଇତ୍ୟର୍ଥଃ ।

ଅନୁବାଦ—ହେ ସଖି, ମୋତେ ଆକାଶଦର୍ଶୀ ନୂତନ ସମୁଚ୍ଚ ସୁନ୍ଦର ଚନ୍ଦ୍ରଶାଳା ଉପରସ୍ଥ ଚାନ୍ଦ ଥିବା ପଲଙ୍କରେ ଶୁଆଇ ଦେଇ କାହିଁକି ପୁଣି ତହିଁରୁ ତଳକୁ ଖସାଇ ପକାଇ ଦେଉଅଛୁ ? ଯେଉଁ ଲୋକ ଶୋଷରେ ଅତି ବ୍ୟାକୁଳ ହେଉଅଛି ତା କାନପାଖରେ ଅମୃତଧାରା ମିଳିବାର ସମ୍ବାଦ ଦେଇ ପୁଣି କପଟ ବଜ୍ରପରି କର୍କଶ କଥାଗୁଡ଼ାଏ କହୁଅଛୁ ।

ନଭୋମଣ୍ଡଳରୂପ କୁମ୍ଭକାରର ମୁଖଦ୍ୱାରା ବନ୍ଦ ହୋଇ ଯାହାର କ୍ଷୁଦ୍ର କଣ୍ଠ ପାଉଅଛି ସେହିକାଳ କାକର ମୁଖ ପାଖରେ ଅମୃତଧାରା ତାଳ ବନା ଦୋଷରେ ପୁଣି ତାକୁ ତା ଆଗରୁ କାଢ଼ିନେବାକୁ କେଉଁ ଲୋକ ଇଚ୍ଛା କରେ ?

ଏହା ଶୁଣି ଲଳିତା କହିଲେ,—"ଫାଟି ପଡ଼ିବାର ନିକୁଞ୍ଜପଶିବାର ଶମ୍ଭୁ".. ଇତ୍ୟାଦି ।

ପଳିତ ହୋଇ ଦୂରରେ ଥିଲେ ତୋତେ ଭଜିବା ଥିବା'ର ସତ,
ସେଥିଲୁ ତୋ ବଶ୍ୟ ସୁଖ ଦେଇ ଅଦୃଷ୍ଟ ଏ ଅମ୍ଭ ବାଂଛିତ,
ହେ କଂଶାରି, ପୂର୍ଣ୍ଣା ହୋଇ ତୁ ରସ,
ଯେବେ ଅଛି ମାନ ଅମ୍ଭ ଅବେଗ ନେତ୍ରକଞ୍ଜ ଶାନ୍ତ ନ କରନ୍ତ ହେ ।୪।
ଯୋଃକା ହେଉଛୁ ପିଶୁବା କର୍ପୂରଚନ୍ଦନମିଶ୍ରିତ ବାରି, *
ପୁଚ୍ଛିଦେଲେ ଜଳିଯିବା ଧରି ଦଣ୍ଡ ଅଛୁଟି ତନ୍ତୁ ବଲ୍ଲରୀ,
ହେ କଂଶାରି, ପ୍ରଭାବ ନୋହୁ କଦାଚ,
ପଞ୍ଚୁଆ କୃଷ୍ଣଟି ବୋଲେ କଂସଦେବ ସ୍ୱବଚନ ଏ ଗୀତ ।୫।

(ପ) ନବୁଜିସଞ୍ଚାରଣମ୍ — କୁଞ୍ଜବନକୁ ଯିବା ଆସିବା ପରିଶ୍ରମରୁ, ଚରଣେଳ — ତଳପା, ଚଞ୍ଚଳଶୋକ — ପିଅଂଘଣ୍ଟିଣୀ, ଅଙ୍ଗବଳ୍ଲ — ସେହେଲ୍ଳ, ଫୁଲ-ଲଳ୍ପରସିକା — ପୁଷ୍ପଲୁଷଣପ୍ରିୟା, ପଦାଇ — ଭ୍ରମର, ସଦାଧନ — ଉପାର୍ଜନର ଅଶ୍ରୟ, ପରଅଦ — ଅଭିଯୋଗ, ନାଳିଶ; ଜଟେଶ୍ୱର — ଦୂତ, ଯଭୃତ — ସୈନ୍ୟ, ବେଶବର୍ଣ୍ଣଧାରଣୀ — ବେତ ଧରିଥିବା ପ୍ରତିହାରୀ ବା ଦ୍ୱାରପାଳିକା, ପରମାଶ — ବଧାଦ କର, ଆଦେଶ କର; ଟେଲଦଅ — ଯାଉଦଅ ବା ଖୋଲିଦଅ, ପଳିତ — ଅପମାନିତ, ଅଦୃଷ୍ଟ — ବ୍ରହ୍ମା, ଟିକାପତ୍ର (ସ୍ତ୍ରୀ ପୁରୁଷଙ୍କର ମିଳନବିଧାୟକ ଦେବତା); ପୂର୍ଣ୍ଣା — ପୂର୍ଣ୍ଣମନୋରଥ, ନେତ୍ରକଞ୍ଜ — ନେତ୍ରରୂପ ପଦ୍ମରୁ, ଯନ୍ତ୍ରଅଛ — ଲୁହରେ ଶୀର୍ଣ୍ଣ ହୋଇଅଛି, ତନ୍ତୁବଲ୍ଲରୀ — ଶରୀରରୂପ ଲତା, ପ୍ରଭାବ — ପ୍ରତାରଣ, ପଞ୍ଚୁଆ — ଅକୃତକାର୍ଯ୍ୟ ।

ହେ କଂଶାରି, ତୋ ପାଇଁ କୁଞ୍ଜକୁ ଯିବା ଆସିବା କରିବା ପରିଶ୍ରମରୁ ମୋ ତଳପା ଫାଟି ଗଲାଣି; ଶେଷରେ ମୁଁ ସିଦ୍ଧେଇ ବୋଲି ଅପବାଦ ପାଇଲି; ଏହାହିଁ ତାହାର ଶେଷ ଫଳ ହେଲା । ହେ ପୁଷ୍ପଲୁଷଣପ୍ରିୟେ, ଏବେ ସତେକି ଦୂର ହୋଇଯିବାରୁ ତୁ ଶ୍ୟାମସ୍ନେହ ଜାଣି ପାରି ପୁଲିଗଲୁ ପରା ! (ଅର୍ଥାତ୍ ତୋ ମନ ଲୁଣ୍ଠେ ମୋହ ହୋଇଗଲା ଟିକି) । ମୁଁ ନାନା ବନସ୍ଥଳରେ କୃଷ୍ଣଙ୍କୁ ଖୋଜିଲି ଏବଂ ଶେଷରେ ଦାନ୍ତରେ କୁଟା ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ କାମୁଡ଼ିଲି, ଏ ସବୁ କୁଆଡ଼େ ଗଲା, ଫଳରେ କୁଟିଳ ଦୂତୀ ବୋଲି ମୋ ପଟା କପାଳରେ ଅପବାଦ ହିଁ ଥିଲା । ହେଉ, ମୁଁ ଆଉ କାହା ଆଗରେ ନାଳିଶ କରିବି ? ତୁ ତ ମୋର କାଳବା ଜବାବର ଅଶ୍ରୟ, ନିଜା ବଚନୁ ପଡ଼ିଗଲା ଭଳି ।୨। ତୁ ଏବେ ସେ (ପ୍ରିୟତମଙ୍କ) ଗଳଫଶିବ ପଞ୍ଚୁଆରେ ବସିକି ସଦା ଦୂତ ମଧ୍ୟରେ ସୁବ୍ରାକ୍ ରଖ ଏବଂ ଲୋକ ନ ଯିବାପାଇଁ କୁଞ୍ଜ ଦ୍ୱାରରେ ବେତ ଧରିଥିବା ପ୍ରତିହାରୀମାନଙ୍କ ସୈନ୍ୟମାନଙ୍କ

---

* ପାଠାନ୍ତର — ଯୋଃକା ହେଉଛି ସଖୀଙ୍କ ପିଶୁଲେ କର୍ପୂରଚନ୍ଦନ ବାରି ।

(୫) ଅକୁଣ୍ଠଂ ଭବନାଦ୍‌ବନାଦପି ଭବାନ୍ନୋତ୍ତୁଙ୍ଗ ସୌଧୋଦରଂ,
ଯାତାୟାତ ପଦାନ୍ତପାତଜଫଳଂ ଲବ୍ଧଂ ମୟେତ୍ଥଂ ଫଳଂ ।
ଅନ୍ୟାପେକ୍ଷିତଶୂନ୍ୟମୀଶ୍ୱର ସ୍ୱୟାମନ୍ୟୋନ୍ୟସନ୍ଦୀପିତେନ ତତ୍,
ସଂଗୀତାଂ ସ୍ମିତଂ ମୁଦାନୁଭବନଂ ନାଦ୍ୟାପି ମାପ୍ୟାବିଣା ।

ହାହ ଚନ୍ଦ୍ରଚୂଡ଼ାନନ୍ଦନଚରଣେ, ମାମନ୍ତ୍ୟସୁଦୁଃସ୍ୟାବର୍ଷିଣ୍ୟାଂ ନ ଶାସ୍ତ୍ରକୃତ୍ୟା ପ୍ରତ୍ୟାଶଂ ପ୍ରତ୍ୟାହ୍ୱ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ରନ୍ୟାମାନମନୋରଥମଞ୍ଜରୀଫଳମପି ।

ଯତ୍ନ କରାଅ । ଏ ସବୁ ମନେ ମନେ ବଢ଼ିଛି ଜାଣ ଏବଂ ମୁଁ ଯେତେ ଅଳ୍ପ ଦିନେ ସେଥିତେ ଯିବି, ତେତେବେ ତୁ ମୋର ମହତ୍ତ୍ୱ ସାର ଦେ । ୩ । ଅମ୍ଭେମାନେ ଅପମାନିତ ହୋଇ ଦୂରରେ ଥିଲେହେଁ ତୋତେ କଷ୍ଟେ ଆଶ୍ରା କରିଥିବୁ, ଅନ୍ୟର ବାର୍ତ୍ତା ଯେ, ପ୍ରଜାପତି ତୋତେ ଏ କଷ୍ଟ ଦୂର କରନ୍ତୁ ଅର୍ଥାତ୍ ପ୍ରଜାପତିଙ୍କ ଦୟାରୁ ଉଭୟ ଦୁହିଁଙ୍କର ଶୁଭ ମିଳନ ହେଉ ଏବଂ ଖୁବ ଇଚ୍ଛାନୁରୂପ ରସରେ ମଗ୍ନ ହୁଅ । ହାୟ ଦେଖ, ସେଠାରୁ ଫେରିଆସି ଯେପରି ଆମ୍ଭ ଆଗରେ ଅଶ୍ରୁରୁ ଲୁହ ନ ବୁହାଅ । ୪ । ବର୍ତ୍ତମାନ ତୋ ଦେହରେ କର୍ପୂର ଓ ଚନ୍ଦନ ମିଶା ଶୀତଳ ଜଳ ସିଞ୍ଚିଲେ ଫୋଟକା ହୋଇ ଯାଉଅଛି, ତୋ ଦେହଲତା ଏପରି ଶୁଖି ଯାଉଛି ଯେ, ଫୁଙ୍କିଦେଲେ ଉଡ଼ିଯିବ; ହେ ଜନନି, ଏକଥା ଆଉ ଜଗତରେ ପ୍ରସ୍ତୁତ ନ ହେଉ, ବାଂଧା ତୁ ଜଗତରେ ଅଦ୍ଭୁତକାରୀ ହୁଅ ନା । କଳାବତୀ କୁହୁଡ଼ିନନ୍ଦ ଏ ଗୀତରେ କହିଲେ । ୫ ।

ଟୀକା—ଯଦ୍ୟଦ୍ୟ ତଦ୍‌ବାରଲାବଣ୍ୟସ୍ତେ ଶ୍ରୀଂ ବ୍ୟାପାରକାରିଣୀ ତନ୍ନିବୃତ୍ତଂ ଗଚ୍ଛାମୀତ୍ୟପେକ୍ଷାସ୍ଥାନାହ ଅକୁଣ୍ଠମିତି—ହେ ଈଶ୍ୱରି, ତବ ଭବନାତ୍ ଅକୁଣ୍ଠଂ କୁଣ୍ଠାରହିତଂ ଅପି ପୁନଃ ବନାତ୍ କୁଞ୍ଜଶୋଭିତବନସ୍ଥାନାତ୍ ଭବତ୍ୟାଃ ଅଭ୍ରୋତ୍ତୁଙ୍ଗ ସୌଧୋଦରଂ ତଦ୍ବାଲଦନ୍ତ୍ରାହାଦପ୍ୟଗର୍ଭିତଂ ଯାତାୟାତପଦାନ୍ତପାତଜଫଳଂ ଗମନେ ଆଗମନେ ଚ ଯଃ ପଦାନ୍ତପାତଃ ତଦ୍ଭ୍ରାନ୍ତପତନଂ ତଜ୍ଜନିତଂ ଫଳଂ ମୟା ଲବ୍ଧଂ । କିନ୍ତୁ ଯତ୍ ସ୍ୱୟା ଭବତ୍ୟୋ ଅନ୍ୟାପେକ୍ଷିତଶୂନ୍ୟଂ ବାଲଦେବଂ ଯଥା ସ୍ୟାତ୍ ତଥା ଅନ୍ୟୋନ୍ୟସନ୍ଦୀପିତେନ ପରସ୍ପରକୃତପ୍ରକାଶେନ ଶୃଙ୍ଗାରଲୀଳିତଂ ସ୍ମରମନୋରଥକଳ୍ପିତଂ କରଣଂ ବସ୍ତୁତଃ ତତ୍ ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟଂ ବାଞ୍ଛନୀୟଂ ମୁଦା ସାନନ୍ଦଂ ଅନୁଭବନଂ ମାଦୃଶେନ କଦାଚିତ୍ ଅହଂ ନ ଅଦ୍ୟାପି ନାଗଚ୍ଛାମି ।

ହାହା ଇତି ଖେଦେ, ହେ ଚନ୍ଦ୍ରଚୂଡ଼ଂ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଂ ଆନନ୍ଦୟତୀତି ତାଦୃଶଂ ଚରଣଂ ଆଚରଣଂ ଯସ୍ୟାଃ ତତ୍ ସମ୍ବୁଦ୍ଧୌ ମାଂ ଅନ୍ତ୍ୟସୁଦୁଃଖସ୍ୟାବର୍ଷିଣ୍ୟାଂ ଦୋଷାବର୍ଷିଣୀ ଅବଲମ୍ବିନୀଂ ନ ଶାସ୍ତ୍ରକୃତ୍ୟା ନ ତୁଷ୍ଟକୃତ୍ୟା ତଥା ନ ପ୍ରେଷ୍ୟ ଭବତ୍ୟାଃ ସ୍ୱଭାବ୍ୟଂ ଅଦ୍ୟାବଧି ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷେଣ ବଚନେନ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ରନ୍ୟାମାନଃ ବାଞ୍ଛିତଃ ମନୋରଥମଞ୍ଜର୍ଯ୍ୟାଃ ଅଭିଳାଷପରମ୍ପରାୟାଃ ଫଳଂ ତସ୍ୟାଃ ଭବତୋଽପି ।

ଘ

ରାଗ—ସାବେରୀ

ମତିମଣା ରେ, ଜଗତୀ ତୋ ହିତ ଚେତ ରତ ଅଳ୍ପ ଲଜ୍ଜାତର ।ପଦ।
ବୋଲି ଦେଲି ଯିନା ଚେତ୍ଲେ ହାତେ, ଜଣେ ତୋ ସମ ଲାଞ୍ଛି ବିଶ୍ୱାସୀ
ବାଜିବାକୁ ମୋ ମନ ତୁ ପାଣି,
ବହେସରେ ମୋ ହୃଦୟର ଜୋଡେ ଜଣା ରେ । ୧ ।
ଶଷ୍ପଗ୍ରହଣଖେଳନଲୋଳାଙ୍ଗି, ବହୁଃ-ପ୍ରାଣ ପଦ ପଦ୍ମପାଳି,
ବାଧିବସୁ ନିସର୍ଗକୃପାଳୁ,
ଖୁବେ ଦେଖିଲୁ ଏହ୍ନି ଇନ୍ଦ୍ରିୟ ଧାଇଁଣା ରେ । ୨ ।
ଛବେ ଜଣେ ଯେ ଯାହାକୁ ଦେବେ, ବଡ ତାହାକୁ ଜୀବନ ଦେବେ
ବଳ ତାହାଠାରେ ଯିନା ସହେ,
ବନ୍ଧୁବର୍ଗେ ତୁଲ୍ୟ ଶତ୍ରୁ ଦେଖ ଅଗଣା ରେ । ୩ ।
ବୋଲେ ଅଷ୍ଟଦୁର୍ଗର ମଘବା, ବଲ୍ଲିନାଚନ୍ଦ୍ରକୁ ଶୂନ୍ୟ ଦିବା,
ବଶୀଗୀତ ପୀୟୂଷ ପିଇବା,
ବାଞ୍ଛବଶୀ ନ ପାଉଁ ଅପିବା ଅରଣାରେ ।୪।

ଅନୁବାଦ—ହେ ଈଶ୍ୱର, ମୁଁ ତୁମ ପାଦ ଦୃଷ୍ଟି ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଏବଂ ବୁଦ୍ଧି ବଳକୁ ତୁମ ପଦ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଯିବା ଅପିବା କରିବାରେ ଯେଉଁ ପାଦଶ୍ରମ କରିଥିଲି, ତାହାର ଫଳ ପାଇଲିଣି, ଏହା ପରେ ତୁମ୍ଭେ ମୁହିଁ ଅନ୍ୟକୁ ଅପେକ୍ଷା କରି କେବେ ନିଜର ଭୂତ ହୋଇ ସ୍ୱ ସ୍ୱ ସୌଭାଗ୍ୟସୁଖ ଅନୁଭବ କର, ମୁଁ ମାୟାବଳୀ ଆଉ ଅପିବ ନାହିଁ ।

କବି ଦୁଃଖର କଥା । ହେ ଜଗନ୍ମୋହନ, ଅବଶ୍ୟ ପିଲା ମୋତେ ଭୂଲ କରିବାକୁ ତୁମେ ପ୍ରତିଦିନ ବିଫଲମନୋରଥ ହେଉଅଛ ଯିନା ।

ଏହା ଶୁଣି ସଖୀ ବିଷୟରେ କହୁଅଛନ୍ତି—"ମତିମଣା ରେ" ଇତ୍ୟାଦି ।

(ବା) ମତିମଣା—ହେ ବୁଦ୍ଧିମନ୍ତ, ଜଗତୀରେ—ସଂସାରରେ, ପାଣି—ହାତ, ଶଷ୍ପଗ୍ରହଣଖେଳାଲୋଳାଙ୍ଗି—ମୁଠିବାରେ ଧୂଳି ଖେଳିବା ସମୟରୁ ଅର୍ଥାତ୍ ପିଲାଦିନୁଁ, ବହୁଃପ୍ରାଣ—ତୋ ନିଜ ଜୀବନ ଯାହା କି ତୋ ହାତରେ ନ ଥାଇ ବାହାରେ ଅଛି, ବନ୍ଧୁବର୍ଗେ—ଯେଉଁମାନେ ଅନ୍ତରଙ୍ଗ ବା ଅଭୀଷ୍ଟ ବୁଝନ୍ତି ସେମାନେ, ଅଗଣା—ଅସଂଖ୍ୟ, ଲକ୍ଷ୍ମୀ—ଲବ୍ଧ, ବାଞ୍ଛବଶୀ ନ ପାଉଁ—ବାଞ୍ଛା ନ ପାଉଣୁ, ମଘବା—ଇନ୍ଦ୍ର, ରାଜା ।

(ଖ) କୌତୁକଂକ୍ଷୀରନୀରପଦନାର୍ଥ୍ୟଂ କୌ ତୁ କା ହୃଦ ଦଧାତି କସ୍ତୁରୀ,
ଚିତ୍ତରେ ମମ ଯଥା ତ୍ୱମେବ ସା, ପିତ୍ତପେଷଣକପୂର୍ବ ବଦାମି ।

'ରମିତାଂ ପ୍ରାଣାଧିକାଂ ତ୍ୱାଂ ବିନାନ୍ୟ ନଗର୍ଯ୍ୟାଂ ମଦ୍ଭୂକ୍ତନୈବ ସ୍ଥି- ନବାନଗର୍ଯ୍ୟାଂ ଘରନଗ୍ରୁତ୍ତିର୍ଦ୍ଧୃତୀ ବା ବାନ୍ୟାଧିଋକନ୍ୟାସ୍ତିତ 'ଟେଁଶି- ମବଲମ୍ବ୍ୟ ଯତ୍ନୁଭ୍ରମକୁରାଗଂ ଉଦ୍‌ବନ୍ଧ୍ୟାଟୋଣାବାଂ ଗଲ୍ୱା କୁଞ୍ଜନିକୁଞ୍ଜ ପୌବତଗବନାଗ୍ରର୍ଦ୍ଧାତନାପତ୍ତମାନକଣ୍ଟାସଲ୍ଲଲସ୍ୟାପି ତସ୍ୟାଶ୍ରେଣୀଶ୍ରେ- ମଣ୍ଡିତଦେଶରସ୍ୟ ଭ୍ରମଣରମଣୀପ୍ରାପ୍ତ୍ୟା ଭୂନଃ ସ୍ୱପ୍ନାମବଚୋକସ୍ତୈତ୍ୟାବ ଭବ ଶଡ଼୍ମିତସ୍ନେଦଲମ୍ବଜସ୍ୟଭକ୍ତିନାଦମ୍ବଗ୍ରବାଲସ୍ୱିଚରଣମଣ୍ଡନଂ କାଃସ୍ମୃତ୍ୟ ନବମ୍ବଭୂଷିତାନନାନ୍ତର୍ବିଂଶତ୍ତିଃ ।

ହେ ବୁଦ୍ଧିମତି, ତୋ ସ୍ନେହ ଛଡ଼ା ଏ ସଂସାରରେ ମୋର ଆଉ କିଏ ଗତି ଅଛି ? ସତ । ମୁଁ ଶିବା ଗେଲରେ କସି କହୁଦେଲି, ପ୍ରକୃତରେ ଏ ବିଶ୍ୱରେ ତୋ ପରି ବିଶ୍ୱାସୀ କାହିଁ ? ଅର୍ଥାତ୍ କେହି ନାହିଁ । ମୋ ମନକୁ ବାନ୍ଧିବାରେ ତୁ ଫାଶ ପରି ଅଛୁ ଅର୍ଥାତ୍ ସୁକୌଶଳରେ ମୋ ମନକୁ ତୁ ବାନ୍ଧି ରଖିଅଛୁ, ବିଶେଷତଃ ମୋ ହୃଦୟର ଅଭ୍ୟନ୍ତର କଥା ତୋତେ ଜଣା ଅଛି । ୧ । ପୃଥ୍ୱୀ ଉପରେ ଧୂଳିଖେଳ ଖେଳିବା ଦିନରୁ ଅର୍ଥାତ୍ ପିଲାଦିନରୁ ତୁ ମୋତେ ବହିଃ-ପ୍ରାଣ ପରି ପାଳି ଆସୁଅଛୁ ଅର୍ଥାତ୍ ତୋର ନିଜର ଜୀବନ ତୋ ଦେହଭିତରେ ଅଛି, ମୁଁ ତୋର ବାହାରେ ଥିବା ପ୍ରାଣ ସଦୃଶ ଅଟେଁ । ଆଉ ମଧ୍ୟ ଶଧାଦାଙ୍କ ଦୟାରୁ ତୁହି ସ୍ୱଭାବତଃ ଦୟାଶୀଳା—ଗୋପନଗରରେ ଏହି କୀର୍ତ୍ତି (ନାଗର) ଥାଉଅଛି ଅର୍ଥାତ୍ ତୁ ଅତି ଦୟାଳୁ ବୋଲି ଗୋପପୁରରେ ସମସ୍ତେ ଜାଣନ୍ତି । ୨ । ଯେ ଯାହାକୁ ସ୍ନେହରେ ଥରେ ଓଁ କରେ ଅର୍ଥାତ୍ ସ୍ନେହାଧୀନ କରି ରଖେ, ତା ଠାରୁ ଜୀବନ ଅଧିକ ନୁହେଁ, ପ୍ରକୃତରେ ସେହି ଲୋକଠାରେ ଯିବା ସ୍ନେହ ଥାଏ; ଦେଖ, ସେଇଁମାନେ କେବଳ ଅନ୍ୟୀସୁ ନୁହନ୍ତି, ସେପରି ଅସଂଖ୍ୟ ଲୋକ ଭୁଲିଅଛନ୍ତି । ୩ । ହେ ସଖି, ଭୁଲି ଲଗା ନବଙ୍କୁ ଯିବା, ବଂଶୀଗୀତରୂପ ଅମୃତକୁ ପିଇବା ଏବଂ ସ୍ୱଜନ ନ ପଚାରୁ ଲୋକଙ୍କ ଅଜ୍ଞାତସାରରେ ଭୁଲି ଯିବା । ଅଠରକର ଭୁଲା ଏହା ରଚନା କଲେ । ୪ ।

ଟୀକା—ତ୍ୱଂ ମେ ଦ୍ୱିତୀୟସ୍ୱବନଂ, ତସ୍ମାତ୍ ତମେବ ଯଥାହ କୌତୁକେତି । କୌ ପୃଥିବ୍ୟାଂ (ଗୋଷ୍ଠା ଭୂଃ ପୃଥ୍ୱୀ ପୃଥ୍ୱୀ କ୍ଷ୍ମାବନୀମେଦିନୀ ମହୀ ଇତ୍ୟମରଃ) ତୁ କା ବସ୍ତୁସ୍ୟ କାଶୀ କୌତୁକାତ୍ ପରିହାସାତ୍ ଲପିତଂ କଥିତଂ ଇଷତ୍ କଥିତ୍ ଅର୍ଥ୍ୟଂ ଅସତ୍ୟଂ ହୃଦ ହୃଦୟେ ଦଧାତି ? ଇଦ୍ଧ ନ କାପି ସଖୀ ଏତଦର୍ଥ୍ୟଂ

ବୌଦ୍ଧିକତ୍ୱପ୍ରଶ୍ନଂ ସନ୍ତ୍ୟବାଧାଇସ୍ୟଗତ୍ୟର୍ଥଃ । ପିଷ୍ଟପେ ଲୂନ ତ୍ୱଂ ଯଥା ମମ ଅର୍ବ୍ବେସ୍ତ୍ୱାଂ ଅତ୍ୟାଳ୍ପାପି ପିଷ୍ଟପେଷଣବିଷୟାତ୍ ପୁନରୁକ୍ତିବିଷୟାତ୍ ତଦ୍ ନ ବଦାମି; ନ କଥୟାମି ।

ରସିକେ ପ୍ରାଣାଧିକାଂ ତ୍ୱାଂ ବିନା ଅନ୍ୟା କା ଅସ୍ମିନ୍ ଜନ୍ୟ ଗୋପବାଳା ଅଙ୍ଗନାଶ୍ରେଣୀଂ ଗୋପପୁରେ, ମଦୁକ୍ତେଃ ନୈଷ୍ଠୁର୍ଯ୍ୟଂ ତସ୍ୟ ନିଦାନସ୍ୟ କାରଣସ୍ୟ ପର୍ଯ୍ୟାଲୋଚନାୟାଃ ସମ୍ୟକ୍ ଅବେଚନାୟାଃ ଶୃଙ୍ଖଳେ ଧୁର୍ଯ୍ୟା କପୁଣା ଅସ୍ତି ? ନାସ୍ତି ଇତ୍ୟର୍ଥଃ, ଇତ ହେତୋଃ ଧୈର୍ଯ୍ୟଂ ଅବଲମ୍ବ୍ୟ ମୟା ଯତ୍ ଅନୁଚିତଂ ଉକ୍ତଂ ତତ୍ ବିସ୍ମୃତ୍ୟ ଅତନ୍ତ୍ର, ଅଦାଂ ତନ୍ତ୍ରା ଲୁଠିତେ ଲତାଗୁଚ୍ଛଲେ ନିଷ୍ଠଂ ଲିଷ୍ଟମି ସ୍ଥିତ୍ୱା ଦୋଲିତସ୍ୟ ପୁରନ୍ଦରସୂନ୍ୱସ୍ୟ ଜୀବନାଶ୍ରୟାଚିନାୟାଂ ପ୍ରାଣଦାନାଦ୍ଭନବେଦନା-ପ୍ରଦାନେ ଯତମାନା ଉଦ୍ୟୁକ୍ତା କଣ୍ଠିଳତା ଯସ୍ୟ, ତସ୍ୟ ଅଙ୍କଶ୍ରେଣୀନ ଶୀଳଶ୍ରେଣ ମୟୂରପୁଚ୍ଛେନ ମଣ୍ଡିତଃ ଶେଖରଃ ଶିରୋଭୂଷଣଂ ଯସ୍ୟ ଏବମ୍ଭୂତସ୍ୟାପି ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣସ୍ୟ ଭୂମଣ୍ଡଳଦର୍ଶନୀୟୟୋଃ 'ସ୍ୱଶ୍ଚର୍ମନୋରମୟୋଃ ଭ୍ରୁବୋଃ କୁଟଶ୍ରେୟ ସୁଷମାଂ ଶୋଭାଂ ଅବଲୋକୟିଷ୍ୟାବଃ ଅନ୍ୟୋନ୍ୟଂ ଦର୍ଶୟିଷ୍ୟାବଃ ଇତି ବିଚିନ୍ତ୍ୟ ତେ ଦ୍ୱେ ବିହସ୍ୟ ଉଭେ ଅନୁଭୂତଃ ପୁନକଲମ୍ବସ୍ୟ ପୁଷ୍ପଧନ୍ୱନଃ କନ୍ଦର୍ପସ୍ୟ ଯଃ ଜୟପୃତଣ୍ଡିମଃ ଜୟଡଙ୍କା ତସ୍ୟ ଅନୁସ୍ୱରଂ ଅବଲମ୍ବତେ ଇତି କନ୍ଦର୍ପଜୟଡିଣ୍ଡିମାନୁକାରି ଚରଣମଣ୍ଡନଂ ନୂପୁରଂ ଯାସାଂ ତେଷାଂ ନାରୀଣାଂ ଅଭିସାରିକାଣାଂ, ଭବମ୍ବଭୂତିକାଳନବୃନ୍ଦାଃ କଦମ୍ବକୁଞ୍ଜକାନନାଭ୍ୟନ୍ତରଂ ବିବିଶତୁଃ ପ୍ରବିଷ୍ଟେ ।

ଅନୁବାଦ—ଅୟି ସଖି, ପରିହାସରେ କହିବା ସାମାନ୍ୟ ଅତଥ୍ୟ କଥାକୁ ଏ ପ୍ରଥମାରେ କେଉଁ ସଖୀ ହୃଦୟରେ ଧରି ରଖେ ? ସେଥିରେ ତୁ ମୋର କପରି ଦୁଃଖଦାୟୀ ବନ୍ଧୁ, ସମସ୍ତେ ଜାଣନ୍ତି; କଥାରେ କହିଲେ ପିଷ୍ଟପେଷଣ ବା ପୁନରୁକ୍ତି ହେବ ଟିକା ।

ହେ ପରି ରସିକା ପ୍ରାଣବନ୍ଧୁ ଛଡ଼ା ଏ ଗୋପପୁରରେ ଏପରି କୌଣସି ନିପୁଣା ଗୋପଜନନୀ ଅଛି, ଯେ କି ମୋ କଥାରେ ନିଷ୍ଠୁରତା ଅବେଚନା କରି ପାରିବ ? ସଖି, ଟିକିଏ ଧୈର୍ଯ୍ୟ ଧର, ଯେବେ କିଛି ଅନୁଚିତ କଥା କହିଅଛି ତେବେ ତାହା ଭୁଲିଯାଅ ଓ ପିବା; ଲତା ଆଡ଼ୁଆଳରେ ଲୁଚି ରହି ଯେଉଁ ସ୍ଥାନରେ ସେ ଦୁଃଖୀଜନଙ୍କର ଜୀବନଦାନ କରିବା ପାଇଁ କଣ୍ଠ ଟେକିଲା ବସ୍ତୁର କଳୁଅଛନ୍ତି ଏବଂ ଭଙ୍ଗୀରେ ଭ୍ରୁନୃତ୍ୟ ନିଳାପତିର ଯେଉଁ ସ୍ଥାନ ରମଣୀୟ, ସେହି ଅନିର୍ବଚନୀୟ ଶୋଭା ପରସ୍ପରକୁ ଦେଖାଇବା । ଏହା କହିସୁ କହିବା ପରେ ପୁଣି କନ୍ଦର୍ପର ଜୟଡିଣ୍ଡିମ ଶବ୍ଦକୁ ଅନୁକରଣ କରୁଥିବା ନୂପୁର ଯୁଗଳକୁ ଚରଣରୁ ବାହାର କରି କଦମ୍ବକୁଞ୍ଜକାନନ ମଧ୍ୟକୁ ଲଳିତାଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ପ୍ରବେଶ କଲେ ।

ଲଳିତା ଲତା ଅନ୍ତରାଳରେ ରହି ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କର ଶୋଭା ଦେଖିବାକୁ ଦେଖାଇ କହୁଅଛନ୍ତି,—"ଦୃଶୀ ଭୃଙ୍ଗୀ" ଇତ୍ୟାଦି ।

ଭ

ରାଗ—କେଦାରଗୌଡ଼ା

ଭଣି ବୃନ୍ଦା, ଭ୍ରୂଲତାଭଙ୍ଗୀ-ଭ୍ରମର, ଜୀବସଙ୍ଗି ! ପଦ ।
ଭାଗ୍ୟ ଏ ଜନଅଙ୍ଗୀ, ଜନନବତୀ ସଖି, ଜାଣ ରେ,
ଭରମି ନ ଯା ତୁ ମନ୍ମଥ ବାଣରେ,
ଭୁଜପାଶିକି ଛନ୍ଦ ମୋ ଗଳେ, ଭଟେ ପଦକଞ୍ଜ ଦେଞ୍ଜ ଧରଣୀ ତଳେ,
ଭୂମଣ୍ଡନା ରେ,
ଭଲ ମାନୁଛୁ ଦେଖ   ସୁଧାମ୍ବୁଜ,
ଅଳକତଳ ଅଶ—   ଶ୍ରିତ ରେଚନାରେଖ,
ଭଲଭେ ଦୃଷ୍ଟି ବଶ, ସଖି ରେ, କି ଦାଉଣ ଚଳାଚଳ, ଶୁକ୍ଳଚନ୍ଦ୍ରକଳା ।୧।
ଭର୍ତ୍ସିତନବବନ, କୁଣ୍ଡଳସୁନ୍ଦରଣ, ତଣ୍ଡରେ,
ଭଦ୍ରକ ଏହୁଟି ବଚେବଜ୍ଞନ୍ତ୍ରତର,
ଭବ୍ୟଦାୟକ ମାଣିକ୍ୟବର,   ଭ୍ରମ କାଢ଼ି ଦନ୍ତଅଗ୍ର ମଣ୍ଡିଧର,
ଭୂମଣ୍ଡନା ରେ,
ଭୁକ୍ତଦ୍ଭବତି ସତ-   ବ୍ରତ ନାସ୍ତି ଧୃତ
ଶ୍ରୀଅଙ୍ଗସଙ୍ଗ ମତି,   କିବା ଅନାଥ ଦୃଷ୍ଟି
ମଦଦ୍ଵିରଦଗତେ, ସଖି ରେ, ଶୋଭନାସ୍ଥ ତୋ ଦାଣ, କି ଭ୍ରମ ଶ୍ୟାମତନବ ॥

(ଭ) ଭ୍ରୂଲତାଭଙ୍ଗୀ—ଭ୍ରୂଲତାରୂପ ଲଳନ୍ତୀ; ଭ୍ରମର—ଭ୍ରମଣର ବା ଚଳନର; ଜୀବସଙ୍ଗି—ହେ ପ୍ରାଣବନ୍ଧୁ; ଜନନ—ଜନ୍ମ; ଭୁଜପାଶି—ବାହୁରୂପ ଫାଶ; ଭଟେ—ଭୃତ୍ୟରୂପେ; ପଦକଞ୍ଜ—ପାଦରୂପ ପଦ୍ମ; ଦେଞ୍ଜ—ସ୍ଥାପନ କର; ସୁଧାମ୍ବୁଜ—ଓଷ୍ଠ; ଅଳକତଳ—ଚୂର୍ଣ୍ଣକୁନ୍ତଳର ନିମ୍ନଦେଶ; ଅଶଶ୍ରିତରେଚନାରେଖ—ଅଧେ ଖଣ୍ଡିଆ ହୋଇ ଯେଉଁ ଗୋରଚନାର ରେଖା ବା ଗାର ଯହିଁରେ ଅଛି, (ଭାଲକର ବିଶେଷଣ) । ଚଳାଚଳ—ଚଞ୍ଚଳଶୀଳ; ଚନ୍ଦ୍ରକଳା—ମୟୂରପୁଚ୍ଛନିର୍ମିତ ମୁକୁଟ; ଭର୍ତ୍ସିତନବଘନ—ତିରସ୍କୃତ ବା ପରାଜିତ ହୋଇଅଛି ନବୀନ ମେଘ ଯାହାଦ୍ୱାରା, (କୁଣ୍ଡଳସୁନ୍ଦରର ବିଶେଷଣ) । ଭଦ୍ରକ—ବଳ; ଭବ୍ୟଦାୟକ—ମଙ୍ଗଳପ୍ରଦ; ଧୃତ—ଧୈର୍ଯ୍ୟ; ଦୃଷ୍ଟି—ଶୋଭା; ମଦଦ୍ଵିରଦଗତେ—ମତ୍ତଗଜଗମନା; ଭଦ୍ରକ—ମଙ୍ଗଳସମ୍ପନ୍ନ; ଭର୍ଗସମାଧି—ଶିବଙ୍କର ଯୋଗଜନିତ ସ୍ଥିରତା; ଭ୍ରମେ—ଅକ୍ଳେଶରେ;

ଭଙ୍ଗୀସ୍ତମ୍ଭରେ ବାନ୍ଧି, ଦେଖିବାର କେତେ ଶୋଭା, ପ୍ରକାଶେ
ଲଜ୍ଜା କି ମାନ ସେ ନଷ୍ଟ ଅଛାଏଣେ,
ଦର୍ପଣମଧ୍ୟେ ଦୃଷ୍ଟି କରିବ, ଭଲେ ଏହା କରକମଳ ବଣୀରବ,
ଭୂମଣ୍ଡନା ହେ,
ଭୂତିଭୂତ-ବୃନ୍ଦ — ପ୍ରତେଷ୍ଟକନକୁ ଛଟ,
ଏ କିଶୋର କଟିଷ୍ଟ, କନକାଚଳ ବଷ,
ଦେଖିଲ ଏହା ଲକ୍ଷ୍ୟ, ସଖି ହେ, କାହା ବାଗ୍ଭବ ହେତେ, ସ୍ୱଭାବଧୃତ କେତେ ।
ଶ୍ରୁତିଲ ଅଷ୍ଟ ଦୃଷ୍ଟି-ପ୍ରେଷ୍ଠ କାମେଃସ୍ମର୍ଗ, ମଧବା,
ଏ ଶୃଙ୍ଗାର ସୁଧାବର୍ଷୀ ମେଘ ବା,
ଭୁଜମ୍ପଣରେ ହେଲେ ଏହାର, ଭୁଜଙ୍ଗଭୂଷଣେନ୍ଦ୍ର ବନ୍ଧନ୍ତା କଷ୍ଟ ନାର,
ଭୂମଣ୍ଡନା ହେ,
ଭଙ୍ଗଆନ୍ତା କଜଳା, ଧବଳେ ପିକଧାନୀ,
ଶଚି ଏ ଭୂମା ସେଜା, ସାର୍ଥ ଭୁଅନ୍ତା ଜନା,
ସତେ କଳକମୋନା, ସଖି ହେ, କରିବେ ଅନୁଗ୍ରହ, ଏ ମୋହନ ବିଗ୍ରହ ।୮।

ଭୂତିଭୂଷଣପଷ—ମହାଦେବଙ୍କ ଶତ୍ରୁ, କନ୍ଦର୍ପ; ପ୍ରତେଷ୍ଟକନ—ଶର; ଛଟ—ଶାଣିତ; କନକାଚଳବଷ—ସ୍ୱର୍ଣ୍ଣପର୍ବତ ପରି ହୋଇଥିବା ଭୁଜଯୁକ୍ତ ବକ୍ଷଦେଶ; ଭୁଜଙ୍ଗଭୂଷଣେନ୍ଦ୍ର—ବାସୁକିଭୂଷ ଶ୍ରେଷ୍ଠ ନାଗ; ସେଜା—ପାଣି; ଜନା—ଜନ୍ମ; କଳକମୋନା—ବ୍ରହ୍ମା, ବିଧାତା ।

ଲଳିତା ରାଧିକାଙ୍କୁ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କ ଶୋଭା ଦେଖାଇ କହୁଅଛନ୍ତି—ହେ ପ୍ରାଣସଖିକ । ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କର ଗଳଦର୍ପୀ ମଣ୍ଡଣ ହୋଇଥିବା ଭୂଲତାର ତଳକର ଭଙ୍ଗୀକୁ ଦୃଷ୍ଟି । ପଦ । ଅହୋ ସଖି, ମନୁଷ୍ୟର ଅଷ୍ଟିଭ କଣ୍ଠ ଦେଖିବାର ସ୍ୱର୍ଗଙ୍କି ଅର୍ଥାତ୍ ଏ ମୂର୍ତ୍ତିକୁ ଦେଖିଲେ ଓଷ୍ଠର ଜନ୍ମ ସାର୍ଥକ ହୁଏ । ଏ ମୂର୍ତ୍ତିକୁ ଦେଖି ଭୁ ଅଭ୍ର ମନ୍ଦଭଦ୍ରାଣରେ ଭ୍ରାନ୍ତ ବା ବ୍ୟାକୁଳ ହୋଇ ପଡ଼ନା । ହାତକୁ ଟାଣ ସଖି ତବ ମୋ ଗଳାରେ ଛନ୍ଦ ପାଦପଦ୍ମକୁ ସ୍ତୁଦବା ଉପରେ ଦୃଢ଼ଭୂତେ ସ୍ଥାପନ କର । ହେ ଭୂମଣ୍ଡନା, ମୂର୍ତ୍ତିରୂପ ତନ୍ତ୍ରି ବ ସୁନ୍ଦର ଦିଶୁଅଛି । ସ୍ୱର୍ଣ୍ଣଭୂଷିତ ଭାଲଦେଶସ୍ଥ ଅପୂର୍ବ ଗୋରୋଚନାର ରେଖାଯୁକ୍ତ ତିଳକଅଙ୍କକୁ ଅଷ୍ଟ ପଢ଼ା, ସଖି, ସନ୍ଧଣୀଲ ସୁନ୍ଦର ମୟୂରପୁଚ୍ଛନିର୍ମିତ ମୁକୁଟ ବ ସୁନ୍ଦର ଦିଶୁଅଛି । ୧ । ଅଙ୍ଗୁଳଦାରେ ଧରିବାଧିତ ମୁର୍ଲୀକୁ ବଜାଉଥିବା କୁଣ୍ଡଳଦ୍ୱୟର କାନ୍ତି ଗଣ୍ଡରେ ବ ମନୋହର । କେତେକ ମସ୍ତକରେ ଏହା ବଜୁଛି, ଅର୍ଥାତ୍ ଏହାକୁ ଦେଖିଲେ ବାଦେଇ ନଷ୍ଟ ହୋଇଯାଏ । ଅହୋ, ମନୋହର ଅଧର ସଙ୍ଗସୁଖପ୍ରଦ ହେଷ୍ଟ ମାଣିକ୍ୟର

(ଖ) କୁଲାଙ୍ଗୁଷ୍ଠସ୍ଥୈର୍ଯ୍ୟବ୍ୟସ୍ତକରଣଧୂର୍ତ୍ତଶ୍ଚିତ୍ତଲବୋ
ଦଧଚ୍ଛ୍ରୀପାଭ୍ୟାସେ ଭ୍ରୁବନନସୂନାସେତନକଲାଂ ।
ହରଃ ସୋଽୟଂ କାଳାମ୍ବୁଦନିଭତମାଲ'ଗମଭୂତଃ,
କୃତସ୍ଥୈର୍ଯ୍ୟନ୍ୟାସ ଗଡରମିଷତ୍ସ୍ୱା ସଖିବ ଦୃଶା ।

ଇତି ଶ୍ଳୋକଂ ବୃଧ.ଗଣସୈରିବଲକୃଧାରବ୍ଧ୍ୟାନଙ୍ଗମଙ୍ଗଳସଙ୍ଗୀତ ମଧୁରକଣ୍ଠନିକରବାଳଜସ୍ତବଲସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣନିକୁଞ୍ଜପୁଞ୍ଜ ଅଗ୍ରେତନଂ ହରେରନେତ୍ର-ଗୋଚରୀକୃତଂ କୃଷ୍ଣଦନିରତ୍ନାବତପ୍ରସନ୍ନଦ୍ୟମାଭିନସ୍ୱେନ ଉଚତା ନିଭବାନ୍ତରଂ ପ୍ରତି ବଲିତାସ୍ୟା ଲଳିତାସ୍ୟଂ—

ଭ୍ରମ ଜାତ କରୁଅଛି, ଅର୍ଥାତ୍ ଆପଣଙ୍କୁ ଦେଖିଲେ ମୁକ୍ତାଦାମ୍ନୀ ମାଣିକ୍ୟ ପରି ବୋଧ ହେଉଅଛି । ସଖି, ଏହାଙ୍କୁ ଦେଖିଲେ ସଦା ସ୍ଥିର ମଧ୍ୟ ବ୍ରତ, କସ୍ତୁମ ଓ ଧୈର୍ଯ୍ୟ ଏକାବେଳକେ ନଷ୍ଟ ହୋଇଯିବ । ହେ ମତ୍ତଗଜଗାମିନି, ତାଙ୍କର ଶ୍ରୀଅଙ୍ଗସଙ୍ଗ ଲାଭ କରିବାକୁ ମନ ନ ବଳାଇ ତାଙ୍କ ଶରୀରକାନ୍ତିକୁ ମାତ୍ର ଶୁଣ; ହେ ଶୋଭନାଙ୍ଗି, ଶ୍ୟାମଙ୍କ ଚେଷ୍ଟା ତୋ ଗାତ୍ରକୁ ନ ଚୁମ୍ବୁ ଅର୍ଥାତ୍ ତାଙ୍କ ଆଖି ତୋ ଉପରେ ନ ପଡ଼ୁ । ୨ । ଏ ନିବିଡ଼ନୀପତଳଶିରେ ଠିଆ ହୋଇଥିବାରୁ କି ଅଦ୍ଭୁତ ଶୋଭା ପ୍ରକାଶ ପାଉଅଛି । ଏହାଙ୍କ ବାହୁରୂପ ଆକାଶରେ ହାରଗୁଚ୍ଛ କମଳ-ସମୂହ କି ? ଏହାଙ୍କ କରକମଳରେ ଶୋଭା ପାଉଥିବା ବଂଶୀର ଶବ୍ଦ ଅଳ୍ପକ୍ଷଣରେ ମହାଦେବଙ୍କର ଧ୍ୟାନନିରତ ଶକ୍ତିସ୍ଥୈର୍ଯ୍ୟକୁ ମଧ୍ୟ ନଷ୍ଟ କରିଦେବ ଅର୍ଥାତ୍ ଏହାଙ୍କ ବଂଶୀର ରବ ଶୁଣିଲେ ମହାଦେବଙ୍କର ମଧ୍ୟ ଯୋଗ ଭୁଲିଯିବ । ହେ କୃଶାଙ୍ଗନା, କନ୍ଦର୍ପର ଶରକୁ ଏ କିଶୋରଙ୍କର କଟାକ୍ଷ କା ବାକ୍ୟଧ୍ୱନି ଅଧିକ ଅଟେ । ହେ ସଖି, କାମଦେବ କଷ୍ଟ ପ୍ରକୃତିରେ କାହିଁ ତ, ଏହା ଆଗରେ ଯୁବତୀର ଧୈର୍ଯ୍ୟ କେତେ ସମୟ ଅବା ? ଅର୍ଥାତ୍ ଏହାଙ୍କୁ ଦେଖିଲେ କୌଣସି ଯୁବତୀ ଧୈର୍ଯ୍ୟଧର ରହି ପାରିବ ନାହିଁ । ୩ । ଅଭ୍ୟୁଦିତ କାଦମ୍ବିନୀବର୍ଣ୍ଣ ପରି, ତଥାପି ମଦବା (ଭବ୍ୟସ୍ଥାନରୁ ଝରା) କରନ୍ତି, ଏ (ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ) ଶୃଙ୍ଗାରରୂପ ଅମୃତକୁ ବର୍ଷା କରୁଥିବା ମେଘ କି ? ଯେବେ କୌଣସି ଯୁବତୀ ଭୁଜପଣରେ ମୁଖା ଏହାର ଭୁଜରୂପ ଅନନ୍ତକୁ (ଶେଷନାଗକୁ) କଣ୍ଠରେ ହାର କରନ୍ତି ଓ ଧନ ସ୍ତନ ଛିଦ୍ରାଦାମ ଧରି ଛାତି ଲଗାଥାଆନ୍ତି, ତେବେ ସେ ଏ କୃପା ଦେଇ ଆପଣା ଜନ୍ମକୁ ସାର୍ଥକ କରନ୍ତି, ସତେ କଥାରେ ଏ ମୋହନବଂଶୀଧରଙ୍କୁ ଅନୁଗ୍ରହ କରିବେ ଅର୍ଥାତ୍ ଦସ୍ୟାକରି ପ୍ରାପ୍ତ କରିପାରିବେ ।

ଟୀକା—କୁଲାଙ୍ଗନାନାଂ କୁଲୀନାନାଂ ଗୋପବାଲାନାଂ ସ୍ଥୈର୍ଯ୍ୟବ୍ୟସ୍ତ-କରଣେ ଧୃତିବିନାଶକରଣେ ଧୂର୍ତ୍ତ ଦକ୍ଷଃ ଚିତ୍ତଲବଃ ଲତତାଂଶକଃ ଯସ୍ୟ

୩

ରାଗ—କାମୋଦ ବା ମଲ୍ଲାର

ମଧୁରେ, ମନ୍ଦ ମନ୍ଦ ହୋଇ ଚଳିବନ୍ତ ପ୍ରସନ୍ନ କଦମ୍ବ କୁଞ୍ଜସୀମାରେ,
ମଳୟ ସେବକେ ଚମକି ଲେଖେ ଭ୍ରମିଲେ କଣି ମାରେ,
ମିଳିତ ଲଭି ଦାମ୍ବ ବନିତା ବଦନେ ମିଶି ମାରେ,
ସଞ୍ଚିତ ହେଲା ସେ ବନସ୍ଥଳ, ମହାରଚଳ ସହେନ୍ଦ୍ର ଶାଳ-
ମଧୁରା ଶିଖଣ୍ଡୀ ମଞ୍ଜରୀ ବିସର ସୂଚନାରେ । ପଦ ।
ମିଶିଲା ଲୁବ୍ଧ ଲୋଚନ ବାର- ଲୁବ୍ଧ ମଦନ ଲଭିଲା ସୁଖ
ମିଳାଇ ଶ୍ୟାମ ଗଣ୍ଡର ଦୁର ମହ,
ମଧୁପ ସ୍ୱବା ଲଭିଲ ଅବା ନବ ରସ ଲୁବ୍ଧ,
ମାନସ ଅଙ୍ଗରେଣ ସ୍ପର୍ଶ ରଙ୍ଗ ରଖିଲ ସ୍ନେହ,
ମଣ୍ଡଳୀରଞ୍ଜ ଶେଷ ସାତ୍ତ୍ୱିକ ମୁଦିନପୂର୍ଣ୍ଣ ସଂଶୋଭାଦ୍ୱାଦ
ମନ୍ଦାର ହେଲା ଦ୍ୱାଦଶ ମନ ନନ୍ଦାସୋଦାହରବାଳ । ୧ ।

ଯଥାଶ୍ରୁତଃ, ଭୁବନନନ୍ଦନସ୍ୟ କଣ୍ଠକନ୍ଦନେତ୍ରସ୍ୟ ଅଶେଷନକଣ୍ଠଂ କ୍ଷିତ୍ରିସାଧନତାଂ ଦାଟତ୍ଧାରସ୍ୱରୁ କାଳାନ୍ତଦନନ୍ଦଃ କୁସୁମେଦସଦ୍ଗୁଣଃ ତମାଳାଗନ୍ଧବୃନ୍ଦଃ ତମାଳା-ଶମସ୍ୟ ତମାଳଭତ୍ରେଃ ତୁଣଃ କାନ୍ତିତିଦ ନୂତନସ୍ୟ ତ ଅସ୍ୟ ହରିଃ ଶାପାଦ୍ୟାସେ ହେଳକଦମ୍ବସମୀପେ ବର୍ତ୍ତିତ ଇଭ ଶେଷଃ । ହେ ସଖି, କୁତଃ ସମାଦତଃ ସନ୍ନିଧେଃ ଧୀରତାସ୍ୟାଃ ନ୍ୟାଯଃ ଅବଲମ୍ବନଂ ଯଶ୍ଚିନ୍ତ କର୍ମଣି ତତ୍ ଯଥା ତଥା କୃତତାସ୍ୟା ସହୃତପିତ୍ର୍ୟଥଃ ଗତନମସ୍ତ୍ୟା ଶାନ୍ତିମତ୍ୟା ଦୂଶୀ ଚଳନ୍ତୀ ସପିବ ଅଚଳିତସ୍ୟ ଲତ୍ୟର୍ଥଃ ।

ଲଳିତା ସାଧ୍ୱୀନାଂ ଇଭ ଦଣ୍ଡସ୍ୟ ସ୍ୟଂସ୍ୟାଃ ଅଙ୍ଗସୌରଭସ୍ୟ ଲବ୍ଧ୍ୟା ପ୍ରାପ୍ୟା ଅତିବୃଦ୍ଧଂ ଅନଙ୍ଗମଙ୍ଗଳସଙ୍ଗୀତଂ କାମୋଦୀପନକସଙ୍ଗୀତଃ ଯେନ, ଯଥାଶ୍ରୁତଃ ମଧୁବିବଶାଂ ଭୃଙ୍ଗଶାଂ ନକରଃ ସମ୍ପଦ ତସ୍ୟ ବୀକାନ୍ତସ୍ୱବାଳାହସ୍ତେଣ 'ଭୃଙ୍ଗ-ଦ୍ୱାରି 'ହରଧର୍ଭିତ୍ତାପୂର୍ବେ କଳୁଷିତସ୍ତେ ଅଧରଂ ହରେଃ ଚକ୍ଷୁଷସ୍ୟ ଲୋଚନ-ଗୋଚରସ୍ୟତସ୍ୟ ଅସ୍ୟାଂ ସ୍ତ୍ରୀତ୍ୱଂ ଦର୍ଶୟିତ୍ୱା, କୁସୁମନଚସ୍ୟସ୍ୟ ସ୍ପୃଷ୍ଟସମ୍ବନ୍ଧସ୍ୟ ଅବଚସ୍ୱଃ ତସ୍ୱନଂ ତସ୍ୟ ସମ୍ବଦ୍ଧ୍ୟମାନନପ୍ରେନ ସ୍ପୃଷ୍ଟତସ୍ୟନବ୍ୟାଜେନ ଲତ୍ୟର୍ଥ ତତଃ ଲତିକାନ୍ତିଂ ଅନ୍ୟାଂ ଲତାଂ ପ୍ରତି ଲଳିତାସ୍ୟାଂ ସତ୍ୟଂ—

ଅନୁବାଦ—ଯେ ମନ୍ଦହାସରେ ଗୋପକୁଳବାଳାମାନଙ୍କର ଧୈର୍ଯ୍ୟ ଲୋପ କର ଥାଆନ୍ତି, ସେହି ଘନଘନକାନ୍ତି ତମାଳଶ୍ୟାମ ସୁନ୍ଦର ହେଳକଦମ୍ବ ମୂଳରେ ବସି-

ମଦଦ୍ୱିରଦ-ମଥିତକୁନ୍ଦ, ଗୁଞ୍ଜିତ ମଦୋତ୍ଫୁଲ୍ଲ ଆମୋଦ,
ଫୁଲ୍ଲପଦ୍ମଗ ଶ୍ରୀଅଙ୍ଗରାଗ ବାସ,
ମୃଗାଙ୍କଶୀକ ମଞ୍ଜରି ଚୁମ୍ବି ଧାବଲ୍ୟ ପରକାଶ;
ମଧୁମାଦକ ଗୁଣପୂରିତ କୋକିଳ କଳଘୋଷ,
ମଣିମଣ୍ଡିତ କଙ୍କିଣୀଯୁତ · ମଞ୍ଜୁ ମଞ୍ଜୀର ଭୂଷାଭିଷିକ୍ତ
ରସନା ରଣତ୍କାର ଶ୍ରବଣ କଲା ଉତ୍କଳ ରୋଷ ।୨।
ମଧୁ ମଧୁର ବଧୂ ଅଧର କାନ୍ଦଣ୍ଡବର ବଦନାମ୍ବୁଜ,
ବିମ୍ବ ଚୁମ୍ବନ ଭ୍ରୂଁ କୃତ ସ୍ତନମେଳା,
ମୃଦୁ ମଲ୍ଲିନ ଧ୍ୱନି ଜନନ କଲ୍ପି ତୋଡ଼ଶେଳା,
ମତ୍ତହଂସ, ମଣି, ବଳୟ ଶ୍ରେଣୀ ରଙ୍ଗିଲା ହୋଇ ଖେଳା;
ମନୋଜ୍ଞ କୃଜ୍ଜଣୀଭୂଷଣସ୍ତୁ, ମିଶିତ ହେଉ ହେଉ ସମସ୍ତ
ମାର ମନ୍ତ୍ରଭଣ କୀ ନାଳ୍ପି ହେଲା ଅଣଯୁତଦାଳା ।୩।
ମଧୁର ଦାନ ସେ ବନ ରଙ୍ଗ—ଗଟେକି ଗଣିଲା ସୁନ ବାସ୍ପା,
ବସିଲେ ସର୍ବ ଗନ୍ଧର୍ବମାନେ ତାନେ;
ମ'ତ ତାଣ୍ଡବ ଭଙ୍ଗୀରେ ଦେବଦାସୀଏ ସାବଧାନେ,
ମର୍ଦ୍ଦଳ ଘୋଷ ହେଲା ତ୍ରିଦଶ ମଣ୍ଡଳେ ସବୁସ୍ଥାନେ,
ମୁକୁଳ ପ୍ରାପ୍ତ ହେଲା ହିତେଳ—ମାନସ୍ତୁ ମ୍ଳାନ ଗଲେ ମାନବ,
ଶ୍ରୀ ଜଗଦେବ ନନ୍ଦନନ୍ଦନ ସେ ମହୋତ୍ସବ ଧ୍ୟାନେ ।୪।

ଜନନୟନମୋହନ ରୂପ ଧାରଣ କରି ଅବସ୍ଥାନ କରୁଅଛନ୍ତି । ହେ ସଖି, କୃତ୍ରିମରୂପେ ଧୈର୍ଯ୍ୟ ଧାରଣ କରି ଅନନ୍ୟମନା ଦୃଷ୍ଟିରେ ସେହି ରୂପକୁ ଧ୍ୟାନ କର ।

ଲଳିତା ଏହା କହି ସ୍ମିତମୁଖ ବ୍ୟାଜରେ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କୁ ଦେଖାଇଦେଇ ଅନ୍ୟ ଲତା ଆଡ଼କୁ ଚାଲିଗଲେ । ରାଧା ସେହି କୁଞ୍ଜରେ ରହିଲେ, ସେହି କୁଞ୍ଜରେ ତାଙ୍କର ଅଙ୍ଗସୌରଭରେ ଆକୃଷ୍ଟ ହୋଇ ଭ୍ରମରମାନେ ବିବିଧ ଲଳିତସ୍ଫୂର୍ତ୍ତି କାମୋଦୀପକ ମଙ୍ଗଳ ସଙ୍ଗୀତ ଆରମ୍ଭ କରିଦେଲେ । ଏହି ସମୟରେ "ମଧୁରେ ମଦ ମଦ ହୋଇ ଗନ୍ଧବହ ପ୍ରସରିଲା"—ଇତ୍ୟାଦି ।

---

(୪) ମଧୁରେ—ବସନ୍ତରେ, ଗନ୍ଧବହ—ମଳୟପବନ, ମକରନ୍ଦ-ସେବେ—ମକରନ୍ଦ ବା ପୁଷ୍ପମଧୁ ସେବାରୁ, ମାରେ—ମାର ଅର୍ଥାତ୍ କାମର

ଜୁବାଗିବାକୁ, 'ମିଳତ—ଭ୍ରମର, ଲତାଦମ୍ଭବନିତା—ଲତାମାନେ ଯାଙ୍କ ବନିତାସ୍ଥାନୀୟ, 'ଲତାରୂପିଣୀ ସ୍ତ୍ରୀମାନେ; ମଧୁରଜକ—ସୁବର୍ଣ୍ଣ, ମହେନ୍ଦ୍ରନୀଳ—ଇନ୍ଦ୍ରନୀଳମଣି, ମଧୁସ୍ଫୁରଣମଧୁ—କିରଣଶୋଭିପୂର୍ଣ୍ଣ, ମଞ୍ଜୁ—କାନ୍ତି, ସମର—ବିସ୍ତାର, ସଞ୍ଚାର; ସୁଷମା—ପରମ ଶୋଭା, ଲୋଚନବାରିରୂହ—ଚକ୍ଷୁରୂପ ପଦ୍ମ; ମଦନ—କାମୋଦ୍ଦୀପନା ହେତୁରୁ । ଇଙ୍ଗ୍ରେ—(ଗ୍ରାମ୍ୟ ଶବ୍ଦ) ପରସ୍ପର ମିଶ୍ରଣ ବା ଏକତ୍ର । ମତ୍ତ—ଦେଉଳ, ରାଜୀବିମ୍ବ—ପଦ୍ମ, ସାତ୍ତ୍ୱିକ—ସ୍ତମ୍ଭ, 'ସ୍ୱେଦ, ରୋମାଞ୍ଚ, ସ୍ୱରଭଙ୍ଗ, କମ୍ପନ, ବୈବର୍ଣ୍ଣ୍ୟ, ଅଶ୍ରୁ ଓ ମୂର୍ଚ୍ଛା ଏହି ଆଠ ପ୍ରକାର ବିକାର । ମୁଦ୍ରା—ମଦ୍ଦାଦେବ, ମୁଦ୍ରିତସ୍ତନ ଅକ୍ଷୟ ଚାପ—ତଳଗୋଟି, ମଧ-ତ୍ରିଭଙ୍ଗମଧ୍ୟ—ମଝିରେ ତା ଦ୍ୱାରା ଦଣ୍ଡା ହୋଇଥିବା, ମୂର୍ଚ୍ଛିତ—ବର୍ଦ୍ଧିତ, ବିସ୍ତାରିତ; ପୃଷ୍ଠ—ପୃଷ୍ଠଭାଗ, ଶ୍ରୀଅଙ୍ଗସୁରବାସ—ଶ୍ରୀଅଙ୍ଗସୌରଭ, ମୃଗଲାଞ୍ଛନମଣି—ଚନ୍ଦ୍ରକାନ୍ତ କିରଣ, କୁନ୍ଦଧାବଲ୍ଲୀ—କୁନ୍ଦ ପୁଷ୍ପ ଧବଳତା, ମଞ୍ଜୀର—ନୂପୁର, ଶିଞ୍ଜିତ—ଝୁଣୁ ଝୁଣୁ ଧ୍ୱନି, (ଅଳଙ୍କାର ଶବ୍ଦ) । ରଶନା—ଅଣ୍ଟାସୂତା ବା ଚନ୍ଦ୍ରହାର, ନୀଳ—ଶ୍ରେଣୀ, ଲେଖ; ଉଦନାମୃତ—ଓଷ୍ଠ, ଟୁଙ୍କୃତ—ଟୁଁ ଟୁଁ ଶବ୍ଦ, କଳକଣ୍ଠ—ମନୋହର ଅସ୍ପଷ୍ଟ ଗଦ୍‌ଗଦ ଶବ୍ଦ ବା ଅବ୍ୟକ୍ତ ମଧୁର ଧ୍ୱନି, ନନ୍ଦନବନ—ନନ୍ଦନ କାନନ, ଉପାତଟେ—ଭୂମଣ୍ଡଳରେ, ପୁନର୍ବର୍ଷୀ—ପୁଷ୍ପବୃଷ୍ଟି, ମାତି—ପ୍ରମୋଦିତ ହୋଇ, ଦେବଦାସୀଏ—ଅପ୍‌ସରାମାନେ, ମର୍ଦ୍ଦଳଘୋଷ—ମୃଦଙ୍ଗ ଶବ୍ଦ; ତ୍ରିଦଶମଣ୍ଡଳେ—ସ୍ୱର୍ଗରାଜ୍ୟରେ ।

(ପ୍ରକୃତିରୂପିଣୀ ରାଧାଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ପୁରୁଷରୂପୀ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କର ମିଳନାରମ୍ଭରେ ଅକସ୍ମାତ୍ ବସନ୍ତ ଋତୁର ଆବିର୍ଭାବ ହେବାରୁ କବି ବର୍ଣ୍ଣନା କରୁଅଛନ୍ତି) । ପ୍ରଥମେ କଦମ୍ବନିକୁଞ୍ଜର ପ୍ରାନ୍ତସ୍ଥଳରେ ବସନ୍ତକାଳୀନ ମଳୟାନିଳ ଧୀରେ ଧୀରେ ପ୍ରବାହିତ ହେଲା । ପୁଷ୍ପମାନଙ୍କରୁ ମକରନ୍ଦ ବହିବାରୁ କୋକିଳମାନେ ମଦମତ୍ତ ପଞ୍ଚ କାମୋଦ୍ଦୀପନା ହେତୁରୁ 'କୁହୁ କୁହୁ' ଶବ୍ଦ କଲେ । ଭ୍ରମରମାନେ ଲତାରୂପିଣୀ ସ୍ତ୍ରୀମାନଙ୍କ ମୁଖରେ ମିଶି ଅର୍ଥାତ୍ ଦଳ ଦଳ ହୋଇ ମାଇଲେ (ଆକ୍ରମଣ କଲେ) ବା ଗୁଣୁ ଗୁଣୁ ଶବ୍ଦ କରି ଦଳ ଦଳ ହୋଇ ଲତା ଉପରେ ବସିଲେ, ସେ ବନ ପ୍ରଦେଶ ରାଧିକାଙ୍କର ସ୍ୱର୍ଣ୍ଣବର୍ଣ୍ଣ ତେଜ ଓ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କର ଇନ୍ଦ୍ରନୀଳମଣି ସଦୃଶ ନୀଳବର୍ଣ୍ଣ କିରଣଜାଳର ସଞ୍ଚାର ଶୋଭାରେ ଭୂଷିତ ହେଲା । ପଦ । ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ ଲୋଚନରୂପ ପଦ୍ମ ମିଳିତ ହେଲା, ଅର୍ଥାତ୍ କୃଷ୍ଣ ଓ ରାଧାଙ୍କର ଦୃଷ୍ଟିଚକ୍ଷୁ ମିଳିଗଲା ବା ଦୁହେଁ ଦୁହିଙ୍କୁ ଦେଖିଲେ, କାମୋଦ୍ଦୀପନା ହେତୁରୁ ଶ୍ୟାମଳ ତେଜ (କୃଷ୍ଣଙ୍କର) ଓ ଗୌରତେଜ (ରାଧାଙ୍କର) ସଂଯୁତ ଲଭି ଅର୍ଥାତ୍ ପରସ୍ପର ଏକତ୍ର ହୋଇ ମିଶିଗଲା । ତରୁଣୀ ଭ୍ରମର ନୂତନ ପଦ୍ମ ପାଇଲା କି ? ସ୍ନେହ (ପ୍ରେମ) ମାନସଭେଦ ଓ ଅଙ୍ଗଭେଦ ପ୍ରସଙ୍ଗର ଭଙ୍ଗକୁ ବଳିଲା (ପଛାଇଲା), ଅର୍ଥାତ୍ ସ୍ନେହାଧିକ୍ୟ ହେତୁରୁ ମାନସିକ ପ୍ରଭେଦ ଓ ଶାରୀରିକ ପ୍ରସଙ୍ଗର ପ୍ରଭେଦ

(୩) ସ୍ଥାପସ୍ମିତାନନସମସ୍ତାଙ୍କୁରିତାଣ୍ଡପାଣ୍ଡାତ୍
ସ୍ତମ୍ଭଃ ସମାକୁଳକଣ୍ଟକବଲ୍ଲଭୂଣାଂ ଜନାନାଂ ।
ଭୂର୍ଯ୍ୟାଦିବସ୍ତୁକବଳୀକୃତସତ୍ପଟଲେଖା,
ଦୃଷ୍ଟେଲୋଚ୍ଛଳାଂ ଶ୍ରମସ୍ତମସ୍ତ୍ୱବନାନ୍ତ ଭେଜୁଃ ।

ସ୍ନିଗ୍ଧପଲ୍ଲବିତାଂ ମାଳାମିବ ଶୋଣୋଷ୍ଠୀଂ ମଣିମିବ, ଘନସାନ୍ଦ୍ର ଜଳଭାଂ ଚନ୍ଦ୍ରକାମିବ; କେଳୀଦଳଲତୋଲ୍ଲସିତାଂ ପତ୍ରାଜାନମିବ, ମୁକ୍ତେନ୍ଦ୍ର ମୁଗ୍ଧାଙ୍ଗଲ୍ୟାଂ ମୂର୍ତ୍ତାମିବାନଙ୍ଗସଙ୍ଗରଙ୍ଗମଙ୍ଗଳମସ୍ୱାସ୍ତିବାଚନସ୍ତୋତ୍ରସ୍ୟାଂ ଲୁପ୍ତସ୍ତ୍ରୀପଦ୍ମମାବେଶ୍ୟ କୃଷ୍ଣଃ ।

ଭୂମିଗଲା ଅର୍ଥାତ୍ ଦୁହିଁଙ୍କର ଦେହ ଓ ମନ ଏକ ହୋଇଗଲା । ଜଡ଼ତା, ଅଶ୍ରୁ ଓ ମୂର୍ଚ୍ଛା ଏହି ଶେଷ ତିନି ଗୋଟି ସାତ୍ତ୍ୱିକଭାବର ମିଳନ ହୋଇଗଲା, ଅର୍ଥାତ୍ ଦେଖାଗଲା ନାହିଁ । କେବଳ ପ୍ରଥମ ପାଞ୍ଚଗୋଟି ଅର୍ଥାତ୍ ସ୍ତମ୍ଭ, ସ୍ୱେଦ, ରୋମାଞ୍ଚ, ସ୍ୱରଭଙ୍ଗ ଓ ବେପଥୁ (କମ୍ପନ) ରହିଗଲା, ମହା-ଆନନ୍ଦ-ଦାୟୀ ଦୁହିଙ୍କ ମନକୁ ମତ୍ତାଇ ଦେଲା ଅର୍ଥାତ୍ ସାନ୍ଦ୍ର ପ୍ରେମରସରେ ପ୍ଲାବିତ ବା ଅଭିଭୂତ କରିଦେଲା ॥ ମତ୍ତଭ୍ରମରୀମାନଙ୍କ ସଙ୍ଗୀ ଚଞ୍ଚଳ ହୋଇଥିବା ଭ୍ରମରଙ୍କ ପଦ୍ମମାନଙ୍କର ସୁବାସ ମିଶ୍ରିତ ପଦ୍ମରେଣୁ ସଙ୍ଗେ ମିଶି ଯେପରି ଦିଗୁଡ଼ିଗରେ ବ୍ୟାପ୍ତ ହୋଇପାଏ ସେହିପରି ପରସ୍ପର ଅନୁସ୍ୱାରବର୍ଜିତ ସେମାନଙ୍କ ସ୍ତ୍ରୀଅଙ୍ଗସୌରଭ ଦିଗ୍‌ଦିଗରେ ଚହଟି ଗଲା; ତୁଳା ପରି ଶୁଭ୍ର ବର୍ଣ୍ଣ ଚନ୍ଦ୍ରକିରଣ ପ୍ରକାଶିତ ହେଲା; ବସନ୍ତର ଉନ୍ମାଦନା-ଗୁଣପ୍ରକାଶକ କୋକିଳର କୁହୁ କୁହୁ ଶବ୍ଦ ଶୁଣାଗଲା । ମଣିଖଚିତ କିଙ୍କିଣୀର ନାଦ ସଙ୍ଗେ ମନୋହର ନୂପୁରଧ୍ୱନି ଓ କଟିମେଖଳାର ରଣରଣ ଶବ୍ଦ ଉଠେଇବାକୁ ଶୈଳ କର ନେଲା ବା ଲୋପ କରିଦେଲା । ୨ । ମଧୁପାନ ପୂର୍ବରୁ ବଧୂଙ୍କଠାରୁ ଅଧର ଓ ଯଶୋଧରଙ୍କର ଓଷ୍ଠଦ୍ୱୟଙ୍କର ଅଧରବିମ୍ବର ଚୁମ୍ବନଜନିତ ଚୁହାଁର ଶବ୍ଦର ଏକତ୍ର ମିଳନ ହେଲା, କୋଳରେ କ୍ରୀଡ଼ା ଆରମ୍ଭ ହେବାରୁ ଇନ୍ଦ୍ରନୀଳମଣି ଖଚିତ କଙ୍କଣମାନେ ଉଚ୍ଚସ୍ୱରେ ଶବ୍ଦିତ ହେଲେ, ତେଣୁ ସେହି ସବୁ କଙ୍କଣ-ଶ୍ରେଣୀରୁ ମଧୁର ଧ୍ୱନି ଅର୍ଥାତ୍ ଅବ୍ୟକ୍ତ ମଧୁର ଧ୍ୱନି ଜାତ ହେଲା, ପରସ୍ପରଙ୍କର ଅମୃତ ତୁଲ୍ୟ ମନୋହର ଶୃଙ୍ଗାରବାକ୍ୟ ଯଥାକାଳରେ ମିଶ୍ରିତ ହେଉ ହେଉ (ଆଦାନପ୍ରଦାନ କରି ଯାଉ ଯାଉ) କନ୍ଦର୍ପର ମହତ୍ତ୍ୱ ଗଲା କି ନାହିଁ ଏହା ସନ୍ଦେହ ହେଲା ଜାତ ହେଲା, ଅର୍ଥାତ୍ ଦମ୍ପତୀଙ୍କ ପରସ୍ପର ପ୍ରତି ଅମୃତମୟ ଶୃଙ୍ଗାରବାକ୍ୟ ପ୍ରୟୋଗ କଲାବେଳେ ତାଙ୍କର ମହତ୍ତ୍ୱ ଲୋପ ହେଲା କି ଅଛି ରହିଲା ଏହି ସନ୍ଦେହ-ଯୁକ୍ତ ମନରେ ଜାତ ହେଲା, (ସେ ମିଳନରେ କାମଦେବଙ୍କର ଗର୍ବ ଶୂନ୍ୟ ନ ଥିଲା, ପ୍ରକୃତ ଆଧ୍ୟାତ୍ମିକ ଓ ପବିତ୍ର ପ୍ରେମହିଁ ସେଠାରେ ବର୍ତ୍ତିତ ଥିଲା) । ୩ । ସେହି ବନପୂର୍ଣ୍ଣ ଭୂଖଣ୍ଡରେ ସ୍ୱର୍ଗର ନନ୍ଦନକାନନକୁ ପ୍ରତିକୃତି

ହେଲା; ସ୍ୱର୍ଗରେ ଗନ୍ଧର୍ବମାନେ ଗାନରେ ରତ ହେଲେ, ଦେବନାରୀମାନେ ପ୍ରେମୋନ୍ମତ୍ତ ହୋଇ ଅତି ସାବଧାନତା ସହ ନୃତ୍ୟ କଲେ ଏବଂ ସେଠାରେ ସର୍ବତ୍ର ସୁଦର୍ଶନ ହେଲା; ଏହି ପ୍ରକୃତସୁନ୍ଦରଙ୍କ ମିଳନରେ ସ୍ୱର୍ଗ, ମର୍ତ୍ତ୍ୟ, ପାତାଳ ଏହି ତିନି ଲୋକର ଅଧିବାସୀମାନଙ୍କର ମନ ପରିତୃପ୍ତ ହେଲା ପରି ଜଣାଗଲା । ଭଗବାନ ବ୍ରଜନନ୍ଦନ ସେ ମହୋତ୍ସବର ଧ୍ୟାନରେ ସମସ୍ତ ପାପମାନଙ୍କୁ ଧ୍ୱଂସ କଲେ । ୮ ।

ଟୀକା — ଶ୍ରୀମଦ୍ଭାଗବତସ୍ୟ ସ୍ୱର୍ଣ୍ଣସମ୍ପୁଟସ୍ୟ ଯା ପୀତମୟୂଖଲେଖା ସୈବ ଘନକୋଣକାନ୍ତି ସ୍ୱଭାବଭୂତା ଇତ୍ୟର୍ଥଃ, ପୁନଃ କାଳୋପଲାଂଶୁଦେହଂ ଲକ୍ଷ୍ମଣାଳମୟୂଖମୟଂ ସ୍ୱଭାବଭୂତଂ ଇତ୍ୟର୍ଥଃ, ତେନଃ ମଦ୍ଧଃ, ପ୍ରାତଃ ସାକ୍ଷ୍ଲେନ ସମାବୃତା ସନ୍ତୁଷ୍ଟା କେବଳ ଏବ କୃଷ୍ଣ ତତ୍ତ୍ୱଃ ତେଷାଂ ତେଷାଂ ଜନାନାଂ ପ୍ରାପଞ୍ଚିକଂ ସାଂସାରିକଂ ଅନ୍ଧତମସଂ ଗାଢ଼ଧ୍ୱାନ୍ତଂ ଯତ୍ତ୍ୱନ୍ ତଦୋତ୍କଟସ୍ୟ ଅନ୍ତୋଃ ରୂପସ୍ୟ ସମାଜକୃତସ୍ୟ ଇତ୍ୟର୍ଥଃ ପିତଭେଦେ ଗର୍ଭେ ଯଃ ପାତଃ ପତନଂ ତସ୍ମାତ୍ ଅବନାସ୍ତୁ ରକ୍ଷଣାସ୍ତୁ ଅସ୍ମ ଦବତ୍ତୁ । ସ୍ୱଭାବାକୃଷ୍ଣମସ୍ତଂ ତେଜଃ ସଦାସ୍ୱରୂପକୃତ୍ତୁ ଇତ୍ୟର୍ଥଃ ।

ସିନ୍ଧୁରା ବାଳକେନ ଅଦାତ୍ତୁପଦ୍ମକ୍ଲାଂ ପଦ୍ମାତ୍ ଲିପ୍ତାଂ ମାଳାମିବ ପୁଷ୍ପଭୂଷିତାମିବ, ଶାବକେନ ଲଙ୍ଘିତାଂ ଦୃଷ୍ଟାଂ ଜଣିମିବ, ଭମରା ବାହୁଣା (ସରୋଜୀ ଧ୍ୱାନ୍ତେ ଗୁଞ୍ଜେ ଭମଃ) ଅଦୋ ଶୁଦ୍ଧାଂ ତସ୍ମାତ୍ ଗଳଦାଂ ମୁକ୍ତାଂ ଚନ୍ଦ୍ରକାଂ କୌମୁଦୀମିବ, ଗଜେନ୍ଦ୍ରେଣ ଦଳଦାଂ ମର୍ଦିତାଂ ଉତ୍ପଟିତାଂ ତ୍ୟକ୍ତାଂ ସରୋରୁହାଂ ପଦ୍ମନୀମିବ, ମୃଗେନ୍ଦ୍ରେଣ ସିଂହେନ ଗୃହୀତାଂ ଆକ୍ରାନ୍ତାଂ ପଶ୍ଚାତ୍ ମୁକ୍ତାଂ ମୃଗୀଂ ହରିଣୀମିବ, ଅନଙ୍ଗରଙ୍ଗରଙ୍ଗୈଃ କନ୍ଦର୍ପସମରକ୍ରୀଡ଼ା ସୈବ ମଙ୍ଗଳମହୋତ୍ସବାଙ୍ଗଣସ୍ତୁ ତେନ ଅଧ୍ୟାସ୍ତାଂ କ୍ଲାନ୍ତାଂ ତାଂ ରାଧାଂ ଭୂୟଃ ପୁନଃ ଅବଲୋକୟନ୍ ଶୋଭାଙ୍କୃତ୍ୟ କୃଷ୍ଣଃ ବଲ୍ଲୀତ ଶେଷଃ ।

ଅନୁବାଦ — ଶ୍ରୀରାଧାଙ୍କ ସ୍ୱର୍ଣ୍ଣାଭ କାନ୍ତିମାଳା ଓ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କ ଶରୀରର ଘନନୀଳକାନ୍ତି ତେଜ ପୁଞ୍ଜ, ସଂସାରର ଘୋରମୋହାନ୍ଧକାର ଦ୍ୱାରା ଜୀବମାନଙ୍କର ବିବେକବୁଦ୍ଧି ସମାବୃତ ହୋଇଅଛି, ସେହି ଜୀବମାନଙ୍କୁ ମୋହରୂପ ଜୁପଗର୍ଭରେ ପଡ଼ିବାରୂପ ଦୁର୍ଦ୍ଦଶାରୁ ରକ୍ଷା କରୁ; ଅର୍ଥାତ୍ ରାଧା ଓ କୃଷ୍ଣଙ୍କ ତେଜୋଦ୍ୱୟ ମୋହାନ୍ଧ ଜୀବମାନଙ୍କୁ ମୋହକୂପରୁ ରକ୍ଷାକରୁ ।

ସିଂହ ଶିଶୁ ଧରି ଛାଡ଼ିଦେଇଥିବା ଫୁଲମାଳ ପରି, ଶାବରେ ଲଙ୍ଘାଯାଇଥିବା ମଣିପରି; ରାହୁ ଗ୍ରାସରୁ ମୁକ୍ତ ଚନ୍ଦ୍ରିକା ପରି, ମତ୍ତହସ୍ତୀ ଦଳନରେ ଛିଡ଼ିଯାଇଥିବା ପଦ୍ମିନୀ ପରି, ସିଂହ ଧରି ଛାଡ଼ି ଦେଇଥିବା ହରିଣୀ ପରି, କାମକ୍ରୀଡ଼ାରଙ୍ଗରେ ଅଧ୍ୟାସ୍ତପ୍ରାୟା ରାଧାଙ୍କୁ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ କୋଳରେ ବସାଇ କହୁଅଛନ୍ତି— "ହେ ରାଧାଙ୍କର ରେ" ଇତ୍ୟାଦି ।

ଯ

ରାଗ—ମୁଖାରୀ

ଯୋଷାବର ରେ, ଯଥାର୍ଥରେ ଜାଣ ମୁଁ ତୋହର ରେ,
ଯାମଳକୁଧରନିକରପୟୋଧର ମରଦନଅ ସୁକର ରେ । ପଦ ।
ଯାବକ ତୋ ପଦକଞ୍ଜର ସମଦଗଜଗତି ମୋ ଶେଖର ରେ,
ଯତୀନ୍ଦ୍ରସମାଧିଶ୍ରେଣୀ ତୁ ବନ୍ଧ ମୁଁ ରଙ୍କମାନଙ୍କ ଧନ ରେ । ୧ ।
ଯମକ କି ତୁହି ପୂର୍ଣ୍ଣଚନ୍ଦ୍ରମୁଖି ମୋ ମହାଶୂନ୍ୟଦଶାର ରେ,
ଯହିଁ ସମ ଦବା ଚିନ୍ତାମଣି ଅବା ମୋ ଭବେ ଦେଲୁ ସୁଧାରବେ । ୨ ।
ଯୁବତୀକଦମ୍ବଶିଖା ଅବଲମ୍ବ ହୋଇଲୁ ଯେତେ ନାଗର ରେ,
ଯୁକ୍ତିକୁ ସଲକ୍ଷ ହେତୁ ଅତି ଶୁଭ ହୋଇ ପଡ଼େ ପଞ୍ଚଶର ରେ । ୩ ।
ଯମୁନାବାହିନୀଶିବଲ୍ଲଭ ବଶୀ ଅତନୁ ଅନାଇବାର ରେ,
ଯଶ ଭଣି ନଦୀପଙ୍କର୍ଲିକୁ ଭୁଜା କଟିଭଙ୍ଗୀ ତ ନିବାର ରେ । ୪ ।
ଯଉବନଧାକୁମନର ଶିରେ ରଖି ଧିର ନୁଆଁଇଲେ କଳ୍ପାନ୍ତରରେ,
ଯୁଗଳ ବାହୁକୁ ହର ଅନୁଗ୍ରହ ଉଦ୍ଧୂର୍ତ୍ତ-ପୁରନ୍ଦରରେ । ୫ ।

(ଯ) ଯୋଷାବର—ନାରୀରତ୍ନ, ଯଥାର୍ଥ—ପ୍ରକୃତ, ଯାମଳକୁଧରନିକରପୟୋଧର—ଯାଆଁଳା ବା ଯୋଡ଼ା ପର୍ବତ ପରି ସ୍ତନ, ମରଦନଅ—ମର୍ଦ୍ଦନଯୋଗ୍ୟ, ଯାବକ—ଅଳତା, ପଦକଞ୍ଜର—ପଦପଦ୍ମର, ସମଦଗଜଗତି—ମତ୍ତଗଜଗମନା, ଶେଖର—ଶିରୋଭୂଷଣ, ଯତୀନ୍ଦ୍ରସମାଧିଶ୍ରେଣୀ—ହେ ମହାଯୋଗୀଙ୍କର ଯୋଗବନ୍ଧକାରିଣୀ, ଯମକ—ପୁନରାବୃତ୍ତି, ସୁଧାରବେ—ଅତି ଆଦରରେ, ଯୁବତୀକଦମ୍ବଶିଖା—ଯୁବତୀସମୂହଶ୍ରେଷ୍ଠ, ଅବଲମ୍ବ—ଆଶ୍ରୟ, ନାଗର—ରସିକ, ସଲକ୍ଷ ହେତୁ—ସାକ୍ଷୀ ଚିହ୍ନ, ନିବାର—ନିବାରଣ ।

ହେ ନାରୀରତ୍ନ, ମୋତେ ଯାଆଁଳା ପର୍ବତ ପରି ଦେଖା ଯାଉଥିବା ତୋ ସ୍ତନଦ୍ୱୟର ମର୍ଦ୍ଦନଯୋଗ୍ୟ ସୁକର ବୋଲି ପ୍ରକୃତରେ ଜାଣେ । ପଦ । ହେ ମତ୍ତଗଜଗମନା, ତୋ ପାଦପଦ୍ମର ଅଳତା ମୋର ଶିରୋଭୂଷଣ ସ୍ୱରୂପ, ହେ ମହାଯୋଗୀଙ୍କର ଯୋଗବନ୍ଧକାରିଣୀ, ତୁ ବନ୍ଧ ଅର୍ଥାତ୍ ମୁକ୍ତାବାକୁ ଭଳି ପ୍ରିୟ ଅଟୁ, ଏବଂ ମୁଁ ମହାଦରିଦ୍ର ପରି । ହେ ପୂର୍ଣ୍ଣଚନ୍ଦ୍ରମୁଖି, ତୁ ମୋ ମହାଶୂନ୍ୟଦଶାର ପୁନରାବୃତ୍ତି ଅଟୁ କି ? ଅର୍ଥାତ୍ ଶୂନ୍ୟଦଶା ଆସିଲେ ସତ୍ପ୍ରଭାବ ସୁଖ ଯେପରି ପୁନଃ ପୁନଃ ମିଳିଯାଏ, ତୁ କ'ଣ ମୋର ସେହିପରି ? ଅଥବା, ହେ ସଖି,

(ଙ) ଅଦ୍ୟପ୍ରଭୃତ୍ୟନଳସେନ୍ଦୁସହୋଦରାସ୍ୟେ,
ଦାସ୍ୟେ ଭବାମ୍ୟହମହର୍ନିଶମେବ ଯୁକ୍ତଃ ।
ଅଙ୍ଗୋ ଲତା ନ ଗଣୟତ୍ୟଳିକଂ ଯଥାଲେ-
ର୍ବାଲେ ମମ ତ୍ୱମପି ତତ୍ ସତତଂ କ୍ଷମସ୍ୱ ॥

ଇତ୍ଥଂ ପ୍ରତ୍ୟଙ୍ଗତ୍ରୟସ୍ୟୋଦ୍ଭୂତଗର୍ବୋଦ୍ଧତଭୁଜାଦ୍ୟକାରବଚମଧୁରଶ୍ଚୈଃ ସତତ୍କୃଷ୍ଣଚନ୍ଦ୍ରପ୍ରତିମ ଚେଷ୍ଟାପ୍ରସୃତିଭିର୍ମୁଗ୍ଧବଦନୀଭିଃ ଶ୍ରୀନାଥଲବ୍ୟଗନ-ଗାଙ୍ଗେନିଷ୍ଠା ଜାବସାନ ସ୍ମୃତଂ ଜଗଦାସ୍ୟଂ ନୀଳୋଦବେଳମଞ୍ଜୁଳନୀଳଦୃଷ୍ଟ୍ୟାଭି ନିଲୀୟ କାଶିତ୍ ବ୍ରଜଦେବୀ ।

ତୁ ଅଣ୍ଡ ଯତ୍ନରେ ଯେଉଁ ପ୍ରେମରୂପକ ଚିନ୍ତାମଣି ସଞ୍ଚୟ କରି ରଖିଥିଲୁ, ତୁମା ହାତରେ ତାକୁ ଅନାଦରରେ ଅର୍ପଣ କଲୁ କି ? ହେ ଯୁବତୀସମୂହଶ୍ରେଷ୍ଠ, ତୁ ଯେବେ କନ୍ଦର୍ପ ପୋଡ଼ି ଅଗ୍ନିରୁ ହେଲୁ, ତେବେ ଅନ୍ଧ କୃଷ୍ଣ ହୋଇ ଏବେ କନ୍ଦର୍ପ ଯୁଦ୍ଧ କରିବାକୁ ବାଞ୍ଛା ଥିବୁ ଅର୍ଥାତ୍ ମୋ ସଙ୍ଗେ ଯୁଦ୍ଧ କରିବାକୁ ମଦନ ତା ପାଖକୁ ଥିବୁ; ମୁଁ ତା ସଙ୍ଗେ ଯୁଦ୍ଧ କରିବାକୁ ପ୍ରସ୍ତୁତ ଅଛି । ମୋର ଆଉ ମଦନକୁ ଡର ନାହିଁ । ୩ । ବୃନ୍ଦାବନୀ ଯମୁନା ନଦୀକୂଳରେ ଜାତ ହୋଇଥିବା ବଣ ଅର୍ଥାତ୍ ବନକୁ ଅବନୀ ଅର୍ଥାତ୍ ପୃଥିବୀ ବା ଗୋଲାପୁରୀ ରଚନା କରିବାରେ (ବୃନ୍ଦାବନ କରିବାରେ) ଯଶ ରଖି (କୃତକାର୍ଯ୍ୟ ହୋଇ) କନ୍ଦର୍ପଶରକୁ ନିବାରଣ କଲୁ; ଅଥବା ଏ ବନର ଅଧିଷ୍ଠାତ୍ରୀ ଦେବତା ବୃନ୍ଦାଙ୍କ ଅନୁଗ୍ରହରୁ ଏ ଯମୁନାକୂଳ ବନ ବୃନ୍ଦାବନରେ ପରିଣତ ହେଲା, ସେ ସନ୍ତୋଷ ହେଲେ ଏବଂ ମୁଁ କନ୍ଦର୍ପଧାରୁ ରକ୍ଷା ପାଇଲି । ୪ । ଯଶୋଦାନନ୍ଦନ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କର ଏହି କଥା ଶୁଣି ଲଜ୍ଜାରେ ରାଧା ମୁହଁ ତଳକୁ କଲେ । ହେ ଯୁବତୀବନ୍ଦ୍ୟ (ରାଧାକୃଷ୍ଣରୂପୀ), ଅପରାଧ ପ୍ରଭୁଙ୍କ ଅନୁଗ୍ରହ କର । ୫ ।

ଟୀକା—ଅନଳଃ ନିସ୍ତବରଣଃ ଯଃ ଇନ୍ଦୁଶ୍ଚନ୍ଦ୍ରଃ ତସ୍ୟ ସହୋଦରଂ ତତ୍ତୁଲ୍ୟଂ ଆସ୍ୟଂ ବଦନଂ ଯସ୍ୟ ତତ୍ ସମ୍ବୋଧନେ; ଅୟି ଶରଚ୍ଚନ୍ଦ୍ରାନନେ, ଅଦ୍ୟପ୍ରଭୃତି ଅଦ୍ୟାରଭ୍ୟ ଅହର୍ନିଶଂ ଅହୋରାତ୍ରଂ ସତତଂ ଭବଦାସ୍ୟେ ଭୃତ୍ୟତ୍ୱେ ଯୁକ୍ତଃ ନିଯୁକ୍ତଃ ଅସ୍ମି ଏବ । ଅୟି ବାଲେ, ଯଥା ଯେନ ପ୍ରକାରେଣ ଲତା ପୁଷ୍ପିତା ଭୂତ୍ୱା ତାବତ୍ ଅଳେଃ ଭ୍ରମରସ୍ୟ ଅଳୀକଂ ମନ୍ତୁଃ ଆଗଃ ଅପରାଧଂ (ଆଗୋଽପରାଧୋ ମନ୍ତୁଶ୍ଚ ଇତ୍ୟମରଃ, ଆଗଃ ଶବ୍ଦଂ କ୍ଲୀବେ) ନ ଗଣୟତି ମନସି ନ ଧତ୍ତେ ତ୍ୱମପି ମମ ତତ୍ ଆଗଃ ସତତଂ କ୍ଷମସ୍ୱ, ଯଥା କୁସୁମବସନ୍ତିତା ପୁଷ୍ପଲତା ଭ୍ରମରସ୍ୟ ଚୁମ୍ବନପରିରମ୍ଭଣାଦିଜନିତଂ ଅପରାଧଂ ନ କ୍ଷମତେ ଦଧାତି ତଥା ମଦଙ୍ଗସଙ୍ଗଲିପ୍ସା ତ୍ୱମପି ମମାପରାଧଂ କ୍ଷମ ନ ଧାସ୍ୟସୀତି ମେ ପ୍ରାର୍ଥନା ।

ର

ରାଗ—କେଦାର

ଈଷାଳସା ରେ, ବସି ସୁଖି ଏ ଡ ଦୋଳନ୍ଦୋଳା ରେ । ପଦ ।
ଋଷ୍ଟର୍ମା ଚୁମ୍ବନ ଇଚ୍ଛା ଆଶାରେ, ରାଜୀବ ପ୍ରଫୁଲ୍ଲ କେତକୀ କାଶାରେ । ୧ ।
ଋତୁନାଥ ସମର ପ୍ରଶଂସାରେ, ରମଣୀ ବେନ ବସନ୍ତ ସହାରେ । ୨ ।
ଋସନ୍ତ ଲସିତେ ମିଳା' ନିଶାରେ, ରଙ୍ଗଣୀ ଶେଷ ରେ ଏ କି ଦଶା ରେ ।୩।
ଋମଣୀୟ ହେମକୁ ମୁଦ୍ଭୁଶା ରେ, ରଚିଲୁ କେତକୀ କଳକଟେ ମଷାରେ । ୪ ।
ଋତୁ'ନା ଅଦେଶ ଅଭି ଲଷାରେ, ରସାବୃଷ୍ଟିକୁ ନିଧାକୁ ଶଶୀ ରେ । ୫ ।
ଋଜାଅନ୍ତର୍ଗତ ଏ ଭାଷା ରେ, ରହେ ଏବେ ଚିତ୍ତେ ହେଜ ନୂତ ରେ ।୬।

ଇତ୍ଥଂ ଅନେକ ପ୍ରକାରେଣ ସ୍ୱୀୟାସ୍ୟୁଃ ଅଙ୍ଗ ଅଙ୍ଗଂ ସ୍ୱତ ପ୍ରତ୍ୟଙ୍ଗଂ ଚସ୍ମିନ୍ ଚୁମ୍ବନାଂ ଉଚ୍ଚସ୍ୟୁଃ ହଟୁଚଃ ତସ୍ୟ ଚର୍ଣ୍ଣା ଭଜନୀ ତତ୍ସ୍ୟା ଉଜବ୍ଧତାଃ ସ୍ଫୁରିତାଃ ଯେ ଚୁମ୍ବନ୍କାରାଃ ତେଷାଂ ଚମତ୍କାରଣୈଃ ଅନନ୍ତଜାଗ୍ୟାନନ୍ଦୈଃ ସଚ୍ଚନ୍ଦ୍ରାଃ ପ୍ରେମପୂର୍ଣ୍ଣା ଶୃଙ୍ଗାରସ୍ୟୁଃ ତାସାଂ ସଃ ପରିମାନପୂର୍ଣ୍ଣତ୍ୱଂ ତସ୍ୟ ଆକ୍ରୋଚସୂଚିତୈଃ ଅନ୍ତସ୍ମରପ୍ରାନ୍ତେଃ ମୃଦୁଲୈଃ କୋମଳୈର୍ବଚନୈଃ ପୁନଃ ତୈଳାଞ୍ଚଳଃ ପଦ୍ମପ୍ରତି-ଶାଣ୍ଡିକାପ୍ରାନ୍ତସ୍ରାଃ ଏବ ବ୍ୟଞ୍ଜନଂ ତସ୍ୟ ବୀଜନୈଃ ସଞ୍ଚାଳନୈଃ ଅଙ୍ଗଃ ନିସ୍ତାରଣ ଶେଷଃ, ଯଦାସ୍ୟାଂ ରଜନ୍ୟାଂ ଆସନ୍ନଂ ସମୀପବର୍ତ୍ତୀ ଅବସାନଂ ଶେଷଃ ଯସ୍ୟାଃ ତସ୍ୟାଂ ପ୍ରତ୍ୟଂ ମଞ୍ଜୁଲା ମନୋହାରିଣ୍ୟଃ ଯାଃ କେଳିକୁଞ୍ଜୈଃ ଲତାଗେହାଃ ତା ଏବ ନଳସ୍ୟଃ କାୟୁଞ୍ଜ ତସ୍ୟ ଦ୍ୱାରଦେଶେ, ବାଚସ୍ପ୍ରଭିକଦେବୀ ସାଧାଚିତ୍ତସମ୍ପଣୀ ନିଜସ୍ୟ ଭଜସି ସ୍ମୃତ୍ୱା କଥୟତି ତେତ ।

ଅନୁବାଦ—ହେ ପୂର୍ଣ୍ଣଚନ୍ଦ୍ରମୁଖି, ଅଛଠାରୁ ଚନ୍ଦ୍ରନ ସର୍ବଦା ତୋ ସୃତର ବୋଲି ମୋତେ ଜାଣିବୁ, ଲତା ଯେପରି ଭ୍ରମରର ଚୁମ୍ବନାଦିଜନିତ ମହାଅପରାଧକୁ ଧରେ ନାହିଁ, ହେ ସୁନ୍ଦରି, ତୁ ସେପରି ମୋର ସମସ୍ତ ଅପରାଧକୁ ସର୍ବଦା କ୍ଷମା କରିବୁ ।

ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ ରାଧିକାଙ୍କର ପ୍ରତ୍ୟଙ୍ଗକୁ ଚୁମ୍ବନ କଲାବେଳେ ଉଠିବା ଧ୍ୱନିର ଶବ୍ଦରେ ଅନିର୍ବଚନୀୟ ଆନନ୍ଦ ଜାତ ହେଲା, ଏହିପରି ମନୋହର ଶୃଙ୍ଗାରକଥାପୂର୍ଣ୍ଣ ସୁମଧୁର ବାକ୍ୟ କହୁଁ କହୁଁ ଏବଂ କାକପକ୍ଷତରେ ବାନ୍ଧି ହୋଇ ହୋଇ ରାତ୍ରି ପାହିଗଲା । ଏହି ସମୟରେ ଜଣେ ବ୍ରଜାଙ୍ଗନା ସେହି ମନୋହର କେଳିକୁଞ୍ଜ-କୁଟୀର ଦ୍ୱାରଦେଶରେ ଅଟକି ହୋଇ ରାଧାଙ୍କୁ ସମ୍ବୋଧନ କରି କହିଲେ—"ଈଷାଳସା ରେ" ଇତ୍ୟାଦି ।

(୭) ଅନାଦୃତ୍ୟାଲୀନାଂ ପ୍ରିୟବଚନମାଲାମଘଟିନାଂ,
ଦଧାତ୍ ପ୍ରେମ୍ଣଃ ଶ୍ରଦ୍ଧାର୍ଗଳମିବାଙ୍ଗୁଷ୍ଠମପି ସଖି ଚେତ୍ ।
ଇଦାନୀମଥ୍ୟାତ୍ମାବନମବନୀଭୂଷାଙ୍ଘ୍ରି ସୁଷମେ,
ଯଥା ଲୁପ୍ତାତ୍ ସତ୍ୟାନ୍ ଲୁଣ୍ଠ କୁଶଳପତ୍ନ୍ୟାମ୍ୟଧିସିତଂ ॥
ତତସ୍ତଦାକର୍ଣ୍ୟ କର୍ଣ୍ଣାବ୍ୟର୍ଣ୍ଣବୃତ୍ତି ଭୁର୍ଣ୍ଣଙ୍ଗୀତସ୍ଥୋଲଲୋଚନା ଦାହୋତ୍ତୀର୍ଣ୍ଣସ୍ୱର୍ଣ୍ଣସାବର୍ଣ୍ଣ୍ୟପୂର୍ଣ୍ଣବର୍ଣ୍ଣା ଶୀର୍ଣ୍ଣନବ୍ୟବଦୋଷ୍ଠାଦାଭବେଲଭା ସା ପ୍ରକାର୍ଣ୍ଣମାଲ୍ୟମୁତ୍ଥାପ୍ୟ ସଖୀସମୀପଂ ଜଗାମେତ୍ୟର୍ଥଂ ଗତ ।

---

(୬) ହେ ରସାଳସା—ରସାପ୍ତକ୍ୟ ଯୋଗ୍ୟ ଅଳସ୍ୟପ୍ରାପ୍ତ; ରବ୍ୟୁଆଶା—ପୂର୍ବଦିଗ; ସ୍ୱଗାବେ—ପଦ୍ମମାନେ; କୋଷରେ—ଯୋଷରେ; ମସାରେ—ନୀଳମଣି ମଧ୍ୟରେ; ରସାରେ—ପୃଥିବୀରେ; ରସାଲୁହରୁ—ଦୂରଙ୍ଗୁ; ମୁସାରେ—ବିନା ଅଛିରେ ।

ହେ ରସାଳସା, ରସି ଅର୍ଥାତ୍ ରସରେ ଅନୁରକ୍ତ ହୋଇ ମଧ୍ୟ ଏ କ ଲୋକକଥା (କହକହ) ହେଲୁ । ଯଦ । ପୂର୍ବଦିଗ ଆକାଶକୁ ଏବେ ରକ୍ତିମା ବୃନ୍ଦି ଲଭିଣି ଅର୍ଥାତ୍ ପୂର୍ବାକାଶ ଅରୁଣ ବର୍ଣ୍ଣ ଧରିଲାଣି ଏବଂ ପଦ୍ମମାନେ ଯୋଷସ୍ତରେ ମୁଦ୍ରିଲେଣି । ୧ । ଏ ସମୟରେ କେଉଁ ସ୍ତ୍ରୀ କାମକ୍ରୀଡ଼ାର ପ୍ରଶଂସାରେ ଅନୁରକ୍ତ ନ ହୁଅନ୍ତି ? ଅର୍ଥାତ୍ ରମଣୀଗଣ କାମ-ସମୟରେ ଉତ୍ସୁକ ହୋଇ କାମ ଦେବଙ୍କୁ ପ୍ରଶଂସା କରିବାରେ ଲାଗିଥାନ୍ତି । ୨ । ମାତ୍ର ରାତ୍ରିରେ ଯିବା ରସିକମାନେ ରହନ୍ତି, ରାତ୍ରି ଶେଷରେ ଏ କି ଦଶା ଉପସ୍ଥିତ ହେଉ; ଅର୍ଥାତ୍ ରସିକମାନଙ୍କର ରତକ୍ରୀଡ଼ାର ବେଳ ଯିବା ରାତ୍ରି, ରାତ୍ରି ପାହିଗଲାଣି, ତେବେ ସୁଦ୍ଧା ତୋର ରତକ୍ରୀଡ଼ା ଶେଷ ହେଉ ନାହିଁ । ୩ । ହେ ସୁନେତ୍ରା, ସୁନ୍ଦର ସୁବର୍ଣ୍ଣକୁ (ସୁନ୍ଦର ସୁବର୍ଣ୍ଣ ସଦୃଶ ତୋ ଶରୀରକୁ) କେଉଁ ଗୁଣରୁ ସେ ମସାର ମଧ୍ୟରେ (ଇନ୍ଦ୍ରନୀଳମଣି ଭଳି କୃଷ୍ଣଙ୍କ ଶରୀରରେ) ରଖିଲୁ ? (ସୁବର୍ଣ୍ଣ ମଧ୍ୟରେ ଯିବା ନୀଳମଣିକୁ ରଖାଯାଏ, ନୀଳମଣି ମଧ୍ୟରେ ସୁବର୍ଣ୍ଣ କିଏ ରଖିଛି ମ ?) । ୪ । ପୃଥିବୀରେ ଆଉ ଥାଉ ବା ଅନବାଦ ନ ରଖ, ରସାଲୁହରୁ (ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କ ଶରୀରରୂପ ବୃକ୍ଷରୁ) (ତୋ ଅଙ୍ଗରୂପ) ଲତାକୁ ଖସା ଅର୍ଥାତ୍ ତାଙ୍କ ଆଲିଙ୍ଗନ ତ୍ୟାଗ କର । ୫ । ଅସ୍ତଦୁର୍ଗର ଶୁଆ ଏହାକୁ ଲକ୍ଷ୍ୟରେ ଜଣେଇ ଦେଲେ, ଏବେ ବିନା ଅପରିରେ ବାହାରୁ ଥା । ୬ ।

ଟୀକା—ହେ ସଖି, ଅଲୀନାଂ ସଖୀନାଂ ଅଘଟିନାଂ ' ଦୋଷାନନ୍ତ ପ୍ରିୟବଚନମାଲାଂ ସୁମଧୁରବାକ୍ୟାବଳୀଂ ଅନାଦୃତ୍ୟ ଦଧାତ୍ ପ୍ରେମ୍ଣଃ ପ୍ରିୟତମସ୍ୟ ଶ୍ରଦ୍ଧା ଏବ ଅର୍ଗଳଃ ତେନ ନିବଦ୍ଧଂ ଯଥାସ୍ୟାତ୍ ତଥା ଲୁଣ୍ଠସି ଚେତ୍ ଅବନେଃ ପୃଥିବ୍ୟାଃ ଭୂଷା ଅଳଂକାରସ୍ୱରୂପା ଅଂଘ୍ରି ସୁଷମା ପାଦଶୋଭା ଯସ୍ୟାଃ ତସ୍ୟା ସମ୍ବୋଧନେ, ଯଥା ଇଦାନୀଂ ଅସ୍ମାକଂ ଅବନଂ ଅସ୍ମଦ୍ରକ୍ଷଣଂ ଲୁପ୍ୟାତ୍ ତଥା

ଗ

ରାଗ—ଶଙ୍କରାଭରଣ—ଅବକାଶ

ଗଲାଣି ରାତି, ଗତକି ମୁଁ ଗଲିଣି ସରି ।
ଗୁଣ୍ଠିଲୁ କାହିଁ ଶ୍ୟାମ ହେ ଦଇ ମୋ କିଶୋରୀ । ପଦ ।
ଗଣି ତୁମ୍ଭଙ୍କୁ ପ୍ରାଣବନ୍ଧୁ ଭଳି, ଗେହକଳସାରେ ଯେବେ ଯିବା ସରି,
ଗସିଣ ଯେବେ ପାଇ ଶରଧା ଦାଉ, ଗର୍ବିଲି ଅପଣଙ୍କୁ କେଣ୍ଟୁ ଆଜି । ୧ ।
ଗଣ ଗଣ ଗୁଣ ଅଛନ୍ତି ମୋର, ଗଲନ ଅଧ ଲୁଣ୍ଠା ସକଳ ଭର,
ଗଉରବ ଲୁବ୍ଧ ମଧ୍ୟ ଭଳକ, ଗେଲିଦିଅ ଦେବେଗ ନ ଦେଖ ଗେଳକ । ୨ ।
ଗେଲୁ, ଗୁଳ୍ମକବନ ଶିଥିଳାଅ, ଗଢା ଗନ୍ଧରେ ଗହନେ ପଳାଅ,
ଗଢିଲୁ ଲତା ମୁକୁଟ ଶିଖଣ୍ଡେ, ଗଜ ଭଳି ଗୋଟେ ଦେଖିଲେ ଦାଣ୍ଡେ । ୩ ।
ଗଣାଇଛ ଦୃଷ୍ଟ ଦେଉଁ ସମୟେ, ଗଢିବ ସିନା କାଳି ପ୍ରଦୋଷରେ,
ଗପି ଅଣ୍ଟିଛ ଥିବା କୃପାଶିକ୍, ଗହୁଁଅଛି କେତେକ ଦେଖିଲ ହେ ବନ୍ଧୁ । ୪ ।
ଗଳଚା ବୋଲୁଛି ଯେ ଜାଳୁଅଛୁ, ଗଢେ ଦୁଃଖ ଉଷ୍ଣିଅଛୁ, ମୁଁ ବାଛୁ,
ଗଧୁ କରଦେବ ଦେଖିବା ସରଣି, ଗେଣ୍ଡୁଧର ଅଙ୍ଗଦୁର୍ଗର ଭରଣି ।

କୃଶାଂ କ୍ଷୀଣାଂ ସମସ୍ତାନାଂ ଶତ୍ରୂଣାଂ ଅସ୍ୟାନ୍ତସ୍ଥିତଂ ଶକ୍ତିଂ ନ କାମିନି ... ଯଥା ତଥା ମୃତ୍ୟୋଃ କୁରୁ, ଏବଂ ଧର୍ମାତ୍ କୁରୁ ଯଥା ଶତ୍ରବସ୍ତୁ ନ ହସିଷ୍ୟନ୍ତି ଅନୁରକ୍ତା ଚ କୃତଘ୍ନ୍ୟେତ୍ୟର୍ଥଃ ।

ତତଃ ମଦନତ୍ରସ୍ତଂ ତତ୍ ଆକର୍ଣ୍ଣ୍ୟ ଶ୍ରୁତ୍ୱା କର୍ଣ୍ଣୟୋଃ ଅଗ୍ର୍ୟଂ ସମୀପଂ ପ୍ରାପ୍ତଃ ଇତି କର୍ଣ୍ଣାକର୍ଣ୍ଣିତ୍ୱାଦିତି ଆକର୍ଣ୍ଣବସ୍ତୁତେ ଇତ୍ୟର୍ଥଃ ତୂର୍ଣ୍ଣଂ ଯଥା ସ୍ୟାତ୍ ତଥା ବୀତିକ୍ରୀଡ଼ା ସ୍ନେହେନ ତସ୍ମିନ୍ ସ୍ନେହେନେ ଯସ୍ୟାଃ ସା, ଆକର୍ଣ୍ଣବସ୍ତୁତେଷୁ ନୟନା ଇତ୍ୟର୍ଥଃ, ଦାବାତ୍ ଅଗ୍ନିମଧ୍ୟାତ୍ ଉତ୍ତୀର୍ଣ୍ଣଂ ବହିର୍ଗତଂ ଯତ୍ ସ୍ୱର୍ଣ୍ଣଂ ତସ୍ୟ ସବର୍ଣ୍ଣସ୍ୟ ସ୍ୱବାଃ ସାବର୍ଣ୍ଣ୍ୟଂ ତେନ ସ୍ଫୂର୍ତ୍ତିଃ କାନ୍ତିଃ ଯସ୍ୟାଃ ସା; ତପ୍ତକାଞ୍ଚନବର୍ଣ୍ଣା ଇତ୍ୟର୍ଥଃ, ଶୀର୍ଣ୍ଣେ, ଯିନ କଞ୍ଚୁକେନୋଷ୍ଣାନସ୍ୟ ରତିକ୍ରୀଡ଼ାୟାଃ ଅଙ୍ଗଚେଷ୍ଟାଃ ଆଧିକ୍ୟଂ ଯସ୍ୟାଃ ସା ପୁଣ୍ଡ୍ରେକ୍ଷୁରତଭାମା ସା ରାଧା ପ୍ରଣିତଂ ନୃତ୍ୟନ୍ତଃ କାନ୍ତିମ୍ମଂ ମାଲ୍ୟଂ ଜନୟନ୍ତି ଯଥା ତଥା ଲୁବ୍ଧମାଲ୍ୟମିତ୍ୟର୍ଥଃ ଉତ୍ସାହ ସମାସନ୍ନଂ ସ୍ୱକୀୟଂ ସଲ୍ଲୀଳଂ ଚ କିଶୋରେଶ୍ୱରଂ ନିକୁଞ୍ଜଂ ପ୍ରତି ବଦନ୍ତି ଇତି ଶେଷଃ ।

ଅନୁବାଦ—ହେ ସଖି, ସଖୀମାନଙ୍କର ଏତ କଥାକୁ ଆଦର ନ କରି ଯେବେ ଶୀଘ୍ର ପ୍ରିୟତମଙ୍କର ସ୍ନେହପାଶରେ ଆବଦ୍ଧ ହୋଇ ପଡ଼ିଅଛୁ, ତେବେ

(ଲ) ଲମ୍ବଦମ୍ଭବଶାଲିନ୍ଂ ପ୍ରୀତି ପ୍ରୀତିଯୁକ୍ତ ଭଟ୍ଟୀ,
ଭାଳାଲ୍ଲାପଦପ୍ରତଶ୍ରେୟଙ୍କ ମୁଗ୍ଧ ମଣ୍ଡଳଶ୍ରୀଭାଷଳଂ ।

ଅନନ୍ତରନଦର୍ଶିସ୍ମୃତନୀଶ୍ୟନସ୍ତବନ୍ଧଭିତ୍ତିରଳଶ୍ୟନନପଦପାଶତର୍ଜନାନବଦି-ନିର୍ଶାଗଭବନଦଶାସ୍ତ୍ରାବକବନେବରଚରଣାପୂଟଧୂଲିଭର୍ପିନୁବାଦବାହ୍ୟପ୍ରୁବନ୍ଧକସ୍ତୁ-ରବଦକୁଦନ୍ତୁରମନରସ୍ଥାନପ୍ରଭୃଦଗାଳିପାଳିପ୍ରଣୀତିଶ୍ରୀକାନ୍ତୈର୍ଦମକଙ୍କ-ନଗାଦ୍ରୁକୁବନମ୍ରଦନାକ୍ରୂଢ଼ସ୍ତୁବପ ଦୋଷବୈଦାହ୍ୟନାୟବଗାହାଗରଭଗୋପୀ-ଜନାଦ୍ରବଣବଣଭକଲଦେଃ ପଦ୍ମଉଭ୍ୟମାଂସପ୍ରାନ୍ତଭକତ୍ରିମନବାଡ଼ମ୍ବରୈ-ସନ୍ତୁଦଢ଼ୟୋୟନ୍ତୁରଭଳେ ଶନୈର୍ନିଳୁଣ୍ଠାଳିଷ୍ଟାନ୍ତାଂ ଭାନ୍ତଂ ପ୍ରଭ ପଶ୍ୟଃ ।

ହେ ସୁନ୍ଦର, ଯେପରି ଶତ୍ରୁମାନେ ନ ହସନ୍ତି, ସେପରି ଅନୁରାଗ ଦେଖାଇବାକୁ ଯତ୍ନ କର ।

ଅନନ୍ତର ଏହି କଥା ଶୁଣି ସେହି ଆକର୍ଣ୍ଣବିସ୍ଫାରିତନୟନା, ଚନ୍ଦ୍ର-କାଞ୍ଚନବର୍ଣ୍ଣା ଲଳିତାଙ୍ଗୀ ସଖୀ ଫୁଲମାନଙ୍କୁ ଏଣେ ତେଣେ ଫିଙ୍ଗିଦେଇ ଲଜ୍ଜା ଓ ଭୟ ସହିତ ଉଠି ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କୁ କହିଲେ—"କଳାବଧୂ ହେ" ଇତ୍ୟାଦି ।

(ଲ) କଳାବଧୂ—କଳାପ୍ରିୟ; ପଡ଼ିଗଲି—ଅବସନ୍ନ ହୋଇଗଲି; ଲଗିଶାଢ଼ୀ—ପିନ୍ଧାଶାଢ଼ୀ; ଲସିବ—ଅବନତ ହେବ; ଜଞ୍ଜାଳ—ଅପବାଦର ଯନ୍ତ୍ରଣା; କେହି—ନଥିବ; ଲଲାମ—ଲଲାଟଭୂଷଣ; ଭୂଷା—ଅଳଙ୍କାର; ଗହନ—ବନ; ମୁକୁଟଶିଖଣ୍ଡେ—ମୟୂରଚନ୍ଦ୍ରମୁକୁଟରେ; ଲୟା—ଅଳକା; ଲୁଟିବ—ଲୁଟିନେବ; ଲାପୁ କରିଦେଇ—ଅପଦ.ନଜ କରିଦେବ; କେଶାଗ୍ର—ଲଜ୍ଜା, ଶଙ୍କା ।

ହେ କଳାପ୍ରିୟ ! ମୁଁ ଲାଜରେ ପଡ଼ିଗଲି, ହେ ଶ୍ୟାମ ମୋ ପିନ୍ଧା ଶାଢ଼ୀକୁ କୋଳ ଦେଇ ଲୁଚାଇ ଦିଅ । ହେ ! ତୁମ୍ଭକୁ ପ୍ରାଣବନ୍ଧୁରୂପେ ପାଇ ମୁଁ ଯେବେ ଲୋକସମାଜରେ ଅବନତ ହେବି ଏବଂ ଅପବାଦ ଯନ୍ତ୍ରଣା ପାଇ ନିତାନ୍ତ ନ୍ୟୂନ ହୋଇଯିବି, ତେବେ ମୁଁ ଆପଣଙ୍କୁ ଆଉ କିପରି ଲାଗିବି ? ଅର୍ଥାତ୍ ଆଜି ମୋତେ ତୁମ୍ଭ କିପରି ସମ୍ଭାଳିଲ ? ୧ । ମୋର ଲଳାଟ ଲଗ୍ନ ସ୍ୱେଦ ଅଛି; ମୋର ଲଲାଟଭୂଷଣ ପ୍ରଭୃତି ଅଳଙ୍କାର ସବୁ କର (ଯାହା କି ଅସ୍ତବ୍ୟସ୍ତ ହୋଇଅଛି, ତାକୁ ଯଥା ସ୍ଥାନରେ ସଜାଡ଼ି ଦିଅ), ମୋର ଭ୍ରୂଲତା ମଧ୍ୟରେ ଥିବା ତିଳକକୁ (ଯାହା ଲିଭିଯାଇଅଛି ଓ ଯାହାର ଲିଭିବା ଦାଣ୍ଡଲୋକେ ଦେଖିଲେ ନାନା ଅପବାଦ ଦେବେ ତାକୁ) ଲୋକ ଦେଖିବା ଆଗରୁ ଲେଖିଦିଅ । ୨ । ହେ କେଶ୍ୱ, ତୁମର ସୁନ୍ଦର ବାହୁପାଶକୁ ମୋ ଦେହରୁ ଫିଟାଇ ଦିଅ ଅର୍ଥାତ୍ ମୋତେ

ତୁମ୍ଭ ଅଲଙ୍କାରକୁ ମୁକ୍ତ କର, ବନ ମଧ୍ୟରେ ଲତା ଗହ୍ୱରରେ ଅର୍ଥାତ୍ ଲତାପୂର୍ଣ୍ଣ ଗହ୍ୱର ବନ ଭିତରେ ଶୀଘ୍ରରେ ଚାଲିଯାଅ । ତୁମ୍ଭର ମଧୁରଶୁଷ୍କ ମୁଖରେ ଅଳତା ଲାଗିଛି, ଲୋକେ ଦାଣ୍ଡରେ ଦେଖିଲେ ବଡ଼ ଲାଜ କଥା ହେବ । ୩ । ଯେଉଁ ରସରେ ଭୃଙ୍ଗ ଲଗାଇ ଅଛ ଅର୍ଥାତ୍ ଯେଉଁ ରସ ଅଙ୍ଗରେ ଶାଢ଼ୀ ଲୁଚାଇ ଏତେ କୌତୁକ କରୁଅଛ, କାଲି ସନ୍ଧ୍ୟାବେଳେ ସେ ରସ ଲୁଟି କରିବ ଅର୍ଥାତ୍ ସେ ରସ ଉପଭୋଗ କରିବ । (ଅଭ ମୋ ଶାଢ଼ୀ ଦେଇ ଦିଅ) କିନ୍ତୁ ହେ ବନ୍ଧୁଗଣ, ଅନ୍ତିକ ହୋଇଥିବା ଲୋକଙ୍କୁ ଏପରି ଲଜ୍ଜା କର ଅର୍ଥାତ୍ ଏମନ୍ତ ଅପମାନ କର, ହେ ବନ୍ଧୁ, ତୁମ୍ଭେ କେବେ ଲଜ୍ଜିଆ ହେଉଛ । (ଭାଲ ପକ୍ଷରେ ଅର୍ଥ—ଏହା ସ୍ୱୀକାର କଲେ ଶାଢ଼ୀ ଦେବ—ଏହା ହିଁ ଲଜ୍ଜା) । ୪ । ସେ ଲତା ଦ୍ୱାରରେ ଡାକୁଛି, ସେ ଲଜ୍ଜା ଲୁଚିକି, ଲଜ୍ଜେ ବୃକ୍ଷଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ମୁଁ ଛାଡ଼ି ଲତାଶେ ବୋଲି ବାନ୍ଧି ଅଛ । ସେ ମୋତେ ଦେଖିଲେ ଅଛି କହିଁ ଅପମାନିତ କରିଦେବ, ଅନନ୍ତର ରାଜା ଏହା କହିଲେ ।

ଟୀକା—ଯାତ! ପୂର୍ବୋକ୍ତ ଶ୍ଲୋକ ଧ୍ୱନ୍ୟତେ, କଚୌ କଟିଦେଶେ ଲମ୍ବଂ ଧମ୍ମିଲ୍ଲବନ୍ଧଂ ଅଲକ୍ତଂ ସର୍ବତୋରକ୍ତବର୍ଣ୍ଣଂ ଚ ଅମୂଦଂ ଅକାଶଂ ବସ୍ତ୍ରଂ ଚେତି ଧ୍ୱନ୍ୟତେ ପ୍ରାଚୀନଟତ୍ ଏତୌଯାତ୍ । ପୂର୍ବାପରଚୂର୍ଣ୍ଣିକାଳଙ୍କାରଗର୍ଭାର୍ଥଃ । ହେ ବାଳାନାଂ ସୁବତୀନାଂ ହୃଦୟସ୍ୟ ଚନ୍ଦ୍ରେଶୋ କଥଂ, ହେ ସୁବର୍ଣ୍ଣମାଳାମଦନେ-ଭାର୍ଥଃ ମଲ୍ଲକଣ୍ଠକାଞ୍ଚିଲଂ ମମ ବସ୍ତ୍ରକସ୍ୟ ଇତ୍ୟାଦିପରପର୍ଯ୍ୟାୟସ୍ୟ ଅର୍ଥଂ ସୂଚ୍ୟତେ ।

ଅମତେନେନ ଅନନ୍ତେନ ଅନଙ୍ଗସନ୍ଦୋହେନ ଭୂଷଣତ୍ୱୋଃ ଚନ୍ଦ୍ରସୂର୍ଯ୍ୟୟୋଃ ସ୍ୟନ୍ଦନଦେବଦର୍ଶନୟୋଃ ରଥାରୂଢ଼ସ୍ୟ କନକଦ୍ୱୈଃ ଅସ୍ୱର୍ଗୈଃ, ଜନ୍ମାସ୍ୱାଃ ସ୍ୱଦେହଃ ତରମଦଣାମ୍ବାଃ ଅବଧାନସ୍ୟ ପ୍ରାଗ୍ରକ୍ତୈଃ ଜନେନ ଚରସ୍ୟ ଅରଣ୍ୟଗୃହଣାଃ ତରଣୀସୁଧସ୍ୟ ବନ୍ୟକୁଳକୁଞ୍ଜସ୍ୟ ଧ୍ୱନିଗୋ ଯମୁନାଯାଃ ବାଃପୂରେଣ ଜଳପ୍ରବାହେ (ଅଧଃ ସ୍ତ୍ରୀ ଭୂମି ବାଦ୍ୟଂ ସନ୍ଦଂ କମନଂ ଜଳକ୍ରୀଡ଼ାସମରଃ) ବକଗୃନାଂ ଚନ୍ଦ୍ରକିରଣାନାଂ ଅବିକଚପଦ୍ମାନାଂ ପଙ୍କଜପଟଲାନାଂ ମଦନପାନେନ ମକରନ୍ଦ-ସ୍ୱାଦନେନ ପ୍ରମୁଦିତସ୍ୟ ପ୍ରମତ୍ତସ୍ୟ ଅଳିପାଳୀ ଭ୍ରମରପଂକ୍ତ୍ୟା ଦର୍ଶିତୈଃ କାନ୍ତଚନ୍ଦ୍ରୈଃ ଝଙ୍କାରୈଃ, ନନ୍ଦନବନଂ ଗୋପୁରଂ ପ୍ରତିଦ୍ୱାରଂ ଅବଲମ୍ବ୍ୟ ଅଗ୍ରତୋ ଯସ୍ୟ ତସ୍ୟ ବନ୍ଦନାଂ ସ୍ତୁତିପାଠକାନାଂ କଳ୍ପବୃକ୍ଷସ୍ୟ ସମୁଦ୍ରସ୍ୟ ସ୍ତବପାଠଗାଥାଭିଃ ପ୍ରଶସ୍ତିଗାନାତ୍ମକୈଃ, ବାହନ୍ୟାଂ ଯମୁନାୟାଂ ଅବଗାହ୍ୟ ଆଗତାନାଂ ଗୋପ-ଜନାନାଂ ଅନୁରଣରଣତ୍ କଙ୍କଣୈଃ ନୂପୁରଶିଞ୍ଜିତୈଶ୍ଚ ପରିରକ୍ଷ୍ୟମାଣୈଃ ମଣ୍ଡିତୈଃ ମିଶ୍ରିତୈରିବ ଯାବତ୍ ପ୍ରାଜ୍ଞଧନେଶ୍ୱରାଣାଂ ପ୍ରକଟଘୋଷଣବାଦ୍ୟ-ବିଶେଷାଣାଂ ଉଦାତ୍ତରବୈଃ ନାଦାଟୋପୈଃ ଅମ୍ବରତଳେ ଗଗନମଣ୍ଡଳେ ବ୍ୟାପ୍ତେ

ବ

ରାଗ—ସାବେରୀ

ଷତାଣ ବେଶ ମଞ୍ଜୁଳା ରେ ବାଳା, ବଦଘ ଶୁଭ୍ରସୁଶୀଳା.
ନୀଳବସ୍ତ୍ର ଅର୍ଦ୍ଧେ ଏକାଙ୍ଗ ଏକାଙ୍ଗ ହୋଇ ରତ୍ନ ଫୁଲ୍‌ଡୋଳା ରେ,
ଝଲାସକୁଣ୍ଡଳୀ ରେ, ବର୍ଣ୍ଣିଣାଳସୁଦ୍ଧସ୍ୱାରଶ୍ୱେଳା । ୧ ।
ବାଳକାଲ୍ଲି ବାସ ପଢ଼ ନର ଭାଳା, ବଣ୍ଟୁ ଥିଲ୍ଲ ଅନୁସର,
ଭଳସଣୀ ବନବନାରଜମ୍ବର ବେଢଳ ଯା ହୋଇ ପାଟଣାଉ ରେ,
ବସ୍ତୁର ଉ ଗୋଷ୍ଠୀ ରେ, ବରେଶ କାନ୍ତିକ ପ୍ରୀତ ଆଦର । ୨ ।
ବ୍ୟସ୍ତ ହୋଇ ଚିତ୍ତମାନ୍ତୁ ରେ ବାଳା, ଦ୍ରଶଟଣୀ ଉ ଧସ୍ତୁନ୍ତି.
ବମ୍ପଧରୁ ନବଯୌବନମାନଙ୍କୁ ବାଣ୍ଟିଲ ବା କାନ୍ତି କାନ୍ତି ରେ,
ବନ୍ମଥ ହୋଇଛୁ ରେ, ବାସ ପିକଆଜ ଘର କାନ୍ତି । ୩ ।
ବର୍ଣ୍ଣିକା ଅନାଇ ଦୂରୁ ରେ ବାଳା, ବାସରେ ଉ ଭସ୍ମ ଭଲ୍ଲୁ,
ବ୍ରଜେ ଅଳ ଶୁଣି ଅପିଲ ତ୍ରୁ ପୂର୍ଣ୍ଣ ଗନ୍ଧଶାନ୍ତ ଅପି ଘଲ୍ଲୁ ରେ,
ବଜଟେନ ସଂଅଲ୍ଲୁ ରେ, ଭଡ଼ ବାପମ ଏ ଯା ନ ଭଲ୍ଲୁ । ୪ ।
ବନସୁନସୁରସନ୍ତ ରେ ବାଳା, ବଟମୋହନ ଜାଳାବନ୍ତ;
ବଲ୍ଲୁପାଷ ହେବ ଚପଳୁ ଜାଣି ପଟେଶ ମଣ୍ଡିଲ ନ ଚିତ୍ତ ରେ;
ବଲ୍ଲବସୁବନ୍ତ ରେ, ବଟଣ ଅସ୍ତ୍ରଗର୍ଭଘରପନ୍ତ । ୫ ।

ଘନସ୍ତୁଟେ ଷଢ ଶଟୈଃ ନାଶକଂ ତଥା ସ୍ୟାତ୍ ତଥା ନିକୁଞ୍ଜାତ୍ କୁଞ୍ଜଲନାତ୍
ନସ୍ତ୍ରାଣାଂ ବନ୍ଧୁର୍ଗତାଂ କାନ୍ତାଂ ଋଗ୍ବାଂ ସ୍ତଚ ସଙ୍ଖ୍ୟ ପରିଶ୍ୱସନ୍ତୀଷ ଶେଷଃ ।

ଅନୁବାଦ—ମୁଦ୍ଦପଶ୍ରେୟ ନାମ୍ନିକା କଟିଦେଶରେ ପାର୍ଶ୍ୱ ରକ୍ତବର୍ଣ୍ଣ ବସ୍ତ୍ର ଦେଖାଉ ହେଉଛନ୍ତି, ଅର୍ଥାତ୍ ମୁଦ୍ଦପଗର ଆକାଶରେ ଅରୁଣଜ୍ୟୋତି ଦେଖାଗଲାଣି; ହେ ସ୍ୱଜନମାନସମୋହନ, ମୋ ବଣ୍ଟୁ ଭର ଘଣର ଶୁଭଦାଅ ।

ରାତିବଳନ୍ଧ ପରେ ମିଳନ ଆଶାରେ ଚକ୍ରବାକଦମ୍ପତି ଅତି ଆନନ୍ଦିତ ହୋଇ ରବ କଲେଣି. ବନ୍ୟକୁକ୍କୁଟମାନେ ପ୍ରଭାତସୂଚକ ଶବ୍ଦ ଆରମ୍ଭ କରି ଦେଲେଣି; ଯମୁନାଜଳ ତୀରାନ୍ତରେ ପ୍ରସ୍ଫୁଟିତ ପଦ୍ମମାନରେ ଭ୍ରମରବୃନ୍ଦ ମଧୁପାନ କରୁ କରୁ ଝଙ୍କାର କଲେଣି, ନନ୍ଦଙ୍କ ନଗର ଦ୍ୱାରଦେଶରେ ଥିବା ବୃଷମାନେ ପ୍ରବପାତ ଆରମ୍ଭ କଲେଣି; ଏହିସବୁ ଶବ୍ଦ ସଙ୍ଗେ ଓଁ ଯମୁନାକୁ ସ୍ନାନ୍ତ ଯାଉଥାଇ ଆସୁଥିବା

(ଚ) ଅଳି ଭୃଙ୍ଗଂ ଶିଖଣ୍ଡାଙ୍ଗଲତେଷ ସଦୃଶା ନାଳୀକନାଳ୍ୟଙ୍ଗନାମସ୍ତୀକାଙ୍କଂ,
ଅଗ୍ନାଳସଂସ୍କାର୍ଗଳସ୍ଥଗନ୍ଧା ସୈବଙ୍କୁମାରୀଃ କଥମଦ୍ୟ କୃଷ୍ଣଂ ।

ସାନ୍ଦ୍ରଃପ୍ରଣୟୁକାସ୍ୟପଦ୍ମଭାବୈର୍ବଲ୍ଲୁଭିର୍ବଚୋଏବମାଳୀନାମ ଲୀନାସ୍ୱାମଙ୍ଗେଷୁ କଳ୍ପିତାସ୍ୱା ଲୀଳାବିମର୍ଦ୍ଦବୃନ୍ଦାଙ୍ଗ୍ୟାମଙ୍ଗୀକୃତ୍ୟାଙ୍ଗସୌରଭଙ୍ଗସ୍ୟାଙ୍ଗଂ ଘ୍ରାଣସଙ୍କରନ୍ ସମୀରେଣ ପଥା ଭଦନ୍ତଭଦନ୍ତସମ୍ମାଧେନ ତାଭିଃ ସହ ତସ୍ୟାର୍ଭବସାଙ୍କୀର୍ଣ୍ଣ ଯମୁନାବାଃପ୍ରବିଷ୍ଟାସ୍ୱାଂ ରାଧାସୁମଙ୍ଗଳାଦାସଭଃ ସାର୍ଦ୍ଧୀପଣମୂଳିତେନଃ ସାନନ୍ଦଃ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଂ ପ୍ରତି ସସ୍ମିତଂ ।

ଗୋପୀମାନଙ୍କ ଅଳଙ୍କାର ଧ୍ୱନି ସଙ୍ଗେ ସ୍ୱଭାବସ୍ଥିତ କଣ୍ଠୀର ଶବ୍ଦ ମିଶି ଶୁଣାଗଲାଣି, ଏହି ସବୁ ଶବ୍ଦଦ୍ୱାରା ଆକାଶପୂର୍ଣ୍ଣ ହେବାରୁ ରାଧା ଧୀରେ ଧୀରେ କୃଷ୍ଣ ସଙ୍ଗରୁ ବାହାରିଲେ, ସେତେବେଳେ ସଖୀମାନେ ତାଙ୍କ ପରିହାସରେ କହୁଅଛନ୍ତି—"ବନେନ ବେଶ ମଣ୍ଡିଳା ତେ" ଇତ୍ୟାଦି ।

(ଚ) ବଲ୍ଲୀକିଳସ୍ୟ—ଲତାକୁଞ୍ଜସ୍ଥ, ବାସ—ଲୁଗା, କଳଧଣା—ଚଣ୍ଡିକା, ଅସାଧାରଣ; କ୍ୟସ୍ତ—ଇତସ୍ତତଃ ଲିପ୍ତ; ଚନ୍ଦ୍ରମାଳ—ଚନ୍ଦ୍ରର ଦଳିତ ଦ୍ୱାରା ଗଣ୍ଡସ୍ଥଳରେ ଅଙ୍କିତ ହୋଇଥିବା ମାଳର ଚିହ୍ନ, ତୁଣ୍ଡପଣ—ଶ୍ରେଣୀ ଶଷ୍ପ, ନବପଲ୍ଲବ—ନୂଆ ପତ୍ର, ରଚ୍ଛୁଅ—ଚିହ୍ନ, ଦୁର୍ଗନ୍ଧ; ବଲ୍ଲୀକା—ଲତାକୁ, ବାସରେ—ଦିନବେଳେ, ବିଜନେ—ନିର୍ଜନ ସ୍ଥାନରେ, ଭିନ୍ନସ୍ୱନସ୍ୱବସନ—ଭିନ୍ନ ଓ ଗନ୍ଧରେ ଜଗୁଣା, ଭଳାବଣ—ସ୍ୱୁସ୍ନିଗ୍ଧଜଗୁଣା, ବହୁଧାକ୍ଷଦେବବୈରୀ—ଶିବଙ୍କ ଶତ୍ରୁ, କାମ; ବଲ୍ଲବଧୂବଗ—ଗୋପାଙ୍ଗନା ।

ହେ ବାଳା, ତୁ ତ ଅତି ଶରୀର ବେଶରେ ସୁନ୍ଦର ହୋଇଅଛୁ ଏବଂ ନାନାବିଧ ପୁଷ୍ପମାଳାରେ ଜଗୁଣା ଅଛୁ, ଅଧିକନ୍ତୁରେ ଏକାକୀ ହୋଇ ତୁ କିପରି ଏ ବଣରେ ମିଳି ହେଉଅଛୁ ? ହେ ସଖି ତୁ ଗଳାସରେ ବଡ଼ କୁଶଳୀ ଅଛୁ ଏବଂ କୁଞ୍ଜବନରେ କ୍ରୀଡ଼ା କରିବାରେ ତୁ ବଡ଼ ଇଚ୍ଛୁକା । ୧ । ଆମ୍ଭେମାନେ ପିଲ୍ଲାଦିନରୁ ପିଲାଲୁଗା ଦେହରେ ଲଗି ରହିଲା ପରି ତୋତେ ଅନୁସରଣ କରିଥିଲୁଁ, କିନ୍ତୁ ତୋର ଏହି ଶଶିଙ୍କ ବନବିହାରକୁ ଇଚ୍ଛା ବେଳେ ତୁ ଯାହା ଆମକୁ ଏକାବେଳକେ ପାସୋରି ଦେଲୁ, ଏହା ବଡ଼ ଦୁଃଖର କଥା । ହେ ଗୋରି, କଳୁର ବିଲ, ସଂସାରରେ କେବେ କାହିଁକି ବଡ଼କୁ କରନ୍ତି ? ୨ । ହେ ସଖି, ତୋ ଗଣ୍ଡସ୍ଥଳରେ ଯେଉଁ ମାଳର ଚିହ୍ନସବୁ ଅଙ୍କିତ ହୋଇଅଛି, ସେଗୁଡ଼ିକ ତ କାହିଁକି ଲିଭିଯାଇ ପରି ଜଣା ଯାଉଅଛି ଏବଂ ଗଣ୍ଡଦେଶରେ ତ ଜଣ କ୍ଷତ ଦେଖାଯାଉଅଛି, ତୁ ତୋ ବନ୍ଧୁଫଳ ସ୍ୱରୂପ ଅଧରକୁ ନୂଆ ପତ୍ରମାନଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ଢାଙ୍କି (ଘୋଡ଼ାଇ) ରଖିଛି ଦେଉଅଛୁ କି ? (ତା ହୋଇ ନ ଥିଲେ ତୋ ରକ୍ତବର୍ଣ୍ଣ ଅଧର ଏପରି

ମଳୟ ପବନକୁ କାହିଁକି ?) ଅନ୍ୟର ମଧ୍ୟ ତୋ ପିକାଳିଙ୍ଗ ତ କାହିଁକି . ତୁଣ୍ଡୁଳା ହୋଇ ଯାଉଅଛ ? ତୁ ମଧ୍ୟ ବସ୍ତ୍ରସବେ ଲଗାଇ ଛାଡ଼ ଭଲ ପିନ୍ଧି ଥାଉ ? ୩ । ଅଭୁ ମଧ୍ୟ ନୂତନ ବନର ତୁ ସବୁ ଲତାକୁ ଦେଖି ଡରୁ ! ଆମ୍ଭେମାନେ ଆଜି ବୃନ୍ଦରେ ଶୁଣି ଅଛିଲୁଁ ଯେ, ତୁ ଦୁଷ୍ଟ ବାଟରେ ଦଉ ଅଛି ନିର୍ଜନ ବଟରେ ଝୁଲୁଛୁ; ତୁ ଯାହା ଅଛେ ତାକୁ ନାହିଁ ଏ ତ ବଡ଼ ବିଷମ କଥା ! ୪ । ହେ ସଖି, ତୁ ବିନସ୍ତ ଓ ଗାଛର ଅନ୍ୟସ୍ଥ ଫୁଲ ଅର୍ଥାତ୍ ତୁ ଯେପରି କେଶବାତ ଯେପରି 'ଗାଉନିଷୁଣୀ ଅଛୁ ଏବଂ ବଡ଼ ପ୍ରୀତି ନିକୁଞ୍ଜମାନଙ୍କର ମଧ୍ୟ ଦଶା ଅଛୁ, ତୁ ଗନ୍ଧ 'ସରର ଭ୍ରମରଗୁଞ୍ଜୀ ହୋଇ ଜଗତକୁ କାଶୀ ଯଗରେ ପୃଥିବୀକୁ ମଣ୍ଡିତ କଲୁ । ଅଶ୍ରୁପୂର୍ଣ୍ଣର ଗୁଣ ଶୋଭିତ ବନ୍ଦନା କରୁଅଛନ୍ତି । ୫ ।

ଟୀକା—ହେ ଶିଶୁଚାମ୍ପକଲତେ, ଶିଶୁଚମ୍ପକମିବ କୋମଳା ଅଙ୍ଗଲତା ଯସ୍ୟାଃ ତତ୍ ସମ୍ବୋଧନେ ହେ ଶିଶୁଚମ୍ପକକୋମଳାଙ୍ଗି, ଯା ତ୍ୱଂ ଅଗାଢ଼ଂ ମୃଦୁମପି ଆଲି-ଙ୍ଗନାନାଂ ସଖୀଜନାନାଂ ଆଲିଙ୍ଗନଂ ନ ସହସେ ଅତଃ ଶୋଭନକ୍ଷମା, ସା ଏବ ତ୍ୱଂ କଥଂ ଅଦ୍ୟ ଅକସ୍ମାତ୍ ଗାଢ଼ଂ ଯଥା ରତ୍ନାର୍ଗଲଯୁଗଂ ଅର୍ଗଲାବତ୍ ଗାଢବାହୁଯୁଗଂ ତେନ ଦୃଢା ନିପୀଡ଼ିତା ଅସି ଅତଃ ଇଦଂ କଷ୍ଟମ୍ ।

ପାନ୍ଥପ୍ରେୟସୀବିଲାପପରମ୍ପରାଭିଃ ଅତ୍ୟନ୍ତତୀବ୍ରତରେଣ ଶ୍ୱାସେନ ପଦ୍ମାସେନ ଚ ସନ୍ତପ୍ତୈଃ ଅଳିନାଂ ସର୍ବେଷାଂ ଉଦ୍‌ବେଗ ବଦ୍ଧୈଃ ଲକ୍ଷ୍ମ୍ୟା ଅଶେଷ-ଜନାସ୍ୟାଂ ସନ୍ତପ୍ତାୟାଂ, ତଥା କଳାକ୍ଷମର୍ଦ୍ଦନ କଳାପାଲଙ୍କନାଦନା ଭୁଜାଗ୍ରୟା ଭ୍ରଷ୍ଟା-ବସ୍ତ୍ରାୟାଂ ଶ୍ରାନ୍ତାୟାଂ ଅଙ୍ଗରାଗାଦ ସମ୍ଭାରଂ ତନ୍ମାର୍ଜ୍ଜନାର୍ଥ ସୁଗନ୍ଧଦ୍ରବ୍ୟଜାତଂ ଅଙ୍ଗୀକୃତ୍ୟ ଭୃଙ୍ଗଶ୍ରେଣୀବଲୟ ଶେଷଃ ତାଭିଃ ପଦ୍ମାସକାରିଣୀଭିଃ ସଙ୍କେତସ୍ଥଳଃ ସହ ସାଲସଂ ଧୀରଂ ଲଳିତ ବନ୍ଧନ୍ ସମୀରଃ ପବନୋ ଯସ୍ମିନ୍ ତଥୋକ୍ତେନ ଜଦମ୍ବାନାଂ ଗନ୍ଧଗ୍ରାହୀ ଜଦମ୍ବେନ ସମ୍ପନ୍ନେନ ସ୍ୱଭାବେନ ସଙ୍କାଶେନ ଯଥା ଗନ୍ଧା ଇତି ଶେଷଃ ଅବଗାହ୍ୟାସୁ ସ୍ନାନାର୍ଥଂ ସମ୍ଭୃତାସୁ ବାର୍ ସଲିଲେ ପ୍ରବିଷ୍ଟାସୁ ଶ୍ରାନ୍ତାସୁ ସର୍ବାସଂ ଅକସ୍ମାତ୍ ଜାତଃ ଦୃଢାଭ୍ୟୁପଗତଃ ସାଦରଃ ସଦର୍ପଃ ଧାର୍ମିକ-ମୁକ୍ତାନନଃ ମଧୁମଙ୍ଗଳଃ ଶ୍ରେଷ୍ଠଂ ପ୍ରତି ସଖ୍ୟଂ ଶ୍ଲେଷଭାବ୍ୟସମ୍ପନ୍ନଂ ବଦତୀତି ଶେଷଃ ।

ଅନୁବାଦ—ହେ ଶିଶୁଚମ୍ପକାଙ୍ଗି, ତୁ ତ ସଖୀଜନମାନଙ୍କର କୋମଳ ଆଲିଙ୍ଗନ ସହିପାରୁ ନାହିଁ, ସେହି କୋମଳାଙ୍ଗୀ ତୁ ଆଜି କପଟ ଗାଢବାହୁଯୁଗ ବାହୁ ଅର୍ଗଳରେ (କଳଣିରେ) ଅବରୁଦ୍ଧା (ବନ୍ଧା) ହେଲୁ ! ଓଃ, ଏ ବଡ଼ କଷ୍ଟର କଥା ।

ଆମ୍ଭମାନଙ୍କର ଏହି ପରିହାସ କଥାରେ ସଖୀ ଲଜ୍ଜାରେ ସଙ୍କୁଚିତ ହୋଇଗଲେ । ତାଙ୍କ ଶରୀର ଗନ୍ଧରସରେ ବଡ଼ କ୍ଲାନ୍ତ ହୋଇ ପଡ଼ିଥିଲା, ଧୀର ସମୀରଣ ପ୍ରବାହରେ ଆନ୍ଦୋଳିତ କଦମ୍ବବୃକ୍ଷମାଳୀର ସମୀପ ପଥରେ

ଶ

ଶ୍ୟାମ ଶିଖଣ୍ଡଚୂଳ, ଶ୍ରମ କି ଅଛଟାରେ ହେଲା ସଫଳ । ପଦ ।
ଶଙ୍ଖ ଶିପ୍ରା ରମା ଗନ୍ଧ କି ସହି, ଶମ୍ବରପରପୁର ଲଳା କି ଲୁଣ୍ଠି । ୧ ।
ଶ୍ରୀଅଙ୍ଗ ବେଶ କାହିଁ ଏପରି ଅଛି, ଶରଦଚନ୍ଦ୍ର ତୁମ୍ଭ ନାହିଁ କି ଲଜ । ୨ ।
ଶିଶୁ ହେଲେହେଁ ତୁମ୍ଭେ କଳଭ*ସରି, ଶଣକୋଶେୟଙ୍କି ହେଲ ଯେ ସାରି । ୩ ।
ଶିଖିପିଞ୍ଛାଙ୍ଗୀ ବାଳକେଳି କୁଠାରେ, ଶଙ୍କା ନ କଲ ସଙ୍ଗୀମାନଙ୍କଠାରେ । ୪ ।
ଶରମପ୍ରଦ ଅନୁସରଣି ହେଉ, ଶମନସ୍ୱସା-ତଟ-ଅଟବୀଲୁଲ । ୫ ।
ଶିର ସୁନ୍ଦର ଧରଣ ଯାବକ ବୋଲେ, ଶରଣ ବୋଲି କି [illegible] ପା ଭଜେ । ୬ ।
ଶପଥ ଶତ [illegible] କହନ୍ତି ସଙ୍ଗେ, ଶ୍ରୀ ବଳଦେବ [illegible] ଗୀତେ । ୭ ।

ଚନ୍ଦ୍ର ମାର୍ଜ୍ଜନ ପାଇଁ ସୁଗନ୍ଧ ଦ୍ରବ୍ୟମାନ ଧାରଣ କରିଥିବା ସେହି ସଙ୍ଗିନୀମାନଙ୍କ ସଙ୍ଗରେ ଯମୁନାକୂଳରେ ପ୍ରବେଶ କଲେ । ଏହି ସମୟରେ ସାର୍ବଭୌମ ପୂର୍ଣ୍ଣଙ୍କ ସୁତ ମଧୁମଙ୍ଗଳ ହଠାତ୍ ଉପସ୍ଥିତ ହୋଇ ହସି ହସି ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କୁ କହୁଅଛନ୍ତି—
"ଶ୍ୟାମ ଶିଖଣ୍ଡଚୂଳ" ଇତ୍ୟାଦି ।

(ଶ) ଶିଖଣ୍ଡଚୂଳ—ମୟୂରପୁଚ୍ଛମୁକୁଟଧାରୀ, ଶଙ୍ଖ—ଶଙ୍ଖ, ଶମ୍ବରପର-ପୁର—କାମଦେବଙ୍କ ରାଜଧାନୀ, ଲୁଣ୍ଠି—ଲୁଟି, କଳଭ—ଶିଶୁ ହାତୀ, ଶଣ-କୋଶେୟ—କୋମଳପ୍ରାଣ ଓଡ଼ୁଅ ଓ କୋମଳାଙ୍ଗୀ ସ୍ତ୍ରୀ, କୁଠାର—କୁଞ୍ଜରି, ଶରମପ୍ରଦ—ଶର୍ମଦାୟୀ, ସୁଖପ୍ରଦ; ଶମନସ୍ୱସା—ଯମ ଭଉଣୀ, ଯମୁନା; ଅଟବୀଲୁଲ—ବଣରେ ବୁଲିବା, ଶିର—ମସ୍ତକ, ଯାବକ—ଅଳତା, ବୋଲେ—ଲେପ, ପା ଭଜେ—ଗୋଡ଼ତଳରେ ।

ହେ ମୟୂରପୁଚ୍ଛମୁକୁଟଧାରୀ ଶ୍ୟାମ, ଅଛଟାରେ ସେପରେ ପରିଶ୍ରମ କରିଥିଲ ତାହା ସଫଳ ହେଲା କି ? ପଦ । କାମଦେବଙ୍କ ରାଜଧାନୀକୁ ଲୁଟି କରିବାରେ ରମା ଶଙ୍ଖରେ ସହି ଯାଇ ଗନ୍ଧ କି ? ୧ । ତୁମ୍ଭ ଶ୍ରୀଅଙ୍ଗ ବେଶ କାହିଁକି ଆଜି ଏପରି ହୋଇଛି ? ହେ ଶରଦଚନ୍ଦ୍ର, ତୁମ୍ଭଙ୍କୁ କଣ ଲାଜ ଟିକିଏ ନାହିଁ ? ଅର୍ଥାତ୍ ଏ କାର୍ଯ୍ୟରେ କଣ ତୁମ୍ଭଙ୍କୁ ଲଜ୍ଜା ମାଡ଼ୁନାହିଁ ? (ତୁମ୍ଭେ ଶରଦଚନ୍ଦ୍ର ପରି ସୁନ୍ଦର, ଆଜି ତୁମ୍ଭର ସେହି ସୁନ୍ଦର ଦେହ ମଳିନ ହୋଇଥିବାରୁ ତୁମ୍ଭଙ୍କୁ କିଛି ଏ ଲଜ୍ଜା ହେଉ ନାହିଁ କି ?) । ୨ । ତୁମ୍ଭେ ବାଳକ ହେଲେହେଁ କଳଭ ଅର୍ଥାତ୍ ହାତୀଛୁଆ ପରି ଅସାଧାରଣ ବଳଶାଳୀ, ସୁତରାଂ କୋମଳପ୍ରାଣ ଓଡ଼ୁଅ ପରି କୋମଳାଙ୍ଗୀ କିଶୋରୀଙ୍କି ସାରିଦେଲ ଅର୍ଥାତ୍ ଦଳି ଦେଲ । ୩ । ଅହୋ, ଓ କୁଞ୍ଜର

---

* 'ହେଉସ ସରି' ପାଠାନ୍ତର । ମାତ୍ର ଅଳଙ୍କାର ଦୃଷ୍ଟିରେ ଏହା ଅସଙ୍ଗତ ।

(୮) ନବଶୈଶବସୌକୁମାର୍ଯ୍ୟପୂର୍ଣ୍ଣାଙ୍ଗୁଳିକୋମଳଧୃତଦୁର୍ଦ୍ଧରଶୈଳସ୍ୟ,
ତବ ତସ୍ୟ ବାଲାସ୍ୟ ବାଳକାୟସ୍ୟ ସ୍ତନତାଳଦ୍ୱୟଧାରଣଂ ନ ଚିତ୍ରଂ ।
ଚିରେଣ ଲବ୍ଧାସ୍ୱାଦ୍ୟମନୋରଥ ଫଳଦସ୍ୟ ଗର୍ବିତୋଽପି ଗର୍ବିତପର୍ବ-
ଶଙ୍କସ୍ୱରମଣୀୟାଦ୍ୟବୋଦ୍ଧବ୍ୟଂ ନନ୍ଦଯଶୋଦୟୋଃ ସୁତସ୍ତ୍ୱାନନ୍ଦ-
ମିତ୍ରଭବତ ମଧୁମଙ୍ଗଳେ ସମ୍ପ୍ରଣସ୍ୱର୍ଣ୍ଣଖଡ଼ାସମ୍ପୃକ୍ତଂ ତଂ ହନ୍ତ କୁଷ୍ଟଂ,
ପ୍ରତ୍ୟର୍ଥିସ୍ୟ ବାଚିତା ବାଞ୍ଛାମପି ତ୍ୱଂ ନାଭ୍ୟପ୍ରୈତି ଭୂଲୋକକଳ୍ପସ୍ୟେ
ଦାରୁଣାଂ ସରଣୀମ୍ ।

ତଥା । ସୁକୋମଳ ଶିଶୁଶରୀରର ମାଲାକୁ କୁସୁମରେ ଦଳ ଦେଇ ବନ୍ଧୁମାନଙ୍କୁ ଟିକିଏ ସୁଖ ଦିଅ କଲ ନାହିଁ । ୪ । ଯମୁନାକୂଳବର୍ତ୍ତୀ ବଣରେ ଭୂଲିବାଠା ଅଜ ସଖିକ ସୁଖଦାୟକ ବେଣୁ ଯଶ । ୫ । ଅଲକାବୋଲରେ ତ ମୁଣ୍ଡ ସୁନ୍ଦର ଦଣ୍ଡଅଛି, "ତୁ ମୋର ଏକମାତ୍ର ଶରଣ" ଏହି କଥା କହି ତାଙ୍କ ଗୋଡ଼ତଳେ ପଡ଼ିଲ କି ? ୬ । ତୁମଙ୍କୁ ଶତ୍ରୁଥିବ ମୋ ଗୁଣ ଅଛି, ସତକଥା କହ, ବାଲୁକେଣ ରାଜା ଏ ଗୀତ ରଚନା କଲେ । ୭ ।

ଟୀକା—ହେ ବାଲାତ୍ମ୍ୟ, ବଳଶାଳିନ୍, ନବେ ଶୈଶବେ ଯତ୍ ସୌକୁମାର୍ଯ୍ୟଂ କୋମଳତା ତତ୍ପୂର୍ଣ୍ଣାଃ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣାଃ ଶୈଶବୋଚିତସୁକୋମଳା ଇତ୍ୟର୍ଥଃ ଯାଃ ଅଙ୍ଗୁଳୟଃ ତାଭିଃ ଧୃତଃ ଅକ୍ଲେଶେନ ଉଦ୍ଧୃତ ଉତ୍ତୋଳିତଃ ଦୁର୍ଦ୍ଧରଃ ଶୈଳଃ ଗୋବର୍ଦ୍ଧନାଖ୍ୟଃ ଯେନ ତସ୍ୟ ତବ ବାଳକାୟସ୍ୟ ବାଳ୍ୟାସ୍ୟାଃ ସ୍ତନତାଳଦ୍ୱୟସ୍ୟ ତାଳଫଳସଦୃଶସ୍ତନୟୋଃ ଧାରଣଂ ନ ଚିତ୍ରଂ, ଯସ୍ମାତ୍ ଶୈଶବେ କୋମଳାଙ୍ଗୁଳିଭିଃ ଗୋବର୍ଦ୍ଧନାଦ୍ରିଂ ଧୃତବାନ୍ ଉଦ୍ଧୃତବାନ୍ ସାଂପ୍ରତଂ ତତ୍ପରେ ବାଳକାୟାଃ ସ୍ତନଧାରଣମକିଞ୍ଚିତ୍କରମିତ୍ୟର୍ଥଃ ।

ଗର୍ବିତଃ ଉତ୍ସୁକଃ ପର୍ବଣବସ୍ୱରମଣଃ ମୂର୍ତ୍ତିମାନଙ୍ଗଃ ଯେନ ତଥାଭୂତଂ ଅସ୍ୟ ଯସ୍ୟ ତତ୍ ସମ୍ବୋଧନେ, ଚିରେଣ ଚିରକାଳପରଂ ଲବ୍ଧଂ ପ୍ରାପ୍ତଂ ଅସ୍ମଦ୍ଧ-ମନୋରଥସ୍ୟ ଅଭିଲଷିତାଭିଳାଷସ୍ୟ ଫଳଂ ଯେନ ତସ୍ୟ ଭୂବଃ ତଥାଭୂତ, ଚିର-କାଳାନନ୍ତରଂ ତବାଭିଳାଷଃ ପୂର୍ଣ୍ଣ ଅଭୀତ୍ ତସ୍ମାତ୍ ତ୍ୱଂ କୁଦଗର୍ବମନ୍ଦ୍ୱବସି, ଅନ୍ୟ ନନ୍ଦଯଶୋଦୟୋଃ ତବ ପିତ୍ରୋଃ ସୁତଃ ତବ ଅତଏବ ଅତରଣଂ ବୋଦ୍ଧବ୍ୟଂ ଋଣସ୍ମୃତିବ୍ୟଂ ମସ୍ୟା ଇତି ଶେଷଃ; ମଧୁମଙ୍ଗଳେ ଲତା କୃଷ୍ଣବନ୍ତି ସତି ତଂ ପ୍ରତି ସମ୍ପ୍ରଣସ୍ୱଂ ପ୍ରୀତିପୂର୍ବକଂ ଖଡ଼ଗ୍ରହାସ୍ପୃଷ୍ଟଂ ହସିତ୍ ବକ୍ତୃହାସସହିତଂ ଶବ୍ଦିତଃ କଥୟସୀତି ଶେଷଃ; ହେ ଧୃତି, ଅର୍ଥୀସ୍ୟ ମମବାଞ୍ଛିସ୍ୟ ଗୀତସ୍ୟସ୍ୟ ଶ୍ରବଣସ୍ୟ ତସ୍ୟା ବାଞ୍ଛଂ ବୃନ୍ଦଳସମ୍ପାଦନମିତି ଶାବତ୍ ଅପି ନ ଅଭ୍ୟପ୍ରୈତି କଳସସେ; ଅପି ପୁନଃ ଇଲାଂ ଅନ୍ୟଂ ଦାରୁଣାଂ ଶତ୍ରୁତ୍ୱଂ ସରଣୀଂ ପଦ୍ଧତିଂ ଅବଲମ୍ବସେ ।

ଅନୁବାଦ—ହେ ବଳଶାଳି, ଯେଉଁ ଦେବ ଶୈଶବକାଳରେ ସୁକୋମଳ ଅଙ୍ଗୁଳି ସାହାଯ୍ୟରେ ଦୁର୍ଦ୍ଧର ଗୋବର୍ଦ୍ଧନ ପର୍ବତକୁ ଟେକିଥିଲେ,

ସ

ରାଗ—ମୁଖାରୀ

ସପନଟି ମୋର ରେ, ସତ ଏହୁ ଥର ଏହି,
ସାଙ୍ଗ ହାରମସାରମଣୀବର ପଣ ଧରି ବଣ୍ଟନ୍ତୁଲେ ନିରନ୍ତର,
ନ ଫିଟି ପୁଣି ସ୍ୱପ୍ନ ମୁଦର ନୁହଇଟି ଶର୍ବରୀ ଭରସା ବଢ଼ାଇ ଅପରମିତ । ପଦ ।
ସୁଣିଲେ ଅନ୍ତେ ହେ ବୃତ୍ତେ, ସଣ୍ଡିବ ଶିଳା ଭଳେ,
ସାହା ତୁ ହୋଇଲେ କାଳୁ, ଏସାରେ ନାହିଁ ମୁଁ ଅଳ୍ପ । ୧ ।
ସାଧୁଜନ କୁଣ୍ଡିକୁତେ, ଭଲ ମନ୍ଦ ହିନା ଛତେ,
ସୁଖର ନୋଧ ଉଦୟ, ସହଜେ ତୁ ସହୃଦୟ । ୨ ।
ସବୁ ଅନ୍ୟାୟ ତେଜ, ଶିକ୍ଷାକୁ ଗୁରୁ ତୁହି ତ,
ସମସ୍ତେ ଜାଣନ୍ତି ଚୋଟିକି, ସଖା ଲକ୍ଷଣ ଏ ଟିକି । ୩ ।
ସମାସ୍ୱର୍ଗୀନା ଅଛୁଟେ, ସ୍ୱର୍ଣ୍ଣ ଦେଖାଟି ତୋଟେ,
ସମ୍ଭାଳ ମୋର ଅବ୍ଭୁତ, ସ୍ୱଦେଶ ସଖା ତୁ ମୋର । ୪ ।
ସାକ୍ଷାତ ଦେଖିବ ପଥ, ସାଧୀ ହେବାକୁ ବାହାରି,
ସାଥିବାର ଅବସର, ସଫଳ କରେଁ ମୁଁ ତୋର । ୫ ।
ସାର୍ଥୀପନ୍ଥାସ୍ତୁତ ସତ, ସେ କି ଜାଣେ ହୋଇ ପ୍ରୀତ,
ସରସେ ମିଳିବେ ଚନ୍ଦ୍ରିକା, ସମ୍ପଦକୁ ଏତେ ଏକା । ୬ ।
ଶୁଣି କିଶୋର ବଚନ, ସଖା କଲେ ଆଲିଙ୍ଗନ,
ସ୍ନେହାସ୍ପ ଅଶ୍ରୁପୂର୍ଣ୍ଣର ସନ୍ତୋଷେ କୋଳିଲେ କଳେ । ୭ ।

ତାଙ୍କ ପକ୍ଷରେ (ଅର୍ଥାତ୍ ତୁମ୍ଭ ପକ୍ଷରେ) ବାଳକାର ତାଳଫଳ ସଦୃଶ ସ୍ତନଦ୍ୱୟର ଉଦ୍ଘାଟନ କଠିନ ନୁହେ ।

ତୁମ୍ଭର ମୁଖ ପୂର୍ଣ୍ଣିମାଚନ୍ଦ୍ରର ଗର୍ବକୁ ଖର୍ବ କରେ; ହେ କୃଷ୍ଣ, ବାଲ୍ୟକାଳର ଲୀଳାନ୍ତ ପୂର୍ଣ୍ଣ ହୋଇସିବାରୁ ତୁମ୍ଭେ ଗର୍ବିତ ହୋଇଅଛ । ହେଲେ; ଏବେ ତୁମ୍ଭ ବାପ ମାଙ୍କ ଆଗରେ ଏ କଥା ବୁଝାଇବି; ମଧୁମଙ୍ଗଳ ଏରୂପରି କହନ୍ତେ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ କାହୁର ଭୟ ଓ ହାସ୍ୟ ସହିତ ପ୍ରୀତି ପ୍ରକାଶପୂର୍ବକ କହିଲେ, ହେ ମିତ୍ର, ମୁଁ ବର୍ତ୍ତମାନ ଅତ୍ୟନ୍ତ ଆର୍ତ୍ତ ହୋଇଅଛି; ମୋର କୁଶଳ ପ୍ରଶ୍ନ ନ ପଚାରି ଏପରି ଉପହାସ ନିଦାରୁଣ ମାର୍ଗ କାହିଁକି ଅବଲମ୍ବନ କରୁଅଛ ? ଅନନ୍ତର ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ ମଧୁମଙ୍ଗଳକୁ କହୁଅଛନ୍ତି—"ସପନଟି ମୋର ରେ" ଇତ୍ୟାଦି ।

(ଘ) ଅବେଦ୍ୟାଃ ବେଦ୍ୟାଃ ଶ୍ଳେଷପଶର୍ମବ୍ୟଥକରବ୍ରଜକସ୍ତାନ୍ତସନ୍ତୋପଚ୍ଛନ୍ନା—
ବନେତ୍ୟାନ୍ୟାଲୋକେଲକ୍ଷ୍ମୀହେଣାଚଳଚସଂସ୍ଥାନ୍ତରଃ ଚେଷ୍ଟୌ ଶଟ୍ଟାଚେଷ୍ଟୌ ।
ସମ୍ଭାବର୍ଷସଂଭକ୍ତ୍ୟପନତସଖୀଭିଃ ସାର୍ଦ୍ଧମାନନ୍ଦ ବଂଶୀ—
ଶ୍ରୁଙ୍ଗଧ୍ୱାନାଢ୍ୟଗାନଂ ତଦପଗନନ୍ଦବୋ ଗାନ୍ଧରୂପାନ୍ତରେଷ୍ଟଃ ॥

ତତସ୍ତ୍ରସ୍ୟାସ୍ତ୍ରୀଡ଼ଃ ପ୍ରୟନ୍ୟଗାଗୀକରଣଚପନ୍ଦଚନ୍ଦ୍ରପଚଗାହେବନଗାଭ୍ୟ- ଙ୍ଗଶ୍ଚପଥ୍ୟବାଧରାଭଷ୍ଟବୃଦ୍ଧବଦ୍ୟାନ୍ ସବୃଜତ୍ୟାନ୍ଦଜତ୍ରଂ ସମୁଦଶ୍ରଣ୍ଡାଶ୍ରବ- ପାଣ୍ଡିତ୍ୟଚଣାସ୍ପିତିରଣ୍ଡିକଚରଣାଚେଷ୍ଟାଙ୍ଗ କସ୍ମିଦାବଣିଙ୍ଗିଚଣିଶବ ଚେଶଙ୍ଗ ମିଥଃ କଥାସ୍ୱେକାତର ।

(ଖ) ସପକ୍ଷ—ଶତ୍ରୁ, ତୃଣ; ସାର—ଉତ୍କୃଷ୍ଟ; ହାରମଣାଗମଣିବର—ହାର ମଧ୍ୟରେ ଥିବା ଶ୍ରେଷ୍ଠ ଇନ୍ଦ୍ରନୀଳମଣି; ହୃତି—ହରଣ କର, ଚୋରିକରେ; ଉରସା—ଆଶା; ଅପରିମିତ—ଅନନ୍ତ; ସାହ୍ୟ—ସାହାଯ୍ୟ; ନବ—ନୂଆ(ଅବସ୍ଥା); କୁଶିକୂପେ—ପେଟରୂପ କୂଅରେ; ଲୟେ—ଲୀନେ; ସଞ୍ଚର—କ୍ଷୀଣ; ସବ୍ରଦନ୍—ବନ୍ଧୁ; ସମାଂସମୀନା—ଯେଉଁ ଗାଈ ପ୍ରତିବର୍ଷ ପ୍ରସବ କରେ (ସମାଂସମୀନା ଯା ପ୍ରୈବ ପ୍ରତିବର୍ଷଂ ପ୍ରସୂୟତେ); ସମ୍ଭାର—ଦ୍ରବ୍ୟବର; ଅଭ୍ରୁର—ମଙ୍ଗଳ; ସତ୍ରୁ—ଶତ୍ରୁ; ସରବେ—ଅନାଦରେ; ଚଳ୍କା ପିଠିବେ—ଚେଇଁଲେ ଦେଖିବେ, ପ୍ରଭୃତ ଦେଖିବେ, ସୁତ୍ରାମା—ଇନ୍ଦ୍ର ।

ହେ ବନ୍ଧୁ ମଧୁମଙ୍ଗଳ, ମୋ ଶୁଣନ୍ତି, ଏହି ଅନେକ ସନ୍ତ, ହାର ମଧ୍ୟରେ ଥିବା ଉତ୍କୃଷ୍ଟ ଇନ୍ଦ୍ରନୀଳମଣି ପରି ସର୍ବଦା ହୃଦୟରେ ଧରି ପଣେ ଚୋରି କରିବେ ତାକୁ ପିଷି ଦେ ନା, ଏ କଥା ସୁନ୍ଦର ବୁଝିବୁ; ଏହା ହୃଦୁର କରି ମୋର ଅନନ୍ତ ଆଶା ବଢ଼ାଅ ଅର୍ଥାତ୍ ମୋର ଅବଶ୍ୟନ୍ତ ବହୁ ଆଶାରେ ସାହାଯ୍ୟ କର । ୧ । ଏ କଥା ଯେବେ ଗୋପପୁରରେ କେହି ଶୁଣେ, ତେବେ ମୁଁ ଲାଜରେ ସରିଯିବି ମିନା । ତୁ ମୋର ସାହାଯ୍ୟ ନ ହେଲେ ମୁଁ ବଞ୍ଚିବ କିପ ? ୧ । ସାଧୁ ଲୋକଙ୍କର ଉଦରରୂପ କୂପ ମଧ୍ୟରେ ସବୁ କଥା ଲୀନ ରହେ ଅର୍ଥାତ୍ ସତ୍ପୁରୁଷ ହୃଦୟରେ ସବୁ କଥାକୁ ନିଜ ପେଟରେ ଲୁଚାଇ ରଖେ, କାହା ପାଖରେ ପ୍ରକାଶ କରେ ନାହିଁ । ତୋହର କ୍ଷୀଣ ସ୍ୱଭାବ ଦୂର ଅର୍ଥାତ୍ ଅଳ୍ପ ଗୁଣ ନାହିଁ । ଗୁଣରେ ତୁ ବନ୍ଧୁ ଅଟୁ । ୨ । ତୁ ମୋତେ ସବୁ ଅନାଦ୍ୟ ଆଚରଣ ଶିଖାଉଅଛୁ; ସେ ବିଷୟରେ ତୁ ମୋର ଗୁରୁ, କିନ୍ତୁ ସମସ୍ତ ପଣ୍ଡିତଙ୍କ ଚୋଟି କାଟି ଦେଇ, ଅର୍ଥାତ୍ ଅପବାଦ ରଟାଇବାଦ୍ୱାରା ମୋର ସର୍ବନାଶ ସାଧନ; ଏହା କିଭଳି ଲକ୍ଷଣ ? ୩ । ମୁଁ ତୋତେ ଦଶ ହଜାର ଦୁଧିଆଳୀ ଗାଈ ଦେବି; ତୁ ମୋର ମଙ୍ଗଳ କା ଇଚ୍ଛା କର; ତୁ ମୋର ସର୍ବସ୍ୱ ଅଟୁ । ୪ । ଅଳିତେ ଦେଖିବା ପରି ତୁ ତ ସାକ୍ଷୀ ହେବାକୁ ବାହାରୁଛୁ, ମୁଁ ତ ତୋର ଶତ୍ରୁ ନୁହେଁ, ତୁ ଏପରି ଅତ୍ୟାଚାର କରୁଛୁ

ଡର୍ଷି ? ୫ । ହେଉ, ଭୁ ଏକଥା ଜାଣି ଭଲେ ଲୋକେ କହିବେ, "ସେ ତ ଗାନ୍ଧୀପତିଙ୍କ ପୁଅ, ଜଣେ ତପସ୍ୱୀ, ସେ କଅଣ ପ୍ରୀତି କଥା ଜାଣେ ?" ଏ ଅପବାଦ ଏକା ତୋତେ ହେଉଛିବାକୁ ପଡ଼ିବ । ୬ । ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କର ଏହି କଥା ଶୁଣି ସଖା ମଧୁମଙ୍ଗଳ ତାଙ୍କୁ ଅଳିଙ୍ଗନ କଲେ । ଥଠବତ୍ତର ଲଭ୍ର (ସ୍ୱର୍ଗୀ) ସନ୍ତୋଷରେ ହାତ ଯୋଡ଼ିଲେ । ୭ ।

ଟୀକା—ଅନ୍ୟୋନ୍ୟଂ ପରସ୍ପରଂ ଯଃ ଅଶ୍ଳେଷଃ ଆଲିଙ୍ଗନଂ ତେନ ଶର୍ମ ସୁଖଂ ତସ୍ୟ ବ୍ୟଞ୍ଜକତ୍ୱେନ ସମ୍ପର୍କେଣ ବହଳଂ ନିର୍ମଳଂ ଯତ୍ ସ୍ୱାନ୍ତଂ ଅନ୍ତଃକରଣଂ ତସ୍ମିନ୍ ସନ୍ତୋଷବନ୍ତୌ ସନ୍ତୌ, ଅନ୍ୟୋନ୍ୟଂ ପରସ୍ପରଂ ଅପାଙ୍ଗ ଦୃଷ୍ଟ୍ୟା ଯା ଲକ୍ଷ୍ମୀଃ ଶୋଭା ତସ୍ୟାଃ ଲୁଣ୍ଠନେନ ଦର୍ଶନେନ ଗଳିତଃ ଦୂରଃ ସମସ୍ତଃ ଅନ୍ତରାୟଃ କଣ୍ଟକଃ ଯୟୋଃ ତୌ, ଦର୍ଶିତୌ ଭାବାନୁଭାବୌ ଯାଭ୍ୟାଂ ସ୍ତୌ କୃଷ୍ଣମଧୁ-ମଙ୍ଗଳୌ, ଅର୍ଦ୍ଧପଥସ୍ୟ ଅର୍ଦ୍ଧମାର୍ଗେ ଉପନତାଃ ସମୀପୋପଗତାଃ ଯେ ସଖାୟଃ ବାଳକାଃ ତୈଃ ସାର୍ଦ୍ଧଂ; ତୂର୍ଣ୍ଣାଃ ତୂଷ୍ଣୀଃ ଚତ୍ୱାରଃ ଚରଣାଃ ଯସ୍ୟ ତସ୍ୟ ସୂର୍ଯ୍ୟସ୍ୟ ଅପଘନାତ୍ ଶରୀରାତ୍ ଲୁ? ଉତ୍ପତ୍ତିଃ ଯସ୍ୟାଃ ତସ୍ୟାଃ ସୂର୍ଯ୍ୟାତ୍ମଜାୟାଃ ଯମୁନାୟାଃ, ଅନାଙ୍କଂ ଘଟଙ୍ଗମୃଦଙ୍ଗାଦି, ବଂଶୀ ବେଣୁଃ, ଶୃଙ୍ଗଂ "ସିଙ୍ଗା" ଇତି ଖ୍ୟାତଃ ବାଦ୍ୟ-ଯନ୍ତ୍ରବିଶେଷଃ ତେଷାଂ ସମାହାରଃ ଅନାଙ୍କବଂଶୀଶୃଙ୍ଗଂ ତସ୍ୟ ଧ୍ୱାନାଢ୍ୟଂ ଶବ୍ଦପୂର୍ଣ୍ଣଂ ଯଥା ସ୍ୟାତ୍ ତଥା ତୀରଂ ଜଗ୍ମତୁଃ ଗତବନ୍ତୌ ।

ତତସ୍ତଦନନ୍ତରଂ ତସ୍ୟାଃ ଯମୁନାୟାସ୍ତୀରେ ଅପି ଅନ୍ୟତ୍ର ଅନ୍ୟସ୍ମିନ୍ ଘାଟେ ଅଖିଳଂ ସକଳଂ ଯତ୍ ଗୋପଶିଶୂନାଂ ବାଳାନାଂ ଯତ୍ କୁଳଂ ତସ୍ୟ ସମ୍ମୋହନେ ସର୍ବସ୍ୱେ ନେତ୍ରେ ଯାସାଂ ତାଃ ବନ୍ଧୁକାନାଂ ଗୋପାଳାନାଂ ସଖ୍ୟଭାବତ୍ କୋମଳ-ସମ୍ଭବାତ୍ ଅଧରଃ ଯାସାଂ ତାଃ କଣ୍ଠୀରବାତ୍ ବଳୀୟସ୍ ବକ୍ଷଃସ୍ଥଳଂ ଯାବତ୍ ଅବଲେକ୍ୟ ନବୀନବାଳବତ୍ସଂ ବ୍ରଜବାଳବୃନ୍ଦପରିହୃତଂ; ସମୁଦଗ୍ରଃ ଉଚ୍ଚଃ ଯଃ ତାଣ୍ଡବଃ ନୃତ୍ୟଂ ତସ୍ମିନ୍ ପାଣ୍ଡିତ୍ୟଂ ଯସ୍ୟ ଶୋଭା ଯସ୍ୟା ପିଶିଣ୍ଡିନଂ ସମନ୍ୱିତଂ ତରୁଣକୃଷ୍ଣଂ ଯସ୍ୟ ତଂ, ଷଡ଼ବର୍ଷୀୟତ୍ୱେନୈବ ଶୈଶବଯୌବନୟୋଃ ସନ୍ଧୌ ବର୍ତ୍ତମାନଂ କେଶବଂ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଂ ଅବଲୋକ୍ୟ ମିଥଃ ପରସ୍ପରଂ କଥାଃ ବକ୍ଷ୍ୟମାଣରୂପାଃ ତେନରେ ବିସ୍ତାରିତାଃ କୃତା ଇତି ଯାବତ୍ ।

ଅନୁବାଦ—ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ ଓ ମଧୁମଙ୍ଗଳ ଦୁହେଁ ପରସ୍ପରକୁ ଆଲିଙ୍ଗନ କରି ଅନ୍ତଃକରଣରେ ବିମଳ ଆନନ୍ଦ ଅନୁଭବ କଲେ, ପରସ୍ପର ଶୋଭା ଦର୍ଶନରେ ଉଭୟଙ୍କ ମନରୁ ସମସ୍ତ ବାଧା ଅନ୍ତର୍ହିତ ହୋଇଗଲା, ସନ୍ତୋଷରେ ଦୁହେଁ ଯାଇ ଯାଉ ଅନ୍ୟ ସଖାମାନଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ଅର୍ଦ୍ଧପଥରେ ମିଶି ମୃଦଙ୍ଗ ବଂଶୀ ଶିଙ୍ଗାନାଦପୂର୍ଣ୍ଣ ସେହି ଯମୁନାତୀରକୁ ଗମନ କଲେ ।

ଅନନ୍ତର ସେହି ଯମୁନାର ଅନ୍ୟ ଘାଟରେ ସମବେତ ହୋଇଥିବା ଗୋପ-ବାଳକମୋହନ ନେତ୍ରବିଶିଷ୍ଟା ଗୋପାଙ୍ଗନାମାନେ ନବୀନଯୁବକ କୃଷ୍ଣଙ୍କୁ

ଷ

ରାଗ—ଶଙ୍କରାଭରଣ ତା ଚୌପଦୀ

ଷଟ୍ପଦନୀଳକେଶୀ ଅଟେ ଶୁଣ ଶୁଣେ,
ସର୍ବଂସହାରେ ଖେଳୁଛି ନବ ବାରିବାହ;
ସମୀପରେ ଯାଇ ରହ,
ସରଭୁକ୍ତ ନଚିବ ଅନେକ ବରହୀ । ୧ ।
ସଙ୍ଗ ଛାଡ଼ି ମୁଁ ଷଣ୍ଢଦାର ଅଛି ଅଟେ,
ଲୁଚିବାକୁ ପଙ୍କଜ ଘେନିଅଛି ତତ୍ପାଟେ,
ଷାରଦେବ ସରି ଅଙ୍ଗ,
ଷଟ୍‌ଚକ୍ରସୁନ୍ଦରନେତ୍ରା ଜନ ମନ ଭୃଙ୍ଗ । ୨ ।
ଷୁରେଷୁରରଭାନ କି ଦେଖିବାକୁ ଜାଣ,
ଷଡ଼ୁ ପକ୍ଷୀମାନଙ୍କୁ ମିଳିଲୁ ସେହି ସ୍ଥାନ,
ଷଣ୍ଢ ବର୍ଣ୍ଣେ ଏଣିକି;
ଷମ୍ପାଦରେ ମୂର୍ଚ୍ଛିନ୍ତ ରଜନଶେଣୀକି । ୩ ।
ଷଷ୍ଠବଣଶୀଳ ନବ ତମାଳ ଲୁହିଏ,
ଷଙ୍ଗେ ଭେଣି ଅଛିଅଛି ଶଶୀ-ଫାଗିଦ୍ୟୁତ,
ଶୁକ ଶାରୀ ପରିଭୁତ,
ଶାଖୀମାନଙ୍କରେ କରୁଅଛନ୍ତି ସଙ୍ଗୀତ । ୪ ।
ଷୁଡ଼ୁଷ୍କା ଗରେ କରିଥିବା ହେତେ ଛପ,
ଷଙ୍ଖାଳି ଧରି ଏ ତାପିଣ୍ଡୀର ଅନାପତ,
ସୁଷେ କହିବା କିସ ତନ୍ତ୍ର,
ଷାମନ୍ତ ସୁଧାଂଶୁ ଜଗଦେବ ବୋଲେ ଗୀତେ । ୫ ।

ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ ବ୍ରଜବାଳକମାନଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ଅବଲୋକନ କରି ପରିଷ୍କାର ଅନୁଭବ କରିବାକୁ ଲାଗିଲେ—"ଷଟ୍ପଦ ନୀଳକେଶୀ" ଇତ୍ୟାଦି ।

---

(୧) ଷଟ୍ପଦନୀଳକେଶୀ—ଭ୍ରମର ପରି ନୀଳବର୍ଣ୍ଣ କେଶ ଯେଉଁ ମାନଙ୍କର; ସର୍ବଂସହା—ପୃଥିବୀ; ନବବାରିବାହ—ନୂତନ ମେଘ; ବରହୀ=ବର୍ହୀ—ମୟୂର; ଷଣ୍ଢଦାର—ସେନାପତି; ପଙ୍କଜ—ସୈନ୍ୟ, ଷଟ୍‌ଚକ୍ରସୁନ୍ଦରନେତ୍ରା—ଷଣ୍ଢ ପରି

(୪) ସୁନ୍ଦରଃ ପରିତୋ ଯେ ତନ୍ତ୍ରିକା! ଧୃତ କୀର୍ତ୍ତନମଙ୍ଗ ଯସ୍ୟ ସଃ,
ଅଭସୀମୁଦକଣ୍ଠକଃ ଶିଶୁକଦା ହୋ(ସ୍ୱଂ କଳନେନ ତନ୍ତ୍ରଣଃ ।
ଇତ ରୌଦ୍ରଦଳଲେଜନକେଳନାନାମାଣ୍ଡୁସ୍ତୋପୁ ହାସୀନାମନୋ ।-
ନ୍ୟସ୍ତୁ ପକ୍ଷଣସମାପ୍ତ ।ଦେବ ଚେନଧସ୍ତ ନୈବିତା ଘଣାଲ୍ ଘଣ୍ଟତବଣିସରପିତ
ନବ୍ରୁତକ ବଧୂପୁତ୍ରାନ୍ତୁ ଶ୍ୱୋଟିକ ଶ୍ୱାନମସ୍ୱଂ ମଦାନମୋଧନ ଇତ ଚମ୍ପମନ୍ଦନ-
ଭ୍ରମୁଣଃ ମମାଟ୍ରୀଦି ।

ସୁନ୍ଦର ହେଉ ଯାହାଙ୍କର; ସୁରେନ୍ଦ୍ରରତ୍ନ—ଇନ୍ଦ୍ରନୀଳମଣି; କଣ୍ଟକ—ଗତିଶୀଳ; ଜମ—ଗାଢ଼; ସ୍ୱର୍ଣ୍ଣବର୍ଣ୍ଣା—ସୁବର୍ଣ୍ଣ ପରି ବର୍ଣ୍ଣଧାରିଣୀ ସ୍ତ୍ରୀମାନେ; ଶାଖିବୃନ୍ଦ—ବୃକ୍ଷସମୂହ; ପରଭୃତ—କୋକିଳ; ସୁରଧୁନୀ—ସ୍ୱର୍ଗଙ୍ଗା, ମନ୍ଦାକିନୀ; ତାପିଞ୍ଛ—ତମାଳବୃକ୍ଷ; ଅନାତପ—ଛାୟା; ସୀମନ୍ତିନୀଷୁ—ସୀମନ୍ତିନୀମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଚନ୍ଦ୍ରମାସ୍ୱରୂପ ।

ଅହେ ଭ୍ରମରବର୍ଣ୍ଣ ନୀଳବେଶଧାରିଣୀ ସଖୀମାନେ ! ଦେଖ, ଦେଖ, ବୃକ୍ଷ ଉପରେ ଗୋଟିଏ କୃଷ୍ଣ ମେଘ ଶୋଭୁଅଛି, ଅନେକ ମୟୂର ସେହି ମେଘ ପାଖରେ ରହି ନୃତ୍ୟ କରିବା କରୁଅଛନ୍ତି । (ଏଠାରେ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କୁ ନବମେଘରୂପେ ଓ ତାଙ୍କର ସଖାମାନଙ୍କୁ ମୟୂରରୂପେ ବର୍ଣ୍ଣନା କରାଯାଇଅଛି) । ୧ । ଅଥବା କାମରୂପ ସେନାପତି ଯୁଦ୍ଧ କରିବାକୁ ସଜ ହୋଇ ଆସୁଛି କି ? ତାହାର ସଙ୍ଗ ସୈନ୍ୟମାନେ ତା' ଚତୁଃପାର୍ଶ୍ୱରେ ଘେରି ଅଛନ୍ତି କି ? ସେ କଟାକ୍ଷ ଅସ୍ତ୍ର ପକ୍ଷ-ବେଳେ ବାଳାମାନଙ୍କ ମନରୁ ଲାଜ ଦୂର କରିଦେବ । ୨ । ଇନ୍ଦ୍ରନୀଳମଣି ଗତିଶୀଳ ହେବାରୁ ଅନ୍ୟ ମଣିମାନଙ୍କୁ ସେହି ଭ୍ରମ ଘଟିଲା କି ? ଅର୍ଥାତ୍ ଅନ୍ୟ ମଣିମାନେ ମଧ୍ୟ ଗତିଶୀଳ ହେଲେ କି ? (ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ ଇନ୍ଦ୍ରନୀଳମଣି ତୁଲ୍ୟ ଏବଂ ତାଙ୍କ ସଖାମାନେ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ମଣିପରି) ଏଣିକି ସ୍ୱର୍ଣ୍ଣବର୍ଣ୍ଣା ରମଣୀମାନେ ସାକ୍ଷାତ୍ ମୂର୍ତ୍ତିଧାରଣ କରି ଚାଲୁଥିବା ମଣିମାନଙ୍କୁ ନିଜ କାଖ ସାଲିଆ ରଖିବେ ଅର୍ଥାତ୍ ସୁନ୍ଦରୀ ସ୍ତ୍ରୀମାନେ ଏମାନଙ୍କ ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟରେ ଅତ୍ୟନ୍ତ ବିମୁଗ୍ଧ ହୋଇ ସେମାନଙ୍କ ଭୂଷାମଣି-ରୂପେ ଏମାନଙ୍କୁ ଲୋଡ଼ିବେ; ସୁତରାଂ ମଣିକାଞ୍ଚନ ସଂଯୋଗ ଘଟିବ । ୩ । ଅଥବା ସଞ୍ଚରଣଶୀଳ ବା ଗତି କରୁଥିବା କୃଷ୍ଣ ତମାଳଗଛ (ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ ଲକ୍ଷ୍ୟ) ନିଜ ସଙ୍ଗରେ ତାର ବନ୍ଧୁରୂପୀ ବୃକ୍ଷମାନଙ୍କୁ (ସଖାମାନେ ଲକ୍ଷ୍ୟ) ନେଇ ଆସୁଛି କି ? ଶୁଆ, ଶାରୀ, କୋଇଲି ପ୍ରଭୃତି ସେହି ବୃକ୍ଷର ଶାଖାମାନଙ୍କରେ ସଙ୍ଗୀତ କରୁଅଛନ୍ତି କି ? । ୪ । ହେ ସଖି, ଯେବେ ସ୍ୱର୍ଗଗଙ୍ଗା ଅର୍ଥାତ୍ ମନ୍ଦାକିନୀକୂଳରେ ଅପ୍ସରାମାନେ ତପସ୍ୟା କରିଥିବା, ତେବେ ଏହି ତମାଳଗଛର ଛାୟାକୁ ସଙ୍ଗ ଅର୍ଥାତ୍ ସଙ୍ଗସୁଖରୂପେ ଅଧର ଭରି ବସନ୍ତରେ ସୁଖରେ ବସିବା, ସାମନ୍ତସଖୀ-ମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଚନ୍ଦ୍ରସ୍ୱରୂପ ଜାଗେବ ଏ ଗୀତ ବୋଇଲେ । ୫ ।

ଧ

ରାଗ—ତୋଡ଼ି

ଧର ଧାମ'ର, ଏ ତ ପ୍ରାଣେଶ୍ୱର ଗୋ । ପଦ । *

ଧବଧବ ମଣିଙ୍କ କାନ୍ତିଙ୍କୁ ଅପଘନ, ଶିଶୁଅଳ୍ପ ଇନ୍ଦୁକୁ ବଦନ ଗୋ । ୧ ।

ଧଳାବସ ଶ୍ୟକ ହେଲେ ହେଲେତହିଁ ମଦନ, ଲୋଭିବା ଏ ମୋହନ ସମାନ ଗୋ ।

ଧରା ନ ଯିବ ଶାମୁଚିକେଶାରକ ଜାନ, ଶୁଣୁ ଶୁଣୁ ମୃଦୁ ବେଣୁଗାନ ଗୋ । ୩ ।

ଧରି ଥିବ କଦବା କି ଅଧାମୃତ ପାନ, ହେଉ ଫଳବନ୍ତ ଯଉବନ ଗୋ ।

ଧାର ମଧ୍ୟରେ ଅମ୍ବର ତରଳଗତିନ ଗୋ, ହେବେ କି ଏ ସୁବ୍ରଜଜୀବନ ଗୋ ॥

ଧୃଷ୍ଟ ହୋଇ ଅଷ୍ଟଦୁର୍ଗନନ୍ଦନ ଗୋ, କରେ ଏ ଉସବେ ସ୍ୱରଚନ ଗୋ । ୬ ।

ଟୀକା—ହେ ଅଳି ହେ ସଖି, ଯସ୍ୟ ସ୍ଫୁରତଃ ସଞ୍ଚରତଃ ପଦଯୋଃ ବହୁଭିର୍ମଣିଭିଃ ଅପି ତର୍ଜ୍ଜିତାଃ ଶୋଭସ୍ଥାଃ ବିଜିତଂ କୀଡ଼ାଂ ଦଧତି କୁଙ୍କୃ, ଅସ୍ୟ ଅଭିଶୀଘ୍ରମଦସାଂ ଶିଳପୃଷ୍ଠସ୍ୟ ଛବିଃ ଶୋଭ ଲଭ ଛବିଃ ଯସ୍ୟ ସଃ ଅର୍ଦ୍ଧଶୀଘ୍ରପ୍ରକାଶଃ ଭନାନାଂ ନେତ୍ରାରୁଣିନଃ ଲୋକଲୋଚନାଭ୍ରାନ୍ତିଜନକଃ ଶିଶୁଃ କଃ ?

ଇତି ଅନେକ ପ୍ରକାରେଣ କୌତୁହଳେନ ଅପୂର୍ବକୃଷ୍ଣମୂର୍ତ୍ତିଦର୍ଶନଜନିତେନ ଔତ୍ସୁକ୍ୟେନ ଧୈଲେ ତସ୍ମିନ୍ ଲୋଚନେ ଯାସାଂ, ତାସାଂ, ଅସ୍ୱାସ୍ଥ୍ୟୋଦ୍ଭୁଦାନ୍ତାଣାଂ ପଦ୍ମନେତ୍ରାଣାଂ ଗୋପୀନାଂ ଅନ୍ୟୋନ୍ୟଂ ଯତ୍ ସମ୍ଭାଷଣଂ ଅଳାପଃ ତସ୍ୟ ସମାପ୍ତୌ ଏବ ନବ୍ରତେ ନୃତ୍ୟଦ୍‌ଗୋପଶିଶୁବ୍ରଜେ ନେତ୍ରସ୍ତଂ ଈଷତ୍ତରଂ ଦୈବିକଂ ସ୍ତିଲତାମନୁପ୍ରଦେଶ ଏବ ଅଙ୍ଗଣଂ ଚତ୍ୱରଂ ତସ୍ମିନ୍ ଅଲଙ୍କୃତଂ କାଞ୍ଚନଂ ଚରଣମେବ ସସ୍ଥିରଂ ପଦଂ ଯସ୍ୟ ତସ୍ମିନ୍ ସତି ସ୍ୱାଧ୍ୟନ୍ତରବିଶେଷିକଙ୍କଣଂ ଚଲତ୍ପ୍ରସବାଗୀନଜ୍ଜନଂ ବେଦ୍ୟାକ୍ରୁରଲକ୍ଷଣଶୂନ୍ୟମିତି ଯାବତ୍ ଅସ୍ୟ ମଦନମୋହନସ୍ୟ ମଦନଂ କନ୍ଦର୍ପଂ ମୋହୟତି ରୂପେଣ ଇତି ପ୍ରେମ୍ଣଃ ମହିମ୍ନଃ ଅତିଶୟଃ ପ୍ରେମପୂର୍ଣ୍ଣମହାବର୍ଷଧ୍ୱନିଃ ସମାବର୍ତ୍ତୀତ୍ ସକାଶଃ ।

---

* ରଙ୍ଗୀମ ଥିଲାରୁ ଅମ୍ଭେମାନେ ପାଇଥିବା ହାତଲେଖା ପୋଥି ସଙ୍ଗ୍ରହ କରିଥିଲୁ, ପରେ ତାହା ପୋଥିରେ 'ଧ' ଗୀତର ପୋଷା ସେପରି ଲେଖାଥିଲା, ଏଠାରେ ଅବିକଳ ତାହା ଦେଲୁଁ । ପୂର୍ବ ଛପା ବହିମାନଙ୍କରେ 'ଧର ଅମୃତ ହେ ଏତ ପ୍ରାଣଧନ' ଏହିପରି ପାଠ ଦେଖାଯାଏ । ଉତ୍କଳରେ ଚୈତନ୍ୟ ପ୍ରବର୍ତ୍ତିତ ବଙ୍ଗଳା ସଙ୍ଗୀତର ସ୍ପୃହା ପୂର୍ବରୁ ଲୋକମୁଖରେ ଚଳୁଥିବାରୁ କବି ପୁରୀବାସ ସମୟରେ ଏହା ଶୁଣିଥିଲେ ଏବଂ ପ୍ରେମବିହ୍ୱଳରେ ଓଡ଼ିଆ ଭାଷାରେ ଏ ପଦ ନ ଲେଖି ବଙ୍ଗଳା ସଙ୍ଗୀତ ଛନ୍ଦରେ ଏ ପଦ ରଚନା କରିଅଛନ୍ତି, ଏହିପରି ବୋଧ ହୁଏ । ସ୍ୱାଭାବିକରେ ଏ କଥା ହେବା ଅସ୍ୱାଭାବିକ ମଧ୍ୟ ନୁହେଁ ।

(୬) ଏତଦ୍ଦେଶ୍ୟସଖୀଦେଶୀସଖୀବଚନଲୀଳାଭିବ୍ୟକ୍ତା ଶ୍ଳୋକା—

ସାର୍ଦ୍ଧୈଃ ସାରସସାରସ୍ୱରଦଦୃଶାଂ କନ୍ଦର୍ପଦର୍ପୋଦୟୈଃ ।
ଦାସ୍ୟଂ କିଂ ନ ବିଦେଶଭିଶ୍ଚ ମିଷ୍ଟତୈଃ ଭତ୍ କିଂ ମଣୀନାଂ ଗତୈଃ
ସମ୍ବାଧାଂ ମୁରଲୀଂ ଦୁବନ୍ତୁ ବୁରଲୀଂ ଶମ୍ବାଧରସ୍ତ୍ୟସ୍ତ୍ୟଦ ।

ତସ୍ୟତଲ୍ଲୋଶବର୍ଦ୍ଧିନ ବର୍ଦ୍ଧାବଢଂସବର୍ଣ୍ଣାନନଦେ ପ୍ରସରଦର୍ଦ୍ଧ-ଜାସ୍ତ୍ରାଃ ଭାର୍ଗ୍ଣ୍ୟସ୍ୟ ଶିଳାବଳୀନାଂ ଜଳତାସ୍ତ୍ରାଃ ଶାଖିନାମପ୍ୟାଶ୍ରିଣଂ ସପୁଲକତନ୍ତ୍ରସ୍ୟ ମୃଗାଣାମୁତ୍କର୍ଣ୍ଣତାସ୍ତ୍ରାଃ ଫଣିନାଂ ତନ୍ଦ୍ରବଦ୍ଦ୍ଲେତନସ୍ୟାନୁ-ଭବୋ ବଭୂବ ।

ଅନୁବାଦ—ହେ ସଖି, ଯାହାଙ୍କ ଅଙ୍ଗରେ ଓ ମୁଖପାଶରେ କଅଁଳ କାନ୍ତିମାନେ ଶୋଭୁଅଛନ୍ତି, ସେହି ଅତସୀପୁଷ୍ପସଦୃଶ ଶରୀରଧାରୀ ଯୋଜନ୍ମୁର ଆନନ୍ଦବର୍ଦ୍ଧକ ଏହି ବାଳକଟି କିଏ ?

ଅପୂର୍ବ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣମୂର୍ତ୍ତିଦର୍ଶନଜନିତ କୌତୁକରେ ଚଞ୍ଚଳନେତ୍ରା ଉଦ୍-ନ୍ମେତ୍ରନା! ଗୋପାଙ୍ଗନାମାନେ ଏହିପରି ପରସ୍ପର ଆଳାପ କଲେ, ଏହା ଶୁଣି ହେବା ସମୟରେ ସେହି ନଳିନମାନେ ନକ୍ଷତ୍ରବର୍ତ୍ତୀ ଯମୁନାସୈକତରେ ପଦାର୍ପଣ କରନ୍ତେ, 'ଏ ମଦନମୋହନ ଅଟନ୍ତି' ଗୋପୀମାନେ ନିଜର ସକଳ ଅଙ୍ଗ ଲୁଣ୍ଠାଇ ଏହାଙ୍କ ଚରଣରେ ଲାଗିଲେ !

---

(୬) ଦିରିକ୍ଷସ୍ନୁମଣି—ଇନ୍ଦ୍ରନୀଳମଣି; ଅଞ୍ଜନ—ଦେହ; ଘନୁତକେଶୀ—ମେଘପରି କୃଷ୍ଣବର୍ଣ୍ଣ କେଶ ଯାହାର; ହସି—କୌତୁକରେ ହସ କର; ରଦାମ୍ବର—ଅଧର; ତରଳରତ୍ନ—ଦୀପ୍ତିବିଶିଷ୍ଟ ଉଜ୍ଜ୍ୱଳ ରତ୍ନ; ନମୁଚିସୂଦନ—ଇନ୍ଦ୍ର ।

ଅହା ! ଏହି ତ ଆମ୍ଭର ପ୍ରାଣର ସଖାଳି ହରି । (ଆମ ଆଗରେ ଶୋଭା ପାଉଅଛନ୍ତି) । ପଦ । ଏହାଙ୍କ ଶରୀର ଇନ୍ଦ୍ରନୀଳମଣିକୁ ଜିଣୁଅଛି ଏବଂ ମୁଖଚନ୍ଦ୍ରକୁ ନିନ୍ଦା କରୁଅଛି । ୧ । ସହସ୍ର କନ୍ଦର୍ପ ଏକତ୍ର ହେଲେ ଏ ମୋହନ (ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ) ସଙ୍ଗେ ସମାନ ହେବେ ନାହିଁ । ୨ । ଏହାଙ୍କ ବଂଶୀର କୋମଳ ଶବ୍ଦ ଶୁଣି ଶୁଣି ଘନଘନ-ଚ୍ଛୁରିତା ନାଗରୀଙ୍କର ଲଜ୍ଜା ଯିବ ନାହିଁ ? ଅର୍ଥାତ୍ ଏହାଙ୍କର ସୁମଧୁର ବେଣୁ ଶବ୍ଦ ଶୁଣିଲେ ସୁନ୍ଦରୀ ନାରୀମାନଙ୍କର ଲାଜ ନିଶ୍ଚେ ଲୋପ ହୋଇଯିବ । ୩ । ହେ ସଖି, ଏବେ କୌତୁକରେ ହସ କର ତାଙ୍କର ଅଧରମଧୁ ପିଇବା କି ଅର୍ଥାତ୍ ଅଧରକୁ ଚୁମ୍ବନ କରିବା କି ? ତା ହେଲେ ଯୌବନ ସଫଳ ହୁଅନ୍ତା । ୪ । ଯୁବତୀମାନଙ୍କର ପ୍ରାଣପରି ପ୍ରିୟତମ ଏହି କୃଷ୍ଣ ଆମ୍ଭ ହାରମଧ୍ୟବର୍ତ୍ତୀ ତରଳ ରତ୍ନ ହେବେ କି ? ଅର୍ଥାତ୍ ହାର ମଧ୍ୟରେ ଥିବା ସମୁଜ୍ଜ୍ୱଳ ରତ୍ନପରି ଏହି ଯୁବତୀଜନବଲ୍ଲଭଙ୍କୁ ସର୍ବଦା ହୃଦୟରେ ଗଣ୍ଠିଧନ ପରି ବାନ୍ଧି ରଖିବା କି ? ଆଗଣ୍ଡରର ଇନ୍ଦ୍ର (ରଜା) କୃଷ୍ଣ ହୋଇ ସନ୍ଦେଶରେ ଏହାଙ୍କୁ ରଚନା କଲେ । ୫ ।

(ଢ) ଟୀକା—ଗୋପବାଲାନାଂ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଦର୍ଶନଂ ଅନେକ୍ୟ(ନ୍ୟ)ଦ୍ୟାନ୍ତ
ବର୍ଣ୍ଣୟତି ଏତଦ୍ଦ୍ୱୟେନ । ହେ ସଖ୍ୟ, ଏତସ୍ୟ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣସ୍ୟ କଟାକ୍ଷଦୃଗ୍ଭଙ୍ଗେନ ବାଣା-
ନ୍ତମେବ ବଲନ୍ତଃ ଚଳନ୍ତଃ ଗଲାଦ୍ଗଳଦ୍ଗଣ୍ଡସ୍ଥାଃ ଗଣ୍ଡୋପ୍ରୁକଲବର୍ତିଥାଃ ଅନ୍ୟାଃ ଗୋପ୍ୟଃ
ଦେଷାଂ ଅପାଙ୍ଗୈଃ ବର୍ଷଣୈଃ ସାରସଧାରେବ ବ୍ରଜସ୍ଥ ପଦ୍ମବନ୍ ସୁନ୍ଦରୀ
ଦୃଶୌ ଯାସାଂ ତାସାଂ ଯୁବତୀନାଂ ଇତ୍ୟର୍ଥଃ । କନ୍ଦର୍ପଦର୍ପୋଦୟଃ ମଦନମତ୍ତତାୟାଃ
ଉଦୟଃ ଉଦଗାତ୍ ଜାତଃ ଅସ୍ୟ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣସ୍ୟ କେଶାନ୍ତପାତେନ ବାମନୟନାଂ ମନସି
କାମୋଦୟଃ ଜାୟତେ ଇତ୍ୟର୍ଥଃ । ଏତତ୍ କଥଂ ବନ୍ଦି ଦାସ୍ୟଂ ଭ୍ରୂତ୍ୟନ୍ତଂ ଦର୍ଶ
ନଯୁକ୍ତା କଟାକ୍ଷକୋଣବାଣେନୈବ କିଂ ନ ଭବେତ୍, କେଶବାଣ୍ଡୀବଃ କିଂ ଭ୍ରୂତ୍ୟନ୍ତଂ
ନ ଗତାଃ ଇତି ଭାବଃ । ଅସ୍ୟ ବେଣୁଧରସ୍ୟ ଦଶନାଂ ଗଣେଶ ଇଦୃଶମ୍ବୁଜେଷୁ
ସ୍ରମ୍ବାଧଂ ବ୍ୟାପ୍ତଂ ଦୃଷ୍ଟ୍ୱା ଦୁର୍ଦର୍ଶୋଦର୍ଶା ଗୃହିଣ୍ୟଂ ଅଭ୍ୟାସଃ ପ୍ରସ୍ୟାଃ ତାଂ
ମୁରଲୀଂ ବଂଶୀଂ କିଂ କମର୍ଥଂ ବ୍ରୂତ ?

ଚଷ୍ଟତୃଣାଂ ସ୍ଥାବରଜଙ୍ଗମାନାଂ ଯୌର୍ଯ୍ୟଂ ଶାନ୍ତଂ ସ୍ଥଳ ଭଲ ଚଷ୍ଟତରଯୌର୍ଯ୍ୟ
ଶାନ୍ତ୍ୟଂ ସୀ ତସ୍ମିନ୍ ନ କେଶଦୈର୍ଯ୍ୟବନ୍ତେପିନି ବନ୍ଧ୍ୱା ବିଦ୍ୟ ଯସ୍ୟ ଶିଞ୍ଜନ୍ମୁକ୍ତସ୍ୟ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣସ୍ୟ
ବ୍ରଣୀକନଦେ ବଂଶୀଧ୍ୱନୌ ପ୍ରସରତ ସତି ଅର୍କଜାୟାଃ ଯମୁନାୟାଃ ଜଳପ୍ରବାହସ୍ୟ
ଇତ୍ୟର୍ଥଃ । କାର୍କଶ୍ୟସ୍ୟ କଠିନତାୟାଃ ଅନୁବନ୍ଧୋ ବଭୂବ, ତରଳଂ ବହମାନଂ
ଅପି ଯମୁନାଜଳଂ ସ୍ଥିରଂ କଠିନଂ ଅଭୂତ୍ ଇତ୍ୟର୍ଥଃ । ଶିଳାବଳୀନାଂ ପ୍ରସ୍ତରାଣାଂ
କଠିନାନାଂ ଇତ୍ୟର୍ଥଃ । ଜଳତାୟାଃ ତରଳତ୍ୱସ୍ୟ ଅନୁବନ୍ଧୋ ବଭୂବ, କଠିନା ଅପି
ଶିଳାବଳ୍ୟଃ ତରଳତାଂ ଲୁଠୁଃ ଇତ୍ୟର୍ଥଃ; ଶାଖିନାଂ ବୃକ୍ଷାଣାମପି ଅପିଶଂ ମୂଳାଦନ୍ତ-
ଶ୍ଚଗପର୍ଯ୍ୟନ୍ତଂ ସମୁଲ୍ଲସତ୍ତ୍ୱସ୍ୟ ପ୍ରେମାଶ୍ରୋଦୟସ୍ୟ ଅନୁବନ୍ଧୋ ବଭୂବ, ମୃଗାଣାଂ ଉଲ୍ଲମ୍ଫ-
ତାୟା ଅନୁବନ୍ଧୋ ବଭୂବ, ମୃଗାଃ ଉଲ୍ଲମ୍ଫାଃ ସନ୍ତଃ ତଂ ବଂଶୀନିନାଦଂ ଅନୁଧାବନ୍
ଇତ୍ୟର୍ଥଃ, ଫଣିନାଂ ସର୍ପାଣାଂ ଚନ୍ଦ୍ରିକେବନେନ ଭାବସ୍ୟ ଅନୁବନ୍ଧୋ ବଭୂବ, ସର୍ପାଃ
ତତ୍ସ୍ୱରଶ୍ରବଣେନ ଚନ୍ଦ୍ରଗୁପ୍ତାତ୍ ବସ୍ତୁସ୍ୱସ୍ଥାଦୃତେଜସା ବଭୂବୁଃ ଇତ୍ୟର୍ଥଃ ।

ଅନୁବାଦ—ହେ ସଖି, ଏହି ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କର ଅପାଙ୍ଗଦୃଷ୍ଟିପାତ, ଗଣ୍ଡୋପ୍ରୁଲ-
ମ୍ବିତ ଚଳନ୍ତା ଶର ପରି ପଦ୍ମନୟନା ସୁନ୍ଦରୀମାନଙ୍କ ମନରେ କନ୍ଦର୍ପର ଉନ୍ମାଦ
ଜାତ କରୁଅଛି । ବେଣୁବାଦୀମାନେ ଏହି ଅପାଙ୍ଗ ଦୃଷ୍ଟିପାତ ଦ୍ୱାରା ତ ବଶୀଭୂତ
ହୋଇଗଲେ, ଅଉ କାହିଁକି ବଂଶୀଧର ମୁରଲୀ ବଜାଇବାକୁ ଅଭ୍ୟାସ କରୁଅଛି ?
ଅହୋ, କୋମଳ ବଂଶୀଧରରେ ଉନ୍ମତ୍ତଚିତ୍ତ ମୁରଲୀଙ୍କୁ ବାଧା ଦେଉଅଛ ସଖି ।

ଅହୋ କି ଚମତ୍କାର କଥା ? ଏହି ସ୍ଥାବରଜଙ୍ଗମର ଚଷ୍ଟତର ଯୌର୍ଯ୍ୟ-
ଶାନ୍ତ ସ୍ୱରୂପ ବଂଶୀନାଦ ଶୁଣିକରି ଯମୁନାର ତରଳ ଜଳ କଠିନ ହୋଇଗଲା,
କଠିନ ପାଷାଣସମୂହ ତରଳ ହୋଇଗଲା, ବୃକ୍ଷମାନଙ୍କର ମୂଳରୁ ଅଗ୍ର ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ
ରୋମାଞ୍ଚ ଜାତ ହେଲା, ମୃଗମାନେ ଲମ୍ଫଦେଇ ସ୍ଥିର ହୋଇ ରହିଗଲେ ଏବଂ
ସର୍ପମାନେ ବସ୍ତୁସ୍ୱଭାବତ ନାଦନରେ ଅଚାଇ ରହିଲେ ।

ଷ

ରାଗ—କେଦାର

କ୍ଷମାନୁକମ୍ପାଧର ହେ,

ଶ୍ରୀକ୍ଷୀରସାଗରସମ୍ଭବାକୁଚକୁମ୍ଭଯୁଗଳ-ଅଞ୍ଜନଚର୍ଚ୍ଚିତ ହେ । ପଦ ।

କ୍ଷିତିତଳପାଳ ମହାବ୍ରତ ନିର୍ବାଣ ହେ,

ଶ୍ରୁତିଶିର-ଅବତଂସ-କୃତ ଶ୍ରୀଚରଣ ହେ,

ମଙ୍ଗଳଭାଜନଣି, କଟିତଟ ଶୋଭିତ, ପୀତାମ୍ବର ଧାରଣ, ଚନ୍ଦ୍ରଚୂଡ ଶରଣ,

ଉପେନ୍ଦ୍ର ବଚନ, ବଶୀକର ଚରଣ,-ନଖାଂଶୁ ସୁରତରଙ୍ଗିଣୀଶୀକରଣ ହେ ।୧।

କ୍ଷତିଣୀ ହେଲେ ନାମକୁ ନ ଭଣେ ମୁଁ ଭୂମିର ହେ,

କହେଣ ତ ହେବାକୁ ପାପୀଗଣେ ବିଷମର ହେ,

ମନା ନ କର ହୃତ, ଅନାଦରବହ୍ନିତ,-ଅନାଭିଜ୍ଞ ନିରତ, ଦୁର୍ନାମକୁ ଦୁଃଖିତ

ଅନନ୍ତ ମୋ ଚିତ୍ତ, ମହାମୁକ୍ତି ଅମୃତ, ଜନାର୍ଦ୍ଦନ ପତିତଜନାବଦ୍ଧିତ ହେ ।

କ୍ଷମ ତ ମୁଁ କୃଷ୍ଣ ଅନୁପମ-ଅନୁଗ୍ରହ ହେ,

ଯମଦଣ୍ଡକୁ ମୋ ରକ୍ଷା କେମନ୍ତେ ହେବ ହେ,

ଜଳାକରବନ,-ବନାମୃତ ଭୁବନ,-ଜଳାଧିପ ଭଜନ, ଜଳାବତରଣ, ଜଳ-

ଜଳପର ଭଜନ,-ଦାନା ସ୍ନେହଧନ,-ଜଳାତ୍ୟୁତ୍ପନ୍ନ-ଧନ,-ଜଳାପି ଧନ ହେ ।

କ୍ଷମାଧିପ ଭଜହେଉ ସମାପନ ଭଜର ହେ;

କ୍ଷମ କି ହେବାକୁ ଭବ ଭୁଜଙ୍ଗଗ୍ରସିତ ହେ,

ବାଂଛା ନିବହ ହର, ଦ୍ରୁମବନ୍ତ ମନ୍ଦିର, ପଥ ଶୁଭଙ୍କୁ ଧର,-ସଂସାରକୁ ଅମର,

ଯଥାମତି ନିକର, କଥାଙ୍କମୂଳ କର, କଥା ବାନପୁ ମୋର ଭୁଆଁ ନ କର ହେ ।

(କ୍ଷ) କ୍ଷମାନୁକମ୍ପାଧର—ହେ କ୍ଷମାଶୀଳ, ହେ ଦୟାସାଗର, କ୍ଷୀରସାଗର-ସମ୍ଭବା—ଲକ୍ଷ୍ମୀ, ପଦ୍ମଜ—ଅଞ୍ଜନ, କ୍ଷିତିତଳପାଳ—ପୃଥ୍ୱୀପାଳକ, ଶ୍ରୁତିଶିର ଅବତଂସ—ବେଦମସ୍ତକର ଭୂଷଣସ୍ୱରୂପ, ମଙ୍ଗଳଭାଜନ—ବ୍ରହ୍ମା, ଉପେନ୍ଦ୍ର—ଇନ୍ଦ୍ର, ବଶୀକର—ସମୁଦ୍ର, ନଖାଂଶୁ—ନଖର କିରଣ, ନ ଭଣେ—ଉଚ୍ଚାରଣ କରେ ନାହିଁ, ଅନାଦରବହ୍ନିତ—ଆଦର ସହିତ, ଅନାଭିଜ୍ଞ—ବୁଦ୍ଧିବା, ଅନନ୍ତ—ସର୍ବଦା, ଅମୃତ—ଶାପ, ପତିତଜନାବଦ୍ଧିତ—ପାପିଜନ ରକ୍ଷାକାରୀ, କ୍ଷମ—ସମର୍ଥ, ଅନୁକମ୍ପ ବା ଦୟାଦାନ ଅନୁପମ ଅନୁଗ୍ରହ—ଯାହାର ମହିମା ଅତୁଳନୀୟ ଅଟେ, ଜଳାକର—ସମୁଦ୍ର, ଜଳ ଜନ୍ତୁ—ଜଳଚର, ଜନ୍ତୁ: ଜଳାବତରଣ—ଜଳଗମନ ଧାରଣକାରୀ, ଭଜନ—ସାପ, ଖେଳଥଥ—ଦୂର୍ବା ।

ହେ କ୍ଷମାସାଗର, ଦୟାଶୀଳ, ହେ ଲକ୍ଷ୍ମୀଦେବୀଙ୍କର କୁଚକୁମ୍ଭଦ୍ୱୟକୁ ଆଲିଙ୍ଗନରେ ନିପୁଣ । ଏବଂ । ହେ ପ୍ରଭୁ, ତୁମ୍ଭେ ସମସ୍ତ ପୃଥିବୀମଣ୍ଡଳର ମହାଭୟକୁ ନିବାରଣକାରୀ ଅଛ । ତୁମ୍ଭର ସୁନ୍ଦର ଚରଣଦ୍ୱୟ ବେଦର ଶିରୋଭୂଷଣସ୍ୱରୂପ ହୋଇଅଛି ଅର୍ଥାତ୍ ତୁମ୍ଭର ପାଦପଦ୍ମଦ୍ୱୟ ବେଦରେ ମୁଖ୍ୟ ପ୍ରତିପାଦ୍ୟ ବିଷୟ । ତୁମ୍ଭର ଚରଣଦ୍ୱୟ ବ୍ରହ୍ମାଙ୍କ କରଦ୍ୱାରା ଅର୍ଚ୍ଚିତ ହୋଇଅଛି, ଅର୍ଥାତ୍ ବ୍ରହ୍ମା ତୁମ୍ଭ ଶ୍ରୀଚରଣ ସେବାକାରୀ ଅଟନ୍ତି । ହେ ଧରାଜ୍ୱରହରଣ (ପୃଥିବୀର ଜ୍ୱର ହରଣକାରୀ), ହେ ଜଗତଶରଣ (ସମସ୍ତ ସଂସାରର ଆଶ୍ରୟ), ତୁମ୍ଭର ଚନ୍ଦ୍ରକିରଣ ସଦୃଶ ପାଦସ୍ଥିତ ନଖର କିରଣ ଦେବତାମାନଙ୍କର ଶିଖା ଅର୍ଥାତ୍ ମସ୍ତକର ଆଭରଣ ଅଟେ । ୧ । ମୁଁ କ୍ଷଣେ ହେଲେ ତୁମ୍ଭର ନାମକୁ ଉଚ୍ଚାରଣ କରୁ ନାହିଁ, ହେ ବିଶ୍ୱମ୍ଭର, ମୁଁ ପାପିଗଣଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଜଣେ ହୋଇବାରୁ ଅର୍ଥାତ୍ ମୁଁ ଜଣେ ପ୍ରଧାନ ପାପୀ ହେବାରୁ ତୁମ୍ଭେ ମୋ ହିତ ଅର୍ଥାତ୍ ମଙ୍ଗଳକୁ ମନା କର ନାହିଁ, ଅର୍ଥାତ୍ ମୋର ମଙ୍ଗଳରେ ବାଧା ଦିଅ ନାହିଁ । ତୁମ୍ଭର ଅନାଦରରହିତ (ସ୍ନେହପୂର୍ଣ୍ଣ) ଦୃଷ୍ଟିଗୁଡ଼ିକ ସର୍ବଦା ମୋ ଦୁଷ୍କୃତକୁ (ପାପକୁ) ଚୂନା କରି ଦେଉ, ହେ ଜନାର୍ଦ୍ଦନ, ହେ ସନ୍ତମାନଙ୍କ ହିତକାରୀ, ମୋ ଚିତ୍ତ ସର୍ବଦା ଅହିତ (ପାପ) ମନାସୁଅଛି ଅର୍ଥାତ୍ ପାପଚିନ୍ତା କରୁଅଛି । ୨ । ହେ ଅଚ୍ୟୁତଗୟ ଶଙ୍ଖପାଣି, ମୁଁ ଅବଶ୍ୟ ପାପରୁ କ୍ଷମା ପାଇବାର ଅଧିକାରୀ ନୁହେଁ, ମୋତେ ଯମଦଣ୍ଡରୁ କିପରି ରକ୍ଷା ହେବ ? ହେ ଜଳାକରଭବନବଳାମୁଖ (ଜଳାକର ଯେ ସମୁଦ୍ର ସେ ଭବନ କି ଜନ୍ମସ୍ଥାନ ଯାହାର ଅର୍ଥାତ୍ ଚନ୍ଦ୍ର ତାକୁ ବଳିଅଛି ଅର୍ଥାତ୍ ତାହାଠାରୁ ମନୋହରତର ମୁଖ ଯାହାର), ହେ ଭୁବନ ବଳାହିତହର୍ତ୍ତା (ହେ ସଂସାରର ଉଦ୍ଧାରିଣୀ), ହେ ବଳଭଦ୍ରଙ୍କ ସାନ ଭାଇ, ହେ କଳଙ୍କଳାପହା ଦୁଃଖନାଶକ (ମନୁଷ୍ୟମାନଙ୍କର ପାପନାଶକ), ତୁମ୍ଭେ ସୁକୃତଧନବଳାଢ୍ୟ ମୁନିମନ କଳାପିଘନ ଅଛ । (ପୁଣ୍ୟରୂପ ଧନରେ ବଳବାନ୍ ଅଟନ୍ତି ଯେଉଁ ମୁନିମାନେ), ସେମାନଙ୍କ ମନରୂପ ମୟୂର ପକ୍ଷରେ ତୁମ୍ଭେ ମେଘସ୍ୱରୂପ ଅଛ ଅର୍ଥାତ୍ ପୁଣ୍ୟାତ୍ମା ମୁନିମାନେ ତୁମ୍ଭଙ୍କୁ ମନୋମଧ୍ୟରେ ଅନୁଭବ କରି ଆନନ୍ଦିତ ହୁଅନ୍ତି । ୩ । ସମାର୍ଦ୍ଧ ଅଧିପ ଅର୍ଥାତ୍ ପୃଥିବୀର ରାଜା ଜଗଦେବ ଏହି ଗୀତକୁ ସମାପନ କଲେ; ହେ ପ୍ରଭୁ ଭବ-ଭ୍ରମାରଣ୍ୟରେ ଅର୍ଥାତ୍ ସାଂସାରିକ ମାୟାରୂପ ଅରଣ୍ୟରେ ପଡ଼ି ମୁଁ ଅତ୍ୟନ୍ତ ଶ୍ରମାର୍ତ୍ତ (କ୍ଳାନ୍ତ) ହୋଇ ପଡ଼ିଅଛି, ତୁମ୍ଭେ ମୋର ଏହି ବ୍ୟଥାନିବନ୍ଧ (କ୍ଳାନ୍ତିସମୂହକୁ) ହରଣ କର; ଏହି ପ୍ରଥା ଅର୍ଥାତ୍ ଏହି ଦୁଃଖ ଦୂର କରିବା ଖ୍ୟାତି, ହରିରଥାବଳୀ ଅର୍ଥାତ୍ ପୃଥିବୀରୁ ଆରମ୍ଭକରି (ତ୍ରିପୁରାସୁରକୁ ମାରିବାବେଳେ ମହାଦେବ ପୃଥିବୀକୁ ରଥରୂପ ବ୍ୟବହାର କରିଥିବାରୁ ପୃଥିବୀକୁ ହରରଥ କହନ୍ତି) ମିହିର-ପଥାନ୍ତରକୁ ଅର୍ଥାତ୍ ସୂର୍ଯ୍ୟଙ୍କ ଗମନାଗମନ ପଥ ଆକାଶ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ବଢ଼ୁ ଅର୍ଥାତ୍ ପ୍ରସିଦ୍ଧ ହେଉ । ହେ ଅମରମଥାମଣି (ହେ ଦେବବୃନ୍ଦଙ୍କ ନମସ୍ୟ), ହେ

(ଖ.) ଦଳିତାଞ୍ଜନପୁଞ୍ଜମଞ୍ଜୁଳାଙ୍ଗୈଃ, ଲଳିତାବଦ୍ୟମୁଖଚଳୋଚନାଭିରାମୈଃ,
ଫଳିତାମରବଲ୍ଲୀ ତୁଷ୍ଟିଃ ଶ୍ରିତାନାଂ କଳିତାଙ୍ଗ ଦଳସ୍ମୃତିଃ ଭବାନାଂ ।
ଲୀଳାବଳୀଭରସୁଧାପ୍ଲୁତବାରବାସେ—
ଭ୍ରୀତାଣ୍ଡବେଲ୍ଲିତଚରମାଞ୍ଚରଣଂ ମଦେହା ଜଃ,
ଗୀତାନ୍ବିତାଲ୍ପତଳଦାଶିକରୋଳମାଳଂ,
ସ୍ମିତାଂଶୁସାନ୍ଦ୍ରମୁଖଂ ଶରଣଂ ଧରଣ୍ୟାଂ ।
ପୀତାମ୍ବରଂ ଶମନରସାମ୍ବୁଜମୁକ୍ତକଣ୍ଠୀ
ପୀନାସ୍ତନୀସ୍ତୁତଭରସ୍ତବସଙ୍ଗକଣ୍ଠୈଃ,
ମୀନାକ୍ଷୀନେତ୍ରଶରଧନୁପପଥଃ ପରସ୍ଥା
କାନାଶଚିତ୍ତରଭସ୍ମାନି ଜଗଦ୍ଧସନ୍ତୁ ।

ଶ୍ରୀମଦ୍ଭବ୍ୟାମରେନ୍ଦ୍ରାନୈଦ୍ଧଣ୍ଡବିଷ୍ଣୁପାଲଲୋଚନାଭ୍ୟାମମୁରଞ୍ଜିତ-ସ୍ନିଗ୍ଧାମୃଧରତ୍ନୋଚନାଭ୍ୟାଂ କାନ୍ତିପୁରନ୍ଦରସାରସାରସାତ୍ମଜାପୁଣ୍ଡ୍ରବର୍ଣ୍ଣାଭ୍ୟାଂ-ମାଣିକ୍ୟସ୍ଫଟିକଶ୍ରୀନଖଗଙ୍ଗାଶୁଦ୍ଧାଭ୍ୟାଂ ରକ୍ତାରବିନ୍ଦସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟବଳଚରଣାଭ୍ୟା-ମସାଦୃଶ୍ୟପୂର୍ଣ୍ଣବରଭଙ୍ଗାଭ୍ୟାଂ ଶ୍ରୀରାଧାମାଧବାଭ୍ୟାଂ ନମୋନମଃ ।

ଇତି କିଶୋରଚନ୍ଦ୍ରାନନ୍ଦାଖ୍ୟଂ ଚମ୍ପୂକାବ୍ୟଂ ।

ଓଁ ତତ୍ ସତ୍ ।

ରଞ୍ଜନସୂଚକର (ଦୋଷ ତତ୍ପର), ମୋର କଥା ଶଳସ୍ମୃତି ଅର୍ଥାତ୍ ଶିକସ୍ମୃତି କଥାକୁ ଶବର (କେତେବେଳେ) ବୃଥା କର ନାହିଁ ।

ଟୀକା—ଅଥ କବିଃ ପ୍ରାର୍ଥନାଦ୍ୱାରେଣ ସ୍ମରଣକାର୍ଯ୍ୟମାହ ଦଳିତେତି । ଦଳିତାନ ମର୍ଦ୍ଦିତାନ ଯାନି ଅଞ୍ଜନାନି କଜ୍ଜଳାନି ତେଷାଂ ପୁଞ୍ଜବତ୍ ସଂଘାତବତ୍ ମଞ୍ଜୁଳାନି ମନୋହରାଣି ଅଙ୍ଗାନି ଯସ୍ୟ ସଃ, ଲଳିତାବଦ୍ୟଃ ସୁନ୍ଦରଶ୍ଚ ମୁଖାବ୍ଜଃ ଅମ୍ବୁଜଲୋଚନାଭ୍ୟଃ ପଦ୍ମନେତ୍ରାଭ୍ୟଃ ଅର୍ଚ୍ଚିତଂ ସେବିତଂ ଚରଣଂ ଯସ୍ୟ ସଃ, ଶ୍ରିତାନାଂ ଆଶ୍ରିତାନାଂ ଜନାନାଂ କଥଞ୍ଚ ଫଳତଃ ଫଳବାନ୍ ଅମରବଲ୍ଲୀବତ୍ କଳ୍ପପାଦପଃ କଳ୍ପବୃକ୍ଷଃ ଭବତ୍ୟର୍ଥଃ, ଏବମ୍ଭୂତଃ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଃ ଭବାନାଂ ସତାଂ କଳିତାଙ୍ଗ କଳିକାଳସମ୍ଭୂତଂ ଦୁଃଖଂ ଅଳଂ ଅତ୍ୟର୍ଥଂ ଦଳୟତୁ ବିନାଶୟତୁ ।

ଅନେନ—ଯଃ ଜନାର୍ଦ୍ଦନଃ ଅନନ୍ତାଃ ମୂର୍ତ୍ତୟଃ ଯସ୍ୟ 'ସ୍ୱମୂର୍ତ୍ତିଃ ସୁର୍ବିନ୍ଦିତାନାଂ ଦେବଗନ୍ଧର୍ବ୍ବାଣାଂ 'ବୀଜାନାଂ' ଅସୁରାଣାଂ ଇତ୍ୟର୍ଥଃ । ଯାବତ୍ ଯନ୍ତ୍ରଃ ଯେନ ତତ୍, ଉଜ୍ଜ୍ୱଳିନଃ ତଃ ଅଣ୍ଡକୋଶ ପରିସ୍ଥିତ୍ ଜନ୍ତୁଭିଃ ତସ୍ୟ ପରମସ୍ୟ ସୁସ୍ୱରୂପସ୍ୟ ଅନ୍ତରଙ୍ଗ ଲୁଣ୍ଠନସ୍ୱରୂପ 'ଉଦ୍‌ଧୃତ୍ୟୋର୍ବିଶେଷଣସମାସଃ । ନୀଳାମ୍ବୁଦେନ ମଦନବନେନ ଅଲଂ ଚନ୍ଦ୍ରେଣ । ଅମଳକମଳଂ ମାଳା ଚ ଯସ୍ୟ ତତ୍, ସୁନୀଳ ନିଲୟନ ଅଂଶାଦି ପାତାଳ ନେଷ୍ଟାଂ ତେଷାଂ ଲକ୍ଷ୍ମୀପାଦାନାଂ ଅସୁରଦେବାଂ ପ୍ରାଣିନାଂ ଶରଣ୍ୟଂ ଚରଣାର୍ବ୍ବିନ୍ଦଂ ମତ୍ସ୍ୟ ଶଙ୍ଖଧ୍ୱଜଂ ତେଜଃ, ନଃ ଅସ୍ମାକଂ ଶରଣଂ ଭବିଷ୍ୟ ଅସ୍ତୁ ।

ପରିନେତ—ଦୀର୍ଘଃ—ତ୍ରୈଲୋକ୍ୟଃ ଅଷ୍ଟକମଳଗ୍ରସ ଭକ୍ତଗଣାଦେଶ ଏବ ଅମୃତଦ୍ରବଃ ଦୀର୍ଘନ୍ତବାସ୍ୟଃ ତେନ ପୂର୍ଣ୍ଣଃ; ଘନାନାଂ 'ଜୁଂଶିନାଂ' ଆସ୍ୟାତ୍ ମୁଖାତ୍ ନିଃସୃତରବଃ ସମ୍ୟକ୍ ବର୍ଦ୍ଧିତଃ ଯଃ ସ୍ୱରଃ ତସ୍ମିନ୍ ଉଚ୍ଚସ୍ୱରେଣ ଇତ୍ୟର୍ଥଃ, ସଙ୍କ୍ଷୌ ଉଦ୍‌ଘ୍ରୂଂଷ୍ଟ୍ରୌ ଡଣ୍ଡୌ ଯସ୍ୟ ସଃ, ନିତ୍ୟଂ ଘନଧ୍ୱନିଃଶାପଚୋଦନତତ୍ପର ଇତ୍ୟର୍ଥଃ, ଧୀନାଦ୍ୟନେକବତ୍ସଲୁଣ୍ଠନଃ ସ୍ୱାଦ୍ୟନେକବଧମୁକ୍ତିଃ, ପରସ୍ପରା ପରମ୍ପରାଃ, ସନାତନସ୍ୟ ଯସ୍ୟ ସେ ବନ୍ଧବଃ ଭୃତ୍ୟାଃ ମରଣାନ୍ତିକ ପାପଦଣ୍ଡଧାନାର୍ତ୍ତିଂ 'ସମାଗତାଃ ଇତ୍ୟର୍ଥଃ, ତେଭ୍ୟଃ ଦାନ ଦୟାନ ଭାଜ ଜଗଦ୍‌ଗୁରୁ ଅନନ୍ତପୂର୍ଣ୍ଣ ଗୁରୁ ଭୂମିକଦେହିନାମ୍ୟର୍ଥଃ ।

ରାଧିକାସମାଶ୍ରୌ ରାଧାମାଧବୌ ନମସ୍କରୋମି ଶ୍ରୀମଦ୍‌ଭ୍ୟାମିତି । ଶ୍ରୀମଦ୍‌ଭ୍ୟାଂ କମଳାଦୃଢପାଦ୍ୟାଂ ଅନ୍ୟୋନ୍ୟଂ ପରସ୍ପରଂ ଯତ୍ ଲାବଣ୍ୟଂ ଲୋଚନାଚଣାପି ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟଂ ତେନ ଲୋଭାନ ଚଞ୍ଚଳାନି ଲୋଚନାନି ଯଯୋଃ ତାଭ୍ୟାଂ, ଅମ୍ବରଯୋଃ ସରହପରସ୍ପରବସ୍ତ୍ରଯୋଃ ଅଦ୍ୱୟରେଣ ସମାବେଶେଣ ବନ୍ଦିତାଃ ଅଙ୍କିତାଃ ଅମ୍ବର ମେଘଃ କୃଷ୍ଣବର୍ଣ୍ଣ ଇବ ଯାବତ୍, ସେବନା ବୀଣାସେବନା କନକଙ୍କ ଇବ ଯାବତ୍ ଯଯୋଃ ତାଭ୍ୟାଂ, ଭାବିଦ୍ରବଂ ସୁବର୍ଣ୍ଣଂ ମଣ୍ଡନଃ ଇନ୍ଦ୍ରନୀଳମଣିଃ ତୟୋଃ ପାଦଃ ଉଦ୍‌ଘର୍ଷଃ ତତ୍ ସାଦୃଶ୍ୟେନ ପୂର୍ଣ୍ଣଃ ବର୍ଣ୍ଣଃ ଯଯୋଃ ତାଭ୍ୟାଂ, ଅଭିନାଂ ସଖୀନାଂ ଦୃଶଃ ଅଭିଧୃତଃ ଯସ୍ୟ ଅବଶ୍ୟେନ ଶ୍ରବଣେ ସଙ୍କ୍ଷୌ କଣ୍ଠୌ ଯଯୋଃ ତାଭ୍ୟାଂ ଭକ୍ତାଧିକାରିଣାଂ ଭକ୍ତିସ୍ଥାନାଂ ଯତ୍ ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟଂ ତେନ ଭୂଷଣାନି ଅଭିନନ୍ଦିତାନି ଚରଣାନି ଯଯୋଃ ତାଭ୍ୟାଂ, ଅମାନୁଷବୃନ୍ଦାବନବିହାରାଭ୍ୟାଂ ଅଧିମାନୁଷଦେହାଦେହିନାଭ୍ୟାଂ ଶ୍ରୀରାଧାମାଧବାଭ୍ୟାଂ ନମୋନମଃ ।

ଅନୁବାଦ—ଯାହାଙ୍କର ଅଙ୍ଗ-ଜଳ କଜ୍ଜଳ ପରି ମନୋହର, ଇନ୍ଦ୍ରାଦି ସର୍ବଦେବମାନେ ଯାହାଙ୍କର ଚରଣାର୍ଚ୍ଚନା କରନ୍ତି, ଆର୍ତ୍ତ ଲୋକମାନଙ୍କ ପ୍ରତିରେ ଯେ ପରମାତ୍ମା କଳ୍ପପାଦପ ସଦୃଶ, ସେହି ଭଗବାନ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ ସାଧୁମାନଙ୍କର ଦୁଃଖଦାରିଦ୍ର୍ୟ ବିନାଶ କରନ୍ତୁ ।

ଯେ ଅବନୀର ଦୁର୍ବହରୂପ ଅସୁରମାନଙ୍କୁ ବିନାଶ କରିଅଛନ୍ତି, ଯେ ପକ୍ଷୀରାଜ ଗରୁଡ଼ର ପୃଷ୍ଠଦେଶରୁ ଅବତରଣହେତୁ; ଯାହାଙ୍କର ବକ୍ଷଃସ୍ଥଳ ଓ ମାଳା ମୃଦୁ ବାୟୁରେ ଆନ୍ଦୋଳିତ, କଷ୍ଟାପ୍ତ ପ୍ରାଣୀମାନଙ୍କର ଅଭୀଷ୍ଟ ସେହି ସମ୍ପୁଞ୍ଜ ତେଜ ଅମ୍ଭମାନଙ୍କୁ ରକ୍ଷା କରନ୍ତୁ ।

ଅନନ୍ତ ଦୟାରୂପ ଅମୃତରସରେ ଯେ ପରିପୂର୍ଣ୍ଣ, ଦୁଃଖୀର ମୁଖରୁ ବାହାରୁଥିବା ସ୍ତବକୁ ଶୁଣିବାପାଇଁ ଯେ କାନ ଡେରି ଥାଆନ୍ତି, ମୀନାଦି ଅବତାର ଧାରଣକାରୀ ସେ ହରି ଯମଭଟମାନଙ୍କ ଭୟ ଦୂର କରନ୍ତୁ ।

ପରସ୍ପର ସ୍ୱବଶ୍ୟଦର୍ଶନରେ ଯାହାଙ୍କର ଚେତନ ସର୍ବଦା ତୃପ୍ତିଲ, ଯାହାଙ୍କର ପରିହିତ ବସ୍ତ୍ର ମେଘର ଓ ଗୋରୋଚନାର ବର୍ଣ୍ଣ ପରି ମନୋହର, ଯାହାଙ୍କ ଶରୀରଶୋଭା ସ୍ୱର୍ଣ୍ଣ ଓ ଇନ୍ଦ୍ରନୀଳମଣି ପରି, ଦୁଃଖୀମାନଙ୍କର ଦୁଃଖ ଶୁଣିବାକୁ ଯେ ସବୁବେଳେ କାନ ଡେରି ଥାଆନ୍ତି, ଯାହାଙ୍କ ଶ୍ରୀଚରଣଶୋଭା ରକ୍ତପଦ୍ମ ପରି ମନୋଜ୍ଞ, ଅମାନୁଷତେଜୋବିଶିଷ୍ଟ ସେହି ରାଧାମାଧବଙ୍କୁ ମୁଁ ନମସ୍କାର କରୁଅଛି ।

ଭକ୍ତ୍ୟାହତ ଭବତୁ ସତତଂ ଦେବୋଽଭୟାତେନାପି ଦୃଷ୍ଟୀ
ଗଦ୍ୟାଭିଃ କିଂ ନ ଭବତି ନିକାଂ ଭୃଚମାସାଦ୍ୟତେ ।
ତତ୍କେତୁ ମେ ନ ଶକ୍ତ କଦାପି ଶ୍ରୀକଣ୍ଠେପି ସ୍ୟାତ୍,
ବ୍ୟାଖ୍ୟାକାରୈର୍ମୁକ୍ତବସନାସ୍ୟାସ୍ୟ ଭାବ୍ୟସ୍ୟ ନୂନଂ ।
କୃତାଞ୍ଜଲିପ୍ରଣତୋଽହଂ ହାତେ ଗୁରୁଦେବାସ୍ୟତେ
ସନ୍ୟାଂ ଦୃଷ୍ଟ୍ୱା ତେ ପ୍ରଭୁ ବାଳଗସ୍ୟାସ୍ତି ମେଧୟଃ ॥

ଓଁ ତତ୍ସତ୍ ।

ଚୌପଦୀ ରତ୍ନାକର

ବା

ରତ୍ନାକର ଚମ୍ପୂ

(୧)

ରାଗ—ସୁରବନ୍ଧ

ଚୂର୍ଣ୍ଣକୁନ୍ତଳ ଶ୍ୟାମଳକେଶା, ନୀଳୋତ୍ପଳଶୁଭ୍ରବର୍ଣ୍ଣିଭୂଷା,
ଜନକଜନକ, ତେଜକୋଦଳକ, ଚନ୍ଦ୍ରମୁଖୀ ଏକା ମୋ ଭରସା,
ଅଧର କୁନ୍ଦବାଳି, ଧଳାକଣ୍ଠୋଲକାମେଳା ଜଳହଂସୀ ॥ ୧ ॥
କଶୋଗଣ୍ଡକୁଳକଣ୍ଡଚମଣି, ଭୁଜୋଦଣ୍ଡ ମଳକଣ୍ଠବାଣୀ,
ତୋଷାମନ ବସୁତେ, କାନ୍ତି ଶିଶିର ସେ, ମେଳକ ଭଣିବାର ପାଁ,
ସେ ମୋ କୁଞ୍ଜକିଶା, କାମରଣୀ ସମସ୍ତେ ମୋ ଅଗାକଣା ॥ ୨ ॥
କଳ୍ପିଲେ ଲଳ୍ଲାଗ୍ର ଯାଏ କଥା, କୃଷ୍ଣାପିବ ନାହିଁ ଯାହା ଶ୍ରଦ୍ଧା,
ତାହା ଅବା ବୋଲିବ, ବଢ଼ାଇ ନିନ୍ଦକ, ବାମାଙ୍କୁ, ବଳିତ ମୋ ବାଞ୍ଛା
ସେ ମୋ କମଳାକ୍ଷୀ, ତୋଟିକଳାଦିବଜମଣାସୁମୁଖୀ ॥ ୩ ॥
କୁସୁମବାସିନୀ ବାମା ପାଶେ, ତରଙ୍ଗେ ସଞ୍ଚାର ମୁଁ ନାମିଷେ,
କାଞ୍ଚନବର୍ଣ୍ଣ, ମିଳନର ପର, ଭଂଜନର ତୋଟିଥାଇ ବାସେ,
ସେ ମୋ କାନ୍ତିପିଣ୍ଡ, କୁଞ୍ଜଳୀଳାସୁନ୍ଦରୀ ମୋ ପ୍ରାଣବନ୍ଧୁ ॥ ୪ ॥
ଭାଳିର୍ଣ୍ଣକୂଳ ଧଡ଼କେତ ସ୍ଥାନେ, କିଶୋରଚନ୍ଦ୍ର ଶ୍ରୀମତୀ ଧ୍ୟାନେ,
ଉପେନ୍ଦ୍ର ଶରଧା, ମିଳାଇଲେ ରାଧା ପ୍ରିୟ ସହଚରୀ ଯେ କହିଲେ,
ସେ ମୋ କବିଦେନ୍ଦ୍ର, କହେ ଉପେ ଉଦ୍ଧରଣ ସୁଖସିନ୍ଧୁ ॥ ୫ ॥

---

୧ । ଟୀକା—ଜନକଜନକତେଜକାଦଳକଚୌରିଶ୍ରୀ—ଯାହାର ଦେହର ବର୍ଣ୍ଣ ସୁବର୍ଣ୍ଣ ଓ ପ୍ରସ୍ଫୁଟିତ କେତକୀ ଫୁଲର ବର୍ଣ୍ଣଠାରୁ ଅଧିକ ମନୋହର; ଅଧର—ଓଷ୍ଠ; ଜଳକଣ୍ଠ—କୋକିଳ; ମେଳକ—ରତ୍ନ; କୁଞ୍ଜକିଶ—କୌତୁକସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣା; ଅଗାକଣା—ସ୍ନେହବଳ ଥିବା ସହାୟ; କଳାବତୀ—ଚନ୍ଦ୍ର; ଭଞ୍ଜନବାସିନୀ—

(୨)

ରାଗ—ନଭାଙ୍ଗପରଜ

ଶେଫାଳିଷଟ୍ପଦଭୂଷଣା, ମୋ ବନ୍ଧୁ, ଶରତ ମୋତେ ଦୁର୍ବେଦହରଣ—ଫୁଲ୍ଲ ଶତଦଳେ ଧବଳାନନା । ପଦ ।

ଶିରୀଷ ମାଳିକ ବାନ୍ଧୁଳିତ ମଧୁ ଚନ୍ଦ୍ରକାନ୍ତ ଅଧରୁ, ଖଞ୍ଜନରସପ୍ରସଙ୍ଗ ସଙ୍ଗିନୀଙ୍କ ଚରଣେ ମୋତେ ଲଗଣେ କରୁ । ୧ । ଶମଶିମଣ୍ଡଳ ଅସ୍ତ ହେବା ବେଳ ଜାଣି ତୋର ଜାଗ୍ରତ, ଖଞ୍ଜନ ପୁନ ଚଞ୍ଚଳା ମଣ୍ଡନ ମଣ୍ଡୁ ମୋ ଅଙ୍ଗପାଳିଙ୍କ । ୨ । ନୀଳ ଶିଳ ଜଳ ନୂଆ ଶିଶିର ଓଷେ କର୍ପୂର ଲଢ଼ଅ, ଶାଳି ମୃଗମଦ ଚାଟିବା ପ୍ରମୋଦଭରେ ଜାଳିଲ ନଡ଼ିଅ । ୩ । ଚନ୍ଦ୍ର ସମ୍ବାଦର ମଧୁର ତା ତିର ବରଜନ ଦେବାକୁ ଧାଇଁ, ଶୁଣି ନ ଥିବାରୁ ଅଲଙ୍କତପାର ଶିଖ ପଦେ ଲେଖିଥିବ । ୪ । ଶାନ୍ତା ଲେଖ ତାଙ୍କୁ ନା ବଳି କଳାରେ ଦେଖାଅ ବାଲାପୁରରେ, ଶରତ ନୃଦେହି ପଦଭାନୁଭ କବିଅଙ୍କ ଚନ୍ଦ୍ରଲେ ସାଜେ । ୫ ।

(୩)

ରାଗ—କେଦାର

ଗୁହେ ରତ୍ନାକର ହେ,

ଭଜନ ତ ପଦ ତେ କରେଶାଗ୍ର କୃପାନ୍ତର ହେ । ପଦ ।

କୃପାପାଳକଙ୍କ ତୁଳସୀକ ଜଗତୁ ତୃଷ୍ଣା ହେ ଗୋପୁରୁ ଏକା ମଣିକ ବ ତୃଣୀଭବ ହେ । ୧ । ଭୌମ ଶୁଣେ ମୋ ନଣ୍ଡିଲ ଅନ୍ତର ହେ,

---

ପଦ୍ମବନରେ ଭ୍ରମଣକାରୀ; ମିଳନ—ଉତ୍ସବ; କାନ୍ତିପିଣ୍ଡ—ଶୋଭାସମୂହ; କଳପୃଷ୍ଠ—ଖଣ୍ଡ; କାଳନ୍ଦୀ—ଯମୁନା; ଚନ୍ଦ୍ରକାନ୍ତ—ମଣି ଯାହାଠାରୁ ପାଣି ଝରେ ପଥିକ ତାରେ ଚନ୍ଦ୍ରକିରଣ ପଡ଼ିଲେ, ଯାହାର ଜଳ (ଅଶ୍ରୁ ଉଦକ) ବେଦନାସ୍ରୁ ହୋଇଥାଏ ।

୨ । ଟୀକା—ଶରତ୍ ତୁମ ନାଳଭାଙ୍ଗ କହୁଅଛନ୍ତି—ଶେଫାଳିଷଟ୍ପଦଭୂଷଣା—ଶୀତାରମ୍ଭ ଭାଲପାଳ ଚନ୍ଦ୍ରର ଅଶି ପର ଯାହାର ଅଶି କମଳ, ଦେବହରଣ—ବନ୍ଧାରେଣୁପ, ଶିରୀଷ—ସପ୍ତର୍ଷିରେ ଖୁଆଳି, ବାନ୍ଧୁଳିତ—ପଦ ବାନ୍ଧୁଳିପୁଷ୍ପ ମାଣବଶିଖ, ବନ୍ଧୁକ—ଲେଖ୍ୟବର୍ଣ୍ଣ ଫୁଲବନ୍ଦେଶ, (ବନ୍ଧୁ ଅଧରର ଉପମାନ); ଶମଶୀ—ସୂର୍ଯ୍ୟ, କୋକ—ଚକ୍ରବାକ, ଏହି ପକ୍ଷୀ ରାତିରେ ବନ୍ଧେଇ ହୁଏ; ଶାଳଭୂତ—ହଡ଼ିକା, ସନ—ଫୁଲ, ଲଢ଼ଅ—ଘାସ, ମୃଗମଦ—କସ୍ତୁରୀ, ଚନ୍ଦ୍ରସମ୍ବାଦର—ଶରଣାଗମନ ମିଶ୍ରାର ତୁଳ୍ଟ, ବରଜନ—ବେତନ, ଅଲଙ୍କତ—ଅଳଙ୍କାର, ଶାନ୍ତା ଲେଖ—କିଛି ମାତ୍ର ସନ୍ଦୋଷ; ଶୁଦ୍ଧତ—ଅପବାଦ ।

ଗନ୍ଧନ-କୁସୁମ ପରି ଦେହ କି ଏଥିର ହେ ।୨। ଗୋପନୃପନନ୍ଦନଙ୍କୁ ବା'ଣ୍ଟିଲେ କ୍ଷେତ୍ରେ ଭଲ ହେ' ପଡ଼ିଲୁ କାହିଁ ପରି ଏ ହୁନ୍ନୁ ନାଚର ହେ ।୩। ଧିକସ୍ତୁ ସ୍ୱଧାପୀ ବଂଶ ଶୁଣିଲେ ଖବର ହେ, ଗୋବର୍ଦ୍ଧନଧାରଙ୍ଗ୍ଧରାଗ୍ରାଃ ଯିବ 'କୁଳ ହେ'।୪। ଗଲେ ମୁଁ ଚାହିଁକୁ ପଡ଼ୁ ବେଣିକ ଚୋରର ହେ, ଯାଇଲ ବୋଲେ ଭବାଲ ସଂସାରପୁର ହେ ।୫।

(୪)

ରାଗ—ଦେଶଗୁପ୍ତ

ଘନକେଶୀ ରେ, ଯେଣ ଏହିଠ ଚିତ୍ତ ମୋର ମୁଗ୍ଧାରେ । ପଦ ।
ଯମୁନାଥଜନ୍ୟାକୁଳିତପା ରେ, ଯୋଗୀଂଗ୍ର କରିନାଇ ଏ୍ଯାପ ପ୍ରଗାଢ଼େ ।୧।
ଗୋପତର କାମକାନ୍ତିକୁଞ୍ଜାରେ, ଘାଣ୍ଟି ହେଉଅଛି ଧନାନଦୀରେ ।୨।
ଘନସ୍ତନୀ ଲୁ ଏ ବନ୍ଧୁଦାନୀ ରେ, ଘନାଶ୍ଳେଷ ଲଜ୍ଜା ଜଣ ସୁସାରେ ।୩।
ଚାହିଁ ହେଉଅଛି ଏ ଦୁର୍ଦ୍ଦଶାରେ, ଯୋର୍ ଦୋଷ ଯାଉଛି ହେ ଉଷାରେ ।
ଯୋଡ଼ି କାମଦମ ପ୍ରତିଦିଶାରେ, ସୁପାତ୍ରଅଛି ଉପାଳମ୍ଭରେ ।୫।
ଭକ୍ତଏ ଶୁଣିବାକ ପ୍ରବେଶାରେ, ସହାଇବେଲ ଭବାଲ ସୁପାରେ ।୬।

(୫)

ରାଗ—କାମୋଦୀ

କାହିଁ ନାହିଁ ଟି କହିବାକୁ ଯେ, କେମନ୍ତ ନିଜରେ ମୁହିଁ ଶୋଭିବି ଯେ, ନ ଲଭିବାକୁ ନବଶାଖାଙ୍ଗୀ ଯେ ଏକ୍ଷଣଅବସ୍ଥାପୂର୍ଣ୍ଣାଇଁକୁ ଯେ । ପଦ ।

ନୂଆ ଭାଗ୍ୟ ଦେଇଥି, ନାହାନ୍ତି ଏ ଉଦଯେ କମ୍ବୁକ ବସ୍ତୁନାକେତ୍ର ମୁରଲୀ ଯେ, କାର୍ଯ୍ୟକ ଦେଖି ଯୋଗ, ପ୍ରଚଣ୍ଡନୀୟ ନାଗର, ନ ଚନ୍ଦ୍ର-

---

୩ । ଟୀକା— ଲଳିତା ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କ କହୁଅଛନ୍ତି— ଅନ୍ତର—ମଧ୍ୟସ୍ଥ, ଗନ୍ଧନକୁସୁମ—ବଣଫୁଲ ପରି କମ୍ଯୋଜିତ, ଗୋପନୃପ—ନନ୍ଦ, ଘଡ଼କୁ—କଂସ ଧ୍ୱଂସକାରୀଙ୍କୁ, କୁଳ—ବଂଶ, ସଂସାରପୁର—ଭୂଷଣ ଅର୍ଥାତ୍ ଭୂଷଣ ।

୪ । ଟୀକା—ଲଳିତା ରାଧାଙ୍କ ନିକଟରେ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କ ବର୍ଣ୍ଣନା କରୁଅଛନ୍ତି—ମୁଗ୍ଧାରେ—ହୃଦୟ ଶଯ୍ୟାରେ, ଯମୁନାଥଜନ୍ୟା—ଯମୁନା, ଯୋଗୀଂଗ୍ର—ଯୋଗୀ ଗଣରେ, ଗୋପତରକାମକାନ୍ତିକୁଞ୍ଜାରେ—କନ୍ଦର୍ପର ସୁନ୍ଦର ଅସ୍ତ୍ର ଆଘାତରେ, ଘନାଶ୍ଳେଷ—ଗାଢ଼ ଆଲିଙ୍ଗନ, ଉଷାରେ—ପ୍ରଭାତରେ, ଉପାଳମ୍ଭ—ନିନ୍ଦା ।

ମାନସେ କଳୁଣା । ୨ । ଉଚିତ ଜଣାଉଛୁ ସେହି ନବଘନନୀଳମଣି ଗୋ, କଣ୍ଠାଧରପଲ୍ଲବରେ କମ୍ବୁକଣ୍ଠ ଘୃଣ୍ଟି ଗୋ, ଯାଇ ଜାଣ ଅଧରା କ ଯଉବନେ, କାଳନ୍ଦୁକ ଚେହ୍ନ'ଲ ଭୁଜାଇ ସ୍ତବନ, କହେ ଭୁଜିଲେ ଭୁଜିବେ ଜଗତେ, ଜୀବନ ଓ ଦୁଃଖେ ପାଇବେଲ୍ ସତେ । ୩ । ଗଲ୍ପାନ୍ତ୍ରମାନ୍ତ୍ରଙ୍କର ସୁବର୍ଣ୍ଣ ବଳରେ ଗୋ, କଲୁ ପେଜା ମାନ୍ତ୍ର ନନ୍ଦସୁନ୍ଦରୀ ଦେଖାଳକର ଯେ ଗୋ, କୁଶିଲ ଘର ଗୋଷ୍ଠସ ମଧ୍ୟ, ଗଞ୍ଜ୍ଞାଳଲେ ଅଟମ୍ଭ ଭଲ ସମ୍ପଦ, ଭଲପିଛାକୁ ଏବେ ନାହିଁ କଳ, ଜାଣି ପାଇବାର୍ ନାହିଁ ଏ କାଳ । ୪ । ଜଗାରାଗିବାଣ କବଳକ ଗ୍ରଥିଗୁଳି ଭଣେ ଗୋ, * ଯାହା ଭଲେ ଗୋପକୁ ଦୃଶ୍ୟକ ଭଜେ ଭଜେ ଗୋ, ଜୀବନଓନେନ ଥିବାକୁ ହିନା, ଜଣା ନୋହୁଲ୍ ସେ ଭକ୍ତିଭାବନା, ଛଡ଼ିବାକୁ ହେଲେ ସେ ଉଚିତ, * ଭାଇ ସୁହୃଦ୍ଗଣ ନାହିଁ ସଂଗ । ୫ ।

(୯)

ରାଗ—ବଙ୍ଗଳାଶ୍ରୀ

ସ୍ତୁମ୍ଭିତ ନାଦ ନଳଝାଙ୍କ ପାଦପଦ୍ମନର ଶୁଣି ଯୋଗେ, ଝୁମି ଝୁମି ଭାମ ଅଧରେ ଶ୍ୟାମ ମିଳି କୁଞ୍ଜଦ୍ୱାରଦେଶେ । ୧ । ସ୍ୱାଗତ ନବ-ତମାଳ ପଲ୍ଲବ ପ୍ରତିଚ୍ଛାୟା ଶ୍ରୀଅଙ୍ଗ ରଙ୍ଗି, ସ୍ୱଚ୍ଛତାର ଭାବ ନସ୍ତ୍ର ଜୀବାର ଝଲସିଲ ଦିବ୍ୟମଣି । ୨ । ତ୍ରିବଳିତ ଗଲ୍ପ ଶରେ ଅନଳ ସ୍ୱୋଦ୍ଗାରୀ ସୁଖ ସଂଗ, ସ୍ୱଚ୍ଛନ୍ଦ-ପ୍ରକଟ ସ୍ୱାସ ଗ୍ଳାନଲତାକୁ ଦେଖନ୍ତି ସାର । ୩ । ସ୍ୱାକ୍ଷିତେନଲ ମନ-ମଣିକି ଯା ମୁଖ ସମ୍ମୁଖରେ ରଖାଇଲ୍, ସଂଗ ତା ଉଦ୍-ଧାରନ୍ତୁ ସୁଧାଦ ପଥୁ ତ ନ ଚଖାଇଲ୍ । ୪ । ସଂଗତେଲ୍ ନାହିଁ ସଙ୍ଗ ସୁନ୍ଦରୀ ଚନ୍ଦ୍ରକୁ ମୋ ଚତୁର ଅଟନ୍ତ, ସଞ୍ଜାର ନ ନଦୀକି ଜଗଚଳନ୍ତୀ ଗୁଣ୍ଠୁନପଣ

[ ] । ଟୀକା—କଳତା ଗୁଞ୍ଜ କଣ୍ଠଅଗ୍ର:—ଲଳଭଳତବ୍ୟକାଳତ—ପଦ୍ମନେତ୍ରୀ ଶ୍ରୀସମ୍ମୁଖ, ଉତ୍ତର ଶଳଅଙ୍ଗ—ଇନ୍ଦ୍ରନୀଳମଣି ଦର୍ପଣ ସ୍ୱଚ୍ଛ ଶରୀର, ଉତ୍ତରତମାଳଦଳ—ତମାଳଗଛର ସୁଚିକ୍କଣ ପତ୍ର. ଧର୍ମପଦ୍ମ—ପୂର୍ବଦୃଶ୍ୟ, ଜୀବ ଭୁ—ଜୀବନ. ଜଙ୍ଗମ—ଚଳନ୍ତା. କଣ୍ଠାଧରପର—ଶିବଶମ୍ଭୁ, କାମ; ଭୁଜଙ୍ଗ—ଭୁଜ,ଭର ବା ନଷ୍ଟଚର, କଞ୍ଜାଳଲେ—ଦେଖି ଅଳ ବା ଗୋଳମାଳ ହେଲେ, ଡାକିବାକୁ—ପ୍ରସ୍ତାବ କରିବାକୁ. ଜଗାରାଗିବାଣ—ଲୁଣ୍ଠନ, ବ୍ରାହ୍ମଣ ।

* ଅତେବ ଏ ଦେଶର ପଣ୍ଡିତମାନେ 'ଯାହା','ଯାଇ' ପ୍ରଭୃତି ପଦର 'ଯ' ସ୍ଥାନରେ 'ଜ' ବ୍ୟବହାର କରୁଥିଲେ । ପୁରାଣଇତିହାସଙ୍କଦ୍ୱାରା ଲିଖିତ ଆଳତେ ଯୋଗ୍ୟରେ ସଙ୍ଗ ଏହାର ପ୍ରମାଣ ମିଳେ ।

ଭଜେଇ । ୫ । କୃଷ୍ଣ ହାଲସୁଅ ଅଳକ ତିଳକସୋଭିତାର ଦେଖି ଶୋଭାରେ, ସ୍ୱସ୍ତି ବାକ୍ତି ଅପୂର୍ବତ୍ତ୍ୱ ଶତ ଦୃଷ୍ଟି ଉଠାଇ ଦେବତା ଜଣତେ । ୬ । ଶ୍ରୀକ୍ରିଷ ତନୁ ଥାଏ ଧବଳପୁଷ୍ପମାଳ୍ୟ ଶୋଭନ, ସୃଷ୍ଟି ଦେବ ଯିବା ଗଲେ ଦାସ୍ତ୍ୟକ ସ୍ୱସ୍ତି ବ୍ରହ୍ମ ରୋଗେ ଖାଇତ । ୭ ।

(୧୮)

ରାଗ—ଦେଶାକ୍ଷୀ

ନପୁରକ ନାମିଲେ ନାଦ, ନ ଲଭି ତମ୍ଭ ମୋ ଏକ-ମଞ୍ଜୀର-ସିଞ୍ଜିତ ଶଞ୍ଜି ଥାନ, ନାତରଣି ବସିଛୁ ପଥ, ନ ପୂର୍ଣ୍ଣ ମୋ ମନୋରଥ, ହେଲିଲ ତ ଦୁଃଖର ନିଦାନ ରେ; ନିଜଦେହ, କର୍ଣ୍ଣପୂରୀ ଶବ୍ଦ ଶୋଭନ୍ତି, ନ ଦହିଲ ତ କନକ-କାନ୍ତି ନଚପଦ୍ମେ, ତରଙ୍ଗିଣୀ ଶ୍ରୁତି କି ହୋଇଲା ରେ । ୧ । ନତୁ ଭବପାଣେ ଭଣେ, କର ମୋଠେ ଅଙ୍ଗୁଳେଣେ, ରସିଙ୍କାଙ୍କୁ କଲ୍ପିକ ସନ୍ଧ୍ୟା ନାରୀ ସୁନ୍ଦରୀ ଅବା, ଜଳଦିକ ନବ-ଜବା,-ଦଶନ-ବସନା ପ୍ରାଣପ୍ରିୟା ରେ, ନଥଦେହା, ନାସଶ୍ୱ ଦର କର କର; ନ ରସିକାଙ୍କୁ ନାର୍ଦ୍ଦିକ, ପ୍ରାଣଙ୍କୁ ମୁଁ ହେବ ନନ୍ତ, ପେଟର ନାହିଁ ତାହା ଅନୁଗ୍ରହ ରେ । ୨ । ଶ୍ୟାମ ଶିକୁଞ୍ଜି ନୀଳକ, ନଳନ ବେଳନାସ ବହାଇ ବସୁଥିଲି ପୁଷ୍ପମ ଥାଳି, କର୍ଣ୍ଣୋତ୍ପଳେ ବନ୍ଧ ନେଇ, ଅନିମିଷ ଲୋଚନ, ହାଳିକା ମୋ ସ୍ୱର୍ଣ୍ଣଲତା ମୂଳ ରେ, ନଥ ଦେହା, ନିର୍ଯାଣୀ ସଂସ୍ପୃ ହେଉଲ ଅପି, ନ ସଦ୍ୟୋଲ-ଅଙ୍ଗାରକ, ରୋଷ ଓ ଉତ୍ପୁଲକ ନିଶାକରକର-ଶରଭାସି ରେ । ୩ ।

---

୧ । ଟୀକା—ଲଜ୍ଜା ଲୁଚି ନିକଟରେ ଉପସ୍ଥିତ ହୁଅନ୍ତେ ସ୍ୱକୃଷ୍ଣ ଆକ୍ଷ ଉକ୍ତଅର୍ଥଃ—ଧାଦସଞ୍ଜନ—ପାଦର ଅଳଙ୍କାର, ଶ୍ୱସିତ୍ୱ—ସୁଗନ୍ଧ ପୁଷ୍ପାଦ, ଝିମିଟକ—ମୁକ୍ତିକ, କଲଶଭ—ଦେବୃକ, ଅଟଳ—ଅଗ୍ନିକ, ବ୍ୟସ୍ତାଧିଧନହିସ୍ ହାସ—କର୍ପୂରକ ଅଗ୍ନିଦେହ, ଶମ୍ଭୁ—ପଞ୍ଚୁଆ, ହସ୍ତ—କମଳ, ରଦବାସ—ଅଧର, ହଳ—(ଦେଶଜ) କାନ୍ତ୍ମକ, ତୁଳିକା—ମୁକ୍ତିକା, ସଙ୍କୁଳତ ନବଦେହା; ବସନ୍ତକାନ୍ତୀ—ଉତ୍ତକଳିତ ରୁଚିଣୀ, ବ୍ୟାସାଳିଅ—ଭୋଗର ଅଳଙ୍କାର, ଶୁକ୍ତି—ଟଳିତେଶ୍ରୀ, ବନ୍ଧନପୁଷ୍ପଚନ୍ଦ୍ରୀ—ଚନ୍ଦ୍ରଙ୍କର ସ୍ପର୍ଶ ।

୧୮ । ଟୀକା—ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ ନିକଟାସ୍ଥି କହୁଅଛନ୍ତି— ମଞ୍ଜୀର—ନୂପୁର, ସିଞ୍ଜିତ—ଅଳଙ୍କାରଧ୍ୱନି, କନଜନନନାନଗିଆବୋଧକ—ସ୍ୱର୍ଣ୍ଣପ୍ରତିମା ଉଦାରେ ଅଧୁକ, ନଥ୍ରୀ (ନଜ୍ଞାଣ—ନାସ୍ତି), ନିଶାକର—ଚନ୍ଦ୍ର, ପଦ୍ମ—ପୁଷ୍ପାଗ, ଶୁଣ୍ଡରଭେଦ—ବୈବିଧ୍ୟଶ୍ରୀ କଥା, ନବ-ଜବା'ଦଶନବସନା—ଦଶନଆଉ ପୂର୍ଣ୍ଣବେଶ ଅଧର ଯାହାର, ଶପ—କଦମ୍ବ, ନେତଅନିମିଷଲୋଚନ—ନିମିଷଶୂନ୍ୟ ଚକ୍ଷୁରୁପ ଶର, ନିର୍ଯାଣ—ପ୍ରାଣବାୟୁର ଦେହତ୍ୟାଗ, କର୍ଣ୍ଣରଜତଶ୍ରୀ—ଅମୃତମୟ,

ନଗ୍ନନ ନାଗର ନନ୍ଦ-ନନ୍ଦନ ମନ ଆନନ୍ଦ, ନମ୍ରା ବଳେ ପକ୍ଷାଙ୍କ ବୋଲି, ନାସିକ ଖେଳେ ଏ ଚିତ୍ର, ନଖୀଙ୍କ ନଗ୍ନଦ୍ୱାର, ଯଶ ନ ଲୁଚାଇ ଦେଇ ଚପଳ ରେ, ନଭଦେଖା, ନାଦଃ ଅବନ୍ଧାଶୀ ପାଇଲ. ନର୍ଭଗଜମଣି-ହର୍ମ୍ୟେ ଚଢ଼ାଇ ପୁଣି ନିଃଶ୍ରେଣୀ କାଟି ପକାଇଲୁ । ୪ । ନବନାହୁଁ ମୁଦ୍ରିମାନ, ନତେଶ ଦେଖି ରମାର, ନାରଦଗ୍ରାଧ ନାସ୍ତୁଭ ମନ, ନାସ୍ତ୍ରବେଳ ନଳିନୀଳା ନବେଳେ ବଦ୍ଧିଷ୍ଟ ବାଳା, ନେପଥ ନୁହର ଅବସାନ ରେ, ନଭଦେଖା, ନ ଦେଶନ୍ତ ଦୁଃଖ ଲଭେ ହେଲେ, ନ ସେନ୍ତ ସେନ୍ତ ଗରଣ ତାହାର ଶୁକ୍ଳବରଣୀ କହନ୍ତି ବସୁଗୁରୁ ବୋଲେ ରେ । ୫ ।

(୧୧)

ରାଗ—ଦେଶାକ୍ଷ

ଟିକାଏ ଦୋଷକୁ କ୍ଷମା କେବେ ହୁଷା ହୁଅିଲୁ ରେ । ପଦ ।

ଟହାପରେ ପଡ଼ାଇ ବେଶେ, ଟାଣ୍ଡବ ଶଙ୍ଖ ବଶେଷେ, ମୋ ସୁଗ୍ରୀବକୁ ଟ ସେ ଧର୍ମଭୂଷା ଭୂଷିଲୁ ରେ ॥ ଝାବର ମାନ ମୋ ଆଶା, ମୃଣେ ଖାଣ୍ଡବଟ-କ୍ଷ୍ମଶା, ଟହପଲ୍ଲୀ ଲେଖଦଶା, ଜବବାକୁ ବସିଲୁ ରେ । ୨ । ଡିଭଏ ହେଲେ ଡବେଭ, ନ ଭଗ ସେବକ-ଦେଵ, ଜଗତ ବୋଲି ଦର୍ପଣ ବାହୁଣିକୁ ପେଷିଲ ରେ । ୩ । ଢମକ ସେ ବାଟେ ବ୍ରଜବନାରେ ଦସ୍ୟୁକୁ ରାଜ ବୋଲି ମୋ ଦଣ୍ଡକୁ ଅଜ, ଦାଣ୍ଡକୁ କ ଧଗିଲ ରେ ।୪। ଟେଢାଏ ଥିଲେ ଭନ୍ଦବେଣୀ, ଟାଢ଼ ଉବେଶଜ ଗ୍ରହଣେ, ଟିପି ଦେଲି ନଣ ସେହ କଥାକୁ କ ଯୋଷିଲୁ ରେ ॥ ଟେକାଣ୍ଡା ବଡେବକବଣା, ମଣ୍ଡଳେ ବଳାହକ, ବୋଲେ ଭକ୍ତରଞ୍ଜ ସବୁ ଶୋଷାନ୍ତେ ଭୂଷିଲ ରେ । ୬ ।

(୧୨)

ରାଗ—ମୁଖାରୀ

ଠଣି ବଧୁମୁହିଁ ବେ ଠାକୁରଙ୍କ କେତେ ରେ । ପଦ ।

ଠକ ମୁଁ ବୋଲେ ମାନସେ, ଠୁଳ କଲି ଲଜ୍ଜା ଲେଶେ । ୧ । ଠାଣି ନ ଶୁଣେ ନଣ, ଠକିଲେ ହେଲି ବିମୁଖ । ୨ । ଠାବ ନାହିଁ ନୟନାନ୍ତେ,

---

ମଣିହର୍ମ୍ୟ—ରତ୍ନନିର୍ମିତ ପ୍ରାସାଦ; ନିଃଶ୍ରେଣୀ—ନିଶୁଣି ବା ସିଡ଼ି; ଅବସାନ—ଶେଷ; ନବନାହୁଁ—ଲଭୁଣିଁ ।

୧୧ । ଟୀକା—ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ ଲଳିତାଙ୍କ ବକ୍ଷଅଟନ୍ତି—ଟହାପରେ—ଖାଲରେ, ନିଭୃତ—ତାଡ଼ନା (ଅନୁତ୍ତରର ବିପରୀତ), ଟେ ଧର୍ମଭୂଷା—ସେହି ପ୍ରଥମର ଅଳଙ୍କାରଭୂଷିଣୀ, ଭୂଷିତ—ଆଘାତ କଲ, ଝାବରମାନ—ଆଘାତ କର, ଟହପଲ୍ଲୀ—ଶକ୍ତି, ଦର୍ପଣ—ଚନ୍ଦ୍ର, ଢମକ—ଧୈର୍ଯ୍ୟ, ବଳାହକ—ଧଳାହଡ଼ ।

ଠାକୁରଙ୍କ ଗୁଣ ମୋତେ । ୩ । ଠାଣେଦାର୍ ରଣୀରଣୀ, ଚୋ କର୍ ନେବ ମୋ ପ୍ରାଣ । ୪ । ଠ ପଦ୍ ଲାଗଇ ଧାରେଣ, ଚିତେ କଳ୍ପନାର ଭାବେ । ୫ ।

(୧୩)

ରାଗ—କାଳାଗଉଡ଼ି

ଡାକିଲା କୋକିଳା ଲୀଳା-ପୁନ୍ନାଗ-ଉପବନରେ
ଡମରୁଲୁଣ୍ଠିତରମଧ୍ୟା ଖେଳିବା ମୋ ମନରେ । ପଦ ।

ଡାଳଚଳାଳ ଡଣଳନ୍ତୁ, କଟକ କର ଅଳିନସ୍ତୁ, ନାଚିଲା ଡାଳ୍ଳଶୀତଳ ଚନ୍ଦନ ପବନରେ । ୧ । ଡଗର ବୁଲିଣୁ ସ୍ମର, ବଟାଇ ବାଣମ ଶର, ଧଇଞ୍ଚ ପରାଗ-ଗର ଘୁଁ ବାଛ ଶୀକନରେ । ୨ । ଡାଲିମ୍ବବୀଜରଦନା, ଏ ଦାନେ ହୋଇ ଛମନା, ଡଲ୍ଲ ତ ଉତ୍କ ମନା ଲଡ଼ିଲା ଭବନରେ । ୩ । ଡମ୍ଫୁତନାଦ କୁରଙ୍ଗ-ନୟନାର ନୀଜ ଭୃଙ୍ଗ—ଡିଣ୍ଡିମ-ରବ ଉବଙ୍ଗ ପଞ୍ଚ ନାହିଁ କାନରେ । ୪ । ଡଲ୍ଲୁ ନାହିଁ କି ସେ ଭାଲୁ, ମୁରଲିର-ଲଭଣ୍ଡୁ ଳବଳ ରାମୁରୁ ରଖିଲେ ଭବନରେ । ୫ ।

(୧୪)

ରାଗ—ଶଙ୍କରାଭରଣ

ଢାଳ ଲୁହିଁଲ ଢେ, ଢାଙ୍କି ପଦ୍ମ କି ଢଙ୍ଗୀରେ ଯତ୍ନେ ଢେ । ପଦ ।

ଢଳାଢଳାଗୀତଦେହଳୀ ସମୀପରେ ମୁଁ ଥିଲି, ସମାଜେ କି ଶାକ୍ତି ଦଳ ମଣ୍ଡୁଳା ଢେ । ୧ । ଢୁଳାଇଲା ପଦ୍ କାମ-ଅମଳଲଗିଲୁ ଶୀମ ଜଳକଳନ୍ଦୁରେ

---

୧୨ । ଟୀକା—ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ ଲଳିତାଙ୍କୁ କହୁଅଛନ୍ତି:— ଠଣ—ଶୋଭା, ଠଣଚନ୍ଦ୍ରମୁଖି—ହେ ଶୋଭାପୂର୍ଣ୍ଣ ଚନ୍ଦ୍ରମୁଖି ! ଠକ୍‌ଠକ—ସ୍ଥିର ନହୋଇ ରହିବ, ଠୁଳ କଲେ—ଏକତ୍ର କଲେ, ଠାଣେଦାର—ଜମାଦାର, ଯେ ଚୋର ଶାସନ କରେ; ରଣୀରଣୀ—କନ୍ଦର୍ପ, ଠ ପଦ—ଶୂନ୍ୟ ।

୧୩ । ଟୀକା—ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କର ବୃଧାଗତ ଅନୁସ୍ମୃତିଃ—ଲୀଳାପୁନ୍ନାଗ-ଉପବନରେ—କ୍ରୀଡ଼ାଯୁକ୍ତ ଉଦ୍ୟାନରେ, ଡମରୁଲୁଣ୍ଠିତରମଧ୍ୟା—ଡମରୁଠାରୁ ଯାହାର କଟି କ୍ଷୀଣ, ଡଣଳନ୍ତୁ—ନୂଆପତ୍ର, ଡାଳ୍ଳଶୀତଳ—ଲତାସମ୍ଭୂତ, ଡଗର—ଡୋଟାଶାମ୍ବରଳ, ବଟାଇ—ବାଣଯୁକ୍ତ କରି, ବାଣମଶର—ପଞ୍ଚବାଣ, ପରାଗଗର—ପୁଷ୍ପରେଣୁଭୂତ ବିଷ, ଘୁଁ ବାଛ—ଯେ ଘୁଁ ଘୁଁ ଶବ୍ଦ କରେ ଅର୍ଥାତ୍ ଭ୍ରମର, ଡମ୍ଭ—ଶିଙ୍ଗ, ଜବନ—କବାଟ ।

୧୪ । ଟୀକା—ପଦ୍ମ—ଅକ୍ଷିପତାକାନ; ଢଳାଢଳାଗୀ—ଢୋଠାଲର ଗୁରୁକୀ; ଦେହଳୀ—ଦୌଡ଼ାଠର ତଳଖୁଣ, ଢୁଳାଇଲା ପଦ—ଘୂର୍ଣ୍ଣାଇଲା ପଦ,

ଲୀଳା କରୁଥିଲୁ ରେ । ୨ । ଭୁଜାଇ ମୋ ଅପଘନ, ଶ୍ରୀଅଙ୍ଗରେ ତା ଅଧୀନ, ଟେକାଇବାକୁ ସମସ୍ତ ନ ସହୁଥିଲୁ ରେ । ୩ । ଚୋବୁଥିଏ ତା ପଲ୍ଲବ, ଅଧରରୁ ମଧୁ ଦ୍ରବ, ଚୋବିବା ଶବ୍ଦର ଲବ ନୋହୁଥିଲୁ ରେ । ୪ । ତକା ପ୍ରକାଶେ ମତେ, ଧନ୍ୟ ବୋଲି ଏ ଜଗତେ, କବି-ଚିନ୍ତାମଣିନୁ ଗୀତେ କହୁଥିଲୁ ରେ ।୫।

(୧୫)

ରାଗ—ସୁରଷା

ଅନାଇ ନାହିଁ ନାଗରମଣିକି ମୁଁ ଭାଳେ । ପଦ ।

ଅନେକ ପ୍ରକାରେ ପ୍ରେମ, ଅତରେ ଅତସୀଶ୍ୟାମ, ଅଙ୍ଗୀକାର କଲୁ ନାହିଁ ଭାଳେ । ୧ । ଅନୁଗତ ଜନ ନ ସହେ, ଅପବାଦ କଥା କହେ, ଅଛୁ ଏହା ଲେଖା ମୋ କପାଳେ ।୨। ଅମୃତ ବାଣୀ ବଳାଏ, ଅନଙ୍ଗ ମୋହନ ବେଶେ, ଅପଘନ ଅଶ୍ରୁନ ଓଗାଳେ । ୩ । ଅଜି ମୋତେ କେତେବେଳେ, ଅମ୍ଳାନ ଭେଟକାଦରେ, ଅରଜ ବନାଇ କରୁ ଗ୍ରହଳେ । ୪ । ଅତର୍କିତ ଜାଣି କାଳ, ଅଙ୍କିତ କରେ ମୋ ଗଳ, ଅପଣେ ଗୁନ୍ଥିବା ଫୁଲମାଳେ ।୫। ଅଙ୍ଘ୍ରି କି ମୋ କବିସୂର୍ଯ୍ୟ ଅଟକି ଭଜିବା ଧନୁ, ଅଲକ୍ଷ୍ୟ କରି ମୁଁ ପରିହାଳେ । ୬ ।

(୧୬)

ରାଗ—କଳହଂସକେଦାର

ତମାଳତଳେ ନ ଗଲି ରେ ମୋ ଅଳିକା, କେତେ ଦୂର ଯାଏ ଜାଣି ।
ଜଳକୁ ଭାଳିବ ଲଜ୍ଜା କଲି ଲେଖ ତଥ୍ୟ ମଣୁଥାଇ ତାହିଁ । ୧ ।
ତରକିବା କଥା ତ୍ରିକାଳ ସର୍ବଥା ତହିଁ ରୁ ଦେଖିବୁ ନାହିଁ । ୨ ।
ତୁ ତ ସୂକ୍ଷ୍ମବେଦୀ, ତୁଳ ମୁଁ କେତେକ, ତହିଁ ଥିବା ଅବଗାହୁ । ୩ ।

ଭାମଅମଳଶିରୁ—କନ୍ଦର୍ପରଥ ମାଦକଶ୍ରୁବ୍ୟର ଜଣାରୁ, ଶ୍ୟାମକଳଳଜନମୁନେ—ସଲଲିଧାବର ନେତ୍ରରେ, ଭୁଜାଇ—ସଂଯୋଜିତ କରି ବା ପ୍ରବେଶ କରାଇ, ଅପଘନ—ଦେହ, ଚିନ୍ତାମଣି—ସୂର୍ଯ୍ୟ ।

୧୫ । ଟୀକା—ସଖୀ ଲଳିତାଙ୍କୁ କହୁଅଛନ୍ତି:—ଭାଳେ—ଥରେ, ଅତସୀଶ୍ୟାମ—ଅତସୀ (ପେଶି) ଫୁଲପରି ଶ୍ୟାମଳବର୍ଣ୍ଣ, ଅନୁଗତଜନ—ସଖୀମାନେ, ଅପଘନ ଅଶ୍ରୁନ ଓଗାଳେ—କୃଷ୍ଣଙ୍କୁ ଦିବା ବାହର ଅନ୍ଧାରରେ, ଅରଜ—ପ୍ରେମପୂର୍ଣ୍ଣ ନିବେଦନପତ୍ର, ଅଙ୍ଘ୍ରି—ପାଦ, କବିସୂର୍ଯ୍ୟ—କବିସୂର୍ଯ୍ୟ ।

୧୬ । ଟୀକା—ସଖୀ ଲଳିତାଙ୍କୁ କହୁଅଛନ୍ତି:— ତମାଳତଳେ ନ ଗଲି ରେ ଅଳିକା—ହେ ଅଳକଳ୍ପଦସ୍ତି, କୃଷ୍ଣଙ୍କ ରୂପ ସଙ୍ଗେ ସାମ୍ୟ ଥିବାରୁ ମୁଁ ତମାଳଗଛ ତଳରେ ମଧ୍ୟ ଗଲି ନାହିଁ; ତୁଳ—ତୁଳନା କର, ତପରେ

ଉପଚେନ ଶୀତମାଅଙ୍କ ଦିଅନ୍ତି ମା ତୁଲ୍ଲା ଚନ୍ଦନାଦେମ ବାନ୍ଧୁ । ୪ ।
ତୁଟାଏ କି କାଳ ତୁଣ୍ଡର ଶୀକର ତାମସା ଟାପର ଟାଣ୍ଡୁ । ୫ ।
ତଣ୍ଡୁ କାଟ଼ିଣ କବାଉରଣୀ ତା ଲୁକି ଉଲ୍ଲସ ଯେ ଯାକୁ ନାନ୍ଧି । ୬ ।

(୧୭)

ରାଗ—ଧନାଶ୍ରୀ

ଥରେ ଏକାନ୍ତରେ ସିନା କହୁଥିଲି ସନ୍ଥାକ,
ସ୍ଥାପିତ ନ କର ଦୁର୍ଜନଙ୍କ ଆଗେ କହୁ କି । ପଦ ।

ଥିଲାଠାରେ ବିଶ୍ୱାସ କପଟ ପାରେ ବହୁକ, ଥୋଇବା ହୃଦୟେ ଶ୍ୟାମ ମୂର୍ଚ୍ଛିତରେ ମଗ୍ନ କି । ୧ । ସ୍ଥାବର ଜଙ୍ଗମେ ଶ୍ୟାମ ଭାବ୍ବା ହୃଦେ ନାହିଁ କି, ଥିଲି ମୋ ଲାଞ୍ଛପଟେ ଏ ଅଯଶ ଭାଣ୍ଡି କି ।୨। ଆପିପଣ ଥିବାର ସଜ୍ଜନଗୁଣ ଏହୁକି, ସ୍ଥାସ୍ତୀ କଲି ଉପାର୍ଜନ ଶୀର ଦେଇ ଅହୁକି ।୩। ସ୍ଥିର ପୀରିତିବଲ୍ଲୀକି ଦମ୍ଭାନଳେ ଦହୁକି, ସ୍ଥଳଥଳୀମାନଙ୍କର ଏ ବେଦଭକ୍ତି ମୁହିଁ କି । ସ୍ଥିରପତେ କେଉଁଣ ବୋଲି ଜାଣିଲି ସୁମୁଖୀ କି, ଅନୁଥାଏଁ ଟି ମୁଁ ଉଚିତର ସାକ୍ଷୀ ତହିଁକି ।

(୧୮)

ରାଗ—ବସନ୍ତ

ଦାରଳାକ୍ଷି, ଦମ୍ଭତୋଷୁମସ୍ତୁ ଜଳଦାଣି ରେ । ପଦ ।

ଦୁଃଖ ହେଲି ନଷ୍ଟକର, ଦେଖା ହେବେ ନାହିଁ ତୋର, ଦଶନକୁଣ୍ଡ ଅଧର,—ଦଳେ ଦଳେ ଭାଷାର, ଦମ୍ଭାବଳ, ତୁ ହେବେ ସାକ୍ଷୀ ରେ ।୧। ଦର୍ପକଦର୍ପଦଳନ, ଦିବ୍ୟ ଅଦ୍ଭୁତ ଘନ, ଦେହରେ ଦୋର୍ମୂଳେ ସ୍ତନ-କୁମ୍ଭରେ ନଖାଙ୍କିତ, ଦାଇବ କି, ଦେଇତାକୁ ଅପି ରେ । ୨ । ଦିବାକିଣି ତ ମୁଁ ତୋର, ଦେହ ବାହୁଲି ଯେ ପର, ଦାନେନାରାୟଣ ଖୀର, ଦୃମଦୋହଦ-

---

ଶୀତମାଅଙ୍କ—ଏ ସଂସାରରେ ଯେତେ ଲୋକ ଅଛନ୍ତି ଯେଉଁମାନେ ମୂର୍ଚ୍ଛିତଜନରେ ମଧ୍ୟ ଶୀତଳତା ଦୋଷ ଅଦ୍ୱେଷ କରିପାରନ୍ତି; ଟାଙ୍ଗ—ଅଟା, କବାଉରଣୀ—କବାଟ୍ରୁଣୀ ।

୧୭ । ଟୀକା—ସଖୀ ଲଳିତାଙ୍କୁ କହୁଅଛନ୍ତି:—ସ୍ଥାପିତ ନ କର—ହୃଦୟରେ ଲୁଚାଇ ନ ରଖି (ଗ୍ରାମ୍ୟ ପ୍ରୟୋଗ) । ଥୋଇବା ହୃଦୟରେ—ଯେ କାଳ ହୃଦୟରେ ଶ୍ୟାମଙ୍କୁ ସ୍ଥିର କରି ରଖେ, ଅହୁକି—ସର୍ପକୁ, ପ୍ରୀତିବଲ୍ଲୀ—ପ୍ରୀତିରୂପ ଲତା, ଦମ୍ଭାନଳ—ଛଳନାରୂପ ଅଗ୍ନି, ସ୍ଥିରପତେ—ପଣ୍ଡିତାସମୂହ ।

୧୮ । ଟୀକା—ସଖୀ ରାଧାଙ୍କୁ କହୁଅଛନ୍ତି:—ଦମ୍ଭତୋଷୁମସ୍ତୁ ଜଳଦାଣି—ଛଳନାରୂପକ ଜଳପୂର୍ଣ୍ଣ ସମୁଦ୍ର ଅର୍ଥାତ୍ ତୁ ବଡ଼ କପଟାଚାରିଣୀ । ଦର୍ପକଦର୍ପଦଳନ—କନ୍ଦର୍ପଗର୍ବଖର୍ବକାରୀ, ଅଦ୍ଭୁତ—ସୁବାସ, ଦୋର୍ମୂଳ—ବାହୁମୂଳ;

ନାଗର, ଦରବାରେ, ଡେଙ୍କଣି ଦୋଷ୍ଟାଙ୍କି ରେ । ୩ । ଭୁଲ ଚରଣସାରସେ ଦେବାର ଶିରଣ୍ଡ ଗଣପେ, ଦେଖିଲ ଯାବକ ରସେ, ଦୋଷ ନ କରୋଗରୁ ପେ, ପ୍ରଭୁ ଭକତବତ୍ସଳ ଅଛୁ ଖ୍ୟାତି ରେ । ୪ ।

(୧୯)

ରାଗ—କେଦାର

ଧିକ ଧିକ ମନ୍ଦବୁଦ୍ଧି ଅପଯଦ ନାସ୍ତିକରୁ ନ ନିବାରବାର,
ଧିକ ଅବିବେକ ମୋ ପଦ ଗୁଡ଼ାକ କେଉଁଠେ ନାହିଁ ସେ ପାରବାର । ପଦ ।
ଧମକ ସ୍ମରଣ ଦୁଅନ୍ତେ ତରୁଣରଣୁ ଅନ୍ୟଙ୍କୁ ନ ଲଭ ଶରଣ ଗୋ,
ଧିକ୍ ଅବଗଣ ଧିବନ୍ଦର ଗୁଣ ଗୃହ ଷଣରେ ବାନ୍ଧାରବାର । ୧ ।
ଧାଇଁ ଧାଇଁ ଭୂତାମନ୍ଦରକୁ ଗତ ପଦେ ଲକ୍ଷାଦ୍ୟୁନ୍ତ ନ ଲଭୁର ପ୍ରୀତି,
ଧାତାବନ୍ଦ୍ୟ ପ୍ରୀତ ଘଟିଲେ ଜଗତ ବନ୍ଧୁ ଚେଲାଞ୍ଚଳ ମାରବାର । ୨ ।
ଧର ଧନୁବାଣ ସ୍ମର ସତେ ପ୍ରାଣ ନେବା ପରି ଜର ଧର ଦନ୍ତେ ତୃଣ,
ଧରାରେ ତରୁଣ-ଶିର ଅବରଣ ଲୁଣ୍ଠାଇଲେ ନ ପଶୁବବାର । ୩ ।
ଧର ଧର ବୋଲି କହୁଥିଲେ କୋକିଳ ଧରାଧରଙ୍କୁ ବୋଲି ଧରଣି ନାଶ୍ତକେ;
ଧାଇଁ ଜଣା ଲୁଟେ ଦେଖିଲେ ଚେନ୍ନ ଦେଖିଲେ କ୍ଷଣକେ ବନମ୍ର ଗୁହବାର । ୪ ।
ଧନ୍ୟ ଧୃତସାର ସୁପୁରୁଷଙ୍କର ପ୍ରସାଦୁ ଫଳିତ ସେ ଶଙ୍କରଙ୍କର,
ଧରଣୀନିର୍ଜର ଭକତର ସ୍ତବ ଶୁଣି ତାଙ୍କୁ ନ ଛୁଆଡ଼ିବାର । ୫ ।

(୨୦)

ରାଗ-ଚିନ୍ତାଭୈରବୀ

ନାହିଁ ନାହିଁ ନାଗିନ ଜଗତେ ଗୋ ନ ଦଣଇ ଉପମାନ,
ନବ ନୀରଦ ନୀଳମଣି ଅତସୀଶ୍ୟାମସୁନ୍ଦର ସମାନ ଗୋ । ପଦ ।
ନାଗେଶ୍ୱରଥାଇ ଏ ନଗରେ ଯେ ନାଗ ବରତରୁଣଙ୍କ ଶିଶୁ,
ନୟନକୁ ଦେଖଣ ନ ଲୁଚଇ ଡ ସେ ନୂଆ ନାଗରଙ୍କ ପରି । ୧ ।

ଦିନେଶତନୟା—ଯମୁନା, ଦୋହଦ—ଅଭିଳାଷ, ଦୋଷ୍ଟଣୀ—ମିଥ୍ୟାବାଦିନୀ, ଯାବକରସ—ଅଳତାରସ, ଚରଣସାରସ—ପାଦପଦ୍ମ ।

୧୯ । ଟୀକା—ସଖୀ ଲଳିତାଙ୍କ ବଚନ ଅଛନ୍ତି—କେଉଁଠେ ପାରବାର—କେଉଁଠେ ପାଦସିଦ୍ଧ; ଲକ୍ଷାଦ୍ୟୁନ୍ତ—ଅଳଙ୍କାରଭୂମା; ଚେଲାଞ୍ଚଳ ମାରବାର—କାନି ପଣତରେ ନିଷେଧ କରିବା; ଗୁହବାର—ଗୃହଅବ; ତରୁଣଶିର ଅବରଣ—ଚୂଡ଼ା; ଧରାରେ ଲୁଣ୍ଠାଇଲେ—ପୃଥିବୀରେ ଗଡ଼ିଲେ; ଶଙ୍କରଙ୍କର—ମଙ୍ଗଳମୟ ଶିବଙ୍କର; ଧରଣୀନିର୍ଜର—ବ୍ରାହ୍ମଣ ।

ନଡ଼ନ୍ତୁ ଶାବକ ଦୃଷ୍ଟି ଯେବେ ଦେଖ ନାନା ବିଳାସ ବହିବ,
ନଳିନ-ପେଶଳ ତା ଚରଣତଳ ନଇଁଥିଲା ଭଳି ହେବ । ୨ ।
ନଭ ଜ୍ୟୋତ୍ସ୍ନା କୁଳଜାତ ନବୋଢ଼ା ନ ରହି ପାରିବ କାହିଁ,
ନକ୍ଷତ୍ରନାଥ-ନିକୁରମ୍ବ ବିଡମ୍ବ-ସନ୍ଧ ଶ୍ରୀମୁଖ ଚାହିଁ । ୩ ।
ନର୍ମେ ମର୍ମଭେଦୀ ଶଲ୍ଲୀ ଭ୍ରୂରୂପ ନଳ୍ପବ ଜାଣିଲ ସେହୁ,
ନିଃଶେଷ ତ ବାଳୀ ନୋହିବାରେ କୁହ୍ନି ତାର ବେଖକେ ନାହିଁ ଦେହୁ । ୪ ।
ନିଧନେ ନିଧନେ ନରେ ପଡ଼ନ୍ତି ଏବେ ନିଶ୍ଚୟ କହୁଛୁ ଜାଣି,
ନ ଚୁମ୍ବିଲେ ତାର ମଧୁର ଅଧର ନ ରହିବ ମୋ ପ୍ରାଣ । ୫ ।
ନୋହିବୁ ଯେବେ ତୁ ଏ ଘଟନା ହେତୁ ତୋ ନାମେ ଭେଜିବି ଦେହ,
ନିଶ୍ଚୟ ଭଣ କହୁଛି ଭାବବିଶ ଏଥି ନ ଘେନ ସନ୍ଦେହ । ୬ ।

(୧୯)

ରାଗ—ମଙ୍ଗଳାଭିରା

ପ୍ରୀତିପଦ କେ ସୁଅଦ ଗୋ,
ପୀୟୂଷ ତୁଳିଲେ ଯା ବାଦ ଗୋ । ପଦ ।

ପଡ଼ିଲୁ ଗଞ୍ଜାଇ ଗରଳ ଗଞ୍ଜାଇ ସମୁଦାଏ ପରମାଦ,
ପଞ୍ଚଶଙ୍ଖଶ-କରନିକରକୁ ଜିଣେ ଭାହା ଅହ୍ଲାଦ ଗୋ । ୧ ।
ପଣ୍ଡାଗଲେ ଭାବେ କହ୍ନାଏ ବିବେକ ହଜାଇ ଦେବା ଉନ୍ମାଦ ଗୋ,
ପ୍ରିୟଜନ ଯିବା ଆସିବା ସମସ୍ତ ଚରଣପଣ୍ଡିତ ନାଦ ଗୋ । ୨ ।
ପୁଷ୍ପଶରସିନ୍ଧୁ ତେଜିଣିଷଣ୍ଟ କି ଯେ ପଡ଼ନ୍ତୁ ପେଲିବା ଜାଦ,
ପସନ୍ଦ ତାହାଙ୍କୁ ଅବଳିବା ପାଇଁ ଧରିଲେହେଁ ଗାଢ ପାଦ ଗୋ । ୩ ।
ପ୍ରାଃପଣ ନୁହେ ସେ ପ୍ରାଣୀକି ନ ଥିଲେ ପରମେଶ୍ୱର ପ୍ରସାଦ ଗୋ,
ପଦ୍ମଃପକ୍ଷଣୀତ ମଧୁରସା ସିତ ଗର୍ଜ୍ଜରୁ ଭେଦେଣ ବେଷାଦ ଗୋ । ୪ ।
ପକ୍ଷପନ୍ନୀ ଖାତ କର ଯେଣୁ ସତୀ ଅପାଦାନ୍ତୁ ପରିବାଦ ଗୋ,
ପୃଥ୍ୱୀଦେବ କବିବର ସମ୍ଭୂଷ୍ଟ ବୋଲେ କରୁ ପରଅପାଦ-ଗୋ । ୫ ।

---

୨୦ । ଟୀକା — ଯାହା କହୁଅଛନ୍ତି — ନବଜଳଦ — ନୂଆମେଘ, ଅଡ଼ଶୀ — ଦେଶୀ ଫୁଲ, ନଡକୁନକନ୍ଦ — ଅନେକ କନ୍ଦର୍ପ, ନଳିନପେଶଳ — ପଦ୍ମପରି କୋମଳ ବା ସୁନ୍ଦର, ନଇଁଥିଲ — ନଇଁପଡ଼ିଲା, ନବୋଢ଼ା — ନବଯୁବତୀ, ନକ୍ଷତ୍ରନାଥ — ଚନ୍ଦ୍ର, ନିକୁରମ୍ବ — ସମୂହ ବିଡମ୍ବସନ୍ଧ — ନିନ୍ଦା କରିବାକୁ ଉଦ୍ୟତ, ନର୍ମ — କୌତୁକରେ, ଶଲ୍ଲୀ — ଭ୍ରୂ ।

୨୧ । ଟୀକା — ଲଳିତା ସଖୀଙ୍କୁ କହୁଅଛନ୍ତି — ପୀୟୂଷତୁଳେ — ଅମୃତ ସଙ୍ଗେ, ଗଞ୍ଜାଇ — ମାଦକଦ୍ରବ୍ୟ, ପଞ୍ଚଶଙ୍ଖଶକରନିକର — ପୂର୍ଣ୍ଣିମାର ଚନ୍ଦ୍ର —

(୨୨)

ରାଗ—ଦେଶାକ୍ଷ

ଫେରି ଯା ଗଲେ ଗୋ,
ସଖି ଫାଟିଲା ମୋ ଭରମ ଜାଣିଲି ଛଳେ । ପଦ ।

ଫୁଟିଲା ଫୁଲବାସେ ପୁରନ୍ତା ଚିତ୍ତ, ଫାଲ୍ଗୁନ ଶୁଣି କର୍ଣ୍ଣ ଭଲ ଏ ସୂତ ଗୋ । ୧ । ଫଳୁଅ ଗର୍ବ ଫେରି ନିର୍ଦ୍ଦୋଷ ମଣି, ଫିଙ୍ଗି ଯା ହେଲି ହେଁଷେ ସନ୍ତୋଷ ମଣି ଗୋ । ୨ । ଫୁଲଗଲି ମୁଁ ଗୃହୁଁ ଶୁଣି ମଦରେ, ଫୁଲଲକ୍ଷ୍ମ ମର୍ଦ୍ଦି ହେଲି ପାଦରେ । ୩ । ଫୁଲପଙ୍କଜ ମୃଦୁ ସୁନ୍ଦର ପାଦ, ଫାଙ୍କୁ ଯେ ଥିବ ଲଭି ସମ୍ଭବ ଖେଦ । ୪ । ଫାନ୍ଦା ଥିବ ଯେ ଫିଙ୍ଗି ଦେଲି ପାଣିକ, ଫୁଲ୍ଲଣା ହେଲା କାହା ସେବା ଏଣିକି । ୫ । ଫେରି ଦିଅନ୍ତୁ ଭଣ୍ଡୁ ଏ ମଣିହାର, ଫାନ୍ଦାଇ ପାରିବ କି ଜଣ ମିହିର । ୬ ।

(୨୩)

ରାଗ—ମୁଖାରୀ

ବାଧାଭା କି କଲ୍ପ ତେ, ବ୍ୟର୍ଥେ ଦିନ ଗଲା ରେ, ବାରବାର ମଦ-ବାରଣବରଗତି, ଉତ୍ତରପବନ୍ଦ୍ୟାତରଙ୍ଗିଣୀପତି, ଗୁମାନ ଧରି ସବୁ ସାଙ୍ଗହୁଁ ଛାଡିଲ କି ନିକୁଞ୍ଜମଣ୍ଡି ମଣ୍ଡିବା ସମୟରେ । ପଦ ।

ବେଳେ ଭରିବାକୁ ଢୋଲ, ବନାଇ ଅଛୁ ମୁଁ ହାର, ବସିଛୁ ଦୁଃଖ-ପାଶୋଷ, ବାଢି ବରସପଶ । ୧ । ବିମ୍ବୋଷ୍ଠ ଚୁମ୍ବିବା ଆଶେ, ବନସ୍ତେ ମିଳାଲି ପାଶେ, ବଦନକୁ ମହୁଲା ସେ, ବର୍ଜିଛ ଭରିଛୁ ହାସେ । ୨ । ବାଧୁ ଥିଲେହେଁ ଦୁର୍ଜନେ, ଭୁଜେ ମୋ ସ୍ନେହ ମଜନେ, ବୋଧିଲେ ତ ଏବେ

କରଣସମ୍ପୁଟ, ବାଢ଼—ଭାଡ, ପଶ୍ଚାତ୍ପତିଣତ—ଦୁଧରେ ଦ୍ରବୀଭୂତ, ମଧୁରସା—ଦ୍ରାକ୍ଷା, ପିତଣର୍ଜସ୍ୱ—ସାଚ, ବେଶାଦ—ଶବ୍ଦଶାଳୀ, ଘରପନ୍ନୀଗୃହ—ଶତ୍ରୁ ଘର ଆଚରଣ, ପରିବାଦ—ନିନ୍ଦା, ଫଡଅଦ—ନାଲିସ୍ ବା ଅଭିଯୋଗ, ଅପାଡଛି—ସମ୍ପାଦଛି ।

୨୨ । ଟୀକା—ସ୍ୱଧା ଭଳନାଙ୍କ କଦ୍ଧଅଙ୍କଳ—ଜଭୁଙ୍ଗ—ହଡସ୍ୱାଗୀ, ଫୁଲଲକ୍ଷ୍ମ—ପୁଷ୍ପନିର୍ମିତ ଭୂଷଣ, ଫୁଲ୍ଲ—ଫୁଟନ୍ତା, ଫୁଲ୍ଲଣା—ଶ୍ରାଗ୍ୟବତୀ, ଫାନ୍ଦାଇ ପାରିବ—ମଗାଇ ପାରିବ ।

୨୩ । ଟୀକା—ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କର ସ୍ତବନା—ମଦବାରଣବରଗତି—ମତ୍ତ ଗଜ-ଗମନା, ହାର—ପୁଷ୍ପଭୂଷଣ, ପଶରୀ—ଦୋକାନ, ବାଧୁଥିଲେ—ବାଧା ଦେଲେହେଁ,

ମନେ, ବିବେକକୁ ନ ଘେନେ । ୩ । କିଙ୍କୁ ମୋ ସ୍ନିଗ୍ଧଅଙ୍ଗୀ, ଉଚ୍ଛଳବନ୍ଧପ-ଅପାଙ୍ଗୀ, ବସନ୍ତବିହାରସଙ୍ଗୀ, କାହାଁକି ଦେଲୁ କେ ଭଙ୍ଗୀ । ୪ । ବିସ୍ମୃତ ଜନନ୍ତୁ ମୋ ଶରଣ୍ଡ, ବନମାଳା ସଙ୍ଗୀ ମୋତେ, ବିସ୍ମୃତ ଦେଲୁ କେମନ୍ତେ, ବୋଲେ ବଳଦେବ ଗୀତେ । ୫ ।

(୨୪)

ରାଗ—କାମୋଦୀ

ଭୂଲୋକର ସ୍ୱର୍ଣ୍ଣଭୂଷା ଶୋଭା ରଚନ ବସାଳସା ଟେ, ଉଜ୍ଜ୍ୱଳ ଉତ୍ପଳକଟାକ୍ଷୀ, ସ୍ୱର୍ଗ ଅଦ୍ଭୁତ ମାର୍ଗଣ ଶତ ସମ୍ମୋହନ ସ୍ତମ୍ଭାଣୀ, ସ୍ୱରବନ୍ଧନ କେଳିକୋକିଳ, କଳକୂଜନ ବାଣୀ, ସ୍ୱରସ୍ତ ନାଗମ୍ବ କମ୍ବୁ ଉରଜା, ବାହୁକଙ୍କେଣା, ନାଗସ୍ୱଳା, ବକ୍ଷସ୍ତ ମୋର ରଙ୍ଗ ସୁନ୍ଦର ପଲ୍ଲବପାଣି । ୧ । ଚଳ୍ପ ଗା ଲୀଳାବଞ୍ଚିଳଡୋଳା ଅପାଙ୍ଗପ୍ରାଙ୍ଗଣତେଳା, ପଙ୍କଜ କୁନ୍ଦ ସୁନ୍ଦର ମନ୍ଦହାସ, କୃଷ୍ଣଗଳେଳ ଚପଳ ନୀଳକୁଞ୍ଚିଳକା ସଙ୍କାଶ, ରସ୍ଥାଳିନସୁ ଦସ୍ତା ବିନସୁ ନସୂନ ପରିମାସ, ଭଉଁରେ ଲେଖି ମୋ ବଦନ, କୃମ୍ଭନେ ବଳାଇ ମନ, ଲୁହିଁ ମୋତେ, କା ସ୍ନେହସିକ୍ତେ ତାରେ ଦର୍ଶନବାସ । ୨ । ଭରତକୃତ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ମତ ସଙ୍ଗୀତ କଳା ସମ୍ପତ୍ତି ନୃତ, ନବୀନ ବନଲୁହ ବିପିନଲୁଙ୍ଗୀ, ସ୍ୱରତାଳର ସାର ଭଣ୍ଡାର, ଲକ୍ଷଣ ଶାନାଙ୍ଗୀ, ଭୂଷଣଚଙ୍ଗ ଶୋଭ ସମ୍ପତ୍ତି, କନକ ଚନ୍ଦ୍ରଲଙ୍ଗୀ, ଅଦୂରପାଣି ନୀଳମଣିକୁନ୍ତଳ କୃତଗୁମ୍ଫବେଣୀ, ବିମ୍ବପ୍ରତିବିମ୍ବ ବଦନଅମ୍ବୁ, ପ୍ରାଣସଙ୍ଗୀ । ୩ । କନକ ଉଷ୍ଣମନ୍ଦ କାହୁକା ଲୁହାନ ସେ ମୋ ଜୀବକା କଳା, ମୋ ଦେହ ତାହାର ସ୍ନେହ ଧନେ, ଉପାର୍ଜନ ବଦନମ୍ଳାନ ହୁଏ ନା ଅବଧାନେ, ଭୂମିରେ ଦାହିଁ ଧରଣି ନାହିଁ ଛାୟା ବାହାରେ ଅନେ, ଉଦୟ ସାର ସେହୁ ମୋହର ବଳ ହୋଇବା ଲାଳସର ଚାହିଁ ରୂପ ଜଡଶାସ୍ତ୍ର କ୍ଷମାନେ । ୪। ଭୃତ୍ୟବତ୍ସଳା, ନୃତ୍ୟକୁଶଳା, ଦାସୀ ଅନୁରାଗ ଶୀଳା, କୁଞ୍ଚିନୀଳସୂକ୍ଷ୍ମ ମଞ୍ଜୁଳକେଶା, ଭୂତେଶପଦଶେଷ ବିଭାର

ସ୍ନିଗ୍ଧ ଅଙ୍ଗୀ — କୋମଳାଙ୍ଗୀ, ବାରବାର — ଥରକୁ ଥର, ଉଚ୍ଛଳବନ୍ଧପ-ତରଙ୍ଗିଣୀପତି — ଉଚ୍ଛଳବନ୍ଧ୍ୟାକୁଳ ନଦୀର ପତି ଅର୍ଥାତ୍ ସମୁଦ୍ର ।

୨୪ । ଟୀକା — ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କର ଅନୁରକ୍ତା: — ଭୂଲୋକର ସ୍ୱର୍ଣ୍ଣଭୂଷା — ପୃଥିବୀର ସ୍ୱର୍ଣ୍ଣଅଳଙ୍କାର ସଦୃଶା । ସ୍ୱର୍ଗଅଦ୍ଭୁତ — କନ୍ଦର୍ପ, ମାର୍ଗଣ — ବାଣ, ଭରତ — ସଙ୍ଗୀତଶାସ୍ତ୍ରର ଆଗୁଣି, କୃତ — ପ୍ରଶଂସିତ, ବନଲୁହବିପିନ — ଉଦ୍ୟାନ,

କାଳିନ୍ଦୀନୀରେ ଭେଳା, ଭୂତେଶାରିଭଙ୍ଗା, ଜଳଧିଶଙ୍ଖ ଗୋବର୍ଦ୍ଧନଲେଳା, ଭୃଙ୍ଗରି କନ୍ଧମିତ୍ରର ଭ୍ରାତ ବ୍ରଜରାଜନନ୍ଦନ ଗାରବୀ ଚୂଡ଼ପଦଦ୍ୱାରିପ୍ରୀତରେ କରି ମାନସମେଳା । ୫ ।

(୨୫)

ରାଗ—ଶୋକକାମୋଦୀ

ମଦନ୍ତାପି ଯିବା ଅସ ରେ । ପଦ ।

ମହେନ୍ଦ୍ରମଣି ମୂରତି ଘୁଣି ମନେ ଫାଳିଛନ୍ତି ଗ୍ରାସ ରେ । ୧ । ମୁରଳୀଧର ମୋହନମନ୍ତ୍ର ମୋତେ ନେଲାଣି ମୋ ମାନସରେ । ୨ । ମୃଦୁ-ଲଳିତ ମଧୁରଗୀତ ମନ କଲଣି କୁଳନାଶ ରେ । ୩ । ମାଢ଼ ସହେନ୍ଦ୍ରେ ମୁକୁନ୍ଦଦେହେ ମିଶି ଖଞ୍ଜିବା ବାଞ୍ଛା ପାଶରେ । ୪ । ମୁଖ ଚାନ୍ଦ୍ରର ମରନ୍ଦା-ହାର ମାତ ଦାତେ ନ ଧରି ଗ୍ରାସ ରେ । ୫ । ମନ୍ଦା ପ୍ରଚଣ୍ଡ ମଦନକାଣ୍ଡ ମୁହିଁ ନ ହେବଟି ପ୍ରାଣ ନାଶ ରେ । ୬ । ମଲ୍ଲୀଗୀର୍ବାଣେ ମୁଖ୍ୟ ଏଥ ଭଣେ ମାନେ ସ୍ୱଭକ୍ତି ପରିମାଣ ରେ । ୭ ।

(୨୬)

ରାଗ—ବରାଡ଼ି

ହେ ସୁମଣି ଯିବେ ପୁଣି ଯାମିନୀ ନ ସରେ ଅଜ ନାହିଁ ନାଡ଼ି । ପଦ ।

ଯନ୍ତ୍ରର କି ଜାଣୁ ଯେବେ, ଯେମନ୍ତେ ହୋଇଲେ ଜବେ, ଯାମା ଅନୁକୂଳ ହେଲ ଦେ କପାଡ଼ି । ୧ । ସ୍ୱପ୍ନ ନୋହୁଥିଲେ ଷଟେଣି, ସ୍ୱର୍ଣ୍ଣ ମୁଁ ଅଧିକ ମଣେ, ପୁବ ଚାନ୍ଦ୍ର ଓ ଅମ୍ବର ଛଟି ଶାଢ଼ୀ । ୨ । ଯମକୁ ଦାରୁଣ ମାରଯବନରେ ପ୍ରହାର, ପାଚନାକୁ କେ ଅମ୍ବର ଦେବ ଅଡ଼ି । ୩ । ସୁଗନ୍ଧନେତ୍ର-ଅଞ୍ଜନ, ଯାମଳଦ୍ରୁମଭଞ୍ଜନ, ଯେବେ ଯିବେ ନୋହୁଟେଟି ଭେ ଅଗାଡ଼ି । ୪ । ଯତେକ ଉତ୍ତରତ୍ର ବୋଲେ, ଯୋଗ ଥିଲା ଏ କି ଖେଳେ, ଯାବନ୍ତ ଭେଜିବା ରହିଁ ଉଦ୍ଭଡ଼ି । ୫ ।

ଶାକାଟଙ୍ଗୀ—ଜମାଦାର, ଖଳ୍ପଧର—ଅଦୃଷ୍ଟ ଲିପି, ଭୂତେଶଅରି—କନ୍ଦର୍ପ, କଲଳନିଧି—ସମୁଦ୍ର ।

୨୫ । ଟୀକା—ଲଳିତା ସଖୀଙ୍କ ପ୍ରତି ଉକ୍ତି:—ମହେନ୍ଦ୍ରମଣି ମୂର୍ତ୍ତି—ଇନ୍ଦ୍ରନୀଳମଣିକାନ୍ତିଧାରୀ, କୁଳନାଶ—ବଂଶମର୍ଯ୍ୟାଦାଲୋପ ଭୟ, ମରନ୍ଦାହାର—ମକରନ୍ଦରୂପ ଖାଦ୍ୟ, ଗ୍ରାସ—ଭକ୍ଷ, ମଲ୍ଲୀଗୀର୍ବାଣ—ବ୍ରାହ୍ମଣ ।

୨୬ । ଟୀକା—ଲଳିତାଙ୍କ ପ୍ରତି ଉକ୍ତି:—ନାଡ଼ି ନାହିଁ—ଶୁଣ ନାହିଁ, ଜବେ—ଶୀଘ୍ର, ଅଡ଼ିଦେବା—ବ୍ୟର୍ଥ କରିଦେବା, ଅଗାଡ଼ି—ଅଗ୍ରଗାମୀ ।

(୨୭)

ରାଗ—ମୁଖାରୀ

ଶ୍ୟାମବର ହେ, ହେମ ବଲ୍ଲୀ କି ନଗଜବରରେ,
ରଦନର ଦ୍ୟୁତି ଦେଖି ଦାଡ଼ିପଣିବିମ୍ବରେ ଦଶନାମ୍ବରରେ । ପଦ ।

ରୁଦ୍ରାଣୀଙ୍କ ବ୍ରତ, ଧାରେ ସତ୍ୟପତ୍ର, ହୋଇ ମନମଥଙ୍କୁ ବରରେ, ସମ୍ଭା ସମ୍ଭାବନାଯୋଗ୍ୟ କୁଚମୂଳ ଛୁଇଁ ଦେବାକୁ ନଖର ହେ । ୧ । ସ୍ୱନ୍ତ ଯାହୃଗଲ୍ଲ ହେବାଲି କମ୍ପୁଥିଲା ଗୃହଜନଙ୍କର ଡରରେ, ଉଚ୍ଚ ଟେଟେପ ଦୃଷ୍ଟି ଛାଡ଼ିଲି ତୋ କହି ଯାହା ପୀତପେଟା ଫେରରେ । ୨ । ଦ୍ୟୁଣି ହେବାଲ୍ଲ ଟେପି ନଖି ସ୍ମୃତି ଦୃଷି ପଣିଗଲ୍ଲ ଅନ୍ତଃପୁରରେ, ଲୁଚିଲା ହେ ଯାଣି ବାଳକାର ଲାଗି ନାହିଁ ମୁଁ ତୋ ପୟୋଧରରେ । ୩ । ରଙ୍ଗ ସମ୍ଭୁମ ତ ହେଉଥାଏ ଚାଉ ଭୃଙ୍ଗ ତୋ ଶୋଭା କର୍ଣ୍ଣରରେ, ରମିବାରେ ତେଣା ଭବେ କି ପଣ୍ଡିତାମଣି ଭାବେବଚନା କର ହେ । ୪ । ଲୁଚିଲେ ଏ ବାଣୀ ଶୁଣି ଠାକୁରାଣୀ ମୋହନ-ମୁରଳୀଧରରେ, ରଥକୁଳ-କଳନିଧି-ଗୀତ ବଳଦେବ ବନ୍ଦେ ଅବସରରେ ।

(୨୮)

ରାଗ—ସାବେରୀ

ଲାଗିଲୁ ହେ ଲାବଣ୍ୟନିଧିକି ଶ୍ୟାମଳଟ,
ଲୋଚନେ ଦେଖିଲେ ଲୋକ ମୁକୁଟଚନ୍ଦ୍ରକଯାକ
ଲଜ୍ଜାରେ ହେବାରେ ନଟପଟ । ପଦ ।

ଲବଙ୍ଗଲତା ଭବନେ, ବ୍ୟସ୍ତ ହୋଇ ଶିଧୁବନେ, ପଡ଼ିଅଛୁ ଶୁଣି ପୁଲକଟ; ଲେଖାଗ ସୁଧାଂଶୁକଳା ନୀଳଲୋହିତ ବଢ଼ିଲା ଯର ପୁଣି ଧରେ ଲୁକଟ । ୧ । ଲଳିତା ଦେଖିଲା ପୁଣି, ଲାଗି ହେବାର ଭାଟେଣୀ, କର ନୀଳଚେଳ ନୂଆନଟ; ଲକ୍ଷେ ପୁଣି କଶୋଗ୍ର-ଉତକ ତେଣା ପାଯୋର,

---

୨୭ । ଟୀକା—ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ ରାଧାଙ୍କୁ କହୁଅଛନ୍ତି—ନଗଜବର—ଗଜବର, ରଦନ—ଦାନ୍ତ, ଦଶନାମ୍ବର—ଅଧର, ରୁଦ୍ରାଣୀଙ୍କ ବ୍ରତ—ଗୌରୀବ୍ରତ, ନଖର—ନଖ, ପୀତପେଟା—ହଳଦିଆ ପିନ୍ଧା ଲୁଗା, ନଖି—ଦୁଇଟି ଅଙ୍ଗୁଳିର ନଖ ପରସ୍ପର ଘଷିଲେ ଯାଣ କାଟେ ନାହିଁ—ଏହା ମଥାକୁ ନଖି ବୋଲି କହନ୍ତି । ରଥକୁଳକଳନିଧି ଗୀତ—ରଥବଂଶରୂପ ସମୁଦ୍ରର ଚନ୍ଦ୍ରସ୍ୱରୂପ ।

୨୮ । ଟୀକା—ସଖୀମାନେ ରାଧାକୃଷ୍ଣଙ୍କ ପ୍ରୀତି ବର୍ଣ୍ଣନ କରୁଅଛନ୍ତି:—ଲାବଣ୍ୟନିଧି—ପରମା ସୁନ୍ଦରୀ ରାଧା, ଲଟ—କାଜିଳ, ଯକ—ଅଳଙ୍କାର ବୋଲ, ଶିଧୁବନ—କ୍ରୀଡ଼ାକୌତୁକ, ଲେଖାଗ ସୁଧାଂଶୁକଳା—ଲଲାଟ ଚନ୍ଦ୍ରରେଖା, ନୀଳଲୋହିତ—ମହାଦେବ, ଭାଟେଣୀ ପର ଲାଗି ହେବା—ଅଣ୍ଟାରେ ଭିଡ଼ି କରି

ଫୁଟିବ ପଡ଼ାଇବ ଯାଉଅଛି । ୨ । ଲଜ୍ଜା ହେବାକୁ ପ୍ରବଳ, ହେଲେ ହେଲେ ଅନୁକୂଳ, ସ୍ତୁତି ନ କରିବାକୁ ବଳୁଛି; ଲକ୍ଷ ପରମିତ ଥାନ, ପଢ଼ାଇ ତ୍ରସ୍ତ ବିଧାନ ହେବାଯାଏ ବଳେ ସୁଣି ହଉଛି । ୩ । ନେଳଗାଧୂପ ମଣିମସ୍ତୁ ଧଶ୍ରୁକୁ ଶଣୀ କୃଦାସ୍ତ, ସମସ୍ତେ ଅର୍ଦ୍ଧମାତେଜମାତଛି; ଲଳିତ ଶମ୍ପାବଲ୍ଲୀ, ଜଣି ତାହା ମଧ୍ୟେ ଶିଷ୍ଟ, ବଳସ୍ତୁକୁ ପୁଣି ଟଁଟଁଛି । ୪ । ଲୁଳାଚଳଣି ନିକୁଞ୍ଜ-ସଞ୍ଚାଳୁ ଚରଣଦଣ୍ଡ, ଭଜେ ଭବରବ ମଥିଳିଛି; ଲୁଗୁହଥାଏ ସୁଚତା-ବଚନ ମୋହନ ପ୍ରୀତି, ନ ଜାଣିବ ବୋଲି ମୁଁ ଜାଉଛି । ୫ ।

(୨୯)

ରାଗ—ଭୈରବୀ

ବନ୍ଧୁ ମୋ ଜାହ୍ନୁଁ ରସ ଶୁଣିଲ ରେ, ସ୍ୱଚ୍ଛନ୍ଦ୍ୟ ତ ମୋତେ ମଣିଲ ରେ,
ବଚନ ନ ଭାଳିଲ, ବିନୟ ନ ସହିଲ,
ତ ହେଳ, ମହିଳାବର ଲୁଚି ବହିଲ ରେ । ପଦ ।

ବସନ୍ତକାଳ, ବିଚ୍ଛେଦରେ ଏ କାଳ, ବହୁଳ ମଳୟାନିଳ, ବିଯୋଗି-ପ୍ରଳୟାନଳ, ସ୍ୱପକ୍ଷ ସଙ୍ଗରେ ତ ଗଣିଲ ରେ । ୧ । କାଳାବର ଦୋଷ, ବେଳେ ମୋତେ ନ ଲୁଚେ, ବିବେକ ନ କଲ ତୋଷେ, ବଳପିବାର ହରଷେ, ବିରହ ଏ ଦୁର୍ଯୋଗ କରିଲ ରେ । ୨ । ବାଢ଼ଥା ବାଢ଼ି, ବଢ଼ାଇଲ ସଜାଡ଼ି ବାତ୍ସଲ୍ୟପୀୟୂଷ ଭରି, ବସିଲ ଶ୍ରମୁଗ ମୋଡ଼ି, ବନନାଳଦଣ୍ଡକୁ ଗଣିଲ ରେ । ୩ । ଶୀତଳ ହୋଇ, ବନ୍ଧୁ ଅଗ୍ର ଭୁଲାଇ ବଦନବନ୍ଧୁ ଦୁଅର୍ଦ୍ଦ; ବଲ୍ଲଭାଳସ୍ତୁନେ ଥୋଇ, ବରୁଣାଦ୍ରି ଚନ୍ଦ୍ରକୁ ଜାଣିଲ ରେ । ୪ । ଧଅର୍ଥେ ଧନ ବର୍ଣ୍ଣାଇଅଛି ମୋ ଧନ, ଶଷମ ଏ ଯଉବନ ଶତ୍ରୁଜାଠାରୁ ଜବନ, ବଳଦେବ ଜଗାଳ ଭଣିଲ ରେ । ୫ ।

ପିନ୍ଧିବା, ଗଳବେଳ—ଗଳବସ୍ତ୍ର (ବାଧାକର); ନଅନଛି—ଶଙ୍କୁଛି, ଲଜ୍ଜେ—ଅବନତ ହୋଇ ବା ନର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ; ଥାନ—ସ୍ଥାନ, ନେଳଗାଧୂପ ମଣିମସ୍ତୁ—ଚନ୍ଦ୍ରମଣି ତେଜଃପୂର୍ଣ୍ଣ; ଅର୍ଦ୍ଧମାତେଜମାତଛି—ଯମୁନା କୂଳ, ଶମ୍ପାବଲ୍ଲୀ—ବିଦ୍ୟୁତ୍ ଲତା, ଲୁଳି ଗଳନ—କ୍ଳାନ୍ତ ହୋଇ ଚଳୁଣି ।

୨୯ । ଟୀକା—ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କ ରାଧିକାଗତ ଚିନ୍ତା:—ବିଚ୍ଛେଦରେ ଏ କାଳ—ବିରହ ବସନ୍ତରେ ଏହା ଯମଦୂତରୂପ, ବିଯୋଗି ପ୍ରଳୟାନଳ—ବିରହୀ ପକ୍ଷରେ ପ୍ରଳୟ କାଳର ଅଗ୍ନି ପରି, ବେଳେ—ଥରେ, ବାଢ଼ଥା ବାଢ଼—ପାନଶାଳ, ବାତ୍ସଲ୍ୟପୀୟୂଷ ଭରି—ସ୍ନେହରୂପ ଅମୃତରୁ ଚାଖିବେବ ଅର୍ଥାତ୍ ସ୍ନେହତୃଷ୍ଣ୍ୟ ହୋଇ, ବନନାଳଦଣ୍ଡ—ଚେଷ୍ଟି ପଦ୍ମର ନାଳ ଦଣ୍ଡ; ବରୁଣାଦ୍ରି ଚନ୍ଦ୍ର—ପଶ୍ଚିମ ଦିଗର ଅସ୍ତଗାମୀ ଅତଏବ ଅରକ୍ତ ଚନ୍ଦ୍ର, ଜବନ—ଚଞ୍ଚଳ, ଜଗାଳ—ଭକ୍ତପୂର୍ଣ୍ଣ ।

(୩୦)

ରାଗ—ତୋଡ଼ିମୁଖାବରୀ

ଶ୍ରୀହରି ଦେହ ରଚନା ସାରିଲା, ଶତପତ୍ର ବନରୁ ପବନ ମନ୍ଦ ମନ୍ଦ ବହିଲା, ଶମନଭଗିନୀର ନୀରକାଞ୍ଚି ନୂପୁର, ପଦ୍ମପୂରିତ ମନୋରଥ ରଥାଙ୍ଗସ୍ୱର, ଶଶି-କର-ଶୀକର, ନିକର ଅମ୍ବୁଧର ବରଚୂଳକୁ ମାନ୍ଦ ଗୁହିଁଲା । ପଦ ।

ଘନ-ଚିତ୍ତ ମଧ୍ୟେ ଦେଖ ସାହସଘଟ ବାନ୍ଧିଲା, ଶଙ୍କା ଟେଳଣ ହେଲେ ଧର୍ଯ୍ୟଗଣକୁ ନ ପାଇଲା । ୧ । ଶମ୍ଭୁସହପତ୍ନୀ ଭୂଷଣ ଦେଖିତ ବାଣ ବହିଲା । ଶୃଙ୍ଗାର-ଶାସ୍ତ୍ରକୁ ଜାଣି ସମସ୍ତ ନ ସହିଲା । ୨ । ଶାରଦ ମୃଗାକ୍ଷୀ ଦେଖିତ ଜଳ ଉଚ୍ଚେ ଦାହିଲା । ଶମ୍ବାସୁଧାମଣି ଶ୍ୟାମତନୁ ମନ ମୋହିଲା । ୩ । ଶରଦିନ୍ଦୁ ସୁଧାସୂତିନାଳକୁ ଛ ବହିଲା, ଶ୍ରବଅବତଂସ କଳହଂସ ଧ୍ୱନି ନୋହିଲା । ୪ । ଶମ୍ବରାରି ଶଲ୍ୟତନ ଏ ଭୁବନ ବହିଲା, ଶରଶୂଳୀବେ ଶରୀର ସ୍ମର ଗାଢ଼େ ପିନ୍ଧିଲା । ୫ । ଶୁଦ୍ଧ କଣ୍ଠଧର ପଦାଶ୍ରିତଲେ କହିଲା, ଶେଷ ଅଙ୍ଗ ନାଶାକୁ ବହୁଲେ ପଛେ ରହିଲା । ୬ ।

(୩୧)

ରାଗ—ଭୈରବ

ଶାଢ଼ୀ ଭାଙ୍ଗି ଦେବ ଦେବଟି ହେ, ଫେଡ଼ୋବେ ମୋର ପ୍ରାଣ ପିବଟି ହେ, ସୁନ୍ଦର ନେହ ମଲି, ଏ ବଡ଼ ଛଇଳ, ଛଇଲବେ କାଢ଼ ନେବଟି ହେ । ପଦ ।

ସାକ୍ଷାତ ଦେଖିଲେ ହେଲେ ଲେଉଟନେ, ସମସ୍ତଙ୍କ ଛାଟି ଭୁଏ ବରଟନେ, ସାଧୁଅଛୁ ଏ କି ସବଙ୍କ ଦେଖା କି ଏହାକୁ ପାରିବ କେ ବଟି

୩୦ । ଟୀକା—ସଖୀମାନେ କୁଞ୍ଜଗୃହଗତ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କ ନିଦରୁ ଉଠାଉ ଅଛନ୍ତି:—ଶତପତ୍ରବନରୁ—ପଦ୍ମବନରୁ, ଶମନଭଗିନୀର ନୀରକାଞ୍ଚିନୂପୁର-ପଦ୍ମପୂରିତ ମନୋରଥ ରଥାଙ୍ଗସ୍ୱର—ଯମୁନାର ପଦ୍ମପାଦର ନୂପୁରଶବ୍ଦ ସଦୃଶ ପୂର୍ଣ୍ଣମନୋରଥ ଚକ୍ରବାକମିଥୁନର ଶବ୍ଦକୁ ନେଇ ପଦ୍ମବନର ପବନ ଧୀରେ ଧୀରେ ବହିଲା । ଶଶିକରଶୀକରନିକର—ଚନ୍ଦ୍ରକିରଣରୂପ ଜଳକଣାସମୂହ, ଅମ୍ବୁଧର-ବରଚୂଳ—ଅସ୍ତପର୍ବତର ଅଗ୍ରଭାଗ, ଶମ୍ଭୁସହପତ୍ନୀ—କନ୍ଦର୍ପ, ଶମ୍ବାସୁଧାମଣି ଶ୍ୟାମତନୁ—ଇନ୍ଦ୍ରନୀଳମଣି କାନ୍ତିଧାରୀ କୃଷ୍ଣଙ୍କର ଶ୍ୟାମ ଶରୀରକୁ, ସୁଧାସୂତ—ପଦ୍ମ, ଶମ୍ବରାରି—କନ୍ଦର୍ପ, ଚୌରଙ୍ଗ—ଦାଗନା, ଶୁକ୍ରଗ୍ରହ—ଉଦୟପୂର୍ଣ୍ଣ ।

୩୧ । ଟୀକା— ରାଧା କୃଷ୍ଣଙ୍କୁ କହୁଅଛନ୍ତି:— ଛଇଳ—ରସିକା, ପରିହାସପ୍ରିୟ; ଛଇଲ—ପରିହାସ, ଛାଟି ଭୁଏ—ବହୁତ କଟେ, କାଢ଼ି ପାରିବ—

ଦେହ । ୧ । ସହସ୍ର କୋଟି ସପତ୍ନି ମୋର, ସତେ ଭାଣ୍ଡି ଛପାଇଛ ଅମ୍ବର, ସୁନାପୁଅ ପରି, ସଖୀ ଆଗେ ଧରି, ନ ପଡ଼ୁ ମୋତେଳ ଲଖିବାଟି ଦେହ । ୨ । ମୃଗସଙ୍ଗାଳି ଦେହ ଦୁଃଖୋପ'ଯୋଗ୍ୟ, ସେ ବାଧିକା ନ ମଣିବାକୁ ପଣ, ସଢ଼ାଉଛ ଲଜ୍ଜ, ଯତେକ ଜାଣି ଅଜ୍ଞ, ସବୁ ସେହ୍ନପଣ ହେବଟି ଦେହ । ୩ । ସନ୍ଧ୍ୟ କଷ୍ଟିରେ ପୀତଚେଳ ଭଣ୍ଡ, ସୀମା ପାର କରିଅଛ ମୋ ଶାଢ଼ୀ, ସମର୍ପିତ ଜନ, ସଙ୍କୋଚରେ ଲୀନ, ହେଲେ ଥପଣା ଲଘବଟି ଦେ । ୪ । ସଂସାରେ ନ ଥିବାର ଭୂମ ସ୍ନେହ, ସୁରଭ ସହଲେ ସହାସ୍ୟ ଭୂଷ, ସତେଖଳାସିଳାତ, କଦମ୍ବ ବ୍ରତତୀ ମଣ୍ଡଳେ ସପନ ଦେଖିବଟି ଦେହ । ୫ । ସମାଧାନ୍ତ ସତେ ଭାଣ୍ଡି ଅପଣ, ସୀମନ୍ତ୍ରଣୀକ ସଢ଼ାଇବା ଗୁଣ, ସୂକ୍ଷ୍ମଥିବ ଅନ୍ତଧନେ ବାବାଣ୍ଟି ସପ୍ନସୂକ୍ଷ୍ମ ବଳଦେବଟି ଦେହ । ୬ ।

(୩୨)

ରାଗ—ବୈରୁଣି

ଷୋଡ଼ଶ ସହସ୍ର ବ୍ରଜ, ସରୋଜନେତ୍ରା ସମାଜ, ଷପିନ ମରନ୍ଦ ପାନେ ଅଳି ସଙ୍ଗେ । ଷଟ୍‌ପଦ ସ୍ୱବବର, ପର ଶିଖଣ୍ଡଶେଖର ଝଙ୍କରିଲେ ଶରଦ ରଜନୀ ରଙ୍ଗେ । ଷଡ଼ାସ୍ୟଜନକାଗ୍ରଜର; ଷଷ୍ଟବାଣ ବଳିଲେ ସେ ମୁରଲୀଅର । ୧ । ଷଡ଼କ୍ଷର ମନ୍ତ୍ର ଜପ, କରିଥିଲେ କି ଅନଳ୍ପ, କଳ୍ପ ଯାଏ ନବ ଗୋପତରୁଣୀ ଜନେ । ଷଡ଼ଙ୍ଗ ବେଦ ସ୍ତବନ-ଯୋଗ୍ୟବାଦ୍ୟ ଅଳ୍ପଜନ, ମୁଗ ସନ୍ତୋଷ୍ୟର ହୋଇଲେ ଭଜନ । ଷଡ଼ୃପାସୁ ବସୁର ହର, ଷଡ଼ାସ୍ୟର ପ୍ରଥମଙ୍କୁ ଦେଲେ ନିବାସ । ୨ । ଷଡ଼୍‌ଜାଦ୍ୟ ସ୍ୱର ସଙ୍ଗୀତ, ମଣି-ମଣ୍ଡନ ଶିଞ୍ଜିତ, ଝଙ୍କ ବାଣୀ ଆଦ୍ୟ ବାଦ୍ୟରବକଳରବ । ଷଟ୍‌ପଞ୍ଚାଶତ କୋଟି, ଜୀବଙ୍କ ହୃଦୟେ ଘୋଟି, ପ୍ରସରିଲା ପରଂବ୍ରହ୍ମାନନ୍ଦ ପ୍ରବାହ । ଷଣ୍ଣକ୍ଷୀଣ କୋଳାହଳ ପର, ଷୋଡ଼ଶଧାଏ ମଣିଲେ ମୋଦେ ରାହର । ୩ । ଷଡ଼ୃତୁ

ଲକ୍ଷ୍ମୀଦେବ ବା ଠାକୁରଦେବ, ଶପଥ—ଶପଣ, ଅମ୍ବର—ଲୁଗା, କଦମ୍ବବ୍ରତତୀ ମଣ୍ଡଳେ—କେଳିକଦମ୍ବ ଲତାକୁଞ୍ଜରେ, ସଢ଼ାଇବା—ବଢ଼ାଇଦେବା ।

୩୨ । ଟୀକା—ବନରଦ୍ଧାରବର୍ଣ୍ଣନଃ—ସରୋଜନେତ୍ରାସମାଜ ଷପିନମରନ୍ଦ ପାନେ—ପଦ୍ମନେତ୍ରାବାଲ୍ୟସମୂହରୂପ ବନର ମକରନ୍ଦ ପାନରେ, ଷଡ଼ାସ୍ୟଜନକାଗ୍ରଜର—କାର୍ତ୍ତିକେୟ ପିତାଙ୍କର ଶମ୍ଭୁ ଅର୍ଥାତ୍ କନ୍ଦର୍ପର; ଷଷ୍ଟବାଣ ବଳିଲେ—କନ୍ଦର୍ପର ୫ ଗୋଟି ବାଣ, ମାତ୍ର ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ ତାହାର ଷଷ୍ଟବାଣ ସ୍ୱରୂପ ହୋଇଥିଲେ । ଷଡ଼କ୍ଷରମନ୍ତ୍ର—ଓଁ ନମଃ ଶିବାୟ ଏହି ମନ୍ତ୍ର, ଅନଳ୍ପକଳ୍ପ—ବହୁଯୁଗ, ଷଡ଼ଙ୍ଗ-

ସ୍ୱଚ୍ଛ ବନ, ଯାଛ ହେମାଲିଙ୍କ ଶୋଭନ, ସୁରବାରବାଳାପିକମାନେ ନାଚିଲେ; ଷଟ୍‌ସପ୍ତବିଂଶକୋଟି, ଦେବେ ବାଦ୍ୟ ପଦେ ଗୋଟି, ହୋଇ ମୋଦେ ଦୁନ୍ଦୁଭି ବାଦନ କରିଲେ । ଏହାଙ୍କ ନାୟକ ସହିତ, ଅଷ୍ଟକର୍ମ ନାରଦ କରାଇବା କହିଲା ॥

(୬୩)

ରାଗ—କାଫି

ହେଲେ ହରଦୁର୍ଲ୍ଲଭ ଅଙ୍ଗ ମିଳାଇ ରେ । ପଦ ।

ହାସ ପୀୟୂଷ-ଶୀକର, ସୁଷ୍ଟମ୍ଭ ଶଶିକର, ସନ୍ଦେହ ଅନ୍ଧକାରକୁ ଗିଳାଇ ରେ । ୧ । ହରଷେ ମୋ ଗୃହବାଣୀ, ହୃଦୟ କଣ୍ଠକୁ ଆଣି, ହରିଣାକ୍ଷୀ ଯା ମୋ ହୋଇଲେ ଖେଳାଇ ରେ । ୨ । ହକାରେ ଚୁମ୍ବିଲି ଘଷି, ଗଣ୍ଡେ ଗଣ୍ଡ ଲଗି ଲଗି, ଗିର ସଙ୍ଗେ ଜ ରସ ଉଚ୍ଛୁଳାଇ ରେ । ୩ । ହୃଦେ ଲଗାଇଲି ସ୍ତନ, ହରିତାଳ ତାଳ ଧନ, ଘନ ଘନ ପରିରମ୍ଭେ ବଳାଇ ରେ । ୪ । ହରିଲି ବସନ ଯହୁଁ, ହସି ବ୍ୟାଳେ ଉହୁଁ କହୁଁ, ଲାଗୁଥିଲି ମୁଖେ ମାଡ଼ି ଚଳାଇ ରେ । ୫ । ହରିଦାସ୍ୟଦେବସୁତା, ତହିଁ ତାହିଁ ଉପୁରତା, ହାଟକାଙ୍ଗୀ ଲଭି ଫଳ ଫଳାଇ ରେ । ୬ । ହଟେ ସୁର ଅଭିଳାଷ, ହେବାର ମୁଁ ପୂର୍ଣ୍ଣତୋଷ, କବିବର ଗୁମ୍ଫଗୁଚ୍ଛ କଳାଇ ରେ । ୭ ।

(୬୪)

ରାଗ—ଦେଶାକ୍ଷ

କ୍ଷୀଣମଧ୍ୟମା ରେ, କ୍ଷଣେ କୋହବାଟି ଭଳ,
କ୍ଷେମଚନ୍ଦ୍ର ପର ହରବା ଏ ପଞ୍ଚବାଣ । ପଦ ।

କ୍ଷୋମରୂପିଣୀ ଚନ୍ଦ୍ରଗୁରୁମତୋର୍ଣି ପୂର୍ଣ୍ଣଚନ୍ଦ୍ରାନନେ, କ୍ଷୁଦ୍ର ବାସବ ନୀଳ ଭ୍ରମର ରଞ୍ଜିତକୁନ୍ତଳ ଶୋଭନେ, କ୍ଷୌଣୀଭୃଦ୍‌ବର, ପୀବର ସ୍ତନ-

---

ବେଦ—ଶିକ୍ଷା, କଳ୍ପ, ବ୍ୟାକରଣ, ନିରୁକ୍ତ, ଜ୍ୟୋତିଷ, ଛନ୍ଦ—ଏହି ଛ ଅଙ୍ଗ ସହିତ ବେଦ; ଷଡ଼ାଗତ ପ୍ରଥମ—ଭାମାଦ ଛ ଶବ୍ଦର ପ୍ରଥମ ଅର୍ଥାତ୍ ଭାମ; ଷଡ଼ୁପାୟ—ସାମ, ଭେଦ, ଦାନ, ଦଣ୍ଡ, ଉପେକ୍ଷା ଓ ରସାନ୍ତର, ମାନଭଙ୍ଗ କରିବା ନିମନ୍ତ ଅବଲମ୍ବିତ ଏହି ଛଅଗୋଟି ଉପାୟ ।

୬୩ । ଟୀକା—ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ ରାଧିକାଙ୍କ ପ୍ରଣୟର ଅନୁସ୍ମୃତି କରୁଅଛନ୍ତି—ହେଲେ—ଅକ୍ଳେଶରେ, ହରଦୁର୍ଲ୍ଲଭ—ଇନ୍ଦ୍ରସମ୍ପତ୍ତି, ହାସପୀୟୂଷଶୀକର—ହାସ୍ୟରୂପ ଅମୃତର କଣିକା, ଘନପରିରମ୍ଭ—ଗାଢ଼ ଆଲିଙ୍ଗନ, ବ୍ୟାଳେ—ଛଳରେ, ହରିଦାସ୍ୟଦେବସୁତା—ସୂର୍ଯ୍ୟକନ୍ୟା, ଯମୁନା; ହାଟକାଙ୍ଗୀ—ସୁବର୍ଣ୍ଣପରି ଗୌର ଅଙ୍ଗ ଯାହାର, ହଟେ—ବଳାତ୍କାରରେ, ସୁର—ସୁଖ ଦର ।

ମଣ୍ଡିତେ, ଯମୁନାବତେ, ଶ୍ୟାମରଙ୍ଗରେ ଶୋଭୁଥିବା ଅଳକରେ । ୧ । ଶୌଣ୍ଡିସାର ସମାନଭାଷୀ ସୁକୁନ୍ଦସୁନ୍ଦରହାସୀ ହେ, ବ୍ୟାଳଭୂଷିତକଣ୍ଠ ପଦସରୋଜ ସେବନ୍ତ କାଶୀରେ, ଶ୍ରୀକରୀନ୍ଦ୍ରଗାମିନୀ ମୁଁ ଲକ୍ଷ୍ମ ଶୋଭିଲି ତୋ ଗଲେ, କ୍ଷାଳିତ ହେବ ତୋ ପ୍ରେମପୀୟୂଷ ବର୍ଷିରେ । ୨ । ଶ୍ରୀରଜନୀ ସୁଧାଂଶୁ କୈରବ ବାର ମୀନ ବର୍ବରରେ, ଯେପରି ପ୍ରତ ଗତ ବାସର ଶ୍ୟାମକେଳି ପଦେ୍ୱଦରେ କ୍ଷୁଦ୍ରଘଣ୍ଟି ସମ୍ଭୂତ ନୂପୁର ହଂସକାଦି କ୍ୱଣାନ୍ଦରେ, ଯଦେ ପୁଅଇବା ମାର ତାପଙ୍କୁ ମୋଦରେ । ୩ । ସ୍ୱଚ୍ଛ ଦୁଗ୍ଧ ସମୁଦ୍ରଜାତ ସ୍ୱକାନ୍ତିବିନ୍ଦୁ ଶୁଚିପ୍ରିତେ, ଶ୍ୟମ କୋମଳ ହେମଚମ୍ପକ-ଗୌରବଗ୍ରଜ-ମଣ୍ଡିତେ, ଯୋଦ ହିଙ୍ଗୁଳଲଲ ଦନ୍ତ-ଦୁକୂଳଶୋଭନା ପଣ୍ଡିତେ, ଦ୍ୱିଜସୁର କବିଭଞ୍ଜବାନ୍ଧବବନ୍ଦିତେ । ୪ ।

---

୩୪ । ଟୀକା—ପୂର୍ଣ୍ଣଚନ୍ଦ୍ର ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ ରାଧାଙ୍କୁ କହୁଅଛନ୍ତି:—ହେମତନୁ—ମଙ୍ଗଳସ୍ୱରୂପ । ହେମରୂପିଣୀ—ସୁକୁଳରୂପିଣୀ, ଚନ୍ଦ୍ରବୃନ୍ଦସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟଧର୍ଷି ବଦନେ—ଚନ୍ଦ୍ରର ବୃନ୍ଦ ସମୂହ କରିବାକୁ ଅତି ନିପୁଣ ଆନନ ଯାହାର, ଅର୍ଥାତ୍ ଯାହାର ମୁଖର ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟ ଚନ୍ଦ୍ରର ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟ ଅପେକ୍ଷା ଅଧିକତର ମନୋହର । ସ୍ୱର୍ଣ୍ଣବାସକ ଗଳଭ୍ରମର ଚୂର୍ଣ୍ଣକୁନ୍ତଳ ଶୋଭନେ—ଶାଣଦ୍ୱାରା ଘଷା ହୋଇଥିବା ଇନ୍ଦ୍ରନୀଳମଣି ଓ ଭ୍ରମର ପରି ଚୂର୍ଣ୍ଣକୁନ୍ତଳଦ୍ୱାରା ପରିଶୋଭିତ । ଶୈଳେନ୍ଦ୍ର—ପର୍ବତଶ୍ରେଷ୍ଠ, ପୀବର—ସ୍ଥୂଳ, ଶ୍ୟାମଳକରେ—ଚନ୍ଦ୍ର-କିରଣରେ, ଶୌଣ୍ଡିସାର ସମାନଭାଷୀ—ମଦ୍ୟର ସାରପରି ଭାଷା ଯାହାର, ମିଷ୍ଟଭାଷୀ; ସୁକୁନ୍ଦ ସୁନ୍ଦରହାସୀ—ସୁନ୍ଦର କୁନ୍ଦପୁଷ୍ପ ପରି ହସ ଯାହାର, ବ୍ୟାଳଭୂଷିତ କଣ୍ଠ—ସର୍ପଦ୍ୱାରା ଭୂଷିତ କଣ୍ଠ ଯାହାର, ମହାଦେବ; ପଦସରୋଜ ସେବନ୍ତ କାଶୀରେ—ବାରାଣସୀରେ ମହାଦେବଙ୍କ ପାଦପଦ୍ମ ସେବା କରୁଥିବା ଦେବୀଙ୍କୁ; ଶ୍ରୀକରୀନ୍ଦ୍ରଗାମିନୀ—ମତ୍ତଗଜଗମନା, ଲକ୍ଷ୍ମ—ଭୂଷଣ; କ୍ଷାଳିତ—ଧୌତ, କୈରବ—କୁମୁଦ, ବର୍ବରରେ—ସମାନରେ, ବାସର—ଦିନ; ପଦେ୍ୱଦରେ—ପଣାବେଶଳରେ, ହଂସକ—ପାଦର ଅଳଙ୍କାରବିଶେଷ; ଯଦେ—ଇତ୍ୟମରୂପେ; ମୋଦ—ଚିନ୍ତା, ଦନ୍ତଦୁକୂଳ—ଅଧର, ଦ୍ୱିଜସୁର—ବ୍ରାହ୍ମଣ, କବିଭଞ୍ଜବାନ୍ଧବ—କବିସୂର୍ଯ୍ୟ ।

କବିସୂର୍ଯ୍ୟ ଗ୍ରନ୍ଥାବଳୀ

ତୃତୀୟ ଭାଗ

ସଙ୍ଗୀତ କଳ୍ପଲତା

ସଙ୍ଗୀତ କଳ୍ପଲତା

(୧)

ରାଗ—କାମୋଦୀ

ଅଳ କେ ଶିଖାଇଲା ରୁଷାକୁ ରେ, ସ୍ୱଚ୍ଛକୁରଙ୍ଗୀଶିଶୁଦୃଶାକୁ ରେ; ଲଜ୍ଜା-
ମିଳିତ ମଦ ବିକାଶ ବାସକୁନ୍ଦରମ୍ୟହାସିନୀ ବରଯୋଷାକୁ ରେ । ଘୋଷା ।

ଶୁଦ୍ଧାନ୍ତୁ ମୁଁ ବାହାର   ହେଲେ ଦୃଷ୍ଟି ଯାହାର
ଦାହହେଉ ମୋ ଦ୍ୱାର ଅଣାକୁ ରେ,
ଜଣ୍ଣ ହେଲି ସମୀପେ,   ନ ଚୁହିଁଲା ସେ କୋପେ
ବୋଲିବା ବିନା ତୁଷ୍ଣୀଦଶାକୁ ରେ । ୧ ।
ବସି ତନାଙ୍ଗୀ ପାଶେ,   ଅସିତକେଶା ତୋଷେ,
ହସି ପଚାରିଲି ଶୁଷ୍କ ନାସାକୁ ରେ,
ପୁଲକୁଥାଏ ଅଙ୍ଗ   ମୁଁ ଲଗୁଥିଲେ ଧୀରୁ,
ଶୁଣି ମୋ ସାଧାରଣ ଭାଷାକୁ ରେ । ୨ ।
ଅଧରୁ ସୁଧାଝର,   ଦେଉ ଯେ କାଳେ ମୋର
ହୃଷ୍ଟମଣିର-କୁଚ-କୁଣ୍ଠାକୁ ରେ,
ଚିତ୍ରାକୃଣାଙ୍କୁ ଦାନେ,   ସାରିଦେଲା କି ତୋଷେ,
ପତ୍ରବଲ୍ଲୀ କଟିକୁଣାକୁ ରେ । ୩ ।
ଯାହାକୁ ଅଧିକୃତ,   ଦେଉଥାଏ ସୁଦତୀ,
ଦୋଷା ଉପର ବିଷ୍କୁଷାକୁ ରେ,
ଏହୁ ବିନା ବିଚାର,   କେବୁ ସେ ହେଲା ଯାର,
ମୁହିଁ ନ ବୁଝିଁ ଭଳି ଘୋଷାକୁ ରେ । ୪ ।

---

୧ । ଟୀକା — ସ୍ୱଚ୍ଛକୁରଙ୍ଗୀଶିଶୁଦୃଶା — କାଚଅ ହରିଣୀଛୁଆର ଅକ୍ଷି ପରି ଅକ୍ଷି ଯାହାର, ଲଜ୍ଜାମିଳିତ ମଦବିକାଶ — ଲଜ୍ଜାହେତୁରୁ ଅଳ୍ପ ପରିମାଣରେ ଯାହା ପ୍ରକାଶିତ ହୁଏ, (ହାସର ବିଶେଷଣ); ବାସକୁନ୍ଦରମ୍ୟହାସିନୀ — ସୁବାସିତ କୁନ୍ଦଫୁଲ ପରି ମଧୁର ହାସ ଯାହାର, ଶୁଦ୍ଧାନ୍ତୁ — ଅନ୍ତଃପୁରରୁ, ଅଣା — ଧନ, ମୋ

ଏବେହେଁ ଗୃହ୍ଣୁଁ ଭର୍ଗ- ମୋହନା ଅଷ୍ଟଦୁର୍ଗ-
ଧରିକପଟସ୍ୱର୍ଗ ତୃଷାକୁ ରେ,
ନ ଭରୁଁ ନଖେ ଏଣୀ- ତୃଣାକୁ ପଦେ ବାଣୀ
ଶରତ୍ ଭଜ ଧରିଭୂଷାକୁ ରେ । ୫ ।

(୨)

ରାଗ—ତୋଡ଼ିପରଜ

ହେ ସଙ୍ଗାତ, ଲୁଣ୍ଠି ମୁଁ ବସିଲି ବେଳେ, ମନ ମନସିଜ ଚକ୍ଷୁ ମୁଖ ଭୁଜ ଏମାନେ ମୋ ଶତ୍ରୁ ହେଲେ ରେ । ଘୋଷା ।

ଦେଖିଲି ଯେ ତୁମ୍ଭମାନ ଲକ୍ଷ୍ମୀ ତୁ ଚଞ୍ଚଳ ହୃଦ ମନ ହୋଲି କଥା, କେବେ ନ ଛୁଇଁଲି ସେ ରୂପ ଛଇଳା ଶୋଭା ସମ୍ପତ୍ତିରେ ବନ୍ଧୁ ରେ । ୧ । ଭୃଶ ଧୂତ ମୋର ହୋଇଲି ଯେ ଗୁରୁ ମାରକୁ ପାଣି ପ୍ରସାର, ବାନ୍ଧ କୋଟି କୋଟି ବାଣ ନେଲ ହୃଟି ହେଲା ମୋ ଅଭୁର ସାର ରେ । ୨ । ତଳ ବଳି ମଥା ଜାଣି ରୂପଲତା-ସର୍ପିଳ ହୋଲି ମୋ ଡୋଳା, ନ ପଶ ଧରିରେ ମୁକୁଳଧରିରେ ଭସି ଦୃଷି କାଲ୍ପ ଖେଳା ରେ । ୩ । ଏ ପାପ ଲପନ ଦଶୁ ଥାଏ ଅନ ହେଲେ ସାଭିମାନ ପର, ଛାଣି ସେହୁ ଭାଲ ରହିଲ ହେବାଳ ଭାସ ଉଲ୍ଲାସରେ ପୂରି ରେ । ୪ । ଶୁଣି ଯେ ବର୍ଣ୍ଣିଲି ତେବେ ଭୁଜବଲ୍ଲୀ ତାହାର ଅଶ୍ଳେଷେ ଥାଉ, ଚେଳ ନେ ହୋଇଲା ବାଳେ ନ ରହିଲା ସ୍ତନମୂଳ- ତେଳ ବାଜ ରେ । ୫ । ବୋଲେ ଶ୍ରୀକୁଞ୍ଜଦେବ ଅତ ଯତ୍ନେ ଭୁଞ୍ଜିଲି ନସୁନ ପୁଣି, କାଣେ କା ମନ୍ତ୍ରର ହେଲା ମୋ ଅନ୍ତରଗତ ସେହୁ ନାଳମଣି ।

ଭହାରଅଣା—ମୁଁ ଯେଉଁ ଦଣକୁ ଭୁଲଭାକୁ ପାଉଥାଏ ତନାସ୍ତ୍ର—(ଠାବନକ) ସ୍ୱଢେବା, ଲଗିବା—ବଢ଼ିବା, ବରମଣର—ପଞ୍ଚବାଣଧାଙ୍କ କନ୍ଦର୍ପ, ଚନ୍ଦ୍ରାକୁଣାକୁ— ଚନ୍ଦ୍ରାଲୁଣ ଅଗ୍ନି, ଦ୍ୱାସ—ଅଗ୍ନିତାପ, କଟିକୁଣା—କ୍ଷୀଣକଟି, ଅଧିକୃତ—ଅଧିକାର, ସୁଦର—ଉତ୍ତମ ଦନ୍ତ ପାହାର, ଘୋଷା—(ଯାବନକ) କୋଧ, ଭର୍ଗମୋହନା— ମହାଦେବଙ୍କୁ ଯେ ମୋହିତ କରି ପାରେ, ତୃଷା—ଲୋଭ; ଏଣୀତୃଣାକ କାନ୍ତ, ସେ ନଖରେ ଧରିଭୂଷାକୁ ନ ଭରୁଁ ପଦେ ବାଣୀ ଶରତ୍ ।

୨ । ଟୀକା—ମନସିଜ—କନ୍ଦର୍ପ, ମୁଁ ଲୁଣ୍ଠି ବସିବାବେଳେ ମୋ ମନ, କନ୍ଦର୍ପ, ମୋ ଚକ୍ଷୁ, ମୁଖ ଓ ଭୁଜ—ଏହି ପାଞ୍ଚୋଟି ମୋର ଶତ୍ରୁ ହେଲେ ଅର୍ଥାତ୍ ମୋ ଲୁଣ୍ଠି ବସିବା ଲାଗି ଏମାନେ ବ୍ୟର୍ଥ କରିଦେଲେ (ତଳ ପାଞ୍ଚପଦରେ କ୍ରମାନୁସାରେ ଏମାନଙ୍କ ଲାଗି ବର୍ଣ୍ଣନା କରିଯାଉଅଛି), ଅଭୁର—ମହତ୍ତ୍ୱ; ମୁକୁଳଧରି—ସ୍ତନତୁଙ୍ଗ, ଲପନ—ମୁଖ, ସାଭିମାନ—ଅଭିମାନଯୁକ୍ତ, ଭୁଜବଲ୍ଲୀ— ବାହୁଲତା, ଅଶ୍ଳେଷ—ଆଲିଙ୍ଗନ, ଚେଳ—ବସ୍ତ୍ର ।

(୩)

ତାଳ—ଅଠତାଳି

ମାନ ସୁମନା, କର ହେଦ ମାନସୁ ମନା ହେ । ଘୋଷା ।

ଗିରିସମ କାଳି ହେ, ଶ୍ୟାମା, ଗିରିସମ କାଳି; ଦେଇ ମୁଁ ପାଇଛି ତୋତେ ଗିରୀଶ ମହାଳି ।୧। ନାଗରାଜଗତେ ହେ ଶ୍ୟାମା, ନାଗରାଜଗତେ; ମୁଁ ତୋର ବୋଲି ବାଜୁଛି ନାଗରୀ ଜଗତେ ।୨। ତୋର ପଦ୍ମକର ହେ ଶ୍ୟାମା, ତୋର ପଦ୍ମକର; ଆଳି ଯିବା ବେଳେ ମୋତେ ତୋର ପଦ ଭର ।୩। ଫୁଟିଲେ ନଳିନ ହେ ଶ୍ୟାମା, ଫୁଟିଲେ ନଳିନ; କଳପି କଳପି ମୋତେ ଫୁଟିଲେଣି ଅଳି ହେ ।୪। ରମ୍ଭୋରୁ ବସି ହେ ଶ୍ୟାମା ରମ୍ଭୋରୁ ବସି; ଅଙ୍କେ ଥିଲେ ନ ଡରେଣି ମୁଁ ରମ୍ଭା ଉର୍ବଶୀ ହେ ।୫। ନବ ସୁରସା ହେ ଶ୍ୟାମା, ନବସୁରସା ହେ; ତୁ ପରି ମୋ ଅଙ୍କ ବିନା ନ ବସୁ ରସାରେ ।୬। ହରିଚନ୍ଦନକୁ ହେ ଶ୍ୟାମା, ହରିଚନ୍ଦନକୁ; ସେତ ଯଥା ବସନ୍ତରେ ହରିଚନ୍ଦନକୁ ।୭।

(୪)

ରାଗ—ପୂରବୀ

ବଂଶୀଧାରୀ, ସବୁ ଦିବସ କି ଯାବେ କଠୋରୀ ହେ । ଘୋଷା ।

ବାଲ୍ୟକାଳେ ସଖୀ ହୋଇଛି କାତର, ସବୁ ସହଚରୀ ସରେ ରଙ୍ଗ ପତର, ଦେଖିଲି ସର୍ବାଙ୍ଗ କଣ୍ଠରେ ମାତର, ଜୀବନକୁ ଅଛି ଧରି ହେ ।୧। ଲଜ୍ଜା ନ ଥିବ ମୋ ବଳକୁ ନାଟିକା, ସଙ୍ଗମାମାନେ ଦେଖି ହେଲେ ତାଟକା, ଧାଇଁ ଅଇଲି ନ ସହି ତାଙ୍କ ଡକା, ଥିବ କି ଦିବସ ସବୁ ହେ ।୨।

---

୩ । ଟୀକା—ହେ ସୁମନା, ମାନସରୁ ଅର୍ଥାତ୍ ମନରୁ ମାନକୁ ମନା କର ହେ, ଅର୍ଥାତ୍ ମନରେ ମାନ ଧର ନା । ଗିରିସମ କାଳି—ପର୍ବତସମାନ ପ୍ରଚୁର କାଳିଫୁଲ, ଗିରୀଶ ମହାଳି—ମହାଦେବଙ୍କୁ ସନ୍ତୁଷ୍ଟ କରି, ନାଗରାଜଗତେ—ଶ୍ରେଷ୍ଠ ହାତୀ ପରି ଗତି ଯାହାର, ନାଗରୀ—ବାଦ୍ୟବିଶେଷ, ଜଗତେ—ସଂସାରରେ; ତୋର ପଦ୍ମକର—ତୋ ଶୁଭକର, ନଳିନ—ଫୁଲ ବିଶେଷ, ଫୁଟିଲେଣି—ବିକଶିତ ହେଲେଣି ଓ ଅବଗତ ହେଲେଣି, ଅଳି—ସଖୀ, କଳପିକଳପି—ଦୁଃଖ କରି, ରମ୍ଭୋରୁ—ରମ୍ଭୋରୁ, କଦଳୀଗଛ ପରି ଜଙ୍ଘ ଯାହାର. ରମ୍ଭାଉର୍ବଶୀ—ସ୍ୱର୍ଗବେଶ୍ୟା, ନବସୁରସା—ନୂଆରସିକା, ରସା—ପୃଥିବୀ, ହରିଚନ୍ଦନ—ଅଠଗଡ଼ର ରଜା ଓ ଉତ୍କୃଷ୍ଟ ଚନ୍ଦନ ।

ନାସାଗ୍ରରେ ତୁଳା ଦେଲେ ଉଡ଼ପଡ଼, ନ ଉଡ଼ିଲା ପରେ ବୁଝିଲେ ନାଗର,
ସଜଣମାନେ ବସିଣ ସେହ୍ନ ସ୍ଥିର, ସ୍ବା ସ୍ବଭାବରେ ଥିଲେ ପୁଣି ହେ । ୩ ।
ତୁମ୍ଭ କଳା ଦେବେ ନୋହିଲା ପାତର, ଥରୁଥିଲୁ ଶ୍ୟାମ ନ ଧରୁ ଧୀର,
ଅନ୍ତର୍ଗତେ ସେବେ ଥିଲଟି ଅନ୍ତର, ଶୁଣୁ କର୍ଣ୍ଣ ଭଲ ହେଉ ହେ । ୪ ।
ଲଗିଥିଲେ ଭବାଧୀଶ୍ବର ସେବାରେ, ଅସ ହେ ଶ୍ରୀଜାବନେଶ ଦିବା ବାରେ,
ଛୁଟି ବସିଅଛୁ ସବାଣି ନେବାରେ, ପାପୀ କାମ ଯମ ସମ ହେ । ୫ ।
ଧନବନ୍ତୁ ଥାଉଁ ବିରହ-ତୁଷାର, ନାଶ କଲେ ପଦ୍ମ ମୁଖ ଏ ଅପାର,
ବୋଲେ କବିବର ସାର କି ଅସାର, ହସିବେ ସିନା ଜଗାର ହେ । ୬ ।

(୫)

ରାଗ—ଭାଟମୋଦା ଆଦତାଳ

କହିବାକୁ ଲାଜ, ସଖି ଯାହା ହେଲା ଆଜ । ଘୋଷା ।

ପହୁଞ୍ଚି ଥିଲେ ଜଣା, ନ ଥିଲା ମୋତେ ଜାଣା, ଅଳାପେ ଲଗାଇଲି ଦେଲେ ଲକ୍ଷ୍ମୀ, ଜାଗ୍ରତ ମୋ ଗଣ୍ଡେ ଅସି ଚୁମ୍ବିଲେ ପଦ୍ମଶଂସି ମରନ୍ଦୁ ଢଳିଗଲା ସେ ସମସ୍ତ । ୧ । ଶଶି ପଙ୍କିଲ କଲୁ, କାପଣୀ ଧରୁ ଧରୁ, ମେଘୁ-ଗଲୁଅ ହେଲା ଗଭୀଫୁଲ; ଚେଷ୍ଟା ନୋହିଲା ମୃଗ, ଭଙ୍ଗି ପଞ୍ଚବାଣିଙ୍ଗ, ଚଣ୍ଡାଳ ଭଳି କେତେ ଢଳଢଳ । ୨ । ଚୁମ୍ବିଲେ ଅଙ୍ଗସୀମା, ଜାତ ପୁଲକରମା, ଶୀତ୍କାର ସ୍ପୃକ୍ତିଲା ବାରମ୍ବାର; ନିବିଡ଼ ଭୁଜବନ୍ଧ, ଛାଡ଼ି ନ ଦେଲେ ବନ୍ଧୁ, ପଳାଇବାକୁ କାହିଁ ଇଚ୍ଛା ମୋର । ୩ । କେତେ କଥାକୁ ଏତେ, ଦଶା ଲଭିଲି ଶତେ, କି ନ କଲ ଏ ଲାଜ ଦେବ ମନେ; କାପଟ ଚେଗ ସଙ୍ଗୀତ କାପଟାର ସୁରତ, ରସକୁ ରସୁଥାନ୍ତି ବାମାମାନେ । ୪ । ସୁଖଭି କଳନ୍ତର ଅବନୀ ପୁରନ୍ଦର ହେଲେ ହୋଇବ ଏକ ଗୁଣ ଲୋପ; ଆଜି ପାପ ସଙ୍ଗୀତ ବିଦ୍ୟାସଧରେ ଶୁଣି ନ ଦେବା ବୋଲି କଲି ସଂକଳପ । ୫ ।

---

୪ । ଟୀକା— ସଭ୍ରୁ ସହଜଣି ସବେଗ ପଡ଼ନ୍ତ—ବରହଭାଗ ଶାନ୍ତି ନମିଭ ସାଧାରଣତଃ ପଦ୍ମପତ୍ରରେ ଶଯ୍ୟାଦ ରଚନା କରାଯାଏ, ତେଣୁ ଚୋଟସ୍ବରୁ ପଦ୍ମପତ୍ର ସବୁ ଗଲଣି, ଧନବନ୍ତ—ପୂର୍ଣ୍ଣ, ଧନବନ୍ତୁ—ଦୁଃଖୀର ସହାୟ ।

୫ । ଟୀକା—କପଣୀ—ବୀଣା, ପଞ୍ଚବାଣିଙ୍ଗ—କନ୍ଦର୍ପ, ଜାତପୁଲକରମା —ରୋମାଞ୍ଚଶୋଭା ଜାତ ହେବା ।

(୨)

ରାଗ—କାମୋଦୀ । ତାଳ—ଏକତାଳୀ

ଯଦା ମୁଁ କହୁଥିଲି ଏହାକୁ ଗୋ; ଅନା ନା ବୋଲି ବନ ଯିବାକୁ ଗୋ,
ଅନାଦର ମୋ ଗିରେ, କଲୁ ଯେ ଏବେ ସ୍ମରେ,
ଲଭିଲି ଦୁଃଖ ହେଲି କାହାକୁ ଗୋ । ଘୋଷା ।

କୁଞ୍ଜ ସଙ୍ଗାତ୍ରୀ ଶ୍ୟାମ, ଦେବତା ପରାକ୍ରମ, ଜାଣେ ବଳର ଅନ୍ତ-ନାହାକୁ ଗୋ; ସାହସୁଁ ସିନା ସଖୀ, କୁ ଯୋଗେ ଦେଖି ଯୋଗୀ, ନବନୀତେ ଉଦର ଲଭାକୁ ଗୋ । ୧ । ସେବେ ଏ ଗୃହମଧ୍ୟେଁ, ଶ୍ରବଣ ଦେଇ ନାହିଁ, ନାହୁଅ ଗୃହ ବଂଶୀକୁହାକୁ ଗୋ; ଦେଖ ହିଁବୁଲି ଭୁଲି, କରନ୍ତା କି ସଂଗାଳି, ସଲିଳପିଣ୍ଡା ସ୍ୱର୍ଗସହାକୁ ଗୋ । ୨ । ଗନ୍ଧବ ଚମ୍ପା ଥିଣ୍ଡା, ନିର୍ମିତ ଗଜଶୁଣ୍ଡା,-ଦଣ୍ଡକୁ ନାଦ ଗୃହିଁ ଯାହାକୁ ଗୋ; ବିଶେଷେ ବିସନାଳ ଦର୍ଶିଲଣି ସ୍ଥୂଳ, ଅଭି କାହିଁକି ସେହୁ ବାହାକୁ ଗୋ । ୩ । କଳାକେଶରୀ ବାଳୀ,-ଧୂତ-ଦନ୍ତୀକୁ ଦଳି, ଦେଇଲଣି ଅସି ମନୋରୁହାକୁ ଗୋ; ଥରକେ ଯେବେ ଦେଖ, ନୋହିଲି କାଗଲୁକ, ବହିବା କେତେ ଭୁହା ଭୁହାକୁ ଗୋ । ୪ । କବି ମିହର ରାସ୍ତୁ, ଗୁରୁ କହଇ ତତ୍ତ୍ୱ, ଲଭୁଛି ଦେଖି ଶିରେ ଏହାକୁ ଗୋ; ଜାଣି ପାରିଲେ କଂସ, ଦେଇଥି କରିବ ଧ୍ୱଂସ, କଟିଳାସୁତଘରବୃହାକୁ ଗୋ । ୫ ।

(୩)

ରାଗ—ଭୈରବ, ଆଠତାଳି

ହିମୁସରୁ, ଏତେବେଳୁ ଥାଅ ମୋତେ ଭରୁ ରେ,
ତୁମ୍ଭଁରେ ମୁଁ ନାହିଁ ଅଡ଼ବାନ୍ଧୁ ରେ । ଘୋଷା ।

ପ୍ରଥମେ ପ୍ରବେଶକାଳେ, ଅଲ୍ଲାଦ ଅଙ୍ଗ ଦୁକୂଳେ, ଲକ୍ଷ ହେବା ସିନା ଘଟେ, ତେଲି ତଳପକ୍ଷ ବଳେ, ଯେଣିପିବେ, ସେହୁ ସ୍ନେହ ବନ୍ଧୁ ରେ । ୧ । ମାର ମନେ ଖେଳୁଥିବ, ପ୍ରଦୀପ ଯେ ଜଳୁଥିବ, କବେଳ ତ ଟଳୁଥିବ,

---

୨ । ଟୀକା—ସୃଜା—ପଥ, ହଂସୁଲି ତୁଳ—କୋମଳଶଯ୍ୟା, ସର୍ବଂସହା—ପୃଥିବୀ, ଗନ୍ଧବ—ଶଙ୍ଖନଅ, ଗଜଶୁଣ୍ଡାଦଣ୍ଡ—ଚମ୍ପାଫୁଲରେ ନିର୍ମିତ ଗଜଶୁଣ୍ଡାକୃତି ପୁଷ୍ପରଚନା ବିଶେଷ, ବିସନାଳ—ମୃଣାଳ ।

୩ । ଟୀକା—ଦୁକୂଳ—ପାଟଶାଢ଼ୀ, ତଳପ (ତଲ୍ପ)—ଶଯ୍ୟା, କଇଷୁକ—ଦଣ୍ଡ, ଶିବା—ଶୃଗାଳୀ, ଚାହୁ—ଚାହାଣି, ସେହି କଥା ।

ଲଜ୍ଜ ତ ପ୍ରକଟୁଥିବ, ତାଙ୍କି ମୁଖ, ଅନାଇବା ଦେଖୁ ରେ । ୨ । ମଦନ-ମଦ ଅମଳେ, ଚେତା ନ ଥିବାକୁ ଜାଣିଲେ, କେଳିବସ୍ତ୍ରୁଁ ଅଦ୍ଧା ଟେକିଲେ, ପୁନଃ ପୁନଃ ଚୁମ୍ବ ଦେଲେ, ଛିଡ଼ି ହୋଇ, ବନ୍ଧୁ କି ନ ବନ୍ଧୁ ରେ । ୩ । ବୋଲି ଯେ ଅଛୁ ବଧାନ, ହାଜି କରଲୁଛ ମନ, ଦେହରେ ନ ରହି ସ୍ଥାନ, ପୂର୍ଣ୍ଣ ଗାଢ଼େ ଅଲିଙ୍ଗନ, ଏତେଡ଼ ଦାଣ୍ଡି, ଯାଇବା କି ସହୁ ରେ । ୪ । ବିନୀତ ହୋଇ ଭଣିଲେ, ଏତେଡ଼ ଅବା ହେବ ହେଲେ, କି ଭାଳିବା ନାରୀ ଭୁଲେ, ମୁହଁକୁ ଘିଙ୍ଗ୍ ରଖିଲେ, ସନ୍ନୁବାର, ଯଉଛ କି ତାହା ରେ । ୫ । ଅଷ୍ଟଦୁର୍ଗନାଥ ଭଣେ, ତୋଷ ଯେ ସର୍ବ ଜଣାଜଣେ, ମନ୍ତ୍ରି ମଣି ଅଭରଣେ, ଭନ୍ଦିବା ଶିବାଚରଣେ, ଅପିଲେ ମୁଁ, କେଳିରସ ହୋଇ ରେ । ୬ ।

(୮)

ରାଗ—କାମୋଦୀ । ତାଳ—ଝୁଲ

ଅଲସ୍ୟ ହେବାକୁ ମୋ ପ୍ରାଣ ସଙ୍ଗିଣୀ ବନ୍ଧୁ ଯାହା ଦିନେ ଦିନେ, ସହଜେ ଦସ୍ତୁଜ୍ଞ ଗୁଣ ପରିପାକ୍ତ ମୋହପଣ ବାନ୍ଧିବେନେ ରେ, କିଶୋର, ସେ କାଳେ ଯେଉଁ ସମ୍ପତ୍ତି, ଉଳସ ପ୍ରୀତ ମୋ ମନ ଚେନା ଜାଣ ଏମାନେ କିଛି ଜାଣନ୍ତି ରେ । ୧ । ଶ୍ରୀହସ୍ତ କଞ୍ଜଚରଣ ଅଭିରଣନିତମ୍ବ ହେବାକୁ ସୁଭ, ରତନମେଖଳା କ୍ଷୁଦ୍ର ଘଣ୍ଟିମାଳ, ଦୁଏ ମହା ବାବଦୁକ ରେ, କିଶୋର, ପଡ଼ାଇ ନିପଟା ତାଳ, ଅଧୋମୁଖସୁନା କଳସ ଉପରେ ନଗ୍ନ ନଖହିମାଳ ରେ । ୨ । ମଣିମୟ ନଥ ନାଚୁଅଛି ତାହାକୁ ଦେବାବେ ଜଣି ମା ପାଣି, କମ୍ବୁଗ୍ରୀବେ ମାର ଦର୍ପଣ ରଖି, ତହିଁ ତଳପୁଲି ନାଚେ ରେ, କିଶୋର, କି ମୋହେ ଲଜ୍ଜାନାଗରୀ, ଦେଖୁଥାଇ ନାହିଁ ତା ପଶୁଲବାହିଁ ଅଡ଼ ଅଡ଼ ଚେଷ୍ଟ କରେ । ୩ । ନୀଳମେଘୀ ଶାଢ଼ୀ ଗଲା ପରି ଭଳି ଖସାଇ ଲଜ୍ଜା ଖୋସା, ରଜତ ମୁଦ୍ରିକା ଭାଷିଦେଲା ପରି ସେ ସମସ୍ତ ମଦହସା ରେ, କିଶୋର, ରତି ମନମଥ ଦୁହେଁ, ଘରୀର ପିତୁକା ଖେଳୁଥିଲ ପ୍ରାୟେ ସ୍ୱେଦ

---

୮ । ଟୀକା—କଥିବନ—କାମକ୍ରୀଡ଼ା, ତଳପ—ଶଯ୍ୟା, ବାବଦୁକ—ବହୁଭାଷୀ, ମାଣ ଏଠାରେ ଶବ୍ଦାୟମାନ, କମ୍ବୁ—ଶଙ୍ଖ, ପଙ୍କର—ସୁବାସିତଜଳ, ଅଲେଖ—ଅନିର୍ବଚନୀୟ, ଘନସାର—କର୍ପୂର, ଚନ୍ଦନ; ଲୁଳିତ—ମ୍ଳାନ ହୋଇ ଯାଇଥିବା; କଣ୍ଠକ—ଉଅଗ ହୋଇଛି, ହୃଳଣ—ବସ୍ତ୍ର, ରଜତମୁଦ୍ରିକା—ରୌପ୍ୟମୁଦ୍ରା, ଟଙ୍କା ବୁଝାଉଛି ।

ବିନ୍ଦୁ ଧରେ ଦେହେ ରେ । ୩ । ହେଳକୁ ହେଳ ବ୍ୟାକୁଳ କରିବାରେ ନାଗ୍ରତେ ପଞ୍ଚ ଶରୀଶ, ଅଳେଶ ସୁଖ ଆସ୍ୱାଦନେ କମ୍ପାଇ ଦେଲୁ ହେଲେ ଚନ୍ଦ୍ରମୁଖ ରେ, କହେଶାର, ମୁକୁତା ଜାଲି ଛାଟିଙ୍କ, ଦୋହଲିବା ବେଣୀ ଦୁର ହୁଏ ଅଶି-ସୁବିର ଦୃଷ୍ଟିପଥଙ୍କ ରେ । ୪ । ଚୁମ୍ବାଇ ଚୁମ୍ବି ମୋ ଅଧର ବଦନେ ପିଇ ନେତକଞ୍ଜ ଶୋଷି, ଅଙ୍ଗୁଳି ଅଙ୍ଗୁଳି ଟେଳି ଟେଳମଳ ଗଣ୍ଡକୁ ମୋ ଗଣ୍ଡେ ଘଷି ରେ, କହେଶାର, ସାଙ୍ଗ ଶ୍ରୁଷ୍ଟ ମଳି ଭଷି, ଅଖଣ୍ଡପ୍ରମୋଦ ପ୍ରଦାନେ ମୋ ହୃଦ ଅନାଯ୍ୟାସେ ନାଏ ଶ୍ରୁଷି । ୬ । ଘନସାର ବାସ ପୁରିତ ନିଃଶ୍ୱାସ ଶରମ-ଭିନ୍ନ ପ୍ରସରେ, ନିଦାଘେ ଲୁଲିଲ୍ଲ ନବୀନ ମଞ୍ଜରୀ ପରି ଲମି ମୋର ଉରେ ରେ, କହେଶାର, ଦେଇଅଛୁ ସୁଖ ଯେତେ, ତୋ ପଦାମ୍ବୁଜରେ ଅନନ୍ତା ହେଲେ ମୁଁ ସୁଝିବ ଅବା କହିତେ ରେ । ୭ । ଏପରି ସ୍ମୃତି ଗ୍ଲାନି ଅଛି ସିତ ବାନଧର ନାଥ ଦେହେ, ମୋ ହୃଦସୁ ଫାଟି ନ ଗଲା ଆହାଟି ବନ୍ଧିକୁ ନଦେଖିଁ କୁଳରେ ରେ, କହେଶାର, ଜୀବିତେ ଥିବ ମୋ ଦେବ, ବୃଜ ବରଜାନ୍ତ ଧନ୍ଦ ବେ ଗଲାଣି କହେ ଶ୍ରୀମୁକୁନ୍ଦଦେବ ରେ । ୮ ।

(୯)

ରାଗ—ପୂରବୀ । ତାଳ—ଆଡ଼ତାଳି

ଭୁଷି ପରି, ମୋ ହୃଦସ୍ମୃ ମଣିମନ୍ଦିର ରେ । ଘୋଷା ।

ସନ୍ଧି ଲୁ ମୋହର ସକଳ ସମ୍ପଦ, ମଦନ-ଫଣି-ବଦନ-ବିଷହଦ,
ଅଶୀଳ ବୀଭବ ଅଖଣ୍ଡଳ ପଦ, ଅବୈଭବଣପରମ୍ପରା ରେ । ୧ ।
ରସିକରାଜ ମସ୍ତକ ଅଳଙ୍କାର, ବିଦ୍ରୁମ ନବପଲ୍ଲବ ସର୍ବହର,
ତୋ ପଦ୍ମର ଲକ୍ଷ-ରଞ୍ଜିକ ଦାଃଘ ମୁଁ ବଳହଟ୍ଟଣଶାପରେ ରେ । ୨ ।
ଭକ୍ତିଥିବେ ସତ୍ୟ ଜାଣି ବା ନ ଜାଣି, ମଣିଲୁ କି ସତ ଶୁଣି ତାଙ୍କ ବାଣୀ,
ଧରିଲୁ ଶିରସ ଶରେବନଜାତଶ୍ରେଣୀ,-ମସ୍ତକମଣ୍ଡନହିରା ରେ । ୩ ।
ନ ମଣ୍ଡିବୁ ଯିନା ମୋର ବକ୍ଷସ୍ଥଳ, ହୃଦସ୍ୟକୁ ପିବୁ କର ହେଉଁ କଳ,
ମୋ ମନ-ଗଗନ ତଟେ ସମୁଜ୍ଜ୍ୱଳ ଉଦୟ ନିର୍ମଳ ତାରା ରେ । ୪ ।
ସଜନି ଗୋ ନବମୁରତ-ବିଭବ, ପାସୋର ଯିବ କି ମନ୍ତ୍ର ଥିଲେ ଜୀବ,
ଧ୍ୟାନ କରିବି ସୁନ୍ଦର ନବ ଘନରସ ଜଳଧାରେ ରେ । ୫ ।

---

୧ । ଟୀକା— ଫଣୀ—ସର୍ପ, ଅଖଣ୍ଡଳପଦ—ଇନ୍ଦ୍ରପଦ, ଅବୈଭବଣପରମ୍ପରା —ପାକାବଳୀ, ବିଦ୍ରୁମ—ପୋହଳା ।

(୧୦)

ରାଗ—ଚୋଖି ପରଜ

ରେ ସଙ୍ଗାତ, ସେ ଦିନା କି ଫେରିବ ପୁଣି;

ଯେ ଶିଖଣ୍ଡଚୂଳ ନୟନ-କୁନ୍ତରେ ଦେଖେ ନୋହୁଥିବ ଖୁଣି । ପଦ ।

ତରଣିଜା ତଟ, ଶରଣୀରେ ଭେଟ, ଯେ ରମଣୀ ହୋଇ ନାହିଁ; ନୀଳ ବାରି-ବାହ-ଦଳନ ବିଗ୍ରହ ଅଳପ ନ ଥିବ ଗୁହିଁ ରେ । ୧ । ରସିକା-ବୃନ୍ଦରେ, ବସି ଆନନ୍ଦରେ, କହି ଶ୍ୟାମ ପ୍ରେମ ଗୁଣ; ଯେ ଶୁଣି ନ ଥିବ, ବସୁଧାରେ ଥିବ, ପଶୁରୁ ହୋଇ ଅଜାଣ ରେ । ୨ । ତପୋବନ ପାଶେ, ରସାଳ ଛାଇରେ, ବସାଇ ଜଣ୍ଡୁ କ ମନେ; ପୀଡ଼ାଇ ଓଷ୍ଠକୁ, ଘଷାଇ ଅଙ୍ଗକୁ, କଢ଼ାଇ ନ ଥିବ ଧନେ ରେ । ୩ । ବଦନ ଲୁଟିଆ, ରସବିନୋଦିଆ, ବସରେ ନ ଥିଲେ ବସି; ଦୂରରୁ ଦୁର୍ଲ୍ଲଭ, ମୁରଲୀର ରବ, ଶ୍ରବଣେ ନ ଥିଲେ ପଶି ରେ । ୪ । ଜଳଗ୍ରହ ଭଦ୍ର ନୃପ ରାମଚନ୍ଦ୍ର, ସ୍ନେହରସ ବଶେ ଭଣି; ସୁର-ତରୁଆର ଧାରରେ ଶରୀର ଥରେ ନୋହୁଥିଲେ ହାଣି ରେ । ୫ ।

(୧୧)

ରାଗ—ପଞ୍ଚମବରାଡ଼ି, ତାଳ—ଝିମ୍ପଟା ।

ଧନ୍ୟ ହେ ନବକିଶୋର, ସଙ୍ଗ-ପ୍ରାଣଧନଚୋର, ସୁଶୀଳ ନାଗର ଶିରୋମଣି; ତୁମ୍ଭ ସଦୃଶ ମାନସ, କୁଳଶୀଳ ବରବଶ, ହୋଇ ନ ଥିବାରୁ ଅମ୍ଭେ ଜାଣି ହେ, ଶ୍ୟାମଚନ୍ଦ୍ର, ଆମ୍ଭ ସଙ୍ଗି ଲଭିବ କି ଦଶା, ଦମ୍ଭେ ଜଣ ହେବା ନାହିଁ ଆଶା, ଦେଲେ ଉଲ୍ଲଣ ବେଶରା, ବୋଲେ ଲୁରବାଣୀ କଟାଶା, ଦାଶର କି ବର୍ଣ୍ଣିବା ଭରସା ହେ । ୧ । ଛୁଲି ଜଳପ ଶେଯାଇ, ଦେବାର ଚୋମଳ ଛାଇ, ଦାଳ ଯାହା ଅଙ୍ଗେ ବସେ ଲୁଣ୍ଠି; ମରକତ ଅବଗଳ ବଳିଷ୍ଠ ବାହୁ ଯୁଗଳ, ଲଗାଇ କେତେ ନାବତେ ଭୁଣ୍ଡି ହେ, ଶ୍ୟାମଚନ୍ଦ୍ର, କି ତଣିଲ ଗ୍ରହ ଥିଲ ଢାଲି, ବାଳ ତୁମ୍ଭ ଅଙ୍ଗ ସଙ୍ଗଭାଲି, ଭକ୍ତଙ୍କ ମନପଥ ବିଜୟୀ ମଙ୍ଗଳ ରଥ, ଗଡଗ୍ରାଭ ରେଖିରଞ୍ଜି ଗୁଲି ହେ । ୨ । ସେହି ଅଧର

---

୧୦ । ଟୀକା— ତରଣିଜା—ଯମୁନା, ସରଣି—ବାଟ, ନୀଳବାରିବାହ-ଦଳନ ବିଗ୍ରହ—ଯାହାଙ୍କ ଦେହଶୋଭା ନୀଳମେଘର ଶୋଭାଠାରୁ ମନୋହର, ତରୁଆର—ଖଣ୍ଡା ।

ପଲ୍ଲବେ, ଲେଖାଇ ନ ହୁଏ ଲବେ, ମୃଗମଦପଙ୍କେ ଲୀଳାଙ୍କଳୀ; ତୁମ୍ଭ ମହିମାକୁ ଅଙ୍ଗୀକାର କରନ୍ତି ଶୁଭାଙ୍ଗୀ, ତହିଁ ଶୁଅଙ୍ଗିଅ କମ୍ପ ଭଙ୍ଗୀ ହେ, ଶ୍ୟାମବନ୍ଧୁ, କିଶୋରଙ୍କ କର କଳକଳ, ତୁମ୍ଭ ସୁଖ ତୁମ୍ଭେ ଜେଣା ଭଲ, ହେମ ନବନୀତ ବର୍ଣ୍ଣୀ, କେହ୍ନେ ସନ୍ନବତି ବୋଲି, ହୃଦୟରେ ଦୟା ନ ବହିଲ ହେ । ୩ । ମହାମତ୍ସ୍ୟଧର ଧର, କଲ୍ପ ଅତପଜ୍ଞ ଧର, ଯେଉଁ କର ଦେଖ ମୃଦୁ କଷ୍ଟପେ; ସେ କରରେ ସେବେ ଘନ-ବେଣୀ ସମର୍ପିଲ୍ ସ୍ତନ, କି ବିଜ୍ଞାନ ଦୋଳାଦୋଳି ଭଲେ ହେ, ଶ୍ୟାମବନ୍ଧୁ, ଘେନି ତୁଟି ଯାଉଛି ଭାଷଲ, ସଣ୍ଣଣର ଚନ୍ଦ୍ରପୁଷ୍ଟ ଗଲା, ଲୁକାଇବା ତନୟାଙ୍କ-ମିଥୁନସାଧୁସ୍ୱାପାଙ୍କ, ବାଳା ପୟୋଧରେ କରେ କେଳି ହେ । ୪ । ଅନ୍ୟାପ୍ତ ଉମିର ହଂସ, ବେଣ୍ଣକଂଶ ଅବତଂସ, କଂସ ଶାସୁଅଛି ବସୁମତୀ; ତୁମ୍ଭେ ଧନବନ୍ତ ସର କ୍ଷମର ହୋଇ ତୁମ୍ଭର, ମାନସେ ନୋହିଲ ଲବେ ଧୃତି ହେ, ଶ୍ୟାମବନ୍ଧୁ, କିଶୋରଙ୍କ କର ବନ୍ଧାଇଛି, ଅସମ୍ଭବ ଶୁବେ ବନ୍ଧାଇଛି, ଚିନ୍ତାଇ ନିତମ୍ବପେନୀ, ନିବିଡ଼ ନୀବିକବାହି, ମଦନମଦର କଲ ଲୁଟି ହେ । ୫ । ଥିରେ ତ ଜାଣାଗଲା, ଏଣିକି କି ରୂପେ ରଲ, ପାଇବ ମୋ ପ୍ରିୟସଖୀ ତାଣ; ତୁଟିବା ତୁମ୍ଭର ବଂଶୀ, କପଟ ବନେ ବିଧ୍ୱଂସୀ କେମନ୍ତ ମୋହନ ମନ୍ଦହାସ ହେ, ଶ୍ୟାମବନ୍ଧୁ, କେବେ ତୁମ୍ଭ କିତଷଣ ଭାବ, ସବୁ ତ ଏଥର ଜାଣାଯିବ, ବୋଲେ ସଙ୍ଗୀ-ପଦ୍ଧତେଶ୍ୱରୀ-ମୁକୁଟ ମସ୍ତକମଣି, ଗଜପତି ଶ୍ରୀନୃସିଂହଦେବ ହେ । ୬ ।

(୧୨)

ରାଗ—କାମୋଦୀ, ତାଳ—ଆଦି

ବନ୍ଧୁ କଲ୍ କି ଦୁର୍ବିଶ୍ୱରକୁ ରେ, ବର୍ଜିଲ୍ ଗଣ୍ଡ ଅଙ୍ଗି ଖାଉଛୁ ରେ ।
ଅପରେ ନ ଜାଣିବା ମୂଲ୍ୟସ ପର ନିଜ ବଶରେ ଲକ୍ଷ୍ୟ କଲ୍ ଶରଛୁ ରେ । ପଦ ।

ସମାଦ ଗୁଞ୍ଜ ଆଣି, ମୁଁ ଫେଣିଦେଲି ମାଣି-ବନ୍ଧ ବଜାଇ ନ ମୋତ କାଉଛୁ ରେ; ତହାଇ ଦେଲି ଗୁପ୍ତର ଚନ୍ଦନତଲ୍ଲମୂଳେ କର୍ଣ୍ଣୀକନ୍ଧୀ ଲୁରଛୁ ରେ । ୧ । ଶୁପତ ଗ୍ରାମ ମଝି, କୁପରେ ବୁଝି ବୁଝି, କଲ୍ ସ୍ୱାଦ ବ୍ୟବହାରକୁ ରେ; ନ କଲ୍ ମନୋରଥ ପଥରେ ଭଗୀରଥ ନୃପନନ୍ଦନା-ନୀରଧାରକୁ ରେ । ୨ । ଟେକା ଠୁକୁଲି ଲେଖ, ସର୍ବ ସ୍ତୁପର ଶ୍ରେଷ୍ଠ, ଚନ୍ଦ୍ରଚୂଳ

---

୧୧ । ଟୀକା—ତରୁଣବେଣୀସହୋଳରେ—ସୁନ୍ଦର ବେଣି ଦୋଳରେ, ମରକତଅଗ୍ରଲ—ମରକତମଣିରେ ଗଠିତ ହୋଇଥିବା ଖିଳଣି, ସ୍ଥଳ—ଅଶ୍ୱବିଶେଷ (ବୃକ୍ଷାଶ୍ୱ), ମୃଗମଦ—କସ୍ତୁରୀ, ଅତପଜ୍ଞ—ଛତା ।

ଦେଖିଲ ଦ୍ୱାରକୁ ଦେ; ଯବନ-ଜାତି-ଶବ ଉଦର ହେବା ଗ୍ରାବ-କୁଟ୍ଟିକୁ ଭଲି ନମସ୍କାରକୁ ଦେ । ୩ । ଅତି ସ୍ୱଶ୍ରୂ ଅର୍ଜିତ, ଉର୍ବଶୀ ଉପସ୍କୃତ, ଅଶ୍ଳେଷ ସୁଖ ଅଙ୍ଗୀକାରକୁ ଦେ; ବାନସ୍ତ୍ରୀ ନେନଦ୍ଧାନ୍ତ ବଢ଼ାଇବା ସଙ୍କେତ ସ୍ଥଳକୁ ଭଲି ଅଭିସାରକୁ ଦେ । ୪ । ଶିଳାସ୍ତମ୍ଭ ଭର, ନ ଥିବା ଗନ୍ଧଭର, ନାମମାତ୍ର ବର୍ଣ୍ଣି ଫୁଲ ସାରକୁ ଦେ; ଶିରୀଷସୁକୁମାର, ମହାରାଜକୁମର ଭଳିଦେବ ଭୁଷାଇଲ ଗ୍ରୀବକୁ ଦେ । ୫ । ଗଦଅବ୍ୟର୍ଥ ଶସ୍ତ୍ର, ସଂସ୍କୃତ ଭଲି ଅସ୍ତ୍ର, ବସି ପୋଷିଲ ଶରୀରାବକୁ ଦେ; ନ ଭଜ ଭଗବତ୍‌ସୁଧ, ତରିବା ବୋଲି ସଧ ଭଲି ସଂସାର ଅକୂପାରକୁ ଦେ । ୬ । କବିମିହିର ବୋଲେ ଏପରି ହେଲେ ହେଲେ, କ୍ଷମା ଉଚିତ ପରିଶ୍ରମକୁ ଦେ; ଦୋଷ ମୁଁ କରିଅଛି ଲଗିଲି ଯେବେ କାଳି, ତୋତେ ପଣ୍ଡିତା ଅଗ୍ରଭାଗକୁ ଦେ । ୭ ।

(୧୩)

ହରିରାଣି କାହିଁକି ଏତେ, ଅଜ ହରିରାଣି ନ ଭଳ ମୋତେ । ଘୋଷା ।

ମୋତେ ମୋତେ ଦୁଷି ଲୁଚେ ପିବ କଷି ମୋ ଦେହ ପୁଲକ ନଖକ କ୍ଷତେ । ଚିକୁର ଶାଢ଼ୀ ତ ରଖି ଦେବ ନାହିଁ ମୁଁ କରିତଳ ଆଚ୍ଛାଦନ ଦେଉଛି । ୧ । ଚିକୁର ଦେଖି ଦର୍ଶି ଦୋଷ ନାହିଁ ମୁକ୍ତାରେ ଧନୁହାହିଁକି ମୋତେ । ବ୍ରୀଡ଼ା ଜଳଧିରେ ବୁଡ଼ିବି ମୁଁ କେତେ କଷ୍ଟ ହେବ ସଙ୍ଗିନୀଙ୍କ ପ୍ରବତେ । ୨ । ସଖୀଏ ମଦନ ଯନ୍ତ୍ରେ ଥିଲେ ଲକ୍ଷ୍ମୀ ନ ଭଳି ତା ଅନୁରୋଧ କରୁଛି । ଶତ୍ରୁକୁ ତ କେହି ଦୋଷ ନ କରେ, ଭଣ୍ଡକୁ ମୋ ଯାହା କର ମୁଁ ରହେ । ୩ । ଅଭି ନ ପାରିଲି ଲାଜକୁ ମୋ ବଳ ଗଲ ଭରିଛି କାଳି ଶତେ । ବାମଦେବପରିପତ୍ନୀ ଭଣି ନସ୍ତ କାମ ନୋହୁଛି କି ଅଦ୍ଭୁତ ଘଟେ । ୪ । ଠାକୁରାଣୀ ପ୍ରେମବାଣୀ ଶୁଣି ବଂଶୀପାଣି ପ୍ରେମମଗ୍ନ ଅନ୍ତରଗତେ । ସବାନନ୍ଦେ ପୁଣି କୋଳରେ ଆଣିଲେ କବି ଧନମଣି ବତାଲେ ଗୀତେ । ୫ ।

---

୧୨ । ଟୀକା—ଗୁଞ୍ଜ—କାଶ୍ମିତ, ପାଣିବକ୍ର—ଜଳଜଳ, କର୍କଟୀଲତା—କାବୁଡ଼ିଲତା, ଶୂଦ୍ର—ଚଣ୍ଡାଳ, ଧାଙ୍ଗ; ସୁଚତା—ଦେବତା, ଚନ୍ଦ୍ରଚୂଡ଼—ଶିବ, ଗ୍ରାବକୁଟ୍ଟ—ପଥରଗଢ଼ା, ଉପସ୍କୃତ—ଅଳଙ୍କୃତ, ଅଶ୍ଳେଷ—ଆଲିଙ୍ଗନ, ଶିରୀଷ-ସୁକୁମାର—ଶିରୀଷଫୁଲପରି କୋମଳ, ଶସ୍ତ୍ର—ଜଳଜନ୍ତୁ, ଅକୂପାର—ସମୁଦ୍ର ।

୧୩ । ଟୀକା—ନଖକ୍ଷତ—ନଖଘାତ, ଚୂଡ଼—କଷ୍ଟ, ଚିକୁର—କେଶ, ବ୍ରୀଡ଼ା—ଲଜ୍ଜା, ବାମଦେବପରିପତ୍ନୀ—ଶିବଶକ୍ତି, କନ୍ଦର୍ପ; କାମ—କାମନା ।

(୧୪)

ରାଗ—ତୋଡ଼ି ଫରଜ

ରେ ସଙ୍ଗୀତ, ସବୁଗଲ୍ ଲଟକେ ଅଙ୍କ,
କର ବିଲୋକନ କାଲ୍ ଦେଖୁ ଘନଶ୍ୟାମ ମୁଖ-ଦ୍ୱିଜରାଜ । ଘୋଷା ।

ସେ ଶୋଭା ଜଳଦ ସମ୍ଭୋଗରେ ରାତ୍ରି ପୁଣ ନ ଥିବାରୁ ମୋର; କଳଙ୍କୀ ରଥାଙ୍ଗୀ ଭଙ୍ଗୀ ଜିନା ଅଙ୍ଗୀକାର କରେ ଶାରଦୀର ରେ । ୧ । ନୀଲ ସୁଧାସିନ୍ଧୁ ପରି ତ ମୋ ବନ୍ଧୁ ଦଣ୍ଡଥାନ୍ତି ଶୋଭିଯାଇ; ଜେବନ୍ତ ଅଧର ଚୁମ୍ବିବାରୁ ମୋର ନ ରହଇ ତ ଜୀବେକ ରେ । ୨ । ମୁଁ ରତିରଜନ ଭିତରେ ମୋହନ ମୁରତିକି ଦେଖେ ଲେଖି; ଚୁମ୍ବୁଥିଲି ରଙ୍ଗ ପରି କରୁଣାଙ୍କ ଛୁଲ୍ଲି ନୂତନ ବୁଲି ଅଛି ରେ । ୩ । ମୋହିତ ହେବାରୁ ସେ ସୁଖ ଅମଳେ କୋହୁଥିଲି ସାବଧାନ; କେଉଁ ଆସି ଶ୍ୟାମ ଚୁମ୍ବିଲେ ଚରମଦେଶେ ରହୁ ମୋ ବଦନ ରେ । ୪ । ଲେଖାରେ ହେଲେ ତ ଲେଖାମାନଙ୍କରେ ଲେଖାଲେ କୋଳ ସେ ଠାଣି; ସ୍ୱିଷ୍ଟ କର ଅବା ଲଭିଲ ଦାଅନ୍ତି ଅଟକା ରହିଲି ପାଣି ରେ । ୫ । ଯାହା ହେଲା ମୋର ତାହାର ଭିତର ମଦାଣ୍ଡ ଭୟରେ ପୂରି; ଅଭ୍ରଦୁର୍ଗ ହରିହସ୍ତ ଦେଖାଇଲି ଗ୍ରୀବ-ଧନ୍ୱ ପଣ୍ଡଗନ୍ତ ଯାଉ ରେ । ୬ ।

(୧୫)

ରାଗ—ଖାଡ଼ମାଞ୍ଜୀ, ତାଳ—ଏକତାଳି

ଚରଣାସୁଧକୁମ୍ଭ ରହିଲା ରେ ଅରବିନ୍ଦହିଁ ବନ୍ଧୁ ଫୁଟିଲା ରେ,
କର କରୁଣା ଦେଖାଇ ଦେଉଛ ଲୁହ ଭରିଲି
ଶୁମାନ ଗଣ୍ଡିଟି ନ ଫିଟିଲା ରେ । ଘୋଷା ।

ଖଟବଟ-ମୁଦ୍ଗର, ହୁଙ୍କାର କେତି ମୋର, ମୋଦପୀୟୂଷ ଘଟି ପିଟିଲା ରେ; ପିଶାଚ ସ୍ମର ଅଟି, ଦେବାରୁ ମୋତେ ଭ୍ରାନ୍ତି, ନାଶ ଚରମଦାଣ ଘଟିଲା ରେ । ୧ । ଶୁଭଦମିରତାଣ ଗଲେ ଯେ ପ୍ରୀତିପ୍ରତିବନ୍ଧ ଅନିବାର

---

୧୪ । ଟୀକା—ଦ୍ୱିଜରାଜ—ଚନ୍ଦ୍ର, ରଜନୀରଥାଙ୍ଗୀଭଙ୍ଗୀ—ରାତିରେ ଚକ୍ରବାକ ପରି ବ୍ୟାକୁଳ; କରୁଣାଙ୍କ—ଚନ୍ଦ୍ର, ଚରମଦେଶ—ସୁମୁଖଭାଗ, ଲେଖାମାନଙ୍କରେ—ଦେବତାଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ, ମଦାଣ୍ଡ—ଲଜ୍ଜା, ହରିହସ୍ତ—ଲନ୍ତ୍ର; ଏଠାରେ ରାଜା ।

୧୫ । ଟୀକା— ଚରଣାସୁଧ—କୁକ୍କୁଡ଼ା; ଅରବିନ୍ଦ—ପଦ୍ମ; ମୋଦ-ପୀୟୂଷଘଟି—ଆନନ୍ଦରୂପ ଅମୃତର କଳସ; ତନ୍ତ—ସମୁଦ୍ର, ସ୍ଫୁଟି ହେଲେ.

ଖଟିଲୁ ରେ; ନ ବୁଝିଲୁ ସୁହାଉ, ତୋ ଲୁଣା ତେ ମୋହର, ପସ୍ୱଣ ଲୁଟିବାକୁ ଝୁଟିଲୁ ରେ । ୨ । ଲୋଚନରେ ଲୋଚନ, ସଙ୍ଗମେ ଯେଉଁ ଧନ, ରଚଇ ଅନ୍ତରସ୍ଥ କଟିଲା ରେ; ତୁହି ହେଲେ ବରଷୁଁ, ଏବେ ମୋର କି ଦୋଷୁଁ ଲୁଟିଲାଣି ତୋ ସ୍ନେହ ତୁଟିଲୁ ରେ । ୩ । ଲିଖିମସମ୍ପଦୋଦ୍ଧା, ଶରମ ଗଲୁ ଯାହା ଜାଣିଲି ମୋ ଭରମ ଫାଟିଲୁ ରେ; ସଭାପ ଭବ ମାଇ, ପଢାନ୍ତୁ ସୁକୁମାରୀ, ନ ଭାଇନ୍ତା ଏ ଯେତେକ ଭାଟିଲୁ ରେ । ୪ । କାଶୋସ୍ୱଳର ଧନ-ମୀନକୁ ଏ ବଚନ-ମିଷ ବଳିଶଲାଠି ଛାଟିଲୁ ରେ; ଅଷ୍ଟଦୁର୍ଗ ଭୂପତି, ମିଳିତ ଯେ ଦମ୍ପତି ପଦାବ୍ଜେ ମଧୁବ୍ରତ ଘୁଟିଲୁ ରେ । ୫ ।

(୧୬)

ରାଗ—କୁମ୍ଭକାମୋଦୀ, ତାଳ—ଆଠ

ଚିତ୍ତ୍ରସର୍ଷି କରବ କି ବୁଝି ଗୋ, ଗଲଣି ମୁଁ ଲତେଜ ସଖି । ଯେଉଁ ଗୁଣେ ବସି ନିକୁଞ୍ଜବିଳାସୀ ମୋ ସ୍ନେହେ ଅଛନ୍ତି ବୁଝି । ଘୋଷା ।

ମୁଁ ତ ସଜ୍ଜନ ଗୁମାନେ ମଧୁନମନ୍ଥର ଗୁଲି ନ ଜାଣେ; ମୋତେ କାଳଭୁଜଙ୍ଗଅଳସୀ ମରାଳୀଗମନା ବୋଲନ୍ତି କେଶେ । ୧ । ବୃଥା କେତେ ବାମା ନାହାନ୍ତି ସୁଷମା ସମ୍ଭାରେ ରମ୍ଭାରୁ ବଳି; ଯେ ଶିଖଣ୍ଡଚୂଳ ନୟନଅଞ୍ଚଳ ଅନେ ତ ନ ଭଳ ଦେଲା । ୨ । ମୁଁ ଗୁଣ୍ଠି ନ ଜାଣେ ଲବେ ନେତ୍ରକୋଣେ ନସ୍ତର ରୁଷ୍ଟି ଯେଲେ; ତେବେ ପୀତପଟ ନଟ-ଖଞ୍ଜନ-ନୟନା ମୋ ନାମ ଦେଲେ । ୩ । ମନ ଜାଣିବାକୁ ଯେଉଁ ଧନ ଭଲେ ନ ମଜାଇ ଭଣ୍ଡୁଭୂଷା; ବାଗୁଣ ନ ଯୋଗ ଦ୍ୱିଗୁଣ ଯେ ଧନ ଭଳନ୍ତି ଶୋଭା ପ୍ରଶଂସା । ୪ । ଏଥୁଁ ଅବା ଖେଦ ହେଉଛି କି ମୋର ନ ଜାଣନ୍ତି ଅନ ସଖୀ; ଶିତପତବୃନ୍ଦମୁକୁଟ ମୁକୁନ୍ଦଦେବ କେବଳ ମୋ ସାକ୍ଷୀ । ୫ ।

ବରଷୁଁ—ଶ୍ରଣୀଭାବ ବର୍ଷକ ପଣ ଦୃଶ, ହର୍ମ—ସୁବର୍ଣ୍ଣ, ମନମୀନକୁ—ମନରୂପ ମାଛକୁ, ବଚନ-ମିଷ-ବଳିଶ-ଲାଠି—କଥାରୂପ ବନଶୀଖଡ଼ା; ମିଳିନ—ଭ୍ରମର ।

୧୬ । ଟୀକା—ନିକୁଞ୍ଜବିଳାସୀ—ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ; ମନ୍ଥର—ଧୀର; ମରାଳୀ—ହଂସୀ; ସୁଷମା—ଶୋଭା; ରମ୍ଭା—ସ୍ୱର୍ବେଶ୍ୟା; ଶିଖଣ୍ଡଚୂଳ—ମୟୂରଚୂଡ଼ଧାରୀ; ଖଞ୍ଜନନୟନା—ଖଞ୍ଜନ ପକ୍ଷୀପରି ଚଞ୍ଚଳ ନୟନ ଯାହାର ।

(୧୭)

ରାଗ—ମୁଖାରୀ, ତାଳ—ଅଠତାଳି

ମୁଁ ହାରିଲି ହେଳେ ଏଭଳି ଗୋ, କୁହାରିଲି ଶ୍ୟାମ ସ୍ନିଗ୍ଧକୁ ଗୋ; ଗୁହାରି ଜଣାଇ କାହା ଆଗେ କେତେ ଲଜ୍ଜାରେ କହିବି ସ୍ଫୁଟକି ଗୋ । ଘୋଷା ।

ଦେହକୁ ସମର୍ପି ପ୍ରାଣ ଭୁଲେ, ସ୍ନେହକୁ ସମ୍ବାଦହା ସିନା ହେଲେ, ଏ ହୃଦ୍‌ଘଟରେ ଜେ ମଦନ ଜଳ ସଙ୍କୋଚ ହୃଷ୍ଟାସବାଗ୍ରାହୀ ଗୋ ।୧। ନାୟକ ଭଳି ନ ପାଳଇ ଯାହା, କି ଅପଲଗିଅ ଦଉଛି ତାହା, ଧାଅ ମୋତେ ଗାଳି ପଡ଼େ ମୁଁ ନ ପାରେ ସହ୍ୟ ସ୍ପର୍ଶ ଢାଳିବି ଗୋ । ୨ । କୁଅଟଳି ଶାଳୀବନେ କି ରଙ୍ଗ, ସୁଅଗ ନ ଥିବା ଜନେ କି ସଙ୍ଗ, ମୁଁ ଅଗ ସହେବି ତୁଚ୍ଛ ହୃଦୟକୁ ସମର୍ପିଲି କାମବାଣକୁ ଗୋ । ୩ । ଜଟିଳ ରାଧାର ଏ ଭଞ୍ଜନେଣ, ଘଟିଲା ମୋ କର୍ମେ ଏ ଦଶା ମାତ୍ର, ଜଟିଳା ଜାଣିଲେ ସଂସାରୁ ସହିବା ପାଇଁ ମୋର ଅପଶ୍ୟାଗକୁ ଗୋ । ୪ । ଗତି ପଦାରେ ପଦେ ନାହିଁ ସତ, ସତ ସବୁ ହୋଇବାକୁ ପ୍ରଗାତ, ଅତପଃଶୀଳା ମୁଁ ଅନୁରାଗ ଜଳ ଏ ତପନ ଜଭସରିକି ଗୋ ।୫। ଶିଖଣ୍ଡଚୂଳାଥିବ ଗୁଣ ଭୁଲେ, ଏ ଖଣ୍ଡ ଅଙ୍ଗୁ ବୋଲି ଜାଣିଥିଲେ, ଅଖଣ୍ଡ ବିଶ୍ୱାସ ଜଣନ୍ତି କା ହେଲେ, ଜଗଦେବ ଏ ଜୁଗଗାମି ଗୋ । ୬ ।

(୧୮)

ରାଗ—କାମୋଦୀ, ତାଳ—ଏକତାଳି

କାହିଁରେ ମନ ସଖି, ପ୍ରସନ୍ନ ହେଉ ନାହିଁ, ଏଥିକି ଭଲ ମୋର ଗଡ଼ୁଛି ରେ; କି କରି ଅବଜାନି, କି କରି ବାବଜାବି, ଦେଖ ନବ ଘନଶ୍ୟାମ ପ୍ରୀତକୁ ରେ । ପଦ ।

ଯୁଗଠାରୁ ଅଧିକ ହୋଇଲାଣି ପଲକ, ହେମନ୍ତେ ସମ୍ମାନକୁ ଦୂରକୁ ରେ । ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣବନମୋହନ ବାଜନ ବଂଶୀସ୍ୱନ କାହିଁ ଶୁଭିଲା ମୋର ଶ୍ରୁତକୁ ରେ । ୧ । ଇନ୍ଦ୍ରନୀଳକପାଟପୁଟକୁଟ ସେ ନଟବର ମୁକୁଟମଣି

୧୭ । ଟୀକା—ସଲ୍ଲଖ—ନିଷ୍ଠୁର; ସୁଅଗନ୍ଧ—ଲଟା ହୋଇଥିବା; ସୁଅଗ—ସ୍ନେହ; ଅମଳ—ନିଶା; କାମବାଣ—କନ୍ଦର୍ପର ଅସ୍ତ୍ର; ଅତପଃଶୀଳା—ଯେ ତପସ୍ୟା କରି ନାହିଁ, ଅପୁଣ୍ୟବତୀ; ତପନ—ସୂର୍ଯ୍ୟ ।

୧୮ । ଟୀକା — ଇନ୍ଦ୍ରନୀଳକପାଟପୁଟକୁଟ—ଇନ୍ଦ୍ରନୀଳମଣିରେ ତିଆରି ହୋଇଥିବା କବାଟ ଅବରଣ ଶୋଭ; ରବିନନ୍ଦନା—ଯମୁନା; ଗରଳ—ବିଷ,

ଲୁଚିଲୁ ବେ । ମାନସେ ଯିବ ଯିବ ଏମେ କି ଲୁଚି ଦେଖିବ କୁଳବାଳ ଜାଣଜାଣନ୍ତି ଗୋ । ୨ । ଗଉର ଗିରି ଅବା ଗିରିନନ୍ଦନା ସେବା-ଶାନ୍ତରେ ବଳାଇବା ମଣିଷ ଗୋ । ଅବା ଶ୍ୟାମ ସୁନ୍ଦର ଲଭି ମୁଗ୍ଧାଗ୍ୟବତୀମଣ୍ଡଳେ ଟେକାଇବା ଛଳକୁ ଗୋ । ୩ । ଶିଳ୍ପୁଞ୍ଜ ସତେ କେବଳ ଯେଣୁ ବସିବ ଦେଖାଇଲେ ସେ ଗବଶଲୋଭ ମୂର୍ଚ୍ଛିବ ଗୋ । ପରତେ ନାହିଁ ମୋର ଭରତେ ମଦନର ବସି ପାଣ୍ଡବ କି ବରବତୀ ଗୋ । ୪ । କହେ ଶ୍ରୀ ଗୋଷ୍ଠବସୁ ନୃପତି କୁବଳୟନେତ୍ର ଲପନ-ଶଶାପଞ୍ଚ ଗୋ । ଦେଖାଇ ଦେଇ ଥରେ ଏବେ ଯୁଗ୍ୟପଥରେ ପକାଇ ନେବେ ଅଙ୍ଗାବତୀ ଗୋ । ୫ ।

(୧୯)

ରାଗ—ବେଳୁପ୍ର, ତାଳ—ଆଠତାଳି

ଜାଣିଥିଲୁ କି ମୋତେ ଏ ଗତି ଗୋ, ଛଣାସୁଧା ସରପଣାଙ୍କୁ ମଧୁର ଲଗୁଥିଲୁ ଶ୍ୟାମପ୍ରୀତି ଗୋ । ଘୋଷା ।

ଲୁଣି ମଣିଲୁଣି ନସୁଙ୍କବଳୁ, ଶୁଣି ତା ଶପମ ବର୍ଣ୍ଣିସୁରଭୁ, କ ତାର ଦେଖାଇଲ ଶିଖୁଲବ ବୋଲି ସ୍ମର-ଅନଙ୍ଗସ୍ୱ-ହେତ ଗୋ । ୧ । ମଧ୍ୟାରେ ସେତେ ଧୂଳି ପୁରୁତେ, ସନ୍ଧ୍ୟା ସବୁର ପରମସୁଖ ସେ, ଦୂରୁ 'ସେ ସ୍ନେହକୁ କୁହାଉ ମୁଁ ହାସ ରହୁଅଛି ଲଭି ଖୁଣ୍ଡି ଗୋ । ୨ । ତାରତମ୍ୟ ସେ ନ ଜାଣେ ନିପଟ, ତାର ତନୁ ଗୋଟିଏ କପଟ, ଭଳାବନ୍ତାକୁଳ ମାଉଣେ ଖେଳକ ଭରିଅଛି ପରିଣତ ଗୋ । ୩ । ଅସିବ ମୁଁ ବୋଲି ଦେଇ ଭୂଷାକୁ, ବାସି ଭଳ ସେ ମୋ ଫୁଲକୁଞ୍ଚାକୁ, ତୁ ଦେଖିଲୁ ସହିଲୁ ଥରେ ନ ଭଜିଲୁ ସେ କାଉବର ଅଗଣ୍ଡ ଗୋ । ୪ । ନାରେଙ୍ଗଳରେ ହେଉଣି ମୋ ଅଙ୍କୁର, ପୀତପଟ୍ଟ ସେ ବାହିକ ଧରୁଛି, ତାହାର ସଦୃଶ ପିନ୍ଧୁଥାଇ ବାସ ଯା ତୁଳେ ନାଉଛି ନାଥ ଗୋ । ୫ । ଶୁଣି ଏପରି ସନ୍ତୋଷ ଚିଉକୁ, ନିଜ ନୟନେ ଥକାଇ ଗାଉକୁ, ଅଳି ପ୍ରବୋଧିଲେ କଣୋଶିକା ବୋଲେ ଅଷ୍ଟଦୂର୍ଗ ଧରୁପତ ଗୋ । ୬ ।

ଭରତେ—ଭରତନାମକ ଅସ୍ତ୍ରରେ, କୁବଳୟ—ନୀଳ ପଦ୍ମ, ଲପନ—ମୁଖ, ଲପନଶଶାପଚ୍ଚ—ମୁଖଚନ୍ଦ୍ର ।

୧୯ । ଟୀକା—ସ୍ମରଅନଙ୍ଗସ୍ୱହେତ—କନ୍ଦର୍ପରୂପ ଅଗ୍ନିର ଶିଖା, ପରିଣତ—ପରିଚୟ, ଭବନ—ଭଟଣୀ, ନରେଙ୍ଗଳ—ତ୍ରୁଟିଦଣ୍ଡ, ଦୋହଡ଼ିଦେବା ଲୁଗା; ଅଳି—ସଖୀ ।

(୨୦)

ରାଗ—ସାବେରୀ, ତାଳ—ଅଦ

କର କ୍ଷମା ହେ, ରତି ପ୍ରତିମା ତୁ କର କ୍ଷମା ହେ,
ନ ଥିଲି ମାଳିଣୀ, ହେବାଲ୍ ମୋତେ କଣା । ଘୋଷା ।

ହେଜି ପ୍ରତିହାରିଣୀକି ଦାସୀ, ଜନ୍ମଥାନ୍ତା ଯେତେକ ଥାଇଁ ଅସି, ତା ନ ମାନି ପଶିଥିଲେ ଖାସି, ମାନି କରିତ ମୋତେ ତନୁମଧ୍ୟମା ହେ । ୧ । ଦାଣ୍ଡ ପାଖ ବାନ୍ଧି ହେ ସୁତକଣି, ଦାଣ୍ଡ ମଧ୍ୟେ ତୁ ଥିଲୁ ବାଳସି, ଗୃହପାଶେ ଘେରିଥିଲେ ଦାସୀ, ଗୁରୁ ନିତମ୍ବ ସ୍ତନ-ଜଘନ-ସୂତନୁ ହେ । ୨ । ଭଙ୍ଗ ବଦନେ ବସନାଞ୍ଚଳ, ତାଙ୍କ ଦେଉଁ ହୋଇ ତନିଳ, ବଳାଖିଞ୍ଚିତ ଉର ସ୍ତବକ, ପଳାଇ ଯା ମନ୍ଦିରେ ଦେଇ ମନ୍ଦସ୍ମିତା ହେ । ୩ । ଦାଣ୍ଡ ପାଳେ ମୁଁ ହେଜିଲ୍ ଏବେ, ଅନ୍ୟ ଏପରି ଭାବନା ଦେବେ, ସାରି ଦେଖୁ ମୋତେ ପରାଇବେ, ବାରଙ୍ଗଣୀ ପୀନସ୍ତନେ ଅଙ୍କ ନମା ହେ । ୪ । ଶୁଣି ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ ବଚନ ବାଣୀ, ହରଷରେ ସେ ରମଣୀମଣି, ନିଧୁବନ ରଚିଲେ ଯେସନି, ବୋଲେ ବସ୍ତୁଭୁଜ ବସ୍ତୁଜିତ୍-ସୂନାମା ହେ । ୫ ।

(୨୧)

ରାଗ—ଦକ୍ଷିଣସ୍ତ୍ରୀ ତୋଡ଼ି, ତାଳ—ଆଠତାଳି

କଣା ପଡ଼ିଲ ହେ, ବଣାମୁଗାଣି ତୋ ଗୃହ;
ଅଣାଇ କପଟେ ବଣା କରି ବାଟେ ଖଣାକୁ ଦେବାରେ ଯେଲ୍ । ଘୋଷା ।

ଭରମ କରିବା ଅତେଣି କନମାଡ଼ ମୋର ମନେ ଘୋର ବ୍ୟଥା, ଶରମ ଦାସୀକୁ ପଚାରି ଦେଖିବାକୁ ଥିବମ ନାହିଁ ଏ କଥା । ୧ । ସୁଧୁର ସଖୀ ଘୂର୍ଣ୍ଣି ଯେଣି ହେଇ ଅଲୁସିତେଶୀରକୁ ସାଙ୍ଗା, ତନୁସୁ ହୋଇ ବାଣୀଯି-କନି-କଣ୍ଠେ ଭରୁସ ଡାକଇ ଯାଙ୍କା । ୨ । ଶିଖିପଡେଦାହା ଯା ଦାସରେ ବନ୍ଧୁକୁ ଗିରିସମ ଶୋଭା ସ୍ତନ, ଗୁରୁ ସଦ୍ଗୁଣ ସେ ଶିଖାଇଲୁ ପରି ପୃଥୁସମାରଣ-

ଟୀକା—

୨୦ । ଟୀକା— ମାଳଣା—ମ୍ଳାନ, ପ୍ରତିହାରିଣୀ—ଦ୍ୱାରୀ; ତନୁ-ମଧ୍ୟମା—କ୍ଷୀଣକଟୀ, ଖଞ୍ଜିତ—ଅଳଙ୍କାରିଥିବ, ବଦନ—ବକ୍ତ୍ର, ବସନାଞ୍ଚଳ—ଲୁଗାକାନି, ପୀନସ୍ତନେ—ସ୍ଥୂଳ ସ୍ତନରେ, ଜମା—ରଖ, ନିଧୁବନ—ରତି-କ୍ରୀଡ଼ା, ସୁନାମା—ଇନ୍ଦ୍ର ।

୨୧ । ଟୀକା— ଖଣା—ଖଣ୍ଡି, ଖାଉ; ଭରମ—ପିଠି, ସୁଧାକଳସ—ଅମୃତକୁମ୍ଭ, ଭୁସଙ୍ଗ—ଢୋଲ, ପୀୟୂଷ—ଅମୃତ ।

* ପାଠାନ୍ତର—'କଣା ନ ଥିଲି ମାଳଣୀ, ହେଜବେ ବୋଲ୍ ଯେମା' ।

ଜମ । ୩ । ଭଣାଇ ଅନେକ ଧନ ଉପଚାରେ ଦେଖାଇ ସୁଧା କଳସ, ନ ଖାଇଲେ ମଲି ମଲି ବୋଲୁଥାଉ ତଥାପି ନ ହେଉ ଚେତ । ୪ । କହନ୍ତୁ ଭଗାଇ ବୋଲି କାହିଁ ମୋର ଅସନ୍ତୁଷ୍ଟ କଲୁ ହିଂଜ, ବସନ୍ତୁ ଭୃଙ୍ଗରଙ୍କ ମୋର ଥରେ ଭଲ୍ଲ କହନ୍ତୁ ଯିନା ମରଜି । ୫ । ହରଇ ପୀୟୂଷ ଦେଇଁ ବଦନରୁ ହରାଇ ପ୍ରାଣି ସେ ଗଲେ, କହଇ ମୁଁ ଶଙ୍କା ଏଣୁ କୃଷ୍ଣଚନ୍ଦ୍ର ନାରଦ ଦେବ ବୋଲିଲେ । ୬ ।

(୨୨)

ରାଗ—କାମୋଦୀ, ତାଳ—ଏକତାଳି

ନାହିଁତ ମୁଁ ଅଟକୁ ଅଟକୁ ଗୋ, ଗିର ନ ଦେଲ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କୁ ଗୋ, କି ରସ ଦେବରେ ଇନ୍ଦୁବଦନେଶା କାଳନ୍ଦୀ ତଟକୁ ଧାଉଁଥାଏ ହଟକୁ ଗୋ । ଘୋଷା ।

ତରଳାକ୍ଷୀ ପୁଛୁଛି ତ, ଅପଣେ ପରା ଶତପୁଟହାଟକୁ ବଳି ଯିଁଟକୁ ଗୋ, କି ଧଣିଷଣୀ ଚନ୍ଦ୍ର ନ ମାନି ଗଲ ଯତ୍ନ କାଶୀବଟ ନିକଟ ଘେଟକୁ ଗୋ ।୧। ତେବେ କଣ୍ଠଅଛି ଧାଇଁ ବୁଝି ଅପୂର୍ବ ତ ଯାଇ ଗୋପ ମଥୁରା ବେଳ ହାଟକୁ ଗୋ, କେଉଁ କଣେ ଶୋଷ ଭଲ ହେଲକ ଶୁଦ୍ଧି ହରିମଲ-ଚନ୍ଦ୍ରକାନ୍ତ-ନାଟକୁ ଗୋ । ୨ । କପଟେ କଳା କରୁଥାଏ ଏ କରଘେନ୍ତ ଶ୍ୟାମଗୁଣ୍ଡି କହିବା ଘାଟକୁ ଗୋ, କଜୁଥାଏ ତା ଦେହସଙ୍ଗୀ ସମୀର ସ୍ନେହବାଟରୁ ବାତାୟନ ତଟକୁ ଗୋ । ୩ । ଇଚ୍ଛା ନ କଲ ରାଜହଂସୂଳିତୂଳ ଶେଯ ବନ୍ଧଣାପଡ଼ା ଦନ୍ତଶଠକୁ ଗୋ, ଗୁପତେ ଫଗୁମାସୀ ଅଣାଇଛି ସୁକେଶୀ, କମଳକଳିକାସ୍ଥଳି କୁଟକୁ ଗୋ । ୪ । ଏବେ ହେଲେ ଏ ହାରୁ ନ ନିବର୍ତ୍ତିଲେ ଓଷ୍ଠ-ସ୍ତନେ ବଳାଇ ପୀଡପଟକୁ ଗୋ, ହେଉ ଅଛୁର ଧ୍ୱଂସ ଦେଖାଇ ଦେବା କଂସଭଟକୁ ଅସିବାର ଘାଟକୁ ଗୋ । ୫ । ଏହା ଚରଣକଞ୍ଜ ଭୃଙ୍ଗ କାଳିନ୍ଦୀ କୁଞ୍ଜ ମନ୍ଦରେ ସେ କଟମୁକୁଟକୁ ଗୋ, ଲଗାଇ ଦେଇଥିବ ଏଣିକି ତ ମୁଁ କବାଟପାନ ମନମଥଲମ୍ପଟକୁ ଗୋ । ୬ ।

---

୨୨ । ଟୀକା—ଅଟକୁ ଅଟକୁ—ଅଟକାଇଁ ଅଟକାଇଁ, ବାଧ କରି କରି; କାଳନ୍ଦୀତଟକୁ—ଯମୁନାକୂଳକୁ, ଶତପୁଟହାଟକୁ—ଅତି ଉଜ୍ଜ୍ୱଳ ସୁବର୍ଣ୍ଣକୁ, ରାଜ-ହଂସୂଳି ତୂଳ ଶେଯ—ରାଜଭୋଗଯୋଗ୍ୟ ସୁକୋମଳ ତୁଳାଶେଯ, ବାତାୟନ—ଝରକା, ଦନ୍ତଶଠ— ହାତୀଦାନ୍ତରେ ଗଠିତ ଖଟ, କମଳକଳିକାସ୍ଥଳି—ନୂଆ ପଦ୍ମକଢ଼ିସଦୃଶ, ଅଛୁର—ମଞ୍ଜିଷ୍ଠ ।

(୨୩)

ରାଗ—କାମୋଦୀ, ତାଳ—ଅଠତାଳି

ଅଳି କି ସଖୀ ସବୁ ଭରିବ ଗୋ, ବନ୍ଧୁ ମଣ୍ଡଳ ସିନା ସରିବ ଗୋ । ଘୋଷା ।

ଶ୍ୟାମଗୁଣ ଗାଇଲି, ଶାନ୍ତି ଲଭିବେ ସଖି, ରସିକସଖୀ କପଟ ଧରିବ ଗୋ; ମିଶି ଗଲଣି ଯୀତ,—ସୁନ୍ଦରେ ଯେବେ ଯାଅ, ଗୁଣୀ ବୋଲି ସ୍ୱାତୁ ଧାଇ ପାଇବ ଗୋ । ୧ । ଭୁଲିଲଣି ମରତ, ଅଳି କି ବୋଲି ରାଜ, ନାକୁଞ୍ଜେ ତୋ ସଙ୍ଗେ ବାହୁଡ଼ିବ ଗୋ; ସୁଧାରେ ବାସ ଦେଇ ପରେ ଗ୍ଲାନିଲେ ନେଲ, ତଳ୍ପ କି ମଧୁ ଅଳି ହରିବ ଗୋ । ୨ । ଦେଲଣି ସ୍ନେହ ଗୁଣେ ବୋଝାଠାରୁ ସେ ଶୁଭଙ୍କୀ ଅଳି କି ତୋ ବୋଲି ସେ କରିବ ଗୋ; ଛେଦି ପାଦପଦ୍ମ, ସିନ୍ଧୁଳେ ନେଇ ଜଳ, ସେ କି ନବପଣ୍ଡିବ ଧରିବ ଗୋ ।୩। ଅସ୍ତଦୁର୍ଗ ଅବନ-ପତି ଭୂପେ ସଜନ ଅଳି କି ତୋ ଦୁଃଖ ସେ ହେରିବ ଗୋ; ପରକ୍ଷେତ୍ରବା କଷ୍ଟ, ବଳଣି ଯେତେବେ ଗାଇ, ପଞ୍ଚବାଣକୁ ସେ କି ଜରିବ ଗୋ । ୪ ।

(୨୪)

ରାଗ—ଭୈରବୀ, ତାଳ—ଅଠତାଳି

ଶ୍ୟାମସମ ଜନମଣ୍ଡ ନାହିଁ ଅଳି,
ତା ବାହୁଭିଡ଼ାରେ ମୋର ଧନ ଯାଉ । ଘୋଷା ।

କି ସୁନ୍ଦର ପୀତପଟ୍ଟ, ତ୍ରିଭଙ୍ଗ ମୁରଳୀନଟ୍ଟ, ତା ଶିର ମୁକୁଟ ଧଦେଶ ବାଜି ବାଜି । ୧ । ଅଳି ମଣ୍ଡଳାଙ୍କୁ ଜଣା, ଥିଲେ ନ ଥିଲେ କରୁଣା, ନୟନସମର୍ପି ମୋର ଜାଇଥାଉ । ୨ । ଗଣ୍ଡିଗଲେ ତା ନଗରେ, ମଦନ ମାଦକ ଗରେ, ନାଶି ହୃଦୟକୁ ଶାସି ପଡ଼େ ଧାଉ । ୩ । ନିଦଲେ ନୀଦଳୁ ଜନେ, ତା ପଛେ ମୁଁ ବନେ ବନେ, ଖିରେ ଯେଣ ବୁଲିଥିବ ତା ଦଠାଉ । ୪ । କିଶୋରକ ଗୁପେ ବସେ, ମନମଥ ରଡ଼ହାସେ, ତା ପ୍ରେମ-ସାଗରେ ଶାନ୍ତି ବୁଡ଼ିଯାଉ । ୫ ।

(୨୫)

ରାଗ—ତୋଡ଼ିପରଜ, ତାଳ ଏକତାଳି

ଜୀବଣ ସୁର କି ଲେଖା ରେ ସଙ୍ଗୀତ,
ପ୍ରିୟଜନ-ପ୍ରିଙ୍କ ପୀୟୂଷ-ପ୍ରବାହ ଦୂଅଇ ଯେତେବେ ଗାଉଁ ତେ । ଘୋଷା ।

ଘାଟେଘାଟେ ହୃଦୟ ଭିତରୁ ସଦୟ ଗଣ ପଗନ ମୁହାଁଏ; ପେଟପାଇ ପୁରଥିବ ଯେତେବେ କୁହୁ ମୁଖେ ଥିବ ମଦହାସ ତେ । ୧ । ଛଳପୂର୍ଣ୍ଣ ବାଜ

---

୨୫ । ଟୀକା—ମୁହାଁଏ—ଗନ୍ଧ, କୁହୁ—କପଟ, ହୃସ୍ୱ—କଳପା ବଢ଼ବେଗ ।

ମୃଦୁ ବାଣୀ ହଂସୀ ରବରୁ ହୃଦେ ଭାଳିବା; ନାଦାବେଶ ଚାପିତ ବନଲତା ଧୃତ ହାଟକେ ହେବା ଜଳ ଦେବା ରେ । ୨ । ପ୍ରଣୟ ପରଶ ଭବ ଲକ୍ଷ ଲକ୍ଷ ସବୁ ଭୁଞ୍ଜି ଅନୁଭବେ; ପ୍ରୀତିଠାରୁ ବାଢ଼ ଦେଖୁ ନାହିଁ ବୋଲି ବାବେଦନା ନାହିଁ ସେବେ ରେ । ୩ । କବି ଧନବର ରଘୁଗୁରୁ ବୋଲେ ଏବେ ସବୁ ଜଣାଗଲା; ପଚାର ପଞ୍ଚଶ ଫୁଲେ ଫୁଲ ଗାଜ ପଞ୍ଚମ ପଦକୁ ଚାଲ ରେ । ୪ ।

(୨୬)

ରାଗ—କେଦାର, ତାଳ-ସରିମାନ

ଶଶୀ ବଦନକୁ ସତ ମଣି କି ରେ । ଘୋଷା ।

ଅଦର୍ଶେ ଥିବା ବାଙ୍କ, ଉଙ୍ଗାଳେ ଅଛି ଟଙ୍କ, ରବିବିମ୍ବରେ ଜଳଙ୍କ ଭଣିକି ରେ । ୧ । ଭୁଜଙ୍ଗ ଶ୍ୱାସ ଦେଖି, କହୁଥାଇ ଯେବେ ସୁଖୀ, ଭାବେ ଘା ଶତ୍ରୁରେ ବଣି ଟାଣିକି ରେ । ୨ । ମଦାନ ଅମଳ ବଦନ, ଶତ ଯେବେ ଦନ୍ତବାସେ, ଧରେ ଏ ଦୋଷ ଦୋଷେ ଗଣି କି ରେ । ୩ । ଯେବେ ସ୍ତମ୍ଭପଣ କରୁ, ପାଦକୁ ଧରଣୀ ଟେଣାରୁ, ଜାଣି ଶିବ କରେ ଧରୁ ଫଣୀକି ରେ । ୪ । ଲଭିବାରୁ ମୁଁ ପଣ୍ଡିତା, ବର ତୋ ପଦଗୃହତା, ଲକ୍ଷ୍ମୀ ନ କରେଁ ଚିନ୍ତାମଣି କି ରେ । ୫ । ଏଣିକି ତୋ ଅନୁଗ୍ରହ, ନୋହିଲେ ମୋ ରଘୁବ୍ୟୂହ, କହୁଛ ମୋ ପାଇଁ ଦେବଦଣ୍ଡିକି ରେ । ୬ । ଅଗଣିତ ଥନ ମନ, ଅନାଅ ବଚନ ମାନ, ରଘୁଗୁରୁ କହିକହିଗଣିକି ରେ । ୭ ।

(୨୭)

ରାଗ—ମଲ୍ଲଥ

ଥାଇ ଏ କି ଗୁମାନ ରେ (ଚନ୍ଦ୍ରାନନା)

ଦେଖି ନାହିଁ ସ୍ୱପନରେ । ପଦ ।

ସୁନ୍ଦର ବଦବାସ, ମନ୍ଦାବନ୍ଦଲେ ହାସ,-କୁନ୍ଦକୁ ପରକାଶ, କୁନ୍ଦନାଙ୍ଗି ମୋ ଧନ, (ପଦ) ତୁ ବିନା ମୋର ପ୍ରାଣ, ରମଣୀରଣ ରଣ, ରଣ

---

୨୬ । ଟୀକା— ଅଦର୍ଶ—ଦର୍ପଣ, ଦନ୍ତବାସ—ଅଧର, ପଦଗୃହତା— ଭୃତ୍ୟତ୍ୱ, ଚିନ୍ତାମଣି—ଅଭୀଷ୍ଟପ୍ରଦ ମଣି, ଦେବଦଣ୍ଡିକ—ଶମ୍ବରପଣି (ଟିକସ୍) ପାଇଁ, ଥନ—ସ୍ତନ, ରଘୁବ୍ୟୂହ—ଶତ୍ରୁସମୂହ ।

ଅଛନ୍ତି ମାଣ,-ବଢ ମୃଗାକ୍ଷୀ ଜାଣି, ଦାରୁଣ ସ୍ମରବାଣ, ଶାଣଦିଅ ତାସଣି, ବାଣଗଣରେ କଟେଁ ଗେଲବଟି ଏ ପରାଣ । ୧ । ଗୁଞ୍ଜ ଚମ୍ପକ-ଦେଖା ରେ, ଚନ୍ଦ୍ରାନନା, ଭାଙ୍ଗୁଁ ଶିଖିଲୁ ଏଭା ରେ, ଅଶ୍ରୁ ପ୍ରସରଧାର, ମଗ୍ନାଙ୍କ ଶରୀର, ଏଜନ୍ମ ଦରଗୁର, ଫଗାର ସାରଦାର । ୨ । ମର୍ମ ଗଳନ୍ତି ଫାଟି ରେ, ଚନ୍ଦ୍ରାନନା, ମାରମାର୍ଗଣଧାଟିରେ, ତ୍ରିଭୁଅ ସହିଲି, ତୋ କାନ୍ତି ପରିପାଟୀ, ଦେଖିବାର ଲୋଭେ ଟି, ମୁକ୍ତ ନ ଯିବା ଛାଟି । ୩ । ଦୋଷ ଦେଖି ତୁ ଦଣ୍ଡ ରେ, ଚନ୍ଦ୍ରାନନା, ମଣ୍ଡନା କର ଦଣ୍ଡରେ, ବାହୁପାଶେ କଣ୍ଠାନ୍ତେ, ବାନ୍ଧିବା ବସନାନ୍ତେ, ଓଷ୍ଠ ଦଂଶିବା ଦନ୍ତେ, ଭୁଷ କଚକ-କୁନ୍ତେ । ୪ । ଅରସିଲେ ତୁ ଲୁଚା ରେ, ଚନ୍ଦ୍ରାନନା, ଉରସା ତେଜ ମୋ ରସାରେ, ତେଜିଲେ ତୁ ମୋ ଟୋଳ, କେତେ ମୋ ଧୃତ ବଳ, ଘଟେ କି ହରବାଳ, ଦେହଳ-କମଳ ଦଳ । ୫ । ଶ୍ୟାମ ଭଜନସୁଭାଷାରେ, ଚନ୍ଦ୍ରାନନା, ପଦ ମଧୁରଜ୍ଞଷା ରେ, ଭଣିଲେ ପ୍ରିୟବାଣୀ, ରସେ ସେ ସୁଲକ୍ଷଣୀ, ରସିଲେ ମନ ଜାଣି, ଟୁ ତୋଷଚନ୍ଦ୍ର ଭଣି । ୬ ।

(୨୮)

ରାଗ—ସୁରଟ, ତାଳ—ଝୁଲ୍ଲ

ମଗ୍ନମଣ୍ଡନା ତୁ ନ ମାର ମାରରେ । ପଦ ।

ଯେବେ ତୋ ଅବଧାନେ, ରସିଲି ମୁଁ କି ଧନେ, ତୁ ଥାଇଁ ଆଉଁ ଏ ସଂସାରସାର ରେ । ୧ । ବଦନ ମଣିପୁଞ୍ଜ, ଅଳକାବଳୀ ଗୁଞ୍ଜ, ଶିରସ୍ପର୍ଶି, ଅଙ୍ଗୀକାର ଭାର ରେ । ୨ । ଦୟ ମାନସେ ଭୁଲି, ଉରଜ ଉଳୀ ଗୁଳି ଉରତ କଳ୍ପି ଅସାର ଗାରରେ । ୩ । କେଳି ତଳ୍ପଲତର ନେଇ ଶଙ୍କନ୍ତି ନାର, ବହେ ବାହୁଁକି ଅହା ଧାର ଧାର ରେ । ୪ । ଅତେ ରତିପ୍ରତିମା, ଅପର ଏବେ କ୍ଷମା, ବହିବ ତୋ ଦୁର୍ଲ୍ଲଭ ସାର ସାର ରେ ।

---

୨୭ । ଟୀକା—ରମଣୀଗଣରତ୍ନ—ନାରୀମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଶ୍ରେଷ୍ଠ, ମଦବାସ-ମନ୍ଦାରଦଳେ—ଓଷ୍ଠରୂପ ମନ୍ଦାରଫୁଲରେ, ହାସକୁନ୍ଦକୁ—ହାସ-ରୂପ କୁନ୍ଦଫୁଲକୁ, କୁନ୍ଦକାଣ୍ଡି—ଦନ୍ତାଳି, ମାଣବକ—ଶିଶୁ, ଘଣ—ଘୃଣା, ଦରଗୁର—ଗୁଡ଼ର, ମାରମାର୍ଗଣଧାଟି—କନ୍ଦର୍ପଶରସମୂହ, ରସା—ପୃଥିବୀ, ଦେହଳ-କମଳ-ଦଳ—ସ୍ତ୍ରୀଦେହରୂପାବ୍ଜଦୃଷ୍ଟା, କରବାଳ—ଖଣ୍ଡା ।

୨୮ । ଟୀକା—ଗୁଞ୍ଜ—ଚାଲନ୍ତି, ଭାର—ଭାଙ୍ଗିର ? ଉରଜ—ନଖ, ଅସାର—ବୃକ୍ଷ, ଅପାର—ଅନ୍ତ୍ରବାସ୍ତ, ସପଥ—ବାଣୀ, ଶପଥ ।

ମୋ ଧନ ହୁଅ ରାଜି, ମଦନବାଣ ବାଜି, ହେଉଛି ମୋ ହୃଦସ୍ତ ଅନ-ପାର ରେ । ୬ । ମୋ ସପଥଟି ମଥା, ଚିହ୍ନ ସ୍ୱପ୍ନ ରୁ କଥା, ଭକ୍ତଶ୍ରୀ ଜଗଦ୍ଦେବ ବାରବାର ରେ । ୭ ।

(୨୯)

ରାଗ—ଚୋଖିପରଜ

ହେ ମୋ ବନ୍ଧୁ, ଶିଶୁବଣାମୃଗଦୃଶା ।
ଦଶୁଥାଉ କୃପାଦସ୍ତ୍ୱ, ପୁଣି ଯାହା ଲୁଣ୍ଠୁ ସେ କେମନ୍ତ ଭୁଷା । ଘୋଷା ।

ବସୁଥାଉ ଥାଉ ଭୋଳ୍ପ ମୋର ପୁଣି ଶପି ମଣ୍ଟୁ ବସୁମତୀ; ବପୁ ମୁଖଚନ୍ଦ୍ର ନୁଆଁଇ ଯାହାଟି ଉଚ୍ଛୁଥାଉ କି ମୋ ଧୃତି । ୧ । ହସୁଥାଉ ଭୋଳେ ଖେଳି ଯେତେବେଳେ ବସୁ ଭୋଟି ଦେଉଛ ଭଣି; ନ ଶୁଣ୍ଡି ଗୁହ୍ୟ ଶତକୁ ଚାହିଁକି ମୋ ଅସୁ ଯେଜବାକୁ ପୁଣି । ୨ । ଠେସୁଥାଉ ଜଦେଉ ହରେଙ୍ଗଳକୁ ସମୁଛାସୁଥାଉ ସ୍ତୁଁ ତେ ଗଣ୍ଡ; କି ଶୁଣି ଭାଟି ଦେଉ ସେ ସୁଖପୂର୍ଣ୍ଣ କାଶୁଣୀତି ଏ କି ଦଣ୍ଡ । ୩ । ମିଶୁଥାଉ ସ୍ନେହେ କାମକ୍ରି ମୋ ଦେହେ କି ସୁଖେ ପୁଣି କି ଭୋଗୁଁ; ହିମଶୈଳମଣ୍ଡିତଭବରପରପତ୍ନୀ-ଲଗ୍ନ ମୁଦେ ସମରସ୍ତୁ । ୪ । ପଶୁପ-ମହେନ୍ଦ୍ର ନନ୍ଦନ ଖ୍ୟାତ ରସୁଁ ରାଧା ସଙ୍କୋଚିଲେ; ବସୁଦୁର୍ଗ ସ୍ୱର୍ଗପୁରନ୍ଦର ଗୁରୁବର୍ଣ୍ଣେ ଏ ଗୀତ ରଚିଲେ । ୫ ।

(୩୦)

ରାଗ—କେଦାର, ତାଳ—ଅଡ଼ତାଳି

ସବୁ ଶଲ୍ୟ ଯେ ଲୋକେ,
ରହୁ ନ ପାରେ ସନ୍ନ୍ୟାସମାନେ । ଘୋଷା ।

ନଗଭଳକଳ୍ପବେଣିକାଏ ଅଛନ୍ତି ଅଗଣିତେ ଅନୁସର ହେ । ଜଗନ୍ମୋ-ହିନୀ ତମାଳସ୍ତ୍ର ନାମ ଯୋଗ୍ୟ କି ଏଡା କଣେଣି ହେ । ୧ । ଯେନାଇ ଭଙ୍ଗିଲେ ହେଲେ କେଳାଇଲେ ଅନାଇ ତ ସେ ନ ଜାଣେ ହେ । ତାକୁ ନଟ-ଖଞ୍ଜନ୍ଦ୍ୱନ୍ଦ-ନେତ୍ରା ବୋଲି ଡାକୁଥାଅ ତୁମ୍ଭେ କେଉଁଣେ ହେ । ୨ । ଲୁଣ୍ଠ କଟେ ସ୍ତନଲୁମ୍ବ ନଗ-ତନ୍ତୁଲତା ଯେ ମଣ୍ଡାଏ ନାହିଁ ହେ । ବନ୍ଧୁ-ଜିବ ବୋଲି ଶୋଭା ପୀୟୁଷ କି ରହୁଥାଅ ଏବା ଗୁହିଁ ହେ । ୩ । ତାରୁଣ୍ୟ ଗରବେ ବାଳା ସେ ତ କେବେ ଶୁଳିକା ନ କରେ ଗୁରୁ ହେ । ସଙ୍ଗ ଅଛି

---

୨୯ । ଟୀକା—ବସୁଭୋଟି—ଅସଂଖ୍ୟ ବସ୍ତ୍ର; ହିମଶୈଳମଣ୍ଡିତଭବରପରପତ୍ନୀ—ମହାଦେବଙ୍କ ଶତ୍ରୁ ଅର୍ଥାତ୍ କନ୍ଦର୍ପ; ଲଗ୍ନ—ବାଣ; ପଶୁପ-ମହେନ୍ଦ୍ର—ଗଉଡ଼ଙ୍କ ରାଜା ଅର୍ଥାତ୍ ନନ୍ଦ ।

ତେଜିଲ ଲଳନୀ ମଣ୍ଡଳୀଗତ ବୋଲି ଜାଣିବାକୁ ହେ । ୪ । ଅଧର ମାଧୁର୍ଯ୍ୟ-ଅନ୍ୟମାନେ ପୂର୍ବ ତେତେ ନାଶସ୍ତ୍ୟ ନାହାନ୍ତି ହେ । ତା ଦଶନ ଅଙ୍କ ଥିବା ଯାନରଙ୍କ ପଦ ପାଶିବାର ନାଶ ହେ । ୫ । ଦ୍ରୋପଦରେ ଅଥବା ପ୍ରମାଦରେ ବାଣୀ ଶୁଣିବା ଶକ୍ତି ଜାହ୍ନିଁକ ହେ । ସରସଶ୍ଳେଷନଦକଳତୋଜନନଦତନା ବୋଲି ନାହିଁକି ହେ । ୬ । ଜଗତେଦଦ ବନ ଜଣାଇଲେ ଇନ୍ଦୀବର ଶ୍ୟାମ ବର୍ଣ୍ଣୀପାଣି ହେ । ତୁମ୍ଭେ ସେ ତରୁଣୀ ସ୍ନୂଲବା ସରଣୀପଶ୍ରେଗ ଗଣ୍ଡବା କାଣି ହେ । ୭ ।

(୩୧)

ରାଗ—ବେଗଡ଼ା

ଏହି ସେହି କି ମୋ ସହି ସଖ କହୁଛି । ପଦ ।

କହୁବାକୁ ଜିହ୍ୱାଞ୍ଚଳ ଜଳ୍ପ ଜଳ୍ପ ତ୍ରି ଚଞ୍ଚଳ, ସ୍ମରସର୍ପ କଳକା ରସନା ଲହଲହୁଛି । ୧ । ଅନନ୍ତୁକୂଳ ଏ ଦ୍ରୁମତ, ଅନାଇ ସେ ଦେଉଁ ସଖା, ଠକୁରଦ ନଜଦର କହିବାରେ ନ ହୁଛି । ୨ । ଏହା କର କ ସେ ଯଶଃ,-କୁସୁମମାନଙ୍କ ବାସ, ବାସବନବାସ ଯାଏ ଯାଉଥାଏ ଚହୁଛି । ୩ । ଏଠାରେ କିଟେଁ ସଞ୍ଚିତ ହୋଇଛି ରେ ପ୍ରାଣମିତ, ଅଲିକଳାନ ସେ ଅବଚ୍ଛିଦ ଭବାଗହୁଛି । ୪ । ଭବଇବ ଗନ୍ଧଗୁଚ୍ଛ, କହୁଥାନ୍ତି ରେ ରମ୍ଭୋରୁ, ଏହାଙ୍କ ଭଜନ୍ତୁ ଅନ ନାହିଁ ସୁଖାବହୁଛି । ୫ ।

(୩୨)

ରାଗ—ଭାଷୋଦ୍ମୀ, ତାଳ—ଝୁମ୍ପା

ସଞ୍ଚାରିଣୀ ପାଞ୍ଚାଳିକା କାଞ୍ଚନମୟୀ ରେ ପ୍ରଲମ୍ବ କୁଞ୍ଚିତକେଶା,
ଯୋଷି-ସମାଧିଶଣ୍ଡନବାଧ୍ୟତତ୍ପରଲୁବ୍ଧବେଶା;
ପଦପଙ୍କଜନ୍ୟାସପଙ୍କଜୀକୃତ ଧରଣୀଦେଶା,
ଦେ ତ୍ରି ମୋହନ,-ହେତ୍ରି ମନର, ସେତ୍ରି ବିଳାସମିଶ୍ରବନର
ନରତେଜଭରେ କୃତବାଗୀଶଶିଳ୍ପବିଶେଷ ଶେଷା । ଘୋଷା ।

---

୩୦ । ଟୀକା— ନଗଧରଜଭଉରଜାଏ—ବଡ଼ ପର୍ବତ ପରି କୁଚ ଯେଉଁ-ମାନଙ୍କର, ଲଲାମ—ଭୂଷଣ, ଚାରୁ—ସୁନ୍ଦର, ତାରୁଣ୍ୟ—ଯୌବନ, ଦଶନ-ଅଙ୍କ—ଦନ୍ତକ୍ଷତ, ସରଣୀପଶ୍ଚେ—ବାଟଧୂଳରେ ।

୩୧ । ଟୀକା—ଅନନୁକୂଳ—ଅନୁକୂଳଶୂନ୍ୟ, ବାସବନବାସ—ଅମରାବତୀ ।

ପଦକୁ ଭଣା ପଦ ତ ଗଣା ଫଟୁଛି କେଉଁ ଏଡ଼େ ପ୍ରବୀଣା ହେଲୁ ହେ, ଛଣାର୍ପି ସୂକ୍ତଗଣା ବାଣୀ, ସୁଧାଗରଳମିଶା ତରଳ ବଳକ୍ଷଣ ଗୃହ୍ଣାଣୀ, କଟାକ୍ଷେପୋଷାରତନଶୋଷାଭୂଷା ଶ୍ରୀଅଙ୍ଗଟାଣି; ଗଜନନ୍ଦନ-ନୀଳେନ୍ଦୀବର-ଚନ୍ଦ୍ରିକା-ପଦ୍ମଗର୍ଭ କି ବରବରନା ଭ୍ରୂଦ୍ୱ କାନ୍ତବ୍ୟ ତୋର ବୁଦ୍ଧି ନ ପାରେ ଜାଣି ହେ । ୧ । କବିଙ୍କୁ ଖର୍ବ ସୁପର୍ବପର୍ବସୁଧାଂଶୁନ୍ନୀଶଣଙ୍କ ଗର୍ବ ସର୍ବଂସହାରେ ଦେଲ ରହିବ ମାନି, କ୍ଷଙ୍ଗର ବାସବୃନ୍ଦ ତୁ ଋଷରାଜର ହୃଦଧାନୀ, ଗଣ୍ଡରବର୍ଣ୍ଣ ମାତଙ୍ଗ ବନ୍ୟହସ୍ତୀଙ୍କୁ ବଳାଲାଣି, ଧନ ଯାହାର ମୁଷ୍ଟିଭାବାର ହେତୁ ତୁ ଶ୍ରୀଗ୍ରସ୍ତଙ୍କୁ ତାହାର ସୂଚଇ ତୁଳେ ମୋର କୁହାର ହେଉ ମହତ୍ତ୍ୱ ହାନି । ୨ । ଉଦ୍ଦାଣ୍ଡରଣ ପାଣ୍ଡିତ୍ୟବତୀ ବୋଲାଇ ଦେଖାଇବୁ କି ଛଡ ଏବେ ତ ଯଉବନୋହନା ଚିତ୍ରମଣ୍ଡ, ଖଣ୍ଡିବୁ ଦଣ୍ଡ ଫୁଲ କୋଦଣ୍ଡ ବୀରଦୋର୍ଦ୍ଦଣ୍ଡ ଭଣ୍ଡ, ତୁଟେ ଯେ କୁର ନେଦ ମକର ତୋର ସୁନ୍ଦର ଗଣ୍ଡ, ସେ ବଡ଼ ଗିରୀଶଙ୍କୁ ଅମରନାଥଙ୍କୁ ପାଶକଙ୍କୁ କୁବେର ଠାରୁ ନଳିନନନ୍ଦନ ମୀନସ୍ୟନ୍ଦନ ମାର୍ତ୍ତଣ୍ଡ । ୩ । କହନ୍ତି ଅଙ୍ଗ-ଦୁର୍ଗଧାମନ୍ତ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଚନ୍ଦ୍ର ମୁଁ ଏମନ୍ତ ସରସବାଣୀ ଶ୍ରୀ ଠାକୁରାଣୀ ଶୁଣି ଲଭିଲେ ଲାଜ, ସ୍ମରି ଲୁବ୍ଧ ମଧୁଶାକ୍ଷସ୍ୟନ୍ଦ ମଦ ଭୂଷିତ ବ୍ୟାଜ, ଗୁଳି ଚରଣ କଲେ ଶରଣ ଅଳିକନ ସମାଜ, ମିଳନ୍ତି ଧନେ ଏକାନ୍ତ-ସୀମା ଏମନ୍ତ ପଦ୍ମଶାଳ ଚନ୍ଦ୍ରମା-ବଦନା ଶ୍ୟାମ ଦୁହିଙ୍କ ପ୍ରେମ ହେଲା ଜାଣିହେଡ଼େ ନ୍ୟାଜ । ୪ ।

(୩୩)

ରାଗ—ଭୋଲ୍ପରକ, ତାଳ—ରୂପକ

ହେ ସଙ୍ଗାତ, ଗୋ ବୋଲେ ବସନ୍ତ ମାନେ,
ଖଣ୍ଡଶେଖର ସ୍ନେହେଁ ଆଶା ମୋର ଭୂଷାଇ ପାରନ୍ତୁ ଧାନେ । ପଦ ।

---

୩୨ । ଟୀକା—ସହାସିଣୀ ପାଞ୍ଚାଳିକା ଭାଞ୍ଜନମୟୀ—ଗମନ କରୁଥିବା ସୁବର୍ଣ୍ଣ ପ୍ରତିମା, ସେଇ ଶୁଳାସ୍ୱର୍ଣପବନର—କଳାପରୂପ ଜଳପାର ହେବାର ସେତୁ ଅର୍ଥାତ୍ ପୋଲ, ବାଗୀଶ—ବ୍ରହ୍ମା, ସୁପର୍ବ—ଦେବତା, ପର୍ବସୁଧାଂଶୁ—ପୂର୍ଣ୍ଣଚନ୍ଦ୍ର, ସର୍ବଂସହା—ପୃଥ୍ୱୀ, ଋଷରାଜ—ରସିକଶ୍ରେଷ୍ଠ (କନ୍ଦର୍ପ), ମାତଙ୍ଗ ବନ୍ୟହସ୍ତୀ—ମତ୍ତ ବନ୍ୟ ହସ୍ତୀ, ଧନ—ସମ୍ବୋଧନ ପଦ, ଫୁଲକୋଦଣ୍ଡ—କନ୍ଦର୍ପ, ଦୋର୍ଦ୍ଦଣ୍ଡ—ବାହୁବଳ, କୁର ନେଦ—କୁର କରି ନେଲା, ମକର—ମକର ଚିହ୍ନ, ସେ ଗିରୀଶଙ୍କୁ (ଶିବଙ୍କଠାରୁ); ଅମରନାଥଙ୍କୁ (ଇନ୍ଦ୍ରଙ୍କଠାରୁ), ପାଶକଙ୍କୁ—(ବରୁଣଙ୍କଠାରୁ), କୁବେରଙ୍କଠାରୁ, ନଳିନନନ୍ଦନ (ବ୍ରହ୍ମାଙ୍କଠାରୁ), ମୀନସ୍ୟନ୍ଦନ (କନ୍ଦର୍ପଠାରୁ) ଓ ମାର୍ତ୍ତଣ୍ଡ (ସୂର୍ଯ୍ୟଙ୍କଠାରୁ) ବଡ଼ । ନ୍ୟାଜ—ନିବେଦନା ।

ଖଳଜନବାଣୀ ସତ୍ୟ ପରି ମଣି ନ ଗୁହିଁଲେ ହେଲେ ମୋତେ, କେଉଁ ଗୁରୁଙ୍କର ମୁଖ-କଳାକର ମୁଁ ନ ଗୁହିଁବି ଜେମନ୍ତେ । ୧ । ଜାଣିଅଛୁ ଧ୍ରୁବ ମୋଠାରେ ପୂରୁବ ପରି ନାହିଁ ସ୍ନେହ, ହେଲେ ହେଲେ ଯେବେ ମୁରଲୀବାଦ୍ୟେ ଭୁଲିଜିବା ନାହିଁ ଦେଖ । ୨ । ତଡ଼ିତ ଲକ୍ଷ୍ମେ ଦେଖାଇ ମୁଁ ପଡ଼ିଛ ଅନ୍ୟ ପଥ କଷ୍ଟ ହିତ, ଇନ୍ଦ୍ରନୀଳମଣିମୟ ନ ଧରନ୍ତି ଏବେ ମୋତେ ସ୍ତବଧାଗ । ୩ । ଅଜ୍ଞାର ବାଞ୍ଛାର କାନ୍ତା ବେଶ କାଷ କେଶକୁ ତାଙ୍କୁ ମୁଁ ନ ଗଣେ, ତା ଦାରଗନେ ଅନାଦର କାଳୁଲେ ଅଳ୍ପିତ ଜୁଆନ୍ତା ପ୍ରାଣେ । ୪ । କାମୋଦମୁ ପନେ ଅମୋଦ ବାର୍ଦ୍ଧନେ ତା ମୋହନ ମୃଦୁ ହାସ, ବଶ ନ କରାଇ ଯେବେ ଠକସ୍ୱର ଦାଝନ୍ତା ଧରଣି ଲେଶ । ୫ । କେ କହୁଛୁ କେତେ କୋଇଛୁ ନିକୁଞ୍ଜ ନିଳସୁ ଦୁଆର ମନା, କେ କରେ ଲୁ ବେଶୁପାଣି ପ୍ରାଣ ଏଣୁ ନୟନ୍ତୁ ଛାଣିଲେ ଯିନା । ୬ । ଅଶ୍ରୁଦୁର୍ଦ୍ଧିବ୍ୱନାଥ କହନ୍ତି ଯେ ତନ୍ତୁରମାନଙ୍କ ରଙ୍ଗ, ଶରଣୀ ତାର କଳାଲେ ଯିନା ହେତ ଧରଣୀନ୍ୟସ୍ତ କରଙ୍ଗ । ୭ ।

(୩୪)

ରାଗ—ତୋଡ଼ି ଯବଙ୍ଗ

ମୋ କହୁଛି ବାଇ ହୋଇଯାଏ ସିନା,
ଯାଇଥାଏ ଦେବେ ମୋର ଅବରଣ ପ୍ରଶଂସା ଫୁଲବାସନା । ଘୋଷା ।

ନ ଲୁଚିଲୁ ପରି ବ୍ୟାଜେ କରେ ମୁଖ ପୁରୁଷର ଶରଚନ୍ଦ୍ର, ଦେଖିଲେ ଶ୍ରବଣୀମାଙ୍କୁ ମୋ ଗୁଣ ପୀୟୂଷକୁ ଏକ ଛନ୍ଦ । ୧ । ବାଲସ୍ୱାବଳୀ ଅଙ୍ଗଦ ମଣିଭୂଷଣ ଛନ୍ଦ ଭୁଞ୍ଜ ରହେ ଦେହେ, ଏପରି ସେ ଚରଣତ ବମ୍ବାଧର ସଙ୍କ ଭଙ୍ଗ ଦେଖେ । ୨ । ଜାଣି ବାବୁ ବାର ବାରଖେଦ-କର ଗରବ ଦଳିବା ଭଳୁ, ମୃଦୁ ଇଷି ଇଷି ଭାଷାରେ ପ୍ରେମସୀ ତରୁଣୀ ସୁଗୁଣଗୁରୁ । ୩ । ମୋହର ପ୍ରବେଶ ପ୍ରକାଶିଲୁ ବେଶ-ରସିକା ପଡ଼େ

---

୩୩ । ଟୀକା—ଧାରେ—ଅଳ୍ପପରିମାଣରେ, ମୁଖ-କଳାକର—ମୁଖଚନ୍ଦ୍ର; ଧ୍ରୁବ—ନିଶ୍ଚିତ, ମୁରଲୀବାଦ୍ୟେ—ବଂଶୀଧ୍ୱନିରେ, ତଡ଼ିତଲକ୍ଷ୍ମେ—ମୟୂରପୁଚ୍ଛ କୁସୁମରେ ।

୩୪ । ଟୀକା—ଅବରଣପ୍ରଶଂସାଫୁଲବାସନା—ବ୍ୟବହାର ଓ ପ୍ରଶଂସାରୂପ ଫୁଲ ବାସନା, ବ୍ୟାଜେ—ଛଳରେ, ମୁଖ-ପୁରୁଷର-ଶରଚନ୍ଦ୍ର—ମୁଖରୂପ ସୁନ୍ଦର

ଚମକୁ, ସେ ସମୟେ ରାକା ପ୍ରଦୋଷ ଜଳଧି ହେବ ତା ହୃଦୟନ କି । ୪ । ଶିରୁଚେ ଚନ୍ଦନ ଶ୍ରବଣେ ଅଞ୍ଜନ କଣ୍ଠେ କରେ ଲକ୍ଷା ବୋଲ, ବଂଶୁ ଭଙ୍ଗ କମ ଶୁଣିଲୁ ଶତ୍ରମ,-ସିନ୍ଧୁ ଭଙ୍ଗୀରେଳ ଭେଟଳ । ୫ । ବୋଲେ ଅସ୍ମଦୁର୍ଗ-ଧର୍ମ ଦମ୍ଭ ସ୍ୱର୍ଗପୁର ପୁରନ୍ଦର ଗୀତେ, କଶୋଶ୍ଚଙ୍କ ପ୍ରେମ ସେନା ଘନଶ୍ୟାମ ପ୍ରମୁଦିତ ହେଲେ ଚିତ୍ତେ । ୬ ।

(୩୫)

ରାଗ—କଳାହୋଲ୍, ତାଳ—ଏକତାଳି

ଝଞ୍ଜାଗଞ୍ଜନସୂନା ଅଳସ ଗୁର୍ବୀ ରେ । ପଦ ।

ଅଞ୍ଜନଚୂର ମଦଗଞ୍ଜନବେଶୀ, କଞ୍ଜସୁନ୍ଦର ମୁଖୀ ରଞ୍ଜନବେଣୀ, ସଞ୍ଜି କୁମୁଦସମହାସବିଳାସା, କୁ ପିନା ସାହା ରେ । ୧ । ଦନ୍ତ ବସନ ଛୁରି ସନ୍ତତ ରୁଣ୍ଣ, ସନ୍ତତ ତବ ତନୁ କାନ୍ତିରେ ଲୀଣ, କାହିଁ ତ୍ୱରିଷି ଚାହିଁ ନାହିଁ ମୋ ଅଙ୍ଗ, ଢୋଲୁର ବାହାରେ । ୨ । ବାରଣବରଗମନା ରସ-କାସ୍ୱ, ପଦଗତ ରଣରଣ ଧ୍ୱଣିଶହାସ୍ୱ, ତତ ରତନାମୃତ ନିର୍ଗତ ଧାସ୍ୱ ମିଶ ହୃଦ ହାରେ । ୩ । ଶତ୍ରୁ ମଦନ କର ଦାରୁଣ ବାଣେ, ଦଣ୍ଡିଲୁ ସନ୍ତତ ହୃଦୟ ମୁଁ ଝାଣେ, ମଣ୍ଡ ଗଳକୁ କରେ ଅଗଣିତ ରାଣେ, ମୃଦୁଳ-ବାହା ରେ । ୪ । ମଗ୍ନ ମୁଁ ତୋର ରସନିର୍ଝରକୂପେ, ତନୁ ଲୁଚି ଶାର୍ଦ୍ଧ୍ୱତ ହାଟକରୂପେ, ସକଳୁଣି ହୃଅ ହରିଚନ୍ଦନ ଭୂପେ, ମୋ ସୁଖ ଦାହା ରେ । ୫ ।

(୩୬)

ଅରେ ପ୍ରାଣସଖି,

ମନମୋହନ ମନ୍ତ୍ର ତୋର ଭଙ୍ଗୀ । ପଦ ।

କୃପାରେ ମାନସ ରଖାଇଲୁ, ଗ୍ଧଳେ ଖଞ୍ଜବନା ଶିଖାଇଲୁ, ଅଳପ ଅଳପ ବାହାଇଣ ବାମ୍ନଅଧରକୁ ମଧୁ ଚଖାଇଲୁ । ୧ । ଚିନ୍ତୁଜୀ ଯୋଗୀ

ଶରଚନ୍ଦ୍ର । ପଦ୍ମଶରସମ୍ଭାଧଗ୍ଧ—ଶାରଦ୍ଧ କଇଁଫୁଲର ଶୋଭା ପର ଅଧର ଯାହାର, କାଳବାଲ—ଅଳକ ଅଛି, କାରଣେଦ୍ରବଲଗରବଦଳନା ଉରୁ—ହାତୀ ଶୁଣ୍ଢଠାରୁ ମନୋହର ଜଙ୍ଘ । ରାକାପ୍ରଦୋଷ ଜଳଧି—ପୂର୍ଣ୍ଣିମା ସନ୍ଧ୍ୟାର ସମୁଦ୍ର ।

୩୫ । ଝଞ୍ଜା—ଶଙ୍ଖସ୍ୱନ—ବଜ୍ରଳଗାର, ଦନ୍ତବସନଲୁଣ—ଅଧର ମାଧୁରୀ, ରଣରଣ—କନ୍ଦର୍ପ, ହାଟକ—ସୁନା, ସଞ୍ଜକୁମୁଦ—ସଞ୍ଜ ସମୟରେ ଫୁଟିଥିବା କଇଁଫୁଲ, କଞ୍ଜସୁନ୍ଦର—ପଦ୍ମପରି ମନୋହର ।

ଯୋଗଭୁଷା, ଜଳସୁମନସ ନାସାଫୁଲ୍ଲ, ପଦ୍ମ ପଦ୍ମକରେ ଯାଉ ଦେଖୁଥାଏ ଶତପତ୍ର ମଣିନଅଙ୍କୁଲ । ୨ । ସନ୍ଧ୍ୟାଚ-ସଦୃଶ ଘୁଞ୍ଚାଇଲ, କଠିନ ପୟୋଧର ଭଙ୍ଗାଇଲ, ହେମ ପଶାପାଶ ପଞ୍ଚଦପାଳିରେ, ପଣ୍ଡୁଭବା ସ୍ୱର୍ଣ୍ଣ ହିଙ୍କାଇଲ ॥ ଅସ୍ପୃଶ୍ୟପଥ ସ୍ପର୍ଶ ଦେଖିଲ, ଚକ୍ରବର୍ତ୍ତୀ ଭଲ ସୁବାଳୁଚେଳ, ଧାଙ୍ଗା ହୋଇ ଅଳି ମାଗୀ ଦେଇ ଭାଜିଯଶତେଣ୍ଡ ପଦନ ଯେତେଭଦେତ୍ଲେ । ୪ ।

(୩୭)

ରାଗ—ମୁଖାରି

ସେ କି ସାଧୁସାଧ୍ୱ ଜାଣେ,
ପ୍ରୀତି ରୀତି ନ ପାଳେ ଯେ ଅଣୁ ପରମାଣେ । ପଦ ।

ରାଜମାର୍ଗ ଛାଡ଼ି କୁଟେ ଅବାଟ କୁଠାଣେ, ଦ୍ୱିଜସଙ୍ଗ ବାବର୍ଜି ସେ ମିଶଇ ଯଠାଣେ । ୧ । ଶୁଭସାଗ୍ର ମାଷ ପଳ ଯେ ଧାଏ ସର୍ତାଣେ, ସେ କାଞ୍ଚନ ଖଣ୍ଡେ ମଣି ନ ବସାଇ ଶାଣେ । ୨ । ଫଳ ବିନା ଅତି ଲୋଭ ରସି ଛାଡ଼ ଘ୍ରାଣେ, ଜଳଧିରେ ଯେ ନ ପଡ଼େ ହିମ୍ଭଜନ ସ୍ନାନେ । ୩ । ଖାଣ୍ଟୁଳିକି ଜଳାବନ୍ଧ ନଳବଳୁ ଅଣେ, ବାନ୍ଧା ହୋଇ ନାହିଁ ଥିଲେ ସେ କୁସୁମ-ବାଣେ । ୪ । କନକ ବନିତ ବୋଲି ରୀତି କି ରସାଣେ, ସତ୍ୟଭୂମି ଭଲ ଥାଏ ସେ ଶଶ-ବିଷାଣେ । ୫ । ଯେ ବାମା ଅଧର ମଧୁ ବସନରେ ଛାଣେ, ମୃଦୁଳ ମାଳତୀମାଳା ଗ୍ରାହ୍ମନେ ଛାଣେ । ୬ । ଯେ ଲେଖି ସୁଭକ୍ଷପଟ ସମର୍ଥ ଭାଣେ, ମାଟିଆ ବେଙ୍ଗର ଭଳେ ନ ଧାଏ ମାଣେ । ୭ । କନକ କୁମ୍ଭୁଅ ଥାଇ ସେ ପିଏ ପିତ୍ତାଣେ, କାଇ ଥାଇଁ ଶିବମଲ୍ଲୀ ସେ ଲଗାଏ ସ୍ତାଣେ । ୮ । କର୍ଣ୍ଣେ ସେ ସମର୍ପି ନାହିଁ ଭ୍ରମରେ ଗୁଣ୍ଟାଣେ, ହୃଦକି ସେ ଭର ନାହିଁ ଛୁଲ ପଦ୍ମବାଣେ । ୯ । ଭଣେ ଜଗଦେବ ଶିଶା ହେଉଛି ହେଲେ ଝାଣେ, ସେ କାହା ମୁଖର ଗୁଣେ ପଶାଣ ପ୍ରସ୍ତାଣେ । ୧୦ ।

(୩୮)

ରାଗ—ତୋଡ଼ିପଞ୍ଜ, ଏକତାଳି

ହେ ନୀରଦ ଅଶ୍ରୁ ମଞ୍ଜୁ ଦେହେ,
ଅରକ୍ତ ନାହିଁ ତ ତୋ ବଳ୍ମିଳାଠ ଖ୍ୟାତ ଏକ ବୀଭୁ ଲଭିଛ । ଘୋଷା ।

---

୩୭ । ଟୀକା—ପଳ—ମାଂସ, କାଞ୍ଚନ—ସ୍ୱର୍ଣ୍ଣ, ରୀତି—ପିତ୍ତଳ, କନକ—ସୁନା, ଭାଣେ—ଅଙ୍କୁ, ଶଶବିଷାଣ—ଠେକୁଆ ଶିଙ୍ଗ (ଅସମ୍ଭବ ବସ୍ତୁ) ।

୩୮ । ଟୀକା—ନୀରଦ—ମେଘ, ପୟୋଧର—ସ୍ତନ, ଧରାଧର—ପର୍ବତ, ଇନ୍ଦ୍ରକୋଦଣ୍ଡ—ଇନ୍ଦ୍ରଧନୁ, ଘଣପ୍ରକ୍ଷ—ବକୁଳ, ନୀଳଡେଙ୍କାଇଳ—ନେଳଆ

ଦେଖୁଛୁ ତ ମୋର ବାଳା ପୟୋଧର ଉପରେ ମୁକ୍ତାହାର, କେଉଁ ଚୁମ୍ବିବାକେ ଧରାଧରଚୂଳେ ଲମ୍ବାଇ ସଲିଳଧାର । ୧ । ଶିଖିବଦନେ ସର ଅଛୁ କି ଭଗୋଣୀ ଛୁରୁ ଖେଳିବା ଦାଣ୍ଡିକୁ, ଫୁଲିଅଛୁ କେତେ ଦେଖାଇ ନୀରଦେ ଇନ୍ଦ୍ରକୋଦଣ୍ଡ ଖଣ୍ଡିକୁ । ୨ । ଯଣ୍ଟଞ୍ଚ କେଳି ଗ୍ଲାରକୁ ସଙ୍ଗାଳି ଭର ଫୁଲିଅଛୁ ଯାହା, ନୀଳବେଳାଛଳେ ବାଳା ଅଞ୍ଜନ ଛବିକି ଅଳପ ଗୁହାଁ । ୩ । ଭରିଅଛୁ କେତେ ଭରସା ନୀବାଡ଼ ଉରକାବଳି ବରଷା, ଦେଖୁଛୁ ତ କୁନ୍ଦଦାରହାସୀ ମନ ମୃଦର ମଧୁର ହସା । ୪ । ଅମିତ ଗୁଣରେ ମିଶିଛ ମୋ ଚିତ୍ତ କେହୁ ତୋହେ କି ବର୍ଣ୍ଣୁଛୁ, ମୋ ଧନ କୁନ୍ତଳପାଶ ଇନ୍ଦ୍ରନୀଳମଣ୍ଡି ମ୍ଭପରୁଛୁ ଲୁଚୁ । ୫ । ମୁଁ ବଡ଼ ଶୀତଳ ବୋଲି ଏବେ ଭୁଲ ଗରବ ଅଣିଛୁ କାହିଁ; ବୋଲେ ବାଳ୍ଯବେଶ ଶରଣନରେଶ ଉମ୍ଭୁଗୁଣ ଶୁଣି ନାହିଁ । ୬ ।

(୩୯)

ରାଗ—ହିନ୍ଦୋଳ, ତାଳ—ଆଠତାଳି

ରାଧିକାଙ୍କି ମନକୁ ମାନ ବାରି ଦେ ରେ,
ଦେଶ କାଳ ହେଲେ କଳା ବାହୁଡ଼ିଦେ ରେ । ପଦ ।

ଦାସ ନାଗରେ ମାନସ, ବଳିଛୁ ଯେବେ ନାସ୍ତିଶ, ଭବଜନାଶ୍ରିତ ମାରି ଶର ଦେ ରେ । ୧ । ତୋ ଚରଣ ସେବା ଭଳି, ନୋହିଲି ଯେବେ ରେ ଅଳି, ଗାଳି ଦାଅଇ ମହତ ସାର ଦେ ରେ । ୨ । ଏବେ ବନ୍ଧୁ ଅନାଥରେ, ଦାସ୍ୟ ଅଛିଲି ଅନାଥରେ, ତରୁଣୀ ଅଙ୍ଗାଖି ନେତ୍ରେ ଠାରି ଦେ ରେ । ୩ । ମଲ୍ଲିକାମଣି ଜଗତେ, ତୋ ବିନା ସାହା କେ ମୋତେ, ମାରି ମୁଣ୍ଡ ବର୍ଣ୍ଣିଶିବା ସାରି ଦେ ରେ । ୪ । ଦ୍ୱିଜ ଭବାବର୍ତ୍ତ ବାଣୀ, ଶୁଣି ସେ ରମଣୀମଣି; ସ୍ନେହେ ହୃଦ ବନ୍ଧୁଙ୍କୁ ବାହୁଡ଼େରେ । ୫ ।

(୪୦)

ରାଗ—ତୋଡ଼ି, ଏକତାଳି

ଅନାଦୃତ ସବସ୍ମନା ମୋ ଧନ କାସ ମନାପି ସରଙ୍ଗରେ ଲୁପିଲ ରେ,
ନିଶାରମଣଙ୍କସ୍ଥ ବର୍ଣ୍ଣାବଦାବଦନ ନବାରୁଣ ସହସ୍ର ଧରିଲ ରେ । ଘୋଷା ।

ମୁକ୍ତାହାର ଅଳୁତ, ଅଧଦନ—ଦେହ, ଉରକାବଳି—ଭୁଅଧର, ଅମିତ ଗୁଣ—କୃଷ୍ଣତା, କୁନ୍ତଳପାଶ—କେଶଗୁଚ୍ଛ; ଶରଣନରେଶ—ଅଠଗଡ଼ ରାଜା ।

୩୯ । ଟୀକା—କଳାବାହୁଡ଼ିଦେ—ନୀଳମେଘସଙ୍କୁ; ଭବଜନାଶ୍ରିତ—ନଗରବୁଝ ଶସ୍ତ; ଗାରି ଦେ—କିଛି ଭର ଲେଖି ଦେ; ବାହୁଡ଼େରେ—ଫାଶିଷଦ ।

ବଳାହକ ଗରବ,-ଦଳାକୁନ୍ତଳେ ନବ, କଳାପ ଗୁମ୍ଫି ନ ଶୋଭିଲ ରେ, ଜଳାଗୁଣ ମୋହନ, ତଳାତଳ ନୟନ,-ଦଳାଗ୍ରସ୍ତ ବଳ ଖସିଲ ରେ । ଘୋଷପାଳ ଭିତରେ, ମୋ ସଙ୍ଗମ ଲୋଭରେ, ଅଛୁ କି ନାହିଁ ତ ନ ଭଜିଲ ରେ, ଦୋଷ ବିନା ଏପରି ରୋଷ କଲେ କି ପରିଜନ କହିବ ସେମାନେ ଶୁଣିଲା ରେ । ୨ । ଯେଉଁ ଧନୁ ବଦନେ ଯେ ଚନ୍ଦ୍ରକାନ୍ତି ଲସେ ନେତ୍ରାନ୍ତ ଚଞ୍ଚଳରେ ଭୂଷିଲ ରେ, ପଙ୍କଜ ମୋହନ ନଖକର ତାହାର ଚରଣ ମାଡ଼ିବାର ସୁନୀଳା ରେ । ୩ । ଧବା ସମସ୍ତେ ଧନେ ବାହାରେ କଲି ମନେ କାହା ସଙ୍ଗତ ତାହିଁ ଘୋଷିଲ ରେ, କାହିଁକି ଧରଣୀ, ଗୃହୀ କଲେ ଗୋପମଣି, ଗୁମାନକୁ ମାନସେ ପୋଷିଲ ରେ । ୪ । କହେ ବମ୍ବ ଦୁର୍ଦ୍ଦିଶ ଅହେତୁକ ତା ଦ୍ୱେଷ, ଶହେ ଗୁଣରେ ସମୁଲ୍ଲାସିଲ ରେ, ଛାଣି ନେବାକୁ ମୋର, ବାଣି ମୀନରଥର ଶାଣରେ ନିସ୍ତ୍ରିଂଶ କଷିଲ ରେ । ୫ ।

(୫୧)

ରାଗ—ଦେଶାବରାଡ଼ି, ଝୁଲା

ସୁନାଗୋରି ତୁ ଏକା ପ୍ରିୟା,

ସୁନାଗନ୍ଧି ଶିର ଫୁଲବାସନା । ଘୋଷା ।

ଏ ଜଗତୀ ଭିତରେ କେହୁ, ଗଜଗତି ତୋ ସମ ନାହିଁ, ସୁକାନ୍ତା ନାସ୍ତି ମଣ୍ଡଳେ ଛିନ୍ନ, ସୁନ୍ଦରକୁନ୍ଦରଦନିବସନା । ୧ । ପଦ୍ମନାଭ କୋଣି କଣକୁ, ରସବତୀ ମଣି ପଣକୁ, ସାଧାରଣେତର ଗୁଣକୁ, ବରଣି ପାରିବେ ନାହିଁ ଭୂଷଣା । ୨ । ଶିରବର ଶିଖରେ ଛପ, କବରୀକି କେତେ କଳାପ, ବାଳାବର ମୋହିତ ଅଳପ, ନ୍ୟୂନ ହୋଇଛି ତୋ ଉପାସନା । ୩ । ପରେ ଯୌବନେ ଦ୍ୱାର ନଗର, ମୋ ସୁକୃତ ଫଳ ସଗର; ମାରଶର ଜର

୫୦ । ଟୀକା—ଅନାହତ—ସର୍ବଦା; ପରିଜନ—ଭୃତ୍ୟ; ନିଶାକେମଣ-ଲସ୍ତକଶାରଦବଦନ—ଚନ୍ଦ୍ରକୁ ଲଜ୍ଜିତ କରିବାରେ ଯେଉଁ ମୁଖ ନିପୁଣ; ନବାକୁଣ୍ଠ—କାଳସର୍ପ; ବଳାହକଗର୍ବଦଳା—ମେଘର ଗର୍ବ ଧ୍ୱଂସକାରୀ, ଅର୍ଥାତ୍ ଅଳକଳା; କଳାପ—ମୟୂର ପୁଚ୍ଛ; ଘୋଷ—ଗଉଡ଼ ଗାଁ; ବର୍ହ—ବର୍ହୀ; ମୀନରଥ—କନ୍ଦର୍ପ ।

୫୧ । ଟୀକା—ସୁନାଗୋରି—ସୁନା ପରି ଗୌର ଅଙ୍ଗ ଯାହାର; ସୁନାଗନ୍ଧି—ଶ୍ରେଷ୍ଠା ସ୍ତ୍ରୀ; ସାଧାରଣେତର—ଅସାଧାରଣ; ଭୂଷଣା—ଶୃଙ୍ଗାରପ୍ରିୟା; ମାରଶୁଗ—କନ୍ଦର୍ପବାଣ; ରସନା—ଚନ୍ଦ୍ରହାର ।

-ଷୁଣାଇ, ବଜାଇ ବେଣୁ କି ଥରେ ରସନା । ବାଲ୍ୟବେଶ ନୃପତମଣି, ଭଣେ ଶ୍ୟାମ ସ୍ୱରୂପ ଶୁଣି, ଲାଜେ ହସି ବରତରୁଣୀ, ହେଲେ ମୁଗ୍ଧା-ବିନାହୃତବସନା । ୫ ।

(୪୨)

ରାଗ—ସୁରଙ୍ଗୀ

ଗୋ ରସନାଟି, କୃଷ୍ଣନାମ ଶୁଣ୍ଠ ଅନେ ରସ ନା ଟି । ଘୋଷା ।

ଅଚଳ୍କ ନ ରହି ଅଳସରେ, ଘଣ୍ଟ ଘଣ୍ଟ ଚଳ ବିଳାସରେ । କୃଷ୍ଣ କେଶବ କେଶି-କଂସ-ଦଳନ ବଲ୍ଲବୀଜନବଲ୍ଲଭ କହରେ । ୧ । ଉପଳ ଶାକର ରସଫେଣୀ, ମଧୁ ମଧୁରସ ସରପଣୀ, ସୁଧା ତାମରସ-ନେତ୍ରା-ଅଧରବାସ, ଏ ସବୁ ଶ୍ୟାମ ନାମରୁ ଊଣା । ୨ । ମକରନ୍ଦ ପକ୍ଵ କୂଅ ରସ, ସ୍ୱରାହେ ନ ରଖ ତୁ ତରସ, କଲ୍ପଲତା ହରିନାମଙ୍କ ମାଧୁରୀ, ଇତର ସକଳ ଗତରସ । ୩ । ବୃନ୍ଦାବନବ୍ୟୋମ କଳାକର, ବାରିଜଧ୍ୱଜ ହେ ଈଶ୍ୱର । ଅଜ ବାସୁଦେବ ମୁକୁନ୍ଦ ମାଧବ, ଗୋବିନ୍ଦ ବୋଲି ଜୀବନ ଭର । ୪ । ଖଣ୍ଡ ମଧୁର କର୍ପୂର ଚୂର, ଦେଲେହେଁ ସୁରଭୀ-କ୍ଷୀରେ ପୂର, ଶ୍ୟାମ ରମଣୀୟ ମୋହନନାମ ହେ, ନାମର କଳାକୁ ନୋହେ ସର । ୫ । ବୋଲ ବୋଲ କଂସନିସୂଦନ, ଜୟ ଜୟ ଦେବ ଜନାର୍ଦ୍ଦନ, ଅସ୍ତ-ଦୂର୍ଗପତ୍ତି ଭକ୍ତିବା ସ୍ୱରୂପ ଭକ୍ତ ସୁଧାରସ ପାନ ଯେନ । ୬ ।

(୪୩)

ରାଗ—କାମୋଦୀ

ଶିଖଣ୍ଡମଣ୍ଡନ କା ଆହୁଲେ ଗୋ, ଅଖଣ୍ଡ ଦାଣ୍ଡକୁ ଯେ ସହୁଲେ ଗୋ ।

ଏ ଖଣ୍ଡ ଏଥେ ପୂର ବହୁଛି ବୋଲି କର

ଜଣା ନ ଥିଲ ପରି ପହୁଲେ ଗୋ । ଘୋଷା ।

ସ୍ୱମୁଖୁ ନାଡ ଯାଇ ତେତେ ଯେ ସମଜାଇ ଶୁଣି ସପତ ଲବେ ନୋହୁଲେ ଗୋ, କାଇଦାଳକୁ ସହ ନ କର ଏତେ ଦେହୁ ମଣ୍ଡ୍ରାପ୍ରବର-

୪୨ । ଟୀକା—ରସନା—ଜିଭ; ବଲ୍ଲବୀ—ଗୋପୀ; ଉପଳ—ଏକପ୍ରକାର ଖଣ୍ଡ; ତାମରସନେତ୍ରାଧରବାସ—ପଦ୍ମନେତ୍ରା ସ୍ତ୍ରୀର ଅଧର; ତରସ—ସୁର୍ଣ୍ଣରେଖା, ଅଳଙ୍କାର; କଳାକର—ଚନ୍ଦ୍ର; ବାରିଜଧ୍ୱଜ—ବିଷ୍ଣୁ; ସୁରଭୀକ୍ଷୀର—କାମଧେନୁର ଦୁଧ ।

୪୩ । ଟୀକା—ଶିଖଣ୍ଡମଣ୍ଡନ—ମୟୂରପୁଚ୍ଛ ଭୂଷଣଧାରୀ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ; ସହ ନ କର—ନ ସହ (ପ୍ରାଚୀନ ପ୍ରୟୋଗ); ମଣ୍ଡ୍ରାପ୍ରବର—ବଡ଼ ପର୍ବତ; ସୁଖରାଶି—ସୁଖପୁଞ୍ଜ

ହିର ବନ୍ଧୁଲେ ଗୋ ।୧। ନବୀନ ସୁକୁମାର ସୁଗବକ୍ଷୀ କି ସ୍ଥିର ଶଳ-ଖେଳନୀନଳେ ଦହିଲେ ଗୋ, ଏତେ ସବୁ ରୂପଦେ ପୁଣି ସେନାଙ୍କ ପଦେ ବନ୍ଧିବା ଯାଏ ନିତି ରହିଲେ ଗୋ ।୨। ବରଜି ଅଖଣ୍ଡଳଧେନୁଙ୍କୁ ସ୍ଥଗଳ ଚମକୁ ଚିର ବୋଲି ଦୁହିଁଲେ ଗୋ, ରଙ୍ଗିଲ୍ଲ-ବାଣୀବାଣୀ ମୋହନ-ବାଧ୍ୟ ଜାଣି ତାହାଙ୍କୁ ସେ ଭଙ୍ଗୀରେ ମୋହିଲେ ଗୋ ।୩। ଶଙ୍କରଙ୍କର ଜାଲମାଳା ଧୂଳୀଲ୍ଲ ପାଇ ପଙ୍କିଳପୂରେ ଅବଗାହିଲେ ଗୋ, ପିକ୍ତୂରେ ଅନାଦର ବଶ ଶ୍ୟାମସୁନ୍ଦର ଅଙ୍କରେ ପଣି ଭଙ୍ଗୀ ବାହିଲେ ଗୋ ।୪। ନନ୍ଦନନ୍ଦନ ଦେହ ଦେଇ ଯେ ଥିବ ଦାହ ଚନ୍ଦନ ପ୍ରଲେପନ ବହିଲେ ଗୋ, ଏ ବଳେ ଅଙ୍ଗୁଳି ଧରିବାଳସ୍ତମ୍ଭର୍ଗ-ମଣ୍ଡଳ ଅଖଣ୍ଡଳ ଭଣିଲେ ଗୋ ।୫।

(୪୬)

ରାଗ—ମୁଖାରୀ, ତାଳ—ଆଠତାଳ

ହାସ୍ୟାଧରୀ ହେ, ବାଞ୍ଛକ୍ତିରୀ ଦେବୀ ଚମ୍ପାଙ୍ଗୀ ହେ ।

କହି ତୁ ମୋ ସ୍ଥିତ ବାହୁସଙ୍ଗୀ ମୋଉଯୋଗ କି ଦୁଃଖପାତସୋଗ୍ୟ ହେ । ପଦ ।

ବଳାରିଧ ବଲ୍ଲକସ୍ତୁତ୍ର ପ୍ରାସାଦ ବାନାସିନ୍ଧମାନେ ଡାରୀ ହେ, ବେଶ-ସୁରସିକା ତୁ ଶରଦରୀବା-ରଜନୀ ଚନ୍ଦ୍ରମା ପରି ହେ ।୧। ହୃଦେଳିକ-ଯା ମୋତେ ଛୁଟି ଲାଜସି ତେଲ ଦେହି ରମ୍ୟରଦାମ୍ବରୀ ହେ, ଉଦୟେପରେ ସୁଭ କହୁ କି ହେ ମିଠ ମୋ ମାର୍ଗକୁ ସୁଧାରିବୀ ହେ ।୨। ହାଥିରେ ଗିରିଜାରମଣଙ୍କ ପୂଜା କରି ଚମ୍ପାପରମ୍ପରୀ ହେ, ବୋଲ୍ଲଏ ମୁଁ ବାରବରନାଗ୍ରବର ଡେଲା ହବଫଳଠ ଧରି ହେ ।୩। ବାଣୀ-ବାଦନ-ପ୍ରବୀଣା ପଣରେ ଡେଲା ବଣାନା ପ୍ରଥମ ଗିରୀ ହେ, ବାଲ୍ଲଦମୋହନ ଗୁଣେ ତୁ ମୋ ଧନ ଧୀରଙ୍କ ଲୟମ ପ୍ରୀତି ହେ ।୪। ବୋଲେ ଜଗଦେବ-

---

ଲତା ; ଅଖଣ୍ଡଳଧେନୁ—କାମଧେନୁ; ଶଙ୍କରଙ୍କର ଜାଲମାଳାଧୂଳ—ମହାଦେବଙ୍କ ମସ୍ତକରେ ଜାଲମାଲ ପରି ଦେଖାଉଥିବା ନଦୀ, ଗଙ୍ଗା; ପଙ୍କିଳପୂରେ—ପଙ୍କୁଆ ପାଣିରେ; ଅଙ୍କ—କୋଳ ।

୪୬ । ଟୀକା—ବାଞ୍ଛକ୍ତିରୀ—ସୁନ୍ଦରୀ; ଚମ୍ପାଙ୍ଗୀ—ଚମ୍ପାଫୁଲର ଗୁଚ୍ଛ; ମୋଉଯୋଗ—ମୋହନୀୟ; ବଳାରିଧ—ଇନ୍ଦ୍ର; ବର—ଶ୍ରେଷ୍ଠ; ବଲ୍ଲକସ୍ତୁତ୍ର—ବୈକୁଣ୍ଠ ବା ଇନ୍ଦ୍ରପୁରୀ; ରୀକା—ପୂର୍ଣ୍ଣିମା; ରମ୍ୟରଦାମ୍ବରୀ—ସୁନ୍ଦର ଅଧର-ବିଶିଷ୍ଟା; ସୁଧାରିବୀ—ଅମୃତ ଚେତନ; ଚମ୍ପାପରମ୍ପରାରେ—ଚମ୍ପାଫୁଲ ସମୂହ-ଦ୍ୱାରା; ହବଫଳଠ—ହାତ ସ୍ୱର ।

ସଙ୍କୋଚରେ ତ୍ରାହି ବାଳା କୃଶୋଦରୀଙ୍କର ପଦତଳରେ, ବାଜେ ନେହୁ ବାଞ୍ଛା-
ମନ୍ଦରକୁ ବୋଲି ଅଳୀ କହେ ଅଙ୍ଗିଠରେ ।୫ ।

(୪୫)

ରାଗ—ମୁଖାରୀ, ତାଳ—ଆଠତାଳ

ଅନା ଅନା ରେ ମୋତେ, ବସୁଧାକୁ ଅନାଅ ନା ରେ ।
କେଉଁ ଗଳ ଜନ କହୁଛି କି ମନମୋହନା କହୁ ମୋହ ନାଁ ରେ । ପଦ ।
ଗଳଗ୍ରହିତକୁ, ସରସ ଚତୁରକୁ, ଅଣିବୁ ନାହିଁ ନବୀନା ରେ;
ଯେନ ତ ସିତରେ କେ ରଜ ଗ୍ରତରେ ସୁନ୍ଦର କୁନ୍ଦନ ବାନା ରେ ।୧।
ମୋ ଅଙ୍ଗ ପର୍ଯ୍ୟଙ୍କ ଶୁଭ୍ର ହରିଣାକ୍ଷି-ବଦନା ତଳେ ବସ ନା ରେ; ଇନ୍ଦୁକର-
କାନ୍ତି ପଞ୍ଚାଳୀ ଜାଣକ କୁନ୍ଦକଳିକାଦଶନା ରେ ।୨। ଅଳିଏ ଥିବାରେ
ଶୁଳରେଣୁ ଯାହା ଦଶନାମୃତେ ରସନାରେ; ସିତକ ଭରତେ ମୋ
ବନ୍ଧୁ ଚିନ୍ତୁ ଯେ ଏତେକ ମୋ ଦୋଷ ଦିନା ରେ ।୩। ପଦରେ ନେଦାର
ଦୋଷୀକି ସୁନ୍ଦର ନ ରହିଁ ମନେ କୁହନା ରେ; ଅସ୍ତ୍ର କର ବୃଥା ସଢ଼ାଗ୍ରାମ
କଥା ମସ୍ତକ ପୋତ ରହନା ରେ ।୪। ଅଧର ଶୁଦରପର ସନ୍ଧିକନେ
ଅଧର ଭଣା କର ନା ରେ; କର୍ମ କଉତୁକ ହିଲ୍ଲୋଳମଣ୍ଡନା ରମଣ ବର-
ବଦନା ରେ ।୫। ହର ଗୃହୁ ଯେଣ ହେଲେ ଅମାଶୀନୀ ପରଶଶି-
ଚନ୍ଦ୍ରାନନା ରେ । ଅଷ୍ଟପୂର୍ଣ୍ଣଲେଖାଧିପ ହେଲେ ଲେଖା ତୁଷ୍ଟ ପ୍ରୁଦନ୍ତ-
ମନା ରେ ।୬।

(୪୬)

ରାଗ—କେଦାର, ତାଳ ଆଡ଼ତାଳ

ବାନ୍ଧୁ ଅଣ୍ଟି କି କେଉଡ଼ା, ନୂଆ ଶାଅଳୀ କିମ୍ପିତ ଚୁଡ଼ାରେ । ପଦ ।
ପରମାଧିକାରେ ପରମାସୁ ଥିବୁ ମୋଠାରୁ ବରଜ ବ୍ରୀଡ଼ା ରେ । ମନ
ଥାଉ କଜଳବର୍ଣ୍ଣ ବ୍ୟାକରଣ କଲେ ବଢ଼ ପୀଡ଼ା ରେ ।୧। ନ ପାରିବା

---

୪୫ । ଟୀକା—ବସୁଧାକୁ ଅନାଅ ନା ରେ—ପୃଥ୍ବୀକୁ ଚାହିଁ ନା, ଯେନତ ସିତ…ବାନାରେ—ସୁନ୍ଦର ସୁବର୍ଣ୍ଣ ଛଡ଼ା ଏ ପୃଥ୍ବୀରେ କଏ ଘଟରେ ଅର୍ଥାତ୍ ସିଂହଳରେ ଘଟିପାରେ କି ? ଇନ୍ଦୁକର…ଦଶନାରେ—ଚନ୍ଦ୍ରକିରଣ ଠାରୁ ମନୋହର ଓ କୁନ୍ଦଫୁଲର କଢ଼ି ପରି ଦଶନ ଯାହାର, ହରିଣାକ୍ଷି ବଦନା—ଚନ୍ଦ୍ରମୁଖୀ, ଭରତ—ନଖ, କୁହନା—କୋପ, କର୍ମକୌତୁକହିଲ୍ଲୋଳମଣ୍ଡନା—ମନୋହର ସକଳ କର୍ଣ୍ଣଭୂଷଣ ଭୂଷଣ ଯାହାର, ପରଶଶିଚନ୍ଦ୍ରାନନା—ପୂର୍ଣ୍ଣଚନ୍ଦ୍ରବଦନା ।

ସୁଖ ମୋ ଅଟେଗ ଶ୍ରୀମୁଖ ଜ୍ୟୋତ୍ସ୍ନାରେ ସଙ୍କୋଚ ଛଡ଼ା ରେ । ତାହେଁ ଥାଇ ମୁଁ ଦେଖା ସଙ୍ଗୀତ ଜଗତବାସୁଡ଼ା ବାଜେ ପାଷାଡ଼ା ରେ । ୨ । ଉଚ୍ଛା ମାପିଲେ ଦେଖା ବାଛଣା ବନାଇ ଦିଥାଇବ ହୋଇ ଛାଡ଼ା ରେ । ଅଣା ଅଚ୍ଛୁକ ବହୁତ ବାସନ୍ତିକ ବାସ କୁସୁମପାଶୁଡ଼ା ରେ । ୩ । ସୈରିନ୍ଧ୍ରୀ ଆଜ୍ଞା ସନ୍ଧ ବନ୍ଧୁ ଥା ଜୁ ଅଳ ହୋଇବ ନାବଡ଼ା ରେ । ଅଂସ ଅବତଂସ ଲମ୍ବିତା ଗୋପାଙ୍ଗ କି ବେଣୀ ଲମ୍ବିତା ଗୁଡ଼ା ରେ । ୪ । ଅଳପରେ ଯେ ହେଉଥାଏ ତରୁଣୀ ତରୁଣୀଙ୍କ ସବସୁଡ଼ା ରେ । ଧନ ଚନ୍ଦ୍ରରେ ଅମୃତ ବଶଂବଦ ହେବ ସେ ଦୂର ବାସୁଡ଼ା ରେ । ୫ । ଜ ମାନବ ଯେବେ ଦାଣ୍ଡରେ ମହନ୍ତ ବନାଇ ଦେବା ଦକଡ଼ା ରେ । ଜଗଦେବ ଗୀତେ ବୋଲେ ଭର ମୋତେ ଅଳପ ଭଜନସଗଡ଼ା ରେ । ୬ ।

(୪୭)

ରାଗ—କେଦାର, ତାଳ—ଏକତାଳି

ଯେବେ ନବଘନ ଶ୍ୟାମ ବଂଶୀସ୍ୱନ ଶୁଣିଥିବେ ଅବେ ଶୁଣିପିବ ।
ସଖି ପୁଣି ବନେ ମୋଦମୟୁ ମନେ ବହନିଶୁ ବେଢ଼ି ଆଣିବ । ଘୋଷା ।

ପ୍ରସ୍ତବ ମଞ୍ଜୁ ମିଳନ୍ଦ ସଙ୍ଗୀତ କଳପିକରୁତ ମଳୟମରୁତ; ତାହାର ଲୋକ ଧାରେ ପୁଲକ ସମ୍ବନ୍ଧ ବୀଜ ବୁଣାଯିବ । ୧ । କଳିନ୍ଦଜାକୂଳ ନୀପ ବକୁଳ ମଞ୍ଜୁଳ ମଞ୍ଜରୀ ନିଳୟ ବଳୟେ ଗୋ, ସୁରଭି ସୁଷମ ବ୍ୟାପ୍ତ କୁସୁମମୟ ଉଦ୍ଭ୍ରାନ୍ତ ହେଣାଯିବ । ୨ । ଅଟ୍ଟେ ସମାନେ ଯେଉଁଥିରୁ ପଦ୍ମଗନ୍ଧ ଜନ ପଥ ଗୃହଦାସରେ ତୋଷିବ, ଲଳିତ କୁଞ୍ଜରେ ନୃପ ଉପାସରେ ଏ ପଦ ଉଚ୍ଚାରି ମଣାଯିବ । ୩ । କେବେ ସୁବଳ ଲଜ୍ଜ୍ୟ ସହୋଦ୍ୟଳ, ଶ୍ରୀଧାମ ମଙ୍ଗଳମୟୁ ବନସ୍ଥଳ, ତଳାବଣୀ କୁଞ୍ଜବ୍ରତ ଉତ୍ସବ ଗଣ୍ଡାଟି-

---

୪୬ । ଟୀକା—ବ୍ୟାଳ—ସର୍ପ, ବ୍ୟାଳଛନ୍ଦ ବେଣୀ, ମଦ—ମଦନ ଦର୍ପଦ୍ୱାର ଅଦ୍ଭୁତ କରେ, ପାଷାଡ଼ା—ପାଷାଣର ଆଚ୍ଛାଦନ, ସୈରିନ୍ଧ୍ରୀ—ବେଣୀଧାରିଣୀ, ଅଂସ—କାନ୍ଧ, ବାସୁଡ଼ା—ନାଗଣୀ, ବଶଂବଦ—ଅଧୀନ ।

୪୭ । ଟୀକା—ଭଣା—ଅଳିତା, ଘନତା; ମିଳନ—ଭ୍ରମର, କଳପିକ-ରୁତ—କୋକିଳର ମଧୁର ଗୀତ, କଳନ୍ଦିନୀକୂଳ···ନିଳୟବଳୟେ—ଯମୁନା କୂଳବର୍ତ୍ତୀ ବକୁଳବୃକ୍ଷମାନଙ୍କର ମନୋହର ଲତାମଣ୍ଡପରେ, ସୁରଭି ସୁଷମା—ସୌରଭପୂର୍ଣ୍ଣ, ଉଦ୍ଭ୍ରାନ୍ତ—ଶୂନ୍ୟ, ପଦ୍ମଗନ୍ଧନଅପହ—ଭ୍ରୁଭଙ୍ଗ, ଲଳିତ—କୋମଳ, ଇଟା—ଦୃଷ୍ଟିର ଅବରୋଧ, ତଟୀ—ତୀର, ମୂଳ; ବ୍ରଜବଧୂବୃନ୍ଦ···

ଠାରୁ ଜଣାଯିବ । ୪ । କିଶୋର ଅରୁଣ ପଙ୍କଜ ଚରଣ ସ୍ତନେ ଲଗାଇବା ତା ଭୁଲେ ଯାଇବା, ବ୍ରଜବାସବୋଦ୍ଧା ସମୁଦାୟ ମହାଧନ୍ୟ ମୂର୍ଦ୍ଧନ୍ୟରେ ଗଣାଯିବା । ୫ । ଅଷ୍ଟଦୁର୍ଘଟତ ଘଟକେ ଗୋ ସୁଦନ୍ତ ପୁଲକ ହୃଦୟେହ ଯୀପୂତପ୍ରବାହ, ବଇଶାଖ ରୁକ୍ମାରଜନୀରେ ଏକା ଛଣା ରଙ୍ଗ ପର ଜଣାଯିବ । ୬ ।

(୪୮)

ରାଗ—ତୋଡ଼ି, ଝୁଲା

ଦେଳାସ୍ତ୍ରବାଣୀ, ଦେବଳ ତୋତେ ଯିବା ଜଣା ରେ,
ଛଣିସ୍ତୁ ଧନେ ପ୍ରାଣ କିଣା ରେ । ପଦ ।

ନେତ୍ରାନ୍ତ ଖେଳସ୍ଥିତ, କରାଇ ମିତସ୍ମିତ, ବିବେକ କଷ ଦେଲୁ ବଣା ରେ । ୧ । ଧରଣୀ ଅଗମ୍ୟ, ସରସ ଗିର ଦମ୍ଯ, ପରୀପିବାର ସରପଣା ରେ । ୨ । ଦରବନ୍ଧି ସୁନ୍ଦର, ଦରହାସ ମଧୁର, ସରସ ଗିର ପଦେ ଶୁଣା ରେ । ୩ । ତରୁଣୀମଣ୍ଡ ଗଣେ, ଅରୁଣାଧରୀ ମୋତେ, ତୋ ଦାସୀ-ଗଣନାରେ ଗଣା ରେ । ୪ । ମୁଁ ଏହି ଅଭିଲାଷେ, ଶିବ ଶିବାଙ୍କ ପାଶେ, କରୁଥାଏଟି ଜଣାମଣା ରେ । ୫ । ଗୁଣେ ଲାବଣ୍ୟବତୀ, ଯାଣେ ସ୍ୱବତୀ ରତ, ଭୂଟେହେଁ ତୋ ଠାରୁ କିଛି ଉଣା ରେ । ୬ । ବୋଲେ ଶ୍ରୀଜଗଦେବ, ତୋ-ସ୍ନେହୁଁ ମନୋଭବ-ମନ୍ତ୍ରେ ମାଈ ପାରେ ଠଣା ରେ । ୭ ।

(୪୯)

ସଙ୍କ ହୋଇ ଆ ରେ, ଗଜରାଜଗତି ଅଙ୍କ

ରଙ୍ଗନା ଅଯିବେ ସଙ୍ଗୀତଲୋଭ୍ରଲଶ୍ୟାମ ବ୍ରଜସୁବରାଜ । ପଦ ।

ସୁନା ଲଡ଼ାରେ ମୀନା ପରି କଲା ହିନ ଶାଢ଼ୀ ଟେରୁ ଯିନ୍ଧ; ବଳା-ପଦ୍ମମଣି ନାଲ କୁଣ୍ଡଳରେ କଳାପ କମର ବାନ୍ଧି । ୧ । ପୁଣ୍ଡରୀକବର-

---

ଗଣାଯିବା—ବ୍ରଜବାସୀମଣ୍ଡଳୀ ମଧ୍ୟରେ ଅତି ଧନ୍ୟ ବୋଲି ପ୍ରଥମେ ପରିଗଣିତ ହେବା । ସୁଦନ୍ତ—(ସମ୍ବୋଧନ) ସୁନ୍ଦରଦନ୍ତପଂକ୍ତି ଯାହାର, ରୁକ୍ମା—ପୂର୍ଣ୍ଣିମା ।

୪୮ । ଟୀକା—ମିତସ୍ମିତ—ଈଷତ୍‌ହାସ୍ୟ, ସରସଗିରଦମ୍ଯେ—ସରସବାକ୍ୟ-ରଚନାରେ, ଦରବନ୍ଧି—କମ୍ବୁକଣ୍ଠି, ଜଣାମଣା—ପ୍ରାର୍ଥନା, ସ୍ୱରତ—ସୁରସ୍ଥିତ, ଠଣା—ଅଯାତ ।

୪୯ । ଟୀକା—ମୀନା—ସୁନା ଅଳଙ୍କାରରେ ସୂକ୍ଷ୍ମକାର୍ଯ୍ୟ, ହିନ—ସୂକ୍ଷ୍ମ, ବଳାପଦ୍ମମଣି—ଲକ୍ଷ୍ମମଣି, କଳାପ—କାଞ୍ଚୀଦାମ, ପୁଣ୍ଡରୀକ—ଶ୍ୱେତପଦ୍ମ,

ସ୍ତନେ ଇନ୍ଦୀବର ସ୍ତବକୀ ଲଜ୍ଜାଇବାକୁ; ମର୍ଦ୍ଦିବା କଣ୍ଠେ ତାପିଞ୍ଛେ କନକ-ମଞ୍ଜରୀ ମିଳାଇବାକୁ । ୨ । ମସାରମଣି ହେମହାରସମୂହ ମିଶିବାକୁ ଲୁଣ୍ଠିବାକୁ; କରବୁଲ ପୟୋଧରେ ରତିବର ତୁଲେ ଅଟେ ସୁଟିବାକୁ । ୩ । କୁଞ୍ଚାଳମ୍ବୁ ଝଷଧ୍ୱଜ କେଳିରସ କୁଞ୍ଚାଇ କୁଞ୍ଚିତ୍ତ ପତ୍ରୀ; କଞ୍ଚୁକାସୃତାଶିରେ ଗଞ୍ଜାଇ ଲଲାମ ତା ପରେ ପୁନ୍ନାଗଗୁଚ୍ଛ । ୪ । ଦେଖି ଯେ ଜଗୁରୁ ନେତ୍ରେ ଅନ୍ୟେ-ମାନେ ସୁଖୀ ହୋଇ ଜୀବବାକୁ; ଧୂର୍ତ୍ତେ ତ ବୁଦ୍ଧିଙ୍କ ଜୀବ, ଜୀବବନ୍ଧୁ ପିବ ମଧୁ ପିଇବାକୁ । ୫ । ଶ୍ରୀ ଲଲିତାଙ୍କ କଳା ଭାମରସ ଭଞ୍ଜାଇଲେ ଦେବୀ ସ୍ନେହେ; ସେ ସମସ୍ତେ କର ବନ୍ଦନାକୁ ହରିଚନ୍ଦନ ଭୂନାଥ କହେ । ୬ ।

(୪୦)

ରାଗ—କାମୋଦୀ

ତେଣ୍ଟାରେ କାଶି କାଶି ପଶିଲି ରେ, ଘଣ୍ଟାଇବ ପଥ ମୁଁ ଛାଡ଼ିଲି ରେ ।
କଣ୍ଟା ନାହୁକ ଗାନ୍ଥୀ, ସଂସାର କ୍ଲେଶ-ଧାନ୍ଥୀ, ବଣ୍ଟା ନେଇ ମୁଁ ବୋଲି ଅଛିଲି ରେ । ପଦ ।

ମସୃଣ ଘନସାର, କୁପଳ ଶୀର ସର, ବନା ତ ପିଚୁମର୍ଦ୍ଦ ହେଉଛିଲି ରେ, ହଂସକୁକ୍ଷିମଯୂର୍ଣ୍ଣସ୍ଥଳ-ଖେଳ-ସଂହତି, ନୋନୁ ଦୁର୍ଗନ୍ଧ ଗରେଣି ଭୁଞ୍ଜିଲି ରେ । ୧ । ଦେବପ୍ରାସାଦମତ ଜନମିବାକୁ ଶାନ୍ତ, ବଲ୍ମୀକ ଦେଖି ଭର ଯୋଡ଼ିଲି ରେ, କର୍ମଠ ଧର୍ମଦାସ ସାଗର ବାତ୍ସମ୍ପ୍ରଶ ଶୀତ୍ୟଜିବାସ ବେଶ ପୋଡ଼ିଲି ରେ । ୨ । ଜମ୍ବୁହୃତପ୍ରେରିତ ଦାମ୍ପୋଳ ଦୁହାଘାତ ବଞ୍ଚାଇବାକୁ ଗୁଣ ଅଢ଼ିଲି ରେ, ସମ୍ଭାଳିବାକୁ ବଳ ନୋହିବାରୁ ଦେବନ୍ତ କରତଳେ କପାଳ ଚାହିଁଲି ରେ । ୩ । କୁଂସୁଲି ଡୁଲ୍ଲିଡଲି ପାଦେ ଦେଇ ଅଳ୍ପ ସ୍ୱେଦଙ୍କ ପଦ୍ମ ଉଟଳ ଝଡ଼ିଲି ରେ, ରାଧାରମଣ ଘନଶ୍ୟାମ ବୋଲିବା ଜନ ଦେଖି ସଙ୍କୋଚେ ଦାନ୍ତ ଭିଡ଼ିଲି ରେ । ୪ । ସମ୍ଭାଷଣ ନ କଲି ଉମ୍ଭାସନ୍ଧିଗବାକ୍ଷି-

---

ଇନ୍ଦୀବର—ନୀଳପଦ୍ମ, ତାପିଞ୍ଛ—ତମାଳ, ମସାର—ଇନ୍ଦ୍ରନୀଳମଣି, କରବୁଲ (କରିଳ)—ଗୋଲ, ରତିବର—କନ୍ଦର୍ପ, କୁଞ୍ଚାଳମ୍ବୁ—କୁଞ୍ଚିତକେଶ, ଝଷଧ୍ୱଜ—କନ୍ଦର୍ପ, କଞ୍ଚୁମୃତାଶୀ—ପଦ୍ମପରି କସ୍ତୁରୀ ଲେପନ ସାଧାର, ଲଲାମ—ଭୂଷଣ, ଗୁଚ୍ଛ—ପୁଷ୍ପଗୁଚ୍ଛ ।

୪୦ । ଟୀକା—ତେଣ୍ଟା—କଣ୍ଟାଳ; ଘଣ୍ଟାଇବପଥ—ରାଜମାର୍ଗ; ଗାନ୍ଥୀ—ପାନ୍ଥଜନ ପଥ; ସଂସାରକ୍ଲେଶଧାନ୍ଥୀ—ଭୁଲିବା କ୍ଲେଶସମୂହ; ଘନସାର—କର୍ପୂର; କୁପଳ—ପଣା; ପିଚୁମର୍ଦ୍ଦ—ନିମ୍ବ; ହଂସକୁକ୍ଷିମଯୂର୍ଣ୍ଣସ୍ଥଳଖେଳସଂହତିକୋଳ—ପ୍ରସ୍ତୁତ ହଳଦ ଗୁଣ ବାହାରସ୍ଥଳରେ କ୍ରୀଡ଼ା କରିବାକୁ ଅବକାଶ ନ କରି;

ଦେବତାଙ୍କୁ ଦୁଃଖୀ ଦେଖି ଡାକିଲ ରେ, ଗୁମ୍ଫିରେ ଅଶ୍ଳାଘି କରନ୍ତ ବନ୍ଦୀର୍ଦ୍ଦାସୀ-ମାନଙ୍କ ଅଙ୍କସ୍ଥଳେ ଡାକିଲ ରେ । ୫ । ବନ୍ଧୁ କ୍ଷମାପରଶୀ ହୋଇ ଅନ୍ୟା-ଭିଳାଷୀ ଅରଣ୍ୟରେ ପଶି ମୁଁ ରହିଲି ରେ, ଭବେ ଦ୍ଵିଜଅର୍ଯ୍ୟମା ମୁଁ ଦୋଷ କଲେ କ୍ଷମା ହେବ ନାହିଁ କି ବୋଲି ବାହିଲି ରେ । ୬ ।

(୫୧)

ରାଗ—ପୂରବୀ

ଅରୁଣଥିବାର ମାଁ ଜି, ବରଣୀ ଧାଅନ୍ତି ମନ୍ଦ ଦେହୁ ଲୁଚେ ପଲ୍ଲବ
ପ୍ରଫୁଲ୍ଲକାନ୍ତ । ପଦ ।

ମନ୍ଦ ସଞ୍ଚରିବା ଯାଏ ଗୃହବାଣୀ ଭଣି ଦୂତୀପାଣି ଧରି, ମନ୍ଦ ସଙ୍ଗ-ଯାଏ ଭଜନା ଅଶାରେ ଅନୁସରି ଅନୁସରି । ୧ । ମୁରଲୀ ବଜାଇ ନାଚ ନାଚ ଯାଇ ସଙ୍ଗଅଙ୍କୁ ଲାଗି ଲାଗି, ଦେଶ ହୋଇ ନନ୍ଦ ନନ୍ଦାଉଦ୍ଦବନ୍ଦବନଦାନ୍ଦ କରି କରି । ୨ । ଭୁଲିଥିବା ମାର୍ଗ ଚରଣଲକ୍ଷିନ ବାଲି ଗଜରେଚେ ଟୋଳା, ଦେଇ ଶତ ଚୁମ୍ବ ପୁଲକାବଲମ୍ବ ହୋଇ ଶିରେ ବୋଲି ବୋଲି । ୩ । ଡୋଳେ ତ ଗୋଚର ସେହି ଶିଶୁରର ସେତେଭେଲୁଚେ ସକଥକ୍ସ, ଭରେ ଦେଇ ମଞ୍ଜୁ କୁସୁମପୁଞ୍ଜରେ ସଜାଡ଼ି ସଜାଡ଼ି ହସ । ୪ । ପରସନ ହେବା ନୋହିବା ସନ୍ଦେହୁଁ ପରଶନ ଦେଖି ଦେଖି, ଅମ୍ଳାନ କେତକୀପ୍ରସୂନ ଦଳରେ ପ୍ରେମଲେଖ ଲେଖି ଲେଖି । ୫ । ଦେବବାଣୀ ଶୁଣି କହିଲେ ମିତଣୀ ଅସ୍ତଦୁର୍ଗ ନାଥ ଦେବାଲେ, ହେଲେ ହେଲେ ବାମ ଭ୍ରମ ଲଭି ପ୍ରେମ କୃତାର୍ଥ ସେ ଶ୍ୟାମ ଭୁଲେ । ୬ ।

ପ୍ରାସାଦ—ମନ୍ଦିର; ବଲ୍ମୀକ—ହୁଙ୍କା; ସାକ୍ଷର—ବେଦଜ୍ଞ, ବିଦ୍ୱାନ୍; କର୍ମଠ—କର୍ମକାଣ୍ଡନିପୁଣ; କେଶ୍ମ—ଗୃହ; ଜମ୍ବାହିତ—ଇନ୍ଦ୍ର; ଦମ୍ଭୋଳି—ବଜ୍ର; ବନ୍ଦୀଦେବୀ—ଚୋମଲାଙ୍ଗୀ; ଭରତ—ବ୍ରହ୍ମା; ବନ୍ଦୀର୍ଦ୍ଦାସୀ—ଗୃହବାସୀ; ଅର୍ଯ୍ୟମା—ସୂର୍ଯ୍ୟ ।

୫୧ । ଟୀକା—ପଲ୍ଲବ ପ୍ରଫୁଲ୍ଲକାନ୍ତ—କଷ୍ଟୁରି ପ୍ରଫୁଲ୍ଲକାନ୍ତ; ମନ୍ଦ ସଙ୍ଗ-ଯାଏ—ଦେହସୁଗନ୍ଧି ଯାଏ; ସୌଧ—କୋଠାଘର; ଚରଣଲକ୍ଷିନ ବାଲି—ପାଦଚିହ୍ନ ଲାଗିଥିବା ଧୂଳି; ପୁଲକାବଲମ୍ବ—ରୋମାଞ୍ଚାବଲମ୍ବୀ ଅର୍ଥାତ୍ ରୋମାଞ୍ଚିତ; ମଞ୍ଜୁକୁସୁମପୁଞ୍ଜରେ ସଜାଡ଼ି ସଜାଡ଼ି ହସ—ସୁନ୍ଦର ଫୁଲମାନଙ୍କଦ୍ୱାରା ଫୁଲତୋଡ଼ା ସଜାଡ଼; ପରଶନ ଦେଖି ଦେଖି—ପ୍ରଶ୍ନ ଦେଖି ଅର୍ଥାତ୍ କୌଣସିମତ ଗଣନା କରି କରି; ପ୍ରସୂନ—ଫୁଲ; ବାମ—ପ୍ରତିକୂଳ ।

(୫୨)

ରାଗ—ପୂରବୀ

ହେ ସଙ୍ଗାତ, ସମ୍ଭାଳି ନ ପାରେ ଅଙ୍ଗ,
ଅମ୍ଭୋରୁହାକ୍ଷର କଳା କଟାକ୍ଷର ଦମ୍ଭୋଳିରୁ ବଡ଼ ଦାଉ । ଘୋଷା ।

ଦୂରରୁ ପଡ଼ି ଭୁଲାଇଟାଏ ହୃଦରେ ଲେଖିଲେ ନ ଦେଖେ ଅନ୍ତ, ମରମରେ ପଶି ଦରମଗ୍ନ ଭଳେ ସରସ ମୁରସ ଟୋକୁ । ୧ । ଶରଦ ନ ଥାଇ ଶ୍ରୁବଧ କରାଇ ସେ କି ରତି-ରଣ-ସାଧୁ, ମିଥ୍ୟା ଛାଇଲା ପିଆଦା ପରାଏ ମାରେ ହିଁକେ ଅସ୍ତ୍ର ଯାଉ । ୨ । ନବଘନ ଅଙ୍ଗ ବିଶେଷ ତରଙ୍ଗ ରଙ୍ଗ ଦେଖେ ଦାଉ ଦାଉ, ସୁଦନ କୁନ୍ଦନ କରାଏ ଦୁହିଁଙ୍କ ଥରେ ଅନାଇଁ ଅନାଇଁ । ୩ । ଚଲେ ଦେଖିଲେ ଜାତ ମନ୍ଦକୁ ସମସ୍ତ ଚିଟି ଲୁଟି ଲୁଟିଯାଉ, ଗଜପତି କୃଷ୍ଣ ଦୁଅ ତାଙ୍କ ଦାସୀ ପିଣ୍ଡେ ପ୍ରାଣ ଥାଉଁ ଥାଉଁ । ୪ ।

(୫୩)

ରାଗ—ତୋଡ଼ି ସାରଙ୍ଗ

ହେ ସଜନେ, ମଞ୍ଜୁଳଗଲେଲେଡ଼ି ଜାବ ।
ମଞ୍ଜୁଳ ନ ପିବା ଜବାଅଧରକୁ ଅନୁରାଗରେ ଦେଇ ନେଇଛ । ଘୋଷା ।

ସେହି ନାକ ଚୂନା ତା ଶୀତଳ ପିବା ଜଡ଼ିତ କନ ଧ୍ୱନିମାତ୍ରେ, ଯା ଲେଖାରୁଁ ମୁହାସୀ ନୁହନ୍ତି ବାସି କୁସୁମମାଳା ପ୍ରଭାରେ । ୧ । କୁଟେବର-କୁମରଦୂଷ୍ଟ ମୁରପୁର ଗଣିକାକୁ ପରି ଧରି, ରସବଶ ହେଲ୍ଲ ଜନ ଯିନା ରଙ୍କ ଦାଶବଦନର ପରି । ୨ । ତାଙ୍କୁ ରୁହିଁ ମୁଖ ବଡ଼ କି ତା ମୁଖ ଦେଖା ବଢ଼ ବାଙ୍କୁ ବାଙ୍କୁ, ମଧୁର ଅଧର ପିଇ ପୟୋଧର ଉପରେ ଦେଲ ଭାଙ୍ଗୁ ଭାଙ୍ଗୁ । ୩ । ଅର୍ଭକ ଗର୍ଭିକ କେତକୀ ଦଳରେ ପ୍ରେମଲେଖ ଚଳୁଁ ଚଳୁଁ, ହେବ ସତେ ବାଧ ସେ ଥିବା ସନ୍ଧ୍ୟ ଗବାକ୍ଷରେ ଝଳୁ ଝଳୁ । ୪ । ଅଷ୍ଟଦୁର୍ଗ ନାଥ ବୋଲେ ମନୋରଥ ତା ଘନା ଅନେକ ଭାବରେ, ଭାଗାରୁ ନିଶ୍ୱାସ ନ ଲଭ ଚ ନାଶ ଯାଉ ମାର ଉଲୁଅରେ । ୫ ।

---

୫୨ । ଟୀକା—ଅମ୍ଭୋରୁହାକ୍ଷ—ପଦ୍ମନେତ୍ର, ଦମ୍ଭୋଳି—ବଜ୍ର, ଅଙ୍ଗ-ବିଶେଷ ତରଙ୍ଗ ରଙ୍ଗ—ଅଙ୍ଗର ବିଶେଷ ଲାବଣ୍ୟ ମାଧୁର୍ଯ୍ୟ ।

୫୩ । ଟୀକା—ମଞ୍ଜୁଳ ନ ପିବା ଜବା ଅଧର—ଅମ୍ଲାନ ଜବାଫୁଲ ପରି ଅଧର ଯାହାର, ଅର୍ଭକ—ଶିଶୁ, ଉଲୁଅର—ଖଣ୍ଡା ।

(୫୪)

ବୃତ୍ତ—ସିନ୍ଧୁକାମୋଦୀ

ଗୁଣନିଧି ଲାବଣ୍ୟଲହରୀ ରେ, ମୋ ପ୍ରାଣଟି କାହୁଁ ଲଭୁ,'

ଧୈର୍ଯ୍ୟ ଅବଧାନେ ଯେବେ ହେଲେ ଧ୍ୟାନେ ଅଛୁ ମୋତେ ଅନୁରକ୍ତ । ପଦ ।

ଲୀଳା ସଙ୍ଗଥରେ ଅଧରୁଁ ଥିଲୁ ତ ବିକାଶ ମଧୁର ଗାନ, ହରିଣାଙ୍କ ବିମ୍ବ ଶୁଣିଁ କଣ୍ଠ ବିମ୍ବଅଧରୀ ହେଲୁ ମଗନ । ୧ । ଶଶାଙ୍କନାଦାସ ଗ୍ଲାନି କର ଗଣ ଭଲେ ଶ୍ରୀମୁଖ ଅଶ୍ରୁ, କମଳ ବଦନ ହେବ ସଲଜ୍ଜିନ, ବୋଲି ଲଭିଲୁ କି ରସୁ । ୨ । ପଲକେ ପଲକେ ମୁଁ ସିଷ୍ଟୁକ ଅକେ ଲାଖି ନୋହୁଥିଲେ ଛିତ, ଏହୁ କାଶାବର ଯିଠଲ ଲୁଧର ବୋଲି ହେଲୁ କି ଭଳିତ । ୩ । ଭରଭରତର ଅଙ୍ଗ ପଥର ଦ୍ରବାଏ ମୋ କଣ୍ଠଧ୍ୱନି, ପୀୟୂଷ-ମୃଦୁଳ କାଧୁର କି ବଳ କାଳୁଖ ହେଲୁ କି ଭୁଣି । ୪ । ଅସ୍ତୁଦୁର୍ଗ- ପଥ ବୋଲେ ଗଜଗତି ନ କର କପଟ ଲେଶ, କହ ଚନ୍ଦ୍ରାଲୋକ ଲୁ ହେବାକୁ ଯୁକ ହୁଏ ସନ୍ଦେହ ଅଶେଷ । ୫ ।

(୫୫)

ରାଗ—ଏମନ କଲ୍ୟାଣ, ତାଳ—ଅଡ଼ତାଳ

ଗଜଗତେ ଏ ଜଗତେ ତୁ କାହାର ଉପମା ହୋଇ ରେ । ପଦ ।

ନୟନ ମୋର ଏ ଲୁବ୍ଧକରେ, ମନ ନାଗ ନାକ ଦ୍ୱିରେଫରେ, ବୁଲୁଛି ସେ, ଭୁଲୁଛି ସେ, କାହିଁ ନାହିଁ ଛୋଡ଼ ପରି ରେ । ୧ । କି ତପ କରୁଛି କେତେ ଯୁଗ, କୋକନଦ କି ତୋ ପଦଯୁଗ, ଗୁହାସି ରେ, ଯାହା ଶିରେ, ଧରୁଅଛି ବସୁଧରୀ ରେ । ୨ । ମୁଖ ସିତପକ୍ଷଦଶୀପତି, ଲାବଣ୍ୟ ନୀଳାମ୍ବର ଶୁଭ୍ର, ଗେଡ ଭଙ୍ଗୁ, ଶେଷ ନୋହୁ, ହୋଇଅଛୁ ତ ଅଧୁରୀ ରେ । ୩ । ସୁରସିଂଧରବରବରୋରୁ, କରସିଜକୁମ୍ଭ ହାଲା ତୋର, ନବତନୁ, ନବତନୁ, ଲତା ଲାଜି ଯିବ ପରି ରେ । ୪ । ବନ୍ଧୁଜୀବ-ବନ୍ଧୁ ଦନ୍ତବାସ, ବନ୍ଧୁ ହେବାବେଳେ ମନ୍ଦହାସ, ପୀୟୂଷର, ସରସାର, ସ୍ୱାଦୁ

୫୪ । ଟୀକା—ହରିଣାଙ୍କବିମ୍ବ—ଚନ୍ଦ୍ରମଣ୍ଡଳ, ସଲଜ୍ଜିନ—ଲଜ୍ଜାଯୁକ୍ତ, ପୀୟୂଷମୃଦୁଳ—ଅମୃତ ଠାରୁ ହେଉଛୁ ଅତି କୋମଳ, ଚନ୍ଦ୍ରାଲୋକ କର—ଚନ୍ଦ୍ର ଦର୍ଶନ କର ।

୫୫ । ଟୀକା—ଗଜଗତେ—ଗଜଗମନେ, ନାଗଲୋକ—ପାତାଳ, ନାକ—ସ୍ୱର୍ଗ, ସିତପକ୍ଷଦଶୀପତି—ପୂର୍ଣ୍ଣଚନ୍ଦ୍ର, ନୀଳାମ୍ବର—ସମୁଦ୍ର, ଅଧୁରୀ—ଅସମ,

ପ୍ରାଣ ଯାଏ ଧସିରେ । ୫ । ଏ ଶୋଭା ଦେଖିଛୁ ଯେଉଁ ଅଙ୍ଗ, ସେଥୁ ସେଥୁ ସିନା ତହିଁ ସାକ୍ଷୀ, ଗିରେ କସ, କହୁ ଶେଷ, ହେବ ମୋ ଦୁଃଖ-ପାସୋରି ରେ । ୬ । ଅଷ୍ଟଦୁର୍ଗେନ୍ଦ୍ର ସେଭାଳେ ଭଜେ, ଶ୍ୟାମ ଗିରେ ସପ୍ତଶମ୍ଭୁ ମନେ, ବସି ମଥା, ଯୋଡ଼ି କଥା, ନ କହୁଲେ ସମ୍ମାଧରି ରେ । ୭ ।

(୫୨)

ରାଗ—ଏମନ କଲ୍ୟାଣ, ଅଡ଼ତାଳ

ସଦାଶ ସନା ମୋ ନବୀନା ସ୍ୱେଶ କପାଳେଁ କହୁଲ ରେ । ପଦ ।

ସେଲାଭ ନାଗରୀ ମେଳେ, ଖଞ୍ଜନଗଞ୍ଜନ ଗଲ୍ପବେଳେ, ମୋ ଅଙ୍ଗୁ ଫେର ଥରେ ହେଲେ ମୋତେ ନ ଗୁହିଁଲୁ ରେ । ୧ । ମନୋହର ବେଶ ପାଇଁ, ସୁମନସ ଖୋଜା ହେଲି ନେଇ, ତା ନ ସେନା ଗାବଧନୀ ମଥାପୋଡ଼ି କହୁଲ ରେ । ୨ । ଦିନେ ବସି ସଖୀ ସଙ୍ଗେ, ହସୁଥିଲୁ ଭାଳ ନାନା ରଙ୍ଗେ, ସେ ସମୟେ ମୋତେ ଦେଖି ହସି ଲଜ୍ଜିତ ହୋଇଲୁ ରେ । ୩ । ତା ପ୍ରୀତି ଲଭିବା ପାଇଁ, ଲଭେ ନ ମାନଇ ଫୁଲଧନୁ, ସେ କଷଣ ସହ ବୋଲି ବାହୁ ଏହା କି ଲହୁଲ ରେ । ୪ । ନ ସହୁ ମୋର ତ ଶିରୀ, କି ବାରୁଛ ସେ ତ କୋପକର, ମୋହର ଅନ୍ତରେ ଦର ଢାଳୁ କି ଅବା କହୁଲ ରେ । ୫ । ବୋଲେ ଅଷ୍ଟଦୁର୍ଗନାଥ, କି କରିବା ନ ଧଣିଲ ପଥ, ଗୁହୁଁ ଗୁହୁଁ ଦାଶଦାସ ଭାବ ଅନ୍ଧାର ପିନ୍ଧିଲୁ ରେ । ୬ ।

(୫୩)

ରାଗ—ତୋଡ଼ି

ଅବେ କୁରଙ୍ଗୀଦୃଶା, ଅଙ୍କ ଲାଗି କି ହେବ ତୋ ଦଶା ରେ । ପଦ ।

କୁଳ ପଙ୍କ ରୁ ସନ୍ତରିଲେ ମୃଦୁଲ ତୁଲୀ ଉଲପରେ ସତେ, ପୁଷ୍ପ ତୁଲେ କି ଟଳିବ ହଂସାବଳୀରୁ ସମସ୍ତାଙ୍ଗେ ।୧। ନୂତନଦଣ୍ଡୀ କ୍ରୀଡ଼ିବ ଯୌବନ ରୁ ତ ନ ଜାଣୁ ସନ୍ତଲେ, ପଣ୍ଡୁଅ ହେବୁ କି ସେ ଭାବ ଅମଳ ମନ୍ଥୁଳନ ସୁଧା ଭୁଲେ । ୨ । ଗମ୍ଭୀରଳତା ତୋ ନ ଜାଣେ ଜନମୁ ପରବସ୍ତୁଜାତ ପୀଡ଼ା, ବାରିଗଲେ ଲମ୍ବି ସହୁରୁ 'ହେବୁ ସେ ଅବଳା ଭୁଜ-

---

ସ୍ତବକିଶର—ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତ, ନବତନୁ—ହେ ନୂତନାଙ୍ଗି, ଦକ୍ଷୁବାସ—ଅଧର, ବନ୍ଧୁଜବନ୍ଧୁ—ବନ୍ଧୁଳିଫୁଲ ସଦୃଶ ।

୫୨ । ଚୀଭା—ସୁମନସ—ଫୁଲ, ଫୁଲଧନୁ—କନ୍ଦର୍ପ, ପିନ୍ଧିଲୁ—ଆଚ୍ଛାଦନ କଲୁ ।

କୁଞ୍ଜା । ୩ । ଛୋଟିଏ ସବଳ ଅଳଙ୍କାର ହେଲେ ଗୋଟିଏ ନ ଦେଲୁ ତୁମ୍ଭ, ପୀବରସ୍ତନାରେ ଦ୍ରୁଢେଣି ଏବେ ଗୁରୁ ପିବ ରଦବାସ ଶମ୍ଭ । ୪ । ବିଧୁବଦନା ହେଲା କିଣ ବଳଣିବ ନିଧୁବନ ପରଶମ୍ଭ, ବିଣାବ ଚରଣ ଝୁଲିଲେ ନୂପୁର ବାଜିବ ଯେ ଝୁମ୍ଭ ଝୁମ୍ଭ । ୫ । ଭରତ ଜନ୍ମ ସମସ୍ତ ମନୋରଥ ବନ୍ଧନ ଅସିବୁ ଦେଖ୍ଯ, ବୀର ରାମଚନ୍ଦ୍ର ଦେବ ବୋଲେ ମୋର ନିରନ୍ତର ଚିନ୍ତା-ଏଥୁ । ୬ ।

(୫୮)

ରାଗ—କାଫି

ଭୁଲିଲୁଟି ଅସି ଦାରକ୍ଷାସି ଅବେ ଲଗ ରେ । ପଦ ।

ନିଧୁବନବଚକ୍ଷଣା, କାଣି ହେଲା ତରୁଣୀ ଗୁଣା, ମାର ଗିର୍ଗଣାର ମୋତେ ସାରଦେଲ ଦେଖ ରେ । ୧ । ଶରଣି ଗ୍ରୁଣାଟି ବୋଲୁ, ଚରଣକଞ୍ଜ ଧଇଲି, ଲୁହିଲୁ ଯା ନାହିଁ ଧନ କାହିଁକି ଏ ଦୁଃଖରେ । ୨ । ନ ଶୁଣି ମୋ ଶୁକ୍ରବାଣୀ, ଚଣ୍ଡବେଗେ ମନ୍ତ୍ରି ପାଣି, ଛୀରୁ କି ମଣିଲୁ ମନ୍ଦା ତାଲୁଅଙ୍କ-ନଖରେ । ୩ । ଧନୁଷ୍ଟ ପଲ୍ଲବ ଭଳ, ଏବେ ତୁଳା ଲକ୍ଷ ଭଳ, ହାସ ସମୁଲ୍ଲାସ ଘରଭାଗ ବିଧୁମୁଖରେ । ୪ । ଅବେ ନବୀନ ବନିତା, ଲଗାଇଣ ପ୍ରୀତିଲତା, ଭାଙ୍ଗିପକା ନାହିଁ ସେ ଏଭଳି ସବୁ ସୁଖ ରେ । ୫ । ଅଷ୍ଟଦୁର୍ଗନାଥ ଶିରେ, କହୁନାଣି ବୁଝି ଦାବେ, ଧରଣିରକ୍ଷାର ଅସି ବିରକ୍ତ ପାଖରେ । ୬ ।

(୫୯)

ରାଗ—ଗୁଜ୍ଜରୀ

ବନ୍ଧୁ ଅବୋଧେ, ରସ ନା ଶୋଧେ, ଧନୁଷ୍ଟ ପଙ୍କଜପାଣି । ଘୋଷା ।

ଜନମଣୁ ବାଣାବଳନୀ ମୁଁ ଗୁଣା, କନ କି ନ ଜାଣୁ ଡାହା ରେ; ସୁର-ରେ ଧାରେ, ସରଳୁଟି ବାରେ, ଧନ ତ୍ରୁ ନ ବୋଲୁ ଅଛା ରେ । ୧ । ଘରଥିଲୁ ପଣ, ମୋତେ କବାଧର, ଛଟେ ତୋ ଚରଣ ଦାସୀ ରେ; ଟିକିଏ

---

୫୭ । ଟୀକା—ଲୁଳଦନ୍ତ—ଚାନ୍ଦ୍ର ସଙ୍ଗବାରେ ଲମ୍ବ ବୋଲିଯାଉ, ପଲ୍ଲୁଅ—ଝଟଝଟା, ଅମଳ—ନିର୍ମ, ଜନମୁ—ଜନ୍ମରୁ, ପରିରମ୍ଭ—ଆଲିଙ୍ଗନ, ସବଳ—ଗ୍ରଣ, ପୀବର—ସ୍ଥୂଳ, ରଦବାସରମ୍ଭ—ଅଧରବିମ୍ବ, ନିଧୁବନ—କାମକ୍ରୀଡ଼ା ।

୫୮ । ଟୀକା—ନିଧୁବନବଚକ୍ଷଣା—ରତିପଣ୍ଡିତା, ଗିର୍ଗଣାର—କନ୍ଦର୍ପ, ଛୀରୁ—ହେ ଭୟାଳୁ, ହାସସମୁଲ୍ଲାସ—ହାସବିଳାସ, ବୁଝିଦାବେ—ଅଳ୍ପବୟି ।

ସ୍ୱକଳା, ହେଉଛ ନାହିଁ କଳାକୁନ୍ତଳା ନୂଆବୟସୀ ରେ ।୨। ଅଲକାଳି ଚୋରେ, ବନ୍ଧ୍ ରେଖରେ ରେଖରେ, ଛଟିଲ୍ ତଥ ବନ୍ଧ ବାଣୀରେ; ଭ୍ରୁ ଚାପ ସଥର, ବଢିଲ ତ ଏଥର, ରଙ୍ଗ ରଙ୍ଗ ଦେଖନ୍ତେ ହସି ରେ ।୩। ସ୍ୱର୍ଣ୍ଣୀବନ୍ଧା ବେଣୀ, ଫେଣ୍ଟ ଢୋଳନ ଅଣୀ, ନ ଦେଖିଲ ମୁଁ ଶୋଷା ଶୋଷି ରେ; କୃପା ଥାଉଁ ଚିତ୍ତେ, ଉଦ୍ଧ ସଖୀ ମୋତେ, ଦେଉଲ ବସୁଥାଇ ଲୁଚି ରେ ।୪। ଦେଖେଁ ବଙ୍କ ନେତ୍ର, କି ଦୋଷିଲୁ କହ, ତୋ ମନ୍ତ୍ର ସାଜୁଛି ଗମି ରେ; ଭଗଦେବ ବୋଲେ, ଶ୍ୟାମ ଜଣାଇଲେ, ପଦ୍ମ ଦୁଃଖ ଜଳସ୍ନାସିରେ ।୫।

(୬୦)

ରାଗ—ଅଶାବରୀ

ଚନ୍ଦ୍ରମାଶାରେ, ଦେଖ ସୁଦର୍ଶନୀ ମହେନ୍ଦ୍ରକୂଟ ମୋରେ ।ଘୋ।

ଫୁଲ୍ଲବନେ କେଳିସରକୂଳେ, ନବ ପଲ୍ଲବ ଭଲ୍ଲିଳାସୁକେ, ଶେଫ ସାଜି ନାନା ପୁଷ୍ପଦଳେ, ବସିଥିଲି ସେ ରମ୍ଭୋରୁ ସମ୍ଭୋଗ ଅଶାରେ ।୧। ଏ ସମୟେ ମୋ ଜୀବନଧନ, ଘେନି ଘନ ସର୍ବାଙ୍ଗଚନ୍ଦନ, ଭେଟ ବାଜିବା ମଣ୍ଡନମାନ, ବନେ କଲି ମଲ୍ଲୀଗନ୍ଧ ଭୂଷିତ ଶୋଭାରେ ।୨। ଶଙ୍ଖକଣ୍ଠୀଙ୍କୁ ମୁଁ ଦେଖି ଦୂର, ରଙ୍କ ରତନ ଲଭିଲ ପରି, ଅଙ୍କପର୍ଯ୍ୟଙ୍କେ ବସନ୍ତେ ଧରି, ଜଣି ଅଙ୍ଗ ଅନଙ୍ଗ ମର୍ଦ୍ଦିବା ଦୁର୍ଦ୍ଦଶା ରେ ।୩। ଭିତରେ ଜମାଇ ଭାବେଜ କୁମ୍ଭ, କରୁ କରୁ ଗାଢ଼ ପରିରମ୍ଭ, ଚଳି ସହସ୍ର ଚୁମ୍ବ ଆରମ୍ଭ, ମନ ବଳିଲା ନାହିଁ ପୀୟୂଷ ପ୍ରଶଂସାରେ ।୪। ଫେଡ଼୍ ଫେଡ଼୍ ବାଳାବର ନୀବୀ, ଯେତେ ସ୍ୱର ଭା ବ ବରଣିବି, ଶାଦସନ ଭାଳେ ଯେଉଁ ଛବି, ଥାଇ ଦେଖିଲି କେଉଁ ଭାଗ୍ୟଲ୍ଲ ଏ ରସାରେ ।୫। ଝୁମି ଝୁମି ଭାମମଧ୍ୟେଲେ, ଝୁଲ୍ ଝୁଲ୍ କାଷାଭୂଷା ଲୋଳେ, ଝଲ୍ ଝଲ୍ ଝଂକାରବରଳେ, ଝିଙ୍କି ଦେଲି ସ୍ୱର୍ଗସୁଖ ମାର୍ଗକୁ ସୁସାରେ ।୬। କହେ ଅପୂର୍ବ ଶ୍ୱରହସ୍ୟ, ପରସ୍ପର ପ୍ରେମରସମୟ, ଜାଣ ହେଲା ଯାହା ସେ ସମୟ, ଝରଝର ଅପୂର୍ବ ରସ ବରଷାରେ ।୭।

---

୫୯ । ଟୀକା—ବାଣାବଳୀ (ସ)—ମଧୁରଭାଷିଣୀ; ସୁର ଶର ଧାରେ—କନ୍ଦର୍ପ ବାଣର ଧାରରେ; ଜବାଧର—ଜବାଫୁଲ ପରି ଅଧର ଯାହାର ।

୬୦ । ଟୀକା—ମହେନ୍ଦ୍ରକୂଟ—ଇନ୍ଦ୍ରଗମୀ, ଭଲ୍ଲିଳା—ଅଶୋକବୃକ୍ଷ, ମଣ୍ଡନ—ଅଲଙ୍କାର, ପୀୟୂଷ—ଅମୃତ, ନୀବୀ—କଟିର ବସ୍ତ୍ରବନ୍ଧ; ସ୍ୱରହସ୍ୟ—ଇନ୍ଦ୍ର ।

(୬୧)

ରାଗ—କଳ୍ପଣି ଶ୍ରୀ

ଚନ୍ଦ୍ର ଲୁଚିଲା, ଅନ୍ଧକାର ଘନ ପୁଣ ଧାଇଁଲା,
ରାମା ଲୁଚିଲା, ଧାମାନଳମୟ ସବୁ ଦିଶିଲା,
ବାଲା ଲୁଚିଲା, ହାଲାହଳ ଜ୍ୱାଳାମୟ ଦିଶିଲା । ଘୋଷା ।

କି କଲୁ ଅହୋ ସୁଶ୍ରୋଣି, ମୋ ପରମ ସୁଖଶ୍ରେଣୀ, ସ୍ୱର୍ଗ ବନ୍ଧକୀ ନିଃଶ୍ରେଣୀ ଛାଡିଲୁ ରେ ।୧। ଅନଙ୍ଗ ବାଣ ବରଷା ସଙ୍ଗେ ତ କୁରଙ୍ଗଦୃଶା, ସରୋଷ ଅପାଙ୍ଗଭୂଷା ମିଶିଲ ରେ ।୨। ତାର ଜାଗ୍ରତ ମୁଁ ପରି,-ତାରକୁ ଭରି ଜୁହାରି,-ତାର ନୀରସ ଉଦାର ଦୁଷିଲ ରେ ।୩। ଦେଖି ନ ଥାଇ ଏ ଭୂତ, ଘିଣାଇ ଦୁର୍ନୀତି ଜାତ, କେଉଁ ପିଶୁନ ମୋ ଧୃତ ଭଙ୍ଗିଲା ରେ ।୪। ସନ୍ତାପ-ସିନ୍ଧୁକୁ ନବ, ବାଳାସିନା ପିନା ପ୍ଲବ, ଶ୍ରୀ ବାଲ୍ମକେଶ୍ୱର ଦେବ ଭାଙ୍ଗିଲ ରେ ।୫।

(୬୨)

ରାଗ—ତୋଡ଼ି ପରଜ

ରେ କଠୋର, ଲୁଚିବାର ସିନା ଜାଣୁ,
ରସ-ଜଳଧିରେ ଅବଗାହି ଧୀରେ, ତହୁଁ ତ ସାର ନ ଘେନୁ ରେ । ଘୋଷା ।

ରମଣୀଙ୍କୁ ଜାଣି, ରସି ଯହିଁ ପୁଣି, ନ କର ପରିବାଦକୁ; ଦେଖ ଅଙ୍ଗୀକାର କରି କି ତାହାର ଅଳସ କଥା ପଦକୁ ।୧। ଜନୁ ତ ମୃଦୁଳ, କୋଟେ ତାକୁ ଅଳଙ୍କାରକୁ ନିଷ୍ଠ ନ ଅଣି; ରସିକାଙ୍କ ଶିଖାମଣି ଚେତ୍ର ଶିଖା ଶିଖି ଲୁହ କାହୁଁ ଶୁଣି ରେ ।୨। ବଳତ ଦମ୍ପତି, ହେଲେ ଯଦି କ୍ଷତ, ଦୂଷଣ ଅସେତନକୁ; ନଦୀ ସ୍ରୋତ ଅବା କେବେହେଁ ଦୋଷ ନ କରି ନିତେ କି ବେଳକୁ ।୩। ରତିଗୁଣଗଣ ଯାହାର ଶରଣ ଦେଖିଥିଲେ ତାକୁ ନେନେ; କହନ୍ତୁ କି ଲାଜ କୋଟେ ଜମି ଥାଇ ଭୂତେ ଭଣ୍ଡ ଦେବା ମାନେ ।୪। ବଳବତନ ଲାଭକୁ ଘଷି ଏବେ ରତି ପତନକୁ ବୁଲେ; ରମ୍ୟ ଶ୍ୟାମଳୁଣ୍ଠ କଠୋରରେ ଭବାବଦ୍ଧ ହାସ୍ୟଗୁରୁ ବୋଲେ ।୫।

---

୬୧ । ଟୀକା—ଅନ୍ଧକାର—ଘୁଅନ୍ଧକାର, ହାଳାହଳ—ବିଷ, ସୁଶ୍ରୋଣି—ନିତମ୍ବବତୀ, ବନ୍ଧକୀ—ଚନ୍ଦ୍ରଶାଳା, ନିଃଶ୍ରେଣୀ—ନିଶୁଣି, ପିଶୁନ—ଖଳ୍ପୁଇ, ପ୍ଲବ—ନାହା, ପରିବାର—ଲୁଚ୍ୟ ।

୬୨ । ଟୀକା—ଅସେତନକୁ—ଜଡ଼ପ୍ରିୟାବଳ୍କ, ନଦୀସ୍ରୋତ—ଦାଲ୍ଭ ଅଣ ।

(୬୩)

ପଶୁର କେ ଅଣିଛୁ ଗଜପତିଙ୍କୁ ସେ ମୋ ଏ କଳଗାତ ! ଘୋଷା ।

କି ସୁନ୍ଦର ଦରହସିତ, ଶୀତକରକର ଲଳିତ, ଦଶନବସନ ନବ ଜବାସୁମ ରୂପରେ କେ ରଖି ହେଲା ଶୋଭନ । ୧ । ଅହା ତାହା ଗୁହାଣି ଠାଣି, ବଣାମୁଖ ନ ପାରେ ଅଣି, ମଳିନ ନୋହିବା ନଳିନ ଯୁଗଳେ ଅଳି ବସୁଥିଲା ଟଳି ରହିତ । ୨ । ସ୍ମିତ ତିଳକୁସୁମ ନାସା, ମୁଞ୍ଚ ମୁଦ୍ର ସରସ ଭାଷା, ଅଳୀକ ଅଳାପି ଗୁଳ ଦେଉଥିଲା ମୃଦୁ ପଦରେ କେଳିଚ-ପଣ୍ଡିତ । ୩ । ହେମବସ୍ତ୍ରା ତଳୁ ଝୁଲୁ, ପ୍ରେମରଙ୍କ ନାଚ ଝୁଲୁ, ସ୍ତବକ ସ୍ତନର କୁଚକଳସକୁ ଗୁହିଁ ହଜାଇବେ ଯତ ମନକୁ । ୪ । ଇଷ୍ଟତମା ସଖିଙ୍କି ବସେ, ଅଷ୍ଟଦୁର୍ଗ ମହେନ୍ଦ୍ର ହାସେ, ମୋଦେ କୋଳେ ବସି ପଦେ ଭକ୍ତ ହସି ମୋ ସବତଙ୍କି ସେ ରସବନ୍ତାକ । ୫ ।

(୬୪)

ରାଗ—ପ୍ରଭାତୀ

ରସନାଥ୍ କିସ ଅତରକ ମୋହପର କାହ୍ନ ରେ । ପଦ ।

କିଙ୍କିଣୀ ତାଳକୁ ରଚୁଥିଲା, ଝୁଲି ଝୁଲି ନଥ ନାଚୁଥିଲା, ନେତ୍ର ପୁଣ୍ୟଫଳ ପାଉଥିଲା, ମୋତେ ବ୍ରହ୍ମପଦ ସୁଖ ଯାଉଥିଲା । ୧ । ଅଧୋମୁଖେ ରକ୍ତସାନ୍ତ୍ର ଥିଲା, ତା ନିକଟେ ସୁଧାସିନ୍ଧୁ ଥିଲା, ତହିଁ କଳଫୁଲ ତଳେ ଝଲମଲ ଭୂଷଣ ଝୁଲ କି ମାନୁଥିଲା । ୨ । ଅନେ ତା ଗୁହର ଲବ କାହ୍ନି, ଲବେଙ୍କ ବାନ୍ଧ ବହୁଲ କାହ୍ନି, ବନ୍ଧୁ ବନ୍ଧୁ ଗାଳ ସୁନ୍ଦର କପୋଳ-ମୁକୁରେ ମକରାଳୀ ଗୁହିଁ । ୩ । ବନ୍ଧୁ ମୋ କି ସଜ ଭଜୁଥିଲା, ଥରେ ଥରେ ନେତ୍ର ବୁଜୁଥିଲା, ଅବେ ଥରେ ଗୁହିଁଦେଇ ଲଜ୍ଜାବରେ ମଦନଦେବକୁ ପୂଜୁଥିଲା । ୪ । ନୀଳକୁନ୍ତଳ କୁଣ୍ଡଳତତ, ରଚୁଥିଲା ଅସ୍ତବ୍ୟସ୍ତ ବୃତ, ମିଶୁଥିଲା ଗଣ୍ଡ-କମଳେ ଖସିବା କୁସୁମ ଶ୍ରୀ ଉପେନ୍ଦ୍ର ଧୃତ । ୫ ।

୬୩ । ଟୀକା—କଳଗାତ—ପୃଥିବୀ; ଶୀତକରକରଲଳିତ—ଚନ୍ଦ୍ରକିରଣ ପରି ମନୋହର, ଦଶନବସନ—ଅଧର, ନବଜବାସୁମ—ନୂଆ ମନ୍ଦାରଫୁଲ, କେଳିଚପଣ୍ଡିତ—କନ୍ଦର୍ପ, ସ୍ତବକ—କର୍ଣ୍ଣାଭରଣ ହାର, ସବତ—ସୁଣ |

୬୪ । ଟୀକା—ସାନ୍ତ୍ର—ପଦ୍ମଟଙ୍କର ବା ଗୁଞ୍ଜ, ସୁଧାସିନ୍ଧୁ—ଚନ୍ଦ୍ର, ଲବ—କାନ୍ତି, କପୋଳମୁକୁର—ଗଣ୍ଡଦେଶରୂପ ଦର୍ପଣ, ଭୂଷଣ—ନାସିକାର

(୨୫)

ରାଗ—କଳହଂସକେଦାର

ତାର ଗିରେ କି ବିଶ୍ୱାସ, ତାର ପ୍ରେମେ କି ବିଶ୍ୱାସ,
ତାର ପରେ କି ବିଶ୍ୱାସ, ଯାର ଜାରବିଳାସ ଗୋ । ପଦ ।

ବୋଲେ ଶତ ଥର ଶପଥରେ ମୋର ଆନେ ନାହିଁ ଅଭିଳାଷ, ହୋଇଥାଏ ବୋଲି ଚନ୍ଦ୍ରାବଳୀ କେଳିନିକୁଞ୍ଜ କୁସୁମବାସ ଗୋ ।୧। ଦନ୍ତବାସେ ସଖୀ ସୁବଦନୀଙ୍କ କାନ୍ତ ଦେଖା ଭଙ୍ଗୀମିଶା ହାସ, କଥାକୁ ଶାଗୁଳ ମଥାକୁ ଛୁଅଁ ଏପରି ଯାହା ସାହସ ଗୋ ।୨। ପ୍ରଭ ହିତ ନାୟମଣିର ରମଣେତରେ ବନାଏ ମୂର୍ଦ୍ଧାଁସ, ପାଦେର ଦେଖିବା ଅପଦ୍ମ ଯା ପଦକଳଙ୍କ-ତଳ ପରଶ ଗୋ ।୩। ହୁଏ କେବେ ପ୍ରିୟ ଗିରେ ସ୍ୱବଚନ ପ୍ରକାଶି ମୋହନ ରସ, ମୁରଲୀ ବଜାଇ ଡାକେ ଯହିଁ ଯାଇ ଅନ୍ତରେ ବଡ଼ ନୈରାଶ ଗୋ ।୪। ମୁଁ ନାଗର ସୁନାଗରୀ ବୋଲି ଅବଲେପରେ କହେ ଉଲ୍ଲାସ, ସେ ପୁଣି କପଟେ ଲୁଚି ନନ୍ଦାଙ୍କଟେ ଲୁଟିଭ ପାଲଟା ବାସ ଗୋ ।୫। ତେବେ ହେଲେ ଏ କି ଗୁଣ ଧୂକ ତାର ଧନ ଜୀବନ ନିବାସ, ଅସ୍ପୃର୍ଗ-ସୁବଦନ ବୋଲେ ଯାର ଗତ ନୁହେ ପୀତବାସ ।୬।

(୨୬)

ରାଗ—ଧନାଶ୍ରୀ

ଦେଖ ଦେଖ ମନ ଘନସମ ଶ୍ୟାମଳଅଙ୍କୁ,
ଯିଏ ଦନୁ ପୂଜନା ପ୍ରାଣବଲ୍ଲଭଅଙ୍କୁ । ପଦ ।

ବରଜ ଗୋପୀଙ୍କର ମକରକୁଣ୍ଡଳଅଙ୍କୁ, ଅଖଣ୍ଡ ଚନ୍ଦ୍ରସୁନ୍ଦର ମୁଖ-ମଣ୍ଡଳଅଙ୍କୁ ।୧। ମଦଗଜଗମନକୁ କଦମ୍ବମୂଳଅଙ୍କୁ, ମଣିମାଳାଭୂଷାଙ୍କୁ ଶିଖଣ୍ଡଚୂଳଅଙ୍କୁ ।୨। ସମୁଦ୍ରଙ୍କୁ କରୁଣାର ଯମୁନାକୂଳଅଙ୍କୁ, ଗୀତ ନଟ-

---

ଅଳଙ୍କାରବିଶେଷ, ମକର—ଗଣ୍ଡଦେଶରେ ଅଙ୍କିତ ଚିହ୍ନବିଶେଷ, କୁନ୍ତଳଚୂଡ଼—କେଶସମୂହ, ଦୁକୂଳ ଫୁଲକ—ଦାଣ୍ଡିଆ ଫୁଲ୍ବା ।

୨୫ । ଟୀକା—ଜାରବିଳାସ—ଉପପତି ଭୁଲେ ଦେଖାଇ, ଶପଥରେ—ସ୍ୱଶରେ, ଦନ୍ତବାସ—ଅଧର, ମୂର୍ଦ୍ଧାଁସ—ଅଭିମାନ, ରମଣେତରେ—ଅନ୍ୟ ସଙ୍ଗୋଗରେ, ପାଦକଳଙ୍କ—ପାଦପଦ୍ମ, ଅବଲେପ—ଗର୍ବ ।

୨୬ । ଟୀକା—ସୁରବଧୂରମଣୀ—ଇନ୍ଦ୍ରମଣି, ମକରନ୍ଦଲୁବ୍ଧ—ମଧୁଲୋଭୀ ଭ୍ରମର, ଧରାଧରଧର କରେ—ଗୋବର୍ଦ୍ଧନପର୍ବତ ଧାରଣକାରୀ ହାତରେ ।

ଲମ୍ପଟଙ୍କୁ ପୀତଦୁକୂଳଅଙ୍କୁ । ୩ । ବଲ୍ଲବେନ୍ଦ୍ରନନ୍ଦନଙ୍କୁ ପଲ୍ଲବମାଳଅଙ୍କୁ, ଭଜେ କବିବର ତାହାଙ୍କର ପାଦକଳଅଙ୍କୁ । ୪ ।

(୬୭)

ରାଗ—ଶଙ୍କରାଭରଣ

ଶୁଣେ ଭଙ୍ଗିକାରାଜ, ତୋ ଦୁର୍ବାଶାପଣ ଜଣାଇବ ଆଜ,

ନାଗର ନଟବର ସୁନ୍ଦର ସଖୀ ମକରନ୍ଦଲମ୍ପଟ ତୁ ଅରବିନ୍ଦରି ସୁନ୍ଦର । ପଦ ।

ଦେଖିବା ପାଇଁ ସ୍ତନ ପୀନ କଳକଣ୍ଠ, ମଦାଳସେ ବସୁନ୍ଧରା ମଣ୍ଡଳାକୁ ମଣ୍ଡି ପରା, ଏବେ ଧରାଧରଧରା ଭଳେ ଭସ । ୧ । ଭଲ ସଖୀ ଦେଖେ ତୋତେ ହେ ଉଡ଼ିବାର, ଭଲ ସେ ଶିଖଣ୍ଡଚୂଳ ମରକତ ଅବଗଳ, ବାଳାସ୍ତ ବାହୁ ଯୁଗଳ ଭିଡ଼ିବାର । ୨ । ଅମ୍ଭେ ସିନା ପ୍ରଭୁ ବୋଲି ଭଜୁ ଭାଷ, ତୁ ଯାହା କଲେ ତା ସହୁ, କ୍ଷମା ଭଜିବେ ସେ ଭାଙ୍ଗୁ ବାମାଗର୍ବ-ତନ୍ତୁ ସାହୁ କଳାହାନି । ୩ । କି ଦେବ ମନରେ ଭୁଲୁ ନାହୁଁଇଲେ, ଜଗ ଦେବ ସେହୁ ଜାଲେ ନଟ-ମୁକୁଟଙ୍କୁ ଡାକିଲେ, ନାହୁଁଇ ସେ ରସେ ବଳେ ଭୁଲୁଇଲେ । ସ୍ବାକୁ ତନୁ-ବୋଲି ଦେଇ ସ୍ମଭିର ଅଙ୍ଗ, ଅଙ୍କେ ଚିବାପାଏ ଶାନ୍ତ ହୋଇବ ନାହିଁ ସେ ଦାନ୍ତ, ଭବଭୂଭ ପ୍ରାନ୍ତକୁନ୍ତ ଖେଳା ଦାଣ୍ଡ । ୫ । ବୋଲେ ଅଷ୍ଟ-ଦୁର୍ଗନାଥ ଜଗଦେବ, ସଖି ପଦହାସ ଶୁଣି ଲଜେଇ ଭଙ୍ଗି ଠାକୁରାଣୀ, ମନେ ଭଲେ ହେଲେ ପୁଣି ଭୃଙ୍ଗୀଭିଦ । ୬ ।

(୬୮)

ରାଗ—ହିନ୍ଦୁଳାମୋଦା

ପ୍ରାଣବନ୍ଧୁ, ଭଲ ଗରବ କାହିଁକି ରେ, ପରିବା ଚାନ୍ଦ୍ରମା ରାଗେ, ବଳାଙ୍ଗନାଙ୍କ ତୋ ଫଳ ଲାବଣ୍ୟାଦ ଗୁଣିବଣିଲୁ କହିତେ । ଘୋଷା ।

ଜଳଧିର ପଙ୍କ କି ଅବା କନକ ଶେଷ୍ଟ ଶିଶୁ ଭଲ ଫୁଲେ, କାହିଁକି ନଳର ରସାଳସା ତୋର ନେଣ ଇନ୍ଦୀବର ଫୁଟିଲେ । ୧ । ମୋ ସୁଧା ଭୁଜରେ ବସୁଧା ତଳରେ କେ ଅଛୁ ବୋଲି ଯା ଭାବେ, କର୍ଣ୍ଣେ କାହିଁ ଶୁଣି ତୋ ମୃଦୁଳ ବାଣୀବିଳାସକୁ ପରା ଲବେ । ୨ । କହନ୍ତୁ କି ମନେ ଏ ଜନ ଭୁବନେ ମୁଁ ଏକା ରଜନୀକର, ଫୁଲଶେଖରରେ ତୋ ଚରଣ ଦେଖେତ ଲାଗଇ ରଜନୀକର । ୩ । ଜଗତରେ ଏକା ମୋହର ଚନ୍ଦ୍ରକା

୬୮ । ଟୀକା—ପରିବଚନ୍ଦ୍ରମା—ପୂର୍ଣ୍ଣିମା ଚନ୍ଦ୍ର, ଫଳ—କାନ୍ତି, ଜଳଧିର—ସମୁଦ୍ରର, ରଜନୀକର—ଚନ୍ଦ୍ର ଓ ଧୂଳିସମୂହ ।

ସ୍ତୁତିର ବୋଲି ଯେ ବୋଲେ, ଭୁଜଙ୍ଗିନୀଙ୍କୁ ନିନ୍ଦିବା ହାସକୁ ଶୋଳାଇ ଦେଉଛି ଗେଲେ । ୪ । ଗୁରୁଅଷ୍ଟ ଚରିତ୍ର ଭକ୍ତଚନ୍ଦ୍ର ମୋତେ ଅନେକ ଜନଗଣମାନେ, ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ ଚରଣକଞ୍ଜ ନଖଗଣ ଶୋଭା ଶୁଣି ନାହିଁ ଦିନେ । ୫ । ଟେକିଦିଅ ମୁଖ ଏ ଗୀତିମଧୁଶାଳୀତ ହୋଇ ମଣ୍ଡୁ ଚାଲି, ନାଥ ନାଥୁଛନ ଅନେକ ବାଧାରେ ଟେକରେ ଚାହିଁ ଥାଇ ଗ୍ଳାନି । ୬ । ତୋହୋର ଏହାର ବାଛ ଏହିଗୁଣର ଭକ୍ତି ସେବା ଦେଉଛି ମୋତେ, ଅଶ୍ୱଦୁର୍ଗଧ୍ୱଜମଣ୍ଡଳୀ ଅନସ୍ୱବଣ-ଏଣ ବୋଲେ ଗୀତେ । ୭ ।

(୬୯)

ରାଗ—ସୁରଟ

ମନ ଜମି ଯା, ପିତବସନ ପ୍ରାଣଧନେ, ନୀଳପଙ୍କଜନୟନେ । ପଦ ।

ରମ୍ୟଯାନପଦ୍ମକରେ, ଦୂନି ହୃଦ ସଦାବରେ । ୧ । ଶରଣାଗତ ବତ୍ସଳରେ, କରୁଣା ସୁଧାସିନ୍ଧୁରେ । ୨ । ଦାନଜନ ବାନ୍ଧବରେ, ଶୀଳାଦି ବଣ୍ଡୀରବରେ । ୩ । ଦଳିତ କଳ୍ପତରୁଞ୍ଜେ, ଇନ୍ଦ୍ରବନ୍ଦ୍ୟ ପଦକଞ୍ଜେ । ୪ । ନିଗମ କୁଞ୍ଜ କୁଞ୍ଜରେ, ଭବ ବସ୍ତ୍ରାଳୁ ପୁଞ୍ଜରେ । ୫ । ଶ୍ଳେଷରାସୁ ଦେବ କହେ, ଦୁଃଖିତମନ ଶାନ୍ତହେ । ୬ ।

(୭୦)

ରାଗ—ମାଳବ

ସେ ମୋହନ ଦେଖୁ ରେ, ସଦ୍ଭାବ ଏ ପଦାର୍ଥ ବଖ ରେ । ପଦ ।

ନୋହେ ଅରୂପ୍ୟ ନ ରଖାଇ ଦାକ, ଅମଳ ନୋହେ ଅଛ ଜଳାଦକ, ହୋଇ ହୃଦସ୍ଥ ଅଦୃଶ୍ୟପଦାକ, ଦଜାଇ ଦିଅଇ ବାଦେବଯାକ । ୧ । ନୋହେ ଭୁବନେଶଗୋଳକକ୍ରୂର, ଦୃଶ୍ୟ ଭରାଏ ଗାଢ଼ତମ ସ୍ଥଳ, ଲଗାଏ ଦୂର୍ଗ ନୋହେ ଇନ୍ଦ୍ରାବଳ, ଲୁଡ଼ାଇ ଦିଅଇ କୁହୁଳ ଜଳ । ୨ । କୁହୁଳ ଫଣି ନୁହଇ ସ୍ଥାନ୍ତି, ଅଙ୍କରେ ପଦ ନୁହଇ ବେଣି, ଲୁଣ୍ଠି ବାରଣ ଛନ୍ଦକୁ ନ ବେଣ୍ଡି, ନ ମାନେ କାରମାସନାଶା ଫେଣ୍ଡି । ୩ । ନୋହେ ବଜ୍ରଳପ ମାନସେ ରହେ, ହେଳା ନୋହେ ଯହୁ ନ ରଖେ ଦେହେ, ଅଛ ନୋହୁ ଶୀର୍ଣ୍ଣ କରେ ବାସହେ, ସଦେହେ ଶ୍ରୀନୃସିଂହଦେବ କହେ । ୪ ।

---

୬୯ । ଟୀକା—ଜମି ଯା—ଏକାଭୂତ ହୋଇ ଯା, ପିତ—ଶୁକ୍ଳ, ରମ୍ୟଯାନପଦ୍ମକର—ଚକ୍ରଧାରଣକାରୀ ।

୭୦ । ଟୀକା—ଦୂକ—ଚେତକ, ଇନ୍ଦ୍ରାବଳ—ବେଶଗାମୀ ଦୂତ, ନଭମାସ—ଶ୍ରାବଣମାସ ।

(୭୧)

ରାଗ—ଚକ୍ରକେଳି

ବଳା ନା ସ୍ନେହ ଲଳନାଗଣରେ, ସଖିପିଡୁଛି ବଢ଼ଣା କାଗରେ । ଘୋଷା ।

ଦେଖୁଛୁ ତ ସର୍ବ କୁଟିଳ ଗୁଳି, ଭୁଜଙ୍ଗପୁଙ୍ଗବ ମୁଁ ପିନା ବୋଲି ।
ତାହାର ଅତ ପ୍ରୀତ କଳାପୀରେ, ତହୁଁ ବହୁଇ ତା କଳାପ ଶିରେ । ୨ ।
ମୁରଲୀଧ୍ୱନି ଦମ୍ଭ ଗରଜନ, ଦେଖ ସହୁବ କେନାହୁ ମୋହତ ମନ । ୩ ।
ଭଲେ ତା ସ୍ନେହେ ଅଭିଳାଷ ଲଭ, ଅସ୍ଥିର ନାହିଁଟି ବନମଲ୍ଲବ । ୪ ।
ଯାଉ ହୋଇ ସବୁପିବୁ ସଦନେ, ବଂଶୀ ଦେବ ଯେବେ ବଂଶୀବଦନେ । ୫ ।
ଜବମାଳିଣ୍ଡ୍ର ବାସୁଗୁଣୁ କହେ, ପଙ୍କ ଚରଣେ କାହା ସ୍ନେହ ନୋହେ । ୬ ।

(୭୨)

ରାଗ—ନାଟକୁରଙ୍ଗ

ଯାଉଛନ୍ତି ମା ଅଜ ନ ଯାଉ ରାଜୁ ଟାକ । ପଦ ।

ଶବେଶ ବେଶ ଶୋଭିକଲେ, ଲେଖିଣ ମୋତେ ଶୁଭୁଲକେ, ଉଳ ହେଉଥିବେ ସଙ୍ଗ ଜାଣ । ୧ । ଗଡ ଧର ଭୁଜ ଭର, ଯଢ଼ନେ ଅବଳାବାର, ସ୍ନେହ ପୀରତରେ ଏ କ ଗୁଳ । ୨ । ହଜାର ହଜାର ଯାର, ପ୍ରଣୟବତୀ ବଜାର, ତହୁଁ ହେହ୍ନ ରଖିଥିବ କାଙ୍କ । ୩ । ତ୍ରିକୁ ହୁଅନ୍ତେ ବାହାର, ତା ପଦପଙ୍କଜ ଭା'ର, ଲୁଣ୍ଠିତଲ ବହିଥିବ ଠାକ । ୪ । ଲୁଚ୍ଛାକୁ ତ ଶ୍ୟାମ-ପ୍ରୀତ,-ଲମ୍ପଟା ହୋଇ ମୋ ଶ୍ୟାତ, ନ ବହୁବ ପୁଣି ପିନା ବାକ । ୫ । ଅବଶ୍ୟ ଭ ଶାବ ଯିବ, ଦେନେଲେ ଦେବ ମନୋଭବ, ରଖିଲେ ରଖିବେ ଶ୍ରୀ ପିନାକୀ । ୬ । ଜଗଦ୍ଦେବ ଭାଷା ଶୁଣି, ଅଳି ଭାହୁଲେ ମୁଁ ଅଣି, ଏବେ ବେହଟାଇଲେ ଷ ହେଲ କ । ୭ ।

(୭୩)

ରାଗ—ଭାଟିଅସ୍ତ୍ର

ରେ ମୋ ଜୀବନ, ମୁଁ କ ମୀନ ମୀନକେତନ ତୁ ମୋ ଜୀବନ ରେ,
ମୋର ମାନସ ରାହୁଚନ୍ଦ୍ରଜୀବନ । ଘୋଷା ।

---

୭୧ । ଟୀକା—ଭୁଜଙ୍ଗପୁଙ୍ଗବ—ସର୍ପଶ୍ରେଷ୍ଠ ଓ ଲମ୍ପଟଶ୍ରେଷ୍ଠ, କଳାପି—ମୟୂର ଓ ଧରହୁଣୀ, ଗରଜନ—ହାଗପିଠି ।

୭୨ । ଟୀକା—ଶବେଶ—ନିଦ୍ରା, ଗୁଳ—ଚତୁରତା, ଶ୍ରୀପିନାକୀ—ସୁନ୍ଦର ମହାଦେବ ।

ସାକରସାର ମଧୁରସ୍ୱାଦୀ, ଭାକରବକରଦଳଣହାସୀ, ନାକ-ରମଣୀଙ୍କ ଠାକର ମାନ୍ଧିନ୍ତୁ ଚେଡ଼ା ଭର ଗରୁଠ ଧନ୍ଯ ଦାସୀ ରେ । ୧ । କୁସୁମୋତ୍ସବ ବାଟେଛନ୍ଦ ସୁନ୍ଧ, ଲାଗି ଉଦ୍ଭାରତ ଲଗ୍ନ ଲଗ୍ନ, କଳତାରତନ କଳନା ନ ପଢ଼ି କଳାନାଗଦଣ୍ଡୀ ଗେଲେ ମାନ୍ତୁ ରେ । ୨ । ସ୍ମୃତରେ ସ୍ମର ନ ପଡ଼ୁ ବୋଲି, ଛଡ଼ା ହୋଇ ମୁଁ ଯେ ଛୁଞା ହେଲି, ଝୁରିଲି ଯେ ବୋଲି ଛଳନା ହସି ମୋ ସ୍ମରକି ଉଦ୍ବେଗେ ଦେଲୁ ପେଲି ରେ । ୩ । ତୁ ଭାବୁ ଦୁଃଖପାରେ ସାସ୍ଥ କି ରେ, ବୋଲି ମୁଁ ପରୁଷେ ପ୍ରେମଚିରେ, ତୁମ୍ଭର ବୋଲିବା ଦମ୍ଭରେ ଦାଟେୟାଲି ଭଗ୍ନ ମୋ ଦୁଃଖଜିକ ଶିରେ । ୪ । ମେଲଣି ହେବା କି ନୋହେ ବୋଲେ, ମୁଁ କି ଜାଣଇ ମା ସ୍ୱାମି ଗେଲେ, ମୋ ପିନ୍ଧାବାସ ଶେଷକୁ ଛନ୍ଦଥାଇ ଅଙ୍ଗୁଳି ଅପ୍ରୁ ଚ ଚମ୍ପାଫୁଲେ ରେ । ୫ । ସ୍ମିତ ସୁଧାବିନ୍ଦୁ ବର୍ଷୁଥାଇ, ଅଧର ସୁରସ ବାଢୁଥାଇ, ଚାଲୁ ଚେଡା ଯନ୍ତ୍ରି ଦାଢ଼ୁଥାଇ, ଗୁଲ୍ମ ଗୁହାଣିକୁ ଚାହାଁ ପଢ଼ୁଥାଇ ରେ । ୬ । ପ୍ରିୟ ପ୍ରବନ୍ଧେ ମଜାଇ ମଜା, ଶିଭ ହେଜନ୍ତୁ ଦାସଭସଜା, ଗୋଟିକ ଗୋଟିଏ ସ୍ୱଣ ଲଙ୍ଘି ନଖି ବୋଲୁ ଚେ ଭାହ୍ଲିକ ଏଡ଼େ ଲଜ୍ଜାରେ । ୭ । ସକଳେ ମୋ ଦୋଷ ଗଣକୋଟି, କ୍ଷମା ନ କଲେ ମୁଁ ସଲଟି, ଅଗାଧ ଅବଧାନକୁ ଶ୍ରୀପଦେ ନଖଦାନ୍ତ ସତ କରଇଟି ରେ । ୮ । ଏ ସ୍ନେହର୍ପୀୟୂଷ ଭରଷାକୁ, ଏହି ଅନୁରାଗ ଉରଷାକୁ, କବି ସାର୍ବଭୌମ ଭକତ ବଳାଇନ୍ତୁ ଚୋଟେ ଘରଷାକୁ । ୯ ।

(୭୫)

ରାଗ—କେଦାର

କରିବ କି ସ୍ୱଜ, ଚନ୍ଦ୍ରାନନା ଆଜ, ମୋ ଅଙ୍କେ ଗରଜି ଖେଳିବାକୁ, ସମରେ ନ ଭାଜିବାର ମାନ ପାଞ୍ଚି ମଞ୍ଜା ବଳ ରଙ୍ଗି କଳାବାକୁ । ଘୋଷା ।

ମୋର ଅନଳପ ପୁଣ୍ୟଭର ତପଜଳାପ-ଫଳପବନିଶ୍ୱ ଯେ ଯୋଗ୍ୟ ରେ, ହେଲା କି ଏଥର ମୋ ମନୋରଥର ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣତ ଫଳ ଫଳିବାକୁ । ୧ । ନବୀନ ବିଳାସବାଣୀ ସେ ତ ସୀଘ ଲଭା ହୁଇ ପାଣ ମଧ୍ୟେ ତା ନିବାସ ରେ, ମୋହପାଶ ପାଇଁ ଅଛି ମୁଁ ଯେ ଭାବୁ ଜ୍କିଣୀ କାଟସ୍ୱ ଗୁଲିବାକୁ । ୨ । ଅଜନବ ନୀଡ଼ା ଭାଲେ ଗାଢ଼ ଭଙ୍ଗା ଅନୁରାଗିନ୍ତୁତ

୭୩ । ଚୀଡ଼ା—ନଖି—ସ୍ୱଣ କ ଢାଙ୍କିବାପାଇଁ ଦୁଇ ନଖକୁ ଏକତ୍ର କରିବା ।

ଲଭୁଥିବ ବ୍ରୀଡ଼ା, ଦେହର ଅନୁକୂଳ କି ଉଭୟ ଦୁକୂଳ ତଳସ୍ଥଳେ ପାଣି ଘୁଞ୍ଚାଇବାକୁ । ୩ । ଶିଶୁ-କଳାଧର-ଚୂଡ଼ାମଣିପର ଅମଳରୁ ଜ୍ଞାନ ନ ଥିବ ମୋହର, ପାରିବ କି ବାନ୍ଧି ନିଜ ସୁକୁମାର ଶ୍ରୀଅଙ୍ଗ ଲତାଟି ଲଇଁବାକୁ ।୪। ବଦନ-ବସନବିମ୍ବକୁ ଦଶନ ଅଞ୍ଚଳେ ପୀଡ଼ିତ କେହ ସୁଧାସମ, କୁନ୍ଦ-ବିକାଶନ ଧା ମନ୍ଦହସନ ଦୂରି କୋଣୁ ନେତ୍ରେ ଚୁଲାଇବାକୁ । ୫ । କେବଳ ବଳଦେବ କହିବା ନବ ନଟବର ଗାନ୍ତ ପ୍ରିୟସ୍ୱାସଙ୍ଗୋଚ୍ଛ୍ରବ, ମିଳି ସଖୀ କୁତେଇ ମୋଦେ ଭଲେ ବିଜେ କୁଞ୍ଜକୁ କୁସୁମ ତୋଳିବାକୁ । ୬ ।

(୨୫)

ରାଗ—ଅସାବରୀ

ନିନ୍ଦା ନ ଲଭ ସଖୀ ରେ, ମଦାଭିଅଦ୍ୟା ଥୀର ଅଜନ୍ମୁଖୀ ରେ ।

କୁନ୍ଦସୁନ ଶରଦିନ୍ଦୁ କିରଣଗଣ ସୁନ୍ଦରହସନ୍ତିଚନ୍ଦ୍ରଦଲଲିତମୁଖୀ ରେ ।

ଚିରକାଳରୁ ମୁଁ ତୋର, କୁଞ୍ଜ ମନ୍ଦିର, ମନ୍ତ୍ରନଦ୍ରିଷ୍ଟ କାଙ୍କର, ରୋଷାବେଶ ନିର୍ଭର, ଦୋଷା ମନେ ନ ଧର, ତୋଷାମଣି ମଖାର, କେଶାସାର ନ ସାର, ଖୁସ ଅବଭ୍ର ବିଳାସ, ନିଧ ପରିକାଶ, ଦ୍ରୁତର ଭିଭାଶ, ମଦହରହାସ, ନବ ନବ ଭାଣ, ଯୁକ୍ତ ରଦବାସବିଷ୍ଣ ଜିଜ ଦାସ ସଦ୍ଗୁଣ ଜନେ । ୧ । ମଥା ନୁଆଁଇ ନ ବସ, ଦୁଃଖେ ନ ମଳି, ନ ଯାଉ ନିଶା ଧବସ, ଅଲିଙ୍ଗନରେ ରସ, ନାଳିକନିତ୍ବାପ, ଅଣିମା ନ ପ୍ରକାଶ, ଦାସନାଶ ଅଦେଶ, ବାଦ୍ଧମୁକ୍ତ ପରିହାସ ନୟନକୁ ଘୁର ପ୍ରହରେ ଯେ ବାଣ ଜନମୁକ୍ତି ନାସାମଣିକି ବିଘ୍ନନ ସବୁ ସୁଖ ଛାଡ଼ ଥାଉ ଦେଖିବ ମୁଁ ଦେହ୍ନ । ୨ । ତେତେଡ଼ ପୀବର ପଯୋଧର, ବିଭୋଗବର, ବିନ୍ଦୁଲ ଯା ଏତେ ସବ, ସେନାଳ ପରି ଜଇ, ପାଣ୍ଡୁମଧ୍ୟ ଗୋଷ, ନାଭ୍ରି ଅଗ୍ରି-ଶିଖ, ଶିଗ୍ୟତ ସୁକୁମାର, ଭାଳ ପୃଥୁଳ ବିଶାଳ ଦୁର ହୃଦତାଳ ସୁଘଟିତ ଭାଲସ୍ତନ ତର, ଭୁଜାଳ ନ ଭବତି ଭାଳପ୍ରଭୁଷ ଭରାଳ ସ୍ମରକରବାଳ

---

୨୦ । ଟୀକା—ଅନଳଚ (ଅନଳ)—ଅଭ୍ୟୁଦୟ; ଉପକଳାପ-କଳପବଲ୍ଲଭ—ଉପସ୍ଥସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ, କଲ୍ପଲତା; ଶିଶୁକଳାଧର-ଚୂଡ଼ାମଣିପର—ଚନ୍ଦ୍ରଚୂଡ଼ଙ୍କ ଶତ୍ରୁ ଅର୍ଥାତ୍ କନ୍ଦର୍ପ ।

୨୫ । ଟୀକା—କୁନ୍ଦସୁନ—କୁନ୍ଦଫୁଲ; ଦୋଷା—ଦୋଷ; ମସାରୁବେଶା—ଲକ୍ଷ୍ମୀକାନ୍ତ ପରି କେଶ ଯାହାର; ନାଳିକ—ପଦ୍ମ; ନାଭିଲ୍ଲଶପରିହାସ—ପଦ୍ମକୁ ପରାସ୍ତ କରୁଥିବା; ଥିର—ସ୍ଥିର; ପାଶନ୍ତ—ସିଂହ; କରବାଳ—ଖଡ୍ଗ;

ବଧନେ ହେଲ । ୩ । ଶୁଣି ଶ୍ରୀମତୀ ହସିଲେ, ଲଗନ୍ଦେବ ଧରଣୀନାଥ ଭାଷିଲେ, ଦେହେ ଦୁହେଁ ମିଶିଲେ, ଆନନ୍ଦ ବରଷିଲେ, ମାରଙ୍କୁ ଦରଷିଲେ, ଭାବ ଶରେ ରଷିଲେ, ଶମ୍ବଧରମଣି ଜାମ୍ବୁନଦ କାଞ୍ଚୁ ବନ୍ଧୁ, ସୁନ ଘନ ହୃଦ୍ଧ କାବବନ୍ତୁ ଶମ୍ବରପରକଳମ୍ବ ସମୁଦାୟୁ ତନ୍ଦ୍ରବ ଦଳିଲେ ଲମ୍ବ-ଶିଳ୍ପବକ୍ତା । ୪ ।

(୭୬)

ରାଗ—ପଞ୍ଚମବରାଡ଼ି

ଜଳାବଳାହକଜ୍ଞାଳାଧଳଶଳାଲଲୁଣ୍ଠଲା ଚଳାଚଳାଗ୍ନିରୁଚନେବାଞ୍ଚଳା । ବାଳାବଳସ୍ତ୍ରରିଂକାଗରୁଷଙ୍ଗଣୀ ମଞ୍ଜୁଳା ଦଳା ଚୋଚ୍ୟୋଚନାଙ୍ଗୀ କୋମଳା ରେ, କଳାବଜ, କଳାନିଧି ଶ୍ରୀମୁଖମଣ୍ଡଳା, ଭଳା ଦେଖେ କର ମୋ ସଙ୍ଗଳା, ବାଳାହଳାହଳଶିକାଭୁଲାବରଣକୋମଳା କଳାପ ନିର୍ମଳାଢ-ବନ୍ଧୁଳା ରେ । ୧ ।

କି ମାନିବା ସୀମା ଦେଖି ପ୍ରମାଦ ମାର୍ଗ ଉପେକ୍ଷି ରମା ସମାଜମାନଙ୍କ ଶିର । ସମାନ କାନ୍ତ ଚନ୍ଦ୍ରମାମୁହିଁ ତୋ ଭ୍ରୂଯୁଗଳେ ଜମା ହେଲା ତମାଳ-ମାଳ ମାଧୁର୍ଯ୍ୟ ରେ, କ୍ଷମାନିଧି, ଶୁମାନ ମାଙ୍କ ନ ଧର ମୋରେ, କ୍ଷମାଅ-ମାସ୍ତମ୍ଭ ପଦ୍ମୋଧରେ, ରମା ଜମା ଭ୍ରୂସଙ୍ଗମା ସମାନସାଧ ମଧ୍ୟମା କମାର ମାର ମାର୍ଗ ନାଶରେ ରେ । ୨ ।

ତୃଷାବଶାମ୍ୟସୁଧାସ୍ୱସାନନା ତୁ ମୋ ଶୁଭ-ଦାଶାର ସାର-ସାମଗ୍ରୀବର । ତୁ ସାରସାକ୍ଷୀ କହନ ପ୍ରାସାଦ ସାମ୍ରାଜ୍ୟ ଦେଲ ତୁଷା-ତୁଷାରୁ ସାମର୍ଥ୍ୟ ମୋର ରେ, ରସାଳସା, ମୁଁ ସାହସ ଚରଣରେ ପଶି, ଅସାର ସଙ୍ଗରେ ନାହିଁ ବସି, ତୁ ସାଗସାରବିବେକ ତୁଷା ତୁ ସାଧୀ ତହିଁକି ରସାଅ ସାର୍ଥରେ ଥରେ ହସି ରେ । ୩ ।

ହରିପରିଧୀ ଦୁର୍ଜର ନାରିଜରାଜରେ ମୋର ପରିଭବ ଏତା କରେଲ ପିଧା । ଧରାଧରାଧିପଶ୍ଚନା ଚରାଚରେନ୍ଦ୍ରେ ତୋ ବିନା ପରିଭବ କାହିଁ ହେବ

ଶମ୍ବଧରମଣି—ଇନ୍ଦ୍ରମଣି; ଜାମ୍ବୁନଦ—ସୁବର୍ଣ୍ଣ; ଶମ୍ବରପର—କନ୍ଦର୍ପ; କଳମ୍ବ—ଶର ।

୭୬ । ଟୀକା—ଜଳାବଳାହକ—ଜଳାମେଘ, ଜଳାନ୍ତ (ଜଳାନ୍ତ୍ୟସୂ-ଶବ୍ଦକ)—ଶରତ୍‌କାଳ, ଧରାଧରାଧିପ—ପର୍ବତଶ୍ରେଷ୍ଠ ।

ଶୀନା ରେ, ଧନ୍ୟ ହଂସୀ, ଅଗ୍ରତ କୁଞ୍ଜର ମୁଁ ସୁକେଶୀ, ଖଞ୍ଜନ ନ କର ଏଡ଼େ ଆଶା, ସୁବ୍ରତ୍ନର ଜଳଜନ୍ତୁରଧର୍ମବିବର୍ଜିତସୁର ପରଶ ପାଇଲେ କି ପ୍ରଶଂସା ରେ । ୪ ।

(୭୭)

ରାଗ—ମୁଖାବରୀ

ବାଳାବର ରେ ଶର୍ବାଙ୍ଗି ତୁ ସଙ୍ଗାଳି ମୋର ରେ । ନ ଥାଇ ତୁ କୋଳେ କି ସମ୍ମତିବଳେ ଲୁହ ଦେଖିଲେ ସୁରେଶ୍ଵର ରେ । ଘୋଷା ।

ଚନ୍ଦ୍ରମା ତପନ କଳକଣ୍ଠ ସ୍ଵନ ମିଳିନ୍ଦବୃନ୍ଦ ଝଙ୍କାର ରେ । ଏବେ ମୁଁ କାନ୍ତାସ ପିଙ୍ଗୁ ନାହିଁ ଯାଇ ଦେଖିବାକୁ ତୁ ଅନ୍ଧକାର ରେ । ୧ । ସୁରଭି ଋତୁ ତା ମଲ୍ଲିକ ମଲ୍ଲି ଓ ଜାତି ତ ସେ ମୋ ତସ୍କର ରେ । ତରୁଣୀ ତୋଟେ ମୋ ଧନ କଲେ ଯନ୍ତୁଁ କରୁଣାନିଧି ଶଙ୍କର ରେ । ୨ । ଅସୁର ସୁରଙ୍କ ରମ୍ୟ ଦ୍ରବ୍ୟ ଦଙ୍କ ପଣ ଶୁଣି ସିନ୍ଧୁ କୂଳ ରେ । ମୋ ପାଇଁ ତୁ ଲଙ୍କା ଘଟନେ ଥିଲୁ କି ଲବଣ୍ୟ ପୀୟୂଷପୂର ରେ । ୩ । ସୁଲକ୍ଷଣ ବଧୂମାନଙ୍କର ମଧ୍ୟ ଥାଏ ଜାଣି ରଦାମ୍ବର ରେ । ପୂର୍ବ ଅଛୁ ତୋର ପ୍ରପଦ୍ମ ରକ୍ତାପାଶ ଥାଏ ସୁଧାକର ରେ । ୪ । ଫୁଲ୍ଲ ମଦମଥ ଗୁଳ୍ମରୁ ମୋର ଏଣିକି ଅଛ କି ଡର ରେ । ଫୁଲ୍ଲ ମଲ୍ଲିକା ତେଣୁ ଲିଳାମ ଛନ୍ଦ କି ସନ୍ତମ ସହସ୍ର ଥର ରେ ।୫। ଏପର ପ୍ରଶଂସାମୃତ ସ୍ତୁତି କଂସାହୃତ ମୃଗଗଣଧର ରେ । ଅଗ୍ନିଦୁର୍ଗପତି ଉଦିଲେ ଶ୍ରୀମତୀ ସଙ୍କୁଚିଲେ ଲଜ୍ଜାଭରରେ । ୬ ।

(୭୮)

ରାଗ—ବଙ୍ଗଳାଶ୍ରୀ

ଉମଙ୍କ ବାଜଇ ଜଗଜାପାଦେଶ ତୁ ନ ଜାଣୁ କୋଲି କପଟ; ଉଷ୍ଣ ପୀନସ୍ତନା ସେ ଗୁଣକୁ ମନା କରି ଦେଲୁ କି ଶାସିତ । ୧ । ଉଲାଗଲା ଅନୁରାଗ ସେ ତୋ ମନ୍ତ୍ର କି ଦୋଷ କର ସ୍ପର୍ଶ; ଉପ ଉପ ଶାଳ ଦରଶୁ ଅଛୁ ସେ ତୋ ନୟନ ଗଞ୍ଜିବାଟ । ୨ । ଉଦ କର ତୋର ଲୁଷ୍ଠା ଅଜଗର

---

୭୭ । ଟୀକା—କଳକଣ୍ଠସ୍ୱନ—କୋକିଳରବ, ମିଳିନ୍ଦବୃନ୍ଦ—ଭ୍ରମର ସମୂହ, ସୁରଭିଋତୁ—ବସନ୍ତକାଳ, ତସ୍କର—ଚୋର, ପୀୟୂଷପୂର—ଅମୃତ ପ୍ରବାହ, ରଦାମ୍ବର—ଅଧର, କଂସାହୃତ—ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ, ଶଶଧର—ଚନ୍ଦ୍ର ।

୭୮ । ଟୀକା—ସୁଖସଂଘଟ—ସୁଖବୃନ୍ଦ ସମୂହ, ଉଣଜପଣି—ଟାଣପଣ ।

ଗଲାଣି ସୁଖସମ୍ପତ୍; ଝାଣି ପଡ଼େ ପଦେ ବୋଲିବୁ କାହିଁକି ମନ ଭଲି ନୁହଁ ତୁମ୍ଭ । ୩ । ହସର ମିଶାଇ ଦେଲେ ନାକ ଅଙ୍ଗ ପରମ ଦାଣ ପାଉ; ଝିଣିକପଣିକଣ୍ଠୁକୁ ଦେଲି କହେ ଅଭିମନ୍ୟୁ ଧରିଯାଉ ।

(୭୯)

ରାଗ—ଆନନ୍ଦଭୈରବ

କହୁଅଛି ତୁ ମୋ ସବୁ ଭରସା, ନ କର ଦାରୁଣ ନିରାଶା । ପଦ ।
ସ୍ନେହ ପଡ଼ିଲେ ମୁନେ କହିଥିବ, ଏ ଗୁମାନ ଏବେ କରିବୁ କିବ । ୧ ।
ସୀମନ୍ତ ଶରଦ-ଭୂଷଣକର, ଅନ୍ତରଣିଯିବକୁ ଭୂଷି ନ କର । ୨ । କାଣୀ ଏ ରଜ୍ଜୁ ଷଣଦା ସରେ, ଦେଖିଲା ତାଣିଲ ଇଷଣ ଦାସରେ । ୩ । କୁଞ୍ଜ ସାଧ ନୋହିଲେ ଉପରଣରେ, ମାର ମଦନ ହୃଟିଆ ରଣରେ । ୪ । ସବୁଲୁଟି ଅଭିମନ୍ୟୁଜାଆରେ, ଅନା ଅନା ସୁନାବିରନା ଥରେ । ୫ ।

(୮୦)

ରାଗ—କେଦାର

ଶୁଭସୁଦରନ୍ଧ୍ରୀ ରେ,
କୁନ୍ଦ କୁନ୍ଦ କନ୍ଦର୍ପ ଶରମସ୍ତୁ ସର୍ପ ନ ଦାଏ ମୋ ଦର୍ପ ଲଙ୍ଘି ରେ । ପଦ ।
ରସାଳ ସାରସଦୃଶା ଲସା ମୋ ଦୁର୍ଦ୍ଦଶାରେ, ଦଶାରେ ତୋ ସ୍ପର୍ଶ ମୋ ଭରସା ରସାଳସା ରେ । ନିଶାକରମଣିକର, କିଶାଳନଦାନ୍ତର, ହସା ବାଳବରର, ମିଶା ମଧୁରତର, ପ୍ରସାଦ ପରିହର, କୃପାକୁତ ନ କର, ତୃଷା ମୋହର ହର, କୁଶାଙ୍କୁରର ରେ । ୧ । ବାଳାକ୍ଷକଳଧରିଣିକୁନ୍ତଳା ଲୀଳାବତୀ ରେ, ହଳାଆ କୁଞ୍ଜରକୁମ୍ଭସ୍ଥଳାକୃତ ସ୍ତନ ରେ, ଗଳା ନବରତନ, କଳାପ ଅନୁଦାନ, ତଳାତଳ ନୟନ, ଢଳା ରସକୁ ମନ, ବାଳାଅ ରେ ମଦନ, କଳାଣିଧି ବଦନ, ବାଳାପଦ୍ମବଦନ, ପଳାଶ୍ରୁ ଧନ ରେ । ୨ । ତଗ୍ରତର କଳୁଷଣା ଧରାଧରସ୍ତନା ରେ, ପରାଣ ଅଛି ତୁ ଦେବା କଣ୍ଠରେ ସିନା ରେ,

---

୭୯ । ଟୀକା—ଈଷ—ଭୂଷ୍ୟ, କରତୃଷ୍ଣ—କଣ୍ଠ,ଶରଦକରକୁ—ଚନ୍ଦ୍ରକରଠାରୁ, କ୍ଷଣଦା—ରାତ୍ରି, ଉପରଣ—ଗାନ ।

୮୦ । ଟୀକା—ହେ ସାରସଦୃଶା, ତୋ ସ୍ପର୍ଶ ଦଶାରେ ମୋ ଦୁର୍ଦ୍ଦଶାକୁ ଲସା ଅର୍ଥାତ୍ ଦୂର କର । ବାଳାକ୍ଷକଳଧରିଣିକୁନ୍ତଳା—ମେଘ ଅପେକ୍ଷା ଶ୍ୟାମଳ କୁନ୍ତଳ ଯାହାର, କଳାନିଧିବଦନକଳାପଦ୍ମବଦନ—ଶିବ ଶତ୍ରୁ ଅର୍ଥାତ୍ ମଦନର ବନ୍ଧୁ, କଣ୍ଠ—କଣ୍ଠ, ଅଙ୍ଗଳସ୍ତୁ ରତ୍ନ—ବାଙ୍କଗୁଣାଣୀ ।

ଧରି ରହିଲେ ମୋ ଗତ, ଘରି ତୁ ଲଳଗତ, ଦୁରିବଣରେ ନାଥ, ମରିବ ଅଙ୍ଗୀକୃତ, ଘଟିଗଲେ ଜଗତ, କରିଭକ୍ତି ଭଜନ, ଅବିଳମ୍ବିତ, ଏଁରି ସୁଦତ ରେ । ୩ । ଲଦେହ ଅଷ୍ପଦୁର୍ଗ ନାଥ ସ୍ନେହେ ତୁ ଅଧୀନା ରେ, ଏହେତୁଳ ରେଖ ଗୁଣ୍ଠ ମଦେହେମୋହନୀ ରେ, ବଦେହ ଅନବରତ, ଦେହେ ସ୍ମୃତି ମସ୍ତକ, ଘଟେହେମ ମରବତ, ଗୁଡେହ ହୋଇ ମିଳାଉ, ତୁ ହେତୁ ବଷ ଉତ, ଦୁର୍ହେଁ ହେବା ସଙ୍ଗତ, ମୁଁ ହେବି ମଗ୍ନଗତ, ମହେନ୍ଦ୍ରବତ ରେ । ୪ ।

(୮୧)

ରାଗ—ମୋହନା, ଅଦତାଳ

କୁଞ୍ଚିତାଳକସୁଭୂଷା, ଅଞ୍ଜନପୁଞ୍ଜ ମଷାର ଘନବେଶା,
କଣ୍ଠଗତ ମଦଗନ୍ଧନାସାଂଶୁଳି, କୁଞ୍ଜର-ଗତି ମନୋରଞ୍ଜନବେଶା । ପଦ ।

ଥାଏ ମୋ ହୋଲରେ ବସିକ, ଦାସର ସବୁଲ ବନ୍ଧୁ ଲକ ବାସକୁ ପଦ୍ମକର ଥାଜ, ନାଶ ଦୁଃଖ ସମାଜ, ଧନ ମୋତେ ଦାସବାଦ ପଦ୍ମହାସ ତତ୍ତ୍ୱର ଜନ, ବାବବନାବର ନାଗସ୍ୱର୍ଜ । ୧ । କୁନ୍ଦ ସୁନ୍ଦର ଦଶନାଳି ସ୍ୱଧସ୍ତ ମଣି ତୁ ମୋର ସଖାଲି, ଚନ୍ଦନ ସଜ୍ଜବଦପାଳୀ, କୁନ୍ଦନମସ୍ତମାଲି, ନୃପରବାନନ୍ଦନୀନ୍ଦ୍ରମଣି ମଞ୍ଜୁଭୂଷଣଭୂଷା, ଚଳ ନସୁନାଞ୍ଚଳ ବେଧ ଥରେ ଜାଳି । ୨ । ମାର ଉର୍ମିଳ୍କ ଶର ଶାଣୀ, ତାର ତ ଚରଣ ଅଳ୍ପ ପରି ଜାଣି, ଯାଉକୁ ଦେନାଦିବ ଗୁଣୀ, ଭାବ ସେ ବଡେଶ ଠାଣି, ମୋର ହୃଦୟ ତାର ହାର ହୁଅ ଥରେ ସୁଗୁଣବତୀ ଲଭଚତୁର୍ଦ୍ଦ ନବପଲ୍ଲବପାଣି । ୩ । ଭାଞ୍ଜନ-ଗଜସ୍ତ ବସ୍ତୁର, ବଣିଜବଧୂବ ବରଚବାର, ମୁଖ ଧନ ମୁଁ ପଦ୍ମସ୍ତୁର, ମଣିରେ ତ ତୁ ସାର, ଅବାରତ ପଣିବାଣ ରଣକୌଶଳ ପଦ୍ମଚନ୍ଦ୍ର ଜର ସୁରସାଗର ସାର୍ଥରେ ମୋର । ୪ । ଏହାବ ନବଘନଶ୍ୟାମ, ଗୁଣ୍ଡୁ ଧରଣି ଲକ୍ଷ୍ମ ବସିମ, ସମ୍ପ୍ରତି ତରୁଣୀ ଲଲମ, ମୁହଲେ ହରବାମ, ନୃପ ଜଗଦେବ ସେ ସମସ୍ତ ବେଶ ଲଳାତ ପଦସ୍ତୁଗ ସୁଗଳୀକଳଜାବଳୀଦାମ । ୫ ।

(୮୨)

ରାଗ—ମୋହନା, ଝମ୍ପତାଳ

ମୁହିଁ କି ନାହିଁ ହେନୁ ମୋହନ ହାସ ଗୋ ହେନ୍ତୁ ତା ମଦହାସ,
କାହିଁକି ଏବେ ମୋତେ ଏ ପରିହାସ । ପଦ ।

---

୮୧ । ଟୀକା—ମଷାର—ଇନ୍ଦ୍ରମଣି, କଞ୍ଜ—ପଦ୍ମ, କୁଞ୍ଜର—ହାତୀ, ନୃପରବନନ୍ଦନା—ନୃପସୁତାକନ୍ୟା ।

କେଉଁ ସଖୀ କେ ଦୁଷ୍ଟ, ଭେଦାଇଲେ ଅଛି ନଟବର ସ୍ନେହେଁ ନିପଟ ହୋଇ କାରଣ । ୧ । ଭାବ ତ କେ ଯୋଗାକୁ, କହୁ ବାହା ନାଗାକୁ, ବାଜ ନାହିଁ କେ ବନମାଳିଆ ବାସ । ୨ । କୋଉ ଶ୍ୟାମ ସୁନ୍ଦର, ପଟଭ-ସୁବଶାକ, କେ କହୁ ନାହିଁ ଧର ଦଶନେ ଘାସ । ୩ । ତେଡ଼ା ସ୍ନେହେଁ କଣୀଅରେ, ବନଦୁର୍ଗପଥରେ, ଗତାଗତକୁ ଥିବ ପଦେ ଫାସ । ୪ । ତାଙ୍କୁ ଯାହା ନୁହଇ, ସ୍ୱାମୀକି ଦେଇ ଦେଲି, ଧାବନବଶେ ଖସେ ନୀବସ୍ତ ବାସ । ୫ । ଶ୍ରୀ ଜଗଦେବ ଭଣେ, ରାଧାରାଣୀ ଶ୍ରବଣେ, ଅଳଏ ଦୃଷି ଦେଖିଲି ଅଙ୍ଗ ଶବାସ । ୬ ।

(୮୩)

ରାଗ—ଢୋଡ଼ିବଙ୍ଗଳା, ଅଡ଼ତାଳି

ଯା ଯା ମୋ ପାଶକୁ

କେ ଶ୍ୟାମନାଗର କଷ୍ଟ ନାମ ନ ଧର ମୋ ଆଗେ ଲୋ । ଘୋଷା ।

ଯେନି ତୋ ଉପଦେଶ ଦେବାକୁ ବୁଦ୍ଧିନାଶ ପଢ଼ିଥିଲୁ ଅବେ ଭାଗ୍ୟେ ଲୋ । ୧ । ତ୍ରିଜଗତରେ ଘଟ ନ ଥିବାର ସୁବର୍ଣ୍ଣ ବୁଡ଼ିବ ତାର ଅନୁରାଗେ ଲୋ । ୨ । ସନ୍ଧ୍ୟବେଳକୁ ବଞ୍ଚି ଫୁଟିବାଯାଏ କୁଞ୍ଜଗୃହେ ତୋର ଭୁଲେ ଥିବୁ ଲଗେ ଲୋ । ୩ । ସେ ଥିଉଁ ପୀତପଟ୍ଟ ପେଟେ ଦେଖେ କପଟ ଶୀଘ ନ ଥିବ ତେଣେ ନାଗେ ଲୋ । ୪ । ମୋ ପରି ଲଜ୍ଜାହୀନ ନୋହିବା ନାରୀଜନ ଗଦ ତିଳନ୍ତା ସେନ୍ଧୁ ଲବଣ ଲୋ । ୫ । ଅଷ୍ଟକୁର୍ଦ୍ଦମ୍ଭୁତ ବୋଲି କେବଳ ଭବଭି କେ କୁଥା ଅବାଧିତ ଦାଗେ ଲୋ । ୬ ।

(୮୪)

ରାଗ—ଶ୍ୟାମ କଲ୍ୟାଣ, ଅଡ଼ତାଳ

କାହୁ କି ହେଲୁ, ସହ୍ୟ କି ହେଲୁ, କପଟକୁ ଯାଉରେ । ପଦ ।

ନ ରହିଁ ପୁଣି ତାଙ୍କ, ଶ୍ରୀମୁଖଚନ୍ଦ୍ରଙ୍କ, ସଖି ଅଖି ଉଦିଲୁ ରସାରେ ।୧।
ଧ୍ୱମ୍ଭ ନଭର ମଣି,—ମସ୍ତ ମନ୍ତ୍ରନଦେଶୀ, ବୁଝି ଦେଇଲୁ ପୁଣି ମୁଗଦୃଶା ରେ ॥
ତତେଣେ ପୁଣି ଦଳ ପତାଇ ଦେଲୁ ତଳ ତୁ ସୁନ୍ଦର କୁସୁମ ଭୁଷା ରେ ।୩।

---

୮୨ । ଟୀକା—ପୁଷ୍ଟବେଦନ—ନଗର, କଣୀଅରେ—ଅର୍ଦ୍ଧରାତ୍ରରେ, ନୀବସ୍ତ—କଟିର ବସ୍ତ୍ରାଦ୍ୱାର ।

୮୩ । ଟୀକା—ତ୍ରିଜଗତ—ସ୍ୱର୍ଗ, ମର୍ତ୍ତ୍ୟ, ପାତାଳ; ବଞ୍ଚିଫୁଟିବାଯାଏ—ସକାଳଯାଏ; ନାଗେ—ଗୋଖର ସର୍ପରେ ।

ବେଣୀ ତୋ ଲୁଚା ସ୍ତନ ଗିରିଧରଙ୍କ ଧୃତ ଧନ୍ୟ କି ଦେହାଲଙ୍କା ଅତି କୃଶାଙ୍ଗ ।
ମୃଦୁ ଶ୍ୟାମଳ ରୋମ ଝାଙ୍କିଲାଗଲେ ପରି ହର-ସର-ଗର-କୁର କୁଞ୍ଚାରେ ।
ଚନ୍ଦ୍ର ଏହୁ ଚନ୍ଦ୍ରାନନ ମନ୍ତ୍ରିବେକ କି ଭାଳ ପୂର୍ବଦଗ ପର୍ବତଚୂଳୁ ପୂଜା ରେ ।୬।
ଶ୍ରୀ ଜଗଦେବଙ୍କ ବୋଲେ ଡେବେ କାନ୍ତ କି ଦେଖିଲେ ଦେହେନ ଧର ବୋଲେ
ତାଙ୍କୁ ପୂଜାରେ । ୭ ।

(୮୫)

ରାଗ—ଇମନ କଲ୍ୟାଣ, ଅଡ଼ତାଳ

ପର ମଣି ତ ରମଣୀ ହେଲୁ ଚିନ୍ତାମଣି ଗ୍ଲାନି ରେ । ଘୋଷା ।

ମୋ ଜୀବନ କାହିଁ ହଜାଇଲୁ, ଖୋଜି ଅଣି ଦିଅ ଅଳି ବୋଲି, ଜଳପୃଷ୍ଠ, ବଳପୃଷ୍ଠ, ଏବେ ଉରେ କର ଥାଇ ରେ । ୧ । ଜାଣି ତୋହର ମାନସ ବ୍ୟଥା, ଅଣିଥିଲି ଭଲା କେତେ କଥା, ଘନପୁଷ୍ପ ପୂନଗନ୍ଧ, ଅତ ଯତନେ ସଜାଇ ରେ । ୨ । ବିମ୍ବ ବଦନାମ୍ବୁଜ ରେ ଧନ, ଜାମ୍ବୁବାନ ସୃଡେ ଦେଲୁ ମନ, ସୁଧାଧାର, ମୁଧା ଧନ୍ୟ-ଛଳେ ହେଲୁ ତ ଅଜାଡ଼ି ରେ । ୩ । ଗୋପ ସୁବର୍ଣ୍ଣ ଶିରୋମଣି, ତୋ ପଦପଙ୍କଜ ଭୂମିରେ ପ୍ରଣି, ଭୁଜେ ଧର, ତୁ ଯେ ହରଣାଶୀ ନ ରହିଲୁ ଭଣ୍ଡ ରେ । ୪ । ଯାହା ପାଇଁ ଶିବ ପୂଜୁଥାନ୍ତି, ତାହାଙ୍କ ପ୍ରିୟାଙ୍କୁ ବାନ୍ଧୁଥାନ୍ତି, ତାଙ୍କ ଦୁଃଖ ଦେଖ ସୁଖ, ଭୁଲ ହେଲୁ ତ ଜଣାଇ ରେ । ୫ । ବୋଧିଙ୍କ ଅଶ୍ୱଦୁର୍ଗନାହା, ବୁଦ୍ଧି ହୁଡ଼ିଲୁ ତ ହେଲୁ ଏହା, ଏବେ ଭୁଲ, କପଟଳ, ମନ୍ତ୍ର ମାନ ହେବା ଝାଡ଼ି ରେ । ୬ ।

(୮୬)

ଶ୍ୟାମ ହେଟେ ଅନୁରାଗ, ତା ଲାଗି ଯିବ ଏ ପ୍ରାଣ ମୋ । ପଦ ।

ସ୍ୱପ୍ନରପତେଣ ଅସି ମୋର ପାଶେ ବସି ଘୋର ଅଧରେ ଟାଣି ମୋ; ସୁର ମରଦନ ତା ବଚନ ଶୀରେ ବାଣେ ଶର ପଠାଣି ମୋ । ୧ । ସମ୍ଭୁଇ ହେବାକୁ ଅଭିଳାଷ ଫଳ ନସୁନ ଭୁକ୍ତ ଜମାଣି ମୋ; ପଞ୍ଚାଇ ଦିଅନ୍ତ ଧୃତକି ପ୍ରତ୍ୟାଗ କଟାକ୍ଷ କପଟବାଣୀ ମୋ । ୨ । ଗୋଟିଏ ଗୋଟିଏ ଅଲପ

---

୮୪ । ଟୀକା—ଶ୍ରୀମୁଖଚନ୍ଦ୍ରାଣାଙ୍କ—ଶ୍ରୀମୁଖଚନ୍ଦ୍ର; ଭୁଜା—ଦୁଇବାହୁ; ଗିରିଧର—ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ; ହରଣହରଣ—ହର୍ଷଶର; ପୁଣା—ପୂର୍ଣ୍ଣ ।

୮୫ । ଟୀକା—ଚିନ୍ତାମଣି—ବାଞ୍ଛିତ ମଣି; ଜଳପୃଷ୍ଠ—ଦୁଆ ଅନେକ କଥା କହୁଅଛୁ; ବଳପୃଷ୍ଠ—ବାନ୍ଧୁଛୁ; ଉରେ—ବକ୍ଷରେ; ପୁନ—ଫୁଲ; ସୁଧା—ବୃଥା; ତାହାଙ୍କ ପ୍ରିୟା—ଶିବଙ୍କର ପ୍ରିୟା, ପାର୍ବତୀ ।

କଥାକୁ କୋଟିଏ ଗଢାଏ ଶୁଣ ଗୋ; ସତେ ସେହୁ ଅବସରେ ସବୁ ସହି କରେ ଚେତେ ଝୁରିବଣ ଗୋ । ୩ । ଜାଣି ଘଟେ ମନ ତା' ଭଙ୍ଗୀରେ ତାହିଁ ନ ମିଳଇ ପରିଣାମ ଗୋ; ଲଜ୍ଜା-ଶଙ୍କାଙ୍କୁ ବାମଇ ତା ଚୋଲିଦମ୍ଭ-ଚପଳ ସନ୍ଧାଣ ଗୋ । ୪ । ଉଣାଇଲେ ସଖୀ ଧୂର୍ତ୍ତି ସେ ଭୁଜଙ୍ଗପଙ୍କ-ନାଙ୍କୁ ପ୍ରମାଣ ଗୋ; ଜଗଦେବ କହେ ତା ସ୍ନେହ ଝରନ୍ତେ ପଶ୍ଚାତ୍-ଭଲ ଜାଣି ଗୋ । ୫ ।

(୮୭)

ରାଗ—କାମୋଦୀ, ଏକତାଳି

ଫୁଲ ପକ୍ଷୀଙ୍କ ପାଖି ରେ, ସହେ ତୁ କି ସାହସୀ । ପଦ ।

ଶୁଣିଥିବୁ ନୂତନା ବରସ୍ତ୍ରୀ ପୂତନା, ଲଭିଲା ଅବସ୍ଥାରେ ମୃଗ ସେପେକେ; ତାଙ୍କୁ ସୁଧା ମଧୁର ଗୁଣବନ୍ତ ଅଧର, ପିଆଇବାକୁ କପି ବାଞ୍ଛା ଏତେକେ । ୧ । ସାତ ବରଷି ଯାର, ଅଣ୍ଟିଲା ନାହିଁ କର,-କମଳ କନିଷ୍ଠକୁ ଗୋବର୍ଦ୍ଧନ; ପଞ୍ଚକୁ ତା ଛାଡୁଛେ, ସୁଖୀ ଛାଡ଼ିକି ଏତେ, କଠତକୁ ସ୍ପର୍ଶତେ ଅନୁମାନ । ୨ । ଚିରବସ୍ତ୍ରକୁ ସେଟ୍ଟ, ହେବାକାଳେ ଶକଟ, ହେଲଟି ଯାହା ସେ ଲଗେଲ ମୁଦୁ; ନ ଥିଲା କଣ୍ଟ ଜଣା, ଏବେ ଯାଉଛୁ ଶୁଣା, ତୁ ଗୁଣୀ ତୁମ୍ଭି, ତହିଁ ସ୍ତନେ ଲଦୁ । ୩ । ତମାଳୁନେଖା ଶତ, ବେଳ ଶ୍ରେଷ୍ଠ ପଣ୍ଡିତ, ବୋଲି ପ୍ରସନ୍ନଅଛି ଯାହା ନାମ; ଏକାକିନୀ ଅବଳା, ବେଳଦ୍ଧରଣୀ ଜାଳା, କି ଶଙ୍କା ଚିନ୍ତିଲ ସେ ଘନଶ୍ୟାମ । ୪ । ହରିଣାକ୍ଷି ରେ ନାନା ହରି ଗଡ଼କୁ ଯା ନା, ବୋଲି ସେ କହୁଥାଇଁ ବାରବାର; ଭଙ୍ଗମଧ୍ୟ କଟୋଶି, ମନୁ ଦେଇ ପାସୋର, ସେ ସ୍ନେହ ମମାଦୃତ୍ତୁ ଭରି ଭର । ୫ । କହୁଲେ ତମ୍ବୁରୁଗି, ବସୁଧାରଲୁ ସ୍ୱର୍ଗ, ମହେନ୍ଦ୍ର-ସଖୀ ମୁଣ୍ଡୁଁ ଶୁଣି ଏହା; ଲତା ସବ୍ରୀଡ଼ ହାସ, ଶ୍ରବଣଅବତଂସ, ଉଚ୍ଚାରି ଭୂଷାଇଲେ ତମାଳେଦେହା । ୬ ।

(୮୮)

ରାଗ—ଭୋଗ ଗରଜ । ତାଳ—ରୂପକ

ରେ ସଙ୍ଗାତ, ନାରୁହୁନାହିଁ ରୂପକ,
ଦେଖୁଥିଲେ ଦେଖୁଥିବାକୁ ମୋ ମନ ଧାଉଁଥାଏ ଶତ ଶତ । ଘୋଷା ।

---

୮୬ । ଟୀକା—ଭୁଜଙ୍ଗନାଶ—ଭୁଜଙ୍ଗଭୋଜୀ ଧନୁ, ଭୁଜଙ୍ଗପତ୍ନୀନାଙ୍କୁ ଆ—ଫାଲସୁ ଫଣୀ ଉପରେ ନୃତ୍ୟକାରୀ, ପତି—ବଜ୍ର ।

୮୭ । ଟୀକା—ଗରସ୍ତନୀ—ଗନ୍ଧପୂର୍ଣ୍ଣ ସ୍ତନ ଯାହାର, ତମାଳୁନେଖା—ମୃଗନୟନା ।

ଦଶନ ବସନ ପଲ୍ଲବରେ ମଲ୍ଲୀ ଶ୍ରେଣୀ ଦରସ୍ମିତ ହେଲେ; ଦଣ୍ଡକୁ ଦ୍ୟୁମଣି ଅସ୍ତ ହେବା ଜାଣି ବନ୍ଧୁ ବାଞ୍ଛିବା ବେଳେ । ୧ । ଦାଣ୍ଡ ଦ୍ୱାରେ ଧରି ମୋହନ ମୁରଲୀ ଝଣାରବ ବେଣୁଦଣ୍ଡ; ଦଶେତର ପଦପଙ୍କେରୁହ-ସୂଚିତ ମଣ୍ଡିଦେଲେ ଭାଳେ ଦାଣ୍ଡ । ୨ । ଦେଖି ସାନ୍ଦୀପନି ମୁନୀନ୍ଦ୍ର, ନନ୍ଦନେ ତା ଦକ୍ଷ ଭର ସାହସ; କୁଚେଳ ଶ୍ରୀଦାମ ପରିହାସରସ- ଭରିବାବେଳେ ପ୍ରକାଶ । ୩ । ଦଳିତ ଲଳିତ ହରିତାଳଦେହା ସଖା ହିତକାରୀ ମୁହିଁ; ଦୁର୍ମଦ ବାଳକେ ନାଚିବା ଲୀଳା ସେ ଦେଖିବସେ ନାହିଁ ନାହିଁ । ୪ । ଦକ୍ଷିଣ ଦୁଇଟା ନୟନକୁ ଦେଖିତ ମାଧୁରୀ ମୁଖମୃଦର; ଦାମ୍ପତ୍ୟଭରିଭଙ୍ଗା ଭ୍ରୂଯୁଗଳଭଙ୍ଗା ଶ୍ରୀଅଙ୍ଗଟି କି ସୁନ୍ଦର । ୫ । ଦାଣ୍ଡେଦ୍ୱାର ଦେଖ ଗୁଲବୃନ୍ଦ ବାଳୁଙ୍ଗୀ ବଲ୍ଲବବାଳକ ଜନ; ଦେଖିବାକୁ ସେ ସମସ୍ତ ବାଲ୍ୟଚେଷ୍ଟା ଜଗଦେବ ଭରେ ମନ । ୬ ।

(୮୯)

ରାଗ—ଖଣ୍ଡକାମୋଦୀ

ଗଲା ସବୁ ସହି ରେ, ନବକିଶୋର । ପଦ ।

ଯାହା ଶ୍ୟାମ ଅଙ୍ଗ ଛନ୍ଦି ଅଟିବା ସମୀର, ଲୁଚିଗଲେ ବେହଳ ବୋଲି ରସ ଜରଜର, ପୁଲକେ ଭରିତ ଭଲୁ ମୃଦୁ କଳେବର, ସେ ସେତେବେ ହୋଇଲେ ଯତି । ୧ । ଯାହା ବେଣୁ ଶୁଣି ଏକା ଧାଇଁ ଯାଉଥିବେ, ବୋଲି ନାଚୁଁ ଦେଖେ ଅସ ଯିବା ମିଶି ଥିବେ, ହୃଦ ମଦନ ବିରହ ସମୁଜ୍ଝି ଥିବେ, କାନ୍ଦୁଛ ତାହା ସାଥିରେ । ୨ । ଦୂତୀ ଭାଇ ଧରି ବନ୍ଧୁ ଯେନାଇ ଯେନାଇ, ନାଚ ନିକୁଞ୍ଜ ପୁଞ୍ଜକୁ ଅନାଇ ଅନାଇ, ଦାନ ହୁଲୁ ସୁମର୍ଥିଏ ବନାଇ ବନାଇ, ମୀନ ନେଖା ଯାହା ପାଇଁ । ୩ । ସ୍ତନେ ଲଦ୍ଧ ଚୁମ୍ବିବାର ଯା ପାଦ-କମଳେ, ମନେ ବାଞ୍ଛିବା କୁବେରବାମାଙ୍କ ନ ମିଳେ, ଚୁମ୍ବିଲେ ସେ ତେଣୁ ପଦ ତଳ ଭଲ୍‌ଲାଗିଲେ. ଖୁଣ୍ଟି ଦେଲ ନାହିଁ ହେଲେ । ୪ । ରସବଶ ଭଜି ନୋହୁ ଏ ଅପସରୁ, ଅସ ଏବେ ଯିବା ଦେଖାପଞ୍ଜରୀ ମନର, ବଦନ

---

୮୮ । ଟୀକା—ଦ୍ୟୁମଣି—ସୂର୍ଯ୍ୟ, ଦଶେତର—ଡାହାଣ ହାତ, ପଙ୍କେରୁହ—ପଦ୍ମ, ତଳାଇ—ହରିକା, ଦମ୍ୟ—ବାଛୁରି, ବଲ୍ଲବ—ଗଉଡ଼, ଭ୍ରୂଯୁଗ—ପୁଦ୍ଧିବାଧିଲ୍ଲି ।

୮୯ । ଟୀକା—ପୁଲକ—ରୋମାଞ୍ଚ; ଅଟେ—ଭଳେ; ନିକୁଞ୍ଜ—ବଗିଚା; ସୁମ—କୁସୁମ, ଫୁଲ ।

କରଲ ମୃଦୁ ପଦାରବିନ୍ଦର, ଶୋଭ ଶ୍ୟାମଜଳଦର । ୪ । ଅଷ୍ଟଦୁର୍ଗନାଥ କହେ ହୋଇ ଅଭିଳାଷୀ, ମିଳଣି କଥିତ ବଚନରେ ଶୁକପାଣି, ଲମ୍ପଟ ହେବାକୁ ହୋଇ ଦାବସ୍ତୁ ହାସୀ, ଶଠେ କହେ ବାଣୀଭାଷୀ । ୨ ।

(୯୦)

ରାଗ—ପ୍ରବନ୍ଧ

ନୂଆ ରସିକା ରେ ଗୁଆଁର ମୋ ସମ କାହିଁ ।
ତୁ ଅବଲୁ ଆଜ ଗୁମାନ ବୋଲି ଯା ମୁଁ ଅନୁମୁଥାଏ ତାହିଁ । ପଦ ।
ନବଲତା କୋଳ ଶାଖେ ଶୋଭିଥିଲେ ଲଭି ସମୀରଣ ସଙ୍ଗ; ମକରନ୍ଦ ପାନ ଇଚ୍ଛାବଶେ ମନ ନ କରଇ ଲୀଳା ଭୃଙ୍ଗ । ୧ । ରସବନ୍ତ ବେଳ ତେଜିଲେ ଜୀବନ ହଂସ ବରତିବ ଭେଦ; ମଣି କାଞ୍ଚନ ବୋଲି ବନଜବା ବଣିକର ଭୂଷା କାହିଁ । ୨ । ଅଗତନ୍ତ ମୁହିଁ ବୋଲି ତ ଜାଣିଛ ଜଗତ୍ତାରଣ ତୋ ନାମ; ତରଣୀକନ୍ୟେ ତୁ ଦେଇଲେ ଦେହଲି ଶରଣ ବୋଲିବ୍ର ସିନା । ୩ । ଯାହା ପାଦେ ବକ୍ଷା ଲେଖିଥିଲେ ଶରୀନାହା- ପଦ ତୁଚ୍ଛ କର; ତାହା ପରି ରମ୍ୟ ପଦାର୍ଥକୁ ଯାହା ପର ପରିହର ସରୁ । ୪ । ଅଷ୍ଟଦୁର୍ଗନାଥ ବୋଲେ ଜାଣୁ ଜାଣୁ କଷ୍ଟଦ କାମ ତରଙ୍ଗ; କମ୍ବାଳ ଲଭିବ ବୋଲି ବନଜଲ୍ ବାମ୍ବାଧରୀ ମଦକଳ । ୫ ।

(୯୧)

ରାଗ—କାମୋଦୀ

ଧନ ଘନ ରସ ବରଷିଲ ରେ, ଚଞ୍ଚଳା କେଶ୍ୟାଭ ପ୍ରକାଶି,
ତୁ ବସେ କୁଞ୍ଜ ସବୁଠ କଡ଼ିଲ ଦାମ୍ଭ ଭ୍ରମ ଗଙ୍ଗ ଝାପି । ପଦ ।
ପୁଲକକଦମ୍ବ ପ୍ରଫୁଲ୍ଲ ହୋଇଲ ନାଚିଲ ବେଣୀ ମୟୂର, କ୍ଷୁଣ୍ଣ ମୋତିମାଳ ଧାରେ ଭ ତଳିଲ କି ସେ ବକପନ୍ତି ପର । ୧ । ଶରଶ୍ୱାସ ଝଞ୍ଜା ପବନ ପ୍ରସରି ଜନ୍ମାଏ କମ୍ପନ ମନ୍ଦ, ଅଙ୍ଗ ଆମୋଦ ମାଳତୀ ବିକାଶଇ କି ପ୍ରସନ୍ନ ରସବର୍ଷୀ । ୨ । ନଖକ୍ଷତ ରକ୍ତ ଇନ୍ଦ୍ରଗୋପ ବ୍ୟକ୍ତ ଦର୍ଶିଲ

୯୦ । ଟୀକା—ଜୀବନ—ଜଳ, ହଂସ—ମାଛ, କମ୍ବାଳ—ବାଲୁଅ ।

୯୧ । ଟୀକା—ରସ—ଜଳ, ଚଞ୍ଚଳା—ବିଜୁଳି, ପୁଲକକଦମ୍ବ—ରୋମାଞ୍ଚରୂପ କଦମ୍ବଫୁଲ, ନଖକ୍ଷତରକ୍ତ ଇନ୍ଦ୍ରଗୋପ—ନଖକ୍ଷତରୂପ ସାଧବାଣୀ ପୋକ, ଖେଦୋଦକକଣ—ଜୁଳୁଜୁଳିଆ ପୋକ, ସୁରଭଙ୍ଗରଙ୍କ ଚାତକ—ଯେଉଁ ଚାନଫୁଲ ମୁଣ୍ଡରେ ସ୍ୱର ଲାଗିଥାଏ, ଶିଳୀନ୍ଧ୍ରକୁସୁମ—ଛତୁ ।

ଅତ୍ୟନ୍ତ ଭ୍ରୁର, ସ୍ୱେଦବାରିବିନ୍ଦୁକେ ଶୋଭିତା ନାସାର ବୁନ୍ଦି ଜଳଧାର ସର । ୩ । କଟିରଶ୍ମି ଦେଖ ସ୍ତମ୍ଭଟି ରହିଲେ ଚଳେ ପୀନପୟୋଧର, ଭୂଷଣ ରତନକାରଣେ ଓ ତେଜ୍ୟାତରଙ୍ଗଶଶଣ ପ୍ରସୁର । ୪ । ସ୍ମରଣ-ଶରଙ୍କ ଭାଙ୍ଗ ଅଟେ ନ ରହୁ କର୍ଣ୍ଣରୁ ଖସି, ଅବନୀରେ ପଡ଼ ଶିରୀଷ-କୁସୁମ ଫୁଟିଲ ପରାଏ ଦିଶି । ୫ । ନୀଳ ପୀତ ରକ୍ତ ମିଶ୍ରିତ କୁସୁମ ପ୍ରାୟ କାଶ୍ଚ ଇନ୍ଦ୍ରଧନୁ, ଦୋଳେ ଦୂରସ୍ତ ଅନଙ୍ଗ ଅନଳ ଲଙ୍ଘିଲ ଧୂମବନ୍ତ । ୬ ।

(୯୨)

ରାଗ—କାମୋଦୀ

କହୁବାକୁ ସଙ୍ଗିନୀ ତୋ ଅଗେ ଲଜ୍ଜ ଲାଗେ ତୋଳି ମୁହେଁ ମଥା ।
ସାଧିବାକୁ ମନ ଥିଲେହେଁ ପ୍ରାଣକୁ ବାଧୁଛି ଯାଏ କି କଥା । ଘୋଷା ।

ଦେଖୁଛୁ ତ ମିତ ଲୁମ୍ବିବାର ମତ୍ତ ମିଳିତ ପୁନ୍ନପସମାଜ, ପିଏ କି କଳ୍ପଲ୍ଲୀ ଗୋଟିଯାକ ଧରି ସେନ ତ କି ଲୋକଲାଜ । ୧ । ଜଳ ଯାଉଥିବା ଦେବତାଙ୍କ ଅବା ଅଳି କରୁଥାଏ କେତେ, ଦଇ ଦେବାକୁ କି ତାଙ୍କୁ ଏତେ ସବୁ ଧାଳି ଦେଇଥାନ୍ତି ମୋତେ । ୨ । କଞ୍ଜ ମଞ୍ଜରୀରେ କୁଞ୍ଜବର ହେଲେ କହୁ ଅନୁରାଗ ଥିବ, ଅଞ୍ଜନନୀରର କୁଞ୍ଜ ଭଳିବର ଚାହେଁ କାହିଁ କୃପା ଲବ । ୩ । ରଣ ରଣ ବୋଲି ବୋଲି କି ଶର ସେ ନାଗର ଶିଖର କେଳି, ସୁରତ ମୋ ଦେହୁ ଅଳପ ଭଳପ ତଳକୁ ଛୁଇଁବା ଭଳି । ୪ । ଯା ଚରଣ ଧରି କଣାଇ ଏପରି ଅଚରଣ ପଦ୍ମପାଦ, ପୁଣି କି ରଙ୍ଗୀରେ ନବନାଗରୀ ରେ ବୋଲି ପଡ଼ୁଥାଏ ତାକୁ । ୫ । କନ୍ଧୁ ଏରୂପରେ ପ୍ରଣୟ ଭୋଗରେ ପୁରାଇ ସୁଖ ସୁକେଶୀ, ଛପି ଶୁଣୁଥିଲେ ତାପିଞ୍ଛ-ଶ୍ୟାମଳଛବି-ଦେଲେ ଉଚ୍ଚ ହସି । ୬ । ସେ ସରସ ଗଜାଭଣୀ ଦେଲ ବଳାକଳାପ-ବିଙ୍କିଣୀ ଘର, ଯାତେନ ଛଟେନ ସେବା କି ସୁଶାନ୍ତିଦୀ ହେବେ ନୃପ ଜଗଦେବ । ୭ ।

---

୯୨ । ଟୀକା—ମିଳନ—ଭ୍ରମର; ପୁନ୍ନସମାଜ—ପୁଷ୍ପସମୂହ; କଲ୍ପଲ—ଲତା; କଞ୍ଜମଞ୍ଜରୀ—ପଦ୍ମକଳି; କୁଞ୍ଜର—ହାତୀ; ନାଗର—ନାୟକ; ତାପିଞ୍ଛ ଶ୍ୟାମଳ—ତମାଳ ପରି ଶ୍ୟାମବର୍ଣ୍ଣ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ ।

(୯୩)

ରାଗ—ସାବେରୀ, ଏକତାଳି

ବିଧାତା ରେ, କି ଭାବେଲ କି ଦଣ୍ଡ ଦେଲୁ ଅଣି,
ମୁଁ ଯିବି ବୋଲି ବିଦେଶ ବନ୍ଧୁ ଗ୍ରାମନ୍ତୁ ନିଦେଶ ନେବାକୁ କହୁଛି ଦେଖୁ
ବାଣୀ ॥ ଘୋଷା ॥

ସେତେବେ ମୁଁ ପ୍ରବଳ ଦୁଃଖ,-ଭରକୁ ଶୁଣାଇ ମୁଖ, ମାନସ ଦୋହଳିବା କାଣି ପାଣି, ପଲଙ୍କେ ଜୀବନ ଥିବ ଯାହିବ କି ସେ କିଶୋରୀ ସୀମନ୍ତି-ମଣିଙ୍କ ସାମନ୍ତାଣୀ । ୧ । ପ୍ରଳୟ ସମୟ ଭୟ, କମ୍ପାଇ ଦେବ ହୃଦୟ, କି ବର୍ଣ୍ଣିବ ତେତେବେ ମୃଦୁ ପ୍ରାଣୀ, ସେହୃଷ୍ଟିଣୀ ପିବ ଭ୍ରୂକ, ବେଣୀନୀରମଣୀ-ରାଜ, ରାଜାବାଜୀ ଇଣା ମୃଗ ଠାଣି । ୨ । ଅଧିକ ଉତ୍ପଳବ, ତରଣି ନଖେ ରଖିବ, ଧରଣୀ ବଳଦି ନେଣୁଁ ପାଣି, ମାନସ ସରଜ୍ଞ ଭାବ, ସନ୍ତାପଧାବିବାରୁ ବାସ ଧାରଣି ହଂସଙ୍କୁ ନେବ ଗ୍ଳାନି । ୩ । ଅତନୁ ଏହା ଯା ମଦ, ଏଥିରୁ ବଡ଼ ପ୍ରମଦ, କାତର କର କୃପାଣିକୁ ଶାଣି, ନ ଥାଉ ଥାଉ ବା ଦୋଷ, ଲବ ବା ଟେଶ ଅଶେଷ ଦେବାର ଶିରକୁ ମୋର ହାଣି ॥ ସର୍ବାଧିକ ମୋହନ, ଠାକୁ ତ କଲେ ମୋହର, ପ୍ରାଣପ୍ରିୟା ବୋଲି ଜାଣି ଜାଣି, ଦେବେ ପ୍ରାଣ ବନ୍ଧୁ ବନ୍ଧୁ, ତା ଗ୍ରାମ ଗ୍ଳହିବ ଦେଖୁ, ଭଣେ ଜଗଦେବ ଭୂପମଣି । ୫ ।

(୯୪)

ରାଗ—କେଦାର, ଅଠତାଳି

ଦେଖେ କହ୍ନୁରୀ କାଳାଗ୍ନିଦ ଲୋ । ପଦ ।

ଦେଖି ଯୁବତୀଙ୍କ ନେତ୍ର ନାହିଁ ଫିଙ୍କି ତା ନୟନ ଫାନ୍ଦ ଲୋ । ୧ । କୁଟିଳ ଥାଏ ଭରି ବଦନେ ମଧୁର ହସିତ ଶୁଭିଲା ବାଦ ଲୋ । ୨ । କର୍ଣ୍ଣ-କୁବଳୟ କଣ୍ଠାଇ ପ୍ରଣୟ ଦୋଯୁଛି ଦେଖେ ପ୍ରମଦ ଲୋ । ୩ । ତା ମନ ନ ମୋହେ ସେ କିଶୋର ନୂତନ ଶୃଙ୍ଗାରଲୁବ୍ଧ ଭଦ ଲୋ । ୪ । ଭମଣୀ ଦେଖା ହାଲରିଅ ସେ କି ଜଗତି ନୟନାନନ୍ଦ ଲୋ । ୫ । ଅଶ୍ୱଦୁର୍ଗନାଥ-ତାଙ୍କ ପାଦପାଥରୁହ ମକରନ୍ଦ ମିଳିନ୍ଦ ଲୋ । ୬ ।

---

୯୩ । ଟୀକା—ଝଷ—ମାଛ, କୃପାଣ—ଖଡ଼ଗ, ମୋହର—ସ୍ୱର୍ଣ୍ଣମୁଦ୍ରା ।

୯୪ । ଟୀକା—ପାଥରୁହ—ପଦ୍ମ, ମରନ୍ଦ—ମକରନ୍ଦ, ମିଳିନ୍ଦ—ଭ୍ରମର ।

(୯୫)

ରାଗ—ଚୋଖି

ଅନା ଅନା ସୁନସୁନା କହ୍ନର ନୂପୁରେ । ପଦ ।

ତୋଷ ମୋତେ ଅନୁକମ୍ପାଧାରା ଶିଞ୍ଜୁପାରେ, ନ ହୁଏ ତୋ ଭଗାରିଏ ସଜନ୍ତୁ ନୂପୁରେ । ୧ । କେତେ କେତେ କାନ୍ତେ ଧନ ମୁଁ ଛଳଛଳପାରେ, ଲେଖିଲୁ ଅଳତା ରାଙ୍ଗ ତୋ ଛଳନ ପାରେ । ୨ । ନଖିଚେଣ୍ଡୁ ଛୁଞ୍ଚି ତୋ ଏନା ଥନ ମୁରୁପାରେ, ତନ୍ତ୍ରାମଣି ଥାଉଁ ଥାଉଁ ଦେ ଋସେ ଲୁପାରେ । ୩ । ଘୁମିଲୁଟି ଭାଙ୍କଭଙ୍କି ସ୍ୱର ଅକୂପାରେ, ଉନ୍ନତି ଉରଣୀ ହୋଇ ଲଗାଅ ତୁ ପାରେ । ୪ । ଜଳନ୍ତର ପ୍ରବନ୍ଧର ଗୃହ୍ନୁ କଳପାରେ, ବସିଲ ବହିବା ବସ କୁତୁହଳପାରେ । ୫ ।

(୯୬)

ରାଗ—କୁମ୍ଭକାମୋଦୀ

ମିଛ ଧୃତ ହେତେ ତୁ କହୁଲୁ ତୋ, ଶିଖୁ ତା ନ ମଣେ ପୁଣ୍ୟ, ପରମପଦବୀ ଲଭିଲେହେଁ ଯେବେ ଭବମରେ ଅଛୁ ଦୁଃଖ । ପଦ ।

ମୋହନ ମନ୍ତ୍ରର ଜାଣୁ ତୁ ଅଙ୍କର ମୋ ମନ ଭବନ୍ତୁ ବଶ, ସବୁ ତ ଗଲ୍ ଧରଣୀଯୀତ୍ରଦଳୁ ଶ୍ୟାମ ସଙ୍ଗୁଣୀ ଯଶ । ୧ । ବ୍ରଜରେ ମୀତୃଷ୍ଟ ଭୁକ୍ତି କରିବାର ଫଳ ହେଲା ଏତେ ସବୁ, ଶିଶାତ ସ୍ୱର ବଦନେ ପଡ଼ି ହେଲୁ ଶିଶୁ ତଳିବାଙ୍କ ଘରୁ । ୨ । ଝଁଳ ମୋର ମରକତରେ ପୁଣି କେତେ ବଳଅଳ ଭଦ୍ରଅଭ, ଶୁଆଦଣ୍ଡ ଲୁହଁ ଖରାଷ ଶୀରରେ ସୁଅଦ ଥାଏ ଗ୍ଲା ଅଭ । ୩ । ଅପ୍ରିୟ ହେଲେ ତାହାର ବୋଲଭରା ଅନ୍ତ ପିନା ପରକାଶ, କହୁବାକୁ ଏହା ସହୁ ରହୁଥାଏ ରାଜା ସେତୁ ହୋମ୍ବା ପ୍ରାଣ । ୪ । ଭବେ ଅଷ୍ଟଦୁର୍ଗ ମଗ୍ନାଦନ୍ତ ସ୍ୱର୍ଗ ମହେନ୍ଦ୍ର ଶ୍ରୀଜଗଦ୍ଦେବ, ଯିବା ଶମନପୁରଲୁ ଯେବେ ନାହିଁବାସବୁ କାସ ହେବ । ୫ ।

---

୯୫ । ଟୀକା—ଅନୁକମ୍ପା ଦୟା (ସମ୍ବୋଧନ), ଶିଞ୍ଜୁପାରେ—ମଞ୍ଜୁଳରୁ ଶାଦପାଏ, ନୂପୁ—ଲକ୍ଷ୍ମୀ, ଛଳଛଳପାରେ—ପାଣିରେ ଋଦ୍ଧ ମନ୍ଥାଦ କରିବାରେ, ଛଳନ ପାରେ—ପଦ୍ମପାଦରେ, ଭାଙ୍କଭଙ୍କି—କ୍ଷୀଣଭଙ୍କି, ସ୍ୱରଅକୂପାରେ—ଜାମସାଗରରେ, କଳପାରେ—କଥାରେ, କୁତୁହଳପାରେ—କୌତୁକ ଶେଷ ସୀମାରେ ।

(୯୭)

ରାଗ—ଭାଟିଆରୀ ଝୁଲ

ନଗ୍ନଙ୍କ ଯାହା ସେ, ଲୁଣ୍ଠୁପ ଉପଳ ଚମସ୍କୃତା । ପଦ ।

ମୋ ଧରଣି ମୃଗଙ୍କୁ ପାଣ୍ଡି ନମ୍ରକାନ୍ତ ବରଛି ଅଞ୍ଜ, ବନ୍ଧୁଆ ବନ୍ଧୁକ ବନ୍ଧୁ ଅଧରରେ ଧନ ଭଜ ଲୁଦ ପସନ୍ଦସା । ୧ । ମୁନିଜନମାନସଲୁଣ୍ଠ, ଭାଲୁ ଦେଖି ଫୁଲକଣ୍ଠ, ବାସବରଚନ ନଥ ନରଚନ ରସିକା ନାସିକା-ପୁଟ ଲକ୍ଷୀସା । ୨ । ଧନ୍ୟ ଭାମ ଅପାଙ୍ଗ ଶର, ମନ-ଭାସ୍ୱରଙ୍ଗୀ ଭାଲାର, ଭନଭାଉଳ ଉ ଛନଭା ଦେହାରର ସ୍ତନକାନ୍ତି ଦେଖି କାନ୍ଧା ଭରସା । ୩ । ଅଳଂକୃତ ନିତମ୍ବ ଫର, ଶୋଭା ଦେଉଛି ଅଳପ ଫେର, ଅନାଲଲରେକେଳ-ଶରେବଳ ଦାଳାଲ କି ବେକଳଳାଥ ଲହସା ଶୋସା । ୪ । ଛଣାସୁଧା ବାଣୀ-ଭ୍ରମ, ଭଣା ଭଲ ସେ ସବୁ ଶମ, ଏଣିକ ଚରମେ ବେଣୀକି ଫଣୀକ ପଦ-ଶୋଳାଇବ ବରସାରସା । ୫ । ଅଦ୍ଭୁତ ପଦେନ୍ଦ୍ର ଭଣେ, କଣେଶଙ୍କ-ଶୋଭା ବାସଣେ, ଅଖଣ୍ଡ ଶିଖଣ୍ଡମଣ୍ଡନ ମଦନପଦନବେ ଲାଗି କଲେ-ସୁଙ୍ଗସା । ୬ ।

(୯୮)

ରାଗ—ଦେଶାକ୍ଷ

ଜୀବବାନ୍ଧବୀ ରେ, ପ୍ରାଣବାନ୍ଧବୀ ରେ,

ତୋ ବିନା ମୋତେ ନ ଦିଶେ ଆନ । ଘୋଷା ।

ଜଗତେ ନାରୀମାନଙ୍କ ମାଧୁରୀ ଭଲୁଥାଏ ମୁଁ ଯେ ଅନୁମାନ, ଗୋଟିଏ ଗୁଣରେ ତୋ ନଖ କୋଣରେ ତୁଳିବାକୁ ନ ବଳଇ ମନ । ୧ । ପୂର୍ବ ଉପବନେ ଭଣିଦ ସେ ବନେ ତୋ ମଧୁର ବଦନ୍ତ ପାନ, ମୁଁ ଆଉ ନାରୀଙ୍କ ମଧୁର ଭଣି ଏ ଦେଖିଚ ନ ଥାଇ ଅଭିମାନ । ୨ । ତରୁଣୀ ତୋ ବାଣୀ ମୃଦୁ ମୃଦୁ ପାଣି ଶୁଣିଥିବ ପୁଣି ଯାହା କାନ, ସେ କି ଗନ୍ଧର୍ବ-ଯୋଷା ଗନ୍ଧର୍ବ ଶୁକ ପିକ ବେଣୁ ବୀଣା ଗାନ । ୩ । ଥରେ ଯାହା ହୃଦ ଭଙ୍ଗିଅଛି ତୋର ଘନ ପୀନସ୍ତନ ଅଲସାନ, କୁମ୍ଭି-କୁମ୍ଭସ୍ଥଳ ସୁବଳକୁ ତୁଳ ମଣିବ କି ନ ଭାଗ୍ୟର ନ୍ୟୂନ । ୪ । ମଧ୍ୟ ଥିଲେ ସିନା ତୋର ସୁଦଶନା

---

୯୭ । ଟୀକା—ବନ୍ଧୁକ ବନ୍ଧୁ ଅଧର—ବନ୍ଧୁବର୍ଣ୍ଣକନ୍ଧୁକ ପୁଷ୍ପ ସଦୃଶ ଓଷ୍ଠ ।

୯୮ । ଟୀକା—ରଦଚ୍ଛଦ—ଅଧର, କୁମ୍ଭୀ—ହସ୍ତୀ, ଦ୍ୱିରଦଟି—ହିଦକଟି, ତାହା ଜମରୁ ଶେଷ—ଅନନ୍ତମୁଖଧାରୀ ଶେଷନାଗ ।

ଗଞ୍ଜନା କରନ୍ତି ଭୂପମାନ, ଛୁଇବଟି ତାଙ୍କ ସେବା ମଧ୍ୟରେ କି କୃତାର୍ଥ କରନ୍ତେ ଭୂପମାନ । ୪ । ହେଲେ ଯେ ମଦବସ୍ତ୍ରନା ସେ। ସୁଜର ଗୁଲ୍‌ମେ ଉରବ ଦୃଷ୍ଟିଦାନ, ଯେବେ ଥିବ ଲ୍ଲଗ ଛୁଟିବ କି ରାଜହଂସ ଗଜରାଜ ଲୀଳାଯାନ । ୬ । ଜଣାଇବ କାଶ ଶେଷ ମୃଦେଶ ଶେଷ ଦେହବାର ଅସ୍ଥାୟ- ଯେ ବଧାନ, ତହୁଁ କଳନ୍ତ୍ରରମହୀପୁରନ୍ଦର ଥିବ ମାନ କାଣ୍ଟୁ ଅବଧାନ । ୭ ।

(୯୯)

ରାଗ—କେଦାର

ପ୍ରାଣନାଥ ବାଟେ କେଉଁ ବଲିଲ ରେ । ପଦ ।

ସଖି ହେଲା କି ସାଧ, ଦେଖ ଏ ଚନ୍ଦ୍ରାତପ, ବନା କୁସୁମ ଥୋପ ଅତି- ଲମ୍ବିଲା ରେ । ୧ । ଲୁଟିଲ ମୋ ହୃଦପୁଟେ ଥିଲା ପ୍ରମୋଦ ମଧୁପଙ୍କୁ କୁମୁଦବନ୍ଧୁ ଟଳିଲା ରେ । ୨ । ଢେଲ ଅଛି କି ଫଳ, ବାଳ ଉ ମୋ- କପାଳ, ଲଗାଇଲେ ରସାଳ ନିମ୍ବ ଫଳିଲା ରେ । ୩ । ମଣ୍ଡାଇଲି ନିବାସ, କଶିଁ ହେଲି ଏ ବେଶ, ଅନେ ସେବେ ଜୀବେଶ ମନ ବଳିଲା ରେ । ୪ । ଶ୍ରୀଲୋଚନସ୍ତୁ ନୃପତି, ବଟେ ଭଜିଲି ଏ ରାତି, କାଣ ସବୁ ସମସ୍ତି ମୋତେ ମିଳିଲା ରେ । ୫ ।

(୧୦୦)

ରାଗ—କାମୋଦୀ

ଗୁହିଁବୁ ଯେବେ ଶ୍ୟାମ ଦ୍ୟୁତକ ରେ, କାହିଁ ହଜାଇ ଦେବୁ ମତକ ରେ । ନାହିଁ ବୋଲିବା କଥା, ଜାଣିବୁ କି ସର୍ବଥା, ଅଛ କି- ସମ୍ଭାଳିବୁ ଧୃତକ ରେ । ଘୋଷା ।

ଏ ନଗରେ ଏଣିକ, ତୁମେ ଚୁମ୍ବିବ ନିକ, 'ସତୀ' ଏ ଦୁର୍ଲବର୍ଣ୍ଣ- ଶ୍ରୁତକ ରେ, ସତେ ପ୍ରାଣମିତରେ ତା ସେବାରୁ ଇତରେ ଯୁବତୀଜନମଣ୍ଡ- ନ୍ତତକ ରେ । ୧ । ଯେବେ ସେ ହେବ ଲୋକେ, କଳାବତୀମଣ୍ଡଳେ, କ- ଟେକରୁ କି ଶ୍ୱେତ ଛତକ ରେ, ଚୁମ୍ବିଲେ ତା ବଦନ-କଞ୍ଜ ଟି ଗୁଲ୍ଲଜନ ଗଞ୍ଜନ- ଲଭିଲେ ହେଁ ସତ କି ରେ । ୨ । ରଚନା ମଣି ଜାତ, ସେ ନବ ଯୁବା ପାଣ, ରଚନାନନାଙ୍ଗାର ଶିତକ ରେ, କି ସୁଣ ଲଭ୍ୟ ଅଟେ, ନନ୍ଦନରେ ନାଃଙ୍କେ ଅଟବୀରେ ଅଦ୍ଭୁତପତକ ରେ । ୩ । ଅବା ତା ପଥେ ଯିବା, ଜାଣି କଳପି ଥିବା, ତା ପଛେ ସେତେ ପଶ୍ଚାତ୍ତକ ରେ, ମୋହନସ୍ତୁତ ଅବଲୋକେ

---

୧୦୦ । ଟୀକା—ରଚନନାନା—ଯମୁନା, ଅଦ୍ଭୁତପତ—ସୀସ୍ରବତ ହାତୀ ।

ପାଦସାର ଯିବ, ନ ଅଚ୍ୟୁତଙ୍କ ବାନତକ ରେ । ୪ । ଶ୍ରୁତି ସ୍ମୃତି ଠାକୁରାଣୀ, ତାଙ୍କ ମର୍ମରେ ଜାଣି, ନ ଥିଲ ପର ସ୍ୱରପ୍ରୀତକ ରେ, ସେ କାଳେ ଦୁର୍ବର୍ଣ୍ଣୀ, କୃପା କଲେ ସୁମୁଖୀ, ମୁକୁନ୍ଦଦେବ ଗଜପତିଙ୍କ ରେ । ୫ ।

(୧୦୧)

ଭୃଙ୍ଗୀ ରେ, ନିଧୁବନ କେଳିକୁଶଳାଙ୍କୁ । ଘୋଷା ।

କୋମଳପାଦ ସରୋରୁହ ପାବକ ଶିଞ୍ଜଣଲାକ୍ଷାଧରାଙ୍କୁ, ତୋ ମଧୁରାଧର କଳ-କଥା-ମକରନ୍ଦସ୍ପୃହ ଭ୍ରମରାଙ୍କୁ । ୧ । ନିର୍ଜିତଶୋଣସରୋଜକରେ କଙ୍କଣ ସଜଡ଼ା ବାହୁଅଙ୍କୁ, ସ୍ମିତ-କୈରବ-କାନ୍ତି-ସୁଧାକର-ହାସ ବିଳାସିନୀ ତାଙ୍କୁ । ୨ । ଶୁଭ୍ର ମୃଣାଳ ଚଳାଚଳ ଲୋଚନ କୋଣ ନିବେଦିତ କରାଙ୍କୁ, ସୁମର ବାଡ଼ବରେ ରତ୍ନ-କୌସ୍ତୁଭ-ସମ୍ଭବ-ଖେଦହରାଙ୍କୁ । ୩ । କେଳିସରୋବର ପୀନପୟୋଧର ଚନ୍ଦନ ଭୋଗଦାଅଙ୍କୁ, ମଞ୍ଜୁଳମାତଳ କଟିତଳେ ନଖରେଖାକଳା ବୁଝିଅଙ୍କୁ । ୪ । ବାନ୍ଧବ ! ସଦ୍ୟପି ମାନସରେ ଅଛୁ ଲେଶ କୃପା କରିବାଙ୍କୁ, ବ୍ରଜକଦମ୍ବ-କିରୀଟ ଜଗନ୍ନାଥ ମହା-ମଧୁରାଙ୍କୁ । ୫ ।

(୧୦୨)

ରାଗ—କେଦାର, ତାଳ—ସରମାନ୍

ମିଛ ଅମ୍ଭ ଶ୍ୟାମବନ୍ଧୁ ଭୁଲ୍ କି ଦଦେ ଗୋ । ଘୋଷା ।

ଅଙ୍ଗଶ୍ରୀ ଶୋଭାମଞ୍ଜୁଳ, ଶିଖଣ୍ଡମଣ୍ଡନ ଚୂଳ, ଖଞ୍ଜେ କି ଜନ-ନେତ୍ରଙ୍କୁ ପରବେଶ ଗୋ । ୧ । ତପଗୀତୃସଲହରୀ, ପର ତା ବାଣୀ ନିର୍ଦ୍ଦେଶ କରଣ ମନୋମଞ୍ଜରୀ କାର ସେ ଗୋ । ୨ । ନୋହେ କୁସୁମ କମାଣ, ତା ନେତ୍ର ବାଙ୍କ କୋଣ, ମାର ମାର୍ଗଣଗଣ ବରଷେ ଗୋ । ୩ । ତା ମୋହନ ସ୍ମିତ ଶିଖ, ଭୁଲେ ଯୁବ ତଳ ପର, କୁଳର ସୁନ୍ଦରପଣ ହରଷେ ଗୋ । ୪ । ଶରଦ ଅଜନା ଲୁଣ ମୋହେ ତା ମୁଖ ନବାସ, ସେ ତ ନିକ୍ଷ୍ଣଅଛି ଦାଣ ଦାରଦେଶ ଗୋ । ୫ । କୃପାମୟୀ ଅବତାର, ସମା ଇଷ୍ଟ ଦେବତାର, ଚେତ୍ରେଲ୍

---

୧୦୧ । ଟୀକା—ନିର୍ଜିତ ଶୋଣ ସରୋଜକର— ରକ୍ତପଦ୍ମଠାରୁ ଅଧିକ ମନୋହର ହସ୍ତ, କୈରବ—କହ୍ଲାର, କୁମୁଦ; ମଞ୍ଜୁଳମାତଳ—ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟପୂର୍ଣ୍ଣ ଅଙ୍କତସ୍ଥଳ, କଦମ୍ବ—ସମୂହ, କିରୀଟ—ମୁକୁଟ ।

୧୦୨ । ଟୀକା—କମାଣ—ଧନୁ, ମାଇଗଣ—ମାର୍ଗଣ ବା ଶର, ଦରଷ—ଉଦ୍‌ବେଗ ।

ଧନ ନେବ ତାର ସ୍ମରଣେ ଗୋ । ୬ । ଲଭି ଦେହ ତୋହ୍ମ ଅବା, ଅବସର ପୂରାଇବା, ତା ପଦତଳ ଚୁମ୍ବିବା ଉଦ୍ଦେଶେ ଗୋ । ୭ । ତାହାର କରତପନ, ଝାଞ୍ଚିଥିଲେ ତା ଲପନ, ସ୍ୱର୍ଗସୁଖେ ତ ମୋ ମନ ନ ରସେ ଗୋ । ୮ ।

(୧୦୩)

ରାଗ—ବଙ୍ଗଳାଶ୍ରୀ

ମାନ ଅବା ଲଜ୍ଜ, ନ ଜାଣିଲି ଆଜ, ମୁଖଚନ୍ଦ୍ର ନୁଆଁଇଲି ।
ଅନ ପଚାରିଲି ଅଚେତନ ମୋ ନୀର ଭାନପାଣଙ୍କୁ ନ ନେଲି ରେ । ୧ ।
ଦୋଷ ଦେଖି ଯେବେ ନେନେଣି ତେବେ ଯିବା ହେଷ ଅଙ୍ଗୀକାର କରି,
କି ସକାଶକୁ ହିଁ ମୋ ହଳକ ଭାଗ୍ୟ ମୋଷ ବଳିଲି ଚକ୍ରୁଖ ରେ । ୨ ।
ପିଅଇ ନ ଦେଲି ଅଧର, ଜଳକେ ଧୂଆଇ ନ ଦେଲି ପାଣି,
ପିଅଇ ବାସ ମଦନମୁର୍ଚ୍ଛି ମୋତେ ଜାଅଇଲୁ କେହ୍ନ ପୁଣି ରେ । ୩ ।
ଛଡ଼ାଇ ସବନ୍ଧ ସନ୍ଧରେ କିବା ତେଜି କହାଇ ନ ଦେଲି ଦେହ,
ଧରାଇଲି ନାହିଁ କେଳିନ୍ତୁ ପଛକୁ ପଢାଇ ଦେଲି ମୋ ସ୍ନେହ ରେ । ୪ ।
ଗଂଗ୍ରଣ-ପର-ଦାଣ୍ଡ୍ରକୁ ରେ କେତକାଗୋର ସରଲି ମୁଁ ହିନା,
ଶିଖ୍ପ ସବୁ ଶଶ୍ୱର ଭଜାଇଲି ପୁଷ୍ପପଦାଙ୍ଗନାକାନ ରେ । ୫ ।
ମଦନମୋହନ କହନେ ଶ୍ରୀମତୀ ସଦାସୁ ହାସ ରଚିଲେ,
ଏସ ସମସ୍ତ ଛବ ଖ୍ୱବ ଖ୍ୱନ ଭଦାବଦା ସାସୁଗୁରୁ ବୋଲେ ରେ । ୬ ।

(୧୦୪)

ରାଗ—ତୋଡ଼ି ପରଜ, ଅଦ୍ଧତାଳ

ହେ କିଶୋର, ପଲେ ଛୁଇଁଲୁ ମୋ ତନୁ,
ପାସୋର ପକାଅ ଲାଗଅନାଭଙ୍ଗି ସୁଅଗ ତ୍ରୁ ଅଗ ମନୁ । ଘୋଷା ।
ମାତଲ ନିକୁଞ୍ଜେ ଜଣାଦାଇ କୁଞ୍ଜେ ହୋଇଲି ଦେହକୁଙ୍କ ଗବାର,
ତୋହ୍ନ ମଦାଦର ଏ ଅପବାଦର ଅପାସୁ କୃପାସୁ କର ରେ । ୧ ।
ହୃଦକୁ ଗୁଣ୍ଠ ମୁଁ ନ କହେ ମୋ ପ୍ରାଣମିତକୁ କଦାପି ଆନ,
ଶିତକୁ ନ ଅସୁ ଅସୁ ତା ମୁରଳୀ ଗୀତକୁ ନ ଧୂଅ କାନ ରେ । ୨ ।
ନ ଜାଣିଲି ପରି ଇନ୍ଦୀବରାଧର ତୁମ୍ଭ ଯେ ଅନବରତ,
ହର ତୋତେ କୃପା କରନ୍ତୁ ମଦନକରତ ମୁଁ ବରତ ରେ । ୩ ।

---

୧୦୪ । ଟୀକା — ଶଅକ — ଅନ୍ତୁମାନ, ଡାକୁ — ଚିପିଦେଇ, ଘୋପାଡ଼ ।

ଧନ ମାନରେ ତୋ ଅଙ୍ଗେ ଯେ ସୁରଭି ବନମାଳିକା ବାସନା,
ଘୁଞ୍ଚିବ ନୁଁ ଅଜ ଏ କଥା କାଆଁଛ ପଣ୍ଟୁଲେ କହିଲେ ମିନା ରେ । ୪ ।
କାହିଁକି ହେଉଛି ଏମନ୍ତ ପଲ୍ଲବ ତଳପରେ ସଡ଼ି ଦେହ,
ଜନେ ଯେ ପୁଚ୍ଛିବେ ଉହିଁକି ଜବାବ କଳପ ଅଳପ ରହୁ ରେ । ୫ ।
ସହଚରୀ ପରିହାସୁ ହସି ଯୋଷା ଭାଷି ଅବତଂସଫୁଲେ,
ସେ ସମସ୍ତ ଛବି ଚିତ୍ର ଚରିତ୍ର କବିରତ୍ନ ରସୁସୁମ୍ଭ ବୋଲେ ରେ । ୬ ।

(୧୦୫)

କି ନ କରେ ପ୍ରେମସ୍ରୁତ ରେ, ସଜନି ।
ସେ ଶ୍ୟାମ ଅନୁସରଣେ ସଖି ମୋର ହେଉଛି ଚେତେ ଅଶାନ୍ତ ରେ
। ଘୋଷା ।

ଶିରୀଷ କୁସୁମ ତାଡ଼ନରେ ସଖୀ ମେଳେ ଯେ ମୋହକୁ ଯାଇ,
ସେ ବରକାମିଣୀ ପ୍ରଣୟ ବରଷା ପଡ଼ୁ ଚୋରୀ ଚୋରୀ ଯାଇ । ୧ ।
କୁଟେ ଯେ ସଜନୀ କଦର କର ଦେଇ ଦୋହଲି ଲଙ୍ଘିବାପାଇଁ,
ସେ କଣ୍ଠା ଅବାଟ ଶଗଡ଼ ଣାଟ ନ ମାଣି ସଙ୍କେତେ ଯାଇ । ୨ ।
ଦିବସେ ଯେ ତରେ ସହଚରୀ ମେଳେ ତମଧାମେ ନ ପଶଇ,
ସେ କନ୍ଦୁଳୀ ବେଣୀ ହୋଇଣ ଅଗାଧ ଶିତ ବୃନ୍ଦାବନେ ଧାଇଁ । ୩ ।
ଛାଇରେ ଗହନେ ଲେଖା କରୁଣରେ କୃଷ୍ଣେ ଯେ ନ ଦିଏ ପାଣି,
ସେ ଶାଢ଼ୀ ଶେଷରେ ତନୁ ଛପାଉଛି ଫଣିମଣି ତେଜ କାଣି ରେ । ୪ ।
କହିବକି ବୋଲେ ସେ ମୋହନଙ୍କର ଯେ ଦେଖେ ନୟନ ଭୁଲେ,
କହୁଲେ କି ବାଳୀ ମାନିବ ଏ କଥା ବୃଥା ହେବ କଥା ଭୁଲେ । ୫ ।

(୧୦୬)

ରାଗ ମୁଲତାନି—ଆଡ଼ତାଳି

ଅକ ଏ ରୂପରେ, ପାଳିଲ ନାହିଁ କି ତୋର ହୃକୁମ ସୁପରେ । ପଦ ।
ହେଲି ଯେ ଗନ୍ଧମଣ୍ଡିତ-କର ସାରସାରେ, ତୋ ବିନା ଅନ୍ଧ ତେ-
ମୋର ଜରସା ବସାରେ । ୧ । ଚନ୍ଦ୍ରାମଣି ପଣ୍ଟ ଭୁ ମୋ ଚାଞ୍ ଘରପା
ରେ, ଚନ୍ଦ୍ରାଅ ନା କୁଚକୁମ୍ଭ ଅନ୍ଧୁ ବରଷାରେ । ୨ । ସଦ୍ର ସରଳିତ ହର-

୧୦୫ । ଟୀକା—କରଣା—କୁଆଡ଼ଥର, ଦେହଳି—ଏରୁଣ୍ଡିବନ୍ଧ, ଦ୍ୱାରବନ୍ଧ ।
୧୦୬ । ଟୀକା—(ଶେଷ ପଦ)—କୃଷ୍ଣଙ୍କ ତନସ୍ୱରୂପ ସ୍ପର୍ଶରେ ଦେବୀଙ୍କ ମାନ ଧନୁ ଅବସ୍ଥାକୁ ପ୍ରାପ୍ତ ହେଲା ଅର୍ଥାତ୍ ମାନ ସଙ୍କୁଚିତ ହୋଇଗଲା ।

ଅଦ୍ଭୁତ କୁସୁମରେ, ଦ ଦ ପଙ୍କ୍ତି ସ୍ମିତ ମକରନ୍ଦ ଶୋଭା ରେ । ୩ । ଗୁଣାମ୍ବୁଧି ଧରେ ହୃଦ ସମରେ ବସା ରେ, କୃଷ୍ଣାପାଙ୍ଗ ତୋର ଗଣା ନ ଯା ଜାଗୃଣା ରେ । ୪ । ଜଗଦ୍ଦେବ ବୋଲେ ଶ୍ୟାମ ବଦନସ୍ଥ କୁସୁମରେ, ଶଙ୍କିଲ ଦେବାଙ୍କ ମାନ ପଙ୍କଜ ଦଶା ରେ । ୫ ।

(୧୦୭)

ଦୂରନ୍ତୁଲେ କରନ୍ତୁ ଯେ ପ୍ରୀତ, ମୋ ଅଳିନା ରେ
ଧରିଛି କପଟ ଭାବ ଧୂତ । ପଦ ।

ଥୋଇ ସତନେ ସେ ଶ୍ୟାମଳ ଗାତ୍ର, ମୋ ସଖିଟି ରେ, ସାଁଝି ପାରନ୍ତୁ କି ଭୁଲି ନେତ୍ର; ନାଭି ତ ସେ ବଧୂ ପଛେ ଚଳିବ, ନିମିଷ ତ ଶତଯୁଗୁଁ ବଳିବ, କାମାନଳ ତେଜ ହୃଦେ ଜଳିବ, ମୋ ଦର୍ଶଣା ରେ, ନେତ୍ର ନୀର ନିରନ୍ତେ ଗଳିବ । ୧ । ପରପୁରୁଷର ସ୍ନେହଭୂତ, ମୋ ସଜନୀ ରେ, ହରବର କରାଇ ବହୁତ; ଲୋକେ ପରେ ସ୍ନେହ ପରବଧୂର, ଗୁରୁ ସୁଧାଧାରା-ଠାରୁ ମଧୁର, ଭଣିତରେ କରାଇ ବଧୂର, ମୋ ବକୁଳ ରେ, କଷ୍ଟ ଦୁର କାରଣ ବଧୂର । ୨ । ବାରେ ଶ୍ୟାମଠାରେ ନେତ୍ରାଞ୍ଚଳ, ମୋ ଦ୍ୱିଜାସ୍ୟା ରେ, ସନ୍ଧ୍ୟେଳେ ଭଲ ମୁଁ ଚାହିଁଲ; ଥାଉ ଅଛି ବଡ଼ ସୁଖ ଭାବର, ଯାଉ ଯାଉ କରେ ରହିଲା ଗୀତ, ତାହା କାରଣ ଏକା ମୋ ମନୋଲ୍ଲାସ, ମୋ ସଙ୍ଗାତ ରେ, ଯାହା ହୋଇଛି ମୋ ଅନୁଭବ । ୩ । ନୂଆ ଲୁଥବୁଣୀ ନାଚେ, ମୋ ମିତଣୀ ରେ, ଗୁହିଁ ଗୁହିଁ କେଳି ଚିତପଟେ; ଅବେଷ୍ଟ ସେତେଛୁ ବଙ୍କ ବଧର, ଅଙ୍ଗୁଳିଗିରେ ଯେ ଧରିଛି ଧର, କି ସେ ରଖିବ ନାର ପରେ ଧର, ମୋ କଳକଣ୍ଠି ରେ, ଖଣ୍ଡପଦ ଖଣ୍ଡିବ ଅଧର । ୪ । ନାଣି ନାଦ ନ ଜାଣିବ ଅର୍ଥ, ମୋ ମନ୍ମଥ ରେ, ବାସିଜାଦଳରେ ସିନ୍ଧୁ ଲୁଣ୍ଠ; ନବନୀତକୁ ଯେତୁ ସୁକୁମାର, ବାନ୍ଧିବ କି ଦଶ ଇଷୁକୁ ମାର, ହସ୍ତଥିବ ଯଶୋଦା ସୁକୁମାର, ମୋ ମୋହନା ରେ, ନାଚି ଉଠେ ଅର୍ଣ୍ଣମା-ଝେମାର । ୫ । ତାଙ୍କୁ ସେ ଅସିବ ବାର, ମୋ ନାଥିଳା ରେ, ଅଳ ଅଳ ହେଲେ ମୁଁ ଗୁଭରି; ପାଳିବା ନିକି ବାଞ୍ଛା ସତେ, କଳାବାକୁ ଭାବ ପଶୁଛି ମତେ, ତେଜ ତରସ ପ୍ରଭୁ ଶ୍ୟାମରତେ, ମୋ ସଙ୍ଗିନୀ ରେ, ଅଭିମନ୍ୟୁସୁତ ବୋଲେ ଗୀତେ । ୬ ।

୧୦୭ । ଟୀକା—ବଧୂର—ବିକଳ, ବିଧୁର—ଚତୁର, ଅବେଷ୍ଟ—ଅନୁକୂଳ, ବନ୍ଧ—ସୂଚନା, ଧର—ଶଙ୍କା, ଦଶ ଇଷୁକ—ଦଶବାଣକୁ, ମାର—କନ୍ଦର୍ପ, ଅର୍ଣ୍ଣମାଝେମା—ଯମୁନା, ତରସ—ଅଭିଳାଷ ।

(୧୦୮)

ମୋହିଲୁ ରେ ବରମହିଳା ରେ । ପଦ ।

ନୂଆ ମୃଦୁ ଜଳଦ,-ବଣାବୟବଜଳଦ,-ବଲ୍ଲୀ କି ସଂଭଳଦ, ଭବ ଶ୍ରୁତି ଅଳଦ । ୧ । ଭବ ଲୁବ୍ଧ ନଭିନ, ନ ସୃଷ୍ଟ ସଖୀଜନ, ସ୍ନେହମୟ ମୋହନ ହାସେ ଥନ ମୋ ଧନ । ୨ । ସ୍ଫୁଲ୍ଲବେ ମହାବ୍ରତେ, ଶିବା ଶିବଙ୍କୁ ଭେଟେ, ସେହିଥିଲି କି ସତେ, କି ସ୍ନେହେ ବାଳା ମତେ । ୩ । କେବଳ ମୋ ବିବେକ, ହର ନାହିଁ ସେ ପିକ-ବାଣୀର ଜାତ୍ୟୁଳ, ଜଗତ ମୋହିଥାଇ । ୪ । ସତେ କି ବନ୍ଧୁ ସଞ୍ଜ-ବେଳେ ମଣ୍ଡିବ କୁଞ୍ଜ, ବଣା ଅବଣୀ ଭଞ୍ଜ,-ନେଶାର ଛବିପୁଞ୍ଜ । ୫ । ଅସ୍ପୃଦୁର୍ବର୍ଣ୍ଣ ସ୍ପର୍ଶେ, ଭଲଶୋଭଙ୍କ ଶୋଭେ, ଭଶୋଭ ଦେଖି ତୋଷେ ସ୍ପନ୍ଦନେ ସଙ୍ଗ ଅଣେ । ୬ ।

(୧୦୯)

ରାଗ—ସାରଙ୍ଗ, ଆଦିତାଳ

ଚନ୍ଦନବାସି କୁନ୍ଦବଦ୍ଧହାସି ରେ । ପଦ ।

କରୁଣାମୟ ବରୁଣାଳୟ ସୁତାସ୍ଯା ଘନକେଶି ରେ, ପଦ୍ମପତ୍ର ଭ୍ରୁ ମତେ, ଦେଖିଲି ପଦ୍ମ ନୀରତେ ହରର୍ଷ୍ଣ ଭଙ୍ଗକଳ୍ପ ଭାଷିରେ । ୧ । ଶ୍ରେଣୀକିତ ଅରୁଣାମ୍ବୁଜଚରଣା ମୃଦୁଭାଷି ରେ, ଥାଏ ତରୁଣୀ ଶିର, ହୀର ରତନ ମତେ କହ ଅଙ୍ଗ ଶୋଭା ନାଶି ଦାସୀ ରେ । ୨ । ମଦନେକ୍ଷୁଜଜଦନେ ଗଲ୍ପ ସ୍ପର୍ଶି ରେ, ତହ ପଦ ଅଙ୍କରେ, ଭବ ନିବଡ଼ତରେ ପଦ୍ମବନ୍ତରେ ଲଗ ଅଛି ତରୁ । ୩ । ଲଳନାବର ତୁଳନା ପରିଭଜନା ଗୁଣରାଶି ରେ, ଅନା ଅନା ଚପଳା, ନୟନାନ୍ତରେ ଭ୍ରୁ ମଦନାହବକୁ ପରମାସି ରେ । ୪ । ଭକ୍ତ ବଦନ ଭବଚନ୍ଦନ କହେ କୁଞ୍ଜବିଳାସି ରେ, ଲୁଷା ବରକୁ ମୁଗଧୁଣା ପଢ଼ିଲେ ମୃଦୁ ମଧୁରିମାର ଭୂଜପାଶିରେ । ୫ ।

(୧୧୦)

ରାଗ—ସବୀର

ରୂପଗୁଣ ରତେ ଲୋ, ରୂପବ ତରୁଣୀଜନେ ପ୍ରବଳନ୍ତି ସତେ ଲୋ । ପଦ ।

ଏବା ପ୍ରଭାପଣ୍ଡ ବପୁ ଜନମି ଅମିତେ ଲୋ, ଠକର ଯେ ନୋହେ ପ୍ରାଣ ପ୍ରଣୟି-ପୂରତେ ଲୋ । ୧ । ତଳପକୁ ଥିବ ନେବାବେଳେ

---

୧୦୮ । ଟୀକା—ହରଶ୍ରୀ—ମହାଦେବଙ୍କ ପାଦ, ମଦନେକ୍ଷୁଜଦନ—କନ୍ଦର୍ପର ବାଣକୁ ହାତ ବସ୍ତୁ; ମଧୁରିମାର—ଇନ୍ଦ୍ରନୀଳମଣି ସଦୃଶ ।

ଅସମ୍ଭବେ ଗୋ, ଶୁଣ ଶ୍ରବଣୀଙ୍କ ଦେଖ ଦୁଃଖ ପରତେ ଗୋ । ୨ ।
ସମ୍ଭାଳି ନୋହୁଲେହେଁ ବିଚାର କଦାଚିତେ ଗୋ, ଚାହାଁଇ କୁହଇ ମୃଗ ତୃଷ୍ଣା ଭେମନ୍ତେ ଗୋ । ୩ । ମୁଁ କହିଲେ ବନ୍ଧୁଙ୍କ ପର କହନ୍ତି ଯାଉଛି ଗୋ, ଦୁକୂଳାଚ୍ଛାଦନର କଣ୍ଠି ଫୁଲ୍ଲା ତୁଅନ୍ତେ ଗୋ । ୪ । କଳାପ କଙ୍କିଣୀ ସୁର ଉଗ୍ରିମ ବାଜୁଛି ଗୋ, ପଳାଏ ତେଜ ବକେ ବଟିକ ଜଗତଯିବ ଗୀତେ ଗୋ । ୫ ।

(୧୧୧)

ଭଲା କୁଶଳୀ ହେ ସଜନ ଭରିଲ କି ସଖି,
ତୋ ବିନା ମୋ ସ୍ନେହ ଅନେ ଥିଲା ପର ଦେଖି । ପଦ ।

ନୂତନାମ୍ବୁଦମଣ୍ଡଳୀକି କି ଗୃହଭାଣ୍ଡକ ଦେଖିଲ, ଭୂତଳେ ସରସୀଜନେ ଶିଖ ତା ଦୂଷା ଲାଗିଲ । ସ୍ୱର୍ଣ୍ଣଦୀନ୍ତରଳହଂସ କି ଭୂଷରେଭଳକି ସାଜିଲ, ଏ ଜର ବା ଅଳ ନାଦୀ ଶବ୍ଦରେ ବାଜିଲ । ୧ । ତୋ କୃପାବଳୁ ମୋ ମନୋଜନ ଶାର୍ଙ୍ଗ-ମୌଳି ନମାଇଲା, ଦୈବିକତେ ଭଣବାର ପାଞ୍ଚ ମୋ ଏହି ଜନ ମାଇଲା । ମାନଦେଶେ ଅନୁମାନ ସେ ପଦ୍ମବାସିଙ୍ଗ ଜନ ମାଇଲା, ଶଙ୍କରାବେଶରେ ତ ତନକ ଜନମାଇଁଲା । ୨ । ତଥ୍ୟ ମାନି ଅତଥ୍ୟ ଲଗି ତ ଘୋଷ ନା ମୁଖ ମାନରେ, ବାହାକୁ ପ୍ରବଳାଇ ଦେ ପଲ୍ଲବମୂର୍ତ୍ତିଭିନ୍ନ ଦାନରେ । ତୋଷ ମୋ ରସନାକୁ ତୋ ମଧୁର-ଧରାମୃତ ପାନରେ, ରସ ଧନ ମଦନମର୍ଦ୍ଦନ ବିଧାନ ରେ । ୩ । ଗ୍ରସରସିକ ଅଶ୍ୱ ସୁଧନ ଚାସକୁନ୍ଦ ବିକାଶ ରେ, ବାସବାସ୍ତ୍ର ବାସ ଭାଗ୍ୟ ବିଳାସ ଦେ ନ ବିନାଶ ରେ । ଲୁସମାନ ଜବାଧରା କି ନିଶ୍ୱାସରେ ନିଜ ଦାସରେ, ଅନୁରାଗ ନ ରଚ ମୋ ସୁଖାଭିଳାଷରେ । ୪ । ଅଧିକାରର ନନ୍ଦନନ ଗୃହପାଞ୍ଚବ ବାଣୀରେ, ରାଧିକା ସୁଗୁଣାଧିକା ସ୍ୱଭବୋଳକୁ ନିଜ ପାଣିରେ, ସ୍ନେହେ ଲଗିବାର - ମାନସମୋହନ ସ୍ମିତ ଠାଣିରେ, ବଦେ ଅଷ୍ଟବର୍ଗ ନାଥ ଲଚି ଧରଣୀରେ । ୫ ।

(୧୧୨)

ରାଗ—କେଦାରସୁର ତୋଡ଼ି । ତାଳ ଆଠତାଳି

ବନ୍ଧୁ ନାହିଁ କହେ ପଡ଼ିଲ ତୋତେ ମୋ ଭୁଲି,
ମଲ୍ଲୀମଲ୍ଲୀକା ପଣ ମୋ ଦୋଷ ସ୍ଥାଣପଣ ସହନେନ୍ତୁ ବୋଲି । ପଦ ।

---

୧୧୧ । ଟୀକା—ଗୃହଭାଣ୍ଡକ—ଗୃହକପକ୍ଷୀ; ନମାଇଲ—ନୁଆଁଇଲ ।

ନବ ଯୌବନାରେ ନାହିଁ କି ତୋ ଧବ୍ୟ ଅବଧାନେ ଚାହୁଁ ଲବ,
ପରବଶ୍ୟକାଳେ ଜଣାଇଥିଲି ଯା ଧର ତୋ ପାଣିପଲ୍ଲବ । ୧ ।
ଛୁଅଇଁ ନ ଦେଇ ଯେ ସ୍ତନ ଭବୁକ ଚୁଅଇଁ ବସିଛୁ ମଥା,
କି ବନକନେଶା ନ ଜାଣୁ ଏ ତ ମୋ ଜୀବନ ଯେଣିକା କଥା । ୨ ।
ତୁମ୍ଭର ମୋତେ ତୋ ଶ୍ରୀମୁଖ ଯୋ ମୁଖୀ ତୁମ୍ଭ ସହ ଅନୁରାଗେ,
ଅନା ଅବେ ଏବେ ହସ ଗଲ୍‌ଣିଟି ଅନାଥ ପରି ତୋ ଆଗେ । ୩ ।
ଇନ୍ଦୁବଦନାରେ ଏତେକ ମୋ ଦୋଷ କିଟ୍‌ବଚନେ ବାରମ୍ବାର,
ବଚନ ନ କହି ସ୍ତନ ଅଙ୍ଗ ଚୁମ୍ବି ଧଣନଅଙ୍କ ଦେବାର । ୪ ।
ମୋଷ ହୋଇଯାଏ ତେଣିକାର ବନ୍ଧୁ ତୋ ସଙ୍ଗମେ ମାର ମୋଦେ,
ଧାରସରସାରେ ଶେଜ ତ ମୁଁ ଜଗି ପାରଇ କି ସ୍ତନ ପଦେ । ୫ ।
'ସାଧୁ ବଚନେ ତବ ଶଶଧର ଚିର ସୁଧା ପିଅନ୍ତେ ଶ୍ରବଣେ,
ଅଷ୍ଟକୂଳ ପର ଅଲିଙ୍ଗନ କଲେ ଅଷ୍ଟଦୁର୍ଗନାଥ ଭଣେ । ୬ ।

(୧୧୩)

ମୁଖାରୀ ରାଗ ରେ ନାଗସ୍ତ ଏ କ ଅକ୍ଷ । ପଦ ।

ଅସିଛୁ ଅଣାରେ, ଦାସୀ ପରିବାରେ, କୁସୁମଭୂଷାରେ ଦେଇ ଦୋଳି ସାଜ । ୧ । ଧୀର ମୋର ଛୋଟ ଲାଗେ ଲୋ ଲେଲେ ଧୀଅଇ ପଦାରେ ମୃଗଚନ୍ଦ୍ର ମାଜ । ୨ । ଦୋଷ ନାହିଁ ଲେଶେ, ବେଶକୁହା ବେଶେ, ବସାଇଛୁ ତୋତେ ବନ୍ଧୁ କେଉଁ ପାଜ । ୩ । ଏଣୁ ମନ୍ତ୍ର ଦମ୍ଭ, ଭଣ୍ଡ ପରବମ୍ଭ, ଦେଇ ମୋତେ ଲାଜ ଧଜାବାନ୍ଧିଶିଜ । ୪ । କଳହଂସଗମନା, ସରଳିଙ୍ଗି ଅନା, ମଦନପଟାଣି ବାଣସଜ ବାଜ । ୫ । ଅଷ୍ଟଦୁର୍ଗେଶ୍ୱର, ଦୃଷ୍ଟିମଣା ଗିର, ଶୁଣି ଭଲ ମନ୍ଦୁଲାର ମାନ ସାଜ । ୬ ।

(୧୧୪)

ରସିକାମଞ୍ଜରୀ ମଥାଙ୍କ ରେ, ବସିଛୁ ତ ଛୁଇଁ ବସୁନ୍ଧରାରେ,
ଖଟି ପଣ୍ଡାସ୍ଥି ଦେଇ ପର କାଟି ଧୂଳିଲିଭକାଟି ମନ୍ତ୍ର ଭ୍ରମରେ । ପଦ ।

କହୁଛୁ ସ୍ୱପ୍ନରେ ନେ କ ଧୀରରେ, ମଧ୍ୟେ ବନ୍ଧୁ ନଖାଗ୍ରରେ, ଅନ୍ଧାର ମୁଁ କୃତେ, ଅଦୋଷେ ନିଶ୍ଚୟେ ନ ଦଣ୍ଡ ତୁ କୃପାନିଧି ପରି ରେ । ୧ । ଦୁଃଖକୁ ମୋହର ତୁ ଯାତେ ଯାଉ ରେ, ମୃଗଚନ୍ଦ୍ର ଟେକ ବାମ୍ଭାଧରା ରେ, ସୁଗ-କୁସୁମାଳି, ନ ଯାଉ ମଉଳି, ବନ୍ଧୁ ତୋ ସୁମାନ ଗାତ୍ର ଖରାରେ । ୨ । ଭଣ୍ଣା ମୁଗନେନା ନାସାଗ୍ରରେ, ଗଣାଗଲିଣି ମୁଁ ଭୁପାଭୁରା ରେ, ଛଣା

ଉପଦ୍ରବ, ଥାଉ ଥାଉ ପୁର, ତୋ ହୃଦୟ ବ୍ୟାଳ ସୁନାଗରୀ ରେ । ୩ ।
ମଦନମଦୁଅ ଉଚ୍ଚ କୁଚରେ, ମୋ ଧନ ମୁଁ ପିବ ପିନା ମରି ରେ, କଦନ
ବିଧ୍ୱଂସ ନ କଲେ ତୁ ହଂସବିଳମ୍ବିଗମନା ଶୋଭିବାରୁ ରେ । ୪ । କଳ
ବନଜର ମନୋହରୀ ରେ, ସୁସ୍ୱରେ ବୋପଙ୍କୁ ହସି ଲସିରେ, ହାସିଲେ
ଦନ୍ତ ପିକୁ ଲହବା ଅଶ୍ମଦୁର୍ଗ ସ୍ୱର୍ଗସ୍ଥିତା ମନ ପୁରି ରେ । ୫ ।

(୧୧୫)

ଲୁଷା ବରଜ ମୃଦୁ ଦୃଗାଙ୍ଗୀ ଶିଶୁମୃଗଦୃଗଶାଟି ବିରକ୍ତିଜ ହସାଟି ରେ ।
ଉପାଇ ନ ଦାଉ ସରସ ପ୍ରବର ଅଧରସା କଲେ ମୋ ଶୁଷ୍କ ଦାଶାଟି ରେ । ପଦ ।
ପରିକରିବାକୁ ମୋତେ ଖସିବ ନ କର ରେ ତଗ୍ରିବରମୁର୍ଖି ମୁଁ ତୋ ଶାଢୀରେ,
ଧରିମାଣିକ୍ୟଶ୍ରି ମଦନ ଭରେ ମରିଇ ଦେହକୁ ବେଲକହସାଟି ରେ । ୧ ।
ଷମାଜକଳଧ୍ୱ ଭଲ୍ଲ କମାଇ କରଜ ଭୃଦ୍ଭାତଳରେ ନଅ ଲୁଶାଟି ରେ,
ଘୃମାନଙ୍କୁ ନୃତ୍ୟଇ ଷମାନ ମୁଁ ତୋହର ତମାଳ କୁଣଳକୁ ବେଶାଟି
ରେ । ୨ । ମନା ନ କର ସୁନସୁନା ସବାକୁ ରସ ଅନାଙ୍କୁଶୀ କି ବନ୍-
ପୋଷାଟି ରେ, ଅନାଥ ପରି ଯାଚମନା ଦେହଙ୍କୁ ଧନ ଅନାଇ ନତମୁଖା ବସାଟି
ରେ । ୩ । ଅଭାବରେ ସଦୃଶ୍ୟତ, ତଭା ଲପନ ପୋତ, ନ ଭାବ ବସୁମତା-
ଲୁଷାଟି ରେ, କଜାଳକ ଚୁମ୍ବନ, ସକାମେ ରତ ଧନ, ପଢାଅ ହୃଦ ମୋର
ଲୁଷାଟି ରେ । ୪ । ରସାଅ ରସରେ ଭ ରସା ଦେହକୁ ମଧୁରସା ସଦୃଶ
ରସକଷାଟି ରେ, ଉପାଧନକ ହରଚନ୍ଦନ ଦେବ ଗୋବ ତୋ ଚରଣ
ଶରଣପଶାଟି ରେ । ୫ ।

(୧୧୬)

ମନ ବିନା, ତ ନଜାନା, ଅନ ସ୍ୱଳେ ନ ଖେଳିଲୁ ରେ । ପଦ ।
ମଞ୍ଜୀର ମଞ୍ଜୁ ଶିଞ୍ଜିତ ଭାବେ ଅଳ୍ପଥିଲୁ ସିଦ୍ଧ କି ତାଳେ
ମନମଥ, ରଣରଥ, ପରି ପିନା ଯେ ଚଳିଲୁ ରେ । ୧ ।
ଶୁଦ୍ଧପୋତ ଦୁମା କମୁଥିଲୁ, ତାଙ୍କୁ ନେହାଣିଲ ସ୍ୱାମୀଥିଲୁ
ଅଗ୍ରିତଜ, ମୋତେ ଶକ —ଗ୍ରୀଷଧାମୀକୁ ବଳିଲୁ ରେ । ୨ ।
ମାନସରେ କି ସଙ୍କଳପିଲୁ, ହସି ଅଳକ କି ଅଳପିଲୁ
ମୋ ଅଙ୍ଗକୁ, ଶଅଙ୍ଗକୁ, ପରି ଭଙ୍ଗାଇ ଭୁଲିଲୁ ରେ । ୩ ।

---

୧୧୫ । ଟୀକା—ଶତବଳ—ମଞ୍ଜୀ ।

୧୧୬ । ଟୀକା—ଚଅଙ୍ଗ—ଶର, ବାଣ ।

ଜଗତ ପ୍ରକଟ ଚମ୍ପାଗନ୍ଧା, ଜନନୟନମନ୍ଦନ ଶୋଭା
ବିଶୋଭି ସେ, କି ସୋହିଲେ, ହେଲେ ସୁରଣ ଉଳିଲ୍ଲ ମା । ୪ ।
ଅଧିବର ସେ ସୁନ୍ଦରଙ୍କର, ତା ଦରଶନ ଲାଳସ୍ତୁ ମୋର
ମନମନେ, ମାଇ ମାରେ, ତହୁଁ ହୃଦୟ ଜଳିଲ୍ଲ ରେ । ୫ ।
ଗଲେଦେବ ବୋଲେ ଶ୍ୟାମରିଷ୍ଟ, କାଣି ଜଣାଇଲେ କେହ୍ନ ମିତ
ଉଷ୍ମ କାମ, ସୁରଭ୍ରମ, କୃଷ୍ଣ ଅବଶ୍ୟ ଫଳିଲ୍ଲ ରେ । ୬ ।

(୧୧୭)

ରାଗ—ମାଳବ । ତାଳ ତ୍ରିପୁଟୀ

ପାହି ପାହିଅ । ପାହି ଭୁଜଗପୁର ସୁରସୁନ୍ଦର, ପାହି ଭରଧୃତ-ମନ୍ଦର, ପାହି କୃତ ଅଭିସାର କନ୍ଦର, ପାହି ନବଘନସୁନ୍ଦର । ୧ । ମତ୍ତବାରଣ-ଗର୍ବନାଶନ, ଗମନ ଜନମନରଞ୍ଜନ, ମୀନକେତନ ଦର୍ପନିକେତନ, ଯାମଳାର୍ଜୁନଭଞ୍ଜନ । ୨ । ନନ୍ଦନନ୍ଦନ, ଜଗତବନ୍ଦନ, ମୁରଲୀଧର ବ୍ରଜନାଗର, କମଳଲୋଚନ, ଶୋକନାଶନ, ସକଳ ଗୁଣଗଣ ସାଗର । ୩ । କୋଟିଶରଦ-ଚନ୍ଦ୍ରମାମୁଦ, ଜଳଦନିନ୍ଦିତଶ୍ୟାମଳ, ଚନ୍ଦ୍ରସୁଶୋଭିତ ରତ୍ନମୁକୁଟ, ମକରମୁକୁଳିତ କୁଣ୍ଡଳ । ୪ । ନାଗସ୍ୱଜନ, ଚିତ୍ତମୋହନ, ବସନଲୁଣ୍ଠିତ କୁନ୍ଦନ, ନିତ୍ୟ ନର୍ତ୍ତନ ଶରଣ ଉଦ୍ଧ-ଦୀନବନ୍ଧୁ ରାଜ କୁଞ୍ଜବନ୍ଦନ । ୫ ।

(୧୧୮)

ରାଗ—ମୁଖାରୀ, ଆଠତାଳ

କୁନ୍ଦବଦନା ରସବତୀ, ରସବତୀ ରାମା ରସବତୀ । ପଦ ।

ଗଲି ଶଶୀ ତାହା ସଙ୍ଗତେ ମାତ୍ର, ଯେବେ ବଢେ ହେଲ ସୁରତ, ରତିରେ ମାତ ନ ହେଲାଲ୍ ହାତ, ତାଳୁଥିଲ ତାର ନେତ୍ର ସମ୍ମତ, ଉଠିଲ ଦେହ ଗ୍ଲାନ୍ତ ଗ୍ଲାନ । ୧ । ନାଚ କରୁଥିଲ ନାୟିକାମଣି, ଫିଟି ଚାରୁମେ ଲୋଟୁଥିଲ ବେଣୀ, ବାଜୁଥିଲା ତାର କଟି କିଙ୍କିଣୀ, ନେଉଥିଲା ମୋର ଚିତ୍ତକୁ ହରି, ଭ୍ରମିଲ ହୁଁ ହୁଁ ଶବଦବାଣୀ । ୨ । ଉରଜେ କରଜ ଗୁଳଯୋଗ୍ୟ ନେଲା, ଚମକ ଲାଗି ବୋଲଣ ଲାଗଇ, କରୁଥାଇ ଲେଖେ କାମସ୍ତୁ ହୋଇ, ଏଥିକୁ ଆଉ ମୁହିଁ ନ ପାରଇ, ବୋଲଇ ଅଙ୍ଗ ପଡିଲି ପାହିଁ । ୩ । ଯେତେବେଳ ଅନ୍ତ୍ରେ ଜୀବଗାବନ, ଆରମ୍ଭିଲ ଦ୍ୱିପସ୍ତତ ବଦନ, ତେତେବେଳେ ଯୋଗ୍ୟା ହେଲ ମୋ ମନ, ତହିଁର କେବଳ ସାକ୍ଷୀ

ମଦନ, ଗଣି ଦେଉଥିଲି ଚୁମ୍ବନ ଦାନ । ୪ । ଅଶ୍ରୁପୂର୍ଣ୍ଣପତ୍ର 'ବୋଲେ ଏ ରସ, ଏହୁ ଅଙ୍କ ମୋତେ ହେବ ଶେଷ, ଛଟିଥିବ ଅନବରତ ଶ୍ୱାସ, ବସି ଲୁହିଁଥିବ ମୃଗଶାବକ, ଯେଣୁ ବହୁଥିବ, ରସିକବର । ୫ ।

(୧୧୯)

ରାଗ—ଦକ୍ଷିଣ ଗୁର୍ଜରୀ

ଶୁଣି ଗୁଣି ରେ ଜୀବନ ଧନ ତୋ ଉରସାଭରଣୀ ରେ,
ତୁ ବିନା ଏକା ମୋ ପ୍ରଭରଣକୁ ବାରଣୀ ରେ । ଘୋ ।

ତୁ ଗୁହ୍ନି ଗୁହ୍ନି ମଦନଶରେ ନାଶ ଗଲି ରେ, ନ ଥିଲା ମୋ ମତେ ଏହା ଜାଣୁ ତୁ ବୋଲି ରେ, ମୋ ଶପଥ ରେ ଗୁମାନ ବର, କହୁଥିଲି ଭଣ୍ଡ-ଉଦନଦ୍ୱାର, ଏବେ ଦେଖି ଭୁଲି ଯିବି କାହାର, ଯେଣୁଲି ନାହିଁ ତୁ ସାର ଅସାର । ୧ । ଲଗାଇଥିଲେହେଁ ବାସବ୍ରଷ୍ଟ ବିମ୍ବାଧର ରେ, କେତେବେଳେ ପିଲେ ତାକୁ ବିନାଶ ନ କର ରେ, ଜାଣି ଜାଣି ତୁ ରେ ନବ ବନିତା, କିଛି ମତେ ନ କଲୁ ବିବେକତା, ସୁବେଶ ଦେହଣି କରୁ ଶ୍ରୀକଳ୍ପଲତା, ନିଜ କରେ ଉପାଡ଼ିଲୁ ଏବେ ତା । ୨ । ଜନମେ ଜନମେ ପ୍ରେମ ଦ୍ରୁମ ଯତ୍ନ ବଢ଼ାଇଲୁ ରେ, କି କାରଣ ଏବେ କଣ୍ଟକ ମୂଳ କାଟି ଦେଲୁ ରେ, ଦାରିଦ୍ରକୁ ଦେଇ ଭଦ୍ର ସମ୍ପତ୍ତି, ପୁଣି ନେବାକୁ ବଳାଇଲୁ ମତି, ପ୍ରୀତି ବିଚ୍ଛେଦକୁ ନାହିଁ ଉପରତି, ମରଣଟି ବିନା ପରମ ଗତି । ୩ । ମନ ନେଇ କର୍ଣ୍ଣ ଅଧ ଦେଖିଲ ମୋ ଥିଲା ରେ, ମୋ କଥା ସେ ନ ଶୁଣି ତ ତୋତେ ଅଣ୍ଡା-କଲା ରେ, ଏକା ମାତ୍ର ଦେହେ ଅଛି ଜୀବନ, ତୋର ସଙ୍ଗ ବାଞ୍ଛିତ ଅଛି ଶିଳା, ସେ ଏତକ ରହୁ ନ ପାରେ ବଚନ, ଯିବାକୁ କରନ୍ତି କଣ୍ଠେ ପ୍ରସ୍ଥାନ । ୪ । ତୋ ନିମିତ୍ତ ଅନ୍ତର ଜଗତ ଶୂନ୍ୟ ମୋତେ ରେ, ବାଲ୍ୟତ କାଳରୁ ପ୍ରୀତି ଖଣ୍ଡିବ କେମନ୍ତେ ରେ, ଏତେ ଭାବ୍ୟାତାରୁ କି ଭୁଲି ଯାଉ, ସଦୟ ହୃଦୟ ନିର୍ଦ୍ଦୟ ହୋଇ, ମଦନ ନଦୀସ୍ରୋତ ମଧ୍ୟେ ନେଇ, କରେ ଭଙ୍ଗି ଧରି ଦେଲୁ ଭସାଇ । ୫ । ଶରଣଜନକୁ ନାହିଁ ଲଭିବୁ କି ଯଶ ରେ, ଦୋଷ ଥିଲେ କ୍ଷମା କର ମୁଁ ତୋ କଣ ଦାସ ରେ, ସେ ନବନାଗର ବଚନ ଶୁଣି, ଛେକ ମନ୍ଦ ମାନ ରମଣୀମଣି, ସୁପ୍ରେମରେ କଲା ଭଙ୍ଗୀ-ଗୁହାଣି, ଦୀନବନ୍ଧୁ ବହୁବଚନ ଭଣି । ୬ ।

(୧୨୦)

ରାଗ—ତୋଡ଼ି ପରଜ

ରେ ସଙ୍ଗାତ, ଏଣିକି ମୋ ସଙ୍କଳପ

କିଶୋର କିଶୋରୀ ଅନାଇଁବେ ଧରି ଅଧରେ ହାସ ଅଳପ । ପଦ ।

ମୁଁ ଟୋକି ଭଳପ କହୁ ନାହିଁ ତପ, ଏ ଭରସା ହେବ ବାହୁଁ, ଭଡ଼ିବ ସୁନ୍ଦରତର ପୁରନ୍ଦର ମଣିମାଳା ରମ୍ୟ ବାହୁ । ୧ । ହେଉ ନାହିଁ ସବୁ ସାଣ ପାଉଁବାରୁ ତା ମଧୁରସା ହୃଦତେ, ଚୁମ୍ବିବ ତାଙ୍କର ମୁଖ ହରିଣାଙ୍କ ,ନିଙ୍କ ନିକୁଞ୍ଜଭୁବନେ । ୨ । ଶଙ୍କର ଗିରିଜା ପଙ୍କଜାଙ୍ଗ୍ରି ପୂଜା ଭରି ନାହିଁ ଗଙ୍ଗାକୂଳେ, ମନ୍ମଥ ମାର ମୂରତି ସୁନ୍ଦର ଖେଳିବ ତେଣୁ ମୋ ତୋଳେ । ୩ । ଶଞ୍ଜି ନାହିଁ ମଣି ମାଳିକା ଧରଣୀ ସୁରସୁନ୍ଦରୀଙ୍କ ଗଳେ, କର୍ପୂର ଭଞ୍ଜନେଶ ମୃଗମଦାଙ୍କ ଦେବ ମୋ କୁଚ ଯୁଗଳେ । ୪ । ନ ଥିବାରୁ ଭାଗ୍ୟ ବୃହତ୍ ତ ଯୋଗ୍ୟ ଲେଖିବା କି ଏ ଦାନ କଥା, ମୋହନ ପଙ୍କଜ ପଦାରବିନ୍ଦ ରଜ ଚୁମ୍ବୁଥାଉ ମାନି ମଥା । ୫ । କହୁଥି ତନାବ୍ଧି ପାଶେ ବଢ଼ୁଥିବ ରଜନୀ ବାସର ସ୍ଥାନ, ତବଣମଣ୍ଡନ ମୁରଲିକା ସ୍ୱନସୁଧା ପିଉଥିବ କାନ । ୬ । ଭେଟିଣ୍ଡି ରୂପେ ହେଲେ, ସେ କୃପା ନୋହିଲେ ଉପମାରେ ହେବ ଦାଉଡ଼ି, ଉଦନ୍ତ୍ୟର ଚିତ୍ତଚକୋରବିନୋଦ କହନ୍ତି ସନ୍ଦେହ ଛାଡ଼ି ରେ ।

(୧୨୧)

ରାଗ—ରାମକେରି

ସଜନି ଅଜ ରଜନୀରେ ନାଇଲେ ବ୍ରଜମୋହନ

ମନ କେତୁ ମୋହିଲ ରେ । ପଦ ।

ମୋ ହେଲେ ହେଉ କରି-ଜମଳ ବାରମ୍ବାର କୁସୁମ ଭରି ଚୋରେ ବନ୍ଦୁକ୍ଷ ରେ; ଭଣ୍ଟ ମତ ଭରି, ସାହସେ ମୋ ସକଳ ଧରମ ଚାଲୁ ସହି ସହିଲ ରେ । ୧ । ଲଗାଇ ପ୍ରେମରସ, ମଧୁ ଭରୁଥାଇ ବାସ, ନାସୁକୁ ଅଙ୍କ ବନମାଳି ରେ; ଭଜି ମୁଁ ଜାଣି ଦାବା, କି ଅପରାଧୁ ଅବା ମୋଠାରେ ଅବଧାନ ନୋହିଲ ରେ । ୨ । ଶୁଣି ରଙ୍ଗିଣୀ ପାନ, ଅପୂର୍ବ ଶ୍ରୀ ଚନ୍ଦନ, ଏବେ ଭ ବେଶ ବାନ୍ଧି ହୋଇଲ ରେ; କାହା ସୁରତେ ମାତି, ଥାପି ହେଲ

---

୧୨୦ । ଟୀକା— ମଧୁରସା—ମିଷ୍ଟ ଖାଦ୍ୟବିଶେଷ, ହୃଦନ—ଜଣ୍ଡ, କହୁଣି ତନାବ୍ଧି—ଦୋଠାଦର ଝରକା, ବଳାସ୍କନ—ଲିଙ୍ଗ ।

ପାହାନ୍ତି, କୁହୁ କୁହୁ କୁହୁରିବେ କହିବି କେ । ୩ । ଏ ପାପ କାମ ମୋତେ,
ଧାତ୍ରୀ ଦେଖିଣି ଯେପରି, ପସ୍ତାଣିଭୁଲେ ପିଣ୍ଡ ଦାହୁଲ ଦେବ; କବି ମିହୁର
ଶାନ୍ତା, ଅଙ୍ଗା ଭୃଙ୍ଗବନିତା, ଉପାଳେ ବାଣ୍ଡ ଏହା ଲୁହଲ ଦେବ । ୪ ।

(୧୨୨)

ରାଗ—ଦୁତସେନ୍, ଅଧାତାଳ

ବରନାର ! ଗୁମାନ ମନେ ଧର ନା ଦେ । ପଦ ।

ଅମ୍ବୁଜ ନେତ୍ର ସାଞ୍ଜିନ, ଅମ୍ବୁ ନ ବରଷ ଧନ, ଜମ୍ବୁ କଣ୍ଠି କାମ୍ବୁ-
ନଦ ବରନା ଦେ । ୧ । ନ ଖେଳ ମୋ କୋଳେ ରସେ, ସରୋଜେ
ମାନସରେ ହଂସେ, ନଖେ ଧରି ଚାରୁବାରି କର ନା ଦେ । ୨ । କରି ବଦନେ
ପ୍ରକାଶ, ଶରଦ ଚନ୍ଦ୍ରମା ହାସ, ଗରବ ଗିରିଙ୍କୁ ମୋର ଚୂର ନା ଦେ । ୩ ।
କାର୍ତ୍ତ୍ୟପଦ୍ମିଣୀ ଅସ, ଦର୍ଶକ କୁଞ୍ଜନିବାସ, ଧୀରି ମୋତେ ଜଗତ ଅତର ନା
ଦେ । ୪ । ଅନ୍ତର ରଙ୍ଗି ଭଙ୍ଗୀ, ଦନ୍ତର ହୋଇ ଗଞ୍ଜି, ଦାନ୍ତର ତ୍ରଣ
ନୋହୁବ ଭର ନା ଦେ । ୫ । ଗାଳି ପଡ଼ୁ ରାଧା ପଦେ, ମାଳି ଦୁଅ ତୁ ମୋ
ହୃଦେ, କାଳନ୍ଦୀରେ ପଣ୍ଡ଼ବାର କର ନା ଦେ । ୬ । ରାଧାକୃଷ୍ଣ ପଦ ଭାବି,
କହନ୍ତି କବିବର, ନବନାଥ ଜଗଦେବଙ୍କର ଗାଁ ଦେ । ୭ ।

(୧୨୩)

ଅରବିନ୍ଦ ପଡ଼ୁ କନ ଅପଶ୍ୟାମଙ୍କ ମୋ,
ବରବିନ୍ଦ କେହୁ ଘନଶ୍ୟାମ ପ୍ରୀତଙ୍କ ଗୋ । ଘୋଷା ।

ତେଜ ଜାଇଦାଳ ଦେଶ, ଘନସାର ମଳୟଜ, କବରୀ ତେ ରଜାବ-
ଦାଳକୁ ଗଢ଼ନ୍ତ ଗୋ । ୧ । ତା ସୁନ୍ଦର ମନ୍ଦ ହାସ, ଲୁଚାଇ କୁସୁମବିଳାସ,
ଗୁଞ୍ଜ ଅଳିର ଦେ ଫୁଲବାଣେ ଘୁଞ୍ଚଇ ଗୋ । ୨ । ପଦକୁ ପୁରନ୍ଦର,
କରିଦେବା କର ପ୍ରଣ, ନୀତ ନୀତ ତା ସୁମତେ ମାତନ୍ତି ଗୋ । ୩ ।
ତେଜନ୍ତି କୋଣ ଶୃଙ୍ଗାଣି, ପୀୟୂଷ ମଧୁର ବାଣୀ, ସହୃଦ ଦେ କାମରାଜ
ଫଳ ଦାତନ୍ତି ଗୋ । ୪ । କରି ଗାତ୍ରେ ପରିରମ୍ଭ, ତା ଅଧର ପକ୍ୱ ବିମ୍ବ,
ପିଇଥିବ ପାନ୍ଥପିବା ଯାଏ ରାତନ୍ତି ଗୋ । ୫ । ବୋଲେ ବସୁହୁର୍ଗପତି,
ଧ୍ୟାନ କରି ତା ମୂରତି, ନାମ ଭଜନରେ ହେବ ଯତି କି ଗୋ । ୬ ।

(୧୨୪)

କେହ୍ନ ସରୁ କି, ସ୍ତନ ପଡ଼ିଣ ନାଳାନ୍ତୁ କେଶରୀକି,
ଯା ଠାରେ ସୁରିଷ୍ଟ ଦୁଃଶୀଳନବ୍ଧା ନଶଠାରୁ ଶିଖା ସରୁ କି । ପଦ ।

କି କହିବା ଅଜ୍ଞ ତାଙ୍କ ଶ୍ରୀଚରଣ ଅନୁସରଣ ଗୃହସ୍ଥ, ବଙ୍କାଭ୍-
ଙ୍ଗିମା ବିଖ୍ୟାତ ଅଗତେ ଜଗତ ଖଞ୍ଜନସୁନ୍ଦରସ୍ୱଶ । ୧ । ଯାହାକୁ ବର୍ଣ୍ଣି
ଭବଦ୍ୱାରେ ହଜିଲା ଅନନ୍ତ ଧ୍ୱଜ ମଞ୍ଜୁଳିତ, ବେଣୀ ନାଗ ନବ ଟର୍ଭିଳି
କମଳ ଉପରେ ଧ୍ରୁବ ନଟରାଜ । ୨ । କି କହିବ ତାଙ୍କ ପୀରିତି କରିବା
କାରଣଚନ୍ଦ୍ର ମାଧୁରୀକ, ରଙ୍ଗ ବାହୁପାଦ ଧୂଆଇ ଯା ଦେଲେ ରମା-
ଙ୍କରେ ବନ୍ଦିଂକର । ୩ । ଶମାଗାରର ଯେ ତାହାଙ୍କୁ ଭଜିଲେ ଭାଳ
କାଙ୍କରଙ୍କୁ ଉରଙ୍କ, କବାଟେ ଭକ୍ତଚରଣ ଆନ ଉପାୟକୁ ପେଲିଦିଅ ଚିନ୍-
ଦନ୍ଧକ । ୪ ।

(୧୨୫)

ରାଗ—ଇମନ କଲ୍ୟାଣ, ଅଠତାଳି

କାଳିନ୍ଦୀକୂଳକୁ ମୋର ସଙ୍ଗାଳି ନ ଯା ରେ । ପଦ ।

ଯା ଶିରେ ଚନ୍ଦ୍ରିକାଚୂଳ, ଗଳାରେ ନୀପଫୁଲ, ତା ନୟନ ଅଞ୍ଚଳଟି
ଜୀବନହରା ରେ । ୧ । ନବ ସୁନ୍ଦରୀଙ୍କ ଲାଗି, ନେବ ବୋଲି ବେଢେ
ଜାଗି, ସୁଅଙ୍ଗ ଜାଣିଲି ସେ ନାହିଁଅ ଲଜ୍ଜା ରେ । ୨ । ଯାମୁନତଟେ
ବାଟ, ଅଣନ୍ତି ତେଜା ପଟବାସ, କୁଞ୍ଜ ଉପକଣ୍ଠେ ଶ୍ରୀ ଅଙ୍ଗକୁ ନଗ୍ନା ରେ । ୩ ।
ଏହି ପୁରେ ତୋ କାମନା, ଭରିଛ ବୋଲିବ ସିନା, ଶ୍ୟାମ ଅଙ୍ଗସଙ୍ଗ
କର ଥିଲେ ମଜ୍ଜା ରେ । ୪ । ତା ବେଣୁନିସ୍ୱନ ଶୁଣି, କନମାଳିଙ୍କୁ
ଦେଖିଲି, ନୀପଫୁଲ ଯଦିରେ ପୁଲକଜାଗା ରେ । ୫ । ନ ଲୋପାଅ
ମନ ଥିଲେ, ବାନ୍ଧ ଭକ୍ତଚରଣ ବୋଲେ, ସୁବେଶ ବ୍ରଜମଣ୍ଡଳେ ଗୃହିମ
ଲଜ୍ଜା ରେ । ୬ ।

(୧୨୬)

ରାଗ—କେଦାର । ତାଳ ରୂପକ

ଭଜ ରେ ଜୀବସଙ୍ଗିନି ! ତୋ ମନ ଘନଶ୍ୟାମରୂପେ ବାନ୍ଧିଲି କି !
ପଦେ ପଦେ ସୁଖ ଦେବା ପ୍ରେମ ଲେଶ ମିଳିଲା କି, ବାଞ୍ଛା ଫଳିଲା କି । ପଦ ।

ତରଣୀଜାକୂଳ, ନୀପମୂଳସ୍ଥଳ, କୁଞ୍ଜକୁଳଶୋଭ, ଏ ତୋ ନେତ୍ରାଞ୍ଚଳ,
ମୋହନ ବଂଶୀରେ, ଅଙ୍କପଟ୍ଟ ବେଶରେ, ଚାହିଁଲା କା ଆଡ଼ ଚାଲିଲା କି । ୧ ।
ସୁବଦନନାରୀ ଅମଳ ଭ୍ରୂ ଧନୁ ଦେଖିଥିଲି ନାସାମଣି ମନୋହାରୀ,
ଅଧର୍ଣ୍ଣ ସଖୀକ ବନମାଳ ଗଳ ଦୋଳିଲା କି ଚିତ୍ତେ ଲୋଭିଲା କି । ୨ ।
ଅବସର ଦାଣ୍ଡରେ ଯେ ଶିଖଣ୍ଡ-ମଣ୍ଡନ ଅଖଣ୍ଡ କନ୍ଦୁକାନ୍ତ ଦଣ୍ଡ, ତୋ

ମରକତ ବର୍ଣ୍ଣ ବସୁନ୍ଧରା ତଳ ନଳାନ୍ତ କି ସବୁ କଳାନ୍ତ କି । ୩ । ଏ କି
ଚମତ୍କାର, ସେ କ ସୁକୁମାର, ଶୃଙ୍ଗାର ମଙ୍ଗଳମୂରତି କିଶୋର, ତାହା
ମନ ମୃଗ ଚୋରା କଠିନ ସ୍ତନ ପଜାଲ୍ କି ଏଥି ବଳାନ୍ତ କି । ୪ । ରଜତେ
ରଜତ ଶାତକୁମ୍ଭେ ଶାତକୁମ୍ଭ ଯିନା ଦେଲେ ଜଗତେ ବାଦିତ, ଜାମ୍ବୁନଦ-
ସାର ତଳରେ ମସାର ଦେଲାନ୍ତ କି ତାପ ଝଲାନ୍ତ କି । ୫ । ଜଗଦେବ-
ତାଲ୍ଲେଶ ବସୁନ୍ଧରା,-ବଳୟ ଅମରପତି ବୋଲେ ଭ୍ରମ, ଖେଦ-ଭମିରକୁ
ମୁଦ ଦିଗମ୍ବରୀ ଗିଳାନ୍ତ କି କାଳ ମିଳାନ୍ତ କି । ୬ ।

(୧୨୭)

ରାଗ—ତୋଡ଼ି, ଅଠତାଳି

ଗୁହ୍ଲିକୁ ମାଣ ଖିଶଣ୍ଡ ଲୋ, ସଖି ମୁଁ, ଭୁଜ୍ଞ ଅପବାଦେ ଚମକି ପଡ଼ୁଛି ଏ ବ୍ରଜ ବଜାର ଦାଣ୍ଡ ଲୋ । ଚିକ୍କଣ-ଶ୍ୟାମଳଚନ୍ଦ୍ର ଶିଖଣ୍ଡିକୁ ଗୁଳି ବାନ୍ଧିଛି ପନ୍ଦ୍ର ଲୋ, ସଖୀ ମୁଁ । ପଦ ।

ଚପଳମିଚସ୍ତ ଯେଣି ଧ୍ୱଂସବନ୍ତ ଶାର୍ଦ୍ଦୋଟେ ନେବ କି ଦଣ୍ଡ ଲୋ । ୧ । ଚନ୍ଦ୍ରଅ ଯେ ବଡ଼ ମୋହର ଗଡ଼ତ୍ତ ଶୁଣିଲେ ହେବ ପ୍ରଚଣ୍ଡ ଲୋ । ୨ । ସଖୀ ଥିଲେ ମୋର ପରଶନ୍ତେ ଶୀର ତାଙ୍କ ଯୋଗୁଁ ଲଣ୍ଡଭଣ୍ଡ ଲୋ । ୩ । ସ୍ନେହ ଦେବେ ଭାବିଥିଲି ମୁଁ ତାଙ୍କର ବୁଦ୍ଧିକୁ କି ଗୁହ୍ଣ ତୁଣ୍ଡ ଲୋ । ୪ । ଅଭିମୂର୍ଚ୍ଛ ଭଣି ଶୁଣ ଠାକୁରାଣୀ ଶ୍ୟାମ ପଦାମ୍ବୁଜେ ମଣ୍ଡ ଲୋ । ୫ ।

(୧୨୮)

ରାଗ—କାମୋଦୀ । ତାଳ ସନ୍ନମାନ

ଦେଖିଁ ଭାରଣ ମୁଁ ତୋ ସେବାକୁ ଗୋ,
ମୋଠାରେ ଅବଧାନ ହେବାକୁ ଗୋ । ପଦ ।

ତୋ ଗୁରୁମୁଖ ପାଠି, ଯୋଗୀ ତଳକ କାଟି, ଖଳଇ ଖଳେ ନିଦେବଶିବାକୁ ଗୋ, ଲୁଚଇ ମନେ ଦୁଃଖ, ତୋଟି ସୁଧାମୂଖ ଦଳିବା ଫୁଲ ଛୁରି ପିବାକୁ ଗୋ । ୧ । ମନୋହର ଭାବରେ, ସାଜ ପାରିଲ ଗୋ କାଣି ତୋ: ବାଣ୍ଡି ରସାଇବାକୁ ଗୋ; ଭରସା ନୋହେ ମୋର ଗୁର ପାଲଙ୍କମର ରଞ୍ଜିତ କେବେ ପିଶାଇବାକୁ ଗୋ । ୨ । ତୋ ପୟୋଧର-

---

୧୨୬ । ଟୀକା—ପୁରଦଳନାଥଅମଳେ—କନ୍ଦର୍ପଖେଳରେ, ନଳନ୍ତ—ନଳନ୍ତ୍ରାସ୍ତ ମାଣିକ, ମସାର—ଇନ୍ଦ୍ରନୀଳମଣି, ଜାମ୍ବୁନଦସାର—ସୁବର୍ଣ୍ଣ, ଶାତକୁମ୍ଭ—ସୁବର୍ଣ୍ଣ ।

'ହେମ ଦାମ ଛଡ଼ା କୁସୁମ ସରି ମୋ ଗଳେ ଅଭ୍ୟସିବାକୁ ଗୋ; ମରଣୁଁ ଲଳ ବଳୟ ଗୁଞ୍ଜି ଗୁଞ୍ଜି ତ କଟକନ୍ଦରକୁ ଅଳଙ୍କାର ଦେବାକୁ ଗୋ । ୩ । ସାରି ସକଳ ବେଶ ଦେଖାନ୍ତି ଆଦରଣ ହେବା ନୋହିବା ପଚାରିବାକୁ ଗୋ; କବି ସିନ୍ଧୁର କହେ, ସହଜ ଧଟେଷ ତୋ ଦେହେ କେବଳ ଅନୁଗ୍ରହ ଥିବାକୁ ଗୋ । ୪ ।

(୧୨୯)

ରାଗ—ଭୈରବୀ, ଆଦତାଳ

ଗଲ୍ପ ତ ଅନୁରାଗ କଣା ଯା ଯା ମୋହନ ଯା । ପଦ ।

ଯା ପଦ ଅଲକ୍ତ ଶିଖଣ୍ଡ, ମଣ୍ଡି ସୁବର୍ଣ୍ଣ ଅଖଣ୍ଡ, ଦେଖିଲୁ ସେ କବରୀଳ ଭରଣାକୁ ଯାଅ ଭଜ ଯା । ୧ । ଯା ସଙ୍ଗେ ମାତ ରଜନୀପାଳ, ସେହି ରସକୁଞ୍ଜଲାକୁ ଡାକ, ମୋ ନାମରେ ବୋଲି ନାଲସୁ ମୁରଲୀ ବାଜା ନ ବଜା । ୨ । ଅଳି ନ ବାନ୍ଧ ବାହୁକଣ୍ଠରେ, ଗାଳି ନ ଶୁଣ ବଦନୁ ମୋର, ଚରଣ ନ ଧର ତୁ ମଥୁରାପୁର ରାଜା ଭଣଜା । ୩ । ଭ୍ରମର କଳନ୍ତ୍ରର ମଣ୍ଡନ, ନନ୍ଦଲାଲସୁ ଶଶଧର, ବାରଣ ସୁନସୁ, ଭଲୁ ସେ କାନସୁ, ନାହିଁ ତ ଲଜ୍ଜା । ୪ ।

(୧୩୦)

ରାଗ—ଅହାରି, ଆଠତାଳ

ମଦନମନସ୍ତାନିଳ ବହିଲା, ଚନ୍ଦ୍ରବଦନା ଦୂରେ ରହିଲା । ପଦ ।

ଶୀତ ନୂଆ ଚୂତ ବକୁଳକୁଳ, କଳକଣ୍ଠ କରେ ଯା କଳକଳ, କରି କଳକଳ ପ୍ରବାସୀ କମଳ କହିବ ବୋଲି ବୋଇଲା । ୧ । ଅଙ୍କଶରତରେ ପଙ୍କଜମୁଖୀ, ପଡୁଥିଲେ ମୋର ହୁଏ ସେ ସୁଖୀ, ମୃଦୁ ସରସିଜ କଣ୍ଟକସୁ ଶେଯ ଧନକୁ ସେ ରାଗ ହୋଇଲା । ୨ । ଅହା ତାହା ସାହା ବାଟେ ମୋତେ, କନକ ଚମ୍ପକମାଳା ଲୁଟିତେ, ମନମଥବଶେ ଏବେ ସେ ଅବଶେ ଦୁଃସହ ଦୁଃଖ ସହିଲା । ୩ । ପଞ୍ଚବାଣୁ ଦଣ୍ଡଧର ରସନା, ବକ୍ଷୀରୁ କଶୋର ମଣିବ ସିନା, କଂଶୁକସ୍ତବକ ଅନଳଯାବକ ତୁଲ୍ୟ ତ ଦେହ ଦହିଲା । ୪ । ଶୁଣିଲେ ଅଷ୍ଟଦୁର୍ଗ ପୁରୁହୂତ, ଦୁଃଖ ତେଜିଲେ ଭୂଜରାଜସୁତ, ମୃଦୁଳ କଦଳୀ ବନେ ସେ ଦେଲେ ଦଳି ହେବାର ଶଙ୍କା ବହିଲା । ୫ ।

---

୧୩୦ । ଟୀକା—କଦଳୀ—କୁଳି କଦଳୀ, ପୁରୁହୂତ—ଇନ୍ଦ୍ର, ଦଣ୍ଡଧର—ଯମ, ଯାବକ—ଅଳତା ।

(୧୩୧)

ରାଗ—ଟୋଡ଼ି ଅରଜ

ହେ ରମଣୀ ବୃନ୍ଦାବନେ ଯେବେ ସ୍ଥିତ,
ପୁଲୁବକୁ ନୀଳ ଅରବିନ୍ଦରେ ବାନ୍ଧିଲ, କାହିଁକି ପ୍ରୀତି ।। ପଦ ।

ସିନ୍ଧୁ ତ ଗମ୍ଭୀର ଅଛନ୍ତି କୁମ୍ଭୀର ଅଧି ମହାମୀନଶ୍ରେଣୀ, ତହିଁ ତ ରତନ ରହନ୍ତି ଯତନ କର ତେଜି ତେଜି ପୁଣି ରେ । ୧ । ମଳୟରେ ଅହିବଳୟ ତ ରହିଥିବାର ସକଳ ଜାଣି, କାହିଁକି ପଣ୍ଡିତେ ବସୁଥାନ୍ତି ସତେ ଗନ୍ଧସାରସାରେ ପୁଣି ରେ । ୨ । କଣ୍ଟକଜାଳକୁ ସଙ୍କାଶକୁ କମ୍ବୁ-ଲତେ ଯେବେ ଶିଳୀମୁଖ, ଖେଳୁଥାଏ ସେ କି ବାସ୍ନାରେ କେତକୀ-ଲତିକାର ପାଶ ପାଖ ରେ । ୩ । ହରିଚନ୍ଦନଧାରା ପରିକର୍ମ ପରା ହେଲେ ହେଲେ ଖଣ୍ଡ ଖଣ୍ଡ, ଛାଡ଼ିଲା କି ତାହା ସୁଧାକୁ ଅଗୁରୁ ବନ୍ଧୁଜୀବ ଗନ୍ଧ ଛୁଣ୍ଡ ରେ । ୪ । ମୋହନ ବାସନ ପଦାର୍ଥରେ ପ୍ରେମ ନ କୁଆଳିବାର ଭଲ, ବାଧୁ ବାସୁ ତାର ଲତାରକୁ ତଡ଼ିବାର ବଡ଼ ବଳବଳ ରେ । ୫ । ବୁଡ଼ିଗଲେ ହେବ ଏକା ଶେଷଦେବ ଭୁବନକୁ ଅଗ୍ରମୁଖ, 'ଭବେ କଳନ୍ତିବ-ମଣ୍ଡ ପୁରନ୍ଦର ଓହ୍ଲାଇଲେ କାହିଁ ସୁଖ ରେ । ୬ ।

(୧୩୨)

ରାଗ—ଆନନ୍ଦଭୈରବ

ପ୍ରାଣବନ୍ଧୁଅ, ଅଙ୍କ ଦେ ଅନାଡ଼ିଣି ନୁଅ ରେ । ପଦ ।

ସ୍ମିତକାନ୍ତି ପ୍ରସଙ୍ଗ, ସଲ୍ଲମଧ୍ୟରେ ଭଙ୍ଗ, ବସ୍ତୁଏ ସୁଧାରେ ଗାଧୁଅ ରେ । ୧ । ହସ୍ତିରେ ଡାଳ ମୋର, ସୁଅଦ ବଦାମ୍ବର, ପିଆଇ ଧନ ମୋତେ ଜାଅ ରେ । ୨ । କାଶ ମନ୍ଦୁଅଛି, କି ସମକୁଛି ଛି ଛି, କ୍ଷମନ ବାଣୀଣ ମଧୁଅ ରେ । ୩ । ଅମଳ ମୃଦୁଦେହା, ଶ୍ୟାମଳ ଜ୍ୱରେ ଭୁଜା, ଯାମଳ ପୀୟୂଷ-ମାଠିଅ ରେ । ୪ । ଶ୍ରୀ ଜଗଦେବ ଭାବେ, ଦେବୀ-ସତ୍ତ୍ରୀଡ଼ ହାସେ, ଅଶୀମାଦ ସୁଖକୁ ଦଅ ରେ । ୫ ।

(୧୩୩)

ମାନସକୁ ମାନ ମନ୍ଦ୍ର ମାନସକୁ ମଧ୍ୟମା । ଘୋଷା ।

ହର ହର ଦୁଃଖ ମୋର, ହରବିଷ ତ୍ରି ନ ଭର, ହରବାଣରେ ମୁଁ ଭୋର, ହର ବରଦାରନା । ୧ । ପରବିଛିନ୍ନା ମୋତେ, ତବ ବାଡ-

---

୧୩୧ । ଟୀକା—ଶିଳୀମୁଖ—ଭ୍ରମର; ବନ୍ଧୁଜୀବ—ସ୍ୱର୍ଣ୍ଣ ।

ଭଲ୍ଲ ଦେଖିଲେ, ଘରଦୁଆର ଭୁଲିଲେ, ତରସଲେ ସୁମନା । ୨ । ତୁ ମୋ ହୃଦପଦ୍ମ ରେ, ଯୋନ କଥା ପଦ୍ମ ରେ, ଧରୁଛୁ ତୋ ପଦ ଭରେ, ମୋଦଭରେ ନବୀନା । ୩ । ଭକ୍ତସୂର୍ଯ୍ୟ ପ୍ରାଣବନ୍ଧୁ, ବୋଲି ଦୟାଳ ପାଣବନ୍ଧୁ, ରଖ ବାଟେ ଦୀନବନ୍ଧୁ-ବନ୍ଧୁଜାତନସୁନା । ୪ ।

(୧୩୪)

ମଥୁରାଗମନେ ଧନ୍ୟ ଧନ୍ୟ ଶୋଭାନାଥରେ ତୁହି କ ମୋ ସଙ୍ଗାଳି,
ଯୋଗ୍ୟ ପଦମାଣ୍ଡମଧ୍ୟ ପିନା ଛାଣ୍ଡୁ ପ୍ରୀତ ପଦାର୍ଥକୁ ମନ୍ଦପାଳି । ପଦ ।

ନାଭ ନାଗ ନବକେଳକ ଅଲଙ୍କାର, ହୋଇଛନ୍ତି ଯେତେ ଲଳନାପ୍ରବର; ମଣୁଛି ମୋ ମନ ସେମାନେହିଁ ଧନ, ତୋ ଚରଣତଳେ ନାଉଁଛିଲି । ୧ । ହସି ମୋ ଟୋଳକୁ ଅମୃତବୋଳକୁ ନାଦ ଚନ୍ଦ୍ରମିଶା ଚନ୍ଦନବୋଳକୁ, ଘଷି ଘଷି ସ୍ତନ ଢଳି ହସି ତମ୍ବୁଳିତାକୁ ମୋ ଅଙ୍କ ଦେଇ ଢାଳି । ୨ । ଅବେଶ ନାଦକୁ ଶୀଷଭେଦାକୁ ଇତର ଦାମୋଦା ନାଷ୍ଟ୍ରର ହୃଦକୁ, ନାମିତ ଧାବସ ନାରେଷଧ ପ୍ରବାସ ବାନ୍ଧକି ଦାଅଉଥାଇ ଗାଳି । ୩ । ମୁଁ ତୋ ଚରଣର ଭକ୍ତ ଭୂଷା ବରବରନା କହୁ ତୁ ବୋଲି ଏହୁ ଟିଉ, ଲୁଚେ ଭରତାଣ୍ଡୁ ବସନା ଭାମୋଣ୍ଡ ଦେଖାଇ ଭଣୁ ରତନମାଳି । ୪ । ସତ୍ୟ କହେ ଶିଶୁ ଜଗଦେବ ହରବନ୍ଦନ ମହେନ୍ଦ୍ର ନବ କେଶୋଶ୍ରୀ ରେ; ତୋ ପ୍ରଣମ୍ୟ ହେବ ବେଳି ମହାମୋଦେ ଦୁଃଖେ ମୁଣ୍ଡେ ମୁଁ ଲଗାଇ ଭାଳି । ୫ ।

(୧୩୫)

କା ମନେ ଥିଲା ଏ କଥା ଗୋ,
ଶ୍ୟାମ ଅଙ୍ଗସଙ୍ଗ ହେବ ଅନ୍ୟଥା ଗୋ । ପଦ ।

ସ୍ୱପ୍ନ ହୋଇବ ଶିଖଣ୍ଡମଣ୍ଡନ, ନୋହିବ ନେଣ ବାପଦଖଣ୍ଡନ ଗୋ । ୧ । ସୁସ୍ମିତ କୋମଳ ସରସ ଭାଷା, ଶୁଣିବେ ମଥୁରା ନଗର ଯୋଷା ଗୋ । ୨ । ପଙ୍କଜବାସିନୀ ପ୍ରିୟା ଯାଉ ସେ, ମଜ୍ଜିଯିବ ବୋଲି ଲୁଗାଇ!

---

୧୩୩ । ଟୀକା—ମାନସଲୁ—ମନମଧ୍ୟକୁ; ମାନ ସଲୁ—ଅପମାନ ଶେଷ ହେଉ; ମାନସଲୁମଧ୍ୟମା—(ସମ୍ବୋଧନ) ହେ ଅନ୍ତଃପୀଣ କଟି; ଦରବଲରେ —ଶିବଙ୍କ ଅନୁଗ୍ରହକୁ; ବର—ସ୍ୱାମୀ; ବରବରନା—ସୁନ୍ଦରବର୍ଣ୍ଣଶାଳିନୀ; ଘରବରତ—ପ୍ରବର୍ଦ୍ଧିତ ହୁଅ; ଦିନବନ୍ଧୁବନ୍ଧୁଜାତନସୁନା—ପଦ୍ମଠାରୁ ସୁନ୍ଦର ନେତ୍ର ଯାହାର ।

ପାଶେ ଗୋ । ୩ । ସ୍ୱଜି ହେଉଥିବ ଶ୍ୟାମ ପାଶ୍ୱରେ, ରାଜୀବ ପଦ ନ ଲଭିବା ସ୍ମରଣେ ଗୋ । ୪ । କସ୍ତୁରୀମିଶା ଗନ୍ଧୋତ୍ପଳ ବାସ, ବ୍ରଜମଣ୍ଡଳେ ହେବ ଉପହାସ ଗୋ । ୫ । ମୁରଳୀର ଶୋଷେ ଜୀବନ ପିବ, ମଧୁରାଧର ହୋଠେ ନ ମିଳିବ ଗୋ । ୬ । ଯେବେ ଜାଣିଥିଲ ଏ ଦଣ୍ଡ ପଦ୍ମରେ, ଅପୂର୍ଣ୍ଣ ନରନାଥ କହୁଲେ ଗୋ । ୭ ।

(୧୩୬)

ରାଗ—କାମୋଦୀ, ତାଳ ଆଡ଼ା

କଣା ତ ଅଛୁ ମାଧ ଏତେକ ରେ ।

ଗଣା ନ ଯିବା ଗୁଣବତୀଙ୍କ ରେ । ପଦ ।

ଉତ୍ତମ ଅଙ୍ଗଛନ୍ଦ, ଅନୁରାଗ ବାଚ୍ଛନ୍ଦ, ଧୂର୍ଣ୍ଣି ହେଲି ଯେ ଆବତକ ରେ; ହେଉଗଲି ପ୍ରଥମ, ଯହିଁ ଭୁଟିବା ପ୍ରେମ, ଦ୍ୱିଗୁଣ ତୃମ୍ଭେ ଦେଲ ଛିତକ ରେ । ୧ । ବଳ ପାଉଛୁ ମୋର, ସହୁ ପାରିବା ଯୋର, କଳପାନ୍ତର ଶର ଭାତକ ରେ; ମଧୁରାଧର ପ୍ରୀତି, ଅଧୁରା ହେବା ଭାତି, ସୁହାଇ ଜାଣି ନାହିଁ ଯୁବକ ରେ । ୨ । ଅବଳାମଣି ଅବ-ଧାରଣ ପଟେ ଯୁବ-ଡଙ୍କେ ହେଉଥିବ ଛତକ ରେ; ଗତ ବଚନ ଶୁଣି, ଧନବାଦନ ମ୍ଳାନି, ସମସ୍ତେ ଥାଇ ଅଙ୍କ ଭଡକ ରେ । ୩ । ସୁଚକ ଅଟେ ସତ୍ତ୍ୱ, କହୁବାର ଲେଖକ, ଲୁଚାଇ ନାହିଁ ମୋର ମତକ ରେ; ଲୁଚକପୟୋଧର, ଭ୍ରୁ ଚତୁର ଧୀର, ଭ୍ରମୁଚ ପାଳିବୁ ମୋ ପ୍ରୀତକ ରେ । ୪ । ସେବାରେ ତ ଯାଦବ, ହେବାର ସେବେ ସତ, ବାଣୀ ଜେ ଶୁଣାଇବ ଘୁ ତକ ରେ; କବିମିହୁର ଗୀତେ, ବୋଲେ ପରଖି ମୋତେ ସମର୍ପି ଦେବୁ ରତିପତିଙ୍କ ରେ । ୫ ।

(୧୩୭)

ରାଗ—କାନନଗୌଡ଼ା, ତାଳ—ଝିମ୍ପୁଟା ।

ରାଧାତ କି ନ କହିଲ ଗୋ,

ଏବେ ନବୀନ ପ୍ରୀତି, ତହିଁ ବାଦେଶେ ପଡ଼ି

ଏ ଜ ଘୋର ବିପତ୍ତି ଏଥି ମୋର କି ଗତି । ପଦ ।

ମନେ ଥିଲା ଯାହା ତାହା ନୋହିଲା ଗୋ, ଯାହା ନ ଥିଲା ତା ମନେ ହେଲା ଗୋ; ଏବେ ପିକବଚନ, ମନ୍ଦ ମଧୁ ପବନ, ମଧୁର ଭୃଙ୍ଗସ୍ୱନ ଦହୁଛନ୍ତି ଜୀବନ । ୧ । ଆଲିଙ୍ଗନେ ମୋର ଅନ୍ତର ଉଠେ ଗୋ, ପ୍ରିୟ

---

୧୩୬ । ଟୀକା—ସୁଚକ—ଗଳ ହାର, ଲୁଚକ—କର୍ଣ୍ଣାଭରଣ ।

ନ ବସନ୍ତ ଉଦେ ଭାବ ଗୋ; ଏବେ ମଧୁରେ ପୂର, ରହିଲା ବନଚୈର, ଅହା ମୋତେ ଯାତେସାର ରହିଲେ ମଧୁପୁଷ୍ପ ।୨। ଚିତ୍ତ ଥିଲେ ଏ ମଧୁ ରଜନୀ ଗୋ, କେଉଁ ସୁଖ ନ ଦିଏ ସଜନି ଗୋ, ଭଲୁ ମୋତେ ବଚନ ବକ୍ରେ ସେ ଗମନ ଭାଙ୍କ ପଛେ ଦାହନ, ନ ମଲି ଏ ଜୀବନ ।୩। ସେତେବେ ହେଲେ ଏ ଜୀବନ ଯାଉ ରେ, ପ୍ରୀତିରଙ୍ଗ କଳଙ୍କ ନ ଥାଉ ରେ, ରତ୍ନ ଏବେ ସେ ଗୁଣ, ଫାଟି ଯାଉଛି ଗୁଣ, ନ ସହେ ଦିବାନ୍ଧିକ ପ୍ରୀତି-ହେଲା ବିପତ୍ତି ।୪। ଏହା ଭରମରେ ମୋର ଥିଲା ଗୋ, ପ୍ରୀତି ଏତେ-ସହିତ ଭ ଗଲା ଗୋ, ଏସନେ ସଖୀ ଶୁଣି, ଦୁଃଖେ କହନ୍ତି ବାଣୀ, ଅସିତେ-ବେନୁପାଣି, ଦୁଇବଦନ ଭଣି ।୫।

(୧୩୮)

ରାଗ—କାଫି

ବନ୍ଧୁଅ ରେ ବାରେ ଅନା ରେ । ପଦ ।

ରଦନବାସ, ସଦରହାସ, ଭବ ଭର ମାନକୁ ମନା ରେ ।୧। ଗଜେନ୍ଦ୍ରଗତି, ଗତି ଜଗତୀତଳେ ନାହିଁଟି ତୋହ ବିନା ରେ ।୨। ନ ସହ ମୋତେ, କହୁ ଚେ ଚେତେ, ଧନ ମୁଁ ତୋ ଅଧୀନ ସିନା ରେ ।୩। ମୁଁ ତୋର ବୋଲି, ନ ଜାଣେ ଭୁଲି, ଅହା କି ସୁଖ କଲୁଛୁ ଦୂନା ରେ ।୪। ଗୁରୁ ଶ୍ରୀମୁଖ ସୁଧାମୟୂଖ, ଟେକି କରୁଣା କରୁ କି ନା ରେ ।୫। କବିଚୂଡ଼ାମଣି, ଚିତେ ତରୁଣୀ, ହେଲା ଅଶ୍ଳେଷ-ସୁଖ ସେନା ରେ ।୬।

(୧୩୯)

ଯୋଷାକୁ ରୁଷା କେ ଶିଖାଇଲା ରେ । ପଦ ।

ନିର୍ଦ୍ଦୋଷ ନିର୍ମଳ, ସୁଧାରେ ଗରଳ, ଗୋଳାଇଦେଇ ଖାଲ କି ଖାଇଲା ରେ ।୧। ମୋ ନୟନସୁଖ, ବର୍ଜ୍ଜନ ଶ୍ରୀମୁଖ, ପୀୟୂଷ ମୟୂଖ ଶୁଖାଇଲା ରେ ।୨। ଇନ୍ଦୀବରୁ ନବ, କମଳ ସମ୍ଭବ, କମଳସମ୍ଭବ ଦେଖାଇଲା ରେ ।୩। କି ରହିବ ଜୀବେ, ଚନ୍ଦ୍ରମାକୁ ପେବେ, ଅରୁଣ ରାଗାବେ ରଖାଇଲା ରେ ।୪। ଦୋଷ ଥିଲେ ମୋର, ଦଣ୍ଡାବଶବର, ତାହିଁକି ଅଧର ଚାଖାଇଲା ରେ ।୫। ଏ ଯେନି ସଦାଥ, ଅଶ୍ୱତୂର୍ଣ୍ଣନାଥ, ସୁଖ ମନୋରଥ ଭୋଗାଇଲା ରେ ।୬।

୧୩୮। ଟୀକା—ରଦନବାସ—ଅଧର, ସଦରହାସ—ଦରହାସଯୁକ୍ତ ।

(୧୮୦)

ରାଗ—ପଞ୍ଜାବୀ

ଯା ନ ଦେଖିଲି ଦେଖ, ଗାନ ରହିବା ଅଛି ପାଦ ମୋ କାନ୍ଦୁ ଦିବସ ରାତେ । ପଦ ।

ତନ୍ତୁ ମଧ୍ୟମା ମୋ ସଙ୍ଗ, ଅନ୍ତକାମିଙ୍କ ନାହିଁ, ତନ୍ତୁ ବାମିଲି ଗୁହିଁ ଯାତେ । ୧ । ସୁଣ୍ଡଗଲି ଦେଖିଲ, ପଡ଼ି ମୁଁ ତନ୍ତ୍ରଚୁଲ୍ଲା-ପଦ୍ମ-ଶବ୍ଦ ଅନଳ ହାତେ । ୨ । ତୋ ବଞ୍ଜ ସୁନ୍ଦର, ପଣ କଣାଏ ମୋର, କ୍ଷଣ ଭଲ୍ଲ ଦୂର୍ଭ୍ରର ପାତେ । ୩ । ଦେଖିଁ ଦୁଃଖେ ଅଧର, ଲଭିଲି ବସ୍ତୁସାର, ମହଲିଗଲି ଖର ଶ୍ୱାସେ । ୪ । ଅଭ୍ୟନ୍ତରେ ମୋର, ନ ଭଲ୍ଲ କୋଷନ୍ତର, ମହରେ ରାଜ ଘନମାତେ । ୫ । ବଳ ଦହଣି ପ୍ରୀତି, ଫଳ ହେଲା ଏ ଗତି, କଳନ୍ତ୍ରର ଲୁକାଥ ସୁତେ । ୬ ।

(୧୮୧)

ଗତ ପାହୁଗଲା ହେ ରାଣୀ, ତୁଅ ଅପଚୁଣ୍ଡ ଦେଇ ସୁପାଣି । ପଦ ।

ହେମ ହେଲା ଝରମୁକୁତା, ଯାନକାଳ ଲଗିଗ୍ୟ ପିତା, ବରଟ ଭୁମ୍ୟାଟ ତମନ୍ତ ରଞ୍ଜନ୍ତ୍ରୁ ବାଲିଙ୍କ ଅରୁଣ କିରଣ କାନ୍ତି । ୧ । ଭୁଇଁ ତାଙ୍ଗିନ୍ଧନ ବନ, ବହୁଲଣି ମୃଦୁ ପବନ, ଉଥାଙ୍ଗ ଦାମ୍ପତ, ହୃଦସ୍ଥୁ ଖଣ୍ଡି ଦୂର ହୋଇଲଣି ବରହ ତାତ । ୨ । ହଲସିଲେ କୁମୁଦ ଶାଦ, ଅଳିକୁଳ ହେଲେ ପ୍ରମୋଦ, ଲଗିଲଣି ଭୃଙ୍ଗ, ସଙ୍ଗିନୀ ନିଷ୍ଟୁ, ଭଙ୍ଗିତରେ ଦେଖ ଫିଟଲ୍ ମୋ କାନ୍ତି । ୩ । ମନ ମୋର ଧୃତ ନ ଟଳୁ, ଧନ ମୋତେ ମେଲଣି ମିଳୁ, ସଖୀ ନନ୍ଦସୁତ ମାତଲେ ବୋଲି ଭ ଭୁଣ୍ଟୁ ଏ ବ୍ରଜମଣ୍ଡଳେ ଖ୍ୟାତି । ୪ । କଳନ୍ତ୍ରର ଲୁପ୍ତ ଭହେ, ଅଙ୍ଗଗ୍ରତ ଅଛି ମୋ ଦେହେ, ଅତ ସେ ନନ୍ଦକୁ ହେମ କ୍ରସେୱାକୁ ଶିଥିଳାଭ୍ୟ ଦିଅ ଅଳପ ସ୍ଥିତ । ୫ ।

(୧୮୨)

ରାଗ—ଝାମ୍ପି, ଏକତାଳି

ଜନା ଅନାଥରେ ଥରେ ଭୁଷି ଭୁଷିବା ରେ । ପଦ ।

ଉଦଧିରୁ ନିଧି ଇନ୍ଦୀବର ଦନାଇବାରେ, ବଦଲ୍ ମୁଁ କାଳଜଳ ଜନମ ଧୁଲିବାବେ । ୧ । ମୀନମାନେ ଛାଡ଼ି ମର୍ ସରନ୍ତୁ ହବାରେ, ସହିଲୁ ତୋ ନେଖ ଗ୍ରହକେଳି ଶିଖିବାରେ । ୨ । ଭ୍ରମରମଣ୍ଡଳୀ ସନ୍ଧୁ ଝଙ୍କାର ଭଙ୍ଗାରେ, ସନ୍ଧାଗ୍ରଗ ପଦାହତ ସ୍ୱରକୁ ଟେକା ରେ । ୩ । ଅଧ ମୁଁ ମଣ୍ଡିବ

---

୧୮୧ । ଟୀକା—ବରଟ—ବୃଥା, ସୁପାଣି—ଶେଯ ।

ଗଣ୍ଡ ପୁମ୍ବ ଭବଭାବେ, ସ୍ତନ ତଳର ଭଲଣ ସୁଜ ଭରକା ରେ । ୪ । ଝର-
ଗିରେ ଝରଣାସି ଲଙ୍ଗେଜ ଧାଉଁଭାବେ, ଛପିଗଲେ ଜଗଦ୍ଦେବ ଚାଉ
ଲୁଭାବେ । ୫ ।

(୧୪୩)

ରାଗ—ତୋଡ଼ି ପରଜ, ଏକତାଳି

ରେ ସଜନି ଆଜ ଡୋର ଏ କି ସ୍ଥିତ

ଗଙ୍ଗାଫୁଲ ପାଦେ ମରଦାଲେ ମଦେ ଲଭି ସିନା ଅଙ୍ଗୀକୃତ ରେ । ପଦ ।

ଯାହା ପାଇଁ ତପ, ଲୋକଗଣେ ସୁକୃତ,-ତାଡୁପର ମ୍ଲାନ ହେଉ, ଏବେ ସେ ଶରଣ; ପଶିଲେ ଚରଣ,-କମଳେ ଭ ହେଲ ଦେଉ ରେ । ୧ । ଯେବେ ଯା ଭଜାସୀଲଣ ହୁଏଲେ ଲଭ ଭକ୍ତପଦ ମଣ୍ଡମଣି, ତାହାଙ୍କୁ ନଦେଇ ଦେଇ ଅପରାଧ ନ ବହି ଲଭେ ଭକ୍ତଗଣ । ୨ । ଯେଉଁ ଯାହା ପ୍ରୀତି ଧରୁଥାଇ ପୂଜ ଭର ବଳାଣ ସ୍ଥାନ, ବନରେ ସେ ପୁଣି ଧରୁଛନ୍ତି ପାଣି ସେସେ ଦେଉଛନ୍ତି ଧୁଳିରେ । ୩ । ଯାହା ଦେଖା ଅତେ, ନ ଛୁଣ୍ଡୁ ନମିତେ, ସବୁଧ ପଣ୍ଡିତ ଯାଣ, ତା ବୃନ୍ଦ ଗୁହରୀ ନ ଭୁଲିଲ ପର କାହିଁକି ମୋହ ଶ୍ରୀମୁଖ । ୪ । ଯାହା ରତେ ରସି ନିକୁଞ୍ଜକୁ ଶଶୀ ଶଶାଙ୍କ ଅନ୍ଧାରେ ଯାଉ, ସେ କଣୋର ତୋଳେ ଧରୁଛନ୍ତି ଛଳେ ଭକ୍ତ ହୃଦେ ନ ଜଡ଼ାଇ । ୫ । ଚନ୍ଦ୍ରାମଣି ଭରଗର୍ଭ ହେଲ ପରି ହୋଇଲେ ହେଲେ କାତର, ମୁକୁନ୍ଦର ଧନ ବ ନନ୍ଦନନ୍ଦନ କହେ ଶ୍ରୀମୁକୁନ୍ଦଦେବ । ୬ ।

(୧୪୪)

ରାଗ—କାମୋଦୀ, ଏକତାଳି

ସଖି ଦେଖ ସେ ଶ୍ୟାମ ମୂଳେ ଗୋ । ପଦ ।

ଅସିତ ଅକାଶଗଣ୍ଡେ, ଉଦୟର ତାର ଗଣ୍ଡେ, ମଣି ପଦ୍ମର କୁଣ୍ଡଳ ଦୋଳେ ଗୋ । ୧ । ମୁଁ ଝାଡ଼ିର ନାସିକ ଅଣି, କରନ୍ତି ସେ ନୀଳମଣି, କଣା ହେବ ସଖି କେଉଁ ମୂଲେ ଗୋ । ୨ । ଗୁହୀଁ ତା ଶୁଭ୍ରବଦନ ମଦରେ ନ ରହେ ମନ, ଦେଖୁଛି ଅଣିମାକେମାକୁଳେ ଗୋ । ୩ । ସଖି ମୁଁ କହୁଛି ସତ, ଛାଡ଼ି ସବୁ କୁଳବ୍ରତ, ଯୁବଏ ଖେଳନ୍ତି ତାର ତୂଳେ ଗୋ ॥ ଭୂମି ଅନଙ୍ଗ ଅମଳେ, ତା ପାଦପଙ୍କଜତଳେ, ଶ୍ରୀମୁକୁନ୍ଦଦେବ ଚାଉ ଭୁଲେ ଗୋ । ୫ ।

---

୧୪୪ । ଟୀକା—ଶୁଦ୍ଧ ଏ—ମୂଲ୍ୟ ଦେଇ, ନାସୁକ—ଲାବଣ୍ୟବତୀ ମଣି ।

(୧୬୫)

ସେ ଗଜେନ୍ଦ୍ରଗତି ମୋତେ ପ୍ରତି ଦିନେ ଦର୍ଶିଲା । ପଦ ।

ଏ ଜଗତେ ଯେବେ ଯେତେ, ନ ରହିଲା ମୋର ଚିତ୍ତେ, ଯାହାକୁ ଚାହିଁଲେ ସେ ତ ତାହା ପରି ଦିଶିଲା । ୧ । ସହଜେ କାନ୍ତରେ ଚୋରା, ଧରିଲେ ନ ଦିଏ ଧରା, ମାର ମାରଗଣ ଗାଢ଼େ ମରମରେ କଷିଲା । ୨ । ମୁଁ ତାହାର ପ୍ରୀତି କଣା, ହେବାକୁ ଅଧିକେ ବଣା,-ମୃଗାକ୍ଷୀର ବାନା ଅନେକ ମନ ମୋ ନ ରସିଲା । ୩ । ଅତି ଯତ୍ନ କରି ବଳେ, ଶୟନ କରିବା ଛଳେ, କ୍ଷଣେ ହେଲେ ନିଦ୍ରା ମୋ ଲୋଚନକୁ ନ ଆସିଲା । ୪ । ବୋଲେ ଅଷ୍ଟଦୁର୍ଗେଶ୍ୱର, ତା ପାଶୁ ହେବାକୁ ଦୂର, ଦିନକୁ ଦିନ ମଦନ ଜୀବନକୁ ନାଶିଲା । ୫ ।

(୧୬୬)

ରାଗ—ସାବେରୀ

କୃଷ୍ଣ ପ୍ରୀତିରେ, କୃଷ୍ଣ ପଡ଼ିଗଲି ପରମାଦେ ଅତି । ପଦ ।

ମନ ଛନ ଛନ ଜୀବନ୍ତରେ, ନ ରହିଲା ଆନ ବାସନ୍ତରେ, ସ୍ୱର୍ଣ୍ଣ ବେନିନେନ ନୀରଭରେ, କ୍ଷୀଣ ହୋଇଗଲା ଅତି ତନ୍ତ୍ରୀ ନିତି ନିତି । ୧ । ନ ପାଇଲି ମୁଁ ସୁଖକୁ ଲେଶେ, ଅନୁଭବ ଦୁଃଖ ତ ବିଶେଷେ, ନାମିଶବ ତ ହେଲା ବିବଶେ, ଶୁଣି ରହିଲିଣି ଲୋକେ ପୁଣି ଅପଖ୍ୟାତି । ୨ । ଦଗ୍ଧ ହେଲା କାମାନଳେ ଦେହ, ସହୁ ନ୍ତହେ କି କରିବି କହ, ଦଣ୍ଡ ଦଣ୍ଡକେ ହେଉଛି ମୋହ, ରହୁ ନାହିଁ କେତେଭଳି ସେ ବୋଧ କଲି ଧୃତି । ୩ । ହେଲି ଜୀବନରେ ମୁଁ ନିରାଶ, ଦେଲି ଭିଷାରିଙ୍କ ମୁଣ୍ଡେ ହାସ, ନେଲି ଅକାରଣେ ଏ ବୟସ, ହାସ ବିଳାସ ବେଶରେ ରହୁ ନାହିଁ ମତି । ୪ । ବସୁଦୁର୍ଗ ଭୂପ ରସେ ଭଣି, ଏହା ବିଶ୍ୱରେ ଗୋପରମଣୀ, ଆହା କହି କି କହିଲା ଅଣି, ଜାଣି ନ ପାରିଲି କେବେ ଯାଣି କୃଷ୍ଣ ଗତି । ୫ ।

(୧୬୭)

ଅହା ମୋ ଖଞ୍ଜନାକ୍ଷି, ଅନଙ୍ଗେ ମୋ ଦିନା ଦୁଃଖୀ ରେ,
ଅବନୀରେ ଭଲା ପଡ଼ିବାକୁ ତୋଳି ଧରିଥିବେ ପ୍ରିୟସଖି ରେ । ପଦ ।

ଅହର୍ନିଶ ଝୁରି ଝୁରି, ଅତି କୃଶ କୃଶୋଦରୀ, ଇନ୍ଦୁକଳା ଚନ୍ଦ୍ର ତାକୁ କାମବଳୀ ଭାବି ଭାବି ଚନ୍ଦ୍ରଶିଖୀ ରେ । ୧ । ଅଙ୍କୁରେ ନେତ୍ର ବେନି, ଅବିରତେ ପୂର୍ବ ବନି, ଅପାର ମାର ଅକୂପାରେ ପଡ଼ିଣି ମୃଦୁହାସୀ ସ୍ୱର୍ଣ୍ଣବର୍ଣ୍ଣା

ରେ । ୨ । ଅଭରଣ ଧୂର୍ଜ ଭଳ, ବେଣ୍ଠି କୁମ୍ଭ ପୟୋଧର, ଅମଳ ମୃଣାଳ ଖଣ୍ଡ ପାଣି ପିଣ୍ଡେ ମଣ୍ଡୁଥିବଟି କପଟ ରେ । ୩ । ଅବଧୂରେ ତେଜି ଥଣା, ଅଧୂଭରେ ଅଭିଳଷା, ଅତି ଶ୍ବାସଗର ପଡ଼ୁଥିବ ସଖୀ ବେଷ୍ଟନ ଧାଶ୍ୱ ଧଣା ଚରେ । ୪ । ଅଷ୍ଟଦୁର୍ଗେଶ୍ବର ଭଣି, ଅଭିନବ ସ୍ୱପ୍ନାମଣି, କୃପାଧବ କୃପା ସତେ ବେଷ୍ଟର ଅଦା ଜୀବ ଯିବାପାଏ ପୃଣି ଚେ । ୫ ।

(୧୪୮)

ରାଗ—ଭାମୋଦୀ

ଦେଖ ମୁଁ ପରାଣଙ୍କୁ ବାରିଜ ଗୋ ।
ତୁହି ତୁ ଥରେ ଶ୍ୟାମ ସରଜ ଗୋ ॥

ଯିଭ ଜାଲଦ୍ୱା ବୋଲି, ବେଢେ ଭସ୍ମରେ ଥିଲି, ଶ୍ରୀମୁଖ ରୂପପାନ ସରଜ ଗୋ; ସନ୍ଧ ମୋତେ ନ ସନ୍ଧ, ପାଉଟି ତାହିଁ ନେଇ, ଦେଖ ଦେଲ ଭାଳକୁଟ ପରଜ ଗୋ । ୧ । ଧନଜାବନରସ୍ମ, ପ୍ରିସ୍ମ ବାନ୍ଧବ ଭୃସ୍ମ, ଜାତି ମହତ୍ତ୍ୱ ଆଶା ଭରଜ ଗୋ; ସଜଣି କୋଟିଭାମ, ଚିତ୍ରହଜଣୀ ଶ୍ୟାମ, ସଙ୍ଗତେ ଥିଲି ପ୍ରେମ ଅରଜ ଗୋ । ୨ । ମୋ ତହୁଁ ରୂପବତୀ, ବେଣ୍ଠି ଭୃଙ୍ଗସୁବତୀ, ଧନ୍ୟ ତା ପ୍ରୀତିରେ ସେ ବରଜ ଗୋ; ଯିହାଧି ନେଲ ମନ, ମୋହଠାରୁ ମୋହନ, ସୀର୍ଦବାଠାରେ ସ୍ମର ଧରଜ ଗୋ । ୩ । ଚଞ୍ଚଳ ଦାମ୍ପତ୍ୟଲୀଳା, ସନ୍ଧତେ ଦେଇ ଦେଖା, ବିରହ ସମୁଦ୍ରାସ୍ମ ଭରଜ ଗୋ; ଶ୍ରୀ ଜଗଦେବ ଦୁଃଖ, କହେ ସଜଣି ଦେଖ, ଘୋଟିଅଛନ୍ତି ଘନ ଗରଜ ଗୋ । ୪ ।

(୧୪୯)

ରାଗ—ତୋଡ଼ି ପରଜ

ରେ ଦଶୋଦ୍, ତୁ ଦେଉଅଛୁ ମାଡ଼ନ୍ତି,
ନାହିଁ କଲ୍ଲ କଲ୍ଲ ଗୃହିଲ ତାହିଁକ ଶ୍ୟାମଳ ଗୃଧ ଅଞ୍ଜଳି ରେ । ପଦ ।

ମୋତେ ତ ନଜର ନ ଦେଇ ନଜର ନ ଦେଇ ତେ ଷଣାଣାରେ, ବୃଥା ନିଭ ରସେ ଭ ଥାଏ ତୋର ସେ ତମାଲ ତଳୁଣାଣାରେ । ୧ । ଥନ ମହାଧନ ବାବାଧ ବସନ ଛମୁରୁ ନେଇଛନ୍ତି ମାଗି, ତୋର ତ ଜୀବନା ହୋଇଅଛି ଏକା କଳାମେଘି ଗାତ୍ରୀ ଲଗିରେ । ୨ । ଉଳଟ ସର ଅନଳପ ସୁରଭି ଫୁଲ ବୃନ୍ଦ ପଡ଼େ ତଳେ; ମଣ୍ଡି ସୀମନ୍ତିନୀ । ମଣି ମିଶାଇଛି ଅତସୀ-କୁସୁମ ଦଳେ । ୩ । ସଖି ନୋହିବାର ମଣିଭୂଷା ଅଛି ତାହିଁକ ନ ଗୃହୁଁ

ଛାଡ଼ିଲେ, ଶଳାଇ ଦେଇ ଗୁନ୍ଥିଲୁ ମନ୍ଦୁଝିକ ଭଳାଇବର୍ଣ୍ଣୀବର ଯାଉଛେ । ୪ । ଜଳାବାଟେ ହେଲେ କଳାହୃଦେ ଗୃହିଁ ପୁଲକେ ହେଉ ଭରତ, ଜଳା ଦୋଳ ଦେଖିବେ ଗଳା ମଳୟଜ ବୋଳାଇ ଯା ଅଙ୍ଗେ ଶତ । ୫ । ମାଇ କାଣିଅଛୁ ବାଉକାଣ୍ଡି ହସି ସବ ଅବତଂସ ଫୁଲେ, ଜଣ୍ମ ପାଇବୁ ରୁ କାହାର କି ଦିବ ଅଭ୍ରଦୁର୍ଗନାଥ ବୋଲେ । ୬ ।

(୧୫୦)

ସେ ମା ଭୁଲିଲି ଥିଲା କି ଲିହୁ,
ଜଳ ମଣ୍ଡି ଦେଖଣି, ଉତ୍ତୁଙ୍ଗ କଳ୍ପିଲା ଉ଼ଣି,
ଶାନ୍ତ୍ରୀ ଲଉଳଗଣି ହେଲ ପାଷାଣ ଜଣି । ଘୋଷା ।
ଚୂତ ଫଳାଇ ନାଗରଙ୍ଗ, କଟିମେଖଳା ହେଲ ଭୁଜଙ୍ଗ,
ଉଟିଣୀ ତଟେ ବାସ, ଜଳ ନ କଲି ଶୋଷ,
ପିଇବାର ପୀୟୂଷ,–ପାଦରେ ହେଲ ବଣ । ୧ ।
ମଧୁଗୋଳର ହେଲ ଶମ୍ଭୁ, ଉଦ୍ର ପଦ୍ମ ହେଲ ଚନ୍ଦ୍ରବିମ୍ବ,
ଥାଉଥାଉ କି ଗଳେଇ, ତହୁଁଜାତ କାଂଶୁକ,
ଫଳା ପତ୍ରିତ ଶୁକ, ହେଲ ମୋ ଦ୍ରୋଣ କାକ । ୨ ।
ମନ୍ଦାକିନୀରେ ଶାମଣ୍ଡିଲି, ନାଦା ଭାଣ୍ଡିକ ଅଇଲି,
ଚଢ଼ିଲି ମେରୁଚୂଳ, ମେଘ ହେଲ ଅଚଳ
ବ୍ରହ୍ମକାଣ୍ଡ ପାଉଳ ସ୍ୱାଦ୍ୱ ହେଲ ପିଚ୍ଛଳ । ୩ ।
ଅଭ୍ର ନ ରଖିଣ ନବୀନା, ଗାଉନ ପିଦ ତାଙ୍କ ସ୍ତନା,
ଏ ଚିନ୍ତାର ମନ୍ଦର, ହେଲେ ଶ୍ୟାମସୁନ୍ଦର
ବାଉଳ ଜଳନ୍ତର, ଅବନୀ ପୁରନ୍ଦର । ୪ ।

(୧୫୧)

ରାଗ—ପୂରବୀ

ସବୁ ଯାଉଛି ରେ ଏଡ଼ୁଠାରୁ ମନୋରଥ,
ଗୃହିଁଦେଲେ ଅଭ୍ର ଭାଣ୍ଡି ନ ଦଉଛ ଅଣି ଥାଉଁ ଥାଉଁ ପଥ । ପଦ ।

---

୧୫୦ । ଝଁଜା—ଲକ୍ଷ୍ମୀ—ଦେଖିବା, ନାଗରଙ୍ଗ—ନାରଙ୍ଗଜାମଜ ଅମ୍ଳଫଳ ବିଶେଷ, ମେଖଳା—ଅଣ୍ଟାସୂତା, ଭୁଜଙ୍ଗ—ସାପ, ପୀୟୂଷ—ଅମୃତ, ତହୁଁଜାତ କାଂଶୁକ—(ଶୁକର ବିଶେଷଣ) ଯାହାର ଥଣ୍ଟ ପଳାଶ ଫୁଲଠାରୁ ଅଧିକ ଲାଲ; ଦ୍ରୋଣକାକ—ଡାମରାକୁଆ, ମନ୍ଦାକିନୀ—ସ୍ୱର୍ଗ ଗଙ୍ଗା ।

ସୀତା ସୀତାକାନ୍ତ ଲକ୍ଷ୍ମଣସହିତେ ଅରଣ୍ୟଗମନ କରି ରଥ, ଜାନକୀ ଗମନ ଚିନ୍ତି ସୁମନ୍ତ୍ରରେ ଖେଦେ କହେ ଦଶରଥ ।୧। ଶବର ଶରରେ ବିଦ୍ଧ ହେବାକାଳେ କପଟରେ ଗୋପୀନାଥ, ଯାତ୍ରିକ ବହାଇ ଦେଇ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କୁ ମନେ ପକାଇଲ ପାର୍ଥ ।୨। ଅକ୍ରୂର ସହିତେ ମଥୁରା ଯିବେ ବୃନ୍ଦାବନ ଚଳାନାଥ, ଦେଖି ଅନ୍ୟୋନ୍ୟରେ କୃଷ୍ଣାକୃଷ୍ଣ ହୋନ୍ତି ସ୍ନେହେ ଗୋପାଙ୍ଗନାବୃନ୍ଦ ।୩। ସନ୍ନ୍ୟାସବେଶ ଧାରଣ କରି ଗୋରା ଚୈତନ୍ୟ ସକଳ ସ୍ୱାର୍ଥ, ନ ମାନନ୍ତେ ଶଚୀକୁହା କୃଷ୍ଣପ୍ରିୟା କ୍ଷୋଭେ କଲେ ତାଣ୍ଡ ମାଥ ।୪। ଦଶରଥ ପାର୍ଥ ଗୋପୀ କୃଷ୍ଣପ୍ରିୟା ପ୍ରାଣ ଧାବନେ ସମର୍ଥ, ନୋହିବାରୁ ବୋଲେ ନୀଳାଦ୍ରିବିହାରୀ ହରିଚନ୍ଦନ ଯଥାର୍ଥ ।୫।

କବିସୂର୍ଯ୍ୟ ଗ୍ରନ୍ଥାବଳୀ

ଚତୁର୍ଥ ଭାଗ

କବିତା କଲ୍ଲୋଳିନୀ

କବିତା କଲ୍ଲୋଳିନୀ

(୧)

ଜଗତେ କେବଳ

ରାଗ—ଆଷାଢ଼ଶୁକ୍ଳ

ଜଗତେ କେବଳ, ଜନେ ଭୁଞ୍ଜିବେ ଏଥୁ ଉଚ୍ଚ ଫଳ । ଘୋଷା ।
କହିଲ କବି ସୁଜ ପ୍ରେମସିକ୍ତ । ଶିଖରଦସ୍ୱରେ ମଧୁ ଭରିତ ।
ଲୁଟିଲ କବି ଭ୍ରମରୀଙ୍କୁ ଗୁଞ୍ଜ । ସରମା କର୍ଣ୍ଣୀରବ କେହ ବାଞ୍ଛ । ୧ ।
ଅଳ୍ପକତନ୍ତ୍ର ନକ୍ସରେ ବୋଲି । ରସାଳ ଶକୁଳ ଶାଖାରେ ଖେଳି ।
ଭବଲ କବ୍ସୁ ଯା ଭଳକଲାପ । କାହ କା କହିବ ପଞ୍ଚମାଳାପ । ୨ ।
ଭବଜୀବ-ଭବେ ହୋଇ ମାନସ । କ୍ୱଚିତ ବାଳବେ ଅମେଧ୍ୟ ଗ୍ରାସ ।
ଦେଖେ ମନ୍ଦାକିନୀରଜ ଲିଭାଇ । ଗ୍ରାମ ଶୂକର କି ତୋଷିବ ଖାଇ । ୩ ।
ଚଞ୍ଚୁ ଚାକଣେ ଲଗାଇ ଗୁଳୁଳ । ନିଜ ଭ୍ରମଣେ ମଣ୍ଡି ଖଣ୍ଡ-ମୃଣାଳ ।
ଗୁଞ୍ଜି ପୁଚ୍ଛ ଅଙ୍ଗ ଭୁଲାଇ ବକ । ଖେଳେ ସେ ମରାଳୀ ତୋଷିବ କି । ୪ ।
ଲଙ୍ଘି ନାସ୍ତିକ ଭଙ୍ଗେ ଶ୍ରେଷ୍ଠଦାର । ଖଞ୍ଜିଲେ ହେଲେ ଗୃହୀକ ସବାର ।
ଦିବ୍ୟଭଲେ ହେଲେ ନାନା ମସଲ୍ଲ । ତୁରଙ୍ଗ ହୁଏ କି ସ୍ୱସକୃପିଲ୍ଲ । ୫ ।
ବାଦଲଦା ବନେ ନିତ୍ୟ ନିବାସ । କବି ଅଟବି ଦ୍ରୁତ ଉପବାସ ।
ପ୍ରଜନ୍ତୁ କଲେହେଁ ନାନାପ୍ରକାର । ଖଦ୍ୟୋତ ହୋଇବ କି ପ୍ରଭାକର । ୬ ।

---

୧ । ଟୀକା—ଶିଖରଦସ୍ୱ—ପକ୍ଷିଭୂଷା, ସରମା—କୁକୁର, କର୍ଣ୍ଣୀରବ—ସିଂହ, ଅଳ୍ପକତନ୍ତ୍ର—ଅଳଙ୍କାରସ୍ଥ, ରସାଳ—ଆମ୍ବ, କବଳ ଭକ୍ଷ—ଗ୍ରାସ କବ୍ସୁ ବା ଖାଇ, ଭବଜୀବଭବେ—ଗୋବୃନ୍ଦ ଧରେ, ଅମେଧ୍ୟ—ବିଷ୍ଠା, ମନ୍ଦାକିନୀରଜ—ଗଙ୍ଗାଧୂଳି, ଚଞ୍ଚୁ—ଥଣ୍ଟ, ଖଣ୍ଡମୃଣାଳ—ପଦ୍ମନାଡ଼ଖଣ୍ଡ, ବକ—ବଗୁଲି, ମରାଳ—ରାଜହଂସୀ, ଶ୍ରେଷ୍ଠଦାର—ଅଗ୍ରଗାମୀ ସିପାହୀ, ତୁରଙ୍ଗ—ଘୋଡ଼ା, ସ୍ୱସକୃ—ଗଧ, ବାଦଲଦା ବନ—ବରଡୋଲି ବଣ ଓ ଗାର୍ଦ୍ଧଭବିଶେଷ; ଖଦ୍ୟୋତ—କୁଞ୍ଜକୁଲାପୋକ, ପ୍ରଭାକର—ସୂର୍ଯ୍ୟ ।

ଯାହାଙ୍କୁ ଯାହା କହୁଛୁ ଦାଉଡ଼ । ଉଣ୍ଟା ଶାଳ ଯେ ଅନ୍ୟଥା ହୋଉଛ ।
ଯେଣେତେ ହେଉଛି ଯତେକ ଦେଖି ପୁଷ୍ଟ । ପିଣ୍ଡୁଳି ଟେକି ଯିବେ ସୁରଟ ।୭।
ଦେବତ ଉପବନେ ହୋଇ ଜନତା । ସ୍ୱବାସ-ମଣ୍ଡଳୁ ଜବାସଲତା ।
ତୁଳସୀ ତୁଲେ ହେଲେ ମିଶାମିଶି । ତାହାଙ୍କୁ ଯେବେ ବୋଲିବା ତୁଳସୀ ।
ସମଜାଇ ନାହିଁ ସ୍ୱକାର ଭାଷା । ଉଦ୍ଧରେ ଯେ ଲୁଅଇ ଲୋକହସା ।
ଜଡ଼ ମୁଁ ବୋଲି ନ ଜାଣି ନିର୍ବେଦ । ଷଡ଼ଦର୍ଶୀ ତୁଟଇ କଲେ ବିବାଦ ।
ଦେହରେ ବାନ୍ଧଲେ ଯଦି କାଣ୍ଡାସ । ସମ୍ଭାଳିବାକୁ ନ ଥାଇ ବିଶ୍ୱାସ ।
ଶାର୍ଦ୍ଦୂଳ ଅଭିମାନେ ଯେଉଁ ଗୁଡ଼ । ଦ୍ୟାଗି ଲଗାଇବ ବାନ୍ଧଲେ କାଷ୍ଠ ।୧୦।
ଭବମରେ ତ ହୋଇଅଛୁ ଚଲଣ । ଭରମର୍ଦ୍ଦଳ ଯୋଗ୍ୟ ହୋଇ ଶିଖା ।
ହରମଣ୍ଡଳଯୋଗ୍ୟ ଚମ୍ପକଙ୍କୁ । ଭ୍ରମରେ ବୃଥା ପଡ଼ି ଯା ଝାଙ୍କୁ ।୧୧।
ସୁରୁଚନ୍ଦ୍ରୋଦୟା ମଶାଲ ପାଖେ । ବସ୍ତି ଜାଳିବ ଯେବେ ଦଶା ମୁଖେ ।
ଥିଲା ତ ଜଳୁନାହିଁ ତାଳକାଣ । କାଲୁ ଯେ ହେବ ସେପରି ପ୍ରକାଶ ।୧୨।
ବୋଲି ହୋଇ ଭୁତ ଧର ପରଶୁ । ବଳୀବର୍ଦ୍ଦବର ଚରମେ ବସୁ ।
ଗଉରୀ-ପ୍ରାଣନାଥ ଅନୁଭବ । ଠକିବ ପାରିବ ନାହିଁ ତା ଲବ ।୧୩।
ସରପର୍ପଟି ଯାହାଙ୍କୁ ମିଳଇ । ସେ ସୁଖେ ତା ଭୋଜନେ ପ୍ରବୃଳଇ ।
ସଢ଼ାଇବାକୁ ତା ବଢ଼ାଇ ବସି । ଦୁର୍ମତି ଯେବେ ଖୋଜିବ ଘସି ।୧୪।
ଶିର ତପବନ୍ତ ହେଉଁ ପ୍ରକୃତ । ସମ୍ପାଦ ଯୋଗ୍ୟ ଗୁଣ-ପରିପୂର୍ଣ୍ଣ ।
କଉଟେ ସଞ୍ଚରିବା ନ ସମ୍ଭବ । କସ୍ତୁରୀଘଟେ ଯେବେ ଅସ୍ୱୋରୁଭବ ।୧୫।
ଭଙ୍ଗାର ପ୍ରବାହେ ଅଳପେ ବୁଡ଼ । ଅଙ୍ଗାର ନାଡ଼ ନିଜ ବର୍ଣ୍ଣ ଗୁଡ଼ ।
ବଳାହୃତ ଲକୁ ଯଦି ଧରିବ । ବାଳା ପଯ୍ୟୋଧର ହାରେ ମିଶିବ ।୧୬।

ସୁରଟ — ସ୍ୱର୍ଗ, ଜବାସଲତା — ଜୁଆଘାସ, ସ୍ୱବାସମଣ୍ଡଳୁ — ନିଜ ବାସସ୍ଥାନ ମଣ୍ଡଳୁ, ନିର୍ବେଦ — ବୈରାଗ୍ୟ, ଷଡ଼ଦର୍ଶୀ — ଦର୍ଶନଶାସ୍ତ୍ରଜ୍ଞ ପଣ୍ଡିତ, କାଷ୍ଠ — ଶ୍ରେଷ୍ଠ କାଷ୍ଠ, ଭରମର୍ଦ୍ଦଳ — କାଞ୍ଚନଫୁଲ (?), ଶିଖା — ମସ୍ତକ, ହରମଣ୍ଡଳ — ଶିବଙ୍କ ମସ୍ତକ, ଝାଙ୍କୁ — ଅପେକ୍ଷାକରୁ, ସୁରୁଚନ୍ଦ୍ରୋଦୟ — ମନୋହରଚନ୍ଦ୍ରୋଦୟ ଜଳତା, ଦଶାମୁଖେ — ସୂତାଅଗ୍ରେ, ତାଳକାଣ — ତଡ଼ିତ୍‌ସ୍ଫୁରଣ, ଭୁତ — ଯାଉଁଶ, ପରଶୁ — ଶସ୍ତ୍ରବିଶେଷ, ବଳୀବର୍ଦ୍ଦବର — ଷଣ୍ଢ, ଚରମ — ପିଠି, ଗଉରୀପ୍ରାଣନାଥ — ଶିବ, ଅନୁଭବ — ତେଜ, ସରପର୍ପଟି — ଦୁଧସରରେ ଛଅର ଏକ ପ୍ରକାର ମିଷ୍ଟାନ୍ନ, ବଢ଼ାଇ — ଗନ୍ଧ, ଘସି — ଶୁଖିଲା ଗୋବର, କଉଟେ — କଡ଼ୁମାତ୍ର, ଅତି-ସାମାନ୍ୟ; ସଞ୍ଚରିବା — ଖାଦ୍ୟରେ ମିଶିବା, କସ୍ତୁରୀଘଟ — ଗନ୍ଧଭିତ୍ତି ପାତ୍ର; ବଳାହୃତ ଲକୁ — ଇନ୍ଦ୍ରନୀଳମଣି ।

ସତର ବର୍ଷୀ ସନ୍ତତ ମନ । ଧରିଲ ଯାହାକୁ ଅନୁଗମନ ।
ଛନ୍ଦ-ଶୂନ୍ୟ, ଷଣ୍ଡ ବୃନ୍ଦ ତା ଭୁଲେ । ଅବିବେକବଶୁ ବିବାଦୀ ହେଲେ । ୧୭ ।
ଗୁଞ୍ଜିବ କେଉଁ ପୁଣ୍ୟବନ୍ତୁ ପିନ୍ଧା । ସଙ୍ଗକୁ ଅଙ୍ଗୀକାର କଲ୍ପ ପିନ୍ଧା ।
ବୋହିଲ ତ ବୋଲି କନକ ତୁଲ୍ୟ । ଲୋଡ଼ିବ ଯେବେ ତାହା ତୁଲ୍ୟ ମୂଲ୍ୟ । ୧୮ ।
ଗଜପତି କୁମ୍ଭସ୍ଥଳ ବିଦାରି । ସଜ ପଲଳ ଭକ୍ଷିବାକୁ ହରି ।
ତୃପ୍ତି ନ ହେଲ ବୋଲି ଅନ୍ୟ ଗତେ । ଜମ୍ବୁକ ଯଶସ୍ୱୀ ହୋଇବା ଯେବେ ।
ମାନୋଦ୍ଧାରଣ ଶରଣପଞ୍ଜର । ବଶେଷ ବାଦଶା ନୃପକୁଞ୍ଜର
ରାଜା ଗଜପତି ହରିଚନ୍ଦନ । ଲଙ୍ଘିଲେ ତାଙ୍କୁ ନ କରି ବନ୍ଦନ । ୨୦ ।
ତାଙ୍କ ସୁଧର୍ମୀ ତୁଲ୍ୟ ସଭା ଭବ । ବର୍ଣ୍ଣିଲେ ଗୀଷ୍ପତିଙ୍କୁ କରାବରା ।
ଶ୍ରବଣ-ସର୍ବାବୟବୀ ମାନବ । ସହସ୍ରାକ୍ଷ ସାମ୍ୟ ଯେବେ ହେବ ।
ଜଗତେ କେବଳ, ଜନେ ଘୋଷିବେ ଏହି ଭଳି ଫଳ । ୨୧ ।

(୨)

କାହାକୁ କହିବା

ରାଗ—ଅଷ୍ଟାବକ୍ରଶୁଳ୍କ

କାହାକୁ କହିବା, କପାଳରେ ପିନ୍ଧା ଧର ତାଡ଼ିବା : କୋଷା ।
ଭଜିଥିବ ଭାବ କଳପଲ୍ଲତା, ଭାଲେ ସେ ହୋଇଲେ ଅପରାଜିତା,
ଧର ଦଶାଧାରଣ ଶିରେ ବସା, କାଳଦେବତା ଯେବେ ହେବ ତୁଷ୍ଟା । ୧ ।
ନଥର ପଶ୍ଚିତ ହୀରାମଣି, ପଥିକୁ ଯେବେ ହେବ ଭଣୀ ପୁଣି,
ଧର ଭାଳିବ ଥିବ ପଦ୍ମିନୀ, ଜନମିବ ଯେବେ ଯାତକ ବୁଦ୍ଧି । ୨ ।
ପିନ୍ଧିଥିବ ଜାମାଣିମାଗୁଣ୍ଡିକ, ଗୁପତ ଅଙ୍ଗ ଦିଶିଲେ ଝଲକ,
ଭ୍ରମର ଜଗନମାଳା ଥିବ ଭବେ, ଧରି ନେବେ ଯେବେ ତମ କାକରେ । ୩ ।
ଶମ୍ଭୁନକୁ ଥିବ ହଂସତୁଳି, ନିଜ ଅଙ୍ଗରୁ ଜନମିଲେ ଧୂଳି,
ମାଧୁରୀ ଦେହରେ ଖାଇଲେ ସିତା, କଣ୍ଠ କଣ୍ଟକଣ୍ଠ ଲାଗିଲେ ପିତା । ୪ ।

ଛନ୍ଦଶୂନ୍ୟ—ଲୁଚ୍ଚ, ଷଣ୍ଡ—ନପୁଂସକ, ଗୁଞ୍ଜ—ଭାଙ୍ଗିଚ, ପଲଳ—ମାଂସ, ହରି—ସିଂହ, ଜମ୍ବୁକ—ବିଲୁଆ, ସୁଧର୍ମୀତୁଲ୍ୟ ସଭାଭବ—ଦେବସଭା ତୁଲ୍ୟ ତାଙ୍କ ସଭାର ଭବ,—ସହସ୍ରାକ୍ଷ—ଇନ୍ଦ୍ର, ଶ୍ରବଣସର୍ବାବୟବୀ ମାନବ—ଯେଉଁ ଲୋକର ସମସ୍ତ ଶରୀରରେ ଶ୍ରବଣ ଶକ୍ତି ଥାଏ ।

୨ । ଟୀକା— ନଥ—ନୋଥ, ହୀରାମଣି—ଅତି ମୂଲ୍ୟବାନ ହୀରାବିଶେଷ, ଜାମାଣିମାଗୁଣ୍ଡି—ପାଇଜାମା ପ୍ରଭୃତି, ହଂସତୁଳି—କୋମଳ ତୁଳାଶେଯ, ସିତା:

ଜୀଇବା ପାଇଁ ପିଇବା ପୀୟୂଷ, ପରପାଦେ ଯେବେ ହେବ ଦେଷ ଦୂଷ,
କୁନ୍ଦନ ଯେବେ ପାଲଟିବ ରଙ୍ଗ, କଣ୍ଠିପୂର୍ଣ୍ଣ ଯେବେ ହେବ ଭୁଜଙ୍ଗ । ୫ ।
ଦେବତାଙ୍କୁ ସମ୍ଭାଳିଲେ ଦୁର୍ବାସ, ଶିରଗଣ୍ଡୁ କଳିଲେ କୁଳିଶ,
ନିଜ ନିଶ୍ୱାସରେ ପଣ୍ଡିଲେ ଜଳ, ଇନ୍ଦ୍ରାସନରେ ଦେଖ ଗଲେ ଢଳି । ୬ ।
ସକଳ ସଉଭାଗ୍ୟ ଅଭିଳାଷେ, ଅନୁସର ସୁରସୁରଭି ପାଶେ,
ଦୋହନକାଳେ ଖୁଅନ୍ତୁ ତାହାର, ଧର୍ମପତ୍ନୀଙ୍କ ହୋଇଲେ ବାହାର । ୭ ।
ପିଞ୍ଜରମଣ୍ଡନ ପଢ଼ା ଶାରଢା, ପଢ଼ା ଗୁଣ୍ଡ଼ି କଲେ ମଣ୍ଡୁକଢା,
କପିତ୍ଥ ଫଳିଲେ ରସାଳଲତା, ଅଶୁଭ ପାଞ୍ଚିଲେ ଇଷ୍ଟଦେବତା । ୮ ।
ଜ୍ୟୋତିଷ୍ମନ୍ତ ତାର ନୟନେ ଥିବ, ସମୀପ ଦୀପ ଯେବେ ନ ଦିଶିବ,
ଘନସାର ସାର ସଙ୍ଗମ କ୍ଷଣେ, ଅର୍ଘ୍ୟ ଯେବେ ଜନମିବ ଲଶୁଣେ । ୯ ।
ଭୁଲ ହୋଇବାକୁ ଦୁରିତବ୍ୟୂହ, ଗଙ୍ଗାପ୍ରବାହେ କରି ଅବଗାହ,
ନିତ୍ୟ ନିବାସ କରିଥିବ କାଶୀ, ଅପି ପ୍ରାପି ହେଲେ ପାତକରାଶି । ୧୦ ।
ଦାତା ବିତରଣ କରି ହାତରେ, ଜାତ କୃପଣ ବୋଲାଇଲେ ଲୋକେ,
ପାତକଧ୍ୱଂସୀ ଶ୍ରୀମହାପ୍ରସାଦେ, ଜାତିଧ୍ୱଂସ ହେଲେ ପରମାଦେ । ୧୧ ।
ଅବଲମ୍ବ କରି ଗରୁଡ଼ନାଡ଼, ତୁଣ୍ଡୁଭକୁ ହେଲେ ଭସ୍ମ ନିବାଡ଼,
ହରିନାମମଧ୍ୟ କରି ଶରଣ, ଶତ ସଦାଶୁଁ ଲଭିଲେ ମରଣ । ୧୨ ।
ସିନ୍ଧୁରେ ପଶି ନ ଭିଜିଲେ ପାଦ, ସାଯୁଜ୍ୟ ମୋକ୍ଷରେ ଥିଲେ ବିପଦ,
ମାଜି ନିର୍ମଳ ମୁକୁରକୁ ଗୁହିଁ, ପ୍ରତିବିମ୍ବ ଯେବେ ଦିଶିବ ନାହିଁ । ୧୩ ।
ଦ୍ରବ୍ୟକୁ ଯେବେ ସୁଣିର ବଚ୍ଛେଦ, ଭାମଭାଣ୍ଡରେ ହେଲେ ଶିରଚ୍ଛେଦ,
ସେବିବା ସଞ୍ଜୀବନୀ ମହୌଷଧ, ହୋଇବ ଯେବେ ଅମସ୍ତୁ-ନିଷେଧ । ୧୪ ।
ହରିଦରୀ କରି ଆଶ୍ରୟ, ହେଲେ ନିଦାଘ ଭୟ ଅତିଶୟ,
ପଣ୍ଡିତମଣ୍ଡଳୀରେ କରି ସ୍ତୁତି, ଜଣା ହୋଇଲେ ବଚନ ସଙ୍ଗତ । ୧୫ ।
କାଶୀ ବେଦବାଦୀ ତତ୍ତ୍ୱସାରକୁ, ମୂର୍ଖ ବୋଲାଇଲେ ଅକ୍ଷରକୁ,
ପରଶୁରାମଙ୍କ କରିବା ଗୁରୁ, ପଳାଇବା ଯେବେ ଅଧ ଅଗରୁ । ୧୬ ।
ଆଶୀର୍ବାଦ ସିଷା ଦେଇ ଅଶେଷେ, ଅଧାଲକ୍ଷ୍ମୀ ବୋଲାଇଲେ ଶେଷେ,
ଧରଣୀଦେବଙ୍କ ଚରଣରଜ, ଶିରେ ଘେନିବା ଯେବେ ହେବ ଲଜ । ୧୭ ।

—ଜବାଭ, କୁନ୍ଦନ—ସ୍ୱର୍ଣ୍ଣ ବା ରତ୍ନ, ରଙ୍ଗ—ଟିଣ, ଘନସାର—କର୍ପୂର, ଅର୍ଘ୍ୟ—ଅଭିଷେକ, ଦୁରିତବ୍ୟୂହ—ପାପସମୂହ, ତୁଣ୍ଡୁଭ—ଧଣ୍ଡସାପ, ହରିଦରୀ—ସିଂହ ରହିବା ଗୁମ୍ଫା, ସାଯୁଜ୍ୟମୋକ୍ଷ—ଆତ୍ମା ଓ ପରମାତ୍ମାର ପୂର୍ଣ୍ଣ ମିଳନ, ଅମସ୍ତୁ—ବେଗ, ଧରଣୀଦେବ—ବ୍ରାହ୍ମଣ, ତାଳବୃନ୍ତ—ବିଞ୍ଚଣା ।

ଦେଖିବ ଖେଦ ହୋଇବାକୁ ଶାନ୍ତ, ବୁଲିବା ମନ୍ଦ ମନ୍ଦ ଚାଲିବୃନ୍ତ,
ତହୁଁ ନ ଜାଣସି ମୃଦୁ ଅନିଳ, ସମ୍ଭବ ଯେବେ ପ୍ରଳୟାନଳ । ୧୮ ।
କହିଲ ଜଳଦର ସୁରଧନୁ, ଶୋଭା ନିମନ୍ତେ ବହୁ ଅଳଙ୍କାର,
ତହୁଁ ସୁନ୍ଦରସ୍ୱାଦ ନ ଦଶିବ, ପିଶାଚ ପରି ଯେବେ ଆସ୍ୱାଦିବ ।
ତାହାକୁ କହିବା, କପାଳରେ ସିନା ଦବ ତାଡ଼ିବା । ୧୯ ।

(୩)

ରାଗ—ଅସାବେରୀ

ଶ୍ରୀଶଙ୍ଖ ମୁକୁଟ, ଶିଖିଚ ଦ୍ୱିଜ ଅଜନମ୍ବୁ କୁଟ । ଘୋଷା ।

ହେଲୁ ଯେ ସକଳ ଗୁଣୀ ପ୍ରକଟ, ପ୍ରଲୁବ୍ଧ କାନ୍ତ ଭ୍ରମେ ମଧୁଲିଟ,
ଖରଫିସ୍ୱାଧେ ଅନୁରୋଧ ତ୍ରୁଟ, କଷ୍ଟରୁ ଦେଖି କୁଟଜକୁ ଘୃଟ । ୧ ।
ପ୍ରଭ ନିକୁଞ୍ଜେ ତାଳ ପଲ୍ଲବ, ଅବଶେଷକୁ ସାକ୍ଷୀ ନଦାଇଟ ।
ବୃନ୍ଦାବନରେ ବସେ ଏହୁ ଘାଟ, ପୁଣି ସାହସେ ନାସ୍ତମକୁ ହଟ । ୨ ।
କି ମନ୍ତେ କରିବ ମନ ହରାଟ, ଗୁଞ୍ଜ କହୁ କହୁ ଚୋଟିକା କାଟ ।
ବଚନ ସୁଧାସାର ପ୍ରକଟ, ଯେତୁଟିଯାକ ନାପଟ କପଟ । ୩ ।
ତିସ୍ୱାକୁ ଫିକାର ସ୍ମ ଗୀତପଟ, ଅତେ ଫିକବା ଛାୟା ଲଗିପଟ ।
ଅହା ଏ ଗୁଣୀ କରିବାକୁ ସ୍ପୃଷ୍ଟ, ଜଗତେ ଘଟିବେ ନାହିଁ ଯେ ସ୍ପୃଷ୍ଟ । ୪ ।
ହୋଇଗଲ୍ ଦେବେ ଅବଲମ୍ବେଟ, ଚନ୍ଦ୍ରେ ଲଜ୍ଜା ଲଗି ହେଲ ଲୁଟ ।
ଏରୂପେ ଯେବେ ସକଳ ପାଲଟ, ମନମଥ ଯେପରି ଥିଲ୍ସ ଷ୍ଟ ଥାଟ । ୫ ।
ବୋଲଅ ପରା ପ୍ରଣୟୁଲମ୍ପଟ, ଯେ ହେତୁ 'ଶ୍ୱାସ ତାହାକୁ କଟ ।
ଏ ସ୍ୱଭାବୁ କେ ନ ବହିବ ଲୁଟ, ଦୃଷ୍ଟି ତ ହେବେ କ୍ଲିଷ୍ଟାଇବେ କଟ । ୬ ।
ଭ୍ରମ୍ଭ ଲୁଚିବାକ ପରା ନିବୃଟ, କାହି ଫିଙ୍ଗିଦେଇ ତୋଳ ଉସ୍ୱାଟ ।
ମାଳା କରିବାକୁ ସଞ୍ଚି ବସ୍ୱାଟ, ଫିଙ୍ଗିଲ ମଞ୍ଜୁ ଦ୍ୱାରକସ୍ୱାଟ ।
ନୀପ ନିକୁଞ୍ଜ ଅବା ଦେଖେ ବାଟ, ଶ୍ରମ ହୋଇଥିବ ବୋଲି କହୁଟ ।
ଶ୍ରୀହସ୍ତେ ଭୂଳି କୁସୁମ ଅଳଟ, କରପତ୍ର ଜରାଃସ୍ଥଳକୁ ଘାଟ । ୮ ।

---

୩ । ଟୀକା — ମଧୁଲିଟ — ଭ୍ରମର, କଞ୍ଜ — ପଦ୍ମ, କୁଟଜ — କଣମଲ୍ଲୀ, ଘୃଟ — କପଟ, ଲଗିପଟ — ଫିକା ଲୁଗା, ପ୍ରକଟ — ପ୍ରକାଶ ଶୋଭା, ଚନ୍ଦ୍ର — ସମ୍ଭ୍ରମସ୍ପୃଷ୍ଟ; ଷ୍ଟ — ଶକ୍ତିତ, କଟ — ଠକାଅ, ଲୁଟ — ଦୁଃଖ ବା କ୍ଲେଶ, ବସ୍ୱାଟ — କବାଟ, ମଞ୍ଜୁ — ସେଣ୍ଡୁ, ଦ୍ୱାରକସ୍ୱାଟ — ଶ୍ରେଷ୍ଠ ଘର, ଜରାଃସ୍ଥଳ — ବକ୍ଷୋଦେଶ ବା ଛାତି, ସ୍ତନସ୍ପୃଷ୍ଟ — ସ୍ତନରୂପ ଫଳୁଅ, ସେ ଶେଷେ କର କଣ୍ଠଦାନକୁଟ — ସେ ଶପଥରେ

ହୃଦରେ ଲଦି ଯା ସ୍ତନ-ସମ୍ପୁଟ, ପିଏ ଯାହା ସ୍ୱାଦୁ ଅଧରପୁଟ ।
ସେ କେତେ ଭଲ ଭଞ୍ଜିଧଳକୂଟ, ବସିଛି ଗିଳିବାକୁ ଭାଲକୂଟ । ୯ ।
ଆଉ ସେ ଦୁଅର ନାହିଁ ସେ ନଟ, ସବୁ ହୋଇବ ହେଲେ ଲଟପଟ ।
ଏଡ଼ିକି କେମା ପ୍ରାଣସଖୀର ଚେଟ, କାଳକୁ ତୋଳାଇଲଣି ଅନାକଟ । ୧୦ ।
ହେବାକୁ ତୁମ୍ଭ ସ୍ନେହେ ଲଟପଟ, ଉତ୍ତମ ପଥ ଛାଡ଼ିବାର ଘଟ ।
ଯାହାର ଥିବ ଚେତନା ଅକଟ, ଦେଖିବ ତୁମ୍ଭେ ତାହାର ଶୁକଟ । ୧୧ ।
ନଗରର ମୂଳେ ଶାଳ କନ୍ୟାଟ, ଯେ ଦେଖି ଫୁଲୁଥାଏ ତୁମ୍ଭ ନାଟ ।
ସେ ତୁମ୍ଭ ଦରଶନ ତାଙ୍କପଟ, ତା ସୁଖ ମୁଣ୍ଡରେ ଲୁଟାଇଲ ଲୁଟ । ୧୨ ।
ଜାଣି ସେ ପିବାର ଯମୁନାଘାଟ, ଦେଖିବାକୁ ତାକୁ ଅବେଗ ହଟ ।
ବଢ଼ ଯାହାକୁ ରତି ବାହାପଟ, କଢ଼ କି ଦୋଷ୍ଣ ଲୁହ ତାହା ଘଟ । ୧୩ ।
ଶୀଘ୍ରଗମନ ହୋଇଥାଏ ବକଟ, ଅଛି ନଟେଖ ଠଙ୍କ ଯାହା ଭଙ୍ଗାଟ ।
ସେ ତୁମ୍ଭ ସ୍ନେହବନ୍ଧ୍ୟା ବଡ଼ଶୁଟ, ଭବ ଛିକି ତାକୁ ଏଡ଼େ କପଟ । ୧୪ ।
ଜଳଦ ହୋଇଥାଏ ସବଂଘୋଟ, ଚପଳା ଖେଳୁଥାଇ ଝଟ ଝଟ ।
ଦୁଃଖ ଡାକୁଥାନ୍ତି ଯାମିକ ଭଟ, ଆସି ଯତ୍ର ତୁମ୍ଭେ ତା ସେବା ଶଟ । ୧୫ ।
ଭର ଅନ୍ଧାର ତୁମ୍ଭେ ସର୍ପଘଟ, ଭୃଙ୍ଗ ଶବର କଦୁଚ୍ଛି କରଟ ।
କ୍ଷଣେ ଯାଉନେ ଉଜ୍ଜ୍ୱଳେ ଅଘଟ, ନ ବାସିଯାଏ କି ତମାଳପୁଟ । ୧୬ ।
ଦେଖାଇ ମାନ୍ୟ ବୋଲି ଦ୍ୱିଜରାଟ, ଭାଲି ଦେଉଥିଲୁ ଯା ନେତେ ଅଟ ।
ତୁମେ ତ ସେହି ଶ୍ୟାମବର୍ଣ୍ଣ ଅଟ, ଶିଖ କଲ କାହୁଁ ଏତେ କପଟ । ୧୭ ।
କାହିଁକି ହୋଇଲି ଏ ପ୍ରାଣି ସଙ୍କଟ, କୋଉଁ ବାଳୀ ବଳ କେଶି ଶକଟ ।
କି ହେବ ଅଜ ହୋଇ ଉଟଭଟ, କର୍ମକୁ ବର୍ମ ହେଉ ଅବକୂଟ । ୧୮ ।
ଶୁଣି ଭଣିଲେ ଭସି ନବ ନଟ, ଅନ ସଙ୍ଗ ମୋର ଭଟ ଚମଟ ।
ଏକା ତୋ ସଖୀ ଜୀବନ ମୁଁ ଘଟ, ତା କାରଣେ ଅସ୍ପୃଶ୍ୟ ଉପସାଟ ।
ଶିବେନ୍ଦ୍ର ମୁକୁଟ, ଶିଖିଲି ଭଲ ଅରଜନ୍ତି କୁଟ । ୧୯ ।

ଶଦ୍ମଫଳକୂଟ ଭଲ ଅର୍ଥାତ୍ କଳା ଭଲ; ଭାଲକୂଟ—ଭଣ୍ଡ; ଘଟ ଛାଡ଼ିବା—ପ୍ରାଣ ତ୍ୟାଗ କରିବା; ଶୁକଟ—ଦୁର୍ଦଶା; କନ୍ୟାଟ—ସ୍ତ୍ରୀମାନଙ୍କ ରହିବା ଘର; ନଗରର ମୂଳେ...ତୁମ୍ଭ ନାଟ—ସେଠି ସ୍ତ୍ରୀ ତୁମ୍ଭକୁ ଦେଖି ଆନନ୍ଦିତ ହୁଏ, ସେ ଦୁଃଖରେ ଜଣମୁନରେ ସ୍ୱୀୟ କହିବା ପରିକି ଶିରେ; ଢଟ—ଅଘାତ କରିବାର ଦଣ୍ଡ, ବାହାପଟ—ବାହୁବଳ; ଘଟ—ଶଠ; ଯାମିକଭଟ—ପ୍ରହରୀ, ଚୌକିଦାର; କରଟ—କୂଅ; ଅଘଟ—ନିଷ୍ଫଳ; ତମାଳପୁଟ—ତମାଳଫୁଲର ଆବରଣ; ଦ୍ୱିଜରାଟ—ଚନ୍ଦ୍ର; ଅଟ—ଭ୍ରମଣ; ବର୍ମ—ସୁନା; ଅବକୂଟ—ପିଞ୍ଜରା; ଉପସାଟ—ଇନ୍ଦ୍ର ।

(୪)

ଶୁଣିଲୁ ତ ନାହିଁ

ରାଗ—ଅସାଢ଼ଶୁକ୍ଳ

ଶୁଣିଲୁ ତ ନାହିଁ, ଚମ୍ପକବରଣି ଶୁକ୍ଳଚନ୍ଦ୍ରମାମୁହାଁ । ଘୋଷା ।
ଶ୍ୟାମକାନ୍ତା ବସନ୍ତେ ଲୁଚି, ଶାନ୍ତାକରେ ତେଜିଁ ତରୁଣୀ ଭୂଷି ।
ତଳ୍ପ ସଜ୍ଜରେ ଅଚେତ ହୋଇଲେ, ଶଯ୍ୟାରେ କି ଯେଣି ଟିକାଏ ହେଲେ ।୧।
ପରମ ଅଡ଼େ ଉଦ୍ଭ ଭଗ୍ନ ହେଲି, ଶୁଭର ସ୍ୱନ୍ତେ ଦେଖୁଛି ବୋଲି ।
ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ ଶ୍ରୀମୁଖ ଚନ୍ଦ୍ରମବଦନ, ଶ୍ରବଣ ପଦ୍ମ କଲି ନିବେଦନ । ୨ ।
ଶିକୁଳି କମାଇ ହୋଇ ଧବଳ, ଶିଖି ଚରଣନଖେ ଲୁଠନ ।
ଶିର ଅଂବଳୀ ସ୍ନେହସମ୍ପଦେ, ତଳକ ପକାଇ ନିର୍ଦ୍ଧୟେ ହୃଦେ । ୩ ।
ଶୀନାଏ ଅପରାଧ ନାହିଁ ବୋଲି, ଦେଲ ଅଞ୍ଜଳି ପ୍ରସାଦ କହିଲି ।
ଚଣ୍ଡସୁରତ ଧଇଲ ବା ବୋଲେ, ଚରଣ ପଙ୍କଜ ଧଇଲେ ହେଲେ । ୪ ।
ତମକଟାକ୍ଷଶାଳୀ ପ୍ରଭୁପଣେ, ଦେଖିଲ ଭୁଲେ ମୁଁ ହୋଇଲି ଜଣେ ।
ଚେର ହେବା ଭାବେ ମୋ ଭାଗ୍ୟବଳୀ, ଚଳ ଜଗୁଡ଼ାଇ ଦେଲୁ କି ବୋଲି ॥
ଚଢ଼ାଇ ଜନନ ସୁଶପାଦପେ, ଚକ୍ଷୁଥିଲି ଯଜ୍ଞ ଭାଙ୍ଗିଲେ କୋପେ ।
ଶିଳ୍ପକଳି ଲୁହର ବୋଲି ନ ଜାଣି, ଶାନ୍ତା ହେଲ ମୋତେ କାହିଁ କି ଶୁଣି ।୬।
ଚଣ୍ଡାଳ ଦୁର୍ଯ୍ୟୋଗରୁ ହୋଇ ଦୋଷୀ, ଶିଶୁ ଖେଦେ ମୋତେ ରଖିଲୁ ଶାସି ।
ତଦ ଥରେ ଏଣ ପଟେ ନବୀନା, ଚତୁର୍ଥ ଉପାୟ କରନ୍ତା ହିନା । ୭ ।
ଶ୍ରୁତିପୁଷ୍ପିତା ନତକର କର, ଶୁଣି ନ ଜାଣେ ମୁଁ ତରଙ୍ଗେ ପ୍ରଭୁ ।
ଶିଶୁଳ ସୁବାସେଣି ବାନ୍ଧିଥାଇ, ତୁନା ଜଳ ମୋର ତେଜେ ବଡ଼ାଇ । ୮ ।
ଶୁକ୍ଳବେଣୀର ମୁହିଁ ଅନ୍ତରଙ୍ଗ, ତନ୍ମପଦୀ ଗୀତ ରଚନା ସଙ୍ଗ ।
ଚଳ୍ପତେ ନ ରଖିଲ ସେ ସ୍ନେହକୁ, ତପଟେ ଛଡ଼ାଇ ଦେଲ ଦେହକୁ । ୯ ।
ଶ୍ରୀମୀକରସାରଦେଖା ଦେହରେ, ଚୀନ ବାସ ପରି ଧନ ସେ ହରେ ।
ଚକ୍ଷୁଦେ ଅନ୍ତର କୁହୁଳି ଦେବେ, ଟେଭୁର ହେଲି ଭାବୀ ସ୍ୱପ୍ନକୁ ଏବେ ।୧୦।

---

୪ । ଟୀକା—ଚେଟୀ—ଦାସୀ, ଭାଗ୍ୟବଳୀ ଚେର ହେବାବେଳେ—ମୋ ଭାଗ୍ୟରୂପ ଲତାରୁ ଚେର ବାହାରିବା ବେଳରେ, ତଦ—ଗାଲ ଦେଇ, ଚତୁର୍ଥ ଉପାୟ—ଭେଦ ବା ଉଚ୍ଛେଦ, ଶିଶୁଳ—ପତାକା (୨), ସୁମୀକର—ସୁବର୍ଣ୍ଣ, ଚୀନବାସ—ସୂକ୍ଷ୍ମ ବସ୍ତ୍ର, ଚକାମୁହଁ—ଗୋଲାକାର ମୁହଁ ନାମକ ମିଷ୍ଟାନ୍ନ,

ଚାହିଁଥାଇ ଯାକୁ ବାଳକେ ଯତନେ, ଦେଖନ୍ତ ତ ପୁଣି ସେ ଯତ୍ନେ ନୟନେ ।
ଗୃହଦ୍ୱାରଥିବାକୁ ଏହା କି କଥା, ତନ୍ତୁରଖି ଦେବେ ନ ହେଲା ପଥ ।୧୧।
ଚନ୍ଦ୍ରମସୃଣମଣ୍ଡଳ ସମାନ, ଗୃହଁ ଗୃହଁ ଯହିଁ କଲ୍ପ ବଦନ ।
ଗୁରୁଜ ବାଜିଲା ପରି ମୁଁ ଭାବେ, ଚାହିଁକ ଫାଶଇ ପଡ଼ିଲୁ ଥିବେ ।୧୨।
ଚମସ୍ୱନେଶା କି ମୁଗ ପାଦରେ, ଦକାଟି ପକାଇଲ ଅନାଦାରେ ।
ଚଗାଇ ସୁଧା ଯା କଲ ଅନାସ୍ଥା, ଚମତ୍କାର ଲାଗୁଛି ଏହି କଥା ।୧୩।
ଶିରତ୍ରାଣ ଜନ୍ମ ସ୍ଫଟିକ ଭୂମି, ଚନ୍ଦ୍ରକଳାପାଦ ପ୍ରସାଦେ ମିଶି ।
ଗୃହେଣ୍ଡ ହେଉଥିଲା ବାଳାମଣିକୁ, ଶିଖୁଣ୍ଡ ଦେଖ ସେ ଭାବ ଏଣିକି ।୧୪।
ଦେଖ ମୋ ଯେବେ ନ ବଢେ ଅଙ୍କୁ, ତାଙ୍କ ଶହେ ଦେବୀମାନଙ୍କୁ ।
ଚନ୍ଦ୍ରଥ ସ୍ତବ ଶାର୍ଦ୍ଦୂଳକୁ ଯେବେ, ତର୍ଜ୍ଜଣି ଭବ ବୋଲି ଦେଲ ଏବେ ।୧୫।
ଶକ୍ତ୍ରାବଣୀ ମୋ ଅଙ୍ଗରେ ଦେଖ, ଚଣ୍ଡିକା ସ୍ତୋତ୍ର ପଣ୍ଡିତାଙ୍କୁ ଖୋଜ ।
ଚନ୍ଦ୍ରଚନ୍ଦନ ବୋଳାଇ ମୋଦରେ, ଗୃହସବ ଭାଙ୍ଗି ଧାଏ ଅଧରେ ।୧୬।
ଗୃଲଇ ଯେବେ ମୁଁ ଶୁଭ୍ର ସନ୍ଦେଶ, ଶାଠାକୁରେ ଲେଖି ରଖୁ ବାଦେଶ ।
ଶୃଙ୍ଗାଗାର କୁଟିର ଫବମାସେ, ଚନ୍ଦ୍ରଶ୍ମ ଗଣେ ଗୃହକୁ ହରଷେ ।୧୭।
ଚନ୍ଦ୍ରକୁ ଚନ୍ଦ୍ରିକା ପିଇବା ଅଗ୍ରେ, ଚକୋର ଯଥ ଅନୁସର ପାଶେ ।
ଶିଳୁଥାଇ ଅସାଧାରଣ ଫଳ, ଚଞ୍ଚଳ ଭାଙ୍ଗେ ସମ୍ପତ୍ତିମୂଳ ।୧୮।
ଶିଳୁଇପାଶରେ ଦାନ୍ତପଙ୍କ୍ତି, ଚଳାଇବାକୁ ଦେଖୁବାରୁ ମୋ ଦାଢ଼ା ।
ଗୃହରେ ଭବନ ଶିଶୁଣୀ ପରି, ଶିବ ସଜାଡ଼ାଇ ଅଦ୍ୟାପି ଭରି ।୧୯।
ଦେଖା ବାହୁରେ ପାଦ୍ଭୁତବା ଭାବେ, ଚାଳିଭ-ତରୁଣୀ ଅଳତା ବୋଳେ ।
ଦେଖିଲେ ସାକ୍ଷୀ ବୋଲେ ଲକ୍ଷ୍ମୀ ଲାଜ, ଦେଖାଇ ନାହିଁ ସେ ରସକୁ ଆଜ ॥
ଚନ୍ଦ୍ରକାନ୍ତମଣି ଯଙ୍କଣାଳେ, ଗୃହରତ୍ନସୋପାନ ଛଟିବାବେଳେ ।
ଚନ୍ଦ୍ରଦୀପ ତା ସମ୍ମୁଖେ ନ ଥିଲେ, ଚେତନା ମୋ ଦେହେ ନ ଥାଇ ଭଲେ ॥
ଗୃହସ୍ଥ ଅବଳା ମନର ତଳେ, ଗୃଲଇ ଯେବେ ଦେଖେ କୁତୂହଳେ ।
ଚନ୍ଦ୍ରପଦ୍ମ ଦାସୀଙ୍କ ଉପରେ, ଗୃହଦ୍ୱ ଫବମାସର ଦୋପରେ ।୨୨।
ଗୃହଚନ୍ଦ୍ରାତପ ସୁନ୍ଦର ଶାଳେ, ଚୁମ୍ବଇ ଯେବେ ମୁଁ ଭାବଅନଳେ ।
ଚମକର ଛାଇ ବୋଲି ଏ ଭବେ, ଚୁମ୍ବୁଥାଇ ରବ ନ ଭରେ ଥରେ ।୨୩।

ଶକ୍ତ୍ରାବଳୀ—ଶୃଙ୍ଖଳା; ଚନ୍ଦ୍ର—କର୍ପୂର; ଶୃଙ୍ଗାଗାର—ଶୟନାଗାର ବା ସରଘର; ଦନ୍ତପଙ୍କ୍ତି—(ଏଠାରେ) ପାଶଥ; ଗୃହଗୋସୋପାନ—ମଣ୍ଡପର ପାହାଚ, ଚନ୍ଦ୍ରମଣ୍ଡଳ—ମୂର୍ତ୍ତି; ଚଇତାଇ ଦେଇ—ଚଞ୍ଚଳ ଦେଇ ବା ଫଟାଇ ଦେଇ ।

ତଣ୍ଡଦନ୍ତ ବଳା ବହୁଳ ଦେଖନ୍ତ, ତାଙ୍କ ସମ ତା ନୋହେ ନ ଯାନ୍ତ ।
ଗୁଞ୍ଜାର ଭଳିଲ ଭଲ୍ଲୁଆଏ କୂଟ, ତାଙ୍କଦ୍ୱାର ଦେଖି ତ ଦେଖ ଘଟ । ୨୪ ।
ତୁହିଁ ତୁହିଁ ନାହିଁ ଆନରେ ବୋଲି, ଭକାରେ ଶୀସୁର ବେପରେ ମୁଁ ଭଲି ।
ଭକ୍ତାଂଶ ପଦ୍ମ ବିନ୍ଦେ ଗଣିଲେ, ଭକ୍ତର ଶ୍ରୀ ସ୍ନେହରସ୍ୱ ଭରିଲେ ।
ସ୍ନହୀର ତ ନାହିଁ, ଭଲ୍ଲୁକୋଣେ ସୁନ୍ଦରଚନ୍ଦ୍ରମାନୁହିଁ । ୨୫ ।

(୬

ଦେଖ ପୀରତି ସତେ

ରାଗ—ଅଷ୍ଟାଭୃଙ୍ଗ

ଦେଖ ପୀରତି ସତେ, କି ପଦାର୍ଥ କହ ପଣ୍ଡିତେ ମୋତେ । ଘୋଷା ।
ଶାରଦା ନୁହେ ଭବେ ବାବଦୂକ, ଅମଳ ନୋହେ ଅଭ କମ୍ବୁଦାକ,
ହୋଇ ମୁଦ୍ରସୁ ଅନ୍ତ୍ରଣୀ ପଦକ, ଦ୍ୱଜାଇ ଦାଅଇ ଭବେବପାକ । ୧ ।
ସୁମ ନୋହୁ କରେ ଶବ୍ଦ ସୁଗନ୍ଧି, ସମଜାଇ ନାହିଁ ତୁହାଇ ବନ୍ଧି,
ପଟଳ ନୋହୁ ଚକ୍ଷୁ ଭବେର ଅନ୍ଧ, ଶୃଙ୍ଖଳ ନୋହେ ହୃଦେ ଭବେ ବନ୍ଧ । ୨ ।
ନୋହେ ବଇଲ୍ୟ ତେବେ ଦେଖ ଦେହେ, ତାହା ବିନା ଯତ୍ନ ଲଭେ ନ ରହେ,
ଅଞ୍ଜନ କରେ ମୁର୍ଚ୍ଛାଣି ନୋହେ, ଅଳି ନୋହୁ ଶୀର୍ଣ୍ଣ ଭବେ ଦାବହେ । ୩ ।
ନୋହେ ଚନ୍ଦ୍ରକର ଭବେ ଅହ୍ଲାଦ, ଅମୃତ ନୁହେଁ ଦେଖ ତହୁଁ ସୁଆଦ,
ଶିଳ୍ପା ନୁହେ କାଢି କରେ ବିଷାଦ, ବଢ଼ାଏ ଗରବ ନୁହେଁ ସମ୍ପଦ । ୪ ।
ନୁହଇ ଦେଶ୍ୱରଙ୍କା ମନ୍ତ୍ରଇ, ପର ହେତୁକୁ ନ କାନ୍ଧାଏ ପାଇ,
କୁଏ ନାଦାନଭୂତ ବିନାଦାଇ, ଚକ୍ଷୁହାଏ ଅସଭ୍ରେଣ ଥାଇ । ୫ ।
ନୋହେ ଘୁଜନେତ୍ରଗୋଳା କୁଣ୍ଡଳ, ତୁଣ୍ଡ ଭରଏ ଗାଢ଼ତମ ସ୍ଥଳ,
ଲଙ୍ଘାଏ ଦୁର୍ଗ ନୋହେ ଜଙ୍ଘାବଳ, ବୁଡ଼ାଇ ଦାଅଇ ନୁହଇ ଜଳ । ୬ ।
ଅଭ ଚମକ୍ରାବହର ତା ମ୍ଲାନ, ନାହିଁ ଦେଖ ନୁହେ ଶାଣିକୁଣଳା,
ଲେଖାଇ ସଂସାରେ ନ ରହି ଭୁଲା, ପ୍ରତି ପଦେଗ ପ୍ରିୟଜନ ପିଭୁଲା । ୭ ।
ଅଲ୍ପେ ପ୍ରେମ ଗଲେ ନସୁନେ ପଡ଼ି, ଅଟବଇ ପଦ ନୁହଇ ଝାଡ଼ି,
ନ ଥାଏ ଘ୍ରାଣ ବଢ଼ିଥାଏ ଅଡ଼ି, ନୁହଇ ପବାଣ ନୁହଇ ଗ୍ଲାନି । ୮ ।

୬ । ଟୀକା—ଶାରଦା—ସରସ୍ୱତୀ, ବାବଦୂକ—ବାଗ୍ମୀ, ପଦକ—ହାର ମଧ୍ୟବର୍ତ୍ତୀ ଅଲଙ୍କାରବିଶେଷ, ସୁମ—ଫୁଲ, ଭବ—ଅରଣ୍ୟକାଠୀରୁ ଗ୍ରେଡ଼, ସୁତ—ସେତୁ, ଜଙ୍ଘାବଳ—ବେଗଗାମୀ ଦୂତ, ତଡ଼—ଦଣ୍ଡବାଡ଼, ' ପ୍ରଣବାନ୍ଧବ;

ମୃତ ଭଳକ ସମ୍ପତ୍ତି ଅବାଟେ, ଲୁଚ ଶିନା ବାଟ ଚଳ ଅଶ୍ୱଟେ,
ଚିନ୍ତା କରୁଥିଲ୍ ଦିଅଇ ମାନଟେ, ଅହୋ କି ଶଠାକ ବଞ୍ଚନାପୀ ଟେ । ୯ ।
ଶଟେଲ୍ଲିପ ଷଣ କଲଇ ବୃଷଟେ, ଏଙ୍ଗଟେମ ଅଟେଶଷ ସୁଖ ଶବଟେ,
ଭବ ଅଭିଭ ସବୁ ଭୁବର ଟେ, ଅଭ ଶ୍ରଷମ ହୁଏ ନବ ଉଟେ । ୧୦ ।
ସନ୍ତ୍ରପ୍ତ ଭଟେବ ନୁହିଲ୍ ତପନ, ଅନ୍ତ୍ରଜ ନୁଟେହ ହୁଇଲ୍ ଗୀବନ,
ମନୁ ଜନଟେମ ନୁହୁଇ ମଦନ, ଦନୁଜ ଟେନାଟେହ ଟେ ପିଶିତାଶନ । ୧୧ ।
ନୁହୁଲ୍ ପରଶୁ ଟେକଦାର ଧର, ପାଇଲ୍ ଫଣୀଫଣାମଣି ହୁର.
ମନୋରଥ ପଟେଥ ନ ଥିବା ଶିଶୁ, ଟେହଟେଲ ଧଅଲ୍ ଭକ୍ତଗତ ଭବ । ୧୨ ।
ଟେନାଟେହ ବାହୁଳ ଲୁପାନନ୍ଦ ଟେଯାଡ଼ି, କଣ୍ଠଟେଦ କଂଶ ନ ଭଟେଦ ଅଙ୍ଗ,
ଭୂମି ଦାବଣି ଛନ୍ଦ ନ ପକଣ୍ଡି, ନ ମାଟେନ ନଭମାସ ଶିଶା ଝଣ୍ଡି । ୧୩ ।
ନୁହୁଲ୍ ପାଷାଣ ମୁଷା ସମାନ, ନ ମାଟେନ ସ୍ୱଡ଼ପଟେଣ ଦାଢ଼ ମୂନ,
ନୁହୁଲ୍ ଟେଖତର ପିଲସାଧନ, ଧନଦାନସୂତ୍ର ଟେଫଷଦ ମନ । ୧୪ ।
ଫଟେଲ ନାନାଫଳ ଟେନାଟେହ ବୃକ୍ଷଣ, ସୁର ସହଟେସ୍ର ନୁଟେହ ଟେଭଳଣ,
ମର୍ମଟେର ଟେଭଦଲ୍ ନୁହୁଲ୍ ଭାଷ, ମଦର ଟେନାହୁ ଯା ହୁଲ୍ ଜାଣ । ୧୫ ।
ଏହି ମୁନିଙ୍କର ଟେଯାଗ ସମୁଦ୍ର, ଲୁଟେଦବା ସ୍ୱସୁଖ ଭବଭବ,
ସଂଶୟ ଧ୍ୱଂସ ଟେନାହୁବାକୁ ଲକ୍ଷ୍ଣ, ବାଗ୍ନର ମାନଟେସ ପଶୁଛୁଅଛି ।
ଟେହ ପୀରଭ ସଟେତ, କି ପଦାର୍ଥ ଭକ୍ତ ପଣ୍ଡିତେ ଟେମାଟେତ । ୧୬ ।

(୬)

ଟେସ୍ନହ ଧର୍ମ

ଟେତା ଗୁଣ୍ଠ ଗୁଭାଣି ଗୁହି, ମର ଭୁ ଅନ୍ତର ସାଥେ ପଡ଼ା ପଟେଛ, ଟେମା
ଶାଅଳୀ, ଟେମା ଟେଦହ ତ ସବୁ ନାହିଁ । ୧ । ଧଅ ଟେଚଟେତ ଲକ୍ଷ୍ମୀ ଦଣ୍ଡ,
ତୁମ୍ଭ ଲାମ ସଟେଙ୍ଗ ଝୁଣି ଟେଦବା ସିନା, ଟେମା ଶାଅଳୀ, ଝଳ ଝଳମଳ ଗଣ୍ଡ ।
ଟେହବୁଟି କି ଗିରଗସ୍ତ, ଭାଳ ସହୁନାହିଁ ବାଳମୁଖଦୁଗ, ଟେମା ଶାଅଳୀ, ନୁଅ
ଶିକଗିତ ଟେଶାଭୁ । ୩ । ଟେତାହ ପର ଲୁଦ୍ର ସିନା, ଶଟେଜ ଭଲ ପ୍ରଟେର ସୁର
ବହୁଥାଏ, ଟେମା ଶାଅଳୀ, ବନଜ-ବନ-ବାସନା । ୪ । ଅଛି ଟେସଟେବ ଅନୁକମ୍ପା,
ଭାବ ହିଙ୍କି ପଟେଛ ସ୍ତୁତଟେର ପ୍ରହାର, ଟେମା ଶାଅଳୀ, ସ୍ୱାର୍ଥ ଲୁଳକା ନ କମ୍ପା ॥

ପିଶିତାଶନ — ମାଂସଭକ୍ଷକ, ପରଶୁଟେକଦାର — ଏକପ୍ରକାର ଗଦା, ଏହାର ଶବ୍ଦଟେର ସାଷ ମୁଣ୍ଡ ନୁଅଇଁ ପଡ଼ ଉଟେହ । ଲୁପାନନ୍ଦ — ଟେଯାଦ୍ଧା, ନଭମାସ — ଶ୍ରାବଣମାସ ।
୬ । ଟୀକା — ବନଜବନବାସନା — ପଦ୍ମବନର ସୁବାସ, ସ୍ୱସ୍ତୁମ୍ବକ — ସ୍ୱାସ୍ଥ୍ୟର ଦଣ୍ଡି ।

ଯାସୋର ବାସର ଲଜ, ପଛକୁ ଫେରାଇ ନ ଦେଲେ ନ ଚଳେ, ମୋ
ନାଗରୀ, ବାନ୍ଧି ନାସେଥିଲୁ ଅଜ । ୬ । ତୋ କୁଚ ଚ କରକଣ, ସବୁ ଭୁମାନ
ଅଙ୍କ ଦେଖେଦେବାଳକୁ, ମୋ ନାଗରୀ, ଥିବେ ମୋହ ଧରେ ଭୟ । ୭ ।
ତୁମ୍ଭେ ନ ବଳେ ଶରଧା, ତରୁଣଠାରୁ କବସୁଧାଏ ତୋର, ମୋ ନାଗରୀ,
କାହିଁ ସୁର ନାହିଁ ସୁଧା । ୮ । ଚନ୍ଦ୍ରବଦଣି ଭୁବନେ, ଇସବଣ ଚନ୍ଦ୍ର ଚୂଡ଼ାମଣି
ବୋଲି, ମୋ ନାଗରୀ, ତୋ ଶରୀ ଅନେକ ନ ମାନେ । ୯ । କାହିଁକି ସ୍ଥୂଳ
ଛୁ ଉଠେ, ଶାନ୍ତି ଦେଇଅଛୁ ଶ୍ରେଣୀରଦନମା, ମୋ ନାଗରୀ, ମୋ
ମନଶାଉ ବାଢ଼ନେ । ୧୦ । ଆନ ନାହିଁ ତୋହ ବନା, ଅଷ୍ଟବର୍ଗଧବଳ
ଥିବେ ଧୀର, ମୋ ନାଗରୀ, ତୋହର ଅଧୀନ ପିନା । ୧୧ ।

(୭)

କାଇଫୁଲ ଚୂନା

ଭରିଗଲା ଚନ୍ଦ୍ରମୁହିଁ, ଭଲ ଗଣ୍ଡ ରସେ ରଜନୀ ପୁହାଏ, କାଇଫୁଲ ରେ,
ତୋ ରୂପ ଲାବଣ୍ୟ ଚୁହିଁ । ୧ । ଶରଧରଶୁଭ୍ରମୋହନା, ଶଶ୍ରଧରସ୍ତା ବଦନକୁ
ଚାହୁଁ, କାଇଫୁଲ ରେ, ଖଣ୍ଡ ହୃଦସ୍ଥ ବେଦନା । ୨ । ଗିରିସ୍ତନ କାଳେ ଧନ,
ଗିରିସମ କୁଚେ ଲେପି ଚନ୍ଦନ, କାଇଫୁଲ ରେ, କରୁଥାଉ ଆଲିଙ୍ଗନ । ୩ ।
ଘନସାର ମୋ ହୃଦକୁ, ଘନସାରକେଶୀ ଛାଡ଼ି ଦେଇ ଯାଅ, କାଇଫୁଲ ରେ,
ଗାଢ଼େ ଆଲିଙ୍ଗନ କରୁ । ୪ । ନାଗରମଣୀକି ଜିତେ, ନାଗମଣିକୁମ୍ଭସ୍ତନା
ସମାନ ରେ, କାଇଫୁଲ ରେ, ବୋଲିବେ କେବେହେ ସରିତେ । ୫ । ଚନ୍ଦ୍ରମୁଖୀ
ପ୍ରାଣଧନ, ଚନ୍ଦ୍ର ମୁହିଁ ଗୁଳି ଲଭ କଲ୍ପ ଭାଳେ, କାଇଫୁଲ ରେ, ଶାରଙ୍ଗାରେ
ଭରୁ ଅଞ୍ଜନ । ୬ । ଛଳ ଛପସ୍ତିତ ମୋର, ଛଳିଟି ପାଖେ ଦେହକୁ ନ
ଛାଡ଼େ, କାଇଫୁଲ ରେ, ସେରୂପେ ଥିବ ପାଶର । ୭ । କାଚୀକଚଜା
ସୁକେଶୀ, କାଡକର ଦନ୍ତାଗ୍ରଭଙ୍ଗ ସୁଦନ୍ତୀ, କାଇଫୁଲ ରେ, ଚନ୍ଦ୍ରଚନ୍ଦ୍ରମା
ସୁହାସୀ । ୮ । ଝଲ ସୁନା ଅଙ୍ଗୀ ରଚେ, ଝଲ ସୁନା ଯଥ ଗାଢ଼େ ଭିଡ଼ି ଧରି,
କାଇଫୁଲ ରେ, ନ ଦେଇ କି ସୁଖ ମତେ । ୯ । ଜାଣାରେ ପିକବଚନା,

୭ । ଟୀକା—ଶଶ୍ରଧରଶୁଭ୍ରମୋହନା—ଶିବଙ୍କ ଅନ୍ତଃକରଣୀ, ଘନସାର—
କର୍ପୂର ବା ଚନ୍ଦନ, ଘନସାରକେଶୀ—କଜ୍ଜଳକୁନ୍ତଳା, ନାଗରମଣୀ—ପାତାଳ-
ପୁରବାସିନୀ, ନାଗମଣିକୁମ୍ଭ—ବଡ଼ ହାତୀର କୁମ୍ଭସ୍ଥଳ, ଛଳ ଛପସ୍ତିତ—ଲଜ୍ଜା,
କାଡକର—ଭଲ୍ଲୁକ, ଚନ୍ଦ୍ର—କର୍ପୂର, ପିକବଚନା—ଶୁକ୍ଳବର୍ଣ୍ଣ ନଖ ଯାହାର,

ଜଣାରେ ଗୀତରେ ଅଦାର ନ କର, କାଇଁଫୁଲ ରେ, ଅଙ୍ଗସଙ୍ଗେ ଦେଉଛ ମଜା । ୧୦ । ଝିଭାଏ ହୃଦଳ ନୋହୁ, ଝୀବା ଏତେ କ୍ଷମରୁଜାର ଶୁଣିବ, କାଇଁଫୁଲ ରେ, ତୋ ସାହାରେ ପ୍ରାଣରକ୍ଷା । ୧୧ । ଚନ୍ଦ୍ରିକା ନାହିଁ ବୋଲି, ଚନ୍ଦ୍ର ବାହୁଡ଼ ପାଇଣ ମଦନ, କାଇଁଫୁଲ ରେ, ଗଲାଏ ବଢ଼େଇ ଛଳନା । ୧୨ । ଜାଣୁ କବଟଣ ତୋତେ, ଜାଣୁ କାହିଁଅଛି ତାହାନଙ୍ଗା ସବୁ, କାଇଁଫୁଲ ରେ, ନୁହଇ ତୁ କଦାଚିତେ । ୧୩ । ତାଲି ସୁଧାକର-ମୁଖ, ତାଲି ସୁଧା କି ଭର୍ଣ୍ଣିରେ ଘୂର୍ଣ୍ଣି ଥାଉ, କାଇଁଫୁଲ ରେ, ବୁଝୁଥାଉ କେତେ ସୁଖ । ୧୪ । ଅବଧର ତୋ ଅଙ୍ଗକୁ, ଅବଧ ରସୁ ଜାମକୁ ଦଣ୍ଡ ଦେବୁ, କାଇଁଫୁଲ ରେ, ସେବାରେ ଯୋଗି ମନକୁ । ୧୫ । ତାରକମ ଭଳେ ସନ୍ଧୁ, ତାରକ ମଧ୍ୟରେ କଳଙ୍କ ମୁଖକୁ, କାଇଁଫୁଲ ରେ, ଭ୍ରମସମ ଦେଖ ଦେହୁ । ଥର ଥରକେ ଯେସା ଅଙ୍ଗ, ଥରଥର ହୁଏ ଜାମଗରବ ଯାଉଛି, କାଇଁଫୁଲ ରେ, ଭୃଙ୍ଗରେ ନ ଯାଏ ସଙ୍ଗ । ୧୭ । ଦାରଣନକପୋଳିନୀ, ଦାରଣନ ବାନା ତୋହର ଜାମକୁ, କାଇଁଫୁଲ ରେ, ନୋହିଲେ ଥାଏ ନ ମାନି । ୧୮ । ଧରମ ନ କର ଶଙ୍କା, ଧର ମନରେ ପାଇଛି ମୁହିଁ ହେମ, କାଇଁଫୁଲ ରେ, ଚମ୍ପକପୁଷ୍ପବର୍ଣ୍ଣାଙ୍କ । ୧୯ । ନବବର-ସୁତା ଯେଣ, ନବବାଳକେ ସମାନ ସତେ ନାହିଁ, କାଇଁଫୁଲ ରେ, ପାଇ ତୋ ପ୍ରେମରତନ । ୨୦ । ପରମଦା-କର ସନ୍ଧୁ, ପରମ ଦାରୁଣ ଫୁଲଧନୁ ପାଦେ, କାଇଁଫୁଲ ରେ, ଅନୁସର ଅଛି ମୁହିଁ । ୨୧ । ଫୁଲୁଥାଏ ଯେବେ ନାସା, ଫୁଲୁଥାଏ ଜାମ ମନ ସାହା ପାଇ, କାଇଁଫୁଲ ରେ, ଜାଣି ତୋତେ ଭରସା । ୨୨ । ବିରସ ଗନ୍ଧେ ଉପରେ, ବଡ ଦଣ୍ଡଶୂନ୍ୟ ଶ୍ଲାଘ୍ୟ ପୂର୍ବେ ପାଇଛି, କାଇଁଫୁଲ ରେ, ଶିବଙ୍କୁ ମନାଇ ଦ୍ୱାରେ । ୨୩ । ଭୂଷଣୀକ ଶ୍ରେଣୀ ତୋର, ଭ୍ରମରୀ କି ପାଶୁ ବୀଣା ଗିଙ୍ଗି ଦେବେ, କାଇଁଫୁଲ ରେ, ଲଜ୍ଜାରେ ହୋଇ କାତର । ୨୪ । ମନମଥ ନାମ ଯାଉ, ମନମଥଙ୍କ ତୁ ଅଛୁ ଭାବାର, କାଇଁଫୁଲ ରେ, ଶଶିହାସୀ ପ୍ରମାଦର । ଜୀବନଜବଦନାକୁ, ଜୀବନ ଯତନେ ବାକି ଦେଇଅଛି, କାଇଁଫୁଲ ରେ, କାତର ଜାମ ଗ୍ରହକୁ । ୨୬ । ଉତ୍ତରର ଭୂଳା ତୋର, ଉତ ଜଳକବଦନା

ଜଣାରେ — ଅନୁଯୋଗାଧିକ୍ୟରେ, ଜଣାରେ — ଗୁଣରେ, ଝୀବା — ଜେଳ, ବନ୍ଧନୀ; ଅବଧ ରସୁ — ଦୁର୍ଦ୍ଦମ୍ୟ ଶତ୍ରୁ, ନବବଦସୁତା — ସ୍ଥଳକନ୍ୟା, ନରବରଜ — ନରଶ୍ରେଷ୍ଠ, ଖ୍ୟରଣ — କଥା ଓ ସରସ୍ୱତୀ, ଜୀବନଜବଦନା — ଚନ୍ଦ୍ରମୁଖୀ, ଉତ୍ତରର ଭୂଳା — ଅତି ସାମାନ୍ୟ ଓଜନରେ, ସୁରମଣି — ଚନ୍ଦ୍ରମଣି ।

ଜଣାହେବ, କାଇଁଫୁଲ୍ ରେ, ସନ ବେ ଅଛି ଘସାରେ । ୨୭ । ଲକ୍ଷ ବେଶ୍ୟା ବେଶ୍ୟା ଧରି, ଲକ୍ଷ୍ୟ ଦେବା ତୋତେ ବସ୍ତୁର ଭରାଏ, କାଇଁଫୁଲ୍ ରେ, ନ ପାଇଲେ ଭଜ ପୁଣ୍ୟ । ୨୮ । ବଳାଥାଇ ଧନ ଧନ, ବଳାଥାଇ ଶୁଭ ରଙ୍ଗ ଜୀବନରେ, କାଇଁଫୁଲ୍ ରେ, ତୋ ଅଧର ସୁଧାପାନ । ୨୯ । ସାରସଗତି ମତ୍ତଳା, ସାରସଙ୍ଗତ ପାଇ ମୁହିଁ ଶରତେ, କାଇଁଫୁଲ୍ ରେ, ସ୍ଥାବେ ବେହର-ଥାଏ ବେଲା । ୩୦ । ପୁତରଜକୁ ତୋଷିବ, ପୁତବନ ସର ବୋଲହୁଣି ଅନବେଳ, କାଇଁଫୁଲ୍ ରେ, ଦନ୍ତୁଅଛି ତା ଶବ୍ଦ । ୩୧ । ପୁରମଣୀ ପାଶେ ଥିଲେ, ପୁରମଣୀ ପଦ ଦଳାଇାରେ ମୋର, କାଇଁଫୁଲ୍ ରେ, ପଡ଼ିଥାଏ ପାଦ ତଳେ । ୩୨ । ହରବର ପାଇ ଦେଖେ, ହର ବର ପାଇ ସାଇଲ୍ ଭବେ, କାଇଁଫୁଲ୍ ରେ, ନ ଥିଲ୍ଲ ମନେ ପରତେ । ୩୩ । କ୍ଷିତ ପଦ୍ମମୁଖୀ ସ୍ଥିର, କ୍ଷିତପ ହରଚନ୍ଦନ ଲେପ୍ତ ଭରେ, କାଇଁଫୁଲ୍ ରେ, ଦେଖି ଧାଇକୁ ଡେକାଇ । ୩୪ ।

(୮)

ଭାମଦୂତୀ ଚଉତିଶା

ରାଗ—ପୁରବୀ

କଟେଣାଙ୍କ ବର ସଦୃଶ, ଭବ ରବ ପଲ୍ଲବାବେ ସ୍ଥିତ ।
କୁନ୍ଦକରବୀରାବଳୀଙ୍କ ପ୍ରସୂନ ରସବଶ ହୋଇ ଜଳପନ୍ତି ।
ଅବେ କଳସ୍ତୁତି । କୁଚୋଦରୀ ଭମକାସ୍ତ୍ର ମୁଖଶଶୀ ।
କଳାଭଟ୍ଟୋଳିନୀ କେଳିକଳହଂସୀ, ଭାମ ମଦନ ମହତ୍ତ୍ୱ ସମୁଲ୍ଲାସୀ । ୧ ।
ଖଞ୍ଜଣୀ କଙ୍କଣଙ୍କର ସେତେ, ଖଞ୍ଜିଥିବ ସେ ତୋ ଖଞ୍ଜନେ ।
ଖପଣ୍ଡିମଣ୍ଡଳ ଜାଣି ଟିକା ଫଳ ଲ୍ଭିଛିବ ତା ଚରଣ ତଳେ ।
ଅବେ ଖେଳାଲୋଳା, ଖଞ୍ଜନସ୍ତନୀ ବଳେ ତୋ ନେତ୍ରଲୀଳା ।
ଖୁରଅର୍କ ନ ଥାଇ ସ୍ନେହରେ ଦେଖି, ଖଣ୍ଡପରଶୁ ମନମୋହନଶୀଳା । ୨ ।
ଗଣ୍ଡରେ ବାଟଧ ଭୃଙ୍ଗୀ ଭଲ୍ଲ, ଗଜେନ୍ଦ୍ର ଗଗବ ଦେଖେ ଭଲ୍ଲ ।
ଗଗନ ପଲ୍ଲବଗୁଚ୍ଛ ହଂସକୁଳ ଧନଯାଏ ଭଙ୍ଗ ମଲ୍ଲ ମଲ୍ଲ ।

୮ । ଟୀକା—କୁନ୍ଦକରବୀରାବଳୀ—କୁନ୍ଦଫୁଲ ଓ କରବୀରଫୁଲ ଧାଡ଼ି, ଖଞ୍ଜଣୀ—ସେବା, ଖୁରଅର୍କ—ସୁବ୍ରହ୍ମଣ୍ୟ, ଗଜ—ହସ୍ତ, ବୋଲ

ଅରେ ଗୁଣିଧନ, ଗୁଣବନ୍ତି ମୁଁ ଗୁଞ୍ଜଳ ନବଘନ ।
ଗଢ଼ରସ ହେଲା କେତେ ମୁଣ୍ଡମାନ, ଗର ଗିଳିବାକୁ ହେଉଅଛି ମନ ।୩।
ଘନପୀନସ୍ତନୀ ଗୁରୁ ବେଣୀ, ଘେନାଦେଇ କେତେ ଭାଣ୍ଡ ପୁଣି,
ଘୋରତର ସୁରତ୍ରତାପ ସାଗର ମଧ୍ୟରୁ ତୁ ମୋର ଉଦ୍ଧାରଣୀ ।
ଅରେ ଘନକେଶୀ, ଘନଜଘନା ମନ୍ତ୍ରମନ୍ତ୍ର ବେଶୀ ।
ମୋର ଶ୍ରୀଖଣ୍ଡବାସିନୀ ବରଯୋଷା, ଧାରପଦାଲଙ୍କୁ ତୋ ବାତୁଳଦଶା ।୪।
ନ ଯାରେ ମା ବୋଲି ଅଣ୍ଡ୍ରୁଥାଇ, ନମ୍ର କରଯୁଗ ଯୋଡୁଥାଇ,
ନାଶ ପଦ ଟେକି ମୋଡୁଥାଇ, ହସି ନଉନ୍ତୁ ଲଡ଼ାଇ ଲେଉଟୁଥାଇ ।
ଅରେ ନତ ଅଙ୍ଗୀ, ନୂଆ ରସପୀ ନର୍ମ ରଙ୍ଗିଲାପାଙ୍ଗୀ ।
ନେଣ ଦରଳି ତୁ ଏକା ଜାଣୁ ଗିଙ୍ଗି, ନାହିଁ ଭବବାରେ ଥାଏ କେତେ ଭଙ୍ଗୀ ।୫।
ଚରଣୁ ଚିକୁର ଯାଏ ଚୋର, ଚୁମ୍ବିଦାବେ ବାଜୁ ଥାଏ ମୋର,
ଚେତା ଶାସ୍ତ୍ରନେ ପଢୁଣୁଥାଇ ଟେକ ସ୍ଲୁରୁଭ ମୁଁ କରେ ଦିଗମ୍ବର ।
ଅରେ ଚନ୍ଦ୍ରମୁଖୀ, ଚେଡ ଚମକି କୁ ଲାଗେ ଭୁକୁ ଅଁଖି ।
ଚେଳ ଭଲ୍ଲ ମୋତେ ମୋ ଅଙ୍ଗରେ ଲଗି ଚନ୍ଦ୍ରଳାପ୍ତାଙ୍ଗ ନ ପାରଇ ଦେଖି ।୬।
ଛଣା ପୀୟୂଷ ସଦୃଶ ରସେ, ଛପିଥାଏ ଲାଜ ହା ବିଳାସେ,
ଛ ଗୁରୁଦାଗ ସୁନ୍ଦର ଦିଶୁଥାଏ, ଛଇଳା ଲାବଣ୍ୟ ପରକାଶେ ।
ଅରେ ଛବିନିଧି, ଛାମୁ ଛାଡ଼ିବାକୁ ଜାଣ ମନ ବିଧି ।
ଛେଦ ହୋଇବାକୁ ଜାତ ହୁଏ ବୁଦ୍ଧି, ଛେଲ୍ ମାର ହେଉ ବନ୍ଧୁଥାଉ ଛିଡ଼ି ।୭।
ଜପାମାଳା ତୁ ମୋ ସ୍ମରିବାକୁ, ଯେବେ ଚେଦ ଲେ ନାକୁଛିକୁ ଅମ୍ରୁ,
ଜଙ୍ଗମ ହେବାର ଜମ୍ବୁନଦ ସାର ଜଗତଜୀବାନ୍ତୁ ପର ଧନ୍ତୁ ।
ଅରେ ଜବାଧରୀ, ଜମ୍ଭାଶ୍ଚିତମଣି ଜାଳଜର ଚାରୀ ।
ଜମ୍ବୁନଦ ଧରାଧର ପୟୋଧରୀ, ଜାଜାଜଳ ଭଲାହୁଳ ଧୂବନ୍ଧରୀ ।୮।
ଝୁଲି ଝୁଲି ଗୁଲ୍ଲ ମୋଦ ମଦେ, ଝୁମୁ ଝୁମୁ ତୋ ଝୁଣ୍ଟିଆ ନାଦେ ।
ଝଟ ନିର୍ଝରଝ୍ଝର-ଶିଶୁ ଶିର ଝରକୁ ମୁଁ ଝୁଣ୍ଟିଯାଏ ପାଦେ ।
ଅରେ ଝଳି ଗୋରୀ, ଝୁଲି ଜାଣୁ ଭଲ ହେଲେ ମୋହ ଚର,
ଝଲକର ଝାଲବିନ୍ଦୁ ମୁଖା ଝର, ଝଟ ଝଟ ହେଉଥାଏ ଭୁଷା ଶିଶୁ ।୯।

ଶ୍ରୀଖଣ୍ଡବାସିନୀ—ଘୋଷ ହୋଇଥିବା ଚନ୍ଦନ ପଙ୍କ ଯାହାର ଦେହ ବାସେ, ନର୍ମ—ପରିହାସ, ଚିକୁର—କେଶ, ଚେଳ—ବସ୍ତ୍ର, ଦିଗମ୍ବର—ବସ୍ତ୍ରଶୂନ୍ୟ; ଜମ୍ବୁନଦଧରାଧର—ମେରୁପର୍ବତ, ନିର୍ଝରଝର—ଝରଣା ମଣିଷାକୁ—(ଏଠାରେ)

ନମ୍ରମୁଖେ ମଣିସାନ୍ଦ୍ର ଥାଏ, କଳଙ୍କ ପୀୟୂଷସାନ୍ଦ୍ର ଥାଏ,
ନାଥ ଭୁଲେଁ ନାହିଁ ବାବେ ଭବ ହୁଇ ଭୁଜଙ୍ଗ ଝୁଲ କି ମାନୁଥାଏ ।
ଅରେ ନାଗ୍ରବର, ନୃତ୍ୟ କରୁଥାଏ ପୟୋଧରେ ହାର ।
ନେଣବନ୍ଧୁ ଏକା ସିନା ସାକ୍ଷୀ ମୋର । ନାହେ ଶୋଭୁଥାଏ ମଧ୍ୟ ଅଳଙ୍କାର ।
କୋଟି କୋଟି ଟାଲ ଚୂର୍ଣ୍ଣ କେତେଶ, ଝିଙ୍କ ଝିଙ୍କ ମୋତି ପର ଧରେଣ,
କେଡ଼େ କେତେ ଯେନ ସାଜୁଥାଉ ସ୍ବର୍ଣ୍ଣଶୃଙ୍ଗ ବାଳାସାକ ବାଡ଼ ବସେ ।
ଅରେ ଝଲୁଲୁନା, ଝଲି ପଡୁଥାଏ ମୋର ବିବେଚନା ।
ଝାଣି ଯେଣୁଯାକ୍ ଦେଖିଲେ ମୋ ବେଦନା, ହିକ୍ଷାନ୍ଦିତ ଭ୍ରୁ ରସିକା-
ଲଟକେ ସିନା । ୧୨ ।

ଦେବହିଳ ମୁଖ ସୁଧାଧାମ, ଦାଣୀ ଭ କ୍ଷିତେଲ୍ସେ କାଲ୍ଲପମ,
ନୀଳ ଦେଖୁଥାଏ ଅବେ ଅରେ ନେଜ ଗାଲକୁଞ୍ଜ ଭୃଙ୍ଗା ଶୋଭାସ୍ତୋମ ।
ଅରେ ଚିକ୍କଣାମ୍ବି, ଦର୍ପଣ ପୁଣି କାନ୍ତି ଥାଏ ଜିଣି ।
ଦକ୍ଷବ୍ରାଲିକ ଚଳ ଯେଉଁ ଶାତ୍ରମଣି, ଦାର ନେଣାଗ୍ର ମନମୋହନପାଶୀ ।
ଡକୁଅଛି ପର କେତେ ଟାଲି, କେବଳ କର୍ଣ୍ଣପାଶ ନ ଚାହିଲ ।
ଡାକନ୍ତେଣି ସଖୀ ଦେଖୁଅଛୁ ରଖି ଏହୁଙ୍କୁ ଏତେକ ଦେଖି ବୋଲି ।
ଅରେ ଡାକୁଛନ୍ତି, ଉଇଁ ପାଇ ପିବାକୁ ବସନ୍ତି ଦୃଷ୍ଟି ।
ଡଙ୍କା ଭଲରୁ ମୁଁ ବାନ୍ଧୁ ସହିଲିଛି, ଚଞ୍ଚଳା କରାଳ ଅପାଙ୍ଗଭଙ୍ଗି ନାହିଁ । ୧୩ ।

ଭାଲ ଅନୁକମ୍ପା ରସମ୍ବର, ଭୁଲାଇ ମୋ ଜୀବେ ପୟୋଧର ।
ଦୋଳେ ଦୋଳେ ଲଭ ପିଅଇ ନାଗସ୍ୱାମୀ ଅଟ୍ଟ ସ୍ୱାଦୁ ଶୋଣାଧର ।
ଅରେ ଚଳାଚୋଳା, ଭାଙ୍ଗି ପଡ଼ୁ ଫେଡ଼ି ପୁଣି ଲଭୁ ଦୋଳା ।
ଲକ୍ଷ୍ମୀ ସୁନ୍ଦରବେଣୀ ଯେଉଁ କିଙ୍କିଣୀମାଳା, ଲସ ଲସାଣି ଶ୍ରବଣେ
ଅନୁକୂଳା । ୧୪ ।

ଅସିତ ଚଳିତ ଲଲାଟରେ, ଅଳକ ଅନାଇ ଅଳୀ ଚଳେ,
ଅମ୍ଳାନ ଶ୍ରୀମୁଖପଙ୍କେଜରେ ମୋହେ ଅଳି ଭର ବୋଲି ଅଳୀକରେ ।
ଅରେ ଅନାଦତା, ଅଙ୍ଗୀକାର କରୁ ଦେହାର ଅନାଦତା ।
ଅନର୍ଗଳ ଅଧିକାର ପରତତା, ଅନନ୍ୟ ସୁଖଦାନ କଳ୍ପଲତା । ୧୫ ।

ଦର୍ ସଦୃଶ ଦୂତ, ବଡ଼ଙ୍କ—ଚନ୍ଦ୍ରଶାଳା, ରସିକାଲଟକେ—ରସିକାସମ୍ମୁଖରେ, ହିକ୍ଷାନ୍ଦିତ—ସଙ୍କୁଚିତ, ଶୋଭାସ୍ତୋମ—ଶୋଭାସମୂହ, ଭ୍ରଞ୍ଜୀ—ଭ୍ରୂଲତା, ଶୋଣାଧର—ରକ୍ତବର୍ଣ୍ଣ ଓଷ୍ଠ, ଅସିତ—କୃଷ୍ଣ, ଅଳକ—ଭ୍ରମରକୁ, ଅଳଭର—

ତୁଙ୍ଗସ୍ତନେ ମୋତେ କରଶ୍ଳେଷୁ, ତରଳ ମଣିର ନାହିଁ କଷ୍ଟ,
ତରଣୀକାଛଟ ଛାପିଥିବ ବୃନ୍ଦ ତଳେ ନ ସଞ୍ଚୁ ଶୋଭା ଭଞ୍ଜୁ ।
ଅରେ ଚନ୍ଦ୍ରଧର, ଭାବ ଉଦୟ ତୁ ଜାଣୁ କେତେ ଧର ।
ତୁଳା ମଳୟଜ ଶିତଳେ ନାହିଁ ସର, ତାପତପ୍ତଙ୍କୁ ଉପଚାରର ସିଦ୍ଧ ।
ଥାଏ ଚ ରତେ ଶାରଦେ ମନ, ଅରେ ମୁଁ ସ୍ମରେ ଶଙ୍କାନ୍ତେ ଅନ,
ଅଳ୍ପଟିକୁ ଅଙ୍ଗ ଅଧିକ ନାହିଁଟି ଭ୍ରମି ଭ୍ରମି କରୁ ଅଳିଗଣ ।
ଅରେ ଧୂରମନ୍ତ, ଆନ ବାଞ୍ଛା ନ ରଖେ ମୋ ଚିନ୍ତା ।
ଥୋକେ ହେଲେ ଜଣାଇ ନ ରଖିପଦ, ଥାଇ ଥାଉ ଭଞ୍ଜୁ ମୋତେ
କୁଞ୍ଚଦନ୍ତୀ । ୧୭ ।
ଦୃଗ୍ଧ ରୋଷ କର ଅଧରଭ, ଦେହଙ୍କୋ କର ସମ୍ପୁଟକ,
ଦୃଢେ ମୋ ମଧ୍ୟରୁ ଉତ୍କୃଷ୍ଟେ ଭଞ୍ଜୁ ଧରଭୁଜା କର ବାବଦୂକ ।
ଅରେ ଦୁଃଖିଧନ, ଦୟାଜଳଧି-ମୀନ ମୁଁ ତୁ ଜୀବନ ।
ଦୂର କେହିଅଛୁ କେତେ ସୁଖମାନ, ଦୃଷ୍ଟ ଦାନ କରନ୍ତୁ ସିନା ଅନ ।୧୮।
ଧନଶ୍ରୀମଣ୍ଡଳତମୋଗଣ୍ଡ, ଧର ଶିରେ ବିମୋହନ ଶୋଭ,
ଧ୍ୱନିକୁ ତୁ ସିନା ଧମକାଇ ଜାଣୁ, ଧୂର୍ଜଟିପଦବକ୍ଷଭଳାଭ,
ଅରେ ଧୀଶ୍ୱର, ଧର୍ମଧର ଭଲେ ରମ୍ୟ ପସ୍ତୋଧର,
ଧରାଧର ଯଶ ଭେଟେ କି ଦୁର୍ଦ୍ଧର, ଧାରାଧରନୀଳବେଳ କି ସୁନ୍ଦର । ୧୯ ।
ନାନାଭଙ୍ଗେ ରଷ୍ଟ ମୋର ଶାନ୍ତ, ନାବେଁ ଯେତେ ବୋଲେ ମୋ ଶପଥ,
ନାହିଁ ନାହିଁ ଦେଶ ବୋଲି ମୋର ସୁଖ ବରଧନା ନେଇ କି ସଙ୍ଗତ, ,
ଅରେ ନଳନାକ୍ଷି, ନେଇ ମନ ଦୁହେଁ ହେ ସମସ୍ତ ସାକ୍ଷୀ,
ଶାନ୍ତ ମାଧ ମତେ କରୁ ଯେତେ ସୁଖୀ, ନିବନ୍ତୁ ରେ ତା ମାନଦେ ଅଛୁ ରଖି ।
ପ୍ରଣୟ ପଣ୍ଡା ବେଦନାରେ, ପୂରିଥାଏ କୃପା ହେତନରେ,
ପଥଦ ପଣ୍ଡିତ ବୋଲି ସିନା ମାନ ପରହା ବାହାନ୍ତ ହାତନରେ ।
ଅରେ ପ୍ରେମଶୀଳା, ପ୍ରିୟମୁଧା ତୁମ୍ଭ ମୋ ନେଇପିଛୁଳା ।
ପୁଷ୍ପହାସୀ ତୁମ୍ଭ ଜାଣୁ ପ୍ରୀତିତୁଳା, ପୁଷ୍ପଦାଳ ଜପୁଳ ତୋ ତନୁ ତୁଳା ।୨୦।

---

* ପ୍ରାର୍ଥନା କର, ଅଳୀକରେ—ମିଛରେ, ତରଳ ମଣିର—ହାର ମଧ୍ୟର ଲାଲମଣି, ଚନ୍ଦ୍ରଧର—ହେ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣକରଧାରିଣୀ, ଅନ—ଗୁଣ, ଭବନ-ଜଳ, ଧୂର୍ଜଟିପଦବକ୍ଷସ୍ଥ-ନୀଳ—ଉଦୟଦୁଣୀ, ଦୁର୍ଦ୍ଧର—ଦର୍ଶନ, ଧାରାଧରନୀଳବେଳ—ମେଘପରିଷ୍କାରବସ୍ତ୍ର

ଏଣ୍ଟା ଉପାଳେ ତ ଅଛୁ ଲେଖା, ଫେରାଇବୁ ନୋହିବାକୁ ଦେଖା,
ଫେରି ଲଗି ଦେଳଣ୍ଡି କାହିଁ ଭୋଳ ଭମର ନାହିଁ ଏ ଶୁଭ ଲେଖା,
ଅରେ ଫଳାଧନ, ଫଳୁଅଛୁ ପିଙ୍ଗିଦେଲି ମୁଁ କାଞ୍ଚନ ।
ଫୁଲବନବିହାରିଣୀ ମୋ ଜୀବନ, ଫେରି ଖୁଣ୍ଟିବା ଶୁଖାଣି କି ମୋହନ ॥
ବକୁଳବଲ୍ଲୀ ଲଳସ୍ତ ବନେ, ବେଢ଼ିଥିଲେ ସହଚରୀମାନେ,
ବାସନ୍ତୀକ ଦଳ ବହଳ ଛାଇଣି ଲତେ ଦେଲ ଜାଣି ଅନୁମାନେ ।
ଅରେ ଲଘୁମୁଖି, ବେଶ ବଳଯାଇଥିଲୁ ତ ତୁହି ଦେଖି ।
ବାଡ଼ ବାଲିଶ ପଡ଼ଛି ବହିଲି ଲକ୍ଷ୍ମୀ, ଖାଣ୍ଟି ଦେଲି ତୋ ଶ୍ରୀହସ୍ତେ ଏକ ମଣି ॥
ଭର୍ମଦେହା ସଉମିଲତ୍ରିକ, ଭ୍ରମରବର ମୋହନସ୍ୱନ,
ଭଣି ଗୀତେ ଏତେ ଅଳାପନ୍ତେ ମଧେ ଖୁସିଦେଲି ଭ୍ରମେ ହଂସଧ୍ୱଜ ।
ଅରେ ଭ୍ରମରବର, ଭୁଷଣଗାଉ ଦେଇ ଫୁଲ ଅପସର ।
ଭ୍ରମେ ଭଉ ବୁଝିଲି ସହସ୍ର ଥର, ଭ୍ରଜନଙ୍କ ସେ ସଙ୍ଗୀତ ଆଡ଼ମ୍ବର । ୨୪ ।
ମହାରାଜ ଜଗଲୁର ଗଣି, ମାତିଥିଲେ ମେଘେ କୃଷକଣ୍ଠୀ,
ମୁଦିର ଦେଖିଲୁ ହଂସୀ ମାନସକୁ ନେଇ ପଥ ନେଲେ ଗୋଟି ଗୋଟି ।
ଅରେ ମରାଳୀ, ମଲି ଲଟେ ମୋ ଉଦ୍ଦେଶେ ଗଲୁ ପିଣ୍ଡି ।
ମନମଥ ରଣେ ଭ୍ରାତୃସଙ୍ଗ ଖଣ୍ଡି, ମଧ୍ୟ ଦୃଷ୍ଟିଦେଲ ଶେଫାଳିକା ଖଣ୍ଡି । ୨୫ ।
ସୁକ୍ତପଣ୍ଡିତାରେ ରଚିପଡ଼ ଯାନକୃତ ଵିକହଂସଗଣ ।
ସମଚ ଶୃଙ୍ଗାରେ ବସ ଲଭିବାର ଭୃତ୍ୟ ବୋଲି କୁଏ ମୋ ପ୍ରଣାମ ।
ଅରେ ଚଦାସାରର, ଶଫମୋହନା ବର୍ତ୍ତୁଳ 'ସସ୍ୱୋଧର ।
ଯତ୍ନ କରି ସାଜୁଥାଇ କରେ ହାର, ସଥାର୍ଥରେ ପୁଣ୍ୟଦାତା ଅଟୁ ମୋର ॥
ରଚେନେଷ ହାନ ରଖି ଶିଖି, ଉଚ୍ଛୁଳୁ ମୋ ନେତ୍ରସୁରେଣ ପୁଣି,
ରସପୁରସଙ୍ଗ ରଥାଙ୍ଗବିହଙ୍ଗକୁ ମଚୁଚି ମନ୍ମଥରଥ ପଥ ।
ଅରେ ଭସିବାଟି, ଭଙ୍ଗୁଳୀ ମୋ ମନ ତ ଲସିବାଟି ।
ରମ୍ଭା ରଚ ଦୁଃଖ ପରିହାସିବାଟି, ଶ୍ରେସେ ଟେକ ଦେଲି ମୋ ଅଶାରସି ବାଟି ॥
ଲୁରାଲୁରିଭାଲେ ଧନେ ମୋଦେ, ଲଭି ଦେଖୁଥିଲି ଅପ୍ରମାଦେ,
ଲଗାଡ଼ ଭରେଜ ବାଳ୍ୟେ ସ୍ୱସ୍ତି ଶମ୍ଭୁ ସ୍ତବ ପଢ଼ିଦେଲି ପଦେ ।

କାଣ୍ଡଣ — ଉଦ୍ୟାନ, ଭର୍ମଦେହା — ସ୍ୱର୍ଣ୍ଣବର୍ଣ୍ଣ ଗୌରାଙ୍ଗୀ, ମୁଦିର — ବର୍ଷାକାଳ, ମାନସକୁ — ମାନସରୋବରକୁ; ସମଚ — ପୁନଃପୁନଃ ସ୍ଥଳ, ରଥାଙ୍ଗ — ଚକ୍ର, ଭସିବା — ନୃତ୍ୟକାରିଣୀ, ଭସି — ଦର୍ପଣ, ଲଗଡ଼ — ଦୃଢ଼ହସ୍ତ, ରଦମୋଷ — ଦାନ୍ତରୂପ ମୋତିକୁ ରସନାରେ ଭଣି ଅର୍ଥାତ୍ ଜିଭ ବାସ୍ପକ ଦେଇ,

ଅଟେ ଲୀଳାବତୀ, ଲକ୍ଷେ ରସନାରେ ବର୍ଣ୍ଣି ବଦମୋତି,
ଲୋଚନ ଯଜାଇବାକୁ ବଳାତେନ୍ତ୍ର ମତି, ଲୋଚନେ ଭୃଙ୍ଗ ଦେଖାଇଲି ଅଟେ ସ୍ଫୁଟି ।
ଦେଖାଇଲି ବାସ ତେଜି ବସନ୍ତ, ବସନ ତ ସିନ୍ଧୁଆଛି ଶୀତ,
ବାବସନ ଶୀଘ୍ର ଧବନେ ଏପରି ଦେଖିଲେ ନ ଜାଣେ ସ୍ମରହେତୁ ।
ଅଟେ ବିମ୍ବାଧରୀ, ବଣ୍ଟ କବଣ°ସାରସମ୍ଭାର-ଧାରୀ ।
ବାରସିଲୁ ପୁଣି ସ୍ମିତ ସୁଧାଧାରୀ, ଉଦେ ଜମାଇଲ ତନ୍ତ୍ରୀ ଗେଲ ହାରି । ୨୯ ।
ଶୃଙ୍ଗାରକୁ ତ ମୁଁ ଭଙ୍ଗ ପଦ, ଶଙ୍କାଧରକୁ ସୁରଙ୍ଗ ପଦ,
ଶିରେଗର୍ଦ୍ଧ କନ୍ତୁ ଶୋଣକଞ୍ଜଶାବ ତଦଣୀ ଯାଏ ଚୁମ୍ବିଲି ଧରି ।
ଅଟେ ଶଶିହାସି, ଶାତପ୍ରଦାତେକ ଜାଳିଲି ହୃଦେ ଭାସି ।
ଶିଗ୍ର ମଦବାର ଦୋହାଇଗଲ ଦାସୀ, ଶର୍ମ ଏପରି ସ୍ୱପ୍ନ ଦେଖାଇଲ ଅସି । ୩୦ ।
ଖଞ୍ଜନଦଳମ୍ଭିତ ପୁଷ୍ପପୁଞ୍ଜେ ଝଙ୍କାରନ୍ତି ଭ୍ରମରପୁଞ୍ଜ କୁଞ୍ଜେ,
ଷଡ଼ାନନଛାଡ ପଦପଲ୍ଲି-ରତେଣ ଚୁମ୍ବିବା ନାକ ତୋ ମୁଖକଞ୍ଜେ ।
ଅଟେ ତେଳବସ୍ତ୍ରା, ଷଷ୍ଠି ଦଣ୍ଡ ଦେଖାଇବା ତୋ ଚନ୍ଦ୍ରାସ୍ୟା ।
ଖଦ୍ୟୋତାସ୍ୟେ ଦେବୁ ଦୁତ ପଦତେଲ୍ଲା, ଖଞ୍ଜ ଦୁଇ ଶ୍ରୁତ ଜଣେ କା ଦାସ୍ୟା । ୩୧ ।
ସୁଧସ୍ମି ଭକ୍ତବର୍ଣ୍ଣିଣୀ ବାଳା, ସଖୀରେ ସୁନ୍ଦର ତତେ ମିଳା,
ସୁରସୀମନ୍ତିନୀ ଗୃହାଳି ତ ଅନିମିଷ ଦୋଷୁ ନେଶାଲୀଳାଧୀନା ।
ଅଟେ ସୁକ୍ରିତୋଷ୍ଣି, ସବେ ଜଟମା ତୁ ଦେଖାଇଥିଲେ ଜାଣୁ ।
ସଲୁସଦ୍ମମା ନିନ୍ଦେକା ତିରଶ୍ରୁ, ସବସ୍ତ୍ରଣୀଙ୍କର ତୁ ସଙ୍ଗୀତସଖ୍ୟ । ୩୨ ।
ହସି ମାତ ଦେଖାଇ ରସତେଳ, ଦ୍ୱାରବା ସୁଲୁବ ପଦ ବାଳ ।
ହରତାଳବୋଣ୍ଟ ଶ୍ରୀଅଙ୍ଗକୁ ସ୍ପର୍ଶ୍ଚ ହରିବା କି ସହେ ନାଳଚେଳ ।
ଅଟେ ହାସ୍ତୀଗତି, ହୃଦଜମାଇଲି ଦେବ କା ଏ ସମ୍ପତ୍ତି ।
ହାରସୁତେଳ ସଙ୍ଗୁଥିବ ଶେଭେ ଶୀତ, ହଜାପିବ ମାନସଙ୍କୁ ଏ ବାସନ୍ତି । ୩୩ ।
ଶୋଇ ତେଲଙ୍କୁ ନ ବର୍ଣ୍ଣି ମନେ, ଲକ୍ଷଣେ ଦେଖେଲି ଅତି ସାବଧାନେ,
ଶିତାନ୍ତ ବାଲୁକୋଣ୍ଣବ ଦେବ କେତେକେ ବର୍ଣ୍ଣିବ କି ତୋ ଚରଣ ଧ୍ୟାନେ ।
ଅଟେ କ୍ଷିତଭୂଷା, କ୍ଷପାମଣ୍ଡଳବଦନା ବଳତୋଷା ।
କ୍ଷତ ଦେଖାଇ ଜାଣନ୍ତି ତୋ ସୁଖ ଅଶା, କ୍ଷୁଣ୍ଣ ନୋହୁ ସୁଦଳ ଏ ତତ୍‌ତଣା ।

ସ୍ମରହେତୁ—କନ୍ଦର୍ପଅସ୍ତ୍ର, ଶିରେଗର୍ଦ୍ଧ—ତେଣ, ଶୋଣକଞ୍ଜଶାବ—ରକ୍ତପଦ୍ମ ସଦୃଶ, ଶାତ—ସୁଖ, ଶିଗ୍ରମଦବାର—ଇନ୍ଦ୍ରସମ୍ପତ୍ତି, ଶର୍ମ—ସୁଖ, ଷଷ୍ଠିଦଣ୍ଡ—ସମସ୍ତ ଦିବା ଓ ରାତ୍ରି, ଖଞ୍ଜ ଶ୍ରୁତ—ବୃଦ୍ଧା, ସୁରସୀମନ୍ତିନୀ··ଲୀଳାଧୀନା—ଦେବ ଲୋକରେ ସ୍ତ୍ରୀମାନଙ୍କର ଚକ୍ଷୁରେ ନିମେଷ ପଡ଼ ନ ଥାଏ; କ୍ଷପାମଣ୍ଡଳ—ଚନ୍ଦ୍ର ।

(୯)

ସର୍ପ ଜଣାଣ

ରାଗ—କାମୋଦୀ

ବାଧୁଛ ଫଣୀ ଯମା ଭବ ନୋହୁଲେ ରମାରମଣ ଦଣ୍ଡେ ଦାଅ ଟାଳି । ତୁମ୍ଭଙ୍କୁ ଜଗନ୍ନାଥ ଅଛି ମୋ ମନୋରଥ ଭ୍ରମଣ ଭବ ଦେବା ଗାଲି ହେ କୃପାନିଧି । କରୁଣାସିନ୍ଧୁ ବୋଲି ଭବ, କହନ୍ତି ବୁଧେ ଭବ ମନ । କାଳସର୍ପ ଆପଣ, କବଳ କର ପ୍ରାଣ-ପବନମାନଙ୍କ ସବୁଷ ହେ କୃପାନିଧି । ୧ । ଜଳଧି ଅଗସ୍ତ୍ୟ ନିଜ, ଗଜ ଦେବାଧିରାଜ, ତୁଣ୍ଡାଇ ଦେଉଛ ଆପଣ । ତୁମ୍ଭର ସିନା ଯେଣ, ଅସ୍ତ୍ରଫି ଦୁର୍ଗେ ଅନ, ଜନର ଘରବୁଡ଼ାପଣ ହେ କୃପାନିଧି । ଭୁଜଙ୍ଗ ସାମ୍ୟ ଅମ୍ଭ ତୁଲେ, ତତାଅ ବୋଲି ଅଛି ହେଲେ, ମୁଁ ନୁହେଁ ଘରବୁଡ଼ା, ବଡ଼ାଇବାକୁ ତୁଣ୍ଡା ହୋଇଛୁ ବଢାଇଛ ଭଲେ ହେ କୃପାନିଧି । ୨ । ତାହାଙ୍କୁ ବୋଲି ତକ୍ଷୀ, ଚକ୍ଷୁଥିବାଙ୍କୁ ତକ୍ଷୀ, ତୁମ୍ଭେ ତ ବୋଲାଅ ମଣ୍ଡଳେ । ବୋଲାଇ କୁଣ୍ଡଳୀ ସେ ଆପଣ ତ କାଳେଟେ ଭୂଷିତ ମକର କୁଣ୍ଡଳେ ହେ କୃପାନିଧି । ଅଶ୍ରୁଣୀ ହେତବନ୍ତୁ ତ ପାଦ, ତାହାଙ୍କୁ ବୋଲି ପନ୍ନଗ । ଆପଣ ଚରଣ ତ ବାବଦ୍ଧିକୁ ଭୂପତ କାହିଁ ଥାଆନ୍ତୁ ତୁମ୍ଭ ବେଦ ହେ କୃପାନିଧି । ୩ । ବେଢ଼ବ କା ଅବଧାନେ, ତାହାଙ୍କୁ ଶିଖିବନେ, ବୋଲନ୍ତି କାକୋଦର ନରେ । ଏ ଶିପିଷ୍ଟପଣାକ ମଧ୍ୟେ ଗୋଟିଏ କାକ ନାହିଁ କି ତୁମ୍ଭର ଉଦରେ ହେ କୃପାନିଧି । ବାବରେ ସେ ଅତି ଲମ୍ପଟ, ବାବାର ତାଙ୍କ ସମ ଗୃହ, ବଧୂରେ ସେ ଲମ୍ପଟ, ଆପଣ ସେ ତ ପଟପଟେ ହୋଇଅଛ ସ୍ଫୁଟ ହେ ପଦ୍ମାକ୍ଷନ୍ତ । ୪ । କାନ ନ ଥାଇ ଆଖି, ଭୁଜଙ୍ଗଠାରେ ଦେଖି, ନୟନଶ୍ରବା ବୋଲି ତାଙ୍କୁ । ଭକ୍ତ କମଳାନନ କାହିଁକି ତୁମ୍ଭ କାନ, ସର୍ପ ବୋଲାଇଲେ ଚଳିବାକୁ ହେ କୃପାନିଧି । ଫଣିକାସ୍ତାକୁ ବୋଲି ଭୋଗ, ଥିବାକୁ ସେ ଦୁଇ ସଂଯୋଗ, ତାହାଙ୍କୁ ବୋଲି ଭୋଗୀ ତୁମ୍ଭେ କି ନୁହ ଭୋଗୀ ଭଲ ଯା ଅଛି ମହାଭୋଗ, ହେ କୃପାନିଧି । ୫ । ଯେବେ ଭୁଜଙ୍ଗ ନୁହ, କାଳିୟ-ଠାରେ ଦ୍ରୋହ କଲ କାହିଁକି ଏତେ କଷ । ଯେବେ ନ ଥିଲେ ଦୋଷ,

---

୧ । ଟୀକା—କବଳ କର ପ୍ରାଣପବନମାନଙ୍କ ସବୁଷ—ସମସ୍ତଙ୍କର ପ୍ରାଣରୂପ ପବନକୁ ନେଉଅଛ । (ସର୍ପ ପକ୍ଷରେ—ସର୍ପ କେବଳ ପବନ ଖାଇ ବଞ୍ଚେ ।) କାକୋଦର—(କାକବକଗାମୀ ଉଦର ଯାହାର) ସର୍ପ, ଶ୍ଳେଷାର୍ଥ ହେଲେ—କାକ—ଦୁଷ୍ଟ ଉଦରରେ ଯାହାର, ଶବର—ଘାତ, ଅନ୍ୟନ କି ଅର୍ଥାତ୍ ପକ୍ଷୀମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଶ୍ରେଷ୍ଠ ଗରୁଡ଼, ପଟ—ତକ୍ଷ ଓ ସାପଖାଉ, ପଟଳ—ସମୂହ ।

ତୁମ୍ଭେ ବାନ୍ଧିବ କୋପେ, ତାହାଙ୍କୁ ଦେଲ ପ୍ରାଣେ ମାରି ହେ କୃପାନିଧି । ତାହାର ନାମେ ତୁମ୍ଭ ନାମ, ଅଦ୍ୟାପି ହେ ଭକ୍ତ ଜନମ, ସେହେ ସ୍ୱଗୋତ୍ର ଦ୍ରୋହ, ନ ଆଣ୍ଡା ନାଥ ବନ୍ଧୁ କାହାର୍ଁ ତୁଅନ୍ତି । ଏ ରୂପ ହେ ମହାପ୍ରଭୁ ।୬। ଜାଣି ବାଳୁତଭାବୁ, ଲବଣୀ ହାଣ୍ଡିଭଙ୍ଗ, ଧରି ପାଶରେ ଦୃଢ଼େ ଭିଡ଼ି । ଦସ୍ତା ନ ବଳି ଛଡ଼ିଲ, ଯାମଳା ତରୁତଳେ ଜନନୀ ନେଇ ବେଧିଲେ ଗ୍ରନ୍ଥି ହେ କୃପାନିଧି । ସେତେବେଳ ଥିଲ ଗର୍ବେ ପଡ଼ି, ଜାଣ୍ଡି ହେବାକୁ ଦେଲ ଏଣ୍ଡି, ଜଗ ଜଗତ ଯାତେକ, ଜାଣି ତ ଥିବେ ଲୋକେ ସେ ତନ୍ତୁ ଦିବାର ଅପୂର୍ବ ହେ କୃପାନିଧି । ୭ । ବ୍ରହ୍ମା ଶଙ୍କର ମୁଖ୍ୟ, ଦେବଙ୍କଠାରୁ ମୋକ୍ଷ-ପ୍ରଧାନ ଧନ ଗୁପ୍ତ କଲ । ପାଣ୍ଡବଙ୍କୁ ନ ପୋଷି,—ବାଳୁ ରୂପରେ ଅଶୀବାଦ ଦଇଏ ଅଣ୍ଟାଇଲ ହେ କୃପାନିଧି । ଅଘାବକାଦେ ଗଲେ ମିଳି, ଗୋଷ୍ଠିକୁ ଗିଳଇ କୁଣ୍ଡଳୀ, ଅଗଣିତ ବ୍ରହ୍ମାଣ୍ଡ ହାଣ୍ଡିମଣ୍ଡଳୀ ଭୁଣ୍ଡ କର ଅପଣ ଅଛ ଗିଳି ହେ କୃପାନିଧି ।୮। ଅଚ୍ୟୁତ ବୋଲାଏ ସେ, ଏକ ଅଙ୍ଗର କୋପେ, 'ଅ'ଚ୍ୟୁତ ବୋଲାଅ କାହୁଁଣି । କଂସ ପ୍ରମୁଖାସୁର ବାପଦେ'ନଙ୍କର ଅନ୍ତକ ହୋଇଛ ଅପଣ ହେ କୃପାନିଧି । ଜଗତେ ଧରି ସେତେ ଅସ୍ତ୍ର, ସଙ୍ଗ ଗୋଷ୍ଠିରେ ନେଇ ଥୋଇ, 'ଅଛ ଯାବତ ସତ୍ତ୍ୱ, ବଞ୍ଚାଅ ଚେ କପଟେ, ମୋର ତାହାକୁ ପିତ ଖାଇଁ, ହେ କୃପାନିଧି । ୯ । କେଉଁ ଶିଶୁ କାମିନୀ ସ୍ତନ୍ୟପାନରୁ ସେନା ଜୀବନ ପାଇଛନ୍ତି ଜଗତେ । ଶୋଷି ପୁତନା ପ୍ରାଣ, ଦେଲାବାର ଜୀବନ, ନାହିଁକି ତୁମ୍ଭ ଶିବ୍ୟ ଶଢ଼େ ହେ କୃପାନିଧି । ସକଳ କଥା ମୋର ଦେଖି, ଅଛନ୍ତି ଲକ୍ଷ କାଟି ସାକ୍ଷୀ, ବ୍ରଜେ ଭୁଜଙ୍ଗ ଗୁଳ୍ମ, କର ମୁଁ ନାହିଁ ବୋଲି, ଭୂଅଁ ତ ଥରେ ଖାଆଣି ହେ କୃପାନିଧି । ୧୦ । ନୃତ୍ୟ ଅବାସ ଘର, ମାନସ ସରୋବର ଶୁଭଙ୍କ ନାଗେଶ୍ୱର ଧବ । ସତେଣ ନ ଭଙ୍ଗୁ ଥାଇଁବଲିଟି ଭାନ୍ଧିପାରିଁ, ଅଭି ନ ଥିଲ ଲେଉଟ ଦେବ ହେ କୃପାନିଧି । ମନ, ଜାଣିବା ଲୋକେ ବଣ, ତୁଅନ୍ତି ସବୁ ଅଶୀବାଦ, ମନ୍ତ୍ରାଧୀନ ତ ତୁମ୍ଭେ, ବାଣିଜ୍ୟଅଛ ଦାନ୍ତେ, ଭୁଜଙ୍ଗ ନୂଆ ଅଣ୍ଡ କାସ ହେ କୃପାନିଧି । ୧୧ । ଉଦ୍ଧବ ଭକ୍ତସୂର୍ଯ୍ୟ ନାଥ ନୂଆ ଅଚୌର୍ଯ୍ୟ ଏଣିକି ମହତ ନ ପାଇ । ମୁଁ ତୁମ୍ଭ ପଦଗୁଣ, ଜାଣିଲେ କି ବାଗୁର ଭଡ଼ରେ ନ ଜାଣନ୍ତି ଅନ୍ତ ହେ କୃପାନିଧି । ଯେତେବେଳେ ମୋ ଅନ୍ତ ହେବ, ଏଣିକି ମାନ ମୋତେ ଦେବ, ପଦେବଶ୍ରୀକ୍ଷାରବାସୀମାନ୍ତୁ ପଦହାର ଭକ୍ତର ସନ୍ଧି କାହିଁ ନେବା ହେ କୃପାନିଧି । ୧୨ ।

ଗୁଡ଼ାଖିଲ — ଏକତ୍ରୀଅ କଲ । ଅ—ନଷ୍ଟ, ଅନ୍ତକ — ଶତ୍ରୁ, ଭୁଜଙ୍ଗ — ସର୍ପ ଓ ବଂଶପୁରୁଷ, ନାଗେଶ୍ୱର — ହସ୍ତିଶ୍ରେଷ୍ଠ ଓ ସାପୁଅଖେଳାର ବାଦ୍ୟଯନ୍ତ୍ର, ଯଦେବବଂଶ — ପଦ୍ମ ।

(୧୦)

ଜଗନ୍ନାଥ ଜଣାଣ

ରାଗ—ଚୋଖିପଦକ

ଶ୍ରୀବତ୍ସ ସିନ୍ଧୁ-କେତନାଙ୍ଗବନ୍ଧୁ, ତୁମ୍ଭେ ତ ଜଗତପତି । ଦେଖ ସମ-ଦୃଷ୍ଟିପଣାକୁ ପ୍ରୀତି ଏ କି ପକ୍ଷପାତ ସ୍ୱଭାବ ହେ ମହାପ୍ରଭୁ । କେ କି ଉଲ୍ଲ-ଙ୍ଘି ନ ଭଲ । କେ ତ ଦେଖ ଅଛ ମୁଁ ଅଛା ନ ଦେଖ । ଯେଣୁ ଏତେ ସବୁ ହେଲ ହେ ମହାପ୍ରଭୁ ।୧। ମୃତ ପୁତ୍ରଙ୍କୁ ଦେଖିଲ ଯେ ନାହିଁ ମୁଚୁକୁନ୍ଦ ବାଞ୍ଛ । ଚରଣପଙ୍କଜ ଧ୍ୟାନ ବିନା ସେ ତପ କରିଥିଲେ ଅତି ହେ ମହାପ୍ରଭୁ । କୁମ୍ଭୀର ଗ୍ରାସରେ ଗଜ । ଭକତ ଉଦ୍ଧାରେ ଅନେକପ-ରାଜା ଧରି କଲ-ମିନା ମାତ୍ର ହେ ମହାପ୍ରଭୁ । ୨ । ନୃପସଭା ମଧ୍ୟେ ଅର୍ଜୁନର କୁଅନ୍ଦ୍ରେ ଦ୍ରୁପଦ-ସୁତା ଅମ୍ବର । ଧ୍ୟାନକୁ ତ ଅନ କଷ୍ଟ ଉଦ୍ଧାରିବ ଜାନ ଶୁଣି ନାହିଁ କେତେର ହେ ମହାପ୍ରଭୁ । ହାତେ ସେ ଥାଅ ଲାଭରେ । ଲକ୍ଷ ଦେଇଥିଲେ ଭାଗିନ-ଭେଟେ କ ପାଇଁ ପଣ୍ଡୁରାଜ ସୁତେ ହେ ମହାପ୍ରଭୁ । ୩ । ରୂପରେ ଦେଖନ୍ତି-ରୂପରେ ପଡ଼ାକି ଦିଅଇଲ ଯେ କୁବୀଜ । ଯାହା ଦେଖାଇଥିଲ ଯହୁଁ ଦେଖ ତୁମ୍ଭ ପ୍ରସାଦବଶେଁ ରଜକ ହେ ମହାପ୍ରଭୁ । ଜଗତେ ତ ତାହା ଜଣା । ଅଜକୁ ଦେଖ ମିଳିବାକୁ ହୋଇଛନ୍ତି ଏତେ ଶ୍ରେଷ୍ଠ ବାଭଣା ହେ ମହାପ୍ରଭୁ ।୪। ନଳକୁବରଙ୍କ ତରୁତଳୁ ଭୁଟେ ବାଳକୁ ଅଛନ୍ତି ଏତେ । ପ୍ରହ୍ଲାଦକୁ ମହା-ଅହ୍ଲାଦ ଅପଣ ଭକ୍ତ ଅଶ୍ର ପ୍ରଭୁଦେ ହେ ମହାପ୍ରଭୁ । ମୁନିଙ୍କ ଆଶ୍ରମ-ଶିଳା । ତୁମ୍ଭଙ୍କ କା ଉପକାର ଭବ ରୂପବତୀ ହୋଇ ଶାଳସିନ୍ଧୁ ହେ ମହାପ୍ରଭୁ । ୫ । ଦେଖିବାର ସୁଦାମା ଦ୍ୱିଜ ନିଜ ଚିତ୍ତ ଅଦ୍ଭୁତ ଅର୍ପିଲେ । ଗଳାତାଏ ଚୁଡ଼ା ନଜର ଦେବାକୁ ଫଳ ଭାଗ୍ୟଶ ଲଭିଲେ ହେ ମହାପ୍ରଭୁ । ଆଜି ଦେଖ କା ଭଲ ଭଡ଼ । ଯାହା କାମଙ୍କୁ ପୂରେ ନାହିଁ ତୁମ୍ଭ ଅହେତୁକ ଅନୁଗ୍ରହ ହେ ମହାପ୍ରଭୁ । ୬ । ଅନନ୍ୟଗତି ଦୀନ ମନ କୋଟେ ବୋଲି ଅଛି ହେବ ଅବା ମୋତେ । ନାମ ସ୍ୱଭୂତର ତାରିବାକୁ

---

୧୦ । ଟୀକା—ମୁଚୁକୁନ୍ଦ—ଶିବାଶ୍ରୀ, ବାଣୁଆ; ଅନେକପ-ରାଜା—ଗଜରାଜ, ଦେବର୍ଷି ନାରଦଙ୍କ ଶାପରେ ନଳକୁବର ଯାମଳାର୍ଜୁନରୂପରେ ଜନ୍ମିଥିଲେ, କୃଷ୍ଣାବତାରରେ ଭଗବାନ୍ ତାଙ୍କୁ ଉଦ୍ଧାର କରିଥିଲେ—ଭାଗବତ ଦଶମ; ଗଳାତାଏ—ମୁଠାଏ, ନଜର—ଭେଟି ।

ଦିବ୍ୟଧାମ ଲଭିଲେ କେମନ୍ତେ ହେ ମହାପ୍ରଭୁ । ଅଜାମିଳ ମହାମୂଢ଼ । କେଉଁ ସାବଧାନ ହୋଇ ନାମଗାନ କରିଥିଲେ ସେ ତୁମ୍ଭର ହେ, ମହାପ୍ରଭୁ ।୭। ଚନ୍ଦ୍ରଚୂଡ଼ ସ୍ୱୟମ୍ଭୁ ଯୋଡ଼ି କରଯୁଗଳ ଗ୍ଲାନିରେ କହେ, ଭଲ ଅବା ମନ୍ଦ କରିବାକୁ ତ ମୁଁ ମୋହର ଅଧୀନ ନୁହେ ହେ ମହାପ୍ରଭୁ । ସବୁ ତୁମ୍ଭ ଇଚ୍ଛା ସିନା, ରଖ ବା ନ ରଖ ତୋହର ପଣ ତ ପତିତପାବନବାନା ହେ ମହାପ୍ରଭୁ ।୮।

(୧୧)

ମହାବାହୁ ଜଣାଣ

ରାଗ—କାମୋଦୀ

କମଳବାସିନୀପ୍ରାଣବଲ୍ଲଭ ହେ ଯଦୁବଂଶ କମଳାସ୍ୟ କଳାନିଧିଚନ୍ଦ୍ର । କମ୍ବୁମଧ୍ୟସ୍ଥ ନୀଳବସୁନ୍ଧରାଧରବଲ୍ଲଭ ଗୁହାଗୃହ ବିହାରୀ ପାଣ୍ଡୁର ହେ । ମହାବାହୁ । କୌଣପକୁଳନାଶନଦକ୍ଷ, କୃପଣକାମିତ କଳ୍ପବୃକ୍ଷ, ଭକ୍ତ ତୋଷଣ ବଦନ, ସିନ୍ଧୁ ଜନମଜ୍ଜନ କର୍ଣ୍ଣଧାରବର ରକ୍ଷ ରକ୍ଷ ହେ ।୧। ଖଣ୍ଡପରଶୁ ବନ୍ଦନ, ମୁରଲୀସୁଧାବଧାନ, ଖମଣିମଣ୍ଡଳମଧ୍ୟବାସୀ । ଖଗାଧିପଧ୍ୱଜ ବ୍ରଜ-ଖଞ୍ଜନନେତ୍ରାସମାଜ, ଚଞ୍ଚଳା କୌତୁକ ଅଭିଳାଷୀ ହେ ମହାବାହୁ । କ୍ଷୀଣଜନଙ୍କର ଅନ୍ତଃସାର, ଖଣ୍ଡିତ ମେଦନୀ ଭାରହାର, ଖରମୟୂଖର ସୁତ ବରକର କରପଦ୍ମ ଦାନବାରଣ ଦାସ୍ୟାଳୟ ହେ ।୨। ଗନ୍ଧବହ ଗର୍ଭିଣୀ ଏଣୀ, ଗଦ୍ଗଦ ନପଦ ମୁନି, ଗୁହାର ଗର୍ଜିତ ପୁତ କଲ । ଗୋତ୍ର ଅମିତ୍ରଙ୍କ ପରମମିତ୍ର ମାନବେ ତାର କେତେ ବଡ଼ ଦର ଦୂର କରିଲ ହେ । ମହାବାହୁ । ଘୋଟେ ଗୋବଲ୍ଲୀ ଘୋଷିତା ଘୋଷ, ଗ୍ରାସି ଦେଉଥିଲା ଶଙ୍ଖ

---

୧୧ । ଟୀକା—କମଳବାସିନୀ—ଲକ୍ଷ୍ମୀ, କମ୍ବୁମଧ୍ୟସ୍ଥ—ଶଙ୍ଖକ୍ଷେତ୍ର, ପାଣ୍ଡୁର—ଶ୍ୱେତ, କୌଣପକୁଳ—ଅସୁରବଂଶ, କୃପଣକାମିତ କଳ୍ପବୃକ୍ଷ—ଦରିଦ୍ରମାନଙ୍କର ପ୍ରାର୍ଥନାପୂର୍ଣ୍ଣ କରିବାରେ କଳ୍ପବୃକ୍ଷ ସଦୃଶ, ଖଣ୍ଡପରଶୁବନ୍ଦନ—ଶିବଙ୍କ ପୂଜ୍ୟ, ଖମଣିମଣ୍ଡଳ—ସୂର୍ଯ୍ୟମଣ୍ଡଳ, ଖଗାଧିପଧ୍ୱଜ—ହେ ଗରୁଡ଼ଧ୍ୱଜ, କ୍ଷୀଣଜନ—ତପସ୍ୱୀ, ଖରମୟୂଖସୁତ—ସୂର୍ଯ୍ୟସୁତ ଯମ, ବରକର—ଦୁଇ ହାତରେ ଧରିଥିବା, କରପଦ—କରତ, ଦର—ଶଙ୍ଖ, ଗୋତ୍ରଅମିତ୍ର—ଇନ୍ଦ୍ର; ଉପଦ୍ରବ—ଅମଙ୍ଗଳ; କରଜ—ନଖ, ନାଗନାଥ—ଗଜରାଜ, ନକ୍ର—କୁମ୍ଭୀର, ଅଟ୍ଟଖେଳ—ପଶାଖେଳ,

କୋପ, ଗୋବର୍ଦ୍ଧନ ଗିରିଛଳ, ଟେକି ଟେକି ପଦ୍ମବନେ ବାନ୍ଧିଲ ସେ ହପଭାବ ଲୋପ ହେ । ୩ । ଘନାଘନଘଟା ଘୋର, ନୃଶଂସ ଦୁଷ୍କର୍ଣ୍ଣାସୁର ବାନ୍ଧି ନିଜ ଭକ୍ତଜନ ବଧ । ଶମିଲୁ ଶାନ୍ତକୋପରେ, ସଂହାରିଲ ତା ଛପଟେ, ବଳାଧିକ ଅନେକ ଅସୁର ହେ । ମହାବାହୁ । ଯେଣୁ ସ୍ୱୟଂସିଦ୍ଧ ଅବତାର, ଖାଇ-ମାନବରେ କରଙ୍କର, ଘଣ୍ଟୀ ଅର୍ଘ୍ୟରେ ଭକ୍ତ ପ୍ରହ୍ଲାଦର ବନ୍ଧୁମୁକ୍ତି, ଦଳି ପରି ତୁମ୍ଭେ ତନ୍ନାସୁର ହେ । ୪ । ନାଗନାଥକୁ ଦଳିଲେ, ନନ୍ଦ ଅଙ୍ଗନରେ ଖାଇଲେ, ଲକ୍ଷ୍ମୀ ଅଷ୍ଟ ଖେଳେ ଥିଲି ମାତ । ଶିବେଶି ସାବଳୁ ଝଲେ, ଶିବେମେଷ ମଧ୍ୟେ ଦେଖିଲେ, ନାଗାର ହେବାର ଖର ଶ୍ୱାସୀ ହେ । ମହାବାହୁ । ନନ୍ଦ ନନ୍ଦିନଙ୍କୁ ଚକ୍ରଧର, ନନ୍ଦଥିଲ ବନ୍ଧୁକ ପ୍ରକର, ନର୍ଗିଲ ଲୋକେ ଏ ଯଶ ନାଚନ୍ତି ହେ ଜଗଦୀଶ, କୋଟିଏ ଭେଣ୍ଡି ଖ୍ୟାତ କର ହେ । ୫ । ଚତୁର୍ଦ୍ଦଶ ଲୋକେ ଦେଖି, ଚକ୍ରପରାକ୍ରମ ଗାଇଅଛନ୍ତି ଅଦ୍ଭୁତ ପାଇ ନାଭ । ଚକାନମ୍ବନ ହେ ଯେହୁ, ଭକ୍ତଙ୍କୁ ଶୀକରେ ବନ୍ଧୁ, ଗୃହସ୍ଥ ତ ମୋହର ଦୟାଳି ହେ, ମହାବାହୁ । ତଗ୍ଭାବେ ଶବ ଅଙ୍ଗ ହେଲ, ତଦ୍ଭାର କି ତଦ୍ ନ ପାଇଲ, ଶିଳ୍ପୀଙ୍କୁ ମୁଁ ଶରଣ୍ୟନ ହେବାକୁ କାର୍ଯ୍ୟବେଦନ, ଛଡ଼ାଇ କି ରଖି ହୋଇଗଲ ହେ । ୬ । ଛଳପତି ବେଶ ଧରି, ଛଦାନ ଶାଳାକୁ ହାରି ନେଲ ଯେ ଦେବାଙ୍କୁ ସୁରମିତ । ଛେଦ ତାହାଙ୍କୁ ମାର୍ଗଣେ, ଛିଦ୍ର ଭୂମି ଖଣ୍ଡପଣେ, ଟେକାଇଲ ଅପଣେ ତ ଛବି ହେ, ମହାବାହୁ । ଜାର ଦୁଃଖ କେବେ ଅବା ମୋର, ଛାୟାନାଥ ତୁମ୍ଭେ ଯେ ଅଙ୍କାର, ଛଦ୍ମ ତାଳଦ୍ୱାର ଏଙ୍କ ଦ୍ୱିଜେନ୍ଦ୍ର ଦେବେଶ ତା ମଙ୍ଗ ଛଡ଼ାଇଲ ପରମଈଶ୍ୱର ହେ । ୭ । ଜଗତେ ଜାଣନ୍ତି ଜନ, ଯାହା କଲ ଦୁଃଶାସନ, ଦ୍ରୁପଦ ଜେମାଙ୍କୁ ସଭାଛଳେ । ଜନକ ତରଣେ ସ୍ତୁତି କଲେବାକୁ ମହାସତୀ, ପ୍ରଭେଷ୍ଟ ଲୁଚିଲ ନାହିଁ ଛଳେ ହେ, ମହାବାହୁ । ଜମା ହୋଇଥିଲେ ଯେତେ ଜନ, ଜଣେ

ନାଗାର—ଗରୁଡ଼, ବନ୍ଧୁକ ପ୍ରକାର—ବନ୍ଧୁଲି ଫୁଲ, ରକ୍ତବର୍ଣ୍ଣ ପ୍ରକାର, କାର୍ଯ୍ୟବେଦନ—ଶସ୍ତ୍ରଧାରୀକ, ଶରଣ୍ୟନ—ସୁଦର୍ଶନ, ଚସ୍ୱଳ—ପତାକା, ଛଦନଶାଳା—ପଞ୍ଚ କୁଟୀର, ସୁରମିତ—ଦେବଶତ୍ରୁ ରାବଣ; ମାର୍ଗଣ—ବାଣ, ଛାୟାନାଥ—ସୂର୍ଯ୍ୟ, ଜନକତରଣେ—ପଦ୍ମପାଦରେ, ଅପଦନ—ଶରୀର, ଜଠର—ଉଦର, ଗର୍ଭ; ଝମ୍ପାଳ—ପଙ୍କ, ଝଷ—ମାଛ, ନିରନ୍ଧ୍ର—ନରକ, ଝଳ—ଝଳଝଳ (?) ଏଣ୍ଡୁଅ; ନାକନଶନ୍ଦିଶ—ସୁର୍ଣ୍ଣନାଶ, ପ୍ରସୂନ—ଫୁଲ, ପୀନ—ସ୍ଥୂଳ, ମୋଟା, ବାହୁଲୁତାଜନମଧ୍ୟଙ୍କ—ବାହୁରୂପ ସୁନ୍ଦରଶୋଭା, ଅନାତପ—ଛାୟା, ଝାଳ—

ଦେଖି ନାହିଁ ଅପଘନ, ଜମ୍ବୁବନେ ଜଳୋତ୍ପନ୍ନ କଠୋର ସୁବର୍ଣ୍ଣ ବର୍ଣ୍ଣ ଶୀତାବଣୀ-ଜଳଧିଶୟନ ହେ । ୮ । ହସ୍ତୀନାକେ ହାତ୍ରଦାଳ ହସ୍ତିଗଣ୍ଡ ପର ଜଳ, ହରିଗଣ୍ଡ ପର ଫେଣା ପଡ଼ୁ । ଯାଙ୍କି ମନସ୍ତାପ ଭୟୁ ଅପଲେ ତମୋ ଅପୂର୍ବସ୍ବ, ହେ ଭଜନ୍ତି ଦୀନବନ୍ଧୁପଦ୍ମ ହେ, ମହାବାହୁ । ସ୍ଵଚ୍ଛ ପୋ ଅଭିଳାଷପୂର୍ଣ୍ଣ, ହିଂସ୍ର ହେଉଛି ମନ୍ଵନ୍ତର, ସଞ୍ଜିତେନ୍ଦ୍ର ଅଳି ଜଳ ଜମ୍ବାଳ ବର୍ଣ୍ଣ ବ୍ୟାକୁଳ ଉପଦେଶ ହୋଇଲା ମୋହର ହେ । ୯ । ନୃଗ ନାମେ ନୃପବର ଶାପେସୁ ଶମନ୍ତି ଶରଭାନ୍ତୁ ହୋଇଥିଲେ କୃକଳାସ । ନବୀନ ନୀରଦ ଶୋଭା, ନବ ଉତ୍ତମବୃନ୍ଦା, ଶ୍ରୀହସ୍ତେ ତାହାଙ୍କ ଧର ଥିବ ହେ, ମହାବାହୁ । ଦେଇ ଦିବାଭାନେ ଭୁଲେ ଭୁଲେ, ଜାବେଶି ତାହାଙ୍କ ଦେଶ ବଢ଼ିଲ, ନାଭ କାଳିନ୍ଦୀଶାସନେ, ନନ୍ଦନବନ ପ୍ରସୂନେ, କାଣ୍ଡ ନାଶ ଉପହାର ଦେଲେ ହେ । ୧୦ । ବେଙ୍କଟ ଅଦ୍ୟାପି ପୀନ, ବାହୁଯୁଗଳକୁ ଦୀନ, ଜନନେ ଗ୍ରାସୁ ଦେବାକୁ ଚିନ୍ତି । ଝୋଙ୍କ ବହୁଛନ୍ତି ନ୍ତି ଦେହୁ ବାହୁବୃନ୍ଦାବନ ମହାଜ୍ଞ ଅନାଥଙ୍କୁଟି ନାଥ ହେ ମହାବାହୁ । ଚିନ୍ତାଏ ଜନ୍ମଣା ଜାତ ହେଲି, ବେଷ୍ଟାପାଏ ତନ୍ତୁ ଏ ବେଷ୍ଟା ପାଶ, ଝାଳି ଦେଲେ ଖରଘାତ୍ରୀ, ଦୁର୍ଗତି ଦୁଃଖକୁ ଗ୍ରହି, ଝମଳ ପିଣ୍ଡେପ ବାଳ୍ୟଯାଳି ହେ । ୧୧ । ଠଣାଦାଣ୍ଡପଣ ଭାଳ, ଜାଳରେ ଥାଇ କମ୍ପଳ, ଦଣ୍ଡ ଜଗି ରହିଅଛି ଠଣା । ଠିକମାର୍ଗ ପଦ୍ମଜ, ଠକ ଅତରଣି ଭଳି ବାନ୍ଧିବା ଇତ୍ୟର କି ଠିକଣା ହେ, ମହାବାହୁ । ଠକୁରଥିବାର ଏ ଜଗତେ, ଠକିବାକୁ ତେତ ହାତାହୁତେ, ଠାକୁରମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟମଣି ହେ ମୁଁ କେଉଁକଥା କହିବ ବାହୁର ଦାକ୍ଷଣତେଜ ହେ । ୧୨ । ତାଙ୍କ ତେଜୁତେଜ ଆଣି ବନ୍ଦନାସୁ ଜନ ପାଣି, ପଦେ ଦେଇ ନାହିଁ କରାଇବା; ଡୁବାଇ ନାହିଁ ମସ୍ତକ, ମନ୍ଦାକିନୀ କୁନ୍ଦୋଦକପୁରେ ପଶି ଡ଼ର ଡ଼ର ଡାକ ହେ, ମହାବାହୁ । ଡକୁଛି ସେ ଗ୍ରାମରେ

ଦେଲେ—ଦୂରକରି ଦେଲେ, ଏଡ଼ି ଦେଲେ; ଝମଳ—ନାଗସ୍ଵାଦ୍ୟ, ପିଣ୍ଡେପ—ଜଗତରେ, ଠଣାଦାର—ଦ୍ରବ୍ୟ, ପଦସ୍ବାମୀ; ଠଣା—ସ୍ଥାନ, କରାଇବା—ତଉଡ଼ି, ମନ୍ଦାକିନୀକୁନ୍ଦୋଦକପୁରେ—ଗଙ୍ଗା ନଦୀର ଜଳପ୍ରବାହରେ, ତନ୍ତୁ—ଶିଶୁ, ଅଙ୍କ; ମାଧୁ—କ୍ଷମା; ଢାଳେ—ଅରେ; ଅଘବିଧ୍ୱଂସନ—ପାପନାଶକ, ଅଘ—ପାପ, ଭଙ୍କର—ଶୂକର, ଡାପାଣି—ଦୁଃଖକର, ତପନାନ୍ତ ଶିବତଳେ—ସୁମେରୁ ପର୍ବତତଳରେ ଅର୍ଥାତ୍ ପୃଥିବୀ ମଧ୍ୟରେ; କବ୍ଭୁରି—ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟ, ତପ୍ପର

ଭୂମିର, ଡାକୁଅଛି ଅନେକ ବ୍ୟସନର, ଭୟର ଦୋଷକଳାପ, ତୁମେ ଯଦି ବାପ ମାପ, ନ କଲେ କି କରିବ ଇତର ହେ । ୧୩ । ତାଳ କରୁଣା ପୀୟୂଷ, ଅଶେଷ ଦୋଷୀଙ୍କ ଦୋଷ, ନାଶିବାକୁ ସିନା ବାରଂବାର । ତେଣୁ ବାଢ଼ୁଛି ସଂସାର, ମଧ୍ୟ ଏହୁ ଅନ୍ତଃସାର, ସବାଙ୍କୁ ମୁଁ କରୁଛି ବ୍ୟାପାର ହେ, ମହାବାହୁ । ତାହେଲେ ଚିତ୍ତ ଅନାଇ ନ ଗଲା, ତମ କରୁଅଛି ସ୍ଫୁଟ ହେଲା, ତାଙ୍କି ରହିଥିବା ଘୋର, ଦାବାଗ୍ନି କି ନାଥ ମୋର ହୃଦାଙ୍କୁ ଦେବେ ଅନାସ୍ୱାଦେ ବୋଲି ହେ । ୧୪ । ଅପରିମିତ ମହିମ ଅଘବିଧ୍ୱଂସନ ନାମ, ଅତ୍ୟନ୍ତ ପ୍ରବଳ ହେଲେ ହେଲା । ଅପରାଧ ହେବା ଡରେ, ଅଘରେ ଅଭଙ୍ଗନରେ, ଅସକ୍ତ ନୋହିବା କାରଣେ କଲେ ହେ, ମହାବାହୁ । ଅନ୍ତ ଏ ଅଧୂଣ୍ଡ ନାହିଁ ମୋର, ଅରଭୁଛି ପାତକ ପ୍ରକାର, ଅପଣା ହୃଦେ ଶିବାସ କରି ଯେଉଁ ପରମାଦ, କରୁଛି ତା କରୁଛି କଙ୍କର ହେ । ୧୫ । ଭାବିବାକୁ ମାରିବାକୁ ତାହାଙ୍କୁ ନିବାରିବାକୁ ଭୁଷ୍ଟ ଭୁଲ୍ୟ ପ୍ରଭୁ ଅଛି ନାହିଁ । ତପଜାସୁ ଚିରତରେ ତପୋଧନମାନେ ତରେ ତବତତ୍ତ୍ୱ ଜାଣନ୍ତି ବା ନାହିଁ ହେ, ମହାବାହୁ । ତଙ୍କି ନ ପାରିବାକୁ ବଲ୍ଲଭ, ଡମ୍ବର ବଜାଲେ ପ୍ରଜାପତି, ଡମ୍ଭରୁ ତର୍ଣ୍ଣକ ଶିଶୁ, ଉପରେ ହେବା ସବାଙ୍କୁ, ତତେ ଲଟି ଲାଗେ ଭଲେ ସୁଖ ହେ । ୧୬ । ଥିବାରୁ ମଞ୍ଜୁଷେ ଗଣ୍ଡି, ଯଦି ହେ ବୈକୁଣ୍ଠକଣ୍ଠୀ,–ରବ ତବ ସ୍ଫୁରିବ ମୋ ମନେ । ଥୁଅଧନ ସିନା ଲୋଭ, କରି ହରିବ କୃତ୍ୟବେଗ, ବୋଲି ଭାବୁ ଭାବୁ ଅନୁଦିନ ହେ, ମହାବାହୁ । ଥାଏ ମୋ ଭରସା ମେରୁସାର, ଥାପିଲେ ଧର୍ମ ଥାଏ ସୁଖ ଥରୁଅଛି ଏବେ ଭୟୁକରେ ଅନ୍ତକମାମସୁ, ଦନ୍ତୁକାନ୍ତ ଛଟା ଦାଅ ଠାର ହେ । ୧୭ । ଧନେ ଦାସ୍ୟାନ୍ତୃତା ଦାନା ଦୁର୍ଗ୍ୟ କରିଲେ ସିନା, ଦୀନବନ୍ଧୁ

ବଜାଲେ—ଶବ୍ଦ ହୋଇଗଲେ, ପ୍ରଜାପତି—ବ୍ରହ୍ମା, ତର୍ଣ୍ଣକ ଶିଶୁ—ବାଛୁରି, ମଞ୍ଜୁଷ—ପେଡ଼ି, ଗଣ୍ଡି—ଧନ, ବୈକୁଣ୍ଠକଣ୍ଠୀରବ—ବୈକୁଣ୍ଠର ସିଂହ ସ୍ୱରୂପ, ବୈକୁଣ୍ଠର ଅଧିପତି; ଥାପି—ଶାନ୍ତି, ଦନ୍ଦଶୂକ—ସର୍ପ, ଦନ୍ଦଶୂକଦଷ୍ଟହୃଦନ୍ତର ଲୋକ—ଯେଉଁ ଲୋକ ହୃଦୟରେ ସର୍ପଦଂଶନ କରିଅଛି । ଧାରାଳକଣ୍ଠୁରଧର—ତୀକ୍ଷ୍ଣ ଖଣ୍ଡା, ଅନ୍ତେଷ—ଅନ୍ୱେଷଣ, ଦ୍ରବିଣଚକ୍ର—ଧନଚକ୍ର, ବିତ୍ତ—ଧନ, ଧାତାସୁତମୁନି—ଦେବର୍ଷି ନାରଦ, ଧନାଧିନାଥକସୁତେ—ନଳକୁବେର ଓ ମଣିଗ୍ରୀବ ଦୁଇ ଭାଇ, ଧନ୍ଦଶେଷୁଁ—ବାକପଶରୁ, ନକାର—ବେଢ଼ି, ଭୂସୁର—ବ୍ରାହ୍ମଣ, ନଳିନ—ପଦ୍ମ, ଜାହ୍ନାସଖ—ଅନବଦ୍ୟପୂର୍ଣ୍ଣଶୋଭା, ସିନ୍ଧୁରମସ୍ତକ—

ନାମକୁ ଭ୍ରମୁଛ । କୃଷ୍ଣ ଦୁଃଖ ଦାନଶୁଭ,-ଦକ୍ଷ ସୁଦାନ୍ତର ଚନ୍ଦ୍ର, ରକ୍ଷା କାଙ୍ଗାଳଙ୍କ ପୁରନ୍ଦର ହେ, ମହାବାହୁ । ପାବତ୍ରକୁ ଦାନଦେବା ଯଶ, ଧାତନ୍ତ୍ରକୁ ଭବଭ୍ର ଅଦେଖ, ଦାଳିବେ ଗୁଣଶବଜ୍ର ଜନେ ଭଲେ ଜଗ ଦାଜ ଦାତାର କି ହେବ ପଞ୍ଚସ୍ତ୍ରମ ହେ । ୧୮ । ଧରଥିଲେ ଭଲ୍ଲୁ ଲୁପ, ଧାତାପ୍ରଜ ମୁନୀଶାପ, ବର୍ଷୁଁ ଧନାଧିନାଥଙ୍କ ସୁତେ । ଧଗ୍ରଇଲେ ଦାବାଂତନ୍ତୁ, ଧ୍ରୁବକୁ ବାଳକ ଦାର୍ନ୍ତି, ଦାବ୍ୟ ଧାମ ଦେଲ ଏ ଜଗତେ ହେ, ମହାବାହୁ । ଧଣ୍ଡ ଚେଣ୍ଡୁ ସମର୍ପି ନଜର, ଧନୀ ହେଲେ ସୁଦାମା ଲୁମ୍ବୁର, ଧବଳ ଭବସ୍ଥ ଏକ୍ଷ, ଯଶବେଶ୍ୟାମ ଭ୍ରଲେ ମନ୍ଦ୍ର ଧର୍ମ ଧାତ୍ରବନ୍ତ ଧ୍ରୁବଙ୍କର ହେ । ୧୯ । ନାରଙ୍ଗିନ ଅଧିକାରୀ, ନାଥ୍ୟ ନାଳସ୍ତୁ ଯାହାର, ନାଥଙ୍କର ନାମ ଶୁଣୁଅଛୁ । ନାସ୍ତାରଣ ହୋଇ ତାର, ନରଦେହ ବଢ଼ବାର, ନାଗଜଲ ହୋଇଲଣ ଛୁ ଛୁ ହେ, ମହାବାହୁ । ନ ନଗୁଇ ଏହା ଜନମୁଗ, ନାଯୋଜନା ଭବ ମୋର ମୁଖ, ନାଲାଦେନ କଞ୍ଜାପଣିଗ୍ର, ନାଧାନ ବଣାଲ ପଦ ନଦୀଦାପଦ ମିହ୍ରାରମମୁଣ ହେ । ୨୦ । ପ୍ରପନ୍ନ ହୋଇ ମୁଁ ବାରେ ପଦାପଦ୍ମେଙ୍କୁ ତଳେ ପଡ଼ୁ ପଡ଼ୁ ପେଲଦେବା ନୋହୁ । ପଣ୍ଡର ପିନା ଭ୍ରମୁଛ କର୍ଦ୍ଦ ଦେଲ ଭବଭର ପଦାରେ ତ ସ୍ଥଳ ନାହିଁ ଅଭ ହେ, ମହାବାହୁ । ସବମ ସୌଭାଗ୍ୟ ମୋର ଏକା, ପର ପରମାଣୁ ନାହିଁ ଦାକା, ପ୍ରଭୁ ପଣକୁ ମାନବ ପ୍ରପଞ୍ଚ ମଣ୍ଡଳଯାକ, ନାଦା ହେବ ହୋଲି ଭବେ ଉକା ହେ । ୨୧ । ଯଦା କର ଅପଣକୁ, ଯଜଲଭ ବିନା ରକ୍ଷ, ବଲିଲଣି ଅତରଣେ ସିନା, ଯେଣୁ ଏ ମାନସ କଥା, କା ଅଟେ କହୁବା ବ୍ୟଥା, ଯେଣୁ ନେବ ଅଜ ଭ୍ରମୁ ବିନା ହେ, ମହାବାହୁ । ଫାଟିଅଛୁ ଯେତେ ମୋ କରମ, ଯଦାଇବାକୁ ଅପଣ ସମ, ଫୁଟିଥିଲ ପଦ୍ମଗ୍ରନ୍ଥ, ଯେଉଁ କୁବ୍ଜା ଏହୁ ବେଳେ, ନ ଭଲ କି ତାକୁ ରମ୍ଭା ସମ ହେ । ୨୨ । କାଳମ୍ବ ସହୁବା ପୀଡ଼ା, ହେଲେଣି ବରହୁଚୂଡ଼ା,-ବତଂସ ମୁଁ କଲଅଛି ଏତେ । ବାରକାତ ବାସ ଅତ,

---

ପୂର୍ଣ୍ଣକରଣ, ପ୍ରପନ୍ନ—ଶରଣାଗତ, ପଦାପଦ୍ମେଙ୍କୁ—ପାଦପଦ୍ମ, ପ୍ରପଞ୍ଚମଣ୍ଡଳ—ଧସ୍ରମଣ୍ଡଳ, ରକ୍ଷ—ଦାବକୁ ଅପେକ୍ଷା, ଯଦାଇବା—ଯୋଡ଼ଦେବା, ସ୍ୱଲ୍ପ କରିବା; ଫୁଟିଥିଲ—କ୍ଲାନ୍ତ ହୋଇପଡ଼ିଥିଲ, ବର୍ହଚୂଡ଼ାବତଂସ—ମୟୂରଚନ୍ଦ୍ରକ ମସ୍ତକଭୂଷଣ ଯାହାଙ୍କର, ବଳଦେବ ବଳାହୂତାବରଜ—ବଳରାମ ଓ ଭଦ୍ରଙ୍କ ସାନଭାଇ (ସ) ସିନ୍ଧୁସୁତାବର—ଲକ୍ଷ୍ମୀଧବ, ଅମଦଭଙ୍ଗେନ—ଅନ୍ଧକୂଃଖରେ, ଭବଅବ୍ଧି—ସଂସାରରୂପସର୍ପ, ଭବ୍ୟକଥା—ସୌଭାଗ୍ୟକଥା, ମଣି

ସଂସ୍ଥାପନ ନ କରନ୍ତି, ବାଧାବଳ ପଡ଼ନ୍ତିଣୀ ମୋତେ ହେ, ମହାବାହୁ । ବଳିଷ୍ଠ ବାହୁଯୁଗଳ ତଳେ, ବେଗେ ମୋତେ ସ୍ଥାପିଦେଇ ଦେବଲେ, ବଳଦେବ ବଳାହୁଡାବରଙ୍କ ହେ ସିନ୍ଧୁସୁତା,-ବର ବଦେ ଅମୃତ ବାଇଲେ ହେ । ୨୩ । ଦୟାନିଧି ଭବ ଅନ୍ନ ମୁଖେ ପଡ଼ନ୍ତୁ ତ ମୂର୍ଚ୍ଛି, ଭବ୍ୟ କଥା ବୋଲୁଥିଲେ ବେଦ ଦେବ । ଦରଜାଲେ ବୃତ୍ତେ ଏହା ଭୂମଣ୍ଡଳେ ହେ ରମାନାଥ, ଭଲ ବେଳରେ ନ ଦେଖିଣ୍ଡ ଲଜ୍ଜାବ ହେ, ମହାବାହୁ । ଭରସା ଏକାନ୍ତ ଥାଏ ମୋର, ଭର୍ତ୍ତା ଯେଣୁ ତୁମ୍ଭେ ବଳଅବ, ଭୁଜଙ୍ଗ ମାନଙ୍କରେ, ଜ୍ୟୋତିର୍ ଭଦ୍ରାଙ୍କରେ, ମନୋହାରିଣୀ ବନ୍ଧୁର ଭୂଧର ହେ । ୨୪ । ମହାମୋହନ ହେ ମଣି, ମଞ୍ଜୁଳ ଗର୍ବବମଣୀ, ମନୋହାରିଣୀ ମହୀଧର ଶିରା । ମନାସି ତୁମ୍ଭର ଯଶ, ପଙ୍କ ଲଙ୍ଘିବା ନିମିତ୍ତ, ମାଣବେ ତାହାକୁ ଛନ ବିନା ହେ, ମହାବାହୁ । ମନ୍ତ୍ରିଥିବା ନିଗମକୁ ଗ୍ଲାନି, ମଳ ଗୁଣ୍ଡୁତନିଙ୍କୁ ଅଣି, ମକରନ୍ଦ ଦେଖେ ଦାର, ମଲ୍ଲୀମାଳା ମନୋହର, କାନ୍ତିରେ ମଣ୍ଡିଲ ଯଦୁମଣି ହେ । ୨୫ । ଯାମଙ୍କ ସଙ୍କଟେ ମନ୍ତ୍ର-ମନ୍ତ୍ର ହେବା ଯେଉଁ ଜନ୍ତୁ-ମାନଙ୍କୁ ଯାତନା ଦେଉଥାନ୍ତି । ଯାଗ ଯୋଗ ଭୁଞ୍ଜିବାକୁ, ଯୋଗ୍ୟ କରାଅ ତାହାଙ୍କୁ, ଯଶୋଦାଙ୍କ ଯତ୍ନ ସନ୍ତତ ହେ, ମହାବାହୁ । ଯନ୍ତ୍ରଣା ବିଳାସବତଂସ, ଯତ୍ନ କଲେ ନ ମିଳ ଆପଣ, ଯାବତ ସଂସାରେ ବନ୍ଧୁ-ବନ୍ଧୁରେ ସନ୍ତତ ବନ୍ଧୁ, ଦଣ୍ଡ କ ଇଚ୍ଛା ତୁମ୍ଭେ ଜାଣ ହେ । ୨୬ । ରତ୍ନାକର ଯା ମନ୍ଦିର, ରମା ରମଣୀ ଯାହାର, ଯାହାର କୌସ୍ତୁଭ ମଣିବର । ରଥ ସୁଭଦ୍ରାନନ୍ଦର, ରଥଚରଣ ଧାରଣକାର, ରୁଦ୍ରଦେବ ପଦ୍ମ ଧରବାର ହେ, ମହାବାହୁ । ରସାତଳରେ ପଡ଼ି ପଡ଼ି, ରହିଛି ସନ୍ତତ କରଯୋଡ଼ି, ରଙ୍କ ଗୁହାରି—ଗ୍ରହଣ, ରତ୍ନକୁଣ୍ଡଳଶୋ ଭିତ, ରତ୍ନପାଦେ ଅଚିରେ ଯାଇ ପଡ଼ି ହେ । ୨୭ । ଲାଗି ଥାଇଲେ ଏ ମକର-କୁଣ୍ଡଳ ଯୁଗଳ ମୋର ଦୁଃଖ ଜାଣିଥିବେ ବୋଲି ଚିନ୍ତି । ଲଗାଇ ରସାରେ ଶିର, ଲକ୍ଷ ଲକ୍ଷ ନମସ୍କାର, ଲୁଣ୍ଠି ଦେଇ କରୁଥାଏ ସ୍ତୁତି ହେ, ମହାବାହୁ । ଲଦିହୋଇ ଏତେ ପାପଗଣ, ଲଭିଲେ ଭାଙ୍ଗିବ ମୋର ରଣ, ଲଭି ଶ୍ରୁତି ପାଦେ ଧର, ଲଗାଇ କି ଲଞ୍ଚପାର ଲୋକରେ ଲଳିତ ଲାବଣ୍ୟ ହେ । ୨୮ ।

ମଞ୍ଜୁଳଗର୍ବିତ—ଯାହା ଗର୍ବ ଓ ମସ୍ତକରେ ମଣିପୂର୍ଣ୍ଣ, ମଣି—ମନୋହର, ମହୀଧର—ପର୍ବତ, ନିଗମ—ବେଦ, ମକରନ୍ଦ ଦେଖେ—ଭୂଃ, ଭୁବଃ, ସ୍ୱଃ, ମହଃ ପ୍ରଭୃତି ଲୋକରେ । ମନ୍ତ୍ରମନ୍ତ୍ର—ପାପୀ, ଯନ୍ତ୍ରଣ—ସମ୍ମାନ, ରତ୍ନାକର—ସମୁଦ୍ର, ରମା—

କାନ୍ତ ମୁକୁଳ ଏ ବନମାଳା ବୋଲି ପ୍ରତିପାଦ, ଦାଣ୍ଡି କରୁଥାଏ ବୃଷ୍ଟିପାତ । କ୍ଷଣେକେ ତାହାଙ୍କ ସଙ୍ଗ, କର ଆସୁଥିବା ଭୃଙ୍ଗ, ପଚେ ଗୋଡ଼ାଇବାକୁ ମୋ ମନ ହେ, ମହାବାହୁ । କରଜ କାନନ ଯାଇ ବୁଲି, ଭୁଲୁଥାଏଁ ଦେଖି ପ୍ରତି ବଲ୍ଲୀ, ବଳକସୁନ୍ଦରୀ କଳ୍ପ, କାଯରେ ଯେ ଥିଲେ ମିଶି, ପ୍ରେମରେ କ ପଡ଼ିଥିଲ୍ଲ ବୋଲି ହେ । ୨୯ । ଶରିଦ୍ଧି ବେଳାକୁ ବଳି, ଅଦ୍ୟାପି ନାହାନ୍ତି କଳି, ଭାଳେଣେ ନାହିଁ ମୁଁ ଲଭି ରତି । ଶଶି କୁବଳକୁ ଶେଷ, ଧୂଳିକୁ ଶଙ୍କର ଶାପ ଜଳଙ୍କ ପଦ୍ମରେ ବନ୍ଧୁଛନ୍ତି ହେ, ମହାବାହୁ । ଶରଣ ବୋଲିବା ଭାବପଣେ, ଶରଣାର୍ଥୀ ଜନ ଚରେ ସେଣେ, ଶତ୍ରୁ ହେଲେ ସେ ମୋହର, ବୋଲି ତ ହୁଲ୍ଲମ ଭର, ପ୍ରତିପାଦ୍ଧ ନାହିଁ ଏବେ କେବେଣେ ହେ ।୩୦। ଷୋଡ଼ଶ ସହସ୍ର ଭୂଜପରୋକ୍ଷହାରୀ-ସମାଜ ଯେଣ ପୁରସୁତା ଧାର କୁଞ୍ଜେ । ଷଡ଼ାସ୍ୟ-ଜନକାହୁତ ସଙ୍ଗର ପ୍ରସଙ୍ଗେ ମତ୍ତ, ହୋଇ ପ୍ରଫୁଲ୍ଲିତ ପୁଷ୍ପକୁଞ୍ଜେ ହେ, ମହାବାହୁ । ସଙ୍ଗ୍ରେ ଉତଳପର ବେଳ, ଷଡ଼ାହୃତ ଜୀବସକଶାଳୀ, ଷଡ଼ଅଙ୍ଗୀ ଶୁଭମାନେ, ପ୍ରୀତି କଲେ ଅବସାନେ, ନ ଘଟିଲା ଅପବାଦ ଧୂଳି ହେ ।୩୧। ସବୁ ସମାନ-ସଦନ୍ତ, ସମସ୍ତ ଜନ ବଦନ୍ତ, ଶୁଣିଅଛୁ ସତ ଅବା ମିଛ । ସହସ୍ର ସଂଖ୍ୟକ ଅପ,-ରାଧ କଲେ ହେଲେ ମାଫ, କର ପ୍ରସନ୍ନକୁ ଋଣୀ ଅଛ ହେ, ମହାବାହୁ । ସେ ସକାଶୁଁ ମୋର ଏ ସାହସ, ସଙ୍କୋଚକୁ ମନେ ନାହିଁ ସ୍ଥାସ, ସରସ ସକଳ ପୁର, ସାମନ୍ତମାନଙ୍କ ସାର ସଂରକ୍ଷ ସେବକ ସମ୍ଭାଷ ହେ ।୩୨। ହାରହାସୁ ବାଲ୍ମୀକି, ହଂସରଥାଧି-କୃତକ, ହଷ୍ଟି ରହୁ ନାହିଁ ମୁଁ ସନ୍ମୁଖେ । ହର୍ମ୍ୟତଳେ ଥିବାଯାକେ, ହାସ୍ୟାସ୍ପଦ କୋକୁ ଲେଖେ, ହରନେତ୍ର ଭାଲ ଲକ୍ଷ୍ମୁ ସୁଖେ ହେ, ମହାବାହୁ । ହାରୁଣୀ କୋକ୍କୁ କ୍ଳେଶକାଳେ, ହରେ ହରେ ବୋଲି ଅନ୍ତଃକାଳେ, ହସି ହସି ଗିତା ହାରଦାସ ସୁତଙ୍କ ନଗସ୍ଥ, ସୀମା ମାନ ନ ଦେଖିବ

ଲକ୍ଷ୍ମୀ, ବନତାର ସୁତ ରଂଥ—ଗରୁଡ଼ ଯାହାଙ୍କ ବାହନ, ରଥଚରଣ—ଚକ୍ର, ହତ୍ୟାର—ହତିଆର, ଅସ୍ତ୍ର; ରସା ତାରମରେ—ପୃଥିବୀ ଉପରେ, ଲଗାଡ଼—ସୁନ୍ଦର, ଘାଟସାର—ଭଦ୍ରକୃଷ୍ଣ, ପିଆଲୁଗା; କରଜ କାନନ—କୃଷ୍ଣପୁରର ବନଦେଶ, ପ୍ରତିବଲ୍ଲୀ—ପ୍ରତ୍ୟେକ ଲତା, ଶରିଦ୍ଧି—ଜଳଧି, ସମୁଦ୍ର; ବେଳା—ସମୁଦ୍ର କୂଳ, ସରୋରୁହାକ୍ଷୀସମାଜ—ପଦ୍ମନେତ୍ରା ସ୍ତ୍ରୀ ସମୂହ, ପୁରସୁତା—ଯମୁନା, ଷଡ଼ାସ୍ୟଜନକାହୁତ—ଶିବଶତ୍ରୁ କନ୍ଦର୍ପ, ସଙ୍ଗର ପ୍ରସଙ୍ଗେ—ଯୁଦ୍ଧବ୍ୟାପାରରେ,

ଶୋଭନେ ଦେବ । ୩୩ । ହିତଙ୍କ ବନ୍ଧୁବା ଅନ୍ଧ, ଯେମ ତୋଷ୍ଟକାର୍ଷ୍ଣ ଭକ୍ତ, ନ ପାରନ୍ତି ସାହାଙ୍କ ପୁରତେ । ଯେମା ପୀୟୂଷ ସମୁଦ୍ର, ଦେଖିବାକୁ ମୁଁ ଅତି ଶୁଦ୍ର, ଗାଲ୍ପମୁବେ ଜଣାଇଲି ଏତେ ଦେବ, ମହାବାହୁ । ଯେନ ଅପରାଧ ଏ ଭ ନୁଦେହ, ସମାଧିପବାନାଧିବାସ ଦେବ, ଯେମାଜର ଆଶା ଦେବ, ହିତସ୍ଥିର ବଳଦେବ ଭକ୍ତରକ ଦ୍ୱିସ୍କୁଲ୍ଲ ଭଦେହ ଦେବ । ୩୪ ।

ଓଢ଼ସ୍ତ୍ରୀ—ଭ୍ରମର, ଓଢ଼ାହୁତଶିରସନଣାଲୀ—ବାମ ଦେବାଧାଦ ଓଢ଼ିରସ୍କୁ ସେ ନଖଦରଣ ଦଢ଼ପାରନ୍ତି, ଓଢ଼ସୀହ୍ରୁଢ—ଶିଷ୍ୟ ବଳ ବିଂଶକରଣ ପ୍ରକୃତ ଓଢ଼ଙ୍ଗ ନ୍ୟୁକ୍ତ ଦେବମାନେ, ହରିହସ୍ତ ଶଙ୍କୁଢ—ଇନ୍ଦ୍ରହପତି, ହଂସରଥାଧିଢ଼ଢ—ବ୍ରହ୍ମାଙ୍କ ଅଧିକାର, କୁବବଣ୍ଣସ୍ପୁତଙ୍କ ନଗଗ୍ନ—ସମସ୍ତି, ଖେଡଦନ୍ଧବା ଅନ୍ଧ—ଶେଷଦେବ, ଅନନ୍ତ ।

କବିସୂର୍ଯ୍ୟ ଗ୍ରନ୍ଥାବଳୀ

ପଞ୍ଚମ ଭାଗ

ଚନ୍ଦ୍ରକଳା

(କାବ୍ୟ)

ଚନ୍ଦ୍ରକଳା

ପ୍ରଥମ ଛାନ୍ଦ

ରାଗ—ମଙ୍ଗଳଗୁର୍ଜ୍ଜରୀ

(ପୁରୀ ଜଗନ୍ନାଥ ମନ୍ଦିର ଦ୍ୱାର ଦେବଦେବୀଙ୍କ ସ୍ତୁତି)

ଜୟ ଲବଣଜଳଧି ତୀରଅଳଙ୍କାର । ଜୟ ଜମ୍ବୁଦ୍ୱୀପ ଜମ୍ବୁ ମଧ୍ୟ ଦେଶବର ହେ । ୧ । ଜଗଦ୍ଧ୍ୱଂସୀ ଅଷ୍ଟ ଅଷ୍ଟମୂର୍ତ୍ତି ଜୟ ଜୟ । ବସୁସଂଖ୍ୟ ଭବାନୀ ଭବ ମୋ ଭୟ କ୍ଷୟ ହେ । ୨ । ମାର୍କଣ୍ଡେୟ ଶ୍ୱେତଗଙ୍ଗା ଶ୍ରୀ ରୋହିଣୀକୁଣ୍ଡ । ତୀର୍ଥରାଜ ଇନ୍ଦ୍ରଦ୍ୟୁମ୍ନ କଳାତାପ ଖଣ୍ଡ ହେ । ୩ । ଯହିଁ ମହେନ୍ଦ୍ରଚରମେ ବେଢ଼ିବର୍ଣ୍ଣୀ ଯେତେଲେ । ଦାନ ସ୍ପର୍ଦ୍ଧୀ ପ୍ରବେଶ ହୋଏ ଅର୍ଗଳେ ହେ । ୪ । ସେ ସିଂହଦ୍ୱାରକୁ ବଡ଼ ଲକ୍ଷେ ନମସ୍କାର । ଆଶା ଭବଅବ୍ଧି ତରିବାକୁ ଏ ସଂସାର ଯେ । ୫ । ପତିତ ଉଦ୍ଧାର ତ ଅମ୍ଭର ଅଦୃଶ୍ୟକ । ଅବଲମ୍ବ କର୍ଣ୍ଣଛନ୍ତି ମୁମୁକ୍ଷୁ ଅନେକ ଯେ । ୬ । ଅଗ୍ର ପଛ ହେଲେ ହେବ ମୁକ୍ତପଣ ସତ । ଏଥୁ ଅନ୍ତ୍ରାରେ ଯେ ଚାହି ପଡ଼ ଅଂଶୁସନ୍ତ୍ରି ଯେ । ୭ । ସେ ପତିତପାବନଙ୍କ ଚରଣକମଳେ । ବନ୍ଦେ ନନ୍ଦାବର୍ତ୍ତିତଳ ବନ୍ଦାପନା ହେବେ ଯେ । ୮ । ଭବବନ୍ଧୁ ବୃଷ୍ଟିକ ଯେ ନାଶିବାରେ

ପ୍ରଥମ ଛାନ୍ଦ

୧ । ଜମ୍ବୁମଧ୍ୟଦେଶବର—ପୁରୀ ଶଙ୍ଖକ୍ଷେତ୍ର ନାମରେ ପ୍ରସିଦ୍ଧ । ୨ । ଅଷ୍ଟ ଅଷ୍ଟମୂର୍ତ୍ତି—ଜଳ, ଅଗ୍ନି, ବାୟୁ, ଆକାଶ, ପୃଥିବୀ, ଯଜମାନ, ଚନ୍ଦ୍ର ଓ ସୂର୍ଯ୍ୟ—ଏହି ଅଷ୍ଟରୂପଧାରୀଙ୍କ ଅଷ୍ଟଶମ୍ଭୁ । ବସୁସଂଖ୍ୟ ଭବାନୀ—ଅଷ୍ଟଦୁର୍ଗା । ୩ । ଶ୍ୱେତଗଙ୍ଗା—ଶ୍ୱେତଗଙ୍ଗା ନାମକ ତୀର୍ଥ, ତୀର୍ଥରାଜ—ସମୁଦ୍ର । ୪ । ମହେନ୍ଦ୍ର ଚରମେ—ଇନ୍ଦ୍ରଙ୍କ ପିଠିରେ, ଦାନସ୍ପର୍ଦ୍ଧୀ—ବଳିଙ୍କ ଅହିତ ହେତୁ, ଅର୍ଗଳେ—ଦ୍ୱାର ବାଧାରେ । ୮ । ନନ୍ଦାବର୍ତ୍ତିତଳ—ନନ୍ଦାବର୍ତ୍ତି ନାମକ ଦ୍ୱାରର ଚନ୍ଦ୍ରଶାଳ ।

କ୍ଷମ । କାଶୀଶ୍ୱର ସେହ୍ନ ପରକାଶିବେ ମୋ କ୍ଷେମ ଯେ । ୯ ।
କାକଚଞ୍ଚୁପୁଟଭ୍ରଷ୍ଟ ଯାହାଙ୍କର ଲବ । ବାଞ୍ଛନ୍ତି ବିରଞ୍ଚିକ ନିର୍ବାଣ
ମହୋତ୍ସବ ଯେ । ୧୦ । ସେ ଶ୍ରୀମହାପ୍ରସାଦ ସୌରଭ ନିକେତନ ।
ମୋ ଶରଣ ଦ୍ୱାବିଂଶତି ସର୍ଗୀୟ ସୋପାନ ଯେ । ୧୧ । ଶତଶତ ମୂର୍ତ୍ତି-
କର୍ମଭୂଷିତ ମନୋହର । ଦ୍ୱାଦଶ ବରଷ ଭୋଗମଣ୍ଡପ ମୋହର ହେ । ୧୨ ।
ଅକ୍ଷାଣ ନଟଶାଳାପଟ କଉତ ଗବାକ୍ଷ । ଅନ୍ତରଛା ନାଶ ଅନଟେ ମୋ
ରଷ୍ଟି ମାତ୍ରୁ ହେ । ୧୩ । ସ୍ୱଦଗଳୁ ପଡ଼ତବ୍ରଜକୁ ଧରି ବଳେ । ଶମନଙ୍କର
କିଙ୍କରେ ଯେଣଗିବା ବେଳେ ଯେ । ୧୪ । କରଜଳଜରୁ ଘଟେକି
ଦରଶନ କରୁ । ଭୂପାଠୀକ ସ୍ଥାନ ବୋଲି ବୋଲ୍ପପରୁ ଠାରୁ ଯେ । ୧୫ ।
ଯେହ୍ନ ଦଶେ ଦିଶ ମୁଖଚନ୍ଦ୍ରକୁ ଅର୍ପଣ । ପୂର୍ବେ ପଛାହିଛ ଶ୍ରେଷ୍ଠ କିମ୍ବା
ନାଗପୁଣ ହେ । ୧୬ । ନମୀଳନା ବେଳକାଳେ ଯା କୁମ୍ଭ ଶଙ୍କାରେ ।
ଦ୍ୱିପା କୁମ୍ଭଚଳନାନନ୍ଦୁକୁଳ ହିଁ କାରେ ଯେ । ୧୭ । କୁମାର ଦନ୍ତ ପ୍ରକଟ
କରୁଁ ତାହା ଦେଖି । ହର ହସ୍ତ ହେଠମୁଖ ହେଲେ ଚନ୍ଦ୍ରମୁଖୀ ଯେ ।
୧୮ । ସେ ଭକ୍ତଜନସମ୍ପଦ ମହାବାଦ୍ୟଦ୍ୱାର । ଅଟକିବା ବଟଗଣେଶଙ୍କୁ
ନମସ୍କାର ହେ । ୧୯ । ନମୋ ନମୋ ନମୋସ୍ତୁତେ ଲମ୍ବୋଦରେ କରୁ ।
କଲ୍ପମୂଳକନକା ମଙ୍ଗଳା ସର୍ବେଶ୍ୱରୀ ଯେ । ୨୦ । ଯାହା ନଟନପାଟବ
ପ୍ରକଟନ ଯେଣି । ଭିଟାଟବ ଅଗ୍ରବର୍ଦ୍ଧିତ ମନ୍ଦାକିନୀ ଯେ । ୨୧ ।
ଦିଗଙ୍ଗନାକୁଚକୁମ୍ଭ ପଙ୍କଭଙ୍ଗ ଛଳେ । ଦଶଦିଗଥାନ ପୁଲୀ ଧାବ ଧୋଇ-

କ୍ଷେମ—ମଙ୍ଗଳ । ୧୦ । କାକଚଞ୍ଚୁପୁଟଭ୍ରଷ୍ଟଲବ—କୁଆଥଣ୍ଟରୁ ଖସିପଡ଼ିଥିବା ମହାପ୍ରସାଦ କଣିକା । ନିର୍ବାଣ ମହୋତ୍ସବ—ମୁକ୍ତିରୂପ ଆନନ୍ଦ । ୧୨ । ମୂର୍ତ୍ତିକର୍ମ-ଭୂଷିତ—ପ୍ରତିମା କାରୁଗିରି ଯୋଗୁଁ ସୁନ୍ଦର । ୧୩ । ଅକ୍ଷାଣ ନଟଶାଳାପଟ—ଭୋଗ-ମଣ୍ଡପ ପୂର୍ବରେ ଗାଡ ଭିତରେ ଥିବା ପାଷାଣ ପଟ ବା ମହାଦେବ । ଗବାକ୍ଷ—ଝରକା । ୧୪ । ସ୍ୱଦଗଳୁ—ଯମଙ୍କ ଅଧିଷ୍ଠିତ ଦକ୍ଷିଣ ଦିଗକୁ । ପଡ଼ତବ୍ରଜ—ପାପିସମୂହ । ଶମନଙ୍କର କିଙ୍କର—ଯମଦୂତ । ୧୫ । କରଜଳଜର—ହସ୍ତପଦ୍ମରେ ଥିବା, ଭୂପାଠୀ—ଭୂଗୃର ପଥ, ସ୍ୱର୍ଗମାର୍ଗ । ୧୬ । ବେଢ଼ାର ଅଗ୍ନିକୋଣରେ ଥିବା ନାଗଯୁଗମୂର୍ତ୍ତି ଚନ୍ଦ୍ରମୁଖୀ । ୧୭ । ନମୀଳନାବେଳ—ଆଖି ବୁଜାବୁଜି ବେଳ, ଯା କୁମ୍ଭଶଙ୍କାରେ—ଯେଉଁ ଗଣେଶଙ୍କ କୁମ୍ଭଦ୍ୱୟ ବୋଲି ଭ୍ରମ କରି । ୧୮ । କୁମାର—କାର୍ତ୍ତିକେୟ, ହେଠମୁଖ—ନମ୍ରମୁଖ, ଚନ୍ଦ୍ରମୁଖୀ—(ଏଠାରେ) ଚନ୍ଦ୍ରାନନା ପାର୍ବତୀ; ୧୯ । ମହାବାଦ୍ୟଦ୍ୱାର—ବଡ଼ ବଡ଼ ବାଧାବନ୍ଧ, ଅଟକିବା—ଅଟକାଇବା, ବନ୍ଦ କରି ରଖିବା । ୨୧ । ଯାହା ନଟନପାଟବ ପ୍ରକଟନ ଯେଣି—ଯେଉଁ ଦୁର୍ଗାଙ୍କ

ହେଲେଁ ସେ ।୨୨। ସେ ବଟ ବଟପାର୍ଶ୍ୱର ଚରଣପଙ୍କଜେ । ଶରଣ
ପ୍ରପନ୍ନ ହୋଇ ଅକ୍ଷୟଣି ବଟକେ ସେ ।୨୩। ଧରିତ୍ରୀକ ଭ୍ରମାବର୍ତ୍ତ ନୀଳ
ଶିରୋନାଭସ୍ଥ । ପତାକା ଶୋଭାକୁଣ୍ଡ ମହାମହୋଚ୍ଛ୍ରିତ ସେ ।୨୪। ଉଲ୍ଲ-
ବଟଙ୍କର ସେ ଅନଳ୍ପ ଅନାତପ । ତରନ୍ତୁ ସେମା ଭୂବଭ୍ରମ ଭବତପ କ୍ଲେଶ
ସେ ।୨୫। ଜଳକାନ୍ତ ଜଳା କାଦମ୍ବିନୀ କାନ୍ତି କେଳ । ଜଳନ୍ତୁ କଲ୍ୟାଣ
କୃଷ୍ଣ ସେମା ମାନସେ କେଳି ସେ ।୨୬। ରାଧାମୁଖାମ୍ବୁଜ ଭ୍ରମେ ସ୍ୱପାଦ ସାରସ ।
ଦିମ୍ଭକେ ସେ ନିବନ୍ତୁରେ ବଳାଇ ମାନସ ସେ ।୨୭। ପ୍ରଳୟ ଜଳରେ
ଯାଁ ଭଟ ବଟ ଦଳ । ପଲ୍ଲବିଲେ ଯୋଗେ ନୀଳକମଳକୁନ୍ତଳ ସେ ।୨୮।
ଲିବଳୟ ପଟେସ୍ଥେକ ରାଜବା ଅଜବେ । ବନ୍ଦେ ସେ ବାଳମୁକୁନ୍ଦ-
ଚରଣାରବିନ୍ଦେ ସେ ।୨୯। ଭୁଜଙ୍ଗପୁଙ୍ଗବତଳ୍ପ ଅଧିକଳ୍ପତଳ୍ପ ।
ଦକ୍ଷିଣମଣ୍ଡଳୀମଣ୍ଡ-ଧରାଧର-ସ୍ୱଳ୍ପ ସେ ।୩୦। ତମା ସବସ୍ତିତାଙ୍କର ଭବ-
ସେହିବାପଦ । ଶ୍ରୀପୁରୁଷୋତ୍ତମ ହର ମୋହର ବିପଦ ହେ ।୩୧।
ଝାଡ଼ିଗ ଧର ସେ ଭୂଷ ଗର୍ଜ ଗଣ୍ଡକସ୍ଥ । ନିରତେ ନିବାର ଯେଉଁପାଳ କସ୍ଥ
କସ୍ଥ ହେ ।୩୨। ଜିଣିଙ୍ଗ ମହାଚ୍ଛିଳି ହୋଇଲେ ପ୍ରାସାଦେ । ଜମ୍ବାଳ
ଦମ୍ଭୋଳିବୋଳି ହୋଇବ ପ୍ରସାଦେ ସେ ।୩୩। ଛାଡ଼ା ନିବାରଣ
ପଣ୍ଡିକମ ନିତ୍ୟେ ଶାସ୍ତ୍ର । ଦେବଳମଙ୍ଗଳ ସ୍ଥଳେ ଯେ ବାସ୍ତବେ ନିତ ହେ ।
୩୪। ଶମା ଭବ ବାଣିଳ ପାତକୀ ଜନ୍ମମନ୍ତ୍ର । ସେ ନୀଳଚକ୍ର ମୋ ଦୁଃଖ-
ଚକ୍ର ନିବାରନ୍ତୁ ସେ ।୩୫। ପ୍ରବଳେନ୍ଦ୍ର ଭୂବଣ୍ୟଦନ୍ତୁଜଗଜ ଦଳେ ।
ସମସ୍ତ କେଶର ବେଣ ପଦ ଭ୍ରମବେଳେ ସେ ।୩୬। ବାଟଦ୍ଧି ଅଶକ୍ତ ଭକ୍ତ
ଜନେନ୍ଦ୍ର ସ୍ମରଣ । ପ୍ରତିକଷ୍ଟ ହାବମସ୍ତ ଜନେନ୍ଦ୍ର କରୁଣା ସେ ।୩୭।

ନୃତ୍ୟକିପ୍ରଣତା ପ୍ରକାଶ ପାଇବାରୁ । ଉଟଟେବା—ଶିବଙ୍କ ଜଟାରୂପ ଅରଣ୍ୟ ।
୨୨। ଦଶଘନା ଭୂତବୃନ୍ଦ ଜନ୍ମଙ୍କୁଲେ—ଦଶଦିଗ୍‌ରୂପ ସ୍ତ୍ରୀମାନଙ୍କ କୁଚରୂପ କୁମ୍ଭରେ
ଲିପ୍ତ ହୋଇଥିବା କସ୍ତୁରୀ ଚିତ୍ରରେ ଅଙ୍କିତ ପଙ୍କର ଚିହ୍ନ ଧୋଇଦେବା ସାଙ୍ଗେ
ସାଙ୍ଗେ; ଦଣ୍ଡଦଶ୍ରିଗଜଙ୍କର ଗଣ୍ଡସ୍ଥଳର ମଦଜଳଧାରାକୁ ଯେ ପ୍ରଳୟରେ
ଧୋଇଥିଲେ ।୨୩। ବଟ ବଟପାର୍ଶ୍ୱର—କଳ୍ପବଟ ମୂଳରେ ଥିବା ବଟକୃଷ୍ଣ ।
୨୪। ମହାମହୋଚ୍ଛ୍ରିତ—ଅତି ଉଚ୍ଚ । ୨୫। ଅନଳ୍ପ ଅନାତପ—ପ୍ରଚୁର ଛାୟା ।
୨୬। ଜଳକାନ୍ତ ଜଳା କାଦମ୍ବିନୀକାନ୍ତି କେଳ—କୃଷ୍ଣବର୍ଣ୍ଣ ମେଘ ତୁଲ୍ୟ ମନୋହର ।
୨୭। ସ୍ୱପାଦସାରସ—ନିଜ ପାଦରୂପ ପଦ୍ମ ।୩୦। ଭୁଜଙ୍ଗପୁଙ୍ଗବତଳ୍ପ—ଅନନ୍ତ
ନାଗ ଉପରେ ଶୋଇଥିବା । ଧରାଧରସ୍ୱଳ୍ପ—ପର୍ବତର ବକ୍ଷ ।୩୩। ଜଳୁଙ୍ଗମହାଦ୍ରି
ଚୂଳି—ଉଚ୍ଚପର୍ବତଶିଖର । ପ୍ରାସାଦ—ବଡ଼ ଦେଉଳ । ଜମ୍ବାଳଦମ୍ଭୋଳି—
ବଜ୍ର ।୩୫। ପାତକ ଜନ୍ମମନ୍ତ୍ର—ପାପୀ ଲୋକଙ୍କର ଅପରାଧ । ୩୬। ଦୂରଣ୍ୟ-
ଦନ୍ତିସ୍ତ ସ୍ପର୍ଶ ମତ୍ତ ହାତୀ ପଲ ପ୍ରବଳ ବେଗ ବେଳେ ।୩୭। ବାଟଦ୍ଧି ଅଶକ୍ତ—

କଣ୍ଠଯାଏ କଣ୍ଠୀରବ ବେଶ ହୋଇଥିଲେ । ସ୍ତମ୍ଭରୁ ସମ୍ଭବ ଦନୁଜଙ୍କୁ ଯେ ମାରିଲେ ଯେ । ୩୮ । ପାପବର୍ତ୍ତୀ ପିବାବେଳେ ମୁଁ ନରକେ ସଦ୍ୟ । ଅବଲମ୍ବ ହୋଇବେ ତ ସେ ନରକେଶରୀ ଯେ । ୩୯ । ରକ୍ତାକ୍ତ ସୁବର୍ଣ୍ଣ ଧର୍ଷବୃନ୍ଦଙ୍କର । ବଦ୍ୟାକେଳାସ୍ଥଳୀ ଶମ୍ଭୁ ପୁରହରଙ୍କର ଯେ । ୪୦ । ଯହିଁ ସୁନାସୀର ଶିରେ କରନ୍ତି ବନ୍ଦନ । ସେ ମୁକ୍ତିମଣ୍ଡପ ହେବେ ମୋର ଅନନ୍ତ ଯେ । ୪୧ । ତ୍ରିସନ୍ଧ୍ୟ ସମୟେ ତୁମ୍ଭ ପ୍ରତ୍ୟୂହ ଦୋହର । ପୂରିବେ କି ମନୋରଥ ଖଣ୍ଡିତେଶ୍ୱର ଯେ । ୪୨ । ଯହିଁ ଅବଗାହିବାକୁ ସ୍ଥିର ଭାବପାଳ । ବଦଲେ ଭାବାକୁ ଇନ୍ଦ୍ର ଥାଏ ଦେବକାଳ ଯେ । ୪୩ । କଳୁଷମଣ୍ଡଳଧ୍ୱଂସୀ ସେ ବୈତରଣୀକୁଣ୍ଡ । ଖଣ୍ଡନ କରନ୍ତୁ ଦଣ୍ଡଧରସୁତଦଣ୍ଡ ଦେ । ୪୪ । ଯାହା ପ୍ରସାଦ ବନ୍ଦିଲେ ମହାପ୍ରସାଦରେ । ପବିତ୍ର ହୁଅନ୍ତି ଜଗତ୍ତ୍ରୟ ପ୍ରମୋଦରେ ଯେ । ୪୫ । ମୃଗେନ୍ଦ୍ରବାହିନୀ ଯୋଗବର ଅଧୀଶ୍ୱରୀ । ନାଗସୁତା ସୁଧାକୁମ୍ଭଧାରିଣୀ ସୁଦଶ୍ୱ ଯେ । ୪୬ । ବିମଳା ବିମଳ-ଅମ୍ଭୋରୁହଲୋଚନା । ହୋଇବେ କି ମୋର ପାପକଳାପମୋଚନା ଦେ ! ୪୭ । ରଜ ତମ ସତ୍ତ୍ୱ ତିନି ଗୁଣ ମଧ୍ୟ ମଧ୍ୟ । ରଜତମସ୍ଥିପ୍ରଧାନଦେଉଳ ଜମ୍ବୁ ଜମ୍ବୁ ଦେ । ୪୮ । ଶ୍ରୀଖଣ୍ଡମଣ୍ଡନ ଭଣ୍ଡପୁଞ୍ଜ ଗଜାନନ । ନରହରି ରାଧାଧବ ମଦନମୋହନ ଯେ । ୪୯ । କରନ୍ତୁ ହରଷେ କୃପାପୀୟୂଷବର୍ଷଣ । ଏ ପଞ୍ଚ ମୋ ପ୍ରପଞ୍ଚ ବାସନା ଦୂର କର ଦେ । ୫୦ । ସରସ୍ୱତୀ ବୋଲି ଖ୍ୟାତି ଏକେ ଯାହାଙ୍କର । ସ୍ତୁତି ଉଚ୍ଚାରନ୍ତି ଶ୍ରୁତିମୁଖ ଶଙ୍କର ଯେ । ୫୧ । ତ୍ରିଭୁବନ ଜନନୀ ଶ୍ରୀ ଭୁବନେଶ୍ୱରୀ । ପଦ୍ମ ପାଳନ୍ତୁ ମୋ ଶ୍ରୀସ୍ୱ-କପଟବଲ୍ଲରୀ ଯେ । ୫୨ । ଇନ୍ଦ୍ରଦ୍ୟୁମ୍ନସାଧୁମହୋଦଧିଶ୍ରୀମାଧବ । ପ୍ରସନ୍ନ ହୁଅନ୍ତୁ ମୋତେ ଶ୍ରୀ ନୀଳମାଧବ ଯେ । ୫୩ । ଶୁଭ୍ର ଅଚ୍ଛଦ୍ୱିପନ-

---

ଚକ୍ର—ବଇରି ସମୁଦ୍ରରେ ଅକ୍ଷମ ହୋଇଥିବା ବିଷ୍ଣୁ ପ୍ରହ୍ଲାଦ । ୩୮ । କଣ୍ଠୀରବ—ସିଂହ । ୩୯ । ରକ୍ତାକ୍ତ—ଶୋଣିତ, ସୁବର୍ଣ୍ଣଧର୍ଷବୃନ୍ଦ—ବୃହସ୍ପତି ସଦୃଶ ବ୍ରାହ୍ମଣମାନଙ୍କର । ୪୧ । ସୁନାସୀର—ଇନ୍ଦ୍ର । ୪୨ । ତ୍ରିସନ୍ଧ୍ୟ ସମୟେ—ତିନିସନ୍ଧ୍ୟାରେ, ପ୍ରତ୍ୟୂହ—ବାଧା, ଦୁଃଖ । ୪୪ । ଦଣ୍ଡଧରସୁତଦଣ୍ଡ—ଯମଦଣ୍ଡ । ୪୫ । ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କ ଭୋଗ ବିମଳାଙ୍କୁ ସମର୍ପିତ ହେବାପରେ 'ମହାପ୍ରସାଦ'ରେ ପରିଣତ ହୁଏ । ୪୮ । ବଳରାମ ରଜୋଗୁଣରୂପୀ; ସୁଭଦ୍ରା ତମୋରୂପିଣୀ ଓ ଜଗନ୍ନାଥ ସତ୍ତ୍ୱରୂପୀ । ରଜତମସ୍ଥିପ୍ରଧାନଦେଉଳ—ତ୍ରିଗୁଣ ରୂପୀ ପ୍ରାସାଦ, ବଡ଼ ଦେଉଳ । ୪୯ । ଭଣ୍ଡପୁଞ୍ଜଗଜାନନ—ଭଣ୍ଡ ଗଣେଶ । ୫୦ । ପ୍ରପଞ୍ଚବାସନା—ସଂସାରକାମନା । ୫୧ । ଶ୍ରୁତିମୁଖ—ବ୍ରହ୍ମା । ୫୨ । ଶ୍ରୀସ୍ୱକପଟବଲ୍ଲରୀ—ସୌଭାଗ୍ୟ ରୂପ କଳ୍ପଲତା । ୫୩ । ଇନ୍ଦ୍ରଦ୍ୟୁମ୍ନ...ଧବ—ଇନ୍ଦ୍ରଦ୍ୟୁମ୍ନଙ୍କ ଅନନ୍ୟଭାବର

ମାଳତୀ ବିଶାଳିକ । ଭଲନ୍ତୁ ଶଂ-ବରବୃଷ୍ଟି ମୋଠାରେ ଭାଳିବା ତୋ । ୫୪ । ଶ୍ରୀବଲ୍ଲଭାଙ୍ଗ୍ରିନ ରସ୍ରଗୁଞ୍ଜସଦ୍ଧରସ୍ଥ । ତସ୍ୟ ତରଳକ୍ଷ୍ମ ନେତ୍ର ଅନ୍ତେ ରତ ଶିଘ୍ର ତୋ । ୫୫ । ସମ୍ମୁଖ ସୃଷ୍ଟସମ୍ଭବ ଭୁକ୍ତିର ପ୍ରଶ୍ରବ । ସମୀରନନ୍ଦନ ବଢ଼ାଅ ମୋ ନେତ୍ରେଃପ୍ରବ ହେ । ୫୬ । ଶ୍ରୀନନ୍ଦ-ନନ୍ଦନନାମସ୍ତ୍ର ରତଣେଶ ବୃନ୍ଦର ! ହରନ୍ତୁ ମୋହର ଶାଠ୍ୟସନ୍ତାପ ଲକ୍ଷସ୍ତ ହେ । ୫୭ । ସୁରଧୁନୀ ଆଦି ନଦୀମାନଙ୍କର ତୀର୍ଥ । ଶ୍ରୀତରଣାମୃତ କୁଣ୍ଡ କରନ୍ତୁ କୃତାର୍ଥ ହେ । ୫୮ । ଅମ୍ବଗୁଣ୍ଡଳୀପଦ୍ମକା ରତନଭୂଷଣ । କରନ୍ତୁ ପୂଷଣ ଭଲଗମ୍ଭୀକ ଶୋଷଣ ଯେ । ୫୯ । ପାତାଳେଶ ନାମ ଦେବୀ ମଙ୍ଗଳେଶ ଭଣ୍ଡାରଣୀ । ଦୁହେଁ ମୋର କୁଅନ୍ତୁ ରକ୍ଷକ ଭଣ୍ଡାରିଣୀ ଯେ । ୬୦ । ଅମଗ୍ରୀଭି ଲବଣ୍ୟବିଭୂତ ସେ ମୋତେ । ରଖନ୍ତୁ ଶୀତଳା କୃପା ଅପାଙ୍ଗେ ନାରଦେ । ୬୧ । ଧରାଧର ଅଧିଷ୍ଠିତ ବନ୍ୟାକୂଳେ ମିଶି । କର ଲୋକେଶ୍ୱର ମୋତେ ସ୍ୱପଦନିବାସୀ ହେ । ୬୨ । କାଶୀ ନେତ୍ର ଅପି ଯେତି ଭଲେ ଷେତ୍ରସ୍ଥିତ । ବିଶ୍ୱନାଥ ଶାସ୍ତ୍ର ଚିନ୍ତାମଣି ସେ ମୋ ଗତି ହେ । ୬୩ । ଶ୍ମଶାନକାଳସ୍ଥ ଦିଗମ୍ବର ହେଲେ ହେଲେ । କୃପା ନ ଦେଖିବା ଶୀଘ୍ର ଦିଅନ୍ତୁ ଯେ ଭଲେ ହେ । ୬୪ । ଈଶାନ ସ୍ୱରୂପ ପ୍ରଭୁ ଈଶାନନାଥର । ସମଗ୍ରତା ସେ ଭଣ୍ଡେ ମୋ ମନୋରଥର ଯେ । ୬୫ । ମୂଢର ମନର ଜଗନ୍ମୋହନ ଯା ନାମ । ଲକ୍ଷଦ୍ୱାର ଦେନନ୍ତୁ ସେ ମୋହର ପ୍ରଣାମ ଯେ । ୬୬ । ସଦାଶିବ ଶିବ ଯେ ବାରିଜସୁତ ଦୁହେଁ । ପ୍ରତକୁଳକୁଳକୁ ନାଶନ୍ତୁ ଅନୁଗ୍ରହେ ଯେ । ୬୭ । ଭକତର ଦାଣ୍ଡଜନରକ୍ଷକ ଯା ନାମ । ପକ୍ଷପାତ

ବଢ଼ାଇବାରେ ସ୍ଫୁର୍ତ୍ତିମା ଚନ୍ଦ୍ରସ୍ୱରୂପ । ୫୩ । ସୁକୃତଅଙ୍ଗସଦ—ଯାହାଙ୍କର ଅଙ୍ଗହାସ୍ୟ ବିକଟନ୍ତ ପଦ୍ମ ଓ ଯାହାଙ୍କର ବର୍ଣ୍ଣ ବଳାଗ୍ରମେଘ ସମ । ଶଂ-ବରବୃଷ୍ଟି—ମଙ୍ଗଳରୂପ ବରଦାନ ଏବଂ ଜଳବୃଷ୍ଟି । ୫୪ । ଶ୍ରୀବଲ୍ଲ···ସଦ୍ଧରସ୍ଥ—ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କ ବକ୍ଷସ୍ଥଳନିବାସିନୀ । ନେତ୍ର...ଶିଘ୍ର—ନେତ୍ରକୋଣରେ ମୋ ସୌଭାଗ୍ୟର ସଙ୍କେତ କର । ୫୫ । ସମ୍ମୁଖ...ପ୍ରଶ୍ରବ—ସତ୍ୟବାଚ୍ୟ ସୃଷ୍ଟସମାନଙ୍କର ମୁକ୍ତି ଭୁକ୍ତିର ଶାସକ । ସମୀରନନ୍ଦନ—ହନୁମାନ । ୫୮ । ପୂଷଣ—ପୁଷ୍ଟି; ଭଲଗମ୍ଭୀକ—କଳିକାଳଜନିତ ପାପରୂପ ପଙ୍କ । ୬୦ । ପାତାଳେଶ୍ୱର ଶିବ ଓ ଭଣ୍ଡାରଣୀ ଠାକୁରାଣୀ—ଯଥାକ୍ରମେ ମୋ ରକ୍ଷକ ଓ ଭଣ୍ଡାରଣୀ ହୁଅନ୍ତୁ । ୬୨ । ଲୋକେଶ୍ୱର—ଲୋକନାଥ ମହାଦେବ; ସ୍ୱପଦନିବାସୀ—ଶିବଲୋକବାସୀ । ୬୪ । ହେଲେ—ଅଙ୍କେଶରେ, ଦିଗମ୍ବର—କାଳୀ, କୃପା—ଇନ୍ଦ୍ର । ୬୫ । ଈଶାନ—ସୂର୍ଯ୍ୟକପର ପ୍ରଭାବଶାଳୀ ଈଶାନେଶ୍ୱର । ୬୭ । ସଦାଶିବ ଶିବ—ମଙ୍ଗଳମୟ ମହାଦେବ; ବାରିଜସୁତ—ବ୍ରହ୍ମା । ୬୮ । ପକ୍ଷିସାର୍ବଭୌମ—ପକ୍ଷିରାଜ, ଗରୁଡ଼ ।

ସନ୍ତୁ ସେ ପରିଷାର୍ଦ୍ଦ୍ୱୋମ ଯେ । ୬୮ । ଜୟ ବିଜୟଙ୍କୁ ମୋ ଅନେକ ନମସ୍କାର । କଳାହାଟଙ୍କୁ ଯିବାବେଳେ ନ ନାବାରୁ ହେ । ୬୯ । ନମସ୍ତେ ଶ୍ରୀ ପରଂବ୍ରହ୍ମ ଚତୁର୍ଦ୍ଧା ସ୍ୱରୂପ । ଅବଦାତ କୃଷ୍ଣ ହରିଦ୍ରାଭ ମହାମହ ହେ । ୭୦ । ଅବକାଶଠାରୁ ପୁଷ୍ପାଞ୍ଜଳି ଯାଏ ସନ୍ଧି । ସବୁଥିବ ଦଣ୍ଡବତ ମୋ ବାଞ୍ଛିତ ଏହୁ ହେ । ୭୧ । ବାଦର ହେ ବାଗାରଦ ରସାତଳଦେବେ । ଦାସ୍ୟକୁ ମୋଠାରେ ସ୍ପୃହାସ୍ୱାନ୍ତମାନେ ହେବେ ଯେ । ୭୨ । ସରସ ଶ୍ରୀହର୍ଷାଦି ମହାକବିମାନେ । ସିଦ୍ଧରେଲ୍ ମଦୋନ୍ମତ୍ତ ସବନଶ୍ୱମାନେ ଯେ । ୭୩ । ସେବ ମାନ ତେଜ୍ଜ ସେ ସମାନ ଅନାତପ । ସନ୍ତୁ ଚନ୍ଦ୍ରକଳା ଗ୍ରନ୍ଥାରମ୍ଭ ସଙ୍କଳପ ହେ । ୭୪ । ଶ୍ରୀଷଦୋଷ ଉକ୍ତେ ଭଣି ଗହ୍ୱରମଣ । ଚନ୍ଦ୍ରକଳାକୁ ଯେମନ୍ତ ଦେଖିଲେ ତ ଜାଣି ହେ । ୭୫ । ନାରୁଣେର ଗଳ ନୋହେ ଉତ୍ସାହର ଲକ୍ଷ୍ୟ । ତାହାକୁ ମାଗୁଣୀ ଏତେ ନୋହୁ ସେ ମୋ ପକ୍ଷ ହେ । ୭୬ । ଶରନ୍ତନ ଭଟ୍ଟିତ୍ୟଧ ସ୍ୱେଚ୍ଛକ ପ୍ରନାଭ । ସ୍ତୁତ ନାପା ସେଇଁମତେ ପଣ୍ଡିତେ ଯେନ୍ତ କା ହେ । ୭୭ । ତଥାପି ସେ ସର୍ବ୍ବଜନେ ବ୍ୟଥା ନ ଦେବାକୁ । ସାରଣ ଲକ୍ଷ୍ମୁ ବୋଲି ବନ୍ଧୁକ୍ତି ତାହାଙ୍କୁ ଯେ । ୭୮ । ପଦାଲଗ୍ନ କମ୍ବଳକୁ ଜନେ ଧୂଅଇଲେ । ତା ମାର୍ଜନା ସକ୍ସ ବୋଲି ସେହୁ ତ ନ ବୋଲେ ହେ । ୭୯ । ଦ୍ୱିତୀୟ ଗ୍ଲାଦରେ ହେବ ଚରିତ ଅରମ୍ଭ । ନୀର୍ଦ୍ଦାହରୁ ଅନ୍ତରାୟ ହରେ ହେବଶ୍ମ ହେ । ୮୦ । ତିନ୍ତା ଉଣି ସୀତାକାନ୍ତ ପଦପଦ୍ମୋସୁହେ । ଜଳନ୍ତବଧଶ୍ୱମରବଣାପତ୍ତ ସତେ ହେ । ୮୧ ।

---

୬୯ । କଳାହାଟ—ଜଗମୋହନ ଓ ରତ୍ନସିଂହାସନ ମଧ୍ୟରେ ଥିବା ପ୍ରଥମ ଦ୍ୱାରକୁ ଜୟ ବିଜୟ ଦ୍ୱାର ଓ ରତ୍ନସିଂହାସନର ନିକଟବର୍ତ୍ତୀ ଦ୍ୱାରକୁ କଳାହାଟ ଦ୍ୱାର କୁହାଯାଏ । ୭୦ । ଅବଦାତ—ଶୁକ୍ଳ, ମହାମହଃ—ମହତ୍ ତେଜଃସ୍ୱରୂପ । ୭୨ । ରସାତଳଦେବେ—ବ୍ରାହ୍ମଣମାନେ । ୭୩, ୭୪ । ଶ୍ରୀହର୍ଷ—ନୈଷଧଚରିତ ନାମକ ସଂସ୍କୃତ ମହାକାବ୍ୟପ୍ରଣେତା । ସବନଦମାନ—ସବଳହ୍ରୂପମାନ । ମାନ ତେଜ—ଅହଙ୍କାର ତେଜ, ସେ ସମାନଅନାତପ ସେବ—ସେମାନଙ୍କର ଛାୟାକୁ ଆଶ୍ରୟ କର । ୭୭ । ଶରନ୍ତନ ଭଟ୍ଟିବ୍ୟଥ—ପୁରୁଣା ଚାଲୁକୁ ଖସୁଥିବା । ସ୍ୱେଚ୍ଛକ—ଢୋଡ଼ାକୁ କାତ ହେଉଥିବା । ୮୦ । ହେରମ୍ବ—ବିଘ୍ନରାଜ ଗଣେଶ ।

ଦ୍ୱିତୀୟ ଛାନ୍ଦ

ରାଗ—କେଦାର କାମୋଦୀ

(ପୂର୍ବଙ୍କରୁ ବୃତ୍ତାନ୍ତ)

ଶୁଣିମା ହେଲି ବାଣୀ ରବେ ସାଦରେ । ବାଳଦାଳନ ଶେଷ ମହୀମୋଦରେ ଯେ । ମହେନ୍ଦ୍ର ବସିଥିଲେ ଅନନ୍ତ ସଭା । ତେଜ ସ୍ୱରତାରେ ଜନ୍ତୁ ସଞ୍ଚର ଶୋଭା ଯେ ।୧। ନବ ଦଶୀଶ ଏକାଦଶ ଶୈଳୀ । ଦ୍ୱାଦଶ ବାସବେଶ ନବ କ୍ଳେବେଶ ଯେ । ସପ୍ତବିଂଶତି ଋକ୍ଷ ଚନ୍ଦ୍ରାଦି ଗ୍ରହ । ବସିଥିଲେ ଧରି ନିଜ ବରାହ ହେ ।୨। ତ୍ରିଶତତ୍ତ୍ୱାଂଶେ ଯେ ମହାରାଜିକ । ହୋଇ ନ ଥିଲେ ନିକ ଯେ ସାମାଜିକ ହେ । ପ୍ରସିଦ୍ଧ ସିଦ୍ଧ ସାଧ୍ୟ ଧାର୍ଷ୍ଟରେ ମିଶି । ଭାରତେ ଥିଲେ ଅଷ୍ଟବସୁ ବସି ଯେ ।୩। ଷୋଡଶ ଷଡ଼ଦ୍ଦନ ଭୂଷିତ ସୁରେ । ପ୍ରବନ୍ଧସଂଖ୍ୟା ଆକ୍ଷୁର ନିର୍ଜରେ ହେ । ବ୍ରାହ୍ମୀ ପ୍ରମୁଖ ମାତା ଥିଲେ ବସିଲ । ଶ୍ରୁତମଣ୍ଡଳୀ ଥିଲେ ମୂର୍ତ୍ତିକ ଭଜ ଯେ ।୪। ଋଷି ମାନବ ଗିରେ ବେ ଜନ୍ତୁ ଶେଷ । ଅଣିମା ଆଦ ବିଭୂତିଙ୍କ ବିଳାସ ଯେ । ରାଶି ବାସର ତିଥି ଯୋଗ କରଣ । କାଶୀଦାସିଭୂଷଣ ଭୂପତଗଣ ହେ ।୫। ନିମିଷୁଁ ମନ୍ୱନ୍ତର ଯାଏ ଶରୀର । ମାନଙ୍କ ଦେହ କାଳ ଥିଲା ଭାଙ୍ଗର ହେ । ଭୂତ ସୁଖଳ ଯୁଗ ନାଗଙ୍କ ସ୍ୱର୍ଗ । ଷଡ଼ଋତୁଙ୍କ ପାଶେ ଥିଲେ ବାହିନୀ ଯେ ।୬। ଗ୍ରହସଂବର୍ତ୍ତି ବର୍ତ୍ତିଥିଲେ ଭାରତେ । ସପ୍ତ ଦ୍ୱୀପ ଗୃହ ସମୁଦ୍ର ପାଶେ ଯେ । ଅଷ୍ଟସଂଖ୍ୟକ କୁଳ ଧରଣୀ ଧରେ । ଅଭ୍ରମୁରମଣାଦି ଅଶାକୁଞ୍ଜରେ ଯେ ।୭। ଅତଳ ଆଦି ବିଶ୍ୱଲୋକ ନାଗର । ଡବରୁ ଯୋଗୀ ହୋଇଥିଲେ ଜଙ୍ଗର ଯେ । ପ୍ରଭବ ଆଦି ସମ୍ବତ୍ସରଙ୍କ ଭୂଲେ । ଇନ୍ଦ୍ରପ୍ରମୁଖ ଖଣ୍ଡ ମଣ୍ଡଳେ ଥିଲେ ଯେ ।୮। ଜନପଥାଣ ସଂଜ୍ଞା ଜଗତ-

---

ଦ୍ୱିତୀୟ ଛାନ୍ଦ

୧ । ବାଳଦାଳନ ଶେଷ—ବଳାସୁର ନାଶ ପରେ । ୨ । ନବଦଶୀଶ—ଇନ୍ଦ୍ରଙ୍କ ଭିନ୍ନ ଅନ୍ୟ ନବଦିକ୍‌ପାଳ, ଦ୍ୱାଦଶବାସବେଶ—ବାରସୂର୍ଯ୍ୟ, କ୍ଳେବେଶ—ପ୍ରଜାପତି, ଋକ୍ଷ—ନକ୍ଷତ୍ର, ବରାହ—ଶରୀର ।୩। ଧାର୍ଷ୍ଟ—ଧାଡ଼ି ।୪। ଷଡ଼ଦ୍ଦନସୁର—ଗଣଦେବତାବିଶେଷ, ପ୍ରବନ୍ଧସଂଖ୍ୟ ଆକ୍ଷୁରନିର୍ଜରେ—୨୪ ସଂଖ୍ୟକ ଦ୍ୱାଦଶଦେବତା, ଶ୍ରୁତମଣ୍ଡଳୀ—ବେଦସମୂହ ।୬। ଭୂତସୁଖଳଯୁଗ—ଭୂତଯୁଗ ।୭। ଗ୍ରହସଂବର୍ତ୍ତି—ସଂବର୍ତ୍ତି ଆଦି ଗ୍ରହ ମେଘ, କୁଳଧରଣୀଧରେ—କୁଳପର୍ବତମାନେ, ଅଭ୍ରମୁରମଣ—ଐରାବତହସ୍ତୀ, ଅଶାକୁଞ୍ଜରେ—ଦିଗ୍‌ହସ୍ତୀମାନେ ।୮। ଇନ୍ଦ୍ରପ୍ରମୁଖ ଖଣ୍ଡମଣ୍ଡଳ—

ସ୍ଥାଣ । ଅଗମ୍ୟାଦ୍ୟ ଅରଣ୍ୟ ଶମ୍ଭୁଗଣ ହେ । ଅଯୋଧ୍ୟା ଆଦ୍ୟ ସପ୍ତପୁରୀ ସ୍ଥିତ । ଏକ ପ୍ରଦେଶେ ହୋଇଥିଲେ ଭରତ ହେ । ୯ । ଅଙ୍ଗ ବଙ୍ଗାଦ୍ୟ ଷଟ୍ ପଞ୍ଚାଶ ଦେଶ ! ହାଜର ଥିଲେ ଧର ନିର୍ଜର ବେଶ ହେ । ଯକ୍ଷ ଗନ୍ଧର୍ବ-କୁଳ ଗନ୍ଧର୍ବାନନେ । ଧୀରାଦ୍ୟ ଦେଶାଗୁଣଶାଳୀ ଟାଙ୍ଗୁନେ ହେ । ୧୦ । ମସ୍ତିଷ ଆଦ୍ୟ ଅଷ୍ଟ ଶରତ୍ ଭଣି । ଧର୍ମ ଶାନ୍ତସ୍ୱରୂପ ଥିଲେ ସେ ବସି ହେ । ବେଦସଂଖ୍ୟକ ସମ୍ପ୍ରଦାୟ ଅଗ୍ନ । ଷଟ୍ ପ୍ରମାଣ ବ୍ରତ ସନ୍ତତ ଶମ ହେ । ୧୧ । ଭ୍ରାନ୍ତି କାନ୍ତି କୀର୍ତ୍ତି ଲକ୍ଷ୍ମୀ କ୍ଷମା । ସମ୍ପତ୍ତି ଲଜ୍ଜା ଯେଣା ଶାନ୍ତି ଉପମା ହେ । ରମ୍ଭାଦ୍ୟ ଇନ୍ଦ୍ରାଗତ ପ୍ରିୟ ସୁକେଶୀ । କୁମ୍ଭାଦ୍ୟ ନାଦ୍ୟା ଯାଏ ଥିଲେ ବାଳସି ଯେ । ୧୨ । ସ୍ୟମନ୍ତ ମଣି ମହୌଷଧି ସୁଖେ । ଥିଲେ ଅଶ୍ୱିଣୀତନୁଭବଙ୍କ ପାଖେ ଯେ । ନନ୍ଦନବନୀ ଦୁଃଖଦନଲତା । ଏ ସମସ୍ତଙ୍କ ପରିଣାମ ଦେବତା ଯେ । ୧୩ । ଯହିଁ ସାକ୍ଷାତ ସ୍ୱର ଈଶ୍ୱର ବାକେ । କେତେ ଭଣିବା ସେହି ଥିଲେ ସମାକେ ଯେ । ଏକାକେ ମେରୁପାଦ ଭୂତମନ୍ଦିର । ଲବଣ୍ୟଧିକ ନାମ ଶେବର୍ଦ୍ଦ ବର ହେ ।୧୪। କେଳି-ମଞ୍ଜୁଳା ନାମ ମହାକାଶେ ! ଯେଣି ମୋହନା ନାମ ଶଫରୀ ହାତେ ଯେ । ପ୍ରବେଶ ହୋଇ ଦିବ୍ୟ ସଂସଦରେ । କମଠ ଶିରେ ଭର ଯୋଡ଼ିବା ବେଳେ ଯେ । ୧୫ । ଏକାବେଳକେ ସର୍ବ୍ୟ ନେତ୍ରମଣ୍ଡଳୀ । ତାଲ ସେ ସୁବଳାର ଉପରେ କେଳି ଯେ । ଶତମାନସେ ଏହି ଶାନ୍ତା ବହିଲ । ଏ ଶତକୋଟି ଅପ୍ସରା କେବା କୋହିଲ ଯେ ।୧୬। ସ୍ୟପତ ତେତେ ବଡ଼ ବାଦ୍ୟ-ସଜ୍ଜ । ମଦନେ କମ୍ପିଗଲ ଶୁଣି ତା ଶୋଭା ଯେ । ଗନ୍ଧର୍ବ ଭଳି ଗୁଣାଙ୍ଗୁଳି ସଂଯୋଗ । ତା ଗ୍ରାମ ଭଳି ମନୋରଞ୍ଜନା ଘ୍ରାଣ ଯେ । ୧୭ । ନସ୍ତୁନେ ଶୁଣି

ଇନ୍ଦ୍ରାଦି ନବଖଣ୍ଡ ମହୀମଣ୍ଡଳ । ୧୦ । ଗନ୍ଧର୍ବାନନେ—ଘୋଡ଼ାଙ୍କ ମୁହଁ ପରି ଯେଉଁ କିନ୍ନରମାନଙ୍କ ମୁହଁ, ଟାଙ୍ଗୁନେ—ଟାଙ୍ଗୁଣମାନେ । ୧୧ । ଅଷ୍ଟ ଶରତ୍—ଦୂର୍ ସୁବ୍ରତନ, ଶାନ୍ତସ୍ୱ—ଶାନ୍ତସ୍ୱ, ବେଦସଂଖ୍ୟକ—ଚାରିସଂଖ୍ୟକ, ଷଟ୍ ପ୍ରମାଣବ୍ରତ—କଳ୍ପାଷ୍ଟମୀ ପ୍ରଭୃତି ଷଡ଼ୁକସ୍ମୃତି, ସନ୍ତତ—ମୋକ୍ଷଦେବତା, ଶମ—ଶାନ୍ତଦେବତା । ମହାପତ୍ନୀଦିକଥାମାନେ ଭ୍ରାନ୍ତି ପ୍ରଭୃତିଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ଶୋଭା ପାଉଥିଲେ, ଇନ୍ଦ୍ରାଗତପ୍ରିୟ—ଇନ୍ଦ୍ରଙ୍କ ପ୍ରଣୟିନୀ, କୁମ୍ଭା—ଚାରିମାତ୍ରବା (ଏକଗୋଟି ଦେବତା)।୧୩। ସ୍ୟମନ୍ତ-ମଣି—ଚିନ୍ତାମଣି, ଅଶ୍ୱିଣୀତନୁଭବ—ଅଶ୍ୱିନୀକୁମାର, ପରିଣାମ ଦେବତା—ଇଷ୍ଟ-ଦେବତା ।୧୪। ମେରୁପାଦକୃତ ମନ୍ଦିର—ମେରୁପର୍ବତ ପାଦଦେଶରେ ଯେ ଘରକରି ରହିଥିଲା ।୧୫। ଶଫରୀ—ବୀଣା, ଦିବ୍ୟସଂସଦ—ସ୍ୱର୍ଗୀୟ ସଭା, କମଠ—ଦମ୍ଭ, ଯନ୍ତ୍ର ଓ ପଟୀ ।୧୬। ଗୁଣାଙ୍ଗୁଳିସଂଯୋଗ—ବୀଣାର ତାରରେ ଆଙ୍ଗୁଠି ଲଗାଇବା ।

ଛନ୍ଦ ଅପରିମିତ । ଶ୍ରବଣେ ଶୁଣି ସର୍ବୋତ୍ତର ସଙ୍ଗୀତ ହେ । ସଖୀ ଦାସୀଙ୍କ ହେଲ୍ଲପରି ଯା ଲେଖା । ଏସ ଦାନ୍ତ ବୋଲାଉଲେ ଗୀର୍ବାଣେ ଲେଖା ଯେ । ୧୮ । ଗୁଞ୍ଜାରପିଞ୍ଜ ବର୍ଣ୍ଣମୁଖ ରଜ୍ଜୁ । ତାମ୍ରଚୂଡ଼ଙ୍କ ଯଥା ଛପର ଖଣ୍ଡ ଯେ । ଯନ୍ତ୍ରୁଁ ଦୁହିଙ୍କ କାବକାନ୍ତ ବାଜିଲି । ନିର୍ଜ୍ଜରଙ୍କ ଚେଇଁଷ୍ଟେ ସ୍ମରିଲ ଯେ । ୧୯ । ନିର୍ବାଣୋଲ୍ଲତ ଚନ୍ଦ୍ର ହେବାରୁ ଶିଘ୍ର । ଗୀର୍ବାଣାବଳୀ ଚଉଦ୍ର ହେଲ୍ଲ ଏପରି ଯେ । ଭ୍ରମରେ ହେଲେ ଏଣ୍ଡା ସମରେ କେନ୍ଦ୍ର । ଅମରେ ଅଟେ ଦାଶିଗର୍ଲ୍ଲିତ ନାହିଁ ଯେ । ୨୦ । ଭ୍ରମରୀ ଭ୍ରୁକ୍ଷ କେଶ ଠାରୁ ଲାଗେଣି । ତମସ୍ଵନସ୍ଵନାରୁ ତାହାର ଦୋଷୀ ଯେ । ଅମରୀ ବାଘୁବଲେ ନ ମଲ୍ଲ ଅଟେ । କାହିଁକି ଧରିଥାଏ ଦେହକୁ ଦାଟେ ଯେ । ୨୧ । ତପନାନ୍ତରେ ସ୍ଫୁଟେ ଶୁଳ ମାନସେ । ସନ୍ଦର୍ଭ ଦାମ୍ପତ୍ୟ ବାସାର ପାଣେ ଯେ । କହିଲେ ତ୍ରିମ୍ବ ରୂପ ଗୁଣ ବାସୁର । ପ୍ରସନ୍ନ ହେଲେ ସର୍ବ ନିଦବାସ୍ତୁସ୍ଵ ଯେ । ୨୨ । ଏ ବେଳେ ଅମ୍ଭ ଭ୍ରୁଲେ ହେବ ଦେବତା । ଆଜ୍ଞା ମାଟିବା ଏବେ ଦେବେ ଦେବତା ଯେ । ଦୁହେଁ ଦୁହିଙ୍କ ଦେହ ଲାବଣ୍ୟଁ ଲୁବ । ଦେବଙ୍କୁ କାନ୍ତି କାନ୍ତି ଦେବାକି ଦେବ ହେ । ୨୩ । ସୁରଙ୍କ ରୂପରଙ୍କ ଭାରତୀ ଶୁଣି । ସରୂପ ସ୍ଵରୂପାତ ହେଲ୍ଲ କି ମଣି ହେ । ବାସ୍ତ ହୋଇ କର ଯୋଡ଼ି କହିଲେ । ଜଗତ ପ୍ରଭାବେ ତ ଅଜ୍ଞା ନୋହୁଲେ । ୨୪ । ନିର୍ଦ୍ଦୋଷ ରମ୍ୟରୂପ ଗୁଣପଙ୍କ୍ତି । ବନ୍ଦିର୍ବମାନଙ୍କର ସ୍ଥଳ ସଙ୍ଗାଳି ଯେ । କାଳର ଅର୍ଦ୍ଧୁଁ ପ୍ରାଣ ସମର୍ପଣକୁ । ତେ ଦେବ ସତ୍ୟଧର୍ମ ଗୁଣ କଣ୍ଠକୁ ହେ । ୨୫ । ପରସତ୍ତ୍ୱତେ ବର୍ଣ୍ଣିବାର ଲକ୍ଷଣ । ନୃପଙ୍କ ତ୍ରୁମ୍ଭପଣ ପ୍ରଭୁ ଲକ୍ଷଣ ଯେ । ଦେବ ଯାହାକୁ ନାକ ନେଇ ତାହାର । ଏ ସ୍ୱକ ଚତୁର୍ଦ୍ଦଶ ଲୋକୁଁ ବାହାର ହେ । ୨୬ । କର ଏ କରକଶ ଗିର ଶ୍ରବଣ । କୁପିତ ହୋଇ ନାକନିବାସିଗଣ ଯେ । ଗାଲୁନ ସୁବା ସୁବତୀଙ୍କ ଉପରେ । ପ୍ରହାର ଗଲେ ଶାପୁଣାପ ହେପରେ ଯେ । ୨୭ । କାଶୀ ରଥାଙ୍ଗ ସୁବା ସୁବତୀ ପର । ବାଲ୍ମିଲ ନୂଆ କାଟେ ଷ୍ଟାଣ୍ଡ ଏ ଶିଘ୍ର ଯେ । ତହୁଁ ଜଦାତ ହେଲ୍ଲ ପ୍ରଳସ୍ତ ଭସ୍ମ । ହଂମିଳ ଭୟ ଜମେତର ସ୍ଥୂଦାସ୍ତ ଯେ । ୨୮ । ଶୋକାବାବଣ

---

୧୮ । ସର୍ବୋତ୍ତର—ଉତ୍କୃଷ୍ଟ, ଲେଖା—ଚିହ୍ନ, ଦେବତା; ଗୀର୍ବାଣ—ଦେବତା ।
୧୯ । ଗୁଞ୍ଜାରପିଞ୍ଜ—ସ୍ଫୁଟିମାତଲ୍ଲ, ବର୍ଣ୍ଣମୁଖ—ସମଗ୍ର ବରଣ, ତାମ୍ରଚୂଡ଼ଙ୍କର—ନକ୍ଷତ୍ରମାନଙ୍କର ଶୋଭା, ଛପର—ଲୁଚାଏ, କାବକାନ୍ତ—(ଶବ୍ଦର) ତେଜର ଶୋଭା । ୨୦ । ନିର୍ବାଣୋଲ୍ଲତ—ନିଆଁ ନିଭି ଯାଇଥିବା ଅଙ୍ଗାର ପରି ।
୨୪ । ସରୂପ ସ୍ଵରୂପାତ—ପ୍ରକୃତ ବଜ୍ରପାତ । ୨୫ । ଗୁଣପଙ୍କ୍ତି—ଗୁଣସମୂହ ।

ବୋଲି କଲେ ଏ ସ୍ତୁତି । ନମୋ ନମସ୍ତେ ସୁଧାଶନସନ୍ତ୍ରସ୍ତ ହେ । ନମସ୍ତେ ନାକଲୋକନିବାସୀବାର । ଜଗତ ନୋହେ ଧାନ ବିନାଶିବାର ହେ ।୨୯। ପୀୟୂଷ ଅମ୍ଭୋଦକୁ ଦମ୍ଭୋଳି ତୁମ୍ଭେ । ସମ୍ଭାଳିଲେ କି ଏବେ ସ୍ତମ୍ଭିବ ସୃଷ୍ଟି ହେ । ଉପଜପଠାରେ ହେଲେ ଉପଜପ୍ତ । ଶରଣଠାରୁ ହେଲେ ମରଣ ଭୀତ ହେ ।୩୦। ପଣା ତୁଅଇ କଣା ସର୍ବ ବଦନେ । ବନ୍ଦାରୁବାଚାଳନ ନାହିଁ ଭୁବନେ ହେ । ତୁମ୍ଭଙ୍କ ଭଜ ସର୍ବ ଭଲ କି ଲଭେ । ତପସ୍ୱୀ ପାଇ ବ୍ରହ୍ମପଦ କି ଲଭେ ହେ ।୩୧। ପ୍ରପନ୍ନଜନାଶପରିପୂର୍ଣ୍ଣ ଲକ୍ଷଣେ । ରକ୍ଷଣ କର ରକ୍ଷା ସୁକୃତସଞ୍ଚୟେ ହେ । ଯେଣୁ ଇତ୍ୟାଦି ସ୍ତବ ଶ୍ରବଣପୁଟେ । ଦେବେ ବାନ୍ଧିଲେ ତୁଷା ହୃଦସମ୍ପୁଟେ ଯେ ।୩୨। ତତ୍ତ୍ୱ ଅଙ୍କୁରେ ଯଥା ସୁଧା ସେଚନ । ଶୁଣିଲେ ତଥା ଏହି ମୃଦୁ ବଚନ ଯେ । ବୃଥା ବୁଝିଲ କଥା ନିଦାଶଙ୍କର । ତଥାପି ହେଲ ବ୍ୟଥାକର ଏ ଗିର ଯେ ।୩୩। ଦେବାଙ୍କୁ ଏହି ରୂପ ଗୁଣ କହିବ । ଏ ଦେହେ ଅତି ତୁମ୍ଭ ସଙ୍ଗ ନୋହିବ ଯେ । ଏହି ନିକଟେ ଲବ୍ଧ ହେବ ପଞ୍ଚତା । ତୁ ହେବୁ ଦ୍ରୁମ, ଲତା ହେବ ବନିତା ଯେ ।୩୪। ତୋ ସଖୀତାରେ ହେବୁ ତୁ ଚୂତତରୁ । ଶୈଳାଗ୍ରେ ଦ୍ରାକ୍ଷାଲତା ହେବ ରମ୍ଭୋରୁ ଯେ । ଫଳେ ଋଷିଙ୍କ ଶିଶିରିଲ ସିଦ୍ଧାଙ୍କୁ । ତୋଷିବ ଉଲୁ-କନ୍ନ ତରଷିବାକୁ ଯେ ।୩୫। ନୃତ୍ୟେ ହେବ ରବିଭବ ବାହୁଜକୁଳେ । କନକଗିରିନନ୍ଦିନୀ ଉପତ୍ୟକାରେ ଯେ । ବଦାନ୍ୟ ବିଶାରଦ ଶୁର ସୁନ୍ଦର । ହୋଇ ହୋଇବୁ ମହାଗିରିଭୂମୀର ଯେ ।୩୬। ସରୋଜସମ୍ଭବ କ୍ଷତ୍ର-ବଂଶରେ । ଛିଦ୍ରସାମନ୍ତଚନ୍ଦ୍ରଭବା ଅଂଶରେ ଯେ । ଏଥି ଅଧିକ ଶୋଭା ଗୁଣକୁ ଧର । ତୋ ସ୍ତ୍ରୀ ହେବ ରାଜବଂଶୀକୁମାରୀ ଯେ ।୩୭। ସେହି ଦେହରେ ପୁଣି ଦାମ୍ପତ୍ୟସୁଖ । ପାଇବ ଯଥା ରତିପୁଷ୍ପଶର ଯେ ।

---

୨୮ । ନଗାରିଥାନ ସୁରାସୁରବତୀ ପଦ—ସ୍ୱର୍ଗରେ ପରସ୍ପର ରକ୍ଷିତ ରହୁଥିବା ଦେବ-ବାଦ ଗମନ ପଦ, ଅଳମ୍ବ—ମରଣ ।୨୯। ସୁଧାଶନସନ୍ତ୍ରସ୍ତ—ଅମୃତଭୋଜନକାରୀ ଦେବବୃନ୍ଦ, ନାକଲୋକନିବାସୀବାର—ସ୍ୱର୍ଗଲୋକବାସୀଗଣ ।୩୦। ପୀୟୂଷ-ଅମ୍ଭୋଦକୁ—ଅମୃତପୂର୍ଣ୍ଣମେଘକୁ, ଦମ୍ଭୋଳି—ବଜ୍ର, ସ୍ତମ୍ଭିବ—ସ୍ଥିରହେବ, ରହିବ; ଉପଜପ୍ତ—ସଂପର୍କ ବ୍ୟବହାର ।୩୧। ପଣା—ବ୍ୟବସାୟୀ, ବନ୍ଦାରୁ—ବନ୍ଦୀ, ଭଟ (ଗନ୍ଧର୍ବମାନେ ଦେବତାଙ୍କର ସ୍ତୁତିପାଠ କରନ୍ତି) ।୩୨। ହୃଦସମ୍ପୁଟେ—ହୃଦୟରୂପ ଫରୁଆରେ ।୩୪। ପଞ୍ଚତା ଲବ୍ଧ ହେବ—ପଞ୍ଚତ୍ୱ ପ୍ରାପ୍ତ ହେବ ଅର୍ଥାତ୍ ମରିବ ।୩୬। ରବିଭବ ବାହୁଜ—ସୂର୍ଯ୍ୟବଂଶୀୟ କ୍ଷତ୍ରିୟ, ବଦାନ୍ୟ—ଦାତା, ବିଶାରଦ—ପଣ୍ଡିତ ।୩୭। ସରୋଜସମ୍ଭବ କ୍ଷତ୍ରବଂଶରେ—ପଦ୍ମନାଭ କ୍ଷତ୍ରିୟକୁଳରେ,

ଏ ଅଙ୍ଗ ଅନ୍ତେ ଉର୍ଦ୍ଧ୍ୱେ, ଧ୍ୱଜନ୍ତେ ବୃଷ୍ଟି । ହୋଇଲା କଳ୍ପତରୁ କୁସୁମବୃଷ୍ଟି ଯେ । ୩୮ । ସପକ୍ଷ ଯାନଯୂଥ ଢାଳିବ ହେଲା । ବହୁ ଦୁନ୍ଦୁଭି ଧ୍ୱନି ପ୍ରଦୋଷେ ହେଲା ଯେ । ବାତାମ୍ବୁପର୍ଣ୍ଣାଶନ ତପ ଆଚରି । ମୁନିମଣ୍ଡଳୀପାଦେ ସେବନ କରି ଯେ । ୩୯ । ଲବଣାମ୍ବୁଧିକି ଭଲା ବାସ ଯେ କଲେ । ରହିଲ ଗ୍ରାମା ଜନାଧାଶ ସେବନେ ଯେ । ତାହା ଲବଣାମ୍ବୁଧି ଗୁଣ ବଢ଼ାଉ । ଅହ୍ଲାଦରେ ନିଜ ପୁଣ୍ୟକୁ ପଢ଼ ଯେ । ୪୦ । ପରମ ସ୍ନେହେ ଭଲ ଘରପାଳନ । ଧାର୍ମିକ ସଜ୍ଜନ ହେବ କି ଅନ ଯେ । ଧନେ ନାରଦ ବ୍ରହ୍ମାନନ୍ଦ ଅମଳେ । ମଣ୍ଡି ଅମ୍ବରୋଦରେ ବାହୁଥିଲେ ଯେ । ୪୧ । ମହତୀ ଦାଣ୍ଡ ଭୂଷା କୁସୁମ-ମାଳ । ଉବନ ପବନକୁ ହୋଇ ଅଦୋଳ ଯେ । ପୁନ୍ନାଗ ମଲ୍ଲୀ ଫୁଲ କୁସୁମ ହୁଣ୍ଡି । ତପନେ ଗଲେ ଫୁଲ ଦାଗକୁ ଜିଣ୍ଡି ଯେ । ୪୨ । ଗନ୍ଧର୍ବେ ପଞ୍ଚ ଯେ ପୁନ୍ନାଗ କୁସୁମ । ଭଲ ତାହାକୁ ପିକବାଲ୍ଲବ ଦ୍ରୁମ ଯେ । ଚେଲମଞ୍ଜୁଳା ହରେ ଧାଳକ ମଲ୍ଲୀ । ହେଲ ସେ ଭଲାଟେ ମୃଦ୍ୱୀକା ବଲ୍ଲୀ ଯେ । ୪୩ । ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ହେଲା ଖର ପ୍ରତ୍ୟୂହବୃନ୍ଦ । ଶାପାନୁକର୍ମ ନାମ ଦ୍ୱିତୀୟ ଛାନ୍ଦ ଏହ । କୁଣ୍ଡାଟେଣ୍ଡ ସର୍ବଜନ ଶ୍ରବଣୋତ୍ସବ । ଭଙ୍ଗକ ମହାବିଜୟଘୋଷ ବାଜବ ଏହ । ଯେ ବନବାସୀ ହୋଇ ଅବନୀପ୍ରିୟ । ଅସିତାମ୍ବୁଜଦ୍ୟୁତି ସୀତା-ପ୍ରଣୟ ଯେ । ସେ ରାମ ରମଣୀୟ ପଦାସାରସ । ବନ୍ଦଇ ରାମଚନ୍ଦ୍ର ଦେବ ନରେଶ ଯେ । ୪୫ ।

ଶିବସୀମନ୍ତିନୀଭବା ଅଂଶରେ—ପାର୍ବତୀଙ୍କ ଅଂଶରେ । ୩୮ । ଫୁଲବର୍ଷିଣ—ବର୍ଷ । ୩୯ । ସପକ୍ଷ ଯାନଯୂଥ—ପକ୍ଷ ଲାଗିଥିବା ଗୁଡ଼ିଏ ବିମାନ, ବାତାମ୍ବୁ—ପର୍ଣ୍ଣାଶନତପ—ଯେଉଁ ତପସ୍ୟାରେ କେବଳ ବାୟୁ, ଜଳ, ପତ୍ର ମାତ୍ର ଭକ୍ଷଣ କରାଯାଏ । ୪୦ । ବ୍ରହ୍ମାନନ୍ଦ ଅମଳେ—ପରବ୍ରହ୍ମ ଚିନ୍ତାରୂପ ଆନନ୍ଦରେ ତା କଣାରେ ଉନ୍ମତ୍ତ ହୋଇ, ଅମ୍ବରୋଦରେ—ଆକାଶ ମଧ୍ୟରେ । ୪୨ । ମହତୀ—ନାରଦଙ୍କ ବୀଣା, ଉବନ—ବେଗବାନ୍ । ୪୩ । ପିକବାଲ୍ଲବଦ୍ରୁମ—ଆମ୍ବଗଛ, ମୃଦ୍ୱୀକାବଲ୍ଲୀ—ଦ୍ରାକ୍ଷାଲତା । ୪୪ । ପ୍ରତ୍ୟୂହବୃନ୍ଦ—ବାଧା ଦୂରଗୋଟି, ମହାଜଙ୍ଗ-ଘୋଷ—ରଣବାଦ୍ୟର ନାମ । ୪୫ । ଅବନୀପ୍ରିୟ—ପୃଥିବୀପତି. ଅସିତାମ୍ବୁଜଦ୍ୟୁତି—ନୀଳପଦ୍ମପରି କାନ୍ତି ଯାହାଙ୍କର (ରାମଚନ୍ଦ୍ରଙ୍କ ବିଶେଷଣ), ସୀତାପ୍ରଣୟ—ସୀତାପତି ।

ତୃତୀୟ ଛାନ୍ଦ

ରାଗ—କୃଷ୍ଣକଳା

(ମହାରାଜଘୋଷ ରାଜଧାନୀର ବର୍ଣ୍ଣନା)

ଶୁଣ ଗୁଣନିକୁରମ୍ବ ନିପୁଣ ନାଗରେ । ମଳୟ ଉତ୍ତର ମେରୁ ଦକ୍ଷିଣ ଭାଗରେ । ଅଛି ଅଭିରାମ କାମରୂପ ନାମ ଦେଶ । ତହିଁ ରାଜେ ରାଜଧାନୀ ମହାରାଜଘୋଷ ହେ ।୧। ଯା ପରିଖା ପରି ଖାତ ନୋହେ ମହାର୍ଣ୍ଣବ । ନିକୂଟକୂଟକୁ ବଳି କରେ ନେତ୍ରୋତ୍ସବ ଯେ । ସ୍ୱର୍ଗୀୟ ମାର୍ଗସଂସର୍ଗୀ ମହୋନ୍ନତ ଦୁର୍ଗ । ଶୁଦ୍ଧକଳଧରଚୁମ୍ବି ଶୃଙ୍ଗ ଯେ ଉତ୍ସର୍ଗ ଯେ ।୨। ବଣ୍ଡିରନ୍ଧ୍ରେ ମଣ୍ଡା ହୋଇବାରୁ ଗୃହଯାତେ । ଗର୍ବମାର୍ଗଣଭଞ୍ଜ ଗିରି ପରି ଦିଶେ ଯେ । ଅଶେଷ ସୁବର୍ଣ୍ଣମାନେ ହେବାରୁ ବରଣ । ଯାଗଶାଳା ପରି ସେ ନଗରୀ ଆବରଣ ଯେ ।୩। ଅନେକ ସହସ୍ରନେତ୍ର ମଣ୍ଡିତ ହେବାରୁ । ଅତଏବ ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ ତ୍ରିପିଷ୍ଟପଠାରୁ । ଅସଂଖ୍ୟ ନର ବାହନେ ସଞ୍ଚରିବା ଯୋଗୁ । ଅଳକାକୁ ହସୁଛି ସେ ମହାରାଜଧାନୀ ଯେ ।୪। ଅମିତ ହିରଣ୍ୟ ଗର୍ଭଗୃହ ସମ୍ପର୍କରୁ । ସେ ନଗରୀ ତପସ୍ୱୀ ଚରଣ୍ଡିବେଦରୁ । ବହୁ କୁଣ୍ଡଳୀନ ସ୍ନେହପାଣି ସେ କଟକ । ଏଣୁ କଣ୍ଠ ହୋଏ ତହିଁ ଜଣା ନାଗଲୋକ ଯେ ।୫। ଶଙ୍ଖାବଳୀ ଅଛି ଶିଖ ସେ ମଧ୍ୟ ସୁନ୍ଦରୀମା । ପଦ୍ମାବଳୀ

ଦୁରୂହ ଶବ୍ଦ

୧ । ନିକୁରମ୍ବ—ସମୂହ । ୨ । ପରିଖା—ଗଡ଼ଖାଇ, ଖାତ—ଗହ୍ୱର (ଖୋଳା ଯାଇଥିବା), ନିକୂଟକୂଟ—ଉଚ୍ଚାଗ୍ରିତ ତ୍ରିକୂଟ ପର୍ବତର ଶିଖର, ସ୍ୱର୍ଗୀୟମାର୍ଗସଂସର୍ଗୀ—ଆକାଶସ୍ପର୍ଶୀ, ଶୁଦ୍ଧକଳଧରଚୁମ୍ବୀ—ଅତି ଉଚ୍ଚରେ ଥିବା ମେଘକୁ ସ୍ପର୍ଶ କରୁଥିବା, ଉତ୍ସର୍ଗ—ଉଚ୍ଚତା । ୩। ବଣ୍ଡିରନ୍ଧ୍ରେ—ପ୍ରାଚୀର ଗାତରେ ଖୋଳା ଯାଇଥିବା ଗର୍ତ୍ତରେ, ମଣ୍ଡା—ଭୂଷିତ, ଗର୍ବମାର୍ଗଣଭଞ୍ଜ ଗିରି—ପରଶୁରାମଙ୍କ ଶରରେ ଛିଦ୍ର ହୋଇଥିବା କ୍ରୌଞ୍ଚ ନାମକ ପର୍ବତ । (ଶ୍ଲେଷାଳଙ୍କାର) ବରଣ—ପ୍ରାଚୀର, ଅନ୍ୟ ପକ୍ଷରେ ନିଯୁକ୍ତକରଣ, ସୁବର୍ଣ୍ଣ—ସୁନା, (ଅନ୍ୟପକ୍ଷରେ) ବ୍ରାହ୍ମଣ । ୪ । ଅନେକ ସହସ୍ର ନେତ୍ର—ବହୁସଂଖ୍ୟକ ପତାକା (ଅନ୍ୟପକ୍ଷରେ) ଅନେକ ଇନ୍ଦ୍ର, ତ୍ରିପିଷ୍ଟପ—ସ୍ୱର୍ଗ, ବାହାନେ—ଶୁଅଶ୍ୱଯୁକ୍ତ ଯାନରେ, ନରବାହନ—କୁବେର, ଅଳକା—କୁବେରପୁରୀ । ୫ । ହିରଣ୍ୟଗର୍ଭଗୃହ—ସୁବର୍ଣ୍ଣ ସୁନ୍ଦର ଘର, ହିରଣ୍ୟଗର୍ଭ—ବ୍ରହ୍ମା, ଚରଣ୍ଡିବେଦ—ବ୍ରହ୍ମବେଦ, ତପସ୍ୱୀ—ଅତି ଉତ୍ତପ୍ତ, କୁଣ୍ଡଳୀନ—

ଅଛି କି ସେ ବେଣୀବନ୍ଧା ବାମା । ଗୁଣବତୀ ହେବାରୁ ପ୍ରଶାନ୍ତ ସେ କି ସ୍ରଜ ।
ମହା ସେନାଦରବତୀଙ୍କ ଦେବ ପଙ୍କ୍ତି ଯେ । ୬ । ଅନୁସର ଅଛି ଯାହା
ସୁମଧୁର ଧ୍ୱନି । କବୀନ୍ଦ୍ର ଭାରତୀ କି ସେ କୋଟେ ଶୁଭଧାମୀ । ଦେଖା
ଯେଣି ସୁବୃତ୍ତ ରମଣୀଗଣଯୁକ୍ତ । ଭାଗ୍ୟବନ୍ତ ଗୃହପର ତୁଅଇ ପ୍ରଶାନ୍ତ । ୭ ।
ଭାସ୍ୱଦଂଶୁ କାନ୍ତ ହୋଇଅଛି ବିଲକଦେଶେ । ମହାପୁଣ୍ୟ, କଳିତକ ବର୍ତ୍ମ ପଦ୍ମା
କି ସେ । ବନ୍ଧୁରଥ ଅଗ୍ରହାରଯୁକ୍ତରେ ଶୋଭିତେ । କବାଧରି ପୟୋଧର
ବିବାଦକୁ ସାଜେ ଯେ । ୮ । ବିବିଧ ସୁମନ୍ତ୍ରେ ଚଳିବାରୁ ଅଧିକାର ।
ଅଯୋଧ୍ୟା ନଗରୀ କି ସେ କଲୁଷ୍ଟି ଧିକ୍କାର । ସମସ୍ତ ଅର୍ଥଦାୟିନୀ ଧବଳିତ
ପଦ । ସମାନ ହୃଦୟା କି ସେ ଅନୁକୂଳା ନାରୀ ଯେ । ୯ । ଗାଢ଼ମତି
ସେ ଅଗାଢ଼ମତୀ ବଳ ଶୁଦ୍ଧ । ଅବାଦିନୀ ହେଲେ ହେଲେ ସବାଧିନୀ
ସେହି । ଅଗତସ୍ୱୋଦିତା ପୁଣି ସେ ନାଗଶୋଭିତା । ଶଙ୍କରଃ ପୂର୍ଣ୍ଣ ହୋଇ
ନଗରୀ ବଶିତା । ୧୦ । ଲୁପସ୍ୱୀଗ ନାହିଁ ଶତ ହେବାରୁ ମାର୍ଜିତ । ପୁଣି
ଲୁପସ୍ୱୀଗଣରୁ ସେ ହୋଇଛି ଶମିତ । ମଧ୍ୟେ ମଧ୍ୟେ ଶଲ୍ଲୁଷିତ ବୃନ୍ଦ
ପରଦାରେ । କାହାର ମାନସ ହେଉ ନାହିଁ ପରଦାରେ । ୧୧ ।

କୁଣ୍ଡଳିନୀଥିବା, (ଅନ୍ୟପକ୍ଷରେ) — କୁଣ୍ଡଳୀ ବା ସର୍ପ । ୬ । ଶତାବଳୀ — ଶତସଂଖ୍ୟକ ଓ ଶତାନନ୍ଦସମ୍ପନ୍ନ, ମଧୁମୂର୍ତ୍ତିମା — ଚୈତ୍ରମୂର୍ତ୍ତିମା, ପତ୍ରାବଳୀ — ନାନାପ୍ରକାର ବୃକ୍ଷର ପତ୍ର ଓ ସ୍ତନକପୋଳ ପ୍ରଭୃତିରେ ଲଗାଇଥିବା ଚିତ୍ରରଚନା, ଗୁଣବତୀ — ଗୁଣସୂତ୍ର ଓ ସୂତାରେ ଗୁନ୍ଥା ହୋଇଥିବା, ସ୍ରଜ — ଫୁଲମାଳ, ମହାସେନାଦର-ବତୀ — ବହୁ ସୈନ୍ୟଙ୍କ ଯେ ଆଦରରେ କରିଅଛି ଓ ମହାସେନ ଅର୍ଥାତ୍ କାର୍ତ୍ତି-କେୟଙ୍କୁ ଆଦର କରୁଥିବା, ଦେବପଙ୍କ୍ତି — ଦେବସେନା । ୭ । ସୁମଧୁର ଧ୍ୱନି — (ସେ ନଗରରେ) ସର୍ବଦା ହେଉଥିବା ସୁନ୍ଦର ଶବ୍ଦ, କବୀନ୍ଦ୍ର ଭାରତୀ — ବାଲ୍ମୀକିଙ୍କ କଥା ବା ରଚନା । ସୁବୃତ୍ତରମଣୀଗଣ ସ୍ତୁତ — ସୁନ୍ଦର ସ୍ୱଭାବଯୁକ୍ତ ନାରୀରେ ପରିପୂର୍ଣ୍ଣ, (ଅନ୍ୟପକ୍ଷରେ) ସୁବୃତ୍ତ (ସୁନ୍ଦର ବୃତ୍ତଯୁକ୍ତା) ରମଣୀଗଣ (ସ୍ତ୍ରୀସମୂହଙ୍କ) ଦ୍ୱାରା ପୂର୍ଣ୍ଣ । ୮ । ଭାସ୍ୱଦଂଶୁକାନ୍ତ — ଶୁକ୍ଳକିରଣମୟ (ସ୍ୱର୍ଗ ଗଙ୍ଗା ପକ୍ଷରେ) ଧଳା କିରଣବୋଳା । ମହାପୁଣ୍ୟକଳିତକ ବର୍ତ୍ମ ପଦ୍ମା କି ସେ — ମହାପୁଣ୍ୟଧାମ ହେବାରେ ପ୍ରକୃତରେ ସେ ବର୍ତ୍ମ ପଦ୍ମା ଅର୍ଥାତ୍ ଗଙ୍ଗା (ଅପହ୍ନୁତି ଅଳଙ୍କାର), ଅଗ୍ରହାର ଯୁକ୍ତ — ବ୍ରାହ୍ମଣଙ୍କ ଶାସନସମୂହ ଏବଂ ଅଗରେ ପଡ଼ିଥିବା ହାର, ପୟୋଧର — କୁଚ । ୯ । ସୁମନ୍ତ୍ରେ — ଉତ୍ତମ ମନ୍ତ୍ରଣାଦ୍ୱାରା, ସୁମନ୍ତ୍ର — ଦଶରଥଙ୍କ ସାରଥି ମନ୍ତ୍ରୀ, ଅର୍ଥଦାୟିନୀ — ଧନଦାତ୍ରୀ ଓ ଚତୁର୍ବର୍ଗଦାୟିନୀ, ସମାନ ହୃଦୟା — ନାନାବିଧ ବିଷୟରେ ଶୋଭମାନା ଓ ବିଶେଷରୂପେ ମାନବତୀ । ୧୦ । ଗାଢ଼ମତୀ — ନିତ୍ୟସୁପରାୟଣା, ଅଗାଢ଼ମତୀ — ଶସ୍ୟହୀନାଶୟ, ଉପରିସ୍ଥ ଶୂନ୍ୟ, ଶୁଦ୍ଧ — ଶୁଦ୍ଧାତ୍ମା, ଅବାଦିନୀ —

ଅନବରତରେ ନବରତ ମହୋତ୍ସବ । ଉଚ୍ଛଳେ ମଙ୍ଗଳଗୀତ ହୁଳହୁଳି ରବ ଯେ । ଅନଙ୍ଗବାଳାସ୍ଥଳୀ ପରି ରସୋତ୍ତର । ଶ୍ରେଣୀ ଶତ ଶତ ଶତାଙ୍ଗରେ ମନୋହର ଯେ । ୧୨ । ମରକତ ମାଣିକ୍ୟ ସ୍ଫଟିକ ହାର୍ମ୍ୟମୟ । ହୋଇ ସ୍ଥିତ ଗୃହାଙ୍ଗଣେ କେଳି ଜଳାଶୟ । ଯେଣୁ ସର୍ବରତ୍ନ ମଳୟଜ ପବନକୁ । ସେବାରନ୍ତି ସ୍ତବ୍ଧବାଟୀ ପୁଷ୍ପୋପବନକୁ । ୧୩ । ନ ଥିବାରେ କେଳିଗୃହ ମଣ୍ଡପ ଛଗଣ । ନାହିଁ ତହିଁ ମହାଜନମାନଙ୍କ ବସତ । ଭୂଭୁବନ ଇନ୍ଦ୍ରନୀଳ ବଇଦୂର୍ଯ୍ୟମୟ । ହେବାରୁ ସେ ପୁରେ ଅଛି କୁଟ୍ଟିମନଳସ୍ତୁ । ୧୪ । ଖମଣ୍ଡଳେ ଚେଁଳିକା ଯା ତହୁଁ ନାନାସ୍ତ୍ର । ଘନେ ହୋଇଛନ୍ତି କାମରୂପୀ ସେହୁ ଦନ୍ତ । ହାଟର ସ୍ଥଳରେ ଯହିଁ ହୀରାର ବସ୍ତୁଛ । ହୀରାର ନିର୍ଦ୍ଦେଶ ତହିଁ ଉଦାରେ ମିଳୁଛ । ୧୫ । ଗଜଘଣ୍ଟା ଘଣ୍ଟା-ନାଦ ବୃଂହିତରେ ମିଶା । ହରିହୟହୟାନ୍ୱୟ ହୟବର ହ୍ରେଷା । ଚନ୍ଦ୍ରସୂର୍ଯ୍ୟ ଚିହ୍ନ ଶୁଭ୍ର ଚପଳ ମର୍ମର । ଭର କର୍ଣ୍ଣତାଳ ଧ୍ୱନି ଘରଟ୍ଟଘର୍ଘର ଯେ । ୧୬ । ଭସ୍ତ୍ର ପଟଳୀର ପଟୁତର ଗରଜନ । ଆଳାପ ଅଭ୍ୟାସିବାରେ ସେ ନଗରଜନ । ବୀଣା ରବା ବେହେଲା ପିଚାବାଦ୍ୟ ଏମିତ । କେତେ କେତେ ସ୍ଥାନେ ବାରବାଳାମିଶା ନୃତ୍ୟ । ୧୭ । କେତେ ପ୍ରଦେଶରେ ରସୋତ୍ତର ବାତ୍ୟାଳାପ । ଶୁଦ୍ଧ ଚଉପଦୀ ଛନ୍ଦ ପଦ୍ମଳୀ କଳାପ । କେଦାନ୍ତ

—ଅବାଧ ଅର୍ଥାତ୍ ନିଜମାନଙ୍କୁ ରକ୍ଷା କରେ ଯେ, ସବାଦନା—ସର୍ବଦା ଯେଉଁଠାରେ ବାଦ୍ୟ ବାଜୁଥାଏ । ଅଗରସ୍ତୋଣତା—ନାନାବୃକ୍ଷପୂର୍ଣ୍ଣା, ନାଗରେଶତା—ଋଷିବର୍ଣ୍ଣସ୍ଥାନ, ଗଜଘଣ୍ଟା—ହାତୀସବୁ, ନଗରାରଚିତା—ଯାଦବମୂର୍ତ୍ତିଶୋଭିତ । ୧୧ । କୁଟବୃତ—ଧୂଳି, ମାର୍ଜିତ—ପରିଷ୍କୃତ, କୁଟବୃତ—ସ୍ୱଜାତି ସ୍ନେହ ବା ଅନୁରାଗ । ଶଙ୍କ ପଦଦାରେ—ଶଙ୍କିତ ଯବନିକାରେ, ପରଦାରେ—ପରସ୍ତ୍ରୀଠାରେ । ୧୨ । ଅନବରତ—ସର୍ବଦା, ନବରତ ମହୋତ୍ସବ—ନୂତନ ରତ ମହୋତ୍ସବ, ରସୋତ୍ତର—ଶୃଙ୍ଗାରରସ ଉପର ଯୋଗ୍ୟ, ଶତାଙ୍ଗ—ରଥ । ୧୩ । କେଳିଜଳାଶୟ—କ୍ରୀଡ଼ା ପୁଷ୍କରିଣୀ, ହାର୍ମ୍ୟମୟ—ପାଷାଣ ସ୍ତମ୍ଭ, ଗୃହବାଟିକା । ୧୪ । ଛଗଣ—ବଡ଼ହୋଟା,। ଅଭ୍ରକୁଟ୍ଟିମନଳସ୍ତୁ—ସମୁଚ୍ଚ ଅଟ୍ଟାଳିକା । ୧୫ । ଖମଣ୍ଡଳ—ଆକାଶଦେଶ, ନାନାସ୍ତ୍ର—ନାନାବଧକରଣ, ଘନେ—ମେଘମାନେ, କାମରୂପୀ—ନିଜଇଚ୍ଛାରେ ବହୁଳ ରୂପଧାରଣକାରୀ । ୧୬ । ଗଜଘଣ୍ଟା—ହସ୍ତିସମୂହ, ବୃଂହିତ—ହାତୀର ରବ, ହରିହୟହୟାନ୍ୱୟ—ଇନ୍ଦ୍ରଙ୍କ ଉଚ୍ଚୈଃଶ୍ରବା ଅଶ୍ୱବଂଶୀୟ, ହୟବର—ଅଶ୍ୱମାନେ, ହ୍ରେଷା—ଘୋଡ଼ାର ଧ୍ୱନି, ଚପଳ—ପତାକା, ଘରଟ୍ଟଘର୍ଘର—

ମୀମାଂସା ତର୍କବ୍ୟାକରଣ ନ୍ୟାୟ । ସିଦ୍ଧାନ୍ତ କରନ୍ତି ଶୁଣ୍ଡିସାଗ୍ନି ସମବାୟ ।୧୮।
ନାଗ ମଣ୍ଡି ପଣ୍ଡପାଶ ଦ୍ୱିଜାତ ଭାରତୀ । ବେଣ୍ଟି ବେଣ୍ଟି ପ୍ଲୁତେ ଗୀତ
ବେଢ଼ିକରନ୍ତି ଶ୍ରୁତ । ଚାରୁଁ ଟେଙ୍କନା ରବେ ହୋଇଛନ୍ତି ସମ୍ମତ । ରମଣୀଗଣ
ବାଜେଣୀ ଭୂଷଣସିଞ୍ଜିତ । ୧୯ । ସମସ୍ତ ପ୍ରାସାଦେ ଚିତ୍ରଶିଳ୍ପରୁ ଉଭରେ ।
ନାହାନ୍ତି ବର୍ଣ୍ଣସଙ୍କର ଯେ ପୁର ଉଭରେ । ଭଗ ବିନା ଯତନ ତନ୍ତ୍ରି ନାହିଁ
କେଶଗ୍ରହ । ଅକ୍ଷକୀଡ଼ା ବିନା ଦେଖା ନାହିଁ ଶୂନ୍ୟଗୃହ । ୨୦ । ଦନ୍ତବାସ
ଗୀତ ବିନା ରାଗ ନାହିଁ ଅନେ । କୁଞ୍ଜରେ ମଦବିକାର ଅନ୍ତ ନାହିଁ
ଜନେ । ବିପକ୍ଷ ବୋଲିଏ ଏକା ବିହଙ୍ଗମ ଗଣ । କୁଟିଳ କେବଳ
କଳାବତୀଙ୍କ ଅଳକ । ୨୧ । କାବ୍ୟ ଦୃଢ଼ବନ୍ଧ ଶାସ୍ତ୍ରେ ଚିନ୍ତା କର୍ମ
ଧ୍ୱଜେ । କଠିନତା ମଣି ମାନ ରମଣୀଙ୍କ ଉରଜେ । କନକ କଳଶ ଦଣ୍ଡ ସିତ
ଆତପତ୍ରେ । ତରଳତା ବାରନିତମ୍ବିନୀଜନନେତ୍ରେ । ୨୨ । ଜନ-
ପ୍ରଦୀପଙ୍କୁ ଦୃଢ଼ଦନ୍ତରେ ତମ ନାହିଁ । ମଣିପୂରମୟୂଖଙ୍କୁ ବାହାରେ ଯେ
ନାହିଁ । ରଜୋଗୁଣ ମାତ୍ର ମନ୍ଦ କେତକୀ କେଶରେ । ମତ୍ତ ସତ୍ତ୍ୱବନ୍ତ ପ୍ରତି
ଗୁଣ ପ୍ରକୁଟରେ । ୨୩ । ଜଳ ଦୁଇବର୍ଣ୍ଣ ଅଭିପ୍ରାୟ ଜାଣି ଏହା । ଖଳ ବୋଲି
ରାସଭଙ୍କୁ ଜାଣନ୍ତି ରହିବ । ଜଳ ଦୁଇବର୍ଣ୍ଣ ନ ଥିବାରୁ ଭେଦମତ ।

ସେବକମାନଙ୍କର ଘର ଘର ଶବ୍ଦ, ରବାବ (ପାରସି ରବାବ୍)—ଏକପ୍ରକାର ବାଦ୍ୟ ଯନ୍ତ୍ର ।୧୮। ଯଶୋତ୍ତର—ରଙ୍ଗମଞ୍ଚ, ସମବାୟ—ସମୂହ ।୧୯। ଦ୍ୱିଜାତ—ବ୍ରାହ୍ମଣ, ଭାରତୀ—ଶବ୍ଦ, ଶ୍ରୁତ—ବେଦ, ଟେଙ୍କନାରବ—ପିଟାଇଲବା ଶବ୍ଦ, ସିଞ୍ଜିତ—ଅଳଙ୍କାରଧ୍ୱନି ।୨୦। ଯେ ନଗରର ପ୍ରାସାଦମାନଙ୍କରେ କେବଳ ବର୍ଣ୍ଣସଙ୍କର (ବହୁଳ ବର୍ଣ୍ଣର ମିଶ୍ରଣ) ଦେଖାଯାଏ, କିନ୍ତୁ ବର୍ଣ୍ଣସଙ୍କର ଅର୍ଥାତ୍ ମିଶ୍ରଜାତ ସେଠାରେ ନାହାନ୍ତି । ଉତ୍ତବନାଅନେ—ଉଦ୍ଧିତ୍ସୁ ଛଳା ଅନ୍ୟାୟ, କେଶଗ୍ରହ—ମସ୍ତକର କେଶକୁ ଧରିବା, ଅକ୍ଷକୀଡ଼ା—ପଶାଖେଳ, ଶୂନ୍ୟଗୃହ—ପଶାପାଲିରେ ଗୋଟି ଗୁଳିବାରୁ ଖାଲି ହୋଇଥିବା ଘାଲିର ଘର; ଶୂନ୍ୟଗୃହ—ମନୁଷ୍ୟାଦି ନ ଥିବା ଘର ।୨୧। ଦନ୍ତବାସ—ଅଧର, ରାଗ—ରକ୍ତିମା ଅଥବା କ୍ରୋଧ, କୁଞ୍ଜରେ—ହାତୀମାନଙ୍କରେ, ମଦବିକାର—ମଦଜଳଧାରାର କ୍ଷରଣ, ଅଥବା ଗର୍ବ । ବିପକ୍ଷ—ପକ୍ଷୀର ଡେଣା ଅଥବା ଶତ୍ରୁ । କୁଟିଳ—ବଙ୍କ ଅଥବା ଠକ, ଧୂର୍ତ୍ତ ।୨୨। କନକକଳଶଦଣ୍ଡ—ସୁନା କଳସ ଶୋଭିତ ଯଷ୍ଟି, ଅଥବା ଶାସନ ରକ୍ଷାପାଇଁ ଅର୍ଥ ଦଣ୍ଡ ଦଣ୍ଡ ନାହିଁ । ସିତ ଆତପତ୍ର—ଶୁକ୍ଳବର୍ଣ୍ଣ ଛତ୍ରଛତ୍ର, ବାରନିତମ୍ବିନୀ—ବେଶ୍ୟା ।୨୩। ମଣି···ନାହିଁ—ମଣିରେ ନିର୍ମିତ ଗୃହମାନଙ୍କରୁ ତେଜ ବାହାରୁଥିବାରୁ ଅନ୍ଧକାର ନଗରର ବାହ୍ୟଦେଶରେ ହିଁ ନ ଥାଏ । ରଜୋଗୁଣ ଧୂଳିମିଶ୍ରିତା ଅଥବା ଚଞ୍ଚଳତା; ମନ୍ଦ—ମନ୍ଥର, କେତକୀ ଓ କେଶରେ—କେତକୀ

ଜଳକୁ ସଙ୍କେଳେ ଜଳ ବୋଲି ଶଗୁରନ୍ତି । ୨୪ । ଅଗାଧରେ ନଖତ୍ରୁ ଯୋଷ୍ପି ବିହଗରେ । ଶ୍ରୀପତି ଭୁଜି କରନ୍ତି ନରେ ସେ ନଗରେ । ଜଡ଼ ବୋଲି ତହିଁ ଜନ ବନ୍ଧୁକୁ ଖ୍ୟାପର । ବିରୋଧ ମାନଙ୍କ ଅଳଙ୍କାରେ ଅବସର । ୨୫ । ଧନୁ ବିଦ୍ୟା ଖୁରଳୀରେ ମାତ୍ର ଗୁଣଚ୍ଛେଦ । ଜନମନେ ନାହିଁ ଶରବ୍ୟରେ ଏକାଭେଦ । ପାପାକ୍ଷୀ ମାତ୍ର କୃଶ କୁଶ ନାହିଁ ଜନ । ଜାତିହୀନ ନାହିଁ ସୁମ ସମସ୍ତଙ୍କୁ ଅନ । ୨୬ । ସାତମୃଗ ମଣ୍ଡଳଙ୍କ ପଡ଼ିଦ୍ୱାରତ ସ୍ଥିର । ଧୃଷଣ-ନେଦୃଷ୍ଟ ନୋହେ ଧୃଷଣାଗୋଚର । ଦେବାଙ୍କର ସଲିଳମଜ୍ଜନଙ୍କାଳେ ନିତ୍ୟ । ଦେବବାସୀମାନେ ହୋଇ ସସମ୍ଭ୍ରମ ଅତ୍ୟ । ୨୭ । ସ୍ପଷ୍ଟତ ଜଳଘଟ ଖସି ବୋଲି ଅସି । ଧରନ୍ତି ବଣ୍ଡୁଖଳ ଭନକ ଭଲସୀ । ମାରନ୍ତି ଦେହାକୁ ବରଜନ୍ତି ବେଣୀମାନେ । ପତାକାକୁ ଦେଖି ଯେ ଭ୍ରମନ୍ତି ପବନେ ମନେ । ଯହିଁ ପୁରେ ଶୋଭିଥିଲେ ସରିବସ୍ତୁବତୀ । ମାରବକାରବଧୂର ହୋଇ ବାଡ଼ମ୍ୱତ । ନିଜ ଅନ୍ତଃପୁର ଭ୍ରମେ ପଶିଲେ ସେ ପୁରେ । ଦେଖିଲେ ଶୋଭନ୍ତି ବାଳା ଚନ୍ଦ୍ରଙ୍କ ଉପରେ । ୨୯ । ନିଜ ସରସିଜନେତ୍ରା ଭ୍ରମେ ଉଠି ଜଳୁ । ନିଦ୍ରାବଶେ ପଶୁଥିଲେ ସେ ହେମଗେହକୁ । ତାହିଁ ନେ ହୁ ଅଷିଲୁ ଏ ହେମନ୍ତ ଅନାଣ୍ଡ । ଶୁଣି ସଙ୍କୋଚରେ ବୁଝାଇଲେ ବୃହସ୍ପତି । ୩୦ । ପୂର୍ଣ୍ଣ ଶରଚନ୍ଦ୍ର ପୂର୍ଣ୍ଣ ଭୂଷିତ ସ୍ତନ ଦେ । ନିଜପ୍ରଭା, ନାଗ୍ରେଭ୍ରମେ ମଦନମୋହନେ । ସୁରଗୁରୁ ଅଟେ ଏଥି ହୋଇଲ ପ୍ରବେଶ । ଏଥୁଁ ତତେ ନ ଲଭିବ ବ୍ୟଭିଗୁରୁ ଦୋଷ । ୩୧ । ଏଣୁ ଗର୍ଭାଧାନେ ଜାତି ହେବ ଯେଉଁ -ସୁତ ।

ଫୁଲରେ ଓ ନାଗେଶ୍ୱର ଫୁଲରେ । ପ୍ରତ୍ୟେକ ପୁଷ୍ପରେ ମହାବତ୍ସ ଗୁଣ ଅଛି । ୨୩ । ଖଳ—ଦୁର୍ଜନ, ଶଗୁ—ଶଧ । ୨୪ । ଅଗାଧରେ—ଗଭୀରରେ, ଶ୍ରୀପତି—ଶ୍ରୀପଦ ଅଥବା ଶ୍ରୀ (ପକ୍ଷୀମାନଙ୍କର) ପଦ, ଶ୍ରେଷ୍ଠପକ୍ଷୀ, ଦର—ଭୟ ଓ ଶଙ୍ଖ, ବିରୋଧ-ମାନଙ୍କ ଅଳଙ୍କାରେ ଅବସର—ସେଠାରେ ବିରୋଧ ଅର୍ଥାତ୍ ଶତ୍ରୁତା ନାହିଁ କେବଳ ଅଳଙ୍କାର ଗ୍ରନ୍ଥରେ ବିରୋଧାଭାସ ନାମକ ଅଳଙ୍କାର ଅଛି । ୨୫ । ଧନୁର୍ବିଦ୍ୟାଖୁରଳୀରେ—ଧନୁର୍ବିଦ୍ୟା ଅଭ୍ୟାସରେ, ଗୁଣଚ୍ଛେଦ—ଧନୁର ଜ୍ୟା ଛିଣ୍ଡିବା ଅଥବା ଗୁଣହୀନତା, ଶରବ୍ୟରେ ଏକା ଭେଦ—ଲକ୍ଷ୍ୟକୁ କେବଳ ଭେଦ କରାଯାଏ, କିନ୍ତୁ ଲୋକମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଭେଦଭାବ ନ ଥାଏ । ଜାତିହୀନ—ଜାତିଭ୍ରଷ୍ଟ ଅଥବା ମାଳତୀଫୁଲର ଅଭାବ । ୨୬ । ସାତମଣ୍ଡଳ ଲୋକମାନଙ୍କର ଉଦରଶ୍ରଦ୍ଧାଷଣ ଅର୍ଥାତ୍ ବୃହସ୍ପତିଙ୍କର ମଧ୍ୟ ଧୃଷଣାଗୋଚର ଅର୍ଥାତ୍ ଜ୍ଞାନଗୋଚରର ନେଦୃଷ୍ଟ (ନିକଟତମ) ହୁଏ ନାହିଁ । ସସମ୍ଭ୍ରମ—ଭୟଭକ୍ତ । ୨୮ । ବଡ଼ଭୀ—ଚନ୍ଦ୍ରଶାଳା, ଖରନ୍ତି—ଚିନ୍ତ୍ରାକ୍ଷ୍ୟ । ୨୯ । ମାରବକାରବଧୂର—କାମପୀଡ଼ିତ, ବାଡ଼ମ୍ୱତ—ବୃହସ୍ପତି । ୩୦ । ନିଜ ସରସିଜନେତ୍ରା ଭ୍ରମେ—

ଏ ରାଜ୍ୟ ରାଜ୍ୟପୁରର ହେବ ତ୍ରିପୁରିତ । ଅମ୍ଭ ତୁଲ୍ୟ ରୂପବନ୍ତ ବଦାନ୍ୟବନ୍ତ
ହେବ । ଏତେ କହି ସ୍ତ୍ରୀଙ୍କୁ ବଦଳ କଲେ ଜୀବ ।୩୨। ପୁରବାର୍ଥୀ ପୁରେ
ବଳେ କରନ୍ତେ ଶ୍ରୀବାସ । ଅମର୍ତ୍ତ୍ୟ ହୋଇ ଅପଦପାରେ ବାଜଣ । ସେ ପୁରୀ
ସଙ୍କୁଚିତ ପତାକା ଅମ୍ବର । ଓଁହାର ଭବନ୍ତ ଅଧବଣ ଶାରମ୍ବର ।୩୩।
ବାଜ୍ଜି ସେ ପୁର ଅଟ୍ଟାଳୀ ଚେଳବଲ୍ଲୀବାଢ଼ । ହୋଏ ଦେବତରୁଣୀଙ୍କ
ଉଦ୍ଭବନ ଦ୍ୱାର । ଯାହା ମହାରକତ କୁଟ୍ଟିମ କାନ୍ଧରୁ । ଋଜୁପଥେ ରଥାରଥ
ନ ଚଳେ ଭାତନ୍ତୁ ।୩୪। ଗଳିଣୀ ହଜୁରେ ଦେଖିବାକୁ ଛ ଛ ମାସ ।
ଅର୍ଜୁନ ହୋଇଲ ସୁରଗ ହୋଇଲା ରଚନ । ତାହା ପତାକବଦଣ୍ଡ
ଚନ୍ଦ୍ରମେ ଚନ୍ଦ୍ରମା । ଦ୍ଧୃଣ୍ୟ ଶ୍ୱେ ସେ ଦଣ୍ଡକୁ ଶ୍ୱେତଛତ୍ରବମା ।୩୫।
ବ୍ୟୋମକଳ୍ପ ଜଳବାବ ଗୁଣ୍ଠି କୁତୂହଳେ । ଅଦ୍ଭୁତ୍ୟ ହେବାକୁ ଗୁର୍ହ୍ନି
ଗୁର୍ହ୍ନି ନିଶାକରଲେ । ଜଡ଼ନେ ସେ ନଗରର ଚେଳବଲ୍ଲୀ ଦେଖି ।
ପାର୍ବତ ମଣି ମନେ ହେଉଛନ୍ତି ସୁଖୀ ।୩୬। ସନ୍ଧି ପ୍ରଭପତାକାର
ନୀଳମଣି ଦଣ୍ଡ । ବାଜି ଖ୍ୟାତି ଚନ୍ଦ୍ରବାକୁ ଯେବ ତୁଲ୍ୟ ଖଣ୍ଡ । ସୁଧାକରେ
କଳଙ୍କ ବୋଲନ୍ତି ଅଜ୍ଞ ଜନେ । ସେ ପୁରୀ ଜାଣନ୍ତ କାହିଁ ଉଦର
ଭୁବନେ ।୩୭। ଶନ୍ଧି ନିଳୟ ଧାରଣା ପାଞ୍ଚାଳିକାଗଣେ । ଅନିମିଷାଦ
ଅନେକ ଲାବଣ୍ୟ ଲକ୍ଷଣେ । ତ୍ରିନୟନୀ ଅଭିସାର ବସବଣ ପୁରେ । ଭିଡ଼
ବାପାଭ୍ରମରେ ଚୁମ୍ବନ୍ତି ଗରୁଢେ ।୩୮। ସୁରମଣୀଭଦମ୍ଭ ଭାମିତ
ପୁଣ୍ଡ୍ରିକାଙ୍କ । କୁମ୍ଭଚନ୍ଦ୍ରଙ୍କ ଇନ୍ଦ୍ରଙ୍କ ନମସ୍କାର କର । ଶ୍ରୀମଚନ୍ଦ୍ର ସ୍ନେହରସେ
ଦେବ ସମ୍ପାଦନ । କଲେ ମହା ଗଳଦେଶ ସ୍ତବ ସଂପାଦନ ।୩୯। ଜୟଶ୍ରୀ

ସ୍ପର୍ଶ ପଦ୍ମନେତ୍ରା ସ୍ତ୍ରୀ ଭ୍ରମରେ ।୩୨। ଜୀବ—ବୃହସ୍ପତି ।୩୩।
ଶ୍ରୀବାସ—ବହ୍ନି, ଅମର୍ତ୍ତ୍ୟ—ଦେବତାମାନେ, ଅପଦପା—ଲକ୍ଷ୍ମୀ, ବାଜଣ—
ବ୍ୟାକୁଳ, ଅମ୍ବର—ଲଗା ।୩୪। ମହାରକତ କୁଟ୍ଟିମକାନ୍ଧରୁ—ସୁବର୍ଣ୍ଣନିର୍ମିତ
ଅଟ୍ଟାଳିକାମାନଙ୍କର ଅତି ଉଚ୍ଚତା ହେତୁରୁ । ଋଜୁପଥ—ସରଳମାର୍ଗ ।୩୫।
ପତାକାବଦଣ୍ଡ—ପତାକାସ୍ତମ୍ଭଦଣ୍ଡ, ଶ୍ୱେତଛତ୍ରବମା—ଶୁକ୍ଳବର୍ଣ୍ଣଛତ୍ରର ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟ ।
୩୬। ବ୍ୟୋମ କଳ୍ପ—ଆକାଶରେ ଯେ କେଉଁ କେଉଁ ଗଛରେ, ଜଳବାବ
—ପାଣି, ନିଶାକର—ଚନ୍ଦ୍ରପାଣି ।୩୭। ନିଳୟ ଧାରଣା ପାଞ୍ଚାଳିକାଗଣେ—
କୋଠାଘରରେ ଧାରଣା ହୋଇଥିବା ପୁତ୍ତଳିକାସମୂହ, ଅଭିସାରବସବଣ ପୁରେ—
ସଙ୍କେତ ସ୍ଥାନକୁ ଗମନ ହୋଇ ଯାଉଥିବା ଦେବତାମାନେ ।୩୮। ସୁରମଣୀ-
ଭଦମ୍ଭ—ସୁନ୍ଦର ଗୋପିକାସମୂହ, ସୁନ୍ଦର ଦେବାଙ୍ଗନା; ଭାମିତ—ଭାମିନୀ,

ଛନ୍ଦରେ ନୃପପୁଙ୍ଗ ଜନ୍ମୋତ୍ସବ । ରସିକ ଶ୍ରବଣାନନ୍ଦ ଅବଶ୍ୟ ହୋଇବ । ଏ ଛାନ୍ଦ ଗୁରୁ ଚରଣ ପଦ ଚତ୍ୱାରିଂଶ । ସଂଖ୍ୟା ହୋଇଲା ଭାଣ ସଂଖ୍ୟାବାନ ଅବତଂସ । ୪୦ ।

ଚତୁର୍ଥ ଛାନ୍ଦ

ରାଗ ବଙ୍ଗଳାଶ୍ରୀ

(ଅନଙ୍ଗସୁନ୍ଦରର ଜନ୍ମ)

ପ୍ରମୁଦିତ ହୃଦେ ଶୁଣ ଶ୍ରୀଣାରଦେ ସେ ମହୀମଣ୍ଡଳୀ ଧବ । ପରତାପନର କରତା ସେ ବୀର ପରତାପକର୍ଣ୍ଣୀରବ । ୧ । ସୁନ୍ଦରପଣରେ କନ୍ଦର୍ପ ଭୂଷି ଚନ୍ଦ୍ରଠାରୁ ଶୀତଳ । ଶରଣାପନ୍ନ ରକ୍ଷଣ ବାଚାକ୍ଷଣ ଲକ୍ଷଣ ଖେଳନସ୍ଥଳ । ୨ । ବିଦ୍ଧବଣଗୁଣେ ଇତରଭୂନାଥମଣ୍ଡଳେ ନାହିଁ ତା ତୁଲ । ସିତରଶ୍ମି ତୁଲ୍ୟ ଯଶେ ଯେ ଜଗତ ଭିତର ଧରେ ଧବଳ । ୩ । ସ୍ୱଭାବଶବ୍ଦ ସଙ୍ଗୀତ ରସିକତା ଜଡିତରମ୍ଭା ଗୁରୁଜନ । ଗାଭୀର ଗମ୍ଭୀରଗୁଣେ ପାରାବାର ଅମିତ ରସ ବଚନ । ୪ । ଦଣ୍ଡିତ ଦ୍ରୁହଣ ଖଣ୍ଡିତ ନ କାହିଁଣେ ମଣ୍ଡିତ ଗୁଣ ମଣ୍ଡଳେ । ଖଣ୍ଡିତ କୋଦଣ୍ଡ ପଣ୍ଡିତପଣେ ସେ ଚଣ୍ଡୀତନୟ ତୁଲେ । ୫ । ଅମରଙ୍କ ତୁଲେ ସମର କରିବା ସମରଥପଣ ତାର । ନ ମଦନ ଶିଶୁତ୍ୱଭୂଷଣ ସେ ଦେବେଶ ସମର ଏପରି ଦାର । ୬ । ଦ୍ୱିଜାତି ମୁକ୍ତାଫଳସୁପରଶୁଣ

କ୍ଷମାପତି—ପୃଥ୍ୱୀପତି, ରାଜା । ୪୦ । ସଂଖ୍ୟାବାନ ଅବତଂସ—ଗଣନାକାରୀଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଶ୍ରେଷ୍ଠ ।

ଚତୁର୍ଥ ଛନ୍ଦ

୧ । ପରତାପନ—ଶତ୍ରୁକୁ ଦଣ୍ଡ ଦେବା, ପରତାପକର୍ଣ୍ଣୀରବ—କର୍ଣ୍ଣୀରବ ବା ସିଂହପରି ପ୍ରତାପୀ । ୨ । ଲକ୍ଷଣ ଖେଳନସ୍ଥଳ—ସୁଲକ୍ଷଣମାନଙ୍କ କ୍ରୀଡ଼ାଭୂମି ବା ଆଧାର । ୩ । ସିତରଶ୍ମି—ସିତାଂଶୁ, ଚନ୍ଦ୍ର । ୪ । ସ୍ୱଭାବଶବ୍ଦ—ଭୂପବାଣ୍ଡମାନଙ୍କର ରକ୍ଷାକର୍ତ୍ତା, ସଙ୍ଗୀତ···ଗୁରୁଜନ—ସଙ୍ଗୀତ ରସିକତା ବିଷୟରେ ସଙ୍ଗୀତଜ୍ଞା ରମ୍ଭା ବେଶ୍ୟାର ଗୁରୁଙ୍କ ସେ ଭଳି ବଳିଅଛନ୍ତି, ଅମିତରସବଚନ—ଯାହାଙ୍କର କଥା ନାନାବିଧ ରସରେ ପୂର୍ଣ୍ଣ । ୫ । ଦଣ୍ଡିତ ଦ୍ରୁହଣ—ଦଣ୍ଡ ଦେବାରେ ଅଭ୍ୟସ୍ତ

ଗୁରୁଦେବଙ୍କ ପାଦସେବା । ପଞ୍ଚବିଂଶ ବୟସ ଚଞ୍ଚଳ ଅଶେଷ ପରିତ୍ୟାଗୀ ମହା-
ଭକ୍ତ । ୭ । ରସାମୃତଗଙ୍ଗପୟୋଧର ପଞ୍ଚମଲ୍ଲଣୀ ହେମମଞ୍ଜରୀ । ସେ ରୂପଭ
ଅକ୍ଷି ମନବ୍ୟାଳପକ୍ଷିଶିଶୁ ବନ୍ଧ ପଞ୍ଜରେ । ୮ । ମାରମନ୍ଦିରାକୁ ଅଧିକ
ଲାବଣ୍ୟ ସାରମସ୍ତ ହେବା ଯେନ । ହାରମଧ୍ୟମଣି ତାର ଶତ୍ରୁ ମଣି ତା
ରମଣ ଥାଏ ଯେନ । ୯ । ଶୌରି ଭାଗ୍ୟ ବକ୍ଷଶ୍ରୀ କାନ୍ତ ସଙ୍ଗେ ବର୍ଷ ବିଭବସ
ହେଲା । ଅଶରବୟସୀ ଯତ୍ନେହେଁ ହେବେ ନ ଶରଣ ମହାସ୍ଥଳୀ । ୧୦ ।
ଏତେକ ଭାଗ୍ୟବତୀ ହେଲେହେଁ ସେ ସଜ୍ଜଶିଖା ମଣି ଦୁଃଖଦାନେ । ସନ୍ତାନ-
ଅଭାବ ଚିନ୍ତାକୁ ଲଗାଇ ଲଭ୍ ବିସ୍ମରଣ୍ ମନେ ।୧୧। ଅଖଣ୍ଡମଣ୍ଡଳ ଅଚଳା-
ଖଣ୍ଡଳ ବରପଲ୍ଲବ ଧରିଲ୍ । ଲକ୍ଷ ସାମନ୍ତାଣୀ ସିନ୍ଦୂରପାଣିକିରଣେ ପଦ-
ଧୋଇଲ୍ । ୧୨ । ଦଣ୍ଡରଙ୍ଗରେ ବିଶାରଦା ହୋଇଲ୍ ସତର ହେଲ୍ ବୟସ ।
ମୁଁ ତ ବଣି ନ ପାରିଲ୍ ଅଶିପାତେଣ ମୁକୁର ମୁଖ-ଶ୍ରୀବେଶ ।୧୩। ମୋର ସଙ୍ଗେ
ଧୂଳିଖେଳ କରି ତେଲ୍ଲ କଲ୍ଲୁଥିଲେ ଯେତେତ ସଖୀ । ସୁଜ ବଣି ତନେ
କୁହାବଦା ହେତେଲ ଲଟିକ ନ ପାରିଲ୍ ଗୁହ୍ନି । ୧୪ । ଏମନ୍ତ ସନ୍ତ୍ରତ ଅଭାବ
ଚିନ୍ତନେ ସେ ମନ୍ଥରତରଗତ । ଭଜ୍ଞା ହେଲ୍ଲ ଦିନେ ବାଷ୍ପଶ୍ରୁବଦନେ
ହେଲ୍ଲପଦ୍ ମାନବତୀ । ୧୫ । ଗୁହ୍ନି ତାଃ ନରେଶ ନାହିଁ ତ ମୋ ଦୋଷ-
ଭାହିଁକି ରେ ହେଷ ହେବାଳି । ହେଞ୍ଚାଲୁ ଭାଳେଇ ଜଣାଇଲ୍ଲ ତାର ଚିହ୍ନସଣୀ
ରସବାଣୀ ।୧୬। ହେବ ମୋ ସଜନୀ ପୂର୍ଣ୍ଣିମା ରଜନୀ ତୁମ୍ଭେ ବିଭାବରୀଧବ ।
କେମନ୍ ମାନରେଣ ସେ କି ମାନେରଣ ନ ବନ୍ଧୁ ଲଟିଶ ବାହୁବ । ୧୭ ।
ନ ବୁଝିଲ୍ଲ ଶିଶୁ ଅଞ୍ଜନ ଅଧିକ ବଦନ ଉଦନାଂଶୁକ । ଭୋବାଳ ଏ ବାଳ-

ଭୁକ୍ତେ । ଭଣ୍ଡିତ ନ ଜାଣେ—ଠକିବା କଥା ଜାଣେ ନାହିଁ । ଖଣ୍ଡିତ ଦୋଷହୀନା
ପଣ୍ଡିତ ପଦରେ—ଅଖଣ୍ଡ ପାଣ୍ଡିତ୍ୟରେ, ତଣ୍ଡିତନାସ୍ତ—ଗଣେଶ । ୮ । ରସାମୃତ
···ପୟୋଧର—ରସମୟ ଅମୃତ ମାଠିଆପରି ଲୁଚ ଯାହାର, ଅକ୍ଷି—ଦୁଇ ଆଖିକୁ
ଓ ମନକୁ ବନ୍ଦୀ କରିବା ବିଷୟରେ ପଞ୍ଜରାପରି । ୯ । ମାରମନ୍ଦିରା—ରତି, ହାର
···ତା ରମଣ (ରାଜା) ତାଙ୍କୁ ତାର (ଶତ୍ରୁମାନ) ହାର ମଧ୍ୟ ମଣି ମଣି (ମନେ କରି)
ଶଙ୍କାରେ ଯେକ ଥାଏ । ୧୦ । ଅଷ୍ଟବୟସୀ—ଅଳ୍ପ ବୟସ୍କା, ନ ଶରଣ ମହାସ୍ଥଳୀ
—ମାନବତୀ ବା ଦୁଃଖିତା ହୁଏ ନାହିଁ । ୧୨ । ଲକ୍ଷ···ଧୋଇଲ—ମୁଣ୍ଡରେ ମଣି
ପିନ୍ଧିଥିବା ଅଗଣିତ ସାମନ୍ତ ରାଜାଙ୍କ ରାଣୀମାନେ ମୋ ଗୋଡ଼ତଳେ ମୁଣ୍ଡିଆ
ମାରୁଥିଲେ, ଅଖଣ୍ଡ···ଅଖଣ୍ଡଳ—ସମସ୍ତ ପୃଥିବୀର ଇନ୍ଦ୍ର । ୧୩ । ମୁଖ-ଶ୍ରୀବେଶ—
ମୁଖରୂପ ପୂର୍ଣ୍ଣଚନ୍ଦ୍ର । ୧୭ । ମାନରେଣ—ମନୁଷ୍ୟଶ୍ରେଷ୍ଠ ବା ରାଜା ଓ ମାନବତୀର

ଦଳନ ସମର୍ଥ ବୃଥା ଯେସନ୍ତ କରେ ଶୋଭ । ୧୮ । ଧବଳଧୂପ ଶୃଣି ସୁନାବେଦ-ଶୃଣିପରାଧୀନ-ମନହାତୀ । ଅତେଙ୍କ ବସାଇ ପଦଙ୍କଳ୍ପହେନୋଥାକୁ ଜଣାଇଲେ ଏ ସ୍ୱାରସ୍ୟ । ୧୯ । ଧନରେ ମନରେ ଭଳପିବା କଥା ଦାଇବ ନ କରେ ସୁସ୍ତ । ଚେକର ଜାତ ହୁଏ କେଉଁ ଦେଶ ନ ଜାଣେ ତେଣ ସଜାଣ୍ଡାରେ ହସ୍ତ । ୨୦ । ତଥାପି ମୁଦ୍ରିକା ମଥାଭୂଷା ରୁ ମୋ କଥା ମୁଁ କହ କରୁଣ୍ଣ । ନ ଥାଇ ସୁକୃତ କର୍ମଳ୍ପି କି ଏତେ ବ୍ୟଥାନ୍ନାରଣୀ ବାଳିକା । ୨୧ । ପ୍ରତି ମାସେ ପୂର୍ଣ୍ଣ ପିଣ୍ଡ-ବାନାସ୍ତକ ସ୍ତବନ ସେବା କରନ୍ତ । ପତିମାନଙ୍କ ଭୋମରାମାତାଙ୍କର ତଟରେ ଅନୁସରିବା । ୨୨ । ଜପନୀସ୍ତ ଭୂମିଦେବଙ୍କ ଚରଣରଜ ସେବ ପ୍ରତିଦିନ । ସେ ପନାସ୍ତ ଲଭି ତପନୀସ୍ତମସ୍ତ ଗୋପାଳଙ୍କ ଦେବା ଦାନ । ୨୩ । ପିବା ଶିବ'ସ୍ତୃପ ନିକାସିଙ୍କି ନମସ୍କରଣିଗତେ ନଢାଇବା । ଶିବଙ୍କବା ଦୁଟେଁ ଥିବା ମୀଯା ଶୋକ ସୁବାସିତ ଫୁଲ ଦେବା । ୨୪ । ନିକଟେ ପ୍ରକଟ ଦ୍ୱାରିକ ପୁରାଟସହିତ ଲତାରେ ଫଳ । ଏପରି ପ୍ରବୋଧ କରି ଅବରୋଧ ତ୍ୟଜନ୍ତେ ଧରଣୀଶ୍ୱରଳ । ୨୫ । ଅତି ବେଗେ ବେଣୀବାନ୍ଧୁଣୀ ଯେ ପ୍ରତିହାରଣୀ କଣେ । ଜଣାଇଲେ ଏତେ ବାନସ୍ତ ସନ୍ନିଧି ବନ୍ଦ ନରେନ୍ଦ୍ର ତକ୍ଷଣେ । ୨୬ । ଦେବ ଫିଙ୍ଗିତାବରସମ ଲସନ୍ତ ସରଦାର ଶୁରବର । ଯେସିଙ୍କୁ ସହେଣ ଚରଣ ସାରସ ତଳେ ଦେଖାକୁ ଗୋଚର । ୨୭ । ନରମିପାରଣୀ କୁଟିଳଙ୍କୁ ପୁଣ୍ୟ-ପୁଞ୍ଜ ନାମ ଭଣେ ଯତ । ଗୁଣ୍ଡିଗୃମଣ୍ଡପବେଢା ଉପବନ ବକୁଳତଳେ ଅଛନ୍ତି । ୨୮ । କରମାଳବୃକ୍ଷ ପଣ୍ଡି ପୁଣି ତେଜ କରମାଳାରେ ପଣ୍ଡିତ । ପବମାନଧର ବଳାବମଧର ଧରମାଳାର ପଣ୍ଡିତ । ୨୯ । ସଞ୍ଜିରେ ତରୁଣ ସଖା ରଚ୍ଛ ବାନ୍ଧି ପୁଣି ଢୁଳାମଚ୍ଛୁ ପଥ । ଅଳଘ ବାସୁସ ପର ଦାଣ୍ଟନ୍ତି ଭଳପଙ୍କାସଙ୍କ ସାଥ । ୩୦ । ଅନୁଭବରଚିଙ୍କଳ ଗର୍ବଦେଶ

ବେଶ । ୧୮ । ନ ଦିଶିବ — ସୁନ୍ଦର ବଳ୍କଳଲ୍ଲ ମୁଖ ଓ ଅଧର ସ୍ପର୍ଶ ଭଲ୍ଲ ନାହିଁ । ଦଳଦଳନସମର୍ଥ — ଇନ୍ଦ୍ର ସମର୍ଥ । ୧୯ । ଶୃଣି — ଅଙ୍କୁଶ, ସୁନାବେଦଶୃଣି — ଅତି ଦୁଃଖରୂପ ଅଙ୍କୁଶଦ୍ୱାରା ଯାହାଙ୍କର ମନରୂପ ହାତୀ ପରାଧୀନ ହେଉ । ୨୦ । ହସ୍ତ — ବେଶଭୂଷଣ ଫୁଲତୋଡ଼ା, ଯେଉଁ ବେଳ ବେଶକୁ ଭୂଷିତ କରିବାକୁ ହସ୍ତ ତଥାପି ଭଳସାରେ ସେ ବେଳ ବେଶ କପରି ଜାତ ହୁଏ ତାହା ଜାଣେ ନାହିଁ । ୨୨ । ଭୋମରମାତା — ଗଙ୍ଗା । ୨୩ । ଜପନୀସ୍ତ — ଧ୍ୟାନଯୋଗ୍ୟ, ଭୂମିଦେବ — ବ୍ରାହ୍ମଣ, ତପନୀସ୍ତ ଗୋପାଳ — ସୁବର୍ଣ୍ଣନିର୍ମିତ ଗୋପାଳ ପ୍ରତିମା, ପୁରାଟସହିତ ଲତାରେ — ସୁବର୍ଣ୍ଣନିର୍ମିତ ଲତାରେ, ଅବରୋଧ — ଅନ୍ତଃପୁର, ଧରଣୀଶ୍ୱରଳ — ପୃଥିବୀର ରାଜା । ୨୮ । କୁଟଜ — କୁଡ଼ଥ । ୨୯ । କରମାଳବୃକ୍ଷ — ସୁର୍ଣ୍ଣପଣ୍ଡିତ, ସଞ୍ଜିରେ — ପିବାବେଳେ, ତରୁଣସଖା — ପଦଶଣ୍ଡ, କଳଙ୍କୀ —

ତନୁରୁହଶ୍ରେଣୀ ଠାଣି । ଝଳତ ନିଦାଘ ତରକ ଅଟନ୍ତି ବାହୁତଳୁଁ ଯିବ
ପୁଣି । ୩୧ । କାହାର ଚେନିପି ଟୋକର ଦେହକ ନାହିଁ ଆହାର
ଅର୍ଚ୍ଚୀକରଣ । ଉଳଜଳଢଳରର ସ୍ୱ ମିଛି ଦଳଦଳଅଚ୍ଚଉଣ । ୩୨ ।
ଏ ସ୍ୱରଙ୍ଗ ଲୁପଶ୍ଚିଭରକୁପ ସୁଧାସ୍ରୁତକୁ ବଳାଇ । ଧରାଧ୍ରୁବଜର
ସଚିବସ୍ତ୍ରବର ଦିଗନ୍ତାସୁ ହୋଇ ସ୍ୱଳାଇ । ୩୩ । ଏ ସମୟେ ରବି
ବାରୁଣୀ କା ସେବ ଅମ୍ବରକୁ ଦେଲେ ତେଜି । ଅମ୍ବୁଜା ହୃଦ୍ଧି
ଅପତ୍ରପା ବହି ରହିଲା ନୟନ ବୁଜି । ୩୪ । ଲଜ୍ଜାବତୀ ହେଜି
କୋକକାନ୍ତାସିନୀ ଭାନ୍ତୁଏ ଶୁଁ ହେଲା ଦୂର । ଲୁଣ୍ଠନ୍ତି ବାସ ମୁଚେ ରଶ୍ମି
ହାସ ପ୍ରକାଶିବ ଦରଦର । ୩୫ । ପିଙ୍ଗଳକାନ୍ତି ନୀ ବାଧ୍ୟ ସାକ ମନ୍ତ୍ରୀପୁଙ୍ଗବଙ୍କୁ
ସଙ୍ଗେ ଘେନି । ଶୁଦ୍ଧତେ ନୃପତ ଗଲେ ଅର୍ଦ୍ଧରାଶିଭାଗେ ଯହିଁ ଥିଲେ ମୁନି ।
୩୬ । ଦେଖିଲେ ନାସିକାଅଗ୍ର ଲାଗନ୍ତୁ ହୋଇଛୁ ନୟନତାର ।
ସ୍ୱାସନେ ବସି ଧ୍ୟାନରତ ଋଷି ଏକମୁଖ ବ୍ରହ୍ମା ପର । ୩୭ । ପଦ୍ମସନ୍ୟୁ
ଭୂତଳେ ଲୁପିନାଥ ପଡ଼ି ହେଲେ ଦଣ୍ଡବତ । ଦଣ୍ଡୀଙ୍କୁ ସେ ଦଣ୍ଡିବର
ବନ୍ଦିଥିଲେ ମୁକଳାଣି ଖଣ୍ଡବନ୍ତ । ୩୮ । ଅହୃତମଦମର୍ଦ୍ଦନ ହୋଇ ଦ୍ରୁଅ
ମନ୍ତ୍ରଭଳ-ପୁରନ୍ଦର । ଗୁଣମଣି ବ୍ରଜମସ୍ତୁ ତୋ ତନୁଜ ହେଉ ଅନଙ୍ଗସୁନ୍ଦର ।
୩୯ । ତହୁଁ ମହାନନ୍ଦ ଜନମି ଅମନ୍ଦ ଉଲ୍ଲାସ ବନରେ ନୃପ । କହିଲେ
ଦେବ ବାଣ୍ଟୋପକାରକାରଣ ପରମଧର୍ମ ସ୍ୱରୂପ । ୪୦ । ଦେଉଅଛ ସର୍ବ
ଦେବକ ଅପୂର୍ବ ଭୃତ୍ୟଙ୍କୁ ଆଶୀର୍ବଚନ । ସିଦ୍ଧି ଅଭାବରୁ ଦୁଃଖୀ ହୋଇଛନ୍ତି
ନିବାସ ମନ ଲୋଚନ । ୪୧ । ଏ ଭଣାଣି ଶଣି ଦ୍ରୁବାଇଲ ଋଷି ହୃଦକ୍ରାନ୍-

ଅନ୍ଧକୃଷ, ଅନୁରୂଢରସିଙ୍ଗଳ—ଅରୁଣବର୍ଣ୍ଣ ପର ଗଳପୀତାବର୍ଣ୍ଣ, ତନୁରୁହଶ୍ରେଣୀ
—ରୋମସମୂହ, ଝଳତନିଦାଘତରକ—ଦାଘବସ୍ତ୍ରଧାସ । ୩୨ । ଉଳଜଳଢ-
ଳରର ସ୍ୱସିଛି—ସ୍ୱବସ୍ତ୍ରକାର ଯିଙ୍କ ଯାହାଙ୍କ ଜଳତଳଚ୍ଛିଦ । ଦଳଦଳ—
ବଲ୍କଲ । ୩୩ । ହ୍ରୁଉରକ୍ତରୂପ—ଭାନରୂପ କୂଅ, ସୁଧାସ୍ରୁତ—ଅମୃତପ୍ରବାହ ।
୩୪ । ବାରୁଣୀ—ପଶ୍ଚିମ ଦିଗ, ଅମ୍ବୁଜା—ପଦ୍ମିନୀ, ଅପତ୍ରପା—ଲଜ୍ଜା ।
୩୫ । କୋକକାନ୍ତାସିନୀ—ଚକ୍ରବାକୀ । ୩୬ । ପିଙ୍ଗଳକାନ୍ତି ନୀ ବାଧ୍ୟ—ସନ୍ଧ୍ୟାବଧୂ ।
୩୮ । ପଦ୍ମସନ୍ୟୁ—ଧୂଳିପୂର୍ଣ୍ଣ, ଦଣ୍ଡୀ—ଏକଦଣ୍ଡଧାରୀ, ଦଣ୍ଡିବର—ଯତିଶ୍ରେଷ୍ଠ,
ଖଣ୍ଡବନ୍ତ—ସାଦର ପଦ । ୩୯ । ଅହୃତମଦମର୍ଦ୍ଦନ—ଶତ୍ରୁଗର୍ବଖଣ୍ଡକ, ଗୁଣମଣି-
ବ୍ରଜମସ୍ତୁ—ନାନାଗୁଣସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ, ତନୁଜ—ପୁତ୍ର, ଅନଙ୍ଗସୁନ୍ଦର-କନ୍ଦର୍ପସଦୃଶରୂପବାନ୍ ।
୪୦ । ଅମନ୍ଦ—ପ୍ରଚୁର । ୪୧ । ଭୃତ୍ୟଙ୍କୁ ଆଶୀର୍ବଚନ-(ସ୍ୱପ୍ନଦିଷ୍ଟରୂପ) ଭୃତ୍ୟଙ୍କୁ ଆଶିଷ ।

ଶଶିମଣି । ତେନସ୍ମୁକୁଳିତ କରି ବଲେ ରାତ୍ରି ସମାଧିରେ ଧୀରେ ସ୍ତ୍ରୀ ।୪୨। ସ୍ବକାସ୍ତୁ ଯଶ୍ରମଣିକ୍ଷ ବୃନ୍ଦଦ୍ରୁମ ପଟେଳିମ ଫଳ ଅପି । ହେଷ କରିଗତ ଦେହି ଉଦ୍ବେଗିତ ହୋଇଲେ ସିଦ୍ଧ ସନ୍ୟାସୀ । ୪୩ । ସାଣି ଦେହି ଘାଣିଦାତ ପୀତ ମଣି ଫଳ ପରିଣତ ବୃନ୍ତ । ଅଣି ହର୍ଣ୍ଣୀ ମୃଦୁକଞ୍ଜପାଣିସ୍ତେ କଲେ ତାହା ସମର୍ପିତ । ୪୪ । ଦେବୀ ସେବା ସେ ଶୁଶ୍ରୁତ ସିଦ୍ଧ ଫଳ ସମ୍ଭବ ମହାସୂତେଶ । ପୂର୍ବ ସେ ନିଶୀଥ କୃତମନୋରଥ ପଙ୍କୁଜିଲା ପ୍ରିୟପାଶେ । ୪୫ । ଅମ୍ବର ହୋଇଲା ତୋଳି ସେନାଗଳା କୁସୁମବଣିକା ପରି । ସ୍ବଚ୍ଛଗଲା ବାପି ପ୍ରସୂନସଦୃଶୀ କେତେ ତାରକା ମାଧୁରୀ । ୪୬ । କୁମୁଦେ ବଳେ କବାଟି ଚେଷ୍ଟ ପଦ୍ମେ ପଳାଇଲେ ଅଳିଯାକ । ଭେ ଭେ ଭେ ଭେ ବୋଲି ତାମ୍ରଚୂଡ଼ଚୟ ଡାକିଲେ ଯାମିକ ଡାକ । ୪୭ । ପୂର୍ବାଶା ଅରୁଣ କିରଣ କୁଙ୍କୁମପଙ୍କ ସ୍ବଗତେଶେ ଲସି । ନବାଙ୍କି ତା ବାସ୍ବକର ବୋଲାଇଲା ପଦ୍ମନାଏ ଦେଲେ ହସି । ୪୮ । ସେହୁ ଧନୁ କିମତିମତେ ତେ ହେମମଣ୍ଡିତ ଗଞ୍ଜନଦୃଶା । ନିଜାଶ୍ରମୁ ଶୋଭୀ ବାହୁ ହେଲା ସର୍ବାଧାନ ନିଧାନସାଲସା । ୪୯ । ପାରିଜାତ୍ତ୍ରୁ ହରିହସୁବନୀ ପରି ଜଳଦୁଁ ଘନମାଳୀ । ଜନ୍ମୁରସର୍ଣ୍ଣୀ ହେବାରୁ ରଥାଙ୍ଗୀ ଶ୍ରିବଲ୍ଲୀକ ସେ ବାଳା । ୫୦ । ରସଗର୍ଭବତୀ କି କବିସ୍ବବତୀ କି ଧର୍ମବତୀ ମତ ସେ । ଶାଳପସେ୍ୟାଥିନ୍ମୁଣୀ ହୋଇବାରୁ ପ୍ରାବୃଟ ପରି ଅନ୍ତସେ । ୫୧ । କୁମ୍ଭାକୁମ୍ଭଣ ଖର

---

୪୨ । ଶଶିମଣି—ଚନ୍ଦ୍ରକାନ୍ତମଣି, ମୁକୁଳିତ—ମୁଦ୍ରିତ ।୪୩। ପଟେଳିମ—ପାଚିଲା । ୪୪। ସାଣି……ସାଣ ଦେଇ—ଉଜ୍ଜ୍ୱଳ କରି ଘାଣି ଦେଇଥିବା ହଳଦିଆ ବର୍ଣ୍ଣର ମଣିତୁଲ, ପରିଣତବୃନ୍ତ—ପାଚିଲା ଅମ୍ବ ।୪୫। (ପ୍ରଭାତବର୍ଣ୍ଣନା) ଫୁଲ ତୋଳନେଲେ ଫୁଲ ବଗିଚା ଯେପରି ହୁଏ, ସକାଳେ ତାରାମାନେ ମ୍ଳାନ ହେବାରୁ ଆକାଶ ସେପରି ଦେଖାଗଲା ।୪୬। ପ୍ରସୂନ—ଫୁଲ । ୪୭ । ତାମ୍ରଚୂଡ଼—କୁକୁଡ଼ା, ଯାମିକଡାକ—ପ୍ରହରୀଙ୍କ ଡାକ । ୪୮ । ପୂର୍ବଦିଗରୂପନାୟିକା ରକ୍ତବର୍ଣ୍ଣ ଅରୁଣକିରଣରେ ଭୂଷିତ ହୋଇ ସୂର୍ଯ୍ୟଙ୍କୁ ମୋତେ ବାସ୍ବକର ବୋଲି ଯାହା କହିଲା ତା ଶୁଣି ପଦ୍ମଗଣମାନେ (ସୂର୍ଯ୍ୟଙ୍କ ପତ୍ନୀରୂପିଣୀ) ହସି ଦେଲେ, ଅର୍ଥାତ୍ ସୂର୍ଯ୍ୟ ଉଦୟ ହେବାରୁ ପଦ୍ମ ଫୁଟିଲେ । ବାସ୍ବକର—ବାସ୍ବଦକର ଓ ସୂର୍ଯ୍ୟ । ୪୯ । ସାଲସା—ଅଳସଯୁକ୍ତ । ୫୦ । ରଥାଙ୍ଗୀ—ଚକ୍ରଧର, ଚକ୍ର ; ପାରିଜାତ ଫୁଲ ହେତୁରୁ ନନ୍ଦନବନ ଯେପରି ଦିଶେ. ଜଳସ୍ବର ହେତୁରୁ ମେଘମାଳା ଯେପରି ଦିଶେ, କୌସ୍ତୁଭମଣି ଧରି ବିଷ୍ଣୁ ଯେପରି ଦିଶନ୍ତି, ଗର୍ଭଧାରଣ କରି ସେ ରାଣୀ ସେହିପରି ଦିଶିଲେ । ୫୧ । ପ୍ରାବୃଟ

ଶ୍ୟାମଘନ ବେଳେ ଭୂପାଳେ ଅଗ୍ରତ । ବାହୁଦାନ ପରି ଛଟକେ ଦର୍ଶିଲୁ ଅଦୃଶ୍ୟ ଭାବରହିତ ।୫୨। ବାରବାଳାସୁନାଦେହା ସେ ହୋଇଲୁ ବାରଣଦନ୍ତପ୍ରତିମା । ଦ୍ୱିରଦରଦନପଲଙ୍କ ବରଜ ତଳ୍ପ ବଶ ଶାଳ୍ପ କ୍ଷମା ।୫୩। ବରଜ ଅମୃତସଦୃଶ ଅଶନ ରହିଲା ମୃଦ ଭକ୍ଷଣେ । ଶିଥିଳାଇ ବାସ ପିନ୍ଧିବା ଅଳସ ଖେଳାଇ କ୍ଲେଳଶ୍ରସଙ୍ଗେ ।୫୪। ପ୍ରତିଦିନ ଗୋଗ୍ରୁ ବୃଦ୍ଧିଦିନ ପରି ହେଲା ସୁରଭିବାସ । ତାହେସ ପୂର୍ବମାଣଧୂଳି ଏପରି ଦଶ ମାସ ସମାପତ ।୫୫। ଉସବସମନା ସିନ୍ଧୁଜ୍ଞ ମନ୍ଦିର ପ୍ରସବ ସମସ୍ତ ହେଲା । ପାଥଜାତ ଉଲ୍ଲପରି କାନ୍ତରୂପଦେହା ସୁତ ଜାତ କଲା ।୫୬। ନାସନିକଗୋଷ୍ଠୀ ପିଲ ହେଲା କୋଷ୍ଠୀ ଚକ୍ରବର୍ତ୍ତୀଯୋଗଯୁତ । ବଜାଇଲେ ରାଜା ସହୋତ୍ସବ ବାଜାଧ୍ୱନି ଛୁଇଁଲା ଜଗତ ।୫୭। ସୁବର୍ଣ୍ଣ ବରଷାପୂର୍ଣ୍ଣ ହେଲା ବସା ଧନଦ ହେଲେ ଯାଚକ । କ ଜାଣେ କି ଧନ ନ ଜାଣିଲେ ଜନ ଦିନ ସାତ ଦିନଯାକ ।୫୮। ଜାତ କଲେ ନାହିଁ ପୁରାର ଦୋଳିବା ଜାତକ ନାମ ପ୍ରଥମେ । ସିଦ୍ଧିବିଧ ସୂତ୍ର ସମସ୍ତେ ଡାକିଲେ ଅନଙ୍ଗସୁନ୍ଦର ନାମେ ।୫୯। ଧନ୍ୟ ଧନ୍ୟ ସଣୀପତି ଅଙ୍କମଣୀ ଜନା ବଢ଼େ ଭୂପସୁତ । ବୃକେ ବନମାଳୀ ପରି ବାଲ୍ୟକେଳି ରଚଇ ଅପରମିତ ।୬୦। ଶୁଦ୍ଧବୋଧ ହେଲା ଯହୁଁ ବିଦ୍ୟାଶାଳା ପ୍ରବେଶ କରାଇଲେ । ଗୁରୁସଖୀବଳ ମନ୍ତ୍ରୀସୁତ ରାଜକନ୍ୟାସ୍ୱାଶ୍ୟ ସଖା ହୋଇଲେ ।୬୧। ଅମରକୋଶରୁ ପାଣିନୀଶ୍ୱର ପଞ୍ଚପାଳତ ଭାବ୍ୟପଟଳୀ । ନାଟକ ଅଳଙ୍କାର ତର୍କ ବେଦାନ୍ତ ସ୍ମୃତି ଇତିହାସ ପାଳି ।୬୨। ଅଷ୍ଟାଦଶମିତ ପୁରାଣ ଚରିତ ଗଣିକ ଶକଶାସ୍ତ୍ରମତ ।

—ବର୍ଷାକାଳ ।୫୨। ଛୁମ୍ବାକକୁମ୍ଭଣ—ଧାଇ ମାଡ଼ିବା ।୫୩। ବାରବାଳାସୁନାଦେହା—ଉଜ୍ଜ୍ୱଳ ସ୍ୱର୍ଣ୍ଣବର୍ଣ୍ଣାଙ୍ଗୀ, ବାରଣଦନ୍ତପ୍ରତିମା—ହାତୀଦାନ୍ତ ପିତୁଳା ପରି ଧଳା, ଦ୍ୱିରଦରଦନପଲଙ୍କ—ହାତୀଦାନ୍ତ ପଲଙ୍କ, ତଳ୍ପ—ଶଯ୍ୟା, କ୍ଷମା—ପୃଥିବୀ, ମାଟି ।୫୪। ଅଶନ—ଭୋଜନ, ମୃଦ—ମାଟି, ଖେଳଶ୍ରସଙ୍ଗେ—ଚଞ୍ଚଳ ନେତ୍ରରେ ।୫୬। କାନ୍ତରୂପଦେହା—ସ୍ୱର୍ଣ୍ଣାଙ୍ଗୀ ।୫୭। ନାସନିକଗୋଷ୍ଠୀ—ଗଣକ ବା ଜ୍ୟୋତିଷଗଣ (ଦ୍ୱାରା) । ଛୁଇଁଲା—ପରିପୂର୍ଣ୍ଣ ।୫୮। ଧନଦ—କୁବେର, ଧନୀ; ଯାଚକ—ମାଗିବା ଲୋକ, ବସା—ପୃଥିବୀ, ଦିନ ସାତ ଦିନ—୨୧ ଦିନ । ୬୦। ଅଙ୍କମଣୀ—କଳଙ୍କକାଳିମା ।୬୧। ଶୁଦ୍ଧବୋଧ—ଜ୍ଞାନପୋଢ଼ା, ଗୁରୁପ୍ରସ୍ଥବଳ—ବୃହସ୍ପତିଙ୍କ ଜୀବସ୍ୱଭାବ ।୬୨। ଅମରକୋଶର—(କୋଷକାର) ଅମର ସିଂହ,

ରଥାଶ୍ୱବାରଣ · ଶସ୍ତ୍ରପରୀକ୍ଷଣ ଅନଳ୍ପ ଶିଳ୍ପ ସଙ୍ଗୀତ । ୬୩ । ସ୍ତମ୍ଭନ ମୋହନ ବଶ ଉଚ୍ଚାଟନ ପଠ ତମନ୍ତ ଶାବର । ସବୁଦେଶ ଲିପି କାଳୀତାଳଦଳ ଲେଖା ବିବିଧ ଅପର । ୬୪ । ଶତଅବଧାନ ସରସ କବନ ପ୍ରହେଳିକ ନାଟକ । ଅସାଧାରଣ ତୁରଙ୍ଗମଦମନ ଧୃତବାନସ୍ତ-ଖେଟକ । ୬୫ । କୋହ୍ନିଲ ଯେ ଦୁହିଙ୍କର ସେହୁ ବିଦ୍ୟା ତହିଁ ଯେ ନ କଲେ ଲଜ୍ଜା । ଲୋଡ଼ିଲେ ମିଳନ୍ତି ନାହିଁ କି ଆବରଣୀକର୍ତ୍ତାର ହେବାରୁ ଇଚ୍ଛା । ୬୬ । ତନୁମାନ ଭଳି ଜୀବନେ ଜୀବନ ମନରେ ମନ ମିଶିଲା । ଏମନ୍ତ ସମସ୍ତ ହସ୍ତୁଁ ସଖୀଙ୍କସ୍ତୁ କଉଶୋବତା ପ୍ରକାଶିଲା । ୬୭ । ଅତି ସୁକୁମାର ଏ ଦୁଇ କୁମାର ବୋଲି ନ ଅଟଇ ଦାସୀ । ଦିନୁ ଦିନୁ ମନ ବନରେ ମଦନ-ମୃଗସ୍ତୁ ଭଲ ମୃଗସ୍ତା । ୬୮ । ଲଜ୍ଜାଗଭୀରର ସେନା ଏବେ ସ୍ୱର ଅରହେ ନୂଆଇ ଜଣା । କଲ୍ପଥାନ୍ତି ଶକ୍ତି ସବସ ଭାରତୀ ସୁଧାରେ ମନ ମାଜଣା । ୬୯ । ଲେଖାରେ ତୁରୀୟ ସୂଚଇତମସ୍ତୁ ଏକସ୍ତ୍ରପ୍ରମସ୍ତୁ ପଦ । ଦେଖି ସ୍ନେହସୂତ୍ର ହେଲା ସମାପତ୍ତି କୁମାରୋସ୍ତବ ଏ ସ୍ମାଦ । ୭୦ । ଗୋବର୍ଦ୍ଧନ-କନ୍ଦାଶ୍ରି ହର ହର ଗୁରୁ ପାଦ ବାରିରୁହ । ଶ୍ରୀମତ୍ଚନ୍ଦ୍ର ଦେବ ମନମିଳନ୍ଦକୁ ଦେବ ମରନ୍ଦପ୍ରବାହ । ୭୧ ।

ଫଣୀଶ୍ୱର—ପ୍ରସିଦ୍ଧ ସୂତ୍ରକାର, ପରିପାଳନ—ସଙ୍କଳନ, ପ୍ରଣୀତ କାବ୍ୟପଙ୍କ୍ତି—କାବ୍ୟସମୂହ, ପାଳ—ଶ୍ରେଣୀ, ସମୂହ । ୬୩ । ଅଷ୍ଟାଦଶବିଦ୍ୟା—୧୮ ସଂଖ୍ୟକ, ରଥ, ଅଶ୍ୱ, ବାରଣ (ହାତୀ), ଶସ୍ତ୍ର (ଖଡ୍ଗାଦି) ପରୀକ୍ଷା କରିବା ଶାସ୍ତ୍ର । ଅନଳ୍ପ—ପ୍ରଚୁର । ୬୪ । ଶାବର—ଗୁଣିବିଦ୍ୟା । କାଳୀତାଳଦଳଲେଖା—କାଗଜଲେଖା ଓ ତାଳପତ୍ରଲେଖା । ୬୫ । ଶତଅବଧାନ—ଏକ ସମୟରେ ଶହେ ଲୋକଙ୍କ ପ୍ରଶ୍ନର ଉତ୍ତର ଦେବା ରୂପ ବିଦ୍ୟା, କବନ—କବିତା, ଧୀର, ବିଜ୍ଞ, ବିବେକୀ ହେବା ଶିକ୍ଷା । ୬୮ । ମଦନମୃଗସ୍ତୁ—କାମରୂପ ଶିକାରୀ । ୬୯ । ଲଜ୍ଜାର ଆଧିକ୍ୟରୁ ନିଜ ନିଜ ହୃଦୟର କାମଭାବ କେହୁ କାହାକୁ ଜଣାଇ ନ ଥାନ୍ତି, ମାତ୍ର ରସ-ଗର୍ଭିତ କଥାମୃତ ଦ୍ୱାରା ପରସ୍ପର ମନୋମୋହନ କରୁଥାନ୍ତି । ୭୦ । ତୁରୀୟ—ଚତୁର୍ଥ । ୭୧ । ଗୋବର୍ଦ୍ଧନ ପର୍ବତରେ ବନ୍ଦାରବାସୀ ହରିଙ୍କର ଏବଂ ଗୋବର୍ଦ୍ଧନ (ବୃଷଭ)-ବାହାଙ୍କ ହରଙ୍କ ଗୁରୁ ପାଦ ବାରିରୁହ (ପଦ୍ମ) ଶ୍ରୀମଚନ୍ଦ୍ର ଦେବ ମନରୂପ ମିଳନ୍ଦକୁ (ଭ୍ରମରକୁ) ମରନ୍ଦ (ମକରନ୍ଦ) ପ୍ରବାହ ଦେବେ ।

ପଞ୍ଚମ ଛାନ୍ଦ

ରାଗ—କୌଶିକ

(ମଣିମଞ୍ଜୁଳା ରାଜଧାନୀ ବର୍ଣ୍ଣନା ଓ ଚନ୍ଦ୍ରକଳା ଜନ୍ମ)

ଅଥ ମନମଥରସକଥାପଥ ପଥିକେ ଶୁଣ ହୃଷ୍ଟଚିତ୍ତେ । ମହାଫଳ-ଦାନ ପୁଣ୍ୟବଲ୍ଲୀ ହୋଇ ଏଥି ଚଞ୍ଚଳ ସଞ୍ଚରିତେ । ଅଛି ଅଶେଷ । ଭୁବନମାନେ ରାଜ୍ୟରାଜ । ମଣିମଞ୍ଜୁଳା ରାଜଧାନୀ ସେ ଦେଶ ତାରକା ମଧ୍ୟ ଦ୍ୱିଜରାଜ ॥ ୧ ॥ ଅହା ଜଗତରେ ତାହା ସମ ଲଭ ବାହା କନ୍ୟକେ କୁହାଭଳି । ଯାହା କଳକଳେ ଗୃହାଳିଗୁଅଳେ ଜାହାଜ ଲକ୍ଷ ଲକ୍ଷ ଗୃହ । ଦେହଜ ଅଗ୍ରେ । ଯାହା ଜଗତଜନଙ୍କର । ତାହାକନ୍ୟ ସଦେଶ ମିଶିଲୁ ବିଶେଷେ ମହାଜନପଣ ତାଙ୍କର ॥ ୨ ॥ ଦୁର୍ଗଗୃହ ବାହୁ ଉତ୍ସର୍ଗେ ଯହିଁ ଅଶକ୍ତ ହୋଇ ଅସ୍ତ୍ରମାନେ । ଉଦୟାସ୍ତ ହିମାଗିରି ଶାନ୍ତ୍ୟନାମାଚଳ ଗଢ଼ାନ୍ତି ନାହିଁ ଜନେ । ଯନ୍ତ୍ର ପ୍ରଗ୍ରତେ । ପ୍ରାଚୀର ପ୍ରାଗାର ଶିଖରେ । ରବିକାନ୍ତ ଥିବା ଅଭିନବ ଜବାସ୍ତବକ ଭ୍ରମ ହୋଏ ପୁରେ ॥ ୩ ॥ ଯଦେଶ୍ଳୁହଂଶ-ଭବ ଅବତଂସ ଦେହବାକୁ ସେ ଧରାଧିନାଥ । ତପନାସ୍ତମସ୍ତ ବୃତ୍ତିସମୃଦ୍ଧ ଦେବାବ ହୋଇଲା ଯଥାର୍ଥ । ବସୁନ୍ଧରାରୁ । ସ୍ୱର୍ଗକୁ ମାର୍ଗ ବୋଲି ଏତେ । ସହର ବାହାର ମଣ୍ଡା ମଣିସ୍ତମ୍ଭାଦଣ୍ଡକୁ ଦେହଭିତ୍ତି ପରତେ ॥ ୪ ॥ ଜନ୍ମୁ ଭଣ୍ଡି ଭଦ୍ର ଯଜ୍ଞବନ ବଦ୍ଧ ଲକ୍ଷି ଉର୍ଦ୍ଧ୍ୱରେ ପରଶନ୍ତ । ସେହୁ ମହାରାଜଧାନୀ ସୀମା ଅଜଯାଏ ଜନେ କଳି ନାହାନ୍ତି । ଆନ ଦେଶରୁ । ଆସିବା

ପଞ୍ଚମ ଛାନ୍ଦ

୧ । ମନ୍ମଥରସ—ଶୃଙ୍ଗାରରସ, ସେ କଥାପଥରେ ପେଥିମାନେ ପଥିକ । ରାଜ୍ୟରାଜ—ରାଜ୍ୟଶ୍ରେଷ୍ଠ, ତାରକା—ନକ୍ଷତ୍ରସମୂହ, ଦ୍ୱିଜରାଜ—ଚନ୍ଦ୍ର । ୨ । ସେହି ନଗରୀର ଯଶର ଲବମାତ୍ର ହସାଉରେ କୌଣସି ଲୋକ ଗାବନରେ କହିପାରିବା ନାହିଁ । କଳକଳେ—ଅରଣ୍ୟର ପାଣିରେ, ଗୃହାଳିଗୁଅଳେ—ବାଟ ଜଗିଥିବା ଲୋକମାନେ, ତାହାକନ୍ୟ ସଦେଶ—ଅହିଂସ୍ର ଯଶ ସର୍ବରେ ସେହି ମହାଜନଙ୍କ ପରଶ୍ରପଚାର ଯଶ ମିଶିଛି । ୩ । ଉଦୟାସ୍ତ—ଉଦୟ ଓ ଅସ୍ତ ପର୍ବତ, ହିମାଗିରି—ହିମାଳୟ ପର୍ବତ, ପ୍ରାଚୀର—ସୁବର୍ଣ୍ଣନଗର, ପ୍ରାଚୀର—ପାଚେରି, ଜବାସ୍ତବକ—ମନ୍ଦାରଫୁଲର ପେଣ୍ଡା, ପୁରେ—ପୁରୀଙ୍କଠାରେ । ୪ । ଯଦେଶ୍ଳୁହଂଶ······ ଚନ୍ଦ୍ରବଂଶଜାତ ରାଜାମାନଙ୍କ ଭୂଷଣସ୍ୱରୂପ, ତପନାସ୍ତମସ୍ତ ବୃତ୍ତି—ଦେବଲ ସୁନାର ଭାରବାର ସାହାଙ୍କର (ରାଜ ପକ୍ଷରେ); ପୂର୍ଣ୍ଣିମାସ୍ୱାମୀଙ୍କ

ଜନ କି କଳବ । ଧର୍ମରଙ୍କ ଶ୍ରେଣୀ ପାରିବ କେ ପୁଣି ମଣିସାନୁସୁନା ତୁଳବ । ୫ । ସେ କି ଦାମୋଦର ଦେବଙ୍କ ଉଦର ତହିଁ ଯା ନାହିଁ ଭାହିଁ ନାହିଁ । ଦେବଙ୍କ ଅଭ୍ୟାସ ହେଲ ଅନିମିଷ ଯାହା ସମ୍ପତ୍ତି ଗୃହିଁ ଗୃହିଁ । ଯହିଁ ଆପଣେ । ବସେ ଘଣ ଘଣ କୁଞ୍ଜର । ଗଣନା କେ ପୁଣି କରିବ ସାଜେଣୀ ଜନ୍ତୁ ତୁରଙ୍ଗମପୁଞ୍ଜର । ୬ । ପରିବାର ହାଟ ବାଟେଗୁ ନିଅନ୍ତି ପରିବାରେ ଯହିଁ ହାଟକ । ଯହିଁ ଜନ ପଟେକୁଳୁଦରସୁ ଅଟେଙ୍କ ଏକା ଜାଣନ୍ତି ବସୃଟକ । ଯହିଁ ଦୁଆରେ । ଶାଦ ଟଗା ବୋଲି ଡାକ ଶୁଣି । ସୁରୁପାଳୀ ନେଇ ସ୍ୱରୂପେ ଲୁହାଇ ଦିଅନ୍ତି ଦରବ ମୋତି ମଣି । ୭ । ହେବା ଷଣେ ଜଣା ବଜାର ବଇଣୀ ଉଠି ଯିବା କାଳ ନିକଟ । ପୁଲନ୍ଦସୁନ୍ଦରୀ ପଢ଼ିବା ବସ୍ତ୍ରୀ ପରାଢ଼ କଷ କୁଟ କୁଟ । ହେଲେ ଉଗନ୍ତି । ମିଶାଇ ଅବକର ତୁଲେ । ତାହାର ବସତ ଦୁଆରେ ଦିଅନ୍ତି ଗୋମୟ ଅଣା ଗୋ ସେ ବୋଲେ । ୮ । ସୁନାଗସ୍ଥଅରେ ଜୀବନ ଦେ ବୋଲି ଦାସୀଙ୍କ ବୋଲନ୍ତି ଗୃହପତି । ଯହିଁ କୁଟୁମ୍ବିନୀ ଅନ ସ୍ୱର ସେମ ଦୁଅନ୍ତେ ହୁଡ଼ ମାନବତୀ । କାଶି ଭୃଙ୍ଗରେ । ଅବରୋଧକୁ ଧବ ଯାଏ । ବସାଇ କୋଳରେ ସ୍ୱରୂପ ଭାଳରେ ଦୁଃଖିବ ବୋଲି ସମଜାଏ । ୯ । ବରଣମଣ୍ଡଳ ବ୍ୟୋମ ପଦ୍ମ ବଳ ବ୍ୟାପିଥିବାରୁ ଗୁରୁଘାଣେ । ବହୁଳ ପକ୍ଷରେ ବହଳ ଉକ୍ଷଙ୍କ ପନ୍ତଳୀ ଚୁମ୍ବିବାରୁ ଶିଖେ । ସେହିଁ ନଗର । ଜନ ଭାଗ୍ୟରେ ତାହା ଦେଖି । ଏ କି ଚମତ୍କାର ଅଛାଟେ ତାତ୍ପର ଦାଗ ଅଟେଳ ଦବଷିଶି । ୧୦ । ଯେଉଁ ପୁରେ ଛିଡ଼ ମାର୍ଜନା କରନ୍ତି ସୁନାଗଣ୍ଡା ହାଡ଼ୁଧଣ୍ଡ । ବସ୍ତୁସ୍ୱ ସୋଚନା ଚନ୍ଦନସାର -ମିନା କୁଙ୍କୁମ ତୁଲେ ପଡ଼େ ଛିର । ଚିତ୍ର କମ୍ବଳ । ବଇଣୀ

(ପଦ୍ମ ପକ୍ଷରେ) ମଣିକଳୁଷିତ ପତାକାଦଣ୍ଡ । ୫ । ମଣିସାନୁସୁନା—ମଣିମୟ ପର୍ବତ ଶୃଙ୍ଗରେ ଥିବା ସୁନା । ୬ । ଆପଣେ—ବଜାରରେ, କୁଞ୍ଜର—ହାତୀ, ସାଜେଣି—ସଜ୍ଜିତ, ତୁରଙ୍ଗପୁଞ୍ଜ—ଅଶ୍ୱସମୂହ । ୭ । ହାଟକ—ସୁନା, ବସୃଟକ—ବଣିକ୍ ଓ ପତ୍ନୀଙ୍କ କୋଣ; ସୁରୁପାଳୀ—ସୁନ୍ଦରସ୍ତ୍ରୀମାନେ, ସ୍ୱରୂପେ—ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷରେ । ୮ । ପୁଲନ୍ଦସୁନ୍ଦରୀ—ଜଙ୍ଗଲୀ ଜାତିର ସୁନ୍ଦରୀମାନେ, ବସ୍ତ୍ରୀପରାଢ଼—ବସ୍ତ୍ରର ଖଣ୍ଡ ବା ଭଣା, କୁଟ—କୁଡ଼, ଅବକରତୁଳ—ଅଳିଅ ସାଙ୍ଗରେ । ୯ । ସୁନା ଗସ୍ଥଅରେ—ସୁନାରେ ଗଢ଼ା ଗର୍ଭରେ, (ଅନ୍ୟ ପକ୍ଷରେ)—ହେ ସୁରସିକା ସ୍ତ୍ରୀ, ଜୀବନ—ପାଣି ଓ ପ୍ରାଣ, କୁଟୁମ୍ବିନୀ—ନିଜ ସ୍ତ୍ରୀ, ଅବରୋଧ—ଅନ୍ତଃପୁର, ଧବ—ସ୍ୱାମୀ । ୧୦ । ବରଣମଣ୍ଡଳ—ପ୍ରାଚୀରର ଅଗ୍ରଭାଗ, ବ୍ୟୋମ ପଦ—ଆକାଶ, ବହୁଳପକ୍ଷରେ—କୃଷ୍ଣପକ୍ଷରେ । ବହୁଳଉକ୍ଷ ପନ୍ତଳୀ—

ଭ୍ରମେ ପଡ଼ିବାରେ । ଶବଳିତ ଛଟା ପୀଡ଼ାକୁ ଲଭନ୍ତି ଖାଲି ଅଙ୍ଗୁଳି ଛିଙ୍କିବାରେ । ୧୧ । ସଲ୍ଲବଣ୍ୟରସ ପୂରିଲୁ ବଡ଼ଶେଷ ନାହିଁ ତା ବାଗିଚାଡଦାର । ରତନ ପଦ୍ମରକ୍ତଶ୍ରେଣୀ ପ୍ରକଟ ସନ୍ତାନଙ୍କୁ ସୁଖଦାୟକ । ପ୍ରତି ପ୍ରାଙ୍ଗଣ । ମଣ୍ଡନେ ଜଳଧି ଧରଇ । ଚନ୍ଦ୍ର ତୁରଙ୍ଗମ ଗଜ ଲକ୍ଷ୍ମୀଜନ୍ମସ୍ଥଳୀ ଟେକ ଶିନ୍ଧୁକୁ ହସଇ । ୧୨ । ନିଜ ଦାନବାରି ଗଜଦାନବାରି ବଢ଼େ ଦାନବାରି ଗୃହକୁ । ଅର୍ଭକେ ତାହାର ତର୍ଭକୁ ଚଳାଇ ତରୀମଣ୍ଡପ ସମୂହକୁ । ଖେଳି ମଣିନ୍ତି । ମାଧବ ପ୍ରଭ ମାସଠାବ । ମାଧବପ୍ରଭମା ଗୃହଦେହଳୀରମା ଗ୍ରାହ ହେବାକୁ ସମୁସ୍ଥିକ । ୧୩ । ପ୍ରତିମାସେ ରାକାପ୍ରଦୋଷେ ବସିବାଜନଙ୍କ ଭ୍ରମ କି ବଢ଼ୁବ । ଦେଖ ଥାଏ ଚଳଲେ ଚେକ ଉର୍ଦ୍ଧ୍ୱସ୍ଥଳରେ ଅଟ୍ଟାଳିକାରେ ଥାଏ ଅବା । ସେହି ଜ୍ୟୋତିରେ । ଥାଏ ସେ ଚନ୍ଦ୍ରକୁ ବଦାଏ । ଭଲେ ଥିବା ବାମା ଊର୍ଦ୍ଧ୍ୱଗତା ରମାଲପନକୁ ଅର୍ଘ୍ୟ ବଢ଼ାଏ । ୧୪ । ଯହିଁ ଗୃହଚୂଳ ସ୍ଫୁରଣୀୟମଞ୍ଜୁଳ କଳଶୀ ଉପର ଦଣ୍ଡକୁ । ଚୁମ୍ବିବା ଦଣ୍ଡର ଭାବେ ଗୁହ୍ମିଁ ଟେକ ଜଳା ବଳାହକଶ୍ରେଣୀକୁ । ମଦନ ଶିଶୁରେ । ବଢ଼ଭୀ ନୀଳଚେଳ-ବଲ୍ଲୀ । ଯେଉଁ ବର୍ଣ୍ଣ ଘନ ଭ୍ରମେ ତାକୁ ଜନ ଦେଖେ ସେ ବର୍ଣ୍ଣଦାନା ବୋଲି । ୧୫ । ଯେବେ ସଙ୍ଗେପାଠ ଫୁଟାରେ ପ୍ରାବୃଟ୍‌କାଳୀନ ଘନ ହେଁ ଯେ ଶୋଭେ । ଦେଖି ବାତବେଜନ ସୁସ୍ପିତ ଭୁକୂଳ ଲତା ବଢ଼ଭୀ ବିସ୍ଫୁରନ୍ତି । ଯେଉଁ ପ୍ରାସାଦେ । ଗୁହ୍ମିଁ ଅବଦାତଧାତାମା । ଜନ ଦେଖେ ପୀତ କେତକୁ ଭ୍ରମିତ ଧବଳକେତକୁ ବଳାକା । ୧୬ । ନିସର୍ଗ ଚପଳା ବନ୍ଧୁଗ୍ରଣଟେଳା

ବନ୍ଧୁ ତାରକାସମୂହ । ଦବଶିଖୀ—ଦାବାନଳ, ବନାଗ୍ନି । ୧୧ । କସ୍ତୁରୀ, ଗୋରୋଚନା, ଚନ୍ଦନ, କୁଙ୍କୁମ ପ୍ରଭୃତି ଶବଳ ରଙ୍ଗର ଛଟା (ଛିଟିକା) ପଡ଼ିବାରୁ ଘରବାର ଲୋକମାନେ ସେ ସବୁକୁ ଚମ୍ପକଫୁଲ ମନେ କରି ତାଆ ଛିଙ୍କିବାକୁ ଚେଷ୍ଟା କରି ନଖ ଛଡ଼ିବାରୁ କଷ୍ଟ ପାଆନ୍ତି । ୧୨ । ସଲ୍ଲବଣ୍ୟରସ—ଲାବଣ୍ୟପୂର୍ଣ୍ଣ ଶୃଙ୍ଗାର ରସ ଓ ସୁନ୍ଦର ଜଳ, ବାଗିଚାଡଦାର—ଲହରୀ ଦେହକୁ ଭସ୍ମ, ସନ୍ତାନ—ସୁଖଦ, କଳ୍ପବୃକ୍ଷ; ଜଳଧି—ଜଳ ଓ କପଡ଼ ରକ୍ତବର୍ଣ୍ଣ; ପ୍ରତି ଅଗଣାରେ ଥିବା ସୁନ୍ଦର ଜଳାଶୟମାନଙ୍କୁ ସମୁଦ୍ର ସଙ୍ଗେ ତୁଳନା କରାଯାଇଅଛି । ୧୩ । ନିଜ ଦାନବାରି—ନିଜେ ଦାନ କରିବା ବେଳେ ଦେଇଥିବା ଜଳ; ଗଜ-ଦାନବାରି—ହସ୍ତୀମାନଙ୍କର ମଦଜଳ, ଦାନବାରିଗୃହକୁ—ସମୁଦ୍ରକୁ, ଅର୍ଭକେ—ଶିଶୁମାନେ, ତରୀମଣ୍ଡପ—ଖେଳିବା ପାଇଁ କରିଥିବା ମଣ୍ଡପାକୃତି ନୌକା, ମାଧବ—ବୈଶାଖମାସ, ବୈଶାଖରେ ମାଧବ ପ୍ରତିମା (ବିଷ୍ଣୁ ପ୍ରତିମା)ଙ୍କର ଗୃହଦେହଳୀର ରମା (ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟ) ଗ୍ରାହ ସମୁସ୍ଥିକ (ଅନଦୃଢ) ହୁଅନ୍ତି । ୧୪ । ରାକାପ୍ରଦୋଷ—ପୂର୍ଣ୍ଣିମାର ସନ୍ଧ୍ୟା, ରମାଲପନ—ସ୍ତ୍ରୀର ମୁଖ (ଚନ୍ଦ୍ର) । ୧୫ । ବଳାହକ—କଳାମେଘ, ବଢ଼ଭୀ—ଚନ୍ଦ୍ରଶାଳା, ନୀଳଚେଳବଲ୍ଲୀ—ନୀଳବର୍ଣ୍ଣର ବସ୍ତ୍ରଖଣ୍ଡ ।

ଆକାଶ ମଧ୍ୟରେ ଅନାଇଁ । ସେ ବୋଲେ ହେ ମିତ ବକ୍ଷସ୍ତର ପୀତ ପତାକା ଦେଖିଲ କି ନାହିଁ । ଭବ ମଧୁଶ । ଛଳ ହେବାକୁ ସକେ ପିନା ! ଜଣାଗଲ ଏତେ ଧଜରେ ନାକେତମଣ୍ଡଳିଶିଖେ ପୀତ ବାନା । ୧୭ । ଭୁଜଙ୍ଗମ ନବ ଭୂଲ ପୁରବାର ବାଜରେ ଆଦର ନ କର । କେଉଁ ମଣିମୟ ପ୍ରାସାଦ ନାଲୟ ଅସିତ ଅଂଶୁକ ମଞ୍ଜୁଷ । ଜମିଥାଏ ଯା । ଆକାଶ ଉପରେ ଖେଳି ଖେଳି । ଭୂଅର ପ୍ରଭାତ କଣ୍ଠି ସ୍ୱର୍ଗଦ୍ୟୁତ ତା ମୁଖେ ଲଗାଏ କାଳି । ୧୮ । ରଶ୍ମି ପ୍ରତିବିମ୍ବ ଉମ୍ବରବଳୀମ୍ବ ଗୋଳାଶ କଣ୍ଠରେ ନାଶି । ଲଗ୍ନଲ ବସୁଶୀ ଗୁଣ ପାଣି ମିଶି କୁସୁମ ଗୁଚ୍ଛ ଗୁଚ୍ଛ ଭଷି । ତୁଳ କୁସୁମ । ବୋଲି ସେ ପ୍ରତିବିମ୍ବ ଧରେ । ସମୀରଣ ଭିଡ଼ା ଫୁଲ ଭ୍ରମେ ଛୁଡ଼ା ହୋଇ ସେ ତାହାକୁ ଓହ୍ଲାରେ । ୧୯ । ଯହିଁ କେଉଁ ବସନ୍ତମଧ୍ୟ ପ୍ରଶସ୍ତ ଗବାକ୍ଷ ପାଶେ ବସିଥିଲ୍ଲ । ଅଦ୍ଭୁତ ଶଶିବିମ୍ବକୁ ପ୍ରେୟସୀବଦନ ଭ୍ରମେ ଚୁମ୍ବି ଦେଲ । ଉଣା ହେବାକୁ । ମାଧୁର୍ଯ୍ୟ ବୋଇଲ ଯା ଲୁଣ୍ଠି । ସେହୁ ଦନ୍ତ ଲଜ୍ଜ ଭଜ୍ଜ ଦ୍ୱିଜରାଜ କାଳିମା ଲଭଅଛି କାଛି । ୨୦ । ରକ୍ଷିବାକୁ ନେଇ ଟେକ୍ଷି ଜାଂସ୍ୟପାତ୍ର ଧାପଣ୍ଠିଶେ ସେ ଗଲ୍ଲ ଭୁଲି । ତହିଁ ପୁଣି ଅସି ପ୍ରବେଶ ଦେଖି ଶଶୀ ମହି ଯହିଁର ପାଶେ ବୋଲି । ଭ୍ରମେ ଅଙ୍କୁଳି । ଅଗ୍ର ତା କଳଙ୍କେ ଘଷିଲ୍ଲ । କାହୁଁ କହୁଁ ଶଶୀକାଳମାର୍ଗେ ଖସି ଗଲ୍ଲ ଜାଣି ମନେ ଦୁଃଖିଲ୍ଲ । ୨୧ । ଯହିଁ ପ୍ରାସ୍ତୃତ ବାଳା ବନ୍ଦୀତାଳ ବସ୍ତୁହେତୁ ଘଣ୍ଟାଟଙ୍କାରତ । କପାଟରଚନ ତାମ୍ରକୁଟସ୍ତମ୍ଭ ନୋହେ ପ୍ରାସାଦ ଉଚ୍ଚ ଗତ । ଶୋଣ ରତନ । କରେ ସୁରପୁର ସୁଷମା । ହେବାକୁ ଅଛନ୍ତ ନ ଜାଣନ୍ତି ଜନ ସମାପ୍ତ ହେବାର

---

୧୬ । ସବଂଯୋଷ ପ୍ରକାରେ—ଗୃହଅଙ୍ଗ ଏକାଠି ମିଳ, ପ୍ରାବୃଟକାଳୀନ—ବର୍ଷା-କାଳରେ, ବାତବେଲ—ପବନରେ ଚଞ୍ଚଳ, ସୁପୀତଦୁକୂଳ—ହଳଦିଆ ପାଟବସ୍ତ୍ରଖଣ୍ଡ, ବଳସ୍ତିରିକୂଟେ—ଚନ୍ଦ୍ରଶାଳାରୂପ ପର୍ବତ ଶିଖରରେ, ପ୍ରାସାଦ—କୋଠାରେ; ଅବଦାତ—ଧଳା, ପୀତକେତୁ—ହଳଦିଆ ପତାକା, ବଳାକା—ବକପଂକ୍ତି ।

୧୭ । ନସର୍ଗ—ପ୍ରାକୃତିକ ବସ୍ତୁସ୍ୱଭାବର ଲୀଳା, ଛଳ—ଅଛଳ, ଅଦ୍ଭୁତ; ନକେତ ମୌଳଶିଖେ—ଗୃହର ଅଗ୍ରଭାଗରେ । ୧୮ । ଭୁଜଙ୍ଗମ...ପୁର—ପାତାଳ ଓ ମର୍ତ୍ତ୍ୟ ଭୂଲ ଦେଶର ସାଙ୍ଗଂଶକୁ ଜୟ କରିବାକୁ ଇଚ୍ଛା ନ କର; ଅସିତଅଂଶୁକ ମଞ୍ଜୁଷ—କଳାରଙ୍ଗର ବସ୍ତ୍ରଖଣ୍ଡ; ସ୍ୱର୍ଗଦ୍ୟୁତ—ସ୍ୱର୍ଗଶୋଭା । ୧୯ । ରଶ୍ମିପ୍ରତିବିମ୍ବ... ନାଶି—ନକ୍ଷତ୍ରମାନଙ୍କର ପ୍ରତିବିମ୍ବ ଶୋଭାର ଛଟା ଚନ୍ଦ୍ରଶାଳାମଣି କୋଠା ଉପରେ ପଡ଼େ; ଲଗ୍ନଳବସୁଶୀ—ଅଳ୍ପବୟସ୍କା । ୨୦ । ଗବାକ୍ଷ—ଝରକା, ଅଦ୍ଭୁତ—କବାଟବନ୍ତୀ, ଦ୍ୱିଜରାଜ—ଚନ୍ଦ୍ର । ୨୧ । କଂସା ଥାଳଅଛି ପାପଶିଖା ଉପରେ ଲଗିଲେ ତହିଁରେ ଚନ୍ଦ୍ରର କଳଙ୍କ ଲାଗି ଯାଏ, କାଳମାର୍ଗେ—ଝରକାବାଟେ ।

ତ୍ରିଯାମା । ୨୨ । ମରକତମୟ ପଦ୍ମଚ ନାଳସୁ ପ୍ରାଙ୍ଗଣ ତଳ ଉଲ୍ଲସଇ ।
ଡଣ୍ଟି ବୃନ୍ତ ନାଳୀ ମିଶିବାର କେଳିସରସୀ ପଦ୍ମ ଅନ୍ୱୟଇ । ଯେତେକ ନ
ଥାନ୍ତା । ହଂସ ପଙ୍କଜ ଦ୍ୱୀପଦର୍ଶୀ । ସ୍ନାନ ଅବସରେ ସେ ନଗରେ ନାରେ
ବୁଝିନ୍ତି ନ ପାରନ୍ତେ ଭିନ୍ନି । ୨୩ । ସେହି ପୁର ଅକୃତ୍ରିମକୋଠ
ବୃନ୍ଦାରକଙ୍କ ମନ୍ଦାକିନୀ । ତହିଁ ଅଛି ମନ୍ଦବାତ ଅରବିନ୍ଦ ମକରନ୍ଦବନ୍ଧୁର
ଦେଶ । କରି ବସନ୍ତ । ନିବାସ ଏ ତୁଲ ଆଳୟ । ଜଳାବଦାଟୀଧାଟୀ
ଘାଟେଶ ରଚଇ ଜଳପଦ୍ମ କୁଣ୍ଡଳିକା । ୨୪ । ଯହିଁ କଳାଧଉତକୁଳ କଳଶୀତ
ଶିଖିବାକୁ ଛପି ନ ହେଲା । ରହିବାକୁ ଅଟ୍ଟସୁଧାଧବଳକୁ ସେବେ ସୁରଙ୍ଗନା
ପଟଳୀ । ସେତେବେ ଜାଣନ୍ତି । ନାହିଁ ତେଜ ସନ୍ଧ ତେଜ କ୍ଷୁଣ୍ଣିମ । ଭେଦ
ଜାଣିବାକୁ ମେରୁଠାରୁ ଯହିଁ ତୁଙ୍ଗ କଳଶମୟ ତମ । ୨୫ । ପ୍ରଭ
ସୁନ୍ଦରାଟୀ ଉପବନବାଟିମାନଙ୍କ ବର୍ଣ୍ଣିବା କାସ । ଇନ୍ଦ୍ରଅନନ୍ଦନ ହେବାର
ନନ୍ଦନବନେ ନାହିଁ ଯା ଶୋଭା ଲେଶ । ଶଶୀଉପଳ । ଅବାଳ
ସବୁ ଲତାମୂଳେ । ସୁଧାଂଶୁ ପୂର୍ଣ୍ଣରେ ବଳକ୍ଷ ପକ୍ଷରେ ସୁରଭି ନୀର ସ୍ରବ
କଲେ । ୨୬ । ଯହିଁ ମାରକତ ପ୍ରଣାଳୀ ଅମିତ ମଧୁମା ରକ୍ଷକରତନ ।
ଫଳିଥିବା ଦଳ ଫଳ ଫୁଲଜାଳ ଯହିଁ ରକ୍ଷକବରଗଣ । ଏଳା ଲବଙ୍ଗ ।
ପ୍ରିୟଙ୍ଗୁ ଦ୍ରାକ୍ଷା ଜାତିଫଳ । କ୍ରମୁକ କଙ୍କୋଳୀ କର୍ପୂର କଦଳୀ ଲକୁଚ ପନସ
ରସାଳ । ୨୭ । ତାଳିମ୍ବ ଜମ୍ବୀର ଲେମ୍ବୁ ଜମ୍ବୁ ବରକୋଳି କମଳା ନାରଙ୍ଗ ।
ଏବଂବିଧ ମହାବୃକ୍ଷବଲ୍ଲୀରେ ଯହିଁ ନାନା କୁସୁମ ଲତାସଙ୍ଗ । ଚମ୍ପା କେଶର ।

---

୨୨ । ତରଣରଶ୍ମିକ—ସୂର୍ଯ୍ୟରଶ୍ମି; ଶୋଣରତନ······ରକ୍ତବର୍ଣ୍ଣ ରତ୍ନମାନଙ୍କ କିରଣରେ ସୂର୍ଯ୍ୟସୂତ (ଅରୁଣ)ର ସୁଷମା (ଶୋଭା); ତ୍ରିଯାମା—ରାତ୍ରି । ୨୩। ଅକୃତ୍ରିମ—ଉନ୍ନତ କୋଠା; ବୃନ୍ଦାରକ—ଦେବତା; ଅରବିନ୍ଦ···ବନ୍ଧୁ ମକରନ୍ଦବନ୍ଧୁ-ସମୂହ, ଧାଟୀ—ସମୂହ, ଧାଡ଼ । ୨୪ । କଳାଧଉତକୁଳ—ସ୍ୱର୍ଣ୍ଣସମୂହ, ଛପି—ଲୁଚି, ନ ହେଲା—ସ୍ଥିର ହେଲା; ମେରୁର ଶୃଙ୍ଗାବଳୀ ସୁବର୍ଣ୍ଣମୟ ଏବଂ ଏ ନଗରର କୋଠା ଉପର ସୁବର୍ଣ୍ଣମୟ, ତେଣୁ ଭେଦ ଜାଣି ହୁଏ ନାହିଁ । କୋଠାମାନଙ୍କରେ ସୁନାର କଳସସବୁ ଥିବାରୁ ପ୍ରଭେଦ ଜଣାଯାଏ । ୨୫ । ଉପବନବାଟୀ—ବଗିଚା, ଅନନ୍ଦନ—ଅନନ୍ଦଜନକ, ପ୍ରୀତିପ୍ରଦ; ନନ୍ଦନବନ—ଇନ୍ଦ୍ରଙ୍କ ବଗିଚା; ଶଶୀଉପଳ—ଚନ୍ଦ୍ରକାନ୍ତମଣି (ଚନ୍ଦ୍ରକିରଣରେ ଯହିଁରୁ ପାଣି ବାହାରେ), ଅବାଳ—ଅଳବାଳ ବା ମନ୍ଦା; ବଳକ୍ଷପକ୍ଷ—ଶୁକ୍ଳପକ୍ଷ । ୨୬ । ମାରକତ ପ୍ରଣାଳୀ—ମରକତମଣିନିର୍ମିତ ପାଣିନାଳ, ରକ୍ଷକବରତନ—ଶୁକରମାନଙ୍କର ବେତନ ବା ଦରମା । ଏଳା—ଅଳାଇଚ, ଜାତିଫଳ—ଜାଇଫଳ, କ୍ରମୁକ—ଗୁଆ, କଙ୍କୋଳୀ—

ଘୁରାଙ୍ଗ ମଞ୍ଜୀ ଲୁବଧନା । ପନାସ ଅଶୋକ କାନ୍ତ କୁନ୍ଦୁଷ୍ପଜ ବସ୍ତ୍ରକ ସେବନ୍ତୀ ସୁମନା । ୨୮ । ଯୁଥିକା କାଅଳୀ ମାଧବୀ ପାଟଳୀ ଅସିତ କଚ୍ଛଳା ଫଳସ । ସ୍ଥଳୋତ୍ପଳ ଦୁଳ୍ପଦୁଳାଙ୍ଗ ରଙ୍ଗଣୀ କୁନ୍ଦ ଗୁଲାବ ଗୁଲ୍‌ବାସ । ବାସ ଉଗର । ଦଶ୍ରୀଟ ଦଙ୍ଗ ଭକାସ୍ୱର । ଜରଗର ନନ୍ଦ ମଲ୍ଲିକା ସେବତୀ ବନ୍ଧୁଳି ଅଶ୍ୱର ମନ୍ଦାର । ୨୯ । ଦାସୂଣା ମଲ୍ଲୁଅ ସନ୍ତୁପର୍ଣ୍ଣୀ ଚୂଆ ଚନ୍ଦନ ନାଗିଣୀ କୁନ୍ଦୁବେଲ । ତହିଁ ଅଳ୍ପଲକ୍ଷୀ ପୋଷା ପଶୁପକ୍ଷୀ ଫିମନ୍ତି ମଉଳୀ ମଉଳୀ । ପ୍ରଣୀ ଶବୋଧ । ନାହିଁ କାହା ଭୁଲେ ଭାହାର । କେ ପଲ୍ଲବ-ଭଣି କେ ତମାଳ ଭୁଣି କେ ଫୁଲ ମକନ୍ଦ ଅହାର । ୩୦ । ଯଷ୍ଟିକାଉ ମୃଗ ଖଦସ୍ତ୍ର ଶଙ୍ଖଗ ଚମରୀ ଭଲ୍ଲୁସ୍ତ ଲୁବଙ୍କ । ଶାଳିଅପଢଣୀ ମଦ୍ଗୁଦାର ଯେନ ଜନ୍ତୁଅଛନ୍ତି ନାନା ରଙ୍ଗ । ନାନା ନିଗମ । ପଢ଼ା ଶାସ୍ତ୍ର ଶୁକ ସନ୍ଧ୍ୟତ । ମୟୂର ମନୂର ରଥାଙ୍ଗ ଚକୋର ଦୂର କେଉଁଟି ପରଭୃତ । ୩୧ । ଶରାସଂଟଙ୍କାର ଶଙ୍କାରି ନିଦାନ ଝଙ୍କାର ପଣ୍ଡିତ ରେଳମ୍ବ । ପ୍ରସବ କାଦମ୍ବ ମକରନ୍ଦଲମ୍ପଟେକାଲ ଭର ଅବଲମ୍ବ । ଉହିଁ ଶୋଭନ୍ତି । ତମ୍ପକ ଦୁନା ମଦେ ଭସି । ଅଖିଳ ବ୍ରତତୀ ଫୁଟନ୍ତି ଫଳନ୍ତି ଯେଉଁ ଅଶୋଷ ବାରମାସୀ ।
୩୨ । ସେ ଯୁବାଧୂରାଜ ବୀରଧର୍ମଧ୍ୱଜ ଗୁଣଗଣମଣିମଣ୍ଡିତ । କିଙ୍କିଣୀ-ଜାଲ ଅବିପାରିଜାତ ଅଳିଭରଦଳଖଣ୍ଡିତ । କେଳି କଲ୍ଲୋଳା । ତାର ପ୍ରିୟପାଟ ଅଙ୍ଗନା । ମାରକୁଲ୍ଫ ଭଳି ଲୁମାଇଉଦଳୀ ନନ୍ଦନା ବାଳା ମ୍ଳାନ-ମନା । ୩୩ । ପ୍ରଭାତ ବାମା ଗଜଗ୍ରାମିନୀ ନବଶତ ସ୍ୱର୍ଣ୍ଣେ ଗଢ଼ାଇ । କେଳ ଅଳଙ୍କାର ଲୁଲେ ଦ୍ୱିଜଙ୍କର ମନ୍ଦିରକୁ ଦେଇ ବିହାଇ । ବନ୍ଦ ଚରଣେ । ବୋଲି ଏ ବଚନ ବଦନେ । ଦ୍ୱିଜାସୂ ସାବିତ୍ରୀ ସମ ଲଭ ପୁତ୍ରୀ ବୋଲି କେ ଗୁରୁପତ୍ନୀମାନେ । ୩୪ । ଅଷ୍ଟମୀ ନବମୀ ଅମା ପଞ୍ଚଦଶୀ ଚତୁର୍ଦ୍ଦଶୀ ଲୁଳବାସରେ । ଗଜରାଜଙ୍କ ପୂଜା ଯୁକୁଥାଏ ଦୋଷା-ରାଜ ଯେନ ଜପଦାସରେ । ଗଙ୍ଗା ଯମୁନା । ଅଦ ପୂଣ୍ୟ ନଦୀ ସ୍ନାନକୁ ।

ନବପଥ; ଲୁଭକ—ଟଲ୍ଲ; ଭସାଳ—ଅସ୍ତ୍ର । ୨୯ । ସ୍ଥଳୋତ୍ପଳ—ସ୍ଥଳପଦ୍ମ; ଦୁଳ-ଦୁଳାଙ୍ଗ—ଦୋହଲୁଥିବା; ଯୁଥିକା—ଜୁଈ; ଅସିତ—କଳା, ମଉଳୀ ମଉଳୀ—ହଳିହ୍ୱ ବା ପ୍ରଣତ୍ତକାରସ୍ତ୍ର (ପୋଷା ପଶୁପକ୍ଷୀମାନେ) । ୩୧ । ମଦ୍ଗୁଦାର—ବଗୁଡ଼; ନାନା ନିଗମ—ନାନାଶାସ୍ତ୍ର । ପରଭୃତ—କୋଇଲି । ୩୨ । ଶରାସଂ—ଧନୁ, ରେଳମ୍ବ—ଭ୍ରମର, ବ୍ରତତୀ—ଲତା । ୩୩ । କିଙ୍କିଣୀଜାଳ—ପଦ୍ମବତ ଦୋଳିଅଛନ୍ତି ଶବ୍ଦସମୂହ ଯାହାଦ୍ୱାରା, ଅବିପାରିଜାତ—ଯାଦବଙ୍କ ପକ୍ଷରେ ଉଲ୍ଲଦ୍ରୂମ ପକ୍ଷ; ନନ୍ଦନା—କନ୍ୟା । ୩୪ । ନବଶତସ୍ୱର୍ଣ୍ଣେ—ଏକଶତ ମୋହର ଯୁନାରେ ।

କରିଲି ବରଣି ଯେତୁଁ ଥାଏ ଗୁଣରନ୍ତ ଭୂମୀବାଣମାନଙ୍କୁ । ୩୫ । ଏପରି ବସୁଧ ହେଲା ଊନବିଂଶ ପଡୁ ଶୁଣିଥିଲ ନାଥ ହୋଇଲେ । ସେ ବାଳାବଦନ ଲଭିଲା ସ୍ୱପନ ନିଶାମା ଅବସାନକାଳେ । ସୂର୍ଯ୍ୟ କମଳ । କୃଷ୍ଣ ଧରନ୍ତି କନ୍ୟା ହେଜୁ । ବଭ୍ରୁଶିରା ବାଳୀ ଜଣେ ଦେଇ ମସ୍ତଳୀ ନାଗପୁରଶେଷ ଅଣ୍ଟି ବନ୍ଧି । ୩୬ । ସୁଦ୍ଧଂ ଥିଲ ବାଣାଯନ୍ତ୍ର ଦେଇ ପ୍ରବୀଣା ଅଳାପି ଅଳାପି ରଙ୍ଗରେ । ପରବେଶ ହେଲ ପଦ୍ମ ଜଣାଗଲା ପୁଣି ରଜଧାନୀ ଶୃଙ୍ଗରେ । ମୋଦେ ବଢ଼ିଲା । ଅତଳେନ୍ଦ୍ରଜୋପା ଚରଣ । ଜଣାଇଲ ସୂତା ଅଙ୍କୁର ଦୁଃଶିଖାଇସ୍ତୁ ହୋଇବା ଅଚରଣ । ୩୭ । ଶୁଣି ପୁଣି ଦେବୀ ନରେଶ-ବାଦିବାଦରେ କଲ୍ପଣାଦୃଷ୍ଟି ଢାଳି । ସୁପ୍ରଷ୍ଟଗୋସ୍ତନୀଲତିକାଲୁ ଯେନି ଗୋଟିଏ ପଦ୍ମପତ୍ର ହୋଇ । ଶ୍ରୀଶିଶୁଣିରେ । ଦେଇସଣେ ପୁଣି ଗିଳନ୍ତ । ଦେବୀଙ୍କ ସୁରତେ ଥିବାର ଯରତେ ହେଲଅଛି ନାଶୀ ଟଳିଲା । ୩୮ । ସେହିଦନ୍ତୁ ଗର୍ଭବତୀ ସେ ବାଦର୍ଶନସ୍ୱପ୍ନମଧ୍ୟହେତୁ କେମା ହେଲା । ଦିନୁ ଦିନ ତାର ଅଳସ ମନ୍ଥରଗତି ମଣ୍ଡିତ କ୍ଷମା ହେଲ । ନିତ ବଢ଼ିଲ । ଧରଣୀତଳ ଶସ୍ୟନକୁ । ଲଞ୍ଜି ପର କଳ କଣ୍ଠଶୂନ୍ଦଗୋଳାମଞ୍ଜୁଳତର ନସ୍ମନଙ୍କୁ । ୩୯ । ଅଣାଇ ବଲ୍ମୀକ ପଙ୍କାଇ ଉଦକ ତା ବାସ ଅଘ୍ରାଣେ ରସଇ । ତ୍ରିନ୍ଦ୍ରିସୁତ ଶିଖା ଜାଣି ମୋଦେ ପୁତ୍ର ହେବ ବୋଲି ମନେ ହସଇ । ଖାଣ୍ଡ ଖେଳରେ । ରହିବା ଦେଖି ଦୂର ଅଙ୍କ । ଜାଗୃତି ସୀମା ଜାତ ହୋଇ କେମା ଅବଶ୍ୟ ମଣ୍ଡିବ ମୋ ଅଙ୍କ । ୪୦ । ଭଜିଲ ଗମ୍ଭୀର ଅବର୍ତ୍ତି ନାଭିର ତଳସ୍ଥଳଙ୍କୁ ଲଗିବାସ । ବାଣି କଳ୍ପକାବ ସୁଷମା ଶବଦ ଅପି ବହିଲ ଦନ୍ତବାସ । ସ୍ତମା ପଡ଼ନ୍ତ୍ରେ । ସଣ୍ଣରହିଲ ଦାଣ୍ଡ ଫୁଟିଲ । ଅଧାର ନାହାର ଉତ୍ସଙ୍ଗ-ବିହାର ସ୍ୱଧାଲୁ ଶରଧା ତୁଟିଲ । ୪୧ । ସ୍ତୁହପଶ୍ଚିମର ଉତଶ୍ଚାନ ସବହେଳେ ରହିଥିଲେ ସମସେ । ଅନନ୍ତ ଲବଣ୍ୟନଧିର ଗର୍ଭରୁ ଦଶମାସ ପରବେଶେ । ଶୁଭ ଲଗ୍ନରେ । ପ୍ରକାଶି ରମାକଳେବରୁ । ଜଗନ୍ମ ଦୁର୍ଲଭ ଧ୍ୱଳଥିଲ ଭଜି କଲ ହୋଇକାଳ କଳରବ । ୪୨ । କୁମାର କୁମାରୀ ବୋଲି ପଦ୍ମୃଷ୍ଟଲକେ ଭୂତରେ କଲେ ଶ୍ୟାଲ । କେମାର ସେ ମା ଉଲ୍ଲଙ୍ଘିଥି ଦେଖିଲ ମୁଖ ଦେଖିଲ ତାହା ପ୍ରୀତ । ଜୟ କହିବା । ସେ କି ଭୂତୁଁଆଏ ବାଗେନ । ଭୂତ୍ର ଅବଲେଖ ଉତ୍ସବ କି ଲେଖ ଲଭେ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ଲୋଚନେ । ୪୩ । ନାଲିକଳ ତ୍ରୁଟି ନାଭୀନାଳ କାଟି କରିଲ ଅଙ୍ଗ ଅଧିସ୍ନାନ ।

---

୩୫ । ଭୂଉବାସର—ମଙ୍ଗଳବାର, ଭୂମୀବାଣ—ବ୍ରାହ୍ମଣ । ୩୭ । ଅତଳେନ୍ଦ୍ରଯୋଷା—ପାର୍ବତୀ । ୩୮ । ଗୋସ୍ତନୀଲତିକା—ଦ୍ରାକ୍ଷାଲତା । ୪୦ । ବଲ୍ମୀକ—ଉଇହୁଙ୍କା ।

ଧାଇ ଗୀତ ଗାଇ ଉଲଟେ ଶ୍ରୁତିର କଲେ ଅବିଶ୍ରାନ୍ତଧ୍ୱାନ । ସମ୍ପୁଟାଳାପ ।
ମଙ୍ଗଳ ତୁଳତୁଳ ବାଜା । ଯେଣୁ ରତ୍ନାଞ୍ଜଳି ନୟନପୁତଳି ପବିତ୍ର କଲେ
ମହାରାଜା । ୪୫ । ତାହା କହୁ ଶୁଣି ଯା ହାଟକବର୍ଣ୍ଣୀ ବୃଷ୍ଟିରେ ପୂର୍ଣ୍ଣ କଲେ
ସମା । କଣ୍ଠ ଭୁଜ କଟେ ଯେ କି ଶିଶୁ ଚୋଟେ କଳଙ୍କଦରତ୍ନ ଚନ୍ଦ୍ରମା ।
ରାଣୀ ଉଦର । ଆକାଶୁଁ ହେବାକୁ ଉଦିତ । କଳଙ୍କୀ ଶଶୀକୁ ତାରକା ଅସି
କି ତାରକା ହେଲେ ଭୂମିଗତ । ୪୬ । ଲୁଟିଲେ ପ୍ରକାଣ୍ଡ ସାତଦାନ ଯାଏ
ହଜାର ସଂଖ୍ୟକ ବଜାର । ସହସ୍ରାଂଶୁଁ ଅଂଶ ନ ଲଭନ୍ତି ଯେଣୁ ଲୁଟିବାରେ
ହେଲେ ବେଗାର । ଲୁଷ ରଜତେ । ସଜ କଷବା ଚେଲକୁଟ । ବରଣ
ଭୂଦୂରେ ଡାକିଲେ ମୋଦରେ ଅସ ଟେଣ୍ଡ ଜନେ ଲୁଟ ଲୁଟ । ୪୭ । ଏକାଂଶ
ଧନ ସକଳ ଭୂଦେବ ଯେ ପୁରେ ପଦ ଅର୍ପିଲେ । ଗଜରଜ ମୂଳ ହୋଇ
ନୃପକୁଳଗୁରୁ ମହାସୁରେ ଅର୍ପିଲେ । ସେମାମଣିକି । ରଣଜେତ୍ର ମହାରାଜ
ହୋଇଲେ । ଅଷ୍ଟକଞ୍ଜମାଳାଭୂଷିତ ଚପଳା ଘନାଙ୍କେ ଚେଇଁକାନ୍ତ କି ଚଳେ ।
ଯେ ନବେନ୍ଦ୍ରବାଳୀ ରାଣୀ ରଷ ଶ୍ରୀନ ମୀନ ତେବଣ୍ଡ ମୂଳ କଲେ । ତମା-
ମାଳା କୌଶଲ୍ୟା ଲେଖିଙ୍କ ବାମୋଷ୍ଠୀ ଚନ୍ଦ୍ରକଳା ବୋଲି ବୋଇଲେ ।
କୋଳ ଉଳପ । ଗାଟଦୋଳି ସୁରବସୁର । କନକ ନୟନ ହୃଦୟ ବଦନ
ଯେ ଦନୁ ହୋଇଗଲେ ଶିବ । ୪୮ । ନଗସ୍ତ ଭୂପାଳରାଜବଧୂ ନୀଳ କମଳ-
ନୟନା ଜନନ । ପଞ୍ଚାଶତପଦ ଘଟିତ ଏ ସ୍ତବ ବାଳବତାର ଏହା ନାମ ।
ଏହା ଉତ୍ତର । ସ୍ତବେ ପ୍ରଥମୁଁ କେମା ଛନ୍ଦ । ବାଳଲୀଳା ଅବ ହେବାର
କଶୋଷ୍ଠ ସଂକ୍ଷେପ ବର୍ଣ୍ଣନାବ କଲା । ୪୯ । କମଳାଙ୍କ ଶିଶୁ କର୍ଦ୍ଦଣପରଶୁଭର-
ବଦ୍ୟ କଞ୍ଜନୟନ । କମଳାଙ୍କ ସ୍ତନ କର୍ପୂର ଗଦନ କମଳାଧିପଧ୍ୟଗନ୍ୟନ ।
କମ୍ବୁକଣ୍ଠକ । କମଳ ସିଂହାସନେ ସ୍ଥିତ । କବି ରାମଚନ୍ଦ୍ର ଦେବ ଧରଣୀନ୍ଦ୍ର-
ପାରେ କରୁଣା ଦୃଷ୍ଟିପାତ ।

ମାଟି । ଲୁମ୍ଫିସୁନ—ଲଜ୍ଜାପୂର୍ଣ୍ଣ; ଗର୍ଭିଣୀ ସ୍ତ୍ରୀକୁ ଲଜ୍ଜାପୂର୍ଣ୍ଣ ପିଠା ଖାଇବେ ଦିଅ ଯାଉ ଜଏ । ନାଇ·· ନାଇକୁ ପାଣି ଶୁଖିଯିବା ପରେ । ଅବିଶ୍ରାନ୍ତ—ଅନ୍ତହୀନ । ୪୫ । ଯା ହାଟକ···ସୁବର୍ଣ୍ଣ ବୃଷ୍ଟିରେ ଯାହା ପୃଥିବୀକୁ ପୂର୍ଣ୍ଣ କଲେ; କଳଙ୍କଦରତ୍ନ—କଳଙ୍କହୀନ, ତାରକା—ନକ୍ଷତ୍ରଗଣ । ୪୬ । ସହସ୍ରାଂଶୁଁ ଅଂଶ—ହଜାର ଭାଗରୁ ଭାଗେ ମଧ୍ୟ ସହଜ ନାହିଁ । ଚେଲକୁଟ—ଲୁଗାପଦା । ୪୭ । ଭୂଭୁମହୂଦୂରେ—ଭୂଭୁସ୍ତାନୀୟ ବ୍ରାହ୍ମଣମାନେ; ଅଷ୍ଟକଞ୍ଜମାଳା—ଅଠଗୋଟି ପଦ୍ମମାଳ; ଘନାଙ୍କେ—ମେଘକୋଳରେ । ୫୦ । କମଳାଙ୍କ ଶିଶୁ—ବ୍ରହ୍ମା; କର୍ଦ୍ଦଣପରଶୁଭର—ଶିବ; କଞ୍ଜନୟନ—ପଦ୍ମନେତ୍ର (ଜଗନ୍ନାଥ), କମଳାଧି—ସମୁଦ୍ର, କମ୍ବୁକଣ୍ଠ—ଶଙ୍ଖସେତ୍, ସ୍ତନ ।

ଷଷ୍ଠ ଛାନ୍ଦ

ରାଗ—ଘଣ୍ଟାରବ

(ଚନ୍ଦ୍ରକଳାର ବାଲ୍ୟାବସ୍ଥା ବର୍ଣ୍ଣନା)

ତଦନନ୍ତେ ରସିକେ ଶୁଣ । ବୃଦ୍ଧି ବୃଦ୍ଧି ବାଳ ଗୁଣ । ଯେଉଁ ପରି ଜାତ ଦେଖନ୍ତି ନୟନେ ସେମାନ ଶୁଭ ଲକ୍ଷଣ । ୧ । ସ୍ୱରବା ଲବଣୀରସା । ଦେଖ ଭଲେ ନୁହେ ଏ ଉପମା । ଯହିଁ ଚିନ୍ତିଲା ଭଳକ ଚପଳାବଲ୍ଲୀ ମଣ୍ଡିଲ୍ଲ କ୍ଷମା । ୨ । ସୁଧାମସୁଧାମସାର । ତା ଶଶମିଶ ମସାର । ଭଲ୍ଲ ମୁଖ କେଶ ଅବଶ ଦେଖାଇଣ ଏ ବସୁଦବସୁଧାର । ୩ । ଲଳନ୍ତପଦ ଭଳନ୍ତ । ଅଙ୍ଗୁଳୀ ଧରି ପ୍ରବନ୍ତ । ଝୁଲାରେ ଝୁଣ୍ଟିକି ରଙ୍ଗୁନ୍ତି ଅନ୍ତରେ ଦେଖନେଜନ୍ମ କମ୍ପନ୍ତ । ୪ । ଭ୍ରୂଲ୍ଲ ଅନା ପ୍ରାଣସଙ୍ଗି । ଭ୍ରୂଲ୍ଲ ଅସିତ ଭୁଜଙ୍ଗୀ । ଆଜଠାରୁ ବଢ଼େ ଗଣନାରେ ଗଢ଼େ ଅବେହ୍ଲକ ଶୋଭାବଢ଼ି । ୫ । କପିଙ୍ଗା ବଶୋଣ୍ଣ ମଧୁର । ନାସିକାକୁ ବେଦାଦର । ଯାର ତିଳଫୁଲେ ସଙ୍କାନ୍ତୁ ମାର ସ୍ୱରଭ ହେବ ଅଗର । ୬ । ଅଧରଶୋଣ୍ଣକୁ ସ୍ୱବ । ମଧୀର କା ବନ୍ଧୁଜୀବ । ନ ତଳର ଅବ ତରୁଣ ଏ ଶିଶୁ ଦେଖି ଦେଉଁ ବନ୍ଧୁ ଯିବ । ୭ । ନେଜ ବାଜନ ସାରଙ୍ଗ । ଧାଗ୍ର ଭଜ ନୀଳ ଭୃଙ୍ଗ । ଦୋହି ଶୁଭ୍ରଲକ୍ଷଣକଳଧ୍ୱର ପକ୍ଷପାଳୀ ରଖିଅଛୁ ସଙ୍ଗ । ୮ । ଗଣ୍ଡ ଦାରପଣ ଶାଦେ । ଭ୍ରୂଶିତନ

ଷଷ୍ଠ ଛାନ୍ଦ

୩ । ସୁଧାମସୁଧାମସାର—ଚନ୍ଦ୍ରଶେଖର ସାରଭୂତ, ତା ଶଶମିଶ ମସାର—ଚନ୍ଦ୍ରର ଶଶରୂପୀ କଳଙ୍କ କପଟ ଇନ୍ଦ୍ରନୀଳମଣି ସଦୃ; ଭଲ୍ଲମୁଖ···କୃଷ୍ଣ ଚନ୍ଦ୍ର ଶେଖର ସାଙ୍ଗ୍ଗଶ ଓ ଭନ୍ଦ୍ରଧନୁ ଇନ୍ଦ୍ର ନୀଳମଣି (କଳଙ୍କ) ଅଣି ଅବଶ ହୋଇ ଯଥାକ୍ରମେ ଏ ଶୁନ୍ଦରୀର ମୁଖ ଓ କେଶକୁ ନିର୍ମାଣ କରିଛି । ୪ । ଝୁଣ୍ଟ—ଚାଲି । କମ୍ପନ୍ତ—ଏକାନ୍ତ ସ୍ୱଭାବରେ । ୫ । ଭ୍ରୂଲ୍ଲ—ଭ୍ରୂ; ଅସିତଭୁଜଙ୍ଗୀ—କୃଷ୍ଣସର୍ପୀ । ୬ । କପିଙ୍ଗା—କଣ୍ଠସ୍ଥଳ, ଅଗରକୁ (ଶେଷରେ) ଜଳଦର ଶରମୁଣ୍ଡ ହେବ ବୋଲି ବ୍ରହ୍ମା ନାସିକାକୁ ତିଳଫୁଲର ସାଦୃଶ୍ୟରେ ଗଢ଼ାଇ ରଖିଛି । ୮ । ସାରଙ୍ଗ—ପଦ୍ମ । ଧାଗ୍ର—ଅଖିର ପୁଅ, କଣିକା; ଦୋହିଶୁଭ୍ରଲକ୍ଷଣକଳଧ୍ୱର—ଶୁଭ୍ରଲକ୍ଷଣ ସମୁହ ସାହାଯ୍ୟରେ ଏକତ୍ର ମିଳିତ ହୋଇଅଛି । ପକ୍ଷପାଳୀ—ଚକ୍ଷୁର ଲୋମ ପଙ୍କ୍ତି । ୯ । ଭ୍ରୂଶିତନ—କାନ୍ଦୁର ତଳ

ସ୍ତୁତବାଦ୍ୟେ । ଯେତେକ ଭାଗ୍ୟବତୀ ନରେନ୍ଦ୍ରସୁତା ସତେ ଯା ଏହାଙ୍କୁ ଚୂନ୍ୟେ । ୯ । ଯୋଗବର୍ଣ୍ଣି ଅଦରଶେ । ପ୍ରତଫଳ ଯେବେ ଦଶେ । ଯଥା ସ୍ୱକେ ଲଗ ପଦ୍ମନାଗରଙ୍ଗ ତଥା ଗଣ୍ଡକ ଲକ୍ଷ୍ୟେ । ୧୦ । ଅନାଇ ଏହାର ଶ୍ରୁତି । ଏପର ହୁଏ ପ୍ରତୀତି । ନେତ୍ରମୃଗ ଖସି ନ ପିବାକୁ ପାଶି ବସିଛି କେଳତପତି । ୧୧ । କନକ କପୋତ ପୋତ । ତୁଳା ଗ୍ରୀବେ କମ୍ବୁରୂପ । ଅକାରଣରବ ସକଳ୍ପରବ ଜଣେ କଳକଣ୍ଠରୂପ । ୧୨ । ଅଙ୍କୁ ଟେକଣି ସମ୍ପୃତ । ଲେମାର ଜାଳକମ୍ପୃତ । ନାସାହାସ ଭାଗ ସମକୋଥ ମଦମିଶ୍ରିତ ମିଶିଲ କମ୍ପିତ । ୧୩ । ସ୍ୱର୍ଣ୍ଣମୟ ସୁକୁମାର । ସ୍ୱର୍ଣ୍ଣଦାମମୃଣାଳ ସାର । ବାଦଶିଳ୍ପ ଆଣି ସତେ ଲୁଣପାଣି ବାହୁସୂତ୍ର ସୁଦ୍ଧକାର । ୧୪ । କନକ କଳିତ ମଣ୍ଡ । ବକ୍ଷେକୁ ବାସ୍ତୁର ବାଡ଼ । ମେରୁ ମଣ୍ଡି ପୋତଥିଲ ପର କୁମ୍ଭ ସ୍ତନସ୍ଥାନ ଅଛି ବାନ୍ଧ । ୧୫ । ଶୋଣମଣି ମଧ୍ୟ ସୁନା । ବଜ୍ରପାଣିପାଦ ଚିନା । ନିକଟଗୋପା ମଣ୍ଡନଙ୍କୁ ଲୁଣା ହେବ ଏ କୁନ୍ଦଦଶନା । ୧୬ । ନଜର ଧାଅ ଉଦରେ । ମନ୍ଦା ଏ କା ପ୍ରମୋଦରେ । ସ୍ୱଳବର୍ଣ୍ଣ୍ୟ ଜଳପୃଷ୍ଠର କମଳ ନବଦାଳଶୋଭା ଧରେ । ୧୭ । ନାଭିବାଳ ଅବରତ । ଛବାକ ଅନବରତ । ଦେଖି ସୁଶୀ ହେଲ ଅମ୍ଭ ନେଶ ଜଳ ଆତରଥିଙ୍କ ବରତ । ୧୮ । କ ସୁନ୍ଦର ଜଙ୍ଘଦ୍ୱୟ । ହେଲେ ଚଞ୍ଚଳନୋଦୟ । କପଶ୍ରାତ ସୁନା କଦଳୀର ଦାଳି ଦେବ ଏ ଶୋଭା ନିଶ୍ଚୟ । ୧୯ । ଅନା କାନ୍ତିଜଳଶିଖା । ଜରେ ମନ- ଧନ ଚୈତ୍ର । ଅଟଇ ସବର୍ଣ୍ଣୀ ପଦ୍ମକ୍ଷୀରା ମଣିଶଙ୍ଖନୂପୁରାପର । ୨୦ । ଲକ୍ଷଣ ସୁସମାର୍ଯ୍ୟା । ସେ ମହାମହେନ୍ଦ୍ର ଜେମା । ଜମେ ବର୍ଣ୍ଣିତ

ଜେମାଙ୍କ ଗଣ୍ଡଦେଶରୂପ ଦର୍ପଣଖଣ୍ଡରେ ପ୍ରତିବିମ୍ବିତ ହୋଇଅଛି । ୧୦ । ଅଦରଶେ —ଦର୍ପଣରେ, ପ୍ରତଫଳ—ପ୍ରତିବିମ୍ବ, ଯୋଗବର୍ଣ୍ଣି—ଦେଖିବାକୁ । ୧୧ । କେଳତ- ପତି—କନ୍ଦର୍ପ, ପାଶି—ପାଶଦଣ୍ଡ, ଫାଶ (ଜାଳକୁ ଫାସ ସଙ୍ଗେ ତୁଳନା କରାଯାଏ) । ୧୨ । କଳକଣ୍ଠରୂପ—କୋକିଳଧ୍ୱନି । ୧୩ । ଜାଳକମ୍ପୃତ—ନାସିକ ସମୀପରେ ବର୍ତ୍ତି ହେବାରୁ ନାସିକା ହାସହାସ ପ୍ରଭୃତି ଯେଉଁସବୁ ଭାବ ସେ ସମସ୍ତରେ ପ୍ରକାଶ କରେ । ୧୪ । ବିଧାତା ବକ୍ଷସ୍ଥଳକୁ ସ୍ୱର୍ଣ୍ଣଘଟିତ ପୃଥିବୀ ମନେ କରି ତହିଁରେ ମେରୁପର୍ବତର ବାଡ଼ର କେଉଁଠାରେ ସ୍ତନସ୍ଥାନକୁ ନିର୍ମାଣ କରିଅଛି । ୧୬ । ଶୋଣମଣି ମଧ୍ୟସୁନା—ସୁନାଭିତରେ ରକ୍ତବର୍ଣ୍ଣ ମଣିପରି । ବଜ୍ରପାଣିପାଦ —ପଦ୍ମହସ୍ତ ଓ ପଦ୍ମପାଦ । ୧୭ । ନିଜ ସ୍ୱବର୍ଣ୍ଣରୂପ ଜଳରେ ସୁବର୍ଣ୍ଣକମଳ (ସ୍ୱର୍ଣ୍ଣପଦ୍ମ) ନୂତନପତ୍ରର ଶୋଭାକୁ ଧରିଅଛି । ୧୮ । ନାଭିବାଳଅବରତ—ନାଭିପଙ୍କ୍ତିରୂପ ଅବଳି

ହେଲୁ ଅବଦାତ ପକ୍ଷରେ ଯଥା ଚନ୍ଦ୍ରମା । ୨୧ । ଜଗତ୍ର ଲୋଚନ ଚେଷ୍ଟି ।
ଜଗ୍ରତ ଶୟନ ଗୁଣ୍ଠି । କେତେଦିନେ ପୁଣି ପ୍ରକାଶିଲୁ ଠାଣି ଉଦରମାଣ୍ଡି
ପଦ୍ମୁଣ୍ଡି । ୨୨ । ଦନ୍ତଁ ଘନ ସୁକୁମାଂସ । ବନ୍ଧୁଲୁ ଅଙ୍ଗୁଳ ଶିରୀ । ଏଣି
ହେବା ତୋଷ୍ପ ଭଣିବାକୁ ଧୃଷ୍ଟ ଫଣୀଶ୍ୱର ଗଲେ ହାର । ୨୩ ।
ଅବରୋଧତମ ଦୂରେ । ହରଳ ଛବି ମୟୂଖ । ଶୁଷ୍ମଚନବାଣଜଣ ବେଷ ମଣ୍ଡିଲା
ଘାଷ ଦାସୀଙ୍କର ଭାଗ । ୨୪ । ଦେବଙ୍କ ପ୍ରସାଦ ଧରି । ମଲକ୍ଷୀ ଯଥା
ଅବରି । ଏକ ଭବଭଲୁ ଅଭେବ ନିଅନ୍ତି ଭୂତକ୍ଷୁଧା ସୁନ୍ଦରୀ । ୨୫ ।
ସମ୍ଭବରେ କୁତୁହଳ । ଘୋଟଲେ ବାନ୍ଧବଙ୍କ ଠୋଳ । ଦେଖି ପୁଅ ମରକତ
ବସୁଧାର ସ୍ତୁତେ ଖଳ ପ୍ରତିଫଳ । ୨୬ । ଭୂମିଧର ଡଳ୍ଙ୍କ ସୃଣି ।
ହେଉଥିବେଲେ ଧାଣୀପାଣି । ଥାଇ ମନ୍ଦ ମନ୍ଦ ଚରଣାବିନ୍ଦ ସ୍ପର୍ଶ
ମଣ୍ଡିଲ ଧରଣୀ । ୨୭ । ସମ୍ଭାଳ ନ ପାରି ହସ୍ତ । ଶପିପରେ ହେମପ୍ରସ୍ତ ।
ଶପିଗଲା କି ଅଣ୍ଟୁପିଯାଏ ବିଶ୍ୱମଣ୍ଡଳ ଚର୍ମତଳସ୍ତ । ୨୮ । ସେ ଧରୁଥିବା
ଧୂଳି । ସଂସର୍ଗ କୁତୁହଳ । କୁନ୍ତଳରୁ ନାମ ସମବସ୍ତ ବାଳୀ
କଟଣା ହେଲା ପ୍ରସ୍ତୁ ଅଳୀ । ୨୯ । ତାଙ୍କ ବାହାରେ ବନ୍ଧୁତ । ଲଳିତ
ବନୀତା ମିତ । ବଣିତାଲୁବଳି ଖାଜଣୀ ଧନ ଯୁଟେ ନେବାରେ କଲେ
କାମିତ । ୩୦ । ସ୍ତ୍ରୀଙ୍କି ମୋଦେ ଫୁଙ୍କି । ଭଣିଲ ହେଲା ଗୋଲଇ ।
ଯେନ ଶୁମୀଙ୍କର ପ୍ରିବତାଜନକର ରକ୍ଷକ ସୁନା କୁଲର । ୩୧ । ଯେଉଁକେ
ବଳିବାକୁ ମନ । କରିତ ତ ପ୍ରକାଶିତ । ଜନମଙ୍କ ପ୍ରତି ବାଳକା ପୁରୁଷ-
ମାନଙ୍କ ସ୍ୱରୂପବନ୍ତ । ୩୨ । ଯେନ ସହକରସ୍ତ୍ରୀ । ପରମ ହରଣ ହରି ।
ବାଳିକା ହୁଏ ପାଞ୍ଚାଳିକା ବାଦାସ୍ପ ମହୋତ୍ସବେ ମହାବେଶ୍ରି । ୩୩ ।

ଜା ବର୍ଷେ, ବରଜ—ବୃନ୍ଦ । ୨୧। ଅବଦାତପକ୍ଷ—ଶୁକ୍ଳପକ୍ଷ । ୨୨। ଜଗତଲୋଚନ-
ଚେଷ୍ଟି—ଲୋକଙ୍କ ଚକ୍ଷୁର ଆନନ୍ଦଦାୟୀ, ଜାଗ୍ରତ ଶୟନ—ଚାଡ଼ି ହୋଇ ଶୋଇବା
ବା ଉପରକୁ ମୁହଁ କରି ଶୋଇବା । ୨୩। ଫଣୀଶ୍ୱର—ଅନନ୍ତନାଗ । ୨୪। ଅନ୍ତଃ-
ପୁରର ଅନ୍ଧକାରରୂପ ଦୁଃଖକୁ ତାହାର କାନ୍ତିର କିରଣ ଦୂର କଲା ।
୨୫ । ମଲକ୍ଷୀ—ମିନତୀ, ବନ୍ଧୁଙ୍କ । ୨୬ । ଦେଖି···ଅନ୍ତଃପୁରର ମରକତ-
ମଣିରେ ନିର୍ମିତ କୁଟ୍ଟିମରେ ନିଜ ପ୍ରତିବିମ୍ବ ଦେଖି । ୨୮ । ହେମପ୍ରସ୍ତ—ସ୍ୱର୍ଣ୍ଣଗିରି
ଚନ୍ଦ୍ରକଳା, ବିଶ୍ୱମଣ୍ଡଳଚର୍ମତଳସ୍ତ—ସଂସାର ମସ୍ତକର ଚର୍ମାଙ୍କୁଳର ଝୁଲିପଡ଼ି ।
୩୦ । ଖାଜଣୀଧନ—ସଞ୍ଚିତ ଓ ଧନ । କାମିତ—କାମନା ।୩୧। ଶୁମୀଙ୍କର ପ୍ରିବତା-
ଜନକ—ସୁନାର ଧୂଳିସ୍ତୁପ । ୩୩ । ପାଞ୍ଚାଳିକା—ପିତୁଳା, କଣ୍ଢେଇ ।

ବତାଇ ତାନନାଳୀ । ପିନ୍ଧାଇ ଦେଲେ ବାଳୁଳୀ । ତୂରବୋଧ ଗଲା ବୋଧ କର୍ଣ୍ଣିଶିଖା ହାଭଲ ବାଳ ଏଁଠିଲା । ୩୪ । ଶୁଭାନ୍ତ ଦୁଃଖ ବାଉଳ । ହୋଇ ହୋଇଲ ବାକୁଳ । ବିଗୁରଙ୍କ ଏହା ଉଦପୂକୁ ଅହା ଗଲ ଅନ୍ଧକ ପାଉଳ । ୩୫ । ଯଥା କଞ୍ଜକୋଷେ ବାସ । କରଥାଏ ଥାଇଁ ବାସ । ନିମିତ୍ତ କାରଣ ଅରୁଣକିରଣ ସ୍ଫୁରିତେଲ ଲଭେ ପ୍ରକାଶ । ୩୬ । ସେହି ରୂପେ ବିଦ୍ୟାଶାଳା । ନଥିବ ମାତ୍ର ଦେଖିଲେ । ସକାଉନ୍ତା ଦେଖି ଅକାଣ୍ଡ ବାଧା ସକଳ ଗୁଣ ରଖିଲେ । ୩୭ । ଅଶନସ୍ମୃ ଚେଲକ ଛଟା । ଦୁଗ୍ଧପତ୍ରବ୍ୟୁ ଘଟା । ସ୍ଥୂଳିଙ୍କ କାଶୀର ବାଣୀ କଳନାରେ ଉଦବାର ସଞ୍ଚାବଟା । ୩୮ । ଯଥା ସମକଳା ହେଲା । ମଥା ସଞ୍ଜ ଭରଣିଲା । ଯଥା ବଢ଼ାଇଲେ ଗୁରୁଜନେ ଭଲେ ତଥା ପଥରୁ ବଢ଼ିଲା । ୩୯ । ବାଡ଼ଅ ମନୋଜ୍ଞ ବଡ଼େସ । ରୁଣ୍ଡ ଧାମିଣ ଦବଦେଶ । ତାମ୍ବୂଳଭରଙ୍କବାହିନୀଙ୍କ ଲଙ୍କ ପର୍ଣ୍ଣ ରଖିଲା ଯାଦେ । ୪୦ । ଚନ୍ଦ୍ରକାନ୍ତିତ ଗୋରଚନା । ସେ ଶିଶୁ ମୃଗଲୋଚନା । ମଣ୍ଡିବା ଦଣ୍ଡିବା ଜାଣିବ ମଣିଙ୍କ ଗୁଣ ଦୋଷ ବିବେଚନା । ୪୧ । ସର୍ବାଙ୍ଗେ ଭଣାଇଲ । କନକକୁ ଛଣାଇଲ । ଦ୍ୱୀପାନ୍ତରୁ କୋଟିମୂଲ୍ୟ ଭୂଷାପେଟୀ ସଂପୃକୁ ଅଣାଇଲ । ୪୨ । ତଥାକର୍ଣ୍ଣେନେ ରସିକ । ତା ମନ୍ତ୍ରୀ ବୁଝି ହସିଲ । ମୃଗେ ଚେକାଣିଲ ଦେଇ ଅଟାଣିଲ ହୋଇ ନୃପେଙ୍କ ବସିଲ । ୪୩ । ଧନ୍ୟ ଭକ୍ତିଭା ବଳିଲ । ଅନାଥ ଦେଖି ଭଳିଲ । ସୁନାଥ ନିମନ୍ତେ ସୁବାସିତ ସୁନବଣ ତଥାପ ସଜିଲ । ୪୪ । ଅଭ୍ୟେପେକରେ ନରେଶ ।

---

୩୪ । ତାନନାଳୀ—କର୍ଣ୍ଣବେଧଦଣ୍ଡ, ବାଳୁଳ—ଫାଶିଆ, ହାଭଲ—ହାତୁଆ, ଖାସ; କର୍ଣ୍ଣବେଧ ଅଗ୍ନିଶିଖା ବାଳକାରୁ ବାଳକାଳର ଅହଡା ଖାଉଁଳ ପଡ଼ିଲ । ୩୫ । ଶୁଭାନ୍ତ—ଅନ୍ତଃପୁର, ବାଉଳ—ଅସ୍ଥିର ବୁଦ୍ଧି; ବାକୁଳ—ବାକୁଳ, ଏହା ଉଦପୁକୁ—ଚନ୍ଦ୍ରକଳାର ଜନ୍ମ ହେବାରୁ; ଅନ୍ଧକପାଉଳ—ଅତି ବ୍ୟାକୁଳ । ୩୬ । କଞ୍ଜକୋଷେ—ପଦ୍ମକଣ୍ଠରେ, ବାସ—ସୁଗନ୍ଧ । ୩୮ । ଚେଲଛଟା—ଚଞ୍ଚଳତା, ଦୁଗ୍ଧପତ୍ରବ୍ୟୁ ଘଟା—ଦୁଗ୍ଧପେୟବସ୍ତୁ ପାଇବା ପାଇଁ ଅଳ କରିବା, ସଞ୍ଚାବଟା କରିବା—ଠକ ଦେବା । ୩୯ । ମଥାସଞ୍ଜ—ମୁଣ୍ଡ ଘୋଡ଼ାଇବା । ୪୦ । ତାମ୍ବୂଳକରଙ୍କବାହିନୀ—ପାନବଟା ଧରିଥିବା ସ୍ତ୍ରୀ । ୪୧ । ଗୋରଚନା—ଗୋରୋଚନା । ୪୨ । କୋଟିମୂଲ୍ୟ ଭୂଷାପେଟୀ ସଂପୃ—ବହୁମୂଲ୍ୟ ବେଶ ହେବା ପେଡ଼ି (toilet box) ସମୂହ । ୪୩ । କଥାକର୍ଣ୍ଣେନେ—କଥା ଶୁଣିବାରେ । ୪୪ । ଧନ୍ୟ—ସୌଭାଗ୍ୟବତୀ (ଚନ୍ଦ୍ରକଳା); ସୁନବଣ—ଫୁଲବଗିଚା । ୪୫ । ଅଭ୍ୟ-

ଝଟେଲ୍ ଶରଧା ଲଟେଟ । ଭଗ୍ନଭାଲ୍ ସୁଷମା ଲମ୍ବିଥୋଇ କାମ ପଗନ୍ତି-
ସିପାଦ୍ବେଶ । ୪୫ । ଲୁଲ୍ଲୁ ସଞ୍ଚଣୀ ଶିଖିଲ୍ । ମୁକ୍ତକ ଶାଢ଼ ଲେଖିଲ୍ ।
କୁନ୍ତୁଳାଭଦେହା ଗୁରୁଜାତ ବିରେ ହସ୍ତ କାଗରୁକ ହେଲା । ୪୬ ।
ନାନାଜାତ ଫୁଲ ଭୂଷା । ବନାଇଲା ନୀଳବେଶା । ଖୋଲିଲା ସେ ବେଣୀ
କାଣି ନୀଳାମ୍ବୁଜ ଶଙ୍ଖା ଉଞ୍ଚଯା ଘଣ । ୪୭ । ଉନଙ୍କୁ ଲଣାଇଲା ।
ବାଣୀସନ୍ତ ଅଣାଇଲା । ତହିଁ ବିଷ୍ଣଲଣୀ ହେବାକୁ ପ୍ରବଣା ତନ୍ତ୍ରୀସ୍ତର
ଲୁଣାଇଲା । ୪୮ । ପଢ଼ି ବନସ୍ତୁ ଅଲ୍କା । ଭାବତମ ନ ବାରଜ ।
ଟୁଲେଖ ଲେଖି ଜାଣିଲା ମୁନ୍ଦୁଣୀ ଚିତମରଣ ଭୂରଜ । ୪୯ । ସପାନ-
ବାସୁଗୀ ଅଳୀ । ଗ୍ଲାମୁରେ ଭଲେଭେଁ ଅଳ । ଭାବ ନ ଥିବାର ଜାଣି
ଚରଜଲା ଧାବ ନ ଥିବାର ହେଲା । ୫୦ । ଅଭରସୁବାସୀ ଭଲ୍ଲ । ଅଭକିତେ
ଭଲେ ଭଲ୍ଲ । ତାଜ ମନ ଦେଲେ ସକଳା ଲୁଣ୍ଠିଥେ ଲକ୍ଷ୍ମଣ ତା କମା
ଭଲ୍ଲ । ୫୧ । ଭାଲଭାକାନ୍ତ ଶ୍ରୀଧର । ପରଶୁଦ୍ଧିଲଧର । ରାମଚନ୍ଦ୍ର
ବେଣ୍ଟଶ୍ରବ ଭୂନାଥର ଅମଦ ହରଣ ଭର । ୫୨ । ନେଶାଧିକ ପଞ୍ଚାଶତ ।
ପଦପୁଞ୍ଜରେ ରଚିତ । କୁମାସ୍ତ ବନୋଦ୍ଦଣ୍ଡିକ ଏ ଗ୍ଲାଦ ଗ୍ରନ୍ଥରେ ହେଲା
ସମାପତ । ୫୩ ।

ଜାତଦେହା—ସ୍ବର୍ଣ୍ଣମୁଦ୍ରା (ଅଲଙ୍କାର) ସୂର୍ଣ୍ଣ ଦେହ ଯାହାର । ଗୁରୁଜାତବିରେ—
ଗୁରୁଜନଙ୍କ ବଚନରେ । ଜାଗୁରୁକ—ଅତ୍ୟନ୍ତ ଜାଗ୍ରତ । ୪୯ । ବନସ୍ତୁ ଅଲ୍କା
—ବନସ୍ତୁର୍ଣ୍ଣ ପ୍ରାର୍ଥନାପତ୍ର । ଟୁଲେଖ ଲେଖି—ପ୍ରତ୍ୟୁତ୍ତର ଲେଖି ଦେଇ ।
ଚିତମରଣ—ଅତିଥିମାନଙ୍କର ହୃଦୟ । ୫୦ । ଭାବ ନ ଥିବାର ଜାଣି……
ପ୍ରକୃତ ଭାବ ନାହିଁ; ଅଥଚ ପ୍ରୟୋଜନସିଦ୍ଧି କାମୀଭ ଯେଉଁମାନେ ଦୌଡ଼ାଦୌଡ଼ି
ଲଗନ୍ତି ସେମାନଙ୍କୁ ତ୍ୟାଗ କଲା । ୫୧ । ତାଜ ମନ ଦେଲେ—ମନକୁ
ଉତ୍ସୃଷ୍ଟ କରିଦେଲେ । ଲକ୍ଷ୍ମଣ ତା କମା କଲା—ତାକୁ ଲଜ୍ଜା ଦେଲା ।

ସପ୍ତମ ଛାନ୍ଦ

ରାଗ—କଲ୍ୟାଣଅହୀରୀ

(ଚନ୍ଦ୍ରକଳାର କୈଶୋରଲୀଳା)

ଅଥ ବାଳକ୍ଷଣେ ଶୈଶବ ତ ଲକ୍ଷଣେ ଦିଶିବା ପର କେଶମାଳିଶି । ସେ ମୃଦୁଳକଳାପମୋହନା ଅଳପ ହୋଇ ଆସିବାରୁ କେଶୋଶି । ପ୍ରଥମା । ପ୍ରଥମମୂର୍ତ୍ତି ଥନ ଥନ । ଯେଉଁ ରୂପେ ତପନାଗ୍ନି ଜଳେ ରୂପ ଦାନ୍ଦ-ଦାହକେ ବାନ ବାନ । ୧ । ଶୁଦ୍ଧ ଶ୍ରାଖଣୀ ହୋଇ କି ଲଗାଣି ହାଟକ କୁଟପିତ୍ତଳାକୁ । ନ ଦେଖିଲେ ଜନେ ଜଗତେ ନୟନେ ତା ନଖାଗ୍ର କାନ୍ତି ତୁଳାକୁ । ପ୍ରଥମା । କେଶ ସେ ଉଲ୍ଲକଣ୍ଠି ଲାକୁ । ଯୋଗ୍ୟ ନୋହେ ସେନ ନ ଜଳେ ସଜଣୀ ପାହାଡ଼ା ହଂସୁଳତୂଳାକୁ । ୨ । ଅମାଣି ଗଢନ ଗଜ ଅଭିମାନ ଛୁଇଁ ଆସିଲା ଗମନକୁ । ଶିଶୁ ସଖୀମାଳା ଅବରିବା ଖେଳା ଯୋଗାଇଲା ନାହିଁ ମନକୁ । ଥନକୁ । ନୀପଟ ନୋହିଲା ନଜର । ଅନାବୃତ ଋଷପ୍ରସଙ୍ଗେ ମାନସ ହୋଇ ଆସିଲା ଜରଜର । ୩ । ଦରସ୍ପୃଷ୍ଟ ମଲ୍ଲୀହାସୀ ଭୁଜବଲ୍ଲୀ ଖେଳିବା ଖୁରଲୀ ଶିଖିଲା । ଅସିତ ଭୁଜଙ୍ଗୀ ସୃଷ୍ଟି ଖେଳାରଙ୍ଗୀ ଅହଙ୍କାର ସାରେ ଶୁଖିଲା । ଅଳାପ । ମଧ୍ୟ ମଧ୍ୟରେ ନାସାପୁଟ । ଫୁଲକୁଟିବାରୁ ବତାଇଲା ଗୁରୁ ହୋଇ ସ୍ତମଣ୍ଡନକୁ ନାଟ । ୪ । କେମାକାନ୍ତି ହେଲା ଗୁହ୍ମି ନ ସମ୍ଭାଳି ମନ୍ତ୍ର ଜାତ ପ୍ରେମପ୍ରବାହ ।

ସପ୍ତମ ଛାନ୍ଦ

୧ । ମୃଦୁଳକଳାପମୋହନା—କୋମଳ କଳାପ ଯୋଗୁଁ ମନୋହର । ଯେଉଁରୂପେ···ସୁନା ଯେପରି ପ୍ରଥ ପୋଢରେ ଲଳ ଲଳ ଦେଖ ଥରେ । ୨ । ହାଟକକୁଟପିତ୍ତଳାକୁ—କୌତୁକଅ ସୁନାର ପ୍ରଥମୂର୍ତ୍ତିକୁ (ଚନ୍ଦ୍ରକଳାକୁ), ନ ଦେଖିଲେ·····ଲୋକେ ତା ନଖ ଅଗ୍ର କାନ୍ତିର ଶୋଭାକୁ ତୁଳନା କରିବାପାଇଁ ସଂସାରର କୌଣସି ପଦାର୍ଥ ଦେଖିଲେ ନାହିଁ । ପ୍ରଥମା— ମୃଦୁତା, କୋମଳତା; ଉଲ୍ଲକଣ୍ଠି ଲା—ସୁଶୋଭିତଘନକେଶିକ୍ଷା, ପାହାଡ଼ା-ହଂସୁଳତୂଳାକୁ···ଯିବାପାଇଁ ବାଟରେ ପଡ଼ିବା ହଂସପରିର ତୁଳାନିର୍ମିତ ଗଦିକୁ । ୩ । ଅମାଣି ଗଢନଗଜ—ଅମାନିଆ ବଣହାତୀ, ନଜର— ଦୃଷ୍ଟି, ଅମାଣି ଗମନକୁ···ଚନ୍ଦ୍ରକଳାର ମତ୍ତ ବଣୁଆ ମଦଗଜ ଗତିପରି ହେଲା । ଅନାବୃତ—ଅବୋଧ, ସଦବା; ଜରଜର—ଜର୍ଜ୍ଜର, ମଣ୍ଡିତ; ୪ । ଖୁରଲୀ—ଅଭ୍ୟାସ,ଅସିତଭୁଜଙ୍ଗୀ···କଳାସର୍ପର ଖେଳିବା ଭଙ୍ଗୀର ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟ

ସଜନୀ କେବଳ ସଙ୍ଗ ନୀଳୋତ୍ପଳ ମଣ୍ଡିବାରେ ଭଲ ଜାଣନ୍ତି । କପୋଳ । ଭୂମୀ ନୀଳୋତ୍ପଳ ଶୋଭିଲା । ମୁକୁରେ ଉଦୟ ହେଲା ପ୍ରତିବିମ୍ବପରି ଦାନ୍ତୁରିତ ଦଶିଲା । ୫ । ଜନ୍ମିବା ମାତ୍ରେ ବିଶେଷକୁ ଭୋଗୁ ମୃଗମୁଧାକର ବର୍ଣ୍ଣିଲା । ଫୁଲିବା ମୁକୁତା ଫୁଲିକମଳୁ ତା ନୟନଖଞ୍ଜନ ଜାଗିଲା । କବରୀ । ପ୍ରବନ୍ଧ ପଞ୍ଚପଞ୍ଚାଳୀକି । ଅନାଇଲା ଭୂମି ସମାନବୟସୀ ମନ ଅନୁରୂପ ଅଳିକି । ୬ । ସେ କାଳେ ତେଜ ଗୁରୁଜନ ଯେତେ ହୁଅନ୍ତୁ କେବଳ-ଗୋଚର ହୋଇଲା । ଉଦାସୀନ ଲୀଳା ପ୍ରବାହରେ ବାଳା ତା ନୋପଙ୍କୁ ବୋଧାଇଲା । ନଜିକେ । ହେବ କି କୁସୁମଶସ୍ତ୍ର । ଅଙ୍ଗୁ ରଜନୀର ହୋଇଲା ଅଣ୍ଡ ବର୍ତ୍ତୁଳ କର ଛୁଦେ ଉଦ୍ଭେଦ । ୭ । ତନ୍ମୈକ ତମରୁ ଡମ୍ବରୁକୁ ସନ୍ତୁଷ୍ଟିଶ୍ରୀ ଧର ମଧ୍ୟପ୍ରଦେଶ । ତେଜି ନିତମ୍ବକୁ ଶୀଘ୍ରବନେ ଗୁରୁ ଭଜନ୍ତୁ ଓଣ୍ଟ୍ରମ ଅଭ୍ୟାସ । ତାଦୃଶ । ସ୍ମୃତି ନୋହିଲେହେଁ ଶିବାଳ । ସ୍ତନଗର୍ଭ ଦବଦ୍ଧାସୀକ ଉଦର ଶୋଭା ସମାନୁ ଗଲା ଦଳି । ୮ । ଦ୍ରବ୍ୟ ଥିବା ଛନ୍ଦ ଚଳିଯିବା ମାତ୍ରେ ଜେମା ଉଦରେ କଳ୍ପିଲା । ଚେମ୍ପସ୍ତକ ବ୍ୟାଜ କଳାନାଗ-ରାଜ ଶିଶୁପରି ଦଶୁ ଦଶିଲା । ଗୁଲ୍‌ବା-ବେଳ ସୁରଭି ଅନାଇଲା । ବେଦେଶ ହେବା ମନ ନ ପ୍ରକାଶି ଧନ କୁସୁମଭୂଷା ବନାଇଲା । ୯ । ବାଳାବର ଉରସ୍ଥଳ ପଶିଗଲ ସାଧନ ଅତୋଟ ମର୍ଦ୍ଦୀକ । ଦ୍ରୋଣଭୂଲ୍ୟ ଗୁରୁ କରିବା ହାସ୍ୟକୁ ଅତ ସତେ ଅଣି ତର୍ହିଁକି । ଆଟିଲା । ଦ୍ରୋଣ ଭଲରବ ଦୁହିଙ୍କି । ଅଙ୍ଗୁ ଘଞ୍ଚିଥିବା ମେରୁବୀଜ ଅବା ଅଙ୍କୁରିତ ହେବ ନାହିଁ କି । ୧୦ । ପିଠିରେ

ଶଙ୍କ ନଷ୍ଟହୋଇଗଲା । ୬ । ଫଳିବା—ଏକପ୍ରକାର ଧାନଫୁଲ, ଫୁଲକମ—ଫୁଲକା ବଳୀ, ପ୍ରବନ୍ଧପଞ୍ଚପଞ୍ଚାଳୀକି—ପରମ୍ପର ସଲିବଦ୍ଧ ବଢ଼ ତନ୍ତସମୂହକୁ, ଅଳି—ସଖୀ । ୭ । ସେକାଳରେ—ଋତୁଦର୍ଶନସମୟରେ, ଉଦାସୀନଲୀଳାପ୍ରବାହରେ—ନ ଜାଣିବାପରି ହୋଇ, ନଜିକେ—ନିକଟରେ, କୁସୁମଶସ୍ତ୍ର—ପ୍ରଥମ ରଜୋଦର୍ଶନ, ଛୁଦେସ୍ଥରେ—ହୃଦରେ, ଅଣ୍ଡ ବର୍ତ୍ତୁଳ ଉଦ୍ଭେଦ—ଗୋଲାକାର କୁଚରୂପ ଅଙ୍କୁରଣ । ୮ । ମଧ୍ୟପ୍ରଦେଶ—କଟିଦେଶ, ତମରୁ ଡମ୍ବରୁ—ଡମରୁର ଅଡ଼ମ୍ବର ବା ଶୋଭା, ସନ୍ତୁଷ୍ଟିଶ୍ରୀ—କ୍ଷୀଣଶୋଭା, ନିତମ୍ବ—ପିଚ୍ଛ, ଶୀଘ୍ରବନେ ଗୁରୁ—ଉଚ୍ଚ ହେବାରେ ଶିକ୍ଷକ । ୯ । ଦ୍ରବ୍ୟଥିବା…ପଦାର୍ଥ ନ ଥିଲେ ଛନ୍ଦ ଯେପରି ଦେଖା-ଯାଏ ନାହିଁ, ସେହିପରି ଜେମାର ଉଦର ନ ଥିଲା ପରି ଜଣାଗଲା, ଅର୍ଥାତ୍ ଜେମା କ୍ଷୀଣୋଦରୀ (ସ୍ତ୍ରୀ ଉଦର କ୍ଷୀଣ ହେବା ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟର ପରିଚାୟକ) । ଚେମ୍ପସ୍ତକ ବ୍ୟାଜକଳା ନାଗରାଜଶିଶୁ ପରି ଦଶୁ ଦଶିଲା…ଜେମାର ନାଭିତଳକୁ ଯାଇଥିବା ରୋମରେଖା କଳାନାଗଛୁଆ ପରି ଅଳକେ ଦଶିଲା ।୧୦। ଉରସ୍ଥଳ

ପ୍ରକମ୍ପ କୁନ୍ତଳ ଜାତମ୍ବ ଲମ୍ବେ ଧମ୍ମିଲ୍ଲ କି ବହଳ । ତା ଅଙ୍ଗ ଅମରଲତାର କି ମରକତମଣିମୟ ଓଳନ । ଲାବଣ୍ୟ । ନ୍ୟାୟ କେତକୀ ପ୍ରସ୍ତବେ । ଧୂଳି ବିନା ଦେଖି ଶ୍ରେଣୀ ହୋଇ ଲଗିଅଛନ୍ତି ଭୃଙ୍ଗାଳି ଏ ଅନ୍ତସେ ।୧୧। କିଧାଁତୀ କାଳିନ୍ଦୀ ବଦାବଦ୍ ମଣି କଟାକ୍ଷ ଲଗି ଗୁଳି ଗୁଣ, ମାନିଲି କାଣିକ ସ୍ନେହରେ ଦେହରେ କମାଇ ବସ୍ତୁସ୍ୟାଙ୍କୁ ଯାକି । ପୁଅର । ଶିଶୁଙ୍କ ଗଣ୍ଡରେ ଚୁମ୍ବିଲ । ଗୁହ୍ଣିଙ୍କ ସହିତେ ଖେଳି ଅଙ୍ଗ ଲଗେ ନାଜ ମୃଗ ପ୍ରତିବିମ୍ବିଲ ।୧୨। ସୀତା ସୀତାଧିକ ମାଳତୀମାଧବ ସ୍ୱାମିକା ତା ଧିକ ତବତ । ଭୃତ ପଞ୍ଚବାଣ ଖଞ୍ଜଣା ପୁରାଣ ଶ୍ରବଣେ ଚଳାଇଲା ଚିତ୍ତ । ପୁଳକ । କଟିଲା ଶୁଣି ପରସ୍ପର । ବାଧ୍ୟଯୋଗ ଶୁଣି ବେଣୀପ୍ରସଙ୍ଗେ ପୁଣି ଭଲା ବାଜିଲେ ଅଶ୍ରୁ ଅମ୍ବୁ ।୧୩। ଭକ୍ତ ସନ୍ଧିର ମଧ୍ୟେ ପୟୋଧର ଅଙ୍କୁର ଗୁହେଁ ଲୁକ୍କାୟନେ । ଶାଢ଼ୀ ଘାଲୁଟିବା ଛଳେ ନବ ଛବାଧରି ଦୃଷ୍ଟି ଧାଏ କସନେ । ବିମ୍ବ । ଜିନ୍ଦୁସୁଗଳ ଦେଖି ତୁମ୍ବେ । ଫେରାଇ ବଦନ ପୁଣି ଦୁଃଖିଧନ ନାଚନ୍ତି ଧାଇଁ ନାଚନ୍ତେ ।୧୪। ତରୁଣୀଙ୍କ ଭାଗ୍ୟବଳଭୃତ ଜ ମାନେ ଏହା ଶୁଣି ବାଳା । ଲେଖି କଣ୍ଠାନ୍ତର ସ୍ଥାନରେ ପିଦ୍ରବାହେ ଶିଶୁ ନଖିଲା । ପ୍ରମୋଦେ । ଲୁଚେଁ ବାଞ୍ଛା ତନ୍ଦ୍ର ଚେତା । ତଥୁଁ କି ଥାଉପି ଯାଏ ଲୋମ ସ୍ରୁପି ବିନ୍ଦୁସ୍ରୁଗଳ

—ଛଡ଼, ପଞ୍ଚଶରସାଧନଅଭେଦ୍ୟମନ୍ତ୍ର—ମଦନର ବ୍ୟାୟାମ ସାଧନର ଅଖଡ଼ାଭୂଇଁ, ଦ୍ରୋଣ—କୌରବମାନଙ୍କ ଅସ୍ତ୍ରଗୁରୁ, ଦ୍ରୋଣ ବହରଚ ତୁତୁକି—ମାପଅଢ଼ା ଓ ଶିବମୂର୍ତ୍ତି (ଲୁଚକ୍ସ) । ମେରୁବାଳି—ମେରୁପର୍ବତର ମଞ୍ଜି ।୧୧। ତା ଅଙ୍ଗ ଅମରଲତାର—ତାହାର ଶରୀରରୂପ ଲତାର, ମରକତମଣି—ଶାଗୁଆ ବର୍ଣ୍ଣର ମଣିବିଶେଷ । ଲାବଣ୍ୟ ଅମ୍ବୁସେ—ଚନ୍ଦ୍ରକଳାର ଶରୀର ଲାବଣ୍ୟ ଲକ୍ଷ୍ମୀଙ୍କର କେତକୀପୁଷ୍ପ ବର୍ଣ୍ଣର ଭାନ୍ତି କି ? କେତକୀ ଫୁଲରେ ଧୂଳି ଥିବାରୁ ଭ୍ରମର ତା ପାଖକୁ ଯାଏ ନାହିଁ, ମାତ୍ର ଏଥିରେ ଧୂଳି ନ ଥିବାରୁ କେଶଗୁଚ୍ଛ ଛଳରେ ଭ୍ରମରମାନେ ଆସି ତହିଁରେ ଲାଗିଅଛନ୍ତି—ଏହିପରି ଅନୁସୂଚ୍ଛ । ୧୨ । କିଧାଁତୀ...ଗୁଣ—ବାରମ୍ବାର ବାଜୁଥିବା ଛନ ଧାଡ଼ି ମଣିଲଗା କଟାକ୍ଷ ମାଡ଼ ଗୁଳିବାର ଲଗା, ବସୁସ୍ୟା...ସଙ୍ଖିଙ୍କୁ ଦେହରେ ସ୍ନେହରେ ଜମାଇ ଯାକି ଚାଣିଲ ଅର୍ଥାତ୍ ସଖୀମାନଙ୍କୁ ସ୍ନେହରେ ଗାଢ଼ ଆଲିଙ୍ଗନ କରି ଶିଖିଲା । ୧୩ । ମାଳତୀମାଧବ—ମହାକବି ଭବଭୂତିଙ୍କ ପ୍ରଣୀତ ସଂସ୍କୃତ ନାଟକ । ସ୍ୱାମିକା—ଦାମସୂତ୍ରୀ, ପରସ୍ପର—ଆଲିଙ୍ଗନ, ମିଳନ; ବାହୁଯୋଗ—କରଚ, ଝଙ୍କେଦ; ଭଜିଲେ...ଛଳରେ ଭାଜପଡ଼ାଇଲା ।୧୪। ଭକ୍ତସନ୍ଧିର ମଧ୍ୟେ—ନିର୍ଜନ ପଦ୍ମାଗର ଭିତରେ । ପୟୋଧରଅଙ୍କୁର—ଗଜାଉଥିବା କୁଚ । କସନ—କଞ୍ଚ-

ଧଏ ଯାକି । ୧୫ । ପଛୁଁ ତେ ସଜନୀ ଅଞ୍ଚିଳ କି ଦେଖି ଚମକି ସଙ୍ଗତ ହୋଇଲ । ଦାଡିଣୀ ଅଙ୍ଗ ଡୋଳି ହେଉଅଛୁ ଟେର ଆଳି ବୋଲି ତେତେଳ ବୋଇଲ । ବାଳୁଣ । ଚେଳି ଅଭିଷଙ୍ଗ ସମ୍ଭାବ । କୁମ୍ଭାରମ୍ୟମୁଖୀ ଭାଳେଳ ନସ୍ଥ ଭଣି ଅଙ୍ଗୁଳି ଦୁର୍ବେଳ ମହ୍ୟକ । ୧୬ । ନରଷର ସଖୀ ଗିଟର ଚନ୍ଦ୍ରମୁଖୀ ନ ବଖିଲ୍ଲ ଲତେଲି ଶାଡର । ସ୍ତବନ ଅମଳଡର ଗୁଣବୃନ୍ଦ କ୍ଷୁଦଲତା ମୂଟଣ ମାଡର । ଅକୁତ । କୁନ୍ଦକ ତୁଷ୍ଟି ଖେଳାଇଲ । ଲତରଙ୍କ ତୁଟେଲି ଲଡଙ୍କୁ ସେଲେ ଲଗାଇ ଲଟେ ଚଳାଇଲ । ୧୭ । ଅରୁଣ କଦମ୍ବ ସମସ୍ତ ସଦାସ୍ତୁତଦସ୍ତ ଅଦ୍ଭୁତ ଖଳାଇ । ଶାଟୀକ ପାଲଟି ହଳି ଦନ୍ତପାଟି ସ୍ତବକ୍ତବଳୀ ମାଜକ । ବାଜିଲ । ଅଚେଣ ଧ୍ରୁଅନ ମାଡୀ ଶୁଭ୍ର । ସାଜିଲ ମାଜଣାକୁ ଦେସ ଲଟାପଣା ମାଣ୍ଡିଲ ମୁକୁରସ୍ୟ ଶିଶ୍ମ । ୧୮ । ବଢ଼ଳ ଲଟାବ ସୁପର୍ବାଦ ତିଳ ଅସତେଳ ହଜିଲ ତେଜାଇ । ଗୁହ୍ଣି ଅଦାବରେଗ ଶ୍ମ ଭପାଣୀ ପାତେଣ କଳମା । କୁନ୍ତଳ ଭୂଲକ । ଅଳତେ । ମଣ୍ଡନ ଭଳଭ ତେଖନାଙ୍କ । ଭଙ୍ଗମଞ୍ଜିମାଳା କାଠ ଦେ କମଳାସନାଙ୍କୁ ଅଧାଂକ ମାଣିଲା । ୧୯ । ନିଦ୍ଧୁଭୂଷାଟିକା ଶୀତେସ୍ୱେଦ ଶାଟୀ କି ମାଜିଲ ମାଜଣା ଦେଶଦେବ । ଶୀତେସ୍ୱେଦ-ସମ୍ଭବା ପ୍ରତିବିମ୍ବ ଅବା ଲଦ୍ରଜିଲ କାବ୍ୟବ୍ୟାସରେ । ଲଣୋଗ୍ର । ଧରିଗଲ ଦେସ ଲାପସ୍ତ । ଲଈ ସମ୍ମୋଦଲେ କି ଜମ୍ବୁନଦରେ ମିଶିଗଲ ମୁରସ୍ୱର । ୨୦ । ଜୟଦେବ କୃତ ଗଜେନ୍ଦ୍ର ଧଗତି ମୋହନ ଗୋପାଙ୍ଗନା ଶୀଘ୍ର । ପାଠକଲ ଅନୁମଦାର ଦେସ ଶୁଦ୍ଧମସ୍ତନସ୍ତନା ବଶାଖା । ତୁଳସୀ । ଗୁରୁ

ଦେଶର ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣଗର ଶମ୍ଭୁଦେବ ।୧୫। ଚନ୍ଦ୍ରାଦ୍ରମଣ୍ଡ—ନଖକ୍ଷତ; ସ ମାନେ—ସୁପର ଶୋଭିପାଏ । କଣ୍ଠାଗ୍ରସ୍ଥଳରେ—ଗଳା ନିକଟରେ । ଶିଶୁଶଶିକଳା—ଦ୍ୱିତୀୟାଚନ୍ଦ୍ରପର ନଖକ୍ଷତସୂଚକ କ୍ଷୀଣରେଖା, କାଞ୍ଚୁଲଟଃ—କଳର ପିନ୍ଧିଥିବା କାଞ୍ଚୁଲର ଧଡ଼ି । ୧୬ । ବାଳୁଣ—ବାଲୁଣ୍ ଲଟଥ, କୁମ୍ଭାରମ୍ୟମୁଖୀ—ସ୍ତ୍ରାଲମାଲବା ଯୋଗୁଁ ସୁନ୍ଦର ଦେଖାଯିବା ମୁଖଯୁକ୍ତା । ୧୭ । ନରଷର—ମୂର୍ଖ ସଖୀମାନଙ୍କ କଥାରେ, ସ୍ତବନଅମଳତର—ନଖକ୍ଷତ ଅଧ ଷଣ୍ଡ ଗୁଣସମୂହ ଲବ ଭରିଥିବା କୁନ୍ଦଲତା ନାମକ ସଖୀ ଅତିବ ଅଦ୍ଭୁତକୁନ୍ଦଲତାକ୍ତି ଅର୍ଥାତ୍ ଅଲଗ୍ନାସୂକ୍ତ ସ୍ଥଳରେ ଚୁମ୍ବିଲ । ୧୮ । ସ୍ତବକ୍ତବଳୀ—ସ୍ତୁତି ସ୍ତବନଣ୍ଡ ଯାହ ଭକ୍ତନ ଦାନ୍ତମାନଙ୍କୁ, ନାଣ୍ଡଶୁଣ୍ଡ—ଦଣ୍ଡଷଠକ ଧଣ୍ଡା, ମାଜଣା—ସ୍ନାନ, ମୁକୁରସ୍ୟଶିଶ୍ମ—ଦର୍ପଣକୁଲ୍ୟ ମୁଖର ଶୋଭ । ୧୯ । ଭଲମାକୁନ୍ତଳ—ଦାନପାଖରେ ବାନ୍ଧିଥିବା କୁଞ୍ଚ କୁଞ୍ଚ କେଶ, ଅଳତେ—ଲଳାଟରେ, ଭଙ୍ଗମଞ୍ଜିମାଳା—ପଦ୍ମବୀଜର ମାଳ । ୨୦ । ଶୀତେସ୍ୱେଦଶାଟୀ—ଶୀତେସ୍ୱେଦ ପାଟଣଶାଢୀ; ଶୀତେସ୍ୱେଦ-

କପିଳାଧେନୁ ପୂଜା । ପ୍ଲକ୍ଷ ପ୍ରଦକ୍ଷିଣ ସାରି ସଦକ୍ଷିଣ ଦାନ ଦିଅଇ ନାରୀଗୁଣିକା । ୨୧ । ବଢ଼ିଲେ ଆଶିଷଗ୍ରହଣ କାଶୀଶସମାଧିଖଣ୍ଡନା ନିକଟେ । ଅତନି ଶୁମର ସୁଗଳୀ ମଧୁର ବୁଲି ଶାପୋଗୀ ଜନ ଗଟେ । ଶ୍ରୀଭୁଜ । ଫଇଠ ଧରି ଧ୍ରିସୂସଙ୍ଗ୍ରା । ଲକ୍ଷ୍ମୀଦେବ ଦରଶନକୁ ସୁନ୍ଦର ଚରଣକଞ୍ଜେ ମଣ୍ଡେ ମଥ୍ରା । ୨୨ । ସାରି ଦାଇଶକବାର୍ଦ୍ଧକ ଯେ ଜନ ନୟନମୃଗ-ବନ୍ଧପାଶୀ । ଲବଣ୍ୟଶନ କ ଭଙ୍ଗେ ଜନନୀଙ୍କି ଜୁହାରେ ପ୍ରଭୁଦନ ଅସି । ଆଶିଷ । ଭୁଲେ ହେଲେ ଚୁମ୍ବୁସୁଗଳୀ । ମଣ୍ଟୋଳ୍ପି କୋଠାକୁ ଅବଧାନ ତାଙ୍କୁ ଦିଅନ୍ତି ଅସି ସ୍ୱପ୍ନଆଳୀ । ୨୩ । ମାଏ ବେଳେ ବେଳେ ଭବେଳ ଭବେଳ ସବତେ ସବତେ ବୋପନେ । ପୀୟୂଷକଳାପ କାଳକ ଅଳପ ଅଶନ କଷ୍ଟେ ଅପଣେ । ଲୁଣିଭ । ଯୁବଟେ ନ ଭରି ଅଭଣେ । ସୁରଭିତ ବନେ ଠାରୁ ଅଚମନେ ରସେ ମଦାଙ୍ଗଗତ ସେ । ୨୪ । କନସ୍ପୃହୀ ଲଗି ଚେଳାଶ୍ୱେଳେ ଯୋଗିମୋହନମୂର୍ତ୍ତୀ ମୃଗ ପୋଷେ । କର୍ପୂର ଶୁଣ୍ଠିଅ ଶୁଣ୍ଠିଅଳୀ ଅଳୀ ଯେନି ଦାଗନ୍ତ ହୋଏ ଘଷେ । ତାମ୍ବୁଲ । ଯୋଗଣ ଫଡ଼ମାଷୀ ମାଏ । ଅନ୍ତର ଲୁଅନ୍ତେ ଯେବନ୍ତି ସନ୍ତେ ଗଠିବା ଗର୍ଦ୍ଦୀ ବାମାଏ । ୨୫ । ଦାଇସ୍ତ୍ରୈବିଷ ପ୍ରସଙ୍ଗ ସରସ ସମ୍ଭାଷଣେ କ୍ଷଣେ ବସଇ । କ୍ଷଣେ ସ୍ୱାଦୁବଧୀକରଣୋକ୍ତି ବାଦବାସଧରି ନେଇ ଦିଶଇ । ଚନ୍ଦ୍ରେ ସେ । ଅପଦ୍ଭୁତ ଲୁଏ କଟଣୋଷ୍ଠ । ଦ୍ୱିତୀୟ ମାଳଣୀ ଅବକାଶ ଜଣା ହୋଏ ଯେବନ୍ତି ଶରସୁଷ । ୨୬ । ବେଣୀମଲ୍ଲିତାଫଳ ମାଳିଣ୍ଡ ମଣ୍ଡଳ

ସମ୍ବିକା—ଲକ୍ଷ୍ମୀ, ସଭେଦେବରେ—ନଦୀସଙ୍ଗମ ସ୍ଥଳରେ, କାମ୍ୟକର—ସେହି ନଦୀର ତୀରରୁ ଭୂମି ଉଠିଲା ବଢ଼ (ବଦ୍ରୀସିଦ୍ଧ)। ସୁରସଦନ—ସ୍ୱର୍ଗଗା (ଶୁଦ୍ଧାଳ)। ୨୧ । ଜୟଦେବକୃତ—ଗୀତଗୋବିନ୍ଦ, ଗଜେନ୍ଦ୍ର ବନ୍ଧମୋକ୍ଷଣ—ଗଜୋଦ୍ଧାରଣ ସ୍ତବ, ଗୋପାଙ୍ଗନାଗୀତା—ଭାଗବତ ଦଶମସ୍କନ୍ଧୀୟର ପ୍ରସିଦ୍ଧ ଗୋପୀଗୀତା, ଅକ୍ଷୟପାତ୍ର—ଅକ୍ଷୟ (ତାଳପତ୍ର ସ୍ୱର୍ଣ୍ଣ)ରେ ଲେଖା ହୋଇଥିବା ସ୍ତୋତ୍ର ? କପିଳା ଧେନୁ—ଦୁଇଥିଅ କଳାମିଶା ବର୍ଣ୍ଣର ଗାଈ, ହୋଲଷ୍ଟ ଗାଈ; ପ୍ଲକ୍ଷ—ଅଶ୍ୱତ୍ଥ ବା ଓସ୍ତଗଛ । ବଢ଼ିଲେ—ସମାପ୍ତ ହେଲେ । ୨୨ । ଆଶିଷଗ୍ରହଣ—ବ୍ରାହ୍ମଣମାନଙ୍କଠାରୁ ଆଶୀର୍ବାଦ ଗ୍ରହଣପରେ । କାଶୀଶସମାଧିଖଣ୍ଡନା—ଶିବଙ୍କ ଯୋଗ ଭଙ୍ଗିବାରେ କ୍ଷମା । ଶ୍ରୀଭୁଜଫଇଠ—ଚନ୍ଦ୍ରକଳାର ଭଉତଳର ଭସ୍ମ, ଖବର । ୨୩ । ଜନନୟନମୃଗବନ୍ଧପାଶୀ—ମନୁଷ୍ୟମାନଙ୍କର ନୟନରୂପ ମୃଗକୁ ବାନ୍ଧିବା ପାଶସ୍ୱରୂପା (ଚନ୍ଦ୍ରକଳା)। ୨୪ । ଭବେଳ ଭବେଳ—ଗୁଣ୍ଡାଏ ଗୁଣ୍ଡାଏ । ସବତେ ସବତେ—ଗୁଣ ପକାଇ, ବୋପଣ—ଅର୍ପଣ, ପୀୟୂଷକଳ—

ବାସରବସାନ ସମୟରେ । ପାଚ ପ୍ରତୀଚୀସମୁଦ୍ରେ ହିଙ୍ଗୁଳପତ୍ରୁଁ ବୁଡ଼ନ୍ତେ ମାଧବେନ୍ଦ୍ର ଭ୍ରମରେ । ଉଡଶାସ୍ତ୍ର । ବିହାର ସନ୍ଧ୍ୟା ଦାରୁଣେନ । ସଙ୍ଗୀତ-ସଙ୍ଘକୁ ପୂରଏ ଶୋଭାକୁ ଏହି ତା ଶୀତ ଶିଖ ଦିନ । ୨୭ । ଯାହା ପାପଲୁବ୍ଧ ମହାପାପ ଲବ ନ ରହିବ ସ୍ୱବଣପଞ୍ଚଶତ । ଯାହା ଦାର-ତକ ଜନଦାରତକ ଚୂର୍ଣ୍ଣ କରନ୍ତି ବୀକ୍ଷଣରେ । ସେ ପ୍ରଭୁ । ଚରଣ-ପଙ୍କଜ ସୁଭଗଳେ । ଲଳନ୍ତବକୁଳ ମାନସମଧୁପ ମକରନ୍ଦପାନକଲେକେ ମିଳେ । ୨୮ । ହୃଦଶିଂଶ ପଦ ଭଲିଉ ଏ ଗ୍ରନ୍ଥ ନାମ କୁମାସ୍ୱ କଳ୍ପଦ୍ରୁମ । କୁମାର ବଳସ୍ତୁ କୁଦଳକୁବଳସ୍ତୁ ଅଖଣ୍ଡମଣ୍ଡଳ ମୃଗାଙ୍କ । ନୃପତି । ପୂରିତ ନାଦ ଅଧାରଣ । ସୂର୍ଯ୍ୟ ତରୁଣୀଗଣ ଦେହରେ ଶୁଣି ମନେ ଭଲେ ଏହା ସ୍ମରଣ । ୨୯ ।

ଅଷ୍ଟମ ଛାନ୍ଦ

ରାଗ—କେଦାର ଚକ୍ରକେଳି ବାଣୀ

(ଚନ୍ଦ୍ରକଳାର ଯୌବନୋଦ୍‌ଗମ)

ଏଥୁ ଅନନ୍ତରେ ଶୁଣ ସରସେ । ବଇଶାଖ ମାସ ବୁଧଦିବସେ । ଶୁକ୍ଳପଞ୍ଚମୀ ଧନିଷ୍ଠାଖ୍ୟ ଋକ୍ଷ । ଶୁଭଚନ୍ଦ୍ର କରଣ ଗଣ ମୁଖ୍ୟ । ୧ । ଯୋଗ ସମ୍ଭୂତ ରାଜ ଶୁଭଯୋଗ । କରିଥିଲେ ସେ ଦିନପାକ ଭୋଗ । ସାନ୍ଦ୍ର ମନୋଜ୍ଞ ତାମ୍ବୁଳ ଭୋଜନ । ବସନ୍ତି ସଭାରେ ପ୍ରିୟସଖୀଗଣ । ୨ । ସୁଲ୍

ଅମୃତତୁଲ୍ୟ । ଅନେକେ—ଅନେକସ୍ଥଳେ । ସୁରଭିତବନେ—ସୁବାସିତ ଜଳରେ । ୨୬ । ପ୍ରାତରଦୀବରଶୋକ୍ଷିବର୍ଷୀବାସ ଶର—ସଜାଳ ଅର୍ଦ୍ଧମୁଦ୍ରିତ ଗଳାଢ଼ିଏ ଦକ୍ଷ ଆଣି ଦେଲେ, ଅପକ୍ୱତ—ଶିବକୁ ଛୁଟିବା । ୨୭ । ବ୍ୟୋମଲତା···ହିଙ୍ଗୁଳପତ୍ରୁ— ସୂର୍ଯ୍ୟମଣ୍ଡଳ ଆକାଶରୂପ ଲତାର ଫଳସ୍ୱରୂପ, ସେ ଫଳ ଶେଷବେଳକୁ ପାଚି ଅର୍ଥାତ୍ ରକ୍ତବର୍ଣ୍ଣ ଧରି ପତ୍ରକୁ ହୋଇ ପ୍ରତୀଚୀ ସମୁଦ୍ରରେ (ପଶ୍ଚିମ ସାଗର ସମୁଦ୍ରରେ) ଝଡ଼ି ପଡ଼ନ୍ତେ ଅର୍ଥାତ୍ ସନ୍ଧ୍ୟା ହୁଅନ୍ତେ । ସଙ୍ଗୀତ··· ସଙ୍ଗୀତସଙ୍ଘକୁ ଶୋଭିତ କରେ । ୨୮ । ପାପଲୁବ୍ଧ—ପାପକର୍ମଲବ୍ଧ, ଲବ—ସ୍ୱଳ୍ପାଂଶ, ଦାରତକ— ଶଙ୍ଖ ଓ ଚକ୍ର ଏବଂ ଷଡ୍‌ଯନ୍ତ୍ର । ୨୯ । କୁମାରବଳସ୍ତୁ ····ସୁବର୍ଣ୍ଣମଣ୍ଡଳଙ୍କ କୁଦସ୍ତୁ କୁମୁଦ ପକ୍ଷରେ ପରିପୂର୍ଣ୍ଣମଣ୍ଡଳ ମୃଗାଙ୍କ (ଚନ୍ଦ୍ରମା) ପରି; ନାଦ ଅଧାରଣ— ବୈଦିକ ଆଦର୍ଶ ।

ଅଷ୍ଟମ ଛାନ୍ଦ

୧ । ବୁଧଦିବସ—ସୋମବାର । ୪ । କୁମ୍ଭାକୃମିତ—ହାରଦ୍ୱାରେତକାଶିତ,

ମଣ୍ଡପେ ଜେମା ଉଠିଲା । ନ୍ୟାସ୍ତ ବଳ ବେଳରେ ବାଜେ ଧଳ୍ପ । ଖେଳନ୍ତ କେଳି ଗା ମୁକୁ ଅଙ୍ଗଦେଶେ । ବାଳସିକ୍ତ ଅଳସଶ୍ୱାସ ଟଳିକେଶ । ୩ । ଜୃମ୍ଭା-ଜୃମ୍ଭିତ ମୁଖକମଳାନିଧି । ଦେଖି ଦେଇ ବାହୁପାଶ ପରିଧି । ଶାସ୍ତ୍ରଞ୍ଜନ ଶ୍ୟାମଳ ଖଞ୍ଜଶିଶୁ । ଝୁଲି ଅସିଲ ନୟନଶଫରୀ । ୪ । ଜାନି ସଖୀ ହୃଦେ ଲୁଚି ପାରିଲେ । ଦନ୍ତଚ୍ଛଦ ପଲ୍ଲବ ବାନ୍ଧିଲେ । ତହିଁ କେଶସ୍ତ-ତୁଳଣ୍ଡ ସଜାଇ । ଚନ୍ଦ୍ରଚୂର୍ଣ୍ଣେ ମିଶାଇ ଦଳକାଇ । ୫ । ସଜ ବକୁଳ ଗର୍ଭଗତ କଥା । ଫୁଲ ବାଲିଶ ଅଧ ସବୁ ଲୁଥା । ମୁଖ୍ୟ ମଣମଲ ସଥ ମୁଦ୍ରଳୀ । ସ୍ନାନ କାଣି ରଖିଲେ ପ୍ରିୟ ଅଳୀ । ୬ । ଘାଣ୍ଟା ଗୁଳ୍ପବ ଦ୍ରବ୍ୟ ସିଣା ଫୁଲା । ଢଳେ ଅସ୍ତରଣ ଦେଇ ନବାନା । ଚୁଡ଼ଥିନା ଫୁଲ କାଳି-ଘରଦା । ଚେଷ୍ଟ ଧରିଲେ ଦେଖି ଖଣାରଦା । ୭ । କୁନ୍ଦଲତା ଜଗତେର ଲୁଜଭର । ଦେଖ ଲକ୍ଷ ଦୃଷ୍ଟେ ବାଳାବର । ଦାସୀମାନେ ଉଣି ସେଭାଳେ ଝାଙ୍କ । ଦେଖିଲେ ପଦ୍ମଶ୍ରୀ ସାବଧାନ ଜାଙ୍କ । ୮ । ନୀଳ-ପାକ୍ଷାଡ଼ାରେ ପାଦସୁଗଳୀ । ନ୍ୟାସ ଧରନ୍ତେ ସେ ବାଣ୍ଢସଙ୍ଗୋଳି । ସୁର-ନନ୍ଦନା ସଲିଳପ୍ରବାହ । ମଣ୍ଡି ଦେଲୁ କି ଶୋଣ-ଜଳରୂହ । ୯ । ଲୁଣଜସୁଙ୍ଗେ ଚିହ୍ନଜେମା ପଦ । ଦନ୍ତପର୍ଣ୍ଣଙ୍କେ ପଦ୍ମହିଲ୍ଲ ଶୋଷ୍ଠ । ସିତ ଅସିତ ଭ୍ରମରସୁଗଳୀ । ଧରି ଗଢ଼ିଲେ ନୀଳା ମୋହମାଳୀ । ୧୦ । ଚମ୍ପା ମାଳୀ ଶେଣ ଫୁଲ ଅଙ୍କେଶୀ । ମଧ ମଧ ଗୁଳିଲ ମନ ଜାଣି । ରସି ଅସ୍ୱାପି କୁନ୍ଦନ ରତନ । ଢଳେ ପାଦ ସମ୍ବାହନ ଯତନ । ୧୧ । ଦେହ୍ଲୀ ଝାଙ୍କ ଅପଦ୍ଧୂତ ସମସ୍ତ । ଜାଗରୂକ ଅଚ୍ଛନ୍ତି ସଖୀଚସ୍ତ । ବାସପାଣି ଭରି ହେମମଞ୍ଜୁଷ୍ଠ । ଜଗି ରହନ୍ତି ଧରି ହେମଦଣ୍ଡ । ୧୨ । ଢରେ ଧରି

ବାହୁପାଶ ପରିଧି—ବାହୁପାଶ ବେଷ୍ଟନ । ଶାସ୍ତ୍ରଞ୍ଜନ—ସନ୍ଧ୍ୟାକାଳୀନ, ଖଞ୍ଜଶିଶୁ—ଛଦୁଶୋଷ୍ଠ (ଅଣ୍ଡି ଲୁଡ଼ ହୋଇ ଅସିଲ) । ନୟନଶଫରୀ—ନେତ୍ରରୂପ ମୀନ । ୫ । ଦନ୍ତଚ୍ଛଦ—ଜାଗଦାନ୍ତଦ୍ୱାରା ଅଚ୍ଛାଦିତ । କେଶସ୍ତୁଳ—ନାଗେଶ୍ୱର ଧୂଳିସୁଣ୍ଡ ତୁଲାଶେଷ । ଚନ୍ଦ୍ରଚୂର୍ଣ୍ଣେ—କର୍ପୂର ଚୂନାରେ, ଦଳକାଇ—ଜାଇଫୁଲ ଦଳ ବା ପାଖୁଡ଼ା । ୭ । ଘୁଣ୍ଟବଦ୍ରବ—ଗୋଲାପ ଅତର, ଫୁନା—ଏକପ୍ରକାର ସରୁ ଗୁଦର । ଅସ୍ତରଣ—ଶଯ୍ୟା । ୮ । ଝାଙ୍କ—ଅପେକ୍ଷା । ୯ । ସୁରନନ୍ଦନା—ସ୍ୱର୍ଗଗଙ୍ଗା ଯମୁନା, ଶୋଣଜଳରୁହ—ରକ୍ତପଦ୍ମ । ୧୦ । ନୀଳା ମୋହମାଳ—ଦୁଇଜଣ ସଖୀଙ୍କ ନାମ । ୧୧ । ଚମ୍ପାମାଳୀ କୁନ୍ଦନରତନ—ସଖୀଙ୍କ ନାମ । ଫୁଲଅଙ୍କେଶୀ—ଫୁଲରେ ତଆର ଝାସ, ପାଦସମ୍ବାହନ—ଗୋଡ଼ ମୋଡ଼ିବା । ୧୨ । ହେମ ମଞ୍ଜୁଷ—ଘଣ୍ଟୀ, ହେମଦଣ୍ଡ—ସୁନାର ସୁଟେରି । ୧୩ । ଝୁନାଝସ ଗୃହର—ପାଚିଲ

ସ୍ବର୍ଣ୍ଣନାଭସ୍ଥ ସୁନ୍ଦର । ଦେଖିଲ ଲବଙ୍ଗକଳିକା ଦ୍ବାରର । ହେମ ହଂସେ ବିଷ୍ଣୁ ବିଡ଼ା ଧରି । ଗୁଣ କଳଧ୍ବ ଅଛି ଅନ୍ତ୍ରଧରି । ୧୩ । ଶଶିଲେଖା କନକ ପିକଦାନ । ଅଙ୍ଗ ପ୍ରମୋଦେ ଅଛି କରେ ଘେନି । ଧରି ଚକ୍ରିଣୀ ସ୍ବର୍ଣ୍ଣମୁଖା କଟାକ୍ଷ । ରସକଳା ସ୍ବର୍ଣ୍ଣକେ ଦାଣ୍ଡ ଦାଣ୍ଡ । ୧୪ । ଶୋଭାଲହରୀ ଘେନି ଗନ୍ଧସାର । ଚୂଡ଼ି ମିଶାଇଅଛି ଘନସାର । ମୃଗମଦ୍ୟୁଁ ଭରି କରି ରୋଚନା । ଅଙ୍ଗ ଯତ୍ନେ ଦେଉଛି ସୁଲୋଚନା । ୧୫ । ନବ କୁଙ୍କୁମ କୁଙ୍କୁମ ଦେଉଛି । ନବଶାଖେ କି ସିନ୍ଦୂର ଗୋଳୁଛି । କଥା କରକେ କସୁଛି ପାଣିଅ । ସ୍ବର୍ଣ୍ଣମଣି ବନାଉଛି ମାଳଅଁ । ୧୬ । ଭାଣ୍ଡାଗାରୀ ନିବାଉଛି ସେବତୀ । ସ୍ବର୍ଣ୍ଣ ସଜାଡ଼ିଅଛି ଲୀଳାବତୀ । ପ୍ରେମମଞ୍ଜୁଳା ମଣ୍ଡନ ଶୃଙ୍ଗାର । ରଙ୍ଗି ଧରି ବାସୁକିବେଶ ବାଡ଼ା । ୧୭ । କରୁଅଛି ମାଜବାରୁ ଅରମ୍ଭ । କେହୁ ଧାଡ଼ିକ ବାସବାସିଲୁଗ୍ । ପୁଞ୍ଜି ପୁଞ୍ଜି କରି ରଖୁଅଛନ୍ତି । କେହୁ ଖାଣ୍ଡୁଆ ଶାଢ଼ୀ ବାଛନ୍ତି । ୧୮ । ମଲ୍ଲୀ ଶଥିଳୀ କେତକୀ ସୁମନା । ଗୁଛି ପଦ୍ମଗୁଚ୍ଛ ଏକମନା । ଲଗ୍ନ ପ୍ରମୋଦେ ଜଟିଳ ଅଳକାରୁ । ମରକତ ତରଙ୍ଗ ନେଲ ବଳୁ । ୧୯ । ମଣିମଣ୍ଡିତ ଶ୍ରୀଦଣ୍ଡା ମଣ୍ଡପେ । ଧୀରେ ଥୋଇ ଭଗିଲେ ତା ସମୀପେ । ଦେଖିଲ ତୃତୀୟ ଯାମ ସମାଗମ । ଶୁଭ କୁଳୀରଲଗ୍ନ ବେଶର ଷମ । ୨୦ । ବାଳା ପୁଲକେ ଦର୍ଶିଲ ସୁନ୍ଦର । କମକନ୍ଧ ଫୁଲଧନୁମନ୍ଦର । ମଧ୍ୟ ହୋଇଲା ଭୁଜୁ ଧାମ ଦାନ । ହୃଦେ ଛୁରିଙ୍କ କଣ୍ଠି କର୍ଣ୍ଣ କମ୍ପ । ୨୧ । ଅପରୂପ ସମସ୍ତ ଦେଖିଲ ଅଶି । ଦନ୍ତୁ ଲଭିଲ ଲଜ୍ଜା ବସୁଧା । ଶୁଣଗଣ ରଙ୍ଗି ରଞ୍ଜନାସ୍ତୁକ । ଏକା କହିଲ କଙ୍କେଲୀ ସାସ୍ତୁକ । ୨୨ । କେମା ମନ ଲକ୍ଷ୍ୟ ସ୍ପୃହି ପିଟିଲ ।

ରଞ୍ଜିତ ସ୍ବଦର । ହେମହଂସେ—ସୁନାରେ ତିଆରି ହଂସ ଅଳଙ୍କାରବିଶିଷ୍ଟ ଡବା । ୧୫ । ଗନ୍ଧସାର—ଚନ୍ଦନ, ଘନସାର—କର୍ପୂର, ମୃଗମଦ—କସ୍ତୁରୀ, ରୋଚନା—ଗୋରୋଚନା । ୧୬ । କୁଙ୍କୁମ—ସଖୀର ନାମ, ନବଶାଖ—ଲକ୍ଷ୍ମଣୀ, କଥା—ସଖୀର ନାମ, କରକ—ନଖ, କସୁଛି—ପରୀକ୍ଷା କରୁଛି, ସ୍ବର୍ଣ୍ଣମଣି—ସଖୀ, ମାଳଅଁ—ଫୁଲଗଭା । ୧୭ । ସ୍ବର୍ଣ୍ଣ—ଫୁଲତୋଡ଼ା, ବାସୁକୀବାଳବନ୍ଧାରେ ଅଳଙ୍କାର ପ୍ରସ୍ତୁତ ସଜା କୁଣ୍ଡ । ୧୮ । ଖାଣ୍ଡୁଆ ଶାଢ଼ୀ—ସୂତାସୂତରେ ଲେଖା ହୋଇଥିବା ଶାଢ଼ୀ । ୨୦ । ତୃତୀୟଯାମ—ଚତୁର୍ଥ ପ୍ରହର । କୁଳୀରଲଗ୍ନ—କର୍କଟଲଗ୍ନ । ବେଶକ୍ଷମ ହେଲ—ବେଶ କରିବାକୁ ପ୍ରବେଶ କଲ । ୨୧ । ପୁଲକେ—ରୋମାଞ୍ଚିତ ହୋଇ । ୨୨ । କଙ୍କେଲୀସାସ୍ତୁକ—ଅଶୋକ ଫୁଲର ବାଣ ।

ନିଜ ସିନ୍ଦୂରଅଟେ କି ଲୁଟିଲ । ଜାଣିପାରୁ ନୋହେ କବିଶୋଭ ଈଶ୍ୱର ।
ଅବଲମ୍ବେ ମଣ୍ଡଳ ଅବତର । ୨୩ । ସଖୀ ସନ୍ଦେହ ନ ହେଉ
ଦୃଷ୍ଟିକି । କଲ ସ୍ତନକଳସଦ୍ୱୟବୃଷ୍ଟିକି । ମଣିପାଦୁକାରେ ନାହିଁ ନାଜର ।
ଅତି ବିଜନେ ହୋଇଲେ ହାଜର । ୨୪ । ବାସବତୀ କି ସଂକେତ
ପାଇଲ । ଏତା ଗନ୍ଧରେଣୁ ସେତୁ ଗୋଡ଼ାଇଲ । ବାଡବାଙ୍କନାଳ ନୂଆ
କମଳ । ପରି ନୂଆଁନ୍ତି ଶ୍ରୀମୁଖମଣ୍ଡଳ । ୨୫ । ଭ୍ରୂଲ୍ଲସନ୍ଧବାସେ
ନୂଆ ଛଇଳା । ସନ୍ଧିଁ ନେତ୍ରଖଞ୍ଜନ ଖେଳାଇଲ । ନବ ଗବାକ୍ଷ
ଶୃଙ୍ଗାରାଦ୍ରି ଅଗ୍ରେ । ଦେଖ ପଦ୍ମରାଗ ଘର ଘରଗେ । ୨୬ । କାତରଭୂମିରେ
କଳା ଅଦ୍ଭୁତ । ଧରେଣ ବନ୍ଧୁଜୀବ ପ୍ରଭବସ୍ତୁତ । ନିଜ ଗୋପୁର ତଜ
ଅର୍ଥେ ଅବା । ଭ୍ରୂପାଥାଳୀରେ ପ୍ରସୂନଧନ୍ୱା । ୨୭ । ସଇରକ
ଟୋଳାଇ ଅଛୁ ରଶ୍ମି । ଦେଖି ମଣିଲ ପୂର୍ଣ୍ଣଚନ୍ଦ୍ରମୁଖୀ । ରଚ ଲଲ୍ଲିକାର
ବନ୍ଦ ସୁନ୍ଦର । ସେହୁ ବାସେ ପୋଛିଲ କି ସିନ୍ଦୂର । ୨୮ । ଚନ୍ଦ୍ରୁଁ ତଳକୁ
ପୁଣି ଦେଉଁ ଦୃଷ୍ଟି । ତହିଁ ଦେଖିଲ ସେହୁ ଶୋଭା ବୃଷ୍ଟି । ହେମ
ପ୍ରାସାଦରେ ବସି ଦର୍ପକ । ଦ୍ୱାରେ ଟିଙ୍ଗିଦେଲା କି ପାନପିକ । ୨୯ ।
ତାକୁ କୁସୁମପିଣ୍ଡ ବୋଲି ଜାଣି । ଦ୍ରବମସ୍ତୁ କୁସୁମେ କୁଶପାଣି ।
ସନ୍ତର୍ପଣ ବାଧିରେ ମନକର । ପୂର୍ଣ୍ଣପାତ୍ରେ ତହୁଁ କଲୁ ଭର । ୩୦ ।
ଦର୍ଶିଅଛି କି ସନ୍ଧ୍ୟୁ କର ତୂଳ । ସିଦ୍ଧ ପ୍ରଲବ ଇନ୍ଦ୍ରଜାଲ ଛଳ । ଜାଣି
ଯଜ୍ଞବନ ବାଳା ବାଜଗୁ । ମନେ ହେବାନ୍ତି ସନ୍ତ୍ରମ ହୃଦୟ । ୩୧ । ସେ

---

୨୩ । ହେମାମନଲକ୍ଷ୍ୟପ୍ରତି ସିଟିଲ...ସେ ଶିର ଚନ୍ଦ୍ରକଳା ମଦନରୂପ ଲମ୍ପଟକୁ ଧରିଥିଲା
ବା ହେଉଁଦକର ନିଜ ସିନ୍ଦୂରଦ୍ୱାରକୁ ଲୁଣ୍ଠିତଗଲା କି ? ୨୪ । କଳସପ୍ଲୁତ...ସ୍ତନଦ୍ୱୟକୁ ବର୍ଷିଲ
ଅର୍ଥାତ୍ ଜଳଅଡ଼କୁ ଆଣି ଢାଳିଲ । ୨୫ । ବାଡବଙ୍କନାଳ—ପବନରେ ଯାହାର
ନାଡ଼ ବଙ୍କା ହୋଇଅଛି । ୨୬ । ନବଗବାକ୍ଷ...ଗବାକ୍ଷ (ଗୋଲାଗବାକ୍ଷ ଜାବ)ର ନୂଆ
ସିଙ୍ଗରେ କଟିତ ହେଜାରକରେ ପଦ୍ମରାଗମଣି ଥିଲା ପରି ଜଣାଗଲା । ୨୭ । କାତ-
ରଭିରେ—କାତଳାକୁରେ । ବନ୍ଧୁଜୀବ ପ୍ରଭବସ୍ତୁ—ବନ୍ଧୁଲିଫୁଲର ଛାୟା । ଗୋପୁର
—ନଗରଦ୍ୱାର । ପ୍ରସୂନଧନ୍ୱା—ପୁଷ୍ପଧନ୍ୱା କନ୍ଦର୍ପ । ୨୮ । ଗୈରିକ—ଗେରୁ ।
ରଚ...ରଚହେବା ନିଜ ଲଲାଟରେ ସୁନ୍ଦର ବନ୍ଦୁଟିଏ ରଚନା କରିବାର ଚନ୍ଦ୍ରକଳାର
ସେହୁ ଲୁଗାରେ ସିନ୍ଦୂରକୁ ପୋଛି ଦେଲା କି ? ୨୯ । ହେମପ୍ରାସାଦ—ସୁନାର
କୋଠା (ଚନ୍ଦ୍ରକଳାର ଶରୀର) । ଦର୍ପକ—କନ୍ଦର୍ପ । ୩୦ । ତାକୁ—ଚନ୍ଦ୍ରକଳାକୁ ।
ଦ୍ରବମସ୍ତୁକୁସୁମେ—ତରଳ ରକ୍ତବର୍ଣ୍ଣ ଫୁଲରସରେ । କୁଶପାଣି—ବ୍ରହ୍ମା, ସ୍ରଷ୍ଟା ।

ସମସ୍ତେ ସୁଷମା କଳାବତୀ । ହେଉଁ ଅଛ ଉରଜଭରନତ । ଅଳକାଳ ସଂଭବଭ୍ରବଛଟ୍ଟ । ହେମପ୍ରାଙ୍ଗଣେ ପଡ଼ାଇଲ ପଟ୍ଟ ।୩୨। ଉଗଳନ୍ତୁ ସଂଭଲେନ୍ତ କାମଶୃଙ୍ଖା । କଲ ନିର୍ମାଣ ହେମଯନ୍ତ୍ର ପୁଞ୍ଜା । ରୂପଭାବ ନାମେନ୍ତ୍ର ଭର ଅବା । ସମରପିଣ୍ଡ଼ ଅଭିନବ ଜବା ।୩୩। ନାଜ ମନ୍ଦର ଦେହଳୀର ପାଶେ । ଋତ ବସିଛ୍ଛ ପ୍ରିୟ ଅଙ୍କଦେଶେ । ତାହା ଲଗି ଭୂଷ୍ଟୁ ତେଲାଞ୍ଜଳ । ପଡ଼ି ଦେହଳୀ ଭରିଛ୍ଛ ମଞ୍ଜୁଳ ।୩୪। କଦା ନବୀନ ଯଜ୍ଞବାନବନା । ମଣ୍ଡିବାକୁ ତିଳକେ ଭାଲସୀମା । ରଖି ପଟଣୀଭରର ତାମ୍ବୂଳ । ଭରି ଦଳାଅଛୁ ବଟ୍ଟି ଦୁର୍ଦ୍ଦୁଳ ।୩୫। ଭଳଦଳକଳ୍ପ ପଟପର୍ଣ୍ଣିକା । ଦେଇ ମନ୍ମଥମନ୍ଦର ମଣ୍ଡିକା । ତାହା ଚୌଦ୍ୱାରରେ ଖଡ଼ା ହୋଇଲ୍ଲ । ଦେଶ୍ୱାପର ଯେ ସମସ୍ତ ମାନିଲ୍ଲ ।୩୬। ରସ ବରଷା ସମସ୍ତ ପ୍ରବେଶେ । ସ୍ୱର୍ଣ୍ଣ ଭୂମିରେ ଇନ୍ଦ୍ରଗୋପ କା ସେ । ଖ୍ୟାତ ସଦେହ ତୁଅନ୍ତେ ନାରୁଣୁ । ଭର ହୃଦସ୍ତ ଭସ୍ପାନଦମସ୍ତ ।୩୭। ଜାଣ୍ଣ ତୁଅନ୍ତେ ହୁସି ମଥା ପୋତ । ପାଞ୍ଚ ବନ୍ଧାଇ ହୋଇ ବାସବତୀ । ଲଗ ମୋହନମିହିର ଭର ମନ । ଭର ମଣିଭିତ୍ତି ଧାବେ ସମନ ।୩୮। ପ୍ରକରନ୍ଦିତ ବାଳାଶୋଲ୍ପି ଗୁହାଁ । ଲଭ ଦ୍ୱିଗୁଣ ସୁଗ ଗ୍ଧମୁହାଁ । କୁସୁମିତ ଦୁକୂଳକୁ ପାଲଟି । ଲଗି ତୁଅନ୍ତେ ନଲ୍ଲ ପାଞ୍ଚ-ଶାଟୀ ।୩୯। ହେମଲତା ବଣ୍ଡବାସସ୍ତ ହେଲ୍ଲ । ପଦ୍ମ ଧାରିଲ୍ଲ ଯେ ବର-ମନ୍ଦଲା । ତେତେଣେ ଅଳୀଏ ମଣି ତମହାର । ଭଲେ ପାରସ୍ତରେ ଏଦ୍ଧ ଭଗ୍ନର ।୪୦। ଭାଳ ବେଳ ଏକ ନ ଥିବାର ନାଶ । ଦେଖାଗଲ୍ଲ ଏ ଭ ଭରନ ଚିତ । ଭଞ୍ଜୁ ଅଣା ଏକାଦଶ ବରଷ । କେମାପଣିଙ୍କ ହୋଇଲ୍ଲ ବସ୍ତୁସ ।୪୧। ଅସ୍ମେମାନେ ତା ଲତି ଲଗାପର । ଶିଶୁକାଳରୁ ଥାଇ ଅନୁସର । ନ ଥିବାରେ ଅସ୍ମେ ତାହା ପାଥିରେ । ସ୍ୱପ୍ନେ ଏକାନ୍ତ ଭର ନାହିଁ

୩୨। ସୁଷମାକଳାବତୀ—ଶୋଭା ଓ ସୁନ୍ଦରକଳାର ନିଧାନ (ଚନ୍ଦ୍ରକଳା) । ଅଳକଭଭ୍ରବସମ୍ବଳିତ—ଅଳକାବଳୀର ଛଟା ଶବ୍ଦ । ହେମପ୍ରାଙ୍ଗଣ—ସୁନା ଅଗଣା ।୩୩। ନବଜବା—ନୂଆ ମନ୍ଦାରଫୁଲ ।୩୪। ଦେହଳୀ—ଏକୁଣ୍ଡିଭରଃ ତାହା ଲଗି ଭୂଷୁମ୍ପାତେଲାଞ୍ଜଳି—ଋତର ପିକା ଭଙ୍ଗଶାଢ଼ୀର ପଣନ୍ତ । ୩୫। ପଟଣଭରତାମ୍ବୂଳ—ପଞ୍ଚ ପାଣିଆ ପାନ ।୩୬। ମନ୍ମଥମନ୍ଦର (ବଣ୍ଟି) ଭଳଦଳକଳ୍ପ (ଅଶ୍ୱତ୍ଥପତ୍ର) ରୂପ ପଟପର୍ଣ୍ଣିକ (ଶାଢ଼ୁ) ମଣ୍ଡି ଦେଇ ତା ଭଲ୍ଲରେ ଖଡ଼ା ହୋଇଲ୍ଲ କି ? ୩୭। ରସବରଷା ସମସ୍ତ—ଜଳବୃଷ୍ଟି କାଳ, ଇନ୍ଦ୍ରଗୋପ—ସାଧବ ବୋହୂ ପୋକ ।୪୦। ହେମଲତା···ସୁବର୍ଣ୍ଣର ଲତାରେ ପଦ୍ମ ଧରିଛ କି ?

ଥିବେ । ୪୬ । ଲଭେ ନ ଶମ୍ଭୁର ଅନୁରୋଧକୁ । ଖଂଜେ ଭଲବୋଲେ ଅବରୋଧକୁ । ବାସବାଣାଙ୍କ ନେତେ ଠାର ଦେଲୁ । ଅଙ୍ଗ ଶଙ୍କାନରେ କୁ ଶସ୍ତ୍ରକଲୁ । ୪୩ । ଅଙ୍ଗ ଅଟ୍ଟିତେ ବି ଭାଳ ହରିବା । ତୁହି ଯେ ଯାହା କୃପାସୁ ଭରିବା । ଶୁଣି ଜଣେ ଭକ୍ତଙ୍କ ଏ ବାଣୀକୁ । ଏହାପର ସିନା ହେବ ଏଣିକୁ । ୪୪ । ଭଲୁଥିଲେ ବୋଲୁଥିବା ମଣିମା । ମନଭଥାନ୍ତି ହେବା ନ କାଣିମା । ଶରନ୍ତରେ ଏଥର ଫୁଲବାଣ । ଜେମାଠାରେ ଭରିବ ମନ୍ଦୀପଣ । ୪୫ । କାଣି ଭାର ଏ ସମସ୍ତ ମବଣ । ବେଢେ ଗଲେକି ସ୍ଥାନ ବରଜ । ଗଡପଦ ତରଣାଲୁ ନଗଶ । ହୋଇ ବଳାନ ନସୃନେ ନିବାସ । ୪୬ । ଅବିବେକ ସ୍ତୁଥିରୁ ପଳାଇ । ସ୍ଥାନେ ଭଲ ନିତମ୍ବ ବାସେ ଯାଇ । ରସ କୃଶତା ହୃଦସ୍ଥଳୁ ଗଲି । ହୋଇଲେକି ମଧ୍ୟଦେଶ-ନିବାସୀ । ୪୭ । ତେଜି ଭର୍କଶ ମନ ନତସ୍ଥଳ । ଭଲ ଅବଲମ୍ବ ବାସସରୁ । ଦେଶ୍ଟୁ ନାହିଁ କି ଏବେ ଟେସ ଦୁଷ୍ଟଭଳ । କାଶତୁସୁ ନସୃନସମ୍ପଣ୍ଡଳ । ୪୮ । ଏହୁ ସମସ୍ତେ ଚେଟୀ ବଳୁଲୁ । ଦୃଶ୍ୟ ହୋଇଲ୍ ଯେମା ଲଟଶାଢ଼ୀ । ସେ କି ଫଟଦବା ହେମମଞ୍ଜୁଷ । ଅଛୁ ସିତ କୁସୁମଗୁଚ୍ଛ ଧନ । ୪୯ । ସଂଭରବ କେବରେ ଭୁଙ୍ଗସଙ୍କ । ଗୁରପାଶେ ବେଢୁଅଛୁ ଗଳକି । ଅବା ଅଳୀଙ୍କ ସତେହ ଭୁଣ୍ଡକ । ଅଳିଶ୍ରେଣୀ ଧନ୍ଦେ ବେଶ୍ୟାମ ସଡ଼ଳ । ୫୦ । ଦୋଳା ଚପଳ ଭଳଝଂସୀ ପଦ । ଅତି ହୁରତେ ଧାଇଁ ସହ୍ବଦସ୍ତ । ଲଜ୍ଜାନମ୍ରମୁଖୀକି ପରିହାସେ । ଯୋର୍ ଉତ୍ତ୍ର କଣାଇଲେ ଏ ଭସେ । ୫୧ । ସଖୀ ଏତେ ନିର୍ମଳ ହୃଦୟଟ । ଅର୍ଣ୍ଣଅଙ୍ଗେ ଭରୁଙ୍କ ତ କପଟ । ଭଲୁଥାନ୍ତୁ ଯେ ତେତେ ଅନୁଗ୍ରହ । ଅଜ ଭେଣ୍ଟି ସ୍ୱର୍ଗ୍ୟରୁ ଦେବୁ ସ୍ୱଗ । ୫୨ । ଲୃଶୁଭଲେ କି

---

୪୬ । ଭଡଦବ···ସେ ବାଥିମାନ ତମ୍ପଲଗଡ ଛଡ଼ି ତଅଲନେଦୀ ହୋଇଲଣି । ୪୭। ଅବିବେକ···ଅବେକଶୂନ୍ୟତାରୂପ ଘୂଳତା ପଳାଇ ନିତମ୍ବରେ ରହିଲା, ଅର୍ଥାତ୍ ଅବିବେକ ବୁଦ୍ଧି ହୋଇ ଓ ନିତମ୍ବ ସ୍ଥୂଳ ହେଲା । ରସକୃଶତା···କ୍ଷୀଣରସଭାବ ହୃଦସ୍ଥଳୁ ଯାଇ ମଧ୍ୟଦେଶନିବାସୀ ହୋଇଲଣି (କଟିଦେଶରେ ବାସ କଲଣି) ଅର୍ଥାତ୍ ହୃଦୟ ରସପୂର୍ଣ୍ଣ ଓ କଟି କ୍ଷୀଣ ହୋଇଲଣି । ୪୮ । ଭର୍କଶତା ମନରୂପ ନଗରକୁ ଛାଡ଼ି ଏବେ ଏହାର ବକ୍ଷ ଦେଶରେ ବାସ କରୁଛି (ଏହାର କୁଚଦ୍ୱୟ ଏବେ କର୍କଶ ହୋଇଲଣି) । ୪୯ । ଚେଟୀ—ଦାସୀ, ଲଟଶାଢ଼ୀ—ସରୁଣା ସିଲାଶାଢ଼ୀ, ଫଟିବା ହେମମଞ୍ଜୁଷ—ଖୋଲୁଥିବା ସ୍ୱର୍ଣ୍ଣକୁମ୍ଭ କି ? ସିତ-କୁସୁମଗୁଚ୍ଛ—ଧଳା ଫୁଲପେଣ୍ଡା । ୫୦ । ଅଳିଶ୍ରେଣୀଧନ୍ଦରେ—ଭ୍ରମର ଫଂସି

ଲୁଚେ ଏହୁ ମାନ । ଫୁଲବାସନା ମାନଙ୍କ କି ଯାନ ।, ଘନ ଅଛନ୍ତି କଲେ ନେଇକରେଣ । ଘନେ ଅଛନ୍ତି ତୁହର କି ମିତ୍ର । ୫୩ । ଦେଖ ଶିଖରେ କରକୃଶଳଂସ୍ତୁ । ଜେମା ଲୁଚୁଅଛି କି ସୁବ୍ରଳସ୍ତୁ ! କର ତୋଡ଼େ କି ସମୁଦ୍ର ଲୁଚିବ । ସତ୍ୟ ହେଲେ ଏ ତାହାକୁ ଲୁଚାବ । ୫୪ । ଘୁଞ୍ଚିପର କର ଚୋରି ତକନ । ଏତେ ମାତକୁ ବୋଲିଲେ ସୁଜନ । ଯେତେବେଳେ କୁରଙ୍ଗଶିଶୁନୟନା । ତେଣୁ ବସନ୍ତଅଟେ ଦଶୀ ନାନା । ୫୫ । ମଞ୍ଜୁ ମଞ୍ଜୀର ବାଗ୍ଭୂଳ ରସନା । କାଞ୍ଚି କହିବେ ଏହୁ ଦୁହେଁ ସିନା । ତୁ ତ କହୁବା ଫର ଦୃଶ୍ୟ ନାହିଁ । ଫଳୁରବାକୁ ଅଳ୍ପ ବଳ ନାହିଁ । ୫୬ । ଶ୍ରୁଣି ଲବଙ୍ଗଲତା ହସିଲା । ଛଳ ସଖୀଙ୍କି ଏ ବାଣୀ ଭାଷିଲା । ଯନ ଧର ଲୁଚୁଅଛୁ ସଙ୍ଗାତ । ତାଳଫାଳ ସେବାଫଳ ଏହୁ କି । ୫୭ । ନେଣସହଗି କାନ୍ତି ନ ଦେଖିବ । ଉତ୍ତିଡ଼ଂତେଇ ଦେ ସୁଣି ନଖିବ । ଯତେ ହେଲେ ତ ନବଦନ ବେଳେ । ସୁନଡ଼ିକୁ ନ ଦେଖିବା ତୋଳେ । ୫୮ । ଶିଶୁଶଶୀ ତ ସବୁ ଦେବ କହୁ । ଯତ୍ନ ବଡ଼ ବଡ଼ଙ୍କ ଯାଏ ନାହିଁ । ବାଳା ବୋଲିବ ଅବା ତହିଁ ବାସ । ଥିବ ଲାବଣ୍ୟେ ନାହିଁ ଅବକାଶ । ୫୯ । ବାସ ସିନା ସମସ୍ତ ଦୃଶାଇବ । ସୁଣି ରଦବାସ ଭୁଲେ ମିଶିବ । ତୁହେଁ ମିଶି କରବେ ସବୁ ଜଣା । ଅହା କି କରବଟି ସୁଲକ୍ଷଣା । ୬୦ । ଏବଂବୀଧ ପରିହାସ ନ ସରୁ । ସରୁମଧ୍ୟା ଯାଇଁ ଜେମା ପାଶରୁ । ଜଣାଇଲା ଶ୍ରୀ ମହାଦେଈ ପାଶେ । ସେ ତ ଜେମା ଜନନୀ ଅତି ତୋଷେ । ୬୧ । ନିଜ କରରୋପିତ ସୁନାଲତା । ଫଳେ ହୋଇଲା ମଣି କୁସୁମିତା । ମୋଦ ଥାଟେ ଶାନ୍ତିକୁ ସଧାଇ । ଦେଲେ ନିଜ ଅଙ୍ଗଭୂଷା ବଧାଇ । ୬୨ । ଏ ସମସ୍ତେ

କାଂଜିରେ । ୫୩ । ଘନ—ମେଘ, ମିତ୍ର—ସୂର୍ଯ୍ୟ । ୫୪ । ଦେଖ ଶିଖରେ··· ଅଗ୍ରଭାଗରେ କଳ୍ପବୃକ୍ଷ ନୁଆ ପଲ୍ଲବିଏ ଘୋଡ଼ାଇ ଜେମା (ଚନ୍ଦ୍ରକଳା) ସୁବ୍ରଳସ୍ତୁ (ମେରୁପର୍ବତ) କୁ ଲୁଚୁଅଛି କି ? ୫୫ । କୁରଙ୍ଗଶିଶୁନୟନା—ବାଳମୃଗାକ୍ଷୀ । ୫୬ । ମଞ୍ଜୁ ମଞ୍ଜୀର—ମନୋହର ନୂପୁର (ଚରଣ ଅଳଙ୍କାର), ରସନା—ଚନ୍ଦ୍ରହାର (ଅଣ୍ଟାର ଅଳଙ୍କାର) । ୫୮ । ଉତ୍ତଡ଼ଂଦେ—କାନ୍ଧପାଖରେ । ୫୯ । ଶିଶୁଶଶୀ—ବାଳଚନ୍ଦ୍ର (ନଖକ୍ଷତ), ବାସ—ବସ୍ତ୍ର, ଅବକାଶ—ସ୍ଥାନ । ୬୦ । ରଦବାସ—ଅଧର । ୬୧ । ସରୁମଧ୍ୟା—ଜଣେ ସଖୀ, ମହାଦେଈ—ଚନ୍ଦ୍ରକଳାର ମା । ୬୨ । ମୋଦଥାଟେ···ଆନନ୍ଦରୂପ ମୃଗଯୂଥରେ ମନକୁ ସାଧନ କର ଅର୍ଥାତ୍ ମନରେ ପ୍ରଚୁର ଆନନ୍ଦ ଅନୁଭବ କର । ବଧାଇ—ପାରିତୋଷିକ, ଉପହାର ।

ହେଲି ଅନ୍ୟ ବନିତା । ପାଂଚଟିଶାଖବରବନ୍ଧୁତା । ହେମା
କୁସୁମୋତ୍ସବ ଯୋଗ ଧାଙ୍ଗୀ । ଲେଖି ବଢ଼ାଇଦେଲ ଯନ୍ତ୍ରିକାଟି । ୬୩ ।
ମହାଦେବୀ ତ ପଦ୍ମ ବାଦୁଷୀ । ତହିଁ ସୁହିଁ ସୁଭାଗ୍ୟ ଯୋଗଜ୍ଞି । ଗଦ
ଗଦ ସ୍ୱରେ ହୋଇ ସହାସ । କଲେ ଶରମଦର ଫରମାସ । ୬୪ । ଅଙ୍ଗୁଳି
ପ୍ରମାଣେ ବାଳା ସହଚରୀ । ଦେଲ ସଙ୍ଗତେ ସଂପଦ୍ଭୁଗ୍ରୀ । ରାମ ବାବାନ୍ଧ-
ଗୀତ ଧୁନଧୁନ । ନାଦେ ଭରିତ କଲେ ମହୀସ୍ଥଳୀ । ୬୫ । ବୀଣା ରବା
ପଖାଉଜ ମର୍ଦ୍ଦଳ । ବେଣୁ ଅଳଗା ଡେଲ୍ଫୀ କଂସାଳ । ଅଦ୍ୟ ବାଦ୍ୟ
ନାଦେ ସେ ଭୂମଣ୍ଡଳୀ । ପିଣ୍ଡୁ ଭୁଲେ କି ଅରମ୍ଭିକ କଳା । ୬୬ । ଅତିସ୍ଥବଳ
ହୋଇ ବାଳ୍ଟି ବାଜା । ଉଠିଅଛି ସଙ୍କାଳୁ ମହାରାଜା । ଦେବୀ ପ୍ରମୋଦ
ଦେହଟରୁ ଜାଣିଲେ । ଦନ୍ତକର ବୋଲି ମୋଦେ ଜଣିଲେ । ୬୭ । ତହୁଁ
ବାଳା ସଖୀ ସଙ୍ଗ ବାମୋଷ୍ଟୀ । ମାଷ ଭଣ୍ଡିଲ ବନାଇଲେ ହୋଷ୍ଟୀ ।
ଶୁଦ୍ଧକୋଣେ-ପଞ୍ଚବର୍ଣ୍ଣ ଝୋଠୀର । ସ୍ନିଗ୍ଧତର ପୋତେଲ ଶୁଦ୍ଧ ଜୀର । ୬୮ ।
ଶୁଦ୍ଧ ପ୍ରହର କରବାକୁ ଇଷା । ଶୁଦ୍ଧ ପ୍ରହାର ପୋତିଲେ କ ଦଶା ।
ରସଲା ଗୁଣି ବୋଲେ ତହିଁ କି । ବାଳା ସମ୍ଭାଳି ପାରିବ ନାହିଁ କି । ୬୯ ।
ଏକ ଅତନୁ ମାରଣ ଏ ଗୁଣ । ଏବେ ସତନୁ ଶୁଦ୍ଧ ମାର୍ଗଣ ।
ଜଟିରହିଲେ ଭଜନା ଦବସ । ସୁକୁମାରୀ ନୋହିବ କି ବିବଶ । ୭୦ ।
ପୁଣି ଦେଲେ ଶୁକ୍ଳ ଚେଲ ବେଢ଼ାଇ । ଦୋଲ ଏହୁ ଉଦ୍ଧକୁ ସେ
ବଢ଼ାଇ । ଧ୍ୱଜ ଅଣିଣି ନେଲେକ ସମତିଳ । ତହିଁ ଲମ୍ବାଇବ ପ୍ରଭାପତାକ । ୭୧ ।
ଶୁଦ୍ଧପାଲୁଣେ ଶିଖରମାସ୍ତମ୍ଭ । ପାଶେ ରଖିଲେ ପୂନା ପୂର୍ଣ୍ଣକୁମ୍ଭ । ପିକ-
ବାଲ୍ଲିବପଲ୍ଲବ ମାଳିକା । କଲେ ତୋରଣୀ ତରୁଣୀ ବାଳିକା । ୭୨ ।

---

୬୩ । ପାଂଚଟିଶାଖବରବନ୍ଧୁତା—ପ୍ରଧାନ ଜ୍ୟୋତିଷୀ ଶଢ଼ୀରଙ୍କ ଝିଅ ।
କୁସୁମୋତ୍ସବଯୋଗଧାଂଗୀ—ରଜ୍ଜମଡ଼ା ହେବା ଯୋଗନକ୍ଷତ୍ରାଦିର ଜ୍ୟୋତିଷ ଗଣନା ।
୬୪ । ଶରମଦର—ରଜସ୍ୱଳା କନ୍ୟାର ପ୍ରଥମ ଋତୁସ୍ନାନରେ କରାଯିବା ଉତ୍ସବ ।
(ପରେ ଏହି ଉତ୍ସବର ବର୍ଣ୍ଣନା ହୋଇଛି) । ୬୮ । ମାଷ—ବିରି, ସ୍ନିଗ୍ଧତର—
ବୁଢ଼ଙ୍କାବରେ । ୭୦ । ଶରୀର ନ ଥିବା ଏକ ମାର (କନ୍ଦର୍ପ)ର ତ ଏତେ ଗୁଣ,
ବର୍ତ୍ତମାନ ଶରୀର ଥିବା ଶୁଦ୍ଧଶୋଭା ମାର୍ଗଣ (ଶର) ଜନରଣ୍ଡ କରି ରହିଲେ ଏ
ବାଳକା ବିବଶ (ଅସ୍ଥିର) ହୋଇ ପଡ଼ିବ ନାହିଁ କି ? ୭୧ । ପୁଣି ଦେଲେ···
···ତା ପରେ ସଖୀମାନେ ସେହି ଶରମଦରକୁ ଶୁକ୍ଳଚେଲ (ଧଳାବସ୍ତ୍ର) ଦ୍ୱାରା
ଆବୃତ କରିଦେଲେ । ସେ ଆବରଣ ଏହି ଉଦ୍ଧ (ଅନୁମାନ)କୁ ବଢ଼ାଇଦେଲା
ଅର୍ଥାତ୍ ତହିଁରୁ ଏମନ୍ତ ଅନୁମାନ ହେଲା—ବୃଦ୍ଧା ଚନ୍ଦ୍ରକର ସମତିଳ ହେବାକୁ
ଆଣି ଏହିଠାରେ ଲମ୍ବାଇବ କି ? ୭୨ । ପିକବଲ୍ଲିବ······ଆମ୍ବଗଛର ନୂଆପତ୍ର ।

ଝାଣିଦେଲେ ବାଟକୁ ଚନ୍ଦ୍ରାତପ । ବୋଣେ ଲମ୍ବାଇ ନୂଆ କୁଞ୍ଚ ଥୋପ ।
ତେଜମାନ୍ତିତ ଜଡ଼ିଲେ ସାତଦ୍ୱୀପ । ବୋଲି ସୁର୍ପ ବର୍ଣ୍ଣିଲେ ସାତଦୀପ । ୭୩ ।
ଚନ୍ଦନଲିପ୍ତ ଚଳୁଣୀଦାରକୁ । ବାଟେ ଜଳିଲ ଶରମଧରକୁ । ଝୋଲି ଗଜା
ଖଳରବ୍ଦୁର ନାଡ଼ୀ । ଲଡ଼ୁ ବସନ୍ତ ଅଧିଷା ପାପୁଡ଼ି । ୭୪ । ଜଗନ୍ନାଥବଲ୍ଲଭ
ହଂସକେଳି । ମନୋହର ଭାଜନ୍ତ ସରପୁଳି । ଖଜା ପେଡ଼ା ଦ୍ରବ୍ୟ ପୁଷ୍ଟ
ଷିଦୁଷି । ଖଣ୍ଡମଣ୍ଡା କାନ୍ତି ପୁର ଉଣ୍ଡୁର । ୭୫ । ପାରିଜାତ ସରଖଳି
ଖାନ୍ତୁମ । ସର ସରପାତ୍ରଣ୍ଡ ଅନୁପମ । କ୍ଷୀର ଝିଲ୍ଲିସା ବାସ ଅନ୍ଧାଳି ।
ବଡ଼ା ସୁପୁଷ୍ଟ କାକରା ଖୁଆଲୀ । ୭୬ । ଦେବା ନେବା ଶାଳବା
ବସାଇବା । ବାସି ଗିର ସଦ୍ଗୁଣ ପକାଇବା । ଏଣ୍ଣୁପଣ ସେ ସୁଜଧାରା
ଯାକ । ଯୁକ୍ତ ମଦରେ ଲିପ୍ତର ଅତ୍ରୋକ । ୭୭ । ସେ ନଗରେ ତ ଦୁର୍ଲଭ
ଅଶ୍ରୁତ । ସେହି ଘାତ ଦିନ ଦେଇଲ ଅଂଶିତ । ସାର ଶରତ୍ପୁରବସା ବନ୍ଧିକ ।
ତହିଁ ଅବଶର ଶୋଭାଗାରଧିକ । ୭୮ । ଶତଚନ୍ଦ୍ରଦା ଗୋଷ୍ଠୀଏ ଏକ-
ମେଳେ । ସାତ ଶାତକୁମ୍ଭ କୁମ୍ଭମଙ୍ଗଳେ । ଜାହିଁ କୁଙ୍କୁମ ଜାହିଁ ଘନସାର ।
କାହିଁ ଭର କୁରଙ୍ଗମଦସାର । ୭୯ । ଧଳା ଗୋଳା ସେ ସକଳ ଶୁଭାଙ୍ଗୀ ।
ପରସ୍ପରେ ବୋଲିଲେ ପିଙ୍ଗାପିଙ୍ଗି । ଏକ ଉପରେ ପଡ଼ନ୍ତି ଆରକେ ।
ଦେଖା ନାହିଁ ସେ ଲକ୍ଷ୍ମବ ଜିତେଲେ । ୮୦ । ନାଗର ସନାରେ ତଡ଼ୁ
ଝାଲିଲେ । ସ୍ନାନ କରାଇ ନାନା ତୀର୍ଥଜଳେ । ଦ୍ରବ୍ୟ କପାଳୀସରେ ଅଙ୍ଗ
ପୋଛି । ଦେଲେ ପ୍ରଲମ୍ବ କେଶପାଶ ଝାଡ଼ି । ୮୧ । ନୂଆବାସ ନବ
ରତ୍ନାଭରଣ । ଭବ ଜଗଜ୍ଜାତ୍ରୀକୁ ଶରଣ । ଧନ୍ୟ ମଣିଲେ ନିଜ ଜନମକୁ ।
ଶେଷ ବାଳା ଅଙ୍ଗୀକାରଜନକୁ । ୮୨ । ଦେଲେ ଅଶାଭ ମୁଖ୍ୟ

---

୭୩ । ଝାଣିଦେଲେ···"ସୁନ୍ଦର ଚନ୍ଦୁଆ ଝାଣିଦେଇ ତା ଚାରିକୋଣରେ ନୂଆ ଲମ୍ବା
କୁଞ୍ଚ ଥୋପ କରି ଓହଳାଇ ଦେଲେ । ସାତଦ୍ୱୀପ—ପ୍ରାଚୀନ ମତରେ ପୃଥିବୀ
ସାତଗୋଟି ଦ୍ୱୀପର ସମଷ୍ଟି, ସୂର୍ପ—କୁଲା । ୭୭ । ଅତ୍ରୋକ ଉତ୍ସବ—ବଡ଼ ଉତ୍ସବ ।
୭୮ । ଅଶ୍ରୁତ—ଶତ୍ରୁ ଓ ମିତ୍ରର ଅଶ୍ରୁତ (ଦିବସ) । ଶରତ୍ପୁରବସା ବନ୍ଧି—
ଶରମଧରରେ ବସିବା ବିଧାନ । ୭୯ । ଶତଚନ୍ଦ୍ରଦା ଗୋଷ୍ଠୀ—ଶତକୁଳର
ଗୋରାଙ୍ଗୀମାନେ; ସାତ ଶାତକୁମ୍ଭ କୁମ୍ଭମଣ୍ଡଳେ—ସାତଗୋଟି ସୁନା ମାଠିଆରେ ।
କୁରଙ୍ଗ ମଦସାର—କସ୍ତୁରୀ ବସ୍ତୁ । ୮୦ । ଶୁଭାଙ୍ଗୀ—ସୁନ୍ଦରୀ ସ୍ତ୍ରୀ ।
୮୧ । ସନାର—ସୁବାସିତ ଜଳ, ତଡ଼ୁ—ପ୍ରାନ୍ତ (ସେହି ମଦରର), ଝାଲିଲେ—

ଦ୍ୱିଜକୁଳ । ଧେନୁ ଧରା ହିରଣ୍ୟ ଅନ୍ନ ଚେଲ । ଦାନାନନ୍ତରେ କୁଶଳ ସ୍ୱାର୍ଥୋଦ୍ଧତ । ସେନ ପୁରୋଧା କଲେ ଅଭିଷେକ । ୮୩ । ଇନ୍ଦ୍ର ଦେବତା ବିପ୍ରବସ୍ତ୍ରଦତ୍ତ । ଧାଉଗନକଗସ୍ତ୍ୟ ଦେବଳ ଶିଷ୍ୟ । ଲୁବ୍ଧ ଇନ୍ଦ୍ରାଦି ହେବା ଓଷ୍ଠେ ଧର । ଅତ ବର୍ଣ୍ଣନା କହି ନାହିଁ ହବ । ୮୪ । ଠାକୁରାଣୀଙ୍କ ଚଳନ୍ତି ପ୍ରତିମା । ପର ବାସ୍ତବଳ ସେ ସୁଜନେଜମା । ଜୀବ ଅବା ପ୍ରତିବିମ୍ବେ ଘଟିଲ୍ଲ । ସେ କି ଜଗଜ୍ଜନନୀଙ୍କି ବେଢ଼ିଲ୍ଲ । ୮୫ । ଶକ୍ତି ପ୍ରସାଦ ଫୁଲମାଳା ଗଳେ । ରତ୍ନେ ପକେଳ କଣ୍ଠଇଲେ ସଲୀଳେ । ଭେଟାଇବାକୁ ନେଲେ ଜନନୀଙ୍କି । ବରବାରଣଗ୍ରାମଗମନୀଙ୍କି । ୮୬ । ଦ୍ୱାରେ ପ୍ରବେଶ ହେଲ୍ଲ କ୍ଷଣେ ବାଳା । ଦେବୀ ନିବେଦେଁ ଅମି ବାଳାମାଳା । ହୁଳହୁଳି ଗୀତ ଗୀତ ଗାଇଲେ । ଅନ୍ନ ଗୋମୟରେ ନିର୍ମ୍ମଞ୍ଛିଲେ । ୮୭ । ଚନ୍ଦ୍ରାନନାର ବଦାପନା ଶୋଭି । ସାରି ସକଳ ଦାମକଳାଶୋଭି । ମନ୍ଦୁ ସୁନ୍ଦର ଶ୍ରୀହସ୍ତେ ଭେଟାଇ । ଦାଆଇଲେ ଅର୍ଦ୍ଧଙ୍କୁ ଅର୍ଣ୍ଣମାର । ୮୮ । ଉଦ୍ଧାକଲେ ମାତାଙ୍କ ଅଡେ ନେଇ । ଦେଲେ ଯୋଡ଼ା ପାଟଶାଢ଼ୀ ବଢ଼ାଇ । ଗୁରୁତରମଦାକ୍ଷେ ମଡେ ଭୂମି । ନିର୍ଦ୍ଦିଜ୍ଞକ କର ଶୋଭାସରସୀ । ୮୯ । ମନ୍ଦ୍ରୀ ମଥାରେ ଚୁମ୍ବି କୁହାଇଲ୍ଲ । ସ୍ୱାମୀ ଉପମା ମଣ୍ଡଳୀ ସାଇଲ୍ଲ । ଡୋଳା ଜନନୀ ସ୍ନେହସ୍ରୋତେ ପଡ଼ି । ମୁଖଚନ୍ଦ୍ରରେ ଚୁମ୍ବି ଗାଢ଼େ ଭିଡ଼ି । ୯୦ । ଶିଶୁ ସମସ୍ତେ ବଳାଇ ଗଲେ । ଧର ଚାରୁଙ୍କ ଏ ଅଶିଷ ଦେଲେ । ଜେମା ହାତ ମୋ ନୟନସମ୍ପତ୍ତି । ବାବୁ ଦୁଅ ପରମ ଭାଗ୍ୟବତୀ । ୯୧ । ଅନୁରୂପ ଚକ୍ରବର୍ତ୍ତୀ କୁମାର । ଦର ଗ୍ରହଣ କର ଧନ ମୋର । ବାଳଯାଇ ତୋ ପଦ ଅଳକତ । ନାଥ ମୁକୁଟ କରୁ ଅବଗତ । ୯୨ । ଜାଇ ଶରୀର ପର ଚାରବାଳ । ଗୁଣମଣ୍ଡଳେ ମଣ୍ଡ ଦୂର ଭୂଲ । ଭର

ଜନ୍ମଲାଇଦେଲେ । ଦଜ୍ଜାବାସ—ରଞ୍ଜିତ ବସ୍ତ୍ର । ୮୩ । ଧେନୁ—ଗାଈ, ଧରା—ଭୂମି, ହିରଣ୍ୟ—ସୁନା, ଚେଲ—ବସ୍ତ୍ର, ପୁରୋଧା—ପୁରୋହିତ । ୮୫ । ପ୍ରତିବିମ୍ବ—ଛାୟା, ଜୀବ…ଛାୟା ସଜୀବ ହୋଇ ଜଗଜ୍ଜନନୀ(ଦୁର୍ଗାଙ୍କୁ) ବେଢ଼ିଲ୍ଲ କି ? ୮୬ । ସଲୀଳେ —କୌତୁକରେ । ୮୭ । ବାଳାମାଳା—ବାଳାସମୂହ । ନିର୍ମ୍ମଞ୍ଛିଲେ— ବନ୍ଦାଇଲେ । ୮୮ । ଅର୍ଣ୍ଣମା—ସୂର୍ଯ୍ୟ । ୮୯ । ଗୁରୁତର ମଦାକ୍ଷେ—ଅତି ଲଜ୍ଜାରେ । ନିର୍ଦ୍ଦିଜ୍ଞକ—ବନ୍ଦନାକର, ଶୋଭାସରସୀ—ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟନିଧାନ(ଚନ୍ଦ୍ରକଳା) ୯୨ । ବାଳଯାଇ……ସବୁଦିନ ତୋ ପାଦ ଅଳକ୍ତ (ଅଳତା) ନାଥ ମୁକୁଟ (ସ୍ୱାମୀର ମୁକୁଟ)କୁ ଅବଗତ କରୁ ଅର୍ଥାତ୍ ସବୁଦିନେ ସ୍ୱାମୀ ତୋର ପଦାନତ

ଧନ୍ୟରେ ଧର୍ମିକୁ ଅମନ୍ଦ । ହେଲା କୁସୁମୋଦ୍‌ଗମ ନାମ ଛାନ୍ଦ । ୧୩ । ନାରାୟଣଙ୍କ ଯାହାଙ୍କର ବାହନ । ଅରୁଣରେ ଅରୁଣର ଦହନ । ଦୁର୍ଗା-ମାଧବ ପଦସ୍ମରଣସ୍ଥ । ଭଣେ ଶ୍ରୀରାମଚନ୍ଦ୍ର ଶ୍ରେଷ୍ଠବଂଶ୍ୟ । ୧୪ ।

ନବମ ଛାନ୍ଦ

ବୃତ୍ତ—ରସକୁଲ୍ୟା

(ବେଶ ବର୍ଣ୍ଣନା)

ଉଦ୍ୟାନାନ୍ତରେ ଶୁଣ ସନ୍ଧ୍ୟାଦୟେ । ଦିନେ ହେମା ସଂମନସ୍ୟ ସମୟେ । ସିଦ୍ଧ ବସ୍ତ୍ରସଂଯୁକ୍ତ ଯେଣୁ ସମୀପେ । ବିରାଜି ସ୍ମରକୁସୁମ ମଣ୍ଡପେ ସେ । ନେଇଁଲା ବାରଣ ପଟ୍ଟ ଯେ । ଶୋଭାମୃତକୂପ ଜନନୀଙ୍କ ରୂପ ସେ ଘଟେ ଭଲା ପ୍ରକଟ ହେ । ୧ । ଉଣାମାଣି ଗୁଳ୍ମ ଗିର ପଲ୍ଲବ । ବନାଇଲା ବାଳୀ-ପ୍ରତିପ୍ରସାଦ । ସେହି ଶୋଭା ସେହି ମୃଦୁବସ୍ତ୍ର । ଅକ୍ଷୀଣ ଦାକ୍ଷିଣ୍ୟ ଦେଶର ବେଶ ସେ । ଚଳିଁଲା ବାଳାବେଶନ ସେ । ଦେଖି ଦେଖାଇବା ପ୍ରମୋଦ୍‌-ଅମଙ୍ଗ ନୋହିଥିଲା ସାବଧାନ ଯେ । ୨ । ଏହି ସମସ୍ତ ସର୍ବାଙ୍ଗାବରଣେ । ସେ ପୁର ମଣିପ୍ରାଙ୍ଗଣ ପ୍ରଦେଶେ । ରହିଲା ବଟାଶ୍ୱତ୍ଥ କଙ୍କଣୀ । ଅଧରକୁଟେ ବାନେ ଲାଗେ ରାଣୀ ତା । କାଣି ସେ ଗନ୍ଧଶୋଭା ଯେ । ଭୂମି ପ୍ରତିପାଳ ସଖୀଙ୍କ ମଣ୍ଡଳ ଭିଳେ ହେଲା ବେଶେ ଖଣ୍ଡ ଯେ । ୩ । ଲକ୍ଷ୍ମୀ

ହୋଇ ରହୁ । ୧୩ । ଘୃଣମଣ୍ଡଳେ—ଘୃଣସମୁଦ୍ରଦ୍ୱାରା । ଅମନ୍ଦ—ଭୂରି, ବହୁ । ଅରୁଣରେ—ତେଜ ଓ ଶବ୍ଦଦ୍ୱାରା, ଅରୁଣର—ଶତ୍ରୁବଂଶ୍ୟ ।

ନବମ ଛାନ୍ଦ

୧ । ପଟ୍ଟ—ଚନ୍ଦପଟ୍ଟ, ଶୋଭାମୃତକୂପ—ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟରୂପ ଅମୃତର ଆଧାର (ଜନନୀ) । ୨ । ଉଣାମାଣି—କେବଳ, ନ ଦେବା; ଗୁଳ୍ମ—ଗଛ, ଗିର—କଥା, ପଲ୍ଲବ—ପତ୍ରଘାତ, ପ୍ରତିପ୍ରସାଦ—ପ୍ରତ୍ୟେକ ଅଙ୍ଗ । ଅକ୍ଷୀଣ—ଯାହା କେବେହେଁ ମ୍ଳାନ ହୁଏ ନାହିଁ, ପ୍ରମୋଦ ଅମଙ୍ଗ—ଆନନ୍ଦଜନିତ ଉଦ୍‌ବେଗ ହେଉଥିଲୁ । ୩ । ଭୂମି ପ୍ରତିପାଳ···ମାଁଙ୍କ ଆଖିରେ ଯେପରି ନ ପଡ଼ିବ ସେଥିପାଇଁ

ଗଜରବ ମିଶ୍ରିତ ହାସ । ସୁଧାମୟ ତବ ଦଶନବାସ । ବାସରେ ବଟିଲ ହେଲେ ଅପ୍ରକଟ । ଝଟ ଝଟ ଦଶିବାକୁ ସେ ପଟ ଯେ । ଛଳ ବନ୍ଧୁ ନ ପାରିଲି ଯେ । ମେନାଙ୍କ ମୀନାଙ୍କପରନାସ୍ତ୍ରୀ ପରି କନକାଙ୍କି କୁହାଇଲି ଯେ । ୪ । ଅନିଶପୂର୍ବକ ଅଶେଷ ତୁଟେସ୍ମ । ଜାଣିସି ଯଶ ପ୍ରେମାଶ୍ରିତବାପେସ୍ମ । ତନୁଜାଙ୍କୁ ସ୍ୱତେଜ କରାଇ ବୋଲେ । ତନୁ ଜାନୁ ଜାନୁ ପ୍ରଶଂସୁବାକେ ସେ । ସେ ଚାହେଁ ପଙ୍କଜ ତୁଲ୍ୟ ଯେ । ଶାସ୍ତ୍ରଲେ ପ୍ରପଞ୍ଚ ଜନ୍ତୁଙ୍କୁ ବାରଣ୍ଟି କାଳ କା ଏ ଚାପ ସୃଷ୍ଟି ଯେ । ୫ । ପଟେ ପଟ୍ଟାର ଚାମରମାଳୁ । ବିସ୍ତାରରେ ତନୁକଳା ତେଜମାଳୁ । ଭଣି ପ୍ରଭଫଳ ସୁପ୍ରଭମାଳୁ । ଶୁଦ୍ଧି ନ କାଳ ଲାବଣ୍ୟ ସୀମାଙ୍କୁ ଯେ । ଗୁଣଗଣ ଅନବଦ୍ୟା ଯେ । ବାଳିକା ଆଳୀଙ୍କି ଶୁଦ୍ଧି ପଶୁରେଲ ଭାବାର ଏ ଶିଳ୍ପବଦ୍ୟା ଯେ । ୬ । ଏ ଚିତ୍ରେ କର କର ଯୋଡ଼ହାତ । କଣ୍ଠୁ ରଲେ କଟଣ ତେଜ ସଙ୍ଗାତ । କନ୍ଧୁଆ ଭ୍ରମର ଇଷ୍ଟଙ୍କ ଖେଳ । ଅନ୍ତ୍ୟସ୍ତ କବ ଦଶଅଣ୍ଟ କାଳ ଯେ । ଏବେ ତ ଏ ଚଣ୍ଡମୂର୍ଣ୍ଣି ଯେ । ତାରୁଣ୍ୟ ଜାତ କଗଲୁ ଶ୍ରୀନ୍ଦୁଷ୍ମରେ ଭଣ୍ଡ ହୋଇ ପାଲୁ ଚାହିଁ ଯେ । ୭ । ମୋ ସମ୍ପ ନ ସହି ବିଶ୍ଳେଷ କ୍ଳେଶ । ତବ ଭ୍ରୂଭ ପ୍ରତିକୂଳତବିନ୍ୟାସ । ପତ୍ରଭଙ୍ଗବାଡାରେ ଛନ୍ଦ ପଲ୍ୟଙ୍କେ । ଥିବା ପରି ଦେଖି ଭ୍ରମର ଅଙ୍କେ ସେ । ସୁଦେଶ ନେବ କାଳ ଯୁଣି ଯେ । ବାତ୍ସଲ୍ୟ ପ୍ରମୋଦ ଭବଗଦଗଦ ଏହା ଶୁଣି ହେଲେ ରାଣୀ ଯେ । ୮ । ଚନ୍ଦ୍ରାନନ ଗୃହ ଲକ୍ଷ୍ମୀଙ୍କୁ ପାଣି । ଦେଇ କହିଲେ ଏ ସପ୍ରେମବାଣୀ । ଅହା ମୁଁ ମରଇ ତ ପ୍ରାଣବନ୍ଧୁ । ମୋ ଦୁଃଖଶ୍ୱେତାଳ ଲାବଣ୍ୟସିନ୍ଧୁ ଭ୍ରୂ । କାଳ ଖେଳୁଥିଲ ଧୂଳି ରେ । ଏବେ ଗୁଣବତୀପଣେ ଢୋଢଳୁଲେ ଜୋଡେ ଭାରତୀବି ଭୂଲାରେ ।୯।

କାନ୍ତରେ ଥିବା ଚନ୍ଦ୍ର ଅଟରେ ସଖୀମାନଙ୍କ ପଛୁଡ଼ ଓଷ୍ଠ ହୋଇଗଲା ।୪। ଦଶନବାସ — ଅଧର, ବାସରେ — ବସ୍ତ୍ରଦ୍ୱାରା । ଛଳ — ଅଭୁତ, ଗୋପନ; ମେନା — ପାର୍ବତୀଙ୍କ ଜନନୀ, ମୀନାଙ୍କପରନାସ୍ତ୍ରୀ — ବାମଣକୁ ଶିବଙ୍କ ସ୍ତ୍ରୀ, ପାର୍ବତୀ ।୫। ତନୁଜା — କନ୍ୟା, ତନୁ ଜାନୁ ଜାନୁ — ଦେହକୁ କୁଣ୍ଢାଇ କୁଣ୍ଢାଇ, ପ୍ରପଞ୍ଚ — ସଂସାର, ବାରଣ୍ଟି — ବାଧାଦା । ୬ । ଚାମରମା — ଚାମର ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟ, ଗୁଣଗଣ ଅନବଦ୍ୟା — ଅନନ୍ତନାମ୍ନ ଗୁଣଗଣସୂକ୍ତା । ୭ । କର ଯୋଡ଼ହାତ କର — ହାତ ଯୋଡ଼ । ୮ । ବିଶ୍ଳେଷ କ୍ଳେଶ — ବିଚ୍ଛେଦ ଦୁଃଖ, ପ୍ରତିକୂଳ — ଚନ୍ଦ୍ର । ଛନ୍ଦ ପଲ୍ୟଙ୍କେ — ହାତୀ ଦାନ୍ତରେ ଆଚ୍ଛାଦିତ ପଲଙ୍କରେ ବା ଉପରେ ଚନ୍ଦ୍ରୁଆ ଥିବା ପଲଙ୍କରେ । ସୁରଭି —

ତାହୁଁ ଶିଖିଲୁ କେବ ଶିଖଣ୍ଡକେଶୀ । ମୋ ଭୁଜନୀଳସ୍ୟ ନସ୍ତନଭୂଷା । ଏତେକ ମୁକୁଳ ବସ୍ତୁସେ ଏମାନ । ତହିଁ ରତ୍ନ କାହିଁ ମୋ ଅନୁମାନ ରୁ । ମେଞ୍ଚକ କେତେକ ଜାଣ୍ଡ ପୁଣି ସେ । ମୋ ଭ୍ରୁଯୁଗଳଙ୍କ ଉଚ୍ଛେଦ ବସ୍ତୁଁ କି ଏ ରାଣୀ ଅକ୍ଷ-ନାମିଣୀ ସେ ।୧୦। ତାହୁଁ ଶୁହିଁ ବାଳ ପ୍ରିୟ ଅଳୀକ । ବୋଇଲେ ଏକ ମୋ ଗଳାମାଳିକା । ଏହୁ ଦାସିଣ୍ଣାର୍ଯ୍ୟ କେଶରେ ପାଣି । ବାଟେ ଉତ୍ତର ମୋ ସ୍ମୃତିରେ ଅଛି ଯେ । ନେବ ଯେ ଯାହା ବଧାଇ ଦେ । ପ୍ରବମାସି ଏହା ବାଟଳାଙ୍କରେ ମହାଦେଶ ପୁଣ ପୂର୍ଣ୍ଣ ଦେଇ ଯେ । ୧୧ । ତାହୁଁ ପ୍ରମୋଦେ ବାଳା ସହଚରୀ । କେହ୍ନ କାହାକୁ ଭକ୍ତି, ନ ଧରୁ । ଅଭିନବ ଶିଖା-ସନରେ ମନ୍ତ୍ରୀ । ହଂସୁଳୀ ତୁଳି ଗର୍ଭ ଉଜ୍ଜ୍ୱଳି ଯେ । କଣ୍ଣାଇଲେ ସହଚରୀ ଯେ । ଚତୁର୍ଦ୍ଦଶ ଲୋକ ମୋହନମଧ୍ୟମଣି ରାତେକରେ ମୁକୁଟାସୀ ସେ ।୧୨। ଉଣ୍ଣାଉ ଥାଇଁ ନାଭ ଗଢ଼ବାର । ନ ବହୁ ଶିଖିପାଣି ଅଙ୍ଗୀକାର । ଦଅଇବୁ ବୋଲି ଅଙ୍ଗୀକି କାଳି । ଦାଳିଭାବଧନ ଥିଲୁ କି ଭୁଲି ଭୁ । ଖଗାଳର ଅସ୍ତ୍ର ଦୋଷେ ଗୋ । ଉଭୟଙ୍କ କେଶଭଙ୍ଗୀ ଅଙ୍ଗୀକାରେ ମନ୍ତ୍ରନାୟକୀଙ୍କ ଦୋଷ ଗୋ ।୧୩। ଏତେ କହୁ ଥିଲୁଁ ଭୃତ୍ୟ ଶଳ୍ପ । କୁପିତର ମୁଖଚନ୍ଦ୍ରକୁ ଦେଖ । କହିବାକୁ ଚନ୍ଦ୍ର ଗର୍ବ ଭଞ୍ଜନ । ତା ଉଦୟେ ଦଶେ ଦିଶ ଲୋପନ ଯେ । ସେ ଅପରେ ଦିବ୍ୟବିଳ ଯେ । କେଶମାନଙ୍କର ଅକୃତାର୍ଥ ହେଲା ସେ ଦନଠାକୁ ଷ୍ପର୍ଶିଲ ଯେ ।୧୪। ବାଳା ପ୍ରତିବିମ୍ବ ପୁଦରପଣ । ସଙ୍ଗଲୁ ଦେଖିବାକୁ ଉଦାରପଣ । ସ୍ମୃତିର ଧର ସେ ମୁଦରପଣ । ଜଣାଇଲ ଏତେଣି ନାଗରପଣ । ନର୍ମତୋଳ ଦର୍ମିଳତା ସେ । ଭର୍ମ ଦନ ଦେଇ ବଢ଼ାଅ ଏହାର ଅନ୍ତରୁ ନିର୍ମଳତା ସେ ।୧୫। ଏ ଗିତେ ଅଷ୍ଟ ହୈ ମହାଦ୍ଭୁତେ । ଭଲପାଇ ବଣ୍ଡ ସବ୍ରୀଡ଼ ହାସ୍ୟେ । ଅଧ ଗ୍ରୁହାଣି କବି ଅବଲମ୍ବ । ଦେଖି ମୋହିନୀ ନିଜ ପ୍ରତିବିମ୍ବ ସେ । ମନେ ଭଲ ଏହୁ ରମ୍ଭା ସେ । ଏହାଠାରେ ଜୀବ ନାରେସି ପୁଂଭିବ ନଦେଲ ମୋତେ ରଧାଢା ଯେ ।୧୬।

ସର୍ବସ୍ୱ, ଭୁଜ ବେ—ମୁଁ ତୁଳନା କରେଁ ।୧୦। ଶିଖଣ୍ଡକେଶୀ—ମୟୂରପୁଚ୍ଛ ସଦୃଶ କେଶ ଯାହାର; ମୋ ଭୁଜ......ମୋ ବଂଶ, ଶୁଦ୍ଧ ଓ ଅଖିଳ ଭୂଷଣ-ସ୍ୱରୂପା ।୧୧। ପାଣି—ମାଜିତ ସ୍ୱରରେ ସଜାଇ ।୧୨। ଅଭିନବ...... ହଂସପର ତୁଳାଗଦ ପଡ଼ିଥିବା ଚୌକିରେ ନୂଆ ରଚିତ ଆସନ ପକାଇ, ଚତୁର୍ଦ୍ଦଶ ଲୋକ...ଚୌଦଭୁବନ ମୋହି କରିବାର ମନ୍ତ୍ର ଥାଉପର ।୧୪। ଦେଖ—ନତ, ନମ୍ର; ତା ଉଦୟେ ଦଶେ—ଚନ୍ଦ୍ରୋଦୟର ଦିଶ ପୁର୍ବକୁ ।୧୫। ଉଦାରପଣ—ନିର୍ଭୟତା । ବାଳା ପ୍ରତିବିମ୍ବ...ଚନ୍ଦ୍ରକଳାର ପ୍ରତିବିମ୍ବର ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟ ସଙ୍ଗରୁ ନିର୍ଭୟ ଦେଖିବାକୁ । ନାଗରପଣ—ଦୃଷ୍ଟି ଦଅ । ନର୍ମତୋଳ ଦର୍ମିଳତା—ହେ ବୀଢ଼ାଚଞ୍ଚଳ

ଶିଖିଥିଲାକି ନିଜ କେଶବନ୍ଧରେ । ଅଣ୍ଟାକି କଣ୍ଠା ସେବତୀ ଫୁଲରେ । ନ ଜାଣିଲୁ ପରି ଅତି ଅଦରେ । ଖୋଷ୍ଟି ଅମଳାନ ହିନାଗୁବରେ ସେ । କରେ କିଛି କଳଙ୍କା ସେ । ଲଡ଼ଲଡ଼ି ଭ୍ରମର ଦଳ ମଣ୍ଡି ହୋଇ ଗୁମ୍ଫିଲା କୁନ୍ଦଳତା ଯେ । ୧୭ । ସରଙ୍ଗ ପଟ୍ଟସୂତ୍ର ଜରି ଖୋସରେ । ଅଳଙ୍କ ଭଙ୍ଗି ଶୋଭି ଶିଖିତରେ । ଗୁମ୍ପିଦେବ କାଅଦାଳ ଓଳକୁ । ବର୍ଣ୍ଣି ଲୁଚାଇ ଚନ୍ଦ୍ରମା ଚୂଳକୁ ସେ । ପୁଞ୍ଜି ସୁନାଫର ଫୁଲ ଯେ । ଜଗଡାଧ୍ୟୁନକ ଫୁଲ ଶିଖାଇଲା ଅପଣେ କି ଫୁଲି ଫୁଲି ଯେ । ୧୮ । ବାମ ଦକ୍ଷିଣେ ସେ ଚୂଳ ମୂଳରେ । ନ ଲଭି ଭେଦ ସୁଷମା ତୁଳନେ । ଶଙ୍କି କୁନ୍ଦନସୁନା ଦୁରନ୍ତ । ଅବଶେଷେ ଖୋଷେ ଶିଖାରେ ଭଙ୍ଗୀ ସେ । ଅରମ୍ଭିଲେ ପନ୍ଦ୍ଦ ବେଣୀ ଯେ । ଜଗିଲ ଦେଖି ପଞ୍ଚବାଣ କମାଣ ଗୁଣୀଭୂତ ଅଳିଶ୍ରେଣୀ ଯେ । ୧୯ । ବେଣୀ ନୁହଇ ସେ କି ଶିଶୁଶେଷ । ଲଭି ସୁରାଳସୁ ଧାରା ପ୍ରବେଶ । ସେ ଯୋଗ ନ ଥିଲା ଶ୍ରୀବେଣୀ ଚଳଣ । କଳା ଦଣ୍ଡିଗଲା ନିଜ ଅପଣ ସେ । ଦେଖି ଏପରି ଗ୍ରନ୍ଥିତ ଯେ । କେଳିଶେଳ କଳା କୁଣ୍ଡଳୀ ଗୁଚ୍ଛ କି ଜନ୍ମେ ଯାହା ଭଲେ ମତ ଯେ । ୨୦ । କମନରେ ସହାରସୁଧାଂଶୁବେଣୀ । ଶାନ୍ତିଲେ ଯା ନାହିଁ ହିରେଇଭେ-

---

ଦୁର୍ଲଭତା । ୧୬ । ଏହୁଠାରେ......ଏହି ପ୍ରଶ୍ନବନ୍ଧରେ ଜାଣନ୍ତି ଦେଲ (ସ୍ତ୍ରୀତ୍ୱରେ) ମୋତେ କାହିଁକ ବିଧାତା ପୁରୁଷତ୍ୱ ନ ଦେଲେ ? ୧୭ । କେଶବନ୍ଧରେ—କେଶଗୁଚ୍ଛ । ଅଣ୍ଟାଇ କଣ୍ଠା......କଣ୍ଠା ସେବତୀ ଫୁଲର ଫୁଲଗୁଡ଼ିକ ଯଥେଷ୍ଟ ଦେଲ । ହିନାଗୁବରେ—ସ୍ୱର୍ଣ୍ଣଗ୍ରୀବରେ । ଅମଳାନ —ଅମ୍ଲାନ, ସତେଜ; କଳଙ୍କା—ଫାନିଆ; ଭ୍ରମର—ଭଅଁର (କେଶସଙ୍ଗେ ତୁଳନା) । ଦଳ ମଣ୍ଡି—(କେଶଗୁଚ୍ଛଠାରୁ ଷଣ୍ଢ ବୋଲି) ଦଳକୁ ହୋଇ ନଷ୍ଟ ହେଲେ । ୧୮ । ସରଙ୍ଗ......ଜରି ଲଗିଥିବା ନାଲି ପାଟସୂତାରେ । ଗୁମ୍ପିଦେବ କାଅଦାଳ—ସୁନାର କାଅପଣି (ଅଳଙ୍କାର ବିଶେଷ); ଜଗଡା...ଚନ୍ଦ୍ର କୃଷ୍ଣପକ୍ଷ ସୁନା ଶୋଭିତ ଫୁଲପୁଞ୍ଜିକୁ ଫୁଟାଇବାକୁ ଉତ୍ପ୍ରେକ୍ଷା କରାଯାଇଛି, ସେ କାହେ ଫୁଲ ଫୁଲ ଦେବଙ୍କ ପୌର୍ଣ୍ଣିକୁ କମନ ଶିଖାଇଲେ କି ? ୧୯ । ଚୂଳ ମୂଳରେ— ଚନ୍ଦ୍ରବଳୀ ଭଳି ମୂଳରେ । ସୁଷମା ତୁଳନରେ—ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟ ତୁଳନାରେ । ପଞ୍ଚବାଣ କମାଣ......କନ୍ଦର୍ପ ଧନୁରେ ଗୁଣ ହୋଇଥିବା ଭ୍ରମରମାନେ ତାକୁ ଦେଖି ଜଗିଲେ ଅର୍ଥାତ୍ ତା ଅପେକ୍ଷା ସେ ବେଣୀ ଅଧିକ ସୁନ୍ଦର ହେଲା' । ୨୦ । ଶିଶୁଶେଷ—ସର୍ପରାଜ ଶେଷଦେବଙ୍କ ଶାବକିପିଲା । ସୁରାଳସୁଧାରା...ମନ୍ଦାକିନିରେ ପ୍ରବେଶ କରିବାକୁ ନିଜ ଅବାର୍ଦ୍ଧି ହେଉଛୁ କଳା ପଡ଼ିଗଲ କି ? କେଳିଶେଳ......କ୍ରୀଡ଼ାସକ୍ତ କଳା ସାପମାନେ ଯାହା ସେ ବେଣୀକୁ ଭଜୁ

ବେଶୀ । ଦରଶ ସମ୍ପୂ କମ୍ପୁ ମସ୍ତ ଶଠେଖ । ବେଣୀ କୁହୁ ଅବାହୁନ୍ତୁ
ଶୋଭତେ ସେ । ସେବଳେ କି ଶିଶୁ ଧନୁ ବେ । ପ୍ରାନ୍ତେ ବଦ୍ଧ ଚୂଳା ଗୁଣ୍ଡିଫୁଲ
ଘନାବଦ୍ଧ ପାଶଲେ ମୁଦନ୍ତି ସେ । ୨୧ । ଲଲାଟପଟ୍ଟ ନାଟକୁ ବୋଲି ।
ରହିଲା ମୋହପୁଞ୍ଜି ଛନ୍ଦ ଜାଲି । ମଣିସୂଚିକା ଚନ୍ଦ୍ରମା ଅର୍ଯ୍ୟମା । ବେଣୀ
ଅମାରେ ଦେବା ପରି ଜମା ସେ । ଶୂନ୍ୟ ତମଜାଲ ଗଞ୍ଜା ସେ । ଭଲ ମଦ
କବା ଅଛି ଏ ଧାଗୁରେ ଭାସ ହେଲେ ପୁଞ୍ଜା ସୁଜ୍ଞା ସେ । ୨୨ । ବନ୍ଧୁ
ସ୍ୱାଲିଖ ଅଳକେ ଗୁଞ୍ଜି । ଖଞ୍ଜି ଧାଅନ୍ତେ ମୁକୁତା ସୀମନ୍ତୀ । ନିକଷଣ
ଧୃତ ଦେବାକୁ ମତି । ଫିଟିଲା ଭାଳ କୁରୁପଦ୍ମପର୍ଣ୍ଣୀ ସେ । ମଞ୍ଜୁଳମଣି
ଲଗ୍ନଲୁ ସେ । ନବରନ୍ଧ୍ର ତିଆ ସଫେ ମୁକ୍ତା ଟୁମ୍ପି ଦେଇ ଭଲେ
ଗୁନ୍ଥୁ ସେ । ୨୩ । ସିତାଷ୍ଟମୀ ନିଶାନାଥକୁ ଘଟି । କାଟିଲ ଗା ଭାଲପଟ୍ଟ
ସାଜାଟି । ସପ୍ତ ମୁକ୍ତା ଛଳେ ସପ୍ତ ଋଷି । ସମାଧାନ ପାଇ ଅବଶ୍ୟ ଆସି
ବସ । ଥିବେଲ କି କସ୍ତୁ ବନ୍ଧୁ ସେ । ଯୋଡ଼ା ଗଜପାର ପାଟି ଭଳୁଅର
ହିଙ୍ଗୁଳା ଦେବା ସ୍ଥଳ ଗୁନ୍ଥି ସେ । ୨୪ । ଚିତ୍ର ବାନ୍ଧିତ ଫଳ ନାନାଭାତ ।
ଦେବାରେ ଭ ବାଳା ସୁରଭୂତର୍ଣ୍ଣ । ମୋତି ସୀମନ୍ତୀ ତା କୁସୁମ ଦେଉ ।
ସୁଚେଳ ଥଳା ଭଳ ଗାନ୍ଧିଲେ ସତ୍ୟ ସେ । କାମୁନଦ ଅମୁଭସି ସେ । ପେଣ୍ଡି
ପେଣ୍ଡି ଢୋଲାଇ ମଣ୍ଡିବାକୁ ସେ କି ଧାତ୍ରିଜଳ ମଦାଳସୀ ସେ । ୨୫ । ଗାଙ୍ଗେୟ

କହିବାକୁ ଇଚ୍ଛା ହେଲେ ତାହା କି ଶବ୍ଦ । କି ସାମାନ୍ୟ । ୨୧ । ସତାରସୁଧାଂଶୁ-ରେଖା—ତାରକା ସହିତ ଶଶୀଚନ୍ଦ୍ର; ଦରଶ—ଦର୍ଶ, ଅମାବାସ୍ୟା; କୁହୁ—ଅମାବାସ୍ୟା; ଅମାବାସ୍ୟା ତିଥି ଶମ୍ଭୁ ହୋଇଥିବାରୁ ଚନ୍ଦ୍ରତାରାମାନେ ଚନ୍ଦ୍ରକଳାର ବେଣୀରୂପ ଅମାବାସ୍ୟାର ସତ୍ତ୍ୱରିକୁ ତା ଶିରବନ୍ଧୁ ଆଶ୍ରୟ କଲେ କି ? ପ୍ରାନ୍ତେ—ବେଣୀଶେଷରେ; ଘନବଦ୍ଧ—ଘନପ୍ରକାର । ୨୨ । ମଣିସୂଚିକା—ଚନ୍ଦ୍ରରେ ନିର୍ମିତ ମସ୍ତକର ଅଳଙ୍କାରବିଶେଷ [ଚନ୍ଦ୍ର ଓ ଅର୍ଯ୍ୟମା (ସୂର୍ଯ୍ୟ) ରୂପ] କେଶରୂପ ଅମାବାସ୍ୟାରେ ଏକତ୍ର ଅଛନ୍ତି (ଅମାବାସ୍ୟାରେ ଚନ୍ଦ୍ର ସୂର୍ଯ୍ୟ ଏକ ରେଖାରେ ଅଛନ୍ତି); ମୋଣ୍ଡପୁଞ୍ଜ ଏଠାରେ ନଅଞ୍ଜ ସ୍ଥାଣିଆ । ୨୩ । କୁରୁପଦ୍ମପର୍ଣ୍ଣୀ—କନ୍ଦର୍ପ; କନ୍ଦର୍ପ ତାଙ୍କୁ ମେଳିଲ କି ? ମଞ୍ଜୁଳମଣିଲଗ୍ନ—ମଥାମଣି ଆଗକୁ ରହିବାରୁ । ୨୪ । ସିତାଷ୍ଟମୀନିଶାନାଥ—ଶୁକ୍ଳପକ୍ଷର ଅଷ୍ଟମୀ ଚନ୍ଦ୍ର; ସମାଧାନ—ଅସ୍ଥାନ; ଯୋଡ଼ାଗଜପାର······ହୁଲ ଦ୍ରୁତ ଲତା ଉପରେ ଦିଆଯାଇଥିବା ଚନ୍ଦନପାଟିକୁ ଗଣ୍ଡା ହୋଇ ମନେ କରି କସ୍ତୁରେ ଥିବେଲ କି ? ୨୫ । ଚିତ୍ରବାନ୍ଧିତ—ଚନ୍ଦ୍ରକଳା

ସଙ୍ଗ ସକାଶରୁ ଗୃହ୍ନୁ । ମଣିକଣ୍ଠିକା ସର୍ପଙ୍କ ଗ୍ରହୁ । କଳ୍ପମଣ୍ଡନ ଏମନ୍ତ ଅଗ୍ରତେ । ବାଳାବଦନ ବାଗ୍ଦେବୀ କି ସେ ଯେ । କାହିଁ ନାହିଁ ସେ ସାଧୁଗ୍ଧ ସେ । ଗଣ୍ଡସ୍ଥଳ ଦୃଷ୍ଟି ଭଲ୍ଲ ମାନଙ୍କ ସେ ଲଲିମା ସ୍ତୁଗଳୀ ଶିଗ୍ଧ ସେ । ୨୬ । ଗଣ୍ଡେ କି ମକରଗ୍ରାହୀ ନାଳସ୍ଥ । ଶ୍ରୀମୁଖ ଲାବଣ୍ୟ କମଳାଶୟ । ମାଳତୀଦେବା ମୃଦୁ ସମୀର ବାଜି । ଏକ ପ୍ରଦେଶେ କି ଗଲେ ଅଳିକି ଯେ । ଚୂର୍ଣ୍ଣକେଶ-ଶୈବାଳ ଯେ । ମନ୍ଦହାସ ପ୍ରମୋଦ ଚୈତନ ଲୋଚନସ୍ତବ ଯହିଁ ନୀଳୋତ୍ପଳ ସେ । ୨୭ । ସୁନା ଭୁଜଙ୍ଗ ମଣ୍ଡି ଅବତଂସ । ଅବମ୍ବିଣ୍ଡ ଭଙ୍ଗ କିଚେକ ଧ୍ୱଂସ । ହେଲେ ଭେଦନ ଦୁଃଖୀ ଶିଳାଟଙ୍କ । ବେଣୁକଙ୍କଣ ଝଲକା ଡାଟଙ୍କ ସେ । ଅଂସଲମ୍ବୀ ଗୃହୁ ଝୁମା ଯେ । ଗହ୍ୱର ସିନ୍ଧୁବାର ମୋତିମାଳିକା ଦୁହେଁ ହେଲେ ଧର କମା ଯେ । ୨୮ । ହାଟକକୂଟ ଜିଣିବାକୁ ଯାହା । ହୃଟ କରୁଅଛି ସେ ସ୍ତନ ଦେହା । ସୁବର୍ଣ୍ଣାବଳି ନେତନକେତନ । ସୁବର୍ଣ୍ଣ-ପ୍ରଭୃଜା ତା ଅପଘନ ଯେ । ଏଣୁ କରୁଛ ଶରଣ ଯେ । ସୁବର୍ଣ୍ଣାବଳୀ ଭୂଷଣ-ଗଣ ଅଛି ଭଲେ କି ଅନୁସରଣ ଯେ । ୨୯ । ଝୁଲ୍ଲ କପର ମାଣିକ୍ୟ ଏ

ଅଭିଳାଷୀମାନଙ୍କୁ ବାଞ୍ଛିତ ଫଳ ଦେବାରେ ସୁରବ୍ରତତୀ (କଳ୍ପଲତା) ତୁଲ୍ୟ; ମୋତିରେ ନିର୍ମିତ ସୀମନ୍ତ—ସିନ୍ଥି (ଅଳଙ୍କାର ବିଶେଷ) ସେ ଲତାର କୁସୁମଗୁଚ୍ଛ । ଜାମ୍ବୁନଦ ଅମ୍ବକପି—ସୁନା ଅମ୍ବକପି (ଅଳଙ୍କାର ବିଶେଷ) । ୨୬ । ଗାଙ୍ଗେୟ—ସୁନା ଓ ଗଙ୍ଗା ସମ୍ବନ୍ଧୀୟ; ମଣିକଣ୍ଠିକା—ମଣିରେ ନିର୍ମିତ କଣ୍ଠଭୂଷଣ ଓ ବାଣୀର ପ୍ରଧାନ ସର୍ପ; ଲଲିମା ସ୍ତଗଳସିଗ୍ଧ—କର୍ଣ୍ଣ ନିକଟବର୍ତ୍ତୀ ବକାକାର କ୍ଷୁଦ୍ର କେଶ ଲଳୀର ଶୋଭା । ୨୭ । ମକରି—ଗଣ୍ଡରେ ରଚିତ ମକରାକୃତି ଚିତ୍ର ଓ କୁମ୍ଭୀରଗଣ; ଲାବଣ୍ୟ କମଳାଶୟ—ଲାବଣ୍ୟ ଲକ୍ଷ୍ମୀଙ୍କର ସ୍ଥାନ ଏବଂ ଲାବଣ୍ୟ ରୂପ ଜଳାଶୟ; ମାଳତୀଦେବା—ଗନ୍ଧିଦେବା; ଚୂର୍ଣ୍ଣକେଶରୂପ ଶୈବାଳ (ଶିଉଳି); ମନ୍ଦହାସ—ଲଜ୍ଜା; ପ୍ରମୋଦ—ଆନନ୍ଦ; ଚେତନ—ପ୍ରୀତି-ପ୍ରଦାନ । ୨୮ । ସୁନାଭୁଜଙ୍ଗ (ସର୍ପ)ଲଗାମଣ୍ଡିକାବତଂସ(ମଲକଡ଼ୀନାମକ)କର୍ଣ୍ଣଭୂଷଣ; ହେଲେ···ତାହାର ଡର ଦୁଃଖୀ ଅର୍ଥାତ୍ ବିଚ୍ଛିନ୍ନ ପଥରେ ଶିଳାଟଙ୍କ (ପଥରକଟା ଟାଙ୍ଗିଆ ଅସ୍ତ୍ର) ସ୍ୱରୂପ ହେଲେ । ଡାଟଙ୍କ—ଦାଘ; ଅଂସଲମ୍ବୀ—କାନ୍ଧଯାଏ ଲମ୍ବି ଥିବା; ଗହ୍ୱର—ଗହନଅ; ସିନ୍ଧୁବାରମୋତି—ସମୁଦ୍ରଜାତ ମୋତି । ୨୯ । ହାଟକ କୂଟ—ସୁନାର ଶୃଙ୍ଗ; ସୁବର୍ଣ୍ଣାବଳି—ସୁନ୍ଦର ଅକ୍ଷର ସମୂହ ବା ବିଦ୍ୟାସମୂହ; ସୁବର୍ଣ୍ଣପ୍ରଭୃଜା···ଅଳଙ୍କାର ନାଗସ୍ୱ ସ୍ତନାବଟାରୁ କଲା ଯାହାର; ସୁବର୍ଣ୍ଣାବଳୀ—

ଶୁଭେ । ଚୁଲ୍ଲକ ଖଞ୍ଜିଦେଲେ ଗଣ୍ଡବେକେ । ବେଢ଼ି ତ ପଦ୍ମକୁଲ୍ଲବାଦ ଅନେକ ।
ଅନ୍ତ ମୁକ୍ତାକୁ ହୋଏ ପରତେ ସେ । ତଣ୍ଟିସୂତ୍ରେ ସୁନା କାର ଯେ । ସ୍ଥୂଳ
ଲବଳୀଫଳ ହୋଲା କଣ୍ଠକୁ ବାମୋହକୁ ପିନାକୀର ଯେ । ୩୦ । ଅଥି
ରଜନୀନାଥମୁଖୀ ନାସା । ନଥର ଯୋଗେ ମଣ୍ଡିଲ୍ଲ ବେ ତୋଷା । ନ ଥର
ହୋଇ ଦେଲେହେଁ ଖାତର । ପଥର ହେଲେ ସେ ସତଗରର ଯେ ।
ନଥର ଥକିଲ୍ଲ ହେଲ୍ଲ ଯେ । ପଥରମ୍ୟକାଗ୍ର ବାଳା ପଦକଞ୍ଜ ବଶ ମୁଁ ହୋଇ
ଡାକିଲ୍ଲ ଯେ । ୩୧ । ଭବେଶ ସ୍ୱୟମ୍ଭୁ ଶମ୍ଭୁମୁରଲୀ । ସେବାରେ ହାରର
ହେବାକୁ ଭଲ । ଖଞ୍ଜିଲେ ନାନାବିଧ ମାଳମାନ । ଜୀମରେ ଜଗିଲେ
ଯେ ଯାହା ସ୍ଥାନ ସେ । ବାଲାକଣ୍ଠକମ୍ବୁ ଶୋଭା ଯେ । ଯୋଡ଼େ ଯୋଡ଼େ
ଲବଙ୍ଗ ନିକଟରେ ସୁଖଦ ଶୋଭିଲେ ମାନ ଯେ । ୩୨ । ନାସିକାମଣି
ବାହୁମୂଳ ସ୍ତନ । ରାଜବା ପାଇ କାନ୍ତିରେ ଶୋଭନ । ଜବ ବୁନ୍ଦା କଞ୍ଚ
ଲଘିଦା ପଣ୍ଡ । କୁସୁମ୍ଭାମ୍ବରେ ଯାଇ ଅଛି ଭଣ୍ଡ ସେ । ଦାଶିଙ୍କ ଏମନ୍ତ ହୋଇ
ଯେ । ଧ୍ରୁକସ୍ତୁ କାଳ ହୋଧାଳ୍ଲଣି ଗମ୍ଭୀର ମସ୍ତକ ଚକଥା ପଦ୍ମ ଯେ । ୩୩ ।
ସୁଗ୍ରୀବାଡ଼ମ୍ବର ସମୀପେ ଗୁହିଁ । ଅଙ୍ଗଦ ଗବଣି ନ ଲଭ କାହିଁ । ବାଳୀର
ବାହୁଯୁଗ୍ମକୁ ଭଜଇ । ଭଜନ୍ତ ନାହିଁ ତ ଭଲ୍ଲ ମଳାଇ ସେ । ମଣି ଥିବାରୁ
ବନ୍ଧୁର ଯେ । ତାରାସୁତର ପାଣିଝିବାଣୁଁ ତାର ଗୁଣ ତ ଅପରମିତ ଯେ ।
୩୪ । ତେଜମଣି ମଣିବନ୍ଧରେ ଥଳି । ଖଞ୍ଜିଲେ ତାଗା ଖଞ୍ଜି କଣ୍ଠଅଳୀ ।
ସମୀପେ ପିଆକାନ୍ତ ଦେଲେ ପାଣ୍ଡୁ । ନବରତନ ସେବଣା ପଦ୍ମ ସେ ।

ସୁନ୍ଦର ରୂପସମ୍ପନ୍ନ ଥିବା । ୩୦ । ଚୁଲ୍ଲକ—ଏକପ୍ରକାର ଘଣ୍ଟି, ବେଢ଼ି—ଚୁଡ଼ିପାଖରେ ବେଷ୍ଟନ; ପଦ୍ମଲୁଲ୍ଲବଦ—ଏକପ୍ରକାର ପଦ୍ମରାଗମଣି; ତଣ୍ଟିସୂତ୍ର—ଅଣ୍ଟା; ସୁନାକାର—ସୁନାଶୁଅ; ଲବଳୀଫଳ—ନଉକୋଳି; ପିନାକୀ—ଶିବ । ୩୧ । ରଜନୀନାଥ-ମୁଖୀ—ଚନ୍ଦ୍ରମୁଖୀ, ନଥ—ନୋଥ (ନାକର ଅଳଙ୍କାରବିଶେଷ); ନ ଥର—କମ୍ପ ନାହିଁ ଓ ୯ ଥର, ଖାତର ଦେଲେ—ଦମ୍ଭ ଦେଲେହେଁ; ପଥରମ୍ୟକାଗ୍ର… ବାଟକୁ ସୁନ୍ଦର କରୁଥିବା ତାହାର ପାଦପଦ୍ମର ମୁଁ ଅଧୀନ ଅର୍ଥାତ୍ ସେ ଗୁଲଲେ ମୁଁ ଚଳବ । ୩୨ । ଭବେଶ—ଭୂତ, ସ୍ୱୟମ୍ଭୁ ଶମ୍ଭୁ—ସ୍ୱୟଂଜାତ ଶିବ, ମାଳ—ହାର ଓ ମାଳୀଜାତୀୟ ସେବକ, କଣ୍ଠକମ୍ବୁ—କଣ୍ଠରୂପ ଶଙ୍ଖ । ୩୩ । ରାଜବା—ଜାମ୍ବୁଲ, କୁସୁମ୍ଭାମ୍ବର—କୁସୁମ ଫୁଲ ବର୍ଣ୍ଣର ଉପଳ ରଙ୍ଗ । ୩୪ । ସୁଗ୍ରୀବା-ଡମ୍ବର—ସୁନ୍ଦର ଗ୍ରୀବାଦେଶର ଶୋଭା, କପିରାଜ ସୁଗ୍ରୀବର ଐଶ୍ୱର୍ଯ୍ୟ; ଅଙ୍ଗଦ—ବଳୟ ଓ ତାରାସୁତ, ବାଳୀ—ଚନ୍ଦ୍ରକଳା ଓ କପିରାଜ ବାଳୀ,

ହେଳକ ଶୋଭା ଅଙ୍ଗଦୋତ ଯେ । ପଞ୍ଚଶବ୍ୟକରେ ଗଞ୍ଜିଲେ ସୁସଞ୍ଚ- ଇନ୍ଦ୍ରନୀଳମଣି କାନ୍ତ ଯେ । ୩୫ । ଭୁବନାଙ୍କୁଶ ଭାବ ହେବା ଡକ୍କ । ଭୂରଭୂଷଣ ନ ଗଞ୍ଜିଲେ ଧାତ୍ରୁ । କୁଞ୍ଜରଗମନା କେବଳ ବଳେ । ଭଞ୍ଜ ମଞ୍ଜୁଳ ଗୁଞ୍ଜର ଯୁଗଳେ ସେ । ମଣ୍ଡିଲ କାନ୍ତ ଅନ୍ତକ ଯେ । କାଦମ୍ବୀକ ନୋଗ୍ର ବାଧୀ ହେଲା ତହିଁ ସନ୍ଦର୍ଶିସାରଥାକ ଯେ । ୩୬ । ଅଙ୍ଗୁଳି କଳଙ୍କା ନଖାଗ୍ର ଶିଖା । ସୁନ୍ଦର ଭାବ ଶୁଭରସ ଝଁର । ଧଣଧାର ହୋଇ ପଣ୍ଡିତ ବନ୍ଧ । ଏହୁ କୋଟିରେ ଦେହୁ ପ୍ରିୟସଖୀ ଯେ । ମୃଦୁ ଦେଲୁ ଯାକୁ ଭଣ ଯେ । ହେଲା କୁମୁମିତ ପଞ୍ଚଶାଖାସ୍ତୁତ ମନାରପଲ୍ଲବ ଫର ଯେ । ୩୭ । ଯା ନିକଟେ ହଂସ ଭଲୁଲୁ ଲୀଳା । ସେ ଚରଣ ଶୋଣିକଞ୍ଜେ ଦେଖ ବାଳା । ମଞ୍ଜୀରବ ଶୁଣି ହେବାକୁ ସ୍ୱଣୀ । ମଞ୍ଜୀରଯୋଗେ ସୁତ ଭଣ ଅର୍ଥି ଯେ । ରତନ ବଳୟ ଲଭି ଯେ । ସୁରମଣ୍ଡ୍ମଳସ୍ତୁଳ ଲତାମୂଳ ଭଜନ୍ତ କି ବାକଶ୍ରେଣୀ ଯେ । ୩୮ । ତ୍ରିଗୁଣ କିଙ୍କିଣୀ ଚଞ୍ଚି ପଞ୍ଜଣୀ । ଦେଉ ସେ ଜଞ୍ଜପୀଠ- ନେହା ଖଞ୍ଜି । ଷ୍ଟୁଣ୍ଡିଅ ପ୍ରମୁଖ ଅଙ୍ଗୁଳିଭୂଷା । ଚଞ୍ଚି ମନେ ଭଲେ ଏହୁ ପ୍ରଶଂସା ସେ । ଜଙ୍ଗମ ହେମ ନଳିନ ଯେ । ନାଭି କାନ୍ତି ବ୍ରୁଚ ତଣୀମାନ୍ତୁ ଅଜ ଲଭିଲା କନକସ୍ଥାନ ଯେ । ୩୯ । ଚଙ୍କଜାଙ୍କୃତ ହେମପାଦେଷ ଦଳି । ଯାବକ ରଶିଥିଲା ଦେଖି ବାଳୀ । ସୁକର ପଣ୍ଡି ବାମା ବାମ ପାଦେ । ଦକ୍ଷିଣ ଚରଣ ଶୃଙ୍ଗେ ପ୍ରମୋଦେ ସେ । ଲଭି ସେ ଭୁଜଳ ଭ୍ରାନ୍ତ ଯେ । ଅଳେଖ୍ୟଶଳାକା ଶୂଳନ୍ତେ ବାଳକା ହର୍ଷିଦେଲା ମଥା ପୋତ ଯେ । ୪୦ । ଅଳୀ ହର୍ଷି ଭରତାଳିକା ଯେଣି । କଣାଇଲେ ଅଚେର

ତାରସୂତ—ଅଙ୍ଗଦ । ୩୫ । ମଣିବନ୍ଧ—ଭତଟୀ, ଛଗା, ଭଣ୍ଡଥଳୀ, ପିଅଡାନ୍ତୁ ନବରତ୍ନ ଜଡିତ ସେବଣ୍ଟ ଫୁଲ ପରି ପଦ୍ମ (ପଞ୍ଚଶଖକ୍ତୁ)—ଏସ୍ତୁଣ୍ଡକ ହସ୍ତାଳଙ୍କାର; ସୁସଞ୍ଚ—ସୁନ୍ଦର । ୩୬ । ଭୁଜଗ—ସୁବଙ୍ଗ (ଚନ୍ଦ୍ରକଳା), ଭୂର- ଭୂଷଣ—ବାହୁ ଅଳଙ୍କାର, ବଳେ—ନିଜ ଇଚ୍ଛାରେ, ଭଞ୍ଜମଞ୍ଜୁଳ—ଚଦ୍ରପର ସୁନ୍ଦର, କୁଞ୍ଜର ଯୁଗଳ—କୁଞ୍ଜର ଜଙ୍ଘ ଦ୍ୱୟ, କାଦମ୍ବୀକ—ବଳ୍ପରେ ପଳାଯିତ । ୩୮ । ହଂସ—ହଂସକ, ମଲ; ଚରଣଶୋଣକଞ୍ଜେ—ପାଦରୂପ ରକ୍ତପଦ୍ମରେ; ମଞ୍ଜୀର—ନୂପୁର, ବଳୟ—ପାଦାଳଙ୍କାରବିଶେଷ, ସୁରମଣ୍ଡ—ସ୍ୱର୍ଗ, ମଳସ୍ତୁଳ- ଲତା—ଦେବଲତା, ଭୁଜଶ୍ରେଣୀ—ସର୍ପସ୍ତଳ ବାସୁକି । ୩୯ । ତ୍ରିଗୁଣକିଙ୍କିଣୀ —ତିନିଗୁଣିଆଁ ପାଗୁଡଲଗା ଅଣ୍ଟାର ଅଳଙ୍କାର, ପଞ୍ଜଣୀ—ପଞ୍ଜଣ ନାମକ ଅଳଙ୍କାର, ଜଙ୍ଗମହେମନଳିନ—ଚଳନ୍ତା ସ୍ୱର୍ଣ୍ଣପଦ୍ମ (ଚନ୍ଦ୍ରକଳାର ପାଦ) । ୪୦ । ଯେଉଁ ସଖୀ ପଦ୍ମାବୃତ ସୁନା ପାଦରେ ଅଳତା ରସ ରଖିଥିଲା,

ବିବର୍ଣ୍ଣିନ । ସମାଧିକ୍ଷୁ ଦଳ ଲାବଣ୍ୟଭୂତ । ଜଗମି ନ ଯିବ ତାହାର ମତ ଯେ । ଏହାର କି ହୋଇ ହେଲା ସେ । ତାହାର ଦରବ ଦକ୍ଷପୂତ ଉଦୟ ଯାହାର ପୂର୍ବତ ଦଳ ରେ । ୫୧ । ଏ କୌତୁକ ରସ ବରଷାରେ । ପଦ୍ମ ଯେ ତାହା ଉପରେ ଭସାରେ । ପକ୍ଷି ସତ୍ୟ ଜଷା ପାଣୀ ଅପରେ । ରାଜ ଗୃହୁର୍ଣ୍ଣବାଲ ପ୍ରକାଶରେ । ସାକାଲେ ପାଦଦ୍ୟୁତିକାଳୀ ଯେ । ସୁନାବଲ୍ଲୀ ପଲ୍ଲବ ବରାଳ କି ସୁରଭି ଶିଂଶପାମଣ୍ଡଳ ଯେ । ୫୨ । ଶାଢ଼ୀଜଗତିକ ସଙ୍ଗାଢ଼ ସମ୍ଭାର । ଜଙ୍ଘ ଦେଲେ ଧରି ଶୁଭ୍ରାଙ୍ଗୀ ବର । ବ୍ରୀଡ଼ା ଚେଲଚେନ୍ଦ ଝାଡ଼ିଲୁ କାଣି । ଦୂର ହେଲେ କେତେ କୁରଙ୍ଗେକ୍ଷଣୀ ସେ । ଲଭି ହେଲା ମେଘାମ୍ବର ଯେ । ସୁମ ଲତାଭାରେ ମିନା ଫୁଲିଲା କି ଦର୍ଶିତ ଭଙ୍ଗୀ ଦେଦାବର ଯେ । ୫୩ । ଗାବଲୁ ଆଲି ଉଡ଼ଲରେ ପିନ୍ଧ । ପ୍ରବୃତ୍ତାସ୍ତୈନ ହେବ ଗାବା ବାନ୍ଧ । ପଦାଙ୍ଗକେତୁମ୍ଭୀ ଅଙ୍ଗଳ ବୁଝି । ତଣିକାଣୀ ଉଦରେ ଉଣ୍ଡ ସୁପର୍ଣ୍ଣ ସେ । ଶୋଭିଲେ ଭ୍ରମରପନ୍ତି ଯେ । ଭ୍ରମର ସୁଷମା ଅମରପୁଙ୍ଗବ ସ୍ତୋମର ଧର୍ଷଣପଟ୍ଟା ଯେ । ୫୪ । ବାର ଷୋଳଯୋଗ୍ୟ ଗାଲି ମଣ୍ଡିଲ । ନିଗୁଣ ହେମକାଞ୍ଚଣୀ ବାତୁଳ । ରସନାଦାମ ଉର୍ଦ୍ଧ୍ୱ ଦେଲେ ବାନ୍ଧି । ଏହି ରୂପମାନ ବହୁଲ ଲୁହି ସେ । ନୂପୁର ନାଦମ୍ବରମ୍ଭ ଯେ । ମଦନ-ଧ୍ୱଜସ୍ତମ୍ଭଶ୍ରେଣୀ ମଧୁକରୀ ହେଲା ମଣ୍ଡନାବଲମ୍ବ ଯେ । ୫୫ । ଯାହା ଲାବଣ୍ୟ ସ୍ୱାଦସୁଧା ଅଣେ । ଧାରିବ ଶୋଭିଲା ରସନାପାଶେ । ସୂକ୍ଷ୍ମ ନେତେ ତହିଁ ଲାଗି

ସେ ବାମ ପାଦରେ ଅଳତା ଦେଇସାରି ଦକ୍ଷିଣ ପାଦକୁ ଭ୍ରମରେ ପୁଣି ଅଳତାପାଣି ଲଗା ତହିଁରେ ଅଲେକ୍ଷ୍ୟଶଳାକା (ଯାହା ଦେଇଥିବା ବା ଅଳତା ଦେଇ ଥିବା କାଠି ବା ତୂଳୀ) କୁ ବୁଡ଼ାଇବାକୁ ଚେଷ୍ଟା କରିବାରୁ ଚନ୍ଦ୍ରକଳା ପୂର୍ଣ୍ଣଯୋଗ କରିଦେଲ । ୫୧। ଲାବଣ୍ୟଭୂତ—ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟସମନ୍ତି, ଦକ୍ଷପୂତ—ବ୍ରହ୍ମା, ପ୍ରଜାପତି । ୫୨ । ଏ କୌତୁକରୂପ ରସ (ଜଳ) ବର୍ଷାରେ, ଭସା—ଭୃଥିବା, ସୁନାବଲ୍ଲୀ—ସ୍ୱର୍ଣ୍ଣଲତା (ଚନ୍ଦ୍ରକଳାର ଦେହ), ପଲ୍ଲବ—(ରକ୍ତବର୍ଣ୍ଣ) ନୂଆପତ୍ର, ସୁରଭିଶିଂଶପା-ମଣ୍ଡଳୀ—ବସନ୍ତ ଶୋଭାସ୍ୱାମୀ । ୫୩ । ସମ୍ଭାର—ଆୟୋଜନ, ଶୁଭ୍ରାଙ୍ଗୀ—ସୁନ୍ଦରୀ, ବ୍ରୀଡ଼ା—ଲଜ୍ଜା, ମେଘାମ୍ବର—ଏକପ୍ରକାର ଶାଢ଼ୀ, ସୁମଲତାଭା···କୌତୁକ ଧାରା ସୁନାଲତାର ମିନା ଫୁଟିଲା ଅର୍ଥାତ୍ ଜଳ ବସାଇବା ରୂପ ଶିଳ୍ପକୃତ୍ୟ ଦେଖାଇଲା କି ? ୫୪ । ଗାବଲୁ ଅନ୍ତରଭଲରେ—ଠିକ୍ ହୋଇଲା ଭଳରେ । ପ୍ରବୃତ୍ତାସ୍ତୈନ—ଉପଯୋଗିନ, ଗାବା—ଭଟିବସ୍ତର ଗଣ୍ଠି, ସୁପର୍ଣ୍ଣ—ଗଡ଼ୁରେ, ଭ୍ରମର—ଭଟି, ଅମର-ପୁଙ୍ଗବସ୍ତୋମର—ବଡ଼ ବଡ଼ ଦେବତାସମୂହର । ୫୫ । ବାତୁଳ—ଶବ୍ଦାୟମାନ,

ଥିବାର । ଘେନିଲେ ହେଳେ ଭେଣ୍ଡି ଚମତ୍କାର ସେ । ଚଳନ୍ତି ସେ ଅସନେ ନେଲେ ଯେ । ବାଳେ କହୁଥିଲେ ସେ ମୃଗନୟନା ଧଳକ ରଚନା ପାଇଁ ସେ । ୪୬ । ଅଙ୍ଗୁ ଜନ୍ମିନ ଖଞ୍ଜନ ଯୁଗଳ । ଲକ୍ଷ୍ମୀ ମନୋହର ଅଞ୍ଜନ ଯୋଗେ । ତା ଢୋଳାମଣିର ମୟୂଖରେଖା । କର୍ଣ୍ଣୋତ୍ପଳ ଭୁଲେ ଦେଖ କି ସଖୀ ସେ । କି ତା ନେତ୍ର ଘର୍ଷ ଶ୍ରବ ଯେ । ଲକ୍ଷ୍ମୀବ୍ୟାଳକଙ୍କାଳ ଦଣ୍ଡରେ ମାଡ଼ିଲା ସରସୀରୁହସମ୍ଭବ ଯେ । ୪୭ । ଦ୍ୱିଜିଷ୍ଠାଦ୍ୱୈତ ମହାଗ୍ରସାସ୍ତ୍ର । ଭାଳନ୍ତେ ସୁନ୍ଦର ସିନ୍ଦୂରଶିଖ । ମୂର୍ଦ୍ଧାନ୍ତରବର୍ତ୍ତୀ ରୁଣରେଖା ପାଇ । ଦରେ ପୂର୍ଣ୍ଣ ସୁଧାକର ପଳାଇ ସେ । କେଶ ଜଳଦ ଗର୍ଜନେ ଯେ । ଦେହବାକୁ ଘନବେଶ ଅର୍ଦ୍ଧଅଙ୍ଗ ଦେଶ ଦଶେ କି ପ୍ରଗାଢ଼ ମନେ ଯେ । ୪୮ । କାର୍ମ୍ମଶିଲେ ବିନ୍ଦୁ କସ୍ତୁରୀ ବୋଳେ । ଚନ୍ଦନ ନାଶ ମଞ୍ଜୀ ଛାହା ଭୁଲେ । ଲେଖିଲେ କୁରଙ୍ଗମଦ ଅଶିଅ । ଦେଖିବା ଜନ ବିବେଚନାଜିଅ ସେ । ରଦବାସେ ମସୀମାଛି ଯେ । ତାକୁ ଦେ ମକଷ୍ଣୀ ରୂପକ ମକଷ୍ଣୀ ଯୋଗାଇଲେ ଧ୍ୱାର ବାଛି ଯେ । ୪୯ । ଫୁଲ ମୁକୁତା ଘନସାରମାଳୀ । ଗନ୍ଧର ଗୁଞ୍ଜା ଛିଟ ପୁଷ୍ପପାଳୀ । ଚନ୍ଦ୍ରହାର ଭୁଲେ ବାଳନ୍ତେ ମିଶି । ତ୍ରିଗୁଣମୟୀ ଅବିଦ୍ୟା ସଦୃଶୀ ଯେ । ବିଦ୍ୟାନିଧି ଅଭ୍ୟସିଲ୍ଲ ଯେ । ଅଂଶ ଚୁମ୍ବିବାର ଇଚ୍ଛିଲା ଗଙ୍ଗାର ମଧ୍ୟେ କେ ହଂସ ଶୋଭିଲା ଯେ । ୫୦ । ଗଣ୍ଡ ନୋହେ କି ସେ ତାଳା

ରସନାଦାମ—ଚନ୍ଦ୍ରହାର, ଜଙ୍ଘସ୍ତମ୍ଭଶ୍ରିମ—ଜଙ୍ଘ ଜଳ୍ପା । ୪୬। ଯାହା ଲାବଣ୍ୟ··· ଯେଉଁ ଶ୍ରୁତିଅଙ୍ଗର ସ୍ୱାଦରୂପ ଅମୃତ ଅଶାରେ କଧାତା ରସନା (ଚନ୍ଦ୍ରହାର ଓ ଜିହ୍ୱା)କୁ ତା ନିକଟରେ ଛାଡ଼ିଛି, ସୂକ୍ଷ୍ମନେତ୍ର—ଟାସୁଣ ବସ୍ତୁ ଅଥଚ ସରୁ ବସ୍ତ୍ରଖଣ୍ଡ । ୪୭ । ଢୋଳାମଣିର ମୟୂରରେଖା—ଆଖିଡୋଳାର କାଳିମାର ଜ୍ୟୋତିରେଖା; ଲକ୍ଷ୍ମୀବ୍ୟାଳକାଳଦଣ୍ଡ—ଲକ୍ଷ୍ମୀରୂପ ସର୍ପଙ୍କ ନୀଳଯଷ୍ଟି, ସରସୀରୁହସମ୍ଭବ—ବ୍ରହ୍ମା । ୪୮ । ଦ୍ୱିଜିଷ୍ଠାଦ୍ୱୈତମହାଗ୍ରସାସ୍ତ୍ର—ବେଦାଗ୍ରବାଦୀ ଶ୍ରୀ ବୈଷ୍ଣବଙ୍କପରି (ଶ୍ରୀବୈଷ୍ଣବମାନେ ଭାଲୁଦେଶରେ ସିନ୍ଦୂର ତିଳକ କରନ୍ତି) । ମୂର୍ଦ୍ଧାନ୍ତରବର୍ତ୍ତୀ···ସିନ୍ଦୂରଦଣ୍ଡର ଅପାତକଳିତ ରକ୍ତବର୍ଣ୍ଣ ଗାର ଦେଖି ପୂର୍ଣ୍ଣଚନ୍ଦ୍ର ପଳାଇ ଯାଇ କେଶରୂପ ମେଘଗର୍ଜନରେ ପଶିଗଲା କି ? ମସ୍ତକରେ ଘେନିଥିବା ଅର୍ଦ୍ଧଚନ୍ଦ୍ରାକୃତି ସ୍ୱର୍ଣ୍ଣାଳଙ୍କାର ସେହି ଲୁଚିଥିବା ଚନ୍ଦ୍ରର ଅର୍ଦ୍ଧଅଙ୍ଗ ପରି । ୪୯। କସ୍ତୁରୀବୋଳେ—କସ୍ତୁରୀରସରେ, ଚନ୍ଦନ···ତା ସଙ୍ଗରେ ଚନ୍ଦନବିନ୍ଦୁ ଓ ଜଳ ମଞ୍ଜୀବିନ୍ଦୁ ଦେଲେ । କୁରଙ୍ଗମଦ—ମୃଗମଦ ବା କସ୍ତୁରୀ, ଅଶିଅ—ଅର୍ଦ୍ଧଚନ୍ଦ୍ରାକୃତିରେଖା, ରଦବାସ—ଅଧର, ମସୀମାଛି—କସ୍ତୁରୀରେ ମକ୍ଷିମାଛି । ମକଷ୍ଣୀ ରୂପକ ମକଷ୍ଣୀ—ମାଛି ମଙ୍ଗର ପରି ମକ୍ଷିକା ଜନ୍ତୁ । ୫୦ । ଘନସାରମାଳୀ—କର୍ପୂରମାଳା, ଛିଟପୁଷ୍ପପାଳୀ—ଛିଟିତ

ଲଙ୍ଘାସେ । ସ୍ତୁଥିଲ ମୁକୁଳ ପ୍ରଥମ ଲକ୍ଷ । ତହିଁ ଝୁରୁଲୀ ଯେବେ ହୋଇଥିବ । ସୂକ୍ଷ୍ମ ଦର୍ଶିଙ୍କ ଲକ୍ଷ୍ୟ ନ ହେବାବ । ବୃଥା ବାଗୁର କି ଏହା ହେ । ଚୂଳାଚଳଙ୍କର ଶିଶ୍ମନ୍ତବଙ୍କ ବାଳବିଲ୍ୱ ରଖା ଗୁହା ଯେ । ୫୧ । ମୋହନବେଣ ନାବଶୁଣିବା ଗୁହ୍ନି । ତାମ୍ବୁଳଜଳରଙ୍କବାହିନୀ ଦେଖି । କର୍ପୂର ବିଡ଼ାଅ ଝଡ଼ି ଖଟିଲ । ଅନ୍ତର କାନ୍ତି ବାହ୍ୟକୁ ଫୁଟିଲ ଯେ । ଲଗିଲା ମସାଲ ଜୋଡ଼ି ଯେ । ଭ୍ରମର ମଧୁର ଫୁଲ ଅଧା ଜମା ହେଲା ନାନାସ୍ୱରାଳଙ୍କୃତ ଯେ । ୫୨ । ସାୟନ୍ତନ ଦୀପ କଳିକା ଯାକ । ହୋଇଥିଲେ ଯେ ଭୂତଳେ ଅନେକ । ଅଦ୍ୱିତୀୟ ମୂର୍ତ୍ତି ହୋଇ କି ମିଶି । ଚଳନ୍ତୁ ହେଲା ସମ୍ମୁଖରେ ଧାଇଁ ସେ । ଜନନୀ ସ୍ନୁଷକୁ ଗଲା ଯେ । ଘନ ନୀଳବେଣୀଠାରେ ଲା ନୟନ ମନ ନିମଗ୍ନ ନୋହିଲା ଯେ । ୫୩ । ନରକହେଳୀ ଶ୍ରୀସ୍ୱ କଣ୍ଠଭୂଷ । କାଳୁଡ଼୍ୟବିଲେପ କାହିଁ ଧନେଶ । ଫଲଗାଣନାଙ୍କିତ ସେ ଶୋଭନ । ଫଣିଶ-ଶଯ୍ୟ ଫଣିଗମଣ୍ଡନ ଦେଖି । ଦୁହିଙ୍କ ପଦାରବିନ୍ଦ ଯେ । ଦାସ ରାମଚନ୍ଦ୍ର ଦେବ ଗଣେ ଏହା ନେପଥ୍ୟପଥ୍ୟ ଏ ଗ୍ରନ୍ଥ ଯେ । ୫୪ । ଲାବଣ୍ୟ-ଦେହାଙ୍କି ମନୋରଞ୍ଜନ । ବର୍ଣ୍ଣାଇବ ସୁଖ ନିବନ୍ଧ ଧନ । ସଞ୍ଚାର ଭଲ୍ଲଣ ଏ ଯାହା ସୁଦେଦ । ପଞ୍ଚାଶତଞ୍ଚ ପଦ୍ମିଣ ପଦ୍ୟ ଯେ । ଶୁଣାଇବ ତା କହନ ଯେ । ମଣ୍ଡବେ ଭାରତୀ ଦେବୀ ଲଗିବାସ ଅଞ୍ଚଳ ବୋଲି ଏ ଯୋଜନ ଦେଇ । ୫୫ ।

ଫୁଲମାଳ, ତ୍ରିଗୁଣମୟୀ............ସତ୍ତ୍ୱ, ରଜ ଓ ତମୋଗୁଣମୟୀ ଅବିଦ୍ୟା-(ମାୟା) ଶବ୍ଦ । ଅଂଶ—ଭାଗ, ଘଟଲାଗଶୁ—ଅଁଲାଫୁଲ ସଦୃଶ ଲମ୍ବା ଯାହାର, ଝବ୍ବ—ଫୁଲତୋଡ଼ା । ୫୧ । ଝୁରୁଲୀ—ଅସ୍ୱଚ୍ଛେପଣଶିଖାର ଅଗ୍ରଭାଗ । ୫୩ । ସାୟନ୍ତନଦୀପ......ସନ୍ଧ୍ୟାବେଳେ ପୃଥିବୀରେ ଜାତ ହୋଇଥିବା କଳିକାକୃତ ଦୀପଶିଖାମାନେ ଏକରୂପରେ ମିଳିତ ହୋଇ ଚନ୍ଦ୍ରକଳାର ସଖୀରୂପ ଧରି ଚଳନ୍ତୁ (ଚଞ୍ଚଳ) ହେଲେ କି ? ୫୪ । ନରକହେଳୀ—ନରକାସୁରବିନାଶନ, ଶ୍ରୀସ୍ୱକଣ୍ଠଭୂଷ—ଲକ୍ଷ୍ମୀଦେବୀ ସାହାଙ୍କର କଣ୍ଠର ଭୂଷଣସ୍ୱରୂପ (ବିଷ୍ଣୁ), କାଳୁଡ଼୍ୟବିଲେପ—କଳୁଡ଼ିଭୂଷଣ, ଧନେଶ—ଗିରୀଶ (ଶିବ), ଫଲଗାଣନାଙ୍କିତ—ଗରୁଡ଼ଧ୍ୱଜ, ଫଣିଶଶ୍ୟ—ଶେଷଶଯ୍ୟାଶାୟୀ (ବିଷ୍ଣୁ), ଫଣିଗମଣ୍ଡନ—ସର୍ପଭୂଷଣ (ଶିବ), ନେପଥ୍ୟପଥ୍ୟ—ବେଶର ଉପକରଣ ।

ଦଶମ ଛାନ୍ଦ

ରାଗ—ବସନ୍ତ

(ବସନ୍ତ ବନଶୋଭା)

ଅଥ ଭୂତପତେ ଶୁଣ ସାବଧାନେ ହେଳ । କୁସୁମ ସମୟ ସମସ୍ତ ବୋଧିଲ ଭୁବନ । ହେଲା ଶଶପ୍ରସ୍ତ ପ୍ରସ୍ତରପର ଛଣେ ଛଣେ । ଶ୍ରୀଅଙ୍ଗ କେମାର ମାରମାର୍ଗଣ ଗଣେ ଯେ । ୧ । ଉକ୍ତି ଯେ ପରମରମଣୀସ୍ୱାମୀ ଗ୍ରାମାଳି । ଏଥିକି ଚେତନ ତ ନ ହେଲେ ନୋହେ ଭାଳି । ଉଦ୍ଧରିଲେ ଦେଇ ଭର ଭର ବାକଦାନ୍ତି ହର । ଧ୍ୱନି ଶୁଣୁଛୁ ତ ଚୂତଶିଖେ ପିକଙ୍କର । ୨ । ଚନ୍ଦନ ପବନ ବନ ଭଙ୍ଗ ସଞ୍ଚାରନ । ପରିଗନ୍ଧ ସ୍ୱର ଓରଣୀରେ ଚଳେ ଜନ । ଅଶେଷ ରେଖିଲମ୍ବ ଲମ୍ବ ଦୀର୍ଘ ଶୀକ ହେଣୀ । କରେଇନା ଗର୍ଜନ ଜନଧିତନୁଜ ଜାଣି । ୩ । ଶବଳ ବକୁଳକୁଳ ସଙ୍ଗେ ପନ ଖାଳି । ବାସ ପ୍ରସାରୁଛି ଭୂଷଦାପ୍ତିକ ଶଥଳୀ । ଏହାର ଭ୍ରମଣ ମଣ ଶ୍ରୀଅଙ୍ଗକୁ ପଥ୍ୟ । ଶୁଣି ବାଳାମଣି ମଣି ମନେ ମହାତଥ୍ୟ । ୪ । ଭଣି ପ୍ରମୋଦରେ ଦାରେ ରଦବାସେ ହାସ । ମେଚକ ଅଳି ଚଳେ ଭଙ୍ଗ ପରମାଶ । ଜାଣି ପରବାସ୍ୟ ବାହଜାଣୀ ମନୋରଥ । ହେଲେ ପରିପୂତ କୃତକୃତ୍ୟ ହୋଇ ପଥ । ୫ । ବଜେ ବଡ଼ହାସ୍ତୁ ଶ୍ରାନ୍ତ କେଳିବନ ପଦ । ଦିଶିଲେ ପଦାର ନାରଦରେ ଶିଦ୍ଧ କଣ୍ଠ । ବାନ୍ଧିଗଲେ ଘନ ଘନସାର ସାରରଜ । ବାନ୍ଧିଲେ ନବନବମାଳୀ ଦାଳବ୍ରଜ । ୬ । ଅଦ୍ୟ ପ୍ରାନ୍ତ ଭବ ଭବଦନ୍ତପ୍ରମୁ

ଦଶମ ଛାନ୍ଦ

୧ । ଶଶପ୍ରସ୍ତ—ହଳଦୀଳବେଳ, ମାରମାର୍ଗଣଗଣେ—କନ୍ଦର୍ପର ଶରସମୂହ ଦ୍ୱାରା । ୨ । ଗ୍ରାମାଳି—ସ୍ତ୍ରୀମାନେ, ଏଥିକି ଭଳ···ଏହା ଚିନ୍ତା କରି ଯଦି ଯେ ନ ହେଲେ ତା ହେବେ ଅର୍ଥାତ୍ ଯଦି ହେଲେ । ଉଦ୍ଧର—ଭାଳନ୍ତୁ, ଭର—(ଭଳ, ଉଳୟୋରଭେଦଃ) ମଧୁରଧ୍ୱନି । ୩ । ରେଖିଲମ୍ବ—ଭ୍ରମର, ଜନଧିତନୁଜ ଜାଣି—ମନୁଷ୍ୟଙ୍କର ଯୌବନ ହେଉଥିବା ଜାଣି । ୪ । ଶବଳ—ସମ୍ମିଳିତ, ଭୂଷଦାପ୍ତିକ—ପ୍ରୀତିଦାୟିକ, ପଥ—ହୃଦୟର । ୫ । ମେଚକଅଳି—କଳାଅଳି, ଚଳେ—ଶୃଙ୍ଗାରରେ, କୃତକୃତ୍ୟ—କୃତାର୍ଥ । ୬ । ବଜେ ବଡ଼ହାସ୍ତୁ—ଚନ୍ଦ୍ରକଳା ଥିବା ହୋଠାରୁ, ପଦ—ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ, ଘନ ଘନସାର ସାରରଜ—କର୍ପୂର ଚନ୍ଦନସାରର ଧୂଳି, ନବ.....ନୂଆ କଥଳୀ ଫୁଲର ପାଖୁଡ଼ାସବୁ ।

ଯୋଡ଼ । ହାଣି ଚନ୍ଦ୍ରାତପ ଉପଳଙ୍କୁ ଘୁଞ୍ଚ ଘୃତ । ଅଙ୍ଗଣୀ ଭ୍ରମର ମଦମତ ପିକଦାଗ । ମୁଠାରେ ହରି ମଦମଣୀସୁ ମୁଠା ଯୋଡ଼ି । ୭ । ଅମୂଲ୍ୟ ଶୁକସଙ୍କାଶ ମୁଖବାସ ଦସ୍ତ । ପ୍ରମୋଦବଣକୁ ସଜ୍ଜ ମର୍ଦ୍ଦଳ ଝଞ୍ଜସ୍ତ । ତାହାର ଶୀକର କରବାଳ ଗଣ୍ଡାଢାଲ । ଶ୍ରୀ ଭ୍ରବସ୍ତକର ଚରମାଳୟ ଚାଗଳ । ୮ । ରତ୍ନଅଦ୍‌ଭଳ କଳଧୌତ ଛଣ୍ଡ ଧର । ଭେଟିଲେ କଳସ୍ତ ବରଗମନାଙ୍କୁ ଯୋର । ସୁନ୍ଦ୍ରୀ ସଖୀ ଲେଖା ନିଲ୍ଲଁ କନ୍ୟା ସ୍ୱରୂପାର । ଯାଞ୍ଚିଲେ ସୁଚିଲି ଆଳ ରଜତ ସମ୍ଭାର । ୯ । ଭଙ୍ଗୀ ଅବଲଗ୍ନ ଲଗ୍ନ ଶୃଙ୍ଖ ଚେଳାଞ୍ଚଳ । ଖାଇଲେ ଅବାର ବାରବେଶ ଭ୍ରୁକୁଞ୍ଚନ । ଘୁଞ୍ଚ ଭୃତରବ ବରମାଳୀ ବୟୋମଦେ । ହସି ଖଣ୍ଡ ଦେଲ ଦେଲ ପ୍ରକାଶି ପ୍ରମୋଦେ । ୧୦ । ମୃଗ୍ୟ-ଦୁଃଖାପହ ପଦ୍ମଣ୍ଡରେ ରଖି ହାଡ଼ । ଗଲ୍ଲ ଥିବା ରଚନ ରଚେଣ ମଣିମା ଏ ତାଙ୍କ । ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ ସିତାର ତାର ଧରିଲ୍ଲ ଚେକ ଷଣ୍ଢ । ରବାଦିଙ୍କୁ ଖାଞ୍ଚ ଖାଞ୍ଚ ବଜାଇଲେ ଭେଦ । ୧୧ । ଧରିଙ୍କ ଖଞ୍ଜସ୍ତ ରଙ୍ଗ ତନ୍ତ୍ରଅପଣ୍ଡିତା । ନରେନ୍ଦ୍ର-ତନୟା ନସ୍ୟାଗମସୁପଣ୍ଡିତା । ଅନନ୍ତଅମଳ ମଞ୍ଜୁବେଶାଙ୍କୁ ଯାଉନ୍ତି । ମଦଦ୍ୱିରଦର ଦର ରଖି ବାହାରିଲ୍ଲ । ୧୨ । ଅଳଙ୍କୃତ ହଂସ ହଂସ ନାଦେ ପଥ ଭରୁ । ରଚେ କଳ୍ପ ରଣରଣି ସମରଙ୍କୁ ପଛ । ସନ୍ଧ୍ୟ ସାହସ ହସ ପ୍ରକାଶି ଜଗତ । କଳ୍ପ ବାଣୀରଦା ରଦାଂଶୁରେ ଧବଳିତ । ୧୩ । ଭର ପରଦେଶ ଦେଶବଶ ହୃଷ୍ଟ ପଡ଼ନ । ସୁନ୍ଦ୍ରୀ ମଧୁରମାର ମାଦୁର୍ଯ୍ୟ ଦେଲା

---

୭ । କଳ୍ପଦ୍ରୁମ — ସ୍ୱର୍ଗବାଗର ବୃକ୍ଷ, ହର୍ମ୍ୟ ରମଣୀସୁ — ସୁନ୍ଦରୀଙ୍କ ସୁନ୍ଦର, ମୁଠା — ଏକପ୍ରକାର ଭ୍ରମର । ୮ । ଶୁକସଙ୍କାଶ — ଶୁଆ ଆକୃତି ବର୍ଣ୍ଣିସ୍ଥ, ଝଞ୍ଜସ୍ତ — ଝଞ୍ଜଣୀ, ତାହାର ଶୀକର...ତାହାର ଶଳ ବ୍ୟବହୃତ କରବାଳ (ଖଣ୍ଡା), ଗଣ୍ଡାଭମରେ ଢାଲ, ଶଙ୍ଖବସ୍ତ୍ରକରମାଳୟ — ଚନ୍ଦ୍ରକରଣ ପର ଶୁଭ୍ର, ଚାଗଳ — ଛାଗଳ । ୯ । ରତ୍ନଅଦ୍‌ଭଳ — ଅଦ୍ଭୁତ ରତ୍ନରେ ଗଢ଼ା, କଳଧୌତଛଣ୍ଡ — ସୁନା ବାଡ଼ି, ଲେଖାକନ୍ୟାସ୍ୱରୂପାର ଲେଖା ସୁନ୍ଦ୍ରୀ — ଦେବକନ୍ୟାରୂପିଣୀଙ୍କ ସଂଗରୁ ଦେଖି, ସୁଚିଲି — ଫସୁ । ୧୦ । ଅବଲଗ୍ନ — କଟିଦେଶ, ଅଞ୍ଚଳ; ଭଙ୍ଗ — ଦୃଢ଼ବନ୍ଧରେ, ଚେଳାଞ୍ଚଳେ — ଲୁଗାପଣତକାନରେ, ବରମାଳୀ — ସ୍ୱର୍ଣ୍ଣବର୍ଣ୍ଣା, ବୟୋମଦେ — ଯୌବନଗର୍ବରେ । ୧୧ । ମୃଗ୍ୟଦୁଃଖାପହ — ସୃଷ୍ଟିବାର ଦୁଃଖ-ଦୂରକାରୀ (ପଦ୍ମଣ୍ଡ), ତାର (ଚନ୍ଦ୍ରକଳାର) ଶ୍ରୀହସ୍ତ ସିତାରକୁ ଯେ ଧରିଲ୍ଲ । ୧୨ । ରଙ୍ଗତନ୍ତ୍ର...ରଙ୍ଗଲଗା ଗଦ ଥିବା ଖଞ୍ଜଣୀ, ନସ୍ୟାଗମସୁପଣ୍ଡିତା — ଗୀତ-ଶାସ୍ତ୍ରପଣ୍ଡିତା; ଅନନ୍ତଅମଳ — ଅନନ୍ତରୂପ ବେଶ, ମଦଦ୍ୱିରଦର ଦର ରଖି — ମତ୍ତହସ୍ତୀର ଦମ୍ଭ ଭାଙ୍ଗ କରିଲ । ୧୩ । ଅଳଙ୍କୃତ — ଅଳଙ୍କାର, ରଣରଣସମର — କନ୍ଦର୍ପଙ୍କ ଯୁଦ୍ଧ, ରଦାଂଶୁ — ଦାନ୍ତର କିରଣ । ୧୪ । ମଧୁ ରମାର — ବସନ୍ତ

ବଦନେ । କୁସୁମକଳିବନେ ବନେ ବନ୍ଧୁହବା ଚନ୍ଦ୍ର । ବହିଲେଣି ସାଗ୍ର ସାଗ୍ର
ମଣ୍ଡଳ ବଢ଼ୁଢ଼ । ୧୪ । ହୃଦସ୍ଥ ଅକୁଡ଼ଙ୍କୁ ଉବଳାପୀର ଜାଣି । ଡୋଳାଲେ
କୁସୁମ ସୁମଧୁରାଧରା ଶ୍ରେଣୀ । କେମାସଶୀବୃକ୍ଷ ବ୍ରଜଦେବୀଙ୍କ ଭଜିଲେ ।
ପଦ୍ମାସ ରସର ସଞ୍ଚାର କରାଇଲେ । ୧୫ । ପୁନାଗକୁଳବୃନ୍ଦ ହରିଣ-
ନେତ୍ରା ଗଣେ । ଡୋଳାଲେ ପ୍ରସୂନ ସୁନସୁନା କେହୁ ଭଣେ । ପୁରୁଷ
ଏ ତରୁ ତରୁଣୀ ଦେଖ ଉଠେ ଜଣା । ଫୁଟିଛି ଏ ଶୋଭା ଶୋଭାଲୁ କି ମନେ
ଭଣା । ୧୬ । ଯେତେ ଲକ୍ଷ ସାର ସାର ହେଲେହେଁ ତାହାର । ପୁନାଗେ
ଭରସି ରସିବାର ଅପୂର୍ବ । ସେ ଦେଖାଇଲ ରେ ସନ୍ତୁ ସନ୍ତ୍ର ପାରନ୍ତା ନାହିଁଟି ।
ପାଦେଣ କୁହୁଅଳା ଅଳା କଣ୍ଠୀରଚନ୍ଦ୍ରଷ୍ଟୀ । ୧୭ । ଜନ୍ମୁଁ ସୁଧୀର ଦେଖ ରାକେ-
ଶ୍ୱରମୁଖୀ କହେ । ତୁ ଜଗତଭୂଷା ଭୂଷା ତମଲାର ନୋହେ । ଜେନ୍ଦ୍ର ପୁଣି
କର କରବୀରକୁ ବଢ଼ାନ୍ତେ । ତେଜ ବାସ୍ତେଶ୍ୱା ମହାଦେଶ ରସି ହୋଇଲେ
ଏତେ । ୧୮ । କଳ୍ପ ତ ଣାକର କରସାରେ ଖେଳିବାର । ମଧ୍ୟରେ
ଅବୀର ଦରଶିବା କି ପ୍ରକାର । -ଡୋଳାଲେ କଂକେଲି କେଳିରତା ହେ
ଛଳିଲା । ତାର ସମୁଲ୍ଲକୁଳଶାଖାକୁ ଧଇଲ । ୧୯ । ପଳ୍ଳବ
କେ ଯାଇ ଜାଇମୃଦୁଦେହା ଦେଖିଲ । ଲଢ଼ିଲ ତା କୁଚକୁ
ଡାଳୁସ୍ତ ଗାଢ଼ ଚୁମ୍ବିଲ । ସେ ଭାଷିଲ ଅଲ ଅଲିଙ୍ଗନ ବଧ ଗାଢ଼ା
ମୁକୁଳବତୀ ରଜନୀରେ ଅଛି ବୃଦ୍ଧ । ୨୦ । ମୃଦୁବାତେ ମଧୁ ମଧୁ

ଲକ୍ଷ୍ମୀର, କୁସୁମକଳିବନ—ଫୁଲ ତୋଳିବା, ସାଗ୍ରମଣ୍ଡଳବଢ଼ୁଢ଼—ସମଗ୍ର ପୃଥିବୀର ଶୀର୍ଷଣି, ସାଗ୍ର ବହିଲେ—ଶ୍ରେଷ୍ଠ କର୍ମ ପ୍ରଧାନ ହେଲେ । ୧୫ । ହୃଦସ୍ଥଅକୁଡ଼—ମନର କ୍ଷତ । ସୁମଧୁରାଧରା—ମନୋହର ଅଧରଧାରିଣୀ, ବ୍ରଜଦେବୀଙ୍କ ଭଜିଲେ—ଗୋପୀମାନଙ୍କ ପଦ । ୧୬ । ପୁନାଗକୁଳବୃନ୍ଦ—ପୋଲଙ୍ଗଗଛ ଓ ପୁରୁଷଶ୍ରେଷ୍ଠ, ପୁରୁଷ ...ପୁରୁଷରୂପ ପୋଲଙ୍ଗଗଛ ଫୁଟିଛି ଅର୍ଥାତ୍ 'ପୁଷ୍ପବତୀ' ହୋଇଛି, ଏହା ଦେଖି ତୋ ମନ କଣ ହେଉଛି କି ? ୧୭ । ଯେତେ ଲକ୍ଷ...ତାହାର ପୁଷ୍ପ ଯେତେ ଉତ୍କୃଷ୍ଟ ହେଲେହେଁ, ପୁନାଗ—ପୋଲଙ୍ଗ ଓ ପୁରୁଷ ନାଗ । ୧୮ । ରାକେଶ୍ୱରମୁଖୀ—ପୂର୍ଣ୍ଣଚନ୍ଦ୍ରବଦନା, କରବୀର—ଏକପ୍ରକାର ଫେଣ୍ଟାଫୁଲ (କନିଅର ଫୁଲହେଁ) । ୧୯ । କଳ୍ପତ—ବାରସରେ ଖେଳିବାକୁ କଳ୍ପିତ (କଳ୍ପନା)ରେ କଲ୍ (ତାଡଦେଲ), ଅବୀର—ଫଗୁ, ଯେ ବୀର ନୁହେଁ । କଂକେଳି—ଅଶୋକ, ସମୁଲ୍ଲକୁଳଶାଖା—ଫୁଲ ହୋଇଥିବା ନବ୍ୟବଲ୍ଲୀ ଡାଳ । ୨୦ । ଜାଇ ମୃଦୁଦେହା—ଜାଇଫୁଲ ପରି କୋମଳ ଦେହ ଯାହାର । ମୁକୁଳବତୀ—କ୍ଷୁଦ୍ର କୁଚଯୁକ୍ତା, ତେଣୁ ପୁଷ୍ପବତୀ ହୋଇ ନ ଥିଲେହେଁ ରଜନୀପୂର୍ଣ୍ଣା ଅଟେ, ଅଥଚ ଫୁଲ ନ ଧରି ଅଶୋକ ମୁକୁଳ ଧରି

ଅଙ୍ଗେ ପକାଇଲୁ । ଚମକ୍କ ଦେଖ ବଧୂ ବଧୂଲିଙ୍କି ଉଡାଇଲୁ । ଦେଖ ବାମା-
ବର ଏଣେ ବସେ ବୋଇଲୁ କହିଁକି । ମୋର ପ୍ରାଣବନ୍ଧୁ ବନ୍ଧୁକରେ
ପଶିଲୁ କି । ୨୧ । ସୁମନ୍ଦାରବ୍ରଜ ବୃନ୍ଦ କର ଦେଖ ନାଗରୀ । କଳପିଲୁ ମଦେ-
ମଦେବେନ୍ଦ୍ରଗଣ କରୁ । ଦେଖ ଦେଖ କରେଁ ଜବେ ସୁବର୍କକାଳୀ ।
କୃଷ୍ଣଟି ମୁଁ ମାନ ମାନବାଏ ଧର୍ମପାଳ । ୨୨ । ଧନ୍ୟ ସିନ୍ଧୁବାରବାର କରେ-
ଦରେ ଟେଲେ । ଙ୍ଖିଲି କୁମ୍ଭଜ ହଜ ମୋତେ କେତେ ବୋଲେ ।
ନାଗିଣୀ ପାଶରେ ଷରେ ଶୁଦ୍ଧି ବାଟକଳ । ବିହ୍ବଳ ଦେଖ ମଲ୍ଲୀ ମଲ୍ଲୀ ଦୋଳି
କୋଳାହଳ । ୨୩ । ଦେଖ ନାଗେଶ୍ୱର ସ୍ୱର ବଣ ଦେଖ ଦେପଦ ।
କାଳୀଦଳନର ନଗଭଳଙ୍କୁ ଅଗର । ବୋଲେ ମତେ ବନ୍ଧୁ ବନ୍ଧୁମାନ ଜର
ଭଙ୍ଗ । ମୁଁ କାଙ୍ଗଳକଟି କଣ୍ଠୀ ଶୁଣି ନାଟେଁ ଦେଖ । ୨୪ । ଜାଣେ
ଅଣୀକେତ କଟଷ୍ଟର ନାମ ଗଦା । ରବିସୁତାସ୍ୱର ସରସିଜ ତୋଳା ପଦ ।
ଦୋଳେଁ କନ୍ଦୀକୁନ୍ଦ କୁନ୍ଦନାଙ୍ଗୀ ଦେଉଁ ସ୍ନେହେ । ଦେଖୁଁ କାଳାବଣ୍ଟା-
ବନ୍ଧଶାର୍ଦ୍ଦବସ୍ତୁ ଉଦ୍ଧେ । ଜାବେ ସଙ୍ଗି ଅଜାଅଜନମ ସ୍ନେହତଳେ । ମାନସେ-
ନ ଜଳି କଳି କେତ୍ତୁର ଉ ବନେ । ଧନ୍ସୁ ଜେ ଶୁଭାଙ୍ଗୀ ଶୁଣି ସେବଗୀଙ୍କୁ
ଜାଣେ । କୃପି ଦେଖ ଅବଳା ଚଳାନ୍ଧତକେଶା ଛଳେ । ୨୫ । ଏ ଘାରିଦ୍ଧା-

ଥିଲେହେଁ ଖେଳ ଜାଣେ । ୨୧ । ମଧୁ—ବସନ୍ତକାଳ, ମଧୁ—ପୁଷ୍ପରସ, ବଧୂଲି—ବନ୍ଧୁକ ଫୁଲ, ଖାଡପଣ୍ଡିଆ ଫୁଲ; ବସେ—କୋଳିହୁଦରେ, ପ୍ରାଣବନ୍ଧୁ—(ସମ୍ବୋଧନ), ବନ୍ଧୁକରେ—ମୋ ସ୍ୱାମୀ ହାତରେ ଅଥବା ବନ୍ଧୁକ (ବଧୂଲି) ଫୁଲରେ । ୨୨ । ସୁମନ୍ଦାରବ୍ରଜ—ସୁନ୍ଦର ମନ୍ଦାର ଫୁଲମାନଙ୍କୁ, ବ୍ରଜ କର—ତୋଳ, ମଦେବେନ୍ଦ୍ର—ମତ୍ତହସ୍ତୀ, ସୁବର୍ଣ୍ଣକାଳୀ—ସତ୍ୟଭାମା, କରେ—ସୁଖରେ (ସତ୍ୟଭାମାଙ୍କ ପାଇଁ କୃଷ୍ଣ ସ୍ୱର୍ଗରୁ ମନ୍ଦାରଫୁଲ ଆଣିଥିଲେ) । ୨୩ । ସିନ୍ଧୁବାର—ବେଗୁନିଆ ଫୁଲ, ବାର—ସମୁଦ୍ର, କରେଦରେ—ହାତମୁଠା ଭିତରେ, କୁମ୍ଭଜ—ଅଗସ୍ତ୍ୟ ଋଷି (ଅଗସ୍ତ୍ୟ ଗୋଟିଏ ସମୁଦ୍ରକୁ ଶୋଷ କରିଥିଲେ, ମାତ୍ର ମୁଁ ବାର ବାର (ଦ୍ୱାଦଶସଂଖ୍ୟକ) ସିନ୍ଧୁକୁ ହାତମୁଠାରେ ଧରିଲି) । ନାଗିଣୀ—ନାଗକେଶର ମଲ୍ଲୀଫୁଲ, ବଟକଳ—ଅନ୍ୟ ଜାତିର ମଲ୍ଲୀଫୁଲ, ମଲ୍ଲୀମଲ୍ଲୀ—ମଲ୍ଲୀଫୁଲ, ମଲ୍ଲୀଫୁଲ ଅଥବା ମତ୍ତଗଜ ମତ୍ତଗଜ । ୨୪ । ନାଗେଶ୍ୱର—ନାଗେଶ୍ୱର ଫୁଲ ଓ ସାପୁଆଙ୍କ ରାଜା, ନଗଭଳ—ନଭିଳ, ଜୁଡ଼ା; କାଙ୍ଗଳକ—ସାପୁଆକେଳା । ୨୫ । ଅଣୀକେତ—ସର୍ପ, କଟଷ୍ଟର ନାମକ ଗଦା । ରବିସୁତାସ୍ୱର—ଯମୁନା ନଦୀ, ସରସିଜତୋଳାପଦ—ପଦ୍ମତୋଳା ପଦ, କନ୍ଦୀକୁନ୍ଦ—କୁନ୍ଦଫୁଲର କଢ଼ି, ବନ୍ଧଶାର୍ଦ୍ଦବସ୍ତୁ—ଷୋଳବର୍ଷ । ୨୬ । କଳ—କଳହ ବା କଳି ଅଥବା କଳଙ୍କ ।

ଫଣି ଫଣସଙ୍ଖ୍ୟ ଜଟନ ଥିବ । ଅଛୁ କି ସବାଟେ ଧାଟେନ କୃପାସୁ ବାନ୍ଧବ । ତୋଳନ୍ତେ ପାଟଳୀ ଟଳ ଭ୍ରମେ ଦେଇ କୁଲ୍ଲୁବେ । ତତେ ବର୍ଣ୍ଣସମ ସମକାନ୍ତି ଫସ୍ ଲେଖେକ । ୨୭ । ଅର୍ଥୀରେ ଉତ୍ତମତ ମହଙ୍କ ଦଶାଇଲ୍ । ସହଜ ନାମର ମରଣ୍ଡ ଯା ଦେଖାଇଲ୍ । ଦୋହଲ୍ ବର୍ଣ୍ଣୀ ଗଣି ଗଣି ଦେଇଁ ଚାମା । ନାହିଁ ଧୀସ୍ୱଗଣ ଭଣନାରେ ସେ ଉପମା । ୨୮ । ଲ୍ଲେଶେଷ୍ଟ ଏପଣ୍ଡ ପରିହାସବସ ଦୃଷ୍ଟି । ଅଛହାସାଧ୍ୟ ଚରଣୀରେ ଯାଏ ଲେଖି । ତଦନନ୍ତର ଦେଖ ରସେରସିକଶ୍ରୀରଜାଙ୍କୁ । କାଞ୍ଚନଫଳୁଅଳୁଅ ପୀନ ହିରଜାଙ୍କୁ । ୨୯ । କୁଚକିଭାତଳା ତଳାପାଙ୍ଗୀ ସୁଟମାଙ୍କୁ । ସକଳ ଭୁବନ ବନ ସୁଦନ୍ଦରମାଙ୍କୁ । ପଶି ଏ ବାସ୍ତୁର ଗ୍ଳର ପାଣ୍ଡେଗଲେ ଗଲେ । ମନୋହର ବାସ ବାସନ୍ତିକ ବେଶ କଲେ । ୩୦ । କଲେ ଯେ ଯାହାର ହାର ଆଦି ଫୁଲ ଭୂଷା । ପ୍ରଫୁଲ୍ଲ ବ୍ରତତୀତତି ଫଳ ହେଲେ ଯୋଷା । ନବୀନ ପ୍ରବାଳ ବାଳ ଅରୁଣୋଷ୍ଠୀଗଣ । କଲେ ଶ୍ରୁତିପାଶ ପାଶ ପଦ୍ମ ଭୂଷଣ । ୩୧ । ଦୃଷ୍ଟି ତାଳାବର ବଣିକ ଫସ୍ତୁଷ୍ଟି । ଅହା ଲସାଳସା ଲ୍ୟସାଳୀ ଶୋଭାସ୍ପୃଷ୍ଟି । ଯଥାଛି ମଧୁପୀ ଧୂଳି ପିଅଇ ମରନ୍ଦ । ଫେରେ ଲଭି ତାପ ତା ପଶ୍ଚାତେ ହୋଇ

କଳାହୃଦବେଣୀ—ସଜବେଣୀ । ୨୭ । ପାଟଳୀ—ପାଟଳୀଫୁଲ, ଟଳ—ଢଳ ଢଳ, ଦେଇ ପାଟଳ । ତୋତେ ଲେଖିବେ ବର୍ଣ୍ଣସମ (କାଜପର, ପାଟଳୀ ଫୁଲ ସଙ୍ଗେ କାହାର ତୁଳନା ହୁଏ ଅଥଚ ଦାହାବର୍ଣ୍ଣ ଖଳ କୃଷ୍ଣ ଫସ୍ । ୨୮ । ଅର୍ଥୀରେ ଉତ୍ତମ ବର୍ଣ୍ଣ—ଯାଚକମାନଙ୍କ ପ୍ରତି ଉତ୍ତମ ଥିଲେ । ୨୯ । ରସେରସିକଶ୍ରୀରଜାଙ୍କୁ—ଯେଉଁମାନେ ରସର ରସିକ (ମନୋଗତ ଭାବ) ବୁଝି ପାରନ୍ତି, ସେମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଶ୍ରେଷ୍ଠା । କାଞ୍ଚନଫଳୁଅଳୁଅ—ସୁନା ଫଳୁଅ ପରି ଉଠିଥିବା, ପୀନ—ସ୍ଥୂଳ । ୩୦ । କୁଚକିଭାତଳା—କୁଚଦ୍ୱାରା ପଙ୍କଜକୁ ଜୟକରନ୍ତି । ସକଳ...ସମସ୍ତ ବ୍ରହ୍ମାଣ୍ଡର ଅରଣ୍ୟର ବସନ୍ତଲକ୍ଷ୍ମୀଙ୍କୁ । ମନୋହର-ବାସ ବାସନ୍ତିକ—ମନୋହର ସୌରଭଯୁକ୍ତ ବାସନ୍ତିକ ପୁଷ୍ପରେ ବେଶ କଲେ । ୩୧ । ପ୍ରଫୁଲ୍ଲ-ବ୍ରତତୀତତି—ପ୍ରସ୍ଫୁଟିତ ଲତାସମୂହ । ପ୍ରବାଳ—ନୂଆପତ୍ର, ବାଳଅରୁଣୋଷ୍ଠ—ବାଳଅରୁଣ (ସକାଳଅରୁଣ) ପରି (ରକ୍ତବର୍ଣ୍ଣ) ଓଷ୍ଠ ଯାହାଙ୍କର । ଶ୍ରୁତିପାଶ—ସୁନ୍ଦର ବର୍ଣ୍ଣଯୁକ୍ତ ପାଶପରି (କର୍ଣ୍ଣକୁ ପାଶ ସଙ୍ଗେ ତୁଳନା କରାଯାଏ) । ୩୨ । ତାଳାବର—ଏଠାରେ ଚନ୍ଦ୍ରକଳା, ଲସାଳସା—ଦବାଳସା, ସମସ୍ତ କଳା; ମଧୁପୀ—ଭ୍ରମରୀ, ଧୂଳି—ଧାଇଁ ଧାଇଁ, ମରନ୍ଦ—ମକରନ୍ଦ, ତାପ—ଦୁଃଖ ।

ଅଛି । ୩୨ । ମାଣିକ୍ୟଖଣିକି ନିରୁପମ ଶିଳ୍ପ କରି । କାହିଁ କି ସେ ଜାତ ଯାଉ ରବିମୁଖଧାସ୍ୱ । ହିଙ୍ଗୁଳଦ୍ୱୀପର ପର ଦେବତାମଣ୍ଡଳୀ । ଅଥିବ ସେ ବନାନ୍ତ ନିକ ଅରବିନ୍ଦେ ଦେଖି । ୩୩ । ଅନୁରାଗ ରସର ସମ୍ଭୋଗ-ନ ଥିବାରୁ । ଅଛନ୍ତି କି ବନ୍ଧୁ ବନ୍ଧୁକବୃନ୍ଦରେ ବସିଣ୍ଟାରୁ । ଶାରଦା ହେଉଛୁ ରକ୍ତରାଜ ହୋଲ୍ସ୍ଗୀତ । ଡେଜ୍ଜାଲେ କୂଜିତ ଜାତ ହେଲେ ପରଭୃତ । ୩୪ । ଚେଜା ହାତ ମାର ମାର ବୋଲି ଏହା ଉଦେ । ବୋଲି ଦେ ତାହାଙ୍କ ହାର ଅଙ୍କୁଶ ଧଇଲେ । ଜାଣିଲ ଚପଳା ପଳାଇବା ବେଳେ ବନ୍ଧୁ । ଅନେଣ ଦେକ ଅବଳା ଧଳାଇାବେ ଧରି ବନ୍ଧୁ । ୩୫ । ଦାସିଣ ମନ୍ଥରକୁ ଉ ଦେଳ ଜଡ଼େ ଦେଖି । ପିଙ୍ଗେ ଲଲକ ରକଟୀକମ୍ବୁମୁଖୀ । ଭୂତଡ଼େ ହୁଡ଼ୁଳଙ୍କୁ ଲିଲ୍ଲାରେ ସେ ସୁନ୍ଦରୀ । ମାଇଲ ମୁଖକୁ ଶାକୁ ଲୁଡ଼ାଇଲ୍ ପରି । ୩୬ । ହୋଇ ସକାନ୍ତ ନୟନରେ ଦେଇ ପାଣି । ପିଙ୍ଗିଲ ଭଲକୁ ଲକୁଚକୁଚୁ ଭନ୍ଲୁଣୀ । ସଖୀ ନାବାପାଣ ପାଣ ଗଲ୍ ଭାର ଧାଣି । ଅନଙ୍ଗକ୍ରମେଦେ କେତେ ଉକ୍ତ ଗଲ ମିଶି । ୩୭ । ବଚଳ ବଚଳ ରଳବଶୀନ୍ଦାକୁ ବୋଲି । ଶେଳନ ସାହସୀ ବୁଦ୍ଧି କଦେବ ଦାଏ ପେଲି । ଫସୁସେଲ ସନ୍ଧି ସନ୍ଧିମଧ୍ୟମା ଛଇଲା । ଅଭେଦ ପଣାର କାର ଦେଲେ ମନ ଦେଇ । ୩୮ । ସ୍ୱସ୍ୱଧ-ଅନର ଉ ରମଣୀମଣି ଭୁଲେ । ସୁନାଭଲଶିରେ ଶିରେ ଦାସୀ ବନ୍ଧୁ-

---

ତା ପଦ୍ମଗରେ—ତା ବେଣୁରେ । ୩୩ । ନିରୁପମ—ଉପମାରହିତ । ମାଣିକ୍ୟଖଣି —ରକ୍ତବର୍ଣ୍ଣର ଖଣି, ସେ ଯାହାକୁ ଜାତ କଲା କି ? ରବିମୁଖଧାସ୍ୱ—ରଥଧାଡ଼ି । ହିଙ୍ଗୁଳଦ୍ୱୀପ—ହଂସପାଦ ନାମକ ଗାଢ଼ ରକ୍ତବର୍ଣ୍ଣବିଶିଷ୍ଟ ଦ୍ୱୀପ । ପରଦେବତାମଣ୍ଡଳୀ—ଉତ୍କୃଷ୍ଟ ଦେବତାମାନେ, ବନ—ଉପବନ । ୩୪ । ଅନୁରାଗରସ—ସ୍ନେହରସ (ସ୍ନେହ ରକ୍ତବର୍ଣ୍ଣ ବୋଲି କବିମାନେ ବର୍ଣ୍ଣନା କରନ୍ତି) । ଅଛନ୍ତି-କି···ବସିଣ୍ଟାରୁ ସଖୀମାନେ ଇତରେ ଓ ବାହାରେ ରକ୍ତବର୍ଣ୍ଣ ହୋଇଅଛନ୍ତି କି ? କୂଜିତ—ପକ୍ଷୀଙ୍କର ମଧୁର ଶବ୍ଦ । ପରଭୃତ—କୋକିଳ । ୩୫ । ଅଙ୍କୁଶ—ହାତୀ ଚଳାଇ ବନ୍ୟଜନ୍ତୁଙ୍କ ନିବାରଣ ପାଇଁ ବ୍ୟବହୃତ ଅସ୍ତ୍ରବିଶେଷ ଅଙ୍କୁଶ କହନ୍ତି । (ଏଠାରେ ଚନ୍ଦ୍ରକଳା ରୂପ ହସ୍ତିଣୀ ଘସ୍ମ ମାରୁଥିବାରୁ ତାକୁ ନିବାରଣ କରିବାପାଇଁ ହାତୀରୂପ ଅଙ୍କୁଶକୁ ଧରିଲେ) । ଚପଳା—ବିଜୁଳି । ୩୬ । ମନ୍ଥରକୁ—ଧୀରେ ଧୀରେ ହେଉଥିବାରୁ । ଲଲକ—ପୟୁ, ରକଟୀକମ୍ବୁମୁଖୀ—ଚନ୍ଦ୍ରମୁଖୀ । ଶାକୁ—ଆକାଶକୁ । ୩୭ । ଲକୁଚ—ଡେଲୁଅ ଫଳ, ନାବାପାଣପାଣ—ପିଚକାରୀଗାର ଅଗ୍ରଭାଗ ଶୋଷଣୀ ଯାଣ । ଅନଙ୍ଗକ୍ରମେଦ—ସୂକ୍ଷ୍ମଅଙ୍ଗ । ୩୮ । ରଳବଶୀ—ସ୍ତ୍ରୀବଶ । ସନ୍ଧିମଧ୍ୟମା—

ଥିଲେ । ମଣିମୟୁ ଭୂମ ଭ୍ରମନାସ୍ତୁ ବାନ୍ଧୁ ଦେଖି । ତେବେ ଦେଖି ନଳ
ନଳିନାକ୍ଷୀର ଦେଢ ସଖୀ । ୩୯ । ଖେଳିଲେ ଖଞ୍ଜନାକ୍ଷୀ ନାଗ୍ରି-
ରିକା । ମଣ୍ଡନମଣ୍ଡିତଙ୍କ ତ ହେଲେ ଘନ ବାଜା । ବହୁଳ ଅତରତରଙ୍ଗିଣୀ
ସ୍ରୋତ ପରି । ଖେଳିଲେ ଭୂମର ମରକତଗୋଳ ସରି । ୪୦ । ଉପବନ
ତଳ ତ ଲସଇ ଚନ୍ଦ୍ରୋପଳ । କୁସୁମବନରେ କରେ ଅତରକଲ୍ଲୋଳ ।
ତାର ଏକପାଖ ପା ଖସିଲେ ଦେଢ ହସିଲେ । ଦୁଇପଦ ତାର ତାରତମ୍ୟରେ
ଖସିଲେ । ୪୧ । ପଦ୍ମରାଗମୟ ବାଳମୃଗାକ୍ଷୀ ଦେଢ ଧରି । ଅଳଙ୍କି ଖେପି
ଲେପିଲେ ହସଇ କଟାକ୍ଷେ । ଦେଢ ତାହା ଉପରେ ପରେ ଭର ଦେଲେ
ପଡ଼େ । ଧରୁ କରତାଳ ତାଳସ୍ତନା ହସି ପଡ଼େ । ୪୨ । କାଳ ସ୍ଫଟିକମ୍ବୁ
କମ୍ବୁଅଧସ୍ତେ ଦେଢ ଚଳିଷି । କରେ ଭ୍ରମେ ଅନା ଅନାସ୍ତୃତ ହେଲେ ସଖୀ ।
ତୋଳି ଧରିବା କି ବାଜି ବହୁଦିବ ସିନା । ନୋହେ ଅମ୍ଭ ସମ ସମରଥା
ଏ ନୂତନା । ୪୩ । କାଲୁପେ ତୋ ସଢ ସହିତେ ଏ କି ଗୀତ । ଶୁଣି ଏ
ସ୍ୱରରେ ରତନ୍ତୁଲ୍ୟ ଏ ହସନ୍ତି । ଉଣାପାଖୁଁ ବାଳି ବାଳାଗୋରୀ ଗୋଲେ ।
ଅତ ମୃଦୁତନ୍ତୁ ତ ନୂତନା ଶାନ୍ତ ହେଲେ । ୪୪ । କୃଶ ମଧ୍ୟମ ତ ମତ୍ତଗଜ
ଗମନାର । ଗୃମୀକରସଙ୍କ ଘଟଣାସୁ ପଟସ୍ତେ ଧରେ । ଅଙ୍ଗକୁ ଶିରୀଷର ସମତା
ନାହିଁ ଯାର । ସେ ହେଲେ ଅଶ୍ରମୀ ଶ୍ରମକତ ତମଲାର । ୪୫ । ଭଲ ସୁଗନ୍ଧପତ
ପବନରେ ଲାଗି ବାସ । ହୋଇଲେ କବନ ବନଲକ୍ଷ୍ମୀବାସ ଶ୍ୱାସ । ନୟନ
ଅଞ୍ଜନ ଜନମୋହନାର କଲେ । ସ୍ୱେଦରେ ଗାଧୋଇ ଧୋଇ ହୋଇ କା
ଛବିଳା । ୪୬ । କଣ୍ଟଜବୁ ପାସୁଦସ୍ତିକବକ୍ର ବୁଲାଇ । କେମାଦେଉ ଦେଇ

ଶୀଣକଟି । ୩୯ । ନଳ—ପିତଳାସ୍ତ । ୪୦ । ଅଞ୍ଜଖଞ୍ଜନାକ୍ଷୀ—ଶର୍ଦ୍ଦୋପ୍ରଖଞ୍ଜନପକ୍ଷୀ
ପରି ଚଞ୍ଚଳ ଆଖି ଯାହାର, ମଣ୍ଡନମଣ୍ଡିତ—ଅଳଙ୍କାରଭୂଷିତ, ଘନବାଜା—ଉଚ୍ଚ
ସ୍ୱରରେ ବାଜୁଥିବା ବାଦ୍ୟ, ଅତରତରଙ୍ଗିଣୀ—ଅତରର ନଦୀ, ମରକତଗୋଳ
ସରି—ମରକତମଣିର ଗୋଲ ପରି । ୪୧ । ଉପବନ···ଚନ୍ଦ୍ରକାନ୍ତମଣିରେ ଘଅରି
ହୋଇଥିବା ବଗିଚାର ତଳଦେଶ ଲସଇ (ଝଲକୁ ଦେଉଥିଲେ) । ୪୨ । ପଦ୍ମରାଗମୟାଳ
—ପଦ୍ମରାଗମୟ, ଖେପି—ଫୋପାଡ଼ି, ପରେ—ଅନ୍ୟ ଉପରେ । ୪୩ । କାଳ
ସ୍ଫଟିକମ୍ବୁ—ଚନ୍ଦ୍ରକଳାର ସୂତ୍ରକେଶ, ସଖି (ଚନ୍ଦ୍ରକଳା) ଅନାସ୍ତୃତ (କ୍ଳାନ୍ତ)
ହେଲେ । ୪୫ । ମଧ୍ୟମ—କଟିଦେଶ, ଗୃମୀକରସଙ୍କଘଟଣାସୁ—ସୁନା ମାଠିଆ
ପରି ସୁନ୍ଦର, ଶିରୀଷର ସମତା—କୋମଳ ଶିରୀଷ ଫୁଲର ସାମ୍ୟ, ଶ୍ରମ-
ରତ—ଶ୍ରମକ୍ଳାନ୍ତ, ଅଶ୍ରମୀ ହେଲେ—ଅଶ୍ରମ ମଣ୍ଡପରେ ବସିଲେ ।
୪୬ । ହୋଇଲେ·····ପଦ୍ମରାଗବନଶିକ୍ଷା ନିଶ୍ୱାସ ଶୀଘ୍ର ଶୀଘ୍ର ବହିଲା ।
କ ଛବିଳା—କ ସୁନ୍ଦର । ୪୭ । କଣ୍ଟଜବୁ—ପଦ୍ମ ଅପେକ୍ଷା ସୁନ୍ଦର ।

ଥିଲି ଅଂସରେ ଦେଲାରୁ । ମଧ୍ୟେ ଦେଇ ବାମ ବାମକର ହେଲା ଭଙ୍ଗୀ । ତେଡ଼ କରିବା ଦେଖି ସେ ସମସ୍ତେ ତାର ଶୋଭା । ୪୭ । ମହାର୍ଘ ସୁନ୍ଦର ଦରକଣ୍ଢୀ ବେଢ ଚନ୍ଦନେ । ଚୋଳିରୁ ସୁନ୍ଦର ଦରପଣମୁଣ୍ଡୀ ଧୀରେ । ଅତପ ସଙ୍କୋଳ କଳକଣ୍ଠବାଣୀ ବେଢେ । ନ ବାଧିଲା ପର ପରଶାଳିବାକୁ ଚେଷ୍ଟେ । ୪୮ । ଧରିଲା ବେଢ ବାଧୁ ବାଧୁନିକନ୍ଧାସଙ୍କ୍ୟାଣ୍ଡ । କୁଶାଳ ପେଶଳ ସଲକ୍ଷଣ ପ୍ରୁରୁଛତ । ମୃଦୁଳ ପବନେ ବନେ ଏପରି ବିହରୁ । ଭଲ ସୁଉରଙ୍ଗ ରଙ୍ଗରସେ ମନେ ଖେଳୁ । ୪୯ । ପଞ୍ଚାଶତ ଏକ ଏ କବାଣ ପଦେ ଛନ୍ଦ । ବନବିହାର ସରସ ଜାଣିବେ ବୋଲବନ୍ଦ । ହେଲେ ରସବଣ ବସନ୍ତରେ ପାଠ ହେବ । ଇତ୍ତରେ ସଲିଳ ନୀଳାରସ ବରଷିବ । ୫୦ । ସ୍ରପନ୍ନ ଜନର ନଚରାଧ ମହାକୂଟଶ । ଚେଞ୍ଚି ପ୍ରଭୁ ହରେ ହରେ । କହାରତ୍ନେନ୍ଦ୍ର ମୁଣ୍ଡ । ତାଙ୍କ ସନ୍ନିଧିରେ ଧୀରେ ଭଜନ୍ତିବପତ୍ର । ସଗୌରବାଦର ଦରଶନ କଲେ ନାଥ । ୫୧ ।

ଏକାଦଶ ଛାନ୍ଦ

ରାଗ—ସିନ୍ଧୁଡ଼ା

(ଜଳକେଳି)

ଶୁଣ ହେ ସୁଜନ ମଧୁ କାଳ ବନ-ବିହାର କୁସୁମ ଶୋଭା । କୁତୁକ ଶେଷରେ ଶ୍ରୀଅଙ୍ଗ ଦେଶରେ ଅଳସ ଲଭିଲା ବାଳା ସେ । ମହାସୁକୁ-କୁମାରୀ । ନବ ଶିରୀଷରୁ ସୁକୁମାରୀ ସେ । ଶତେ ଚନ୍ଦ୍ରଙ୍କ ପୂର୍ଣ୍ଣିତ ବାର ସେ । ୧ । ମନ ଜାଣି ପ୍ରାଣ ସହଚରୀଗଣ କୁସୁମ ତଳ୍ପ ରଚନ୍ତି ।

ଦକ୍ଷୁଦାଟକର—ଦକ୍ଷିଣ ଦକ୍ଷିଣ ହସ୍ତ, ଅଂସ—କାନ୍ଧ, ମଧ୍ୟ ଦେଇ··ଅଣ୍ଟାରେ ବାମ (ସୁନ୍ଦର) ବାମକର ଦେଇ । ୪୮ । ଦରକଣ୍ଢି—କସ୍ତୁରୀ, ଅତପ—ଛତା, କଳକଣ୍ଠବାଣୀ—କୋକିଳସ୍ୱରୀ । ୪୯ । ବାଧୁବାଧୁନିକନ୍ଧାସଙ୍କ୍ୟାଣ୍ଡ—ଯାହାର ହାସ୍ୟର ଶୋଭା ଚନ୍ଦ୍ରକୁ ଜିଣାଇ ଦଏ, ପେଶଳ—ସୁନ୍ଦର, ସଲକ୍ଷଣ—ଶୁଭଚିହ୍ନ-ଯୁକ୍ତ, ସୁଉରଙ୍ଗରଙ୍ଗରସେ—ସୁନ୍ଦର ଲହରୀ ଥିବା ପୁଷ୍କରିଣୀ କ୍ରୀଡ଼ାରେ । ୫୦ । କବାଣପଦେ—ବଡ଼ ବଡ଼ କଣ୍ଟକ ଦ୍ୱାରା ପ୍ରଯୁକ୍ତ ପଦରେ । ୫୧ । ହରେ—ହେ ହରି । ସଗୌରବାଦର—ଗୌରବ ଓ ଆଦର ସହିତ ।

ଧୀରେ ଧୀରେ ଗେଲେ ବାଟେ କସ୍ୱଳେଲ୍ ସତରଙ୍ଗ ସରସୀରୁ ଯେ । ଧନ୍ୟ-ଚମ୍ପକଗନ୍ଧୀ । ତନୁ ଭୁବନ ବନ୍ଧୁ ଶୋଭେ ସେ । ପରଷାରେ ଯାଇ ହେଲ ଲଭ୍ୟ ସେ । ୨ । ସଲ୍ଲୋଲ ଲହରୀ ଲଗ୍ନ ମଧୁପୁର ସଙ୍ଗ ଶୀତଳ ମରୁତ । ମୃଦୁ ମୃଦୁଳର ମୃଦୁଶରୁ ଭାବ ଉନ୍ମ କଲ୍ଲ ଅପ୍ୟାୟିତ ସେ । ସେସନ୍ତ ସମସ୍ତ ଠାକୁ । ରଖି ମର୍ଦ୍ଦନ ମଣିତଲ୍ପ । ବାଟେ କଟ୍ଟର ନେଲେ ଉର୍ଦ୍ଧିବା ଯେ । ୩ । ସୁରତ ରସନା ଢାଙ୍କି ସୁଦାଶନାମଣ୍ଡଳୀ ବାଳାଙ୍କୁ ସେଥି । ତା ଶୋଭ୍ୟସଦନ ଅଙ୍ଗେ ମଦଦାନ ଭଲେ କେତକୀ ଫୁଲଶ୍ରୀ ଯେ । ଦାବ୍ୟ ଝୁନା ଗ୍ରୁଦରେ । ଅତି ଯତ୍ନେ ଦୋଷ୍ଟିଲେ ଅଧରେ । ଅନୁସ୍ୱାରଙ୍କୁ ଅନ୍ୱାଦରେ ଯେ । ୪ । ପଟୀର ସୁବାସ ଘଟୀରୁ ସେ କୁଶବଟୀ ଅଙ୍ଗୁଳିରେ ବୋଳି । ଗ୍ରନ୍ଥିଲ ନିତମ୍ବା ପଙ୍କ ତୁଲେ ବାମା କୁଙ୍କୁମକୁ ଥିଲେ ଦଳି ଯେ । ବୋଳିଦେଇ ବହୁଳେ । ଜଡ଼ାଇଲେ ହେମବଣଦଳେ ସେ । ଚନ୍ଦ୍ରକାନ୍ତ-କୁନ୍ଦନକୁ ଛଳେ ସେ । ୫ । ବାଗୁରିଲ ଢଙ୍କା କେଶ ଅଙ୍ଗଲୁଛ ସମାନ ନୋହୁଡ଼ା ଯେଣେ । ରଙ୍ଗଣା କାଶ୍ମୀର ଶ୍ରୀଅଙ୍ଗରେ ଭାବ ନ ରଖି ଭିସ୍ତୁପଙ୍କଣା ସେ । ଉରେ ବୋଳିଲେ ଲୁ ଲୁ । ଅଙ୍ଗଭୂଲ୍ଲ ନୋହୁଡ଼ାକୁ ଢଳ୍ଳି ଯେ । ସେସନ୍ତକ୍ଷଣେ ପକାଇଲେ ଦୋଷ୍ଟି ସେ । ୬ । କି ଅବା ଅବଳାମଣିଦ୍ୟୁତି ତୁଳା ଲଭିବା ତାଣ୍ଟିରେ ରସି । ତା ଶଶୁର ସୁରତରଙ୍ଗିଣୀପୁର ମଧ୍ୟରେ ମୃଦୁ ଢେଉଁ ଖାସି ସେ । ହେଲେ ଯନ୍ତ୍ର ତା ସଙ୍ଗୀ । ପାଦ ପଙ୍କଯାକ ଦେଲେ ଫିଙ୍ଗି ଯେ ।

ଏକାଦଶ ଛନ୍ଦ

୨ । ସତରଙ୍ଗ—ତରଙ୍ଗଯୁକ୍ତ । ଜନଭୁବନବନ୍ଧୁ—(ଲକ୍ଷ୍ମୀ)ଙ୍କ ପଦ ସୁନ୍ଦରୀ । ୩ । ସଲ୍ଲୋଲଲହରୀ—ଖେଳୁଥିବା ତରଙ୍ଗ ଉପରେ ଥିବା ପଦ୍ମମାନଙ୍କର ମଧୁ (ମକରନ୍ଦ) ପୁର (ପ୍ରବାହ) ସଙ୍ଗ ହେତୁରୁ ଶୀତଳ; ଅପ୍ୟାୟିତ—ସନ୍ତୋଷିତ; ମର୍ଦ୍ଦନମଣିତଲ୍ପ—ରତ୍ନନିର୍ମିତ ସେହି ଚୌକିରେ ବସି ତେଲ ମର୍ଦ୍ଦନ କରାଯାଏ । ୪ । ସୁରତ ରସନା—ଅତି ସୁନ୍ଦର କାଞ୍ଚିଦାମକୁ ଢାଙ୍କ ଦେଇ, କେତକୀଫୁଲଶ୍ରୀ—କେତକୀଫୁଲର ଅତର, ଝୁନା—ଧାତକ । ୫ । ପଟୀର—ଚନ୍ଦନ, ପଟୀର...ବାସଚନ୍ଦନର ଅର୍ଦ୍ଧ ଥିବା ପାଣକୁ । ଗ୍ରନ୍ଥିଲନିତମ୍ବାପଙ୍କ ତୁଲେ—ଗଣ୍ଠିତୁଲଣ ବାଟୀ ସାଙ୍ଗରେ, ହେମବଣଦଳେ—ସୁନା କାଉଁଶ ପତ୍ରରେ, କୁନ୍ଦନ—ସୁନା । ୬ । ରଙ୍ଗଣାକାଶ୍ମୀର—ହଳଦୀ ଓ କୁଙ୍କୁମ । ୭ । ଦ୍ୟୁତିତୁଳ—କାନ୍ତିର ତୁଳନା; ତା ଶଶୁର ସୁରତରଙ୍ଗିଣୀପୁରମଧ୍ୟରେ—ଚନ୍ଦ୍ରକଳାର ଶରୀର-

ଧନ୍ୟ କାମଦାମିନୀ ଶୁକ୍ଳାଙ୍ଗୀ ସେ । ୭ । କୁନ୍ଦନଚୋପୀ ଜାଲ ମୁଖ ଚର୍ଚ୍ଚିତ୍ର ଘଡ଼ରେ ଲଗି ଦିଶଇ । କମ୍ବୁକଣ୍ଠୀର କଣ୍ଠୀବିବର ମଧ୍ୟେ କବରୀକୁ ଲମ୍ବସାଇ ଟେ । ବେଣୀ ସମ୍ଭା ତାହାର । କର କାଣନ୍ତି ଶୋଭା ବାହାର ସେ । ଭୁଜ ଭୁଜଙ୍ଗକୁ ଯଥା ଧାଇଁ ଯେ । ୮ । ପୁଣି ଲଗି ଶାଢ଼ୀ ଅଞ୍ଚଳ ନିବାନ୍ତି ଉଚ୍ଚ ସ୍ତନ୍ଦୁଦେଲେ ଦେଖ । ବାନା କି ସେ ଡାକ ମୃଗେନ୍ଦ୍ରକଟୀକୁ ଦେଖଣ ମଧ୍ୟ ଛିଣିବାର ଯେ । କାଞ୍ଚୀ ତାହା ଚଳଇ । କଡ଼େ କିଙ୍କିଣୀ ଧ୍ୱନି ଛଳରେ ସେ । ଧନ ସାବଧାନଟି ଜଳରେ । ୯ । ସ୍ତବକାବନତା ତପନୀୟଲତା ସହିବାଣି ଦେଖ ଚରି । ତମାଳ ତଳ କୁଳୁବନ ଗୁଦଣା ଉପରେ ଭ୍ରମ ରୁଚୋଲା ଚେ । ତାହା ଛାମୁରେ ରହି । କେଉଁ ଯହିଣତ ଚନ୍ଦ୍ରମୁଖୀ ସେ । ସକଳୋଭା ଦେଖାଇଲା କହୁ ସେ । ୧୦ । ଗୃହାଁରେ ଶିକ ଦରଶନ ଚଉଡ଼-ତମସ୍ତସୁମନସ୍ତନା । ତୋ ଅଙ୍ଗ ଆଲିଙ୍ଗନ ଦେଲେ ତତ୍ପର ବେଶେ ହୋଇଛନ୍ତି ଅଙ୍ଗନା ସେ । ଚଳାଚଳ ଶଫରୀ । ମୀନାଚଳେ ବାଳାନେତ୍ର ପରି ସେ । ଅରବିନ୍ଦ ତ ବଦନ ସିନା ସେ । ୧୧ । ଜଳଜସନ୍ତତିକାନ୍ତ ଶ୍ରୀବା-କାନ୍ତ ଗ୍ରୀବଳଙ୍କ ପରି ଦିଶେ । ଅଲିଙ୍ଗିତ ଅଙ୍ଗ ପୁଅଳ ରଥାଙ୍ଗମିଥୁନ ସ୍ତନ ସଦୃଶେ ଗୋ । ସରେ ଦେଖେ ସୁଗନ୍ଧ । ଜଳବାଳୀ ଲୋମବଳୀ ସମ ଗୋ । ଜଳଭ୍ରମି ନାଭିହ୍ରଦୋପମ ଗୋ । ୧୨ । ହେମସୋପାନଆବଳି-ତ୍ରିବଳୀକୁ ବାଳିକା ଛଳନା କର । ଏହା ଲମ୍ବଶାଳ ଭ୍ରୂଲତାଶାଳ ଛୁଲି-

---

ରୂପ ସ୍ୱର୍ଣ୍ଣପ୍ରତିମାରେ. କାମଦାମିନୀ—ଅଭିଳାଷ ପୂରଣକାରିଣୀ । ଶୁକ୍ଳାଙ୍ଗୀ—ସୁନ୍ଦରୀ (ଚନ୍ଦ୍ରକଳା) । ୮ । କୁନ୍ଦନଚୋପୀ—ସୁନା ଚର୍ଚ୍ଚିତ୍ରଣ୍ତ୍ରରେ ଲଗିଥିବା, କବରୀ—ବେଣୀ ବା ଜୁଡ଼ା, ଲମ୍ବସାଇଦେଲେ—ଝୁଲା କରିଦେଲେ ବା ଚିହ୍ନାଇ ଦେଲେ । ୯। ବାନା କି ସେ—ସେ କେଉଁ ଜୋଗାଡ଼ କଟିଦେଶ ତାକୁ (ତମରୁ) ଓ ମୃଗେନ୍ଦ୍ରକଟୀ (ସିଂହକଟି)କୁ ଯେ ଜିଣିଅଛି ତାହାର କମ୍ଭପତାକା କି ? କାଞ୍ଚୀ—କଟିମେଖଳା । ୧୦ । ସ୍ତବକାବନତା—ଫୁଲଗେଣ୍ଡା ହେତୁରୁ ନଇଁ ପଡ଼ିଥିବା, ତପନୀୟଲତା—ସ୍ୱର୍ଣ୍ଣଲତା, କୁଳୁବନ—ପଦ୍ମବନଶ୍ରେଣୀ ।୧୧। ଚନ୍ଦ୍ରଦର୍ଶନ—ଶଶାଙ୍କଶୋଭା, ଷୋଡ଼ଶୀ ସ୍ତ୍ରୀ ବେଶ ଧାରଣ କରିଅଛି । ଚଳାଚଳ ଶଫରୀ—ଚଞ୍ଚଳ ଲୋକଶ୍ରେଣୀ ମାଛ, ଅରବିନ୍ଦ—ପଦ୍ମ । ୧୨ । ଜଳଜସନ୍ତତିକାନ୍ତ—ପଦ୍ମସମୂହର ଶୋଭା; ଅଲିଙ୍ଗିତ……ପରସ୍ପର ଲଗାଲଗି ହୋଇ ରହିଥିବା ସ୍ଥଳ ଚକୋବାକ ଚକୋବାକୀ; ଜଳବାଳୀ—ଶୈବାଳ, ସିଉଳ; ଜଳଭ୍ରମି—ପାଣିଭଉଁରୀ, ନାଭିହ୍ରଦୋପମ—ଶରୀର ନାଭିସଦୃଶ ।୧୩। ହେମସୋପାନଆବଳି—ସୁନାର ପାହାଚସବୁ । ଭ୍ରୂଲତାଶାଳ—ଭ୍ରୂଲତା (ଲମ୍ବଶାଖର ତୁଳନା), ରସ ଜଳ ଓ ଶୃଙ୍ଗାରରସ, କୋକନଦ—ରକ୍ତପଦ୍ମ, କୁର୍ମ୍ମଉପମା—ବଡ଼ କଇଁଛ ପରି

ଦେଖିଲେ ବାରବାର ଗୋ । ରଚେ ବନ୍ଧୁଳି ପୁଷ୍ପ । ତୋଷନଦୀ ପାଣି ପାଦେ ପଦ୍ମ ରେ । କୁର୍ମଜଘନା ଏ ଭାବନାସ୍ତ୍ରୀ ରେ । ୧୩ । ଚକ୍ର ବୋଲେ ରେ ଖଳୁ ବାଳଜସ୍ମୃତୀଙ୍କୁ ମୁକୁରଖଣ୍ଡିଶକଳ । ଶଶି ପଞ୍ଚ ତେଜନ୍ତୁ ସରଦାମ୍ଭେ ରହି ମଣ୍ଡିଛି ମଣ୍ଡମଣ୍ଡଳ ଦେ । ଧନ୍ୟ ଅମଙ୍ଗଳ । ଗୃହିବାକୁ ମୁଖ ପ୍ରଭାଜାଳ ଦେ । ପଦ୍ମବ୍ୟାଜେ ହୋଇ ଧାରଣ ତୁଳ ଦେ । ୧୪ । ରମଣୀର ମଣିରମଣୀୟ ମୁଖ ସୁନ୍ଦର ଚୁମ୍ବିବ ପଦ୍ମ । ସାରସ ସାରସ ସାରଷଟ୍‌ପଦମାନେ ନେଇ-ଜାଗ୍ରି ଭର ଦେବ । ବାଜ ବାଜି ବାଜିଲ । ଅଜେଧାଳାର ହୋଇବାର ବ୍ୟାଜ ଗୋ । ନାହିଁ ନାହିଁ ବୋଲି କରେ ଲଜ୍ଜ ଗୋ । ୧୫ । ହୀରା ଇନ୍ଦ୍ରନୀଳ ଗୋମେଦ ପ୍ରବାଳ କର୍ପୋତକ ଯାବ୍ବତ । ବରୁଣ ସମାନସମ ଦ୍ୱୀପଦଣ୍ଡି ମଣ୍ଡିଅଛନ୍ତି କେମନ୍ତ ଗୋ । ଦେଖ ଶିଖରଦନ୍ତି । ଏ କି କୃତ୍ରିମ ପରି ଦଶନ୍ତି ଗୋ । ଜୀବ ଥିଲା ପରି ହେବ ଭ୍ରାନ୍ତି ଗୋ । ୧୬ । ସକୂଳଶକୂଳଶଙ୍କୁଳ ଏ ସବୁ ନ କର ନଜର ତୁଚ୍ଛ । ଉସବେ ଉସବେ ରମଦେବ ଏହାର ବାରଣ-ବାରଣଗତି ଗୋ । ପୁଷ୍ପାବତଂସ ଶ୍ରମ । ଜଳକେଳିରୁ ଲଭୁ ବିଶ୍ରାମ ଗୋ । ସୁଶୀଳା ଶୀତଳ ସବେ ଧାମ ଗୋ । ୧୭ । ଇଶାଣ ଶେଖର ସମସ୍ତେ ଦେ

ଜଘନ ଯାହାର । ୧୪ । ବୈଜୟନ୍ତୀ—ଇନ୍ଦ୍ରପୁଷ୍ପ, ମୁକୁରଖଣ୍ଡିଶକଳ—ଦର୍ପଣ ଖଣ୍ଡଖଣ୍ଡ, ସରଦାମ୍ଭେ—ଶୋଭାସ୍ଥ ବ୍ୟାଜରେ; ଧନ୍ୟ—ସ୍ୱର୍ଗରେ । ୧୫ । ମଣି ରମଣୀୟମୁଖ—ମଣି ପରି ସୁନ୍ଦର ମୁଖ, ସାରସ—ସରରେ ଜାତ, ସାରସ—ପଦ୍ମ, ସାର—ମକରନ୍ଦାଦି ନିର୍ଯ୍ୟାସ; ଷଟ୍‌ପଦ—ଭ୍ରମର, ବାଜବାଜି···ପଦନ ବାଜ ପଦ୍ମ କମ୍ପ ନାହିଁ ପେ; ଭ୍ରମର (ପୁରୁଷ) ପୁଷ୍ପରାଣୀ (ରମଣୀ) ର ପଦ୍ମ (ମୁଖ) ଚୁମ୍ବିବାକୁ ସେ ଲଜ୍ଜରେ ନାହିଁ କରି ମୁହଁ ବୁଲାଉ ଅଛି । ୧୬ । ହୀରା—ଶୁକ୍ଳବର୍ଣ୍ଣ ରତ୍ନ; ଗୋମେଦ—ପୀତବର୍ଣ୍ଣର ରତ୍ନ; ଶୁକ୍ଳାଦି ବହୁବିଧ ବର୍ଣ୍ଣ ରତ୍ନରେ ନିର୍ମିତ କପୋତ ଓ ପାରାମାନେ ବରୁଣଙ୍କ ସମାନ ପରି ବସିଥିବା ଦ୍ୱୀପଦଣ୍ଡିରେ କି ସୁନ୍ଦର ଦିଶୁଅଛନ୍ତି । ହେ ଶିଖରଦନ୍ତି—ହେ ସୂକ୍ଷ୍ମାଗ୍ରଦନ୍ତଧାରିଣି; ଏମାନେ ଅଜ ନିର୍ଜୀବ କୃତ୍ରିମ ଥିଲା ପରି ଦିଶୁନାହାନ୍ତି; ପ୍ରାଣ ଥିବାପରି ଭ୍ରମ ହେବ । ୧୭ । ସକୂଳଶକୂଳସକୂଳ—ସ୍ୱଭାବତଃ ଅନ୍ୟ ମାଛଙ୍କ ସହିତ ଶକୁଳ (ଶେଉଳ) ମାଛମାନଙ୍କରେ ଏ ସବୁ ସକୂଳ (ପୂର୍ଣ୍ଣ) ହୋଇଅଛି; ନଜର (କୁମ୍ଭୀର) ଏଥିରେ କୁମ୍ଭୀର ଅଛି ବୋଲି ଭୟ କର ନା; ହେ ବାରଣ-ବାରଣଗତି—ହେ ଗଜଗତି ପରି-ଗମନକାରିଣି! ଏହାର ଉସବେ (ଜଳରେ) ଉସବେ(ଆନନ୍ଦରେ) ରମ (କ୍ରୀଡ଼ାକର); ପୁଷ୍ପାବତଂସ—ଫୁଲ ତୋଳା, ସୁଶୀଳା—ହେ ସୁସ୍ୱଭାବ (ଚନ୍ଦ୍ରକଳା) ।୧୮। ହେ ସବୁ

ସର-ସରସିଜବନସାଜିଲେ । ଅଧର ଭାବମାନ୍ତ ହେଲେ ଭଙ୍ଗାଭଙ୍ଗ ଅପଣା
ଦୂରୁଲାଜିଲେ ଯେ । ଶୃଙ୍ଗ ସ୍ୱସୂଚ୍ଛ ଜେମା । କମା ହେବାର ସକଳ ବାମା
ସେ । ଲୁଚେ ସମସ୍ତେ ଜଳଶାୟୀସମା ସେ । ୧୮ । ଚନ୍ଦ୍ରକଳାଙ୍କର ଶେଷ
ଲୁମ୍ବଦିଗୀ ହେଲ ପର ପ୍ରମୁଦିତ । ବାଳାଙ୍କର ଧର କଟେଳ ସେ ସୁନ୍ଦରୀ
ପ୍ରକାଶିଲେ ସେହି ମତ ସେ । କବା ନିର୍ମଳ ଘନେ । ଲେଖେ ଖେଳାଇଲେ
ଚପଳାମାନେ ଯେ । ବାଳା ଖେଳିଲେ ଅତି ଶୋଭନେ ଯେ । ୧୯ । ସକ୍ତଶ୍ରୀ
ପଦ୍ମ ଲକ୍ଷ୍ମୀରେଖାର ପହଁରିଲେ ହରିଣାକ୍ଷୀ । କଳହଂସକୁଳ ହୋଇଲେ
ନିସ୍ତୁଳ ବାଳାବଳୀ ଖେଳ ଦେଖି ସେ । କେହି ନସୂନ ଲୁଚି । ସଖୀ ନ
ଶୃଙ୍ଗ ଅନେ ଶମକି ସେ । ଥିର ସଖୀ ମଞ୍ଜିଥାଏ ଖୋଜି ଯେ । ୨୦ । ଜେ
ଭାହାର ଜଳନିମଗ୍ନ ବିପୁଳ ଉରୁଯୁଗ ଗଢ଼ିଲ ଭୁଚେ । ତମନ୍ଧ ସେ ଉଦେ
ଭୁଜେ ଶିରଦଳରେ ସମୀପ ସଖୀଙ୍କ ଭେଟେ ଯେ । କାଣି ହସି ହସନ୍ତେ ।
ତାର ସୁନ୍ଦର ମୁଖସାରସେ ଯେ । କରାଞ୍ଜଳିରେ ଜଳ ବାସନ୍ତେ ଯେ । ୨୧ ।
ଜେ ବାଳା ଭାହାର ଶିଥିଳାଇ ଫେର ଶିତମ୍ବ ଶିକଟ ହେଉ । ନଖ ତଳାଇ
ତମତାଇ ଫଳାଇ ସନ୍ଲେଳ ସଲିଳେ ମଜ୍ଜି ସେ । ଦୂରେ ଯାଇ ଦାନ୍ତ ।
ଅଟ୍ଟହାସ ଭଲ ମନୋହାସ୍ୟ ଯେ । କେହି ତାହାକୁ ଖୋଜେ ନ ପାର
ଯେ । ୨୨ । ଜେ ଗେଲେ ଗୃହାଚ ଉହର କୁହାର ଜେମା ସଲିଳରେ
ବୁଡ଼ି । ଦେଖୁଥିଲୁ ପଦ୍ମ ପ୍ରଭୁ ତୁ ଉ ଧଶ୍ୱମଣ୍ଡଳୀ ତମାଳଶ୍ରେଣି ଦେଲ ।
ଭାହିଁପାରି ଏ ମୋର । ନିଷ୍ଠୁର ଜଳ ଦିଗମ୍ବର ମୋ । ଲଜ୍ଜା ରଖିଲ୍ଲ ଦିନା
ଶମ୍ବର ମୋ । ୨୩ । ବାଳା ଶୁଣି କହେ ଅତଥ୍ୟ ଏ ବୋଲେ ଏହାର ଏ
ହାର ହେବ । ପ୍ରଭୁତେ ପାଣିରେ ରହିବାକୁ ଦିନା ବଖାଣିଲ ଅବସ୍ଥା ହେ ।

ସରସିଜବନେ ଶାକିଲେ—ସେ ପୁଷ୍କରିଣୀର ପଦ୍ମମାନଙ୍କ ପରି ନେତ୍ରପ୍ରଦେଶ ଯେଉଁ
ମାନଙ୍କର ସେହି ସର୍ଶ ମାନେ । ୧୯ । ଚନ୍ଦ୍ରକଳାଙ୍କର—ଚନ୍ଦ୍ରଲେଖାର କାରଣ,
ଖେଳେ—ଚଞ୍ଚଳ ହୋଇ, ଚପଳାମାନେ—ବିଜୁଳିସବୁ । ୨୦ । ଲକ୍ଷ୍ମୀରେଖାର
ସକ୍ତଶ୍ରୀପଦ୍ମ—ଲକ୍ଷ୍ମୀ ସମାନ ହୋଇ, ବାଳାବଳୀ—ସ୍ତ୍ରୀବର୍ଗସମୂହ । ୨୧ । ଜଳ-
ନିମଗ୍ନବିପୁଳ ଉରୁଯୁଗଳେ—ପାଣିରେ ବୁଡ଼ିଥିବା ବଡ଼ ଜଙ୍ଘଦ୍ୱୟ ତଳରେ,
ମୁଖସାରସେ—ମୁଖପଦ୍ମରେ, କରାଞ୍ଜଳିରେ—ହାତ ଅଞ୍ଜୁଳାରେ । ୨୨ । ଫେର—
ଜଙ୍ଘ ନିକଟରେ ଥିବା ଲୁଗା, ନିତମ୍ବନିକଟ ହେଉ—ପିଣ୍ଡପାଖ ଛାଣି ପାର,
ସଲିଳେ—କୌତୁକରେ, ସଲିଳେ—ପାଣିରେ । ୨୩ । ତମାଳଶ୍ରେଣୀ—
ତମାଳ ଗଛର ପଞ୍ଚ ପତ୍ର ଶ୍ରେଣୀ ଯାହାର, ଦିଗମ୍ବର—ବସ୍ତ୍ରଶୂନ୍ୟ, ଶମ୍ବର—
ଜଳ । ୨୪ । ବାଳା ଏଠାରେ ଚନ୍ଦ୍ରକଳା, ଅତଥ୍ୟ—ମିଥ୍ୟା, ଏହାର—

ଅନା ସହାସ୍ୟ ବଦନେ । ବର୍ଷି ପାରନ୍ତୁ କା କଜଳେ ଶୋଭେ ରେ । ଭୁସ୍ପିବ ବେଢ଼ରଣ ବେଳେ ରେ ! ୨୪ । କେମାର ବାପୁଲ ଜଘନକୁ ଜଳ ଯନ୍ତ୍ର କଲ ଅଲିଙ୍ଗନ । ସୁବର୍ଣ୍ଣ ପାଣି ଲଗି ପଦ୍ମ ମଣି ମୁକୁଳକଲେ, ଅଧଘନ ଯେ । ହସି ବେଣୀ ମଣ୍ଡଳା । ଛଳ ଅନଙ୍ଗୁ ଭୁଣ୍ଡି ବନ୍ଧାଏ ଯେ । କାଳ ଜଳ ହେଲେ କା ନୋହିଲେ ଗୋ ! ୨୫ । ପରକୁ ଯେ ଯାହା କହୁଥାଇ ତାହା ଅନୁଭବ କରେ ଆପେ । ସବୁ ପ୍ରାଣୀଙ୍କର ସତତ୍ତ୍ଵ ମାରଗର ଭୁଞ୍ଜିଗଲ ଅଟେ ଗୋ । ଶୁଣି ଲଗେ କଟୋଶି । ନେଣ ଅନ୍ତରେ ମିଶାଇ ଦଳ ଟେ । ଝିଣିଲ ନୀଳରଙ୍ଗ ଧରି ସେ । ୨୬ । ଦେଖି ଅତି ଟେଳ ହେଲ ଜଳ-କେଳି କେମାର ସହବର୍ତ୍ତିକା । ଅଳୀକକଷ୍କୁ ଉଥନ୍ତ ଗିରକୁ କହିଲ ଏକ ଗାଢ଼ରା ଗୋ । ଦେଖ ପ୍ରତୀଚୀ ଦିଗ । ବାହୁଳନା ଅଲତଧାରୀ ଗୋ । ଶୁଣି ଲଭିଲେ ଦେହାକ୍ଷଦ୍‌ବେଶ ଗୋ । ୨୭ । ଶରମ ତାପ ସ୍ତୀଅଙ୍ଗନବାନୁର ଅତିଶୟ 'ସ୍ଵରମତା' । ଜପସ୍ଵିତ ଶେଷ ବାଧ୍ୟମୁଖ କରେ ଏଥ ଧରିଣି ଭୁପସୁତା । ଗୋ । ଶୁଣି କେମା ସହାସେ । ସହବର୍ତ୍ତିକ କହେ ହୃଦରେ ସେ । ଅନ୍ତୁ ଜାଗେଣ ଦେଖିବା ନାହିଁ ସେ ଗୋ । ୨୮ । ଅକ୍ଷେମ ବକ୍ଷେମ ଅଧୀଏ ସ୍ରାନ୍ତ ଜମ ଅନ୍ତ ଅଧୀଏ କର ଲୁଣ୍ଡି । ତହିଁରୁ ବହୁଲିପିକାରେ ହୋଇବ ଶ୍ରୀଶଙ୍କ ନୃପତି ଦଣ୍ଡ ଗୋ । ପ୍ରଶ୍ନ ବର୍ଣ୍ଣସ୍ଵଚଳୀ । କଟେ ଉହୁଁ ପତ୍ରୁଥିବ ଗଳା ଗୋ । ତହିଁ ଥିବ ସେ ଭବସ୍ତୁ ଦେଳା ଗୋ । ୨୯ । ଅର୍କ ଅକ୍ଷେମ

ଏ ସଙ୍ଗୀତ, ଏ ହାତ ହେବ — ଏଥିରେ ସମ୍ବନ୍ଧ ହେବ, ପୁଷ୍କରେ ପାଣିରେ — ଏକ୍ଷପୁଷ୍ପ ସଞ୍ଚିତ ପାଣି ଭିତରେ ଅଥଚ ପୁଷ୍କରର ପାଣି ବା ହାତରେ । ବେଢ଼ରଣବେଳେ — ସଖ୍ୟ ବୈଠକ ସମୟରେ । ୨୫ । କେମାର ବାପୁଲ···କେମା ଯେତେବେଳେ ଜଙ୍ଘ ପାଣିରେ ପଶିଲା, ସ୍ଵଚ୍ଛନ୍ଦର ହାତ ଲଗିଲା ପରି ଅନୁଭବ କରି ଶରୀରର ରୋମ ଟାଙ୍କୁରି ଉଠିଲା, କଣ୍ଟକାଳ ହେବାରୁ କଅଣ ନ ହେଲା ? ୨୬ । ମାର (କନ୍ଦର୍ପ) ସମସ୍ତଙ୍କର ଗର୍ବ ଭୁଞ୍ଜାଏ ଅର୍ଥାତ୍ ସମସ୍ତଙ୍କୁ ଅସ୍ତବ୍ୟସ୍ତ କରେ, ଏବେ ମାରଗର୍ବ (କେମାର ଗୁପ୍ତଅଙ୍ଗ) କଟେଇ ପାଣିରେ ଭୁଞ୍ଜିଗଲା । ୨୭ । ସହବର୍ତ୍ତିକା — ବେଶକାରିଣୀ ସ୍ତ୍ରୀ, ପ୍ରତୀଚୀଦିଗ···ପଶ୍ଚିମ ଦିଗରେ ଅଳକା ସ୍ଥିତ ହେଲାଣି ଅର୍ଥାତ୍ ସନ୍ଧ୍ୟା ନିକଟବର୍ତ୍ତୀ, ଉଥନ୍ତ — ଶାସନ କରି, ଗିର — କଥା, ଦେବୀ — କେମାଙ୍କ ମା ପାଟେଶ୍ଵରୀ । ୨୮ । ଶରମ — ପରିଶ୍ରମ ବା କ୍ଳାନ୍ତ, ଅତିଶୟ ସ୍ଵରମତା — ଅତ୍ୟନ୍ତ ସୁଖକର, ଅତ୍ୟନ୍ତ ସୁଦୃଶ୍ୟ ହେତୁରୁ ବେଶି ଖେଳରେ ସେ କ୍ଳାନ୍ତ ହୋଇ ପଡ଼ିବ, ବାଧ୍ୟମୁଖ — ଶୁଣି, 'ସ୍ଵରମତା' ଶବ୍ଦର…ଜପସ୍ଵିତ· 'ତାମରସ' ହୁଏ, ଅତଏବ ତା ହାତରେ କ୍ଳାନ୍ତ ଦୂର କରିବା ପାଇଁ ତାମରସ

ଏଚେଲମତରେ ଚ୍ଛାଲର ସସିରସିଦ୍ଧସିନ୍ଧୁସି । ଜଳଘୁଥିଲେ ସେ ବର୍ଣ୍ଣ ଧାଡ଼ି ହେବ ଜଳଫଳିତା ସନ୍ଧୁଣୀ ଗୋ । ଖୋଟେ ଲଅ ସେ ଫୁଲ । ଶୁଣି ନୃପ ଅବେଦଶଙ୍କୁ ବୋଲି ଗୋ । ତଦନନ୍ତର ସୁଣ୍ଣ ତରୁଲ ଗୋ । ୩୦ । ନ ସନ୍ଧ ଜଳ ଅବସ୍ଥିତ ଲୋକଙ୍କୁ ସେ ବୋଲନ୍ତି ବୁଧ ନରେ । ଶାବାସ ମାଗିବା ଲୋକଙ୍କୁ ତା ଦେଇ କି ବୋଲନ୍ତି ବଚନରେ ସେ । ଅଦେୟ ବନ୍ଧୁଙ୍କୁ ପାଇ । କେଣ୍ଡି ଦ୍ୱିବର୍ଣ୍ଣ ଗଜ ପାଳଇ ସେ । କୃଷାଣଙ୍କୁ ପ୍ରାବୃଟିକ ଜନ୍ତୁ ସେ । ୩୧ । ଶୁଚିରସମିତ କେ ସଖୀ ସଖୀଙ୍କ କି ଶିଖାଏ ପ୍ରିୟ ଚଳାଇ । ବିଦ୍ୟାର୍ଥୀଙ୍କ ନାରବଟରେ ସେ କି ବୋଲି ସରସ ହୃଦେ କି ଥାଇ ସେ । ଶୁଣି ସେ ତ ଚତୁର । ବାଳା ଚାତୁରୀଙ୍କୁ ସ୍ନେହେ ଧର ସେ । ଗଜ ପ୍ରମୋଦେ ପୁଲକେ ପୂର ସେ । ୩୨ । ଜଣାଇବ ଅବେ ପଣ୍ଡିତାମଣ୍ଡଳୀମଣ୍ଡଳୀରତନଭୂଷା । ପଦ୍ମପାଳଙ୍କୁ ତ ମୋହର ବଚନ ଅନ ଦେଖ ସିନା ଭୂଷା ଗୋ । ତୁ ତ ଇଙ୍ଗିତ ମୋର । ତେଣୁ ଜାଣିଲ ଏକ ଅକ୍ଷର ଗୋ । ସେବ୍ୟ ସେଧୁକେ କେତେ ଅନ୍ତର ଗୋ । ୩୩ । କ୍ଷିତିପତିକନ୍ୟା ଅଟେ କେ ମଣ୍ଡିଙ୍କ ତାଙ୍କ ପର୍ଯ୍ୟଙ୍କରେ ଅଛୁ । ପାଶୀ ସ୍ୱର୍ଗଙ୍କୁ ଟିକାକୁ ପଢ଼ିଲ କି କାଶୀଅଣ୍ଡଜସ୍ଥ ଜନ୍ମ ସେ । ଅଭ୍ୟସିଲ ସେପରି । ତାର ଜନ୍ମାନ୍ତ ଜ୍ୱରଶିଶୁ ସେ । ମାତ ହୃଦସ୍ଥଙ୍କୁ ଧଏ ଯାଏ ସେ । ୩୪ । ଏକାବେଳେ ଜଣେ ବୁଝିଲେ ସଙ୍କେଳ ଜ୍ଞିଦିଲ ତ୍ରଟେଙ୍ଗୁ ନେଇଲ । ଇନ୍ଦ୍ରଗୀଳ ଛାୟା ଶ୍ୟାମର ନାଭସ୍ଥ ପ୍ରଲମ୍ବ କୁନ୍ତଳକୁଳ ସେ । ସନ୍ଧୁ ଏକ ପ୍ରଦେଶ । ଧରିଲ କି ସୁରସୁତା କେଶ ଗୋ । ଅବା ତମାଳଛାୟା ପ୍ରବେଶ ସେ । ୩୫ । ଶୁଙ୍ଘିବାକୁ ଭଜ ସୁବାସ ଜାଳତ କୁସୁମ ବନ ତ୍ୟଜେପଣି । ଅଗଣିତ ଭୃଙ୍ଗବ୍ରଜ ତହିଁ ଅଙ୍ଗ ଜମାଇ ରହିଲେ ଲଗି ସେ । କେ ସେ ଭ୍ରମରାବଳୀ । କେ ସେ ଜଣେଙ୍କ କେଶପାଳି । ହେଲୁ କେବାଳ ଧ୍ୱନିରୁ ଜଣା ସେ । ୩୬ ।

(ପଦ୍ମ) ୨୬ । ୨୯-୩୬ । ସବୁଁରିକୁଷ୍ଣ ଅଧର ପ୍ରତ୍ୟେକ ଅକ୍ଷରକୁ ଓଲଟ ପାଲଟ କରିଦେଲେ ଏହି ପାଞ୍ଚପଦର ଅର୍ଥ ବାହାରିବ; କୃଷାଣ—କୃଷକ, ପ୍ରାବୃଟି—ବର୍ଷାକାଳରେ, ଶୁଚିରସ—ଶୃଙ୍ଗାର ରସ । ୩୪ । ପାଶୀ—ବରୁଣ, କାଶୀଅଣ୍ଡଜସ୍ଥଜନ୍ମ—ଜଗଲଗା ବୁଲଗାମୁକ ଥିବା ବନାରସୀ ଜନ୍ମ । ୩୫ । ଇନ୍ଦ୍ର-ଗୀଳ---ଇନ୍ଦ୍ରନୀଳମଣିର କାନ୍ତିଯୁକ୍ତ ନୀଳବର୍ଣ୍ଣର ପର ଲମ୍ବ କେଶଗୁଚ୍ଛ; ସନ୍ଧୁ---ସେ ଯୋଗସ୍ଥଙ୍କୁ ଏକ ଅଂଶ ସୁରସୁତା (ଯମୁନା) ନଦୀ କେଶ (ଯମୁନାର ଜଳ ନୀଳବର୍ଣ୍ଣ) ଧରିଛି କି ? ଅବା ଯୋଗସ୍ଥର ସେ ଅଂଶରେ ତମାଳ ବୃକ୍ଷର ଛାୟା ପ୍ରବେଶ କରିଛି କି ? ୩୬ । ଭଜ—କେଶ, କେଶର ସୁବାସ ଜାଣିବାକୁ ଅସଂଖ୍ୟ ଭ୍ରମର ଜଳଚ (ଇତ୍ୟାଦି) ପୁଷ୍ପବନ ଛାଡ଼ି ସେ ସବୁ କେଶରେ ଦେହକୁ ଲଗାଇ ରହି ଯାଇଛନ୍ତି, କେଶପାଶ—କେଶସମୂହ । ୩୭ । ସେମାନଙ୍କ

ସେ କେଳିମନ୍ଦର ହୋଇବାରୁ କ୍ଷୀରସାଗର ଉଦରଗତ । ବାଳାଙ୍ଗନ ହୁଲେ ସମୁଦ୍ର ଲଭିଲେ ଦ୍ରବିଣ ଅପରିମିତ ସେ । ଅଲଙ୍କାରଣଗତ । ମଣିସଞ୍ଚିତ ମଣି ସଞ୍ଚିତ ସେ । ଶିରେ ହୋଇଲା ସୁଧା ପ୍ରକାଶ ସେ । ୩୭ । ନିଜ ଅଙ୍ଗ ହରିଚନ୍ଦନବଲ୍ଲୀସ୍ଥ କଟାକ୍ଷ କାଳାଗରଳ । ବଦନ ଶୀକର ସବର୍ଣଚତର ହରଣଧରମଣ୍ଡଳ ସେ । ପୂର୍ଣ୍ଣ ହେଲା ଉପମା । ପଦ୍ମସୁବାସିତ-ଅଙ୍ଗୀ ବାମା ସେ । ଲୀଳାପଦ୍ମ ଧରିବାରୁ ରମା ସେ । ୩୮ । ମନ୍ଦହାସୀଙ୍କ ସେ ଯାହା ସିଚୟ ଫେରାଇ ହୋଇ ତାଙ୍କର । କେତକୀଦଳ ଚ୍ଛମକୁ ପର ଲୁଗିଦେଲେ ତା ହୀଅଙ୍ଗ ଗାର ସେ । ଭଲ୍ଲୁ ନିତମ୍ବ ସ୍ତନ । ବେଢ଼ିଥିଲା ସୁଚିକ୍କଣ ବସନ ସେ । ତାତେ ଶୋଭାବୃଦ୍ଧି ନୋଲା ଥନ ସେ । ୩୯ । ଭ୍ରମର ନୀଳମଣି ଘୁମର ନୀରଦ ସମ କରିବାର ଜାଣି । ଜଳବିନ୍ଦୁ ଛଳେ ଅଶ୍ରୁ ମୁଞ୍ଚୁଥିଲା କେମାର କୁନ୍ତଳଶ୍ରେଣୀ ସେ । ତାକୁ ବୋଧିଲା ପରି । ମୃଦୁ ଆଶ୍ୱାସନେ ସନ୍ତୋ ଧରି ସେ । ଲୁଗିଦେଲେ ଛିନ୍ନ ସବୁ ରଶ୍ମି ସେ । ୪୦ । ବୋଧିବା ବେଳେ ମୁଦିବା ପରି ଦେଇ ବଦନରେ କରପୁଟି । କାନ୍ତାଙ୍କ ଅଳକର ଭୃଙ୍ଗାଳ ପ୍ରାନ୍ତରେ ପକାଇଲେ ଲୁଣବେଣୀ ସେ । ପେଣ୍ଡ୍ରାପାଏ ମଣ୍ଡିଲା । ନେଇ କବନ ଧନ ତଣ୍ଡିଲା ସେ । ଶିଖିକଳାପମଦ ଖଣ୍ଡିଲା ସେ । ୪୧ । ଉଳଦାଳ ହେମସମ୍ମାସ୍ତମ୍ଭ ଭାମରଥ ତନ୍ତୁଲେ ବାନ୍ଧେ । ବାଳାର ବେଣ୍ଡ ଗୁପତ

ହେଳି ମନ୍ଦର ପର୍ବତ ପରି, ସୋଷଣ କ୍ଷୀରସାଗର ପରି, ଦ୍ରବିଣ—ଧନ, ଅଲଙ୍କାରଣ—ଅଳଙ୍କାରଗ୍ରାମ, ମଣିସଞ୍ଚିତ—ମଣିସମୂହ । ୩୭ । ସମୁଦ୍ରମନ୍ଥନରୁ ହରି-ଚନ୍ଦନ ଲତା ପ୍ରଭୃତି ଜାତ ହୋଇଥିଲେ, ଏଠାରେ ଚନ୍ଦ୍ରକଳା ତ୍ରିଭୁବନଙ୍କର ଅଙ୍ଗ ହରିଚନ୍ଦନ ଲତା ପରି, କଟାକ୍ଷ କାଳାଗରଳ (କାଳକୂଟ) ପରି, ମୁଖସମୂହ ସବର୍ଣ୍ଣଚତର (ସୂର୍ଯ୍ୟ) ହରଣଧରମଣ୍ଡଳ (ଚନ୍ଦ୍ରମଣ୍ଡଳ) ପରି ପଦ୍ମପରି ସୁଗନ୍ଧ-ଶରୀରଧାରିଣୀ ଚନ୍ଦ୍ରକଳା ହସ୍ତରେ ଲୀଳାପଦ୍ମ ଧରିବାରୁ ରମା (ଲକ୍ଷ୍ମୀ)ଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ତୁଳନୀୟ ହେଲେ । ୩୯ । ସିଚୟ—ବସ୍ତ୍ର, ଫେରାଇ ହୋଇ—ବଦଳାଇ ହୋଇ, କେତକୀ ପାଖୁଡ଼ାରୁ କାଢ଼ିଲା ଚୋଳି ଦେଲା ପରି । ୪୦ । ଭ୍ରମର—ଭୃଙ୍ଗ, ନୀଳମଣି, ଘୁମର ଓ ନୀରଦ (ମେଘ) ଏମାନେ କେମାର କେଶଗୁଚ୍ଛ ସଙ୍ଗେ ତୁଳନା ହେବାରୁ ତାହା ସେପରି ବିନ୍ଦୁ ବିନ୍ଦୁ ଜଳପାତ ଛଳରେ କାନ୍ଦୁଥିଲା । ୪୧ । ହେନ୍ତ କାନ୍ଦୁଥିଲେ ଯେପରି ତାକୁ ବୁଝାଇ ତା ମୁହଁରେ କରପୁଟି (ହାତପାପୁଲି) ଦିଅନ୍ତି, ସେହିପରି ସେ କେଶଗୁଚ୍ଛକୁ ଧୀରେ ଧୀରେ ଯୋଡ଼ି ଦେଇ ତାହି ଅଗରେ ଫୁଲଗଣ୍ଠି ଫକାଇ ଦେଲେ, ନେଇ କବନ···ସେ କେଶଗୁଚ୍ଛ ନେଇ କବନ ଅର୍ଥାତ୍ ମେଘରୂପ ଧନକୁ ତଣ୍ଡିଲା ଅର୍ଥାତ୍ ହେଳଣ ଦୂର କଲା । ଶିଖିକଳାପ···ମୟୂର ପୁଚ୍ଛର ଗର୍ବ ଧ୍ୱଂସ କଲା । ୪୨ । ଉଳଦାଳ—ଅଣ୍ଟ ଉପର (ଗୁପ୍ତଅଙ୍ଗ ସଙ୍ଗେ ତୁଳନୀୟ), ହେମରମ୍ଭାସ୍ତମ୍ଭ—

ଅଙ୍ଗମାନେ ଦିବ୍ୟବାସ୍ତ ଶିନ୍ତି ହୁଦେ ଯେ । ଜଳେ ଶମ୍ଭିଥିଲେ । ଲକ୍ଷ୍ମୀ
ବାଳସେ ସ୍ନ ଯା ବାହାରିଲେ ଯେ । ସ୍ତମ୍ଭପଣ ସ୍ତମ୍ଭାଶିଳ ହେଲେ ଯେ । ୪୨ ।
ହରଗଚ୍ଛରୁ ଜଙ୍ଘ କାଛି କୁସୁମଗୁଚ୍ଛା ଧଡ଼ି ପଡ଼ି ଶାଢ଼ୀ । ଝଟିତି ମୁନିଙ୍କ
ଧଇର୍ଯ୍ୟ ଧ୍ୱଂସିବା ବାନ୍ଧିଲା ଶାଢ଼ୀ ନିବାଣ୍ଡି ଯେ । ବନ୍ଧୁମାନର ସେଶଶେ ।
ପ୍ରଶଂସିଲେ ସଜନୀ ବିଶେଷେ ଯେ । ତାର ସ୍ତୁତି ଘଟିବ କା ଦେଶେ ଯେ ।
୪୩ । ସ୍ତନଯୁଗ ପୁଣି ପୁଅଇଲ୍ଲ କିଣି ମଣିସାକୁ ମନେ ଦେଲା । ସୁନା
ଛଇ ମଲ୍ଲୀକସିଦା ମଉଲ୍ଲୀ କୁସୁମ୍ଭା ରଙ୍ଗ ଗୁହାକା ଯେ । ଦେଲି ତାହାଙ୍କୁ
ବାଳା । ଉତ୍ପଳ ଦିବ୍ୟ ମୋତିମାଳା ଯେ । ଗୃହୁ ବସ୍ତ୍ରେ କେତେକ
ବହ୍ନଳା ଯେ । ୪୪ । ଉଦାନଶୃରେ ଅଙ୍ଗରଙ୍ଗ ଉରଙ୍ଗଚଳନେଶା ଜନେଶି
ହେଲେ । ରତିକେଳିର ଲାଗି ଗଂହାଇଲ୍ଲ ମଣି ନୂପୁର ଚରଣତଳେ ଯେ ।
ଧନ୍ୟ ସେ ଗଜକେଶା । ଜଘନସ୍ଥନ ଲାସ୍ୟପ୍ରଣମା ସେ । ଅଦ୍ଭୁତ ମଣ୍ଡିଲ
ମନ୍ଦ୍ରାସୀମା ଯେ । ୪୫ । ସେ ନାଦ ଶୁଣିଲେ ମଦନ ଅମଳେ ଯୁବାଙ୍କ
ହୃଦୟୁ ହୃଷ୍ଟ । ଜଗତ ଯୁଢ଼ ହରଣରେ ମୁଁ ଦଢ଼ ବୋଲି କହେ ଧ୍ୱନି ଶ୍ରୁ
ଯେ । ଭଲ ତା ଜନୁ ଲେଖେ । ନାହିଁ ତା ଭାଗ୍ୟ ଶକମସ୍ତକେ ଯେ ।
ଦୁଃଖୀ ପାଦେଖାଏ ଅବଲୋକେ ଯେ । ୪୬ । ଭୁବନ୍ଦୁମ୍ଭୁକା ସରସଣି
ସ୍ତାନୁଭବ ପଥ୍ୟ ଶ୍ରେଣୀ ବାଳା । ନବପଙ୍କଜନେମାନ୍ତର ପଦେ କାନ୍ଥି କର ଚଢ଼ଢ଼

ସୁନା କଦଳୀଗଛ (ଅଳ୍ପ ସନ୍ଦେହ ଭଲତ); କାମରଥଜଙ୍ଘ—କନ୍ଦର୍ପରଥର ଚକ
(ଜାଙ୍ଘ ସନ୍ଦେହ ଭଲତ) । ଦିବ୍ୟ ବସ୍ତ୍ର—ରେଶମ ବସ୍ତ୍ର; କେମାର ସେହି ଅଙ୍ଗ
ଉପମିତ ଅଶ୍ୱରଥ ପଥ, ସୁନା କଦଳୀଗଛ ଓ କାମରଥ ଚକକୁ ଜିଣିବା ଇଚ୍ଛାରେ
ବାହୁଷଣ ପାଣିରେ ବୁଡ଼ିରହି ସେମାନଙ୍କୁ ଜିଣିଲେ (ଆଗେ ଅନ୍ୟକୁ ଜିଣିବାପାଇଁ
ଏକୁପଦ ଜଳଦିବ୍ୟବାସ୍ତ୍ର କରୁଥିଲେ, ସେ ବାହୁଷଣ ଜଳରେ ବୁଡ଼ିରହି ପାରୁଥିଲେ ସେ
ଜୟୀ ବୋଲି ବିବେଚିତ ହେଉଥିଲେ) । ୪୩ । ହରଗଚ୍ଛୁଜଙ୍ଘ (ଧଳା ଓ
ହଳଦିଆ ରଙ୍ଗର ଛଇ)ରେ କାଛି ପଡ଼ିଥିବା ଓ କୁସୁମଗୁଚ୍ଛାଧଡ଼ି (ଫୁଲଗୁଚ୍ଛା ପଡ଼ିଥିବା
ଧଡ଼ି) ଶାଢ଼ୀଦ୍ୱାରା ସେ ଋଷିଙ୍କ ମୁନିଧୈର୍ଯ୍ୟନାଶିବା ଚନ୍ଦ୍ରକଳା ଦୃଢ଼ରୂପେ ବାନ୍ଧିଲା ।
୪୪ । ସେହି ସ୍ତନଦ୍ୱୟ ମଣିସାକୁ (ମେରୁ ପର୍ବତକୁ ଜିଣି) ପୁଣି ତା ମନରେ
ଦେଲା ପୁଅଇଲ (କମ୍ପୁଦେଲ) ଅର୍ଥାତ୍ ଅତି ଉନ୍ନତ ଦିଶିଲା, ତେଣୁ ଚନ୍ଦ୍ରକଳା
ସେ ଦୁହିଙ୍କ ପ୍ରତି ଅତି ଦୟାର୍ଦ୍ର ହୋଇ ସୁନାଛଇ ଲଗିଥିବା ମଉଲ୍ଲୀ (ଅବ୍ଯୁତ୍ପନ୍ନ)
କୁସୁମ୍ଭାରଙ୍ଗ (ଲାଲବର୍ଣ୍ଣର) ଗୁହକା (କାଞ୍ଚୁଲା) ତାକୁ ଦେଲା ଅର୍ଥାତ୍ ସୁନାଛଇଲଗା
ମଲ୍ଲୀଫୁଲ ପଡ଼ିଥିବା ଗୋଟାଏ ନାଲି କାଞ୍ଚୁଲା ସ୍ତନ ଦ୍ୱୟ ଉପରେ ପିନ୍ଧିଲା ଇତ୍ୟାଦି ।
୪୫ । ଅଙ୍ଗରଙ୍ଗ—ଅଙ୍ଗଶ୍ରୀ, ଉରଙ୍ଗନେଶା—ଚଞ୍ଚଳନୟନା । ୪୬ । ମଣିନୂପୁର
ନାଦ ଛଳରେ କହୁଛି···ମଦନ ଅମଳେ (କାମନାଶରେ) ଯୁବକମାନଙ୍କ ମନ ହୃଷ୍ଟ

ଥିଲା ଯେ । ବାଜେ ମହିମା ଡାକ । ଶୁଣି ଶାସ୍ତ୍ରେ ପ୍ରଶଂସାକ ଯେ ।
ଥିବ ବାକ ତ୍ରୟୋଦଶଲୋକ ଯେ । ୪୭ । ଅର୍ଦ୍ଧଚନ୍ଦ୍ରରେ ଦୂର
ଦାସୀ ଅସି ମିଶିଲେ ମସାଲ ଜାଳି । ଗୁରୁଶୁକପାଶେ ସ୍ୱର୍ଣ୍ଣ ବାନ୍ଧି ଫିଙ୍ଗ
ବଢେ ଜଗଣ ବାଳୀ ଯେ । ଲକ୍ଷ୍ମଦେବଙ୍କି ଦେଖି । ରେଖା
ପ୍ରସାଦ ମାଗ୍ୟ ସ୍ମମୁଖୀ ଯେ । ଭେଟି ଜନନ୍ନାକି ଜଗ୍ୟ ସୁଖୀ ଯେ । ୪୮ ।
ସେଠାରୁ ନିଜ ମନ୍ଦିରକୁ ସୁନ୍ଦରୀବର ଚଳିଗଲେ ବଢେ । ଦେଶକୁ ଅଙ୍ଗନା
ଧୂପ ଦେଲେ ଜନାର୍ଦ୍ଦନ କୃଷ୍ଣାଗୁରୁ ବଢେ ଯେ । ଦେଲ ଭଣମାନରେ ।
ଧୂମ ଚହଲ ନବଘନ ରେଖ ଯେ । ଘୁଣ ଶୋଭାକୁ ଗହଣ ପରେ ଯେ ।୪୯ ।
ଘାଲ୍ ଗାଲ୍ଥିବା ଜଲ୍ଲ ଚୁହେ ବୋଲ ଧଳ ଦବା ଗୋବତନା । ଭୁଲୁ
ମଧ୍ୟ ଇନ୍ଦୁବରଭଗ୍ନ ଖଦ୍ଦ ଦଶିଲେ ମୁଚଲେଚନା ଯେ । ଦେଲ ଚିଳ
ଲକ୍ଷଣୀ । ମାଳବର ଭାଳ ଦେଲ ଜଣା ଯେ । ପିଟମାଳିଲ ମର୍ଦ୍ଦଳ ବୀଣା
ଯେ । ୫୦ । ଦୂର ପଞ୍ଚାଶର ପଦା ପଦ୍ମିଲ ଲେଖେ ମୋଦ ମହୋଦଧ ।
ଅଳକସୁନ୍ଦର ଚନ୍ଦ୍ରବଦନାର ତିଳକମଳ ଉପମଯ ଯେ । ଭଣ୍ଡମନ
ମୋହନ । ସୁଧା ମାନସ ମୃଗ ଗହନ ଯେ । ଦୁଃଖ ଇନ୍ଧନ ଦାହ-ଦହନ
ଯେ । ୫୧ । ହର ବାହନାସ୍ଥ ସର୍ବେଶ-ବଳୟ ବାହାନତ ରାଜବଳ । ସଦାଶିବ
ରାମ ଲଙ୍କ ଧାମ ରାମଚନ୍ଦ୍ର ଦେବ ହୃଦସ୍ଥଳ ଯେ । ଶେଷ ଦେଲ ଏ ଛାନ୍ଦ ।
ଜଳନିଧାର ଉପିଭାନନ୍ଦ ଯେ । ମନ୍ତ୍ରୀ ଶଶିକାନ୍ତକୁ ଏ ବୃନ୍ଦ ଯେ । ୫୨ ।

ଧାର ଦେଲ । ୪୭ । ହରଣର---ଦର୍ପଣକାର ସଗପଣ। ଅଦେଖା ଥିବତର ସ୍ୱାମୀ ଓ ପୁତ୍ରର ବାଣୀ ଯାହାର ଏପରି ସ୍ତ୍ରୀଜନମାନ, ପଦେଲୁହରପଡ଼ — ପଦ୍ମହସ୍ତର ସ୍ୱର । ବାକ ତ୍ରୟୋଦଶଲୋକକୁ ଥିବ — ଚତୁର୍ଦ୍ଦଶ ଭୁବନ ମଧ୍ୟରୁ ଏ ମର୍ତ୍ତ୍ୟ ଲୋକକୁ ଛାଡ଼ି (କାରଣ ଏଠାରେ ଚନ୍ଦ୍ରକଳାର ଜନ୍ମ) ବାକ ୧୩ଟାକୁ ଥିବ । ୪୮ । ଅର୍ଦ୍ଧଚନ୍ଦ୍ର—ଅଧବାଃ । ୪୯ । ଜନାର୍ଦ୍ଦନକୃଷ୍ଣାଗୁରୁକ — ଏକପ୍ରକାର ସୁଗନ୍ଧ ଧୂପ ମସଲ୍ଲଚୂର୍ଣ୍ଣ, ନବଘନ — ନୂଆ ମେଘ । ୫୦ । ଇନ୍ଦୁବଣ୍ଟି ଲଣ୍ଡ — ଚନ୍ଦ୍ରପଣ ଗୋଲ ଗୋରଚନା ଫୋଟା, ମାଳବରଭାଳ — ସଙ୍ଗୀତର ପ୍ରଥମ ରାଗର ସୁସମନ୍ୱ । ୫୧ । ଏ ଛାନ୍ଦ ସୁବଡ଼ ମନସ୍ପୃଗପଷରେ ଅରଣ୍ୟ ପଦ, ଦୁଃଖରୂପଇନ୍ଧନ (କାଳଶିଦାଠ)କୁ ପୋଡ଼ିଦେବା ବେଷୟରେ ଦହନ (ଅଗ୍ନି)ପର । ୫୨ । ହର — ହସ୍ତୀ ଓ ହସିରାଜ ସୁଗ୍ରୀବ, ସର୍ବେଶବଳୟ — ସର୍ପବଳୟଧାରୀ (ଶିବ), ରାଜମଣ୍ଡଳ ସହିତ (ରାମ) ବାହାଚନ୍ଦ୍ରଭବଳ — ଚନ୍ଦ୍ରଖଣ୍ଡଶୋଭିତ (ଶିବ) ଓ ଲଙ୍କାଦୈନ୍ୟ ଦ୍ୱାରା ପରିବେଷ୍ଟିତ (ଲଙ୍କା ଯୁଦ୍ଧରେ); ଭଙ୍ଗଧାମ — କୀଡ଼ାସ୍ଥାନ, ମନ୍ତ୍ରୀଶଶିକାନ୍ତ — ସୁଧିବରୂପ ଚନ୍ଦ୍ରକାନ୍ତମଣି ପକ୍ଷରେ ।

ଦ୍ୱାଦଶ ଛାନ୍ଦ

ରାଗ—କନଡ଼ା

(ଚନ୍ଦ୍ରକଳା ନିକଟକୁ ଅନଙ୍ଗସୁନ୍ଦରର ଗମନ)

କୁନ୍ତଳଲତା କନା ଦେଖନ୍ତି ସେ ନବୀନା ପାଶେ ନ ଥିବାରୁ ଦେଖିଲେ । ଶୋଭିଲା ହଂସାବତଂସ ମୋଦ ଭଲେ । ଚନ୍ଦନ ମୁଦ ଚିହ୍ନାଙ୍କ ଭୂଷ କଲୁଁ ଧଷ ଶୃଙ୍ଗଟଣ୍ଡ ଦଳେ ସେ । ମଞ୍ଜୁଳା । ମୂର୍ତ୍ତି ସମ୍ମୁଖୁଁ ସ୍ୱାତ୍ତ୍ୱିକ ପ୍ରସର । କ୍ରମେ ବିଶୁଦ୍ଧଲ ନବକୁଣ୍ଡୋଶ୍ୱ । ମୂର୍ତ୍ତିମନ୍ତ ନବପଲ୍ଲବ ଶବଦ ପ୍ରାନ୍ତର ବିସର୍ଗ ପର ସେ । ୧ । ରୁମୀକରପୁଷ୍ପ ପଦ୍ମରାଗ ପୀଠ କର ଉପରେ କର ସ୍ଥିତ । କଲ ବାଳପୁନୀଳଦେ ସ୍ୱାଗତ । କରଜ ମୁଦ୍ରିକା ମଣିମୟୂଖରେ ପାଦ୍ୟ ଦେଲ ବନ୍ଧମତ ସେ । ମଞ୍ଜୁଳା । ପ୍ରମୋଦରେ ଦରେ ଚାହାଁ ହସିଲ । ଦରେ ଅର୍ଘ୍ୟଦାନ କର ଟୋଖିଲ । ଅମଳ ପ୍ରଶସ୍ତ ପ୍ରବାହ ଭଦ୍ରାପୁ ଆଚମନ ପ୍ରକାଶିଲ ସେ । ମଞ୍ଜୁଳା । ୨ । ଭାଳ ନୟନଲମ୍ବୀବଟପୁରାଳୀ ଅନନ୍ତ ଅଶ୍ରୁ ବିନ୍ଦୁ ହୁଲେ । ଘନ କୁସୁମ ବରଷାର ବେଳେ । ଉନ୍ନ୍ରିବା ମଳୟଜ ମୁଦ୍ରାଜାଲ ଶିଥିଳାଇ କୁତୂହଳେ ସେ । ମଞ୍ଜୁଳା । ସ୍ମର ସାତ୍ତ୍ୱିକ ଭାବରେ ଚାଲିଲ । ତମାଳର୍ଣୀ ଅଙ୍କୁର୍ଣା ଦମାଇଲ । ଉନ୍ନତ ସ୍ୱେଦ ସଦେହ

ଦ୍ୱାଦଶ ଛାନ୍ଦ

୧ । ହଂସାବତଂସ—ଶୋଭିତ ଶ୍ରେଷ୍ଠହଂସ, ମୋଦଭଲେ—ଆନନ୍ଦଜନକ ଭାବରେ, ଭୂଷ କଲୁଁ—ଦେଖାଇଁ । ମୂର୍ତ୍ତିମନ୍ତ...ହଂସର ଚଞ୍ଚୁ (ଥଣ୍ଟ) ସାକ୍ଷାତ୍ ରକ୍ତବର୍ଣ୍ଣ ନୂଆପତ୍ରର ପରି, ଶିଙ୍ଘାଡ଼ (ଚନ) ଶ୍ରେଣୀ ସେହି ପଲ୍ଲବ ଶବଦର ଶେଷରେ ଲାଗିଥିବା ବିସର୍ଗ(ଃ)ପରି ଅନୁଭବଶୀଳ । ଏହା ଦେଖି ଚନ୍ଦ୍ରକଳା ପ୍ରଥମେ ମୁଗ୍ଧପ୍ରେମୋଦ୍ଗମ, ପରେ ତାହାର ଅନ୍ୟ ସାତ୍ତ୍ୱିକଭାବ(ସମ୍ମୁଖୀଣହିତସାଧ୍ୟସ୍ୱର ସ୍ୱେଦ ରୋମାଞ୍ଚ ପ୍ରଭୃତି) ପ୍ରକାଶିତ ହେଲ । ୨ । ରୁମୀକର—ସୁବର୍ଣ୍ଣ, ପୁଷ୍ପ—ପାପୁଲିର ତଳଭାଗ, ପାପୁଲି ପଦ୍ମରାଗମଣିର ପୀଠ ପରି, ବାଳପୁ (ପ୍ରାତର ଖରା) ନିଜଦେହ (ଶରୀରରେ) (ସେ ଶରୀରକୁ) ସ୍ୱାଗତ କଲ, କରଜ (ଅଙ୍ଗୁଠି) ମୁଦିମାନଙ୍କ କିରଣରେ ପାଦ୍ୟ (ପାଦ ଧୋଇବା ପାଣି) ଦେଲ, ପ୍ରମୋଦରେ ଦରେ (ଅଳ୍ପ କରି) ଚାହାଁ ହସିଲ, ତାହା ଦରେ (ଶଙ୍ଖରେ) ଅର୍ଘ୍ୟ(ପୂଜା ପାଣି) ଦେଲ ପରି ହେଲ, ପ୍ରଶସ୍ତ ପ୍ରବାହ ସ୍ରୋତରେ ଆଚମନ ପରି । ୩ । ମଳୟଜମୁଦ୍ରାଜାଲ —ଚନ୍ଦନରେ ଦିଆଯାଇଥିବା ମୋହର ରୂପ ଆବରଣକୁ ଶିଥିଳାଇ (ଢିଲା

ଘଣ୍ଟିଗୁଳେ ଚଟ୍ଟାଳୁଟି ପିଟ୍ଟାଇଲ ସେ । ୩ । ଶିବର ଲଗାଇବା ସମସ୍ତେ ବସାଇ କରୁ ଅନାସ୍ଥାଏ ଦାମ୍ଭରେ । ଭଞ୍ଜ ଲଗାଇ ଜବଜକୁମ୍ଭରେ । ଏସ୍ତୁପ୍ରୁଟକଟେ ଧଇଲ କପଟେ ସ୍ନେହବନ୍ଧୁ ଅବସ୍ଥରେ ସେ । ମଞ୍ଜୁଳା । ମନେ ସୁପ୍ରଶଂସୁ ଧନ୍ୟ ହୋଇଲ । ମଧୁବୃଷ୍ଟି କରୁ ପୁଣି ଧଇଲ । ଅନାଇଲ ସତେ ବନାଇବା କବଲେଶ ପଣିକା ଛଇଲା ସେ । ୪ । ସ୍ମରଧ୍ଵଜ ଅଙ୍ଗ ଅଙ୍ଗରାଗ ସଙ୍ଗ କନକ ମାଟ୍ଟ ପରି ଦିଶେ । ମିନା ଲେଖା ଅବା ବର୍ଣ୍ଣଧାଟୀ ସେ । ମଣିଲ ରମଣୀପୁତ୍ର ଜଳନଧି ରମଣୀମଣି ସନ୍ତୋଷେ ସେ । ମଞ୍ଜୁଳା । ରେଖା ରେଖାକେ ଲେଖାଧିପଣିସ୍ତ । ପଦତଳେ କଳ୍ପନ୍ତ ନଖକର । ବର୍ଣ୍ଣ ବର୍ଣ୍ଣକରୁ ବଳି ଅର୍ଣ୍ଣବରୁ ପିଇଲ ସୁଧାର୍ଣ୍ଣସ୍ତ ସେ । ୫ । ଗୁଣ ସୂତ୍ର ରସ ଶ୍ଳେଷ ଅନୁପ୍ରାସ ଯମକ ଭୂଷଣ ରଚନ । ଧ୍ଵନିଧ୍ଵଂସୀ ଏକ ଏକ ବଚନ । ଲେଖନ ଅଧ ନାଶିଲ ଇନ୍ଦ୍ରସ୍ତବେ ମଣିଲ ସୁଧାସେଚନ ସେ । ମଞ୍ଜୁଳା । ଅହେ ବାଳା ମହାରାଜକୁମାରୀ । କବଣୀତ ଶିରୀଷ ସୁକୁମାରୀ । ଧରାମଣ୍ଡଳ ଜଙ୍ଗମ ହେମଘଟମାଳସ୍ତ ସ୍ଵର୍ଣ୍ଣମନୋହରୀ ରେ । ୬ । ବସ୍ତ୍ରଯୋଗୀଙ୍କର ମଣ୍ଡାସ୍ତୁ ଶଙ୍କର ଏହା ଜାଣିଲେ କେହେଲେ ଭଲେ । ତାଙ୍କ ନାମ ନ ଲେଖିଲ ପତ୍ରେ । ସଦାପାନ୍ଥ ଧ୍ୟାନ କରୁ କରୁ ଛନ ଚନ୍ଦ୍ରଚୂଳ ଜାଳିଦେଲେ ରେ । ମଞ୍ଜୁଳା । ଧ୍ରୁବ ନ-ବଶେ ସ୍ଵା ଏକ କାରଣ । ପ୍ରାଣଗୁଳେ ନ ଉଠେ ସେ ଦା ରଣ । ଏ ଯୋଗ୍ୟ ବାସୁରେ ସମସ୍ତ

କରି), ତରୁଣ (ଅନଙ୍ଗସୁନ୍ଦର) ର ସନ୍ଦେହଛନ୍ତି ଗୁଳେ (ସାଙ୍ଗରେ) ଚଟ୍ଟାଳୁଟି ପିଟ୍ଟାଇଲ ଅର୍ଥାତ୍ ଚଟ୍ଟାଳୁପିଟ୍ଟାଇବାରୁ ତରୁଣର ସନ୍ଦେହ ଦୂର ହେଲା । ୪ ; କରୁ —କରନ୍ତୁ, ଅନାସ୍ଥାଦମ୍ଭରେ—ଧୈର୍ଯ୍ୟ ସମ୍ଭାଳି ନ ପାରି । ୫ । ସ୍ମରଧ୍ଵଜ —ଅନଙ୍ଗସୁନ୍ଦର, ଅଙ୍ଗରାଗସଙ୍ଗ—ଜାଫ୍ରାନ୍ କେଶର ପ୍ରଭୃତି ଅଙ୍ଗରାଗ ଲଗିଥିବାରୁ, କନକମାଟ୍ଟ—ସୁନାଦିଆ ପାଟ୍ଟ, ମିନାଲେଖା—ସୁନାରେ ମିନାକାମ ପରି ସେ ବର୍ଣ୍ଣଧାଟୀ (ଅକ୍ଷର ଧାଡ଼ି) ଦଶୁଅଛି, ରମଣୀସୁତ—ଶୋଭା, ଜଳନଧି—ସାଗର, ରେଖା···ପ୍ରତ୍ୟେକ ରେଖାର ଲେଖାଧିପ (ଇନ୍ଦ୍ର) ଶିରୀଷଶିରୀକୁ ତୁଚ୍ଛ କରୁଛି । ବର୍ଣ୍ଣବର୍ଣ୍ଣକରୁ—ଅକ୍ଷର ଚାତୁରୀରୁ, ବଳି ଅର୍ଣ୍ଣବରୁ—ସମୁଦ୍ରଠାରୁ ଅଧିକ । ୬ । ଭୂଷଣ— ଅଳଙ୍କାର, ରଚନ—ରଚନା, ଧରାମଣ୍ଡଳ ଇତ୍ୟାଦି—ପୃଥିବୀ ମଣ୍ଡଳର ଗତିଶୀଳ ସୁନାଘଟମାଳ ସ୍ଵର୍ଣ୍ଣକୁମ୍ଭରୂପା । ୭ । ବସ୍ତ୍ରଯୋଗୀ—କନ୍ଦର୍ପ, (ଶିବ କାମକୁ ଭସ୍ମ କରିଥିବାରୁ) ସେ କାମଙ୍କ ଶତ୍ରୁଙ୍କ ସହାୟ । ଚନ୍ଦ୍ରଚୂଳ—ମସ୍ତକରେ ଥିବା ଚନ୍ଦ୍ରରେଖା, ଧ୍ରୁବ ନ ବଶେ···ସେହି ଚନ୍ଦ୍ରର ଷୋଳକଳାରୁ ଏକ କଳାର କାରଣ (ଶିବଙ୍କ ମସ୍ତକରେ ଥିବା) ଧୈର୍ଯ୍ୟ ନଷ୍ଟ କରି ଦିଏ, ତାହାର ସମସ୍ତ କାରଣ

ପ୍ରକାଶେ ତୁହି ଏକା ମୋ ଶରଣ ଲେ । ୭ । ମୋହନ କଳା ମୂର୍ତ୍ତିମନ୍ତ ମନ୍ତ୍ରର ଧାରିକା ରାକେଶାନନା । ସୁଧାପୂର୍ଣ୍ଣ ସୁବର୍ଣ୍ଣଘଟସ୍ତନା । ପଦ୍ମଜନ-ପଦ୍ମପାଳକେ ଯାହାର ଭକତେ ଦମ୍ଭାକୃତାବାନା ଲେ । ମଞ୍ଜୁଳା । ତୋର ନିସର୍ଗ ଚଞ୍ଚଳ ନୟନ । ବର୍ଣ୍ଣେ କିପ ଦେହକାନ୍ତି ପ୍ରଚ୍ଛାଦନ । ବନ ଭିତରେ ଖୁତରେ ଅନାବୃତେ ମୀନଶ୍ରେଣୀ ହେଲା ଲୀନ ଲେ । ୮ । ନିର୍ମଳ ଗୁଣମଣ୍ଡିତା ସୁଚରିତା ସୀମନ୍ତିନୀ ମାନନ୍ତୀଣୀ । କଳକଣ୍ଠ କୂଜନ ଠାଣି ବାଣୀ । ତୋ ସଙ୍ଗୀତବିଦ୍ୟା ଦେଖି ବିଶାରଦା ଶାରଦା ନ ଥିବେ ଜାଣି ଲେ । ମଞ୍ଜୁଳା । ତୁ ଯେ ବିବେକୀଙ୍କ ଶିରୋଭୂଷା । ଶେଷଦେବ ହୋଇବେ ଲୋକହସା । ଏକ ସହସ୍ରବଦନେ ଅବସ୍ଥିବେ ଯେବେ ତୋହର ପ୍ରଶଂସା ଲେ । ୯ । ପଶୁଅଛୁ ବ୍ରହ୍ମପଦ ତୋର ପଦତଳେ ପଶିଅଛି ଶରଣ । ହଂସଭୂଷଣି ହଂସ ସଞ୍ଚରଣ । ରଜୋଗୁଣଗ୍ରାହୀ ଜାଗରୁକ ହୋଇ ହୃଦେ ଅନ୍ତଃକ୍ଷୁଣ୍ଣ ଅଭୁଣ ଲେ । ମଞ୍ଜୁଳା । ଜନ୍ମ · ଅଜର ଆଧାର ଧରିଛୁ । ନଖକାନ୍ତି ମକରନ୍ଦ ହସୁଛି । ତୁମ୍ଭନଖକଳସ ହୋଇ ମୋ ମାନସମିଳିନ୍ଦ ଅନୁସରିଛି ଲେ । ୧୦ । ଭଜନ୍ତି ତୋ ଉରୁସ୍ତମ୍ଭକୁ ଅଖଣ୍ଡ ଲକ୍ଷ୍ମୀ ଅଖଣ୍ଡଳ ଚପଳା । ରମ୍ଭାଲୁଣ୍ଠିତ ଜଙ୍ଘରେ ଅଛି ସେବା । ପୁଲକେ ରୋମକାଳନ୍ଦୁରେ ଯାହାର ଭକତ ଶତକୋଟି ରୁଦ୍ର ଲେ । ମଞ୍ଜୁଳା । ତେଣୁ ସହସ୍ର ଅର୍ଥେ

ଜୀବନ ନେବାକୁ ସୃଷ୍ଟି ହୋଇ ନାହିଁ କି ? (ଚନ୍ଦ୍ରକାଲଣ ଶରଗ୍ରନ୍ଥ ଉପରେ ଅସଙ୍ଗ) । ୮ । ମୋହନ···ଧାରିକା—ତୁ ତ୍ରୈଲୋକ୍ୟମୋହନ ମନ୍ତ୍ରଧାରୀ ପର, ରାକେଶାନନା—ଚନ୍ଦ୍ରବଦନା, ବନରୁହରେ—ପାଣି ମଧ୍ୟରେ, ଖୁତରେ—ବସ୍ତ୍ରରେ, ଅନାବୃତେ—ସର୍ବଦା । ୯ । ବିଶାରଦା—ପଣ୍ଡିତା, ଶାରଦା—ସରସ୍ୱତୀ, ଶେଷଦେବ—(ସହସ୍ରମୁଖ) ଅନନ୍ତଦେବ । ୧୦ । ବ୍ରହ୍ମପଦ—ବ୍ରହ୍ମାଙ୍କ ଐଶ୍ୱର୍ଯ୍ୟ, ହଂସଭୂଷଣି—ହଂସ (ପରମ ବ୍ରହ୍ମ) ଭୂଷଣ (ହୃଦୟସ୍ଥିତ) ଯାହାଙ୍କର, ହଂସ (ନୂପୁର) ଭୂଷଣ (ଅଳଙ୍କାର) ଯାହାର । ହଂସସଞ୍ଚରଣ—ହଂସବାହନ ଓ ହଂସ ପରି ଧୀରଗମନ; ରଜୋଗୁଣ···ବ୍ରହ୍ମା ରଜୋଗୁଣ ବିଶିଷ୍ଟ ହୋଇ ସୃଷ୍ଟିକର୍ତ୍ତା; ତୋ ଚରଣ କୁଙ୍କୁମକେଶରଦର ଧୂଳିଦ୍ୱାରା ରକ୍ତବର୍ଣ୍ଣ, ଜନ୍ମ-ଅଜର...ବ୍ରହ୍ମାଙ୍କ ଜନ୍ମସ୍ଥାନ ପଦ୍ମ, ତୋ ଅଙ୍ଗ ପଦ୍ମ ପରି ହେବାକୁ ଚାହିଁ ନଖଶୋଭାରୂପ ମକରନ୍ଦ ହସୁଛି, ମାନସ ମିଳିନ୍ଦ—ମନରୂପ ଭ୍ରମର । ୧୧ । ତୋ ଜଙ୍ଘ ତୁଳକୁ ଅନନ୍ତ ଶୋଭାପୂର୍ଣ୍ଣ ଇନ୍ଦ୍ରପଦ ଅଖଣ୍ଡ କରିଛି । ରମ୍ଭାଲୁଣ୍ଠିତ—କଦଳୀଗଛପରି ମନୋହର ଓ ରମ୍ଭା ନାମକ ଅପ୍ସରାଙ୍କଠାରୁ ମନୋହର, ପୁଲକେ—ରୋମାଞ୍ଚହେଲେ, ରୋମକାଳନ୍ଦୁରେ—ରୋମମାନଙ୍କ ମୂଳରେ, ଶତକୋଟି—ବଜ୍ର ଓ ବହୁସଂଖ୍ୟକ; ରୁଦ୍ର—ଶୋଭା, ତେଣୁ ସହସ୍ର ଅର୍ଥେ—ସହସ୍ରନେତ୍ର ଇନ୍ଦ୍ରଙ୍କ ପାଇଁ

କଣା ଯାଉ । ଲୀଳା ଐରାବତ ଭଳ ସଞ୍ଚାର । ଲେଖାମାନଙ୍କେ ପ୍ରଶଂସା-
ଯୋଗ୍ୟ ରୂପ ଯାହା ସମୀପ ସଚୀର ଭେ । ୧୧ । ପଦ୍ଧତ ନେତ୍ରକୁ ଅଦୃଶ୍ୟ
ହେବାକୁ କଦର ଭୋଳ ବସ୍ତୁପଦ । ପାଦେଶ ନାଭି ବଳକ୍ଷାନାମ ହ୍ରଦ ।
ତାହା ମଧ୍ୟ ଖଟଣୀତ ସରୋଜଙ୍କୁ ପ୍ରସବିବାକୁ ଅମୋଦ ଭେ । ମଞ୍ଜୁଳା ।
ଧାଇଁଅଛି ରୋମାଳି ଭୁଜଙ୍ଗରାଜ । ବୃତ୍ତ ଶ୍ରୀଅଙ୍ଗ ଭଳାକାନ୍ତି ବାଜି ।
ଶେଷଦେବ ଅବା ଅଛନ୍ତି ମସ୍ତକା ମଣି ନୀଳମାକୁ ଭଜନ୍ତେ । ୧୨ ।
ନବୋଦ୍ଭବସୁଧାମଧୁସ୍ୱାଦସ୍ୱ ତୋ କୁଚକୁମ୍ଭ ସମ୍ପୁଟଳ । ଶିବଲୋକ
ଏଣୁ ତୋ ବକ୍ଷସ୍ଥଳ । ସଜ୍ଜିନ୍ତି ଭର୍ତ୍ତିକ ନିଃଶ୍ରେଣୀ ସୋପାନ ରୂପରେ
ମାହେନ୍ଦ୍ରନୀଳ ଭେ । ମଞ୍ଜୁଳା । ଶବନ୍ତନ ପ୍ରଣୀଷ୍ଟ ନାହିଁ କ୍ଳେଶ । ତ୍ୱତେବେ
ଅବେକ୍ଷା କହି ମୋ ମାନସ । ଶଙ୍କର ସାୟୁଜ୍ୟ ଲକ୍ଷ୍ମୀ ଲଭିପାଇଁ ବହିଛି
ମନ୍ଦା ସାହସ ଭେ । ୧୩ । ତେବେ ମୋର ପୁଣ୍ୟ ତପ ଅତ ଶଙ୍କ ଯେନ ସୁକୁନ୍ଦ-
ବରଦନ୍ତି । ଏ ଜଣାଣ ଯୋଗ୍ୟ ହେଲେ ଶୁଣନ୍ତି । କର୍ମବଳ ଭୁଲେ ସିନା
ପାଇବେଳ ଶୁଭାଶୁଭେ ଲୋକ ମଣ୍ଡଳେ । ମଞ୍ଜୁଳା । ଯେତେ ମୋହର
କର୍ମବଳ ନାହିଁ । କୃପାଣିଧି ଦେ ପୁଣ୍ଡ ଚନ୍ଦ୍ରମୁହୀ । ଶମ୍ଭୁବାକୁ ଧର୍ମ ମୋର
ଶୁଭକର୍ମଦାୟିନୀ ତୋହରିକୁ ଭ୍ରମ୍ଭ ଭେ । ୧୪ । ଯେ ଧନ ତାକୁ ଧାତା ଧନା

ଏବଂ ଅସଂଖ୍ୟ ତନ୍ତ୍ରରୂପ ଧନଦ୍ୱାରା, ଲୀଳା... ଇନ୍ଦ୍ରଙ୍କରେ ଐରାବତ ହସ୍ତୀର ସୁନ୍ଦ
ସଞ୍ଚାଳନ ଶୋଭାପାଏ, ତୋର ଗତି ଐରାବତର ଶୁଣ୍ଡାଦଣ୍ଡ ଭଳି, ଲେଖା—
ଦେବତା ଓ ନର; ଇନ୍ଦ୍ରଙ୍କ ଶଚୀଙ୍କ ସମୀପରେ ଥାଏ ଓ ତୋ ଗଳୁର ଚଳ ଶଚୀଙ୍କ
ପ୍ରଶଂସନୀୟ । ୧୨ । ସଦ୍ଧତ—ଯୋଗୀ, ଅଦୃଶ୍ୟବାନ୍, ବସ୍ତୁପଦ—ବସ୍ତୁଙ୍କ
ପାଦ, ଦାଣ୍ଡବଳକା—ଗର୍ତ୍ତବିଶେଷ ଓ ବଳକା (ମଳକତାଶୂନ୍ୟ) ନାଭିଦେଶ,
ରୋମାଳି (ନାଭିକମ୍ପୁ ରୋମରେଖା) ରୂପ ଭୁଜଙ୍ଗସମ୍ଭୂତ ଧାଇଁଛି କି?
ଅଥବା ଶେଷଦେବ (କୃଷ୍ଣଙ୍କ ଶଯ୍ୟା) କୃଷ୍ଣଙ୍କ ଶରୀର ଛାଇମା ଲଭିବାକୁ କଳା
ହୋଇ ରୋମ ରେଖାରୂପରେ ମସ୍ତକାମଣି—ନୀଳମା (ଇନ୍ଦ୍ରନୀଳମଣିର ତୁଲ୍ୟ) ଭୂ
ପାଇଲେ କି? ୧୩ । ନବୋଦ୍ଭବ...ନୂତନ ଜାତ ହୋଇଥିବା ଅମୃତଦ୍ୱାରା
ମଧୁର ହୋଇଅଛି ଅଧର ଯାହାର, ଶିବଲୋକକୁ ଯିବା ପାଇଁ ସେହି
ରୋମରେଖାରୂପରେ ଇନ୍ଦ୍ରନୀଳମଣିରେ ତିଆରି ନିଶ୍ରେଣୀ (ପାହାଚ) ସଜ୍ଜିଛି ।
ଶଙ୍କରସାୟୁଜ୍ୟଲକ୍ଷ୍ମୀ—ଶିବଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ଏକ ହୋଇ ମିଳିଯିବା ସୌଭାଗ୍ୟ ।
୧୪ । ଅତଶଙ୍କ—ଅତ୍ୟଳ୍ପ, ସୁକୁନ୍ଦବରଦନ୍ତି—ହେ ସୁନ୍ଦରକୁନ୍ଦପୁଷ୍ପଦଶନା, କର୍ମ-
ବଳ ଥିଲେ ଲୋକର ଶୁଭ ବା ଅଶୁଭ କର୍ମରେ ସବୁ ପ୍ରବଳ ହୁଏ ସିନା ।

ଭବନ୍ତି ପ୍ରଭୁ କରନ୍ତ ଅଭ କାଯ । ଯାର ପ୍ରଚ୍ଛଦବଳେ ଉପକାର । ତାହାଙ୍କୁ ଧନୀ କଲେ ଯିନା ସ୍ନେହରେ ଭୁବନମଣ୍ଡଳେ ଯଶ ହେବ । ମଞ୍ଜୁଳା । ଶସ୍ୟ-ଚ୍ଛେଦାବ ଉପକାର ସରେ । ବୃଷ୍ଟିହେଲେ ଘନ କାହିଁ ପ୍ରସରେ । ଜଳଧରେ-ବରଷିଲେ ଭାହିଁ ସୁଗ୍ୟ ତାହାର ତେଜପଣ ଲେଶ ହେ । ୧୫ । ତୁ ବିଶ୍ୱମ୍ଭର-ଚନ୍ଦ୍ରବର୍ତ୍ତିକୁମାରୀ ନ ଜାଣୁ ରବିଦରଶନ । ଦରଶନକୁ ତହିଁ ମୋର ମନ । ସୁରଶାଖିଶିଖାଶାଖାରୁ କୁସୁମ ତୋଳି ନେଉଛୁ ବାମନ ହେ । ମଞ୍ଜୁଳା । ପୂର୍ବ ଜନ୍ମାନ୍ତରେ ହୋଇ ବିମୁଖ । ତବ ଜଣାଇ ନାହିଁ ଯାହା ମୁଖ । ସେ ପୁଣି କାମନା କରେ ଲଭିବାକୁ ଗୀର୍ବାଣରମଣୀ ସୁଖ ହେ । ୧୬ ।

ଜଗତ୍ତ୍ରୟ ଉତ୍ତରେ ମୋ ଭଳି ଉଚିତେ ଏପରି ନ ଥିବ ଦୁର୍ବୋଧ । ଏଥି-କୁ ଅନ୍ତ୍ୟା ମହା ଅପରାଧ । କାଣୁ ଯିବୋମଣି ତୁ ଉ କାହିଁ କାହିଁ ନ ବାନ୍ଧିବୁ ଦାସ ବାଧ ହେ । ମଞ୍ଜୁଳା । ମୋର କରୁଣା ଥିବା ଯେବେ ଏତ । କିଛି ହେବାକୁ ମୋ ବିନାଶ ଦଣ୍ଡ । ଟେକାଇଲ ସ୍ତମ୍ଭନକ୍ଷବାଳେ କ୍ଷମାଜଳଧି ନାମେ ପଢାଇ ହେ । ୧୭ । ଏତେ ପ୍ରତ୍ୟୁପଣ ଦେଖାଇବା ଗୁଣ ଶୁଣିବା ଯୋଗ୍ୟ ସେ ନୋହିଲ । ମୁଁ ତେଣୁ ଶୁଭର ବୋଲି ନ କହିଲ । ଭାଗ୍ୟ ହେଲେ ମୋ ଗୁଡକ ମୁପାଉ କର ତଳେ ନ ବହିଲ ହେ । ମଞ୍ଜୁଳା । ମାଣ ବୋଲିଅଛୁ ମୋ ବାହାଦୁର । ଦୂର କର ସେ ରଜନାହାଦର । ହେଲି ନାହିଁ ଚେ ତୋ ଜଳଜଜିଷ୍ଣୁର ପାଦର ଯୋଗ୍ୟ ଶୁଦର ହେ । ୧୮ । ଜଗତ୍ତ୍ରୟ ବାଦ୍ଧତ୍ୱା ସମସ୍ତେ ପାହାଡା ଦୂଅନ୍ତି ତୋ ଚରଣଯତନେ । ଅବା ଜଣି ବହନ୍ତି ଲକ୍ଷାବୋଳେ । ଦୂଅନ୍ତି ଅବା ଅଚ୍ଚପଟେ ମୁଁ ପଟେ ମଣିଭଟାଙ୍କ ଯୁଗଳ ହେ । ମଞ୍ଜୁଳା । ଦାସୀସମୂହେ ଜଣେ ହୋଇ ଅବା । କରୁଥାନ୍ତି ତୋ ଶ୍ରୀ ଯୁଗ୍ମେ ସେବା । ହେମ-

---

୧୫ । ପ୍ରଭୁ—ସ୍ୱାମୀ ବା ରାଜା, ଶସ୍ୟଚ୍ଛେଦାରେ—ଧାନ କଟାହେବାରେ, ଉପକାର ସରେ—ଉପକାର କରୁଥିବା ଲୋକମାନଙ୍କରେ । ୧୬ । ବିଶ୍ୱମ୍ଭର—ପୃଥିବୀର ଶ୍ରେଷ୍ଠ ରାଜାଙ୍କ କନ୍ୟା, ନ ଜାଣୁ ରବିଦରଶନ—ଅସୂର୍ଯ୍ୟମ୍ପଶ୍ୟା ରାଜପୋଷ୍ୟାଙ୍କୁ ଅସୂର୍ଯ୍ୟମ୍ପଶ୍ୟା କୁହାଯାଏ, ଅର୍ଥାତ୍ ସେମାନେ ସୂର୍ଯ୍ୟଙ୍କ ମୁଖ ଦେଖନ୍ତି ନାହିଁ । ସୁରଶାଖିଶିଖାଶାଖାରୁ—କଳ୍ପ ବୃକ୍ଷର ଅଗରେ ଥିବା ଡାଳରୁ, ଗୀର୍ବାଣରମଣୀ-ସୁଖ—ଦେବତାଙ୍କର ପ୍ରାପ୍ୟ ସୁଖ । ୧୭ । ଦାସବାଧ—ଭୃତ୍ୟର ଅମଙ୍ଗଳ, କ୍ଷମାତନ୍ଦ୍ରବାଳ—ପୃଥିବୀମଣ୍ଡଳ, କ୍ଷମାଜଳଧି—କ୍ଷମାସାଗର, କ୍ଷମାବନ୍ତ । ୧୮ । ମୁପାଉ—ଶଯ୍ୟା, ବାହାଦୁର—ସାହସୀ ବୀର, ଜଳଜଜିଷ୍ଣୁର ପାଦର—ପଦ୍ମଙ୍କୁ ପରାଜିତ କରିଥିବା ପାଦପଦ୍ମକୁ ଜଣିଅଛୁ । ୧୯ । ଜଗତ୍ତ୍ରୟବାଦ୍ଧତ୍ୱା ସମସ୍ତେ ପାହାଡା—ଝୋଟାକୁ ଫେରିବାବେଳେ ବାଟରେ ପକାଉଥିବା ବସ୍ତ୍ର, ଲକ୍ଷାବୋଳେ—ଅଳତାରସରେ,

ପିକଦାମା ଦାମ ହୋଇ ମୋର କରେ ବାନ୍ଧନ୍ତୁ ମଦନା ରେ । ୧୯ । ହେବା
କେଉଁ ଦିନ ସ୍ନାନ ଅଙ୍ଗ ମାର୍ଜନା ସହିତ ସମସ୍ତ ପ୍ରବେଶ । ପିନ୍ଧି ଅତର ଛାଣି
କୁଞ୍ଚି ବାସ । ହାତକର ହୋଇବା ଶୁଣ୍ଠି ପ୍ରଭାତେନ୍ଦ୍ର ଓଷ୍ଠ ଉଡ଼ା ମଦନ ଭାବେ ରେ ।
ମଞ୍ଜୁଳା ! ଲଲାଟର କର୍ଣ୍ଣ ଗଣ୍ଡମଣ୍ଡଳ । ମଣ୍ଡି ଝଲକା ମୋତି ପ୍ରଭଫଳ ।
ଟଳାଟଳ ଡୋଳା ଇନ୍ଦୀବରମାଳା ଦୋଳାପରି ହେଉ ହେଳ ରେ । ୨୦ ।
ଚତୁର୍ଦ୍ଦଶ ଲୋକ ସନ୍ଦର୍ଶିପାଇ ସେବାରେ ଶ୍ରୀମୁଖରେ ଦେଖି । କୃତକୃତ୍ୟ
ହୁଅନ୍ତା ଦେଖି ଅଛି । ଯାଜ ଅବା କେଉଁ ଭାଗ୍ୟ ନ ଦେଅନ୍ତା ତୋ ସେବା
କଳପଣାଶୀ ରେ । ମଞ୍ଜୁଳା । ପୀଠ କର କଞ୍ଜ ଦଳ ତଳପ । ନିତ କରନ୍ତି
ବାଳାମନ୍ତ୍ର ଜପ । ଇଷ୍ଟଦେବତାଙ୍କ ଅଭିଷିକ୍ତ ହୋଇବା ପାଇଁ କର ଫଳପ
ରେ । ୨୧ । ଲାବଣ୍ୟସରସୀମଧ୍ୟକମଳସ୍ଥିତ ସରସୀରୁହମୁଖ ତୋର । ଭର୍ତ୍ତି
ଖେଳିବାର ଦେଖ ମଧୁର । ହୋଇବ ସୁଯୋଗେ ନୟନ ଅସ୍ନାନ ଅତିଥି ପୂର୍ଣ୍ଣି
ମୋହର ରେ । ମଞ୍ଜୁଳା । ବେଣୀଫଣୀ ଫୁଲ୍ଲ ଫଣା ଶ୍ରୀହରି । ଟେକାଇଲେ
ମୋ ଶିରେ ଛତ୍ର ଧରି । ସେହୁଦିନ ମୋର ଅଂସ ଅବତଂସ ହେବ
ସୁବର୍ଣ୍ଣକଣ୍ଠୀ ରେ । ୨୨ । ତୋ ଅଙ୍ଗଦେଶ ସହିତେ ଅଙ୍ଗଦେଶ କାଶ୍ମୀର
ତୋ କୁଚଯୁଗଳେ । ଅଷ୍ଟ କୁନ୍ତଳ କୁଟିଳ କୁନ୍ତଳେ । ଭାମରୂପ ପ୍ରତି

ହେମପିକଦାମା···ମୋତେ—ସୁନା ପିକଦାମ ମୋ ହାତରେ ଦେଇ ଅବା
ମୋତେ ମଦନା (ଭକ୍ତ) କରନ୍ତୁ । ୨୦ । ମାର୍ଜନା—ସ୍ନାନ, ଛାଣିକୁଞ୍ଚିବାସ—
ସମାନ ଭାବରେ କୁଞ୍ଚି ହୋଇଥିବା ଲୁଗା, ଲଲାଟର...ସନ୍ତୋଷିତ ସ୍ନେହରେ
କମ୍ପୁଥିବା ଗଣ୍ଡଦେଶକୁ ଝଲକା (କାନର ଏକପ୍ରକାର ଭୂଷଣ) ଓ ମୋତିର
ପ୍ରଭବମ୍ବରାଶି ମଣ୍ଡିତ କରି, ତୋର ଟଳାଟଳ ଡୋଳା ଇନ୍ଦୀବର (ନୀଳପଦ୍ମ)
ମାଳାର ଦୋଳା (ଆନ୍ଦୋଳନ) ପରି ହୁଅନ୍ତେ । ୨୧ । ତୋ ସେବାରୂପ
କଳ୍ପବୃକ୍ଷ, ପୀଠ—ଉଚ୍ଚାସନ, କଞ୍ଜଦଳତଳ୍ପ—ପଦ୍ମପତ୍ର ଆସନ । ୨୨ । ଲାବଣ୍ୟ
...ତୋର ପଦ୍ମରୂପ ମୁଖ ଲାବଣ୍ୟରୂପ ସରୋବର ମଧ୍ୟରେ କ୍ରୀଡ଼ା କରୁଛି ।
ତାକୁ ଦେଖି ଭର୍ତ୍ତିରେ ମଧୁର ପରି । ମୋ ନୟନ ସେ ମଧୁରରେ ପୁଣି କେବେ
ସୁଯୋଗରେ ଅସ୍ନାନଅତିଥି (ବାଟୋଇ କୁଣିଆଁ) ହେବ, ଅର୍ଥାତ୍ ସତେ
ସୁଯୋଗରେ ତୋର ମୋର ଦେଖା ମିଳନ ହେବ ? ବେଣୀଫଣୀ···ଭଗବାନ
ତୋ ବେଣୀରୂପ ସର୍ପର ଫୁଲ୍ଲ (ଫୁଲ) ରୂପ ଫଣାକୁ ମୋ ମୁଣ୍ଡରେ ଛତ୍ରପରି
ଟେକାଇଲେ । ସେ ଦିନ ସୁବର୍ଣ୍ଣକଣ୍ଠୀ ମୋ ଅଂସ ଅବତଂସ (କାନ୍ଧର
ଅଳଙ୍କାର) ହେବେ ଅର୍ଥାତ୍ ମୁଁ ସେ ଦିନ ସୁବର୍ଣ୍ଣକଣ୍ଠ କାନ୍ଧରେ ବାନ୍ଧିବ ।
(ଭଗବାନ ମଧ୍ୟ ଫଣୀଫଣାକୁ ନିଜ ମୁଣ୍ଡ ଉପରେ ଛତ୍ର ପରି କରିଅଛନ୍ତି) ।
୨୩ । କାଶ୍ମୀର—ଦେଶବିଶେଷ ଓ ଜାଫ୍ରାନଦେଶର, କୁନ୍ତଳ—ଦେଶବିଶେଷ ଓ

ଅଙ୍ଗରେ ବସନ୍ତ କରୁଅଛୁ ସଜ୍ଜାମାନେ ହେ । ମଞ୍ଜୁଳା ! ଭୂପାଳଙ୍କୁ ଭୁଲାଇଛୁ କାମଦ । କଣ୍ଠୁ ଅଛୁ ମାଳବର ସଙ୍ଗମ । ନାଟ୍ୟେଳ ଗ୍ରନ୍ଥବନ ଲଗି ହୋଇଛୁ କାଞ୍ଚିରେ ମଧ୍ୟ ସୁଗମ ହେ । ୨୩ । ତୋ ରାଜା ଦ୍ରବନ ବନ ଦେଖନ୍ତି ଯେବେ ଦେଶାଟନେ କରିଲେ ପ୍ରବେଶ । ଦୁଃଖପାଶୋର୍ ଗୁଞ୍ଜୁର ପ୍ରକାଶ ! ହୋଏ ହେଲା ବାଗୁରିଲେ ତୋ ତନ୍ତ୍ରରେ ଅନନ୍ତ କାଞ୍ଚିନ ଦେଶ ହେ । ମଞ୍ଜୁଳା ! ତାହା ରାଜା ଗଲେ ଅନ ଦେଶକୁ । ଅଙ୍ଗ ପାଇବା କୁ ସୁଖ ଲେଶକୁ । ସକଳ ଦେଶତନ୍ତ୍ରର ଗ୍ରାମ ହେବ ଭଜିଥିଲେ ତୋ ପାଶକୁ ହେ । ୨୪ । ଭାଗୀରଥୀଧାର ଭଳ ମୁକ୍ତାହାର ଯମୁନା ନୀଳ ବେଣୀମଣିକ ! କଣ୍ଠେ ସରସ୍ୱତୀ ଅଛି ବାନ୍ଧି । ନର୍ମଦା ଲକ୍ଷଣଧାର ପ୍ରକାଶରେ ତତେ ମିଳା ଅଛି ଭଲ ହେ । ମଞ୍ଜୁଳା । ଓଷ୍ଠ ମାଣିକ୍ୟ ଛାୟା ଲହଗାଳ ; ନାଶ ଶ୍ୱାସର ଦନ୍ତ ମୋତିଫଳ । ରତ୍ନାକର ଭୂମି ଏ ଦେଖ କାଞ୍ଚିନ ତୀର୍ଥ ତୋ ତନ୍ତ୍ରରେ ମୂଳ ହେ । ୨୫ । ମକରଧ୍ୱଜତାପପାପନାଶିନୀ ଯୋଗ ହେଉଛିମାନେ ଘଟିବ ! ମୋର ମନ୍ତ୍ରନେ କଲୁଷ ଛୁଟିବ । ଏପରି କଲ୍ପଣା କରିବେ ଦେଖିବେ ତୋ ପଦ୍ମୋଧରେଶ୍ୱର ଶିବ ହେ । ମଞ୍ଜୁଳା । ତାଙ୍କ ସମୀପେ ଗୋଦାନ କରନ୍ତି । କରଯୋଡ଼ି କି ସନ୍ତୋଷେ ଭଜନ୍ତି । ସଂସାର ଗୁଣ ଯାତନାଗାଢ଼ ବନ ଅସ୍ୱାସରେ ପାସୋରିବ ହେ । ୨୬ । ଗମନେ ତୋହର ଅଛି ନାଗେଶ୍ୱର ଅବଲୋକନରେ ଅଶୋକ । ଗ୍ରୀଷ୍ମମୁଖେ ଦାସୀ ଛନ୍ଦ ଅନେକ । ମୃଗପଙ୍କେରୁହ ଶ୍ରବଣ ପାଟଳୀ ଅଧର ଜାବ ପ୍ରକାଶ ହେ ! ମଞ୍ଜୁଳା । ନବ ପଲ୍ଲବ ଗୁଲ୍ମ ପାଣିପାଦ । କଳପଞ୍ଚମାଳାପ କଣ୍ଠନାଦ । ଭୃଙ୍ଗଧ୍ୱନି କାଚ୍ଛି ଅଳକ କବରୀ ସମସ୍ତ ଋତୁ ଶବଦ ହେ ।୨୭। କଦମ୍ବ କେଳି ଅବସରେ - ସୁମନ୍ଦ ନିଃଶ୍ୱାସ ଚନ୍ଦନ ପବନ । ଧନ ତୋ ତନୁ ବାସନ୍ତିକ ବନ । ତହିଁ ଯେ ବାହାର କରୁଅଛି ହରିବିରୋଧୀ ଭୁଲେ

ବେଶ, କାମରୂପ—ଦେଶବିଶେଷ ଓ କନ୍ଦର୍ପର ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟ, ଭୂପାଳ—ଦେଶବିଶେଷ ଓ ରାଜା, ମାଳବର—ରାଜ୍ୟବିଶେଷର ଓ ଶ୍ରେଣୀମାଳା, ନାଟ୍ୟେଳ—ନୈଳରାଜ୍ୟ ଓ ଉତ୍ତମ ବସ୍ତ୍ର, କାଞ୍ଚି—ରାଜ୍ୟଖଣ୍ଡ ଓ କଟିଭୂଷଣ ମେଖଳା ।୨୪। ନର୍ମଦା—ନଦୀ ଓ ସୁଖପ୍ରଦ, ରତ୍ନାକର—ସମୁଦ୍ର ଓ ନାନାରତ୍ନର ଆଧାର, ମକରଧ୍ୱଜତାପପାପ-ନାଶିନୀ ଯୋଗ—କନ୍ଦର୍ପ ତାପରୂପ ପାପନାଶିନୀ ଯୋଗ ଓ ତାପପାପନାଶିନୀ ସମୁଦ୍ର-ସ୍ନାନ ଯୋଗ, ଗୋଦାନ—ଶୋଭୁଦାନ ଓ ଚକ୍ଷୁଦାନ ଅର୍ଥାତ୍ ଆଖିରେ ଦେଖିବା । ୨୬ । ନାଗେଶ୍ୱର—ହସ୍ତିଶ୍ରେଷ୍ଠ ଓ ନାଗେଶ୍ୱର ଫୁଲ, ଅଶୋକ—ଦୁଃଖର ଅଭାବ ଓ ଅଶୋକ ଫୁଲ, ଦାସୀ—ଭୃତ୍ୟା ଓ ଦାସକେରିଣ୍ଟା ଫୁଲ, ପଙ୍କେରୁହ—ପଦ୍ମ, ପାଟଳୀ—ପାଟଳୀଫୁଲ, ଜବଗୁଚ୍ଛ—ବନ୍ଧୁଳିଫୁଲପେଣ୍ଡା, ଅଳକ କବରୀ—ଅଳକା ପ୍ରକାଶ କରିବା ।୨୮। କଦମ୍ବକେଳି—ପେଣ୍ଡୁଖେଳ, ବାସନ୍ତିକବନ—କଅଁଳୀଫୁଲ

ମୋ ମନ ରେ । ମଞ୍ଜୁଳା । ସେ ତ ପ୍ରଧାନ ପାଟଛର ଭର—ଅପହାରକ ବିବସ୍ତ୍ର କଲାର । ଧରିଛନ୍ତି ମୋ ମନ ତୋ ରୂପ ରତନ ତହିଁକି ଉପାୟ କହ ରେ । ୨୮ । ଧିକସ ଲଜନା କରି ଇନ୍ଦ୍ରଜାଲି ମାୟାବୀ ଦେଖାଇବା ଧନ । ସେଣ୍ଠି ଶୋଭା ଦେଖିଅଛି ନୟନ । ଯେତେକ ସୌଭାଗ୍ୟ ଦେଖିଛନ୍ତି ଯେତେ ଜନେ ପାଶୋରି ପାରିବ ମନ ରେ । ମଞ୍ଜୁଳା । କାଲି ମୋ ଠାରେ ସେତେ ଅନୁଚିହ୍ନ । ତହିଁ ପ୍ରମାଣ ଏକା ଅବାଗ୍ରହ । ସେ ପୁଣି ଅଦୃଶ୍ୟ ହୋଇଣ ରହିଲ କେତେ ନାରାଚ ମୋ ଦେହ ରେ । ୨୯ । ମୂଳେ ଗଳ ଦୃଷ୍ଟରେ ସୁଧା ଦେଇ ବିଷଲ କେତେ ଜଳମ୍ବରେ । ମୋଡ଼ି ଦେଲ ଯା ଲଜ୍ଜା ଅମ୍ବରେ । ଗର୍ଭରେ ଭୁଞ୍ଜି ପତ୍ରୀ ବାଜି ରହିଲ ମୋର ମଳୟ ଶମ୍ବର ରେ । ମଞ୍ଜୁଳା । ଲକ୍ଷା ଛାଡ଼ି ନ ଥିଲା ମୋ ମୁଣ୍ଡରୁ । ସ୍ନେହବୃନ୍ଦ ପାଦରୋଳ ଗଣ୍ଡରୁ । ଅଧର ବନ୍ଧୁଲି ମଧୁର ମାଧୁର୍ଯ୍ୟ ଛାଡ଼ି ନ ଥିଲା ଭ୍ରୂଣ୍ଡରୁ ରେ । ୩୦ । କୁଚକଳଶୀ କୁଙ୍କୁମ ସତ୍ତ୍ୱର ସମ୍ପତ୍ତି ଜତେ ଥିଲା ପୁରି । ଶ୍ରୁତିପୁଟେ ବାଣୀ ସୁଧାନିର୍ଝରୀ । ଛଦମ୍ବନଦରେ ପ୍ରସବ ଗନ୍ଧ ତୋ ନବମ ବସନ୍ତଳକ୍ଷ୍ମୀ ରେ । ମଞ୍ଜୁଳା । ଏ କି କହିବାର କଥା ଇତରେ । କେ ବା ସତ୍ୟ କହିବ ଜଗତରେ । ଗିରିଶଙ୍କ ସର୍ବଦାଧାକ କମା ହୋଇଅଛି ନୟନ

ବଟିତ୍ର; ହରବପ୍ରୋଧୀ—କନ୍ଦର୍ପ, ପାଟଛର—ବସ୍ତ୍ର, କରଅପହାରକ—ହାତରୁ ଯେ ଚୋରିକରି ନେଇଯାଏ, ରୂପରତନ—ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟରୂପ ରତ୍ନ । ହେ ଧନ, ତୋ ଶରୀର ରୂପ ନଅଳୀବନରେ କନ୍ଦର୍ପ ସଙ୍ଗେ ମୋ ମନ ବୁଲୁଅଛି, ସେଣ୍ଡ୍ରମେଳ ଶେଷରେ ତୋର ଧୀର କାଣ୍ଡୋଷ୍ଠରୂପଚନ୍ଦନ ପବନ; ହାତରୁ ନେଇ ପଳାଇଯିବା ଚୋରି ଏ ବଡ଼ ଶ୍ରେଷ୍ଠପଦ, ମୁଁ ରଙ୍କ (ଦରିଦ୍ର କରଣ) ଅଟେ, ମନରେ ତୋର ଯେଉଁ ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟ ରୂପ ରତ୍ନକୁ ଧରିଛି ତାକୁ ସେ ନେଇ ପଳାଇ ଯିବନ୍ତି, ସେଥିପାଇଁ ଉପାୟ କହ । ୨୮। ଇନ୍ଦ୍ରଜାଲମାୟାବୀ(ଐନ୍ଦ୍ରଜାଳିକ) ଧନକୁ ସୃଷ୍ଟି କରି ଦେଇ ସେତିକିବେଳେ ତୋତେ ମୋତେ ଏକାଠି ମିଳାଇ ଦେଇଥିଲା ସେଦିନ ମୋ ଆଖି ଯେଉଁ ଶୋଭା ଦେଖିଛି, ସେ ଶୋଭା ମୋତେ ଯେତେ ସୌଭାଗ୍ୟ ଦେଇଛି, ଅଶେଷ ଜନ୍ମରେ ମୁଁ ତାହା ଭୁଲିପାରିବି କି ? ଅଶରୀର—ଅତନୁ, କନ୍ଦର୍ପ(ଏଠାରେ ମନ ?); ନାରାଚ—ବାଣ୍ଟୁରି । ୩୦ । ନେତ୍ରକଳମ୍ବ—ନେତ୍ରରୂପ ଶର, ତାହାର ମୂଳରେ ବାଣ ର ପୁଙ୍ଖ ଅର୍ଥାତ୍ (ବାଣର ପର ଲାଗିଥିବା)ମୂଳ ଅଂଶରେ ଅମୃତ ଦେଇ ମୋତେ ବିନ୍ଧିଲ । ଲଜ୍ଜାର ଅମ୍ବରରେ (ଶୋଭାରେ) ନେଇ ମୋଡ଼ି ଦେଲ, ଅର୍ଥାତ୍ ଭୁଲାଇ ନେଲ । ସେ ପତ୍ରୀ (ଶର) ମୋ ମର୍ମରୂପ ଶମ୍ବର (ମୃଗର) ଗର୍ଭରେ ପଶିଯାଇ ବାଜି ରହିଗଲା । ତୋ ପାଦରେ ମୋ ଶିର ଲଗାଇଥିବାରୁ ଲକ୍ଷା (ତୋ ପାଦର ଅଳତାରଙ୍ଗ) ମୋ ମୁଣ୍ଡରୁ ଛାଡ଼ି ନ ଥିଲା । ୩୧ । ଶ୍ରୁତିପୁଟେ (ଦୁଇ କାନରେ) ବଚନରୂପ ଅମୃତର

ଝଡ଼ରେ ଚଳ । ୩୧ । ଇନ୍ଦ୍ରନୀଳରୁଚ୍ଛୀ ସନ୍ଧ୍ୟାର ସୁଷମା ସଞ୍ଚାରି କସ୍ତୁରୀ ତରତମେ । ମନ୍ଥାଇଲ୍ ବ୍ରହ୍ମାନନ୍ଦ ଶରତମେ । ମାସ୍ୟା ଅବସାନ ଦଣ୍ଡେ ପୁଣି ଏବେ ଦଣ୍ଡ ଥିଲ ଏ ଭାରତେ ଚଳ । ମଞ୍ଜୁଳା । ଏବେ ନ କହିଲ୍ ଏ ସୁଖ ସାଯାଛ । ଦେବତ ନାହିଁ ଏ ଜୀବନ ରଖା ଛ । ଦୀନାନୁକମ୍ପିନଗ୍ନନା ବୋଲି ବେଶ୍ବ ଅପଣ ତୋହର ଖ୍ୟାତ ଚଳ । ୩୨ । ନିତପିଣ ଗୁଣନିଧି ସ୍ମୃତ୍ତିକୁ କି ଅଧିକ ମୁଁ ଲେଖି ପାରିବି । ଗଣ୍ଠା ଗଣ୍ଠାଳିରେ ସେତେବ କହିବ । ଅସ୍ୱାସ ଲେଶ ତୋ ଧାତ୍ୟ ଅବଧାନେ ହେଲେ ସମ୍ଭାବ୍ଯ ସରିବ ଚଳ । ମଞ୍ଜୁଳା । ଏଣୁ ଦ୍ରୁଦସ୍ଥ ହେବାକୁ ଭାବର । ଭଲି ନାହିଁ କଣ୍ଠାଶିକୁ ବସ୍ତାବ । ବାଳାଇ ସେନିକୁ ଉଚିତାନୁଚିତ ବାଧି ଭ୍ରୁ ସେ ସମସ୍ତର ଚଳ । ୩୩ । ତାଦୃଶ ସୁକୁମାରତର ଶ୍ରୀହସ୍ତ ହୃଦସ୍ଥ ନୟନ ଯୁଗଳୀ । ଧରି ସେଣ ଅନାଇଁ ହେଲେ ବୋଲି । ଏ ଅପରାଧ ମୋର କ୍ଷମା କରିବୁ କ୍ଷମାନିଧି ତୋ ସଙ୍ଗାଳି ଚଳ । ମଞ୍ଜୁଳା । ମୁଁ ତୋ ଚରଣେ ଅଳତା ବୋଳୁଛୁ । ପ୍ରିୟସଖୀମାନଙ୍କୁ ସଖୋଳୁଛୁ । ତୋ ବେଶ ଅର୍ଥେ ତାହାଙ୍କ ଭୁଲେଇ ଫୁଲବାଡ଼ିରୁ ଫୁଲ ତୋଳୁଛୁ ଚଳ । ୩୪ । ହଂସମାଳୀଅ ଶ୍ରବଣ ଅବତଂସ ସଳୁ ପାଞ୍ଚୁଳ ଚନ୍ଦ୍ରହାର । ଫୁଲପଦ୍ମ ଫୁଲ ମୋଡ଼ସଂବ । ପଦ୍ମପତ୍ରୀ ପତ୍ର ଚୂନୀଳ ବସାଇ ଅଙ୍ଗଦ ଭରୁଛୁ ତୋହ ଚଳ । ମଞ୍ଜୁଳା । ରାମ ସୁମିତ୍ରା-ନନ୍ଦବରଧନ । ତାଙ୍କ ଅନୁଜହିଁ ସେହି ସମାନ । ରାମଚନ୍ଦ୍ର ଟୋଷ୍ଠବନ୍ଧୁ ଲୁନାଥର ସେ ଦୁର୍ଲଭ ଜୀବନଧନ ତେହ । ସୁଜନେ । ୩୫ ।

ହଳ ସୁର ରାହିଥିଲ । ୩୨ । ଇନ୍ଦ୍ରନୀଳମଣିରେ ନିର୍ମିତ ଚୂଡ଼ାର ସନ୍ଧ୍ୟା (ରାତ୍ରି) ର ସୁଷମା (ଶୋଭା) କୁ ସେ ତରତମେ(ପିଠିରେ) ସଗୁର କସ୍ତୁରୀ(ଲଗାଇ) (ଅଳଙ୍କାର-ଦ୍ୱାରା) ବ୍ରହ୍ମାନନ୍ଦ ଶର୍ମରେ (ବ୍ରହ୍ମପ୍ରାପ୍ତିଜନିତ ଆନନ୍ଦମୟ ସୁଖରେ) ମନ୍ଥାଇ ଦେଲ୍ (ବୁଡ଼ାଇ ଦେଲ୍); ମାସ୍ୟା ଅବସାନଦଣ୍ଡେ—ଭଦ୍ରକାଳ ଶେଷରେ; ଦୀନାନୁକମ୍ପନ-ଗ୍ନନା—ଦରିଦ୍ରକୁ ଦୟା କରିବାରେ ଅକ୍ଷମା । ୩୩ । ଗଣ୍ଠା—ଦରିଦ୍ର; ଅସ୍ୱାସଲେଶ—ସାମାନ୍ୟଚେଷ୍ଟା । ୩୪ । ହଂସମାଳୀଅ—ଏକପ୍ରକାର ହଂସ ଲମ୍ବିଥିବା ଫୁଲତୋଡ଼ା, ଶ୍ରବଣଅବତଂସ—କାନଫୁଲ; ଫୁଲପଦ୍ମ—ଫୁଲରେ ତିଆରି ପଇଁଜଣ୍ଡ; ଚୂନୀ—ପଦ୍ମରାଗମଣି; ଅଙ୍ଗଦ—ବାହୁଭୂଷଣ । ୩୫ । ସୁମିତ୍ରାନନ୍ଦବର୍ଦ୍ଧନ ତାଙ୍କ ଅନୁଜ—ସୁମିତ୍ରାଙ୍କର ଆନନ୍ଦବର୍ଦ୍ଧକ ତାଙ୍କ ସାନ ଭାଇ ଲକ୍ଷ୍ମଣ ।

ତ୍ରୟୋଦଶ ଛାନ୍ଦ

ରାଗ—ଚିନ୍ତାକେଦାର

(ସଖୀ କୁନ୍ଦଲତାର ଅନଙ୍ଗସୁନ୍ଦର ନିକଟକୁ ପ୍ରତ୍ୟୁତ୍ତର ପତ୍ରିକା)

ରାଧାମୋହନ ଶୁଣ ଚରଣେ । ଶୋଣି ପଙ୍କଜପ୍ରଭ ଶରଣେ । ନାଗରୀ ସକଳ ସମ୍ପଦର ପଦ କୁନ୍ଦଲତା ଶିର ଆଭରଣ ହେ । ନାଗର ।୧। ଅଖଣ୍ଡିତ ଧର୍ମସୁବର୍ତ୍ତକ । ସର୍ବସ୍ୱତାସଙ୍ଗୀତସମାଜ—ରସିକଜନାବର-ଶିରୋମଣିକରଧୃତପନାଗ୍ରାହକପଦାମ୍ବୁଜ ହେ । ନାଗର ।୨। ଇଷ୍ଟଦେବ ଚନ୍ଦ୍ରକୁବଳୟ । ବାହୁବଳକୃତ ଭୂବଳୟ । ଅମନ୍ଦ ଗୁଣଗଣମଣି ମଞ୍ଜୁଷ ଶୋଭାବତୀସ୍ୱବନ୍ଧନାଳୟ ହେ । ନାଗର ।୩। ଦେଖି ତୁମ୍ଭର ଗମ୍ଭୀର ଭାବ । ବାରି ବନ୍ଧ ଯା କ୍ଷୀର ଅର୍ଣ୍ଣବ । ପେଷି ମନ୍ଦରକୁ ତାହା ମନ୍ଦରକୁ ଚନ୍ଦ୍ର ଲୁଂଟାଇ ନେଲା ଦାଇବ ହେ । ନାଗର ।୪। ଯଶ ଶୁକ୍ଳ ହେଉ ବୋଲି ଶଶୀ । ମନେ ମନେ ଯା ହେଲା ସାହସୀ । କୁଳଟ୍ଟୁ ପ୍ରତି ରାତ୍ର ମୃଗଚର୍ମପଟେ ଘେନି ଧାତା ଦେବା ଦାଗମସୀ ହେ । ନାଗର ।୫। ରବି କର ପ୍ରତାପକୁ ଟେକ୍ବା । ପାଇ ରଶ୍ମିଚୟ ଭଙ୍ଗା ପୀଡ଼ା । ହେବାକୁ ନିର୍ଦ୍ଦୋଷ କରୁଛି ପ୍ରଦୋଷ କାଳେ ପ୍ରତୀଚୀ ସମୁଦ୍ରେ ବୁଡ଼ା ହେ । ନାଗର ।୬। ଭର ମନେ

ତ୍ରୟୋଦଶ ଟୀକା

୧ । ନାଗରୀସକଳସମ୍ପଦର ପଦ—ନାଗରୀର ସମସ୍ତ ସୁଖର ସ୍ଥାନ; କୁନ୍ଦଲତା (ଚନ୍ଦ୍ରକଳାର ସଖୀ ଏ ପତ୍ରର ଲେଖିକା)ର ମସ୍ତକର ଅଳଙ୍କାରସ୍ୱରୂପ। ୨ଅଖଣ୍ଡିତ ଧର୍ମ—ସମଗ୍ର ପୃଥିବୀ; ସର୍ବସ୍ୱତାଙ୍କ ସଙ୍ଗୀତସମ୍ବର ଯେଉଁମାନେ ରସିକସମୂହ ସେମାନଙ୍କ ମସ୍ତକସ୍ଥ ମଣିର କର(କିରଣ)ଦ୍ୱାରା ଶାଣ୍ଡଜନ(ଅସ୍ଥୁଡ଼ଃବନ୍ଦନ)ହେଉଛ-ଅଛି ପାଦପଦ୍ମ ଯାହାଙ୍କର ।୩। କୁବଳୟ—ନୀଳପଦ୍ମ । ତୁ.କୃଷ୍ଣଙ୍କ ପ୍ରେମରେ ଅଳଙ୍କ ଚନ୍ଦ୍ରକୁବଳୟ ତୁମ୍ଭର ଇଷ୍ଟଦେବତା ଅଟନ୍ତି । ତୁମ୍ଭେ ବାହୁବଳରେ ଭୂବଳୟ (ଭୂମଣ୍ଡଳ) ଜୟ କରିଅଛ । ଅମନ୍ଦଗୁଣଗଣମଣି ମଞ୍ଜୁଷ—ସୁନ୍ଦରଗୁଣସମୂହର ମଞ୍ଜୁଷ (ପେଡ଼ି, ଆଧାର) ;ଶୋଭାବତୀସ୍ୱବନ୍ଧନାଳୟ—ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟଶାଳିନୀଙ୍କର ବନ୍ଧନାଗାର । ୪ । ସମୁଦ୍ର ଅପେକ୍ଷା ତୁମ୍ଭର ହୃଦୟଭାବ ଅଧିକ ଗଭୀର । ୫ । ଯଶ ଶୁକ୍ଳବର୍ଣ୍ଣ ବୋଲି କଥିତ ହୁଏ । ଚନ୍ଦ୍ର(କଳଙ୍କରୂପୀ)ମୃଗ ଚର୍ମଖଣ୍ଡରେ ବିଧାତା ଦେଇଥିବା ମସୀ (କଳା)ଦାଗ ଧରି ପ୍ରତି ରାତ୍ରରେ ବୁଲୁଛି । ୬ । ସୂର୍ଯ୍ୟ ତୁମ୍ଭ ପରି ପ୍ରତାପୀ ହେବାକୁ ଇଚ୍ଛା କରି ରଶ୍ମି (କିରଣ ଓ ଦଉଡ଼ି) ସମୂହର ଭଙ୍ଗାରୁ ପୀଡ଼ା······।୭। କାମ—

ଅନେକ ଉଦ୍ୟମ ! ଲୁପ୍ତସମ ନୋହିବାକୁ କାମ । ଦେହ ଦେଖାଇବା ଲଗେ ଧାଉଁ ବୋଲି ଏକା ଶ୍ରୁତିଗତ କଲ୍ପ ନାମ ହେ । ନାଗର । ୭ । ବାଦ ବାନ୍ଧି ତୁମ୍ଭ ସ୍ୱର୍ଗକୁ ଲେ । ମହେ କାଳରେ ହେତେ ମାରିଲେ । ଜଳରୁହା ଦେବ କମଳସମ୍ଭବ ଅଶ୍ୱମୁଣ୍ଡା ବୋଲି ବୋଲି ହେଲେ ହେ । ନାଗର । ୮ । କଳାଗାବା ଯେବେ ଗାବ ହେବେ । ଅନ୍ତ ଦର ବା କାନ୍ତି କହିବେ । ଦନ୍ତି ଦନ୍ତି ପୀତବର୍ଣ୍ଣ ଖଡ଼ି ଶ୍ୱେତ ହୋଇଯିବାକୁ ଅବା ଶଙ୍କିବେ ହେ । ନାଗର । ୯ । ବିଭୁ ବିଜୟରେ ଦନ୍ତିରାଜ । ଲକ୍ଷ ସେନାରେ ଦଳ ଗଜାଙ୍କ । ରୋଦସୀ ମିଶା ସାଗରଗଣ ଇଷା ହେଲେ ନଅଶ୍ୱେ ଯାହା ବାଜାଙ୍କ ହେ । ନାଗର । ୧୦ । ଦେଖି କର କରେ କରବାଳ । ହୋଇ ପରସ୍ପରେ ବିଳାଟଲାଳ । ସକଳ ସୁରସୁନ୍ଦରୀ ସଜାଡନ୍ତି ହରିଚନ୍ଦନ କୁସୁମମାଳ ହେ । ନାଗର । ୧୧ । ତୂଣେ ମାର୍ଗଣଚୟ ଉଦୟେ । ହେଲେ କର ଯେବେ ଭିଡ଼ ହୋଏ । କୁଳପାଳୀ କାଳି ଗ୍ରହଣ ଲେ ମିଳା ହେମ ଅଚଳ କମ୍ପିଲି ଉଦୟେ ହେ । ନାଗର । ୧୨ । ଦେବ ଅଦ୍ଭୁତ ପ୍ରଭୁସଦୃଶ ।

ଦର୍ପ (ମହାଦେବଙ୍କ ଚକ୍ଷୁର ଅଗ୍ନିରେ ପୋଡ଼ି ଯାଇଥିଲେ) । ଏକା···ତାହାର ନାମ ମାତ୍ର କାନରେ ଶୁଣାଯାଏ ।୮। ଜଳଜ—ଦେବତାମାନଙ୍କ ଶତ୍ରୁ; ଜଳରୁହ ଦେବକମଳସମ୍ଭବ—ବୌଦ୍ଧକପିଶ୍ ବ୍ରହ୍ମା; ଅଶ୍ୱମୁଣ୍ଡା—ଘୋଡ଼ାପରି ମୁହଁ ଯେଉଁ-ମାନଙ୍କର (କିନ୍ନରମାନଙ୍କର ମୁହଁ ଘୋଡ଼ାପରି) ।୯। କଳାଗାବ—ପାର୍ଶ୍ୱଗାବ; ଦନ୍ତକକ୍ଷ ...ଦେଖି ଶ୍ୱେତର ବର୍ଣ୍ଣ ଗୌର ଯେ ତୁମ୍ଭ ଯଶ ବର୍ଣ୍ଣନା କଲୁ କଲୁ ଧଳା ହୋଇ ଯିବାପାଇଁ ଶଙ୍କା କରିବେ (ଯଶ ଶୁକ୍ଳ ବୋଲି ବର୍ଣ୍ଣିତ ହୁଏ) । ୧୦ । ଦନ୍ତିରାଜ—ହସ୍ତୀମାନଙ୍କ—ସେନାରେ; ସେନାଦଳରେ, ଗଜାଙ୍କ ଦଳ—ଧାଡ଼ି ଧାଡ଼ି କରି, ରୋଦସୀ—ସ୍ୱର୍ଗ ଓ ପୃଥିବୀ, ସାଗରଗଣ—ସବୁ ସମୁଦ୍ର, ଇଷା—ପୃଥିବୀ; ବାଜା—ଘୋଡ଼ା ।୧୧। କରବାଳ—ଖଡ୍ଗ; ଯୁଦ୍ଧରେ ମରିବା ଲୋକ ସାଙ୍ଗେ ସାଙ୍ଗେ ସ୍ୱର୍ଗକୁ ଯାଏ, ତୁମ୍ଭ ହାତରେ ଖଣ୍ଡା ଧରିବା ମାତ୍ରେ ସ୍ୱର୍ଗର ଦେବମାନେ ମନେ କରନ୍ତି ଯେ ଅନେକ ବୀର ଯୁଦ୍ଧରେ ମରି ସ୍ୱର୍ଗକୁ ଆସିବେ; ତେଣୁ ସେମାନେ ସେହି ମୃତ ବୀରମାନଙ୍କୁ ଅଭ୍ୟର୍ଥନା କରିବାପାଇଁ ପରସ୍ପର କଳ କରି ଆଗରୁ ସ୍ୱର୍ଗର ହରିଚନ୍ଦନ (ଦେବତରୁ) ଗଛର ଫୁଲରେ ବରଣମାଳା ପ୍ରସ୍ତୁତ କରି ରଖନ୍ତି । ୧୨ । ତୂଣ—ତୂଣୀର, ଶର ରଖିବା ମୁଣା; ମାର୍ଗଣଚୟ—ଶରସମୂହ, ଉଦୟେ—ପ୍ରକାଶରେ, ବାହାର କରିବାରେ । ତୂଣୀରରୁ ବାଣ ବାହାର କରିବାପାଇଁ ତୁମ୍ଭ ହାତ ଯେତେବେଳେ ଉପରକୁ ଉଠେ, ସେତେବେଳେ (ସ୍ୱାମୀମାନଙ୍କର ମୃତ୍ୟୁ ଭୟରେ) କୁଳପାଳୀ (ତୁମ ଶତ୍ରୁଙ୍କ କୁଳବାଳିକା) ମାନଙ୍କର କଳା ଖଣ୍ଡିଯିବା ସହ ସାଙ୍ଗେ କମ୍ପିତ ହେମଅଚଳ (ସ୍ୱର୍ଣ୍ଣପର୍ବତ ତୁଲ୍ୟ କୁଚ) ।

ଲେଖ ଲେଖି ପାରେ କିଶୋରୀ କି । ଲୁଢ଼ାତନ୍ତୁ ପରି ଭିଡ଼ାଣବାଗୁରି ଧରି କେହ୍ନେଅଛୁ କେଶରୀ କି ହେ । ନାଗର ।୧୩। ଅହେ ଯୁବତୀ ଜୀବନ-ଧନ । ଜାଣୁ ବେଳକୁ କେତେ ବାମନ । କଳାକରକଳା କରେ ଧରି ଖେଳା କରିବାକୁ କେ ବଳାଏ ମନ ହେ । ନାଗର ।୧୪। ଯୁକ୍ତି ଏ ଅଶା ଅତି ବିଚାର । ଦେଖି ଲେଲେ ଯା ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ ପଦ । ଯୁଦ୍ଧ ଶତଦ୍ୟୋତ କୀଟ କରେ ସାହସ ବଢ଼ାଉଲେ ତୋଳିବାକୁ ମିଳ ହେ । ନାଗର ।୧୫। କରି ସର୍ଗୀଳା ସ୍ୱପ୍ନ ପ୍ରସାଦ । ଆମ୍ଭ ଭରସା ଅତି ପ୍ରମାଦ । ତନ୍ଦ୍ରବିଧ୍ୟାନ ଭଙ୍ଗୁରଜନ କେଳିଭଳି ଲଭିବାକୁ ସହସ୍ରାଶପଦ ହେ । ନାଗର ।୧୬। ତନୁ କଲେ ଦୋଷ ନ ତୋଳିବ । କେଳ ଗ୍ରାମ୍ୟ ପିଜା ଲେଉଥାଇ । ବାଧୁଅନୁକୂଳ ହେବାକୁ କୋକିଳ ପକ୍ଷୀ ଚକୋର ଚନ୍ଦ୍ରକାପାୟୀ ହେ । ନାଗର ।୧୭। ଧାତାକୃପା ହେବାକୁ ଅମନ୍ଦ । ଭୋଗ ନ କଲା କି ମକରନ୍ଦ । ତନୁଜ ଲଭିନଅଙ୍ଗାରଖଣ୍ଡକଳକଳା ବିକଟ କୀଟ ମିଳିନ୍ଦ ହେ । ନାଗର ।୧୮। ଗୋପୀଜନ ମିଶସୁତାକୂଳେ । ରଖିବାକୁ ଶଣ୍ଢାସ ଶଣ୍ଢଳେ । ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଚନ୍ଦ୍ର ଚରଣସରସିଜସେବାଯୋଗ୍ୟ ନୋହିଲେ କି କାଳେ ହେ । ନାଗର ।୧୯। ଅହେତୁକ ସ୍ନେହୀ ପ୍ରଭୁମାନେ । ତାରତମ୍ୟ ଥିଲେ ହେଲେ ମନେ । ଲୁମାଧବଙ୍କ ଭୂ-ନେମାଧବ ପରି ଅନୁକମ୍ପା ସମଭାବେ ହେ । ନାଗର ।୨୦। ତ୍ରିଭଙ୍ଗରେ ବନ୍ଧିଲେ କରୁଣା । ନ

ଲଭୁଥରେ ଅଛେ ।୧୩। ହେ ଦେବ, ଏପରି ପ୍ରଭୁଙ୍କ ନିକଟକୁ କିଶୋରୀ (ଅଳ୍ପ-ବୟସ୍କା ଯୁବତୀ) କୌଣସି ଲେଖ (ପତ୍ର) ଲେଖି ପାରେ କି ? । ଲୁଢ଼ାତନ୍ତୁ—ବୁଢ଼ିଆଣୀଜାଲ, ଭିଡ଼ାଣ—ବିସ୍ତାର, ବାଗୁରି—ଜାଲ, କେଶରୀ—ସିଂହ । ୧୪ । କଳାକରକଳା—ଚନ୍ଦ୍ରକଳା ।୧୫। ଶତଦ୍ୟୋତକୀଟ—କୃତ୍ରକୁଳଅଶୋକ, ତୋଳି ଭୂଲେ—ସ୍ୱର୍ଗଙ୍କ ସାଙ୍ଗରେ ।୧୬। ସ୍ୱପ୍ନପ୍ରସାଦ—ସ୍ୱପ୍ନରେ ଦର୍ଶନଲଭିରୂପ ଅନୁଗ୍ରହ; ତନ୍ଦ୍ରବିଧ୍ୟାନ ଭଙ୍ଗୁରଜନ—ଅଳ୍ପ ରକ୍ଷାଶୀ, ସହସ୍ରାଂଶ—ସହସ୍ର ରଶ୍ମିଧାରୀ ଚନ୍ଦ୍ର । ୧୭ । ଚନ୍ଦ୍ରକାପାୟୀ—ଚନ୍ଦ୍ରକିରଣ ପାନକାରୀ ।୧୮। ଅମନ୍ଦ—ବହୁ; ପ୍ରଚୁର; ମକରନ୍ଦ—ପୁଷ୍ପମଧୁ, ତନୁଜ—କେନ୍ଦୁକାଠ, ଲଭିନ—ଜାଳଣୀକାଠ, ଖଣ୍ଡକ—ଖଣ୍ଡ, ଯୋଡ଼ା କେନ୍ଦୁକାଠର ଅଙ୍ଗାରଖଣ୍ଡ ପରି କଳା; ବିକଟ କୀଟ—ଅସୁନ୍ଦର ପୋକ, ମିଳିନ୍ଦ—ଭ୍ରମର, ବିଧାତାଙ୍କ କୃପାବଳରେ କେନ୍ଦୁକାଠ ଅଙ୍ଗାର ପରି କଳା ଅସୁନ୍ଦର ଭ୍ରମର ପିଜା ମକରନ୍ଦ ପାନ କରେ ।୧୯। ମିଶସୁତାକୂଳେ—ଯମୁନାତୀରରେ । ୨୦ । ଅହେତୁକ ସ୍ନେହୀ—କାରଣ ନ ଥାଇ ଯେଉଁମାନେ ସ୍ନେହ କରନ୍ତି । ପ୍ରଭୁମାନେ—ଦେବତାମାନେ, ଲୁମାଧବ—ସୁଗ୍ରୀବ, ଭୂ-ନେମାଧବ—ପୃଥିବୀର

ଧାରଣର ସ୍ତମ୍ଭଯଣି ଭୂଷା । ଶଶ ଶଶଧର ଗର୍ଭ ଗଙ୍ଗାଧର ଚୋରା ଥିବନ୍ତି
ପୁରଣେ ଶୁଣା ହେ । ନାଗର । ୨୧ । ସୁତେଜ ମୋତେ ତୁମ୍ଭ କ୍ଷୀରଧାତ୍ରୀ ।
କରିଥିବା ସେମାନ ଧର୍ମପୂଣୀ । ପୁତ୍ରୀନିର୍ବିଶେଷ କରି ସ୍ନେହେ ପରିପାଳିଥିଲେ
ଜନୟିତ୍ରୀ ହେ । ନାଗର । ୨୨ । କନ୍ୟା ହୋଇଥିଲି ବା ରୋହିଣୀ । ସେତେ
ବେଳୁଁ ହେବା ଏଥି ଅଣି । ବାଳା ପ୍ରାଣପ୍ରିୟ ସଖୀ କରିବାର ବାଞ୍ଛି ସକାଶୁଁ
ମୁଁ ନାହିଁ ଜାଣି ହେ । ନାଗର । ୨୩ । ଏଣୁ କଣାଣ ଲେଖର ରସି ।
କହି ନ ଜାଣେ ଅସ୍ତୁଳକେଶୀ । ହେଉଲ ହେଉଲ ଅକୁଣ୍ଠିତ ଅବଧାନେ ଦେନ
କରୁଣାସୁଧା ବରଷି ହେ । ନାଗର । ୨୪ । କେମନ୍ତ ଲାଗେ ପିତା କହୁ ନାହିଁ ।
ତାର ଶ୍ରୀଅଙ୍ଗବେଦନା ଗୁହିଁ । ହେଉଛନ୍ତି ପରତେ ମଦନ କରତେ ଜାତେଶୁଁ
ସମ୍ପର୍କିତ ଗୃହନ୍ଥୀ ହେ । ନାଗର । ୨୫ । ଦୁଃଖେ ତପେ ସ୍ୱାମୀ ଜୀବ
ଯିବ । ତୁମ୍ଭ ପଦ୍ମ ପ୍ରଭୁ ଲାଗ୍ୟ ହେବ । ସୂତଳ କଣ୍ଠ ଶୋଷଣେ ଯାଉଥିଲେ
ଘନ ଶ୍ୱାସ ତାହାର ଲାଘବ ହେ । ନାଗର । ୨୬ । ଜୀବ ଯିବା ଶଙ୍କା
ନାହିଁ ତାର । ତୁମ୍ଭ ଶ୍ରୀଅଙ୍ଗ ଯେ ସୁକୁମାର । ମାର ମାରୁଛି ଯେଉଁ କୁହେ
ନାଉଛେ ତହିଁ କାହିଁକି ବଳ ଅଗାର ହେ । ନାଗର । ୨୭ ।
ଯେଉଁ ଅଙ୍ଗ ମାର୍ଦ୍ଦବ ମୂମର୍ଷ । ବାଳା ଶିରୀଷରୁ ସୁକୁମାରୀ । ହେଲେହେଁ
ତୁମ୍ଭ ହୃଦକୁ ନ ଛୁଇଁଲା କଦାଚିତ ବାଧିବାକୁ ଡର ହେ । ନାଗର । ୨୮ ।

କନ୍ୟା ସୀତାଙ୍କ ସ୍ୱାମୀ ଶ୍ରୀରାମଚନ୍ଦ୍ର । ୨୧ । ଶଶ……ଶଶଧର (ଚନ୍ଦ୍ର) ଶଶ (ଠେକୁଆ) କୁ, ଗଙ୍ଗାଧର (ଶିବ) ଗରଳ (ବିଷ) କୁ ଅଦ୍ୟାପି କଣ୍ଠଠାରେ କରୁଣା ବଶ ଧାରଣ କରିଅଛନ୍ତି । ୨୨ । କ୍ଷୀରଧାତ୍ରୀ—ସ୍ତନ୍ୟପାନ କରାଇଥିବା ଧାଈ ମା; ପୁତ୍ରୀନିର୍ବିଶେଷ କରି—ନିଜ କନ୍ୟା ପରି, ଜନୟିତ୍ରୀ—ମା, ଜନନୀ । ୨୩ । କନ୍ୟା—ଦଶବର୍ଷ ବୟସ୍କା ବାଳିକା, ରୋହିଣୀ—ନଅବର୍ଷ ବୟସ୍କା ବାଳିକା (ଅଷ୍ଟବର୍ଷା ଭବେତ୍ ଗୌରୀ, ନବବର୍ଷା ତୁ ରୋହିଣୀ, ଦଶବର୍ଷା ଭବେତ୍ କନ୍ୟା…) ବାଲ୍ୟ ସକାଶୁଁ—ମୁଁ ବାଳିକା ହୋଇଥିବାରୁ । ୨୪ । ଅସ୍ତୁଳକେଶୀ—କୁଟିଳକୁନ୍ତଳା; ଅକୁଣ୍ଠିତ ଅବଧାନ—ଉଚିତ ସାବଧାନତା ଅବଲମ୍ବନ । ୨୫ । ମଦନ କରତେ—କନ୍ଦର୍ପର କର୍ତ୍ତନାତ୍ମକ ଅସ୍ତ୍ରଦ୍ୱାରା । ୨୬ । କଣ୍ଠ ଶୋଷଣେ—କଣ୍ଠ ଶୁଖିଯିବାରୁ । ଲାଘବ—ନାଡ଼ା । ୨୭ । ଅଗାର—ଗୃହ, ବାସ । ତାର ମରିବାରେ ଶଙ୍କା ନାହିଁ, ମାତ୍ର ତୁମ୍ଭେ ସର୍ବଦା ତା ହୃଦୟରେ ବାସ କରିବାରୁ ତାହେଲେ ତା ଶରୀର ନାଶ ହେଲେ ତା ମଧ୍ୟରେ ରହିଥିବା ତୁମ୍ଭର ସୁକୁମାର ଶରୀର ଆଘାତ ପାଇବ, ଏଥିପାଇଁ ତାହାର ଭୟ । ୨୮ । ଶିରୀଷ ପୁଷ୍ପଠାରୁ କୋମଳାଙ୍ଗୀ ହେଲେହେଁ ତୁମ୍ଭ ଶରୀରର ମାର୍ଦ୍ଦବ (କୋମଳତା) ସ୍ମରଣ କରି ତାହେଲେ ତୁମ୍ଭଙ୍କୁ ବାଧିବ ଏଥିପାଇଁ ତୁମ୍ଭ ହୃଦୟରେ ରହିବାକୁ ସାହସ କରୁ ନାହିଁ; ଅର୍ଥାତ୍ ତୁମ୍ଭେ ଚନ୍ଦ୍ରକଳାକୁ ସବୁବେଳେ ମନରେ

ଚଣ୍ଡ କୁସୁମ କୋଦଣ୍ଡଧାରୀ । ଭ୍ରୂମ୍ଭ କେଶାନ୍ତ କଦେଶକାରୀ । ଭ୍ରୂମ୍ଭଙ୍କୁ ସିଜା ନ ବାନ୍ଧିବ ତା ବେଶିଁ, କେହ୍ନ ବଶ୍ରିବ ନୃପକୁମାରୀ କହେ । ନାଗର । ୨୯ । ପ୍ରତିପଦାବିଭୁବଣ୍ଧିଧର । ଏବେ କେମଠାରୁ ସ୍ଥୂଳ ହେବ । ତନ୍ତୁଁ ଶ୍ୱାସ-ବାସକେଶ୍ମ ଶ୍ୱେଲମ୍ଭ ପକ୍ଷବାତେ ଅବା ଉଡ଼ିଯିବ କହେ । ନାଗର । ୩୦ । ସୁବ-ର୍ଣ୍ଣଦୃଷ୍ଟି ହେଲେ ରୁଣ୍ଡ । ଭ୍ରୂମ୍ଭ ଚୁମ୍ବଯୋଗ୍ୟ କେଉଁ ଗଣ୍ଡ । ତାହାକୁ ସ୍ଥିର ପାଣ୍ଡୁ ଭାବ ଚୁମ୍ବକ୍ତି ଏଥିଁ ନେତକୁ ଯେ ବନ୍ଧ ଦଣ୍ଡ କହେ । ନାଗର । ୩୧ । ଭାଗ ହେଲାଣି ପଦ୍ୟ ଅଶନ । ବାଜି ତପ୍ତ ନିଃଶ୍ୱାସ ଶ୍ୱସନ । ଧାଉଁବେ ଝଡ଼ି ମଉଳିଯିବା ଜବା ପରି ହେଲାଣି ଦନ୍ତବସନ କହେ । ନାଗର । ୩୨ । କେଉଁ କୁଚକା କାମଦୁଘାଟି । ମତେଣି ପଲ୍ଲବ ଶଯ୍ୟାକୁ ଘାଟି । ସ୍ଥିତିଲ୍ଲି ଉତ୍ତରେ ପାଟିର ପବନେ ଦକ୍ଷିଣ କଳା ଉବାଟୀ କହେ । ନାଗର । ୩୩ । ସହଜେ ତ ମଧ୍ୟ ଅତି କୃଶ । ଏଣୁ ବଳିନି ଅତି ଅବଶ । ଝାଞ୍ଜିଲ ଯିବା ହେମଲତାଅଙ୍ଗୀକି ମହାଦୁଃଖ କୁଚକଳଶ କହେ । ନାଗର । ୩୪ । ବାଳା ହୋଇବାରୁ ଲୀଳା ଛୁଟି । ଧନେ ଧନେ ହୋଇଛନ୍ତି ପ୍ରକଟ । ଅପାଙ୍ଗ ନିଜାଙ୍ଗେଣି ଭୂମି ହେଲାଣି ତାଙ୍କ

ସ୍ଥାନ ପାଅ ବୋଲି କହିବାକୁ ସାହସ କରୁ ନାହିଁ । ୨୯ । ଚଣ୍ଡ କୁସୁମକୋଦଣ୍ଡ-ଧାରୀ—ପ୍ରଚଣ୍ଡ ଫୁଲଧନୁ ଧାରଣକାରୀ (କନ୍ଦର୍ପ); ଭ୍ରୂମ୍ଭ କେଶାନ୍ତ କଦେଶକାରୀ—(ଶରଚ୍ଛାଦ ଝଷସୂତ୍ରେ) ଭ୍ରୂମ୍ଭଠାରୁ ଊଣା ହେବାରୁ ଭ୍ରୂମ୍ଭ ଚତୁଃକୋଣର ଅଦେଶ ଅର୍ଥାତ୍ ଲଳିତ ଅନୁସାରେ କାର୍ଯ୍ୟ କରେ । କେହ୍ନ—କପଟ । ଦୁଷ୍ଟ ମଦନ ଭ୍ରୂମ୍ଭର କଙ୍କର ଥିବାରୁ ତା ଆଘାତ ଭ୍ରୂମ୍ଭକୁ ସିଜା ବାନ୍ଧିବ ନାହିଁ, କିନ୍ତୁ ସେ ଦୁଷ୍ଟର କୋଧରୁ ଚନ୍ଦ୍ରକଳା ସମ୍ଭାଳି ନ ପାରି ମରିଯିବ । ୩୦ । ପ୍ରତିପଦାବିଭୁବଣ୍-ଧିର—ପ୍ରତିପଦ୍ ତିଥିର କ୍ଷୀଣ ଚନ୍ଦ୍ର, ଶ୍ୱାସବାସକେଶ୍ମ—(ପଦ୍ମଗନ୍ଧିନୀଙ୍କା ଚନ୍ଦ୍ରକଳାର ନିଃଶ୍ୱାସ ପଦ୍ମଫୁଲ ଗନ୍ଧବିଶିଷ୍ଟ ହୋଇଥିବାରୁ) ତା ନିଃଶ୍ୱାସ ପବନଦ୍ୱାରା ଅକୃଷ୍ଟ ହୋଇ ପାଖରେ ଉଡ଼ୁଥିବା, ଶ୍ୱେଲମ୍ଭ ପକ୍ଷବାତେ—ଭ୍ରମରର ଡେଣା ପବନରେ । ୩୧ । ପାଣ୍ଡୁଭାବ—ପାଣ୍ଡୁତା, ରକ୍ତହୀନତା ଯୋଗୁଁ କେଶତା ପଡ଼ିଯିବା । ୩୨ । ଅଶନ—ଖାଦ୍ୟ, ଜବା—ମନ୍ଦାରଫୁଲ, ଦନ୍ତବସନ—ଅଧର, ଓଷ୍ଠ । ୩୩ । କାମଦୁଘା—କାମଧେନୁପରି ଅଭିଷ୍ଟଦାୟିନୀ, ପଲ୍ଲବ-ଶଯ୍ୟା—କୋମଳ ନୂଆପତ୍ର ବିଛଣା, ଘାଟି—ଉଚ୍ଚ ସ୍ଥାନ, ପାଟିର ପବନେ—ଉତ୍ତନିସ୍ଥ ପବନରେ, ଦକ୍ଷିଣର ମଳୟ ପବନ ବିରହିଣୀଙ୍କ ପକ୍ଷରେ ଯନ୍ତ୍ରଣାପ୍ରଦ ହୁଏ, ଏଥିପାଇଁ ତା ଦେହରେ ଦକ୍ଷିଣ ପବନ ନ ଲାଗିବ ବୋଲି ସ୍ୱଭାବରେ କଣ୍ଠାଭରଣ ରୂପି ବାୟୁନିର୍ଗମ ମାର୍ଗ ଅନେ ବନ୍ଦ କରୁଛି । ୩୪ । ମଧ୍ୟ—କଟିଦେଶ, ଅତିକୃଶ—ଅତିକ୍ଷୀଣ । ୩୫ । କୁଚାଗ୍ର—ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟସ୍ଥାନ,

ତାହା ନେତ୍ରଖଞ୍ଜରୀଟ ହେ । ନାଗର । ୩୫ । ତୁମ୍ଭେ ବିମଳାର ଚନ୍ଦ୍ରବନ୍ତ ।
ବାଳାଚିତ୍ତ-ଚିତ୍ତ-ଚନ୍ଦ୍ରକାନ୍ତ । କର ସ୍ପର୍ଶ ବିନା ସିନା ଏ ବେଳେ
ହୋଇଗଲା ଏତେ ଦ୍ରବୀଭୂତ ହେ । ନାଗର । ୩୬ । ଏଣୁ ମଣେ ହେ
ସୁନ୍ଦରବର । କର ସ୍ପର୍ଶ ହେଲେ ତୁମ୍ଭର । ଦ୍ରବଲୁ ହେବ ଦ୍ରବ ଜାତ
ହୋଇବ କୁଦ କି ହୋଇବନ୍ତି ଜେମାର ହେ । ନାଗର । ୩୭ । ଦାଦେ
ଦାଦେ ଜନମାଦବଶେ । ଯେମା ତୁମ୍ଭେ ଥିଲ ପର ପାଶେ । ଲୁଚି ବସି
ପୁଣି ତୁମ୍ଭ ଚାଟୁବାଣୀ ଶୁଣି ବୋଧହେଲା ପର ଦଶେ ହେ । ନାଗର । ୩୮ ।
ଏଙ୍କୁ ଅବରେ ହୋଇ ନିପୁଣ । ହେଲେ ନ ଥିଲେ ନରେଶଗଣ ।
ବୀରସେନରାଜସୁତରେ ସ୍ୱୟଂବା ମଣ୍ଟା ମଣ୍ଟାଇବାର ତ ଜାଣ ହେ । ନାଗର ।
୩୯ । ଅତେ ଭଲ ଚେପିଥିଲେ ଦୂତ । ହେଲେ ବୋଧିଲେ ଗିର ସାମନ୍ତ ।
ଚନ୍ଦ୍ରଶେଖରମଞ୍ଜଳ ବିନା ନିକ ଅନେ ରସିକ ଶକ୍ତିଶାନ୍ତି ହେ ।
ନାଗର । ୪୦ । ମନ୍ତ୍ର ବାଧ୍ୟନିର୍ଦ୍ଧିତ ମନକୁ । ନତସ୍ଥଳାଭିମୁଖ ବନକୁ ।
ପେଶିଇ ଲୁଆଇ ନି କି ବୁଲିବେନି ଦଲେ ହେଲେ ନାନା ଯତନକୁ
ହେ । ନାଗର । ୪୧ । ପ୍ରତିବନ୍ଧକ ଏଥି ଯେ ହେବ । ତାଙ୍କୁ ଏ ମଣ୍ଟା
ହେବ ସମ୍ଭବ । ଚପଳା ସନକୁ ମଣି କୁଳନକୁ ଯୋଡେ ଘିଟାଇଅଛୁ
ଦାଦବ ହେ । ନାଗର । ୪୨ । ନିରେଖି କଲ ବାଧା ଅପ୍ରାପ୍ତ । ପୁଣି ତୁମ୍ଭେ

ଦାନେ ଦାନେ...ଚନ୍ଦ୍ରକଳାର ଆଖି ଖଞ୍ଜରୀଟ ବା ଖଞ୍ଜନ ପକ୍ଷୀ ପରି ତାହା ଅପାଙ୍ଗ
(ନେତ୍ରପ୍ରାନ୍ତ) ରୂପ ନିଜ ଅଗଣାରେ ଭ୍ରମଣ କରୁଥିଲା, ଏବେ ସେ ସେଠାରେ
ବୁଲିବାକୁ ସ୍ଥାନ ନ ପାଇ ଖଞ୍ଜି (ଷ୍ଟେଚୀ) ହୋଇ ଗଲାଣି, ଅର୍ଥାତ୍ ଏବେ
ଚନ୍ଦ୍ରକଳାର ନେତ୍ରଚଳାସ୍ତ ହେବା ହେଲାଣି । ୩୬ । ତୁମ୍ଭେ ବିମଳ ଚନ୍ଦ୍ର ସବୁ,
ଚନ୍ଦ୍ରକଳାର ଚିତ୍ତ ମଧ୍ୟ ବିମଳ ଚନ୍ଦ୍ରକାନ୍ତମଣି ପରି; କର—କିରଣ, ହାତ;
ସାଧାରଣତଃ ଚନ୍ଦ୍ରର କିରଣରେ ଚନ୍ଦ୍ରକାନ୍ତମଣି ତରଳିଯାଏ, ମାତ୍ର ତୁମ୍ଭର
କରସ୍ପର୍ଶ ବିନା ତାହାର ଚିତ୍ତ ଦ୍ରବ ଯାଇଅଛି, ତେଣୁ କୁହେଁ ବିମଳ ।
୩୭ । ଯେତେବେଳେ ପ୍ରକୃତରେ ଚନ୍ଦ୍ରକାନ୍ତମଣି ରୂପ ତା ଦେହରେ ତୁମ୍ଭ କର
(ହାତ) ବାଜିବ, ସେତେବେଳେ ସେହି ତରଳ ବସ୍ତୁରୁ ପୁଣି ଯେବେ ତରଳ ବସ୍ତୁ
ବାହାରିବ, ତେବେ ବାଳାର ହୃଦୟ କଅଣ ହେବନ୍ତି ? ୩୯ । ବୀରସେନ-
ରାଜସୁତ—ନଳ, ସ୍ୱୟଂବା—ଦମୟନ୍ତୀ; ମଣ୍ଟା—ଅନ୍ତଃକରଣ, ମନ । ୪୦ । ବୋଧିଲେ
—ବୁଝାଇଲେ, ଗିରସାମନ୍ତ—ହିମାଳୟ, ଚନ୍ଦ୍ରଶେଖରମଞ୍ଜଳ—ଚନ୍ଦ୍ରଶେଖର ଶିବ ।
୪୧ । ମନ୍ତ୍ର—ଭାବରେ ଉକ୍ତି, ବାଧ୍ୟନିର୍ଦ୍ଧିତ—ବାଧ୍ୟ ମାନ୍ତ୍ରବାରେ ସ୍ଥିରହେବାକୁ, ନତ-
ସ୍ଥଳାଭିମୁଖ—ନିମ୍ନଦେଶଗାମୀ, ବନ—ଜଳ (ଭୂଳନୀୟ କୁମାର ସମ୍ଭବ—
କଃଈପ୍ସିତାର୍ଥସ୍ଥିରନିଶ୍ଚୟଂ ମନଃ ପୟଶ୍ଚ ନିମ୍ନାଭିମୁଖଂ ପ୍ରତୀପୟେତ୍) । ୪୨ । ଚପଳା—

ମଧୁର ବିଗ୍ରହ । ହେମାଦ୍ରିବନଭୂଷଣାସବେକ୍ଷଣା ଅଛ ଏ ବାଟରେ କି ସନ୍ଦେହ ହେ । ନାଗର । ୪୩ । ଦୂରେ ଥାଉ ଅନ ଶ୍ରମମାନ । କେମେ ହୋଏ ସିନା ଏ ବିଧାନ । କରୁଣ ହେଲେ ମୋ ସଖୀ ପ୍ରାଣ ରଖି ଦେଲୁ ଦରଶନରସାୟନ ହେ । ନାଗର ।୪୪ । ଆଗେ ଅପୂର୍ବ ମାସ ମାଧବ । ତହିଁ ବଳକ୍ଷ ପକ୍ଷରେ ହେବ । ବସନ୍ତ ମାଧବରୂପୀ ରମାଧବ ଦେବଙ୍କର ଯାହା ମହୋତ୍ସବ ହେ । ନାଗର । ୪୫ । ବନ୍ଧୁ ନୃପେ ନ ଥିବେ ସାଥିରେ । ନୈନବଞ୍ଜନସ୍ୱର୍ଗ ପଥରେ । ନୃପାତ୍ମଜାରେ କୃପାରେ ଶକେ ହେବେ କାମକଳାନଗରୀକି ଥିବେ ହେ । ନାଗର । ୪୬ । ମନସିଜ ମୃଗଧୂ-ପୁଙ୍ଗବ । ପ୍ରକାଶିବ ତା ଆଦ୍ୟାପ୍ରଭାବ । କନକମଞ୍ଜିରୀ ଖେଳାଶଞ୍ଜିରୀଟ ପଞ୍ଜୁରିରେ ସେଠାରେ ପଡ଼ିବ ହେ । ନାଗର । ୪୭ । ତାଉ ନୋହିଲେ ଏଥିକୁ ରଙ୍ଗ । ଏତେ ସଖଶୋଭା ଯିବ ଭଙ୍ଗ । ସ୍ୱାଗବନୋଦ୍ୟାନାଶକ ବୋଲି ଲୋକେ କହେ ଶଳୁଟି ଭଣ୍ଡିମ ବାଳ ହେ । ନାଗର । ୪୮ । ତୁମ୍ଭ ପଣ୍ଡିତପଣ ଅଗାଧ । ତହିଁ ହସ୍ତର ଲେଖା ନିଷେଧ । ବ୍ୟାସଙ୍କ ବର୍ଣ୍ଣ ଶକନ୍ୟାସ ପଣ୍ଟୁବା ପର ହେବ ସିନା ଅପରାଧ ହେ । ନାଗର । ୪୯ । ପଣ୍ଟୁବାଏ ଏ ଶିଶିରେ ବନ । ବୃକ୍ଷ ଦେଖେ ଭରେ ଉଦ୍ୟାନ । ସ୍ୱୟ-ସନ୍ଦେଶାମୃତ ନାମ ଏ ଗ୍ରନ୍ଥ ଭବଦୋଷକୁ ନ ଦେଖି ଦେନ ହେ । ନାଗର । ୫୦ । ଶ୍ରୀମଦ୍‌କୃଷ୍ଣ ଚନ୍ଦ୍ରଭାନୁମସ୍ତୁ । ଯେଉଁ ସୁରେଶାଧିକ ପ୍ରଶସ୍ତ । ତାହାଙ୍କ ଚରଣସରୋଜ ଶରଣ ନୃପ ରାମଚନ୍ଦ୍ର ଶ୍ଳେଷବସ୍ତୁ ହେ । ନାଗର । ୫୧ ।

ଶକୁନ; ସଖୀ—ଭତ୍ସ; ଶୂଦନ—ସୁନା । ୪୩ । ମଧୁର ବିଗ୍ରହ—ସୁନ୍ଦର ଶରୀର-ଧାରୀ ଓ ମଧୁକାଳୀନ ବା ବସନ୍ତକାଳୀନ ମୂର୍ତ୍ତି, ସବେକ୍ଷଣ—ପଦ୍ମିନୀ । ୪୪ । ଦରଶନରସାୟନ—ଦର୍ଶନଦାନରୂପ ଜୀବନରକ୍ଷକ ମହୌଷଧ ।୪୫। ମାଧବ ମାସ—ବୈଶାଖମାସ; ବଳକ୍ଷପକ୍ଷ—ଶୁକ୍ଳପକ୍ଷ; ବସନ୍ତମାଧବରୂପୀ—ବସନ୍ତଲକ୍ଷ୍ମୀଙ୍କର ସ୍ୱାମୀରୂପୀ; ରମାଧବ—ବିଷ୍ଣୁ । ୪୬ । ନୈନବଞ୍ଜନସ୍ୱର୍ଗପଥରେ—ଚକ୍ଷୁର ଆନନ୍ଦ-ପ୍ରଦ ଏ ନଗରୀର ପଥରେ । ୪୭ । ମନସିଜମୃଗଧୂପୁଙ୍ଗବ—କନ୍ଦର୍ପରୂପ ଶ୍ରେଷ୍ଠ ଶିକାରୀ । କନକ···ଚନ୍ଦ୍ରକଳାର ସୁବର୍ଣ୍ଣମଞ୍ଜିରୀରୂପ ନୈନପାଶରେ ଖେଳୁଥିବା ଶଞ୍ଜରୀଟ ପକ୍ଷୀ ସେହିଠାରେ ପଞ୍ଜୁରିରେ ପଡ଼ିବ, ଅର୍ଥାତ୍ ଚନ୍ଦ୍ରକଳା ସେହିଠାରେ ତୁମ୍ଭକୁ ଦେଖିବ । ୪୯ । ବର୍ଣ୍ଣଶକନ୍ୟାସ—ଅକ୍ଷରସ୍ଥାପନଗଣ । ୫୦ । ଏ ଗ୍ରନ୍ଥ ଶୀତକାଳରେ ମଧ୍ୟ ବନକୁ ନବପଲ୍ଲବଯୁକ୍ତ କରିଏ ।

ଚତୁର୍ଦ୍ଦଶ ଛାନ୍ଦ

ରାଗ—କାମୋଦୀ

(ନାୟକର ଅନୁରାଗ)

ନୃପତନୟ ନୟ ନୟନ ସଜନୟ ପ୍ରିୟ ବୟସ୍ୟ ସଙ୍ଗେ ଭଣି ।
ଏକାନ୍ତେ ବସି ରସିମନୋରଞ୍ଜନା ବଶୀକରଣ ଗୁଣ କହେ ଘୁଣି ହେ ।
ପ୍ରାଣପ୍ରିୟ ! ବାରିଜସମ୍ଭବ ସେ ଭଲ । ଯାହା ଜଗତେ ଏ ରଚିଲ ।
ଚତୁରେଣାସନେଣ ଷଣ ଦେବାରେ ଏତେପଣ ଶୁଭଲକ୍ଷଣ ପୂର୍ଣ୍ଣ କଲ ସେ । ୧ ।
ଏକାକୀ ନୟନର ନରମ ସ୍ଥଳୀ ନ ରଖିଲ କି ସମ୍ମତି ସୁତର । ମେରୁଶିଖର
ଖର ତଟିନୀ ଜଳେ ଖରତର ସେ ଉଗ୍ର ଅଖର ହେ । ପ୍ରାଣପ୍ରିୟ ।
ଅନେକ କନ୍ଦାଳି ଚାଳିଲେ । ତାହା ସେ ବାଳିକା ଶିରେ । ତାହା
ତାହାଙ୍କ ବର ବର୍ଣ୍ଣେ ଦେଲେ ତର ଶୋଭାଏ ରସିକଗ୍ରଣୀରେ ହେ ।
୨ । ସେ ଉପଶ୍ରୁତିରେ ତପ ତନ୍ତ ପଞ୍ଚାଗ୍ନି ଉପତଳେ ବା ହୋଇଥାଏ
ଭାଗ୍ୟ । ସେ ସିନା ତଳେ ବୃକ୍ଷ ବ୍ରଜବାସୀଙ୍କ ବ୍ରଜ କଲ ତରେ ମଦନାଗ୍ନି
ହେ । ପ୍ରାଣପ୍ରିୟ ! ଅଗାଧ ଯା'ର ଚନ୍ଦ୍ରମୁଖୀ । ତା ଜୀବ ସିନା ଜୀବେ
ଲେଖି । ପାଷାଣ ବେଖର ଭାବ ଅଗାଧବଶର ଶିର ଯା ଜାତେ ନାହିଁ ଧାରା
ଦେଖି ହେ । ୩ । ସମଧୁ ମଧୁରସା ରସାଳରସମିଶା ସରଶାକରରସାକର ।
ଧରେନ୍ଦ୍ରକା ଅଧରେ ଧରେ ଅନ୍ତରୋଧରେ ଧାରେ ସେ ନାବେଦାଙ୍କ

ଚତୁର୍ଦ୍ଦଶ ଛାନ୍ଦ

୧ । ନୟ ନୟନ—ଶାସ୍ତ୍ରଚକ୍ଷୁ, ଗାଢନୟଣ; ପ୍ରିୟବୟସ୍ୟ—ପ୍ରିୟସଖା, ରସିମନୋରଞ୍ଜନା—ସୁଜନମନୋମୋହନା, ବାରିଜସମ୍ଭବ—ବ୍ରହ୍ମା, ଚତୁରେଣାସନେଣ-ଷଣ---ସୁବକମାନଙ୍କ ଚକ୍ଷୁରେ ଷଣ ଅନନ୍ଦ ଦେବାରେ ନିପୁଣ ଶୁଭଲକ୍ଷଣଦ୍ୱାରା ପୂର୍ଣ୍ଣ କଲ । ୨ । ଏକାକୀ ନୟନର ନରମସ୍ଥଳୀ—(ସ୍ତ୍ରୀ) ଚକ୍ଷୁର ଏକମାତ୍ର ନର୍ମ (କ୍ରୀଡ଼ା) ସ୍ଥାନ; ମେରୁଶିଖର—ମେରୁପର୍ବତର ଶୃଙ୍ଗ; ଜଳତଟିନୀ—ପ୍ରବଳ ସ୍ରୋତନଦୀ (ଏଠାରେ ସ୍ୱର୍ଗଗଙ୍ଗା); ଖରତେ—ବଂଶୁ ଭରେ, ଅଖର—ଶେଷରେ, କନ୍ଦାଳି—ଲତା ବା ମନ୍ଦାର ଫୁଲସବୁ, ତାହାଙ୍କ ବର—ବାଳିକାଙ୍କ ସ୍ୱାମୀ କର୍ମେଶ୍ୱର ଶିବ; ବର୍ଣ୍ଣେ—ସୁନ୍ଦର ଶରୀରରେ, ବର—ଶ୍ରେଷ୍ଠ । ୩ । ଉପଶ୍ରୁତି—ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କୁ, ତନ୍ତ—ପତିରଣ କରୁ; ପଞ୍ଚାଗ୍ନି ଉପତଳେ—ଗ୍ରୀଷ୍ମକାଳରେ ଚାରିଅଗ୍ନି ଓ ସୂର୍ଯ୍ୟ ଉପରେ ସୂର୍ଯ୍ୟ, ଏହି ପଞ୍ଚାଗ୍ନି ମଧ୍ୟରେ; ତଳେ—ବାଡଣାରେ, ଶଯ୍ୟାରେ; ବୃକ୍ଷ —ଶୋଷ୍ଟ ଗାଛ; ବ୍ରଜବାସୀ—ଗନ୍ଧବେଣୀ; ବ୍ରଜ କଲ—ସଙ୍ଗତା କଲ; ମଦନାଗ୍ନି—ଜାମସୁଖ; ଅଗାଧ—ଜାଣିବା ବା ଅଗମ୍ୟ, ପାଷାଣବେଖର—ଦୃଷ୍ଟ

ଭରେ ହେ । ପ୍ରାଣପ୍ରିୟ ! ବନ୍ଧୁଳୀ ମଧୁଲିଟ ପର ! ବନ୍ଧୁ ଅଧରୁ ମଧୁହସ୍ତ ।
ପିଏ ସେହି ତରୁଣୀ ରଣରଣକ ରଣ ରସାଳ ହସ୍ତରେ ପଡ଼ିଁ ହେ । ୪ ।
ଯେ ସୁନ୍ଦରେ ବଟେ ଲଭୁ ଥାଇ ଶ୍ରୀବଟେ ତନ୍ତ୍ରାଇ ଭ୍ରୂଲତାମଞ୍ଜରୀ । ସେ
ପିନା ସ୍ତନାଗସ୍ତ ଉପର ସ୍ତନାଗୋସ୍ତ ନୟନ ଖଞ୍ଜନପଞ୍ଜରୀ ହେ ।
ପ୍ରାଣପ୍ରିୟ । ତରୁଣୀ ରତ୍ନ ଭରତ । ଭରକୁ ନ ପାରେ ଇତର । ତାର-
ତରଳତର ତରଙ୍ଗ ନେତ୍ରାନ୍ତର ଇତରେ ନୃତ୍ୟ ଖାତର ହେ । ୫ ।
ପଦ୍ମନଭ କଦଳୀ ଦଳ ମାନସ୍ଥଳୀ ମଣ୍ଡ ହେବାକୁ ଯାହାର । ଅବଳା-
ବଳାବଳାହକନନ୍ଦୀଁ ବଳାଭଣସ୍ତ ନ ଲଭେ ଯାହାର ହେ । ପ୍ରାଣପ୍ରିୟ ।
ସେ କାନ୍ତ ଜମା ପୁଷ୍ପଶରେ । ସେରେ ସେ ପୁଟ କହୁପରେ । ସେରେ ଯେ
ବିଶେଷରେ ମଧୁମାସ ଶେଷରେ ନ ଖେଳେ ବିବାସ ବେଶରେ ହେ । ୬ ।
ବର୍ବରୋହାର ହାରଳତା ଜର ଯାହାର ବାହାରେ ଯେ ଭିଡ଼େ ଶିବଟେ ।
ବରତୁଳ ଲକ୍ଷ୍ମୀତବରତୁଳତା କୁଚଯୁଗ ଦବରେ ଧୀରେ କଟେ ହେ ।
ପ୍ରାଣପ୍ରିୟ । କି ଭାଗ୍ୟ ସେଉ ସେ ସୁବାର । ବାରହ୍ମିଲେଖେ ତା ସେବାର ।
ବାରତା ବହୁବାରେ ନ ଥିବ କେହି ବାରେ କେ ହେବ ତାହା
ପରବାର ହେ । ୭ । ଧନଦାକ୍ତଜ ଛଳ ପୋଷ୍ଠ ମଣ୍ଡମଣ୍ଡଳୀ କୁଣ୍ଡପିତଣ୍ଡେ

ବ୍ୟବହାର, ଅଙ୍ଗବେଷ୍ଟନ]—ହେ ପ୍ରାଣପ୍ରିୟେ] ଅସ, ବେଣୀ—କେଶ ।
୪ । ସମଧୁ—ମଦ୍ୟ ସହିତ, ମଧୁରସା—ଦ୍ରାକ୍ଷା, ରସାଳରସ—ଆମ୍ରରସ, ସର—
କ୍ଷୀରସର, ଣାବର—ନବୀନ, ରସାକର—ନାନା ରସପୂର୍ଣ୍ଣ ଅମୃତଖଣ୍ଡ, ଧଟେନ୍ଦ୍ରା
—ପାକଶ, ବନ୍ଧୁଳ···ବନ୍ଧୁଳୀଫୁଲର ମଧୁଲିଟ (ଭ୍ରମର) ପର; ମଧୁହସ୍ତ—ମଧୁପୂର୍ଣ୍ଣ
ପାତ୍ର, ରଣରଣକରଣ—କାମସୁଖ, କାମକ୍ରୀଡ଼ା । ୪ । ବଟେ—ବଟଳ ଶ୍ରୀବଟେ
—ବକ୍ଷସ୍ଥଳରେ, ସେ ପିନା···ସେ ପିନା ଅର୍ଥାତ୍ ସ୍ତନାପର ବାନ୍ତବପିଣ୍ଡା
ସୁନ୍ଦରୀଙ୍କର ବକ୍ଷସ୍ଥଳ ଖଞ୍ଜନ ପକ୍ଷୀର ପଞ୍ଜରସ୍ୱରୂପ ହୁଏ, ଅର୍ଥାତ୍ ସ୍ତନାଗ୍ରର ଦୃଷ୍ଟି
ସେ ବକ୍ଷଠାରେ ଆବଦ୍ଧ ରହେ, ଇତର—ଦୁର୍ଗା ଓ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କ ଭକ୍ତ ଭିନ୍ନ ଅନ୍ୟ
ବ୍ୟକ୍ତି, ତାରତରଳତର—ଚଞ୍ଚଳ ନେତ୍ରର ତାରକାଗୁଡ଼ିକ; ତରଙ୍ଗ ନେତ୍ରାନ୍ତର
—ଚଳଚଳ ନୟନଭଙ୍ଗୀ । ୬ । ପଦ୍ମନଭକଦଳ—ପଦ୍ମନାଭର ଅଙ୍କସ୍ଥ;
ଅବଳାବଳାବଳାହକନନ୍ଦୀଁ—ସ୍ତ୍ରୀର ବଳା (ବଳୟ) ରୂପ ବଳାହକ (ମେଘ)
ନିନର୍ଦ୍ଦୀ (ଧ୍ୱନିରୁ), ବଳାଭଣସ୍ତ—ଅତ୍ୟନ୍ତ ସାମର୍ଥ୍ୟ, କହୁପ—ଚାପ, ସେରେ ଯେ
ବିଶେଷରେ···ଯୋଷିତ୍ରେ ବସନ୍ତକାଳ ଶେଷରେ ଯେ ବିବାସବେଶରେ
(ବସ୍ତ୍ରହୀନ ବା ନଗ୍ନ ହୋଇ) ନ ଖେଳେ, ସେ କି ପୁଷ୍ପଶରେ ଜମା (ଗଣା) ?
୭ । ବର୍ବରୋହା (ବର—ବଡ଼, ଆରୋହ—ନିତମ୍ବ ଯାହାର) ସୁନ୍ଦରୀ,
ନିତମ୍ବବତୀ ସ୍ତ୍ରୀ; ବରତୁଳ—ଗୋଲ, ଲକ୍ଷ୍ମୀତବରତୁଳ—ସୁନ୍ଦର ବେଲଗଛଫଳ
ପରି, ବାରହ୍ମିଲେଖ—ଚଉଦ ଭୁବନ, ସେବାରବାର୍ତ୍ତା ବହୁବାରେ—ଅସ୍ତଧନାର

ଫବାଇଲ୍ । କାଣି କରଣ୍ଡା ଗଭ ଭର ନାସ୍ତି ସନ୍ତତ ସୁଚେଶ ସମସ୍ତ ବର୍ଣ୍ଣାଇଲ୍ ହେ । ପ୍ରାଣପ୍ରିୟେ । କଟକ୍ଷନଣାଙ୍କି ନିରୋଧ । ହୋଇଲ୍ ସିନା ଅପରାଧ । ହେଲେ ରସଲମ୍ପଟପଟଳୀ ଶିରଃପଟ୍ଟ ପଦ୍ଧତି ରଖିଗଲ୍ ସିଛି ହେ । ୮ । ଉନ୍ନତନସ୍ତ କୁଳେ ତରୁଣୀ ଲସ୍ତୁ ମନେ ଟର୍ଣ୍ଣ ନିରତେ ତା ନ ସହ୍ତ । ତାଙ୍କ ସଙ୍ଗ ବାହୁ ଉତ୍ପଳ କୃପା ବାହୁ ପଦ୍ମଲ ସ୍ନୁନାସ୍ତିକ ଭଜି ହେ । ପ୍ରାଣପ୍ରିୟେ । ତେବେହେଁ ବିବେକୀ ସୁବୃତ୍ତ । ମୁନିଦାରକେ ଦେଲେ ଚିତ୍ତ । ସପର୍ମୀ ସମ୍ମୁଖର ମୁକ୍ତାପ୍ରାୟ ହର ଅର୍ଦ୍ଧ ଦେହରେ ଶୋଭା ଶିରୀ ହେ । ୯ । କଡ଼କୁ କଡ଼ୀ କଡ଼ି ଗଡ଼କୁ ସିନା ଗଡ଼ୀ କଟାକୁ କଟୀ ଅଛୁ କହି । ଲଟା ମଧ୍ୟରେ ଲଟୀ ହୋଇଛି କିଟା କହି ଏହା ନ ମଣି ବାଟାବାଟି ହେ । ପ୍ରାଣପ୍ରିୟେ । ଭ୍ରମରର ବୋଲଏ ବେଦ ମୁନି । ତା ଅଙ୍ଗେ ତାମ୍ବୁଳୀ କାମିନୀ । ଗଭ ବାରବାହକୁ ଚପଳା ଭୂଦ୍ଧରକୁ ବଲ୍ଲରୀ ସିନ୍ଧୁକୁ ରଚିନୀ ହେ । ୧୦ । ଘଟକୁ ଘଟୀ ପଟୀ ପଟକୁ ତଥା ନଦୀ ତଟକୁ ତଟୀ ଘଟିଅଛି । ଶକଟକୁ ଶକଟୀ ସୁତାକୁ କୃଶକଟୀ ବାହାରେ ସାହା ନାହିଁ କହୁ ହେ । ପ୍ରାଣପ୍ରିୟେ । ପୁରୁଷ ପ୍ରକୃତିର କୃତ । ଏରୂପେ ଏ ବିଶ୍ୱ ପ୍ରକୃତ । ପ୍ରକୃତିକନ ବିନା ଅନ କନ ନବୀନା ନ ଥାଇ ଲଭିଥାଏ ମ୍ଳିଭ ହେ । ୧୧ । ନାଗର ମଜାବନ ବନସ୍ଥଳୀମଣ୍ଡନ

ସମ୍ମାର୍ଦ୍ଦ ଉତ୍ପନ କାର୍ଯ୍ୟରେ; ପଦ୍ଧତି—ପଦ୍ଧତି, ଅନୁଶ୍ରେ । ୮ । ଧନଦାକୁଳ—କୁବେରଙ୍କ ସାନଙ୍କଳ, ସ୍ୱବଣ; ଛନ—ଅଭିସନ୍ଧିପୂର୍ବକ, କୃଷ୍ଣପିଣ୍ଡଣ୍ଡେ—ହୋମ-କୁଣ୍ଡର ଗର୍ଭମଧ୍ୟରେ, ଜଗତୀ—ପୃଥିବୀକୁ, ଉତ୍ତମବନାସ୍ତପନ୍ତତ—ସ୍ତ୍ରୀମାନଙ୍କ ଉତ୍ତମଗାତ୍ରବନ ସନେକକ, କଟକ୍ଷନଣା—କଟତର ମାତୃସ୍ଥାନୀୟା ସୀତାଦେବୀଙ୍କ ନିରୋଧ—ବନ୍ଦ କରି, ହେଲେ...ଏପରି କଲେ ସୁଦ୍ଧା ରସିକସମୂହର ଶିରୋ-ଭୂଷଣ ବସ୍ତ୍ରର ସ୍ଥିତି ରଖିଗଲ ଅର୍ଥାତ୍ ରସିକଶ୍ରେଷ୍ଠ ବୋଲି ଖ୍ୟାତି ବାନ୍ଧିଗଲ । ୯ । ଉନ୍ନତନସ୍ତ...ବୃକ୍ଷମାନେ ଅରଣ୍ୟମଧ୍ୟରେ ସର୍ବଦା ସ୍ତବକ ଲସ୍ତୁ (ପ୍ରଶସ୍ତ) ହୃଦୟରେ ଧାରଣ କରିବାରୁ, ସ୍ନୁନାସ୍ତ—ଏକପ୍ରକାର ବୃକ୍ଷ ଓ ସୁନ୍ଦର ନାସୀ; ସୁବୃତ୍ତ—ଲକ୍ଷ; ମୁନିଦାରକେ—ମୁନିଦାରା ଅହଲ୍ୟାଙ୍କଠାରେ, ଅର୍ଦ୍ଧଦେହରେ—ଅର୍ଦ୍ଧନାରୀଶ୍ୱରରୂପରେ । ୧୦ । କଡ଼, କଡ଼ୀ, ଗଡ଼, ଗଡ଼ୀ, କଟ, କଟୀ ପ୍ରଭୃତି ପୁରୁଷ ଓ ସ୍ତ୍ରୀବାଚକ ଶବ୍ଦ ଏକଇ ବ୍ୟବହୃତ ହୁଏ । କଟାକଟି—ପରସ୍ପର ସ୍ପର୍ଦ୍ଧା, ବାଟାବାଟି—ମିଥ୍ୟା, ଠକାଠକି; ଭ୍ରମରେ...ଅଗସ୍ତି ଦ୍ରୁମ ତାମ୍ବୁଳୀ—ପାନଲତା, ବାରିବାହ—ମେଘ, ଚପଳା—ବିଜୁଳି, ଭୂଦ୍ଧର—ବୃକ୍ଷ, ବଲ୍ଲରୀ—ଲତା । ୧୧ । ଘଟ—ମାଠିଆ, ଘଟୀ—କ୍ଷୁଦ୍ରଘଟ, ଘଡ଼ି; ପଟୀ—ଶାଢ଼ୀ, ପଟ—ବସ୍ତ୍ର, ତଟ—କୂଳ, ଘାଟ; ତଟୀ—ତଟଭୂମି, ଶକଟ—ଶଗଡ଼, ଶକଟୀ—କ୍ଷୁଦ୍ର ଗାଡ଼ି; କୃଶକଟୀ—କ୍ଷୀଣମଧ୍ୟା ସ୍ତ୍ରୀଲୋକ, ପୁରୁଷ......ଏ ବିଶ୍ୱପ୍ରକୃତି ପ୍ରକୃତି-ପୁରୁଷଙ୍କ ସଂଯୋଗରୁ ଉତ୍ପନ୍ନ; କୃତ—କାର୍ଯ୍ୟ, ପ୍ରକୃତିକନ...ପ୍ରାଣୀମାନଙ୍କ ଅନ

ମଧୁ ତୁଞ୍ଜନଗଞ୍ଜନସ୍ତନା । ପ୍ରଫୁଲ୍ଲ ତରୁ ଲେଖା ଶିଳ୍ପ ସବୁ ଦେଖା ଦେଉଛି ମଣି ପରି ଦିଶା ହେଉ । ପ୍ରାଣପ୍ରିୟ ! ସ୍ମରଣ କେହବା ଯତ୍ନେ ଭାବ ! ସୁବର୍ଣ୍ଣକଳି ଧରେଣ ଭାବ । ସଂଗତ ଅବଶେଷେ ପ୍ରସବିଲ ବାରଶେଷେ ମୂର୍ଦ୍ଧଣ୍ୟ ପାଟଳୀ ପ୍ରସୂନ ହେଉ । ୧୨ । ଅକାରବକ୍ତ୍ର ପଣେ ରମାଙ୍କୁ ଏଣୁ ସୁନେଣି ଅଧିକା ବୋଲି ହେଲୁ ରାମା । ପୂର୍ବେ ଦୀର୍ଘ ସନ୍ଧିରେ ଦ୍ୱିତୀୟା ମିଳେ ଗିରେ ଭକ୍ତଲେ ମିଳନ୍ତୁ ପ୍ରଥମା ହେଉ । ପ୍ରାଣପ୍ରିୟ । ଅଜନମୋହନୀ କମଳା ! ଜନମୋହନୀ ପ୍ରେମଶୀଳା । ଶିଳାଲିଖିତାକ୍ଷର ମଧ୍ୟେ ଭଲ ବାକ୍ଷର ସଂସାରସାରଶିକ୍ଷିବାଳା ହେଉ । ୧୩ । ଅନେକ ଶବ୍ଦଙ୍କର ଧ୍ୱନିଦୀଳନାଦର ପଦେନ୍ଦ୍ରିୟାସ୍ତୀ ଥିଲେ ତମି । ସ୍ୱର୍ଗେ ବିହାର ହରହସ୍ତପଦବୀ ଦଳ ହର-ଚନ୍ଦନ ବନେ ଭ୍ରମି ହେଉ । ପ୍ରାଣପ୍ରିୟ । କି ସୌଖ୍ୟ ଭୁଞ୍ଜିବ ମାନବ । ନବବାସୁସୀ ସେ ତ୍ରିଦିବ । ଧବସବାବସନ ସୁଷମା ଶିବସଜନପଣ ନ ଥିଲେ କେ ଦେଖିବ ହେଉ । ୧୪ । ରତ୍ନପଣର ଗାର ଉରସ୍ଥାବର୍ଣ୍ଣିତର ଶିକ୍ଷାକଣୀ ବାରଶାଟେ । ତା ହୃଦୟେ ଭରମ ରମଣୀସୁ ବରମ ପଦ ହୋଇତ ସ୍ତନ ଗ୍ରନ୍ଥ ହେଉ । ପ୍ରାଣପ୍ରିୟ । ଶବା ନବାନା ଅବାଲେକେ । ସେ ଲୋକ ବସି ବୃନ୍ଦଲେକେ । ଲୋକେଶପଦ ସାଧନର ହେଲେଁସେ ପଦ ରୂପଙ୍କ କେହଚ ଭ ଅଣ୍ଡ୍ରେ ହେ । ୧୫ । ଆଜ୍ଞ ରମଣୀମଣିମୁଖଚନ୍ଦ୍ରକୁ ମଣି

ଅନ୍ୟ କେହି ସ୍ତ୍ରୀ ସହିତ ସୁଖଶ୍ଳେଷ କରେ ନାହିଁ । ୧୨ । ରସିକଲୋକର ଯୌବନ ବନସ୍ଥଳୀସ୍ୱରୂପ, ବନସ୍ଥଳୀ ଯେପରି ମଧୁଶ୍ରୀ (ବସନ୍ତଲକ୍ଷ୍ମୀ) ଦ୍ୱାରା ଶୋଭିତ ହୁଏ ପଦ୍ମନେତ୍ରା ସ୍ତ୍ରୀଦ୍ୱାରା ସେହିପରି ରସିକର ଯୌବନ ମଣ୍ଡିତ ହୁଏ । ସ୍ତୁପ୍ତକଳ୍ପ ଲତା ପରି କଠିନ, ଶିଳ୍ପଶୂନ୍ୟ ସ୍ତନ ହୋଇଲାପରି ସ୍ତ୍ରୀ ସ୍ୱର୍ଣମଣି ପରି ସ୍ତ୍ରୀ ସ୍ୱର୍ଗରେ ପ୍ରଫୁଲ୍ଲ ସୁନାଠାରୁ କଳ ଭାବ (ଉଜ୍ଜ୍ୱଳ) ଦେଶେ. ସଙ୍ଗତ—ସଙ୍ଗମ, ସୁବର୍ଣ୍ଣପାଟଳୀ···ରୂପଗୁଣ ସୁନ୍ଦର କହୁଥାଏ । ୧୩ । ଅକାରବକ୍ତ୍ରପଣେ—ଅଳ୍ପଚ ଶୈଶବରେ ଓ 'ଅ' ଅକ୍ଷର ଅଧିକ ଥିବାରୁ, ରମା—ଲକ୍ଷ୍ମୀ, ରାମା—ସ୍ତ୍ରୀ, ଦ୍ୱିତୀୟା—(ଏଠାରେ) ରାମା, ଗିରେ ଭକ୍ତଲେ—କଥାରେ ଭକ୍ତଲେ ବା ମାଗିଲେ, ପ୍ରଥମା—(ଏଠାରେ) ଲକ୍ଷ୍ମୀ, ଅଜନମୋହନୀ—କନ୍ଦର୍ପଙ୍କ ମନ୍ତ୍ରୀ ସନ୍ତୋଷଦାୟିନୀ; ଶିଳାଲିଖିତାକ୍ଷର...ପଥରରେ ଲେଖା ଅକ୍ଷର ପରି ହୃଦୟ ମଧ୍ୟରେ ଲେଖି ରଖ ଯେ, ବାଳା (ସ୍ତ୍ରୀ) ସଂସାରର ସାରସ୍ଥ(ସର୍ବୋତ୍କୃଷ୍ଟ ଶୋଭା) । ୧୪ । ଯେବେ କୋଳରେ ଶିବମୋହନ ଅର୍ଥାତ୍ ରୂପବତୀ ଯୁବତୀ ସ୍ତ୍ରୀ ଥାଏ, ତେବେ ସ୍ୱର୍ଗରେ ବିହାର କରି ହରହସ୍ତପଦବୀ (ଇନ୍ଦ୍ରପଦ) ଲାଭ କରି ହର ଚନ୍ଦନବନ (ନନ୍ଦନକାନନ)ରେ ବୁଲିଲେ ମନୁଷ୍ୟ କଣ୍ଠରୁ କଅଣ ଅଧିକ ସୁଖ ପାଇବ ? ତ୍ରିଦିବ—ସ୍ୱର୍ଗ, ଧବସନବସନସୁଷମା—ତନରେ ନଗ୍ନଶୋଭା, ଶିବ ସଜନପଣ—ଶିବଙ୍କର ଅନୁଗ୍ରହ । ରତ୍ନପଣ—କନ୍ଦର୍ପ, ଗାରଉରସ୍ଥାବର୍ଣ୍ଣିତ—

ମଣିଗିରିସ୍ଥଳସ୍ଥମାନେ । ଦେଖନ୍ତି ସକଳଙ୍କୁ ଦ୍ଵିଜକୁଳଭୂଷଣଙ୍କୁ ମୋହେ-
ଯିବନ୍ତି ପ୍ରଭୃତନେ ହେ । ପ୍ରାଣପ୍ରିୟ । ବିବୁଧଙ୍କର ଭୂଷଣ । ଏହି
ବୋଧକୁ ଏକା ଜାଣି । ସୁରତଟିନୀତଟ ନିକଟେ ଥାଇ ସାଂ କଳ୍ପ ଲଭନ୍ତି
ସନ୍ତର୍ପଣ ହେ । ୧୬ । ମୃଦୁଳାଙ୍ଗୀର ଗିର ବଳଣ୍ଡର ଭଙ୍ଗୀର ସମୀପେ ଥାଉ-
ଟୁଛି ଥିବ । ମହତୀ କଳାବତୀ କଚ୍ଛପୀ ରବେ ପ୍ରୀତ ନୁହେ ତ ତାହାର
ନୋହୁଥିବ ହେ । ପ୍ରାଣପ୍ରିୟ । ଶୁଭ ପଠନ ଶାରୀର । ପିକ ପଞ୍ଚମ ନିନାଦରୀ
ଶ୍ରବଣରେ ତରସ ରସସଙ୍ଗୀ ହରଷ ନାହିଁ କି ହୋଇବ ହୃଦର ହେ ।୧୭ ।
ଘରମାଦର ଦରପଣକାମ୍ବୁଜୋଦର ଗଣ୍ଡମଣ୍ଡଳଠାରେ ଥିଲେ । ଲକ୍ଷ୍ମୀ-
ହେବର ବର ଲକ୍ଷ୍ମୀ ଗଜଗମନ ଗ୍ରୀବକ ହେଜ୍ଞ ନୁଏ ଭଲେ ହେ ।
ପ୍ରାଣପ୍ରିୟ । ତାହା ସମାନ ନାହିଁ ଧନ । ତାହା ସମାନ ସନ୍ତୋଷଣ । ଯାହା
ସମାନ ମନ୍ଦ ହସଲ ଲପନ ଗୃହ ପ୍ରମୋଦ ସନ୍ଦୋହ ବହନ ହେ ।୧୮। ଭୂଷାର-
ବାସ ବାସରହୃତ କୁଟିବାସପରସଙ୍ଗବଦ୍ଧ ନିଃଶ୍ୱାସ । ସେ ହେଉ କର
କରତଳ ଗଣ୍ଡମକର ସ୍ୱେଦର ଗଳିବ ନିଶ୍ୱାସ ହେ । ପ୍ରାଣପ୍ରିୟ । ମଳୟ-
ବଣୀ ମଧ୍ୟତର । ମନ୍ଦ ଚନ୍ଦନଗନ୍ଧଚୋର । କେହୁ ସେ ପ୍ରଭଞ୍ଜନ ହେବ
ତାର ରଞ୍ଜନ ଯାହାର ସ୍ମରିବ ଶରୀର ହେ । ୧୯ । ତରଣିତାମରସ

—ଶର ଅଘାତ ଦୃଶ୍ୟ, ଭରମରମଣୀୟ—ଭ୍ରମ ପରି ସୁନ୍ଦର, ଵର୍ମ—ସାଞ୍ଜୁ,
ହେହେଶପଦ—ଭ୍ରୂମୂପଦ, ଶିଶୁଙ୍କ ହେବ—“ପଦ” ଶବ୍ଦ “ସ୍ଵ” ପୂର୍ବ
ହେବ ଅର୍ଥାତ୍ ସ୍ଵପଦ ହେବ, ଅପ୍ରୋତେ—ବିନ୍ଦୁ ପରିମାଣରେ ।
୧୬ । ଦ୍ଵ ନଣି—ଜଅଣ ମନେ ହେଉ, ମଣିଗିରିସ୍ଥଳସ୍ଥମାନେ—ଦେବତାମାନେ,
ଦ୍ଵିଜକୁଳଭୂଷଣ—ନକ୍ଷତ୍ରପତି ଅର୍ଥାତ୍ ଚନ୍ଦ୍ର, (ପୁରାଣରେ ଅଛି ଦେବତାମାନେ
ପ୍ରତ୍ୟହ ଚନ୍ଦ୍ରଙ୍କ କଳା ପାନ କରନ୍ତି) । ବିବୁଧ—ଦେବତା, ଭୂଷଣ—ସାଜ୍ଜିତ୍ୟ,
ବୋଧ—ବୁଦ୍ଧି, ସୁରତଟିନୀ—ମନ୍ଦାକିନୀ, ସନ୍ତର୍ପଣ—ସନ୍ତୋଷ, ତୃପ୍ତି ।
୧୭ । ମହତୀ—ନାରଦଙ୍କ ବୀଣା, କଳାବତୀ—ତୁମ୍ବୁରୁ ଗନ୍ଧର୍ବଙ୍କ ବୀଣା, କଚ୍ଛପୀ—
ସରସ୍ଵତୀଙ୍କ ବୀଣା, ତରସରସସଙ୍ଗୀ—ଶୀଘ୍ର ରସ ଜନ୍ମାଉଥିବା । ୧୮ । ଦରପଣ
କାମ୍ବୁ......ଦର୍ପଣ ଓ କମ୍ବୁ ଉଦର (ସଦୃଶ) ସ୍ୱଚ୍ଛ ଗଣ୍ଡଦେଶ ଯାହାର, ଗୌରବର
ସ୍ଥଳ—ଗୌରବ ବା ପ୍ରଶଂସା ଯୋଗ୍ୟ ଭଲବାର ଅଧିକାରୀ, ଲପନ—ମୁଖ,
ପ୍ରମୋଦସନ୍ଦୋହବହନ—ଆନନ୍ଦସମୂହର ଧ୍ୱଂସକାରୀ । ୧୯ । ଭୂଷାରବାସ—
ଶୀତଳ ଗୃହରେ, ବାସରହୃତ—ଦିନ ଅବସାନରେ, କୁଟିବାସପରସଙ୍ଗବଦ୍ଧ ନିଃଶ୍ୱାସ
—ତାମ୍ବୂଳ ଶେଷ ନିଃଶ୍ୱାସ, କରତଳ...ଗଜଗମନା ସ୍ତ୍ରୀର ଗଣ୍ଡସ୍ଥଳରେ
ଅଙ୍କିତ ମକର ଚିତ୍ରର ସ୍ୱେଦ (ଝାଳ)କୁ ନାଶ (ଦୂରୀକରଣ) କରିବ, ମଳୟ
ବଣୀମଧ୍ୟତର—ମଳୟପର୍ବତସ୍ଥ ଅରଣ୍ୟ ମଧ୍ୟରେ ସଞ୍ଚରଣ କରୁଥିବା, ମନ୍ଦ—ଧୀର
ଓ ଅନ୍ୟ ଅର୍ଥ ଲଘୁ, କେହୁ—କାହିଁ, ପ୍ରଭଞ୍ଜନ—ପବନ, ରଞ୍ଜନ—ପ୍ରୀତିସ୍ତୁତି ।

ଚରଣାଧର ତାମରସରେ ଥିବ ମୁହୁର୍ମୁହୁ । ରତି ଚମ୍ପକ ବନକୁସୁମ ପ୍ରସୂନ ବନଜ ରତାଳି ନାନା ଭଙ୍ଗୁ ଭଙ୍ଗୁ ହେ । ପ୍ରାଣପ୍ରିୟେ ! ଅଳକ୍ତ ଶୋଭିତ ଭୂଷଣ । ସୁବେଶ ଯେ ସମସ୍ତ ହରବ । ଧ୍ରୁବ ଧାମକୁ ମନ୍ଦୁଦଧିପ ଅଶ୍ମନକୁ ତହୁଁ ଅଧିକ କି ଲଭିବ ହେ । ୧୦ । ରସବତୀରଙ୍ଗାଙ୍କୁ ନିବତେ ଯାଙ୍କୁ ଯାଙ୍କୁ ଯାଙ୍କୁ ମିଳିବ ଦେହାନ୍ତର । ତା ନାମ ଲେଖା ଲେଖା ଲେଖା ପ୍ରଥମେ ଲେଖା ହୋଇଲା ଅବଶ୍ୟ ଜାଣୁଛ ହେ । ପ୍ରାଣପ୍ରିୟେ ! ନବ ବସନ୍ତ ଭୂଷଣ । ଶଣଗଜସ୍ୱଦେହା ଜାଣ । ତାଠାରୁ ସୁନ୍ଦର ସେହି ସ୍ୱର୍ଗ-ନଗର ତା ସମ ନାହିଁ ସେହୁ ଘେନି ହେ । ୧୧ । ଚନ୍ଦ୍ରଲତରେ ଶୁଣ ରସପ୍ରସରପରୁ ମୃଦୁଳ ବଚନ ଶୁଭଇ । ଭୁଲେ କାବ୍ୟ ନାଟକ ଅଳଙ୍କୃତ କଟକ ପର ହୃଦୟ ହେଉଥିବ ହେ । ପ୍ରାଣପ୍ରିୟେ ! ଅନାଶ ଥିବ ଅବସର । ଅଖଣ୍ଡ ଧରିତ୍ରୀପତିଶ୍ରୀ । ସ୍ୱରୂପେ ଶିଷ୍ୟବର୍ଗୀ ଶିଷ୍ୟାଙ୍ଗଅଙ୍ଗୀ ଅଙ୍ଗୀକାର ନ ଥିଲେ ବୃଥା ସବୁ ହେ । ୧୨ । କନକଧରାଧରାଧିକାର ପଦ୍ମୋଧର ଧରାଜ-ଥିବ ପଡ଼ଦ୍‌ଗ୍ରହ । ଧନଦ ସମ୍ପଦରେ ଦରେ ହେଲେ ଅଦରେ କାହିଁକି ହୋଇବ ଆଗ୍ରହ ହେ । ପ୍ରାଣପ୍ରିୟେ ! ବଢ଼ାଇଥିବ କିଣି ବାସ । ବାସବ-ପଦେ କାହିଁ ଆଶ । ଅସମ୍ପଦବଶବସାଦ ପଦଭାପର ବଢ଼ି ହେ ନୋହୁବ ତା କଣ ହେ । ୧୩ । ଗ୍ଲାନିରେ ଅଙ୍ଗଜାଳି କାଉଦଳ ଶେଷ କି ଥିବା ଶେଷରେ ସମକାଳ । ରସରଙ୍ଗେ ମଜାଇ ଦ୍ୱିବକୁ ଭବକାଳ ନାଗାଗ୍ରନ୍ଥସନେ ବଢ଼ାଇ ହେ । ପ୍ରାଣପ୍ରିୟେ ! ତା ଲୁଣ୍ଠିତାସନ୍ଧ୍ୟା ମୃଗ । ସୁହିଁ ପାସୋର ସବୁ ଦୁଃଖ । ହେବେ ଯେ ଏକ ପତ୍ନୀ ପତ୍ନୀଶ ଏକପତ୍ନୀ କରି ସେ ମହିମ୍ନ ଶଶିମୁଖ ହେ । ୧୪ । ନରେନ୍ଦ୍ରନନ୍ଦନ ନାଗମ ବଚନର ଶେଷ ସଗବ ସୂନ

ଶତକ—ଅକାଶକୁସୁମ. ଅନ୍ୟ ଅର୍ଥ ଶେଷରୂପ ବା ବସ୍ତାର୍ । ୧୦ । ଚରଣତାମରସ —ପାଦପଦ୍ମ, ବନକୁସୁମପ୍ରସୂନବନଜରତାଳି—ପ୍ରସ୍ଫୁଟିତ ପଦ୍ମବନରେ ଅବସ୍ଥିତ ଭ୍ରମର, ଅଳକ୍ତ—ଅଳତା, ଧ୍ରୁବଧାମ—ସର୍ବୋଚ୍ଚ ଧ୍ରୁବଲୋକ, ମନ୍ଦୁଦଧିପ ଅଶ୍ମନ—ସ୍ୱର୍ଗମୁକ୍ତ । ୧୧ । ରସବତୀ ରଙ୍ଗା—ରସବତୀଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଶ୍ରେଷ୍ଠା, ଲେଖା—ଦେବତା, ଲେଖା ଲେଖା ଲେଖା···ଦେବତାମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ପ୍ରଥମେ ଲେଖନୀୟ ହୋଇ ଲେଖା ହୁଏ । ଶଣଗଜସ୍ୱଦେହା—ଶଣପଟ ଫୁଲ ପରି ଗୌରବର୍ଣ୍ଣ ଦେହ ଯାହାର, ସ୍ୱର୍ଗନଗର—ସୌମ୍ୟରାଜ୍ୟଲକ୍ଷ୍ମୀ । ୧୨ । କଟକ—ସ୍ଥାନ, ଶୁକଥାନ; ଅନାଶ—ସର୍ବଦା, ଅଖଣ୍ଡ ଧରିତ୍ରୀପତିଶ୍ରୀ—ସଂପୂର୍ଣ୍ଣ ରାଜଲକ୍ଷ୍ମୀ ସ୍ୱରୂପେ, ଶିଷ୍ୟବର୍ଗୀ—ପ୍ରତ୍ୟେକଲକ୍ଷ୍ମୀଙ୍କର ସଙ୍ଗରେ । ୧୩ । କନକଧରାଧରାଧିକାର ପଦ୍ମୋଧର—ମେରୁ ପର୍ବତ ପରି ସ୍ତନକ ଅଧିକାରୀ ଅର୍ଥାତ୍ ବଡ଼ ଶୋଭା କୁଚଯୁଗ୍ମ । ପଡ଼ଦ୍‌ଗ୍ରହ—ପିକଦାନୀ, ଦରେ—ଅଳ୍ପ, ଟିକିଏ; ଅସମ୍ପଦ—ବିଷମଶର, ଶମ୍ବରାରି, କନ୍ଦର୍ପ; ସରସାଦ ପଦଭାପ—ଅନୁରାଗକୁ କାତ ଦାରୁଣ ଯନ୍ତ୍ରଣା । ୧୪ । ସମକାଳ—ସବୁ ହୋଇ, ଏକପତ୍ନୀ—

ମୋଦେ । ତା ଶୁଣି ଅନୁମାନ ମାନସେ କରି ମାନନାରେ ବୋଧିଲ ପ୍ରତି-
ପଦେ ହେ । ପ୍ରାଣପ୍ରିୟେ । କୁନ୍ଦନଅର୍ଥେ ଗିନା ମଣି । ରଖିଛୁ ବାନ୍ଧିବ କାମିନୀ ।
ଲକ୍ଷ୍ମଦେବର ବର ପ୍ରସାଦପ୍ରଭାବର ସ୍ୱରୂପ ଅଛ ଦେବ ପୁଣି ହେ ।୨୫।
ରସାମୃତ ବର୍ଷିଣ କରତେ ଝରି ଝରି ମୃଦୁଳ ହେବା ହୃଦୟକୁ ।
କଠିଣା ହେବା ପଦ୍ମବଳ୍ଲେ ଘୋଷିଲ ଫଳ ତରୁଣଲକ୍ଷ୍ମ ଉଦୟକୁ ହେ ।
ପ୍ରାଣପ୍ରିୟେ । ରମ୍ଭା ଅନୁସରେ ଯଥା । ଭ୍ରୂମ୍ବ କାମିତ ଶିଶୁ ତଥା । ଲଭେ
ନାହିଁ ଅନ୍ୟଥା ରସେ କୁଚଁଇ ମଥା କରିବା ଯଥା ହୋଇ ବ୍ୟଥା ହେ ।୨୬।
ପ୍ରଚୁର ଅନୁଚର ପ୍ରତ୍ୟହେ ନ ଅଟଇ ଭବ ମାନସଚର ଭଳି ।
ତାହାଙ୍କୁ ଚପଳରଞ୍ଜିତ ଦୁକୂଳ ଗଗନ ଜଣା ଦୁଅଇ ଶୁଭ୍ରଣୁର ହେ ।
ପ୍ରାଣପ୍ରିୟେ । ସ୍ଥୂଳ ସ୍ଥିତର ଲୁତର । ସେ ଚୀର ଗଇସହରର । ତାହାଙ୍କୁ
ତା ଲୁଚର ସଂସର୍ଗଜଣା ଗୌର ରୂପପଞ୍ଜିକା କା ଶୋଭର ହେ ।୨୭। ତେଣେ
ତରୁଣଗଣ ଗଣନାରେ କାମ୍ଭୁଣ ଲେଲଙ୍କନ୍ତି ଜଣ ଜଣ କର । ତାଙ୍କ ସୁନ୍ଦର-
ପଣ ପଣରେ ପଣ ପଣ ବର ବାନ୍ଧିଛ ତୁମ୍ଭ ଶିଶୁ ହେ । ପ୍ରାଣପ୍ରିୟେ ।
ଉଦନ୍ତୁଲ୍ଲମ ମନୋରଥ । ପୂର୍ଣ୍ଣ କରିବେ ଜଗନ୍ନାଥ । ସେ ରସେ ଜଗତର
ଭର ଅମ୍ଭ ନଜର ପଥ ମଣ୍ଡିବ ମନମଥ ହେ । ୨୮ । କଣୋରବଦରତାଣ
ଚକ୍ରବର୍ତ୍ତୀଙ୍କ ଶକ୍ତି ମଣ୍ଡିଅଛି ଏ ବସୁମତୀ । ବାଞ୍ଛିତ ସମ୍ପଦ ପଦ କପଟ
ହୃଦୟଟକ ହୋଇବ ସୁଶ୍ରୀମତୀ ହେ । ପ୍ରାଣପ୍ରିୟେ । ତୁମ୍ଭ ସୁଖସାଧ୍ୟ ପୂର୍ଣ୍ଣଚନ୍ଦ୍ର ।
କରିବ ଜଗତ ଆନନ୍ଦ । ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ହେଲ ହେ ଚରଣପିଣ୍ଡ ମନ୍ଦିରା
ପ୍ରଦର୍ଶିକ ନାମ ଏ ଛନ୍ଦ । ୨୯ । ସୁରଭାନସୂଦନ ସୁରଭରସୃଜନ

ଏକ ପ୍ରକାର, ଶରଣ ଏକପଦ୍ମ କର—ପ୍ରାଣ ଏକାପଦ୍ମ କର, ଶତମୂର୍ଦ୍ଧ—ଇନ୍ଦ୍ର ।
୨୫ । କରୁଣ ବଚନ—କୋମଳ କଥା, ମାନନାରେ—ସମ୍ମାନ ସହିତ, କୁନ୍ଦନ—
ସୁନା, ମଣି—ରତ୍ନ ।୨୬। ପଦ୍ମରମ୍ଭ—ଅଲଙ୍କାର, ତରୁଣଲକ୍ଷ୍ମ—ଚନ୍ଦ୍ର, ରମ୍ଭା—
କେଳ୍ୟ ସ୍ତ୍ରୀ, କାମିତ ଶିଶୁ—ଅଭିଳଷିତ ସମ୍ପଦ । ୨୭ । ପ୍ରଚୁର ଅନୁଚରଃ.....
ପ୍ରତ୍ୟହରେ ବହୁଲୁତ୍ୟ ସେଠାରୁ ନ ଯାଆନ୍ତି । ମାନସଚର—ହଂସ, ଚଳ—ଚାଲି-
ବକ, ସ୍ଥିତ—ଶିଶୁ, ଚୀର—ବସ୍ତ୍ର, ଗୌର ରୂପପଞ୍ଜି—ବାଲ୍ୟରୂପ ।୨୮। ତୁମ୍ଭର
ଶୋଭା ଅନ୍ୟସମସ୍ତ ଯୁବତୀଙ୍କ ଯୁବକଙ୍କର ଅଙ୍ଗଖ୍ୟ ଶୋଭାକୁ ନିଜ ପଣରେ ବାନ୍ଧିରେ
ବାନ୍ଧିଛି, ଅର୍ଥାତ୍ ପୃଥିବୀର ସମସ୍ତ ଯୁବତୀଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ତୁମ୍ଭେ ସୁନ୍ଦରତମ, ନଜରପଥ
—ଦୃଷ୍ଟିପଥ ।୨୯। କଣୋରବର...ଶ୍ରେଷ୍ଠ ଯୁବକମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଯେଉଁମାନେ

ସୁରଭିମାଲ୍ୟ ଅମ୍ବରଣ । ସୁରଗତସ୍ଥିତ ସୁରଭିମିତତାତ ଅସୁର୍ବ ସୁରଶ୍ରୀ କାରଣ ହେ । ମହାପ୍ରଭୁ । ପୁରଭିଦ୍‌ବନ୍ଦିତଚରଣ । ସୁରଭି କର ଆଚରଣ । ଭବ ଖ୍ୟାପଣଭରହରଣ ଜଳଜ୍ଞବସଦ୍ମାସନ୍ଦେହେନ୍ଦ୍ରର ଶରଣ ହେ । ୩୦ ।

ପଞ୍ଚଦଶ ଛାନ୍ଦ

ରାଗ—ବସନ୍ତଶ୍ରୀ

(ମିଳନରେ ନାୟକର ଦୃଢ଼ଭକ୍ତି)

ଅନଙ୍ଗସଙ୍ଗର ଶେଷ ସୁଖ ବ୍ରହ୍ମାନନ୍ଦରସ ପ୍ରବାହରେ ପଡ଼ି ସୁରଙ୍ଗଙ୍କ । କିଶୋରୀଙ୍କ ଧରି କୋଳେ ଚେଳାଞ୍ଚଳ ବାନ୍ଧିଦେଲେ କହେ ଟିପ୍ପି ମୁଖ-ଦ୍ୱିଜରାଜ ହେ । ଜୀବବନ୍ଧୁ । ମୋ ଗୁଣଟି ପଶୁରୁଣ୍ଡି କହ । କି ପଦାର୍ଥ ତୁ ମୋହର ପ୍ରାଣପଞ୍ଚକ କି ବରବରନା କି ତୁ ଜଗତମୋହ ହେ । ୧ । ମୋର ପୂର୍ବ ଉପୋବଳ କଳପବଲ୍ଲୀସଫଳ ତୁହି କି ରେ ମହାସ୍ଥଳୀତୁଷା । କି ମୋ ସାମ୍ରାଜ୍ୟବଲ୍ଲଭ ହୋଇଅଛୁ ମୂର୍ତ୍ତିମତୀ ହୋ ସ୍ନେହ ମୋ ହୃଦପଦ ସୁଷା ରେ । ଜୀବବନ୍ଧୁ । ମୁଁ ବୃକ୍ଷ ତୁହି କି ମୋତିମାଳା । ମୁଁ କୁସୁମ ତୁ ବାସନା କି ରେ ସ୍ୱାଦବଦାଗନା ମୁଁ ଅକାଶ ତୁ କି ଚନ୍ଦ୍ରକଳା ରେ । ୨ । ପଦ୍ମ ନହି ଗଞ୍ଜସ୍ୱାଟ ଘଟଣଦେଣା ମୁଁ ଘଟ ତୁହି

ପ୍ରଧାନ ଭୃତ୍ୟେ ତାଙ୍କର ଇନ୍ଦ୍ର ସନ୍ଧୁଣ । ୩୦ । ହେ ସୁରସ୍ତ୍ରୀଜନସ୍ୱଦନ — ହେ ଦେବତାଙ୍କର ବନ୍ଧୁଜନାର୍ଦ୍ଦନ, ସୁରଭିତସ୍ତାବକ — ଗାଇସମୂହର ରକ୍ଷକ, ଗୋପାଳ; ସୁରଭିମାଲ୍ୟ-ଅମ୍ବରଣ — ସୁବାସ ଫୁଲମାଳାଦ୍ୱାରା ଶୋଭମାନ, ସୁରଗତର ସ୍ଥିତ — ଦେବତାଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଅବସ୍ଥିତ, ସୁରଭିମିତତାତ — ବସନ୍ତର ମିତ୍ର କନ୍ଦର୍ପର ପିତା କୃଷ୍ଣ, ଅ-ସୁର୍ବ ସୁରଶ୍ରୀକାରଣ — 'ଅ-ସୁର୍ବ ସୁର' ଅର୍ଥାତ୍ ଅସୁର ସେମାନଙ୍କର କଷ୍ଟର କାରଣ, ପୁରଭିଦ୍‌ବନ୍ଦିତ ଚରଣ — ଶିବଙ୍କଦ୍ୱାରା ପୂଜିତ ଚରଣ ଯାହାଙ୍କର । ସୁରଭି କର ଆଚରଣ — ମଙ୍ଗଳବିଧାନ କର, ଖ୍ୟାପଣଭରହରଣ — ପୃଥିବୀର ଖ୍ୟାପଣ ଭାର ହରଣକାରୀ ।

ପଞ୍ଚଦଶ ଛାନ୍ଦ

୧ । ଅନଙ୍ଗସଙ୍ଗର — କାମ ସୁଖ, ଚେଳାଞ୍ଚଳ — କାନି ପଣତ, ମୁଖଦ୍ୱିଜ-ରାଜ — ମୁଖଚନ୍ଦ୍ର, ପ୍ରାଣପଞ୍ଚକ — ପଞ୍ଚପ୍ରାଣସ୍ୱରୂପ । ୨ । କଳପବଲ୍ଲୀ — କଳ୍ପଲତା,

ଜୀବନ ଙ୍କ ଲକ୍ଷ ଲକ୍ଷ । ତୁ ପର୍ବଣିଚନ୍ଦ୍ରମା ଚକୋର ମୁଁ କରେ ସୁମା ମୁଁ ତୃଷକ ତୁ କି ବାରିବାହ ରେ । ଜୀବବନ୍ଧୁ ! ମୁଁ କି ବନ ତୁ ବସନ୍ତଶ୍ରୀ । ବିକଶିତ ଅରବିନ୍ଦ ତୁ କି ମୁଁ ଲୋଭୀ ମିଳିନ୍ଦ ମୁଁ ମୀନ ତୁ କି ଗଭୀର ବାରି ରେ । ୩ । ମୁଁ କାବ୍ୟ ରସିକ ତୁ ରସ, ରସ ମୁଁ ତାହା ବିଶେଷ ସ୍ୱାଦୁ ଗୁଣ କି ରେ ଗୁଣନିଧି । ତୁ ତତ୍ତ୍ୱ ମୁଁ ସାଧକ ଏଥି ନାହିଁ ଅନୁମାନ ମୁଁ ମନ୍ତ୍ର ଜପ କି ତୁ ତା ସିଦ୍ଧି ରେ । ଜୀବବନ୍ଧୁ ! ମୁଁ ମନ୍ଦିର ତୁ କି ଦୀପଶିଖା । କି ବୋଲି ତୋ ସମ୍ବୋଧନ କରିବି ରେ ପ୍ରାଣଧନ ସକଳଗୁଣରେ ମୋତେ ଶିକ୍ଷା ରେ । ୪ । ମୁଁ ଦେହ ତୁ ଅଳଙ୍କୃତ କି ରେ ଦେବକଳାଧନ୍ୟା ସ୍ୱଭାବେ ମୁଁ ନୃପ ତୁ କି ଗୀତ । ମୁଁ ଶାଖୀ ତୁ ଫଳଲତା ମୁଁ ଜଳ ତୁ ନିର୍ମଳତା ମୁଁ ଭବନ ତୁହି କି ମୋ ଗତି ରେ । ଜୀବବନ୍ଧୁ ! ଅଳକା ମୁଁ ତୁ କି ମୋ ସମ୍ପଦ । ମୁଁ କି ପ୍ରସିଦ୍ଧ ପ୍ରାସାଦ ସ୍ୱାଦୁମୃଦୁରବନାଦକଣ୍ଠି କି ତୁ ମହୋତ୍ସବ ବେଦି ରେ । ୫ । ମୁଁ କି ବାଳକାଳ ଅନ୍ଧ ଅରେ ବିବିଧପ୍ରବନ୍ଧପଣ୍ଡିତା ତୁ ନେତ୍ରଯୁଗଳ ମୋର । ମୋ ମାନସ ସେ ସରସୀ ତୁ କି କେଳିକଳହଂସୀ ମୁଁ ସୁରତ ତୁ କି ଅନ୍ତଃସାର ରେ । ଜୀବବନ୍ଧୁ ! ମୁଁ ମୁକ୍ତାର ତୁ କି ତାହା ଝଳା । ମୁଁ କନକ ତୁ ନୂତନ ରତନ ମୁଁ କି ରତନ ତୁ କି କବଳିକାଆବଳୀ ରେ । ୬ । ମୋ ଧନଟି ଭାଣ୍ଡି ଭଲ ବୋଲି ସେ ଏତେ ଅଗ୍ରସ୍ୱ କରୁଅଛି ଭଲୁଲ୍ ତ ନାହିଁ । ବନ୍ଧାଇ ସେ ଲକ୍ଷେ ଗୁଣ ଭଲ କି ଭଲେ ମୋ ପ୍ରାଣ ସ୍ନେହ ଥିବା ଜଣାଗଲା ଜେଲ୍ଲି ରେ । ଜୀବବନ୍ଧୁ ! ମତେ ପଣ୍ଡିତେଲେ କି ପଣ୍ଡିତ ! ନ ଭଲେଲେ ମୁଁ ଲକ୍ଷ୍ମରେ ସେଲା ହୃଦୟ ପଦ୍ମରେ ତହିଁକି ବାଟୁର କପସ୍ଥ ରେ । ୭ । ସ୍ଥଳ ପଥ ଅନୁସରଥିବା କେତେ

ସାମ୍ରାଜ୍ୟଲକ୍ଷ୍ମୀ—ସ୍ୱର୍ଗ୍ୟର ଐଶ୍ୱର୍ଯ୍ୟ, ସୁଷମା—ସ୍ୱର୍ଣ୍ଣ । ୩ । ତନ୍ନକଣଙ୍କିଶଃ ପଦ ସ୍ୱଦର ନେଷ ଆହାର, ଘଃ—ତୃଷ୍ଣ ବା ଦେହ, ଜୀବନ—ଜଳ ବା ପ୍ରାଣ, ପର୍ବଣିଚ ଚନ୍ଦ୍ରମା—ପୂର୍ଣ୍ଣଚନ୍ଦ୍ର, ବାରିବାହ—ମେଘ, ବସନ୍ତଶ୍ରୀ—ବସନ୍ତଶୋଭା, ଅରବିନ୍ଦ—ପଦ୍ମ, ମିଳିନ୍ଦ—ଭ୍ରମର । ୪ । ତୁ ସେ ରସର ବିଶିଷ୍ଟ ସ୍ୱାଦୁତା, ସାଧକ—ଭକ୍ତ । ୫ । ଅଳଙ୍କୃତ—ଅଳଙ୍କାର, ଗୀତ—ସୁଜନଗୀତ, ଶାଖୀ—ବୃକ୍ଷ, ଭବନ—ଗୃହ, ଗତି—ପ୍ରାପ୍ତି (ଏଠାରେ ଚନ୍ଦ୍ର), ପ୍ରାସାଦ—ଦେବାଳୟ, ହେ ମୃଦୁମଧୁରଭାଷିଣି ! ତୁ କି ଦେବମନ୍ଦିରର ଉତ୍ସବସ୍ୱରୂପା । ୬ । ବିବିଧପ୍ରବନ୍ଧପଣ୍ଡିତା—ନାନା ଶାସ୍ତ୍ରନିପୁଣା, ମୋ ମାନସ ସେ ସରସୀ—ମୋର ମନ ମାନସସରୋବର ପରି, ସୁରତ—ରତିକ୍ରୀଡ଼ା, ଅନ୍ତଃସାର—(ଏଠାରେ)ସାର୍ଥ,

ଏତେ ସବୁ ଲଗେ ତୁ ଟେଣ ଭଣିଅଛୁ ଝାଙ୍କ । ନଖ ଶିଖଠାରୁ ଦେଖଯାଏ ମନ ଜାଣି ଦେଖ ଦେଖ ଢଳଢ଼ ପ୍ରଣୀ କାଳପାଶ ହେଉ । ଜୀବବନ୍ଧୁ । ମୋ ଛୁଆଁ ତ ନୋହେ ଲଗି ଶାଢ଼ୀ । ତାହାକୁ ଉଣିବା ଦୁବେ ରସଲମ୍ପଟୀ ମୋ ଅଙ୍ଗରେ ଉହ୍ନକୁ ନିବେଦେ ପଶୁ ଜଣ୍ଡ ହେଉ । ୮ । ସବ୍ରୀଡ଼ ନେତ୍ରଯୁଗଳୀ ନୀଳସନ ପକ୍ଷ୍ମପାଳୀ ଟେକ୍କ ମୋ ମୁଖକୁ ଚୁମ୍ବି ଗୁହିଁ ! ଅନଙ୍ଗ କଳାନିଧିଙ୍କେ କହ କହ "ମୁହୁରିବେ ମୋର ବନ୍ଧ ଅଛି ଛାଡ଼ି ଛାଡ଼ି ହେଉ !" ଜୀବବନ୍ଧୁ । ମୁଁ ବୋଲିବା କଥା ଯେତେବେ ଲାଜ । ଏ କୁଟିରଙ୍ଗୁଳୀ ଡଳୀ ଅତେ କୁଚେକୁମ୍ଭଯୁଗଳୀ ମଧ୍ୟ ହୁଣି ବଢ଼ାଅ ମୋ ଓଜ ହେଉ । ୯ । ଏତେ ବାନ୍ଧରେ ଏହି କଥାରେ ଶିବାଷ ନାହିଁ କହ ଉତେ ସକଳ ସମ୍ପତ୍ତି । କବଳୁ ଯେ ଅନଳସ ସଜ୍ଜିଭାଗ୍ୟ ସଙ୍କଳପ ଯେମନ୍ତେ ସେ ହୋଇବ ଭୂରତ ହେଉ । ଜୀବବନ୍ଧୁ । ତୁହି କି ମୋ ସକଳ ସର୍ଗ । କି । ବାକନେ ପଢ଼ ନ କହ ନେତ୍ରନୀଳ ଜଳବୁନ୍ଦ ଥରେ କୁଚେବରେ ଘାଅ ତାଳି ହେଉ । ୧୦ । ଜିତେନ୍ଦ୍ରପାଶ ଲାବଣ୍ୟ ହରିଥିଲା କେତେ ପୁଣ୍ୟ ଏ ମୁଖଚନ୍ଦ୍ରେ ଜଲ୍ଲ ଦେଳା ! ତହୁଁ କେତେ ଗୁଣେ ବଳି ମୋର ଏ ନେତ୍ରଯୁଗଳୀ ହରିଥିଲ୍ଲ ତପ ନୋହେ କଳା ହେଉ । ଜୀବବନ୍ଧୁ । ଏତେ କେତେ ଭୋଗ କରେ ଗୁହିଁ ! ପ୍ରେମା-ସୁବାସୀ ଭାମ୍ବ ନୟନ ସନ୍ତସ୍ତୁତାଙ୍କ ଏ ଶିଶୁ ତ ଦେଖି ପାରୁ ନାହିଁ ହେଉ ।୧୧। କି ଭାଗ୍ୟବନ୍ତ ମୋ କର ଦ୍ୱିକେ ହିରଣ୍ୟଭୂଧର କେତେଥର ଦେଲିଥିଲା ଦାନ ! ଯିହାଙ୍କ ସୁରଭାଣ୍ଡି ବୋଲି ସୁଧାକରଗଣ୍ଡି ଭୋଗ କଲ୍ଲ ଏ ସୁନ୍ଦର ସ୍ତନ ହେଉ । ଜୀବବନ୍ଧୁ । କି ମଧୁର ଏ ତୋ ଦନ୍ତଚେଳ । ସୁଧା ରସେ ମଧୁମନ୍ଦ ଦ୍ରାକ୍ଷାବତ କ୍ଷୀର ଘୃତାଦ ହୁଏ ଅନ୍ୟ କେ ଏହାର ତୁଳ ହେବ ।୧୨। ରସମୟ ଏ ଭୟସ୍ତୁ ସମ୍ମତ ହୁଦାଦେୟ ନିଜ ଅନୁଭବେ ଜାଣି

ଫଳ—କାନ୍ତି, ଭରଭଳଙ୍ଗୀ ଅବଳୀ—ଉଚ୍ଚକୁ ବାହାରୁଥିବା କେଶସବୁ ।୯। ସବ୍ରୀଡ଼—ସଲଜ୍ଜ; ଏ କୁଚିର...ଓଜ—ସୁନ୍ଦର ପୁଷ୍ପକଳି ପରି ହୋଇଥିବା ଅଙ୍ଗୁଳି ଅଗରେ କୁଚଦ୍ୱୟର ମଧ୍ୟକୁ ସ୍ପର୍ଶ କରି ମୋର ମନବଳକୁ ବଢ଼ାଅ ।୧୦। ସଂବାଦ—ସମ୍ପାଦନ, କିଷ୍ପତ୍ତି; ଅନଳସ ସଜ୍ଜିଭାଗ୍ୟ ସଙ୍କଳପ—ପ୍ରଚୁର ସୁଖ ପାଇବାର ସଙ୍କଳ୍ପ, ଜଳବୁନ୍ଦ—ପଦ୍ମ । ୧୧ । ଏତେ କେତେ—ଏତେ ଶୀଘ୍ର, ସୁପ୍ରେମାସୁବାସୀ... ଶଚୀଙ୍କ ପୁତ୍ର ଅଭିଳାଷୀ ଇନ୍ଦ୍ରଙ୍କ ସହସ୍ର ସଂଖ୍ୟକ ଚକ୍ଷୁ ତୋର ଏ ଲାବଣ୍ୟ ଦେଖି ପାରୁ ନାହିଁ । ୧୨ । ହିରଣ୍ୟଭୂଧର—ସୁନାର ପର୍ବତ, ସୁରଭାଣ୍ଡି—ଆହୁଲରେ ଲଗିଥିବା ଦାନ୍ତର ଖଣ୍ଡି, ସୁଧାକରଗଣ୍ଡି—କର୍ପୂରଚୂର୍ଣ୍ଣ, ଦନ୍ତଚେଳ—ଅଧର, ତୋ ଅଧରକୁ ଯେଉଁ ଅମୃତ ମୁଁ ଚୁମ୍ବିତ ତା ତୁଳନାରେ ପ୍ରକୃତ ସୁଧାରସରେ (ଅମୃତ ରସରେ) ମୋର ସୁଧାମଧ (ବୃଥା ବୁଦ୍ଧି) ଜାତ ହୁଏ; ଅର୍ଥାତ୍ ପ୍ରକୃତରେ ଏହା

ଗାଣି । କୁସୁମବାଣିଶସଖା ବୃନ୍ତ କଣ୍ଟଳସ୍ଥ ଲେଖା କଣାଭରେ କାହିଁ ଦେଲୁ ପାଣି ରେ । ଜୀବବନ୍ଧୁ ! ଏହିଁଟି ବୋଲାଏ ଉପଧୁଲି । ଫଳକୁ ଅର୍ଦ୍ଧକେ ଖାଉ ଯେତେ ଧୂସ୍ତ ହୋଏ ସେତ ଗଣନରେ ନ ପାରିବ ମିଳି ରେ । ୧୩ । ନ ପାରୁ ପାଳି ମୋ କଥା ଦୃଷ୍ଟି ଯେ କୁଞ୍ଚିଅଣ୍ଟି ମଥା ହୃଦ ଯାହୁଅଛୁ ମୋର ବୁଝି । ବଡ଼ଲ ଭ୍ରମରା ମନକୁ ଯେବେ ପ୍ରଭୁ ପାଶେ ରଜ ଥାଉ ଭାବେ କୋଉ ଅପରାଧୀ ରେ । ଜୀବବନ୍ଧୁ ! ବାଧର ଜାଣିବା ତୋର ମନ । କେଉଁ ସେବା କେତେବେଳେ ସ୍ଥଳ ବିସୁସ୍ୟାମଣ୍ଡଳେ ସମ୍ପାଦନ ଦବ୍ୟ ଅବଧାନ ରେ । ୧୪ । ଚନ୍ଦ୍ରଦ୍ୱାରା ପ୍ରିୟଦର୍ଶି ଭାବ ଭାବେ ଚନ୍ଦ୍ରମୁଖି ବାହୁବା ହୃଦୟସ୍ଥ ସ୍ଥଳେ ରୋଚେ । ମଞ୍ଜୁଳମଣ୍ଡନବାମା ଗଣ୍ଡ ଭଲେ ଅନୁକମ୍ପା ପାତ୍ର ଭାବ ଯେଣିକୁ ତୁ ଶୋଭେ ରେ । ଜୀବବନ୍ଧୁ ! ପ୍ରେମପତ୍ରଚନ୍ଦ୍ର ସୁନ୍ଦରୀ କଥ । ହୋଇ ପ୍ରମୋଦେ ମଗନ କୁଞ୍ଚରେ ଧର ଲପନ ଭାବର ତୁ କଣ୍ଠଲଗ୍ନ ସତ୍ ରେ । ୧୫ । ତୁ ମୋତେ ଭାବର ପରିପାଳିତୁ ରେ କୃଶୋଦରୀ ଜାଣାଭାର ମୋ ଭରସା ପାତ୍ର । ଚକ୍ଷୁ ପଦାଗତପଙ୍କଜକେ କି ଅଲତା ରାଜ ଅବା ମଣିମଣ୍ଡିତଭାଠାର ରେ । ଜୀବବନ୍ଧୁ ! ହେବ କି ପାଦ୍ୟାଡ଼ା ବାଜେ ହେବେ । ପାଦ୍ମତ ବାଜଣି ବାଳା ପଦକ୍ଷି ମଞ୍ଜୁ ଶିଞ୍ଜନା ଛୁଲେ ପିଣ୍ଡିର କି କୁଟ୍ଟୁବଲେ ରେ । ୧୬ । ଅଦୃଶ୍ୟ ସୁନ୍ଦର ବଣ୍ଟିତନ୍ତି କାଞ୍ଚୀକ୍ଷୁଦ୍ରଘଣ୍ଟି ପଟୁଳୀରେ ଭରନ୍ତୁ କି ଏକ । ତୋ ଲାଗି ନୂପୁର ଭାଗ୍ୟ ପଦ୍ମମଗ୍ନ ଯୋଗ ଯୋଗ୍ୟ ହେବ କି ବଜାଇବା ଠାକ ରେ । ଜୀବବନ୍ଧୁ ! ହେବ କି କାଞ୍ଚୁଲ ପଟେ ଧଇରେ । ଧାରାଧରମାଳାଲୀଳା ଠିକ କି ରେ କୋମଳା ଧାରାଧରା-ଧୂରୀଣ ସ୍ଥାନରେ ରେ । ୧୭ । ମଞ୍ଜୁଳାମଣ୍ଡଳୀ ପଥମଣି କି ଅଳ୍ପର ବାଥା

ଲୁହା ଅନ୍ୟ ଅମୃତ ନାହିଁ ବୋଲି ମନେ ହୁଏ । ତ୍ରାଣଫଳ ଖାଉ (ଲୁଣିଆ ଖାଉ) ଯାଉ ବୋଧହୁଏ । ୧୩ । କୁସୁମବାଣିଶ...ସେହି ଅଧର କନ୍ଦର୍ପବନ୍ଧୁ ବସନ୍ତ ଋତୁର କଣ୍ଟଳସ୍ଥ (ନୂତନ ପଲ୍ଲବ)ର କଣାଭ ଅର୍ଥାତ୍ ଲମ୍ବାରା, ତହିଁରେ କାହିଁକି ପାଣି (ହସ୍ତ) ଦେଲୁ, ଅର୍ଥାତ୍ ଅଧରକୁ କାହିଁକି ହାତରେ ଲଗାଇଲୁ । ଏହାକୁ ଉପ ଧୂଳି ଅର୍ଥାତ୍ ଖାଇବା ପଟରେ ଧୂଳି ଦେବା କହନ୍ତି । ଏହାଦ୍ୱାରା ଅର୍ଦ୍ଧଜଡ଼ମେଷରେ ଯେତେ ଖାଉ (ସୁଖ) ଧୂସ୍ତ ହୁଏ (କଦ୍ହୁଏ) ତାହା ଗଣନ କଲେ ମିଳିବ ନାହିଁ । ୧୪ । ବସୁସ୍ୟାମଣ୍ଡଳେ—ସଖୀମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ । ୧୫ । ଚନ୍ଦ୍ରଦ୍ୱାରା—ଏକପ୍ରକାର ହାର, ମଞ୍ଜୁଳମଣ୍ଡନ—ମସ୍ତକ ଭୂଷଣ, ଅନୁକମ୍ପାପାତ୍ର—କୃପାପାତ୍ର, ପ୍ରେମପତ୍ର—ପ୍ରଣୟ ଚିଠି, ଚନ୍ଦ୍ରସ୍ଥାନ—ସ୍ତନରେ ଲଗି, ଭାବ ର କଣ୍ଠଲଗ୍ନସତ୍—ଗଳାରେ ଲମ୍ବାଇ ଦେବ କି ।୧୬। ପଦଗତପଙ୍କଜକେ—ପାଦ ପଦ୍ମରେ ।୧୭। କାଞ୍ଚୀକ୍ଷୁଦ୍ରଘଣ୍ଟି ପଟୁଳରେ—ଅଣ୍ଟା ଚନ୍ଦ୍ରହାରରେ ଥିବା କ୍ଷୁଦ୍ର ଘଣ୍ଟିମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ । ଲାଗିନୂପୁର—

ଗୋଟିଏ ପଶୁଲୁଅଣ୍ଟା ସୁଖ । ନବନୀତ ପିତୁଳାକୁ ଆଣି ନୂତନ ତୁଳାକୁ ଏପରି ତ ତୋ ଶ୍ରୀଅଙ୍ଗଦେଶ ରେ । ଜୀବବନ୍ଧୁ । ଛବି ଏତେକ ଅନ୍ତରେକ ମାରି । ତାହା ଅମଳ ଅଞ୍ଜନ ବାଣେ କଲେ ଅଳଙ୍କନ ସଞ୍ଜୀବ ସିନା ମୋ ସଂସାର ରେ । ୧୮ । କଣ୍ଠୁଡମଧ୍ୟା ଗମ୍ଭୀର ନାଭିର ରନ୍ଧ୍ରେ ତୋହର ମୃଗମଦ-ପଙ୍କଶଙ୍କ ଭୃଙ୍ଗୀ । ଦେଖିଲେ ଟେକ ଅବା ମୋ ଚିତ୍ତ ଶିଖାଇବ ପୁଷ୍ପନକୁ ନିର୍ବାଧ ମରନ୍ଦସ୍ୱାଦଭୃଙ୍ଗୀ ରେ । ଜୀବବନ୍ଧୁ ! ତୋ ସହଜ ପଙ୍କଜବାସକୁ । ଶୁଣୁଥିଲେ ସଚେତନେ ତୋ ଅଙ୍ଗସଙ୍ଗ ଯତନେ କରନ୍ତି ତାହାକୁ ଅଭ୍ୟାସକୁ ରେ । ୧୯ । ମୁଁ କାମଜାଠର ଶିଖୀ ସଦାଶୁଁ ଦେଖିବାକୁ ତୃଷ୍ଣୀ ଦେଖି ଏ ଲାବଣ୍ୟ ନବାମୃତ । ଅଖିରେ ଅଳପ ଗୁଣି ଦେଲେଲ୍ ତୁ ମହାଶେ ଲିଖି ଭଳି ହୋଇଲେ ପୂର୍ଣ୍ଣ ଭଲୁ ନତ ରେ । ଜୀବବନ୍ଧୁ । ଜବ କର ଗୋଟିଯାକ ଭସେ । ସ୍ୱରକ୍ତର ଉମାମାନ ଶମ୍ଭାରତ ତୁ ସମାନ କରଜର ମୃଦୁଳ ସ୍ପର୍ଶେ ରେ । ୨୦ । କନକ ପାରଦ ରସମସ୍ତ କରୁ କ ମେକେଶ ଶମ୍ଭୁର ନିର୍ବାହ କଳ୍ପ ତୋର । ବାହୁଜାଲେ ଦେହେଲ ତୋଲେଲ ସମସ୍ତ ବାଞ୍ଛିତ ସୁଲେ ସ୍ଥିର ଦେହ ନାହିଁ ମୋର ଭବ ରେ । ଜୀବବନ୍ଧୁ । ଦେଖିଁ ଅଙ୍ଗେ ନ ଦେଖିଲେ ତୃପ୍ତ । ତୃପ୍ତ ବିନା କେବେତେବେଲେ ରହିବ ଜୀବ ଶକ୍ତିରେ କେବଳ ସୁରୁଗ ତୃପ୍ତ ଦେହ ମନ ରେ । ୨୧ । ଘନ-ଜଘନା ରେ ଯେବେ ତେଡେ ଧୀର ଶରନ୍ତ୍ୟନ ଶତପତ୍ର ପୁଷ୍ପ ଅଚରଣ । ତୂଚବର୍ଣ୍ଣ ସୁତ ଶେଷ ଶଙ୍କ ଏ ତନିକ ଦେଶ ହୋଇ ତୋହାଲ ଗୀ ମୋ ଶରଣ ରେ । ଜୀବବନ୍ଧୁ । ତୋ ଅଶ୍ଲେଷ ରମ୍ଭୁ ଦରଶନେ । ଦ୍ୱିବାହୁ ଏକ ବଦନ ଦ୍ୱିନେତ୍ରତନବନ୍ଧୁ ଜନ ପ୍ରସାଦ ଲଭିବ କେହୁ ମନେ ରେ । ୨୨ ।

ସିଦ୍ଧା ପାଠଶାଳୀ, ଧାରାଧରମାଳାଜଳା—ବର୍ଷାକାଳ ମେଘମାଳାର ଶୋଭା, ଧରାଧରାଗ୍ରସ୍ଥ ସ୍କନ୍ଧରେ—ଉଚ୍ଚ ପର୍ବତ ମସ୍ତକରେ (କୂଟରେ) । ୧୮ । ନବନୀତ ପିତୁଳା—ଲହୁଣୀରେ ତିଆରି ପିତୁଳା, ତୁଳାକୁ—ତୁଳନାକୁ, ସାଦୃଶ୍ୟକୁ; ଛବି—ଶୋଭା, ତାହା ଅମଳ···କାମଦ୍ରୁମ ହୋଇ ଅଳଙ୍କନ କଲେ । ୧୯। କଣ୍ଠୁଡମଧ୍ୟା—କ୍ଷୀଣକଟି, ମୃଗମଦପଙ୍କଶଙ୍କଭୃଙ୍ଗି—ନାଭିରେ କସ୍ତୁରୀରେ ଚିହ୍ନିତ ହୋଇଥିବା ଭ୍ରମର । ଭ୍ରମର ଫୁଲରୁ ଯେଉଁ ସ୍ୱାଦରେ ମରନ୍ଦ (ମକରନ୍ଦ ମଧୁ) ପାନ କରେ, ସହଜପଙ୍କଜବାସକୁ—ସ୍ୱାଭାବିକ ପଦ୍ମ ଗନ୍ଧକୁ । ୨୦। କାମଜାଠରଶିଖୀ—ଅନ୍ତରରେ ଥିବା ପ୍ରବଳ କାମଅଗ୍ନିରେ। ମହାଶେ—ଲଜ୍ଜାରେ, ଶମ୍ଭାରତ ତୁ ସମାନ—ବୈଦୂର୍ଯ୍ୟ ପତ୍ର; କରଜରମୃଦୁଳସ୍ପର୍ଶେ—ନଖରେ ଧୀରସ୍ପର୍ଶ କରିବାଦ୍ୱାରା । ୨୧। କନକପାରଦ ରସମସ୍ତ କରୁ—ଅର୍ଥାତ୍ ସୁନା ଓ ପାରଦକୁ ଏକତ୍ର କରିନାହିଁ, ମେକେଶ—ବ୍ରହ୍ମା । ୨୨। ଘନଜଘନା—ସ୍ଥୂଳଜଙ୍ଘ ଯାହାର, ଶରନ୍ତ୍ୟନ—ଅତ୍ୟନ୍ତପ୍ରାଚୀନ, ଶତପତ୍ରପୁଷ୍ପ—

ଜଳଜଜଳଦ୍ବର ପାଣି ଧରି ଜଣାଉଛୁ ସ୍ପର୍ଶି ପ୍ରଜ୍ୱଳିତ ଅନଙ୍ଗ ଅନ୍ଧତେ । ମୋ ଶଙ୍ଖବରର ତୃଷ୍ଣା ମର୍ଦ୍ଦନ ପୀଡ଼ନ ସ୍ପୃହା ଭଲ ବଳ ନ ପାଇବ ସେତେକେ ତେ । ଜୀବବନ୍ଧୁ । କେଶକୁ ମୋ ଭ୍ରମରକୁଳେ ଭ୍ରମୁ । ତୋ ନଖାଗ୍ର ଦନ୍ତପୀଡ଼ା ଶ୍ରୀଫଳ ନିର୍ଦ୍ଦୟଭଞ୍ଜା ଦୂରେଇବା ମୁଁ ସହିବ କି ନାହିଁ ତେ । ୨୩ । ନ ଭର ଲଗେ ଶୀତଳ ଅଟଣେ ସଟଣେ ତୁ ମାଡ଼ିବ ଭଲୁଥିରୁ ହୋଇ ରସଲେଖ୍ୟ । ମଦମତ୍ତ ଭୃଙ୍ଗଜାତ ସ୍ତବ୍ଧ ସଂଘାତ ଜାତ ବାତପ୍ରକମ୍ପିତ ଶବ୍ଦଶୋଭା ତେ । ଜୀବବନ୍ଧୁ । ପୂରିବ କିବର ମନୋରଥ । ନାଥ ନବରତନ ମଦନମଥ ନରମ ବିଧାନ ବଢ଼ାଇବ ସୁଖ ସ୍ୱର୍ଗପଥ ତେ । ୨୪ । ଭଲ ମୁଁ କରେ ମୁକୁର ଦେଖାଇ ଦକ୍ଷିଣ କର ଅଗ୍ରେ ସ୍ତନଅଗ୍ରେ ଦଳୁଥିବ । ଦେଖିବୁ ସେକାଳେ ସାତ ପୁଲକାଳି ମଣ୍ଡିତ କପୋଳ ଦର୍ପଣଖଣ୍ଡ ଛବି ତେ । ଜୀବବନ୍ଧୁ । ଶୁଣିବୁ ସଲଜ୍ଜ ମନ୍ଦହସ । ଅପାଙ୍ଗ ନୟନ କୋଶା ଖୋଷାର ଦରଲହସା ଶୋଭା ହୋଇଥିବ ତହିଁ ମିଶା ତେ । ୨୫ । ଏଥିରେ ତୁ ହେବ ଶାନ୍ତ ହେବୁ ତେ କୁମୁଦକାନ୍ତମଣ୍ଡଳମଦଖଣ୍ଡନମୁଖି । ମୋ ବକ୍ଷଭୂଷା ହାର ଛିଣ୍ଡିଯିବ ତାହାର କିଛି ତୁ ଭୃଶେକି ଭବେ ଯୋଗି ତେ । ଜୀବବନ୍ଧୁ । ନ ପାରୁଁ ପାଳେ ମୋର ଅଙ୍ଗ । ପର୍ଯ୍ୟଙ୍କ ବାମେ ବସି ଅନାସ୍ଥାରେ ଭୁଞ୍ଜି ଭୁଞ୍ଜି ଜୁଗବାଳ ଧରାବା ଶାଣଙ୍କ ତେ । ୨୬ । ଜାଣ ମୋ ପ୍ରାଣପିତରେ ତୋ ମରାଳକୁ ଉଚିତେ ଫଟାଇବା ସେବକ ମୁଁ ନୋହେ । ସୁଗୁଣ ଗ୍ରାହକଚିତ୍ତେ ବସୁଛ ଦେଉଛେ ମୋତେ ବସିଲୁ କେମନ୍ତେ ଅନୁଗ୍ରହେ

ବ୍ରହ୍ମା, ଭୁଜଗାଧିପତି—ବାସୁକି (ସହସ୍ର ବାହୁବିଶିଷ୍ଟ), ଶେଷ—ଅନନ୍ତ ଦେବ (ସହସ୍ରମୁଖବିଶିଷ୍ଟ), ଶକ୍ର—ଇନ୍ଦ୍ର (ସହସ୍ର ନେତ୍ରବିଶିଷ୍ଟ), ବ୍ରହ୍ମା ମୋତେ ଏମାନଙ୍କ ପରି ସହସ୍ର ବାହୁ, ସହସ୍ର ମୁଖ ଓ ସହସ୍ର ଚକ୍ଷୁ ଦେଇ ନ ଥିବାରୁ ମୁଁ ଦୁଇବାହୁ, ଏକମୁଖ ଓ ଦୁଇ ଚକ୍ଷୁରେ ତୋର ଆଳିଙ୍ଗନ, ଚୁମ୍ବନ ଓ ଦର୍ଶନ କରି ଅବୋଧ ହୃଦୟରେ ପ୍ରସାଦ (ତୃପ୍ତି, ସନ୍ତୋଷ) ଲଭି କରି ପାରୁ ନାହିଁ ।

୨୩ । ଜଳଜଜଳଦ୍ବରପାଣି—ପଦ୍ମକୁ ଜୟ କରିଥିବା ହାତ, ପ୍ରଜ୍ୱଳିତ ଅନଙ୍ଗଅନ୍ଧତେ—ପ୍ରବଳକାମାନ୍ଧତାରେ । ୨୪ । ମଦମତ୍ତ···କମ୍ପିତ ଭୃଙ୍ଗଜାତ (ଭ୍ରମରସମୂହ)ର ଗୁଞ୍ଜନ ସଙ୍ଗ ସମ୍ମିଳନରୁ ବାୟୁର ଆଘାତରେ ଶବ୍ଦଶୋଭା ଜନିତ ହେବା ଭଳି କଣାପାଉଥିବ, ଅର୍ଥାତ୍ ଧୀରେ ଧୀରେ କୁହା କହୁଥିବ । ମନମଥ ନରମବିଧାନ— —କାମକ୍ରୀଡ଼ାବିଧି (ଏଠାରେ ଶାସ୍ତ୍ରୋକ୍ତ ବନ୍ଧ ବାତ୍ସ୍ୟ) । ୨୫ । ମୁକୁର—ଦର୍ପଣ, ସାତ—ମୁଖ, ପୁଲକାଳିମଣ୍ଡିତ—ରୋମାଞ୍ଚିତ, କପୋଳ—ଗଣ୍ଡଦେଶ, କୋଶା —ଖୋଷିବା ବା ଲଟେଇବା ଭାଗି, ଖୋଷା—କୁହା, ଦରଲହସା—ଅଳ୍ପ ଫିଟି ହୋଇଥିବା । ୨୬ । କୁମୁଦକାନ୍ତ···ଯାହାର ମୁଖ ଚନ୍ଦ୍ରମଣ୍ଡଳ ଗର୍ବ ଧ୍ୱଂସ

ରେ । ଜୀବବନ୍ଧୁ । ପ୍ରଭୁ ତୁହି ଉଚିତ କଣା ଧାଙ୍କା । ସମସ୍ତମାନ ସେବାର ଜାଣି ସେବା କରିବାର ବିନା ମୁଁ ନ ଜାଣେ ଆନ ଗ୍ରୀଡ଼ା ରେ । ୨୭ । ମଣ୍ଡି ତୋ ନିତମ୍ବେ ଅଙ୍କ ଅତର ପଙ୍କିଳ କଙ୍କପତ୍ରରେ କୁନ୍ତଳ କେଶପାଶ । ଷଟ୍ ପଞ୍ଚାଶତ ଦେଶପ୍ରଥିତ ପେଶଳ ବେଶ ସମୁଚିତ ମଣ୍ଡନ ବିନ୍ୟାସ ରେ । ଜୀବବନ୍ଧୁ । ଜାଣିବୁ ନ ତୁହି ଅଶ୍ରୁମାନ । କୁସୁମୀ ଥାନ ଅଙ୍ଗିଆ ମଷିକା ମକରୀ କୁଥ ମୃଗମଦପତ୍ରଭଙ୍ଗ ରଚ ରେ । ୨୮ । ବାନ୍ଧି ଜାତି ପ୍ରସୂନ ବୀରଜ ମଣ୍ଡନମାନ ସଜାଡ଼ି ଜାଣିଲୁ ରତ୍ନଭେଦେ । ବହଳ ଅଳକା-ଭ୍ରମବଲ୍ଲରୀ ଚିତ୍ରପାଟବ ଦେଖାଇବୁ ଏ ମୁଦର ପଦେ ରେ । ଜୀବବନ୍ଧୁ । ଜଗତ୍ରେ ଉତ୍ସାହ ନେମ ଜାଣି । ସୁନୁଲି କସିଦାପଡ଼ା ଗ୍ରନ୍ଥିକାସିଦ୍ଧା ସଢ଼ଢ଼ା ବାନ୍ଧି ଜାଣିମାନେ ମୁଁ ବିଜାଣି ରେ । ୨୯ । କନକଦଳ ସୋଦର ବାହୁଅ ନାନା ପ୍ରକାର ଖୁଣ୍ଟିବା ଭଙ୍ଗିରେ ମୋ ଗୁମାନ । ଢୁକେଁ କଳପିବା ଗୀତ ପ୍ରବନ୍ଧ ରସ ବିରାଜ ଲେଖିବି ସେ ନ ଥିବ ମାନସ ରେ । ଜୀବବନ୍ଧୁ । ସଙ୍ଗୀତ ସଙ୍ଗୀ ତ ହେବ ମୁହିଁ । ଅମରଚାମର ଚୁଳି ସେନା ଦେନାରି ପାରିଲ ପ୍ରଭୁ ତୁ ବଢ଼ାଇ କନ୍ଥା ନାହିଁ ରେ । ୩୦ । ପଦ୍ମ ତଳା ସମ ସମ ମଣ୍ଡଳ ଘନ ସୁଷମ ବର୍ତ୍ତୁଳ ଠାଣି ପାଣିବନ୍ତ । ପୃଥୁହେମବାଙ୍କ ରେପି ମୃଗେନ୍ଦ୍ର କାଳିଆ ଲିପି ପ୍ରବଳାବ ଯହିଁ ତୋହର ସ୍ୱାନ୍ତ ରେ । ଜୀବବନ୍ଧୁ । ହେମହେମ ହେମକା ରମ୍ଭା ଅଦ । ଯେଉଁ ଗୁମ୍ଫ ଦାନେ ପତ୍ରମାସିବୁ ରମଣୀ-ବର ଲେଖୁଥିବ ପ୍ରଶଂସିବ ବାଧ୍ୟ ରେ । ୩୧ । ଏବେଶେ ରହ ଅଭମତେନ

କରେ, ପର୍ଣ୍ଣିକବନ୍ତ—ଏକପ୍ରକାର ଉତ୍ତରୀୟ । ୨୮ । ତୋ ନିତମ୍ବରେ ମୋ ଅଙ୍କକୁ ମଣ୍ଡି ଅର୍ଥାତ୍ ତୋତେ କୋଳରେ ବସାଇ, ଅତରପଙ୍କିଳ—ଅତରଦ୍ୱାରା ବୋଳା, କଙ୍କପତ୍ର—କେଶଶୋଭାବର୍ଦ୍ଧକ କଙ୍କପକ୍ଷୀର ପକ୍ଷ, କୁନ୍ତଳ—କୁଞ୍ଚିକୁନ୍ତଳ, ପେଶଳ—ସୁନ୍ଦର, କୁସୁମୀଥାନ—ଫୁଲ ପଡ଼ିଥିବା, ଅଙ୍ଗିଆ—ଏକପ୍ରକାର କାଞ୍ଚୁଲି । ୨୯ । ଚିତ୍ରପାଟବ—ଚିତ୍ରକପଟୁତା, ସୁନୁଲିକସିଦାପଡ଼ା—ସୁନେଲି ରଙ୍ଗର ଫୁଲ ବୁଣା କର୍ମ କାମ ହୋଇଥିବା, ଗ୍ରଥିକାସିଦ୍ଧା—ଗଣ୍ଠିର ସିଲାଇ କରିବା, ବିଜାଣି—ଜାଣିବାର । ୩୦ । କନକଦଳସୋଦର—ସୁନାପତ୍ର ପରି ଝଲଝଲ, ବାହୁଅ—ପାଦ, କଳପିବା—କଳ୍ପନା କରିବା, ସଙ୍ଗୀତ ସଙ୍ଗୀ—ସଙ୍ଗୀତର ସାଥୀ, ଚୁଳି ଅମରଚାମର—ସୁସ୍ଥ ଓ ବେଶଭୂଷା । ୩୧ । ପଦ୍ମ ତଳା—ପଦ୍ମକୁ ତଳପକାଇଥିବା, ସ୍ତୂପ ମଣ୍ଡଳ—ମୁଣ୍ଡକୁ ସମାନ ହୋଇଥିବା, ପୃଥୁହେମବାଙ୍କ—ମାଣ୍ଡୁମଞ୍ଜିଅ (ମୂଳ ସ୍ଥୁଳ), ମୃଗେନ୍ଦ୍ରକାଳିଆ—ସିଂହକଟିଆ (ମଝି ସରୁଆ) । ଲିପି—ଅକ୍ଷର, ତୋହର ସ୍ୱାନ୍ତ—ତୋ ନିଜ ମନ, ଅର୍ଥାତ୍ ମୁଁ ନାନାପ୍ରକାର ଫୁଲହସ୍ତ ରଥନ୍ତି

ଏ ସୁନ୍ଦରେନ୍ଦୁ ଲପନେ ଚୁମ୍ବନ ମୁଁ ଲଭେ ଗଣି ଗଣି । ସୁଧାକୁ ଜଟେ ମଣ୍ଡଳେ ସୁଲଭ ନାହିଁ ଭ୍ରମର ଏ କି ସୁଜ୍ଞ ଗାଣ୍ଠି ଅଛୁ ପୁଣି ରେ । ଜୀବବନ୍ଧୁ । ଯାହା ହେଉଅଛୁ ମନ ଏଣୁ । ମନସିଜୋଲ୍ଲାସ ନାମ ଏ ଛାନ୍ଦ ରଚିଲା ଶ୍ୟାମ ଉପେନ୍ଦ୍ରଭଞ୍ଜନେହା ତୁ ଭ କାଣ୍ଡୁ ରେ । ୩୨ । ବନମାଳା ବକ୍ଷଗତ ବୃଷଭାନୁଜାବଶ୍ୟ ଚନ୍ଦ୍ରକଳାବର୍ଣ୍ଣ୍ୟବେଶଶାଳୀ । ଭବବନ୍ଧୁ ନିବାରଣ ଧରଣୀ-ଧରଧାରଣ ପ୍ରଭୁ ସଦାଶିବ ବନମାଳୀ ହେ । ଜୀବବନ୍ଧୁ । ଦୁଷ୍ଟଙ୍କର ଗୁରୁ ଶ୍ରୀଚରଣ । ଜଳଜନ୍ତ୍ର ହରବଶ୍ୟ ରାମଚନ୍ଦ୍ର ଭଞ୍ଜେଶ୍ୱରସ୍ୱ 'ଦେବର ହୋଇବେ କି ଶରଣ ହେ । ୩୩ ।

ଷୋଡ଼ଶ ଛାନ୍ଦ

ରାଗ—କୃଷ୍ଣକଳା

(ନାୟକର ବିଦେଶରୁ ପତ୍ରଲେଖନ)

ରବି ପ୍ରବାସରେ ବସିବାରୁ ନାଗରକ । ଜୀବପ୍ରହାରେ ମଦନ ଦୁର୍ଲଭ ବିବେକ । ଦିନୁ ଦିନୁ ତନୁ ହୋଇବାରୁ ଅତି କ୍ଷୀଣ । ତନୁଦଶା ଶ୍ରୀସ୍ତନୁକୁ ଲେଖଇ ଜଣାଣ । ୧ । ରଚିଲ ଚୁମ୍ବନ ଗାଢ଼ ଅଶ୍ଳେଷ ସଭଶାଳା । ଦିବ୍ୟ ଅଧରାଧାନକୁ ଅସିବ ପ୍ରେମଶୀଳା । ଅରଜିବା ପାଇଁ ନାନା ଦୁଃସହ ବେଦନା । ଦିବଜାଲି ତୋତେ ତେଣୁ ଦନ୍ତ ଚନ୍ଦ୍ରାନନା । ୨ । ଲଭିବାର ଦୁଃଖଗ୍ରନ୍ଥି ତଣ୍ଡ ନ ଲେଖିଲି । କତେଶୋସ୍ୱ ତୁ ପଣ୍ଡ ଶୋଭେ-ସନ୍ତସିବୁ ହୋଇଲି । ତୁ ସାର ହୋଇ ନ ଥିବା ସକାଶୁଁ ମୋ ପାଶେ ।

କହୁ ଓ ଅଧର ଲେଖି ଜାଣେ ।୩୨। ସୁନ୍ଦରେନ୍ଦୁଲପନେ—ସୁନ୍ଦରଚନ୍ଦ୍ର ମୁଖରେ । ୩୩ । ବନମାଳାବକ୍ଷଗତ—(କୃଷ୍ଣ) ବନଫୁଲ ମାଳାରେ ଶୋଭିତ, (ଶିବ) ହେଡ଼ିଳାସର ବନସମ୍ପଦରେ ଶୋଭିତ । ବୃଷଭାନୁଜାବଶ୍ୟ—(କୃଷ୍ଣ) ରାଧିକାଙ୍କ ଅଧୀନ, (ଶିବ) ବୃଷଭର ସାମର୍ଥ୍ୟର ଅଧୀନ; ଚନ୍ଦ୍ରକଳାବର୍ଣ୍ଣ୍ୟ ବେଶଶାଳୀ—(କୃଷ୍ଣ) ମୟୂରଚନ୍ଦ୍ରିକାର ଶୋଭାରେ ସୁନ୍ଦର, (ଶିବ) ଚନ୍ଦ୍ରକଳାର ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟ-ଦ୍ୱାରା ସୁନ୍ଦର; ଭବବନ୍ଧୁନିବାରଣ—(ଉଭୟ) ସଂସାରର ବନ୍ଧୁଦୁଃଖ ନିବାରକ ଅର୍ଥାତ୍ ମୁକ୍ତିଦାତା, ଧରଣୀଧରଧାରଣ—(କୃଷ୍ଣ) ଗୋବର୍ଦ୍ଧନଧାରୀ, (ଶିବ) ସର୍ପଭୂଷଣ; ଜଳଜନ୍ତ୍ରହରବଶ୍ୟ—ଜଳଜନ୍ତୁର ଇନ୍ଦ୍ର ବା ରାଜା ।

ଷୋଡ଼ଶ ଛାନ୍ଦ

୧ । ତନୁଦଶା—କ୍ଷୀଣଦଶା । ୩ । ତୁ ସାର ହୋଇ ନ ଥିବା ସକାଶୁଁ—

ସୁପାରଠାରୁ ମୋ ସ୍ମୃତି ଭୂଷାରମ୍ଭଣେ । ୩ । ମାଲୁଣି ନ ବୋଲ୍ ତା କଥକୁ ବଢ଼ଲେକେ । ମସୃଣ ବୋଲନ୍ତି ସତେ କେତେ ଅଜ୍ଞାନେ । ସ୍ପନ୍ଦନଚରଣ ଗୁଳ୍ଫ ନିତମ୍ବବନ୍ତ ତେ । ତଦନନ୍ତର ବଦନ ମୁଁ ନ କଲି ସ୍ଥିରରେ । ୪ । କାଳପାଶ କେଶ ହୋଏ ମଲ୍ଲୁଭ ତ କାଳ । କେହ୍ନେ ନ ବୋଲେ ଏ ମନ୍ଦ ମଲୁ ତଭକାଳ । ସ୍ତବକିତ ମଞ୍ଜୁଷରେ ନବ କିଶଳୟ । ନେବ କି ପରାଣ ପତ୍ର ଛାଡି କରେ ଭୟ । ୫ । ତୋ ଗିର ସ୍ମରଣେଁ ସ୍ନେହ ନାହିଁ କାରବରେ । କର୍ଣ୍ଣ ବନ୍ଧୁଶ୍ରି ହୋଏ ଶ୍ରୁତି ପିକବରେ । ମନୁ ନାଶ ନୋହିବାରୁ ଅନାସ୍ଥାଶଙ୍କାର । ଭ୍ରମସାଧ ହେତୁ ହେବ ଭ୍ରମସା-ହଙ୍କାର । ୬ । ଅହା ରେ ଲୁଚିରଦେହା ତାକ ବିନା କେବେ । ଅହାରେ ଲୁଚି ଅଧାର ନ ଜାଣିବ ଲବେ । ମଜ୍ଜାସାର ତ ଅସାର ହେଲନ୍ତ ବକଳେ । ସବସ କଞ୍ଜହିଁ ବନ୍ଧ ନୋହେ ହୃଦୟତଳେ । ୭ । ଜୀବ ପିବ ବୋଲି ଚନ୍ଦ୍ର ନାହିଁ ଶଙ୍କେ ମୋର । ଜୀବଞ୍ଜୀବ ମୋ ନେଶ ତୋ ମୁଖ କଳାଧର । ତାହା ଦରଶନ ବିନା ସାହିବାକୁ ମୋତେ । ଯାହା ଦରପଣ ମାର ଦେଖାଇ ନିରତେ । ୮ । ଶଷ୍ପାଇ ତୋ ମାର୍ଦ୍ଦବ ଶ୍ରୀଅଙ୍ଗସ୍ପୃଷ୍ଟ ଗତେ । ସାଧ୍ ହେଲନି ଟି କୋଟି ଶରପ୍ରୟୋଗରେ । ଚମ୍ପକ ଟି କେହ୍ନେ ହେବ କପର୍ଦ୍ଦୀଜଣା-ବାଣୀ । ସର୍ପ୍ପ ବେଗ ଚରଣ୍ଟ କି ଦଣ୍ଡ ହୋଇ ଅଛି । ୯ । ନିରତେ ମୋ ହୃଦ ବସସ୍ଥଳୀ ମଧ୍ୟେ ରହି । ନାଶିବାକୁ ପାଟବା ଲୁବକସ୍ତନା ଭିନ୍ନ ।

ଚ ସ୍ଥିର ହୋଇ ମୋ ସାଙ୍ଗରେ ନ ଥିବାରୁ । ସୁପା—ସ୍ୱର୍ଣ୍ଣ, ଭୂଷାରମ୍ଭଣେ—ଭଲ୍ଲଠାରେ । ୪ । ମାଲୁଣି—ମାଳୁଅଳ୍ପ ବା ମାଳଣୀ, କଥ—କବଣ, ମସୃଣ—କଥଣ, ସ୍ପନ୍ଦନଚରଣ ଗୁଳ୍ଫ ନିତମ୍ବବନ୍ତ ତେ—ହେ ରଥଚକ୍ରପରି ମନୋହର ନିତମ୍ବ ସୁନ୍ଦରୀ । ୫ । କାଳପାଶ—ପ୍ରାଣନାଶକ ପାଶ, ମଲ୍ଲୁଭ ତ କାଳ—ପବନ ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ ଯମ ପରି, କେହ୍ନେ କେହ୍ନେ କହେ ନାହିଁ, "ଏ ମନ୍ଦ ତହାଲ (ସାଙ୍ଗେ ସାଙ୍ଗେ) ମଲୁ ।" ସ୍ତବକିତ ମଞ୍ଜୁଷ—ପେନ୍ଥା ପେନ୍ଥା ହୋଇଥିବା ଫୁଲକଢ଼, କିଶଳୟ—ନୂଆପତ୍ର । ୬ । କାରବରେ—ଶ୍ରେଷ୍ଠ ଶୁକଠାରେ, ପିକବରେ—କୋକିଳଠାରେ । ଭ୍ରମସାଧ ହେତୁ—ଭ୍ରାନ୍ତିପୂର୍ଣ୍ଣ ଧାରଣାର କାରଣ । ୭ । ଲୁଚିରଦେହା—ସୁନ୍ଦରୀ, ଅହାରେ ଲୁଚି—ଖାଦ୍ୟରେ ଅଭିଳାଷ, ମଜ୍ଜାସାର—ଅନ୍ତଃକରଣଶକ୍ତି, ଅସାର—ଦୁର୍ବଳ, କଞ୍ଜ—ପଦ୍ମ । ୮ । ଜୀବଞ୍ଜୀବ—ଚକୋର, କଳାଧର—ଚନ୍ଦ୍ର; ଦରପଣ—ଦର୍ପଣ, ମାର—କନ୍ଦର୍ପ । ୯ । ଶଷ୍ପାଇ—ଶଷ୍ପଳ୍ପ କସାକ; ମାର୍ଦ୍ଦବ ଶ୍ରୀଅଙ୍ଗସ୍ପୃଷ୍ଟ ଗତରେ—କୋମଳତାପୂର୍ଣ୍ଣ ସୁନ୍ଦର ଅଙ୍ଗରୁ ଗଳିତ ଶଷ୍ପରେ । କପର୍ଦ୍ଦୀଜଣାବାଣୀ—ସାଣ-ଜଣାକଟନା, ଚରଣ୍ଟ—ବ୍ରହ୍ମା । ୧୦ । ପାଟବା ଲୁବକସ୍ତନା—ପାଟଳ ସ୍ତନଯୁଗଳ ଧର

ତେଜା ଲାବଣ୍ୟ ବିନା ଆଉ ଇଚ୍ଛାର ନ ଧରେ । କି ମୋହନମନ୍ଦିରସିନ୍ଧୁ-ଭିତରେ ନ ଧରେ । ୧୦ । ନୟନ ଭୁଜିଲେ ଦିଶୁ ମୋ ଅନ୍ତଃକରଣେ । ଗୁହ୍ନିଲେ ଚାହିଁତ ଦିଶୁ ହରିତବରଣେ । ପ୍ରିୟ ଆଳୀ ଜଣେ ମୋର ସମୀପେ ଲୁହାଇ । ଯାଇ ଡାଳି ଟଣିଲା ପାଟେ ଉଷ୍ମ ହୋଇ । ୧୧ । କୁସୁମମଣ୍ଡପେ ମୁଁ ଏକାନ୍ତେ ଥିବା ଜାଣି । ନ ଜାଣିଲି ହୋଇ ଜଣାଇବାର ବସି ବାଣୀ । ଉପାଇ ସଖୀକି କହିବାର ପରିହାସ । ମିଶାଇ ଉହୁଁରେ ମୁଁ ଶୁଣିବାଇଲି ହାସ । ୧୨ । ମଞ୍ଜୁଅଳି ବନ୍ଧୁ ଭ୍ରମରମଞ୍ଜୁଳ ଅଙ୍ଗୁଳି । ଗଳାଇ ଫିଙ୍ଗିବା ରଚିତ୍ର ଉଠାଇବା ବେଳି । କେତେ ଉତ୍କଣ୍ଠରେ କହୁଛି ମା କଥା କୋଲି । କାଳମାର୍ଗେ ଅନାଇଁ ନଦୁଛି ଶୁଙ୍କୁ ଶାଳୀ । ୧୩ । ଯେଉଁ ମୋ ବାଦରେ ନେତ୍ର ଇନ୍ଦୀବରବର । ଅମତ କନ୍ଦର୍ପ ମଦଯିଷ୍ଟ ବହୁବାର । ଜଳ କଣ୍ଠ ସଖୀ ଦେଖନ୍ତି ନାହାନ୍ତି ତ ବୋଲି । ସଖୀକି ବେଦବାର ଶାଢ଼ୀ-ବାତପାଚେ ପେଲି । ୧୪ । ପୁଣି ସତୁ ସଖୀଙ୍କି ଡକାଇ କହି ସତ୍ୟ । କର-କଣ୍ଠ ଶଙ୍କି ଉକମାଇ ବାଣାଧୋଷ୍ମା । ଫେରାଇ ସ୍ୱବର୍ଣ୍ଣ ବର୍ଣ୍ଣସୁଧା ଫେରିବାର । କାନ୍ତଙ୍କ ଗାବନା ଶିସ ରେଖା କରିବାର । ୧୫ । ମୁଁ ମିଳୁ ମନାଜେ ଭୂଷି ଭୂଷନା କାଳେମାଡ଼ି । ଭୂଷନା ବଜାଇ ଚଳେ କପର୍ଣ୍ଣୀ ବଗୁଡ଼ି । ଘଳାଇ ଯିବାର ମନ କଳହଂସ ପରି । ଦେଖ ପରି ମୋ ନୟନେ ଘନସାର ପୂରି । ୧୬ । ତେଣିଥିଲେ ଗୁହ୍ନି ଫେରାଣି ଧାର ସ୍ନେହ । ଏ ଗର୍ବ ଥିବାରେ କା ପାଶୋର ପାରେ ଶିଖି । ତରମାଧୁ ତୁଳକୁ ଚୁମ୍ବନ୍ତେ କରମାଳୀ । ପେଷି ଶତଦଳକଳିକୁଟେ କରମାଳି । ୧୭ । ଭୁଙ୍ଗ ଫେରାଇ ମିଶାଇ ପୁଷ୍ପକୁ ଚୋଷି । ଦେଖି ବାନ୍ଧି ନ ପେଣତେ ବୋଲି ଅଙ୍କ ଲୁଚି । ଦେ ତିନି ଭଙ୍ଗ ଶୁଣିଙ୍କ ଭିରିଦ୍ଭି । ଅଧ ଅନ୍ତୁର୍ଣ୍ଣ ସାତଗୋଟି ପଙ୍କଜ

ଯୁଗ ପାହାଇ । ୧୧ । ଡାଳି ଟଣିଲା—ଝାଲିବ ଖରିବା । ୧୨ । ଉଷବାଣୀ—ରସପୂର୍ଣ୍ଣ କଥା । ୧୩ । ଶୃଙ୍ଗଶାଳୀ—ସୁନ୍ଦର ଭ୍ରୂଲତା । ୧୪ । ନେତ୍ର-ଇନ୍ଦୀବରବର—ସୁନ୍ଦର ନେତ୍ରରୂପ ନୀଳପଦ୍ମ । ଶାଢ଼ୀବାତ ହରେ—ଅଞ୍ଚଳ ଆଡ଼ରୁ । ୧୫ । କରକଣ୍ଠଶଙ୍କି ଉକମାଇ ବାଣାଶୋଷ୍ମ—କଣ୍ଠପଦ୍ମରେ ବାଣୀ ଥାଇ । ୧୬ । ମନାଜେ—କାଛାରେ, ଭୂଷନା—ବିନ୍ଧା ଓ କଣ୍ଠଭୂଷଣ ପାଞ୍ଜିଦାମ, ଚଳେ—ଚାଲିଣାରେ । କପର୍ଣ୍ଣୀ—ବୀଣା; ଘନସାର—କର୍ପୂର । ୧୭ । ତରମାଧୁତୁଳକୁ—ଅଗ୍ରପର୍ବତ ଶିଖରକୁ, କରମାଳ—ସୂର୍ଯ୍ୟ ଓ ହାତରେ ଧରିଥିବା ମାଳା, ଶତଦଳକଳିକୁଟେ—ମଞ୍ଜୀଫୁଲ କଢ଼ିମାନଙ୍କରେ । ୧୮ । ଭୁଙ୍ଗ-ଫେରା—ବଡ଼ ବଡ଼ ଫୁଲତୋଡ଼ା, ଦେଖି ବାନ୍ଧି ନ ପେଣତେ—ମୁଁ (ଗୃହଦନ) ପୁଷ୍ପକୁ ଦେଖି, ସାତଗୋଟି ପଙ୍କଜ—ଏକ ମୁଖ, ଦୁଇ କର, ପାଦ ଓ ସ୍ତନ

ଲଗାଇ । ୧୮ । ତଳକୁ ବହଇ ତହିଁ ଦେଖି ଧୂଳି ଗୋଟି । ଗୋଟି ଗୋଟି
କରେ ତୁମ୍ଭ ପଦ ଚୋଟି ଚୋଟି । ଧନେ ଧନେ ଧନାନ୍ତରେ ଅଙ୍ଗନମ-
ମୁଖୀ । ପରିଜନ ବିନା ମୁଁ ଏକାନ୍ତେ ଥିବା ଦେଖି । ୧୯ । ସ୍ନେହସ୍ରୋତେ
ଭାସିବା ମାନସ ନ ସମ୍ଭାଳି । ଉଠାଇ ଅଧରେ ଜ୍ଞାନହରା ହାସ
ଦେଲି । ଲମ୍ବାଇ ତାଙ୍କ ମୋହନ ମୁଖ ଅସ୍ତ୍ରବନ୍ତେ । ଟେମ୍ପାଇ ଶ୍ରୁତିଙ୍କୁ
ଲେଖ ନେଣିଗଞ୍ଜିସନ୍ତେ । ୨୦ । ଛବଣେ କିଛି କହିବା କପଟରେ
ଅସୁ । ସ୍ନେହରେ ମୋ ଗଣ୍ଡେ ଚୁମ୍ବକଦମ୍ବ ବରଷୁ । ଧନ ତୋ ଏ
ଅବଧାନ ଭାବକୁ କରିଲୁ । ନ ପାରେ ଯା ସ୍ମୃତି ଏ ଜୀବନ୍ତ ବିଶ୍ଵଠାରୁ ।୨୧।
ଲହ୍ରିହିଁ ହେଲେ ଏହାକୁ ନିକାଷ୍ଟ ନ କରେ । ଶରଦ ଶରଷ୍ଠରଙ୍ଗ
ସହୁବା ଭସୁରେ । ପୁନ ଶୁଦ୍ଧାନ୍ତ ପ୍ରାସାଦେ କୁହୁନିଶାନନେ । ଭସ୍ମ
ହୋଇଥିଲି ନୀଳ ମେଘ ଚିହ୍ନ ଧନେ । ୨୨ । ପଶିଲି ପ୍ରଦୀପ କିଛି ନ
ଥିଲା ହାଜର । ମୁଁ ମଧ୍ୟ ମଣ୍ଡପେ ଥିଲି ପଢ଼ିବା ନିଜର । ତୋ ମୁଖମଣ୍ଡଳ
ଦେଖିଲି ନୋହୁଳ ଶରେତ । ସେ ନିଶାରେ ବଲି ସ୍ଵଭା ବ୍ୟବହାର
ଘାତ । ୨୩ । ଚମତ୍କାର ଜଳ୍ପିମ୍ନ ସମାନ କଲେ ଯେନ । ସ୍ୱମ୍ଭ୍ରତ ସ୍ଵମ୍ଭାଧସ୍ୱ
ହୋଇଲି ମାନିନୀ । ଲିଖ ମାଡ଼ପଢ଼ ନାଡ଼ି ଗ୍ଲାଢ଼ ଗଲି ପଛ । ଗିରିକୋମଧର-
ପର ଉପରେ ଗଲି ସଛ । ୨୪ । ଜଣାଇଲି ଶିଶୁଭାବେ କଦନ୍ୟାସ କଛ ।
ତୁ ମୋ ଧନୀ ପରି ସୁନାଗୋରି ସୁକୁମାରୀ । ଦାସୀମାନଙ୍କରେ ଜଣେ
ମୁଁ ପରି ତୋହର । ଭାସିପିବା ସିନା ହେଲେ କରୁଣାନ୍ତ ହର । ୨୫ ।
ମୁଁ ତୋ ପଦକଞ୍ଜ ଅଳକତ ଶିନ୍ଦକସ୍ତ । ତୁ ମୋ ମଙ୍ଗଳଭୂଷଣ ରମାଙ୍ଗସ୍
ପସ୍ତ । ତଳକୁ ଅନାଇ ନ ମୁଦ୍ରିଁକୁ ଯାହା ମୋତେ । ନୀଳକୁନ୍ତଳା ମୋ
ଭାଗ୍ୟମୂଳ କେ ଜାଗତେ । ୨୬ । ଶୁଣି ଗୁଣବତୀ ଟେଲେ ସୁଧାନ ଗ୍ଲାହିଲି ।
ପୁଣି ହସି ପ୍ରନମ୍ରେ କଡ଼ାଇ ଉଡ଼ିଲି । ପ୍ରସାଦ ମୋ ବାବଣ ମନକୁ
କହୁଲି । ପ୍ରାସାଦେ ମୁଁ ସିନା ଥିଲି ବୋଲି ଭୂଝାଇଲି ।୨୭। ବଡ଼ ସାର

ସନ୍ତୁଷ୍ଟ । ୧୯ । ପରିଜନ—ଭୃତ୍ୟାଦି ଅନୁଚର । ୨୧ । ଚୁମ୍ବକଦମ୍ବ—ଚୁମ୍ବନ-
ସମୂହ, ନିଶ୍ଚିତ — କଣ୍ଟୁରୁ, ବର୍ଜଣ । ଏହାକୁ—(ପୋଜେ ଭୁଦସୁନ୍ଦ) ।
ଶୁଦ୍ଧାନ୍ତ ପ୍ରାସାଦେ—ପୁରୁଣା ଅନ୍ତଃପୁର କୋଠାରେ, କୁହୁନିଶାନନେ-
ଅମାବାସ୍ୟାର ଅନ୍ଧାରେ, ନୀଳମେଘ—ନେଳଥ ଲୁଗା । ୨୩ । ସ୍ଵଭା—
ସୁନ୍ଦରୀ ସ୍ୱଭାବ; ତୋ ମୁଖ ଚନ୍ଦ୍ରପରି ହୋଇ ଅମାବାସ୍ୟା ଅନ୍ଧାର ଦୂର କରି
ଦେବାରୁ । ୨୪ । ଚମତ୍କୃତ ଜଳ୍ପିମ୍ନ—ସ୍ଵତ ମୁହଁର ଅର୍ଦ୍ଧ—ଉତ୍ତ, ଗିରିକୋମା-
କରପର—ଶିବଶକ୍ତି ସ୍ପର୍ଶ । ୨୫ । କରୁଣାନ୍ତ ହର—ନିର୍ଦ୍ଦୟତା ଦୂର କର ।
୨୬ । ପ୍ରସାଦ—ଅନୁଗ୍ରହକରି, କହାଇଲି—ବୁଝାଇଲି, ପ୍ରାସାଦେ—କୋଠାରେ ।

ବଡ଼ଘାତେ ବଳଶାଳୀ ଭାଙ୍ଗେ । ଲଗିଥିଲୁ ଶବାଂଶ ସମୀପେ ମୋର ଭେଟିଲେ । ପଣବୁଦ୍ଧି ସନ୍ତତଳଶଙ୍କ ଗୁଡ଼ିକ ଗୃହୀ । ଏମନ୍ତ ଭାଷିଲୁ ପରିଣତ ଗୁଡମୂର୍ଦ୍ଧ୍ନା । ୨୮ । ଶାଳତନ୍ତୁମାନଙ୍କର ସାର ଚେଳର ଧୂଳୀ । ମୁଁ ବୋଇଲି ଅନ୍ତରୁ ଭ୍ରୁ ଚେଷ୍ଟାଏ ଭାବନା । ତନ୍ତ୍ରୁଷ ତହିଁକି ଦୃଷ୍ଟି କନ୍ଦୁକା ସ୍ୱଗତ । ତତ୍ତ୍ୱର ପକାଇଲୁ ମୋ ଅନାଇଥିଲା ଧୃତ । ୨୯ । ଧରେ ସୁବଦନେ ଭଞ୍ଜଞ୍ଜି ଘା ଧଇଲି । ଥରେ ମେହଦାର ଦେଖୁ ଲଇଲା ବୋଇଲି । ତହିଁକି ଭାଷିଲୁ ଦୃଷ୍ଟି କରେ ଭର ତଣ୍ଡ । ଦଶନାଗ୍ରେ ବସନା ଅଞ୍ଚଳାଗ୍ରେ ଗ୍ରନ୍ଥି । ୩୦ । ମେଥାରେ ଧ୍ୱଜିନୀ ବତେ ବାଳାସ୍ତୁତ୍ୟ ଭାଗ । ସଙ୍ଗୀତେ ଗନ୍ଧର୍ବ ଷନ୍ମୁଖେଶୀ ଷଟ୍ଚୋପମ । ମୋ ସ୍ଥଳ କରଣାଗ୍ର ଭ୍ରୂମୂପର ଭେଦି ଦେବ । ଏତେ କହୁ ବଗଲାକ୍ଷ ମୋ ସ୍ତନରେ ବାହନ୍ତି । ୩୧ । ବୋଇଲେ ବାଳନ୍ଧ ପଣ୍ଟୀର ମଞ୍ଜୁଲବ । ମେଖଳା କଙ୍କିଣୀ ଭଲ୍ଲ ସ୍ତବଣ କସ୍ତୁରୀ । ଚୌସୁସ୍ତର ଭର୍ମିଙ୍କ ତଳକୁ ବସ୍ତ୍ର ତୁଳ । ବସ୍ତ୍ର ପଦେ ଲମ୍ବି ମଦ କଣା ଦେଲୁ ଚେଳ । ୩୨ । ଶଙ୍ଖ ଗ୍ରୀବେଶ ଶଣୀ ଶଣୀ ଧୂଳ ପାଦେ ବନ୍ଧୁ । ଭର୍ମିଲେ ସ୍ୱର୍ଗତ ଭଣ୍ଡ ଜଳଜଡ଼ା ବନ୍ଧୁ । ଝଲଚା ମୋଡ଼େରେ ଭର ଲବଙ୍ଗୀ ସ୍ୱସ୍ଥାସ । ଝମି ପେଚକ ଖଞ୍ଜନ ଅତଗ ଗୃହୀ ପାଶ । ୩୩ । ଗୃମୀଭର ଭର ଚଞ୍ଚୁପ୍ରଃରେ ଲବଙ୍ଗୀ । ଧର ଶମୋଦରେ ତଳୁ ଖୋଳାଇଲୁ ଦୋଳ । ଝାମି ନ ପାଇଲୁ ପକ୍ୱବାସ୍ତ ତାଙ୍କା ତଳୁ । ସ୍ଥଳେ ତ ପାଦେ ଅଣା ଲବଙ୍ଗୀ କରନ୍ତୁ । ୩୪ । ଲଘୁସ୍ୱର ଭାଳ ଦୋଳବାଲୁ

୨୮ । ବଳ୍ଗଶାଳ ବଡ଼ଘାତେ—ଅତୁଳନ ଘୋଡାରେ, ଶବାଂଶ—ଝରକା, ପଣବୁଦ୍ଧିଶସନ୍ତତଳଶଙ୍କ—ବନ୍ଧେଥିବା ନଳର ଚେଳ । ୨୯ । ଧୃତ—ନତ୍, ସ୍ୱଗତ—ହେ ରମଣୀ, ବୋଇଲି—ବୋ ବଢ଼ିଲା ଧାତୁଟିକୁ ଗେଶଅଷ୍ଟ ପଡ଼ 'କଧ୍ୱଜଚେଳଘଷା', ଥରେ ମୋହ ହଣ ଦେଖୁ—ସ୍ୱଭୁଶାସ୍ତ୍ରିତ କଣ ପ୍ରଦାନ କରିବୁ, ଦଶନାଗ୍ରେ··· ···ଦାନ୍ତରେ ଓଠ ଚାପୁଡ଼ । ୩୦ । ମେଥାରେ—ବୁଦ୍ଧିରେ, ଧ୍ୱଜିନୀ—ବ୍ରହସ୍ପତି, ବାଳୀ—ମର୍କଟସ୍ୱରୂ, ଭୁଜପ ଭାନ—ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟରେ କନ୍ଦର୍ପପର, ଷଟ୍ଚୋପମ—ସୁନ୍ଦର ପଦ । ୩୧ । ମଞ୍ଜୀର—ନୂପୁର, ମଞ୍ଜୁଳବ—ମନୋହର ଧ୍ୱନି, ମେଖଳା-କଙ୍କିଣୀ—କଟୀ ଅଳଙ୍କାରର ଘୁଙ୍ଗୁର, ବସ୍ତ୍ର ପଦ—ଆକାଶ, ଶୁନ୍ୟ ମନ୍ଦାକିନୀ—ସ୍ୱର୍ଗଗଙ୍ଗା ଓ ଜାଗ, ଚେଳ—ଉତ୍ତମ । ୩୨ । ଶଙ୍ଖ ଗ୍ରୀବେଶ ଶଣୀ—ଗ୍ରୀବାରୂପ ଶଙ୍ଖ (କଣ୍ଠ) ଉପରେ ମୁଃଖୁପ ଶଶୀ (ଚନ୍ଦ୍ର), ଶଣୀ ଧୂଳ ପାଶରେ (ମୁଖ ଧୂଳ ପାଖରେ ସ୍ୱର୍ଣ୍ଣ-କର—ଶୁଭ୍ର ସ୍ୱର୍ଣ୍ଣ ଧୂପୀ କର୍ଣ୍ଣଭୂଷଣ) ଜଳଜଡ଼ା ବନ୍ଧୁ ଚଞ୍ଚଳ ଦୋଳ ଭର୍ମିଲେ । ଝଲଚା ମୋଡ଼ରେ—କାନଫୁଲରେ ଲାଗିଥିବା ମୁଣ୍ଡାରେ, ଲବଙ୍ଗୀ —ନଇଁକୋଳ, ଖଞ୍ଜନ—ନମ୍ରନରୂପ ଖଞ୍ଜନ ପକ୍ଷୀ, ପାଶ—(ଏଠାରେ)କର୍ଣ୍ଣରୂପ । ୩୪ । ଗୃମୀଭରଭର ଚଞ୍ଚୁପ୍ରଃରେ—ସୁବର୍ଣ୍ଣ ତେଜୋମୟ ଅଣ୍ଡରେ (କାଚଭା-

ଯଉବେଶ । ବୈପରୀତ୍ୟ ସୁରତାନ୍ତ ହୋଇଲା ପ୍ରକାଶ । ଅବମୁଖ ନାଭିତଳ କୁ ଯତନ କର । କନକ କେତକୀଦଳେ କଳା ନାଗ ପର । ୩୫ । ସେ-ସମସ୍ତ ମିଶି ରସ ବରଷା ସଙ୍ଗରେ । ପୁରୁଷଙ୍କ ଚନ୍ଦନ ମାଳ୍ୟ ତରଙ୍ଗରେ । କୃପାବରେ ଲୁଳି ଦେଲା କନକମଞ୍ଜିଷ୍ଠା । ଗମିଗଲା ଗାଢ଼େ ଦ୍ରୁମେ ଅବଲମ୍ବ-କରି । ୩୬ । ସେ ସୁଭାଗ୍ୟ ସ୍ୱର୍ଗସ୍ୱର୍ଗ ସମ୍ପତ୍ତି ସ୍ମରଣୁ । ନ ଧରେ ମୋ ଚିତ୍ତ ଅଳ କ୍ଷପାୟୁ ମରଣୁ । କବଳ କା ବୁଦ୍ଧି ଦେଉ ସୁବୁଦ୍ଧି ସମାଜର । ବରଷ ଶତ ହେଲ୍ପନା ତ୍ରୁଟିକ ମାତର । ୩୭ । ତରଳ ଗଳନା ହୃଦୟୁ ମନ୍ଥାନବନୀତ । ନିତମ୍ବିନୀମଣି ସତ୍ୟ ତୁହି ମୋ ଜୀବିତ । ବାଡରଣି କରି ଦନ୍ତଚ୍ଛଦଙ୍କ ସୁଧାରସ । ରସନାକୁ ଦେବେ ମୋର କବରୁ ସନ୍ତୋଷ ।୩୮। ତୋ ସକାଶୁଁ ସିନା ମୁଁ ତରୁଣ ପୁରନ୍ଦର । ଦାରକଣ୍ଠି ନୋହୁ ତୁ ମୋ ପଶୁ ବାହାର । ହାର ମଧ୍ୟ ତରଳ ମୁଁ ହେବି ତୋ ଠାବେ କର । ଲଳିତ-ହେଉ ହେଲାବିପିନବିହାରୀ । ୩୯ । ହାର କୁହାଳିବା ଦୂତୀ ପ୍ରସୂନପ୍ରହର । କର ପ୍ରସାଦୁଁ ଏ ଭାଗ୍ୟ ଦେବେବ ହେବ ମୋର । ତୋ ଶ୍ରୀହସ୍ତ ପ୍ରଣୟଲେଖ ଦରଶନାବଧି । ରହିଅଛି କାଣ ପ୍ରାଣ ଲବଣ୍ୟବାରିଧି । ୪୦ । ତୁ ତ-ଗୁଣଗଣମଣି ମଞ୍ଜୁଷ ମୋ ବନ୍ଧୁ । ଏତେଶତ ଅବଜ କସ ଦେବା ରସସିନ୍ଧୁ । ଶୁଣ ହେ ରସିକବରେ ହୋଇ ପୂର୍ଣ୍ଣମୋଦ । କଲବ୍ରଜ ବସୁନ୍ଧରା କପଟଂଶୀସ୍ୱେଦ । ୪୧ । ତହିଁ ଶଶସୁଧାକର ରାମଚନ୍ଦ୍ର ଦେବ । କଲପନା କଲେ ଏ ଶ୍ରବଣ ମହୋତ୍ସବ । ହେଉ ଏ ନାୟିକ କ୍ଷୁଧାବୃନ୍ଦ-ନାବାରଣୀ । ଦୁଃଖ ନିବେଦନ ରସାମୃତତରଙ୍ଗିଣୀ । ୪୨ ।

ବର୍ଣ୍ଣରୂପ), ପକ୍ୱବିମ୍ବ—ପାଚିଲା ବିମ୍ବଫଳ (ଅଧରରୂପ), ଲବଳୀକବଳ—ନଳ-ବୋଳଫଳ ଭକ୍ଷଣରୁ ।୩୫। କନକକେତକୀଦଳେ କଳାନାଗପରି—ସୁନାରଙ୍ଗର କେତକୀପତ୍ରରେ କଳାନାଗ ପରି ପୃଷ୍ଠଦେଶରେ ବେଣୀ ନୃତ୍ୟ କଲା ।୩୬। ରସ-ବରଷାସଙ୍ଗରେ—କାମବୃଷ୍ଟି ସହିତରେ ଅଥଚ ଶୃଙ୍ଗାରରସମୟ ସୁରତରେ, ଲୁଳ—ଲୁଳ ହୋଇ, କନକ ମଞ୍ଜିଷ୍ଠା—ସ୍ୱର୍ଣ୍ଣବର୍ଣ୍ଣ କଳିକା ଅର୍ଥାତ୍ ତତ୍‌ସଦୃଶୀ କଳେଶ୍ୱରୀ, ଦ୍ରୁମ—ବୃକ୍ଷ ଅଥଚ ଦ୍ରୁମରୂପୀ ପୁରୁଷ ।୩୭। ତୁଟି—କ୍ଷଣକାଳ, ମନ୍ଥାନବନୀତ—ଅନ୍ତଃକରଣରୂପ ଲହୁଣୀ, ନିତମ୍ବିନୀମଣି—ରମଣୀମଣି, ଦନ୍ତଚ୍ଛଦ—ଅଧରକୁ । ୩୮ । ତରୁଣପୁରନ୍ଦର—ଯୁବକଶ୍ରେଷ୍ଠ, ଦାରକଣ୍ଠି । ହେ ଜମ୍ବୁକଣ୍ଠି ତରଳ—ହାରମଧ୍ୟ ମଣି ।୪୦। ପ୍ରସୂନପ୍ରହର—କନ୍ଦର୍ପ ।୪୧। ଅବଜ—ଅବ୍ଜ, ପ୍ରାର୍ଥନାପକ୍ଷ—କପଟଂଶୀସ୍ୱେଦ—କପଟ ଶୀରସମୁଦ୍ର ।୪୨। ଶଶସୁଧାକର—କଳଙ୍କ ଚନ୍ଦ୍ରମା, ରସାମୃତତରଙ୍ଗିଣୀ—ଶୃଙ୍ଗାରରସରୂପ କଳପୂର୍ଣ୍ଣ ନଦୀ ।

ସପ୍ତଦଶ ଛାନ୍ଦ

ରାଗ—ସମ୍ମୋଗ ଭୂପାଳ

(ଝମ୍ପୋକ ବୃତ୍ତ)

ଦେଖି ରସିକ ବାଳାଙ୍କୁ ବୋଲେ ଧର । ଜନ୍ମେ ଶତ୍ରୁଜେ ଜର ଜନ୍ୟାସ ଜର ।୧। ସିଦ୍ଧାର୍ଥୀ ପ୍ରାଣେଶ୍ୱରୀ ତୁହି ପରି । ପଞ୍ଚଶରଶୁଅ ମୋ ହୃଦୟୁ ହରି ।୨। ଶୁଭ୍ର ମୋତିକଦନ୍ତୀ ବିମ୍ବାଧରୀ । ଧବଳୀମଣ୍ଡନା ମୋ ଲୋଚନଶିରୀ ।୩। ଝଳିଗୋରୀ ସୁନସୁନା ସୁକୁମାରୀ । ବାଳାମଣି ମୋ ଶିରଭୂଷଣଶିରୀ ।୪। ମୁହିଁ ତୋ ଚରଣସେବା ନକର । ତୁ ମୋ ପ୍ରାଣ ପିନା ଶାନ୍ତିନିବାର ।୫। ବାଳାବଳସୁମଣ୍ଡଳ ଅଳଙ୍କାର । ରମା ସମାନ ନୋହେ ଶୋଭାକୁ ତୋର ।୬। ସୋଭିବଯୋଗ୍ୟ ପିନ୍ଧି ତେ ଙ୍କାବନ୍ଧୁ । ବନ୍ଧୁଜୀବଅଧରୀ କରୁଣାସିନ୍ଧୁ ।୭। ଦେଖ ସ୍ୱପ ନୋହୁବାକୁ ନବଘନ । ନାଚନ୍ତିଲେ ମୁଖେ ଅଶ୍ରୁ ଘନ ଘନ ।୮। ମନମୋହନୀ ନବୀନା ମଦାଳସୀ । ତୋର ବଦନ ସଦୃଶ ନୋହେ ଶଶୀ ।୯। ନାସା ଶୋଭାକୁ କାହାକୁ ଲକ୍ଷି ପାରୁ । ତିଳଫୁଲକ ତିଳରେ ନୋହେ ସରୁ ।୧୦। ନୟନ ତୁଳନା ନୋହୁବାକୁ ଇନ୍ଦୀବର । ଭୟେ ପଳାଇ ବନରେ କଲା ଘର । ୧୧। ଭ୍ରୂଲତାଧନୁ ଚଞ୍ଚଳ ଗୁଣରେ ବାନ୍ଧେ । ଶୁହିଁ ସଶାତ୍ର ଦାପଗରବ ଖଣ୍ଡେ ।୧୨। ଦର୍ପଣ ଝଳାପତ୍ର ତୋର ଗଣ୍ଡସ୍ଥଳୀ । ମାରମୁକୁର ଜ୍ୟୁର ନ ଏଡ଼ା ଭଳି ।୧୩। ନବପଲ୍ଲବେ ତୁଳିକି ତୋ ଅଧର । ଏତା ମଧୁମାସେ

ସପ୍ତଦଶ ଛାନ୍ଦ

୪। ଝଳିଗୋରୀ—ସମୁଜ୍ଜ୍ୱଳ ଗୌରବର୍ଣ୍ଣା ।୫। ନକ୍ଷର—ଶୂଦ୍ରର ।
୬। ବାଳାବଳସୁମଣ୍ଡଳଅଳଙ୍କାର—ସ୍ତ୍ରୀସମୂହର ମସ୍ତକଭୂଷଣରୂପା, ରମା—ଲକ୍ଷ୍ମୀ ।୭। ବନ୍ଧୁଜୀବଅଧରୀ—ବନ୍ଧୁଲିଫୁଲ ପରି ରକ୍ତବର୍ଣ୍ଣ ଅଧର ଯାହାର ।
୮। ନବଘନ—ନୂତନ ମେଘ ।୧୦। ନାସାଶୋଭାକୁ…ନାସିକା ଶୋଭାକୁ କାହା ସଙ୍ଗେ ତୁଳନା କରିବ ? ତିଳଫୁଲକ—ତିଳକ୍ଷୁ ବସିଫୁଲ, ତିଳରେ—ଅଳ୍ପମାତ୍ରାରେ ସୁଦ୍ଧା ।୧୧। ଇନ୍ଦୀବର—ନୀଳପଦ୍ମ, ବନରେ—ଜଳରେ ।୧୨। ଭ୍ରୂଲତା-ରୂପ ଧନୁ ଚଞ୍ଚଳରେଖାରୂପ ଗୁଣରେ ଶୋଭାପାଏ ।୧୩। ଝଳାପତ୍ର—କାନ୍ତିପୂର୍ଣ୍ଣ, ମାରମୁକୁର—କନ୍ଦର୍ପର ଦର୍ପଣ ।୧୪। ମଧୁମାସ—ବସନ୍ତ ଋତୁ ।୧୫। ଯାଚନୀ—

ଦିନା ସେ ମଧୁର । ୧୪ । ଶ୍ରୁତି ଘଟନା ପାଟଳୀ କୋଟେ ସତ । ସ୍ୱର୍ଣ୍ଣ ଝୁଲେ ବୃଶ୍ଚିକୁ ଝୁଲାଇ ପତ୍ର । ୧୫ । କମ୍ବୁକଣ୍ଠ ଭୁଲେ ତୁଲ୍ୟ ହେବା ପାଇଁ । ଶମ୍ଭୁଠାବରେ ସେବାରେ ଜାତ ଯାଇ । ୧୬ । ସେ କି ଶିବ ସେବା ସମ ହୋଇପାରେ । ଯାହା ଉପମା ନାହିଁ ତ୍ରିପିଷ୍ଟପରେ । ୧୭ । ମଧୁଭକ୍ଷୀ-ବାଣୀ ଅଟେ ଧୀସ୍ୱର । ସୁଧାଙ୍ଗୁରୁ ତ ସ୍ୱାଦୁ ଗିର ତୋର । ୧୮ । ଝଟନ୍ତ୍ରନା ସୁବରନା ଦବ୍ୟ ବେଣୀ । ଦାସ ଷ୍ଟେଙ୍ଗଦ୍ଵନ୍ଦ୍ୱକା ରେ ନୀଳବେଣି । ୧୯ । ପୂର୍ବକାଳ କାଶୀବାସୀ ସେବ୍ୟବାର । ଫଳ ଫଳାଇ କି ଏତେକାଳେ ମୋର । ୨୦ । ଟଶ୍ର ତରୁଣୀ ଭଞ୍ଜ ଅଳତା ହେଲୁ । ଶକ୍ରପଦ ପଦ୍ମତଳେ ରଖାଇଲୁ । ୨୧ । ଗଙ୍ଗାସ୍ନାନରେ ମୁଁ ଙ୍କାସିଥିବା ଯୋଗ । ମୋର ଅଙ୍ଗ ଅଳଙ୍କାର ହେଲୁ ଧନ୍ୟ । ୨୨ । କାମକଳାନିଧି ଅଟେ କୁସୋଦରୀ । ବାଳକ ମୁଁ ବଶ୍ୟ କଳ୍ପଲତା ସତ୍ୟ । ୨୩ । ଘଣ୍ଟଣାଥ ଭରଭ ସୁଜାଙ୍ଗଦନ୍ତୀ । ଦନ୍ତୀରାଜଗମନା ତୁ ମୋ ସମତି । ୨୪ । ଉରୁଅରଣ୍ୟାମଧ୍ୟା ସୁଲକ୍ଷଣା । ରମ୍ଭାଦେବା ଗଞ୍ଜିଲା ସି ବିଚକ୍ଷଣା । ୨୫ । ଭଣ୍ଡିଶୁଣ୍ଡରଣା ସେ ଚନ୍ଦ୍ରାନନା । ରମ୍ଭା କଳ୍ପଧନୀରେ କି ତୋ ଗଣନା । ୨୬ । ରସନାଧୁ ତୁ ମୋ ଗଳା-ମାଳା ଦିନା । ଗୁଣଜଳଦ୍ୱୀରେ ତୁ ମୋ ଚନ୍ଦ୍ରି ପୁନା । ୨୭ । ପଣ୍ଡିତାମଣି ରମଣୀ ଏଣୀଦୃଶୀ । ଉମାପତିମୋହିନୀ ରେ କୁନ୍ଦଦାସି । ୨୮ । ନବମାଳୀ-କବରୀ ସୁନ୍ଦରୀରଜା । ତୋ ଲଭିବାସ ରଳ ମୁଁ ସୁହୃଦ୍ରଜା । ୨୯ । ରସଃଳସା ବରଯୋଷା ସୁଜସ୍ୱନା । ମୋ-ସମସ୍ତ ସଙ୍କଳ୍ପ ତୁ ହିଁ ଦିନା । ୩୦ । ମୋର ମାଗୁଣି ଗୁଣମଣିକି ଏତେ । ସ୍ନେହ କଣା ନ କରିବୁ କଦାଚିତେ । ୩୧ । ଏହୁ ସୁବେଶ ମୁଁ ସମସ୍ତ କହୁଥିବି । ଚନ୍ଦ୍ରଭାଗ୍ୟ ପତ୍ର ଶୁଦେ କହୁଥିବ । ୩୨ । କ୍ଷଣେ କ୍ଷଣେ କର ଅଳ ଅଳ ବେଶ । ବ୍ରହ୍ମାନନ୍ଦରେ କରବ ପରିହାସ । ୩୩ । ମଣି କଟାଜ୍ ଅଳତା ପଡ଼ ଅବା ।।

ପାଟଳୀଫୁଲ (କର୍ଣ୍ଣସଙ୍ଗେ ଉପମିତ ହୁଏ), ବୃଶ୍ଚି—କାଉଁଚ । ୧୬ । କମ୍ବୁ—ଶଙ୍ଖ । ୧୭ । ତ୍ରିପିଷ୍ଟପରେ—ତ୍ରିଭୁବନରେ । ୨୦ । କାଶୀବାସୀ—ବିଶ୍ୱେଶ୍ୱର ଶିବ । ୨୧ । ଶକ୍ରପଦ—ଇନ୍ଦ୍ରପଦ । ୨୪ । ଗାଭୀର ତାଳୁର ବାଜ ପରି ଦନ୍ତ ଯାହାର; ଦନ୍ତୀରାଜଗମନା—ମତ୍ତହସ୍ତୀର ଗତିପରି ଗତି ଯାହାର । ୨୫ । ଉରୁଅରଣ୍ୟାମଧ୍ୟା—ସିଂହ କଟିକୁ ଯାହାର କଟି ଜିଣିଅଛି । ୨୮ । ଉମାପତିମୋହିନୀ—ଶିବମୋହିନୀ, କୁନ୍ଦଦାସୀ—କୁନ୍ଦଫୁଲ ପରି ଦାନ୍ତ ଯାହାର । ୨୯ । ନବମାଳୀକବରୀ—ନବମାଳୀଫୁଲ ପରି କବରୀ(କେଶ)ଯାହାର, ଲଭିବାସ—ସିଦ୍ଧାନ୍ତରା । ୩୩ । ବ୍ରହ୍ମାନନ୍ଦରେ କରବ

ସଖି ପଦାତଳେ ବନ୍ଦୁଥିବ ସେବା । ୩୪ । ମୋତେ ଦେଖୁଥିବୁ ଭୃଙ୍ଗ ବରତନ । ମୋର ସେହୁଟି ସଂଧାଳି ସୁରତନ । ୩୫ । କଳଗ୍ରନ୍ଥପ୍ରନାଥ ଭବବାଣୀ । ବାଣୀ ବାଣୀ ବଦା ମୋଦେ ଶୁଣି ଶୁଣି । ୩୬ । ଲଲିତପଣ୍ଡିତ ଧରଣୀଧର ଭାବେ । ମଣ୍ଡି ଦେଲ କଣ୍ଠକୁ ଶ୍ରୀଭୂଜ ପାଶେ । ୩୭ । ରାଧା-କଳବନଧନା ପ୍ରାଣନାଥ । ଧୂରୁ ପ୍ରଭୁ ପୂରକର ମନୋରଥ । ୩୮ ।

ଅଷ୍ଟାଦଶ ଛାନ୍ଦ

ରାଗ—ଅସାଢ଼ଶୁକ୍ଳ

(ବସନ୍ତ ବର୍ଣ୍ଣନା)

ପରବେଶ ହେଲା ସୁରଭିକାଳ । ବରବେଶ ହେଲେ ଭୂରୁହକୂଳ । ଘରବେ ପ୍ରବଳ ହେଲା ମଦନ । ଭରବେ ଛାର ହେଲେ ଯୋଗୀଜନ । ଅରବେଶ ଶୁଣି । ସରବେ ଭୁଲିଲେ ବାମ୍ଭୁବା ହେତୁ । ୧ । ପଲ୍ଲବ ପାଟଳ ଦଶିଲ ବନୀ । ହେଜରଧୂସର ହେଲା ଅବନୀ । ଫୁଟିଲେ କାଞ୍ଚନ କୁସୁମ-ବୃନ୍ଦ । ଛୁଟିଲ ଧୂଳି ବିନ୍ଦୁ ମକରନ୍ଦ । ରସାଳ ମୁକୁଳ । ଶୁଣି ଶ୍ଳଥ ହେଲା ବାମା ଦୁକୂଳ । ୨ । ସୁରଭିଶାନ୍ତ ଭାମିନୀକୁନ୍ତଳ । ସ୍ୱେଦବିନ୍ଦୁ ଭୃଙ୍ଗ ମୁକୁତା ଝଳ । ଲତା ବନିତା ନବତନଗୁଚ୍ଛ । ପ୍ରସବିଲ ମିଶ୍ରପୁଷ୍ପ ଦଶଗୁଚ୍ଛ । ଉତ୍ତର ପବନ । ପୁଞ୍ଜବାସିତ ବଲ୍ଲ ଉପବନ । ୩ । ମଳୟବନୀ

ପଦ୍ମହାସ—କୃଷ୍ଣ ପ୍ରାପ୍ତିଜନିତ ହର୍ଷ ଅନେକ ଉପହାସ କରିବ । ୩୫ । ବରତନ—ବେତନ ।

ଅଷ୍ଟାଦଶ ଛାନ୍ଦ

୧ । ସୁରଭିକାଳ—ବସନ୍ତ ସମୟ, ଭୂରୁହକୂଳ—ବୃକ୍ଷମାନେ, ବରବେଶ ହେଲେ—ଶୋଭାଯୋଗ୍ୟ ସୁନ୍ଦର ବେଶରେ ମଣ୍ଡିତ ହେଲେ, ଝରବେ—ଭ୍ରମର ଧ୍ୱନି ଶୁଣି, ଛାର—ଡାମ୍ଭିକ । ୨ । ପଲ୍ଲବପାଟଳ—ନବପଲ୍ଲବାର ପାଟଳବର୍ଣ୍ଣ; ବନୀ—ଅରଣ୍ୟଭୂମି; ହେଜରଧୂସର—ପୁଷ୍ପପରାଗରେ ଧୂସରମୟ; ରସାଳମୁକୁଳ—ଆମ୍ବ ବଉଳ; ଶ୍ଳଥ—ଢିଲା, ବାମାଦୁକୂଳ—ସ୍ତ୍ରୀମାନଙ୍କର ପିନ୍ଧା ପାଟଶାଢ଼ୀ । ୩ । ଲତା-ବନିତା-ନବତନଗୁଚ୍ଛ—ଲତାରୂପ ସ୍ତ୍ରୀମାନଙ୍କ ନବୀନବାରେ ସ୍ତନସ୍ଥାନୀୟ । ମିଶ୍ରପୁଷ୍ପଦଶଗୁଚ୍ଛ—ସୁର୍ଯ୍ୟଙ୍କ ପୁଷ୍ପ ଜମଙ୍କ ଦଶଗୁଚ୍ଛ ଅର୍ଥାତ୍ ଦକ୍ଷିଣ ଦଶକୁ । ପୁଞ୍ଜବାସିତ ବଲ୍ଲ ଉପବନ—ବଗିଚ୍ଚମାନଙ୍କୁ

ଭୁଜଙ୍ଗ ସଙ୍ଗରେ । ହରିବାର ଢାଳ ନିଃଶ୍ୱାସରେ । କଳନା କଲେହେଁ ନାନା ଆଗମ । ମାନ୍ୟ ଲକ୍ଷଣ ତ୍ୟାଗେ ନୋହୁ କ୍ଷମ । ତବେ ନ ଭ୍ରମିଲ । ସେ ପୁଷ୍ପିତା ବନିତାକୁ ହାମିଲ । ୪ । ଦେଖି ଶାଖୀଙ୍କ ପରସ୍ପର କଳି । ଝଙ୍କାର ହୁଙ୍କାରେ ମଧ୍ୟରେ ମିଳି । ଭଗ୍ନ ଭଙ୍ଗାର ଦେଲେ ଭୃଙ୍ଗମାନେ । ଫୁଟି ବାସିଲେ ଯେ ଯେ ଯାହା ସ୍ଥାନେ । ଥିଲେ ଭଲ ଲେଖ । ବୃହଲ କ ସମ ରକ୍ଷମପାଙ୍ଗ । ୫ । ଦେଖ ପଲାଶମୁକୁଳ ପ୍ରକାଶ । ସଲୋହିତ ଶୈଫ-ନଖ ସଦୃଶ । ତହୁଁ ଚନ୍ଦ୍ରଚୂଡ଼ା ଦେଖି କୁଞ୍ଜରେ । ଲୁଚିବାର ଆନ କୁଞ୍ଜ-ପୁଞ୍ଜରେ । ତାହା ଶୁଦ୍ଧିକର । ହସିଲ ନବମାଳିକା ବଲ୍ଲରୀ । ୬ । ଶାଖା-ମାନଙ୍କ ରଖି ପଦକ୍ରମ । ବିଯୋଗି ବିଧ୍ୱଂସ ଅଥର୍ବୋପମ । ପଞ୍ଚମସ୍ୱରେ କଳକଣ୍ଠ ଦ୍ୱିଜ । ପକ୍ଷପାତ କଲେ ଅନଙ୍ଗ ଓଜ । ଏବାଦା ଉଦରେ । ଦାମନ୍ତ ସୁରେଶ ବନେ ବାହୁଡ଼ିଲେ । ୭ । ଡାଳକଳଶ ଦାଗେ ଯାହା ପ୍ରୀତ । କଲି ଅବମୁକ୍ତ ଯାହା ଜୃମ୍ଭୀ । ଯେ ଗୁପ୍ତବନ୍ତେ ଜାତଡାଙ୍ଗି ନାହିଁ । ପୁନ ସୁପୁଷ୍ପିତ ହୋଇଲା ତହିଁ । ବାଚ୍ଚ ମଧୁଦେ । କ୍ଷିଣ୍ଡ ଦେଖିଲ ତା ଦେଖି ସମୀପେ । ୮ । ଇତର ତଳୁସ୍ୱାଗ୍ୟ ଦେଖି ପାତେ । ଅଳିସଙ୍ଗ ଯୋଗ ଲଭିବା

ଗ୍ରାମ୍ୟ ଦୌର୍ଗନ୍ଧ୍ୟ କଲ । ୪ । ମଳୟସମୀର ଭୁଜଙ୍ଗ ସଙ୍ଗରେ—ମଳୟପବନର ସାପ ସଙ୍ଗରେ, କଳନା କଲେହେଁ—ଜାଣିଥିଲେହେଁ, ଆଗମ—ଶାସ୍ତ୍ର, ପୁଷ୍ପିତା ବନିତା—ପବନ ଫୁଲ ଫୁଟିଥିବା ଲତାରୂପ ସ୍ତ୍ରୀକୁ ଆକ୍ରମଣ କଲା । ୫ । ଶାଖୀ—ବୃକ୍ଷ, ବୃହଲ କ ସମ ରକ୍ଷମପାଙ୍ଗ—ପରସ୍ପର ବନ୍ଧୁତ ହେବ ସମତାପ୍ରାପ୍ତ ହୁଏ ନାହିଁ କି ? ୬ । ସଲୋହିତ···ସିନ୍ଦୂର ଘନ ନଖ ପରି, କୁଞ୍ଜରେ—ହାତୀମାନେ, ଆନ କୁଞ୍ଜପୁଞ୍ଜରେ—ପର୍ଣ୍ଣଶାଳା ଅନ୍ୟ ବୃକ୍ଷକୁଞ୍ଜମାନଙ୍କରେ, ନବମାଳିକାବଲ୍ଲରୀ—ନଅଳିଫୁଲ ଲତା । ୭ । ଶାଖା—ଡାଳ ଓ ବେଦର ବିଭିନ୍ନ ଶାଖା, ପଦକ୍ରମ—ପଦବିକ୍ଷେପ ଓ ବେଦକ୍ରମସୂକ୍ତ ଶବ୍ଦର କ୍ରମ, ବିଯୋଗିଧ୍ୱଂସ ଅଥର୍ବୋପମ—ବିରହୀମାନଙ୍କୁ ମାରିବାରେ ଅଥର୍ବବେଦୋକ୍ତ ମାରଣ ମନ୍ତ୍ର ସଦୃଶ, କଳକଣ୍ଠ ଦ୍ୱିଜ—କୋକିଳରୂପ ବ୍ରାହ୍ମଣ, ଅନଙ୍ଗଓଜ—କାମଶକ୍ତି (ତେଜ), ପଞ୍ଚମସ୍ୱରେ ପକ୍ଷପାତ କଲେ, (ବ୍ରାହ୍ମଣ ପକ୍ଷରେ) ସ୍ୱରଶୁଦ୍ଧ ବେଦମନ୍ତ୍ରପାଠ କରି କନ୍ଦର୍ପର ପକ୍ଷ ଗ୍ରହଣ କଲେ; (କୋକିଳ ପକ୍ଷରେ) ପଞ୍ଚମସ୍ୱରରେ ଗୀତ ଗାଇ ବୁଲିଲେ । ୮ । ଡାଳକଳଶଦାଗେ—ଦକ୍ଷିଣ ଦିଗରେ, କଲି ଅବମୁକ୍ତ—ଫୁଲରେ ଭର୍ତ୍ତି ହେବା ସକାଶୁ, ଯେ—ଯେଉଁ ମଳୟପବନ ଛାଡ଼ିବାହିଁ ନାହିଁ···ମାଳତୀଫୁଲ ମଧ୍ୟ ଫୁଟେ ନାହିଁ (ମାଳତୀ ବସନ୍ତରେ ଫୁଟେ ନାହିଁ), ସୁନାହୁ—

ଅଟେ । ସୁନ୍ଦର ତକ୍ଷଫଳକୁନ୍ଦମିଷେ । ସୁଶାଖା ଅଙ୍ଗ ସକଳ ପ୍ରଦେଶେ । କାଳି ଦୀପବସ୍ତୁ । ତମାଳଲତା କଲା ଭ୍ରମଲୋଭବସ୍ତୁ । ୯ । ଅଳୀଙ୍କି ଯେଣୁ ସୁବର୍ଣ୍ଣଦାନବସ୍ତୁ । ଋତେ ରଚିଲେ କୁସୁମାବରସ୍ତୁ । କାମକୁ ହୋଇ ପଦ୍ମ ଭରସେ । ବନ୍ଧୁଲେ ଫଳାପ ସ୍ୱବାଧ ଋତେ । କେ ବୋଲେ ସମ୍ଭ୍ରମ ପୁଷ୍ପଜେ ଏଡେ ବିଶ୍ୱାସ କାହିଁକି । ୧୦ । ଅଷ୍ଟ ଭେ ଭଦ୍ର କାହିଁକି ବେନାହିଁ । ଅଶୋକ ତ ଭଗେ କଲ ଯାଇବ । ପ୍ରେମ ରଖିଥିଲୁ ମଣିକା ଖାସ । କାହିଁକି ନ କହୁ ପଦହାସ । କେ ପୁଣି ବୋଲନ୍ତି । ମୋ କରେ ଛୁଇଁଅଳା ବେଲ ଛାଇଲା । ୧୧ । ସୁଋାଗମସୁ ଦେଖାଲ୍କୁ କେ ଚାଲା । ବାନ୍ଧୁ ଦେ ଅଂସରେ କେଶରମାଳା । ମାର ତା ଉରେସ୍ୱଳକୁଚମ୍ବୁ ଭରଣ । ସିନ୍ଦୂରାଗ କଲ ମାଳିକାପ୍ରଗ । ମୁକୁତା ଶଙ୍କୁ । କାରଣଦାବଶାଳୀଳା କାହିଁଲୁ । ୧୨ । ମିଳିନ୍ଦେ ପୁଷ୍ପକଳି ମୁଖେ ଧରି । ଋବବ୍ୟାକେ ବଜାଇଲେ ମଧୁସ୍ୱ । କୁଞ୍ଜୀ ଅକୃମ୍ଭେଲ ମଙ୍ଗଳ ଗୀତ । କଳକଣ୍ଠୀପାକ ହୋଇ ସଂଘାତ । ବେଦ'ଗମଦନେଳ । କୁସୁମ ବୃଷ୍ଟି କଲେ ଜଳଯୁଳ । ୧୩ । ଚାରୁ କଲ୍ପଲଳା ବେଣୀ ଘଟଇ । କେ ହୋଏ ଫଳ ଫୁଲ ଧରି ଦେଇ । ନବ କଣ୍ଠଳସୁ ପଡ଼ ଅଲ୍ପଇ । ଯେସନ ଦେ ଶଉନେ ହେଲ୍କ ଲମ୍ବଇ । କେହିଁ ଶରୀ ନଇ । ଉଦ୍ଧାଭଦ୍ର ହେବ୍ୟମ ପଦ୍ମଗପାଇ । ୧୪ । କରଜ ଯେନିକ ସ୍ୱପଜ ପଇ । ପର୍ଣ୍ଣ ସରଜ ଦେଖାଲ୍କୁ କୁର୍ଦଂଇ । ମୋଟରେ ଦେ କଲ ବୋଲି କମ୍ପଇ । ଲଗ୍ନର ମନେ ହେଲ୍କ ଛଇପଇ । ଅଳି ଚୋଗନ୍ତୁଇ । କେହିଁ ବାନ୍ଧବ ଶୁନ୍ଦେଁ ମଇ ମଇ । ୧୫ । ହୋଇ ଅନଳସୂନ୍ୟପାଦ ସ୍ମୃଇ । ପ୍ରମୁଖ ସ୍ଫୁଟନେ ଦେ'ଇ

ଏକପ୍ରକାର ଅରଣ୍ୟ ବୃକ୍ଷ, କଇଁପ—କାଉ, ମଧୁପେ—ଭ୍ରମରମାନେ । ୯ । ତମାଳଲତା ଭ୍ରମରଙ୍କୁ ଆକର୍ଷଣ କରିବାପାଇଁ ତକ୍ଷଫଳକୁନ୍ଦମିଷେ (ତମ କଢ଼ ସମ୍ମୁଖ ବ୍ୟାଜରେ) ନିଜ ସବୁ ଶାଖାରେ ଦୀପ କାଳ ବୃକ୍ଷଜନିତ ପୁଣ୍ୟର ଉପବସ୍ତୁ (ଭୁକ୍ତି) କଲା । ୧୦ । କୁସୁମାବରସ୍ତୁ—ଫୁଲଚୋଳା । ୧୧ । ମୋ କରେ ଛୁଇଁଅନା—ମୋ ହାତରେ ଛୁଇଁ ଅଛ ଦେଖ, ମୋ ହାତରେ ଛୁଇଁଅଳା ଫୁଲ । ୧୨ । ସୁଋାଗମସୁ—ନାଗେଶ୍ୱର ପୁଷ୍ପମଞ୍ଜରୀ; ସୁଋାଗ—ନାଗେଶ୍ୱର, ଅଣ୍ଡିରୀ ଦାଗ; ଅଂସରେ—କାନ୍ଧରେ, କେଶରମାଳା—ନାଗେଶ୍ୱରଫୁଲ ମାଳା ଓ ସିଂହର ସଟାସମୂହ, ଉରେସ୍ୱଳକୁଚମ୍ବ—ସ୍ତନରୂପ କୁମ୍ଭସ୍ଥଳରେ; ଶଙ୍କୁ—ନଖ, ସିନ୍ଦୂରାଗକଳମାଳିକାପ୍ରଗ—ରେଖାନାଅଜଡ଼ିଏ ମାଳପତ୍ର, କାରଣଦାବଶାଳୀଳା—ହସ୍ତୀବଧ କରିବା ଲୀଳା । ୧୩ । ମିଳିନ୍ଦେ—ଭ୍ରମରମାନେ, ପୁଷ୍ପକଳି—ଫୁଲକଢ଼ି, ମଧୁସ୍ୱ—ମହୁରୀ, କଳକଣ୍ଠ—କୋଇଲି, ସଂଘାତ—ମିଳିତ, କୁସୁମ—ବୃଷ୍ଟି ଫୁଲ ଧୂଳ । ୧୪ । ଉଦ୍ଧାଭଦ୍ର କେହିଁ ବୃକ୍ଷ ନଇ ହୋଇ ଅକାଶର ପବନ (ପ୍ରସ୍ତୁତ) ଭୂମି ପାଇ ଉଦ୍ଧାଭଦ୍ର । ୧୫ । କରଜ—କାଳମ୍ବ, ପର୍ଣ୍ଣସରଜ ଦେଖାଲ୍କୁ କୁର୍ଦଂଇ—କାହିଁଣ

ଶୁଣ ଶୁଣ । ଭଗାଳ ମଦନଲୁପଡ ବାଣ । ଯେଉଁ ଲଭଲା ଅଲମ୍ବିତ କାଣ ।
ଯେଉଁ ଚଲୁଘାଣ । ପଶିଲେ ପୁଷ୍ପ ଭଲ କାଣ । ୧୬ । ଫଳଭରେ ଭଗ୍ନ
ହୋଇ ବଢଣ । କେତେ କାଂପୀ ଦେଖେ ହେଲେ ରୁଣ । ନାରଘ୍ରାଣଦା
ଶସ୍ତ୍ରକୁ ଅଭାଣ । ଲତିମାନେ ଭ ସେ ସମର୍ଥ ଥାଣ । ଭ ବସିଲ ଛାଣ ।
ସଭୁଦ ପ୍ରୀତ ଭର୍ଣ୍ଣବାରେ ଦୃଣ । ୧୭ । ନିଭୃଞ୍ଜ ସଞ୍ଚାରେ ନାହିଁ ଅଭଣ ।
ନାନାଉଷଧ ସୁଗ ଅତ ନିଭଣ । ଗମ୍ଭୀରେ ଲେଣ ଭଣ ଭଣ । ସ୍ଥିତ
ସଙ୍କେତ ଲତା ଗୁଚ୍ଛେ ଶଣ । ସନ୍ଧତଲ ଲଣ । ବଳ ଯୋଗୀଏ ଛିଣ୍ଡାଇଲେ
ଭଣ । ୧୮ । ଯେ ଧାସ ଭଣ କେଳିବାପୀ ଡଣ । ପାଟେସାଦ୍ଦ ଦେଲେ
ପିଲାଲାଗ ପଣ । ଲଗିଲେ ମାଗର ଦୁଲ୍ଲଭପଣ । ଇସ ଅବଶ ହୋଇଲେ ନିପଣ ।
ଯାଠାରେ କପଣ । ଥାଭା ଟେଳଲା ତାହାର ଅପଣ । ୧୯ । ନ ମାନି ଭଦ
ଶାର୍ଦ୍ଦୁଳ ଶୁଣ । ଯେ ଭଟେ ରାଖିଥିଲେ ଯୋଗପଣ । ଦାଳାବାଲୁ ମନମଥ
ଚପେଣ । ନ ଭଲେ ଯେ ତାହାକୁ ଜଡପେଣ । ତାଳ ତହୁପଣ । ଦେଖ
ସଭୁଦ ତଳପରେ ସ୍ତୁରଣ । ୨୦ । ହେବାଲୁ ଦୃଢ ଅନଙ୍ଗ ଅଶୋଣ ।
ଅଲିଙ୍ଗନିଲାସରିତ ଭବାଣ । ଅତରକତେ ଦୁଅନ୍ତେ ଶପାଣ । ନାରହଂଶୀ
ଏକାନ୍ତ ଭଣପଣ । ଭର ସ୍ନେହଘୋଣ । ପଶିଲେ ନିଜ ବଶୋକସଂଘୁଣ
୨୧ । ତାହା ସ୍ଥିର ମଧ ହୋଇବ କମାଣ । ହୋଇଲ ହୃଦଧୃତ ସହି ଶ୍ଳେଷ ।
ଭନମ୍ର ଅମ୍ଭେ ନେଣୁ ବୋଲି ଭାଣ । ଯେଉଁମାନେ ବାନ୍ଧିଥିଲେ ମୁକୁଣ ।
ଲଭନ୍ତେ କୁକକୁଣ । ଶୀବ ହେଲ ତାକୁ ଶଠ ଶଭଣ । ୨୨ । ନାରଦେହ ଦଶା

ଉରଣରେ ପଶ ପଶିନ୍ତ ନ ଥିବାରୁ, ଭସାର—ଗଭାବାଖୁଣ ବା ଉରଣୀ, ଅଲୋସକୁଣ—ଭ୍ରମରସଲନରୂପ ଭପଣ (ପ୍ରକୃତ ପୁରୁଷ ମିଳନ) । ୧୬ । ଅଳିଲ-ସୁରଧରଣ—ଦନରୂପ ପ୍ରଧାନ ନଣର ଶିଷ୍ୟ । ୧୭ । ଫଳଭରେ ଭଗ୍ନ ହୋଇ ବଢଣ—ଡାଳରେ ପ୍ରଚୁର ଫଳ ଥିବାରୁ ଫଳଭାରାଗ୍ର ହାଗ ସବୁ ନିମ୍ନମୁଖ ହୋଇ; ଭଂପୀ—ଗଛ, ରୁଣ—ଶୋଭା, ଥାଣ—ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟଦଳ, ଦୃଣ—କ୍ଷତ ବା କୌତୁକ । ୧୮ । ଲଣ—କୌତୁକ, ଭଣ—ବହୁତ ହୋଇ । ୧୯ । କେଳିବାପୀ—କ୍ରୀଡ଼ାପୁଷ୍କରଣୀ, ପାଟେସାଦ୍ଦ ଦେଲେ···ସବୁବେଳେ ଭଗ୍ନ ହୋଇ ଜଳକ୍ରୀଡ଼ା କରିବାରୁ ପିଲାଲାଗାରୁ ମଧ୍ୟ ଲୁଲଗଲେ; ଦୁଲ୍ଲଭପଣ—ଘୋଡ଼ା ଦେବା ଗୃହର, ଯାଠାରେ କପଣ···ଥାଭା ଯାହା ପ୍ରତ ଶମୁଖ (ଯେ ପ୍ରତୀକ୍ଷ୍ୟ) ତାହାର ଏକା ସୁଖ । ୨୦ । ଭବଶାନ୍ତ ନିଷ୍ଠଣ···ସ୍ଥିରଭୂତ ବ୍ୟାଘ୍ର ଅକମଣ ନ ମାନି ଯେଉଁ-ମାନେ ଯୋଗୀ ହୋଇଥିଲେ । ମନମଥଚପେଣ—କନ୍ଦର୍ପର ଶୃଙ୍ଖଳ ବା ଅସାଧ୍ୟ, ଜଡପେଣ—ଗର୍ବିତ, ତଳପ—ଶଲ୍ୟ, ଶଯ୍ୟା । ୨୧ । ଅନଙ୍ଗଅଶୋଣ—କନ୍ଦର୍ପର ଶୀତ୍କାର, ଶପାଣ—ଜନ୍ମଭୂମି, ବଶୋକସଂଘୁଣ—ଦୃଢ଼ରୂପ ଯୋଦ୍ଧା । ୨୨ । ଯେଉଁଠାରେ ଶିବଙ୍କର ଯୌବନ ଶ୍ଳେଷ (ଭୁଜ) ହେଲା ଅର୍ଥାତ୍ ଶିବଙ୍କ ଯୌବନ ସୁଖ ଭଗ୍ନ ହେଲା ସେଠାରେ ଅନ୍ୟ ଲୋକର ଗର୍ବ ରହି ପାରିବ କି ? ଶଣ—

ଦେଖିବାକୁ ଜଳଇ । ସଖୀମାନ ଦେଖିବାକୁ ମାରଜଳଇ । ଭଲ ନ ପାଏ କ୍ରୋଧ ଅଗ୍ନିଜଳଇ । ସେ ତାହାଙ୍କୁ ବୋଲେ ସେ ଶରଜଳଇ । ମନକୁ ଚାଳଇ । ଅମୃତ ଭ ତନୁ ନାହିଁ ଭଳଇ । ୧୩ । ଭୃଙ୍ଗ ଦେଖି ଅସ୍ତ୍ର ବୋଲି ଧଇଁ ପତଙ୍ଗ । ଅଶ୍ରୁଧାରୀ ଦେଖିଲେ ତରଙ୍ଗ । ଶିଖି ନୟନ ଧାଇଁଲୁ ଭ ଭଙ୍ଗ । ସୁଗନ୍ଧିକ ଅନିଳ ତରଙ୍ଗ । ତାଙ୍କୁ ସୁଦଅଙ୍ଗ । ଚମକୁ ବେଷ୍ଟଲେ ଚନ୍ଦ୍ରମଣୀସଙ୍ଗ । ୧୪ । ଶୂନ୍ୟ ପୂର୍ଣ୍ଣ ହେଲା ଦ୍ୱିଜଗଣସଙ୍ଗ । ସବୁଠାରେ ତାହାର ପରସଙ୍ଗ । ଚିନ୍ତେ ରଙ୍ଗଅଭିଳାଷୀ ଅଙ୍ଗ । ପାଇଲେ ଦେହରେ ଯାଃ ନ ରହିଲା ଖଙ୍ଗ । ମଣ୍ଡିଲେ ହସ୍ତିଙ୍କ । ତହିଁ ଅପଚରିତାଙ୍କ ଏ ଭଙ୍ଗ ।୧୫। ଲତାବଳୀ ଗୁଚ୍ଛେ ଶୋଭନ୍ତେ ଭୃଙ୍ଗ । ମଣି ତ ହାକୁ ଲଜ୍ଜା ଲୁଚିଭଙ୍ଗ । ସଂପର୍କିକ ପୀଡ଼ା ଦେଲା ଅନଙ୍ଗ । ଭଲ ନ ପାଏ ହେଲେ ଅଙ୍ଗ ଅଙ୍ଗ । ଦେହ ତାପ ଭୁଜଙ୍ଗ । ସେ ନାଶୁ ସଙ୍ଗ ନ କଲେ ଜ ରଙ୍ଗ । ୧୬ । ସେ ଋତୁ ନବ ରତ୍ନମଣି ହେଲା । ବେଣୀକୁ ନବକୁସୁମେ ମଣ୍ଡିଲା । ପ୍ରତିଦିନ ଗନ୍ଧ ହୋଇଲା ମଦ । ରସ ବରଷିଲା ବେନାହେ ମରନ୍ଦ । କୁନ୍ଦକୁସୁମ । ମଦାର ଅଧର ମଦ ହସନ । ୧୭ । ନାନା କାମକସ୍ତୁ ଶିକ ବସନ । ସୁଭା ଷିହାର ସୁରତ ବ୍ୟସନ । ଦକ୍ଷିଣ ବାତ ମୃଦୁଲ ଶ୍ୱସନ । ଭୃଙ୍ଗାଣୀ ଚଞ୍ଚଳ ମଦଦାଶନ । ମଞ୍ଜିକା ଦଶନ । ବହଳ ପୁଷ୍ପଧୂଳି ତା ଅସନ । ୧୮ । ନିଜ ସଖୀରତ୍ନ ଅଧିବାସନ । ପଙ୍କଜପାନକ ପାନବାସନ । ସୁବର୍ଣ୍ଣଞ୍ଜନ ମଧୁ ଦୀପନ । କେତକୀଫୁଲ ବେଳରେ ପରସନ । ବାସବାଳକାଶନ । ତିଳ ତ ହାର କଳକଣ୍ଠସ୍ୱନ । ୧୯ । ଏପରି ଦେଖି ସେ ଋତୁଲକ୍ଷଣ । କୋଟିସଂଖ୍ୟକ ଯୁଗ ହେଲା କ୍ଷଣ । ଅନଙ୍ଗସୁନ୍ଦର ସୁଲକ୍ଷଣ । ଭମାଳିକା ପ୍ରତି ଦାଗେ ଲକ୍ଷଣ । ନ ଜଳ ଶ୍ୱାସେ । ହରିଣାକ୍ଷୀ ଧନା ଅନ ରକ୍ଷଣ ।୨୦।

ଜାଣ; ଖର ହେଉ···ଜୀବନ ସ୍ୱସ୍ତିକା ବୋଧ ହେଉ । ୧୩ । ଜଳଇ—ଜ୍ୱଳେ ଲୁଚେ; ମାରଜଳଇ—ପଦ୍ମପତ୍ରର ଶଯ୍ୟା, ଶରଜଳଇ—ଦୁର୍ବଳ । ୧୪ । ପତଙ୍ଗ—ସୂର୍ଯ୍ୟ; ସୁଗନ୍ଧିକ ଅନିଳ ତରଙ୍ଗ—ଫୁଲପରାଗଯୁକ୍ତ ପବନର ଲହରି । ୧୫ । ଦ୍ୱାଦଶଅଙ୍ଗ—କନ୍ଦର୍ପର ଶରତୂଣ; ଶୂନ୍ୟ ପୂର୍ଣ୍ଣ ହେଲା—ଶୂନ୍ୟଦ୍ୱାରା ପୂର୍ଣ୍ଣ ହେଲା ଅର୍ଥାତ୍ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣରୂପେ ଶୂନ୍ୟ ହୋଇଗଲା (ସବୁବେଳେ ଶର ମାରୁଥା ହେଉଥିଲା)। ପରସଙ୍ଗ—ପ୍ରସଙ୍ଗ; ଖଙ୍ଗ—ଅସ୍ତ୍ର । ୧୬ । ଜାତରୂପଙ୍ଗ—ସୁବର୍ଣ୍ଣବର୍ଣ୍ଣ ଲଭ । ୧୭ । ମରନ୍ଦ—ମକରନ୍ଦ । ୧୮ । ଦକ୍ଷିଣବାତ···ମଳୟ ପବନ ସୁଗନ୍ଧଯୁକ୍ତ ନିଶ୍ୱାସ ପରି ହେଉ । ଭୃଙ୍ଗାଣୀ ଚଞ୍ଚଳ ମଦଦାଶନ—ମଦଦାଶନ (ଭ୍ରମର) ଚଞ୍ଚଳ ଭୃଙ୍ଗାଣୀ ହେଉ । ୧୯ । ଅଧିବାସନ—ଜନ୍ମଦିନାଦିର ପୂର୍ବ ସଂସ୍କାର; ପଙ୍କଜପାନକ·····ପଦ୍ମଫୁଲ ପାନପାତ୍ର, ପାନ ବାସନ (ପାନ·

ତାହାଙ୍କ ସଙ୍କେତ ସମସ୍ତ ଅସି । ହେବାରୁ ହୃଦସ୍ଥଳବାସୀ । ହେଲା ସେ ଧୃତଧଗ୍ରଠବଶମ୍ଭ । ବାଣିଲା ନାହିଁ ଢାଳି ଅବଲମ୍ବ । ସେମନ୍ତ ଅନିବାର । ବାଳା ଚେତନା-ଚନ୍ଦ୍ରକୁ ଧ୍ରୁବ୍ଭାର । ୩୧ । ଲୁହିଁ ତା ତାହା ପ୍ରିୟ ସହଚର । ଶୂନ୍ୟ ମଣି ବାସ ସତତର । କୃଷ୍ଣପ୍ରଭପଦା ଲକବାନ୍ତଣ । ଅତେକ ଧାଇଲା ବା ସୁଧାସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ । ସେସ୍ଥପରି ଭୋଗଲେ । ଧାଇବା ସୁବରାଜକୁ ବାଳକେଳ । ୩୨ । ନ ଲଭି ତା ମୃଦୁ ବଦନବାତ । ଶ୍ରବଣେ ଦେଇ ଦେଲା ବଦନବାତ । ଘନସାରମିଶା ଫଳର ପାଣି । ନସ୍ୟନ ସ୍ଥଗରେ ଲଗାଇ ପୁଣି । ଜପନେ ସିଞ୍ଚିଲା । କଞ୍ଚକମଳ ବ୍ୟଜନେ ବାହ୍ମିଲା । ୩୩ । ପୁଣି ଚେ ବାରୁ ଧମନୀ ପରଖା । ବୋଇଲା ଜଗଦାଶ ଭର ଭଖା । ନୃତ୍ର ସମୀପେ ଡାକିଲା ଏ ଗିର । ଅଖଣ୍ଡ ଧରାଖଣ୍ଡଳ କୁମାର—ବୀର ଅଧୀଶ୍ୱର । ନବ କୋଟି ବାହ୍ୱାବେଦ୍ଧ୍ୱପ୍ରବର । ୩୪ । ଚତୁସ୍ତ୍ରି ଚନ୍ଦ୍ର-ଚବେର ଚନ୍ଦ୍ରମା । ସ୍ତ୍ରବଣ ସାରଦେକଳା କଳାଶୀମା । ଯାଚକ ମନୋରଥ କଲ୍ପଶାଖୀ । ଦେବଜ୍ ମହାଦେଈ ଦୁହିଙ୍କ ଅଖି । ନବ ସୁବରାଜ । ଶ୍ରୀଅଙ୍ଗ ବ କଳ୍ପଅଙ୍କୁ ବା ଅଜ । ୩୫ । ସେ ପ୍ରତର ସେପରି ହେଲା କାହିଁ । ପ୍ରତାପ ଦଣ୍ଡୀରବ ନୃପମଣି । ଅଗଦଙ୍କାରରାଜକୁ ଅଣାଇ । ସୂକ୍ଷ୍ମନେତ୍ର ସେ କଣାଇଲେ ମଣାଇ । ତାହାଙ୍କ ମନକୁ । ଦେବ ଅସୁ ଦ୍ରବ୍ୟ ଅବଧାନକୁ । ୩୬ । ଶ୍ରୀହସ୍ତ ଦେଖି ବାଗ୍ବଲ୍ଲି ଦେବ । ଷଷ୍ଠମ ପ୍ରହର ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତେ ହେବ । ଚନ୍ଦ୍ରକଳା କର ପଡ଼ିଲେ ହାତ । ଶାନ୍ତ ହେବ ସେ ଅତନୁତାପତ । ମଣି ନରପତ । ବାଳାଙ୍କ ନମସ୍କାର ହେଲେ ମତ । ୩୭ । ଅଲ୍ଲଣ

ରଖିବା ଜବା) ହେଲା । ୩୦ । ସଣବ କୋଟି ସଂଖ୍ୟକ ଯୁଗ ପରି ହେଲା । ଅନଙ୍ଗସୁନ୍ଦର—ସୁବରାଜଙ୍କ ନାମ; ଈକ୍ଷଣ—ଅଖି; ବୀକ୍ଷଣ—ଦର୍ଶନ । ୩୧। ସେ ଧୃତଧଗ୍ରଥଶମ୍ଭ ହେଲା—ଚନ୍ଦ୍ରକଳାଠାରୁ ପାଇଥିବା ପତ୍ର ଧୈର୍ଯ୍ୟରକ୍ଷକ ବାଣ ପଞ୍ଚରେ ଶମ୍ଭ (ବଜ୍ର) ହେଲା । ୩୨। ଶ୍ରବଣେ ଦେଇ ଦେଲା ବଦନ ବାତ—କାଏ କାନ ପୁଞ୍ଜିଲା । ଘନସାର—କର୍ପୂର; ଲପନ—ମୁଖ । ୩୪ । ଧମନୀ—ନାଡ଼ି, ବାହ୍ୱାବେଦ୍ଧ୍ୱପ୍ରବର—ଶନିସୁବଂଶଜାତ । ୩୫ । ସ୍ତ୍ରବଣ ସାରଦେକଳାକଳାଶୀମା—ଚେତ ସକଳଗଣଙ୍କ ସଙ୍ଗୀତ ବାଦ୍ୟରେ ପାରଦର୍ଶୀ; ଦେବଜ୍—ରାଜା, ମହାଦେଈ—ରାଣୀ । ୩୬ । ପ୍ରତାପୀ ଦଣ୍ଡୀରବ ନୃପମଣି—ପ୍ରତାପଶାଳି ରାଜା, ଅଗଦଙ୍କାର—ରାଜ—ବୈଦ୍ୟରାଜ । ୩୭ । ଷଷ୍ଠମ ପ୍ରହର ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତେ ହେବ—କ୍ଳେଶକର ଅବସ୍ଥା ଉପଶମିଲ ହେବ । ଚନ୍ଦ୍ରକଳା କର—ଚନ୍ଦ୍ରଙ୍କ କଳାର କିରଣ ଓ ଚନ୍ଦ୍ରକଳା ନାୟିକାର ହସ୍ତ । ଅତନୁତାପତ—

ଏଦାଦେଶୁ ସେ ଧନ ନାଶି । ସ୍ୱପ୍ନେ ଧରଣୀସୁର ଜଣେ ଆସି । ଅସିତ ଦେଇ ସେ ନରପତିଙ୍କ । ପ୍ରବୋଧି କହିଲେ ଶିବ ଏତିକି । ଶୁଣି କ୍ଷମାଧବ । ମହା-ମହିମବସନ୍ତମାଧବ । ୩୮ । କାମକଳାରେ ସ୍ଥାପିତ କରିଛନ୍ତି । କାମକଳାପ କଳାପ ମୂରତି । ତାହାଙ୍କ ଦର୍ଶ ସ୍ପର୍ଶ ବରଣି । ସାଟକେ ତୋ ପ୍ରଜ ଅପମରଣି । କେବଳ ବଞ୍ଚିବ । ଅନ୍ୟଥା ବର୍ଷେ ନ ପାରନ୍ତି ଯିବ । ୩୯ । ଏହା କହି ହେଲେ ଅନ୍ତର୍ହିତ । ହୋଇଲ ପ୍ରଭାତ ନରପତି । ଶୁଭିଲ ବନ୍ଦୀବୃନ୍ଦ ସ୍ତୁତିବାଦ । ଶୁଦ୍ଧାନ୍ତକାନ୍ତାକଳଭୂଷାନାଦ । ଥିବ ଭୂପନାଥ । ଜାଗ୍ରତ ହେଲେ ନୃପସତ୍ତମ । ୪୦ । ହୋଇଲା କାଟିଲଗି ଅବକାଶ । ମନ୍ତ୍ରିବର୍ଗଙ୍କୁ କହିଲେ ଏମାସ । ମାଧବମାସ ବଳକ୍ଷ ପକ୍ଷରେ । କାମକଳାଖ୍ୟ ନଗରୀ ମଧ୍ୟରେ । ଶ୍ରୀମାଧବଙ୍କର । ହେବ ବାସନ୍ତିକ ଯାତ୍ରା ପ୍ରବର । ୪୧ । ମୋ କୁଳକମଳସୁ ନେତ୍ରସମ୍ପଦ । ନ ଲଭିବାକୁ ମହାମୋହପଦ । ତାରଣନକୁ ଯିବ ସୁବର୍ଗଙ୍କ । ତହିଁ ସମ୍ଭୂତ ସମ୍ଭାର ସଙ୍ଗ । ଏ ନାଦେଶ ଶିର । ଭୂସ୍ଫୀତ କଲ ସଚିବପ୍ରବର । ୪୨ । ଶେଷବଳାସନ୍ଧୁ ଲଭି ସ୍ୱାମ । ଅଶେଷ-ବିଳାସୀ ହୋଇଁ ଶ୍ରୀରାମ । ଏକ ରଥାଙ୍ଗ ପରିତ୍ୟାଗ କଲେ । ଦଶରଥାଙ୍ଗଙ୍କୁ ସମ୍ଭୂତ ହେଲେ । ବଢାଇ ପ୍ରଶସ୍ତ । ତାଙ୍କ ଚରଣେ ଜଳଜ୍ୟାର-ପତ । ୪୩ ।

ଶୂନ୍ୟ, ତାପ ଓ କନ୍ଦର୍ପ ଜ୍ୱାଳା । ୩୮ । ଧରଣୀସୁର—ବ୍ରାହ୍ମଣ, କ୍ଷମାଧବ—ରାଜା, ବସନ୍ତମାଧବ—ଦେବତା ବିଶେଷ । ୩୯ । କାମକଳା—ନଗରୀର ନାମ, କାମକଳାପ କଳାପ ମୂରତି—କାମଶାସ୍ତ୍ର ସମୂହମୂର୍ତ୍ତିରେ କଶିଙ୍ଗ ବର୍ଣ୍ଣ ମୂର୍ତ୍ତି ଯାହାଙ୍କର । ଅପମରଣି—ଅପମୃତ୍ୟୁ । ୪୦ । ନରପତି—ନରପତି ରାଜା, ବନ୍ଦୀବୃନ୍ଦ—ସ୍ତୁତିସମୂହ, ଶୁଦ୍ଧାନ୍ତକାନ୍ତାକଳ—ଅନ୍ତଃପୁରସ୍ତ୍ରୀ ସ୍ତ୍ରୀମାନଙ୍କର । ୪୧ । କାଟିଲଗି ଅବକାଶ—ଦାନ୍ତ ଘଷିବା ବେଳ । ମାଧବ ମାସ—ବୈଶାଖ ମାସ, ବଳକ୍ଷ ପକ୍ଷରେ—ଶୁକ୍ଳପକ୍ଷରେ । ୪୨ । ମହାମୋହପଦ—ମୂର୍ଚ୍ଛାପ୍ରାପ୍ତି ଭୂସ୍ଫୀତ—ପ୍ରଣତ, ଶିରୋଧାର୍ଯ୍ୟ । ୪୩ । ଶେଷ ବଳାସ—ସର୍ପରାଜ ଶେଷଦେବଙ୍କ ଉପରେ ଶୋଇବାଭୂତ ବାସୁଦେବ । ଏକ ରଥାଙ୍ଗ ପରିତ୍ୟାଗ କଲେ—ଏକ ଚକ୍ର ମଧ୍ୟ ସ୍ୱପ୍ନରେ ରହି ନ ଥିଲେ । ଦଶରଥାଙ୍ଗ—ଦଶରଥଙ୍କ ଶରୀରରୁ ।

ଊନବିଂଶ ଛାନ୍ଦ

ରାଗ—ବସନ୍ତଭୈରବ

(ଚନ୍ଦ୍ରକଳାର ପତ୍ରଣସ୍ଥ ମନ୍ତ୍ରଣା)

ମସୀକେଶୀରସ ବସିକେ ଶୁଣ ଏ ରସ ସ୍ନେହେ । ମଣିମଞ୍ଜୁ ନେଷ ମଣ୍ଡିତ ଅଣି କୋଟେଲ୍ ବଢ଼େ । ୧ । ମୁକ୍ତାଫଳଶସ୍ୟମୁକ୍ତାପ ଶୀର୍ଣ୍ଣ କଣ ସେ ଦେହ । କ ବୁଝି ଏଥିକି ସୁବୁଦ୍ଧି ବୋଲେ ବଶୁର କହ । ୨ । ଘନଦ ଭଣ୍ଡିକ ଖବଣି ବନ୍ଧୁ ଦର୍ଶୁର ଭ୍ରମେ । ବନ୍ଧୁବାର ମେରୁ ମହ୍ଲାବାସବ ସେନ ମାନସେ । ୩ । ନାକରେ ଭୂଲୋକ ପାତରେ ନାଗେ ଦେଲିନ ମନ । ବନ୍ଧଭମାନରେ ବଦ ତ ନାହିଁ ଜୋମା ସମାନ । ୪ । ଶାରଙ୍ଗଧରଙ୍କ ତ ରଙ୍ଗନେତ୍ରା ବୋଲିବା ନାହିଁ । ବରିବ କରିବଦନଙ୍କ ଜନକଙ୍କୁ ସେ କେହି । ୫ । ଗୁରୁବଦନଙ୍କୁ ପାଶର ନାହିଁ ଖ୍ୟାତଲୁ ବର । ନତନୁ ତନୁ-ବନ୍ଧାନ ତ ସେ କ କୋଶାଖ୍ର ସର । ୬ । ବାସବ ତାହାର ଦାସବାରହିଁ ହେ ଲବେ ଗଣ । ଅସିତପକ୍ଷରେ ଶଶୀ ତ କ୍ଷୟ ଲଭେ କଳଙ୍କୀ । ୭ । ପାଶୀଙ୍କ ସ୍ନୁଲୁନଦ୍ଧାସୀଙ୍କି ମନେ ନ୍ୟସି ନ ଦେବ । ଧନଦଙ୍କୁ ତାହୁଁ ବନଦକେଶା ମନ ବଳିବ । ୮ । କୁବେରର ତ ନଳକୁବର ତହିଁ ସଉଦା କାହିଁ । ସୁରଭିଷଦୋହା ସୁରଭିଷଜେ ବସିବ ନାହିଁ । ୯ । ମାରଭଣ୍ଡରେ କେମା ରତମନା କେବେ ନୋହିବ । କୁଳନେ ସୁଷମା କଳନେ ମନେ ନ ସ୍ମୁରେ ଲତ । ୧୦ । ଶିଖିବାହନେ ସୁମୁଖୀ ବା କଣ ଲବଙ୍ଗା ସୁଖ ।

ଊନବିଂଶ ଛାନ୍ଦ

୧ । ମସୀକେଶା—କୃଷ୍ଣକେଶଯୁକ୍ତା ରମଣୀ । ୨ । ମୁକ୍ତା ଫଳଶସ୍ୟ ମୁକ୍ତାପ —କନ୍ୟାରବାହର କଣ୍ଠ । ୩ । ମହ୍ଲାବାସବ—ପୃଥିବୀର ଇନ୍ଦ୍ର ବା ମହ୍ଲେନ୍ଦ୍ର । ୪ । ନାକରେ—ସ୍ୱର୍ଗରେ, ନାଗେ—ନାଗଲୋକରେ, ପାତାଳରେ । ୫ । ଶାରଙ୍ଗ-ଧରଙ୍କ—ଶୃଙ୍ଗନିର୍ମିତ ଧନୁକୁ ଧରିଥିବା କୃଷ୍ଣ, ରଙ୍ଗନେତ୍ରା—ମୃଗନୟନା, ଚନ୍ଦ୍ର-କଳା; କରିବଦନଜନକ—ହାତୀମୁହାଁ ଗଣେଶଙ୍କ ପିତା ଶିବ । ୬ । ଗୁରୁବଦନ—ବ୍ରହ୍ମା; ନତନୁ ତନୁବନ୍ଧାନ—କନ୍ଦର୍ପର ତ ଶରୀର ନାହିଁ । ୭ । ବାସବ—ଇନ୍ଦ୍ର । ଦାସବତ—କୃତ୍ୟପଡ଼; ଅସିତପକ୍ଷର ଶଶୀ—କୃଷ୍ଣପକ୍ଷର ଚନ୍ଦ୍ର । ୮ । ପାଶୀ—ବରୁଣ; ଧନଦ—କୁବେର; ବନଦକେଶା—ଘନକେଶା । ୯ । ନଳକୁବର—କୁବେର ପୁତ୍ର; କୁବେର—କୁତ୍ସିତବପୁଧାରୀ; ସୁରଭିଷଜେ—ଦେବବୈଦ୍ୟ ଅଶ୍ୱିନୀକୁମାରଙ୍କ-ଠାରେ । ୧୦ । ମାରିଣ୍ଡ—ସୂର୍ଯ୍ୟ, ରତମନା—ଅନୁରକ୍ତଚିତ୍ତ; କୁଳନେ ସୁଷମା

ଷଣ୍ମୁଖଙ୍କୁ ବଳେ ପ୍ରସନ୍ନ ବଳେ ତାହାଙ୍କ ମୁଖ । ୧୧ । ସମରେ ଲଭନ୍ତ ଅମରେ ପଦ ଭେଦ୍ୟ ନ ଦଶେ । ଯଶରେ ଶାନ୍ତିବା ପକ୍ଷର ହାସ ସ୍ମୃତିର ମାନସେ । ୧୨ । ଅଙ୍ଗର ପ୍ରଭାରେ ଚନ୍ଦ୍ରବଦନେ ତାଙ୍କୁ ଦେଖ ଦେବ । ଭଣରେ ଘ୍ରାଣରେ କଣରେ ଧର ତାଙ୍କୁ ଅସିବ । ୧୩ । ପ୍ରଭୁରେ ଦେଖିବ ଅଗ୍ରହରେ ଶୋକ ବସିବା ବଳ । ଧ୍ରୁବଣ କଣ୍ଠ ଅଶ୍ୱସଣ ଅନ୍ତ ନାହିଁ ସୁଧର । ୧୪ । ନାଗରେ ଦେଖ ଅବା ନାଗରେ ଥିବେ ନ ଥାଇ ଜାଣି । ସ୍ୱର୍ଗରେ ଯେ ଅଧୋସ୍ୱର୍ଗରେ ବଳ୍ଣ ଦାତୃଣ ପୁଣି । ୧୫ । ରସାରେ ତ ମୋତେ ସ୍ନେହାରେ ନୃପତନୟ ଦେଖନ୍ତୁ । ଗଜାନନାଙ୍କ ଗ୍ରହଣ ହୋଇ ଦଶନ୍ତ ନାହିଁ । ୧୬ । ଅନନ୍ତ ତ ଅନୁମାନରେ ତାହାର ଅଙ୍ଗୁଳୀରେ । ନ ଦଶେ ସୁଷମା ନ ଦଶେ ଭୂଷା ସପ୍ତଦ୍ୱୀପେ । ୧୭ । ଭବନଭ୍ରମଣରେ ଗଜାନନଙ୍କଠାରୁ ବଳାଇ । ସବସମ୍ପଦଶ ସ୍ଥଳରେ ଲକ୍ଷ୍ମୀଙ୍କ ସମ୍ପଦ । ୧୮ । ଖଣ୍ଡିତ ନୋହୁବା ପଣ୍ଡିତପଣେ ଶେଷଙ୍କୁ ଜାଣି । ନାରଦଠାରୁ ଶାଶ୍ୱତ ହେବ ସଙ୍ଗୀତ ପୁଣି । ୧୯ । ଜଗତ୍ର ଥାଇ ଜଗତ୍ରପ ପଦ ପ୍ରତାପୀ ହେବ । ତେଜମାନ ସଦୃଶ ସେ ମାତ୍ର ଜଗତ୍ରୁ ଜିଣିବ । ୨୦ । ଶିବଙ୍କୁ ପ୍ରଭୃତି ଶିବଙ୍କ ମନାଭଙ୍ଗ ଦେଖ ସୁଦ୍ଧା । ଡାକିବେ ଗିରିଜେମା ଶିବଙ୍କ ଦେଇ ଅସଂଖ୍ୟ ଜବା । ୨୧ । ଘଣ୍ଟାଶ୍ରୀଙ୍କର ସଙ୍ଗ ତପସ୍ୟା ପାଳନବାନେ । ଜଗତ ଦେଖ ତପ ଧନୁ ଜନ୍ମସ୍ତୁ ଦେହ ଲଭବନେ । ୨୨ । ଜଳପ ନ୍ତ ଯାଏ ଜଳପାନହିଁ ଦେଇ ଜବତ । ଶ୍ୱସନାମାଳିକ ଅଶନ ଜଣ ଧାଇଙ୍କି ଭଜି । ୨୩ । ଜଳପ ତେଜ ସଂଜଳପ ଜଣ ଗନ୍ଧସ୍ତୁ ଫଳ । ତଳପ ଜଣ ଅନଳପ ଜାଳ ଧନ୍ୱନ୍ତରିଜଳ । ୨୪ । ସବଙ୍କୁ

ଜଳନେ—ଅଗ୍ନିକଠାରେ ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟ ହୁବା ନଶଯୁରେ । ୧୧ । ଷିଷିବାହନ—କାର୍ତ୍ତିକେୟ, ଷଣ୍ମୁଖଙ୍କୁ·····ତାଙ୍କର ମୁହଁ ପାଞ୍ଚଟୁ ଅଧିକ ଅର୍ଥାତ୍ ଛଅଟି, ଏ କଥା ସ୍ପଷ୍ଟାରୁ ବାହାର । ୧୨ । ସମରେ—ସମାନଭାବରେ, ପଦ—ଉକ୍ତ୍ୱ । ୧୩ । ଅଙ୍ଗର ପ୍ରଭାରେ—ଅଙ୍ଗଶୋଭାରେ । ୧୪ । ଧ୍ରୁବଣ କଣ୍ଠ ଅଶ୍ୱସଣ—ଦୃଢ଼ସ୍ଥିର ଦେଶେଶ ସନ୍ମାଣରେ ଅନ୍ତସ୍ଥଳ । ୧୫ । ନାଗରେ—ନାଗଲୋକରେ ଏବ ନାଗରମାନେ; ସ୍ୱର୍ଗରେ—ସ୍ୱର୍ଗରେ, ଅଧୋସ୍ୱର୍ଗରେ—କିନ୍ନରଦେଶ ପାତାଳରେ । ୧୮ । ଭବନ ଭ୍ରମଣରେ—ଜଗତ୍ରୁ ସ୍ଫୁରଣରେ, ଗଜାନନ—ଗଣେଶ, ସର୍ବସ୍ୱ—ନୈବେଦ୍ୟ ଭାଗ୍ୟ ପ୍ରଦାତା ଜଣ । ୧୯ । ଶେଷ—ଶେଷଦେବ ଫଣୀଶ୍ୱର । ୨୦ । ଜଗତ୍ର—ଜଗତ୍, ମାତ୍ର—ଭତର୍ଯ । ୨୧ । ଶିବ—ମହାଦେବ, ଶିବଙ୍କ—କଲ୍ୟାଣର ମଙ୍ଗଳ କାମିନ୍ଦ୍ର । ଗିରିଜେମା—ପାର୍ବତୀ, ଅନ୍ନପୂର୍ଣ୍ଣା; ଜବା—ମନ୍ଦାରଫୁଲ । ୨୩ । ଜଳପାନହିଁ—ପାଣି ପିଇବା ମଧ୍ୟ, ଶ୍ୱସନ—ପବନ, ଅଶନ—ଭୋଜନ । ୨୪ । ଜଳପ—

ଅଡ଼ିଲ ଭୁଜଗେ । ବଦବାଗ୍ନିବଦନା ଭଳି ରସ ଅସ୍ୱାଦନା ଲଭି ଭଙ୍ଗି ଭଙ୍ଗି ଶୋଭି ନସ୍ୟନ ଭୁଜଗେ । ତା ସକୃତ ଅନ୍ତରହିତ ; ହସାଇ ହସାଇ ହେଲା ଅନ୍ତରହିତ । ୧୧ । ପୁଣି ମାୟା ନାଗ ନାରୀ ନଗସ୍ୱ ନାଗସୁତାଙ୍କ ଜମା ବୋହାଇ ଜନ୍ମାଇଲେ ଦିବ୍ୟ ସଙ୍ଗୀତ । ମିଶାଇ ଶଙ୍ଖଲତପଭଞ୍ଜନ-ଭଙ୍ଗୀ କଳାପ ମନ୍ଦ ମନ୍ଦହାସ ପରିହାସ ଇଙ୍ଗିତ । ମେରୁଧୀର ନୃପକୁମାର । ତେବେ ହେଲେ ନ ଲକ୍ଷିଲେ ଧରିଣି ସାର । ୧୨ । ଏ ସମୟେ ଘନସାର-କସ୍ତୁରୀ-କୁଙ୍କୁମସାର-ଚନ୍ଦନସୁବାସୀ ମନ୍ଦବାତ ବହିଲା । କେବଳ ମାତ୍ର ସେ ଜନାଧିନାଥନନ୍ଦନ ବିନା ଇତର ନରଙ୍କୁ କିଛି ଦୃଶ୍ୟ ନୋହିଲା । ହେଲା ଦିବ୍ୟ ପୁଷ୍ପବରଷା । ହେଲା ସୁରଧରାପରି ସେ ରଙ୍ଗରସା । ୧୩ । ଶୁଭିଲା ମଣିମା ଜାଳ ଅଧିପଲଙ୍କିନଯାଇ ମଧ୍ୟେ ଦିଶିଲା କନକମୟ ପାଲଙ୍କି । ଜାମ୍ବୁନଦ ଚନ୍ଦ୍ର ପ୍ରଭାକର ପରିଦାର ପ୍ରସ୍ୱବକଟେ ପଡ଼ୁଥିଲା ପ୍ରଭା ଝଲକି । ମଣ୍ଡପ ନିକଟ ଚତ୍ୱରେ । ଅବତରିଲେ ସେ ଯାନବର ସନ୍ନିଧିରେ । ୧୪ । ଜପବନଙ୍କୁ ପବନ କେଶ୍ରୁ ନମ୍ରାଇଲା ବନଲୁଚ୍ଛ ମୁଠେଇ ଚୋଣା ଅନା ତୋଲି ଦେଇ ବାଳା । ପରଦା ଧରନ୍ତେ ଟେକି ମଣ୍ଡିଲେ ସେ ଧରଣୀକି ସଖୀ ଅଂସେ ଦେଇ ଭୁଜ ଚମ୍ପକମାଳା । ଫିଟି କରି ପଡ଼ନ୍ତେ ଦୃଷ୍ଟି । ସହିଲା କୁମାରଙ୍କ ହୃଦେ କି ସୃଷ୍ଟି । ୧୫ । ନବସ୍ନେହ ଶଶାଙ୍କ ନୃପାତ୍ମଜ ସେ ଶାରଦ-ସୁଧାମୟୂଖମୁଖୀର ଶୋଭା ବାଷ୍ପ ଦେଖି । ମକରଧ୍ୱଜ ମୋହନ ସୁନାଶିଳୀମୁଖ ମୂଳ ବାଜି ହୃଦତଟେ ଭୋଳିଲା କ୍ଷଣେ । ମୋହନାବସାନେ ଅନାଇ । ଭାବିଲା ଏ ସୁଷମା ତ ଦେଖିଲି ନାହିଁ । ୧୬ । ନୂତନ ତମାଳମାଳ ନୀଳ ଶୈବଳ ବଳ ଦଳିତକଜ୍ଜଳ ଜଳଧର ଦର୍ପହାରି । ଏ ସବୁ ଛବି ପାତଳ ଏହାର କୁନ୍ତଳତଳ ଗୁମର ମରଦିଭ୍ରା ନୋହେ ତ କାଳ । ଭ୍ରମରେ ଦେଖ ହେଲେ ଭ୍ରମରେ । ବାଗୁରବାଅଛି କିଛି ଏହା ସମରେ । ୧୭ । ଲମ୍ବ କୁଞ୍ଚିତ

ଅନାସ୍ଥା ଭାବ, ବହୁତ; ଅନ୍ତରହିତ—ଅନନ୍ତ, ପ୍ରଚୁର; ଅନ୍ତରହିତ—ଅନ୍ତର୍ହିତ, ଅଦୃଶ୍ୟ । ୧୨ । ନାଗନାରୀନଗସ୍ୱନାଗସୁତାଙ୍କ—ପାତାଳ ଓ ସ୍ୱର୍ଗର ନଗର-ମାନଙ୍କର ସୁନ୍ଦରୀମାନେ; ମେରୁଧୀର—ଦୃଢ଼ଚିତ୍ତ । ୧୩ । ଘନସାର—କର୍ପୂର; ସୁରଧରା—ସ୍ୱର୍ଗ; ରଙ୍ଗରସା—କ୍ରୀଡ଼ାମଗ୍ନ । ୧୪ । ଅଧିପଲଙ୍କିନ—ସ୍ୱଚ୍ଛ ବସ୍ତ୍ର; ଜାମ୍ବୁନଦ—ସୁବର୍ଣ୍ଣ; ପ୍ରଭାକର—ସୂର୍ଯ୍ୟ; ପରିଦାର ପ୍ରସ୍ୱବକଟେ—ବଳାହକାଙ୍କ ଅଗ୍ରରେ ଥିବାରୁ; ଚତ୍ୱର—ଅଗଣା; ଯାନବର—ଶ୍ରେଷ୍ଠଯାନ, ପାଲଙ୍କି । ୧୫ । ବନଲୁଚ୍ଛମୁଠେଇ—ପଦ୍ମନେତ୍ରା, ଅଂସେ—କାନ୍ଧରେ । ୧୬ । ମକରଧ୍ୱଜ—କନ୍ଦର୍ପର ମୋହନକାରକ ଫୁଲଶରର ମୂଳ ବାଜି ହୃଦ ମଧ୍ୟରେ ଅଳ୍ପ ଭୋଳିଗଲା, ସୁଷମା—ପରମଶୋଭା । ୧୭ । ଶୈବଳ—ଶିଉଳି, ବଳ—

ଶୋଭାମଳ ସଜଳଜ ପଦ୍ମମଳ ଚୋରିକ୍ଷ ତ ମହେନ୍ଦ୍ରନୀଳ ଭାଳିକି ଭୁଲା । ତମ ତମୋନୁଦଙ୍କର ଭରଣର ଉପୁଙ୍କର ଏ ତ ମଣ୍ଡିଅଛି ଘାରୁ ବେଶମ-ସିଜୁଳା । ଏହା ତୁଳ୍ୟ ଅନରେ ନାହିଁ । କଳାପୀର କଳାପେ ତ କଳା ଏ ନାହିଁ । ୧୮ । ଏହା ଏ କାମିନୀ ଧନ୍ୟ ଭଲ୍ଲ ଲଲାଟ ଲାବଣ୍ୟ ସୁନାମୟୁ ବେତବେତ ତ ନାହିଁ ଏ ଶିରୁ । ବଳକ୍ଷପକ୍ଷ ଅଷ୍ଟମୀ ସୁଧାଂଶୁ ଖେ ଭ୍ରମି ଭ୍ରମି ଶ୍ରମୁଁ ରହିଛି କି ଜମି ଦେଶେ ଏପର । କି ଚାରୁକଣା କି ଫଳମନ୍ତ୍ର । ଦେଖା ନାହିଁ ଲେଖା ଲେଖାପୁରେ ଏମନ୍ତ । ୧୯ । ବିମଳ ମୁକୁର ଦରପଣ ସହୋଦର ଦରହାସିର ଉଜ୍ୱଳ ସୁରଞ୍ଜନ କପୋଳ । କେତେ ମନୋହର ହରମୋହନ ଲୁଣ ଲୁଣର କେଳି କଳନ ମଦନର ଏ ଗଣ୍ଡସ୍ଥଳ । ଥରେ ଏଥି ଚୁମ୍ବିଲେ ରସେ । ବୋଲିଲବ ଜାଣିଲ ଛଳୁକେଶଙ୍କର ସେ । ୨୦ । ଅହା ଏ ହେମନବାଙ୍ଗୀ ଭ୍ରୂଯୁଗ ରଙ୍ଗି ଭଙ୍ଗି ଦେଖନ୍ତି ନାଳଭୁଜଙ୍ଗୀ ଗର୍ବକୁ ଖେଳେ । କନ୍ଦର୍ପର ମନ ମନସିଜ ଶରାସନ ସନାତଙ୍କର ଦେଖନ ତ ନ ରହୁର ଭଲେ । ସୁନ୍ଦ ମର୍ମକାଟା କହୁଛି । ସମ୍ପାଦ କି କମାନ୍ତୁଛି ଗୋସ୍ୱା ଜନ୍ମୁଛି । ୨୧ । ସୁଧାରସ ହଳାହଳ ମିଶାମିଶି ଚଳାଚଳ ଯତଧୁତଚଳାଚଳ ଦର୍ଶରଶୀଳ । ଚକ୍ଷାଲେକସମ୍ଭ୍ରମ ତମ୍ଭୁକ୍ଷ ଭସ୍ତୁକମ ମଦନମର୍ଦନସଜ ନେତ୍ରଯୁଗଳ । ଲାଞ୍ଛ ମଞ୍ଜୁଳର ଅଞ୍ଜନ । ଦୋଷୁଁ ଖଞ୍ଜନପୁଞ୍ଜ ଗର୍ବଗଞ୍ଜନ । ୨୨ । ନୀଳ ଇନ୍ଦୀବରବର ସୁରଭିବାସର ସରସିଜ ହାଲେଲ ଶମ୍ବର ଏ ଅଧ ସେତେ । ଶିଖିଲେ ନେଞ୍ଚି ବାରବାର ଏ ନେତ୍ର ଶୋଭାର ଭାବ ବାନ୍ଧୁ ମନ୍ମଥ ମୋହନପାଶର ଢ଼ କହୁଛି ।

ଶବ୍ଦାର୍ଥ; ଜଳଧରସଙ୍ଘାତ—ମେଘସମୂହ, ଭ୍ରମରେ—ଭ୍ରମରଠାରେ, ଭ୍ରମରେ—ଭୁଲରେ । ୧୮ । ସଜଳଜପଦ୍ମମଳ—ପଦ୍ମଗନ୍ଧଯୁକ୍ତ, ମହେନ୍ଦ୍ରନୀଳ—ଇନ୍ଦ୍ରନୀଳମଣି, ତମ—ସ୍ୱର୍ଣ୍ଣ ବା ଅନ୍ଧକାର; ତମୋନୁଦ—ସୂର୍ଯ୍ୟ ବା ଚନ୍ଦ୍ର; ଭରଣ—ଶସ୍ୟ, କଳାପୀ—ମୟୂର, କଳାପ—ମୟୂରପୁଚ୍ଛ । ୧୯ । ସୁନାମୟୁବେତବେତ—ସ୍ୱର୍ଣ୍ଣନିର୍ମିତ ବେତଶପୁଷ୍ପ, ଶାଖୁଡ଼ା; ବଳକ୍ଷପକ୍ଷ—ଶୁକ୍ଳପକ୍ଷ, ସୁଧାଂଶୁ—ଚନ୍ଦ୍ର, ଖେ—ଆକାଶରେ, ଫଳମନ୍ତ—ଫଳଯୁକ୍ତ, ଲେଖା—ଦେବ, ଲେଖାପୁରେ—ସ୍ୱର୍ଗରେ । ୨୦ । ଦରପଣ-ସହୋଦର—ଦର୍ପଣତୁଲ୍ୟ, ଉଜ୍ୱଳ—ଉଜ୍ଜ୍ୱଳ । ୨୧ । ହେମନବାଙ୍ଗୀ—ସୁବର୍ଣ୍ଣତୁଲ୍ୟ ଅଙ୍ଗ ଯାହାର, ମନସିଜଶରାସନ—କାମଧନୁ, ସନାତ—ଫସିବା ଫାଶମୀ ରସି । ୨୨ । ସୁଧାରସ—ଅମୃତ, ହଳାହଳ—ବିଷ, ଚକ୍ଷାଲେକ ସମ୍ଭ୍ରମ—ଅଦ୍ଭୁତ ଦର୍ଶନରେ ଉଦ୍ଭ୍ରାନ୍ତ, ତମ୍ଭୁକ୍ଷ······ତାହାର ନେତ୍ରଯୁଗ୍ମ ଚଞ୍ଚଳ ଉଦ୍ଭ୍ରାନ୍ତ ମୃଗଯୁଗ୍ମର ଦର୍ପ ଗର୍ବ ଧ୍ୱଂସ କରିବାରେ ପାରଗ । ୨୩ । ସୁରଭିବାସରସରସିଜ—ବସନ୍ତକାଳରେ ଫୁଟିଥିବା ପଦ୍ମ, ହାଲେଲଶମ୍ବର—

କି ଅଳୀକ ଉରଳତାଗ୍ର । ମସାରକାନ୍ତି ଶୋଭା ମିଳନ୍ଦ ପକ୍ଷ । ୨୩ । ମାର
ମାରଣ ଗଣ ଭଣିବାକୁ ଉଲବ୍ଧଣୀ ଶଙ୍ଖ ଭିତରୁ ହୋଇ ନାସା
କୁପଟେ । କାର କି ବନ୍ଧୁରୁ ଲିଲ କରଭଦ ଗାଳାବଳୀରଦର ଦନ୍ତେ ଥିବାକୁ
ବିମ୍ବ ଜିତେ । ନୁଅ ତେଜବନ ଗୁମାନ । ପୁଞ୍ଜଜ୍ଜାସକୁ ସ୍ପୃଷ୍ଟ ଭଗନ୍ତୁ
ଧନ । ୨୪ । ଏ ଶ୍ରୁତ ଦ୍ୟୁତିପଟଳ ଶୃଙ୍ଗେ ଦେ ନ ଯିବ ଟଳ ଭେ
ବୋଲେ ହିରଣ୍ୟ ଧାଳ ଚଢ଼ିବା ପାଶି । ବିଶ୍ଵାସନ ରୂପମାନଙ୍କରେ ଏହା
ଉପମାନ ଲଭି ଯାଇ ନାହିଁ ହୋଇ ମହାଅସୂୟୀ । ମନ୍ଦାକିନୀବାସ୍ତାନ ମନେ ।
ଶଷ୍କୁଳୀ ହୋଇନ୍ତି ଅତି ଦୁଷ୍କୁଳୀ ଜନେ । ୨୫ । ବାଳାର ଦଶନାମ୍ବର
ଜିଣିଣି ପକ୍ୱ ବିମ୍ବର ବଢ଼ିଲା ଆଡ଼ମ୍ବରକୁ ଶୋଣାଗୁଣେ । ସିନ୍ଦୂର ମଦାର
ନବ କଣଳଯୁ ବନ୍ଧୁଜୀବ କୁଳୁବନ୍ଧୁବୃନ୍ଦକୁ ଭ ଦେଳାଦର କାଣେ । ଲେଖିଣି
ଭା ହୁଲେ ଦାଲବ । ଏଥୁ ସୁଧାକୁ ବସୁଧା ଲୋକେ ପିଇବ । ୨୬ । ସ୍ଵଳ୍ପ
ସନ୍ଧ୍ୟୁତ୍ନେ ଥିଲେ ଯେଁ କାନ୍ତଙ୍କ ମନେ ଲୁଚାଇ ଚତୁରର ତୁଅନ୍ତା ସଦ୍ଭାଗ ।
ତାହାର ନାହିଁ ମୁକୁଟ ଏହାର ନାହିଁ ଜଗତୀତଳେ ଚଟଳ ଉପମିତ
ଏଣୁ ଲୋକେଶ । ଅତୁଲ୍ୟ ଏ ବୋଲି କରତେ । ଅଙ୍କୁଳିଅଗ୍ରରେ ଚାହିଁ
ଦେଇଲୁ ଅଟନ୍ତ । ୨୭ । ଶାନ୍ତିବସ୍ତ୍ରବସ ତୁଳ ଶ୍ରୀମୁଖ କି ବର୍ତ୍ତୁଳ ଯୋ
ତେଜ କି ବଢ଼ନ୍ତୁ ନିଉନ୍ତ ଲୋକନ । ଏହାର ସୁ-ଆଦରଣ ନଭୁଥିଲେ
ଆଦରଣମଣ୍ଡଳରେ ଆଦର ସମ୍ଭବ ତେ ଗଦ । ଭଲାକୁ କା ତୁଳ୍ୟ
ଏହାର । ମଳାନ ପଙ୍କସଙ୍କର ଜଳନ ଲୁର । ୨୮ । ବାଣୀ ଦାର୍ଣ୍ଣିକର ତର-

ତଳିଲ ଦାର୍ଣ୍ଣିକର ବା କେଶଗ୍ରି ମାତ୍ର, ଅଳୀକ—ଲଲାଟ ଶାଳ, ଉରଳ ତାଗ୍ର—
ଚନ୍ଦ୍ରର ଗୋଲକ, ମସାର—ଇନ୍ଦ୍ରନୀଳମଣି, ମିଳନ୍ଦ—ଭ୍ରମର । ୨୪ । ଉଲବ୍ଧଣୀ—
ସୁଣିଫୁଲରେ ନିର୍ମିତ ଶରମୁଣା, ଶଙ୍ଖ—ଶୁଅ (ନାସାବନ୍ଧର ଉପମିତ), କରଭ—
ହାଳିମ୍ବ, ରଦର ଦନ୍ତେ—ଦନ୍ତବ୍ୟଞ୍ଜନରେ (ଡାଳିମ୍ବବୀଜ ଦନ୍ତ ସଙ୍ଗେ ଉପମିତ),
ବିମ୍ବ—ବିମ୍ବଫଳ (ଅଧର ସଙ୍ଗେ ଉପମିତ), ପୁଞ୍ଜଜ୍ଜାସ—ନାଡ଼ପୁଞ୍ଜାର ପଲ୍ଲବ ।
୨୫ । ଶ୍ରୁତ—କର୍ଣ୍ଣ, ଦ୍ୟୁତି—ଶୋଭା, ହିରଣ୍ୟ—ସୁବର୍ଣ୍ଣ, ପାଶି—ପାଶ,
ବିଶ୍ଵାସନ—ବିଧାତା, ବ୍ରହ୍ମା; ମହାଅସୂୟୀ—ଅତ୍ୟନ୍ତ ଅସୂୟାଶୀଳ । ଶଷ୍କୁଳୀ—
ଚକୁଳୀପିଠା (କର୍ଣ୍ଣ ସଙ୍ଗେ ଉପମିତ), ଦୁଷ୍କୁଳୀଜନେ—ନୀଚକୁଳଜାତ
ଲୋକମାନେ । ୨୬ । ଦଶନାମ୍ବର—ଅଧର, ଶୋଣାଗୁଣେ—ରକ୍ତିମାରେ,
ବସୁଧାଲୋକେ—ମର୍ତ୍ତ୍ୟରେ । ୨୭ । ସନ୍ଧ୍ୟୁତ୍ନେ—କ୍ଷୀଣଯତ୍ନେ (ଅଳ୍ପଯତ୍ନରେ),
ଉପମିତ—ଉପମାନ, ଲୋକେଶ—ବ୍ରହ୍ମା । ୨୮ । ଶାନ୍ତିବସ୍ତ୍ରବସ—ଚନ୍ଦ୍ର, ବର୍ତ୍ତୁଳ
—ବର୍ତ୍ତୁଳ, ଗୋଲ; ବଢ଼ନ୍ତୁ—ବୃଦ୍ଧିକରୁ, ସୁଆଦରଣ—ସ୍ଵଚ୍ଛମସୃଣ ଦର୍ପଣ;
ଆଦରଣମଣ୍ଡଳ—ଦର୍ପଣମଣ୍ଡଳ, ମଳାନପଙ୍କସଙ୍କର—ଅବଶୁଦ୍ଧ ,ପଙ୍କ ମିଶ୍ରଣରୁ

କଚ୍ଛପୀ ପଞ୍ଚମ ତାରସ୍ୱର ସ୍ୱର କୁର କରୁଅଛି କି ସତେ । ମଧୁମଧୁ ହିଁ ହି ନ ଥିବ ଏ ମାଧୁର୍ଯ୍ୟଧୁର୍ଯ୍ୟଗୁଣତାକୁ ଏପରି ହୋଇ ପାରେ । ମୂର୍ଦ୍ଧ-ପେୟ ପୀୟୂଷରସ । ଏ ତ ଶ୍ରୁତିପଥେ ପିଅ ପୀୟୂଷରସ । ୨୯ । ଭୃଙ୍ଗୀ ଶୃଙ୍ଗ ପିକରବ ସୁଭଗରବ ଗରବ ରବାବ ବଡ଼ାଇ କରି ହୋଇଛନ୍ତି ଦୂର । ବର୍ଣ୍ଣ ବର୍ଣ୍ଣିକରେ କରେ କରେ ମହେନ୍ଦ୍ରଲୋକରେ ନ ମିଳିବା ଶିଶ୍ୱାଙ୍ଗୀର ଗିର । ଏଣୁ ଚିତ୍ତେ ମୋହ ଆଳାପ । ବାଜିବ ଯା କର୍ଣ୍ଣେ ତାର ପୁଣ୍ୟ ଅମାପ । ୩୦ । ଅପୋଢ଼ ଶୁଦ୍ଧ କାଞ୍ଚନ କପୋତ କାନ୍ତି ବର୍ଣ୍ଣିବ ଗଳାର ଲାବଣ୍ୟ ଧନ୍ୟ ଧନ୍ୟ ଏହାର । କମ୍ବୁ ଶମ୍ବୁକ କଳପ ଦର ହୋଇଲେ ଅଳପ ଅର୍ଥାନ୍ତରକୁ ଭସ୍ମ ରୂପ ହୋଇ ଏହାର । କପୋତକଣ୍ଠର ଶିଘ୍ର । କନକ କଳଶ ଗ୍ରୀବା ହେବେଲେ ସର କି । ୩୧ । ଅଂସ ଦରନତ ବଳସମ୍ପଦ ଭମା ରୂପର ପରମ ମୃଦୁଳ ମୂଳ ଗଜଶୁଣ୍ଡାର । ନିର୍ଲୋମ କୋମଳ କଷ ହେବ କେଉଁ ଧନ୍ୟ ଦକ୍ଷକରଜମୂଳର ମୁଖ୍ୟସୁଖ ଭଣ୍ଡାର । କେଉଁ ପୁଣ୍ୟ ଏ ମୃଦୁବାହୁ । ତାହାର ହାରସଙ୍ଗୀ ହେଉଛି ଅହୁ । ୩୨ । ଏ ବାହୁଯୁଗଳ-ତଳ ପ୍ରଦେଶରେ ସମୁଜ୍ଜ୍ୱଳ ମୁଦ୍ରାଅଳଙ୍କୃତ ଘନ ହେବ ଯାହାର । ମୃଣାଳ-ଲତାଗ୍ରବଳୀ ଯାଣ ତମାମାଳା ତୋଳି ତାହାର ବନ୍ଧୁ ହୋଇବ କି ବାହାର । ଦେବବଲ୍ଲତା ନବ ପଲ୍ଲବେ । ଦେବ କେ ଏ ପଞ୍ଚଶାଖ ସ୍ୱରୂପ ଲଭେ । ୩୩ । ଅଙ୍ଗୁଳି କଳିକାବଳି ହୋଇଅଛି କି କଦଳି ନବ କାଣକଳ୍ପକଳି

ଅମ୍ବୁଜ, ନଳିନ—ପଦ୍ମ । ୨୯ । ବାଣୀ—ବଂଶୀ ଓ ସରସ୍ୱତୀ; କରକଚ୍ଛପୀ—ହାତରେ ଧରା ବୀଣା, କୁର କରିବା—ନଷ୍ଟ କରିବା, ପୀୟୂଷରସ—ଅମୃତ ରସ, ମଧୁମଧୁ—ବସନ୍ତର ପୁଷ୍ପରସ, ମାଧୁର୍ଯ୍ୟଧୁର୍ଯ୍ୟଗୁଣତା—ମାଧୁର୍ଯ୍ୟର ଶ୍ରେଷ୍ଠତା, ମୂର୍ଦ୍ଧପେୟ—ମୁଣ୍ଡରେ ପାନର ଯୋଗ୍ୟ, ଶ୍ରୁତିପଥେ—କାନବାଟେ । ୩୦ । ସୁଭଗରବଗରବ—ଧ୍ୱନି ଗର୍ବକାରୀ ସୌଭାଗ୍ୟ, ରବାବ—ଏକପ୍ରକାର ବୀଣା, ବଡ଼ାଇ—ବଡ଼ିମା, ବର୍ଣ୍ଣବର୍ଣ୍ଣିକରେ—ପ୍ରତି ଅକ୍ଷରରେ, କରେ—ବ୍ରହ୍ମଲୋକରେ, ମହେନ୍ଦ୍ରଲୋକରେ—ସ୍ୱର୍ଗରେ, ଗିର—କଥା, ଅମାପ—ପ୍ରଚୁର । ୩୧ । ଅପୋଢ଼—ପ୍ରୌଢ଼, କମ୍ବୁ—ଶଙ୍ଖ, ଶମ୍ବୁକ କଳପ—ଶମ୍ବୁକସଦୃଶ, ଦର—ଶଙ୍ଖ ଓ ଭୟ; ଶିଘ୍ର—ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟ, କନକ କଳଶଗ୍ରୀବା—ସୁନାମାଠିଆର ବେକ । ୩୨ । ଅଂସ—କାନ୍ଧ, ଦରନତ—ଅଳ୍ପ ଅବନତ, ଗଜଶୁଣ୍ଡା—ହାତୀଶୁଣ୍ଡ, କଷ—କ୍ଷୀଣ, ଦକ୍ଷ—ଦକ୍ଷିଣ, କରଜମୂଳ—ନଖମୂଳ, ମୁଖ୍ୟସୁଖ—ପ୍ରଧାନ ସୁଖ । ୩୩ । ଅଳଂକୃତ—ଅଳଙ୍କାର, ମୃଣାଳ—ପଦ୍ମନାଡ଼, ବଲ୍ଲୀ—ଲତା (ଏଗୁଡ଼ିକ ବାହୁର ଉପମା ହୁଏ), ଦେବଲତାନବପଲ୍ଲବେ—କଳ୍ପଲତାର ନୂତନ ପତ୍ରରେ, ପଞ୍ଚଶାଖେ—(ପଞ୍ଚମାଙ୍ଗୁଳିରୂପ ଶାଖା ଥିବାରୁ) କରରେ । ୩୪ । ଅଙ୍ଗୁଳିକଳିକା-

ମୃଦୁଳତାଙ୍କୁ । ଅଙ୍ଗ ଦୋହ୍ଲେ ଦେହ୍ଲି ଦେଖିଲେ ଶଙ୍ଖଫୁଲରେ ଭୁଲାଇଲ ବନ୍ଧନରେ ଲୁଛିବାର ଇଚ୍ଛା ତାଙ୍କୁ । ଧନ୍ୟ ଶ୍ରୀବଳ୍କଳବଲ୍ଲଭା । ତ୍ରିଜଗତ ସୁନ୍ଦରୀବଦନମ୍ବ ରଚ୍ଛା । ୩୪ । ଚରଣ ଶୁଭ୍ର ନିର୍ମଳ ପରମ ରମ୍ୟ କୋମଳ ଉରୁମଦଦଳୀଦଳଠାରୁ ବଳାବ । ଧରମରେ ଧୂଳିତର ଜରମବାଣଜନର ନରମ ସମୟେ କରଇତେଳ ଖେଳିବ । ଏ କି ଦ୍ରବ୍ୟ ଭାଷିନ ସମ୍ମୁ । ବେଣୀ ଫଳାଫଣୀ ଶୁଳ୍କ ଲଞ୍ଛନ ସନ୍ଧି ।୩୫। କୁଚକୁ ଚକ୍ରଯୁଗଳ କନକନଗ ଶ୍ରୀଫଳ ତୁମ୍ବୀ କୁମ୍ଭିକୁମ୍ଭସ୍ଥଳ ଏତେ ଉପମା । ବାଳାର ଏ ପୟୋଧର ସୁଧାସମ୍ପୂ-ର୍ଣ୍ଣଘୋଦର ବଳଦୋହେ ମଧୁରର ଲାବଣ୍ୟ ସୀମା । ଏ ଯୋଗ କି ମୋତେ ହୋଇବ । ଛଇଳା ଏ ସ୍ତନେ ମୋ ଲୁଚନ୍ତି ଲୁଚିବ । ୩୬ । ଚଉଡ଼ ଅଛିଲ ସନ୍ନୁପୁଟପାଦ ପ୍ରସିଦ୍ଧ ପୁରଟ ବାଟଦାଳ ପ୍ରତରଟ ଅଟା ବୋଲନ୍ତି । ସ୍ତନ ମନସିଜ ଖେଳ-ବଡ଼ଶ୍ରୀସୋପାନ ବାଳା ଜଙ୍ଘୁଯୁଗ ପିନା ପ୍ରକାଶ ରମ୍ଭାଙ୍କୁ କାନ୍ତି । ନବ ହେମରଜ୍ଜୁ କଟଟ । ଏ କି ବଳ୍ଭିଭାଙ୍ଗି ମାଳ ରତନ ବାଟ । ୩୭ । ବାଳା ଭଦ୍ରୋଜଯୁଗଳ ବ୍ୟାଜ ରଙ୍ଗନୀ-କମଳ ବୃନ୍ତ ହେବର ନାଭିଦଳ ଗର୍ଭକୁ ଧାଇଁ । ଅଛୁ କି ମିଳାଇଶ୍ରେଣୀ କି ପଦ୍ମକତନାଃଶ୍ରେଣୀ ବକ୍ଷୋଜ ସୁଷମା ରମା ସଞ୍ଚାର ପାଇଁ । କଦା ମାର ଉବସ୍ଥା ମାସ୍ତୁ । ନାଜ ଘଣ୍ଟା ନ ଦିଶି ଦିଶୁଛି ତା ଲୁସ୍ତା । ୩୮ । ନବୀନ ବାଳାସବଣ ତନ୍ତୁ ତ ନୂତନହ୍ୟତ ତରଙ୍ଗିଣୀ ଏ ତ୍ରିବଳୀ ତାର ଲହରୀ । ନବ ଚେମବଳ୍ଳୀ ଗଳ ଦାର୍ଢ୍ୟ ସୃଷ୍ଟି ଶଇବଳ ଶୋଭାର ନାଭି ହ୍ରଦଜଳର ଭଉଁରି । ଏଥି ସେଦେ ଚଳ୍ପିତାଞ୍ଜି ।

ବଳ—ଅଙ୍ଗୁଳରୂପ ଘୁଞ୍ଚିବାରସ୍ତ୍ର । ଜବନ ଦେଇବ—ଶ୍ରୀର ଜଷ ଦେଇବ, ଘଷ୍ଟ ଜଳ ଦେଇଛ; ମୃଦୁଳତା—କୋମଳତା, ଶଙ୍ଖଫଳ—ଚମ୍ପାକଡ଼ି. ଶ୍ରୀବଳ୍କଳର ବଲ୍ଲଭା—ଶ୍ରୀରାଧ ଅଙ୍କୁର ଘର ନଶ ଯାହାଙ୍କ; ସୁନ୍ଦରୀବଦନ—ସୁନ୍ଦରୀସମୂହ । ୩୪ । ଚରଣ—ଶୁଭ୍ରବର୍ଣ୍ଣ; ଉରୁମଦଦଳୀଦଳ—ସୁନା କଦଳୀପତ୍ର; ନରମ ସମୟେ—କ୍ରୀଡ଼ାବେଳେ, ବେଣୀଫଳାଫଣୀ—ବେଣୀରୂପ କଳା ସାପ, ଲଞ୍ଛନ—କଳଙ୍କ ବା ଚିହ୍ନ । ୩୫ । ଚକ୍ରଯୁଗଳ—ଚକୁଅଚକୋଇ ପକ୍ଷୀ ଦୁହେଁ, କନକନଗ—ମେରୁ ପର୍ବତ, ଶ୍ରୀଫଳ—ନଡ଼ିଆ, ତୁମ୍ବୀ—ଲାଉ, କୁମ୍ଭିକୁମ୍ଭ—ହାତୀର ଗଣ୍ଡସ୍ଥଳ, ସୁଧା-ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣଘୋଦର—ଅମୃତପୂର୍ଣ୍ଣ ଡବୁଆ ଘର । ୩୬ । ପୁରଟବାଟଦାଳ—ସୁନା ଛଅଟି ବରଗଡ଼, ପ୍ରତରଟ—ସମତଳ, ଖେଳବଡ଼ଶ୍ରୀ—କ୍ରୀଡ଼ା ଅଟ୍ଟାଳିକା, ମାଳରତନବାଟ—ଇନ୍ଦ୍ରନୀଳମଣିରେ ନିର୍ମିତ ରାସ୍ତା । ୩୮ । ରଙ୍ଗନୀ-କମଳ—ମୁଦ୍ରିତ ପଦ୍ମ (ରାତିରେ ପଦ୍ମ ମୁଦ୍ରିତ ଥାଏ) । ମିଳାଇଶ୍ରେଣୀ—ଭ୍ରମରଦଳ (ଲୋମାବଳୀରୂପ), ମରକତ-ନାଃଶ୍ରେଣୀ—ମରକତମଣିନିର୍ମିତ ନିଶୁଣୀ, ଘଣ୍ଟା—ପତାକା । ୩୯ । ତନ୍ତୁ—ଶରୀର,

ପଢ଼ିପିବ ବନ୍ଧୁବାକୁ ନାହିଁ ଅସୂଜ୍ଞ । ୩୯ । ପାଞ୍ଚୀର ଚଞ୍ଚୁଟୀକର୍ତ୍ତୀ ହରିନ୍ତି ସ୍ତୁବକରତି ଜପ୍ତ ମଧ୍ୟ ପଦ୍ମପାନ୍ତୀ ଲୁଟି ନେବାରେ । ସମସ୍ତେ ପଦାନ୍ତେ କାଚ ବିସର୍ଗ କରୁଛନ୍ତି ଯୁକ୍ତ ଡାକି ଡାକ ଡାକ ମନେ ନାଗି ଧାଇଁରେ । ଏହା ଶୋଭା ଲଭିବେ ନାହିଁ । ଅଧର ନିର୍ମିତ ବେଦୀ ମଧ୍ୟରେ ଭାହିଁ । ୪୦ । ଚରବର୍ତ୍ତିନୀର କାବଣ୍ଡରେ ମନୁଥରଥର ଚାଉଁଳୁ କାଞ୍ଚନକୁ ଖୋଜିଲେ ଶାଢେ । ଜାମ୍ବୁନଦ ଭୂମି ଶିଖ ଅବଲମ୍ବୀ ଫଳ ଫଳ ବେହିଲେ ପଦରେ ଘଟେଇ କି ବେଢ ସତେ । ଲାଞ୍ଛନେ ଲହୁନ୍ତି ପଦ୍ମ । ମନଫିକାବାକାର ଶାସ୍ତ୍ର ନାଗର । ୪୧ । ନେଣ ବେହିଛନ୍ତି ଅଚ୍ଛନ୍ନ ନେନେଟି ନୋହେ ସ୍ତବଳୀକନ କନକମୟ ପୁଲନ ଘନ ଜଘନ । କି ଅବା ମୀନକେତନ ଅଭ୍ରେଦ ସିଂହାସନ ଭଳନ୍ତି ମୋଟେ ବସନ ପଙ୍କଜାସନ । ଅସ୍ତ୍ରବଣ ହୁଅନ୍ତି ସ୍ତ ନେଣ । ନ ଭଳ ନଳର ମଦନାଳର ହାଣିଲେ । ୪୨ । ପ୍ରଶାନ୍ତ ଚୁଅଉ ପ୍ରଭୁ ପ୍ରଭୀକ ଭାନୁସନ୍ତ ଅବ୍ଭୁତପଦ୍ମ ଅନ୍ତ ମନୋଜବାସ । ନବ ନବଳୀତ କାନ୍ତ ସାରସ୍ୱର୍ଣ୍ଣ ପରିଣତ ବହଳ ଭାମ୍ବୁଲ ଥିବ ସନ୍ତୋଷବାସ । ତବ ରୋମସ୍ତୋମ ହରତ । ଇନ୍ଦ୍ରଗୋପପୁଞ୍ଜ ସମ ସୁଶୋଭରଣ । ୪୩ । ଏ ଜାନୁ ଶୋଭା ସମ୍ଭାର ନାହିଁ ତ ହେମ ରମ୍ଭାର ଏହା ଭୁଜକୁ କି ଚାରଭାର ଭରସା । ଝଲଝଲିତ ନାସା ଦପ୍ରେଁ କି ଏହା ପ୍ରଶଂସା

ନୂତନ କୁଂଦତରଙ୍ଗିଣୀ—ନୂତନ ଶୋଭାର ନଦୀ । ୪୦ । ପାଞ୍ଚୀର ଚଞ୍ଚୁଚୀକିଁ—ଡଉନମ୍ବୁବାସ୍ତିକାର ଅଞ୍ଚିନେଣ, ହରିନ୍ତି—ବଳାତ୍କାର କରନ୍ତି, ସୁବ—ସୁବକ, କରଣୀ—ହାତ, ସୁବକରତିରସ୍ତୁ ମଧ୍ୟ ପଦ୍ମପାଣି—ଶୁବକସିଂହାର କଟିର ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟକୁ । ପଦାନ୍ତେ—ଶରୀରସ୍ଥିତ ଶବ୍ଦ ଶେଷରେ ଓ ପାଦତଳେ, ବିସର୍ଗ—'ଃ' ଏବଂ ବିସର୍ଗ ଶବ୍ଦ (ଏହି ସଙ୍ଗେ ଏହା ଶ୍ଲେଷମିଶ୍ର ହୁଏ), ଡାକି—ଡମରୁ, ଭାକ ଡାକ—ଶବ୍ଦ କରି କରି । ଅଧର ନିର୍ମିତ······ଏଙ୍କି ବେଦୀର ମଧ୍ୟଭାଗରେ ଶୋଭା ନାହିଁ (ସ୍ତ୍ରୀ-ମାନଙ୍କ ବେଦୀବିଲଗ୍ନମଧ୍ୟା କୁହାଯାଏ) । ୪୧ । କରଭୁର—ଶୀଘ୍ର, କିଙ୍କିଣୀ । ଜାମ୍ବୁ-ନଦ···ସୁନା ଭଳି ପଦ ସୁନ୍ଦର; ଫଳ ଫଳ—ଢାଳ ଫଳ । ୪୨ । କନକମୟପୁଲନ—ସ୍ୱର୍ଣ୍ଣମୟ ବାଲୁକାଭୂମି, ଘନଜଘନ—ନିବିଡ଼ ଜଙ୍ଘ, ବସନ—ଆଚ୍ଛାଦନ ବସ୍ତ୍ର, ପଙ୍କଜାସନ—ବ୍ରହ୍ମା, ଅସ୍ତ୍ରବଣ—ଅଚ୍ଛାଦନ ବସ୍ତ୍ର, ନାଭର—ଦୃଷ୍ଟି, ମଦନାଳର ହାଣିଲେ—କନ୍ଦର୍ପ ବାଣ । ୪୩ । ପ୍ରଶାନ୍ତପ୍ରଭୀକ·····ପ୍ରଭୁ ଭାନୁସୂତ ଲାବଣ୍ୟସମ୍ପୁଟର ଅନ୍ତରାଳ, ମନୋଜବାସ—କାମଗୃହ, ସ୍ତ୍ରୀଚିହ୍ନ । ସାରସ୍ୱର୍ଣ୍ଣ ପରିଣତ—ଜାତିଶ୍ରେଷ୍ଠ ସୁବର୍ଣ୍ଣର ଅବସ୍ଥାନ୍ତର ପ୍ରାପ୍ତି, ସ୍ତୋମ—ସମୂହ । ଇନ୍ଦ୍ରଗୋପପୁଞ୍ଜ—ସଧବାଣୀ-ପୋକର ସିଠେଁସରୁ । ୪୪। ଶୋଭାସମ୍ଭାର—ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟସମୂହ, ହେମରମ୍ଭା—ସୁବର୍ଣ୍ଣ କଦଳୀ, କରଭ—ମଣିବନ୍ଧଠାରୁ କାଣୀ ଅଙ୍ଗୁଳି ଶେଷ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ କରତଳର

ରସାଳସା ରସାଶସ୍ତୁ ସଦ୍ଗୁଣଗୁଣା । କି ଭାଗ୍ୟ ଏ ନୟନ ପଥ । ମଣ୍ଡିବ ପୂର୍ଣ୍ଣ କରିବ କି ମନୋରଥ । ୪୪ । ଘୋର ହାଟକସ୍ତମ୍ଭ ସଙ୍ଘାତ ଗଜବାଜନ୍ ସଙ୍ଘାତ ଘାତବନ୍ଧୁରେ ଅଧ୍ୱରଯୂପ । ଚରଣସ୍ଥଳ ଛବି କହିବା ନ ପାରି ଦେବ ରହିଛି ପୂର୍ବରୁ ଗର୍ବ ଶ୍ରୀବସ୍ତ୍ରରୂପ । ଶଶୀଙ୍କ ନ ଲଭିଲ ମୁଖ । ଦାର ତାରାରସ୍ତେ ଭଜି ହେଲେ କି ନଖ । ୪୫ । ଗମନ ମତମାତଙ୍ଗରାଜ ରଥ-ଚରଣାଙ୍ଗ ଗରବ ଗରମ ଭଙ୍ଗ ପଟୁଭ୍ରୂ ସୀମା । ଶିରୀଷମାଳ ମାଳତୀ ନବୀନ ଲତ୍ତୁଣୀ ପ୍ରତିଭଟ ପିନା ସଂସ୍ତୁତା ତନ୍ତୁମ୍ରଦମା । କି ହେଉଛି ସେହିକାଳେ ଧାରେ । ବିକଚ କମଳବନ ସର୍ବ ଏ ବାରେ । ୪୬ । ଏପରି ନାଗବର୍ମଣୀ ସେବିତ ନାଗସ୍ୱାମଣୀ ପ୍ରୀତି ବିନା ଗଜ ମଣୀ ରେଖେଖି ବାରିବ । ମଦନଦର-ଦନ୍ତୀର ଦଶାରେ ଦବସାନ୍ତର ଶ୍ମଶାନେ ନଟ ପ୍ରକଟ କଲା ପ୍ରସ୍ତାବ । ଦିନ ଥାଉ ହେଲା ତ୍ରିଯାମା । ଚିନ୍ତିଲି ଚେଷ୍ଟାସ ଅନ୍ତର ସୁମୀକନ୍ତାମା । ୪୭ । ନ ଦିଶିଲେ ସଖୀ ଆଳୀ କଣ୍ଠୀଲ ପ୍ରଦୀପାବଳୀ କଳ ଲଳିତଭଦ୍ଦରା ତନ୍ତୁ ଭଙ୍ଗିଲ । ମିଶିଗଲ ଗୁରୁତେଜ ଦଶିଗଲ ଦୂରଗାହ ସପୁଲକ ହୋଇ ସ୍ତରତରେ କମ୍ପିଲ । ନିକୁଞ୍ଜରୁ ନରଶାର୍ଦ୍ଦୂଳ । କଳିନ୍ଦ ବେପଥୁ ପୂର ଶ୍ରୀଅଙ୍ଗ ଯାଚେ । ୪୮ । ଧନରେ ମୁଁ ମହାରାଜଘୋଷ ମହେନ୍ଦ୍ର ଭଞ୍ଜଙ୍କ

ବହ୍ଣିଭୋଗ (ଗୁରୁ ସଙ୍ଗେ ଉପମିତ), କଳଭ—ହାତୀଛୁଆ, ନାସାଦଣ୍ଡ—ଶୁଣ୍ଢ, ରସାଳସା—ରସମୁଗ୍ଧା, ରସାଶସ୍ତୁ ସଦ୍ଗୁଣଗୁଣା—ରସର ଆଧାରସ୍ୱରୂପ ଦେହ ଯାହାର । ୪୫ । ହାଟକସ୍ତମ୍ଭ—ସୁନା ଖମ୍ବ, ଗଜବାଜନ୍ସଙ୍ଘାତ—ଅହଙ୍କାର ସମ୍ଭୂତ, ଘାତବନ୍ଧୁରେ—ହତ୍ୟା ବ୍ୟାପାରରେ, ଅଧ୍ୱରଯୂପ—ଯଜ୍ଞସ୍ତମ୍ଭ (ଯଜ୍ଞରେ ପଶୁକୁ ଯୂପରେ ବାନ୍ଧି ହତ୍ୟା କରାଯାଏ) । ଶ୍ରୀବସ୍ତ୍ରରୂପ—ସରସ୍ୱତୀଙ୍କର ବସ୍ତ୍ରର ରୂପ, ଦାରତାରା—ତାରକାରୂପ ସ୍ତ୍ରୀମାନେ (ତାରାମାନେ ଚନ୍ଦ୍ରଙ୍କ ସ୍ତ୍ରୀରୂପେ କଳ୍ପିତ) । ୪୬ । ଏ ସ୍ତ୍ରୀର ଗତି ମତ୍ତମାତଙ୍ଗରାଜ (ମତ୍ତହସ୍ତୀ ଶ୍ରେଷ୍ଠ)ର, ରଥଚରଣାଙ୍ଗ—(ରଥାଙ୍ଗ)ର ଗର୍ବ ଧ୍ୱଂସ କରିବାରେ ନିପୁଣ, ପ୍ରତିଭଟ—ପ୍ରତିଯୋଦ୍ଧା, ସମସ୍କନ୍ଧ; ତନ୍ତୁମ୍ରଦମା—ଶରୀରର ମୃଦୁତା; ବିକଚକମଳବନ—ପ୍ରସ୍ଫୁଟିତ ପଦ୍ମବନ । ୪୭ । ନାଗବର୍ମଣୀସେବିତ···ନାଗକନ୍ୟାମାନେ ଯାହାକୁ ସେବା କରୁଥିଲେ । ନାଗସ୍ୱାମଣୀପ୍ରୀତିକ···ସେହି ନାଗସ୍ତ୍ରୀଶ୍ରେଷ୍ଠାର ପ୍ରୀତିଭଜନାରେ ପ୍ରଚୁର ବାହାରକୁ ଗଜ ମଣି (ଉତ୍ତମ ରତ୍ନ), ମଦନଦର ଦନ୍ତୀ—କାମରୂପ ହସ୍ତୀ; ଦବସାନ୍ତର—ଦିବାବସାନ, ନଟ—ଶିଳ୍ପୀକାର, ତ୍ରିଯାମା—ରାତ୍ରି । ୪୮ । ଉପସ୍ଥିତ ସଖୀ ଓ ସଖୀମାନଙ୍କୁ ଦେଖାଗଲା ନାହିଁ । କଳ—ଚକ୍ ଚକ୍ ହୋଇ, ଲଳିତାଙ୍ଗଦରା—ଲଳିତ ଉଦରଯୁକ୍ତା (ମାଂସ ଯୁବତୀ), ସପୁଲକ—ରୋମାଞ୍ଚିତ, ବେପଥୁ—କମ୍ପ ।

ଧନ ହେଲେ ମୁଁ ସରସିଜକୁଳଦୁଲଳୀ । ଏତେକ ମାତ୍ର ବାକ୍ୟପରେ ପ୍ରସୂନଶର ଶରପରେ ଗଳା ଗୁଚ୍ଛାପର ହୋଇ ଶଯ୍ୟାରୁ ଝାଳି । ପରସ୍ପର ବଦନବାସ । ନିବିଡ଼େ ପୀଡ଼ି ପିଇଲେ ତହୁଁ ପୀୟୂଷ । ୪୯ । ତର୍କିଭେଦନା ପାଣ୍ଡୁଡ଼ୀ କୋଷୀ ସେହୁକେ ହେଲି ଭୂଷି ତଳମରେ ବୁଡ଼ି ବୁଡ଼ି ସଞ୍ଚା ବହିଲି । ତୁହୁଙ୍କ ତାମ୍ବୂଳବୋଳ ମଣ୍ଡି ହୁଲ ଦିହୁଦାଳ ତାହିଁ ଦନ୍ତକ୍ଷତଲକ୍ଷ୍ମୀ ସଞ୍ଚାର ହେଲା । ପୁଣି ବୁଦ୍ଧାନନ୍ଦ ଅମଳେ । କଣୋର କଣଶୋଭା ଦୁହେଁ ଅଚେତ୍ନ ହେଲେ । ୫୦ । ଏକାଳେ ମୋହନ ଡାକ ବଜାଇ ସେ ନଷ୍ଟେଷ୍ଟ ଗାବରମଣ୍ଡଳେ କି ଶ ଗାଇଲା ଗୀତ । ମାୟା କେମା ଅଧ ନଷ୍ଟ ବୁଦ୍ଧ କେବଳ ଅଗ୍ରତଷ୍ଟ କ୍ରମେ ଅପେ ହେଲା ପୁଣି ଅନ୍ତ୍ରବଦ୍ଧିତ । ଧବଳ ବାବଣ ହୋଇଲା । ଉଦ୍ଭଟର ମାୟା ଶଶାମର୍ଷୀ ଧୋଇଲା । ୫୧ । ସେ ଦିନ ସେହି ସମୟେ ଚନ୍ଦ୍ରକଳା ସ୍ୱନ୍ନାଳୟେ ପ୍ରମୋଦମୋଦହୃଦୟେ ପଡ଼ୁଥିଲା । ବିପ୍ରର—ସୁନ୍ଦରୀ ପରସାଦୁ ଅନଙ୍ଗସୁନ୍ଦର ସମ୍ଭୋଗ ସୁମନୋହର ସ୍ୱପନ ହେଲା । ମାତ୍ର ସ୍ୱପ୍ନକୁଙ୍କୋ ସେ ଦୁହେଁ । ଭଙ୍ଗହୋଇଲେ ବିରହ ଅନଳଦାହେ । ୫୨ । ତଥାପି ଭୂପୁରନ୍ଦର ସୁତ ଅନଙ୍ଗସୁନ୍ଦର ମଦନ ଚୌର୍ଣ୍ଣମଦନ ପରି ଜର୍ଜର । ମଦନାଗ୍ନି ନିରନ୍ତର ଦହିଲେହେଁ ହୃଦନ୍ତର ପ୍ରକାଶ ନ କରି ରହୁଥାଏ ଜର୍ଜର । କ୍ରମେ କ୍ରମେ ମାସ ଯାଉଁଥିଲେ । ରାଜବଲ୍ଲଭଙ୍କୁ କାଣି ହୋଏ କେତେ । ୫୩ । ଜୟତୁ ତମାଳକାନ୍ତ ଚନ୍ଦ୍ରମୁଣ୍ଡ ଭୂଷିତ ଅଚଳାଙ୍ଗ—ବଜାନାଥ ଶିବ ଶ୍ରୀରାମ । ହେମଚନ୍ଦ୍ରଦେବ କିତିପୁରନ୍ଦର ହୃଦେ ନିତ ବସିବେ କି ନିତ ତେଜ ପ୍ରଜାଏଥାର । କୁମାରସେମ ଦ୍ୱନ ଏ ଗ୍ରନ୍ଥ । ବେଦାଙ୍କଷ ପଞ୍ଚାଶତମ ଖଣ୍ଡ ଶେଷ । ୫୪ ।

---

୪୯ । ପ୍ରସୂନଶରଶରେ—କନ୍ଦର୍ପବାଣରେ, ଗୁଚ୍ଛା ପର—ଗୁଚ୍ଛା ହେଲା ପରି, ଝାଳିଗଲୁ—ପରସ୍ପର ମିଶିଗଲୁ, ବଦନବାସ—ଅଧର । ୫୦ । ତଳମରେ—ପିଠିରେ, ସଞ୍ଚା—ଶଙ୍କା, ଦନ୍ତପଦଲକ୍ଷ୍ମୀ—ଦନ୍ତାଘାତଜନିତ ଶୋଭା, ଅଚେତ୍ନ—ଅଜ୍ଞାନ । ୫୧ । ମୋହନଡାକ—ସମ୍ମୋହନ ଡମ୍ବରୁ, ଉଦ୍ଭଟର···ସୂର୍ଯ୍ୟରଶ୍ମି ଦ୍ୱାରା ମାୟାରାତ୍ରିର କାଳିମା ଧୋଇଗଲା, ଅର୍ଥାତ୍ ମାୟାରାତ୍ରି ଶେଷହୋଇଗଲା; ସୂର୍ଯ୍ୟ—କିରଣ ବର୍ଷିଲା । ୫୨ । ବିପ୍ରସୁନ୍ଦରୀ—ଚନ୍ଦ୍ରକଳାର ଇଷ୍ଟଦେବୀ । ୫୩ । ମଦନ—ହୃଦୟରେ, ଜର୍ଜର—ଦଣ୍ଡାସ୍ତମାନ ହୋଇ, ଜର୍ଜର—ଦୋହଲାଇ । ୫୪ । ଜୟତୁ—ତମାଳକାନ୍ତ—ମେଘ ଓ ତମାଳବୃକ୍ଷ ପରି କମନୀୟ (ଶ୍ରୀରାମ), ଅଚଳାଙ୍ଗବଜାନାଥ—ପାର୍ବତୀପତି (ଶିବ), ସୀତାପତି (ଶ୍ରୀରାମ) ।

ଏକବିଂଶ ଛାନ୍ଦ

ରାଗ—ଶଙ୍କରାଭରଣ

(ସ୍ୱପ୍ନାନ୍ତ ବିଳାପ)

ଦିବସ ତୁଙ୍ଗାବୃଥାମ ସମସ୍ତରେ ଯତନେ । ପଡ଼ୁଥିଲା କରଣାସ୍ୱରଜନ-ଭୁବନେ । ଦେଖି କହେ କି କରୁଣା । ସ୍ୱପନେ କି ଯୋଗ ହେଲ ତାହାଙ୍କୁ-ଦେବ ଗଣା । ୧ । ଭାଜରେ ଚରଳଲଚନେଣୀ ନିଦ୍ରା ଦେଲ । ଘନାଙ୍କେ ତଞ୍ଜଳାପଣ୍ଡି ଶେଯରେ ବିରଜି । ଦୃଷ୍ଟି ନ୍ୟାସ କରି ଅଙ୍କେ । ଶୋଭାଇଲ ଫୁଲ ଶୁକବାଳିସ୍ୱ ପଲଙ୍କେ । ୨ । ଅଯାଚିଲ ଚଳପଥ କରେ ଦେଖି ଚାଣି । ଚୋଲି ଚୂଳି ଚନ୍ଦ୍ରଅଧରକୁ ଗୃହ୍ଣି ପୁଣି । କୁଚ ଭାହୁଲ ଫେଣ୍ଡିଲ । ଜାଗ୍ରତ କରବଳପର ଅମ୍ବର ଫାଡ଼ିଲ । ୩ । ପୁଣି ଅଂସ ଅବତଂସ ଖୋସା ଫିଟିଲାଇ । ବଜଳ ଚଞ୍ଚିସ୍ୱଗର୍ଭେ ଅଙ୍ଗୁଳି ଗଳାଇ । ଫେସ୍ୱରଙ୍କ କର୍ଣ୍ଣଭୂଷା । ଦେଖାଇଲ ବାଗଡା ଶ୍ୱାସ ଗ୍ଲାଣ ମୃଗତୃଷା । ୪ । ଚୁମ୍ବିଲ ବନ୍ଧୁକବନ୍ଧୁ ରଦନ-ଛଦନ । ଭାକଲେ ଏପରି ଧୀରେ ଦଶନ୍ତ ବେଦନ । ହା ମୋ ପ୍ରାଣ ସହଚର । କି ଦୋଷେଁ ନୋହୁଛ ମୋରେ ଲୋଚନଗୋଚର । ୫ । କଟୋରିକାସ୍ତ ଅବହିତ୍ଥ ଦସ୍ତାନ୍ତ ହେ । ମୁଁ ଯେବେ ତୁମ୍ଭର ଦରଶନ ଯୋଗ୍ୟ ନୁହେଁ । ତାହିଁପାଇଁ ଦେଲ ଦେଖା । ରଖାଇ ମୋ ଭବରେ ଶରୀର ଭାଗ୍ୟ ରେଖା । ୬ । ଦରଶନ ହେବା ଭଲ ନୋହେ ଯେଉଁ ଗ୍ଲାନ । ତହିଁ କି ତାହାରେ ଅଲିଙ୍ଗନ ଅଙ୍ଗୀକାର । ଅହେ ଶ୍ରୀଦେବଜଳଧି । ରତ୍ନାଇ ଦେଲ କି ବଳ ଅଙ୍କେ ଦେବା ନିଧି । ୭ । ଧରି ଅଙ୍ଗସ୍ୱର ଦର ଜମାଇ ଦେଖୁରେ । ପିଅଇ ଦଶନବାସ୍ ପୀୟୂଷ ସ୍ନେହରେ । ଦେଉଁ ଅପରାଧ ପୁଣି । ଅଚ୍ଛିନ୍ନ ହେଲ ହେ ସୁନ୍ଦରଶିରୋମଣି । ୮ । ଅଙ୍କଖଣ ଅଶେଷ ମଣିମଞ୍ଜୁଷ ପିଟାଇ । ଅନାଇବା ଭାଗେ ଦେଲ ନୟନ ଫୁଟାଇ । ଏ କି

ଏକବିଂଶ ଛାନ୍ଦ

୨ । ଘନାଙ୍କେ ତଞ୍ଜଳାପଣ୍ଡି—ମେଘ କୋଳରେ ବିଜୁଳି ପରି । ୩ । ଅଯାଚିଲ ଚଲ—ଗଦ ପ୍ରକ୍ଷିପ୍ତ ମୋଟା ଶେଯ, ଚୂଳି—ଚୂଳା ବେକେଇ, ଜାଗ୍ରତ—ପିଠି ହୋଇ, ଅମ୍ବର—ଲୁଗା । ୪ । ଅଂସ—କାନ୍ଧ, ଅବତଂସ—ଭୂଷଣ, ବାଗଡା—କାମୁକ । ୫ । ବନ୍ଧୁକବନ୍ଧୁ—ବନ୍ଧୁକପୁଷ୍ପସଦୃଶ, ରଦନଚ୍ଛଦନ—ଅଧର । ୮ । ଦଶନ-

ଦ୍ୱାରୀଙ୍କ ଜଣାଉ । ଏତେ ଦୀନଦଶାରେ ଉଦ୍ୟତ ହେଉଛ ଚାହିଁ । ୯ । ବନ୍ଧୁ ହେଉ ଅଳିଙ୍କୁ ଦେଲ ତାମ୍ବୁଳର ସୁଖ । ଲକ୍ଷମାନେ ନାଗଦେବଙ୍କ ମାରିଦେଲ ନାଗ । କୋଟିଏ ଏ ତ ଚିତ୍ରଗ୍ରଥିତ । ଅଙ୍କ କି ମସ୍ତକେ ଶେଷ ବନ୍ଧରେ ଜାଗଣ । ୧୦ । ନ ଭଲେ ପଦ୍ମିନୀ ନ କର ସେ ଅଙ୍ଗୀକାର । ଅଙ୍ଗୀକାର କର ପରିତ୍ୟାଗ ଉଚିତର । ନ୍ୟାସ୍ପଦଅଙ୍କୁ ଫିଟିଲା । ଶରଣାଗତକ ଜନ ଭରସା ଛୁଟିଲା । ୧୧ । ଖଣ୍ଡେ ଗଣ୍ଡି ନାହିଁ ରଘୁବ୍ରଜାବ ଯା ଭଲ । ସ୍ୱନା ଅପରାଧେ ହେଲ ସେ ସେବକ ପାଉଳ । ମନଭାବିନୀ ତ ମୁହିଁ । ଅପରାଧ ଦେବା ସେବା କଲ ବାଳ ଛାଡ଼ିଁ । ୧୨ । ଅକାଳ ଜଳଦମୁକ୍ତ ସଲିଳ-ଶୀକର । ପଣ୍ଡିତା ସମସ୍ତେ ଚନ୍ଦ୍ରପୁଟେ ଭୁଜଙ୍ଗ । କାହିଁ ବଳୁ ପବମାନ । ଛାଡ଼ିଲ ଗୁଡ଼ିକ ଅଶାଭକୁ ପବମାନ । ୧୩ । ଧନ ରେ ମୁଁ ମହାରଜସୋଷ ଜୁଇପୁତ । ଏହୁ ମଧ୍ୟେ ମଣି ହାଲାହଳ କି ଅମୃତ । ଦନ୍ତଚେଲ୍ଲ ପିଅଇଲ । ଚେତୁସରି ଚେତନା ନାଶି ବୋଲି ଜାଣିଅଇଲ । ୧୪ । ସେ ଅମଳ ସମସ୍ତେ କା ଦେଲ ଗାଢ଼େ ଭୁଣ୍ଡ । ଲଗାଇ ମାଣିକ୍ୟମଣିକରକଣ ତୁଚ୍ଛୀ । ମୃଦୁ ଉଲ୍ଲୁଙ୍କୁ ବାଧିଲା । ତହୁଁ ଦକ୍ଷିଣାଡ଼ି କା କୋଧକୁ ଅସ୍ତରିଲ । ୧୫ । ଅଟେ ପଣ୍ଡିତ ମଙ୍କଳୀମଣ୍ଡଳୀମଣ୍ଡନ । ଅଜ୍ଞାତ ଦୋଷକୁ ଦେଖ ଅନ୍ତର କି ଘେନ । ଅଟେ କ୍ଷମାଗୁଣସୀମା । ଦୋଷ କରିଥିଲେ ଜନବାରୁ କର କ୍ଷମା । ୧୬ । ଜଗତଭୂଷଣ ହେ କୁସୁମାୟୁଧକୃତ । ଅଞ୍ଚଳ ପ୍ରସାରି ଦନ୍ତେ ମୁଁ ତୃଣ ଧରୁଚି । କରୁଅଛି ଦଣ୍ଡବତ । ଶୁଣାଅ ସୁମଧୁର-ସ୍ୱରଗୀ ଗୀତ୍ରବାଉ । ୧୭ । ବନ୍ଧୁର ଲାଗି କଠାଭ୍ର ସରକରା ଶିରେ । ରନ୍ଧ୍ରେ-ମୁଁ ଜଣେ ଦୋଷୀ ଅବଶ୍ୟ ପାଶୀରେ । ଅଟେ ନୀରଦନ୍ଦମୁଖୀ । ତାହାଙ୍କ ତରମାତରେ କର ହେବେ ରଣ । ୧୮ । ଭଜିଥିବ ନିଦ୍ରାହାର ବାହାର-ରଙ୍ଗ । ହେଉଥିବ ଯେଉଁ ସେବା ଯୋଗିବା ମରଣ । ମୁଁ କି ନ କରିବି ଗ୍ରାହ୍ୟ । ଏତା ମୋ ନସ୍ତନପଥେ ଥିବ କି ସମ୍ବାଦ । ୧୯ । ଦରଶନସୁଖ—

ବାସ୍ପୁଁ—ଅଧରକୁ । ୯ । ମଣିମଣ୍ଡିତ—କର୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ପେଡ଼ି । ୧୦ । ଶେଷ—ସର୍ପରାଜ-ଶେଷଦେବ । ୧୨ । ରଘୁସ୍ୱରବଧ୍ୱାଉଳ—ରକ୍ତପଦ୍ମରୂପ ପାଦର ତଳ; ପାଉଳ—କ୍ଷୀଣ । ୧୩ । ସଲିଳଶୀକର—ଜଳବିନ୍ଦୁ, ପବମାନ—ପବନ, ଅଶାଭକୁ ପବମାନ—ଅଶାରୂପ ବୃକ୍ଷର ସବୁ ଗଣ୍ଠି । ୧୪ । ଦନ୍ତଚେଲ୍ଲ—ଅଧରକୁ । ୧୬ । କୁସୁମାୟୁଧକୃତ—କନ୍ଦର୍ପସୁନ୍ଦର; ଅଞ୍ଚଳ—କାନି ମୁଣ୍ଡକୁ । ୧୮ । ତାହାଙ୍କ ତରମାତର—ଦାସୀଙ୍କ

ଶତମଖଲୁଭଦାନେ । ନ ରଖିବ ସେବେ ପଦକଞ୍ଜ ସନ୍ନିଧାନେ । ନାସ୍ତି ନାଶ ଦୋଷ ଯାଇ । ଭୁବନଭୂଷଣଦୋଷ ଦେଉଛି ଭୁଞ୍ଜାଇ । ୨୦ । ଭ୍ରମୁ ନୀରେ ମିଳିବ ଅବଶ୍ୟ କାଳକୂଟ । ସତେନ ଭୁଞ୍ଜନ୍ତେ ଅବା ଲଗି ଶେଷ ପଟ । ଲୀଳାବାପୀଗର୍ଭେ ଅବା । ପଞ୍ଚ ପ୍ରାଣ ଛାଡ଼ିବ ହେ ତରୁଣୀ-ମଘବା । ୨୧ । ଅହା କି ସୁନ୍ଦର ସୁକୁମାର ପ୍ରତିଅଙ୍ଗ । କି ନବୀନ ଯଉବନ କି ଲୋଚନ ଅପାଙ୍ଗ । କି ମୃଦୁଳ ମନ୍ଦହାସ । ସୁଧାରୁ ଧାରିକେ ଭୁଞ୍ଜି ସ୍ୱାଦୁ ବଚୋବାସ । ୨୨ । କି ସରସଗତିର ସଞ୍ଚାର ଭୂଷାଭଙ୍ଗୀ । କି ପଞ୍ଚନାଟକଲମ୍ବିତ ଭ୍ରୂଭଙ୍ଗୀ ଭୁଜଙ୍ଗୀ । କେତେ ସୁବାସିତ ତନୁ । ବଳିଥିବ ବାସନ୍ତିକ ଅରବିନ୍ଦ ବନୁ । ୨୩ । ମିଳି ନ ପାଇଲି ଯାହା କହୁଅଛି କେହୁ । ଜୀବନକୁ ଘୃଣା ଦେଇ ଯାଉଛି କି ବହୁ । ଇଛାସ୍ତୁ ତ ଦଶ୍ୟନାହିଁ । କି କରିବି କାହିଁ ମିଳି ବସୁଅଛି କାହିଁ । ୨୪ । ଦଣ୍ଡକର ବିରହ ତ ହେଲା କଲି ପଦ । ଶର ହେଲେ କି ବଧୁ ଆରବ ଦେବ ଧର । ମତେ ପଡ଼ିଲେ ତ ଶଣୀ । ମାତ୍ରିତ୍ରମଣ୍ଡଳ ପର ଗଲନ୍ତି ଆସୁଛି । ୨୫ । ପ୍ରଳୟ କାଳ ଅନଳ ଜ୍ୱାଳାକୁ ତ ମୋଟେ । ମଳୟବନ ପବନ ହେଲାନି ପରତେ । ମଳୟଜ ଘନସାର । ଶୋଭା ହାଳାହଳଠାରୁ ହେଲାନି ଅସାର । ୨୬ । ଲଗିବାସ ଆସି ଆଶୀବିଷଙ୍କୁ ବଳିଲା । କରସ୍ପର୍ଶ ସୁରଭିକୁ ଉପଳ ଫଳିଲା । ହାୟ ଭଲ ହେ ଲଳାଟ । ଛୁରିକା ହରିଶ୍ଚ ହେମ ହେଲା ଅରକୂଟ । ୨୭ । ଧିକ ଧିକ ଅବିବେକ ହେ କମଳାସନ । କେଉଁଥି ରଚିଲ ଦେଇ ସୁଧା ସଦୃଶ ଅଶନ । ପୁଣି ନେବାର ଛଳରେ । ଶୋକ ତ ଏ କେଉଁ ତତ୍ତ୍ୱଲେଖକର ବଳାଇ । ୨୮ । ପିତାମହ ହେବାକୁ କି ପରିହାସ କଲ । ଛପାଇ ରଖିଲ ମୋର ସଙ୍କଳ୍ପରାଶି-ଶିଖ । ଏବେ ଅଶ୍ଳୀଳ ନାହିଁ କି । ନାଶ ମହିମାପାଦ ଲୁଚାଇ ବାହିଁକି । ୨୯ । ଭ୍ରମେ ସତ୍ୟ ଲେଖନାଥ ଏହି ବହୁମୁଖ ।

ଯହିରେ ରକ୍ଷିବା ଶୁଦ୍ଧବୁଦ୍ଧିଶୀ ବା ସୁନା ବାଡ଼ି । ୨୦ । ଭୁବନଭୂଷଣ - ଦର୍ଶନସୁଖରୂପ ଭଦ୍ର ଅର୍ପଣ କରିବାରେ । ୨୧ । କାଳକୂଟ—ବିଷ, କେଳିବାପି—କ୍ରୀଡ଼ା ପୁଷ୍କରିଣୀ । ୨୩ । ବନ୍ଧୁର—ଉଚ୍ଚନୀଚତା (ଯୁକ୍ତ) । ୨୪ । ଶର—ପଞ୍ଚଶାଳକାଣ୍ଡଧ୍ୱନୀ । ୨୬ । ମଳୟଜ—ଚନ୍ଦନ, ଘନସାର—କର୍ପୂର, ହାଳାହଳ—ବିଷ । ୨୭ । ଆଶୀବିଷ—ସର୍ପ, ସୁରଭିକୁ—କଳ୍ପଲତା, ଉପଳ—ପଥର, ହେମ—ସୁନା, ଅର୍କକୂଟ—ପିତ୍ତଳ । ୨୮ । କମଳାସନ—ବିଧାତା, ବ୍ରହ୍ମା; ଅଶନ—ଭୋଜନ । ୨୯ । ପିତାମହ—ବ୍ରହ୍ମା ଓ

ମିଥ୍ୟା ଭବ ମୁଁ ସାକ୍ଷାତ ଦେଖେ ଭଲ ସୁଖ । ଜନନୀଠାରୁ ନ ଡର । ପ୍ରଭୁ ହେଲେ ହେଲେ ନାହିଁ ଏତେ ଅବସର । ୩୦ । ଅଧୀରହିଁ ହେଲେ ଭବର ପର ଉପକାର । ବଧିରହିଁ ହେଲେ ଶୁଣେ ଅତି କୁଚସ୍ୱର । ଶ୍ରୁତିମଧୁ ଘୋଟିଯାଇ । ହୋଇ ତ ନ ଶୁଣ ପରମାର୍ଥି ଜନ ଡାକ । ୩୧ । ଏପରି ସେ ପରଶଂସି ଶଶଧରମୁଖୀ । ସଖିଙ୍କ ମୁଖଅନ୍ତେ ଚେତ ଲଭିଲା ସଖୀ । ମୁଖ ପୋଛି କୋଳେ ଧରି । ପଲ୍ଲବ କାଏ ଦେଇ, ଅଶ୍ରିଧ ଜାତବେଶ୍ମ । ୩୨ । ପୁନଃ ପୁଚ୍ଛୁ ସ୍ୱପ୍ନରେ କି ଦେଖିଲୁ କି କହୁ । କପଟ ନ କର ମୋତେ ଅଛୁ ଯେବେ ସ୍ନେହ । ମୋ ଶିରରେ ସବୁ ଅଛି । କହୁ କହୁ ସେ ଉଲ୍ଲଣବଣ୍ଣୀରବ- ବଟି । ୩୩ । ପ୍ରାଣପଣୀ ଭଣି ଶୁଣି ବିଳମ୍ବ ନ ସହ । ଦେଖାଇ ସମ୍ମୋହ ଚିହ୍ନ ସ୍ୱପ୍ନଗତ କହୁ । କହନ୍ତି ସେ ସ୍ନେହଶୀଳା । ସଖି ମୋତେ ହୋଇ ଦୁଃଖତରଙ୍ଗିଣୀବେଳା । ୩୪ । ଶୁଣି ତା ଶତ୍ରୁଘ ଧନ୍ୟ କିଶୋରିଙ୍କ ସଖୀ । ଶଶିଙ୍କୁ ଚନ୍ଦ୍ରାଙ୍କୁ ଦେଲେ ଅଞ୍ଜନମସ୍ତୁଖୀ । ଧାତା ଅଛି ଅନୁକୂଳ । ବିକାଶକୁ ଅଛୁ ମାଗ ତୋ ଭାଗ୍ୟମୁକୁଳ । ୩୫ । ରଙ୍ଗୀ ନାପିତ୍ନୀ ଗୋପୀ ମାଳାକାରନାରୀ । ଏମାନଙ୍କଠାରୁ ମୁଁ ଶୁଣିଲି ତଥ୍ୟ କରି । ତାତ ମହାରାଜ ପୁଣି । ତୋର ସମ୍ବର୍ଣ୍ଣ ମଙ୍ଗଳକୁ ହୁଦେ, ଶୁଣି । ୩୬ । ଅବୁଁ ବରତଳ ଭଳି ଗୁଳି ମନ୍ତ୍ରୀ ତୁଟିଲେ । ଗନ୍ଧର୍ବ ନାମ ମାସ୍ତୁବାଳ ଡକାଇଲେ । କଲେ ଏହି ପରମାର୍ଥ । ତୁଳିବୁ ଛୁ ନିଜବିଦ୍ୟା ଯେଉଁ ସବୁ ଦେଶ । ୩୭ । ନୃପକୁଳେନ୍ଦ୍ରର ଯେତେକ ପ୍ରଥମ ତନୁଜ । ରୂପକୁ ଯାହାର ତୃଷା ହେବ ମନସିଜ । ବାହୁଯୁଗଳୀର ବଳେ । ଇନ୍ଦ୍ରକର ଦିବ ଧନଞ୍ଜୟଙ୍କୁ ସେ ହେଲେ । ୩୮ । ବୀରସେନସୁତ ହାରି ଯା ସାନ୍ଦୀପଣିଙ୍କୁ । ବିରଚେ ନ ବାହାବବ୍ଦ କୁଞ୍ଚିମକୋଣଙ୍କୁ । ଜାଣି ପଞ୍ଚଗଣ୍ଡ ଦେସ । ହୋଇଥିବ ଯାର କିଶୋରଭା ପରିବେଶ । ୩୯ । ସର୍ପିସୁଖଦାର୍ପ ଯଦ୍ଦା ବିଦ୍ୟା ହୋଇଥିବ । ଜିତରଣଶାଳିଗୁଣେ ଭଲର ନ ଥିବ । ଭଣି ତେବେ-- କର୍ଣ୍ଣ ସଙ୍ଗୀ । ସେମାନଙ୍କୁ ଦେଖି ସମାନ୍ତ ହେଉଥିବ ବଳି । ୪୦ । ବର୍ଣ୍ଣିଛନ୍ତି

(ପିବାସୁ ପ୍ରିୟୁ) ପିତାଙ୍କ ପିତା, କୁଷ୍ଟିକ — କୋପ । ୩୧ । ଅଧୀର — ମୂର୍ଖ, ବଧିର — କାଲ, ଶ୍ରୁତିମଧୁ — ବେଦାଙ୍କ ଅଥବା କର୍ଣ୍ଣମଧୁର, ପରମାର୍ଥି — ଅତିଦୁଃଖିତ । ୩୩ । ମୋ ଶିରରି ସବୁ ଅଛି — ମୋ ମୁଣ୍ଡ ଖାଅ । ୩୫ । ଧନ — ଅଶ୍ୱର । ୩୮ । ଧନଞ୍ଜୟ — ଅର୍ଜ୍ଜୁନ ବା ଅଗ୍ନି । ୩୯ । ବୀରସେନସୁତ — ନଳରାଜା, ସାନ୍ଦୀପଣି — ଅଶ୍ୱବେଦଜ୍ଞ, ବିରଚେ — ଧୂଆଁଦେଲେ, କୁଞ୍ଚିମକୋଣ — ଛୁଞ୍ଚିଅ ଗଦାର କୋଣ, ପଞ୍ଚଗଣ୍ଡ — ଦଶମବର୍ଷପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଅବସ୍ଥାକୁ ପୌଗଣ୍ଡ କହନ୍ତି । ୪୦ । ଜିତରଣଶାଳିଗୁଣ —

ଉଣ୍ଟୁଥିବ ପ୍ରତାପ ଯାହାର । ସମାନ ଶୀତଳଗୁଣେ ଯାହାର ତୁଷାର । ସଭେନ୍ତୁ ଜୀବପ୍ରଭବଃ । ଦେଉଛି ଧାର୍ମିକ ସାଧୁ ସ୍ୱସ୍ୱର୍ଗଲୋକଃ । ୪୧ । ଅଜାତ ଚେଷ୍ଟିତ ପରଦାରାଧନ ରତ । ଦୁଷ୍ଟ ଲମ୍ପଟ ମିଥ୍ୟାବାଦୀ ଅପଣ୍ଡିତ । ଯାହା ସମ୍ଭବେ ନ ଥିବେ । ଯା ହାସ ଅଧରୁ ବଳି ନ ଥିବଟି ଲବେ । ୪୨ । ଦେବ ଦ୍ୱିଜଦେବ ଗୁରୁ ବନ୍ଦନରେ ଜନ । ସେବନରେ ଶକ୍ତ ହୋଇଥିବ ଯାର ମନ । ଭର୍ତ୍ସିବ ମୃଦୁଭାଷା । ଯାହା ମୁଖ ଉଗୁଥିବ ପୀୟୂଷବର୍ଷା ।୪୩। ସଙ୍ଗୀତେ ଭରତ ଯହିଁ ଦେଖୁଥିବ ଦୂର । ଯାହା ଧୃତି ହୋଇଥିବ ମଣିସାନୁ ସର । ହୋଇଥିବ ମହୋଦ୍ୟମ । ଅମ୍ଭୋଧିରୁ ବଳାଥିବ ଗମ୍ଭୀରତା-ଗୁଣ । ୪୪ । ଅଙ୍ଗଶ୍ୟ ହୃଷ୍ଟ ତନୁ ଅପର ଯାହାର । ରମାରତିବନ୍ଧୁ ନାମ କଦମ୍ବ ତାହାର । ଚଉ ଷଷ୍ଠିଶତ ଦେଶ । ଲିପିଭାଷା ଜାଣିବାରେ ଯେତି ଅପ୍ରବୀଣ । ୪୫ । ଦେଖି ଦେଶେ ଥିବା ଏହୁ ବଣ୍ଣବର ବର । ତାହା ଆଗେ ପ୍ରକାଶ ହେଉ ସମସ୍ୟା ଶାବର । ମାତ୍ର ନେମ ଭୁଲେ ତାକୁ । ହେଉ ଉତ୍ତରରୁ ଦୃଶ୍ୟ ହୋଇବ କାହାକୁ । ୪୬ । ତନ୍ତ୍ର ଅସ୍ତ୍ର ଆଗେ ତାହା ଉତ୍ତରୁ ପ୍ରକଟ । ନବ ସ୍ୱରସ୍ୱରବ୍ୟାକରଣ ଗ୍ରନ୍ଥଜାତ । ପରମାପି ଏହୁପର । ଦେଖିଥିଲେ ପୁଣି ତେଣୁ ଜନକ ଦଣ୍ଡଧାରୀ । ୪୭ । ସେ ସେହୁପ୍ରକାରେ ଯାର ମହାଗଜଶୋଭ । ଉଣ୍ଟୁଥିବ ନିଜ ବ୍ୟାଳ ବିଦ୍ୟାର ପ୍ରକାଶ । ସ୍ୱପ୍ନହୋଇପର ତୋର । ଲଭୁଥିବ ଚେତା ସଙ୍ଗେ ସେ ରାଜକୁମାର । ୪୮ । ମାତ୍ରାରେ ତେ ତେଣ ରବିହୀନନଳ ଝାସ ବାଜି । ରାଜସୂତ୍ର ଭଲ ହୋଇ ଯାଉଥିବ ରାଜି । ତାହା ଜାଣି ତୃଷା କର । ଦୁର୍ଲ୍ଲଭ ଅଷ୍ଟଦେବୀ ତ୍ରିପୁରସୁନ୍ଦରୀ । ୪୯ । ସ୍ୱପନ ସଙ୍ଗମ ମହୋତ୍ସବଯାଜନଶା । ଉଲ୍ଲାସିଥିବେ ସେ ତ ଉଜ୍ଜ୍ୱଳବକ୍ଷସ୍ଥ ସଦ୍ଗୁଣା । ଧନ ମନ୍ତ୍ର ତାପ ତେଜ । ଅବଶ୍ୟ ହୋଇବେ ଅନୁକୂଳ ହଂସଧ୍ୱଜ । ୫୦ । ଯେମାମନି ଶୁଣି ସଖୀ ଦେବାର ଲାଳସା । ଧୃତିବାଜି ନିଜ ଜାବତରୁ ଯାଇ ଅଣା । ଭମି ଲାଲ ରଦାସ୍କର । ଅଶ୍ରୁ ବିନ୍ଦୁ ଉନ୍ମୀଳିଲା ଝରେ-ଅମ୍ବର । ୫୧ । ବାଳା ଦୁଃଖ ଦେଖି ସଖୀ ଦୁଃଖିତା ହୋଇଲେ । ଶୀତଳାସ

ଚନ୍ଦ୍ରଙ୍କୁ, ତୁଷାର—ତୁଷାର, ସଭେ, ଜୀବପ୍ରଭବଃ—ମନ୍ତ୍ରଣାରେ ବୃହସ୍ପତିଙ୍କ ସମାନସ୍ତନ । ୪୩ । ଦ୍ୱିଜଦେବ—ବ୍ରାହ୍ମଣ, ସେବନରେ—ସେବା କାର୍ଯ୍ୟରେ । ୪୪ । ଧୃତି—ଧୈର୍ଯ୍ୟ, ମଣିସାନୁ—ସୁମେରୁ ପର୍ବତ, ଅମ୍ଭୋଧି—ସମୁଦ୍ର ।୪୫। ରମା-ରତି… କୃଷ୍ଣ ଓ କନ୍ଦର୍ପଙ୍କ ନାମସମୂହ ମଧ୍ୟରୁ ଯାହାର ଗୋଟିଏ ନାମ ହୋଇଥିବ । ୪୬ । ସମସ୍ୟା ଶାବର—ଗୂଢ଼ବିଦ୍ୟା, ଇନ୍ଦ୍ରଜାଲ ବିଦ୍ୟା । ୪୮ । ବ୍ୟାଳବିଦ୍ୟା—ସର୍ପବିଦ୍ୟା, ଇନ୍ଦ୍ରଜାଲ ।୫୦। ହଂସଧ୍ୱଜ—ବ୍ରହ୍ମା ।୫୧। ଲାଳସା—ଆକାଂକ୍ଷା, ଅଣା…

ଝଳେ ତାର ଶ୍ରୀମୁଖ ଧୋଇଲା । ପଣୁବଳ କେ ତରୁଣୀ । ସୁଖକାଳେ ଦୁଃଖ କାହିଁ ଶୁଣା ଅଛୁ ପୁଣି । ୫୨ । ମୋ ଅଛନ୍ତି ସୁଧାଘଟୀତୁଲ୍ୟସ୍ତନା କହ । କ୍ଷଣାଣରେ ମୋର କାହ୍ନୁ ହେଲା କି ସନ୍ଦେହ । କାହିଁପାଇଁ ନେଇଛନ୍ତି । ବାରସେ ଅଞ୍ଜନଜାଳ ଅଶ୍ରୁବିନ୍ଦୁପୁଞ୍ଜ । ୫୩ । ନ ସହ୍ୟ ସଖୀ ଶପଥ ଶୁଣିଲି କାନେଶାସ୍ତ୍ର । ନିବାହ ସରକ ନାଇ ନ ପିବା ମୁଁ ସହ । ଛଳେ ଶୁଣିଲା ପ୍ରାଣୀ । ଭସ୍ମ କରିବାକୁ ବାଞ୍ଛା କରୁଛ ଜନନୀ । ୫୪ । ଅଙ୍ଗୀକୃତ ଜଣୀ ସନ୍ଦେଶରେ ପୂରିଥିବ । ଦୂରେ ଥାଉ ଘର ଦରଶନ ମହୋତ୍ସବ । ନ ଦେଖିଲେ ପ୍ରିୟ ଲେଖ । ସ୍ୱପନକୁ ସତ ମଣି ଲଭିବ କେ ସୁଖ । ୫୫ । ଶୁଣି କୁନ୍ଦଲତା ଜଣାଇଲା କର ଯୋଡ଼ି । ମାନ୍ୟଙ୍କୁ ସନ୍ଧ୍ୟମଧ୍ୟା ଏଥ ଚିନ୍ତା ଛାଡ଼ି । ଗୁପ୍ତେ ଜଣାଣ ଲେଖିବା । ଅଗ୍ରେ ଶ୍ରୀହସ୍ତ ଲେଖା ଚିହ୍ନାଇ ଦେଖିବା । ୫୬ । ଶିରୋପାର୍ଶ୍ୱେ ଅଙ୍ଗୀକାର କଲ ଏ ବିଷ୍ଣୁର । ବିଷ୍ଣୁର ଚତୁରତର ସବିଶ୍ୱାସ ଦୂତ । ଗୁହିଁ ସ୍ୱର୍ଣ୍ଣ ପୂର୍ଣ୍ଣକୁମ୍ଭ । କଲେ ସବିନୟ ଶୁଭ ଚିହ୍ନାଇ ଆରମ୍ଭ । ୫୭ । ଏ ଛାନ୍ଦରେ ଅଷ୍ଟୋତ୍ତର ପଞ୍ଚାଶତ ପଦ । ସ୍ୱପନ ସମ୍ଭୋଗ ନାମ ରେଖିବ କୋବିଦ । ଜଳନ୍ଧର ସଂକ୍ରନ୍ଦନ । ଶ୍ରୀରାମଚନ୍ଦ୍ର ଚରଣେ ରଚିଲେ ବନ୍ଦନ । ୫୮ ।

ଘୁଙ୍ଗ ବିମ୍ବାଧର—ରକ୍ତବର୍ଣ୍ଣ ଅଧର । ୫୩ । ଅଜ—ଘଣ । ୫୪ । ନିର୍ବାହ ସରକ—ସମ୍ପାଦକ ଯାଏ (ନିର୍ବାହ ଯାଏ), ଭସ୍ମ କରିବାକୁ—ଜୀବ ନଷ୍ଟ କରିବାକୁ, ଜନନୀ—ଜାଣିଗର । ୫୭ । ସବିଶ୍ୱାସ—ବିଶ୍ୱସ୍ତ, ଦୂତ—ଦୂତ । ୫୮ । କୋବିଦ—ପଣ୍ଡିତ, ସଂକ୍ରନ୍ଦନ—ଇନ୍ଦ୍ର ।

ମୁଦ୍ରାକର—ଶ୍ରୀ ରବୀନ୍ଦ୍ରନାଥ ମହାନ୍ତି, କଟକ ପବ୍ଲିଶିଂ ପ୍ରେସ, କଟକ—୧୯୬୦